

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 19

KIADÓHIVATAL: V., VÖRÖSMARTY-TÉR 4. — TELEFON: *186-976

ELŐFIZETÉS EGÉSZ ÉVRE 15 FT, KÜLFÖLDÖN 2 DOLLÁR

POSTATAKARÉKPÉNZTÁRI CSEKKSZÁM: 16.984

T A R T A L O M

R. Avanyeszov: A szovjet nyelvészek elsajátították a marxista-leninista elméletet	1
Rubinyi Mózses: Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudományban	5
Hajdu Péter: Szamojéd népek és nyelvek	9
Prohászka János: Krudy Gyula stílusa és nyelve	14
Csefkó Gyula: Olasz jövevényszavainkhoz	17
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai. IX.	20
Beke Ödön: Szólások Arany János műveiben	22
Magyarázatok: Ujjából szopta. Könyvfaló. Szíjat nyög. Kőhölcsőben ringatták. Babica. Eszköz. Kujak. Másfélfa. Óg-móg. Félreverik a harangot. Nagy ágyból származott. Tuskót húz. A névmás értelmezője	25
Könyvekről: Petőfi összes költeményei. I. Gombos L.: A magyar szó regénye. Waldapfel J.: Forradalom előtt. Forradalom és szabadságharc. Barát E.: A históriás. Móricz Zs.: Mese a zöld fűvön. Gergely S.: Az utolsó felvonás. Boóc Imre: Francia ég alatt. Ehrenburg: Vihar. Móricz Zs.: Hét krajcár. Asztalos I.: A számár. Szabó Pál: Macska az asztalon. Most és mindörökké. Az Új Magyar Kiadó ifjúsági könyvei. Pausztovszkij: Meztitlábás Odisszeusok. Kara Bugaz. M. Iljin: Hegyek és emberek. Ember és az elemek. J. Iljin: A nagy futószalag	30

A Szovjetúnió Kommunista (bolsevik) Pártjának története

A Párttörténet százezer példányban megjelent új kiadása lehetővé teszi, hogy a dolgozók legszélesebb rétegei megismerhessék a nagy (bolsevik) párt hősies történetét és gazdag tapasztalatait.

404 oldal, ára: füzve 8.— forint
kötve 12.— „
egész vászonkötésben 16.— „

S Z I K R A K I A D Á S

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND
ÉS BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ:

BEKE ÖDÖN

LXXIII. ÉVFOLYAM

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V. BUDAPEST, 1949

TARTALOM

- R. Avanyeszov:* A szovjet nyelvészek elsajátították a marxista-leninista elméletet 1.
Beke Odón: Szólások Arany János műveiben 22, 89, 153. — A Magyar Nyelvőr a Tanácsköztársaság idején 118. — Népnyelv és nyelvtörténet 347.
Csefő Gyula: Olasz jövevényszavainkhoz 17, 81. — Három pálcza 136. — Szentje napja, pohara, bélese 217. — Szótörténeti adalékok és magyarázatok 340.
Dénes Szűdrád: „Nem mese az gyermek” 151. — Móríz Zsigmond és a Magyar Nyelvőr 284. — Móríz Zsigmond nyelvjárásstudmánya 288.
† Elek Oszkár: Lóránt fia és a Lórántfiak világa 149, 360.
Erdődi József: Orosz szavak (tulajdonnevek) átírása 320.
Faludi Agota: Egy finn kutató az osztjákoknál a századfordulón 145.
Földessy Gyula: Költészetünk és nyelvünk 307.
Gáidi László: Mecsanyinov mondattani elvei 55. — A szovjet nyelvtudomány legújabb eredményei 129.
Gerőné Fazekas Erzsébet: A magyarok eredete 208.
Gunda Béla: Vándor román füvesek Erdélyben 86. — Gyimesi csángó rokonsági elnevezések 231.
Hajdú Péter: Szamojéd népek és nyelvek 9, 64, 225, 336.
Herczeg Gyula: Megjegyzések a magyar nominativus absolutushoz 355.
Kallós Ede: Az élet útja 553.
Lakó György: Újabb svéd-lapp nyelvészeti irodalom 83.
Lengyel Béla: A százéves Kalevala 206.
Luby Margit: A kalaposmesterség szókincse 363.
Marót Károly: A szimbólum-fogalom fejlődésének állomásai 72.
I. I. Mecsanyinov: Marr, a szovjet nyelvészet megalapítója 273.
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai 20, 78. — A szófejtés és néprajzi kutatás kapcsolatához 140, 222.
Móríz Virág: Móríz Zsigmond szavai 282.
Népi írók — népnyelvünk forrásai 292.
Nyilas Vera: Az orosz nyelv 316.
Prohászka János: Krúdy Zsigmond stílusa és nyelve 14. — A magyar nyelv 132.
Rubinyi Mózes: Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudomány történetében 5, 69, 142. — Két filozófiai műszo kérdéséhez 215.
Szemere Samu: Hegel filozófiájának magyar műszavai 331.
Temesi Mihály: Az ormánsági nyelvjárás e hangjai 357.
Trócsányi Zoltán: Magyar nyomok az orosz irodalomban Gorkijig 49. — Puskin és az orosz irodalmi nyelv 201.

Könyvekről

Petőfi összes költeményei (<i>Rubinyi Mózes</i>)	30
Gombos László: A magyar szó regénye (<i>Deme László</i>)	31
Waldapfel József: Forradalom előtt (<i>Zsoldos Jenő</i>)	33
Forradalom és szabadságharc (<i>Zsoldos Jenő</i>)	36
Barát Endre: A históriás. — Móríz Zsigmond: Mese a zöld fűvön. — Gergely Sándor: Az utolsó felvonás. — Boóc Imre: Francia ég alatt (<i>Prohászka János</i>)	38
Ilja Ehrenburg: Vihar (<i>Rubinyi Mózes</i>)	40
Móríz Zsigmond: Hét krajcár. (<i>Dénes Szűdrád</i>)	41
Asztalos István: A számár (<i>Prohászka János</i>)	44
Szabó Pál: Macska az asztalon. — Most és mindörökké (<i>Prohászka János</i>)	45
Az Új Magyar Könyvkiadó ifjúsági könyvei (<i>R. Simon Ilona</i>)	45
Pausztovszkij: Mezítábas Odisszeuszok. — Kara Bugaz (<i>Komáromi Jenő</i>)	46
(M. Iljin: Hegyek és emberek. — Ember és az elemek. — J. Iljin: A nagy futószalag (<i>Komáromi Jenő</i>))	47
Kossuth Breviárium (<i>Dénes Szűdrád</i>)	112
Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések (<i>Zsoldos Jenő</i>)	114
Homéroszi himnuszok (<i>Marót Károly</i>)	114
Lőrincze Lajos: Földrajzineveink élete (<i>Péter László</i>)	116
V. Kiparsky: Die Kurenfrage (<i>Beke Odón</i>)	118
Majakovszkij Válogatott versei (<i>Trócsányi Zoltán</i>)	119
Szabó Árpád: Sokrates és Athén (<i>Kallós Ede</i>)	120
Tolsztoj Leó: Egy szegény asszony élete (<i>Komáromi Jenő</i>)	121
Panova: Fehérvonat. — Alexej Tolsztoj: Osi út. — Sz. Szergejev Censzkij: Gyilkossági kísérlet (<i>Timár Magda</i>)	122
Gogolj: Az arckép (<i>Lengyel Béla</i>)	123
Szvesnyikov: Az üveg titkai. — Danykó: A kínai titok (<i>Lengyel György</i>)	124
Tersánszky J. Jenő: Egy szarvasgim története. — Geréb László: Galamb Miska kalandjai. — Majakovszkij: A táltos paripa. — A furfangos Mása. Orosz népmese nyomán írta B. Radó Lili. — Lewitt-Him: Hupikék Péter (<i>R. Simon Ilona</i>)	124
Mesék, versek, játékok (<i>Lengyel György</i>)	125
Veretennnyikov: Lenin gyermekkorra (<i>Komáromi Jenő</i>)	126
Szabó Pál: Talpalatnyi föld (<i>Komáromi Jenő</i>)	169

Morvay Gyula: Fekete föld (<i>Prohászka János</i>)	173
Lauri Hakulinen: Suomen kielen rakenne ja kehitys (<i>Hajdú Péter</i>)	176
E. Lagercrantz: Synopsis des Lappischen (<i>Lakó György</i>)	178
Hsien Chin Hu: The Common descent group in China and its functions (<i>Ősnyor Barnabás</i>)	180
Karl Nickul: The Skolt Lapp Community Suenjelsjind (<i>Gunda Béla</i>)	181
Kreutzler Sándor, Lakó György, Závodszky Ferenc: Svéd-magyar olvasókönyv, nyelvtan, szójegyzék (<i>Pikler Edit</i>)	182
Faludi Agota: Névszói összetételek az osztályokban (<i>Kálmán Béla</i>)	183
Palotay Gertrud: Tót csipke, tót himzés a XVIII. századi Erdélyben (<i>Gunda Béla</i>)	184
Pach Zsigmond Pál és N. Kiss István: Gazdaságtörténet (<i>Mérei Gyula</i>)	185
Fekete István: Csi. — Nagy István: Nincs megállás. — Nagypál István: Börzsönyi hó (<i>Prohászka János</i>)	185
Gorkij: Ember születik (<i>Zsoldos Jenő</i>)	187
Gorkij: Az Orlov házaspár. — Katajev: „En, a dolgozó nép fia.” — Martin Andersen Nexø: Sorsjáték (<i>Komáromi Jenő</i>)	189
Grin: Délről fúj a szél (<i>H. Kiss Judit</i>)	190
Wildes Caesar (<i>Márton Dező</i>)	191
Bihari Klára: Új Tündérország (<i>R. Simonyi Ilona</i>)	192
Puskin válogatott művei (<i>Leányfalv Béla</i>)	234
Ujabb magyar nyomok az orosz irodalomban (<i>Gitarfy Zoltán</i>)	236
Új Kalevala-irodalom (<i>Horváth Károly</i>)	237
Haavioné Enäjärvi Elza: Pankame käsi kátheen (<i>Korompay Bertalan</i>)	240
Lenin az irodalomról (<i>Rubinyi Mózes</i>)	241
Sándor Kálmán: Idegen szavak szótára (<i>Beke Ödön</i>)	243
Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája 1947–1948 (<i>Scheiber Sándor</i>)	244
Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor (<i>Dénes Szilárd</i>)	293
Móricz Zsigmond: A galamb papné Csibe (<i>Dénes Szilárd</i>)	296
Szabó Pál: Isten malmai (<i>Komáromi Jenő</i>)	299
Sásdi Sándor: Eneklő élet (<i>Prohászka János</i>)	303
Rideg Sándor: Tűzpróba (<i>Prohászka János</i>)	304
Tompa József: Magyar nyelvismeret (<i>Erdődi József</i>)	371
Aimo Turunen: Kalevalan Sanakirja (<i>Horváth Károly</i>)	375
Suomen kansan murrekirja (<i>Horváth Károly</i>)	375

Magyarázatok

Beck Salamon: Jogi műnyelvünkhöz 103.
 — Sinkorán 248.
 — Beke Ödön: Babica. Eszköz. Kujak. Másfélfa 28. — Og-móg. Féltreverik a harangot. Nagy ágyból származott. Tusoktól hús. A név más értelmezője. 29. — Két orosz jövevényszavunk 96. — Nép. Orja 104. — V-törv szavaink egy csoportjáról 105. — Kifakad az agyara. Ágon mutat madarat. Ágynak esik. Küldi az ágyvetőt. Áldott állapotban van. Egyet alszom rá. Felkopik az álla 106. — Anyámasszony katonája. Áprilist jár, mekárja az áprilist. Összehúzza a bagariát. Balkézzel várni. Baranyi kocsiúra ültették. Célt tesz rá 107. — Nem győzi cernával. Kifacsart citrom. Ehszjijal kötött erzenyű. Egy füst alatt. Elmérte a farkát. Feje füstle. Férjhez megy 108. — Fészket ver. Fületlen gomb. Görbét mond. Hamvába-holt. Harangoz a pap kuttyájára. Elcsapta előtte a harmatot. Hasára esik. Rovásra hazudik. Holdra ugat. Immel-ámmal 109. — Jo színben van. Kezében az üstöke. Lándzsát tör valaki mellett. A 16 száját valamerre felé tartani. Alátették a nyárfaszéket. Tudja, holt fekszik a nyúl. Padra vizik bört. Savanyúba harapni 110. — Szabad kezét ad. Szent Jakab lova. Szőrén-szállán elveszett. Tövére megy. Téerted is leesett a fáról a varjú. Vágja a fát 111. — Esőszak. Kép 162. — Kunkapitány. Pipőlle 163. — Pirostojás. Táltsolad. Olyan, mint a hétszem 164. — Beleszalad a madzag. Szőrén-szállán elveszett 165. — Követ vet. Bíró hátán tört a 166. — Szent László füve. Gyereket, esőt nem kell kérni, az jön. Kiessett belőle az ütt. Kiverte szemét az ág.

Szeriben őriz. Tartszabással van 167. — Vágja, mint Salai a szappant. Zsidó is megverte a fiát, mikor először nyert. Régi magyar közmondások 168. — Szivárvány 247. — Aratás és kaszálás. Básta emléke a székely népnyelvből 253. — Forrasztókő 254. — Kockahúzás. Űszögös Szent Péter 255. — Szeget szeggel 256. — Orul neki, mint vak Laci a felszemének 257. — Rézsűt 258. — Halvány 259. — Tétováz. Avat. Cenk 260. — Fagyöngy. Hászfé. Hintó. Hóhérr 261. — Kantus. Kazal. Két haggy! Keze bokája 262. — Kötics. Muzsdajfa. Nyomatómasina. Nyúlás 263. — Olt. Orszok. Prügy. Rúgott borjú 264. — Szádorog. Szélenyise. Takaros. Térdszéli Katka 265. — Zsidómise. Feltett szándék. Holt számban. Kivilágos kivríradt 266. — Lóhátról beszélni. Tőszámnev sorszámmév, helyett 267. — Egy régi közmondás. Barlang 382. — Hétszín-szakállú 384. — Megcsikkan 384. — Süldő 385. — Kesztyű 386. — Hók 387. — Irdatlan 388. — Kindrusz. Megpokrócoz. Parázs-pénz. Péterszeg 389. — Pila 391. — Nyujts felője védő kart 392. — Beleszakadt a madzag. Aki felmarkolta 393.

Csefkő Gyula: Tulipiros 96. — Mákvirág 97. — Fika 98. — Helyre tyutyutyú 244. — Cica és csaka. Csablézás 245. — Aki felmarkolta. Testvérbátyja 376. — Asszonyom tánca 377. — Szusanna asszony 378. — Kitaláció 379.

Dénes Szilárd: Szíjat nyög 26. — Aratási búzapép 161.

Dömötör Sándor: Kőbölcsőben ringatták 100.

Erdődi József: Orosz eredetű szavainkhoz 95.

H. Fekete Péter: Elbeszélő mult a népnyelvben 101. — Hallgat mint a Kősi malma 102.

Gitárfy Zoltán: Vengerka 96. — Fika 248.

Hegedűs Lajos: Szivárvány 246.

Kallós Ede: Szeminárium 379.

Kálmán Béla: Pipőlle. Hars 248.

Lőrincze Lajos: Kőbölcsében ringatták 27.

Palotay Gertrud: Szerszám 248.

Péter László: Néptanácskozás 103. — Jó rádőltek 103. — Zsdánov a nyelv-művelésről. Népünk zenei nyelvéhez 250. — Kéjvonat. Kubikusszárm. Áldott állapotban van. Völű megy 251. — Sorba mén, mint Tápén a bíróválasztás. Ne zúgják kee 252. — Régi ráolvasás a népnyelvben 380. —

Allomás. Csérvő. Gordony 381. — Sumákol. 382.

Prohászka János: Lődör 99.

Rubinyi Mózes: Disszidál és visszidál 104. — Hars 159. — Muldóklik 160. — Sinkorán 249.

Scheiber Sándor: Könyvfaló 26. — Jobb részem arany álma 102. — Fapapok 160. Még egyszer a számárlétra 249. — Az ember ahány, annyiféle. Zsidó is megverte a fiát. mikor először nyert 250. — Kiástan a szem, mivel megbotránkoztatott. Mint láng, ha gyúl a lángról, nem tézen abba' kárt 380.

Spitzer Leó: Ujjából szopta 25.

Trócsányi Zoltán: Szotnya 247.

Zsoldos Jenő: Elvtárs 102. — Eszmeformadalom 103.

Népnyelv

H. Csizmazia Olga: Tájszavak és szólások (Karaközörcsök) 127, 270. — *Mosonyi Albert*: Tájszavak és szólások (Bodrogköz) 128. — *Oziráti József*: A szek-

szárdi nyelvjáráshoz 267. — *Dömötör Sándor*: Vasmegyei falucsúfolók 393. — *Moór Elemér*: Rábagyarmati szógyűjtemény 396. — *Beke Ödön*: Pálóc tájszók 398.

A Nyelvőr hírei

Tudományos diák-expedíciók. — Szovjet zsebenciklopédia 271. — A Szovjetunió, a

szocializmus országa. A föld népei. — Kérelem 400.

Levélszekrény

Bekür 271. — Parázssárga. Lingár 272. — Kls., nagy Bocskai-szólóskert. Kártékony 401. — Juháskodik 401. — Nadrág-

szíjparcella. Kőgazdag. Sárarany 402. — Fékemlő 403.

Szólások, közmondások

A bicska is kinyílik tőle 94.

Ágon mutat madarat 106.

Agyának esik 106.

Ahová egyik lovukat bevetik, a másikat is utána vonzzák 168.

Aki felmarkolta 376, 393.

Aki húsz éves koráig nem volt szép, harmincig nem volt okos negyvenig nem lett gazdag, abból nem lesz soha semmi 383.

Akit egyszer a kígyó megcsípött, a gyíktól is fél 24.

Alátették a nyárfaszéket (nyírfaszéket) 110.

Áldott állapotban van 106, 251.

Alszik rá egyet 106.

A maga malmára hajtja, keríti, téríti, te-
viti, tereli, folytatja, kívánja a vizet 89.

Amilyen a kendő, olyan a mosdó 155.

Anyámasszony katonája 107.

Annyi mint a sár, tenger 156.

Április jár, megjárja az áprilist 107.

Azon füst alatt 108.

Bagaria megeresztes 107.

Balkézzel várni 107.

Barany(a)i ember 107.

Baranyi kocsi-
rúttették 107.

Beleszalad (beleszakad) a madzag 165, 393.

Bevonják a bagariát 107.

Bicska is kinyílik tőle 94.

Bíró hátán tört só 166.

Boldogasszony katonája 107.

Célt tesz rá 107.

Csörög a szarka 155.

Dobbal nem fogsz verebét 24.

Eben gubát cserélt 94.

Ebszjjal kötött erszény(ű) 108.

Eg a berek, nád a kert 154.

Egészséges mint a hal, mint a makk 154.

Egy állapotban van, mint a Samu nad-
rája 155.

Egy bakot nyúz 90.

Egy füst alatt 108.

Egy húr-
on pendülnek, egy húrt pendite-
nek, pengetnek 91.

Egy idő ellensége a másinak 168.

Egy követ fújni 24.

Egye meg a szurkot 93.

Egyet alszom rá 106.

Egyik varjú nem vájja ki a másinak
a szemét 168.

Elcsapta előtte a harmatot 109.

Elcsúszott a szája, nyelve 93.

Elére rakja a pénzt 24.

Elmérte a farkát 108.

Elől tűz, hátul víz 23.

Eltalálta szarva közt a tőgyit 156.

Ember ahány annyiféle 250.

Eső után köpenyeg 94.

Előre rakja a pénzt 24.

Faképnél hagy, marad 94.

Falja a könyveket 26.

Feje füstje 108.

Fejébe súlt a párta 93.

Feljő a bolondja 91.
 Feljött, feltettség a hava 91.
 Felkapott az uborkafára 157.
 Felkopik az álla 106.
 Felkoptatták az állát 107.
 Felnyílt a szeme (csipája) 158.
 Félreverik a harangot 29.
 Feltett szándék 266.
 Férjhez megy 108.
 Férjül vesz 108, 252.
 Fészket ver 109.
 Fösvény többet költ 168.
 Fületlen gomb 109.
 Füstöl a feje 108.
 Görbét mond 109.
 Gyanúperrel élek 91.
 Gyereket, esőt nem kell kérni, az jön 167.
 Gyönyörű mákvirág 97.
 Győzi cérnával 108.
 Ha jó nincsen, számár is jó 93.
 Hallgat, mint a hal 154.
 Hallgat mint a Kősi malma 102.
 Hamvába-holt 109.
 Harangoz a pap kuttyájára 109.
 Három pálcá 136.
 Hasára esik 109.
 Hava jóró ember 91.
 Hit nem szellő 89.
 Hódja van 91.
 Holdra ugat 109.
 Hosszú, mint a szentiváni ének 89.
 Illa berek 154.
 Immel-ámmal tesz, hallgat, mond 109.
 Jaj de könnyű a fonás, nehéz a várakozás 153.
 Jó idő malma 154.
 Jó színben van 110.
 Jó tett helyébe jót (ne) várj 91.
 Kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon 155.
 Kevés hat körtvély kilenc medvének 157.
 Kezében az üstöke 110.
 Két dudás egy csárdában 91.
 Két pofára eszik dolgozik 93.
 Két szék közt a pad alá esik (jut) az ember 156.
 Kiáram e szemet, mivel megbotránkoztott 380.
 Kibújik kitetszik a szeg a zsákból 158.
 Kiesett belőle az ütő 167.
 Kifacsart citrom 108.
 Kifakad, kihatad az agyára 106.
 Kiki maga háza előtt söpörjön 22.
 Kinek a pap, kinek a papné 94.
 Kinek nem inge, ne vegye magára 157.
 Kinyílt a szeme 158.
 Kiverte szemét az ág 167.
 Kivilágos kivríradt 266.
 Kockát húz 255.
 Kopik, koppanik az álla 107.
 Koppan a szeme 23.
 Köbölcsőben ringatták 27, 100.
 Könnyű a fonás, nehéz a várakozás 153.
 Könnyű valamit elkezdni, de nehéz elvégezni 168.
 Körmére ég 92.
 Követ vet 166.
 Közöli a vágást 24.
 Kutyaharapást szörivel gyógyítják 157.
 Küldi az ágyvetőt 106.
 Lándzsát tör vki mellett 110.
 Leesett az uborkafáról 157.
 Legyen lúd, ha fehér (kővér) 157.
 Letőri, leüti a szarvát 25.
 Ló száját valamire felé tartani 110.
 Lóhátról beszél 267.
 Magyar tejet szoptott 156.
 Más káran tanul az okos 23.
 Más malmára hajtja a vizet 89.
 Megadja a beszédnek savát-borsát 93.
 Meghalt a gyermek, oda a komaság 154.
 Megnőtt a taréja 25.
 Megvonja, meghúzza a bagariát 107.
 Megy mint a karikacsapás 90.
 Meltó a munkás az ő bérére 158.
 Mi türes, tagadás 89.
 Minden lóben kanál 92.
 Mint láng, ha gyúl a lángról nem tézzen abba kárt 380.
 Nagy ágyból származott 29.
 Nagy (nehéz) fába (tökébe) vágta a fejszéjét 153.
 Nem ettem bolondgombát 89.
 Nem ér egy fakóvát 155.
 Nem fenékgig tejfő 93.
 Nem gyógy, túri cérnával 108.
 Nem sokat hoz a konyhára 92.
 Nem szed a török császár hada más ember kosárjába eperjét 168.
 Nem viszi el szárazon 24.
 Néma, mint a hal 154.
 Nemzeti szín karikát hányt a szeme 92.
 Néz mint varjú az üres konca 159.
 Nyikorog, mint az oláh kerék, szekér 155.
 Nyults felje védő kart 392.
 Nyulat kergetvén medvét ne keltsünk 168.
 Olyan, mint a hétszem 164.
 Olyan, mint a pinta 155.
 Örül neki, mint vak Laci a félszemének 257.
 Összehord, összebezzél tücsköt, bogarat 159.
 Összehúzza a bagariát 107.
 Ötön vette 158.
 Padra viszik a bőrit 110.
 Pápa katonája 107.
 Pokol idő malma 154.
 Ráadni a vizes inget 159.
 Reszket, mint a nyárfalevél 23.
 Rossz idő malma 154.
 Rovásra hazudik 109.
 Samu nadrágja 155.
 Savanyúba harap 110.
 Se füle, se farka (szarva) 163.
 Sem eleje, sem utója 154.
 Sem frünk, sem szelencénk nincsen 168.
 Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka 156.
 Sorba mén, mint Tápén a bírőválasztás 252.
 Szabad a vásár 90.
 Szabad kezét ad 111.
 Szakálos szolgának a szó is vereség 24.
 Szarva közt eltálatla (keresi) a tőgyit 156.
 Szarva nőtt, szarvat nevel, ad, emel, feltesz 25.
 Szarvat visel 90.
 Szeget szeggel 256.
 Szekér kenve jár jobban 168.
 Szent Jakab lova 111.
 Szent László füve 167.
 Szerencsén mosdat, Szerencsenmosdatás 23.
 Szeriben őriz 167.
 Széna-e vagy szalma? 159.
 Szíjat nyög 26.
 Szótalan, mint a hal 154.
 Szőrén-szálán elvesztett 111, 165.
 Szűnyögből is elefántot csinál 156.
 Tanulj tinó, ökor lesz belőled 90.
 Taréjt emel 25.
 Tartszabással van 167.
 Te érted is leesett fáról a varjú (bagoly) 111.

Több szem többet lát 156.
Több kéz hamar kész 156.
Töri a csűrhejárást 90.
Tövére megy 111.
Tudja, hol fekszik a nyúl 110.
Tuskót húz 29.
Türom-füvel, -olajjal orvosoljunk a bajt 156.
156.
Ugy bámul, mint a sült hal 91.
Ujjából szopta 25.
Üszögös Szent Péter 255.

Vargabetűt csinál, ír, vet 157.
Vargát rántott a csizmája 23.
Vágja a fát 111.
Vágja, mint Salai a szappant 168.
Varjú nem vájja ki a másiknak szemét 168.
Várt leány várat nyer, vesz 155.
Vásik rá a foga 90.
Völ mély 251.
Zöld karikát hányt a szeme 92.
Zsidó is megverte a fiát, mikor c'őször nyert 168, 250.

Szómutató

ácska
ágnak esik 106
ágyvető 106.
aki felmarkolta 376, 394
alabárd 18
alaputréta 18
áldomásital 396
állomás 102, 381
ámbó 18
ankét 103 +
anyagelvűség 215
ara 21
ária 18
aranyos mise 341
arat(ás) 253
aratási búzapép 161
árticsóka 18
asszonyom tánca 377
avat 260
az (névmás) 29
babica 28
bagaria 107
bajfü 350
báj, bájol 22
bakter 341
barlang 383
Básta szekere básti (szekér) 253
bastoni 18
békarokka 224
bekecs 21
bekürni 271
belső 232
béles 221
beslia, -mente 341
betyár 342
bicskanyító (bor) 94
bitang, -os 233
boka 262, 388
bonaburuttya 18
bóra 18
boszorkány 140
bőjt 22
bölc 22
bravó 18
brókoli 18
buda 342
buresella 18
bús 392
búzapép 161
bű, büvöl 22
cenk 260
cica 245
cigánytakony 99
cikény 19
civakodik 342
-csa, -cse 352
csablézés 245
csákány 285
csárda 342
cseka 245
csérkő 381

csicsisbé 19
csikkan 385
csincsere 224
csipafa 98
csipke(bokor, -fa, -szőlő) 351
-cső 353
csokoláta 19
csudatallér 19
-d (kicsinyítő képző) 353
dama(dux) 246
damaszka 19
dana, danázás 246
daru 105
disszidál 104
dusznószógy, -szócs 349
dob 80
dőlő 103
domb 80
dorongfarkú cinke 349
döf 20
dúdella 246
dusmán 342
ebaszj 108
ed, egy 22, 351
egészségére 221
egymáson-kívül-való-lét, egymáson-kívülvalóság 336
egyszem 164
együttal 354
éh 20
éj, év 349
éji varjú 349
ekelő 397
elbeszél 152
elherdál 343
elmesél, elmond 152
előtő 387
elvtárs 102
én 352
enyy 106
ernyő 22
esőzsák 162
eszköz 28
eszme 336
eszmeorradalom 103
évad 348
évös éccaka 349
fagaras 155
fagyöngy 261
faj 20
fakova, -pénz -poltura 155
falu 105
fanyalodik 20
fapap 160
fárad 20
fasina 19
fazecska 353
fedd 20
fegyver 20
fehér 20
fej (ige) 20, 21
fejsze 20
fék 20, 21
fékenlő 403
felé, fele, fölél(he) 295, 393
feltett szándék 266
fene 20
fenyeget 20
férfiú 104
fi, -fy 149, 360
fickó 232
fika 98, 248
fikátor 98
finnyás 20
fiú 104, 106
fodor 80
fogalom magáért-való-léte 336
fok 20
folyik 20
fondor 80
fonnyad 80
formán 295
forrasztófű, -kő 224, 254
foszlik 20
föld 20
fövény 20
fulák, fulánk 350
fut 20
függ 20
füles 351
fülfájó fű 224
fürj 20
fürész 20
fürdik 20
füst 20, 22
gabonavirág 351
galag(onya) 352
Galambos 343
Galambvár 342
garabonciás 19
gilicetüske 350
glédics(fa) 98
gondola 19
gordony 381
gölldör 100
grúz 352
guba 21
gulúz 352
gulya 21
guzsajás 233
guzsajvásárlás 256
guzsú-hét 224
gyappanik, gyapnant 248
gyak 20
gyalu 20
gyámol 20
gyantú 20
gyarapít 20
Gyarmat 79
gyászpád 110
gyep 20
gyermek 20, -szar 248
gyér 20
gyermecske 353

gyík 20
gyógyít 351
gyora 20
gyönyöröd 20
gyötör 20
győz 20
gyűlöl 20
hab 392
habar 20
háborít 20
halk 20
halvadászi 343
halvány 259
halyagfa, halyagmogyorófa 350
hamar 20
hamis 20
hamu 105
Hamupipőke, -pehelyke 223
hang 20
hangya 80
hanyag 20
harap (avar) 20
hárít 20
harmat 20
hars 159, 248
hárompálca 136
hátor 104
hászfő 261
hatszemp 164
hazudik 20
heged 20
hegedő 20
hegy 20
héj 352
héja 20
hely 20
helyre tyutyutyú 244
henye 20
herdál 343
here 20
hétsingszakállú 384
hétszem 164
hév 20
heveder 20, 21
hever 20
hideg 20
híg 20
hím (dísz) 20
hinár 20
hint 20
hintó 261
hiú 20, 352
hiúz 20
hóhér 261
hók, hóka 387
holt számban 266
horog 20
hoz 20
hős 20
húz 20, 21
hullám 392
hupikék 97
hupitár-madár 224
hupolyagfa
huputa 224
hús 20
ictus 139
idomtalan 389
ige, igéz 22
iglic 222
igyvirág 351
ihlet 20, 22
ildomos 388
imád 22
in (rabszolga) 21
irdal 388
irdatlan 388
isten 22
istenátkozta tüske 224
isten kecskéje 246
isten ökre, tehénkéje 224
isten ostora 224
jajvörös 97
jár, eljár 353
jeniszzeji-szamojéd 10
jobb részem 102
jós, javas 351
juh 20, 21
juhászkodik 402
jurák 10
kagyló 19
kal- 21
kálnafa 350
kamaszok 10, 11
kampó 80
kan 21
kancsó 353
kankó 99
kantus 262
kányafa 350
kapanyányi monyó 385
karfiol 19
kartabiánka 19
kartács 81
kártekonny 401
kaszál 253
kaszinó 81
katorga 96
kavar 21
kazal 262
kéjvonat, -utazás 251
kenderátó 260
kengyel 80
kép 162
keresztzuha, keresztág 397
kérető 233
kesztyű 386
két haggy! 262
két szem 164
keze bokája 262
kínál 21
kindrusz 389
kitaláció 379
kockahúzás 255
kócsag 21
kofa 20
konda 21
kontó 81
kopik 21
korhad, korhol 21
kosz 21
koszorú 21
kötics 263
kova, kovány 21, 22, 348
kőgazdag 403
k(ő)lödör 100
könyv 106
könyvfaló 26
kőrő, kőrhő 349
köz- 34, 37
krisztusákác, -tővis, -korona,
-koszorú 98
kubikusszárm 251
kujak 28
kukucska 353
kúnkapitány 163
kunyhó 20, 21, 22
kút 21
kutya 21
kutyaszócs 350
kuvasz 21
ldgy 80
langyos 80
lanyha 20
láva 81
lazsnakol 389
leányficuka 224
legel 21
legény 21
lét(ezés) 333, 334
levés 334
líányi madár 224
lidérc 222
lingár 272
ló 22
lolja, lolva 347
Lórántfi 149
lödör 99
lucfő 142
ludvér 141
macska 397
macskaméz 99
magáért-való lét, -fogalom,
magáértvalóság 334, 336
magánál-való-lét 336
magán-kívül-való-lét,
magánkívülvalóság 336
magánvaló, -ság, -lét
-fogalom, magábanvaló
216, 331, 334, 335, 336
magára (másra) irányuló
reflexió 335
makaróni 81
mákvirág 97
mándli 141
Máriaütfő 224
másért-való-lét 334
másfélfa 28
maskara 81
máslét 334
megcsikkan 385
megpokrócoz 389
megszüntén-megmaradni 335
megszüntette-megőrizni 335
megzsákol 390
mén 21
mente 341
mesél 152
mit-mitka 141
mohó 20
móka 82
muldolklik 160
muskatelló 82
muzsajfa 263
nadrágszíjparcella 403
-nagy 21
nap 22
nász 21
nehéz 20
nem 21
Nemtudomka 223
nemzet 232
nép 34, 103, 104
néptanácskozás 103
népnap 217
novella 82
nyáj 21
nyak 21
nyár 21
nyárfaszék 110
nyargal 21
nyavalya 21
nyelv 106
nyílik 21
nyír 21
nyírfaszék 110
nyirkos 21
nyomtató masina 263
nyújtópád 110

- nyujts feléje védő kart 392
nyúl (disznó nyúlja) 350
nyúlás 263
nyűg 21
nyűst 21
ocharna 96
ocsu 343
odú 105
óg-móg 29
óhajt 343
olcsó 343
olt 264
ordinári 82
orja 104
ország 264
osztják-szamojéd 10
osztriga 82
ő 352
őr 21
ördög 22
örökös gyerek 234
örv 21
ösztön 349
ösztönfarkú cinege 349
parázzspénz 390
parázzsárga 272
parola 82
péntekes 138
péterszeg 390
Pila 391
pillangó 344
pinyol 82
pipőle 163, 248
pirostojás 164
pohár 220
poncsér, porcsin 350
Prügy 264
pujkatakony 99
puska 344
rádóléz 103
ragyaeső 224
rendes 296
rér 349
rézsút 258
rokon, -ság 21, 282
rudascinke 349
rúgott borjú 264
rüh 20
- Sánta Kata, Sántalány 391
zápi zsoltár 345
sárarany 403
sarló, sarlóz 253
sája 82
sinkorán 248, 249
sír (főnév) 22
spágó 82
srég 258
suhanc 344
sumákol 382
süldő 345, 385
süv 349
sváb 345
szamárleltra 249
szamojéd 10
szarú 105
szádorog 265
szárcsa 352
szárma 251
székek sora 103
szekér 22
szélenyhe 265
szeminárium 379
Szent Antal tüze 224
szentilonafa 224
szentiváni ének 89
szentjánoskenyér 99
szentje napja, pohara, bélese 217
szentpéterszeg 390
szerszám 248
szij 352
szivárvány 140, 246, 247
szőlő 82
szotnya 247
szócs 350
szógy, szógy 349
szömöröcsök 100
szulák 350
tácsika 353
takaros 265
táltozó 164
tánc 378
tapló 22
tavgy-szamojéd 10
tege(tlen), tegnap 349
tehén 20, 21
teher 20
- tej 21
télire 105
tercenella 82
Térszéllí Katica 265
testvérbátyja 376
tétélez, -és 334
tétováz 260
tető 22
tetű 105
tévő 386
tizes 232
tőcsa 352
tomp 347
tompör 80, 347
top 347
tor 22
torocszkos béka 398
tőgy 21
török 389
tramontána 82
trilla 82
tud 296
tulipiros 96
tülök 21
tű(röm)tű, -olaj 156
tülök 21
tüzes sárkány 141
úton-módon 354
űszög 398
űszögös Szent Péter 255
vályú 21
vasorrú bába 224
vászón 21
vázpap 161
vehem 20, 21
Velence 82
vengerka 96
verdiveres 97
verő 348
világ- 34
visszidál 104
völ meg 234, 251
zacskó 353
zománc 346
zúgják 252
zsidómtse 266
zsidótakony 99
Zsuzsanna asszony 378

A Magyar Nyelvőr dolgozótársai 1949 ben

R. Avanyeszov	Hajdú Péter	Moór Elemér
Beck Salamon	Hegedűs Lajos	Móricz Virág
Beke Ödön	Herczeg Gyula	Mosonyi Albert
Csefkő Gyula	Horváth Károly	Nyilas Vera
H. Csizmazia Olga	Kallós Ede	Palotay Gertrud
Csongor Barnabás	Kálmán Béla	Péter László
Cziráki József	H. Kiss Judit	Pikler Edit
Deme László	Komáromi Jenő	Prohászka János
Dénes Szilárd	Komor Ilona	Rubinyi Mózes
Dömötör Sándor	Korompay Bertalan	Scheiber Sándor
† Elek Oszkár	Lakó György	R. Simonyi Ilona
Erdődi József	Lengyel Béla	Spitzer Leó
Faludi Agota	Lengyel Györgyi	Szemere Samu
H. Fekete Péter	Lorincze Lajos	Temeci Mihály
Földessy Gyula	Luby Margit	Timár Magda
Gáldi László	Marót Károly	Trócsányi Zoltán
Gerőné Fazekas Erzsébet	Márton Dezső	Vekérdi József
Giftáry Zoltán	I. I. Mecsanyinov	Zsoldos Jenő
Gunda Béla	Mérei Gyula	

Felelős kiadó: A Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója.

MAGYAR NYELVŐR

A SZOVJET NYELVÉSZEK ELSAJÁTÍTOTTÁK A MARXISTA-LENINISTA ELMÉLETET.

Írta: R. Avanyeszov egyetemi tanár

A marxista-leninista elmélet a tudománynak az az ága, amelynek ismerete elengedhetetlenül szükséges minden szaktudós számára, ha tudományszakját előbbre akarja vinni. A fizikus és a vegyész, a geológus és a biológus, a történész és a közgazda, az irodalomtörténész és a nyelvész — valamennyien a materialista elméletben, a dialektikus módszerben találják meg kutató munkájuk elméleti alapját.

A marxista-leninista elmélet ismerete a szovjet tudós tudományos felkészültségének egyik legfontosabb eleme és a szovjet tudomány eredményei a tudás különböző területein jelentős részben a tudósok ideológiai ismeretei állandó emelésének, a marxista-leninista elméletben való elmélyedésének tulajdoníthatók. A szovjet tudósok állandóan tanulmányozzák Marx, Engels, Lenin, Sztálin műveit. A legutóbbi időben Sztálin összegyűjtött műveinek 16 kötetben való kiadásával kapcsolatban különösen sokat foglalkoznak ezekkel a művekkel. Ebben a kiadásban jelennek meg először kronológiai sorrendben Sztálin művei, melyek közül nem egy — mivel az utóbbi évtizedek során a napi vagy szaksajtóban s részben grúz nyelven látott napvilágot — az olvasóközönség szélesebb rétegei előtt ismeretlen volt. E művekből az olvasó előtt kirajzolódik a lángeszű teoretikus és tudós, a hadvezér és államférfiú, a szovjet állam szervezőjének és építőjének, a propagandistának és agitátornak alakja.

A moszkvai egyetem tudósai már a második egyetemi értekezletet tartották Sztálin műveinek tanulmányozására. Ezen az értekezleten az egyetem professzorai és tanárai több mint negyven referátumot olvastak fel. Ezeknek megbeszélésén közel 100 tudományos munkás vett részt. Az értekezlet ismét megmutatta, hogy a különböző tudományszakokon folytatott kutatómunka mily szorosan összefügg a materialista elmélet kérdéseinek kidolgozásával, milyen fontos a marxista-leninista elmélet ismerete a szovjet tudomány további fejlődése szempontjából.

Jelen cikkünkben arra törekszünk, hogy néhány rövid példán megmutassuk, milyen jelentősége van a marxizmus-leninizmus alapjai ismeretének ezen sorok szerzője számára, aki orosz nyelvész és szűkebb területe a dialektológia és fonetika.

A marxista-leninista elmélet oly sokat nyújt a nyelvésznek, hogy nehéz röviden elmondani, a nyelvtudomány problémáinak kidolgozásában hogyan lehet tételeit felhasználni. A legjobban ezt a szovjet tudósok kutatásain lehetne megmutatni. A nyelvek és nyelvjáráások fejlődésének társadalmi meghatározottságáról szóló elmélet, s ezzel kapcsolatban a nemzeti nyelvek elmélete, a nyelv és gondolkodás problémája, a stadiális nyelvfejlődés problémája; a nyelv és a nyelvrendszer struktúrájáról szóló elmélet, — íme néhány a legfontosabb kérdések közül, amelyeket a szovjet tudomány a marxizmus-leninizmus alapvető tételeiből kiindulva old meg.

Álljunk meg két kérdésnél: a nyelvjáráások és a nemzeti nyelvek kialakulásának kérdésénél — és a fonológia kérdésénél.

I. A marxizmus-leninizmus alaptételeiből kiindulva, a szovjet nyelv-tudomány azt állítja, hogy az emberi nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek fejlődését a társadalom fejlődése határozza meg. A nyelvjáráások és a nemzeti nyelvek történeti kategóriák. Ez azt jelenti, hogy ezek nem

mindig léteztek, hogy különbözőképpen alakultak különböző társadalmi és gazdasági feltételek mellett. Marx és Lenin mutatott arra, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségei az egymást követő társadalmi-gazdasági formák közt teljesen különbözőek: mások ezek az osztálytalan társadalomban, mások az osztálytársadalomban; teljesen különbözőek az osztálytársadalom különböző formáiban — a rabszolgá-, a hűbéri-, a tőkés-társadalomban. Minőségileg új viszonyok keletkeznek a szocializmus korszakában. A társadalmi fejlődés különböző törvényszerűségei a különböző társadalmi-gazdasági formák között a nyelvfejlődésnek minőségileg különböző törvényszerűségeit vonják maguk után. Egyes korszakok a nyelv szétfűződését, számos egymáshoz közelálló nyelvjárás kialakulását hozták létre; más korszakokban viszont nyelvjárások egyesülése, kisebb-nagyobb mértékű koncentrációja megy végbe. Ennek megfelelően egyes korszakok alkalmasak a nyelvjárásai különbségek kialakítására, másokban — a nyelvjárások nivellálódását, kiegyenlítődését, egyesülését tapasztalhatjuk. Igen gyakran e két folyamat egyidejű: bizonyos szűkebb határok közt a nyelvjárások egyesülését, szélesebb határok közt viszont további szétválásukat, új nyelvjárásai különbségek kialakulását látjuk.

Bizonyos feltételek mellett a nyelvjárások progresszív kategóriáknak mutatkoznak, t. i. az adott korszak társadalmi-gazdasági viszonyai hozzák őket létre; más feltételek közt viszont túlhaladott, hanyatló kategóriának, t. i. olyannak, amelyet nem az adott korszak társadalmi-gazdasági viszonyai hoztak létre, hanem előkezöleg, amely tovább él, holtabb abban a korszakban már más társadalmi-gazdasági viszonyok vannak, olyanok, amelyeknek a nyelvjárásai különbségek eltűnése, a nyelvjárások egyesülése felel meg. Ilyen feltételek mellett a nyelvjárások azért maradnak fenn, mert az új társadalmi-gazdasági viszonyok még nem tudták azokat teljesen vagy a lehetőségekhez képest kiegyenlíteni. Egyike ez azoknak a gyakori eseteknek, amikor a felépítmény elmarad az alaplól: a nyelvjárások mint felépítményi kategóriák fejlődésükben elmaradnak a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésétől és gyakran nem teljesen felelnek meg nekik. Ilyenek pl. a kapitalizmus korának nyelvjárásai, nem is szólva a szocializmus koráról. A tőkés társadalmi viszonyok voltaképpen egyáltalán nem kedveznek a nyelvjárások kialakulásának és ha ilyenek mégis léteznek a tőkés társadalomban, akkor ez a régebbi feudális viszonyoknak tulajdonítható. Még kevésbé teremt új nyelvjárásokat a szocialista társadalom, amely hivatva van arra, hogy a nyelvjárásai különbségeket teljesen kiegyenlítse és a nemzeti nyelvet az egész nemzet közkinségé tegye. És ha a mi napjainkban, a szocializmus korában, még fennmaradnak nyelvjárások, ha a hanyatlás állapotában is, akkor ennek az az oka, hogy a nyelv élete elmarad a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésétől. A tudományos vizsgálat megmutatja, hogy az időleges nyelvjárásai különbségek nagyrészt a társadalom feudális szerkezetét tükrözik, sőt részben a törzsi viszonyok még régebbi szakába nyulnak vissza.

Ha a nyelvjárások nem mindig léteztek, akkor ez még fokozottabb mértékben vonatkozik a nemzeti nyelvekre, — amelyek teljesen új kategóriák. A nemzeti nyelv a nemzet egyik jellegzetessége, a nemzet pedig, amint azt Sztálin „Marxizmus és a nemzeti kérdés” c. ismert munkájában megállapította, a feudalizmus felbomlásának és a kapitalizmus kialakulásának során keletkezik. „A nemzet — mondja Sztálin — nem egyszerűen történeti kategória, hanem egy bizonyos korszaknak, a felemelkedő kapitalizmus korszakának történeti kategóriája. A feudalizmus felbomlásának és a kapitalizmus kialakulásának folyamata, egyidejűleg az emberek nemzetlélő összeolvadásának folyamata is.” (Sztálin Művei, II. k., 1946, 303. l., oroszul.) Mint tudjuk, Sztálin meghatározása szerint a közös nyelv egyik alapvető jellegzetessége a nemzetnek.

Nemzeti nyelvek tehát a kapitalizmus korának, a polgári társadalomnak jellemzői. Azonban a közös nyelv, amely a nemzeti nyelv kiala-

kulásának alapja, általában hosszú idő folyamán alakul ki, nemritkán gyakran jóval a kapitalizmusnak a feudalizmuson való győzelme után.

Lenin és Sztálin műveiben megmutatja, hogy a nemzeti nyelvek kialakulásának útjai teljesen különbözőek és a konkrét történeti viszonyoktól függenek, a kapitalizmusba való átmenet idejétől. Máskép folyt le a nyugateurópai nemzeti nyelvek kialakulása, ahol a nemzet kialakulása egyuttal az önálló nemzeti állammá való alakulást is jelentette — és más-ként és más időben alakul ki a nemzeti nyelv azoknál a népeknél, melyek a feudalizmus idején elvesztették politikai önállóságukat és a nemzetté alakulás idején valamely kialakuló nagy állam keretébe tartoztak, mint az uralkodó nemzetnek alárendelt nép. Ilyen soknemzetiségű állam volt Kelet-Európában a 19. században Oroszország és Ausztria-Magyarország. A nemzeti szabadsághozmozgalmak során nemzetté formak össze a lengyelek és csehek, a bolgárok és szerbek, a lettek és litvánok, a finnnek és észtek, az ukránok és fehéroroszkok, az örmények és grúzok. A nemzeti-ségi mozgalom mindig együttjár a népi kultúráért folytatott küzdelemmel és mindenekelőtt a saját nemzeti nyelvért, mint a sajátos népi műveltség eszközeért, mint a nemzeti egység biztosításáért folytatott küzdelemmel.

A kapitalizmus korában a nemzeti nyelvnek igen bonyolult struktúrája van: magába foglalja az egész nemzet nyelvét, mindenekelőtt a népszeles rétegeit, tehát nem csupán a köznyelvet, az irodalmi nyelvet, hanem a nyelv minden helyi és társadalmi változatát. Azonban a tökéletes társadalomban mind a köznyelv, mind az irodalmi nyelv általában, csupán az uralkodó osztályok és hozzájuk közelálló körök közkinse.

A marxista-leninista elmélet alkalmazása lehetővé teszi nemcsak a keleti szláv népek nemzetté válása kérdésének, de az orosz, ukrán és fehérorosz nyelv mint nemzeti nyelvek kialakulása kérdésének helyes megoldását is. A nyelvnek és nyelvjárásnak, mint általánosnak és részlegesnek szembenállása, mint tudjuk, még az ősi faluközösség felbomlásának idejére nyúlik vissza: már akkor léteznek — sok különálló törzsi nyelvjárás mellett — a törzs-szövetségek közös nyelvei. Az ezt követő korszakokban a nyelvközösség megerősödik és nem kétséges, hogy a történelem a keleti szlávokat egy egynyelvű orosz nemzetté kovácsolja össze, a régebbi időkre visszanyúl minden etnikai és nyelvjárásit tarkaságuk ellenére is. Ebben az időben az „orosz nemzet“, az „orosz nyelv“ fogalma felöleli az összes keleti szlávokat, összes nyelvjárásaikat. Az ó-orosz nyelv az a nyelv, melynek talajából kinőtt a modern orosz, ukrán és fehérorosz nyelv. A feudális széttagoltság későbbi szakában, a kisebb vagy nagyobb mértékben centralizált keleteurópai államok kialakulása idején, kezd kialakulni az a körülhatárolt és közös műveltségben megnyilvánuló közössége a nyelvnek, gazdasági életnek és lelkiállatnak, amely az orosz, ukrán és fehérorosz nép nemzetté alakulásához és a megfelelő nemzeti nyelvek kialakulásához vezet.

Ebből a szempontból teljesen tárgyitalan a régi vita arra vonatkozólag, hogy melyik keleti-szláv nép mondhatja magáénak az „Igor hadjáratáról szóló ének“-et, a 12. század irodalmának e csodálatos alkotását, hogy a három keleti-szláv nyelv közül melyiken íródott; ó-orosz nyelven íródott és egyenlő mértékben mondhatja sajátjának mindhárom keleti-szláv nép.

II. A fonológiának — a nyelvtudomány egyik legújabb ágának — a hazája Oroszország; amint ismeretes, ennek alapjait Baudouin de Courtenay, a pétervári egyetem híres nyelvészprofesszora vetette meg, majd Krusev-szkij és más orosz nyelvészeti iskolák képviselői dolgozták ki. A fonémáról szóló tanítást átvette az új nyelvelmélet megalapítója, N. Marr akadémikus is, aki a fonémát „szociálisan felépített hang“-ként határozza meg. Oroszországban kezdte meg a fonológia Európán és Amerikán át vezető diadalútját.

Azonban, ha a Baudouin-i közös „csírából” is nőttek ki, más utakon haladt a fonológia a Szovjetunióban, más utakon Nyugat-Európában és Amerikában. Érthető ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a szovjet nyelvtudomány elvileg teljesen más módszertani alapokból indul ki, mint a külföldi nyelvészet. Nyugaton Baudouin foném-elmélete kereszteszédött a a Saussure-féle nyelvrendszer-fogalom absztrakt sematizmusával és a szinkrónia és diakrónia, mint „két nyelvészet”, mechanisztikus és metafizikai fogalmaival. Egyben nagymértékben elszakadt a konkrét nyelvi anyag vizsgálatától. Ezért a foném-elmélet gyakran az elegendő anyag nélkül való teoretizálás, a túlzott terminus-gyártás, az absztrakt sematizmus irányában haladt, amely elkerülhetetlenül bizonyos skolasztikához és dogmatizmushoz vezetett.

A Szovjetunióban a fonológia problémáinak megoldása — L. Scserba akadémikus, N. Jakovljev, A. Szuchotin, P. Kuznyecov, Sz. Bernstein professzorok és e sorok írója munkássága következtében — más utakon járt. E problémák feldolgozásának ott igen nagy gyakorlati jelentősége volt. A soknemzetiségű Szovjetunióban feltétlenül szükség volt arra, hogy kidolgozzuk az ábécé és a helyesírás rendszerét azon népek számára, amelyeknek ezelőtt nem volt írásbeliségük vagy a nagy népi tömegek számára hozzáférhetetlen, idegen nyelven alapuló és tökéletlen, nehéz írásmódot használtak. De tudjuk, hogy a helyesírás modern elmélete csak a foném-elméleten, a fonológián alapulhat. A szovjet fonológia kiállta a gyakorlat próbáját és ebből a próbából mint megerősödött tudományos disciplina került ki.

Tehát számos nemzetiség jutott racionálisan kidolgozott ábécéhez és helyesíráshoz. A szovjet nyelvészek és fonológusok jelentős mértékben közreműködtek a Szovjetunió nemzetiségi népi műveltségének fejlesztésében, mire jogosan büszke a Szovjetunió. A szovjet russzológusok gondosan tanulmányozták az élő orosz nyelvet, mind irodalmi alakját, mind tudományos disciplinájának fejlődését. A szovjet fonológusok igyekeznek megtisztítani a foném fogalmát a pszichologizmustól (még Baudouin de Courtenay-ben is volt valami hajlam a pszichologizmusra, amely néhány tanítványánál még megerősödött) és igyekeznek következetesen megmaradni azon a funkcionális alapon, amely egyedül felel meg a nyelv, mint felépítményi jelenség, szociális jellegének. A marxista-leninista filozófia a természetet nem egyes tárgyak, jelenségek egymástól elszakított, egymástól elszigetelt, vaktában összedobált halmazának tartja, hanem összefüggő egységes egésznek, amelyen belül a dolgok, a jelenségek szerves kapcsolatban vannak egymással, függenek egymástól és meghatározzák egymást. Ezért a különálló fonetikai jelenséget a szovjet fonológusok mindig valamennyi más koexistáló jelenséggel kapcsolatban vizsgálják, t. i. az egész nyelvi rendszeren belül. Mint ismeretes, a különálló fonetikai jelenség általában bizonyos fokig meghatározza magát a nyelvrendszert is, de egyben gyakran azt is a nyelvrendszer determinálja. Csak az „egyéni” és „általános” állandó kölcsönhatása, csak a kölcsönös determináltság tényének figyelembevétele biztosítja a tárgy valóságos megismerését.

A fonológiai kutatás problémája a dialektológusok számára sokkal bonyolultabbá vált akkor, amikor az elé a feladat elé kerültek, hogy leírják — nem egy meghatározott nyelvjárást, egy meghatározott rendszert, — hanem — elvben — egy bizonyos nyelv minden nyelvjárását, minden változatát. Ekkor mutatkozott meg, hogy az orosz nyelv köznyelvi, irodalmi alakjában és tájszólásaiban bonyolult hierarchikus rendszert alkot, mely magában foglal olyan sajátságokat, amelyek az egész nyelvnek közös vonásai és olyanokat, amelyek csak egyes nyelvjárásokban fordulnak elő, — tehát közös vonásokat és a nyelvjárási széttartoltság különböző fokainak sajátosságait. Ennek kapcsán felmerült az orosz nyelv, mint egy általánosabb nyelvrendszer, mondhatnók, „egyes kisebb rendszerek rendszere” fonetikai struktúrájának kérdése, tájszólásainak teljes sokféleségében.

Az orosz nyelvjárások területi sokfélesége a fonológiai szerkezet szempontjából voltaképpen a nyelv élő történetének térbeli vetülete. Ezért a szovjet fonológusok határozottan elvetik a E. de Saussuretól származó mechanikus és antidialektikus elkülönítést szinkronia és diakronia között. A nyelvfejlődésben, mint bármely más jelenség fejlődésében, minden pillanatban megvannak a jelenleg létező mellett a múlt maradványai és a jövő csírája. A szovjet fonológia a marxizmus—leninizmus klasszikusai tanításainak megfelelően abból indul ki, hogy „az életben mindig egymás mellett van az új és a régi, keletkező és az elhaló.” (Sztálin).

A társadalomtudomány egyik alapelve, hogy ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésről, hogy minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogy a történelem során hogyan keletkezett valamely jelenség, hogy fejlődése során milyen főbb fejlődési szakaszokon ment keresztül, és ennek a fejlődésnek a szempontjából állapítsuk meg, hogy a szóbanforgó dolog most mivé vált (Lenin Művei 3. kiadás, 24:364). Ez az oka annak, hogy valamely meghatározott időszak nyelvrendszerét nyelvjárási sajátágai-val együtt a szovjet tudósok úgy tekintik, mint egy bizonyos fejlődési szakaszt — az előző kor nyelvrendszeréhez képest. Ez felmutat egyrészt elhaló, — másrészt újonnan keletkező vonásokat, azaz bizonyos fokok kirajzolódnak benne már a következő korszak nyelvrendszerének körvonalai. Egy adott kor nyelvrendszerének területi és társadalmi változatai rendkívül gazdag olyan anyagot képviselnek, amely az általa meglett történelmi útról tanuskodik és a szovjet fonológusok nemcsak nem kerülik a nyelvi jelenségeknek az adott kor nyelvi tényeiből kiinduló történelmi értelmezését, ellenkezőleg, fejletéseiket gazdag történelmi kommentárral bővítik. A jelen és múlt nyelvi jelenségeinek ilyen szerves összeszőződése jelentősen hozzájárul a nyelvi folyamatok sajátágos természetének jobb megértéséhez.

Befejezésül megjegyezni kívánjuk, hogy a szovjet tudósok mindenkor küzdenek a tudományos dogmatizmus ellen, amely ismereteinket abszolútnak és teljesnek tartja. A valódi tudomány mindig ellensége a gondolkodásbeli kényelemnek és felszínességnek, ellensége a tudományos tételek holt dogmákká válásának. „A tudományt éppen azért mondjuk tudománynak — mondja Sztálin —, mert nem ismer félítéseket, nem fél attól, hogy kezdet emeljen arra, ami túlhaladott, régi és állandóan figyel a tapasztalat, a gyakorlat hangjára.” (Sztálin: „A leninizmus kérdései”, 11. orosz kiadás, 502).

A marxizmus—leninizmus ellensége minden dogmatizmusnak, mivel állandóan élő, termelő, fejlődő elmélet, amely új tapasztalati ismeretek alapján állandóan tökéletesedik és új tételekkel gazdagodik.

A dogmatizmus elleni harc légkörében, a bolsevista bírálat és önbírálat, széleskörű és sokoldalú, termékeny tudományos viták légkörében fejlődik a szovjet tudomány. Ez az oka komoly eredményeinek és ez záloga további sikereinek.

(Fordította: Nyilas Vera.)

SIMONYI ZSIGMOND HELYE A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBEN.

(Székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémia 1948 november 8-án tartott ülésén.)

Írta: Rubinyi Mózes.

A magyar nyelvtudomány 19. századi történetében, az elején meg a végén, meglehetősen analóg jelenségekre bukkanunk. 1803-ban foglalja el a pesti egyetemen magyar nyelvtudományi tanszékét Révai Miklós és 1872-ben, Toldy Ferenc halála után, oszlik meg a magyar tanszék nyelvtudományira és irodalomtörténetire és lesz Simonyi Zsigmond 1877-ben a magyar nyelvtudománynak magántanára, 1887-től 1889-ig nyilvános rendkívüli, az utóbbi évben rendes tanára.

Mindketten, Révai is, Simonyi is, a pozitívista történelmi módszernek a maguk nemében senkitől felül nem mult mesterei hazánkban és így gyűjtő, kiadó-közlő és monografikus munkásságuk adja meg minden utánuk következő magyar nyelvtudományi kutatás alapját. Mindketten teljes magyar történeti nyelvtan kiadására törekedtek, mindketten el is végezték a munkát és mindkettejük törekvésének életükben csak a hang- és alaktan kiadása lett a gyümölcse. Mindkettő korai, illetve váratlan halála akadályozta meg a teljesen kész mondatlani rész kiadásában és tragikus sorsuk egyben kérlelhetetlen találkozásuk is ez alkotásaikban. Révai Miklós *Elaborator Grammatica Hungarica* című művének mondatlani része századunk elejéig ismeretlenül lappangott kéziratai között s midőn e kéziratot felfedezvén, rája éppen Révai halálának 100-ik évfordulója alkalmából 1907-ben a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét felhívtam, a kiadást az Akadémia Simonyi Zsigmondra, Révainak tanszékén méltó utódjára bízta, aki a megbízás alapján Révai Miklós történeti nyelvtanának mondatlani részét ki is adta.¹ Révaiét kiadta, de saját, teljesen elkészült mondatlani kiadását a kegyetlen sors, amely ezúttal a magyar fasizmus első fellobbanását jelentette, megtagadta. Mint ez átkos mozgalom első számú szellemi martírja, 1919 november 22-én este 10 órakor omlott össze amúgy is gyenge szervezetű teste és kész kéziratával hiába kísérletezett az ő halála után hozzá méltó hitvese: a könyv nem jelent meg, kézírata pedig, úgy látszik, annyi pótolhatatlan kulturális és erkölcsi értékkel együtt elpusztult vagy talán valahol lappang.² Simonyi Zsigmond azonban, munkásságában ragyogóan mutatja amaz évtizedek haladását, amelyek legméltóbb elődjének halála (1807) és az ő fellépése (1872) között mutatkoztak tudományunk történetében. Szemben Révai Miklós romantikus történetiszemléletével, Simonyi Zsigmond már a fantasztikus-romantikus történetiszemlélet kisiklásaival szemben, a történelmi módszer útján hangyaszozogsámmal gyűjtött és mindenfajta elfogultság nélkül összeállított és kiadott részletek alapján, de már, mint azt látni fogjuk, az új nyelvtudományi iskola alapelvei szerint építi fel a Tüzetes Magyar Nyelvtan fejezeit.³

Simonyi Zsigmond tudós egyetemi professzor volt, három évtizeden át a magyar nyelvtudomány tanára a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen s ha egy tudós egyetemi tanár munkásságát tesszük mérlegre, két oldalról kell ezt tennünk. Meg kell vizsgálnunk, mit alkotott ő maga élte folyamán, de azt is, hogy az ő indításaira mit alkottak tanítványai, milyen tudós nemzedéket nevelt fel.

Simonyi Zsigmond 66 évet élt, 1853 január 1-én született Veszprémben. Az elemi iskolát ugyanott, a gimnázium négy alsó osztályát a veszprémi piarista gimnáziumban végezte, az ötödik és hatodik osztályt az esztergomi bencésekénél (itt Ferenczy Jákó tanította irodalomra és Vaszary Kolos történelemre), a hetedik és nyolcadik osztályból összevont vizsgát tett s utána érettségit, egy évvel előbb, mint kortársai, Budapesten Lutter Nándor főigazgató elnöksége alatt. Zárkózott, magába merült kisdíák volt. A verseket nagyon szerette és diákkori versei egy bőrkötéses kis füzetben 1944 június 24-ig megvoltak. Egy iskolatársa feljegyzése szerint mint kisdíákban egyszer felmerült az az ötlet, hogy mérnök lesz és még 1870-ben is levelet írt Bécsbe egy barátjának, melyben az iránt érdeklődött, hogyan iratkozhatnék be a bécsi műegyetemre.⁴ Racionális lelkisége tehát már gyermekkorában megmutatkozott. Kilenc éves korában a negyedik elemiben ezt az írásbeli tételt kellett kidolgoznia: „Mít szeretek jobban, a telet-e vagy a nyarat és miért?” A kilenc éves fiú erre így felelt: „A nyarat szeretem jobban, még pedig három okból. 1. Mert a szabadban nem fázik az ember. 2. Mert minden zöld és virágos és az nagyon szép. 3. Mert a Sédben fürdeni lehet.” Tanítójának, Hochmuth Ábrahámnak, emlékezete szerint az egész dolgozat ennyiből állt, nem volt abban egy árva szóval

sem több.⁵ Exakt lelke ilyen szabatosan oldotta meg később a magyar nyelvtudomány problémáit is, felesleges szó-salangok nélkül, tárgyilagosan, egyenesen, becsületesen.

Franciául, angolul maga tanult s egy derék iskolatársa, a későbbi csornai prépost, Burány Gergely beszéli, hogy a szavakat „dírib-darab papírokra jegyezte, ilyenekkel tele volt minden zsebe. Ha egyedül ment valahová, útközben ezeket a cédulákat húzogatta elő.” Ugyancsak az ő feljegyzéseiből tudjuk, hogy: „sovány, gyenge testalkatú, de szép, pirosarcú, kedves fiú volt, olyan szemérmes és szerény, mint bármely jólnevelt leányka.”⁶

Valószínűleg Szarvas Gábor halott rá annyira, hogy a magyar nyelv tudományának állt szolgálatába s véglegesen Budenz József egyetemi előadásainak és tudós neveiő egyéniségének köszönhetjük Simonyi Zsigmondot is. Budenz hozta el hozzánk az akkori német indogermanista professzorok közvetlen, emberséges módszerét, amelyet ő mesterénél, Benfey Tivadarnál⁷ sajátított el. Budenz nem afféle előkelő tudós volt, aki a katedra magasságából néz le hallgatóira, hanem kitünő nevelő tudós, aki témákat adott hallgatóinak, érdeklődött szociális helyzetük iránt s lakásán is szívesen látta őket és foglalkozott velük. Simonyi doktori értekezése még finn-ugor tárgyú. („Az ugor mód-alakok”, 1876, NyK 13.) Ennek érdekében Simonyi Lipcséből kérte mestere támogatását Hunfalvy Pálnál, hogy a mű a NyK-ben megjelenhessen. Budenz válaszában, 1876 február 29-én ezt írja: „Kegyednek az ugarság terén tett első s remélem sikerült specimenje igen nagy örömmre szolgál”.⁸ Simonyi már elébb sorra ismerteteti Budenz eredményeit a Nyr-ben és a NyK-ben, már 1873 óta.

A budapesti egyetem elvégzése után Simonyi Zsigmond két félévet töltött a lipcei egyetemen, még pedig az egyetem irodájának és kvesturájának adatai szerint, mint *rendes hallgató*.⁹ 1874 októberében iratkozott be a lipcei egyetemre „Simonyi Sigismund, aus Vesprim, Ungarn”. Hangsúlyoztuk, hogy *rendes hallgatónak*, mert a budapesti egyetemet már akkor elvégezte volt és így egyszerű „Hörer” is lehetett volna s így kevesebb lett volna tandíja. Ő azonban *rendes hallgatónak* iratkozott be, hogy teljesen belemerülhessen a lipcei egyetemi életbe s közelebb kerülhessen a tanárokhoz. Szép idők jártak akkor a lipcei egyetemen. Itt tanított kezdő professzorként *Hermann Paul*, továbbá kora egyik legmélyebb hatású irodalomtudósa, *Michael Bernays*, itt gyönyörködte a germanistákat *Friedrich Zarncke*, itt működött *Curtius*, a klasszika-filológus és *Overbeck*, az archeológus, *Heinze*, a filozófus, *Leskien*, a szlávista és itt tanított már akkor *Mommsen* is.

Érdekeseen ír Simonyi lipcei tanulmányairól Budenz Józsefhez 1874 november 17-i levelében: „Ma négy hete, hogy szerencsén és jókedvvel Lipcsébe érkeztem, és mondhatom, hogy itt kezdettől fogva jól érzem magamat. Még az emberek is szorgalmasabbak, romlatlanabbak és kevésbé mesterkélték, mint minálunk. Különösen jó viszonyban állok Overbeckekkel, kikkel Pulszky Károly ismertetett meg s kikhez már több ízben meg voltam hívva... Curtius befogadott az ő Grammatische Gesellschaft-jába, hol már egy munkát is elváltaltam...”^{10/a}

Simonyi a lipcei egyetemen minden nyelvész legjobb előiskolájába járt: főleg klasszika-filológiával foglalkozott. Az említett Curtiuson és Overbecken kívül hallgatta Ritschl („Die wichtigsten Lehren der lateinischen Grammatik”) s bizonyosan mély nyomokat hagyott lelkében Lange prof. „Ausgewählte Capitel der vergleichenden Syntax der griechischen und lateinischen Sprache” c. előadása. Nyilvánvaló, hogy Simonyi módszerének tisztasága, gyűjtéseinek megbízhatósága, lelki adottságain kívül ornan ered, ahonnan annyi áldásos irodalmi tudományokra általában, t. i. a klasszika-filológia pedáns műhelyéből. A második félévben Curtius „Elemente der vergleichenden Sprachwissenschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Aufgaben und Ziele der classischen Philologie” c. előadását hallgatta. Egyetemi napjai közül bizony-

nyal a hétfői volt az ifjú Simonyinak a legkedvesebb. E napon délután 6–8-ig volt Curtius Grammaticae Gesellschaft-jának gyűlése. Budenz 1875 január 2-án Simonyinak Lipcsébe írt levelében,¹⁰ mely nyilván a fent idézett levélre írt válasz, melegen érdeklődik a Grammaticae Gesellschaft munkamódja iránt. „Nagyon szeretném“ — írja Budenz Simonyinak — „ha Kegyod alkalmilag részletesebben ismertetné velem a Gesellschaft működését: miről folynak a tárgyalások. Kész dolgozatokról-e bírálólag, vagy kitűzött kérdésekről vitalkozólag.“ E nyelvtani társaság hazánkba való átlánálása lett az a keret, ahol Budenz s később maga Simonyi is a tudósnevelés közvetlenségét gyakorolta.¹¹

(Folytatjuk.)

¹ *Elaborator Grammatica Hungarica... Duo volumina, utcumque in totidem tomos subdivisum.* Pestini, Typis Mathiae Trattner, 1803. — A Mondattan, tehát Révai grammatikájának 3. kötete: *Elaborator Grammatica Hungarica... Volumen tertium. Jussu Academiae Scientiarum Hungaricae sumptibus a Constantino Röck legatis e manuscriptis Musei Nationis Hungaricae nunc primum edidit Sigismundus Simonyi, Linguae Hungaricae professor publ. ord. in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi.* Budapestini Typis Societatis Frankliniae. 1908. A kötet sorsáról lásd Simonyinak a kötethez írt Utószavát (337–350. l.), valamint e sorok írójának „Egy százesztendő új könyvről“ a Budapesti Szemleiben megjelent tanulmányát. (1909, 137. kötet, 81–87. lap)

² A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában 1–1929/30. Gyarap. őrizték a Mondattan kéziratát: „Magyar Mondattan, történeli alapon. Kézirat- és nyomtatvány csomag. Simonyi Zsigmond özvegyének küldeménye az Akadémiához kiadás végett. A csomagot 1935. VI. 12-én Szinyei főkönyvtárnok úr iróasztalában a baloldali legalsó fiókban helyeztük el.“ Berlász Jenő dr. egyetemi tanár, akadémiai könyvtári beosztott tisztviselő szíves tájékoztatása szerint a kéziratot az ostrom alatt kiemelték helyéről e csomagolva, hogy biztonságba helyezték. Sajnos az ostrom után még nem került elő. Vagy elpusztult, vagy még láppang valahol. Megható volna, ha a Révai–Simonyi analógia e tekintetben is beválna s Simonyi kézírata is megkerülne egy kegyeletes kutató munkája által.

³ Tüzetes Magyar Nyelvtan történeli alapon. I. Magyar Hangtan és Alaktan. A hangtan és az összetételek fejezete az Alaktanban Balassa Józseftől. Akadémiai pályamunka. 1895.

⁴ A levelet Bánóczy Józsefnek írta (Nyr. 48:188. l. B. J.: Emlékezéseimből 187–196 l.)

⁵ Ugyancsak Bánóczy adatai szerint L. a 4. sz. jegyzetet.

⁶ Burány Gergelynek, a csornai premontrei kanonokrend prépostjának, Simonyi volt esztergomi iskolatársának feljegyzése: „Simonyi Zsigmond esztergomi diáklétéből“ (Nyr 48:185–187. l.) Ugyanő szól pompás emlékezőtehetségéről is: „amit egyszer hallott, arról tökéletesen be tudott számolni. Nem is feledte el“ (u. o. 186. l.) Simonyi Zsigmond leányának, Simonyi Annának, szíves értesítéséből tudjuk a versekre vonatkozókat, Burány feljegyzéseivel szemben, aki azt írja, hogy a „verseket nem szerette.“ Ez afféle kisdíakéimeneti idő lehetett. Simonyi irodalomkedvelő tudós volt. Igen szerette Aranyt, Schillert, Heinét, (ennek a prózáját is), olvasgatta Goethe és Schiller levelezését, nagyon szerette az orosz irodalmat, Puskin, Turgenev és Tolstoj voltak kedvelt olvasmányai. Rendkívül becses S. A. ama feljegyzése, hogy Simonyi nagy szeretettel foglalkozott az ifjú költőkkel, különösen Kosztolányi Dezsővel, akit írásra buzdított. Nem kétséges, hogy Kosztolányi Dezső erős nyelvi érdeklődésének, mely teljes egészében az Illés Gyulától saját a rendezett posthumum Kosztolányi-kötetekben táru elénk, Simonyi Zsigmond hatását kell látnunk. Szerette Tóth Árpád verseit és Szép Ernő írásait (l. a Lila akácról szóló ismeretét, Nyr 47:77, 48:89). — A hatodik osztályban (1868–1869) egy kiváló képzettségű magyar szakos tanár tanította, **Abdaj Asztrik**, aki „jobban bevált volna az egyetemen, mint a középiskolában“ (Nyr 48:186). Ezt a tanárát különösen nagyon szerette és nyilván az ő keresztneve van meg Simonyinak a Nyr-ben használt egyik álnévben: **Kovács Asztrik**.

⁷ Benfey Tivadar göttingai egyetemi nyelvésztanár (1809–1881.) A Magyar Tudományos Akadémia külső tagja; l. Budenz József akadémiai emlékiratát.

⁸ Budenz levélét l. Munkácsi Bernátnak „Budenz és Simonyi“ c. emlékező tanulmányában. Nyr 48:167. jegyzet. Simonyi Zsigmond Budenz iránt való hálás érzéseiről meghatott és megható szavakkal emlékezik meg Lipcsében 1875. dec. 30-án írt levelében. „Szeretett Professor Ur“ — írja s kedvesen kíván neki „Bort, búzát, békességet. Friss, fiatal feleséget“, majd így folytatja: „megvallom nem szép tőlem, hogy ilyen soká nem írtam Kegyednek, akire minden jóakárom közül legtöbbször gondolok... kinek oly szívesen hallgattam szavai mindiz, mintha fülemben hangzanának...“ Efféle lírai kitérés Simonyi írásaiban ritkaság s ezért nagyobb is a jelentősége. (A levél megvan az Akadémia levéltárában a „Simonyi Zsigmond levelei Budenz Józsefhez“ c. kötegben.)

⁹ A helyszínen gyűjtött adatok egy részét közöltem „Simonyi Zsigmond Lipcsében“ c. tanulmányban. Nyr 48:194–197.

¹⁰ A Simonyi Zsigmondnak Budenz Józsefhez intézett 1874. nov. 7-i leveléből, l. az Akadémia levéltárában a „Simonyi Zsigmond levelei“ c. kötegben.

Szamojéd népek és nyelvek

Írta: Hajdú Péter

(1. A szamojédok felosztása, lakóhelye és száma. — 2. Elnevezéseik. — 3. Életmódjuk. — 4. A szamojéd hitvilág; népköltészet. — 5. Népszokások; a szamojéd társadalom. — 6. Történetük. — 7. Idegen népekkel való kapcsolataik. — 8. A szamojéd nyelvek jellemzése. — 9. A szamojédok kutatása.)

A finnugorság évezredekkel ezelőtt az uráli őshazában együtt élt a mai szamojédok őseivel, s ezt a népet hívja a nyelvudomány uráli ősnépnek, nyelvüket ősurálinak. A szamojédság elvonulása a Kr. e. 2—3. évezred körül megszüntette az uráli egységet. Ekkor a finnugorság és a szamojédok útja különvált. Az a körülmény azonban, hogy a mai szamojéd nyelvek a finnugor nyelvekkel azonos eredetre vezethetők vissza, s az továbbá, hogy a szamojédok az ősnelv sok olyan vonását őrizték meg, mely a finnugor nyelvekből kiesvezt, biztosítja a szamojéd nyelvek kutatásának fontosságát. A szamojéd nyelvek segítségével sok olyan jelenség nyer magyarázatot, melyek csupán a finnugor nyelvek vallomásaival nem lennének tisztázhatók. De még egy másik szempontból is döntő jelentőségük van a szamojéd tanulmányoknak. Sok jel ugyanis arra mulat, hogy a szamojédságnak az észak-szibériai kultúra kialakításában nagy szerepe volt. Ugyancsak a szamojédság és egyes paleo-szibériai népek közötti érintkezések vizsgálata új utakra vezetheti a paleo-szibériai népek rejtélyének kutatóit.

Úgy érzem, dolgozatom hiányt pótol, mikor a szamojédokról ezt a rövid ismertetést közrebocsátom. Legtávolabbi rokonainkról ugyanis magyar nyelven összefoglaló munka még nem jelent meg, s tudományunknak ezt a nagy hiányát szeretném — ideiglenesen ebben a formában — pótolni. Természetes, hogy a téma nem ilyen rövid tárgyalást érdemel, de mivel terjedelmesebb munka megjelentetése nehézségekbe ütközik, kénytelen vagyok ehelyütt anyagomnak csak egy részét közölni. Közlenivalóimat mindenesetre úgy válogattam össze, hogy a fontosabb kérdésekről szó essék, s legalább vázlatosan ismeressem az eddigi eredményeket.

1. A mintegy 20.000 főt kitevő szamojédság nemcsak európai, hanem ázsiai méretekké mérve is óriási területen szétszórva él. Nyugaton a Fehér-tengertől kezdve a Kári- és az Északi Jeges-tenger partvidékén elterülő tundrákon át, kelet felé a Tajmyr félsziget jobb hónáljában levő Chatanga öbölíig terjed lakóhelyük. Északon a Jeges-tenger és a parthoz közel eső szigetek, délen a Szaján hegység zárják el lakóhelyüket.

Castrén óta öt szamojéd népet szoktak megkülönböztetni. Legnagyobb közülük a jurák-szamojéd. Lakóhelyük Európába is kiterjed: a Dvina és Szjoida folyó közötti tundrán (a Szjoida, Kolva, Izma, Mezeny, Felső-Pecscora mellékén, Narjan-Mar [= Pusztoszerszk], Nes, Chabarovo és Szjomszsa helységek vidékén, valamint a Vajgács, Belyj, Kolgujev és Novaja Zemlja szigeten) élnek. Szibériai lakóhelyük az Ob torkolatvidéke, a Jamal félsziget, a Taz alsó folyása, a Pur, Nadym és az Ob néhány jobboldali mellékfolyója (Ljamin, Kiseljovszkaja, Szahalinszkaja, Nazym) mellékén terül el. Néhányan közülük a Jeniszej bal partjára, a Tajmyr félsziget előrésszére is elvándoroltak. Ma közigazgatásilag a Nyenyece, Jamal és Tajmyr nemzeti területhez tartoznak. A tavgy-szamojédok lakóhelye jóformán csak a Tajmyr félszigetre korlátozódik, bár ez a terület is nagyobb, mint Magyarország. Vadejev nevű törzsük télen a Dudypta, Boganida és Tajmyr folyó mellett üti fel tanyáját, nyáron pedig a Tajmyr fő partján és ettől északra nomadizál. A harmadik északi szamojéd nép: a jeniszeji-szamojéd a Jeniszej partján lakik

¹⁰ A levél eredetije megvolt Simonyi iratai közt. L. a 9. jegyzetben említett tanulmányomat. Erre a levélre válaszolt Simonyi Lipcsében 1875. febr. 1-én kelt levelében, amelyben részlezi Curtius Grammatiche Gesellschaftjának munkáját.

¹¹ Budenz is, Simonyi is sokat foglalkozott a tanítványok szociális helyzetével. Simonyi a gyógyítástól a téli kabátszerzésig mindent megtett tanítványaiért. Még gyűjtéseket is rendezett s mindezt finom tapintattal, a megsegítettek tán sose tudták meg, ki volt a hozzájuk.

Dudinkától délre és a környező tundrán. Közigazgatásilag mindkét törzs a Tajmyr nemzeti területéhez tartozik.

A déli-szamojédok ma már egyetlen képviselője az osztják-szamojéd nép. Az Ob és Jeniszej folyók közötti hatalmas területen élnek, mégpedig legészakabbra a Taznál és Turuchannál, délebbre a Vach, Tym, Vaszjugán, Narym, Parabel, Csaja, Ket, Csulym folyó mentén (megannyi az Ob mellék-folyója), valamint az Ob folyása mellett Baidonáig. Közigazgatásilag a Nyugatsibériai Terület, Krasznojarszk Terület és Omszk körzetébe tartoznak.

Az ötödik szamojéd nép szintén a déli-szamojéd ághoz tartozik, nevük kamasz- vagy kamaszin-szamojéd. Ők a Szaján hegységben Abalákova község területén éltek még a világháború idején, de azóta valószínűleg utolsó szálág kipusztultak. A szovjetorosz szakirodalom a kamaszról legalább is már nem számol be, mint élő szamojéd nyelvről.¹

A szamojédok számáról csak hiányos adataink vannak. Az erre vonatkozó irodalomból a következő adatokat tüntethetjük fel:

	(Karjala- 9245 inen, 1897)	kb. (Donner, 8200 1913)	15000	(Prokofjev, 1926)
jurákok				
javgy-szamojédok	654	"	700	807
jeniszeji-szamojédok	671	"	700	378
osztják-szamojédok	5805	"	3928	4355 (1934)
Összesen:	16375	"	12828	20540

2. A szakirodalomban használatos elnevezéseket a szamojédok önmaguk elnevezésére nem használják. A szamojéd népnévek közül a *szamojéd* máig is ismeretlen eredetű. Régen általános volt az a hit, hogy a szó az orosz „ön-evő”, azaz „emberevő” jelentésű *camoea* szóból származik (Herberstein, Schlözer). Azonosították a népet Finnország *Suomi* nevével, továbbá a lappok *sabme* önelnevezésével (Joh. Eberh. Fischer, Adelung, Vater). A legújabb vélemény szerint a szó a jeniszeji-szamojéd *maddu* törzsnévvél, ill. ennek *samadu* alakjával függ össze (Prokofjev). Egyik elmélet sem elfogadható. Különösen ki kell emelnünk a legújabb nézet tarthatatlanságát, mert a *samadu*, *samatu* típusú elnevezések az orosz *camod*, *camodu* alakok átvétele útján keletkeztek, s a *maddu* törzsnévvél sem függhetnek össze. Még esetleg az az ötlet hozhat új eredményt, hogy a népnév valóban a lappok *sabme* nevével áll kapcsolatban. Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez azonban egyrészt a lapp-probléma végleges tisztázása és a gyanított lapp-szamojéd kapcsolatok feltárása lenne szükséges.

A *jurák* népnév szintén nem használatos a szamojédok között. Ez tipikusan orosz alakulat, s az obi-ugor nyelvekből származik (vö. osztj. *jaran*, *jórén*, vog. *jorn* stb. 'jurák, szamojéd'). A szó az obi-ugor nyelvekbe a szamojédból került át. Az obi-ugor szó u. i. kicsinyítő képzős alak, s *jor-*, *jar-* alapszava nem más, mint az erdei jurák *jar* törzsnév átvétele.

A *taugy*-szamojéd elnevezés előtagja a jur. *tawo* 'avam-szamojéd',² *tawgy* 'avam nyelven, avamul', jen.-szam. *tau'* (plur. *tauBu'*) 'avam-szamojéd' jelentésű nevekkel függ össze. Prokofjev hajlamos a népet a Szaján-hegységben használt *tuba* népnévvél kapcsolatba hozni. Felfogása azonban nincs kellőleg megokolva.

A *jeniszeji-szamojédok* elnevezése azon alapul, hogy a Jeniszej mellékén lagnak. Az *osztják-szamojédok* pedig azért hívják *osztják-nak*, mert az osztjákok szomszédságában élnek.

A *kamaszok* neve önelnevezésük oroszosított formájából ered (l. alább).

Amint említettem, e népek önelnevezése egészen más, mint ahogy a szakirodalom említi őket. A jurákok *nēne't's'* vagy *hásawa* szóval jelölik magukat. E szók egyúttal 'férfi' jelentésben is használatosak. A *hásawa* szó *összamojéd* eredetű (vö. T.³ *kuajámu*, Jen. *kása*, kam. *k'usa*, koib. *kaza*, mot. *kaza*, taigi *časa* 'Mensch, Mann'), s eredeti jelentése is 'férfi' volt. A *nēne't's'* szóról eddig azt mondták, hogy eredeti jelentése 'férfi'. Úgy látom azonban, meggyőző érvek szólnak a mellett, hogy ez a jelentés másodlagos,

s a szó egy *néne* 'Recht' jelentésű szóból *-t's* (*~bt's*) képzővel van képezve, melyhez még egy 'férfi' jelentésű szó is járult, s az egész kifejezés 'igazi férfi, igazi ember; szamojéd' jelentésben volt használatos.

A tavgy-szamojédok önelnevezése *nanasan*. E szónak éppenúgy, mint a Jen. *ēnθet'* önelnevezésnek ugyanolyan az eredete, mint a jur. *nēnet's*-nek. A három szó etimológiailag összefügg egymással. A tavgy-szamojédok avam törzse használja még a *ná* er. 'barát', társ' jelentésű önelnevezést is.

Az osztják-szamojédok saját neve *şelkup, süsse gum, ill. t'ümel-gum, t'üje-gum*. E szavak összetétel útján keletkeztek. Második tagjuk a férfi jelentésű *kum, gum* szó (*~magy. him*), első tagjuk pedig részben a *ső, sü* 'Ton Erde', részben a *čü, t'ü* 'Ton Erde, Sand' szóból van képezve. Az összetétel tulajdonképpen i jelentése tehát 'földi ember'.

Két folyóról, a Kan-ról és Mana-ról nevezték el magukat a kamaszok. Nevük az ő nyelvükön így hangzik: *kaqmāžo-kuza*, azaz 'kani-manai ember'.

3. A szamojédok legnagyobb része még ma is nomád életformák között él. Egyik helyről a másikra vándorolnak s az állandó lakóhelyen való letelepedést csak a déli szamojédok ismerik. Főfoglalkozásuk a rénszarvastenyésztés, emellett vadászatból és halászatból élnek. Földművelő szamojéd nagyon kevés van, és ezek főleg az obmelléki osztják-szamojédok közül kerülnek ki. Az általános nomád életmód következményeképp nem falvakban települtek meg, hanem a tundrán vagy a folyók mentén sok-sok versztnyre laktak egymástól a családok. E tekintetben az osztják-szamojédok (és a kamaszok) alkotnak kivételt, akik félig-meddig földművelők lévén, megszokták az egy helyen, falvakban való letelepülést.

A rénszarvastenyésztés különböző fajai lehetőek fel a szamojédoknál. A tundrai vidéken élő jurákok nagy nyájakat terelnek. A kietlen tundrán ez egyedüli megélhetési lehetőségük. A rén adja nekik az ételmet, lakást, ruházatot. Rén nélkül élni a tundrán nem tudnának. Érthető tehát az ilyen extenzív réntartás kifejlődése. Ugyanígyen nagyméretű réntenyésztés található a lappoknál és a zürjéneknél is. A zürjének rénszarvas-kultúrája azonban annyiban különbözik a tundrajurákokétól, amennyiben náluk a réneknek nagy számban való tenyésztése nem életfeltétel, hanem üzleti meggon-dolásokon alapuló, nagy haszonra irányuló, tudatos kereskedelempolitika. A lappok réntenyésztése sem volt olyan eredetileg, mint ma. Ők is a nagy méretekben folytatott állattenyésztést a jó üzleti érzékkel bíró skandinávoktól tanulták el. Amint látjuk tehát, az extenzív réntartás sem a zürjéneknél, sem a lappoknál nem eredeti s nem lehet eredeti a tundrajurákoknál sem, holott a szamojédok voltak azok, akik a réntenyésztést Európa és Szibéria északi felén meghonosították. Az eredeti szamojéd rénkultúrát tehát nem a tundrajurákok állattartása képviseli, hanem az a tenyésztőmód, amely az erdei jurákoknál, a jéniszeji és a tavgy-szamojédoknál, valamint az osztják-szamojédok egyes (pl. tazi) törzseinél található. E részekben egyrészt az erdős vidék nem engedi meg a rén nagy számban való tartását, másrészt a vidék prémes és húsos állatokban gazdag s a rénszarvasra nincsenek annyira ráutalva a környék lakosai. Ezeken a vidékeken tehát éppen csak annyi rénszarvast tartanak, amennyi a szán húzásához, ruházódáshoz és egyéb háztartási célokra szükséges. Valószínűleg az összamojédok is ilyen rénkultúra birtokosai voltak, míg életkörülményeik egyes helyeken ezt az állapotot részben meg nem változtatták. E helyiütt meg kell említeni azt a különbséget is, mely a szamojédok és a tungúzok réntenyésztése között áll fenn. A tungúzok ugyanis a rént fejk, utaznak rajta, terhet raknak a hátára. Ezek a vonások a szamojéd réntenyésztésben nem lehetők fel. A tungúz réntenyésztőmód azonban szintén idegen hatások alatt fejlődött olyanná, mint amilyen ma. (Ők is valószínűleg a szamojédoktól tanulták el ezt a mesterséget.)

A szamojédok a csorda szükségletei szerint folytatják életmódjukat. Vándorolnak az állatokkal a tundrán tavasztól őszig, helyesebben a tél beáll-táig. Nyáron rendszerint a tundra északi részein, a tengerhez közelebb

helyeken tartózkodnak, ahol sok a halban gazdag folyó és a jó legelő. Őszrel visszavonulnak az erdős vidék felé. Az erdő és tundravidek határára jó, zuzmós legelők és gazdag vadászterületek terülnek el. A telet ezen a helyen szokták eltölteni. Tavasszal ismét északra vonulnak, ahol rénjeik nincsenek olyan nagy mértékben kitéve legnagyobb ellenségeiknek, a szúnyogok és a bögölyök hadának.

A nyáját a tulajdonos és családja szokta terelni, csak a gazdagabbak tartanak külön pásztorokat az állatok őrzésére. Az újabb időkben tudomás szerint a rénszarvastenyésztésben is bevezették a kolhozrendszert. A pásztor lasszóval és kutyája segítségével tereli a csordát. A sarki pásztor-kutya különösen nagy segítségére van a pásztoroknak, úgy hogy egy 2000 állatot kitevő csorda őrzéséhez három ember elegendő.

Mi, európaiak, el sem tudjuk képzelni, mit jelent a rén a sarki tájak lakói számára. A sivár, mit sem termő, kiellen pusztaságon dermedtől hidegtől és nyomasztó egyhangúságtól körülvelt ember életének jóformán egyetlen biztos gazdasági alapja a rén. A viszonyokkal megalkudva, kénytelen minden szükségletét a rénszarvasokból fedezni. Sátorának, kunyhójának fedelét, oldalát éppúgy a rénszarvas bőréből készíti, mint ruházatát, csizmáját. A varráshoz szükséges cérnát rénidegből készíti, a tűt réncsontból állítja elő. A szarvas húsa meglehetősen egyhangú étlapjuk egyik főfogása. Az állat csontjából enyvet, szerszámot készítenek.

A réntenyésztésen kívül a vadászat és halászat is kedvelt foglalkozása a szamojédoknak. Vadrénrre és más apróbb-nagyobb állatokra vadásznak (medvére, rókára, farkasra, cobolyra, mókusra, nyusztra, sarki rókára, madarakra). Ma már csaknem kizárólag puskával indulnak vadászatra, de azért még most is használatban vannak a régen közhasználatú fegyverek: a lándzsá és a nyíl. Az önlövőknek és a különböző fajtájú csapdáknak szintén nagy szerepük van a vadászatban. A vadászat részben saját szükségleteik fedezésére fontos foglalkozás, részben arra való, hogy a nemes prémeiket eladják vagy más holmira becseréljék. Az ilyen cserék alkalmával régebben nagyon rosszul jártak a bennszülöttek, mert az orosz kereskedők szemérmetlenül becsapták őket. Ma azonban már szövetségetek bonyolítják le a vadászszakmány megvételét és cseréjét, s ez a rendszer a bennszülött lakosságra nézve nagyon hasznos.

A halászatnak náluk nincs olyan nagy jelentősége, mint az obi-ugor népeknél, mert az állandó jellegű halász-életmód bizonyos fokú helyhez kötöttséget követel. A halászat ezért inkább csak alkalmi foglalkozásuk, kivéve a jéniszeji-szamojédok egyes törzseit, melyek állandóan halászáttal foglalkoznak. Az állattenyésztő szamojédok közül különösen a módosabbak kedvelik a halászatot. Ez a foglalkozási ágazat délen az Ob mellékfolyói mentén természetesen jobban el van terjedve, mint a tundrai szamojédoknál. Az osztjokokéhoz hasonló módon, különböző, fából készült és szőrből fonott hűző- és meritőhálókkal folytatják ezt a mesterséget.

Táplálkozásuk meglehetősen egyoldalú. Idestova egy évszázada ismerik a kenyert, de Donner Kai észrevétele szerint (1913) csak a déli szamojédoknál nélkülözhetetlen ételmízes. Az északi szamojédok legfontosabb ételmicikke a hús és a hal. A totemállatok kivételével, majdnem minden állat húsát megeszik, még pedig nyersen éppen úgy, mint főzve vagy szárítva. A nyers húst talán még jobban szeretik, mint a főtt húst. Éppen ezért sok férges megbetegedés fordul elő közöttük. Legkedvesebb inyencafaltjuk a friss rénvelő, a puha szarvasagancs és a móküssült. Italuk a vörösfayonya-levélből vagy más növények gyökeréből főzött tea. Élvezeti cikkeik közül legfontosabb a dohány és a pálinka.

Ruházat dolgában az északi és a déli ág meglehetősen eltér egymástól. Az északi csoport férfainak ruházata ruhájában azonos az osztjokokéval. Néhol még madár vagy hal bőréből készült inget hordanak (Taz), a legtöbb helyen azonban már elterjedt a textiliák használata. Télen rövid malica van rajtuk, erre veszik fel a rénbőrből készült bundát, nagy hideg ese-

tén kettőt is: egyet szőrével befelé, egyet szőrével kifelé fordítva. A bundához csuklyaszerű fejfűdő van erősítve, melynek szegélyét sarkirókaprémmel szokták díszíteni. Nyáron a jurákok szövetruhát és textilkabátot hordanak. Lábbelijük rénbőrből készült.

A női ruháznak már több sajátossága van. A női ruha ugyancsak rénbőrből és részben szövetből készül. Elöl és hátul kendőket akasztanak ruhájukra. Felsőbundájukon alul többszörös prémszegély húzódik. A bunda két szárnyát egymásra hajtják, s övvel erősítik meg. Az osztják nőkkel ellentétben a szamojéd nők rénbőr-nadrágot is viselnek. Fejük általában földetlen, s fátlyat sem hordanak. Hajukat két copfba kötik, fülükbe függőt akasztanak. A déli szamojédok ruházata oroszos divatú. Az osztják-szamojédok erre télen tungúz-bundát vesznek fel.

Az északi részek lakói még manapság is sátorban tanyáznak. A nomád életmód, a csaknem állandó helyváltogatás megköveteli a könnyen és gyorsan felállítható, egyik helyről a másikra vihető lakást. A sátorverés a nők feladata, s a következőképpen történik: miután a kiszemelt helyen a havat alaposan ledöngölték, a sátor két fő gerendáját egymással szemben felállítják, úgy hogy két felső végük összeér, két alsó végük pedig egymástól mintegy négy méternyi távolságban helyezkedik el. A rudakat felül hurokkal összekötik. A felső hurokban egyenlő távolságban 6—8 kisebb sátorkarót helyeznek el köralakban, s a köztük lévő közekeket szabadon álló karókkal kitöltik. A bejáratnál a karók között nagyobb hézagot hagynak. A sátor vázára télen rénbőrt, nyáron nyírfahéjat borítanak. A belső tér közepén van a tűzhely (rendszerint egy vaslemez; újabban használnak gyorsfőzőt is), s ennek valamelyik oldalán egy deszkalap. A deszkalap és a sátor fala között nyír- vagy fűzfavesszőkre vetik fekvőhelyüket: az alomra vagy szénára terített rénbőrt. Az ajtóval szemben vannak a háziesszközök, s közvetlenül az ajtó melletti sarokban a nő holmijai. A sátor jobboldala a gazda helye, a baloldal a szolgáké és a nőké. Az egész alkotmányt kívülről körülhálányják hóval, s ez a hideget és a szelet nagy mértékben felfogja. Kisebb útjaikra sátort nem is visznek. Éjszakaikat ilyenkor szélvédővel ellátott hógödörben töltik.

Az osztják-szamojédoknak már tartósabb házuk van: deszkából, fatörzsből készült négyfalú, félig föld alá épített jurták. Még délebbre egészen oroszos házakat is lehet találni. Az asztal és a szék szintén csak a délihből vidékeken volt ismeretes még néhány évtizede. Ma azonban már északon is kezd elterjedni e bútorok használata. Háziesszközeik nagyrésze fából és nyírhéjből készült.

Közlekedési eszközüik télen a szán és a sítalp. A szamojéd szán fenyőfából vagy nyírfából készül, egyetlen szög nélkül. A szamojéd szán látszatra nagyon törekeny, voltaképp azonban rendkívül erős. A szántalpak szélesek, az oldalak magasak, hogy ne süllyedjen be mélyen a hóba. Az oldalécek részsítosan befelé és hátrafelé dülnek, hogy gyors hajlás esetén az alkotmány fel ne forduljon. Szánjaiknak több faja különböztethető meg. Vannak férfi- és női szánok (az utóbbi nagyobb, mert a nő magával viszi szánján gyermekét és háziesszközeit is), utazó és teherszánok.

Húzóállatul a rént és a kutyát használják. A kutyafogat magas hóban azonban nem használható annyira, mint a rénfogat, mert a kutya csak alacsony hóban tud jól haladni. A jéniszeji-szamojédoknál olyan furcsa hármasszámogatokat lehet látni, ahol a rén mellé két kutya van befogva.

A sítalpat szintén ősidők óta ismerik és használják. Ezek a hótalpak a nálunk ismeretes sílécéktől eltérnek, mert rövidebbek és szélesebbek. Kötésük úgy van megszerkesztve, hogy csak bele kell lépni minden csatolás nélkül. Nyári közlekedő eszközök a csónak, melyet egyetlen fatörzsből vagy nyírhéjből készítenek. Újabban erős, deszkából ácsolt csónakok is használatosak, különösen a tenger mellett lakó szamojédoknál. A ló húzóállatként és közlekedő eszközként csak délen ismeretes.

(Folytatjuk)

KRÚDY GYULA STÍLUSA ÉS NYELVE

Írta: Prohászka János

1947-ben azt írták, hogy Krúdy „munkásságának tudományos feldolgozásával, műveinek összegyűjtésével még adós a tudomány s a könyvkiadás” (Hungária Irod. Lex.), és íme, 1948-ban a könyvkiadók szinte versengve vetik rá magukat Krúdy műveinek hozzáférhetővé tételére. Ebben az évben egymásután jelent meg: *A vörös postakocsi*, *Aranykézuteai szép napok* (Hungária), *A magyar jakobinusok* (Népszava), *Dudorászi* (Révai), *Pesti nőrabló* (Fehér Holló), *Nagy idők nagy fiai* (Új Idők).

Az 1933-ban elhunyt írónak könyveit olvasva, olyan érzésünk támad, hogy Krúdy nyelvének és stílusának sajátosságait érdemes megfigyelni, mert ebben éppúgy, mint regényeiben és novelláiban, van valami egyéni, valami olyan sajátos, ami ezt az íróat másoktól elkülöníti s különösen jellemzi. Első olvasásra is feltűnik, hogy Krúdynál az alakok, helyek, történetek, szóval minden, átlomszerű, időben elmosódott; a jelen és a múlt valamiképpen úgy egybeolvad, hogy nem tudjuk, az elbeszélés hol és mikor történik, az alakok hol és mikor éltek, s hogy mi és mennyi van bennük a valóságból s mi és mennyi a képzeletből. Az elbeszélés hangulata mindig melankólikus. Schöppin Aladár is azt írja róla, hogy alakjait „a visszaemlékezés csendes melankóliája fogja körül s ez a halk s mégis hangzatos gondokaszólam Krúdy írásainak legerősebben egyéni sajátága” (Benedek Marcell: Irod. lex. 1927.).

Amint ez az íróra nézve igen jellemző valóságos látásmód és valóságfíttlen időszemlélet a valóságos elemeket és élőknél látszó alakokat is álomszerűvé és félhomályossá teszi, úgy az író nyelvében és stílusában is összefonódnak a mai nyelv elemei a múltban használt és ma már a természetes beszédből kiveszett elemekkel.

Krúdy lépten-nyomon használja írásaiban az *-and*, *-end* képzős jövő időt, amivel a biedermeier korát akarja jellemezni. Pl.: Még nem ismered a kátét, amely az emberi szabadság biblíája *leend* (M 42).^{*} Egykor fekete, kövér asszony *leend* e hölgyből (A 63). Nagy uzsonna *leend* Szilveszter úr tiszteletére (V 179). Ilyen célhatározó mondat szerkezetek is előkerülnek nála: A gyanút is *elkerülendő*, a Belváros játékos boltjait kivettem szórakozásaimból (A 9).

Gyakoriak Krúdynál az ugyancsak régies és a mindennapi beszédetől távolálló illetlen igealakok: Álmélkodó szemű, nemesalakú kancák a zöld mezőn *végignyargaltanak* (V 108). Halkan kuncogva sirdogált a háttérben, de könnyei nem *jöttek* (V 93). — Még feltűnőbbek a *vala* alakokkal kapcsolott igeformák, melyeket Krúdy nagy szeretettel használ, néha feltételes mód helyett is: Tán napközben sem *mozdul ki vala* a nézőtérrel, há ott

azonban, hogy ezek közül is csak 8 tudott már szamojédu, s mind öregek voltak. A kamaszokon kívül számon kell tartanunk még a következő, már régebben kihalt, illetve elismertlenedett szajáni szamojéd törzseket: szojót, motor, kojbal, karagasz, taigi. Ezek valamennyien — éppúgy, mint a kamaszok — az őket körülvevő altaji eredetű népeknek (különböző tatár törzseknek) asszimiláló hatására lassanként szórványokká váltak, s idővel nyelvüket feladva beleolvadtak a környező népekbe.

² Avam-szamojédnak nevezik a tavgy-szamojédok egyik törzsét.

³ A továbbiakban: jur. = jurák-szamojéd; — T. = tavgy-szamojéd; — Jen. = jeníszjei-szamojéd; — O. = osztják-szamojéd; — Kam. = kamasz-szamojéd; — Koib. = kojbal; — Kar. = karagasz; — Mot. = motor; — Szoj. = szojót; — Taig. = taigi.

* Rövidítésem: V = A vörös postakocsi, D = Dudorászi, A = Aranykézuteai szép napok, M = Magyar jakobinusok, P = Pesti nőrabló

dohányozni és sörözni lehet (V 36). Tán *kibékül vala* (A 18). Szepesiné nem lett volna asszony, ha túlságosan *tiltakozik vala* a törmesler imádsága ellen (P 60). Az ismerősök... bizonyos kárörömmel *integetnek vala* Ludacskai felé (D 39). A gönci hordókról *nevezte el vala* őket „Gönci fiúknak“ (D 49). S magam sem tudnék hirtelen erre felelni, ha azóta régen *el nem múltak vala* mindazok az ellenséges jelenségek (D 96).

Az ódonságot, régiességet fokozza a régi szavak kedvelése: nála ugyanis *estve, estenden álarcás* emberek járnak *viseletes cipőkben* stb. He-lyesen írja róla Rónay Mária: „Ha írásait olvassuk, mintha ódon almárium mélyéről előkerült, levendulaillatú csipkekedő borulna a szemünkre, úgy érezzük.“ (Literatúra VI. 7.—1931 máj.)

A régiesség mellett azonban telítve vannak Krúdy írásai a nyelvújítás alkotásaival is (*beszély, beszélyíró, emlény, szívszerelem, műtész, élv, élvudgyó, ódonadás, lábtü, előny, fölény, jelvény* = gyorsírási jel, gunyoros, csalékony, szemsugár, életöröm, reményteljes, delhölgy, költeményfűzér stb.), valamint a jelent túlköröző népies szókkal és szólásokkal is (*bugyelláris, ünmög, hümmög, hébe-korba, hében-korban, girbe-gurba, kikottyant, töntörgő, sikkant, karabincsolás, ümögben és gatyában, térről-fordul, se bű, se bá, tengetem-lengetem* életemet, *tenni-venni, pitteg-patlog*; hát ami igaz, igaz, így van vagy nem így van, hogy hogy nem, mi történt, mi nem történt, évek muldolgáltak, évek mendegéltek, a kis hegedűs vonta a maga nótáját stb.).

Igen jellemző Krúdy nyelvére a körmondatosság. Talán egyetlen magyar írónál sem találunk olyan mondatkígyókat, mondatóriásokat, mint nála. Egy-egy mondata egész lapot betölt a maga 30—40 sorával. Aránylag a rövidebbek közé tartozik a következő, igazi Krúdy-féle körmondat: „A páholyok elején, hol a zizegő piros színlap, apró, szütleány kebeléhez hasonló narancsok, aranyos pohárban, színes virágbokrétaával díszített cukorkásdobozok, jószagú fehér keztyűk, mintha női karoknak a befelé eső részéből volnának zabva, a marabu legyező, mint lengő tollbokréta azoknak a férfiaknak temetősi lováról, akik nők miatt halnak meg, mindenféle illatok, kifésült, púderrel meghintett női frizurák, az esti világosságban fölhevültnek látszó női arcok, csillogó szemek és friss, fehér blúzok gyűléseztek, egy magastermető, barna, diószemű, nyírott bajuszú és haloványképű *fiatalember lépkedett végig sötét ruhában.*“ (V 39.) Ez a körmondat voltaképpen egy főmondatból áll: „a páholyok elején... egy fiatalember lépkedett végig sötét ruhában“ és ebbe a néhányszavas főmondatba van belecélva az a tízsoros helyhatározó mellékmondat, mely *hol* kötőszóval kezdődik és a *gyűléseztek* állítmánnyal végződik.

Az ilyen mondatkígyók nemcsak szórványosan, imitt-amott találhatók Krúdy írásaiban, hanem úgyszólván lépten-nyomon előkerülnek stílusának egyik jellemző sajátosságául. Helyszűke miatt ilyen mondatkígyókat itt nem áll módunkban idézni, de megállapíthatjuk, hogy minden Krúdy-olvasónak minden Krúdy-műben szemébe ötlének az ilyen nem mindennapi mondatóriások. Ennek az igen jellemző stílusbeli sajátásnak magyarázata Krúdy impresszionizmusa és az, amit Szerb Antal is kiemelt, hogy a szürrealista Krúdy „el-elvcszi az elbeszélés fonalát, végtelen kitérésekbe bonyolódik bele, megbontja a regény szerkezetét a tűnő pillanat szépsége, az előadás édes és öncélú gyönyörűsége kedvéért.“ (Id. Keszi Imre, Szabad Nép: 1948 október 20.)

Igen jellemző még Krúdy stílusára a már mások által is kiemelt ritmikus hullámváz. Stílusának zenei hatása van, „nem a gondolatok logikus rendje, hanem az érzelmek és érzéki benyomások ritmikus hullámvázása szabja meg mondatainak szerkezetét. Hosszabb prózai munkái első olvasásra laza szerkezetűeknek tetszenek, holott ezek is meg vannak komponálva, csak hogy nem értelmi vázuk van, hanem az emlékezés, az álom, a révület rapszodikus ritmusát követik“ (Hungária Irod. lex. 1947). Az érzelmek és érzéki

benyomások hullámzása magyarázza meg tehát azt a sok kitérést, amely Krúdyt sokszor belcsergeli a pillanatnyi impressziók hatása alatt hosszú körmondatokba és mondatkígyókba.

A mondatóriások és a ritmikus hullámzás is az ú. n. irodalmi biedermeier-stílus ismereteljegyei közé tartoznak. Ez az irány voltaképpen csak negatívum, és nem egyéb, mint „visszahúzóds a klasszikus formáktól és a romantikus pátosztól, fáradt menekülés a polgári nyugalom, kisigényűség, egyszerűség felé. Nem tudatos irodalmi irány vagy jelző, tartalma különben is negatív, s így nem is különíthetünk el egyes írókat a többiekől biedermeier-írók néven”. (Benedek M. Irod. lex.)

Ha Krúdyról, mint biedermeier-íróról akarunk beszélni, ki kell emelnünk, hogy talán legjellemzőbbek a sajátosan egyéni jelzői. Ezek szokatlanságukkal, találó, de sokszor groteszk és legtöbbször több szóból álló összetettségükkel lepnek meg bennünket. Ezek a „szóvirágos” jelzők teszik leginkább biedermeier-stílusúvá Krúdy műveit. Pl. *tavaszzamuált színész* (V 97), *tavaszzamuált kéményseprőné* (V 17), *kiült nadragú hivatalnokok* (V 13), *tekősbéka külsejű vasgyári ügynök* (D 16), *nadár-fészek tenyerű keze* volt (A 32), *szentjánoskenyérsgazda* tenyerével (P 47), *forterier-lábú fotel* (A 34), *hagymafejű templomok* [Oroszországban] (V 14), a *zsidók hagymafejű tornya* (V 143), *esernyő-szemű öregúr* (A 139), *puskaporos arcú kapitány* (V 30), *aranykeblű Kecseginé* (P 11), *fehérharisnyós, szentképarcú, vászon- és rezedailatú dámák* (P 23), *csaknem csodatlévően tisztaleltű régi úrnők illatú lehelő ékszerek* (A 112), *templomi gyertyatízságú és szenteltvíz illatú polgárnők* (P 42), *viaszgyertyaszagú éjszaka* (A 54), a „Csiga” *tepertő- és hagymailatú vendégei* (P 49), *tűlfűtött, szivarzagú, melegvív- és szénaillatos szoba* (V 59), a *szivar- és parfümszagú kocs*i belsejében (V 59), *bús és aranyppókhalós Reviczky, esti harangszó hangú Tompa* (V 109), *parasztbánnatos tekintetű Arany* (A 69), *álmodozó, vecsernye harangszavú háztetők füstjében ásitó délután* (P 50), *pörge, táncosléptű és örökösen fűtyülgető kereskedő* (P 48), *messzi hegyek fölött zórójelalakú madarak repültek* (V 180), az élete gyönyörűségét, *aranyfácán csillogású napjait* mind-mind elhallgatta (V 95), *mellbeteg színű felhő* (A 111), *aranyat vérző napszállati felhő* (A 67), *szíverést megállító kalandok* (P 24), *örömpiros ablak* (A 68), még ha sirdogál is valaki a szobában *cinkefogó orral*, boldogtalan szemmel (D 45), stb.

Számos mondatot találunk Krúdy írásaiban, melyek oly gazdagok jelzőkben, hogy valóságos jelzőgyűjteménynek tekinthetők, pl. El a közelgő őszi köd, sirdogáló fellegek, kulcslyukon bebujkáló nedves szelek, a kályha előtt töltött szomorú estvék, kormos délelőttök elől (A 52). Majd letelepszik a bormámor az üresen hagyott székre, az asztal mellé és gyönyörűségeen buzdító, nagy tettekre sarkaló s új életre hívó szónoklatait némán elmondja a boros pohár felé hajlóknak (P 25). Mintha egy csillogó nagyvilági, idegen, de csábító parfümös virág, egy aranszegélyes meghívó a követség báljára, útjegy a Párisba nyargaló futárvonatra, csábos, havannaillatos, a fehér mellényzebből csak aranypénzzel fizető nagyvilág lépett volna be Szénfi úrral a budai házba (A 100), stb.

De nemcsak jelzői meglepőek, szokatlanok, újszerűek, hanem hasonlatai is, melyek dúsán ékesítik frásait. Néhány példát idézünk: Finom volna, mint egy antik gyűrű, nemes, mint a Dante versei, és bátor, mint a toledói penge (V 23). R. olyan érzelmesen felelt, mint a szentsír katonája föltámadás éjszakáján (V 42). Olyan jellemtelen volt, mint egy cigányzenész Szalonikiben, olyan bölcs volt, mint egy vén remete, aki fagyökéren él az erdőben és olyan szerelmes volt, mint egy borbélylegény vagy egy költő (A 82). A hajósok olyan egyhangulág kiáltoztak, mint az Ali-baba meséjében az ösvérhajcsárok (A 23). Ugy topogott a tél, mint az örökkévalóság (P 16). A Lánchídon hidegen fűjt a szél, mint a halottak átká (P 6). A kékes téli alkonyat lefelé szitált, mint az álom a szemekre (P 4). Az én gondolat-felhőim borús táj fölött szálladoznak mostanság, mint fáradt vándormadarak a nagy síkság

felett őszi alkonyatban (A 19). Ilyenkor gyorsan elsuhanak a reám való gondolatai, mint alkonyati tó vizéről a megzavart vándordarvak (A 15), stb.

Képei, leírásai meglepően szemléletesek. Szereti a leírt tárgyakat megismélyesíteni és érzékelteni. Állításunk igazolására untig elég egyetlen példa is: Hervadt, mult évi levelek töltötték meg az árkot és a rózsafák még barna szalmabundákban állongtak a kertben. A nagy fák olyan melázó némasággal állottak a ház körül, mintha alattomban az estét várnák, hogy elszökjenek a tájról. Magas léckerítés vette körül a kertet és a nyárilak rejtelmesen bujt meg a kert végében. Nyári reggel, midőn kis harcmatsengetyűk jelentik közeledni a napot, nagyszerű lehet itt az ébredés (V 100).

Többen utaltak már arra, hogy Krúdy nyelvében és stílusában sok a Mikszáth-hatás. Megfigyelésünk szerint is igaz ez. Sok jelző, kép, hasonlat is Mikszáthra emlékeztet, úgyszintén a sokféle ismétlés is; de ami Mikszáthnál a leggyakrabban visszatérő stílári jelenség, az Krúdyra is a legjellemzőbb: a mondatok közbevetése, közbeszúrása, a zárójelekbe zárt megjegyzések kedvelése. (L. Rubinyi: Mikszáth K. stílusa és nyelve, 100. l. stb.)

Közmondásokat és közmondásszerű szólásokat is nagy szeretettel használ, de ezek is meglepőek és szokatlanok. Ime belőlük néhány: Bolond ember, aki kíváncsi a maga temetésére. Aki hangosan nevet, annak örökre nyitva marad a szája. Aki táncol, eltöri a lábát. Aki bort iszik, lerészegedik az emberek csúfságára. Aki lakodalomba jár, előbb-utóbb maga is megházasodik, stb.

Végezetül még valami szokatlan dologra kell rámutatnunk. Ez pedig a megszokott szórendtől eltérő, hibás vagy hibásnak érzett szórenddel alkotott mondatok használata. Pl. Fátyol kisasszony *nem tudott jutni* soha egy igazi hecsületes vidéki taphoz (V 12). Már meglehetősen sikereik voltak Kaposvárott és Makón, Horváth kisasszony a Monna Vannában *feltűnt*, Silvia a Bolondban és János vílázban (tűnt fel, V 12). A nő azt híresztelte el a városban, hogy éjnek idején anyóstól együtt *megölni akartam* őket (A 77). Hová céltalanul, terv nélkül, szinte véletlenül érkeztem, anélkül, hogy *számot adni tudnék* arról, hogy miért utaztam (A 74), stb.

Az elmondottakból kitetszik, hogy Krúdy írásaiiban a mult és a jelen, a régi és a mai nyelv elemei találkoznak. Jelzői, képei, hasonlatai meglepőek, de általában nála semmi sem mindennapi, hanem szokatlan, újszerű.

OLASZ JÖVEVÉNSZAVAINKHOZ

Írta: Csefkő Gyula

Karinthy Ferenc Olasz jövevényszavainak c. dolgozatához (l. Tamás Lajos ismertetését Nyr 72:139—40 és Gáldi Lászlóét EPhK 71:127—8) különösen szótörténelmi szempontból kívánok hozzászólni. Közölni szándékozom azokat az adalékokat, melyeket nyelvünk emlékeiben olasz jövevényszavainkat illetőleg többé-kevésbé figyelemreméltóknak tartok. Karinthy — amint maga mondja —, a változatok és származékok közül csak az egyeztetés vagy jelentés szempontjából fontosakat vette fel (10). Ez nagyon helyes abban az esetben, ha a közölt változatok teljesen megvilágítják a szó eredetét, mert henye adatok közlésére valóban nincs szükség. Hanem kevés akkor, ha az ilyen döntő szerepük nem egészen kétségtelen. Ilyenkor a változatoknak lehetőleg teljes felsorolása kívánatos, mert hátha éppen egy kihagyott vagy pedig eddig ismeretlen változat dönti el a kérdést. A kutatót különben ettől függetlenül is érdekelheti az átvett szónak nyelvünk történetében tükröződő hang- és jelentéstani sorsa. Nem lényegtelen az első adat közlése, sőt az elavult szavak körében az utolsóé sem.

Az alábbi felsorolásban egy-egy olyan szót is megemlítek, melyet az eddigi kutatók nem vettek föl olasz jövevényszavaink közé, mert vagy meg-

feledkeztek róla, vagy nem ismerték, vagy pedig egyetlen adat alapján neni tartották meghonosulnak, hanem csak idegen szónak. Ha azonban az ilyenre — mondjuk egy évszázadból — több adat kerül elő, akkor ez amellett tanuskodik, hogy az a ma már elavult szó egy bizonyos korban s egy bizonyos körben általános használatú volt és így legalább is futó fényt villant szó- és művelődéstörténetünk egy-egy részletére.

Ki kell még fejteznem azt a nézetemet is, hogy a tüzesebb szótörténeti kutatás az alábbi szójegyzéket több értékes adattal gazdagíthatja. Adalékaim betűrendben a következők:

alabárd. A *halapáda* alakváltozatait Karinthy nem említi, ETsz meg csak a MTsz.-ból idézi. Megvan 1796-ban Gvadányi A fal. nót. elm. 136: Ezeket követték az Udvari Gárdák, Ragyogtak vállokon arany *Halapárdák*.

alaputréta. Utolsó adat Apor Metamorphosis: jobb ízűt ettek belőle, mint most esznek sokan az *allapatrétában*. Mert akkor, ha csak elérhető volna is az *allapatréta* nevét, azt gondolta volna más, hogy Alparétot emlegeted (Mon Irók 11:361). Arany szerint a. m. 'poshadt fazék' (Vojtina Ars Poét.).

ámbó 'két nyerő szám a lutriban' [és a tombolában is]. Magam is *ambó*-nak hallottam gyermekkoromban. Volt *ternó* is 'három nyerő szám'. Amilyen eredetű ez a két szó, olyan eredetű lehet a *tombola* is. Ezt K. meg sem említi.

ária. K. első adata 1807-ből való. Korábban idézhetek Gvadányiból 1791: Velünk jött cigányok húzták a nótákat. Verbunkost, Hanákot, és cseh *Áriákat*. (A most. f. orszgyűl. 199).

articsóka. Alakvált. 1629: *Arkhiczoka* (így) forma egy pohár (Radv., Udvt. 248), 1667: Az ág növéseken plantalni az *archicsókát* (Lippay, Posoni kert 2:75). Az *archicsókának* levelét (uo. 80).

bastoni. 1622: Egy vég olasz vásznat, kit *bastoninak* hírnak (Radv. Udvt. 60. Velencei vásárlás).

Bonaburuttya. Első adat 1643-ból; Almafába muskotált, és *boni brattyát* oltottam (TörtTár 1880, 1775). Alakvált. *brónabúgy* (MTsz) és *bonaprutti* (Rapaics: A magy. gyümölcs 194). Körösi szerint < ol. *buona brutta* 'csúnya, de jó alma'. Ezt a származtatást igazolná Lippay leírása: *Bonaburuttya*, két- vagy háromféle. Egyik apró csúcsos: a másik kerekded, öregeb: harmadik jókora, a haja kívül szürke, avagy barát színű, az íze belől édesecske: de nem leves, csak hogy igen állandó gyümölcs, és az úynál-is tovább tart, és akkor gyakran meg-töppörödik (Posoni kert 3:143), és igazolná a kormos almának fiumei állítólagos *brutti e buoni* neve. Karinthy szerint meg kell még erősíteni, hogy csakugyan vannak-e ilyen olasz almanevék. S ha csakugyan vannak, nem a népetimológia formálta-e őket ilyenekké? Vö. amit Rapaics mond a *carabella* körte nevééről, mely nem a *cara* és a *bella* összetétele, mert eredeti alakja *caravello* volt, ez pedig egy kis zömök hajó neve, és a körte erről a hajóról kapta a nevét, a *carabella* csak népetimológiás torzulás (i. m. 152).

bóra. Sokkal régiebb a 19. század végénél, megvan már Bethlen Miklós Önéletrrásában: Egy darabig jó kedvünk szerint vitorlázánk [Velencéből] Tergestum felé, egyszer nekünk jöve az éjszaki szél, *Bóra* a neve (1:336). Abban a háboruban Pavinato [az olasz hajós] az imádság helyén csak a bórát szidta: buzaronna, buzarade, idest patiens vel agens sodomitasággal és minden étkelen szitkokkal (uo. 337). Bethlen 1665-ben járt Velencében.

bravó 'éljén, helyes'. Karinthy adatainál egy századdal korábbiak: 1790: *Bravo! bravo!* kiáltá a' Hertzegné és jó üzün nevéte (Andrád S., Elm. és mulats. anekd. 2:16). 1795: *Bravó* kiáltásokkal hagyta helybe a' Gyűlés (Magy. Hirm. 7:286).

brókoli. Tudtommal első adata 1664-ből való: Kivel az Olaszok igen élnek, és *Broccolinak* híják (Lippay, Posoni kert 2:125).

bursella. Az olasz *tő* a magyarban nemcsak a *lándzsa* esetében zöngésült, hanem a *bursella* > *burdzellá*-éban is, pl: A mik a part mellett

libegtek, apró halászladikok s kisszerű *burdzsellák* voltak (Jókai, Az aranyember. 3. kiad. 1:46). Nem holmi 'Schuper', nem holmi *burdzsellákat* készítt (uo. 2:76).

cikény 'pénzfajta, aranyfajta'. K. első adata 1691. Én a következő alakváltozatait ismerem: 1637: Im száz *cenikin* aranyat is küldtünk... Ez az *cenikin* arany 200 görégi tallért teszen (Beke-Barabás: I. Rákóczy Gy. és a porta 358). 1678: négy *czikkeny* aranyat tíz tallérért bevegýék (Erdőrsz-GyűlEml. 16:532). 1685: A derék summának befizetésére vettem föl Pesten Ali basa emeng uram ő nagyságátul kétszáz *czikkeny* aranyakat ötszáz egész oroszlanýos tallérokban (MonTME, Okmt. 2:136). 1687—8: Adtunk *czikkely* aranyokat 220 mely teszen oroszlanýosul 550 t. (uo. 2:151). 1692: Fabri is az oratortul küldetett janicsárnak küldött husz *czikkeny*-aranyokat lóra (Monlrók 23:480) 1699: Adott 50 *czikkel* aranyat (MonTME. Okmt. 2:405). 1708: Velencei *czikkin*-arany 120 száz-parát, avagy három török tallért, mely teszen fl. 5. den. 40 (RákF. lev. 2:374).

csicsisbé 'udvarló, házibarát' < ol. *cicisbeo* 'na'. 1796: Dáma lesz belőle és tisztelére, Mennék Gavalérok nagy fő meghajtással, Azon tzivakodnak magok közt egy mással, Hogy kéz tsokolásban melyik legyen első, És szolgáltyára *Csicsisbéje* belső (Gvad: A' falusi nót. elm. 25).

csokoláté 'csokoládé'. K.-nál első adat 1748, Apornál 1736: Legelsőben is reggeli kávé, herbalhé, *csokolátának* hire sem vala (Monlrók 11:321). A németből származó *csokoládé*-ra első adat 1706: Az beteges feleségem alázatosan udvarol Nagyságodnak *csokoládival* (Rák. lev. 5:65).

csudatallér. 1607: Az öreg ládában. Öt száz-száz [azaz ötszáz-ötszáz] saxonai, Mansfeld és *csuda tallér* (Radv:Csal. 2:130). Azt hiszem, népetimológia az olasz *scudo* pénznem nevéből.

damaszka. Gvadányi 1795-ben is használja: *Damaska* abroszt is terítini ne végyen (Unalm. órák 9).

fasina. A következő adatok alapján valószínűbbnek tartom német eredetét, 1705: ő pedig az árkot maga előtt *fasinnal* behárván (Monlrók 31:254). 1743: Prága vivásához szerzett sok karókat *Faschinát* és üres puskaporthordókat (TörtTár 1900, 526). 1792: hogy ezen szó Vása, nem Búza kévét, hanem őszve kötött veszőöket, vagy-is, úgy mondatni szokott *Fasinát* tenne, a' mellyet katonák a' sántzok árkaiba, vagy-is föld bástyák épületibe szoktanak hányni (Gvad: Tizen-ketődik Károly 4).

garabonciás. Átmeneti alak 1661-ből: Tugya e, látta e vagy hallotta e bizonyosan, és az mit hallott kívül hallotta, hogy [Listi László] *grabon-czaskodott*, avagy az köpesinyi akasztófa alatt misét karácson éjjel éjjélkor az pappal mondatott volna, és eo tempore avagy elevationának idején feketé tyúkot szakasztott volna maga avagy más által (IrtórtKözl. 7:460).

gondola. K. első adata 1665-ből való. Ebben az esztendőben ismerhette meg a gondolát Bethlen Miklós is, mert akkor járt Velenczében, és ezt írja róla: szép könnyű, feketére festett csolnakok vannak hintó helyett, *gondolának* hívják; az ilyen *gondolás* mindjárt becommendálta nékem magát (Önélet. 1:334). Régebbi adat azonban a következő: 1612. Egy *gundula* formán csinált pohár (Radv. Csal. 2:175).

kagyló. A 17.—18. század határa körül: a' Tsigához avagy *Kagylához* hasonló vagyok, ki az ő házátokáját mindenütt magával hordozza (Szentzi Fekete J: Lelki nyugosztalo crak 214).

karfiol. Valószínűleg német közvetítéssel került hozzánk, de közvetlenül az olaszból való 1724: Az minap az bereczki követtől küldöttem vala *kardifióli* magot (Monlrók 37:118).

kartablánka. A Gvadányiból idézettnél régebbi adott 1666-ból: Albákat kiket *Charta biancáknak* hívnak se másoktól lelkek csméretinek tisztán tartásáért ne vegyenek, ők is másoknak ne adjanak (TörtTár 1902, 153). Alakvált. 1663: az küldett *chartapiánkot* kezemhez sem akartam venni (uo. 1896, 312). (Folytatjuk)

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Írta: Moór Elemér

c) Az ősmagyarág ismeretlen eredetű alaprétege

Ha lapozgatunk etimológiai szótárainkban, hamarosan rájöhettünk arra, hogy nyelvünkben nagyon sok még az olyan szó, amelyet ismeretlen eredetűnek kell mondanunk, annak ellenére, hogy már több, mint száz éve fáradoznak tudósaink a magyar szókészlet eredetének felderítésén. Sőt azt is könnyen felismerhetjük, hogy az ismeretlen eredetű szavak nyelvünknek ép azon szavai között fordulnak elő legnagyobb számmal, amelyekről több-kevesebb valószínűséggel fellelhető, hogy szókészletünk ősi, vagyis honfoglaláselőtti rétegéhez tartoznak. Semmi kétség, hogy ezek között az ez idő szerint ismeretlen eredetűnek tekintendő szavak között még nem egy lesz, amelyről majd ki fog derülni, hogy szókincsünknek valamelyik eddig is ismert forrásából származik. De van ebben az ismeretlen eredetű szókészletben egy olyan réteg is, amelyhez tartozó szavak szokatlan hangtani sajátosságai miatt az eddig ismert nyelvi forrásokból aligha származnak.

Ezek a szokatlan hangtani sajátosságok a következők:

1. A szókezdő *gy* fgr. eredetű szókincsünkben nagyon ritka (*j*-ből származott) és nyilván újabb keletű. Török jöv.-szavaink sorában már elég gyakori, s részben *j*-re, részben *d'ž*-re vagy *d'*-re megy vissza. Van azonban több ősi *gy*-s kezdetű szavunk, amelyek nem fgr. eredetűek, de a török nyelvekben sincsenek kapcsolataik. Következő szavaink tartoznak ide: *gyak*, *gyalu*, *gyámol*, *gyanu*, *gyarapít*, *gyep*, *gyér*, *gyík*, *gyors*, *gyönyörű*, *gyötör*, *győz*, *gyűlöl* és talán még *gyermek* is.

2. A *h*-s szókezdet ősi fgr. eredetű szókészletünkben tulajdonképp csak a mélyhangú szavakban fordulhat elő; néhány magashangú fgr. eredetű szavunkban is megvan ugyan, de ezeknél hangrendi átcsapás teendő fel a magyarban. Ilyen szó: *here*, *hegy* és talán *hős* és *hév*. De ilyen feltevésre — úgy látszik — nincs lehetőség következő szavainkban: *heged*, *hegedű*, *hely*, *henye*, *heveder*, *hever*, *hideg-hűl*, *him* (dís), *hint*. Abban a nyelvi forrásban, amelyben, amelyből ezek a szavak származnak, megvolt tehát a szókezdő *zs*, bizonyára nemcsak magashangú szavakban. Ezért esetleg ugyanabból a forrásból származnak — bár elvileg fgr. forrásból is származhatnának — következő mélyhangú ismeretlen eredetű szavaink is: *habar*, *háborít*, *halk*, *hamar*. *hámis*, *hang*, *hanyag*, *harap* „avar“, *hárít*, *harmat*, *hazudik*, *héja*, *híg*, *hinár*, *hiú*, *hiúz*, *horog*, *hoz*, *húg*, *hull*, *hús*.

3. A szóbelseji *h* fgr. eredetű szókészletünkben szerfelett ritka, de ebben az ismeretlen eredetű nyelvi rétegben — úgy látszik — elég gyakran fordul elő. Idetartoznak: *éh*, *ihlet*, *kunyhó*, *lanyha*, *móhó*, *nehéz*, *rüh*, *tehén*, *teher*, *vehem* és esetleg még *juh* szavunk is (ez utóbbi szó fgr. származtatása ugyanis nagyon is kétes értékű).

4. Az *f*, amint kifejtettük, a szamojédes előmagyar ugor csoport nyelvében megvolt szókezdetben. E hang szóbelseji előfordulására e csoport nyelvében lehetőség aligha volt; így tehát az ismeretlen eredetű *dőf* és *kofa* „ven-asszony“ szavainkról is fellelhető, hogy ugyanabból az ismeretlen nyelvi forrásból származnak, mint az előbbi csoportok szavai. Ha pedig ebben az ismeretlen nyelvben az *f* szóbelseji helyzetben megvolt, akkor feltehető, hogy szókezdeti helyzetben sem hiányzott. Ez annyit jelent, hogy ismeretlen eredetű *f*-es kezdetű szavaink közül több ebből a nyelvi rétegből származhatott. Ez a lehetőség a következő szavainkra vonatkozólag áll fenn: *fanyalodik*, *fedd*, *fegyver*, *fehér*, *fejtsz*, *finnyás*, *folgik*, *fonnyad*, *?* föld, *főveny*, *fűg*, *fürdik*, *fűrész*, *fürj*. Sőt esetleg idetartoznak *faj*, *fárad*, *fej* (ige), *fék*, *fene*, *fenyeget*, *fok*, *foszlik*, *fut* és *füst* szavaink is, mert az ezekre vonatkozó fgr. etimológiák nagyon problematikus értékeknek látszanak.

5. *Kofa* szavunk azt tanúsítja, hogy ebben a nyelvi forrásban mélyhangú szavakban nemcsak a *z*-s, hanem a *k*-s szókezdet is megvolt. Ezért esetleg

kövelkező ism. eredetű szavaink is ebbe a nyelvi rétegbe tartoznak: *kal-, kan, kavar, kínál, kócsag, konda, kopik, korhad-korhol, kosz, koszorú, kova, kunyhó, kút* ²⁵, *kuvasz*.

6. Az *ny*-es szókezdett idegen eredetű szavaink sorában másodlagos jésülés eredményeképpen csak elvéve szokott előfordulni (pl. *nyavalya, nyoszolya, nyüst* esetében); ősi fgr. eredetű szókészletünkben már gyakoribb a *ny*. De több ismeretlen eredetű ősi szavunkra is jellemző, és így feltehető, hogy e szavak egy része is abból a nyelvi forrásból származik, mint ismeretlen eredetű ősi szavaink előző csoportjai. Már csak azért is erre gondolhatunk, mert e szavak közül több, mint *nyáj, nyak, nyargal, nyír, nyűg* az állattenyésztéssel kapcsolatos. E szavak közül azonban a *nyargal, nyír* és *nyűg* az ősi szamojédes rénszarvastenyésztésben aligha fordulhatott volna elő; így tehát e szavak semmiesetre sem származnak a szamojédes ugor előmagyar csoport nyelvéből. A felsoroltakon kívül még a következő *ny*-es szókezdett szavaink eredetét nem ismerjük: *nyár, nyílik, nyirkos*.

Ia végigtekintünk a felsorolt hat szócsoporton, nem nehéz felismerni, hogy ezek között nagy számmal vannak képviselve az állattenyésztés fogalmkörébe tartozó szavaink, mégpedig: *nyáj, nyak, nyargal, nyír* és *nyűg*; továbbá *kan, konda*; ? *juh; tehén; vehem*, „csikó“, ? *jék, heveder; kút; fejni; kutya* és *kuvasz*. Erie való tekintettel rendkívül valószínűnek látszik, hogy az állattenyésztés fogalmkörébe tartozó többi „ism. eredetű“ szavunk is ebből a nyelvi forrásból származik. Ezek a következők: *gulya, tülök; mén; legel, vályú; tőgy, tej; őrv*.

A m. nyelv lótenyésztési terminológiájának szavai közül akad néhány, amelyet szófejtő szótáraink ugor eredetűnek mondanak. Ez a kifejezés tulajdonképp csak annyit jelent, hogy olyan „ism. eredetű“ szó, amely az obi-ugor nyelvekben is megvan. Ilyen „ugor eredetű“ szavunk közül néhány valószínűleg annak a gyaníthatólag paleoázsiai népek a nyelvéből való, akikre az ugarság kelet felé terjeszkedve rátelepedhetett. De az ugor lótenyésztési terminológia aligha ebből a forrásból származott, hanem abból, mint az ősi magyar állattenyésztési terminológia előbb felsorolt ismeretlen eredetű szavai; bár az utóbbiaknak az obi-ugor nyelvekben nincs nyomuk. Ez a terminológia az obi-ugor nyelvekből aligha úgy vészett ki, hanem azokban sohasem volt meg; mert — úgy látszik — valódi állattenyésztő nomád néppé az ugarságnak csak a már ősmagyaroknak nevezhető csoportja, a Krisztus születése körüli időben keletkezett Káma-melléki pianobori kultúra népe, alakult át.

Hogy az a nép, amelynek a nyelvéből a magyar állattenyésztési terminológia származik és amelynek egy része nyilván beleolvadt az ősmagyar-ságba, milyen nép- és nyelvcsoporthoz tartozott, nem tudjuk. Csak annyi látszik néhány folyónév alapján lehetségesnek, hogy annak a nomád népnek a nyelvén, amely az alánoknak Kelet-Európába való behatolás előtt a Káma és a Káspi-tó között az Ural-folyó mentén legeltette nyáját, volt egy *ik* hangalakú „víz, folyóvíz“ jelentésű szó (vö. Orsz. Egyk. Évk. 1944, 93—96).

Már eleve is valószínűnek látszik, hogy a magasabbfokú állattenyésztéssel (a szamojédes rénszarvastenyésztés a nagy nyájállatok tenyésztésének legprimitívebb formája) magasabbrendű társadalmi formák is meghonosodtak az ősmagyar társadalomban. Ezért ebből a rétegből származhatnak a következő ismeretlen eredetű, a társadalmi és családi viszonyokra vonatkozó szavaink: *nagy (jalu-nagy, had-nagy), őr*, R. in „rabszolga“, *nem, nász, hűg* és esetleg még *ara, rokon* és *legény* szavaink is, bár ezekre vonatkozólag ezt a feltevést nem tudjuk oly módon valószínűsíteni, mint az előző csoport szavai tekintetében.

Az életforma emelkedése gyaníthatólag külsőségeiben is érvényesült: alsóruhaként *vásznon-ból szabott ing*-et kezdtek viselni, amelyet még *hím*-mel és *rojt*-tal is díszítettek; felsőruhaként pedig megjelenhetett a *bekecs* és a *guba*.

Téli szállásnak megmaradt az ugorkori ház, de nyári (?) *szállás-kén*t:

valamj *tető*-vel védett *kunyhó* vagy valami *ernyő*-vel ellátott *szekér* szolgálhatott. Úgy látszik még a tűzgerjesztés módja is tökéletesedett; legalább is erre következtethetünk idelartozó *kova*, *tapló* és (?) *füst* szavainkból.

Különösen figyelemreméltó, hogy a vallási fogalmakra vonatkozó ősi szókészlet túlnyomó része a magyarban ismeretlen eredetű. Ezek: *isten*, *ördög*, *egy*, „szent“, *imád*, *ihlet*, *bójt*. Ennek a vallásnak a papjai voltak talán a *tálos*-ok és az *orvos*-ok. De ismeretlen eredetű ősi szavaink közül idelartoznak talán még *nap*, „*Sonne*“, *sír*, „*Grab*“ és *for* szavaink is. — Érdekes, hogy török és mongol jövevényszavaink közül a vallás fogalomkörébe sorolhatók általában csak varázslásra vonatkoznak, mint *bölcs*, „varázsló“; *bű*, *bűvöl*; *báj*, *bájol*; *ige*, *igéz*. A honfoglaló magyarság ezek szerint vallási fogalmait, nézeteit lényegileg még a Káma mellékéről hozta magával.

Korábban arra gondoltam, hogy az a nép, amelynek révén a magyarság állattenyésztő nomád néppé alakult át, valamint — esetleg nem is közvetlen — kapcsolatban állhatott valamilyen az északnyugati kaukázusi nyelvcsoporthoz tartozó néppel. Ezt elsősorban is az állítólagos kabard *lou*, *leu*, *lehu*, „ló“ szóalak alapján tettem fel, amellyel Mészáros Gyula egy idevágó dolgozatában találkoztam. Utólag azonban meggyőződtem róla, hogy Mészáros cikkének rövidített forrásmegjelölésén (LCab.) Bálint Gábor problematikus értékű kabard szótára értendő. De mivel más cserkesz-kabard forrásban ennek az állítólagos szóalaknak — úgy látszik — nincs nyoma, ezért ezt a kombinációt tárgytalannak kívánnám tekinteni.

A m. ló szó (↪ osztj. *lau* stb., vog. *lú*, *luw* stb.) **lak* > **lax* szóalakból származhatott. Tehát az ugorok ezt a szóalakot époly kevésbé vehették át török *ulak-ulay* szóalakból, ahogy ezt Ligeti Lajos (Magyar őstört. 1943, 59) és nyomában Zichy István (M. őstört. 1939!) — mindenesetre a bizonyítás mellőzésével — hirdették, mint ahogy az orosz *rus* népnév sem származhatott török *urus*, „orosz“ szóból. E szóalakokban az *u-* t. i. ejtéseknönyítő hang, mert hisz, amint ismeretes, török szó nem kezdődhetik *r*-rel vagy *l*-el; viszont mind az ősmagyarban, mind a többi ugor nyelvben az *u* hang székezdelt helyzetben is megvolt, s így semmi ok nem lehetett volna elhagyására. — Annak a feltevésnek viszont alaki szempontból nem volna akadályja, hogy a törökök az ősmagyaroktól vették át *ula-* szavukat. De talán mégis valószínűbb, hogy a török *ulak-ulay* valamint a magyarral közös, illetve azzal kapcsolatos forrásból származik a Kelet-Európában honos tarpán-származású lóféleség megnevezésére. A Kelet-Európába benyomult törökök lófélesége a keletázsiai taki nevű vadló ivadéka lehetett, amelyet a török népek általánosan *a* néven ismertek és ismernek. — De a Ligeti-féle feltevés nemcsak nyelvi tényekkel áll szöges ellentétben, hanem zoológusaink ama megállapításával sem harmonizál, amely szerint a honfoglaló magyarok lófélesége tarpán-ivadék volt.²⁵

(Folytatjuk.)

SZÓLÁSOK ARANY JÁNOS MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön

Kiki maga háza előtt söpörjön (Dugonics 1:72, Erdélyi 3549). Zilah vidékén: *Kiki a maga háza előtt söpörjen*: a maga dolgával törődjék, s ne a máséval (Nyr 28:332). Sirisakánál: *Minden ember söpörjön a maga háza előtt*. Kis Viczaynál: *Söpörd magad házát (eleit), hagy békét másénak* (12). Dugonicsnál: *Maga háza előtt söpör*. *Az okos ember háza előtt söpör* (2:132). *Az okos maga háza előtt is talál söpörni valót* (2:127). Kovács Pálnál: *Még ő-is talál mit seperjen maga háza előtt* (70). Dugonicsnál még: *Elég a' szemét házad előtt is, csak győzd söpörni* (2:157). *Van mit söpreni a' ház előtt* (1:168). Máriafinál: *Elég szemetet talál a' maga háza előtt-is, tsak győzze söpregetni* (138). Az elvesztett alkotmányban: Vélekedésében tetszék mindenki magának, *Es maga sátra előtt söpré minduntalan a port* (4:64).

²⁵ Kiti szavunkat török jöv.-szónak szokták mondani, de vö. NNy 11:23.

²⁶ Vö. Hankó Béla, A magyar ló eredete. Debreceni Szemle, 1936.

Koppan a szeme (Erdélyi 7149). *Koppan a szeme tülle* (Debrecen Nyr 2:130). *Koppan tülle a szömöd* (Szeged vid. Nyr 2:463). *Koppant asz szemé tölle*: nem kapott belőle (Palócság Nyr 21:509). *Koppant attul a szemed*: abból bizony nem kapsz (Debrecen Nyr 5:223). *Szegénynek koppan szeme, szája* (Erdélyi 7082). Az elveszett alkotmányban: minekünk itthon *szemeink koppannak utána* (4:83). Aristophanes-fordításban: *szemem kopponva markolászám a paszulyt* (8:46). A Jóka ördögében: *Most szemed száz koppan* (4:292). *Kopog a szeméd tülle v. vakulsz tülle*: nem vásik belőle a fogad, nem részesülsz belőle (Zala m. Nagylengyel Nyr 8:82). *Nem kopog a szemed tülle v. vakulsz tülle*: nem kapsz belőle (Örség Nyr 2:464). *Nem bánom, ha a szeméd úgy kopog, mint a fogad* (Szentés Nyr 6:464). *Ha a szeméd úgy kopog, mind a fogad, sē kapsz sēmunit* (Nógrád m., Nagykúnság Nyr 3:367). *Koppa-nik a maga foga attú* (Fél Edit: Kocs 1936-ban, 166).

Szerecsent mosdat. Szerecsenmosdatás. A régi nyelvben: *Szerecsent mos* (Dugonics 1:246). *Cigányt szapul, szerecsent mos* (Erdélyi 1591). Az elveszett alkotmányban: *Szerecsent mostak* (4:67). Aristophanes-ford. jegyzetében: *sze-recsent mos*: sükeretlen dologban fárad (7:220). Baróti Szabónál: Haszontalan dolgok: kopaszt borotválni, *szerecsent szapulni* (NySz). Pázmánynál: *Szerecsent szappanoz* (Erdélyi 7182). CzF-ban: *szerecsnt mosni v. szappanozni*: aethiopem lavare.

Elől tűz, hátul víz (Máriafi 138). Csúry közli Szameshátról: *Elől tűsz, hátul víz*: elül is, hátul is veszedelem. A Dunántúl is mondják: *Elől tűz, hátul víz!*: nagy baj van (Bakonyalja NyF 34:120). *Elől tűzbe, hátul vízbe*, Mindenkép jut férfi kézbe (Rege a csodaszarvasról). A szólást ebben az alakban használja Széchényi György leveleiben: Mi oly nyomorúságban vagyunk, hogy *elől tűz, hátul víz* (1705, 163). *Elől tűz, hátul víz körülöttem*, nem tudom, mely felé kapjak (1718, 655). Decsi Adagiában (1598): *Eloel víz, hátul tuex*: inter malleum et incudem (NySz, Kis Viczay 46, 246, Erdélyi 8458). Az elveszett alkotmányban: *Elül víz, Hátul tűz*: a halál bizonyos, bár merre szaladjon (4:128). Káldinál: *Előtök tűz, hátok-megett víz nagyon* (Nyr 9:415). Máriafinál: *Előtted tűz, víz* (143).

Vargát rántott a csizmája (Erdélyi 1849). *Csizmadiát fogott*: mikor lábát melegíti valaki a csizmája megég, arra mondják, hogy *csizmadiát fogott a csizma*. A km. jelentése arra szól, aki ellenmondó beszéddel mintegy magát égeti meg, magára perel; innen aztán általánosan: megjárta (uo. 1492). A népnyelvben: *Vargát rántott a csizmám*, mondja a béres, ha kenés közben a láb belijét megpörköli s az összezsugorodik (Szeged Nyr 1:227). *Vargát ránt a csizma*: mikor megkapja a lág, ráncot vet (Borsod m. Szíhalom 9:332). *Vargát ránt* (Kiskúnhalas Nyr 14:471). *Vargát ránt v. fog v. kap*: megpörköldök, megperzselődök. *Megrántja v. megkapja a varga*. *Vargát fogott v. kapott a csizmám* (Palócság). *Vargát ránt a csizma* (Békés m.). Hájjal kente a csizmáját; aztán addig forgatta a tűznél, hogy *összerántotta v. megkapta a varga*. Ne dülj a kemencéhez, mer *összerántja a ködmönödet v. a bundádat a varga* (Borsod, Abaúj m. MTsz). Az elveszett alkotmányban: *arany-bundánk vargát ránt* (4:81).

Más kárán tanul az okos (Dugonics 2:121). *Más kárán tanul a' tolvaj*: (2:323). Erdélyinél: *Más kárán tanulj!* (5430). Arany a Murány estromában így használja föl: *ha nem tanít meg a más kára minket* (3:223). Ellenkezője: *Maga kárán tanul a magyar* (Sirisaka). Szamosháton: *Maga kárán tanult a magyar embér v. az embér*: mikor megtörtént a kár, akkor tudja már, hogyan kellett volna elkerülni (Csúry). MA-nél: *Kárán tanul a bolond*: Malo accepto stultus sapit. Dugonicsnál: *Kárán tanul a' bolond, még se eszes* (1:115). Balagininál: *Káron szokott ember tartulni*. Változata: *Kár nltia bolondnak fület* (NySz). Vö. *Sok bolond kárán se tanul* (Dugonics 1:107).

Reszket, mint a nyárfalevél (Erdélyi 5801). Megvan Széchényi György leveleiben: *Most újonand jött az reszketés reám, ... minden testem úgy resz-*

ket, mint az nyár levél (1713, 377). Minden teilemem úgy reszket, mint az nyárlevél (1720, 866). Dugonicsnál: *Retteg v. zörög, mint a' nyárfa levél* (1:207). Murány ostromában: *Megrezent a lelke, mint a nyárfa-levél* (3:252). Buda halálában: Ezért szíve búval, teli sok gyanúval, *Mint nyárfa rezege, bár szellőcske se' fúvall* (3:32).

Szakálos szolgának a szó is vereség (Erdélyi 7400). Bodrogkeresztúron: *Szakállas szolgának a szó is elég* (Nyr 4:287). Szamosháton: *Szakállas bérnek a piró(n)ság is verés*: szépen bánjál az idős szolgával, felnőtt embernek a pirongatás is úgy fáj, mint a verés (Csűry). Dugonicsnál: *A' régi szolgának a' szó is vereség* (1:298). *A' vén szolgának a' szó is vereség* (2:326). Kovács Pálnál: *A' szó-is vereség a' jó szolgának* (159). A Murány ostromában: Az ősz katonának igen fáj e beszéd, Mert *őreg szolgának a szó is vereség* (3:206).

Nem viszi el szárazon. Szamosháton: *Esz nē(m) viszed é szárazon*: ezért lakolni fogsz (Csűry). Dugonicsnál: *El nem viszi szárazon* (1:25). Arany gyakran használja: *Ne gondold, hogy ezt így szárazon elviszed* (4:278, Losonczy István). *Ezt szárazon el nem viszed* (7:182, Aristophanes-ford.). Kleomenes, ki első bevette várunk' — *Se vitte szárazon el azt* (8:136). De nem is viszed ezt haza ép bőrrel, *Sem szárazon el nem onszsz innét* (8:250). S véled, Athenae *szárazon megy el?* (8:192). Vö. Csefkő: Szállóigék, szólásmódok 20.

Dobba nem foksz verebet (Hódmezővásárhely Nyr 8:514). Szamosháton: *Dobból nem lehet verebet fogni*: terveidet ne kürtöld világgá, mert az érdekeltek megghiúsítják (Csűry). Marostorda m. Kibédén: *Dobbal, trombitával nem fogtak még verebet* (Nyr 30:399). *Dobbal megy verebet fogni* (Sirisaka). A Buda halálában: *Madarat nem dobbal, nem üvöltve fognak* (3:149). Változata: *Dobbal megy nyulászni* (Erdélyi 1815). *Ha ki nyulat okar löni, ne üssön ahhoz dobót* (Thaly: Adal. 1:87 NySz). *Harangszóval megy nyulászni* (Erdélyi).

Élre rakja a pénzt (Ballagi). Szamosháton: *Élire rakja a pé(n)szt v. a garast*: rakásra gyűjti (Csűry). Dugonicsnál: *Éltre veri a' pénzt* (1:152). *Éltre van verve ládájában a' pénz* (1:158). Aranyánál a Buda halálában: Aranyezüst kincssel teli nagy sok vermed: *Minek e holt marhát így élire verned?* (3:133). Aristophanes-fordításban: akinek földbirtoka nincs, csak ezüstje, meg *élire vert sok Dáriusa* (= aranya), *látatlan vagyona* (8:327).

Akit egyszer a kígyó megcsípett, a gyíktől is fél (CzF). *Akit a kígyó megcsíp, az a gyíktől is fél* (Somogy m. Nyr 6:368). *Akkit ak kígyaó mēcsíp, az agy gyéktől is fél* (Palócság Nyr 21:510). *Akit kígyó megcsíp, igyēm a gyéktől is fél* (Baranya m. Kopács Nyr 16:41). *Akit a kígyó megcsípelt, a gyíktől is fél* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:133). *Kit a kígyó megcsípelt, az má a gyíktől is fél* (Szekszárd Nyr 32:457). *Akit a csuszóú mecsíp, a gyéktől v. a szunyoktől is fél*: akit vmi nagy baj ért, a kicsinytől is fél (csuszó 'kígyó', Szamosháti Csűry). *Kit a kígyó megmar, még a gyíktől is fél* (Erdélyi 4484). *Kit a' kígyó meg mar, a' gyíktől is fél* (Dugonics 1:141). *A' kit a' kígyó meg-mar, a' gyíktől-is fél* (Kovács Pál 27). A Buda halálában: *Kit a kígyó megmar, remeg az gyíktől is* (3:114). *Akit a kígyó megcsípelt, fél az a gilisztától is* (Nagybánya Nyr 8:278). *Akit a kigyuo megcsíp, a gélészátú is fél* (Sopron m. Nagygeresd Nyr 35:391). Az Actio curiosában: *Akit egyszer a kígyó megcsíp, a gilisztától is fél* (160). *Aki a kígyótól megijed, az a gyéktől is fél* (Tolna m. Nyr 6:82).

Egy követ fújni (Máriafi 139). Részletes tárgyalását l. Kertész: Szokásmondások 105. Aranyánál a Buda halálában: *Ez rászületett, hogy követ egyre fújon* (3:153). *Fújják oda-át a követ alattomba'* (3:107). A szentivánéji álomban: *Együtt ezekkel fúvód a követ* (6:59). Vö. *Követ más ellen ne fújj: mert meg árt* (Dugonics 2:144).

Közöl a vágást. A Buda halálában írja Arany: Mértékkal a bíró feleket juháztat, *Közöl a vágást*, engedve hibáztat (3:10). A Nagykinnságon: *Tudja közölni a vágást*: ügyes, tapasztalt ember (Nyr 2:274). Baróti Szabó meg-

magyarázza: *Közli a jó kocsis a mély kerékvágást: közbe veszi* (NySz). Szamosháten mekközöl: a haladó szekér két-két kereke közé veszi s úgy kerülül el [az úton lévő gödröt, bokrot v. más akadályt] (Csűry).

Szarva nőtt (Dugonics 2:69). *Megnőtt a sarva: hatalomra kapott, elbizakodott lett* (CzF). *Szarvat kapott*. El-kevélykedett, vak-merővé lett (Kovács Pál (84). Erdélyinél: *Szarva nő: unja magát* (6986). — Műveltetője: *Szarvat nevel magának* a rozsrá (Káldi Nyr 9:330). Meghamisították azokat a dögleletes tudományokat, melyek ő idejükben *szarvat neveltek vala* (Pázmány NySz). Belevág az dologban, és szót szaporít, és *szarvat nyújt-nevel* másoknak (Széchenyi György lev. 1712, 269). *Kérkedékeny ember sarvát nagyobbra nevelni*: hominem perustum gloria magis, magisque incidere (Wagner Phras. Nyr 22:560). — Ugyanezt fejezi ki: *Szarvat ád vkinek* (Kiskúnhalas Nyr 14:517). *Szarvat adni. Sarvat venni* (Máriafi 137). *Szarvat adnak neki* (Illei János Nyr 8:137). *Nem kő a gyereknek sarvat annyi* (Nagykanizsa NyF 48:53). — Ellenkezője: *Letörték v. leütötték a sarvát* (Erdélyi 6988): elvették hatalmát (CzF). A Buda halálában is: bátor eszesség *letöri a sarvát* (3:23). *Szarvát le törte* (Szirmay 1:103, 2:130). *Cristas detrahare. Valakinek sarvát le-törni* (Kis Viczay 95, 403). *Nehéz az erős sarvat le-törni* (Dugonics 2:110). *Na csak, na! ma letöröm a sarvadat!* Maros-Torda m. Nyr 26:380). Visszaható jelentéssel: Most nagyon felhágott az uborkafára, de még eljű az üdő, hogy neki is *letörik a sarva* (uo. 27:94). *Mírd addig kevély a' kos, még sarvát le ütök* (Dugonics 2:71). *Hegyes sarvú ökröknek letörik a sarvát* (Erdélyi 6028). *Le ütötték sarvát* (Dugonics 1:28). *Le-ütötték a' sarvát* (Kovács Pál 20). Ismeretlen változata fordul elő a költő Zrínyi egyik levelében: en inkább *uetném le kanisaiaknak az saruokat* ha lehetne (A két Zrínyi lev. 220). *Le ütette a sarvát: satis hominem depressit* (Wagner Phras. Nyr 22:563). — Vö. még: Cornua sibi sumere (tollere). *Szarvakat tenni fel (emelni, kevelkedni)* (Kis Viczay 91). *Szarvat emel* (Erdélyi 8876). Elhiszi magát, az aszszony ellen *sarvat emel* (MA). Isten ellen *sarvat emelvén* (MA). *Senki tollat, sarvat ne emellyen* vagy egyebek felet ne kevélykedgyék (Madarász). Királyunk ellé *sarvat emellyünk* (Czeglédi NySz). *Taréjt emel* (Erdélyi 7634). *Ugyan megnőtt taréja* (7633).

MAGYARÁZATOK

Ujjából szopta. (Nyr 72:192). Lehet, hogy a Scheiber Sándortól közölt zsidó és arab monádák, amelyek arról szólnak, hogy Ábrahám az árkangyal vagy isten ujját „szopta“, idevágunk a magyar kifejezéshez, mégsem világos az *ujjából szopta* kifejezés possesszivuma. Hát a *sáját ujjából szopta* azt? És az idézett kifejezés sem világos énelöttem: *az ujjából szopta, mint Ábrahám* — hiszen Ábrahám nem önmagát szopta. Ehhez járul, hogy németül is mondják: *sich etwas aus den Fingern saugen*, sőt azt is: *sich etwas aus dem kleinen Finger saugen* (vö. Zesen, Deutsches Wörterbuch, *saugen* címszónál, H. 2. d.). W. Borchardt (Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund 150) azt hiszi, hogy ez a kifejezés; *eine Nach-*

richt aus den Fingern saugen nem igaz emberek ama szokásából származik, hogy elbeszélés közben ujjukat (magyarul úgy mondják: körmüket) ráágják s ehhez a horáciusi *unques rodere*-t hasonlítja (Sat. 1, 10, 71), melynek jelentése: a körmöt rágni, hosszas gondolkodás közben. Másrészt ez a kifejezés: *mein kleiner Finger hat es mir gesagt* (uo. 151) egy titkos tudásra utal, amely az ujjból indul ki. Éppígy mondják franciául, különösen gyermekeknek: *c'est mon petit doigt qui me l'a dit* (Borchardt említi a *manus loquax* kifejezést Petroniusból s a *linguosi digiti* kifejezést Cassiodorusból). Végül gondoljunk Ádám megteremtésére isten ujjá által Michel Angelo sixtusi freskóján. Itt mindenütt egy természetfölötti áttétellel van

dolgunk, a vitális-nak (tehát a tudásnak is) természetfölötti áttételével a kéznek nevezett extremitas leggyöngébb, legkisebb, leghegyesebb része által, mintha az alkotó vitalitásnak csak a legkisebb megérintésre volna szüksége arra, hogy megnyilatkozzék egy természetfölötti-termesztes magnetizmus által. Ez a képzet az alapja annak is, hogy Ábrahámot az árkangyal vagy maga isten természetfölötti módon táplálja: a mondaalkotók, íme, kigondolták a tápláléknak egy „kevésbé materiális” áttételét annál, ahogy az a szájon keresztül történik.

A nyelvi kifejezés tehát világosan parodisztikus: ha valaki valamit saját újjából szop, ezzel azt állítja, hogy neki természetfölötti ismeretei vannak. Ez a tréfás ön-paródia legnyilvánvalóbb a franciában: ezt a természetfölötti látszatot gyermekek előtt kellik fel. Ha ellenben kevésbé tréfásan másokról azt állítják, hogy egy hírt ujjukból, kisujjukból stb. szoptak, ezzel ironikusan oly erőt tulajdonítanak nekik, amely csak istenség tulajdonsága lehet: ebben az esetben a szopó (az ember) és az emberfeletti hatalom, amely engedi magát szopni, mint egység tűnik fel, tehát mint valóban lehetetlenség.

Baltimore (U. S. A.) *Spitzer Leó*

Könyvfaló. J. L. Zlotnik egy tanulmányában (Books and Writers c. kötetben. Johannesburg, 1948. Héber rész: 11—12.) a jiddis *Bicher-Freszer*-hez csak a franciában talál párhuzamot: *Bibliophage* signifie celui qui mange des livres (Peignat: Dictionnaire de Bibliologie nyomán). Megvan azonban más nyelvben is. Finály idézi már a latinból: *devorare librum*, vággyal és mohón olvas. A németben: ich habe das Buch [formlich] verschlungen (es begierig gelesen) (Der Grosse Duden, Stilwörterbuch, 601.); *ein Buch verschlingen* (Sprach-Brockhaus). H. Spencer önéletrajzában Huxleyt *omnivorous reader*-nek, mindentfaló olvasónak nevezi (Kornis Gyula: A könyv dicséreti 15.). A NySz Gvadányiból idézi: *Falta a könyveket.*

A kép mögött bibliai reminiscencia sejthető. Ezékiel — avatólátomá-

sában — megeszi a könyvtekercset (3:1—3.). Egyebekben héber kéziratok forrásunk van arra, hogy Kasziliában 1369-ben olyan éhség volt, hogy Tóra-példányokat és könyveket ettek (Ócár Hászifrut. 2: 1888. 123.). *Scheiber Sándor*

Szíjat nyög. Arany János Aristophanes-fordításában, A nőuralom 350. sorában találjuk a címül frott szólást. A darab cselekményének ismeretében, a szólást megelőző szöveg elolvasása után, értelme teljesen világos. Az athéni nők elégedetlenség a közállapotokkal. A helyzet orvoslására titokban elhatározták, magukhoz ragadják az állami ügyek vezetését, a politikai főhatalmat. A részletek megbeszélése végett egyik nap hajnalára újabb titkos gyűlés összehívásában állapotnak meg. Nagy ravaszsággal igyekeznek biztosítani: egyikőjük házastársa se tudja meg, miben fő a fejük. De ha a gyűlés idején távollétük mégis kiderül, arról is gondoskodnak, hollétüket ne tudják azonnal kinyomozni. Az éjszaka folyamán férje ruháját mindegyik asszony elrejtí. Hajnalhasadtával aztán nagy a zűrzavar mindennél. Férjüremék felébrednek, öltözködnének. Egyiket-másikat sirogós szükség hajtán ki a lakásból, de hiába, egyetlen ruhadarabra se tudnak ráakadni. Némelyik kfnjában felesége holmiját kapja magára. De akad olyan is, aki dögát még így sem végezheti nyugodtan. Az árnyékszékre már más ült le, s így meg kell várnia, míg a sor őrá kerül. A harcias nők érdemes vezetőjének férje, Blepvyros is elvette szomszédja elől az elsőbbséget. A várákozásban gyötrődő szomszéd türelmetlenül noszogatja a kényelmeskedő Blepvyrost: Hanem te *szíjat* nyögsz olyan soká.

Ennek az Aristophanesre valló pajkos szólásnak értelme: Dehát, mit tudsz ilyen sokáig művelni? Már mióta ott kuksolsz! Vagy talán azért ennyi ideig, mert, mint a szíj, oly hosszú, amit magadból kinyögsz? Az összefüggés alapján ezt kell természetes s észszerű értelmezésnek tartanunk. Nagy meglepetésemre azonban Ponori Thewrewk Emil,

Arany János fordításának függelékül közölt Glossariumában *szíjt*ot *nyőgsz* címszó alatt ezt írja: Vö. mennyi belső tűz s jene üldözések ostorát nyőgték. Berzs. 174.

Aristophanesnek ezt a helyét közltem értelmezéssel s boldog emlékü tanárunknak, a filológia kiváló tanítómesterének magyarázatával együtt, folyóiratunk szerkesztőjével, Beke Ödönnel. Nem nehéz volt öt Ponori Thewrewk tévedéséről meggyőződni. A felmerülhető kétségek eloszlátása végett azonban Beke Ödön Moravcsik Gyulához, a kiváló görög szaktudóshoz fordult. Bekéhez intézett levelében Moravcsik megállapítja, hogy „a kérdéses aristophanesi hely pontos értelme a következő: De te valami kútkötelet kakálsz. Az eredeti szöveg: *Ἄλλὰ σὺ μὲν λιοντῶν τιν' ἀποπατεῖς*. Moravcsik magyarázata szerint az *ἀποπατεῖς* igét lárgyas kifejezéssel alig lehet fordítani, mert értelme: 'árnyékszékre menni'. Idézi továbbá az egyik scholiastának a kérdéses helyhez fűzött következő értelmű magyarázatát: „Mint, aki hosszasan árnyékszékre ment és sz*r(ák)”. Végül még közli, hogy a scholionkiadás latinul így fordítja Aristophanesnek kérdéses szavait: „Quasi funem cacas”.

A scholiasta fordításában található (*funem cacat*) metafora nyelvünkben sem ismeretlen. Néhány éve hallottam, hogy egy építkezésnél a pallér felháborodva kéri egyik ácsorgó munkásától, hol van a társa, s miért nem végzik együtt a munkájukat. A mentegetődző munkás azzal védekezett, hogy távollevő pajtása szükségét végzi. A felügyelő a következő újabban kérdéssel förmed munkására: Hát kötelet sz*r(ák) az a léhűtő, hogy ennyi ideje eltűnt?

Megállapíthatjuk tehát, hogy Arany fordításában a *szíjt*at *nyőg* a *funem cacat* szólásnak egyértékese. De látnivaló egyszersmind, hogy Arany János finom érzékével, csodálatos nyelvművészetével Aristophanes vaskos tréfáját mennyire meg tudja szelidíteni. Sűrűn alkalmazott eufémizmusai is nagy mér-

tékben igazolják kiváló alkotóművészetét. Nincs az eufémizmusnak olyan faja, amelyre költészete példát ne mutatna. Zlinszky Aladár is Az eufémizmusról szóló akadémiai székfoglalójában igen gyakran idéz állításának megvilágítására Arany János műveiből vett jellemző példát. Mindenesetre tanulságos a gyümölcsöző volna Arany eufémizmusainak rendszeres feldolgozása. Jellemző vonásokkal lehetne ilyenképpen költői jellemképét még igazabban tennünk: pl. humorának sokoldalúságát, művésziességét is erősebb világításba tudnánk helyezni. *Dénes Szilárd*

Köbölcsőben ringatták. Dömötör Sándor Nyr 72:191 a fenti mondatról — alföldi származású fogolytársai vallomása alapján — azt állapítja meg, hogy „az ostoba embernek a köbölcsőben ringatással való megjelölése általánosan ismert az Alföldön”. Abból, hogy a szólás szemléletének alapjait boszorkányszerben fennmaradt régi hődmézvásárhelyi ráolvasásban fedezi fel, azt látom, hogy Dömötör viszonylag régi néprajzi közlésműnyeknek tartja a „köbölcsőben ringatták = ütdödt” szöveget, vagy legalább — ezt nem fejt ki világosan — a *köbölcső*, illetőleg a *köbölcsőben való ringatás* képzetét.

Dömötör megállapításaihoz a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

1. „Általánosan ismert” aligha lehet az Alföldön ez a mondat. Ha ismert is bizonyos mértékig, csak a fiatalabb korosztály egy részénél lehet, az idősebbek valószínűleg nem használják, nem is ismerik. Magam még a népnyelvben (a „népnyelv” fogalmát az általánosan használt jelentésben érve) sohasem találkoztam vele, de tudtommal más sem jegyezte még fel.

2. Iliába kerestem a régiségben is. A H. Németh Gyula gyűjteményében (Az észbeli gyarlóság kifejezései a magyarban) való szereplése nem jöhet számbatételbe. A szerző ugyanis lelkiismeretesen átnézte az irodalmat, a kiadatlan forrásokat, szóbeli közléseket is pontosan idézte, de e mondat után hiányzik nála a forrásjelzés ugyanúgy, mint a *rájött az ötperc*, nem beszámítható, stb. szólás-

formáknál (71), tehát nyilván saját emlékezetéből idézi s helyhez nem tudja rögzíteni.

3. Magát a *kőbölcső* kifejezést sem tudjuk kimutatni sem a mai népnyelvből, sem a régiségből. A *kőpárna*, *vaslepedő*, amelyekre Dömötör hivatkozik, aligha fogadhatók el analógiakul.

4. De ha pl. egy népmesében sikerülni is megtalálunk a *kőbölcső* szót, az sem bizonyítana sokat a szóbanforgó mondás népnyelvi volta és régisége mellett. Itt ugyanis a punctum saliens az *ültődött* szó kétféle értelmezése. Az *ültődött* a. m. 'ostoba', viszont a népnyelvben igen fiatal lehet, ha egyáltalán ismert (Csűry nem jegyezte fel Szamosháton, a MTsz. csak egyetlen adatot ismer).

5. A szólás logikai formájának vizsgálata — anélkül, hogy erre bővebben kitérnénk — nyilván szintén negatív eredménnyel járna.

6. Hangalaki vizsgálata is óvatosságra int. En olyan vidéken (városban) hallottam pl. először a címűl írt formában, ahol a népnyelv a *ringat* szót csak *rénget* formában ismeri.

7. Röviden összefoglalva: Azt hiszem, egészen fiatal, legfeljebb 20—25 éves képződménnyel van dolgunk, amelynek a népnyelvhez eredetileg semmi köze sincs. A kutatónak a városi népnyelvet kell tanulmányoznia, s bizonyosan tömegével talál hasonló mondásra. Nemrég ragályszerűen terjedtek az ilyen meglepő gondolatátársítások: *vasutas*, *zavarosfejú* (süü); *tengerész*, *vízfejú* (lity-lotty); *temető mellett lakik*, 'szellemes' stb., stb., s úgy látszik, már leszállobban vannak.

Lőrincze Lajos

Bahica. Simonyi 1900-ban Nyr 29:179 Esterházy Miklós és Csáky Anna 17. sz.-i leveleiből kimutatja, hogy a *Vielliechen*-játék abban az időben nálunk is divatban volt, s *babicá*-nak mondták. Erre azonban már Thaly Kálmán is rámutatott 1894-ben Kőszeghy Pál Bercsényi házassága (1695) c. verses művének következő soraihoz írt jegyzetében: S Vépen az *babiczá*t együtt úgy költötték, Hogy húsvét keddjére nyerő napját töltték (V 39). Enyim az nyereség, s az *babicza* tiéd, — Ebben azért jó Gróf

ne fásaszd már elméd! (44). Az *babicza* pedig, úgy látom, az övé (46): A német *Vielliechen*-hez hasonló fogadásos játék. Thaly tehát helyesen olvassa *babicának*, ellentétben Merényi Lajossal, Esterházy leveleinek kiadójával, aki *babicsá*-nak olvassa, amin már Szily Kálmán MNy 7:269 is kételkedett.

Eszköz. A Debreceni Grammatika szerint elhomályosult összetétel, s elemei az *ész* és a *köz* szó. Az EISz nem fogadja el ezt a magyarázatot, pedig nyilvánvaló, hogy a második tag a *köz* szó. Ezt más nyelvek analógiái kétségtelenné teszik. Így az orosz *средство* 'eszköz', a *среда* 'közép' származéka. Már Nyr 66:114 rámutattunk a finn *väline*, *välke*, *väli-kappale* 'eszköz', 'szerszám' szóra, melyek alapszava *väli* 'köz', valamint a német *Mittel* 'eszköz'-re, mely eredetileg melléknév volt 'középső', 'közbuló' jelentéssel, s a *Mitte* 'közép' származéka, mely eredetileg szintén melléknév volt ugyanazon jelentéssel.

Kujak. Székely tájszó, Háromszék m.-ben *kulyak* alakban is főljegyzették 'ököl' jelentéssel (Nyr 5:90; 18:573), s így hangzik Wichmann szerint az északi moldvai csángóknál is. Székely tájszóként szerepel már Pápai Páriz 1708-ban megjelent magyarlatin szótárában is: *Kulyok*, pro Ököl: Antiq. Pugnus. Péter László Nyr 72:258 a szót azonosítja az orosz *kulak* 'ököl' szóval. Ez az egyeztetés megvan már Miklosichnál (Nyr 11:272), s innen Bernekernél. Az utóbbi magyar *kulak* adatot is idéz, nem tudom, honnan. A szó az oroszokon kívül megvan a kisoroszbán és a lengyelben is, a székelységbe csak ezekből kerülhetett. Az *l>j* hangváltozás közvetítője az *ly* volt, mint a *tojik*, *tojás* szóban, melyek tudvalevőleg azonosak a *tol*, *tolás* szavakkal.

Másfélfa. (Nyr 72:196). Gunda Béla figyelmeztet arra, hogy Kriza Vadrózsáinak egyik találómeséjében is előfordul a csépnek eddig csak Borsod, Szolnokdeboka és Kolozs megyéből közölt régi *másfélfa* neve: *Másfél fa* — mi a? (Csép) (MNGy 11:464). Kriza háromszéki feljegyzései közt szerepel ez a találómesé, s így most már a csép *másfélfa* nevét Borsod megyétől Háromszék

megyéig ki tudjuk mutatni. Újból kérjük olvasóinkat ennek a fontos műveltségszónak további nyomozására.

Óg-móg (Nyr 72:261). Evvel a komárommegyei Kocson ismert ikerigével kétségtelen azonos a szatmármegyei származású MórícZ Zsigmond Rózsa Sándor a lovát ugratja c. regényében előforduló *óg-móg*: Szegény parasztok ezek a csárdások is, sok gyerekkel *ógnak-mógnak*, míg leélik az életüket (111). A szó jelentése itt: kínlódnak. Szatmármegyei olvasóinkat kérjük, nyomozzanak a szó pontos jelentése után, s a szó használatát példamondatokban figyeljék meg. Bizonyára a szomszédos megyékben is használatos a szó, ha a Kiskúnságról kiszakadt Kocson megvan.

Félreverik a harangot. A Nyr 66:58 kimutattam, hogy a harang félreverése úgy történt, hogy a harang nyelvét a harangnak csak egyik oldalához ütötték. MórícZ Zsigmond Rózsa Sándor a lovát ugratja c. regényében a szegedi tűz leírásában ugyanezt állapítja meg: A harangok szakadatlanul kongtak. Ez a *fétoldali kongatás*, mikor félreverik a harangot, a legirtóztatóbb muzsika a falu életében. S mi volt ekkor Szeged, ha nem óriás falu? (359).

Nagy ágyból származott. Azt jelenti: előkelő családból; pl. Az apám *nagy ágyból származott*. Negyvennyócas hadvezér vót. A tizenhárom vértanu közt van felakasztva (Ortutay: Nyíri és rétközi mesék 77). Csúry Szamoshátról gúnyos értelemben közli: *Nagy ágyból származott*, hetén feküdt benne, ha egy leesett, a fene se törődött vele: alacsony származású (Nyr 72:86).

Tuskót húz. Borsod m. Sajószentpéteren a. m. pártában maradt, vén lány maradt. A közlő följegyzése szerint egykor u. i. a pártában maradt leányoknak farsang utólján kormos tuskót kellett húzniok kötélen (MTsz). A komárommegyei Kocson, ha a lány közelgett a 25. éve felé, mondogatták neki: *Evvé má tuskót kő huzatni* (Fél E. Kocs 1936-ban 96). Dugonics Példabeszédekben: *Sokszor huzta nagy bőjtben a' törzsököt*. Jegyzetben: Azzal

ijesztgetik a' leányokat: hogy ha a' Farsangon férjhez nem megy: bőjtben törzsököt kötnek utána (1:94). Veszprém m. Somlóvidéken a hamvazószerdai mise után férfiak juliasznak, cigányasszonynak, stb. öltözve nagy botokkal házról-házra járva éneklik: Hejje, hujja, hupajda, hamvazószerda, *Lányok húzzák a törzsököt* az orosz útra. Siratják a lányok ilthon maradásuk, Kinek a nagy méreg miatt rancos a pofájok (Ethn. 39:105). Szatmár m. Nyírcsászáriban húshagyó éjjelén a pártában maradt lányok udvarára a legények fatörzset visznek s az ablakon bekialtják: „*Itt a törzsök, húzzad!*” (uo. 36). Csokonai Dorottya-jának II. könyvében írja: Ott volt Florentina s a Tündér Ilona S valamennyi *tőkét* életében *vona*. Jegyzetben meg is magyarázza: *Tőkét vonni*. Szokásban vagyon sok helyeken, hogy mikor a farsáng elmúlik, a meg nem házasodott ifjakkal és férjhez nem ment leányokkal valamely darab fát vagy tőkét neveltségnek okáért megemeltetnek vagy egy helyről más helyre vitetnek (Harsányi—Gulyás kiad. 1:578). Egy másik versében is: Nem fogsz *húzni több-ször — tőkét*, Már lelsz a jövő időn Vagy egy barnát, vagy egy szőkét (Ethn. 37:90). Kálmány Lajos Szeged-Fölsővárosban jegyezte föl a *tőkehúzó*t (Ethn. 38:254). L. az Ethn. Mutatójában.

A névmás értelmezője (Nyr 70:31). Újabb adat Bihar m. Konyárról arra az esetre, mikor a névmás egyszámban áll, a főnév azonban többesben: Hát te hú(n) vetted *aszt a szíp lovakat* (A Kiskolos meg a Natykolos). A Sárreuten másult is. VégH József szövegeiből a köv. példákat közölhetem: De mikör meglátta *aszt a naty ligyóukat* odalé (Békés, 22). Mutassa, hogy ki tojja *aszt a sok tojásokat* (44). *Annak a szomszédoknak* nem messzi vaót a kertyék (Berettyóújfalu, 106). Ezek vaotak a szeretők. *Azok a bétgyároknak* (Nagyrábé, 126). Látod *eszt a palotasorokat?* (Derecske, 143). Csongrád m. Tápén: Hórdogatta *aszt a naty fákat* (Katona Imre mesegyűjt. Rák király). — A névutó csak a főnév után van ki-

téve: *Ez a kis kű átál tojja a sok tojást* (Békés, 44). *Az ideő alatt a feleséginek odahaza fija születélt* (Biharugra, 81). Komárom m. Ko-

csón: *Aszt a kisasszonyokat meg lefejezték* (Fél E. 170). Maj vőszünk *az a fazék helyett* másikat (ua. kéz-iral).
Beke Ödön

KÖNYVEKRŐL

Petőfi összes költeményei. I. kötet 1838—1844-ig. Sajtó alá rendezte és a szövegkritikai jegyzeteket készítette Varjas Béla. Budapest, 1948. 376 l. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézet kiadása.

Ez a kötet a szabadságharc 100. évfordulója alkalmából készült és a kritikai végleges, teljes Petőfi-kiadásnak első kötete, darabja annak a kiadványsorozatnak, amely homlokán A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára Forráskiadványa nevet viseli. A Széchenyi Könyvtár e kiadvánnyal bebizonyította, hogy nem egy régi jeles tudományos szerepe után, éppen újabb tudományos kiadások megalkotása által, megtalálja helyét a népi demokrácia szellemi építői közt. Az meg, hogy éppen a rég nélkülözött Petőfi-kiadást alkotja, munkáját mintaszerűen korszerűvé teszi. Valóban centenárius ünnepségeinknek kevés méltóbb, maradandóbb emléke lesz ennél a Petőfi-kiadásnál. A könyv kiadója, a Budapest Székesfővárosi Irodalmi Intézet, amely a fel-szabadulás után Vas Zoltán polgármestersége idején alakult és már eddig is egész sor szép és jó kiadvánnyal bizonyította be hivatottságát a népi demokráciának a könyvkultúra vonalán való sikeres szolgálataira. A könyvet a joggal kitűnő hírnévnek örvendő Székesfővárosi Házinyomda állította ki ízlésesen, bár nem olyan papíron, amelyet nyújtott volna, ha módjában van. De a szép szedés, az ízléses kötés némileg kárpótol e hibáért. Ha még hozzáteszük, hogy Petőfi egyetlen hiteles arcképe díszíti a kötetet, mindent elmondottunk, amit ez a jeles kiadvány alakilag megérdemel.

Áltérve most már a kötet tartalmi méltatására, csak az elismerés hangján szólhatunk a kiadó szerkesztő Varjas Béla nagy erudíciójű, hangya-szorgalmú munkájáról. Éppen az elismerés kényszerít azonban, a használni vágyás kötelessége, hogy néhány kisebb kritikai megjegyzés mellett, elvi problémákat is vessünk fel.

A kötetben Petőfinék 247 verse van közölve, az elsőtől, a Búcsúzás címűtől (Aszód, 1838. június) a Búcsú 1844-től címűig. (Pest 1844. december végén). A verssor-számozás ötös rendszerrel egységesen van megjelölve. Ez nagy könnyebbség a filológiai apparátus (variánsok, stb.) utalásai szempontjából, a versek többsége azonban négyesoros strófákból áll s így az ötös számrendszerű sorjelzés optikailag zavarja a strófaszerkezetet. Sietünk azonban kiemelni, hogy a lelkiismeretes szerkesztő két szempont malomköve között őrlődött. Műve *kritikai kiadás* — de a *Petőfi* kritikai kiadása. A szöveg pontossága több, mint tudományos követelmény, ez már országos népi követelmény, de viszont e költő közönsége az egész nemzet és így annak igényét figyelembe is kell venni. Kinek engedjünk: a filológiai pedantériának vagy a nagyközönség igényének? E sorok írója úgy véli, hogy a kritikai szempontnak az *eredményben*, a *feltétlenül helyes szövegben* kell érvényesülnie és ez eredmény előmunkálataiból csak annyit kell kiadni, amennyit túl a tudós érdeklődésen az átlagos művelt ember is szívesen lát. A szöveg abszolút hiteles legyen, de ennek bizonyítékai, a szó — sőt betű-variánsok száza a közönséget zavarják. A tudomány igényének kielégítésére ezt az apparátust talán egy mellékletben lehetne azoknak pótolni, akik rá igényt tartanak. A versekhez kapcsolódó jegyzetek is több életet és érdeket nyerne, ha a rájuk vonatkozó irodalomból, forrástanulmányokból és méltatásokból közöljük röviden azt, ami a legjobb, legérdekesebb (életrajzi és kor-adat, szövegkritika, néhány jellegzetes variáns). A teljes apparátus külön mellékletben adható.

Tudományos szempontból is feltétlenül helyes, ha a kiadó ilyen szövegkiadásnál nem érvényesít olyan elvet, ami az olvasót, mégha az metodikai

értelemben tudományos követelmény is, zavarja. Itt a szöveg *helyesírására* gondolunk. Varjas Béla jegyzeteihez írt előszavában kifejti a szöveg helyesírására vonatkozó alapelveit. „Tudományos” szempontból (bocsánat, az idézés nem valami érzelmi lekicsinylés, hanem a dolog nehézségének kihangsúlyozása) ez helyes, de tisztelttel kérdem, helyes-e, ha az olvasó, s itt már nemcsak a „nagy közönség”-re gondolunk, hanem az egészen műveltire, sőt a legfelsőbb nivójúra is, ha az olvasó talál *cz*-t és *c*-t is (pl. 44. l. 29. versor: *Kockza*, 34. sor: *gyászarczú*, 38. sor: *harcz*, de az 58. versben (46. l.) az ötödik sorban *acél* van s utána a 12. sorban *harczomjas*, a 25.-ben *kockája* s *ugyane versben* a 30. sorban: *rablánczon*). Ezt a következtetlenséget, még ha filológiai variánsokkal megokolhatók is (kiadások, eredeti kéziratok alapján kikövetkeztetett alakok) nem lehet helyeselni, mert zavarja a költő élvezését, ami tán még az öncélú akribeciánál is fontosabb. Ugyanide tartozik az *Oh*, vagy *Ó* szavak rövid, kerek *O*-val való megjelölése (pl. 75. költemény, 13., 14., 21., 30. sorokban). Nem tudnám, hogy 1844-ben az *O* ejtés és jelölés lett volna a helyesebb, de ma ez feltétlenül visszás betű-képlet.

Az, amit Varjas az eddigi Petőfi-kiadásokról ír, a tárgyilagos tudásnak igen szép és megnyugtató megnyilatkozása. Itt csak egy megjegyzésünk van. *Havas Adolf* első kritikai Petőfi-kiadása eseménye volt a Petőfi-irodalomnak és a magyar filológiának. Ma már sok hiányossága nyilvánvaló, de azt hiszem, Varjasnak inkább elismerő mondataiban van igazsága, mint egy-két keményebb megjegyzésében, amelyek méltatlanok Havas Adolf áldozatos és végülis tragikus életművéhez.

Varjas Béla munkája anyagának tömegével, vaslogikájú elrendezésével oly alkotás, amely végső eredményben a legnagyobb elismerést megérdemli, sőt a fenti kritikai hozzászólást is jól megbírja. Tragikomikus e minden betűváltozatot évtizedeken át nyomokkísérő pontos munkában olyan sajtóhiba, mint pl. a 281. lapon középtűt van 1848. szedve 1845. helyett. A lényeg azonban az, hogy a tudás mai szintjén, sőt tán még a kelleténél is jobban ott álló kiadás, ha a többi kötetben a fenti fejtegetéseket valamennyire figyelembe lehet venni, oly gazdagodása lesz irodalmunknak, mely méltó a nagy alkotomhoz, s méltó a mi világirodalmi jelentőségű legnagyobb költőnkhöz, a nép lelkéből lelkedzett Petőfi Sándorhoz.

Rubinyi Mózes

Gombos László: A magyar szó regénye. Magyar Téka.

G. könyve egyetlenegy érdemét szándékában hordja: népszerűsítő, közérthető, összefoglaló formában elmondani azt, amit a magyar nyelvről a közönségnek minimálisan tudnia kell.

Összefoglalásának feladatait — dicséretes óvatossággal — csak könyve végén, egy fejezetben elrejtje árulja el. Itt említi meg a nyelvészológiának azt a problémamaházát, melynek helyes kifejtéséből a nyelv és az azt beszélő társadalom kapcsolatai kibontakozhatnának (149. l.).

A nyelv ugyanis — egyre többen érezzük — nem valami Istentől adott s Babelnél megzavart természeti csoda, hanem a társadalom egyik igen fontos tudatosult funkciója, mely, mint a kifejezőmozgások legkifinomultabbika, arra való, hogy a társadalom egyes tagjai gondolataikat közölhessék egymással s ezáltal az egyének tapasztalatai kicserélődjenek, közösségekké váljanak. A társadalom egész élete anyanyelvén folyik le, így a nyelvet eredményesen vizsgálni csak a társadalom történetével párhuzamosan lehet. A nyelv, mint kifejező eszköz akkor változik meg, ha a kifejező társadalom vagy a kifejezni-való ismeretanyag megváltozik: a nyelvi változásokat tehát szintén legcélszerűbb az azokat okozó társadalmi változások alapján vizsgálni.

Ezt vártuk volna G. könyvétől. Nézzük meg, mit adott belőle, illetőleg helyette.

1. **Szerkezeti hibái** közül legfeltűnőbb az az aránytalanság, mely egész munkáján keresztülvonul. Ahogy első hiteles nyelvemlékünket egy mellékmondatban elintézi (24), míg jelentéktelen, tárgyhoz nem tartozó dolgokról lapokat fecseg (szinte bárhol); ahogy a latinul verselő Janus Pannoniusról

másfél lapot ír, míg első nagy költőnkéről, Bakassáról öt sort (38) — az ötlet-szerűen kapkodó dilettáns érzetét kelti. Ugyanczt a szájjzt adják hajuknál fogva előrángatott idézetei is: Pázmánynál (45), Aranyánál (112), de szinte akármelyiknél felmerül a kérdés: miért pont ezt idézi?

De mindennél súlyosabb szerkezeti hiba az, hogy a nyelv és a társadalom fejlődésének éppen csak összefüggéseire nem tud rámutatni: száraz, pozitívista nyelvészeti részek (pl. 24—26) társadalmi háttér nélkül; és társadalomtörténeti részek (pl. 50) nyelvi velület nélkül: csak éppen egymásba kapcsolódásuk sehol sem látszik.

2. *Tudományos szempontból* sok kisebb-nagyobb kifogásolnivalónk van. Egészen helytelen és megtévesztő a *garat* szót testrészből szláv eredetűnek venni (14), mert az eredetileg a malom garatját jelölte. Ugyanígy az *ideg* szó testrészt jelentésben nem finnugor eredetű (14), mert a finnugorban az íj kifeszített húrját jelölte csak. Nem finnugor szó az *emlő* és az *emse* (14 és 16), csak finnugor töből való; nem finnugor a *tud* ige mai jelentésében (23). Egyáltalában nem nevezhető ősi szóösszetételnek a *sokszor* és az *egymást* (24), legfeljebb ősi elemek összetételének (ahogy a *vas* és *út* is ősi elemek, de a *vasút* nem ősi összetétel s nem mondhatjuk, hogy már a finnugorok ismerték a vasutat). Tudománytalan állítás, hogy az *-ész* képző (pl. színész) az *ész* főnévvel azonos (26); a *tyúk* szónak van *tík* alakja, de a könyvben közölt *tyík* forma nem létezik (29). Felesleges egy ilyen népszerűsítő műben a szerző nagyságát bizonygató, saját, új szószármaztatását adni (15, jegyzet), még ha helyes volna is. És végkép merész állítás Kosztolányiról az, hogy Kosztolányinak „prózaí stílusa már fiatalkorában kész van” (131), holott épp e bírálat szerzője ezelőtt két évvel az egyik magyar nyelvészeti folyóiratban hosszabb cikkben mutatta be, milyen hatalmas fejlődésen ment át Kosztolányi stílusa fiatalságától férfikoráig. Vagy mit szólnunk ahhoz, hogy Bacsányi híres versét (A franciaországi változásokra) G. Baróti Szabó Dávidnak ajándékozza (79).

Tévedései mellett hiányai is vannak: közli, hogy a *beszéd* főnév és a *beszél* ige szláv eredetű (23), de nem mutat rá arra, az érdekes kérdésre, hogy átvétele előtt mely szavakat használhattunk erre a fogalomra. Megtévesztő az is, hogy a *szinpad* utótagjáról nem mondja meg eredeti jelentését, a *szin* rész eredetéről meg nem is szól, pedig — ismét kultúrtörténet — érdekes, hogy nem a *Farbe* jelentésű szín, hanem a *kocsiszín* stb., utótagjával azonos, mert a színészek ott játszottak eredetileg (l. játékszín), s hatott az angol *scene* (olv. szín) alakja is. Rá kellett volna mutatnia a *tanul* ige régi jelentésénél a *tanu* főnévvel való kapcsolatára, stb.

Van néhány zavaró tudományos önellentmondása: utaltunk már rá, hogy az *ideg* szót a finnugor eredetű testrésznevek közé sorolja (14), a következő lapon meg azt állítja, hogy testrésznévvé csak a nyelvújítás korában vált (15). Ugyancsak nem mindegy, hogy a finnugor kort őt és félezer évvel *ezelőltre* tesszük, mint ő a fejezet címében (13), vagy őt és félezer évvel *időszámításunk kezdete előltre* (azaz Kr. e.), mint ő a fenti cím alatti szövegsorban S végül: hogy az emberiség népei egyeredetűek-e (vö. élt *egy* nép... 13), vagy külön eredetűek: (... egymástól függetlenül születtek... 11; ,,népek valamikor együtt éltek... 23): a kérdés nagyobb, semhogy önellentmondással kikerülhető legyen. Itt állást kellett volna foglalnia, de nem mind a két irányban.

Zavaró és tudománytalan régi szövegeket mai átírásban közölni (36, 40—41). Megtévesztő sok pontatlan idézete: egy rosszul sorokra tagolt vers (54), egy rossz helyre tördelt rész (Csongor és Tünde közé az Ipsilon-háború, 86), és tetézve: „Lehull a virág...” a Szeptember végén második versszakában (132). Kellemetlen sajtóhibák: „valamely végzett funkciója” (21), *végzet* (azaz: képző vagy. rag) helyett; „nem lógok a mesék tején” (136) *tején* helyett; „magyarok és nem — magyarok” (136), ehelyett: magyarok és nem-magyarok; „paltog a víg éle” (147) *víg élc* helyett; és sok apró, nem ennyire zavaró.

Nyelvi hibái néha komikussá, néha érthetatlenné teszik szövegét: pl. „...olyan népnek, melyek ...él...” (14); „teliből hozott versek” (130); „...sem ártott a ...közvetlenségnek, az egyből közlésnek” (98), Henye kifejezés: „...a jövőbe vetett bizalom és kétség közt” (101); „...a bányász... túrja a hegynyakat mások fillérjeiért” (100) talán éppen nem is fillérek azok a kapitalista kezében! Furcsa ez is: „...a költemény refrénje akkor még így hangzott: „Rajta magyar...” (101). Mi refrénnek rendszert nem a címet nevezzük.

3. *Hatásvadászó szólammal* próbálja G. takargatni könyvének tudományos silányságát. Hatásvadászó könyvcím és fejezetcímek (l. 5. lap), patétikus „duma” az elején és a végén, és sok-sok demokratikusnak álcázott vérrögvalóságos nemzeti puffogatás: „... Kölcsény prózája a „keleten nőtt rónán. Ezer esztendeje őrzi a nyáját.” (77) Kölcsény prózája a „keleten nőtt törzsök”-höz méltóan, keleti, mondhatni ázsiai, senkiéhez sem hasonlítható” (70). „A magasztos, fellegjáró költészet koronázatlan királyához állított be a parasztleány, Petőfi Sándor... Petőfi sápadt arcán egy ezeréves nép bánata fakult. ... Ez a sápadt parasztfiú...” (89): sok mindennek mondható Petőfi ekkor már, csak éppen parasztfiúnak nem. Vagy Petőfi nyelvének jellemzésében: „ezüstös ez a nyelv, mint a holdsugár...” (96). Vagy József Attiláról: „Multbakekintő, jövőbeépítő jelenábrázolása nyelvében is megelőzi önmagát” (134). Vagy máshol: „A nyelv demokratizálódása jele és fokmérője igazi magyarságunknak” (150). Kellemetlen mellékszólalom az „ezeréves magyar nyelvről” (127) beszélni. És hatásvadászó naívság az az öseemberi idill, mely szerint ezek „nem félnek semmitől, megvan a mindennapi táplálékuk is, tudnak védekezni az időjárás viszontagságai ellen.” (9).

Néha egészen érthetetlen és felesleges ízetlenségekig elmegy: Munkácsi ruhájának és felszerelésének leírása (20), egy koholt jelenet király és főurak közt (30), egy izléstelen párbeszéd Kazinczy és a mai író közt (58), vagy egy képzeletbeli párbeszéd Kazinczy—Ráday közt (48) se tudományos, se irodalmi teljesítményként nem fogadható el.

4. *Mérleget készítove* megfigyeléseinkből: G. könyvéből hiányzik az, aminek benne kellene lennie; viszont sokban felesleges, üres és nem oda való az, amit elmond. Egy nyelvészetbe és szociológiába felszínesen beleszagolt, de azokban s különösen kapcsolatukban el nem mélyedt szemfényvesztőnek határidőre összehágtott, gondatlan fércműve ez a könyv: pontosan idézni, válogatni és javítani nem ért rá, talán nem is akart. Így műve, noha nagy szükség van ilyen összefoglalásra, rosszabb, mintha nem lenne — mert többet mérgez, mint amennyit épít, többet ront, mint amennyit használ. Még szakterületen sem szabad a szerzőknek ilyen felháborítón lenézniük a közönséget, amely nem a régi „buta tömeg”, amelynek „népszerűsítünk” s amelynek akármilyen jó, hanem olyan tömeg, mely tanulni vágyik, mégpedig igazat s amelynek nem fecsegniünk kell, hanem tanítanunk. És nem téveszt meg, hanem ellenkezőleg, megkéményít bennünket az, hogy a szerző színvonalatlan tákolmányát egy pár demokratikusnak ható szóvirággal akarja a kritika kordonján illetéktelenül áttolni.

Deme László

Waldapfel József: Forradalom előtt. Buda-pesti tollrajzok és életképek Petőfi korából. Franklin-Társulat.

A pozitív előjelű bírálat társadalom-átalakító hatását világtörténeti tények igazolják. A bibliakritika a reformáció viszonyában, a francia színpad magatartása a forradalom összefüggésében teremtő erőnek bizonyult. Szerepüket, itéletüket nem egyszer az ironia és a gúny erején próbálták visszhangra fogni. Mintha ebből az örökségből a 48-as magyar forradalom előtt részt vállalt volna életkép-irodalmunk is. A divatos freskőfestések, fővárosi és hazai életképek, rajzolatok, budapesti séták a leírás, az újsághírszínezés, jelenet-rögzítés és pillanat-másolás ellenőrizhető formáin túl nyíltan vagy kerülő úton, a tréfa és humor közvetítésében a társadalom-bírálat igényével lépnek föl. Néha az a benyomásunk, hogy íróink tárgyválasztása csak pusztá

űrűgy, mert ha az élet hétköznapi szintjén találják is meg a haladóbb szempontok szerint megoldásra érett mozzanatokot, valójában egyetemes és országos érdekű problémákat érintenek. Derűsen rajzolják az utca, a társaskocsi, kávéház, vendéglő, uszoda, színház, zálogház, kirándulóhely világát, mutatják be a háziúr, szobalány, pincér, tejárusnő, újsághordó, kalandvadász mozdulatait s leplezik le a pesti szél, sár, por bosszantó kellemetlenségeit, de végső fokon a fővárosi ember életmenetének magánjellegű eseményei mögött a társadalmi, szociális, gazdasági és művelődési viszonyok maradi és ferde vonásait fedezik föl.

Ennek a forradalom előtti fővárosi életnek tarka és sokrétű világa elevenedik meg Nagy Ignác, Gaal József, Garay János, Frankenburg Adolf, Lakner Sándor és mások írásain keresztül Waldapfel József kitűnően szerkesztett könyvében. (Kár, hogy a lelőhelyeket a kötet nem közli.). Az érdekes szemelvény-gyűjtemény az életképeket összekötő szövegek és áthidaló megjegyzések jóvoltából egypontra irányítottan érzekelteti fővárosunk múltját. Waldapfel József fenntartás nélkül biztosítja a tárgykör és a hangulat egységét. A szövegekből elhagy minden elkalandozó vagy zavaró részletet (pl. Gaal: Átszállítási mulatság c. életképében a Saphir-gorombaságokra vonatkozó részt; igaz: Lakner: Zálogház c. pillanatfelvételeiben a halottasinget elzalogosító zsidónő rajza nem esett volna ki a keretből), viszont az összefogó ismertetésekben éppen az egységes és hiánytalan hatás kedvéért nem mellőz semmit, ami felvilágosításra vagy értelmezésre szorul. Szinte sajnáljuk, hogy a kötet második felében ezek a jól tájékoztató úti és irodalmi „kalauz”-ok elmaradnak.

Waldapfel József könyve nemcsak gazdag olvasmányi és kortörténeti anyagot gyűjt össze, nyelvi szempontból is számos észrevételre ad lehetőséget. Néhányat említünk: A társadalmi osztályok helyzet-különbségére apró megjegyzések, összevetések utalnak. Az író pesti körszemléjét a főváros „épülő lánchídjával, kereskedésével, munkás és henyé járókelőivel” egészíti ki (Gar. 16). A munkásság szó még csak a dologtevés elvont fogalmaként jelentkezik: A literátor még akkor is dolgozóasztala mellett virraszt, amidőn ellenfelei „pelyhes párnáik közt tán hortyogva álmodoznak a munkásságról” (L. 152). Az egyenetlenül összetákolt utcakövezet kőkockái a társadalmi egyenlőtlenséget tükrözik: „Így történik ez mindenütt az osztályozott világban...” (N. 29). Kora reggel a pesti utcán arisztokratikus alakokat nem lehet látni „csak a dolgozó néposztály van már ébren” (Pák. 116). A néposztály szóösszetétel ebben az időpontban egyre gyakrabban fordul elő (L. 36, Hal. 161, Koss. 181) s a nép-előtagú összetett szavak közül a gyűjtemény szövegeiben a népnevelés (N. 77), a husvéthétfői és május elsei népünnep (Hal. 163, P. D. 195), népmulatság (Fr. 169), népkaraván (L. 134) szavakkal találkozunk. A júliusi forradalom említése közelében szó esik a világtól ember-szeretetről (N. 176), de akad világggyűlölő politikus is (L. 151). A világ-kezdő összetételek közül még két szóra bukkanunk. Mindkettő Garay szókincséből való: világgpiac (17), világváros (21). Talán szabad arra következtetnünk, hogy itt a gazdasági élet felé fordulás és a reális létezésmelletlelelei mutatkoznak az előző évek világ-előtagú szókapcsolataival szemben: világcsalád (Lugossy, Ath. 1840 II. 1000. h.), világszemlelet (Szontágh G.: Propylaemok... Buda. 1843. 58), világpolgárság, világgköltészet (l. Horváth J. Petőfi. 540. s hozzá Tóth L.: Világpolgárság és honszeretet. Ath. 1838. II. 1. — A világváros-t P. H. L. is említi Hd. 1846. I. 110. Az Életk. 1846. II. 671 már világnézési kritikáról is tud). A negyvenes években mind sűrűbben használt köz-összetételű szavakból jónéhány a szemelvény-szövegekben is előfordul: közzavar (Lig. 26), -jó (Szelestey 52), -kívánat (u. a. 53), köz vonása és köz gyenquesége a pesti invalidusznak (Gar. 121), közmondás (u. o.), -vélemény, -megjegyzés (Vah. I. 129), -gyűlés (L. 134), -hatóság (Hal. 148), -inség (Életk. 170), sőt közpéldabeszéd (N. 182).

Vannak szavak, melyek kétféle alakban fordulnak elő. Az általánosabb

gyerkőc (L. 38, N. 63, Gar. 154) mellett a *gyerkőce* is használatos (G. 185), a város helyett Garay a szó eredetibb változatát ismétli: *váras* (14, 102, 196), a *piac* (Gar. 20) szóalak mellett még a *piarc* is feltűnik (Szek. 18). Egyidőben (1844) használja Lakner a *batu* (186), *batus* (zsidó 188) alakot és Frankenburg a *batyu-t* (90) s Nagy I. a *batyus* zsidót. (Gaal még 1846-ban is *batu-t* ír. Hd. I. 9). A bugyor szavunk még *butyor* alakjában járja (51, 142, 196, 198; később *bugyoros* zsidó: Hazánk. 1848. 758). A *kívül* határozó szó *kül* alakban is feltűnik: *Pesten kül* (Életk. 170), *azonkül* (N. 178).

Az idegen szavak száma nagy. Általában fogalomkörök szerint ingadozik a mérték. Leggyakrabban a divat és az ingyesség rovatában szerepel vándorszó. Az újságírással összefüggő szócsoporthoz van *újságíró* (N. 41), *-hivatal*, *-segéd* (Gar. 19), *-hordó*, *-lap* (L. 151), *újdonságíró* (N. 29), de csak egy alkalommal *zsurnálok* (Fr. 104), viszont a lovaglás-kocsizás területén *béerkocsi* (Vajda J. 160), lovaglás angol *televerén*, kocsizás sovány *gerebtyékel* (P. H. L. 57, 58), de *ekvipázások* (Pákh 116), *fiacker*, sőt szegény *kabala* is (P. H. L. 58). Az idegen szavak átírásában is akad figyelemreméltó jelenség. Frankenburg Patrontasche-t *patrontás* alakban használja: a társaskocsiban szorongó család felszereléséhez járult még a harmadik fiúnak „kard, pisztolya és *patrontása*“ (90. Vö. Nyr. 72:160), de ugyanakkor Garay a főváros építészeti külsejére vonatkozó megjegyzésében így írja át az idegen szót: „az új izlés az ó *schlandriánnal* herculesi harcban áll“ (20). Ez a szótározatlan szó később magyaros formában jelentkezik: „a minisztérium folyvást a régi *slendriánt* követi“ (Reform 1848. 185), „nyilvános iskolákban *slendriánnak* intézetemben nincsen helye“ (Magy. Izr. 1862. 132).

Az életképek humoros színezetéből következik, hogy a tréfás szóalkotásoknak és szóösszetételeknek szellemes példáival találkozunk. Garay a kirándulók körülírására efféle elnevezéseket használ: *szabadlevegő-barátok*, *aludtej-emésztők*, *kulacspártfogók* (196), Nagy I. a szabót *cérnafogyasztónak* kereszteli el (202), Lakner a *kereskedői-legényeket* bolti *arszlán-nak* (188), az újsághordót *lapmerkur-nak* (151) nevezi, a köpenygallért a *körülhíves* szóval helyettesíti. Általában a szóösszetételek vizsgálata érdekes megállapításokra vezetne, pl. ha számbavennők a korizlés hatását a szavak alkotásában (*kéjgyöngyör* 15, *kéjterem* 135, *kéjzön* 162, *báizene* 162, *bájszín* 206).

A szóképzés terén felöltő jelenség az *i* képzőnek rendkívül gyakori használata a ragozott szavak végén. A testrészek neveit szinte kizárólagosan többes számban találjuk. Az *-and*, *-end* képzős igealakok és a *k* képzős határozói igenevek (*-vák*, *-vék*) sűrűn fordulnak elő, különösen Lakner S., Ligeli Irma írásaiban. A melléknévképzés érdekes példáira akadunk: pl. „egy újdunúj *kosutkás* s vakító fehérségű nadragos uracs“ (Lig. 28). Az *-ista* képző eleven életet él (Bernát G. már eszélyes *capitalista*-ról szól. Hd. 1844. II, 380). Kötetünkben három ízben fordul elő: Pest város építészeti stílusában olyan nagy a szabálytalanság, hogy „egy *rabulista* fejében“ sem találhatnánk nagyobb rendszertelenséget (Gar. 19); „néhány *Priesznitzisták* az annyira elhíresült májusi vaját“ már áprilisban keresik (Hal. 147). A képző idegenül hat magyar szó végén: a szellemi ételek, t. i. az újságok elszórva hevernek az éttermek asztalain „politikus éhesek, *szellemisták* és újságevők számára“ (Frieb. 137). A szó ismétlődik az irodalomban: voltak, akik Széchenyit „mint *szellemistát*“ Albach egyházi szónokkal állították párhuzamba (Koszorú. 1864. 306). (Megjegyzendő, hogy ebben az időpontban az izmus képző is megjelenik magyar szavak társaságában: *magyarizmus* Századunk 1841. 782; *németizmus* Regélő Pesti Divatlap 1844. 702).

Mondattani vonatkozásokat is említhetnénk, pl. a már ismert megállapítást: a tárgyi mellékmondatokat gyakran kapcsolja a *miszerint* és *miképp* kötőszó; az állandó határozók kontaminációs cseleit: véghez... mehetett volna (N. 82), beszédbe eredni (Fr. 88). A mondat fogalma juttatja eszünkbe az „*azt hírtik*“ kifejezést (N. 124). Szótáraink a mondatot nem közlik s így példát sem idézhetnek rá (Kardos A. Nyr 62:121). Stílus szempontjából

számba kellene vennünk az érzékeltető, dús tartalmú jelzős kitételeket: pl. *potom emberek* (N. 177), *locspocs étel* (Y = Pompéry ? 79), *széllébeült szabó* (Fr. 95), *rekedt büzü kőterem* (L. 135), *kallanőzveggy gőzös* (P. D. 149); Gaal bibliáshangú stílusparódiáit (68. 184) ... De akár az itt érintett kérdéseket tárgyalnók, akár a germanizmusokat, a főnévből képzett igékelt, a jelentésváltozással továbbélő kifejezéseket, a még ekkor idegen értelmezéssel használt szavakat, stb. vennők vizsgálat alá, minden irányból azonos gondolat mellett kötnénk ki: a forradalom előtti magyar irodalom nyelvi szempontból feldolgozása vár.

Zsoldos Jenő.

Forradalom és szabadságharc. Szikra kiadás. Budapest, 1948.

A centenáriumi kiadványok sorát a magyar forradalom és szabadságharc tartalmához és örökségéhez méltóan zárja le ez a hatalmas mű, amelyben hét terjedelmes tanulmány más-más összefüggésben, de töretlenül érvényesülő marxista szemlélettel, a történelmi materializmus irányítúje mellett értékeli, fogja össze s helyezi új megvilágításba 1848–1849 eseményeit és történelmi valóságát. Az önállóan feldolgozott részlelkérdések nem rekednek meg az elhatárolt tárgykörök területén, objektív igazság-vetületük mindenkor azonos s bennük a végső történelmi látvány egységes hatástívá olvad össze. A tanulság és felfedezés meggyőző összefoglalásban rögzíti meg a száz évvel ezelőtti magyar haladás hősi küzdelmét a külső és belső reakcióval.

Az új magyar történettudomány alapvető fejezeteinek minősíthető tanulmányokat *Mód Aladár* nagyszabású monográfiája vezeti be (*Pártharcok és a kormány politika 1848–49-ben*). A dialektika módszerének hiánytalan s a legkisebb minőségi kapcsolatokra is kiterjedő alkalmazásával átfogó képből dolgozza fel a forradalom időpontjának minden mozgató jelenségét. A kormánypolitika és a népi törekvések között fennálló ellentmondások vonalán ragadja meg és bontja ki a problémákat s vezeti végig a történelmi folyamatot a tragikus pillanatig, amelynek a népi demokratikus irányzat és a radikális baloldal kitartó magatartása ellenére is be kellett következnie, mert 1849 tavaszán a „baloldal veresége és a jobboldal győzelme lehetetlenné tette azoknak a forradalmi intézkedéseknek a fogantatását, melyek egyedül biztosíthatták volna a szélesebb alapokon nyugvó demokratikus nemzeti egység megvalósítását és a nemzeti ügy győzelmét.” *Mód Aladár* történelmi anyagát függőleges síkon bővíti tovább a többi dolgozat: A tudatosan egyoldalú és szemellenzős magyar történetírás mulasztását a parasztmozgalmak megmutatásában *Ember Győző* gazdag levéltári adatgyűjtés alapján megírt tanulmánya pótolja (*Magyar parasztmozgalmak 1848-ban*). Alaptétele szerint: a forradalom időpontjában a mezőgazdasági hűbériség teljes megszüntetését csak a fenntartás nélkül végrehajtott földreform jelentette volna. A földbirtokos osztályt képviselő országgyűlési követek ezt a mozdulatot nem vállalták. A parasztság azonban határozott kísérleteket tett a földbirtokreform végrehajtására. Ezt a tényt a beszédek, körlevelek, jelentések, levelek, jegyzőkönyvek panasziratok, stb. nagy száma igazolja. E dokumentumidező eljárása kedvező megoldáshoz juttatta tárgya feldolgozását. *Nemes Dezső* is eddig feltáratlan területen végzett kutatásaival egészíti ki 48 történelmi képét (*A munkásság az 1848–49-es forradalomban*). Bevezetőül igen lényeges terminológiai kérdést érint: tisztázza a manufaktúra és a gyár fogalmát. Művének kiemelkedő megállapításai: a munkásság 1848-ban a polgári radikalizmus oldalán küzd az átalakulásért, tudatosan értékeli a forradalmi eredményeket: tömörül, megteremti a sztrájkjogot, kialakítja a harcos proletárszárnyat, tájékozódása szorosan összeforrt a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemmel. Az író a pesti áprilisi sztrájk zsidóellenes jellegét lényegében módosítja: az antiszemitizmus a céhreakciónak volt a fegyvere; a gyűlölet jelszavai sikeresen bomlasztották fel a munkásság megmozdulását. A céhreakció egyik ügynökét névszerint is ismerjük. Pazár nevű ügyvéd ingerli föl a népgyűlési tömeget (Bud. Híradó, 387), s védi még Rottenbillerrel, a közcsendbi bizottmány elnökével szemben is a maga bujtoogató szerepét.

nek jogosságát (Nem. Ujs. 1236). *Andics Erzsébet* tekintélyes apparátussal felépített jelentős tanulmánya (*Az egyházi reakció 1848—49-ben*) megdöbbentő példaképét adja a mai klerikális reakciónak. A főpapság nemzetellenes tevékenysége nem ismert más szempontot, mint az öncélú szembenállást. Még a legártatlanabb művelődési mozzanatban is ürügyet keres a támadásra. Ellenséges állásfoglalására az is elegendő, hogy Eötvös József „a nevelés ügye iránt meleg részvételnek s a magán- vagy köztanítói minőségben kifejtett érdemeknek kellő méltánylása” alapján tizenhat jeles magyar tanítót kiküld „a porosz képezdékbe, status költségén” (Közlöny, 163). A Religió és Nevelés. c. kat. lap szerkesztője, Danielik János olyan féktelenül juttatja hanghoz a magas klérus szándékait, hogy a visszautasítás szavai szerint „Danielik János az említett lapból felekezeti szent palást alól egy szentelt pallózt ránt elő, mely a Camarilla bérencéinek töreivel együtt segítse kivégezni a magyart!” (Alf. Hirl. 171). A népfelkelés kedvezőtlen eredménye is részben ide mutat vissza: „a papság nemcsak hogy semmit nem tesz mellettünk, hanem sok helyütt ellenünk izgat” (Jövő, 62). *Hanák Péter* *A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei* c. tanulmányának középpontjába ezt a kérdést állítja: miért nem sikerült 1848-ban a habsburgellenes egységszöveget megvalósítása? Megállapításaiiban egyenesen, kerülő nélkül jut el a választadó magyarázathoz: 1. „a polgári nemzetállamért küzdő magyarok és szomszédaik között osztályellentét is fennállott”; 2. „a polgári fejlődés indította a 19. században Európá elmaradt nemzeteit a feudalizmus felszámolásáért és az abszolutista monarchiák megdöntéséért vívott harcba. *Ennyiben* a polgári fejlődés alapjául szolgált az elnyomott népek közös szabadságharcának. Azonban a polgári fejlődés egy-szersmind *korlátozott* is az elnyomott népek együttműködési lehetőségét, mert saját maguk között is nemzeti ellentéteket érelt”. Rokon területen mérí föl az önálló magyar külügyi törekvések és kísérletek történeti anyagát *Kenyeres Júlia* jól megírt tanulmánya (*A szabadságharc és a nemzetközi politika*). Leleplezi a „hivatalos” történetírás irányzatos értelmezéseit, kimutatja ellentmondásait és eredendően színvonalon emeli ki a diplomácia szövevényes hátteréből a szabadságharc európai jelentőségét. (A gyűjteményes műben egyedül ez a dolgozat nem közli forrásainak lelőhelyeit.)

Waldapfel József irodalomtörténeti tanulmányában (*Költők a forradalomban*) elsősorban kapjuk a 19. század első felének irodalmi áttértékelését, részben rövid utalásokban, részben szélesebb elemzésben, de mindenképpen úgy, hogy az író a revíziós irodalomszemlélet tudatosításához és az irodalmi jelenségek vizsgálatához a tájékoztató elvek gyakorlati-módszertani szempontjait ellenőrizhetővé teszi. W. 48-as kutatásainak legújabb eredményeit felhasználva (Magyar századok, Csillag), mutat rá a politikusok és költők hagyományos azonosításának hamis tendenciájára (Kossuth—Petőfi, Széchenyi—Vörösmarty, Deák—Arany), részletezi Petőfi forradalmi radikalizmusának megosztását parasztság és ipari proletariátus között, írja meg a Petőfi-hamisítások kritikáját (Vörösmarty—Petőfi), hangsúlyozza Jókai forradalomellenes magatartását, foglalkozik a forradalom költészetének reakciós megtagadásával (a Kossuth-verseket gyűjtő Aldor-antológia), hívja fel a figyelmet Sárosy Gyula újjáértékelésének időszerűségére s tekinti át forradalmunk költészetét az 1848 május 1-ről verset író Berecz Károlytól kezdve a „Királyok — le veletek” hangján szóló Vajda Jánosig.

A tanulmányok szövegébe ékelt idézetek néhány érdekes adattal egészítik ki a forradalom és szabadságharc korának magyar köznyelvét (l. Gáldi, Nyr 72:152). Az ezidőtájt nagymértékben megszaporodott köz- előtagú szóösszetételek közül itt találjuk meg a kommunizmus szónak talán első magyar értelmezését: Szatmár megye alispáni jelentése (1848 ápr. 12) közli, hogy a házatlan zsellérek „közosztályt, kommunizmust emlegetnek” (206). Itt akadunk rá *közmunka* szavunkra (236, 249). Az egyik adat egy szolgabírói jelentésből, a másik Szemere Bertalan körrendeletéből való. (A szó nemcsak levéltári lapokon lelhető föl, nyomtatott szövegben is előfordul: a

szabad Magyarország fiai a hazának „békében köz munkával is áldoznak“. Kiss Antal: Szózat a néphez az átalakulás érdekében. Pozsony, 1848, 8; „Országos köz munkák“ c. cikk, Esti lapok, 1849, 82. sz.). A levéltári irásokban ilyen szóösszetételekre bukkanunk: *népkegyvadászok* (225), *népszerűségadászat* (234), „a csend és *népkedély* bujtoatói“ (253)... A *kaszta* szónak forrásközelségét jelző alakjával is találkozunk: „nem az összes nemzet, hanem egy *castnak* kifolyása“ (249; vö. Gáldi, Nyr 72:155).

A tanulmány-gyűjtemény végén naptárszerű időrendi-táblázat sorolja fel a forradalom és szabadságharc eseményeit (1849 júl. 28 mellől elmaradt a kormány törvényjavaslata a zsidók emancipációjáról). Hasznos összeállítás.

Zsoldos Jenő

Barát Endre: A históriás. — Mórlicz Zsigmond: Mese a zöld fűvön. — Gergely Sándor: Az utolsó felvonás. — Boóc Imre: Francia ég alatt. Szikra Regénytár.

Nemrég a Szikra Kis Könyvtárát ismertette rámutattam arra, mennyire dicsérendő a Szikra Könyvkiadónak ama törekvése, hogy olcsó kis kötetekkel hozzáférhetővé óhajtja tenni a magyar és külföldi prózairodalom válogatott műveit az olvasni szerető és művelődni vágyó vékonypenzű dolgozó tömegek számára. Ezt a megállapítástomat meg kell ismételtem, amikor a címűl írt négy füzetet felhívom a figyelmet. Aki még nem olvasta őket, ne sajnálja a fáradságot, élvezetes olvasmányban lesz része.

I. Barát Endre, a sokat ígérő tehetséges költő és író, akinek Nehezen virrad c. regényét folyóiratunk is ismertette (72:220). A históriás c. érdekesen elmesélt történetének centenáriumi időszíriiségével is megragadja az olvasót. A regényben a negyvennyolcas idők forradalmi szele csap meg bennünket. A regény hőse, Olá István, a „históriás“, a békésmegei vásárokat járja, a tanya zselléirei, cselédembereit is felkeresi és füzetes históriákat árul. E tevékenysége közben lelkes felvilágosító szavaival lángra lobbantja a földéhes parasztok, nincstelen zsellérek lelkében szunynyadó parazsat, a lázadózt elégedetlenséget és keserúséget. Izgatására az öntudatra ébredt parasztok elfoglalják az uradalmi legetőt, kihajítják oda jószágukat. A rendteremtés végett összehívott népgyűlésen véres összeütközés támad az elnyomottak és a hatalmaskodók között. A lázadást azonban maga a históriás és a zsellérgyerekből esküdtté lett és a históriás husznes társává szegődött Ágoston György szereli le, mert érzik, még nem érett meg az idő a felszabadulásra. A regény hőstét kivégzik, de szavai, mint elhittett magok, a szegény földéhes emberek szívében termékeny talajba hullottak s tanítása tovább él. — A történet hőse rendkívüli, nem mindennapi, jókaiasan idealizált alak, de az író nagy elhittető készséggel tudja alakjait megrajzolni (pl. a vén Verasztó Jánost) s végig le tudja kötni az olvasót. Stílusa a regény tárgyaéhoz és hangulataéhoz illő, egyszerű. Kár, hogy párbeszédeiben helyenként kirívó a népieskedni törekvés, pl. ilyen alakok állnak egymással szemben következtetlenül: hallgassék, ne zúgják kee, ne morogják, csendességben maradjék, — nyughasson mán, csendesüljön mán, ne dünnyöggjön stb.

II. Mórlicz Zsigmondot nem kell egyetlen magyar embernek sem bemutatni, mindenki ismeri, de a Mese a zöld fűvön c. 80 lapos kis füzetre mégis fel kell hívunk a figyelmet. Négy egymástól különböző tárgyú és hangú elbeszélés van benne ügyesen kiválogatva a nagy író nagyterjedelmű prózai írásaiából. A füzetnek címet adó elbeszélés a török világ végvári vitézeinek életéből meríti tárgyát, akik hosszú idő óta fizetés nélkül sýnlődvén, megúnják a nyomorúságot és hogy éhen ne vesszenek, „zöld fűre“ mennek, azaz a zöld fűvön próbálnak maguknak portyázással valamit szerezni. Mikor aztán a nagyon szegény világ miatt „napi járásra“ sem tudnak „elégségest szerezni“, tanyát vernek egy kised erdő sarkában. ahol „szapora tüzeket *raktanak* a zöld mezőben, bő lakomát *sütöttek* egynéhány lábasjóságból, akit fegyver közt hajtottak maguk előtt.“ A kövér fű-

ben a rongyos dolmányokon heverve éhesen várják a hús sültét, majd evés után a teli holdas éjszakán Miklós vitéz egy kidőlt nagy törzsön ülve mesélni kezd bajtársainak, akik „szép karikába heverték a fatörzs körül.” Miklós vitéz meséje amolyan Hány János-féle történet, a „legfajjobb istória”, amely „Okespurgába vagy Magdapurgába” történt meg vele. Az eleven, jóízű, régi és népi szavakkal, kifejezésekkel tarkított kalandos történetet nemcsak a vitézek hallgatják odaadó élvezettel és kísérik hangos tetszésnyilvánításokkal, hanem az olvasó is igazi élvezetet talál Móricz Zsigmond művészi előadásában. — A másik három elbeszélés mindegyike más-más tárgykörhöz nyúl. „Az asztalos” című egy munkásember tragikus sorsát festi realisan sötét színekkel, akit a magát úri osztályba tartozónak vélt felesége göggével hitvesgyilkosságra kerget. „A nihilista” című egy felvidéki kisváros urait, a körorvost, állatorvost, jegyzőt, főszolgabírókat állítja elének pompás humorral. „A birkaitató váló” című rövidke elbeszélésben meghal a falu legszegényebb zsellérje. Móricz Zsigmond a zsellér két fiának kapzsi osztzkodását eseteli megkapó módon. — Írónk kiűnő elbeszélő készsége, egyéni nyelve és stílusa természetesen mind a négy történetben más és más: másképpen beszél a törökvilág vitéze, másképpen az iparos-munkás és családja, másképpen a kisváros értelmisége, és másképpen a zsellércsalád, — de maga az író is az elbeszélések alakjainak és környezetüknek megfelelő nyelven és stílusban ír s így a kis füzet a nagy elbeszélőt több oldalról ismerteti meg.

III. A felszabadulás után oroszországi emigrációjából hazatért Gergely Sándor regénye: Az utolsó felvonás. Ez a nagyon érdekes kis regény a művészek, írók, kritikusok, színészek világába vezeti be az olvasót, mégpedig a Horthy-rendszer idején. A regény alakjai közt megtaláljuk „a nemzeti és faji újjászületés”, az örségváltás hangoskodó hirdetőit, akik tehetetlenségük ellenére helyet és érvényesülést találnak az ország új rendjében, „amely a zsidó írók, újságírók, költők kezéből kicsavarta a tollat s a zsidó színészeket száműzte a színpadról.” De megtaláljuk a regényben azokat is, akik éles szemmel meglátják a kor társadalmi kérdéseit is és lelkiük mélyén érzik a felelősség tudatát s nem tudják a kitörő igazi szellemet véka alá rejtteni. — A regényben sok embert ismerünk meg, akiket Gergely Sándor igaz élethűséggel jellemez. Bemutatja, úgyszólván mezelenre vetkőztetve, életmódjukat, fellebbenti a fátyolt törtetésük módjáról, szerelmeikről és érvényesülésük, sikereik titkáról. Igazi tehetségeket is megismerünk a regényben, de valódi tehetéstelen konjunkturalovagokat is, és mindezt Gergely Sándor könnyed, eleven, érdekes és fordulatos előadásában. A regény Budapest művészéletének jellemző világvárosi nyelven íródott, a pesti argot közismert szavaival és kifejezéseivel tarkítva.

IV. Boóc Imre Francia ég alatt című regénye voltaképpen rendkívül közvetlen és igen érdekes napló, mely a francia ellenállásnak, a maquis-knak izgalmas erőfeszítéseit és hatalmas küzdelmeit tárja elének bensőséges, meleg őszinteséggel. A regény írójának neve eddig még ismeretlen a magyar irodalomban. A regény az 1943. szeptember 20. napjáról keltezett naplójegyzettel kezdődik Grenoble délfrancia városban, ahol fiatal írónk egyetemi diákként bekapcsolódik egy partizáncsoportba. Ez a kis csoport bűmlatos hősiességgel, ügyességgel és haláltnmegvő bátorsággal küzd a gyűlölt nácik ellen. A napló utolsó napja 1944. augusztus 21-ike, amikor a várost a megszállt németek kénytelenek kiűriteni. Mikor a felszabadulók az első amerikai jepeet s azon a géppisztolyos amerikaiakat meglátják, határtalan örömmel veszik tudomásul várva várt felszabadulásukat. Ideiktatom a regény zárószavait: „Behúnyom a szememet és nagyot, mélyet lélekzem. Csak most értem meg igazán: Vége van! Nincs többé SS, milícia, Gestapó, nincs többé félelem, szorongás, elnyomás. Szabadok vagyunk.” Ismétlem, a regény rendkívül érdekes napló, melyet olvasás közben nem tudunk a kezünkben letenni. Előadása eleven, színes, szemléletes, lenyűgöző hatású.

Prohászka János.

Ilja Ehrenburg: Vihar. 447+391 l. Szikra. Ford. Lányi Sarolta.

Ehrenburg hatalmas regénye két szempontból eseménye a magyar könyvkiadásnak.

Maga a mű jelenkorunk legerősebb irodalmi élményeihez tartozik. Talán azért, mert nagyon mélyen orosz, világirodalmi jelenség, Tolsztoj Háború és Béké-je mellé állítható: tiszta vonalvezetésében, világos stílusában, remek, élettől duzzadó alakjainak tömegében, életes képeknek filmszerű perdülésében, Ehrenburg regénye emellett teljes mértékben korszerű is: grandiózus béke- és háború-vásznaira odavetíti, mégpedig az egész világ irodalmának céljaira, minden igaz ember számára közérthetően; a *szovjet-ember lelket*.

Ehrenburg a második világháborút a legművészebb értelemben vett riportázs eszözével s a költőiség ama színeivel varázsolja elénk, amelyeket a való élet tár elénk. Szergej Petrovics Vlahov és Mado története, amint két vas-huzalként tekerődzik, vagy 800 lapon keresztül országokon, sorsokon, tömegken, emberi lelkeken át, hogy a hősök végül csak az *eszmében* találkoznak, testileg soha, — erős, mint a halál és érdekes, mint az élet. Párizsban ismerkednek meg: a kapitalista leánya és a szovjet-fiú. Aztán elválnak, az elkényeztetett gyáros-lányból vakmerő partizán lesz, Szerjözsa végigküzd diadolságosan a háborút, mindkettő tovább él szerelemben, házasságokban, de mindkettő lelke mélyén utolsó lehelletéig őrzi azt a *másikat*. És azok a lapok, amelyek a hitleri idők előzményeit és gyalázatos megtelejesülését rajzolják francia földön (Párizsban) és a meggyalázott orosz földön (pl. Kiebben) a Leo Alperék szörnyű, de felmagasztosító tanulsággal járó pusztulását, a nácik elvetemült tömeges aljasságát, a szovjet-hazaszeretet csodálatosan költői, minden álromantika nélkül való tüztét, Sztalingrád hősi eposzi emlékeit, a szovjet katona intelligens bátorságát: egy más, egy jobb, egy érzelmesebb és mégis becsületesebb világ körvonalait bontják ki előttünk. A regény cselekmény-tömegéből csak két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik a partizán-mozgalmak reális festése, fiatal gyerekek, lányok elszánt hősiessége, amely tengernyi szenvedésen és áldozaton keresztül végülis diadalhoz jut. A másik voltaképpen egy-két odavetett izléses mondat, de ezek a villám fényével világítanak rá arra a szerencsére, hogy *egy nép megtalálta hős és bölcs vezetőjét, akiben bízik, akinek hálát, akit igazán szeret*. Meg kell hát mondanom, hogy Ehrenburg regényében a szépirodalom abszolút nagy esz-közeivel van ábrázolva a szocialisták és más ellenállók szenvedéseinek, a náci hordák aljasságának szégyene és e szenvedések eredője, a lenin-sztálini világrend diadala. Az író szemmelláthatóan valóságos stúdiumokat végzett, oly pompás képeket kapunk francia vállalatokról, társadalmi összefüggésekről: az meg, amit a szovjet-orosz lélekre vonatkozóan kapunk, pontos, mint egy tanulmány, mint egy Zola-könyv, de avval a különbséggel, hogy Zola garmadára gyűjti az adatokat, mint a mi Jókaink is, néha bizony csak úgy kiönti őket, mint egy bőségzarujából, szinte emésztetlenül, Ehrenburg izléssel válogat bő tartalmú táskájából, de csak kevés, ám igen jellemzőt ad ki belőle. Vonalvezetésének simasága, amely csak néha torpan meg egy-egy kép tragikus rövidségű elvágása által, mondom, a legnagyobbra emlékeztet, Tolsztoj-ra. Világosan és szabatosan ír, mint egy francia (sokat élhetett testileg és lelkileg Franciaországban és irodalmában) — és mint egy klasszikus.

Ezt a könyvet, a vér és könny ez aktuális bibliáját kell azoknak kezébe adni, akik még mindig nem elégték meg évtizedeink szenvedéseit, pusztításait. Azoknak kezébe kell adni ezt a kor-dokumentumot, akik újra hatalmat akarnak adni a Schierkek, Kellerek, Richterék kezébe. S idehaza valahogy lehetővé kell tenni, még kiadói áldozattal is, úgy ahogy Makarenko könyvével tették, nagyon helyesen, hogy minden könyvforgató magyar elolvashassa Ehrenburg könyvét. E mű a legmagasabb értelemben vett művészi

történetírás, korunk históriája, minden gondolkodó hadd nézhessen bele ebbe a gyászkeretes tükörbe.

Es még egyet: e műben az új-orosz irodalom becsület, tárgyilagos realizmusa által élénk tárul az az orosz élet, amely világtörténelmi szempontból csekély idő alatt, néhány évtized alatt újjászületett: a cári kancsuka alatt görnyedő orosz nép az emberi szabadság első példaképe lett. Költészet és tudás ragyog felénk e lapokról: a költészet illatos virágai szomszédságában a tudás betonkockáin épülnek a technika békét szolgáló, véghetetlen erejű vívmányai. Ez a könyv mély költői erejével *a legjobb bevezető a mai orosz élet ismeretébe.*

Es eseménye ez a mű irodalmunknak azért is, mert a magyar prózai fordítás-művészet általa érte el először a maga teljességében a szovjet-orosz irodalmat. Lányi Sarollát soká mint finomművű, igazán nőies nő-költőt szerettük meg emigrációja előtt s azóta is. Visszatérte után Makarenko korszakos művének magyarra való áttételével bizonyította be, hogy megvan benne a jó prózai műfordító három tulajdonsága, három nyelven tökéletesen tud: 1. a fordított mű nyelvén (oroszul), 2. azon a nyelven, amelyre fordít (anyanyelvén), s 3. még egy világnyelven, amelyet röviden: a költészet nyelvének nevezhetnénk. Lányi Sarolta e hármas készségét már Makarenko-áttétele által behbizonyította. Most Ilja Ehrenburg Viharának lefordításával újra behbizonyította áldozatos hűségét, műfordítói pompás rátermettségét. A legtöbb, amit fordításáról mondhatunk: olvasás közben soha nem gondolunk arra, hogy fordítást olvasunk, mindig az eredeti olvasásának az érzete tölt el bennünket. Folyó köznyelvi stílust népies szólások tarkítanak, finom lelkiségek rajzában lehetetlen mondatok gyönyörködteinek, de amikor náci-aljasságokat tolmácsol (pl. az Akropolis megbecstelenítése a német hordák által), leír olyan szavakat is, amelyek a német piszok reális megjelölései. Íme korunk erre is megtanított: a lelki finomság sokszor takar igazi beton-akaratot, gerinces határozottságot.

Rubinyi Mózes

Móricz Zsigmond: Hét krajcár. Athenaeum.

Négy évtizede jelent meg először Móricz Zsigmondnak Hét krajcár című novelláskötete. Amint most új kiadásában olvassuk, megállapíthatjuk, hogy a mű frissesége, üdesége mit sem veszített e hosszú idő alatt. Valamennyi elbeszélés, valamint megírásuk módja ma is épúgy elragad bennünket, mint annakidején, amikor a Nyugat lapjain először találkoztunk az író alkotásaival. Móricz Zsigmond ebben az első kötetében igazi nyelvművésznek bizonyult, s ezzel a művével előkelő helyet biztosított magának a magyar elbeszélők sorában. Állapítsuk meg mingyárt fejtegetéseink kezdetén, akármelyik hangnemet üti meg, egyforma művészettel ragadja olvasóját az elbeszélés hangulatába. A kötet húsz elbeszélésének mindegyike más-más érzelmi hűrt pendít meg, s az író nyelv-művészete mindenik esetben természetes módon simul tárgyának hangulatához. A könyv címét adó novellában a mélységes szenvedést leplező kesernyés humor szavai könnyeztetnek meg bennünket. — A Márkusban az öreg emberek tempós, szomorkás csevegése, a lassú elmúlásra figyelmeztető évdés gyönyörködteit az olvasót. — A *Himes tojások* megragadó rajzában, csak úgy mellékesen, a cseperedő lánykának pajkos elevevésétől lüktető, kedves szavai csilingelnek fülünkbe. — A *Magyarosban* a gonosz indulatú és más baját örömmel szemlélő lelketlen emberek szurkálódó szavait halljuk. Az *Aranyos öregek* bájos évdése, közben vaskos viaskodása, hasonlóan mély hatással van ránk. A *százsinselyem keszkenőben* a megkeseredett emlékek feltörésének megdöbbentő előadásával mutatja meg az író, milyen mestere a nyelvnek. — *Mári néni* felhőtlen, kedves, víg hangja, valamint a *Csitt-csitt*-nak másfajta csendes humora ugyancsak művészi módon ömlik szavakba. Bámulatos könnyedség, természetesség jellemzi Móriczot, akár a nép fiát vagy a polgárt, akár gyermekeket vagy ifjút, akár pedig elmúlásra váró öregot kell megszólaltatnia. Móricznak fejlett kifejező készsége, mindig természetes frásmódja a legegyszerűbb nyelvi eszközökkel éri el a kívánt hatást. Olvas-

suk el A nagy fundus első három sorát, s már a Krisztus-mondák naiv világában érezzük magunkat. — „A Mester elől haladt. Lába nyomán egy porsem sem röppent fel s ruhája tiszta volt, mint a frissen nyílt virág szirma“ (171). A kokas című elbeszélés kezdő szavaira már eleve valami könnyed, derűs hangulat fuvalatta símogatja arcunkat. „Terka néni a nagy szabad tűzhelyen vígan lóbogó csutkalágon kukoricát pattogatott. A gyerekek ugrottak, kapkodtak a szerteszét szikrázó habfehér szemek, a „kokasok“ után“ (86). Az alábbi sorokból hasonlóképpen könnyen következtethetünk a Márkus harangozóról szóló elbeszélésen végigvonuló hangulatra: A pap leereszté az újságot, amely bizony nem nagyon érdekelte. A szemüveg fölött kibámult az ablakon. Gyöngye, szomorkás lágyság csúszott szét ernyedő vonásain és örökké nedves szürke szemében ónos lett az életkedv színe. Pedig, hej, de hatalmasan villogott egykor. Be vígan, be mutatós lánggal! Lassan lomha füstbodort eresztett ki (12).

A papi családból származó, s a biblia tanulmányozásában gyakran elmélyedő Móríczi írásából igen gyakran a biblia levegője árad: Hogy lehet az, hogy valaki a halat nem szereti! Két szent étel van a Tiszaháton: az aratási búzapép meg a paprikás hal. Ezt a két ételt úgy kell venni, mint az Isten fő-fő jótéteményét, egyik a föld magvát, a másik a vizek áldását jelenti az asztalon. De úgy is kell elkészíteni. Vagy nagyon jól, vagy sehogy, különben szentségtörés (104). Nemcsak a papnak, hanem még a környezetében levő harangozónak a beszéde is bibliai hatásra vall: Mer én csak azt gondoltam, hogy ha vána valahon egy jólelkű ember, aki aszondaná, hogy: ihén e, ennyi meg ennyi pénz; asztat én felajállok az anyaszentegyháznak: hogy annak a kamatját nyugdíjnak fizessék a harangozónak; mer a megérdemli annyi éktelen törekedéseért, sokféle tőröm-szenvedemért, az Úristen ő szent felségének harangok által való dicséréséért (14).

Életbölcselete egyszerű, átlátszó, csendes, sima folyással árad: A nagy unalmas csendben folytatja a két szüle a hosszú harcot tovább. Ha már egy napig nincs valami, amin pöröljenek, olyan, mintha már élet sem volna az életük. Csak az hallgat, az van békében, akinek senkije, semmije, köze sincs a világhoz. A csend a halál. (159). A lelkitásával járó önmardosás szava szintén egyszerűen, őszintén, természetesen tör fel a lélek mélyéből: A cimborái, akikkel együtt iskolázott, már mind túlnőttek rajta. Helyük van a községházán, a falu gyűlésében, választásnál. Házuk van, nem ácsorog most itt a világtól elhajítva egy sem, hanem otthon vannak, a feleségük tálal, a gyerekek az ölükben vacsoráznak, két fiú a két térdükön, a kis lány a karjukon és öleli azt a jó kis gyerektestet. Üsse meg a guta ezt az ő buta fejét, hogy neki csak most jut az ilyen az eszébe. Harminc esztendő lesz, mire azt hallja, édesapám... (147).

Móríczi művészi irányából, világos ábrázolásra való törekvéséből következik, hogy belső tusaiknak, lelki küzdelmeknek erejét nem elvont fejtegetésekkel igyekszik megvilágítani. Ezek örvényének, mélységének elképzelésére a belső érzelmek felkeltette élettani hatásokat, arcmozdulatokat, színváltozásokat festi: A férfi felkapta a fejét, mély ráncai haragosan szaladtak össze a homlokán, vastag szemöldökei, mint két bozontos állat rohant egymáshoz (159). A paraszt vadul hallgatott, csak a szemében nyujtogatta karmát, lángos szárnyát a belső tűz (135). A pátriárcha elsimította a bajuszát és gondolkodott. Néha szaporán pislogott, néha összevonta a szemöldökét. A zárkózott s magában küzdő lányt így jellemzi: Egész élete meghallgatással, elhallgatással, megérzéssel és összehúzóddással folyt el. Gyáva volt és hamarabb behúzta lelkecskéjének vékony tapintó karjait, mint a csiga (152). Még a lélekzet elállító, megdöbbenő események hatását is szembetűnő külsőségekkel igyekszik megvilágítani. A parasztok ott ülnek a lócán, székeken, az ágyon. Gubákban, bundákban. Egy se mozdult. Álmélkodva, elszörnyedve nézték, ami történt (39). A fiatal gyenge asszony sírásra álló szemmel meredt el félre; az ágy nagyvirágos takarójára bámult, az öreg ember elkopogott,

a konyhában a vén asszony megdermedve állott, s a gyermekek, mint megszeppent csirkék bújtak az anyjuk kötője alá (64). A lelki tépelődés elviharzását is ilymódon festi: Az öreg ember arca egy kevés mosolyra gyávult (159).

A párbeszédekben is érdekes megfigyelést tehetünk. Úgy érezzük, hogy a szereplők minden szavának különös nyomatéka van, nemcsak erő, határozottság hangzik belőlük, hanem egyszersmind a felsőtiszai ember beszédének eredeti ritmusa, dallamos zenéje is fülünkbe cseng. A Sustorgós, ropogós tafotába című elbeszélésben olvassuk az itt következőket: Sustorgós, | ropogós tafotába | jár a mi Rozink, | csak úgy csapja a szelet, | ahun lép. | Mer a neki dukál, | mer a neki muszáj, | mer az ü ura | bent van a miniszterijomba (58). A Hímes tojásokban: Nem addig, | míg olyan fényes nem lesz | a sok apró sáros csizma, | mint a Salamon orcája. Olykor még azt is észlelhetjük, hogy az egymásután következő ritmikus szólamok csaknem egyenlő hosszúságúak, szinte megegyeznek *szótaguk száma szerint* is. A Márkus című rajzban a nyugalomba készülő öreg harangozó így ad számot a földi javakkal való gazdálkodásáról: Osztán volt mindenünk. Lakás, fűtés, kert az ekléziától, a temető-kaszálás egy tehénkét, himi-húmi moslék egy-egy malackát, a talló az apró jószágokat eltartotta. A második mondat szólamok szerint így tagozódik: Lakás, fűtés, kert az ekléziától, | a temető-kaszálás egy tehénkét, | himi-humi moslék egy-egy malackát, | a talló az apró jószágokat eltartotta (15). Ez a négy szólam, mint láthatjuk, mindegyik azonos fajta gondolatot tartalmaz. Emellett pedig a szótagok száma ekkép alakul bennük: 11, 11, 11, 14. Ugyanebben a novellában olvassuk ezt a párhuzamos gondolatot tartalmazó mondatot is: Azzal lekuporodott a kandalló tövébe egy kis székre, az az ő helye, s búnak eresztette fejét, az az ő dolga (11).

A hatás fokozására, valamint a helyzet festésére, jellemzésére alkalmadtán a régi és a népi nyelv szavait s alakjait használja az író. Az *Aranyos öregek* című rajznak így hangzik egyik mondata: Lágy, remegő, erőlen tenyerek illeszkedtek egymásba, s élő bizonyosságai lönek, hogy az embernek tovább mozog békebontó nyelve, mint rendcsináló ökle. A *lőnek* igealak nemcsak az egész novella hangulatába illeszkedik bele, hanem segítségével a mondatban foglalt kis esemény, megfigyelés elevenebben rajzolódik képzeletünk elé. Ugyancsak sajátos ízt ad az elbeszélésnek A nagy fundus című rajzban, a következő szóhasználat: Egész megifjodott a boldogságtól, hogy az Úr javasolja (= helyesli, jónak tartja) gondolatát (173). A Mári néniről szóló, jókedvtől visszhangzó, eleven hangulatú rajzban a cselekmény megindítására egy érdekes képet fest az író. Az öregasszony nagy kétségek közt rohan az indulásra kész vonat felé, s végtelen izgalmak közt, a legutolsó pillanatban mégis csak fel tud szállni. Jaj hála Istennek, mán ha csupa állók is hazáig, mondja a néni, s letelepszik szűken a gyerekei mellé örvendő, hogy a nagy gondon túl van (95). Az öregasszony nyugtalanságának lehiggadását igen jól megvilágítja a csupa határozószónak sajátos alkalmazása.

A szereplők amúgyis izes beszédének hatását még az efféle tréfás szólások is fokozzák: Mán inkább vagyok a temetőbe — csószné... (99). Én se léptem kétszer egy nyomba (102).

Nyelvi kétségek esetén nem lesz hiábavaló Móricz tanuságát, kifejezőmódját meghallgatnunk. Balassa József A magyar nyelv könyve c. munkájában olvassuk: *hiányzik és hibázik*. Az első szó azt jelenti, hogy valami nincs meg, valami nincs jelen; *hibáz* v. *hibázik* a. m. hibát követ el; *elhibázta* a dolgot. Ne használjuk ezt a szót a *hiányzik* helyett. Ennek a figyelmeztetésnek ellentmond azonban a tisztántúli nyelvjárások területén általánosan elterjedt nyelvszokás. Arany Jánosnak A bajusz c. költeményében is ezt olvashatjuk: E bűbájos fürdőlében | Nő meg a György bajsza szépen; | S ha *hibáznék* egy kicsi: | A habona ráviszi. S Móricz is így ír a Hét krajcárban: — Hagyja el, jó ember, — mondta — ma egész délután itt heverek, mert nincs egy 'krajcárom, a félfont szappanhoz, *hibázik* az árából. Egy pár sorral

lejjebb: Hadd el lyányom, nekem nem *hibádzik*. Nekem már csak egy *hibádzik*, a kapu föld (10).

Azt sem hallgathatjuk el azonban, hogy néhány olyan nyelvi használata is van Móricznak, amelyet nem szívesen látunk zamatos magyarságú írásaiiban. Magyartalan az *egy* számnév ilyenféle kapcsolatban: Pedig az egy préda asszony (123). A páros testrészeket sem helyes többszámában, ekképpen emlegetni: Lázás, káprázó *szemekkel* bámult fej (156). *Ajkai* puhasága (76). A latin nyelv hatása alatt írja ezt a feltételes igealakot: Mikorra még egyszer megismételte volna ezt a boldonságot (92). Gazdag kifejező készségével könnyen el tudta volna kerülni az ilyen divatos, henyé kifejezőmódot is: Örült sok dolga nem volna... (14). *Vera* című elbeszélésének szereplőjéről szól ez a megállapítás.

Ezeknek a kisebb fogyatkozásoknak ellenére is határozottan valljuk, hogy aki nyelvérzekét lehető épségében, frissességében akarja tartani, ilyenmű törekvésének biztosítására helyesen teszi, ha időközönként a Hét krajcárnak egy-egy elbeszélését elolvassa.¹

A mű csinos kiadása az Athenaeum gondos ízlését dicséri. *Dénes Szilárd*

Asztalos István: A számár. Szikra Regénytár. 1948.

A Szikra Regénytárnak ez a kötet az erdélyi származású, munkából lett írónak tíz novelláját tartalmazza. A különböző tárgyú elbeszélések mindegyike fényesen tanuskozik arról, hogy az író a falusi és vidéki városi életet nemcsak ismeri, hanem kitűnően ismertetni is tudja. Ebből az életből mindenütt a legszegényebb dolgozók siralmas sorsát ragadja ki és állítja elélen eleven, festői színekkel, de mindig a reális valóság ábrázolásával. Például milyen megrendítő az egyik novella, egy szegény család karácsonyestéjének leírása, melyre már novemberből kezdve készülnek. Kamrájuk üres és a „pityókat rágják csömörlésig”, mert „dolog semmi”. Arsa számításnak és abban reménykednek, hogy a kisebbik fiú a betegségyelőzből táppénzt kap — ugyanis még novemberben „összeültötte egyik kezét a gerenda” — és a szeretet ünnepén ebből a pénzből legalább egyszer jólaknak. „Karácsony péntekjén” „elindul a téli hidegben a fiú a városba

és csak karácsony szombatján késő este érkezik vissza kifagyva és le-sújtva a várakozó családjhoz, mert arcképes igazolvány hiányában a táppénzt nem fizették ki neki. A szegénység, a nyomorúság és a csalódottság eikieseredésre fakasztja őket. A nagyobbik fiú sirva anyjára támad: „Miért dolgoztunk akkor egész nyáron? még karácsonykor is éhez-zünk? Igen, mert azt a rongy kaka-sát is sajnálja tőlünk” Az apa fel-ugrik, hogy lázongó fiát megüssse, de az anya közbejűk áll. Elnémulnak. Az anya kimegy és kisvártatva behozza az elválogatott nyakú kakast, a sokéves törött lábú kakast, amelyen „enni-való semmi, egy kiló tollastul, min-denestül s máskülönben is valahogy már olyan családtagnak számított ez a sokéves kakas.” Úgy járt az anya után, mint a kutya, még a faluba is bekísérte. Évek óta nem volt szíve szegény asszonynak „leölni sehogy”. — Mennyi fájdalom van a szegény anya szavaiban: „Itt van, egyétek meg! Egyétek meg a szeretet ünne-pén, mert... a többit nem lehetett érteni, sírásba fulladt a szava.” —

¹ Kénytelenek vagyunk azonban megemlíteni, hogy Móricz Zsigmond iránt érzett kegyeletről arra is ügyelni kellene, hogy a mű sajtóhibáktól mentesen kerüljön az olvasó kezébe. Márpedig a könyvben ilyen sajtóhibák vannak: Csak hadd *játsszanak* (helyesen: *játsszanak* 39). A néni is lehajtja a fejét a sorba felemeli a szoknyáját (99). Kérdi egy *tén* asszony (helyesen: *tén* asszony 102). Tületténné a cigányon a mesterségeben (helyesen: mesterségében 110). Veron, erigy el a fiamhoz, *mond* meg neki (helyesen: mond; ugyanez a hiba 6 sorral lejjebb még egyszer megismétlődik, 130). Kinyújtózokodott (helyesen: kinyújtózokodott, 171). Egy talpalatnyi se volt a miénk (helyesen: talpalatnyi, 176).

A felsorolt sajtóhibák közül egyesek bizony eléggé súlyosak. Ezt már csak azért is fájlatjuk, mert itt Móricz Zsigmond büszkeségéről van szó: arról a könyvről, amelyről, ha alkalom került rá, az író maga is szülői szeretettel beszélt. Hogy Móricz Zsigmondnak A boldog emberben használt szavával éljünk, nem ártott volna a sajtóhibákra egy kissé nagyobb buzgalommal *figyelni*.

Ugyanígy mély érzéssel ír a kötet többi novellájában is a falusi szegénység életéről, sorsáról, ki-kikapva egy-egy kis eseményt, mely megérdemli az elmondást az írónkat jellemző tösgyökeres, magyaros, az erdélyi élőbeszédet tükröző nyelven.

Prohászka János.

Szabó Pál: Macska az asztalon. 1946. Misztótfalusi. — **Most és mindörökké!** 1948. Püski Kiskönyvtár 2.

A címűl írt két füzet Szabó Pálnak, a biharmegyei parasztiőrónak eleven elbeszélő készségét és ízes magyar beszédét dicséri. Az első egy rövidke 55 lapos kis regény, mely Lőrincz úrnak, a vidéki suszternak és feleségének, született Fazokas Amáliának, valamint öt élő szépnevű lányának sorsát ecseteli. Ez a sors érdekelt és le tud kötni bennünket, mert látjuk, hogy a falusi élet mindennapiságában is „milyen zűrös, zavaros is az iparosember sorsa!” A kis regényben kevés az esemény, de az író igen ügyesen bonyolítja a dolgokat és történéseket, míg Lili, Lőrinczék szép lánya, az anyja és apja akarata ellenére nem a falu szemüvegese molnárának, hanem a parasztiúhból lett, szépen kiöltözött és biciklin járó iparoslegénynek lesz a felesége, de hogy a hoppon maradt Molnár Feri se legyen boldogtalan, arról a szánakozó szívű Gizi — a másik Lőrincz-lány — gondoskodik. Mindössze ez van a kis regényben (Szabó Pál így mondaná: „ez van a regényben mindössze”), de írónk a tisztántúli falusi életet élesen megvilágítva, írói készséggel, eleven ábrázoló tehetséggel és mindenekfölött ízes, zamatos magyarsággal festi.

Ugyanezek az írói tulajdonságok mutatkoznak meg előttünk bőségesen a másik kis 69 lapos füzet olvasása közben is, mely nyolc „válogatott” elbeszélést tartalmaz. Ezt a füzetet néhány soros „bevezető” nyitja meg, mely Szabó Pál rövid életrajzát adja és rámutat arra, hogyan lett a hat elemít végzett parasztiúhból 37 éves korában „Emberek” című könyvével irodalmi sikereket arató író. A két füzetből számos tisztántúli tájszót és szólást böngészünk, de itt nyelvéből csak egyetlen jellemző sa-

játságot emelünk ki, mégpedig azt, hogy az író nagyon szeret egyes határozókat és kötő-, kapcsolószókat a mondatban hátravetni, pl. jó, hogy ezt is tudom *legalább*; éppen azért szédítette magához a lányokat, hogy azok szeressék a családban *legalább*; szép volt *bizony*; nagy gyönyörűsége volt árkokon keresztül ugrálni *ugyanis*; megköszöri a torkát és benyitott *tehát*; minden hiábavaló *hát*; megvolt benne a jószándék *pedig*; volt dolog *bezzeg*; éppen csak a faragásért faragta *magáért*; ami pedig csak annyi volt *mindössze*; a két öreg ágyat állították egymás mellé *mindössze*; ami nem is olyan sok *mindössze*; szál lepedővel takaróznak *mindössze*; egy kicsit kóválygott a feje *mindössze*; otthon pedig a szokásos vasárnap reggeli dolog járt *ezalatt*; ezek a lányok aztán nem mennek napszámba *egyáltalán*; a leánykák ruházatával is baj van *persze*, stb. *Prohászka János.*

Az Új Magyar Kiadó ifjúsági könyvei.

Szellemi újjászületésünk legfőbb feltétele a jó ifjúsági irodalom. Ezért különös hálával köszöntjük az *Új Magyar Kiadót*, amely az édes humorú orosz irodalom, tehát a legkitűnőbb forrás legjavát teszi megfelelő fordításokban hozzáférhetővé a magyar ifjúság számára.

1. Sz. Pantelejev: *A futár*. Ek Sándor rajaival.

Úgy kezdődik, mint egy jó film. Bemutatja a szerző a szereplő főszemélyek arcképét. A történet főhőse Trofimov, a futár. Már az arcképről ránk nevet törhetetlen humora. De ahogy ezer veszedelem közepette, halálos testi fájdalmaktól gyötört, önmagát kacagtatóan egyre humorizál, szinte mithoszi magasságba emelkedik előttünk. Fontos üzenet kell eljuttatni! Bugyonnijhoz, a Vörös Lovashíradó parancsnokához. Útközben a fehér kozákok fogságába kerül és miközben verésre verik, ő lenyeli a reabízott óriási pecsétviasszal ellátott levelet és humorizál tovább rendületlenül. Maró gúnnyal teszi nevetségessé a pökhendi fehér tisztet és a fehérék tudatlan orvosát. A könyv, mint az ifjúsági irodalom minden

klasszikusa, a felnőtt olvasót is leköti. Gáspár Endre fordítása tökéletes. Mintha nem is fordítás lenne, hanem egy székelgy göbét hallana az ember izes magyarsággal beszélni. A könyv hűsére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, a következőket: A könyv 23. lapján a hős azt írja magáról, hogy a „Bugyonnijról elnevezett állattenyésztő szovjet gazdaságot” vezet. A Szabad Nép 1948. december 5-i számában, a 9. lapon „Látogatás egy kolhozban” című cikkben szerepel *Alexandr Fjodorovics Trofimov* „zootechnikus, a kolhoz állattenyésztésének vezetője”.

2. *Krylov: A Mopszi és az Elefánt.* Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

Ezopusi mesék, keleti napfényben. Ebben a derűs megvilágításban kristályosan élénk szököken a mesében rejtett tanulság. A versezet tömörsége és Szántó Piroska mozgalmassajjai végtelenül vonzóvá teszik ezt az emberi balgaságokat kacagva gyógyító könyvecskét.

3. *Csukovszkij: A telefon.*

Ki ne látott volna már kicsi gyermeket, amint a telefonkagylót füléhez szorítja és a távoli hangok hallatára a szeme felragyog. Ezt a ragyogást erősíti fel ez a tarka kis leporelló, amely az állatvilág mókáit közvetíti a kis gyermekek fantáziájához. Lányi Sarolta szívbe csengő verse egész bizonyosan nagyon sok kicsiny gyermek ajkán fog felcsendülni, boldoggá téve az édes versek mondóját és hallgatóját egyaránt.

4. *I. Rissz: Léna keresi apját, ifj. Kertész Árpád fordítása.*

A háborúban a születő elszakadt gyermekek szenvedéseinek állít emléket ez a történet. A hét éves Léna anyját bomba ölte meg, apjából, az ismeretlen helyen küzdő katonából, később Sztalingrád legendás hőse lett. A kislány egy 12 éves árva fiú oltalma alatt indul apja keresésére és bolyongásai közben feltárul előttük és előttünk a németdúlta orosz föld. A bujdosók robinzoni magányosságától eljutunk a partizánok hősi époszáig. Olvasva e könyvet, hisszük, hogy sok-sok magyar gyerek fogja szívszorongva nyomon kö-

vetni a két orosz gyermek viszontagságait.

R. Simonyi Ilona.

Pausztovszkij: Meztlábás Odüsszeuszok. Szikra. — Kara Bugaz. Új Magyar Könyvkiadó.

Amerika és Ausztrália felfedezése után volt még a világban elég felfedezni való. Ott volt még Afrika, Ázsia belseje. Mily érdeklődéssel olvastuk Stanley, Vámbéry, stb. utleírásait. Azt hinné az ember, hogy most már ismeri az egész világot, pedig nem is olyan messze van még elég hely, amelyről keveset vagy majdnem semmit sem tudunk.

Pausztovszkij két könyve két ilyen vidéket varázsol az olvasó elé. A *Kara Bugaz* a Kaspi-tó keleti partjának egyik öble, s töörköl azt jelenti: *fekete torok*. Az öböl, torok módjára, szakadatlanul szívja a tenger vizét. Ebből az a hiedelem támadt, hogy az öböl keleti partján a víz a föld alatt az Aral-tóba vagy a Jeges-tengerbe folyik. Utazók is írták, hogy az öbölből ár ellenében kikerülni úgyszólván lehetetlen. Az öböl vize halálhozó s még az acéltárgyakat is megtámadja rövid idő alatt. A vízben hal nem él meg, a parton nem terem fű, az öböltől többszáz versztnyi távolságban nem lehet embert látni. Só, homok és gyilkos forráság uralkodik a tájon. A só azonban nem a közönséges konyhasó, mint tudósok megállapították, hanem glaubersó vagy szóda, amely az üvegyártás fontos alkatrésze. Az öböl fenekén a só alatt pedig másik fontos ásvány van: gipsz. De van még a környéken egyéb is: kőszén, petróleum, földgáz. Mindezeket értékesíteni kellett ezen az ember számára oly nehezen elviselhető vidéken. A legnagyobb nehézséget a hőségén kívül az édesvíz hiánya okozta. Ezeket a nehézségeket mind meg kellett oldani, ezt a sívár, halott tájat át kellett varázsolni céltudatos, tervszerű munkával virágzó iparvidékké. Erről szól ez az érdekes könyv, mely 1932-ben készült, ez előtt 16 évvel. Erdemes lett volna függelékben megírni, mi történt Kara Bugazban ez alatt a 16 év alatt.

Pausztovszkij másik könyve talán még érdekesebb. A könyv eredeti címe *Kolchisz*. A Jázon arany gyapjáról híres Kolchiszi fedezi fel számunkra az író, Transzkaukázia vidékét, a Fekete-tenger, a Rion folyó és a Kaukázus déli lejtője közt, a mingrélek földjét. Míg Kara Bugaz környéke száraz homoksivatag, Kolchisz csupa víz, mocsár. Mintha a világ minden esője itt zuhanna le. A viharok okozta hullámvérés a folyók torkolatát betömté, a víz nem tudott lefolyni a tengerbe, megállt és elárasztotta az országot. A hegyekről lezuhanó ár egész falukat sodort el. A mocsárláz pedig a népességet irtotta, egy alkalommal hét falu halt ki. A feladat világos volt: a mocsarakat ki kellett száritani, a maláriát megszüntetni és szubtropikus növényekkel beültetni: citrommal, narancssal, mandarinnal, gránátalmával, őszibarackkal, teával és minden egyébbel. Hogy ez az emberfölötti munka hogy ment végbe, arról szól a könyv. De nemcsak erről. Arról is, hogy ezt a hatalmas munkát csak az új, szovjet ember tudta véghez vinni. Nemcsak ezt a nekünk teljesen ismeretlen földet mutatja be az író, felfedezi számunkra az új szovjet embert, aki olyan feladatokat tud megoldani, melyet soha és sehol más emberfaj el nem tudott végezni. Bemutat többek közt az író egy botanikusnőt, aki a veszedelemben nem ismer különbséget férfi- és női munka között, aki életveszélyes viharban eljuttatja embertársát a kórházba, mert emberi életről van szó. Vagy ott van egy másik ember, egy férfi. Az ár előliti az egész területet, ha nem sikerül pár óra alatt megszerezni a gép egyik hiányzó alkatrészét. Az alkatrész nem jön, de el lehetne készíteni a kovácsműhelyben is, ha bronz lenne. De hol van itt bronz? S egyszerre csak megpillantja szobájában a fapalcon álló kis Lenin-szobrot. „Bronz”, sutlogja a lázas férfi, s kezébe veszi a szobrot. „Beolvasztani! Az én helyemben ő is ezt tette volna. Lenin”. Kirohan a kovácsműhelybe, a szobrot óvatosan az olvasztóba helyezi, s elrendeli,

hogy öntsék ki belőle a gyűrűt a géphez.

Csak azt sajnáljuk, hogy a fordítások nem méltók a művekhez. Nemcsak a magyartalanságokat kifogásoljuk, hanem a fordítók felszínességét is, mikor nem veszik maguknak azt a kis fáradságot, hogy a szótárban megnézzék, hogy az orosz *gruzin* magyarul *grúz*.

M. Iljin: Hegyek és emberek. Csofálatos de igaz történetek arról, hogyan állította az ember a maga szolgálatába a természetet. II., javított kiadás. 3—13.000 Szikra. — **Ember és az elemek.** — **J. Iljin: A nagy futószalag.** Új Magyar Kiadó.

Hogy a Hegyek és emberek I. kiadása csak 3000 példányban jelent meg, a II. pedig már 10.000-ben, az is bizonyítvány arról, mi történt hazánkban a felszabadulás óta eltelt négy év alatt. Bizonyára az I. kiadást is megvették volna 10.000-en, ha a felszabadulás varázsszáva azonnal abba a helyzetbe hozta volna a magyar olvasóközönséget, amelybe csak négy év önfeláldozó munkája tudta juttatni. Iljonnek nem ez az első könyve magyarul, de valamennyi egy új irodalom képviselője. Annak az irodalomnak, amely nemcsak a nemesebb értelemben vett gyönyörködtetésben akarja közönségét részesíteni, hanem magát a tudományt akarja elvinni az ifjúság és az egyszerű emberek közé, mégpedig úgy, hogy az olvasó észre sem veszi, hogy tudományos könyvet olvas, azt hiszi, regény van a kezében, a könyvet le se tudja tenni, s mire a végére ér, akkor jut csak annak a tudatára, mennyivel többet tud, mint a könyv elolvasása előtt. Hogy éri ezt el Iljin? Gorkij mondja az Előszóban: „Egyszerűen és világosan beszél bonyolult jelenségekről és bölcs dolgokról.”

A könyv sokkal többet ad, mint a címe. Csak az utolsó, nyolcadik fejezet, vagy mint az író mondja: „elbeszélés”, szól a hegyekről és az emberekről. És mennyi minden van az előző hét „elbeszélésben”. Az első arról szól, hogyan alakítja át az ember a sivatagot. Már a csodákat sejtető alcímek is izgatottan kíváncsivá teszik az olvasót: „Folyó torkolat nél-

kül, erdő árnyék nélkül, tüdővel lélekző halak. Fa, amely elpusztul, ha vizet kap. Állat, amely úgy úszik a homokban, mint a hal a vízben. Egy ország, amelyben nyáron a tavon gyalogolni lehet“.

Mindez a sivatag jellemzője. S azután következik a haditerv a sivatag ellen. De még sok minden. Milyen tervszerűséggel kutatták föl az egész világon a legkülönbözőbb növényeket, hogy kiválasszák belőlük, amire a különböző vidékeken szükség van. Ezzel azonban nem elégedtek meg. Új, nemesítelt növényeket termeltek ki a már világszerte ismert orosz tudós, Micsurin kísérletei alapján. A földet is megváltoztatták. Megzabolázzák a folyókat, csatornával kötik össze őket egymással és a tengerekkel, sőt hadat üzennek a felhőknek is. Végül pedig a tudósok megkeresik a föld kincseit.

Örömmel jelentjük ki: a könyv tartalmához méltó a külső kiállítás, s nagy szó: a fordítás hibátlan, világos, magyaros. Példaképpül szolgálhat a többi fordítónak.

Iljin nagy tudását és írói tehetségét talán még inkább bizonyítja másik műve, az Ember és az elemek (én az ember előtt nem hagytam volna el a névelőt!). Már magára a gondolatra is, hogy az ifjúsággal és a nagyközöniséggel megismerteti a világegyetemet: a naprendszer, a földkérget, az óceánt, a szelet, a vihart, a villámot, szóval az elemeket, erre a gondolatra csak Iljin jön rá. De nem elégszik meg ezzel, még ezeknél is fontosabb számunkra, hogy tudott az ember szembeszállni az elemek pusztításával, s még inkább, hogy tudta őket szolgálatába állítani, fölhasználni céljaira, s a tudomány milyen kilátásokkal kecsegtet még a jövőben e tekintetben. S miközben tudásunk észrevétlenül bővül, érdekfeszítő történeteket beszél el azoknak a nagy tudósoknak az életéről és kutatásairól, akiknek az emberiség annyit köszönhet. S hogy tud írni Iljin! Mennyi szellemesség van elbeszélésében! Nem csoda, hogy az olvasót jobban lenyűgözi, mint a legizgalmasabb regény. A levegőről pl. így

kezd írni: „Van a földön egy Láthatatlan. Mindenkinck volt már vele dolga. Nem látjuk ugyan, de tudjuk, hogy itt van, halló- és tapintóérző-künkkel tapasztaljuk jelenlétét. Lám, most becsapta a szoba ajtaját, kitérta az ablakot, röptében horzsolta a bokor ágait. Ballagunk az utcán és hirtelen azt érezzük, hogy a sarkunkban van, hátba vág bennünket. Nem túlságosan udvariasan bának velünk: lekapja fejünkrol a kalapot és arra kényszerít, hogy — a járőkelők kacagása közepette — utána loholjunk. Amikor pedig szembekerül velünk, nem hagy előre menni, jó marékra való homokot vagy port hajít a szemünk közé. Ha azt látjuk, hogy élettelen tárgyak felröppennek a helyükből és útra kelnek, biztosak lehetünk benne, hogy a Láthatatlan viszi őket. Ő maga láthatatlan, de azt világosan látjuk, hogy amerre megy, meghajlik a kalász a mezőn és megdől a fű“.

Vagy hogy fel tudja kelteni érdeklődésünket, mikor az időjelzőről ezt írja: „Jártam lakatlan szigeten, ahol a hullámok közepett emelkedő sziklán, kicsi kunyhóban él egy Robinson. Ennek a Robinsonnak nincs szüksége ételre, itálra. Egyetlen feladata: az időjárást figyelni és a rádió hullámain a kontinensre továbbítani a jelentéseket. És ő mindezt az automata pontosságával csinálja, ami nem is csoda, mivel ez a Robinson nem ember, hanem automata“.

Iljin műveinek ott kell lennie minden tudnivágyó ifjú és ember kezében.

A másik Iljin már valóban szép-író, műve, a Nagy futószalag már valóságos regény. De nem akármilyen regény: ez is a tudás szolgálatában áll, a szovjet építés szolgálatában. Azt rajzolja meg benne az író, hogy a szovjet munkásság mily nehézségek árán tudta elérni a technika elsajátítását a sztálingrádi traktorgyárban. S egyben megismerjük az első öt éves terv keretében a jövőjüket építő új embereket, az új ipari értelmiség kemény, győzhetetlen seregének kialakulását.

Komáromi Jenő

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Molière: Fösvény (Illyés Gyula). *Demény*: Bartók élete és művei. *Faragó László*: Demokrácia és nevelés. *Čapek*: Nehéz a kertész élete. *Keller*: Ruhá teszi az embert. *Maupassant*: Töltött galamb. *Arany*: Buda halála. (Új Könyvtár).

Szabad Színpad: *Kolozsvári Grandpierre* Emil: A tőzsdelovag. Négy szovjet egyfelvonásos. Magyar ünnepek: A nagy orosz októberi forradalom. Bpest Szf. Irod. Int. Hazám vagy végre. (Versek a szabadság költészetéből):

Parnasszus Könyvtár, 1. *Efimiú*: Szent Neponük lovagjai. 2. *Courtade*: Franciák és németek. 3. *Kolozsvári Grandpierre* Emil: Lelki finomságok. 4. *J. London*: A méhek dala. 5. *Solem Alechem*: Tóbiás, a tejesember. 6. *Hegedűs Géza*: A polgári irodalom stílusirányai. 7. *Shaw*: Szerelmi házasság. 8. *Mörke*: Mozart prágai utazása. 9. *Cserés Miklós*: Láthatatlan színház. 10. *Juhász Géza*: Az égigérő fa. 11. *Körmöczy László*: Bábjátékos kiskaté.

Illyés: Lélekbuvár. *Mikszáth*: Gavallérok. *Tersánszky*: Sziget a Dunán. *Vas*: Római pillanat. *Jókai*: Rab Ráby. *Nagy Lajos*: Farkas és bárány. *Török*: Kőköjszi és Bobojsza újabb kalandozásai. *Dickens*: Pickwick Club. *Fégyin*: Első örömek. *Tolsztoj*: Kozákok. *Wilder*: Caesar. Révai. *Passuth*: Idegenek. *Tersánszky*: Legenda a nyulpaprikásról. Dante. *Örkény*: Budai bört. *Sadoveanu*: A balta. Bpest. Szsf. Irod. Int. *Devecseri Gábor*: Állatkerti útmutató. *Officina*. *Balázs Anna*: Mire megjönnek a fecskék. *Móricz*: Zsigmond: Hét krajeár. *Aragon*: Az omnibusz utasai. *London*: A mélység lakói. *Sztojanov*: Pokol. *Athenaeum*. *Tiszay Andor*: A néger is ember Vajda János Társaság. *Jócsik*: A fekete kecske. *Karinthy*: Tanár úr kérem. *Aldrich*: És lámpást adott kezembe az Ur. *Devecseri Gábor*: Homéroszi himnuszok. *Knight*: Lassie hazatért. Új Idők. *Krylov* meséi. (Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre, rajzolta: Szántó Piroska). *Csukovszkij*: A telefon. (Ford.: Lányi Sarolta, rajzolta: V. Konasevics). *Makarenko*: Igor és társai. *Nyegránszov*: Fordul a kerék. *Pantelejev*: A futár. *Pausztovszkij*: Kara Bugaz. *Száveljev*: Reham a téli palota ellen. *Arkin*: Kisgyermek nevelése a családban. *Üttörők könyvei*. 2. *Üttörő* ezermesterek. 3. A vezetők könyve. 4. Játék, torna, sport. 5. Az *üttörő* tábor. Új Magyar Könyvkiadó. *Urbán*: Mindentudó kicsi könyv. *Pausztovszkij*: Meztlábás Odisszeuszok. Szikra.

Aczél Tamás: A szabadság árnyékában. *Balázs Sándor*: A Bakó-lányok. *Déry Tibor*: Jókodv és buzgalom. *Jilemniczky*: Töretlen föld. *Panfforov*: Virágzó élet. *Triole*: Fegyveres kísértetek. *Osváth Zsuzsa*: Kossuth Lajos bankója. *Ságvári Endre*: Óriások és törpék. *Čapek*: Négy mese. *Mark Twain*: *Huckleberry Finn* kalandjai. *Iljin*: Hegyek és emberek, 2., javított kiadás. *Konsztantinov*: Haladó eszmék szerepe a társadalmi fejlődésben. Szikra. *Shakespeare* Összes drámai művei I—IV. *Kaffka M.*: Hangyaboly. *Krudy Gy.*: Hét bagoly. *Csehov*: A semmirekellő. *Ljeszkov*: A vasakarat. Franklin. *Ady*: *Párisban és Napfényországban*. *Gergely S.*: Tüzes trónus. *Móricz Zs.*: Csibe. Galamb papné. *Szabó Pál*: Talpalatnyi föld. *Szövérdy Gy.*: Eladott ország. *Bubennov*: Fehér nyírf. *Katajev*: Hajrá. *Mann*: Doctor Faustus. *Athenaeum*. *Nagy István*: Nincs megállás. Nyugat. *Hszieh Ping-Ying*: Lázadó lányok. *Pantheon*. *Radnóti M.* versei *Kner*. *Nagy Sándor*: Az Úr jó vitéze.

Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. 1944—5. Szeged. *Honti János*: Az ismeretlen népmese. *Vargha Balázs*: Új magyar szobrászat. *Bortnyik S.*: *Derkovits*. *Lukianos*: A számár. A nagy kaland: *Marco Polo*, *Columbus*, *Cortez*, *Stanley* eredeti útleírásai. *Officina*. *Palotay Gertrud*: Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár. A magyar népművészet kutatása. Bp. Keleuturópai Tud. Int.

Collinder: Reichtürkische Lautstudien. 1939. Jukagirisch und Uralisch. 1940. Lappische Sprachproben aus Härjedalen. 1942. Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen. 1943. *Johansson*: Etymologisches und Wortgeschichtliches. 1927. *Lagercrantz*, O.: Indogermanisches Prädikativ. 1933. *Gunnarsson*: Studien über die Stellung des Reflexivs im Russischen. 1935. Das slavische Wort für Kirche. 1937. Uppsala. *Lagercrantz*, E.: Lapin kielen opas. 1947. Helsinki.

MARXISTA ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

E sorozat kötetei a marxizmus—leninizmus alkalmazásával adnak tudományos feleletet — egyszerű és világos előadásban — napjaink időszerű kérdéseiről.

1. A. J. Zisz:	A kommunista erkölcs	1.80 Ft
2. M. P. Sztjepánov:	Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra” c. könyvéről	1.80 „
3. V. V. Danilevszkij:	Orosz feltalálók	1.50 „
4. M. T. Jovcsuk:	A leninizmus és a XIX. század haladószellemű orosz műveltsége	2.— „
5. L. A. Leontjev:	A szocializmus politikai gazdaságtana Lenin és Sztálin műveiben	2.— „
6. L. A. Leontjev:	A politikai gazdaságtan tárgya és módszere	4.— „
7. P. Fedoszejev:	Az osztályok és az osztályharc marxi elmélete	1.50 „
8. B. V. Alpersz:	A szovjet színház fejlődése	2.— „
9. A. I. Szoboljev:	A lenini tükröződési elmélet és a művészet	2.— „
10. L. I. German:	A harcos egyház filozófiája	1.50 „
11. Koszulnjikov:	Lenin „A szociáldemokrácia két politikája a demokratikus forradalomban” c. könyvéről	2.— „
12. M. A. Leonóv:	A marxista-leninista világnézet	2.— „
13. V. L. Bilsaj—Pilipenko:	A szovjet demokrácia és a nők egyenjogúsága a Szovjetunióban	2.50 „
14. M. M. Rozental:	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az új ember kialakítása	2.— „

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Grigorjenko:	Lenin „Mi a teendő?” c. könyvéről
A. V. Vosztrikov:	Lenin és Sztálin harca a marxista filozófia párt-szerűségeért

SZIKRA

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES /

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 19

KIADÓHIVATAL: V., VÖRÖSMARTY-TÉR 4. — TELEFON: *186-976

ELŐFIZETÉS EGÉSZ ÉVRE 15 FT, KÜLFÖLDÖN 2 DOLLAR

POSTATAKARÉKPÉNZTÁRI CSEKKSZÁM: 16.984

Trócsányi Zoltán: Magyar nyomok az orosz irodalomban	Gorkijig	49
Gáldi László: Mescesaninov mondattani elvei		55
Hajdú Péter: Szamójéd népek és nyelvek		64
Rubinyi Mózes: Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvudomány történetében		69
Marót Károly: A szimbólum-fogalom fejlődésének állomásai		72
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai		78
Csefkő Gyula: Olasz jövevényszavainkhoz		81
Lakó György: Újabb svéd-lapp nyelvészeti irodalom		83
Gunda Béla: Vándor román füvesek Erdélyben		86
Beke Ödön: Szólások Arany János műveiben		89
Magyarázatok: Erdődi J.: Orosz eredetű szavainkhoz. Gítárfy Z.: Vengerka, Beke Ö.: Két orosz jövevényszavunk. Csefkő Gy.: Tulipiros. Mákvirág, Fika. Prohászka J.: Lődör. Dömötör S.: Kőbölcsőben ringatták. Fekete P.: Hallgat, mint a kösi malma. Elbeszélő mult a népnyelvben. Scheiber S.: Jobb részem arany álma. Zsoldos J.: Állomás. Elvtárs. Eszmeforradalom. Beck S.: Jogi műnyelvünkhöz. Péter L.: Néptanácskozás. Jó rádóléztak. R. M.: Disszidál és visszidál. Beke Ö.: Nép. Orja. Télire. V-tövű szavainkhoz. Kifakad az agyara. Ágon mutat madarat. Ágynak esik. Küldi az ágyvetőt. Áldott állapotban van. Egyet alszom rá. Felkopik az álla. Anyám-aszony katonája. Áprilist jár. Összehúzta a bagariát. Balkézzel várni. Baranyi kocsira ültették. Célt tesz rá. Nem győzi cérnával. Kifacsart citrom. Ebbszíjjal kötött erszényű. Egy füst alatt. Elmerte a farkát. Feje füstje. Férjhez megy. Fészket ver. Fületlen gomb. Görbét mond. Hamvába holt. Harangoz a pap kutyájára. Elcsapta előtte a harmatot. Hasára esik. Rovásra hazudik. Holdra ugat. Immel-ámmal. Jó színben van. Kezében az üstöke. Lándzsát tör vki mellett. A ló száját vmerre felé tartani. Alátették a nyárfaszéket. Tudja, hol fekszik a nyúl. Padra viszik a hőrit. Savanyúba harapni. Szabad kezét ad. Szent Jakab lova. Szórén-szálán elveszelt. Tövére megy. Vágja a fát. Te érted is leesett fáról a varjú.		95
Könyvekről		112
Népnyelvi közlés. Tájsszavak és szólások		127

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

ÁRA 5 FT

A Szikra tavaszi újdonságai

SZÉPIRODALOM

TOLSZTOJ: HÓVIHAR

A nagy orosz elbeszélő novelláskötete talán az egyik legragygóbb gyűjtemény a világirodalomban. Tolsztoi itt is olyan színes, mozgalmas világot tár elénk, melynek sokrétűségénél csak mélysége csodálatosabb.

320 oldal, ára: 20.— forint.

VERA INBER:

LENINGRÁD OSTRÓMA

Az egyik legkiválóbb szovjet költőnő naplója Leningrád nehéze, de dicsőséggel és hősiességgel teljes napjait örökíti meg.

190 oldal, ára: fűzve 10.—, kötve 16.— forint.

TRAVEN: RABSZOLGÁK ÚTJA

A rabszolgák útja, az elnyomott, ember-számba sem vett mexikói indiánok rabszolgává válásának útja. Traven realista írói művészete a fakitermelő indiánok sorsán keresztül bemutatja Mexikót, sőt az egész kapitalista gazdálkodás rabló-jellegét, népellenességét.

224 oldal, ára: fűzve 10.—, kötve 16.— forint.

LUKÁCS GYÖRGY: ADY

Legkitűnőbb marxista esztétikusunk klasz-szikus Ady-értékelése a nagy magyar költő igazi arcát mutatja meg a magyar olvasónak.

32 oldal, ára: 1.50 forint.

ALPERSZ: A SZOVJET SZÍNHÁZ FEJLŐDÉSE

Tanulmány a szovjet színművészet diadal-mas útjáról a Nagy Októberi Forrada-lomtól napjainkig, a polgári formalizmus-tól a szocialista realizmusig.

50 oldal, ára: 2.— forint.

EHRENBURG: VIHAR

Ehrenburg nagyszerű Sztálin-díjas re-gényalkotása nemcsak a szocialista rea-lizmus művészi eszközeivel, hanem mind-végig lebilincselő, érdekfeszítő cselekmé-nyével ragadja magával olvasóit.

Második kiadás.

840 oldal, ára: fűzve 28.—, kötve 34.— forint

SOLOCHOV:

ÚJ BARÁZDÁT SZÁNT AZ EKE

A Szovjetunió szocialista mezőgazdasága megteremtésének hősi eposzja.

Második kiadás.

320 oldal, ára: fűzve 14.—, kötve 20.— forint.

UPTON SINCLAIR:

AMERIKAI HAZASSÁG

Sinclair legújabb regénye az amerikai „déli államok” úri társadalmát rajzolja meg. Ezekben az államokban gyakorlat-ban még mindig fennáll a rabszolgá-rendszer és a rabszolgatartó utódok ural-kodnak a társadalmon, sárbatiporva a legalapvetőbb emberi jogokat.

384 oldal, ára: 20.— forint

RÉVAI JÓZSEF: ADY

Ady költészetének forradalmi jellegét ismerjük meg e tanulmányból, melyben Révai József a marxizmus módszereivel állapítja meg Ady Endre helyét a magyar irodalomban.

124 oldal, ára: 5.— forint

JEGOLIN:

A SZOVJET IRODALOM HARMINCI ÉVE

E könyvből rövid, de mégis átfogó képet kapunk a világ leghaladóbb irodalmának fejlődéséről és döntő kérdéseiről.

48 oldal, ára: 2.— forint.

ZSDÁNOV: A MŰVÉSZET ÉS FILOZÓFIA KÉRDÉSEIRŐL

Sztálin nagy tanítványának, Zsdánovnak előadásai a Bolsevik Párt útmutatásait tartalmazzák a filozófia, irodalom és zene mai viszonyok között különösen időszerű kérdéseiről

134 oldal, ára: 4.— forint.

MAGYAR NYELVŐR

MAGYAR NYOMOK AZ OROSZ IRODALOMBAN GORKIJIG.

Irta: Trócsányi Zoltán.

E dolgozatban csak azokat a magyar vonatkozású adatokat közöljük, amelyek irodalmi emlékekben fordulnak elő. Az orosz évkönyvek adatait figyelmen kívül hagyjuk, részben azért, mert ezek 1504-ig megtalálhatók Hodinka Antal Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai c. kötetében, részben azért, mert ezeknek s a későbbi történeti művek adatainak közlése terjedelmes kötetet tenne ki.

Az első magyarvonatkozású adat a régi orosz irodalomban a kievi barlang-kolostor Paterikonjában olvasható. Ez Mojszej Ugrinról (Magyar Mózesről) szól, aki önmegtartóztató erényével érdemelte ki, hogy nevét legendaszerű történetben följegyezzék: „Ime, ezt tudjuk szent Mózesről. Származására magyar volt, kedvelt híve szent Borisznak és testvére annak a Györgynek, akinek Borisz egy arany nyakláncot ajándékozott és akit Boriszsal együtt megöltek az Alta folyónál. Levágták a fejét, hogy le tudják venni nyakáról az aranyláncot. Borisz egész kíséretét lemészárolták és csak Mózes menekült meg a haláltól.“ Az oroszok és lengyelek közt folyó háborúban Boleszláv foglyul ejti a szentéletű Mózeszt. Nagyon vigyáztak rá, mert nagyon erős és gyönyörű szép férfiú volt. Meglátta egy fiatal, igen gazdag és hatalmas lengyel özvegyasszony, szerelemre gyulladt iránta és csábítani kezdte, megígérve, hogyha engedelmessé válik neki, kiszabadítja a fogságból és hatalmasá teszi lengyel földön. Mózes ellenállt a csábításnak, mire az asszony éhen akarta vesztetni Mózeszt, de az egyik szolga megszánta, s titokban ételt adott neki. Aztán gazdagsággal próbálta megkísérteni, körülvitette városaiban és falvaiban, fölajánlva neki mindazt, ami megtetszik neki, majd kínzásokkal fenyegette meg. Mózes azonban állhatatos maradt, hiába próbált meg az asszony minden csábítást és minden kínzást. Végre is az asszony parancsot adott, hogy Mózeszt férfiatlanítsák meg. (L. Az Orosz Irodalom Kincsesháza, 19. l.)

A Boriszról és Glebről szóló „Szkazanie“ (11. sz. vége, vagy 12. sz. eleje), megemlékezik Borisz herceg apródjáról, a magyar Georgijról (ugrin), akit, mikor ura védelmére kelt, megöltek.

Nem magyar emberek, hanem Magyarország említését találjuk a szmolenszki Merkurijról szóló elbeszélésben, amely arról szól, hogy Szmolenszk ostroma alkalmával Merkurij harcban száll a tatárokkal, levágják a fejét, Merkurij pedig, ahogy az Istenanya tanácsolta neki, hóna alá veszi a fejét, visszatér a várcsba, egyik kezében a fejét hozva, a másik kezével lovát vezetve. A harc így is orosz győzelemmel végződött, Batu kán rémülten vonult el a városból, Magyarországba menekült s a legenda szerint itt elpusztult. Megölte Sztefan cár. Sztefan magyar királyról fennmaradt az a hagyomány, hogy a lengyeleken aratott győzelem után, velük (őket fogva ekébe) felszántatta a győzelem mezejét s aztán beültette bükkfával, azaz bükk erdőt ültetett, innen a vidék neve Bukovina (Гуквія, 126. l.).

A „Szlovo o pogibeli Ruszkija Zemli“ (Elbeszélés az orosz föld pusztulásáról, 13. sz.) c. műben azt olvassuk Vladimir Monomach-hal kapcsolatban, hogy a polovecek, kúnok az ő nevével rémitgették gyermekeiket a bölcsőben, a litvánok — ha arra járt, nem bűjtak elő mocsaraik közül, a magyarok pedig vaskapukkal erősítették meg városaikat, hogy ezeken át ne juthasson hozzájuk.

A Drakula moldvai vajdáról szóló 15. sz.-beli elbeszélésben többször történik említés a magyarokról és Magyarországról. Egy alkalommal két katolikus szerzetes érkezett Drakulához magyar földről alamizsnáért. Drakula az egyiket magához hívta és megmutatta a palotája körül karóbahúzott és kerékbetört embereket, s megkérdezte tőle, helyesen bántak-e el ezekkel, mire a szerzetes azt felelte, hogy Drakula rosszul cselekedett, amikor irgalmatlanul kivégeztette őket: az uralkodónak irgalmasnak kell lennie és ezek a karóbahúzott emberek — vértanuk. A másik szerzetes, amikor Drakula feladta neki ezt a kérdést, azt felelte, hogy az uralkodót az Isten azért emelte föl, hogy kivégeztesse a bűnösöket és megjutalmazza az erényes embereket; a bűnösök megkapták, amit megérdemeltek. Drakula az első szerzetest karóba húzatta, hogy azokkal együtt, akiket ő vértanuknak nevezett, maga is vértanuvá legyen, a másiknak pedig ötven arany dukátot adott és becsülettel elbocsátotta. — Aztán egy bizonyos kereskedő jött Drakulához magyar földről és a vajda rendelkezése szerint áruval telt szekerét a város egyik utcáján hagyta egy ház előtt, maga pedig bement a házba aludni. Mialatt aludt, szekeréről elloptak 160 arany dukátot. A kereskedő panasza ment Drakulához, aki megígérte neki, hogy az arany még azon az éjszakán meglesz. Az egész városban kerestette a tolvajt, megfenyegetve a várost, hogy elpusztítja, ha a tolvaj nem kerül elő. Ugyanakkor intézkedett, hogy dugják a kereskedő szekerére az ő aranyát, de eggyel több dukátot, mint amennyit elloptak tőle. Reggel a kereskedő megtalálta a szekéren a pénzt, kétszer is megsámolta, s meggyőződött róla, hogy a dukátok száma eggyel több. Ezt jelentette Drakulának. Ekkor megtalálták és elővezették a tolvajt is, aki ellopta az aranyat és Drakula a kereskedőhöz fordulva így szólt: „Eredj békével. Ha nem szoltál volna a dukát-többletről, karóba húzattalak volna, ezzel a tolvajjal együtt”.

Egy alkalommal Mátyás magyar királytól előkelő, híres követ érkezett Drakulához. Ez a követ lengyel születésű volt. Drakula a hulák közé ült le vele ebédelni. Mellette nagy és magas, aranyozott karó volt. Drakula kérdésére, mit gondol, kinek a számára készítette ezt a karót, a követ így felelt: „Úgy tetszik nekem uralkodóm, hogy valami előkelő ember követhetett el bűnt ellened és te különösen megtisztelő halált készítesz számára”. Drakula így felelt: „Igazad van; te nagy uralkodó követe vagy és számodra csináltattam ezt a karót”. — „Uralkodóm, ha bűnt követtem el, méltó vagyok a halálra — mondotta a követ — tégy, ahogy akarsz; te igazságos bíró vagy: nem te vagy az oka halálomnak, hanem én magam.” Drakula elmosolyodott és megnyugtatta: „Ha nem így feleltél volna, valóban erre a karóra kerültél volna”. És tiszteletet mutatva a követ iránt és megajándékozva őt, e szavakkal bocsátotta el: „Ezután is járj követségbe nagy uralkodóktól nagy uralkodókhoz, mert te tudsz a nyelvükön, a többiek pedig előbb hadd tanuljanak meg beszélni a nagy uralkodókkal”.

A kegyetlen Drakula Mátyás magyar királlyal folytatott harcában vereséget szenvedett, fogságba esett és a Duna mellett, Buda fölött, Visegrád tömlöcébe jutott, a király pedig mást nevezett ki helyette moldvai vajdává. Tizenkét évig ült Drakula a visegrádi börtönben, ahol szokásos kegyetlenkedését tovább folytatta, egereket fogott és madarakat vásárolt, aztán megöldöste őket, némelyik egeret karóba húzott, másoknak levágta a fejét, a madaraknak kitépdeste a tollát és úgy bocsátotta szabadon őket. A börtönben megtanult varrni és ebből élt. Amikor az új moldvai vajda meghalt, a király följárlotta Drakulának, hogy menjen haza vajdaságába, de térjen át a latin hitre. Az elbeszélés szerzője nem titkolt elégedetlenséggel közli, hogy Drakula beleegyezett a király ajánlatába és a pravoszlávia elárulása árán visszakarta nemcsak vajdaságát, de még feleségül a király nőtestvérét is, akitől két fia született.

Ezután az elbeszélésben egy epizód olvasható, amely Drakula büszkeségét, határtalan önszeretetét, hatalmának öntudatát jellemzi; e tulajdonságai megmaradtak a hosszú börtön után is. Amikor egyidőre, Moldvába utazása

előtt, börtönből szabadulása után, Budán meglepetedett, udvarába menekült egy gonosztevő és ott elbűjt. Üldözői azonban elfogták. Drakula ekkor előugrott, kezében karddal, és levágta a poroszló fejét, aki az üldözöttet kezénél fogva tartotta — magát a bűnöst pedig elbocsátotta. Amikor a király magyarázatot kért, ő ezt üzenté: „Mindenki, aki rabló módjára jön nagy uralkodó (azaz ebben az esetben Drakula) házába, így vész el. Ha te magad jöttél volna így és én a házamban találtam volna ezt a gonosztevőt, kiadtam vagy elbocsátottam volna”. A király ezt hallva elmosolyodott, csodálkozva Drakula heveségén. (N. K. Gudzij: *Isztorija drevnej russzkoj literatury*, 259—264. l.)

A 16. században Magyarországon járt Iván Pereszvjetoj, a század egyik legjelentékenyebb orosz publicistája. Allegorikus, oktató célzatú elbeszéléseket írt Konsztantin császárról, Mahommed szultánról és Péter román vajdáról (o Petrje, Volosszkom voevodje). Ezeken kívül két folyamodványa ismeretes, amelyeket Rettenetes Iván cárhoz intézett. Önéletrajzi adatokat tartalmazó folyamodványaiból megtudjuk, hogy három királynál teljesített „lovagi szolgálatot” (dvorjanszkuju szluzsbu) a lengyel, a magyar és a cseh királynál. 1538 táján hazatért Moszkvába, hova egy új lovassági pajzs-mintát hozott. Ezt a pajzs-modellt jónak találták, a cár Pereszvjetojot szolgálatába fogadta és birtokkal ajándékozta meg. Azonban a bojárok ellene fordultak, mindenképen szorongatták, a birtokot fölszerelés nélkül adták át neki, a pénz, amit a három királyságban szolgálatával szerzett, ráment a bírósági pörökre. E körülmények indították arra Pereszvjetojot, hogy tollat fogjon és saját ügyeshajos dolgait, valamint allegorikus elbeszélésekben írt tanácsait közölje Rettenetes Ivánnal.

Önéletrajzi adatokat tartalmazó első folyamodványából az érdekel bennünket, hogy a lengyel király engedélyével 300 királyi nemesből álló különítményben három évig szolgált „Janus magyar királynál, Buzyn városában, nemesi szolgálatban, hat lófejjel” és minden lóra kapott „12 hétre hét aranyat”. (V. A. Keltujala: *Kursz isztorii russzkoj literatury*, Csaszty I. kniga vtoraja, 1911, 607. l.)

A magyar arany váratlan hellyel kapcsolatban fordul elő Vaszilij Pozdnjakov útleírásában. Pozdnjakov 1558—61-ben, Rettenetes Iván megbízásából elutazott Alexandriába és a Sinai hegyre, s átment Jeruzsálembe is. Leírta, hogy a törökök nagyszombaton kinyitják a nagy templom főkapuit és minden kereszténytől, aki be akar jutni a templomba, négy magyar aranyat szednek belépti díjúl; azt a keresztényt, aki nem tud fizetni, nem engedik be a templomba. (Keltujala, i. m. 26. l.)

Pszkov nyugatoroszországi város történelmi életében a 16. sz. második felében a legjelentősebb esemény Báthory István lengyel királynak a város ellen intézett támadása s a város ostroma volt, amely két irodalmi emlékken is földolgozást nyert. A Pszkov—pecserszki monostor évkönyvgyűjteményében Pszkov ostromának elég részletes leírása maradt fenn, amely azonban nem szemtanutól származik, az események aránylag részletes leírásában nem eléggé pontos és irodalmi szempontból szintelen. Ugyanezt az eseményt másodszor is leírta az ostrom egy szemtanúja. Ez a leírás az események naplószerű följegyzésének látszik, de mint történelmi elbeszélés is figyelemreméltó. Címe: „Povesztj preszlavna, szkazaema o prisestvii preszvjatoj vladysicy naseja Bogorodicy i prisznodovy Marii pecserszkija v bogoszpaszaeomom grade Pszkove v prichozszenie litovszkogo korolja Sztefana sz velikim i gordym vojszkom na velikij i szlavnyj grad Pszkov” vagy „Povesztj o prichozsenii korolja litovszkogo Sztefana Batorija v leta 1577—1581 na velikij i szlavnyj grad Pszkov”; — két szerkesztésben maradt fenn, a 16. század végén készült. Az alapszöveg szerzője pszkovi szerzetes lehetett.

Az elbeszélés történelmi elbeszélés, várostrom leírását tartalmazza, számos történelmi epizód részletes leírásával. Szerzője Báthoryt majd üvöltő oroszlánnak nevezi, aki „eleveneket akar elnyelni”, majd „telhetetlen áspiszkígyó”-nak, „veszett mérgeškígyó”-nak, aki „telhetetlen pokoli bendőjének

mérgét“ okádja ki. E történelmi elbeszélés egyébként — a rendelkezésemre álló kivonat szerint, magyar adatokat nem tartalmaz. Csak annyiban magyar vonatkozású, hogy magyar emberről, Báthory István lengyel királyról szól.

Érdekes alakja volt a 17. század orosz irodalmának Jurij Krizsánics, aki horvát származású római katolikus pap volt, Horvátországban nőtt föl, mint tehetséges ember meghívást kapott Zrinyi Pétertől és az egyik Frangepántól, továbbá Draskovics Jánostól, de Krizsánics, bármennyire nyomorgott is, nem fogadta el meghívásukat, mert nagy álmai voltak: katolikus hitre akarta téríteni a pravoszlávokat és a pápa uralma alatt akarta egyesíteni az összes szlávokat. Sikerült kijutnia Moszkvába és itt orosz s általános szláv történelmi és publicisztikai művek írásával foglalkozott, melyek igen nagy tájékozottságról, olvasottságról tanuskodnak. Krizsánics kevert szláv nyelven írta műveit, de ezeket főként Oroszországban olvasták és ezért az orosz irodalomtörténészek az orosz írók között tartják nyilván. Gyakran hivatkozik külföldi történeti példákra s — a rendelkezésemre álló adatok szerint — két ízben magyar példára is. Először akkor, amikor a moszkvai cárok Rómából való leszármazásának legendájáról beszél. Krizsánics azt állítja, hogy ez a legenda magyar forrásból kölcsönözöttetett át: „Ezt a Mátyás királyt követte Iván Vasziljevics cár, aki azt akarta, hogy emberek, akik a magyar legendában hisznek, a magyar legenda példájára higgyék el azt, hogy ő Augustus császár leszármazottja, mintahogy Nagy Sándorról azt hiszik, hogy Zeusz fia volt, vagy Mátyás királyról, hogy Corvin leszármazottja.“ Másik alkalommal Macchiavelli II principe c. műve fejtegetéseivel foglalkozik, s a csalásról, esküszegésről, Macchiavellivel szemben, azt mondja, hogy aki egyszer valamire megesküdött, köteles azt megtartani, még ha angyal száll is le az égből, hogy rábeszélje az ellenkezőjére. Semmiképpen sem helyeselte a kormányzó-nak esküjétől való eltérését. S itt hivatkozik Ulászló Jagelló-házbeli magyar királyra, aki esküjével erősítette meg a török szultánnal kötött békét. De megjelentek előtte a papok, akik azt mondták neki, hogy nem köthelették békét a törökkel, más keresztények beleegyezése és a pápa áldása nélkül. Ezért az eskü nem kötelező. Ellátoritva őt, a király megrohanta a törököt és szánalmas halállal pusztult el. — Ezután Krizsánics becsületből leckét ad a kormányzónak (B. D. Dacjuk: Jurij Krizsánics, 1946).

Amikor Nagy Péter elhatározza, hogy a nyugateurópai nagy városok példáját követve ő is színházat alapít, megbízta követségi „prikázát“ (hivatalát), hogy keressen alkalmas embert, aki ért a színházszervezéshez. A követség a külföldi Jan Szplavszkijt találta erre a szerepre alkalmasnak. Jan Szplavszkij Magyarországról vándorolt be Oroszországba és a követségi prikáznál szolgált, valószínűleg azért, mert tudott idegen nyelveket. Neve azonban azt mutatja, hogy nem volt magyar vagy magyar származású, azonban, minthogy Magyarországról vándorolt be, (vychodec iz Vengrii, Magyarországi születésű, Magyarországról kivándorolt) nem hagyhatjuk említés nélkül. Jan Szplavszkij Danzigba utazott, hogy ott valami vándor színtársulattal tárgyaljon és meghívja állandó előadások tartására Moszkvába. 1701-ben ment Danzigba, s ott szerződést kötött az egyik vándor színtársulat igazgatójával, Johan Krisztián Kunsztal. Evvel kezdődött a világi színjátszás (iskolai színjátszás már korábban is volt) története Oroszországban.

Szamota István Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten című művében összegyűjtötte és ismertette az 1711 előtt nálunk járt idegen utazók útleírásait, de orosz utazót egyet sem ismert. A régi orosz, külföldet járó utazók útleírásait nem volt alkalmunk átnézni, de föltehető, hogy követjárásokról készült hivatalos jelentésekben, emlékiratokban van említés Magyarországról és magyar emberekről. A 18—19. sz.-ban Magyarországon számos nyugateurópai utazó járt, s itteni élményeiről nyomtatott útleírásokban

¹⁾ Anatol von Demidoff: Reise nach dem südlichen Russland und der Krim durch Ungarn, die Walachei und die Moldau im Jahre 1837. Nach der zweiten Aufl. deutsch herausgegeben v. J. F. Neigebauer I. II. Teil. Breslau. John. Urban Kern. 1854. Térképekkel.

számolt be, de a hazánkban járt orosz utazók közül csak egynek az útírá-
sát ismerjük. Ez Antonij Demidov, akinek útírása 1854-ben németül is meg-
jelent.¹⁾

Ez az útírárs Demidov utazásának leírása Párizstól Odesszáig. Az uti-
napló a Párizstól Bécsig való utat röviden intézi el, sokkal részletesebben
foglalkozik a Bécsről Odesszáig terjedő út és élményeinek leírásával. Egyéb-
ként rólunk sem mond sokat, hiszen a Demidov-expedíció csak áthaladt raj-
tunk, az utat nagyjából a Dunán tette meg, s az útírárs nem folyamodik
az útírársok közös csalásához, hogy nyomtatott forrásokban, Baedekerekben
talált adatokkal kiszélesítse állítólagos megfigyeléseit. Magyarország nem volt
cél, csak átbeszélő ország. Az utazás célja ásványtani és földtani tanulmányok
és felvételek végezte volt Délorországban és a krími félszigeten. Mégis,
amit részben hallomásból, részben útírársai és saját megfigyeléséből megtu-
dott Magyarországról, azt Demidov bevette útírársába. A magyar viszonyok-
ról elmélkedve, hátramaradottságunk okát abban látja, hogy a nemesség, a
földbirtokos osztály minden adó, közteher alól föl van mentve, a közmunkák
terhe a szegény, nincstelen osztály vállát nyomja. Demidovnak tudomása van
Széchenyi Istvánról, akinek tehetségétől és buzgó munkálkodásától az ország
remélheti modern fejlődését és sok hasznos reform megvalósítását. Az útí-
rárs inkább a magyar városokkal (Pozsony, Buda, Mohács), az utakkal és
közlekedési viszonyokkal foglalkozik; nyilván magyar útírársai fölvilágosítá-
sai alapján tudomásul veszi a jobbágyelnyomást, a feudális rendszert és em-
beri részvétellel fordul a szegény, rongyos jobbágy nép felé. Utírársából rokon-
szenv árad ki a magyarság iránt, de nem az arisztokraták, nem is a birtokos
nemesség iránt, hanem a szegény nép iránt, s ezt egyébként könyve illusz-
trációi is elárulják: nem díszmagyar-ruhás, kacagányos főurakat és nemese-
ket, nem pártás és pruszlikos, pompázó magyar hölgyeket mutat be Raffet
remek rajzaiban, hanem parasztokat, cigányokat és katonákat.

A szabadságharc korával természetesen számtalan orosz történelmi mű és
több emlékirat foglalkozik. Ezek közül legjelentékenyebbként megemlí-
tjük Scserbatov hercegnek Paszkewics tábornagy életéről és tevékenységéről írott
művét, melynek 6. kötete az 1848—1849 évek eseményeivel foglalkozik,
— Fatjiev A.: „Egy muszka katona elbeszélése az 1849.-i hadjáratról“ (eredeti-
jét nem láttam, csak az Egyetértés című napilapban, Zsatkovics Kálmántól
való fordítását ismerem (1886)), mely újra megjelent Két emlékirat az 1849.
évi cári intervencióról címen a magyar külügyi társaság kiadásában és
Lichutin hadtörténelmi művét. Ezek az emlékiratok az orosz intervenció tör-
ténétét, naplóját adják, Scserbatov és Lichutin hadtudományi alaposággal,
Fatjiev egy obszitoskatona elbeszélése alapján, szépirodalmi formában, mind
a három rokonszenvesen a magyarság iránt és ellenszenvesen az osztrák had-
vezetőség és tisztek iránt. Ezekben a művekben a magyarság katonai és poli-
tikai vezetői emberei általában említést nyernek.

A szabadságharc leverése után a demokratikus orosz irodalom egyik leg-
kiválóbb frója és publicistája, Alekszandr Hercen, sokat foglalkozik a magyar
szabadságharc ügyével, Londonban meglátogatta Kossuth Lajost és emlé-
kirataiban egész fejezetet szentelt a Kossuth-tal folytatott beszélgetéseinek és
Kossuth jellemzésének (l. Az Orosz Irodalom Kincsháza, 242.). Meleg
rokonszenvvel ír Kossuthról, védelmébe veszi azok ellen a kisebb-nagyobb
támadások, szemrehányások és kifogások ellen, amellyekkel az emigrációban
illették. Többször is találkoztak és 1855-ben, egy angol nyaralóhelyen egy
teljes hónapot töltöttek együtt. Mély elismeréssel nyilatkozik Kossuth beszé-
deiről, amelyeket Angliában Lengyelország érdekében tartott.

A halvtanas évek nagy orosz regényírója, hőlcseleje, irodalomkritikusa és
enciklopedikus tudósa, Nikolaj Gavrilovics Csernyisevskij, feszült figyelem-
mel kísérte a magyarországi forradalmi eseményeket, s amikor a világo-
si fégyverletétől megérkeztek az első hírek Oroszországba, nem akarta el-
hinni, s amikor aztán a hírek valósága kiderült, naplójában árulónak
nevezte a kapitulóáló Görgeit. Ausztria és Magyarország politikai életét 1849

után is élénk érdeklődéssel kísérte és 1860—61-ben a Szovremennik című orosz folyóirathoz állandóan foglalkozott a magyar kérdéssel. Helyeselte a Kossuth Lajostól származó, vagy neki tulajdonított tervet a dunai konföderáció alakításáról, mert — szerinte — ettől remélhető a magyar-szláv ellentétek megszüntetése. Figyelemmel kísérte az abszolutizmuskorabeli magyar törekvéseket, az 1861 évi Schmerling-féle oktrojált alkotmányt, gúnyosan foglalkozott a bécsi udvar fényében sülkerező mágnásokkal, akik csak látszólag magyar hazafiak, mert valójában a bécsi udvar szolgálói (l. Fogarasi Béla: Csernyisevszkij a magyar nép függetlenségi harcáról. Fogarasi—Illés Béla: Magyar-orosz történelmi kapcsolatok 45.).

Dobroljubov a „Napkelte előtt” című Turgenyev-regényről írt „Mikor érkezik már el az igazi nap?” című kritikájában (1860), amely egyúttal társadalomtörténeti tanulmány is, — fölveti azt a kérdést, mi az értelme, magyarázata annak, hogy ennek a regénynek a főhőse bolgár ember? Miért nem orosz? Talán az oroszok között nem akadna ilyen természet, talán az oroszok nem tudnak szenvedélyesen és határozottan szeretni, nem képesek, fejüket vesztve, szerelemből házasodni? Vagy ez a választás egyszerűen a szerzői képzelet szeszélye s nem kell keresni benne semmi különösebb értelmet? Egyszerűen azt kell mondani: „Bolgárt választott és kész; választhatott volna cigányt és kínait is”...

„A válasz e kérdésekre a regény egész értelméről való véleményről függ. Nekünk úgy látszik, hogy a bolgár itt valóban helyettesíthető lett volna más nemzetiségűvel — szerbbel, csehvel, olasszal, *magyarral*, csak lengyellel és oroszsal nem... Hogy oroszsal miért nem, — ez a nagy kérdés és igyekszünk rá megfelelni, ahogy tudunk.”

„Bulgáriában, — mondja Inszarov (a bolgár), — az utolsó koldus és én — mind egy és ugyanazt akarjuk: valamennyiünknek ugyanaz a célja”, — tudniillik Bulgáriának a török uralom alól való felszabadítása. És a bolgároknak van elszánt hősiesség, akaraterő, kitartás, ami az elsatnyult, energiátlan orosz nemesi fölbirtokosokban nincs meg. *S Dobroljubov* elismeri a magyar hősiességet, elszántágot, szabadságvágyat, amikor a magyarokat azokkal a népekkel helyezi egy rangsorba, amelyeket szabadságra törekvő, e törekvéssükben életük kockáztatásától vissza nem riadó, elszánt, bátor népekül ismert.

Az 1848—49-i magyar szabadságharcról nagy monografiát írt R. Averbuch: *Carszkaja intervencija v borjbe sz vengerszkoj revolučiej, 1848—1849* címen (Moszkva, 1935. Institut Isztorii Komakademii). E mű szerzője jól ismeri a vonatkozó magyar forrásanyagot, az egykorú emlékiratokat, s az újabb történetírók (Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Pető Sándor, Biró Károly, stb., stb.) műveit.

A 19. sz. szépirodalmában bizonyára gyakran történik említés Magyarországról s a magyarokról. Az általam ismert adatok a következők: Gogolj *Rettenetes bosszú* c. elbeszélésében ezt írja: „Galicia, már nem messze a magyaroktól”, — „öreges akik Magyarországon élnek”, s hősét a Kárpátokba hozva, megemlíti a „magas Kriván”-t.

Később a modern orosz irodalom legnagyobb írója, az új szocialista realizmus irány elindítója, Maxim Gorkij, többször is érinti az 1848—49-es eseményeket és hőöket. Makar Csudrá-jában, az öreg Danilo cigány büszkén válaszolja egy öreg mágnásnak, aki a leányát meg akarja vásárolni tőle, hogy „csak az urak szoktak eladni mindent, disznójuktól kezdve a lelkükig, én azonban Kossuthal harcoltam és semmivel sem kereskedem.” Becsületére ime a legnagyobb bizonyíték az, hogy ő „Kossuthal harcolt!” Erre nemcsak az öreg Danilo cigány büszke, de az elbeszélő cigány, Makar Csudra is tiszteli Kossuthot és róla beszélve azt mondja: „Danilo, a katona, az, amelyik Kossuth-tal harcolt”. Gorkij a réalista író, amikor ezt a cigány-büszkélkedést leírja, nyilván maga is egyetért a cigányokkal Kossuth értékelésében, s bizonyára érezte, hogy olvasói helyesléssel, s megértéssel fogadják ezeket a Kossuthról elhangzó nyilatkozatokat.

Gorkij igen kalandoz multú anyókéja, Sztarucha Izergilj is tud a magyarokról. Elmondva szerelmi élményeit s leírva a hősöket, akikkel kalandjai voltak, — közben egyszer, egész váratlanul megkérdi: „S miért mentetek útna a magyarokat? No-no, csak hallgass!...” Azt akarja mondani, hogy semmi bajotok nem volt velük, — csak azért mentetek, hogy csináljatok valamit, hogy hűsködjete. „És rám parancsolva, hogy hallgassak, az öreg Izergilj anyóka hirtelen maga is elhallgatott és gondolkozott. — Én ismertem magyart is, (folytatja Izergilj anyóka). Ez egyszer elment tőlem, — télen volt, — és csak tavasszal találták meg a mezőn, amikor olvadt a hó, átlőtt fejfel. Látod, látod! A szerelem nem kevesebb embert öl meg, mint a pestis...” A magyar csak futó kalandot jelentett Izergilj anyóka változatos szerelmi életében. Gorkij más regényeiben is említi a magyarokat.

Gorkij föllépése után az orosz irodalomban már sokszor történik említés szépirodalmi művekben Magyarországról és a magyarokról. Ezek áttekintése azonban számunkra még — teljes orosz könyvtár hiányában — lehetetlen. Nehéz feladat volna a legújabb orosz irodalomnak az áttekintése is ebből a szempontból. Ezt a feladatot csak a szovjet irodalmat részletesen ismerő orosz irodalomtudós tudná elvégezni, a moszkvai Lenin-könyvtár teljes orosz irodalmi anyaga alapján. De további kutatások s adatközlések e vázlatos áttekintésünket is bizonyára gazdagon fogják kiegészíteni a nálunk hozzáférhető anyag alapján is.

MESCSANYINOV MONDATTANI ELVEI

Írta: Gáldi László

Minden új gondolatnak szüksége van arra, hogy magvai termékeny talajba hulljanak; minden nyelvészeti iskola történetében legalább annyi múlt a tanítványokon, mint a nagy úttörőkön. Ezek az általános igazságok jutnak eszünkbe, amikor Marr nyelvszemléletének felvázolása után (Nyr 72: 228—235) arra a feladatra vállalkozunk, hogy legkiválóbb tanítványának, I. I. Mescsanyinovnak működését foglaljuk röviden össze. Mescsanyinov, aki ma nemcsak mint a Szovjet Akadémia nyelvészeti közleményeinek szerkesztője (Известия Литературь и Языка) s mint Marr műveinek jeles kiadója, de mint hatalmas arányú önálló tevékenységgel rendelkező tudós is, a Szovjetunióban folyó nyelvészeti kutatások legfőbb irányítójának tekinthető, az utóbbi másfél évtizedben három fontos munkával öregbítette hírnevét. 1936-ban, kevéssel Marr halála után, kiadta mestere tanításainak rendkívül érdekes, de már kritikai jellegű összefoglalását (Новое учение о языке), 1940-ben megjelentette általános nyelvészeti kézikönyvét (Общее языкознание), s végül 1945-ben mondattani kutatásainak eredményeit még egyszer összefoglalta „Mondatrészek — beszédrészek” (Части предложения, части речи) c., több mint 300 lapos művében. Az alábbiakban főleg az utóbbi két munka legfontosabb eredményeit próbáljuk vázlatosan áttekinteni.

1. Bár Marr és Mescsanyinov munkássága szorosan egymáshoz fűződik, mindazonáltal könnyű köztük nemcsak módszertani különbségeket megfigyelnünk, hanem fontos eltéréseket a vizsgált anyag szempontjából is. Marr figyelmét — annak ellenére, hogy természetesen a szóval szemben a mondat prioritását vallotta — mindenkor elsősorban a szótörténet kötötte le, hangalak és jelentés dialektikus egységének állandó szemmel tartásával. Mescsanyinov igazi kutató területe viszont a mondat, olyannyira, hogy munkáiból a szófejtés teljesen hiányzik s még a szófajok tárgyalása is mindig másodlagos helyet foglal el a mondattagok tárgyalása mögött. Mindkét kutatónak van azonban közös vonása is: amint Marr Saussure nyelvszemléletében nem annyira a synchronikus, hanem inkább a diachronikus szempontot értékelte,¹ úgy Mescsanyinov is minden művében a nyelvfelfejlődés dinamikus ábrázolását tartotta főcéljának; szerinte csak ez a szemlélet-

¹ *Izstorija russzkoj literatury*. Tom II. Csaszty I. Izdateljsztvo Akademii Nauk SzSzsZR. Moszkva. 1945. Leningrad. 523—527. l.

mód képes megragadni „a nyelvek szerkezetében végbemenő minőségi változásokat“ (O. Яз. 8). Természetesen közös vonás Marr és Mescsanyinov életművében az is, hogy mindketten teljes határozottsággal hisznek az emberi nyelv egységes fejlődésében, vagyis a szovjet nyelvészetben immár hagyományossá vált „glottogonikus folyamat“ (глоттогонический процесс) monizmusában (i. h.).

Mescsanyinov munkásságának másik jellemzője az a kritikai állásfoglalás, melyet szerzőnk az általános nyelvészeti előmunkálatokkal szemben tanusít. Idevágó megjegyzéseinek megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a harmincas években a szovjet nyelvtudomány művelői közvetlen kapcsolatba kerültek az európai és amerikai nyelvészet néhány standard-művével: előbb Saussure Cours de Linguistique Générale-ja (1933), majd Sapir (1934), Vendryès (1937) és Meillet (1938) alapvető munkái jelentek meg orosz fordításban, mintegy kiegészítvén a szovjet szerzők kutatásait.² A nyugati szerzőktől származó szintézisek azonban bizonyos általános hibákban szenvedtek: egyrészt szerzőik nem tudtak megszabadulni a nyelvcsaládok fogalmának merev értelmezésétől, másrészt pedig az ú. n. primitív nyelvekhez „melyeknek megértését Lévy-Bruhlnek a praelogikus gondolkodásról vallott nézetei sem könnyítették meg“³ rendszerint túlságosan indoeurópai szempontból közeledtek. Ilyen körülmények közt jegyzi meg Mescsanyinov (O. Яз. 9), az egységes nyelvfejlődés gondolata, noha arra Vendryès és Sapir kifejezetten utalt, éppen úgy frott malaszt maradt, mint Saussurenek a „languefait social“-ra vonatkozó: közelebbről meg nem világitott nézete.

2. Mescsanyinov természetesen egész nyelvszemléletében Marr elgondolásaiból indul ki: amikor a nyugateurópai nyelvészeket azzal vádolja, hogy a nyelvet átfomálják, állandó haladásban levő fejlődést nem értették meg непонимание трансформационного движения, i. m. 19), akkor is lényegében véve azt veti szemükre, hogy legfeljebb leírtak egymástól függetlenül szemlélt nyelvtípusokat, de nem állították azokat a marri „stadialitás“ (стадиальность, vö. Nyr 72: 230) szélesebb perspektívájába. Sem ez a fontos elv nem érvényesült a nyugati nyelvészek munkájában, sem a nyelv egységes fejlődésébe (a fejlődés „monizmusába“) vetett hit, amelyet persze nem szabad matematikai pontossággal értelmeznünk. A nyelvalkotás nagy folyamata, a szovjet nyelvészek írásaiban oly sűrűn visszatérő глоттогонический процесс nem jelent teljes egyenlőséget sem különböző nyelvcsaládok közt, sem egyazon nyelvcsalád különböző tagjai közt (O. Яз. 24). Mindenkori inkább bizonyos általános fejlődési tendenciák hasonlóságáról van szó, s ezek távolról sem esetlegesek, hanem szoros kapcsolatban állnak a gondolat fejlődésével, a termelő és társadalmi formák változásával.⁴ Természetesen azonban, hogy e szélesebb perspektíva végett az orosz nyelvészeknek léptenyomom eddig kevésbé ismert szerkezetű nyelvek leírásához kellett folyamodniuk, s ez teszi szükségessé, hogy Mescsanyinov és társai félreérthetetlen, világos módon határolják el kutatásaik céljából magukat a nyelvtudományi diszciplinákat is.

3. Általánosságban mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a szovjet nyelvészek véleménye sohasem formalisztikus: a formát mindig a benne kifejezésre jutó gondolat szemszögéből vizsgálják, vagyis a kifejezés alaki mozzanatait szoros kapcsolatba hozzák a kifejezendő gondolati tartalommal. Ez vezeti őket a nyelv rendszerének világosabb, a tényeknek jobban megfelelő megragadására. A szótant, vagyis a lexikológiát nem zárják ki a fonetika, morfológia és szintaxis hagyományos hármasságából, hanem magát ezt a felosztást a hangtan, szótan és szintaxis hármasságával helyettesítik.⁵ Érdekes továbbá, hogy Saussure-t Marr is jól ismerte (vö. pl. Из. Паф. 3: 6, 7, 224, stb.), azonban szintagmátanát a szovjet nyelvészek ma sem fogadják el kritika nélkül: a lexikális természetű szókapcsolatokat (így az attributív szintagmát, pl. gilják *teibos* 'kék anyag', vö. *teľ* 'kék' és

pos 'anyag', O. Яз. 32) élesen elválasztják a mondat szerű szintaktikai szerkezetektől. Ugyancsak a lexikális tények közé sorozzák azokat az eseteket, amikor a főnevet mindenkor valamely partikula kíséri. A kaukázusi nyelvek egyikében, az abcházban a *tkun* hangsornak csak elméletileg van 'fiú' jelentése, mivel a valóságban mindig olyan szerkezetekkel találkozunk, mint *s-tkun* 'az én fiam', *tkun-ak* 'egy fiú', *a-tkun* 'valamely fiú', stb. Mindezek az attributív szintagmákhoz hasonló szókapcsolatok szerintük nem szintaktikai jelenségek. Eppen ezért Mescsanyikov támadja Vendryésnek éppen szintaktikai szempontból határozatlan „morphème” fogalmát (Le langage, 86); ehelyett azt ajánlja, hogy a *lexém*-eket, vagyis a képzőket, mindenkor gondosan különböztessük meg a szintaxém-ektől, vagyis a ragoktól. Vegyük ezt a példát: *столику*. Ebben az orosz szóban, írja Mescsanyinov, az *-ик* kétségtelenül lexém, mivel kicsinyítő képző, azonban az *-y* már szintaxém, mert a szónak mondatbeli funkcióját határozza meg (O. Яз. 41). Persze világos, hogy bizonyos lexémek adott esetben szintaxémává válhatnak: ezt figyelhetjük meg pl. a délafrikai zulu nyelvben. Itt ugyanis az 'éjszaka' neve *ubu-suku*, s ebben a hangsorban az *ubu* előtag osztályt jelölő névelő, lexikális jel, tehát lexém. Ha viszont ezt mondom: *ubu-suku bu-balekile* 'az éjszaka elmúlt', akkor *bu-* praefixum, mely az *ubu* változata, már szintaxém, mert az állítmánynak az *ubu*-osztálybeli alanyhoz való tartozását jelzi (i. m. 45). Hasonlóképpen az orosz főnév esetében a nem jelzése önmagában véve még nem szintaxém, hanem lexém, még akkor is, ha a főnév nyelvtani neme és a fogalmi nem közt ellentét keletkezik (*городской голова, староста*; latin *auriga*, román *slugă*, francia *sentinelle*, stb.). Mihelyt azonban ilyen szerkezetekkel van dolgunk: *дом стоял, стена стояла*, akkor már a nem-fogalom jelölése, a nem szerinti megkülönböztetés szintaktikai jellegűvé válik. Mescsanyinov idéz francia példát is: itt a *P* elem általában véve lexém, azonban ha ezt mondom: *L'homme qui rit*, akkor már szintaxém. A hangsúly lexém, ha olyan ellentétekre gondolunk, mint az oroszban *zámok* 'vár' és *zámók* 'lakat', viszont szintaxém, szintaktikai megkülönböztető eszköz, ha *я не хочу пить воды* 'nem akarok vizet inni' és *я пью минеральные воды* 'én ásványvizet iszom' esetében *vodj* és *vody* kettősségét vesszük tekintetbe. Maguk a szintaxémok rendkívül változatosak: a jelöletlen szó, vagyis a zérus-morfémmal ellátott szó nemcsak alany- és tárgyként szerepelhet, hanem a hirtokos jelzésére is alkalmas. A walesi kelta nyelvben *ti brenhin* 'a király háza', de *brenhin ti* 'a ház királya' (i. m. 48).

Régen nem voltak viszonyozók sem: egyes eszkimó nyelvekben, valamint a paleoázsiai csoportban ma sincsenek. Hasonló helyzetet tapasztalunk az északkaukázusi nyelvekben, ahol inkább névutók fejezik ki a legváltozatosabb térfogalmakat. Az avarban *žanib* a. m. 'benn', *žanisa* 'belőle' és *žanibe* 'bele', viszont *linada žanibe* 'a vízbe' (i. m. 50—1). Az efféle szintaxémokká alakuló elemek eredetileg persze lexikális jellegűek voltak és csak később adaptálódtak szintaktikai funkcióra, lesüllyedvén a formások önálló értelemtől többé-kevésbé megfosztott kategóriájába. A nyelv fejlődése tehát állandó átértékelés: a latin *ego* még önálló lexikális jel volt, viszont a francia *je*, az előbb idézett latin szó pontos megfelelője, már igéhez simul morfém, puszta deiktikus elem; csupán egy cári tábornok, Uvarov felett Moszkva ostrománál Napoleonnak erre a kérdésére: „Ki vezette az orosz tüzérseget?” a következő szavakkal: *Je, Sire*. Ezért nevezték Uvarovot „Général Je”-nek (i. m. 53).

Mescsanyinov éppen úgy, mint mestere, Marr, mindig szeret olyan esetekre hivatkozni, amelyek lazítják, rugalmasabbá teszik a nyugateurópai nyelvészet alapfogalmait. Könyvének ugyanezen részében, a szó- és mondatlan elhatárolásával kapcsolatban megemlíti, hogy a szintaktikai kategóriákat nem szabad fenntartás nélkül bizonyos beszédrészekhez kötni. Nem áll pl. az a tétel, hogy az időfogalom jelölése csupán igék esetében lehet-

séges. Az unananganban, ebben az Aleutákon beszélt eszkimó nyelvben a régmúlt *k'a* jele ú. n. „igékhez” éppen úgy járulhat, mint ú. n. „főnevekhez”: *su-k'a-n'* 'én régen vettem' pontosan olyanféle szerkezet, alkata szempontjából, mint *k'a-k'a-z'* 'az előbbi étkezés'. Némely paleoázsiai nyelvben, így pl. a jukagirban, az időket viszont még az igen sem lehet jelölni, amiből az következik, hogy az idő kifejezése aránylag új nyelvi jelenség. Régebben csupán a befejezett és a folyamatos cselekvés közt tehettek különbséget (aszpektus), sőt minden jel arra mutat, hogy ezekre a különféle szemléletű igei vonatkozásokra egymástól eltérő tövek voltak használatban. Ezért archaikus jelenség pl. a szuppletivizmus, melynek nyomait modern indoeurópai nyelvekben is megtaláljuk (i. m. 60).⁶

Meg kell még jegyeznünk, hogy a szovjet nyelvészek a szótan és a mondatlan elhatárolását nem tartják minden esetben lehetségesnek, egyszerűen azért, mert nyelvi anyaguk, mindennapi munkájuk tárgya, messze túllépi a hagyományos meghatározásoknak indoeurópai szabású kereteit. Sapirt idézve Mescsanyinov megállapítja, hogy sem a nyugati nyelvészek „szó”-fogalma,⁷ sem az ő mondatfogalmuk, mely a mondatot az ítélettel hozza kapcsolatba,⁸ bizonyos archaikus nyelvekre nem alkalmazható, tehát távolról sem mondható általános érvényűnek. A meghatározások finomságainak logikai útvesztőjébe azonban a szovjet nyelvészek nem szeretnek elkalandozni: inkább magához a nyelvi anyaghoz fordulnak s anélkül, hogy Rousseau példáját követve az ősnyelv kikövetkeztetésén ábrándoznának (O. Яз. 74), bizonyos fejlődési sort próbálnak alkotni, mely végeredményben visszamatat a nyelvfejlődés elérhető legrégibb foka felé.⁹

4. Legarchaikusabb stádiumként Mescsanyinov azokat az amorfi komplexusokat vizsgálja, ahol több változatlan gyökérszó egyszakaszos, vagyis egyszólamú mondatná olvad össze. A jukagir (ogul) *asayuołosoromoh* 'szarvas-lát-ember' tehát összetett szó, hanem слово-предложение; helyes fordítása így nem 'szarvast látó ember' hanem 'az ember megkötötte a szarvast' (i. m. 74). Eppen így a jukagir *koridilenbunil* szerkezetben a *korie* 'farkas', *ilen* 'szarvas' és *punil* 'megöl' gyökeket ismerjük fel, tehát az egész kifejezés ezt jelenti: 'a farkas megöl a szarvast' (i. m. 75). Itt a szerkezetlenség teljes: bizonyos szóhasználatokat nem tekintve, melyeknek mechanizmusát Mescsanyinov, sajnos, részletesebben nem írja le, egyetlen szintaktikai kifejező eszköz a szórend. Az ígyszerű részek, vagyis azok, amelyek cselekvésszót tartalmaznak, Mescsanyinov szerint adverbális-particiális jellegűek.¹⁰

Hasonló szerkezetnek tartja Mescsanyinov egy másik paleoázsiai nyelven, a csukcsban, a *tymyngyntorkyn* 'én kiveszem a kezem' típusú szerkezeteket (Ч. Предл. 23), azonban figyelmeztet arra, hogy a csukcsban mégis fejlettebb állapottal van dolgunk. Itt ugyanis a *tyčēivyrkyn* 'én megyek' szerkezet szembenáll a 2. személy jelölésére adaptálódott, de semmiféle személyjelet nem tartalmazó *čēivyrkyn* szerkezettel, melynek jelentése 'te megy' (O. Яз. 55). Ugyancsak a csukcsban már felbukkan az időfogalom, amennyiben *tyčēivyrkyn* 'én megyek' szembenáll ezzel a kifejezéssel: *gəčēivyrqym* 'én mentem' (i. m. 78). Ha tehát a csukcsot a jukagirhoz hasonlítjuk, akkor a csukcs kétségtelenül fejlettebbnek tetszik, bár tagadhatatlan, hogy magában a jukagirban is vannak archaikus és kevésbé archaikus vonások. Ebben a jukagir nyelvjárási mondatban: *met itelen aimen* 'én szarvast lőttem' már megkülönböztethető az utolsó két szón az a formáns, amely 3. személyű tárgyra utal (i. h.).

Mindezen alakokban Mescsanyinov nominális szerkezeteket lát, illetve utal Marnak következő, immár alapvető fontosságú megállapítására: „Kezdetben nem voltak beszédrészek. Fokozatosan a mondat részeitől kiváltak azok a névszók, amelyek tulajdonképpen a cselekvés ábrázolására szolgáltak mégpedig előbb tárgyas, majd tárgyitalan igeiként: a főnevek funkciójuk szerint, a meghatározás szolgálatában, melléknevekké lesznek, bizo-

nyos névszók pedig, melyek a főnevek meghatározására szolgálnak, névmással alakulnak" (Избп. Паф. 2:417, vö. Mescsanyinov, O. Яз. 81).

Fejlettebb inkorporációt figyeit meg Mescsanyinov az olyan nyelvekben, ahol legalább kettős tagoltság mutatkozik: ezeknek a mondatrészeknek kristályosodási centruma egyrészről az „alany”, másrészről az „állítmány”. Vannak paleoázsiai nyelvek, mint pl. a Szachalin-sziget északi részén és az Amur alsó folyása vidékén beszélt giljak, ahol ezt a szerkezetet találjuk: *t'vilagan veurd* 'ez a nagy kutya || gyorsan fut', vö. *pilagan t'uznid*, 'a nagy kutya || húst eszik' (i. m. 82). Hasonló mondat ez is: *urlanivx t'okud* 'a jó ember || halat fog' (Ч. Препл. 28). Mindezen nyelvekben az állítmányi részt alakilag elsősorban a végére helyezett *-d'* szintaxem különbözteti meg az alany csoportjától. Mindegyik mondatrész persze tetszés szerint bővíthető, pl. *urlanivx pilat'okud* 'a jó ember || nagy halat fog' (i. m. 28—9). Minden ilyen esetben két egyenrangú mondatrészcsoport áll szemben egymással; az egyes részekben belül azután szigorú szórendi szabályok irányítják az egyes szavak, illetve szóelemek elhelyezését. A lexikális jellegű attributív szintagma élesen elválk a legegyszerűbb mondatfípustól is: *əhr-qan* 'fekete kutya' nem téveszthető össze a *tə gan-əhrd* 'ez a kutya fekete' típusú szerkezetekkel (O. Яз. 86).

A nyelvi fejlődésnek ezen a fókán még önálló személyes névmás nincs: az a három deiktikus elem, mely *n-*, *t'-* és *i-* alakban jelentkezik,¹¹ cselekvésszók mellett éppen úgy személyre utal, mint birtokos szerkezetekben: az olyan kapcsolatokban, mint *n-zaqo* 'az én késem', *t'saqo* 'a te késed' ugyanazon elemeket találjuk, mint pl. a *n-it'-sad'* 'én téged ütöttelek'-féle szerkezetben (i. m. 90).

Az egyes csoportokon belül idővel kialakulhat az ott szereplő részek egyeztetése: némely kaukázusi nyelvben, mint pl. az avarban nemcsak a természetű nemek szerint történnék megkülönböztetések, hanem az 'eszés' és 'esztelen' lények kategóriái szerint is. Itt *kiudijav-či* 'nagy ember', a maga *v* osztályjelével, szemben áll a *b* jelű *kiudijab-ču* 'nagy ló' kifejezéssel, s mindkettő ellentéte a nőnemre utaló *kiudijav-čiužu* 'nagy nő'. Megkülönböztetik az egyes- és többesszámot is: *kiudijav-či* többese *kiudijav-čagli* (i. m. 96). Jóval fejlettebb többesképzés ez, mint pl. a sumér többes, mely pusztá szóismétlés (*kur* 'ország', *kur-kur* 'országok', vö. i. m. 49).

A haladás újabb fókára akkor érkeznek el egyes nyelvtípusok, amikor bizonyos szintaktikai jeleket a mondattagok mindegyikére alkalmaznak. Ilyen a már idézett zulu, ahol egyazon osztálynévelő végig megvan a mondat minden szóelemén: *aba-ntwana aba-hle b-etu si-ba-tanda* 'ők-gyermekek-ök-szép-ők-mieink mi-ők szeret', vagyis 'szeretjük szép gyermekeinket' (i. m. 100). Még fejlettebb nyelvtípust képvisel egy bantu-nyelv, a szuaheli, ahol a subjectum-taghoz tartozó részek artikulusa más lesz, mint a praedicatív részeké: *watu wema* || *ki-soma ki-tabu hi-ki ki-zuri* 'ők-emberek-ők-jó' || 'ez-olvas ez-könyv ez-az ez-szép', vagyis 'a jó emberek || olvassák a szép könyvet' (i. h.).

Idáig a fokozatos haladás eléggé szemléletesen domborodott ki, bár természetesen az olvasó sok mindenre lett volna kíváncsi, pl. az ú. n. izoláló nyelveknek (kínai) az eddig elemzett lépcsőfokokhoz való viszonyára. Sajnos e téren érdeklődésünket Mescsanyinov újabb munkája sem elégíti ki mindenben, bár ennek második, a beszédrészekkel foglalkozó részében olykor kínai példákat is találunk (vö. Nyr 72:234). Mindenesetre két további fokozatként Mescsanyinov később szembeállította a török nyelveket az indoeurópai állapottal. A kazak-kirgizben pl. *tas yī* 'kőház', *tas yiller* 'kőházak', *tas yide* 'a kőházban', *tas yilderde* 'a kőházakban', stb. (Ч. Препл. 67). Mind-ezen kifejezések archaikusabb fokot képviselnek az indoeurópai melléknévi jelző egyeztető szabályainál.

5. Az egyes szintaktikai szerkezetek közül különösen nagy figyelmet szentel Mescsanyinov annak, amely archaikus nyelvekben a cselekvésszót,

a későbbi ige-ösét tartalmazza. A legprimitívebb szerkezetek egyikét a már fentebb említett unangan-eszkimóknál találja meg, ahol is *ada-n'* 'apám' pontosan olyan szerkezet, mint *suku-n'* 'veszem' (vagyis: 'az én bevéseni'). A 'főnév' azonban már kezd itt is elkülönülni, amennyiben az egyszószámban a casus obliquus-nak (az accusativus kivételével) *m* jele van. Egyébként az „ige“ a „névszótól“ semmiben sem különbözik: a 3. személyű *suku-χ'* éppen úgy nominális természetű, mint *ada-χ'* 'apa'. Az „igeragozás“, amennyiben ilyesmiről szó lehet, tiszta agglutináció: ha *txin* 'te' és *txi-ix* 'ti ketten', akkor *anuku-χ'-txin* 'te dobsz' és *anuku-χ'-txidix* 'ti ketten dobtok'. Az ú. n. állítmány mindig az alannal egyezik: *ang'ag'ix' nu χ'* *anuku-χ'* 'az ember követ dob', de *ang'agi-n nu-χ'* *anuku-n* 'az emberek követ dobnak'. Ritka az olyan eset, mint *k'a* 'evés, étkezés' és *na* 'enni' kettőssége; itt is azonban a múlt jelzésére mindkét elemhez járulhat a *k'a* formáns: *k'a-k'a-χ'* 'az előbbi étkezés', *k'a-na-χ'* 'ő evett' (O. Яз. 115).

Ige és névszó formai keveredésének ősi voltával (vö. Marr, Избp. Паб. 3:223, 67) magyarázza Mescsanyinov (i. m. 120) azokat a nyelvvállopotokat, ahol a cselekvésszó még merev, ragozhatatlan. Ilyent talál a kaukázusi lezgeb, ahol *za čar kχ'izva* 'én levelet írok' összehet *va čar kχ'izva* 'te levelet írsz' és *bubad'i čar kχ'izva* 'az apa levelet ír' változatlan állítmányával (Ч. Перл. 242). Szinte szemünk előtt születik, agglutinációs úton, személyes állítmány a török nyelvekben, pl. a már szintén idézett kazak-kirgizben: *sen studentsin* 'te egyetemi hallgató vagy', *sen osyndasyn* 'te itt vagy' stb. (i. h.). Névszók „igésítése“ közönséges az osztljak-szamojédben is: *mat ila-k* 'én élek, én éltem' (aor.) mellett úgy áll *mat ili-sa-k* 'én éltem', amint *mat kum-a-k* 'én ember vagyok' mellett találunk *mat kum-a-k esa-k* kifejezést (i. m. 243). A személyjeleket Mescsanyinov általában névmási eredetűnek tartja: mivel az unanganban *tin'* 'én', de *ula-n'* 'a házam', feltételezi, hogy eredetileg az agglutinált névmási elem is kétagú lehetett (O. Яз. 125).

Más szerkezetet mutat némely amerikai bennszülött nyelv, így az indián nemepu, melyet Mescsanyinov 1936-ban írt le először (Новое учение о языке, 75—91). Itt ugyanis már van tárgyatlan és tárgyas igeragozás, mivel a tárgyas ige mintegy magába foglal egy olyan elemet, amely a tárgyra utal: *in kusa* 'én megyek' más típusú igealak, mint *in anpsa sikāma* 'én (ő) viszem a lovat' (O. Яз. 139). Ugyancsak itt *hama hikusa* 'az ember (ő) megy', viszont *hamanm panpisa sikāma* 'az ember viszi a lovat' (i. h., vö. uo. 121). Az igeén meg lehet különböztetni a tárgy személyi vonatkozását is: *ipi hakitsa sikām* 'ő látja az ő lovat', viszont *ipnim ā haχnaysa sikām* 'ő látja a te lovat' (Ч. Предл. 255). Hasonló megkülönböztetés lehetséges az igébe mintegy „beleértett“ tárgy esetében: *hama hitamtaχtsa* 'az ember (ő) fecseg', de *hamanm ratamtaχtsa* 'az ember mesél (vmit)' (O. Яз. 140). A kiegészítőre utaló, de előálló névszóhoz a nemepuban rendszerint *-m* járul a casus obliquus jeleként, tehát az unangan *āga-n'* 'feleségem, de *adam āga* 'az apa felesége' típusú kettősséggel itt az *inim ayat* 'az én feleségem', *hamanm ayat* 'az ember felesége' típusú szerkezetek egyformasága állítható szembe (uo. 141).

Még tovább megy a tagolás terén egy olyan kaukázusi nyelv, mint pl. az abcház, ahol csupán a tárgyatlan igék alkotnak párhuzamos sort a birtokos raggal ellátott alakokkal. *S-ab* 'apám *b-ab* (nőnem) 'apád' éppen olyan szerkezet, mint *s-doyt* 'én megyek', *b-doyt* (nőnem) 'te megy'. Ha azonban tárgyas igeről van szó, akkor már fellépnek az invertált, ú. n. ergativuszos szerkezetek. Ha a 3. személyű aktív csoport jele *i*, akkor *s-i-goyt* 'engem ő visz' már így elemezendő: 'én általa vitetem'. Éppen ezért a legtöbb ige (ha ugyan ilyesmiről már szó lehet) kétfunkciós: *s-blueyt* 'én élek', de *i-z-blueyt* 'az általam égettetik', vagyis 'én azt égetem'. Ha *gaφh* 'szeretet, szerelem', akkor 'szeretlek' így hangzik: *u-s-gaφh-ueyt* 'te általam szeretve vagy', vagyis 'te az én szerelmem vagy'. Az utóbbi példa világosan

utal arra a viszonyra, melyet már Schuchardt feltételezett a possesszív és passzív szerkezetek között (Possessivisch und Passivisch: Schuchardt-Brevier 300); megjegyzendő azonban, hogy a szovjet nyelvészek ezen összehasonlítás ellen élénken tiltakoznak (vö. pl. Язык и Мышление XI, 230).

Ezzel a példával eljutottunk Marr és Mescsanyinov vizsgálódásainak egyik központi problémájához: az ergatívusz kérdéséhez. A szovjet kutatók szerint a paleoázsiai és a kaukázusi nyelvek közt igen nagy strukturális hasonlóság van: mindkét területen megtaláljuk a tárgyatlan és tárgyas értelmű szerkezetek közti döntő különbséget. A csukcsban *k'pavol-cejvy-rkyn* 'a férfi megy' kifejezés szerkezetileg egészen más, mint *k'pavol'a-koran'y-nmyrkyn-en* 'az ember által megöletett a szarvas'. Éppen így némely kaukázusi nyelvben, pl. a darginban a 'menni' ige abszolút esetet vonz, tehát *adamili v-aša-r* 'az ember megy', *vartkel b-aša-r* 'a szarvas megy', viszont ebben a mondatban: *adamij vartkel ha-b-uši-r* 'az ember megölte a szarvas', a mi tárgyas igénk alanya aktív esetben, vagyis ergatívuszbba kerül. Az efféle kaukázusi egyezések rendkívül fontosak: mivel sem közös etnikai alapról, sem átvételtől nem lehet szó, az egyetlen magyarázó elv csupán az emberi nyelv fejlődésének egységes nagy folyamata lehet (O. Яз. 152—169).

A dargin példák elemzése terén Mescsanyinov sok finom észrevételt tesz. Rámutat pl. arra, hogy a tárgyatlan „ige“ ebben a nyelvben mindig az abszolút esetben álló szó osztályjelét veszi fel: *adam liv* 'az apa él', *ava lir* 'az anya él', *urči lib* 'a ló él', *galga lib* 'a fa él' (i. m. 163). Amikor viszont tárgyas „igéről“ van szó, akkor az „ige“ a közönséges tárgyas szerkezet tárgyának megfelelő osztályjelet mutatja: *d-išt'al hunul b-išt'al galga ha-b-uši-b* 'a kis nő kivágta a kis fát' (itt a *hunul* a *hunul* 'nő' szó ergatívusza, 164). Ez a *ha-b-uši-b* alak (ahol az első *b* számít osztályjelnek!) szembenáll olyan 'eszés' lényre utaló igealakokkal, mint pl. a következő mondat utolsó szava: *b-išt'al viclim v-išt'al adam'ili ha-v-uši-b* 'a kis farkas megölte a kis embert'. V. ö. még *b-išt'al vicli d-išt'al hunul ha-d-uši-b* 'a kis farkas megölte a kis nőt' stb. (165).

Mescsanyinov azonban az ergatívusz használatát sem pusztán leíró szempontból vizsgálja, hanem igyekszik azt a nyelvfejlődés dinamikus lendületébe állítani. Ezért utal több ízben azokra a kaukázusi nyelvekre, ahol az ergatívuszos szerkezeteket fokozatosan kiszorítja a rendes tárgyas kifejezés. A lákban pl., ahol na 'én', *ina* 'te', *ta* 'ő', *tanal* 'övé, általa, stb.', az 1. és 2. személyű tárgyas ige már nem vonz ergatívuszt, csak a 3. személyű. Itt tehát *na ina uclaj ura* 'én téged viszek' (szó szerint: 'én te vivés van'), *ina na uclaj ura* 'te engem viszel', *na ta uclaj ura* 'én őt viszem', viszont *tanal na uclaj ura* 'általa én vitetem', vagyis 'ő visz engem', vö. *tanal eu buclaj ur* 'ő viszi a lovat' (vagyis: 'általa a ló vitetik'). Ezeket a szerkezeteket, ahol csak a 3. személy őrzi az ergatívuszt, Mescsanyinov összeveti az amerikai nemepuval, ahol *im ā impaysa sikām* 'én viszem a lovad', *im ā impaysam sikām* 'te viszed a lovam', viszont *ipnim hinpaysa sikām* 'ő viszi a lovam', vagyis 'az ő vivése irányul nekem lóra' (O. Яз. 172). Másutt, így a délkaukázusi nyelvekben, az ergatívusz a jelenidőből kiszorult, de még fellép az aorisztoszbán. Ez a helyzet pl. a mai grúzban is, ahol az efféle mondatban, mint 'az ember házat épít', nincs ergatívusz, hanem egyszerű abszolút eset, rendes tárgyas igével (*kaθi ašenebs saql-sa*), viszont ergatívusz használatos, ha ugyanezt a mondatot a multba tesszük (*kaθ-ma-n ašena saql-i*).

Részletesen leírja Mescsanyinov a lák igék négyféle szerkezetét. Itt a tárgyatlan igék mindenütt a változatlan igetőnek és a névmási elemnek kapcsolatlát mutatják: *na ura* 'én vagyok', *ina ura* 'te vagy', *ta ur* 'ő van', vö. még *ina dura* 'te vagy' (nőről), *eu bur* 'a ló van' (mint 'esztelen' lény, *b* osztályjellel, O. Яз. 196). A második csoportot a tárgyas igék alkotják, ahol, mint láttuk, csak harmadik személyű alany szerkesztendő ergatívusszal. *Na eu buclaj ura* 'én viszem a lovat', de *tanal eu buclaj ur* 'ő viszi a lovat'

(vagyis 'általa ló vitetik'). A harmadik csoportban possesszív szerkezetek vannak, mint *ttul ču bussar* 'nekem lovam van', *vil ču bussar* 'neked lovad van', *ttul ina ussara* 'te az enyém vagy', stb. A 3. személyben: *tanal ču bussar* 'övé a ló', *tanal na dussara* 'én az övé vagyok' (nőnemben), stb. Végül a negyedik csoportba az ú. n. „verba sentiendi“ típusú cselekvésszók sorozandók, amelyek mellett datívusz áll: *ttun ču xširuč* 'nekem a ló kedves', vagyis 'én szeretem a lovat' (i. m. 197). Mescsanyinov megjegyzi még, hogy lák születési tanítványának, Murkelinszkijnek közlése szerint a modern beszélt nyelvben a 3. személy végződése rendszerint lekopik, tehát *tanal ču buclaj ur* helyett *ta ču buclaj ur* hallható (i. m. 198). Ez is az ergatívusz kiszorulására mutat.

Az említett példákban sűrűn szerepelt az ergatívusz, mellette azonban láttuk a „verba sentiendi“ datívuszos szerkesztésének, az ú. n. affektív igéknek egyik esetét is.¹² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az orosz kutatók szerint ez a két sajátos kaukázusi szerkezet régiség szempontjából nem vehető egy kalap alá. Tekintettel arra, hogy az ergatívusznak vannak paleoázsiai megfelelői, ez mindenesetre régiesebb, sőt hasonló átmenetről lehet szó az indoeurópai nyelvek esetében is (vö. Marr, *Изог. Паб.* 1:185), viszont az affektív igék mellett álló datívusz feltétlenül másodlagos és nincs paleoázsiai párhuzama sem. Ha a grúzban olyan példákat találunk, mint *mama-s-u-ku-ar-s švili* 'az apának kedves a fia', vagyis 'az apa szereti fiát', ez inkább olyan szerkezetek mintájára alakult, mint pl. *qal-s u-stav-s daφ-i* 'a nőnek (neki) befűzetett a cérna' (O. Яз. 182).

6. Mescsanyinov második nagy műve, a „Mondatrészek — beszédrészek“, címének megfelelően két, egymástól világosan elhatárolt részre tagolódik. A könyv első fele, amely a mondat kialakulásának fokozatos mozzanatait tárgyalja, lényegében véve párhuzamosan halad az „Általános nyelvészet“ ben vázolt folyamattal; ezért volt módunkban eddig a két mű példanyagát mintegy összeolvasztani, együtt tárgyalni. Jórészt új anyagot nyújt viszont a könyv második fele, mely a mondat fejlődésének menetéből mesteri módon emeli ki a beszédrészek kikristályosodó folyamatát. Persze itt is megnyilvánul a szovjet nyelvészek felfogásának egyik legelőnyösebb tulajdonsága: az indoeurópai nyelvtípustól eltérő nyelvi rendszereket sohasem akarják kizárólag „indoeurópai módon“ értelmezni.¹³ Mint fentebb láttuk, lazítják, tágítják a hagyományos osztályozásokat akkor is, amikor európai nyelvekről van szó: ezért utal Mescsanyinov pl. a főnév fokozhatóságára Zolából és P. Lotiból vett idézetekkel.¹⁴ Általában Mescsanyinov tanítása a beszédrészekről éppen úgy a nyelvfejlődés dinamizmusának sodrában áll, mint nyelvsemleletének egyéb mozzanatai. Mivel pedig a szót mondat nélkül mintegy határozatlan nyelvi egységnek tekinti,¹⁵ joggal mondható, hogy Mescsanyinovnak a beszédrészekről vallott nézetei is inkább szintaktikai, mintsem lexikális fogantatásúak.

Az egyes beszédrészek tárgyalása nem túlságosan részletes: legérdekeőbb talán a névmásokról szóló fejezet (i. m. 222—237). A személyes vonatkozású nyelvi elemekkel kapcsolatban Mescsanyinov a 3. személyű névmásokat, melyek többnyire mutatónévből származnak (*ille* > francia *il*, orosz *он*, vö. *оний*), elválasztja az 1. és 2. személy kifejezésétől: ezekkel kapcsolatban szerinte nem világos, vajjon a személyes névmási vagy a birtokos névmási funkció volt-e elsődleges. A kérdést Mescsanyinov végül is a marri poliszemantizmus szemlélésén oldja meg: valószínűnek tartja, hogy eredetileg differenciálatlan személyi vonatkozású elemek léteztek, melyek akkor hasadtak két külön csoportra, amikor a cselekvést a nyelvtudat szembeállította az állapottal (i. m. 237). Ami a kérdés történeti, illetve tipológiai oldalát illeti, az a benyomásunk, hogy a fejlődés élére állított gilják példák aligha képviselik a közvetlenül tapasztalható legarchaikusabb állapotot, hiszen itt már a személyes névmások alanyesete és tárgyesete, illetve birtokosnévmásszerű változata alakilag szembenáll egymással. Ha ugyanis *n'i*

nyud' 'én tanítok', de *tx'i n'ryud* 'te tanítasz engem', akkor a személyes névmásnak teljes és „simuló” alakja úgy válik el egymástól, hogy az alaki kettősségnek funkcionális kettősség felel meg (vö. még *tx'vilagan* 'a te nagy kutyád', i. m. 222). Mindenesetre a névmás hangtestének az enklitikus és proklitikus használat következtében való sorvadása részletesebb kifejtést igényelne: ennek keretében megtalálnánk rendszertani helyüket az olyan példák is, mint a kazak-kirgiz *aita-myn* 'én beszélek' teljes alak mellett álló, de vele azonos értelmű *aita-m* (227).

7. Befejezésül, amint egyik nemrégén tartott előadásomban,¹⁶ úgy ezúttal is szeretnék utalni arra a kettős célkitűzésre, amely a mai szovjet nyelvtudomány egészét jellemzi. Az egyik cél elméleti jelentőségű. Aptyekov helyesen jegyezte meg Marr műveinek 3. kötetéhez írott előszavában (XII.), hogy lényegében véve gondolat és nyelv dialektikus kapcsolatainak feltárásáról van szó, mivel a nyelv története nem más, mint az emberi gondolat története. Ehhez kapcsolódnak mindazon törekvések, amelyek nyelvi és társadalmi formák összefüggéseit igyekeznek megvilágítani. A másik cél viszont, amint Mescsanyinov munkáiból is kiderül (vö. Ч. Предл. 1), elsősorban gyakorlati jelentőségű. Harminc év óta a Szovjetunió hatalmas civilizatórikus munkája során egész sereg írástudatlan népet látott el ábécével, iskolakönyvekkel, ismeretterjesztő és tudományos irodalommal. Ehhez a nyelvi tudatosításhoz azonban az volt szükséges, hogy az egyes iratlan nyelvközöségek rendszerének megismeréséhez a szovjet nyelvészek ne merev elfogultsággal közeledjenek, mint a kaukázusi nyelvek 19. századeleji kutatói, akik mindig a klasszikus nyelvek grammatikai sémájából indultak ki. Eppen ellenkezőleg: az emberi gondolat és az ahhoz fűződő nyelvi kifejezés sokféleségét megfelelő elmélyedéssel a maga sajátos vonásai szerint, fejlődésének jellegzetes dinamikájában kell megragadni. Ezen a területen, a Szovjetunió nyelveinek feltárásában az orosz tudósok nemcsak ma munkálkodnak lankadatlan buzgalommal, hanem szüntelenül munkálkodtak a második világháború napjaiban is. Szinte szimbolumot kell látnunk abban a tényben, hogy a legnagyobb megpróbáltatások idején, a szétlángradí harcok esztendejében nemcsak Vavilov írta meg immár magyarra is lefordított Newton-monográfiáját, hanem Mescsanyinov is zavartalanul tovább dolgozhatott Kazakisztán fővárosában, Alma-Atában. Az ottani tudósokkal folytatott megbeszélései során alakította ki „Mondatrészek — beszédrészek” című műve anyagát s egyben kazak-kirgiz nyelvmestereinek segítségével alaposan megismerkedett ezzel a fontos török nyelvvel. Joggal remélhető, hogy elméleti és gyakorlati sikon a mai, dinamikus szemléletű szovjet nyelvtudomány a kutatók számos nemzedékét fogja további munkára serkenteni.

¹ Tudománytörténeti szempontból igen érdekes Marrnak Saussurere vonatkozó nyilatkozata: „A különböző korszakok állapota szerint a jafetikus nyelvek különböző módon oszlanak meg; ezek ukryanis a beszédnek azt a diakronikus perspektíváját szemléltetik, melyet Saussure, a híres francia nyelvész, a nyelv életének rendkívül finom átérése révén, bonyolult elméleti kutatások segítségével igyekezett bemutatni.” (Избр. Раб. 3:6.)

² Mescsanyinov e vonatkozásban három fontos műre utal: egyrészt V. Porzsejinszkij nek meg az első világháború vége felé megjelent bevezetésére Введение в языковедение 1916), másrészt D. N. Usakovnak, a jeles szótárirónak (Краткое введение в науку о языке 1925) és B. A. Bogorodickijnek (Очерки поэтики, 1920) újabb tanulmányaira. Ezekhez hozzá kell még vennünk R. O. Sornak K. S. Csemodanov átdolgozásában megjelent hasonló általános nyelvészeti tájékoztatóját (Введение в языковедение, 1945; az utóbbitól I. Gáldi: Etudes Slaves et Roumaines, 1:34).

³ Marr Lévy-Bruhillel szemben mindig tartózkodó álláspontot foglalt el, v. ö. Вобр. Творж. az Избр. Раб. ukrán kiadása) 1:26; Избр. Раб. 3:76.

⁴ Megjegyzendő, hogy ezen a téren még rengeteg részletmunka vár az elővendő kutatókra. Scserba, a nagy orosz nyelvész, egyik posthumus cikkében, melyet éppen Mescsanyinov mintegy az elhunyt tudós szellemi végrendeleteként adott ki, ezt olvassuk: „A megoldásra váró s alapvető fontosságú feladatok egyike a különböző nyelvek struktúrájának, vagyis alkotának összehasonlító vizsgálata. Vajon megfelelő összehasonlító kutatás történeti képet adhat-e nekünk az emberi nyelv szerkezetének fejlődéséről, szoros kapcsolatban az emberi tudat fejlődésével, ez, szintén szólva, számomra nem világos” (Л. В. Щерба: Очередные проблемы языковедения. Изв. Акад. Наук. [1945] 4:173).

SZAMOJÉD NÉPEK ÉS NYELVEK

Írta: Hajdú Péter

4. Bár a cári elnyomás idejében a szamojédek nagy részét megkeresztelték, ősi pogány hitviláguk nem pusztult el teljes mértékben. A nyugatszibériai archeológiai leletek azt bizonyítják, hogy a szamojédek már a bronzkorban magasan fejlett vallásos kultúra birtokában voltak. A régészet tanúbizonyságán kívül a nyelvészet eredményei is a samánizmus ősi voltáról beszélnek. Gondoljunk csak arra, hogy a samán, varázsdob, valamint az éneklést, varázslást, lelket, istenképet, szellemeket jelentő szavak mind igen régieknek, ősszamojéd, sőt ősuráli eredetűeknek bizonyultak.

A szamojédek hisznek⁴ a mindennek fölött való legfelsőbb istenben (*num*). Neve az eget is jelenti, s a két fogalom gyakran azonos náluk. *Num* — aki maga az ég, s egyzersmind uralkodója az égnek — a földre is kiterjesztette hatalmát. Ő uralkodik az időjáráson: esőt, havat, villámot, mennydörgést bocsát a földre. A nap és a hold szervesen hozzátartozik, s néhol (egyes jurák törzseknél) ezeknek áldoznak. Közvetlenül csak a jurákok szoktak hozzá fordulni segítségért, a többi törzs szerint olyan abszolút fogalom, hogy csak közvetítők útján lehet vele érintkezni.

Ezek a közvetítők a sors tulajdonképpeni irányítói: részben a minden-

5 O. Яз. 36. Mescsanjinov ezzel kapcsolatban utal Viggo Bröndalnak Le système de la grammaire (A grammatical miscellany offered to O. Jespersen, 1939. 291—7) c. dolgozatára; ugyanígy utalhatott volna azonban Lazicziusnak Bühler felfogásán alapuló nézeteire, vö. Általános nyelvészet, 51.

6 Mescsanjinov e ponton utal Zsirmunszkiának a német nyelv történeti fejlődéséről írt munkájára, azonban ez, sajnos, nem állt rendelkezésünkre Развитие строя немецко языка. зв. Акад. Наук. 1935. 370).

7 „Olyan a mondat tagolása által nyert nyelvi egység, melyet a gondolati tartalom megváltoztatása nélkül kisebb egységekre tagolni nem lehet” (i. m. 73). A szó meghatározásához I. A. Rossetti: Le mot. Kopenhága, 1948 és Laziczius Gyula: La définition du mot, Cahiers Ferdinand de Saussure, 5:32.

8 Mescsanjinov a mondat és az ítélet azonosításánál is Sapirt idézi, emellett azonban utal Sachmatovnak hosszabb, óvatosabb, de nem eléggé világos meghatározására is („a mondat a beszédnek olyan egysége, melyet mind a beszélő, mind a hallgató nyelvtanilag befejezett egésznek tekint s mely a gondolat valamely egységének nyelvi kifejezésére szolgál”, i. m. 73). Vö. még Vendryès, i. m. 82: „On peut définir la phrase la forme sous laquelle l'image verbale s'exprime et se perçoit au moyen de sons.”

9 Nyomatékosan fel kell hívunk a figyelmet Mescsanjinov munkáinak mindazon részleteire, ahol ő maga tiltakozik legjobban a „stadialis” tudománytalan leegyszerűsítése ellen. Mindig közvetlenül ismert, logikailag clemezhető nyelvallapokat kell leírni és a további megfontolásokat csakis az így leírt nyelvallapok összehasonlítására szabad építeni.

10 A két különböző jugakir nyelvből vett kifejezés egyébként nem áll a stadiális fejlődésnek teljesen egyazon fókán: az első esetben a többi mondatrész teljesen alá van rendelve az 'ember' fogalmat jelző szónak (soromoh), a második esetben viszont már az egész cselekvés (a wundui „teljes képzet”) logikusabb tagolásáról van szó. Vö. Mescsanjinov, i. m. 78.

11 Az 1. személyben jelentkező *n*-elem értelmezéséhez talán figyelembe vehető M. Bartoli véleménye: Linguistica spaziale. Torino, 1940, 31. Itt Bartoli a paleoázsiai nyelvek közös 1. személyű mutató elemeként *me* és *ni* típusát idé.

12 Marr és M. Brière olyan igékről szólnak, melyek a grúzban valamely „szükségletet, benyomásokat, érzelmeket” fejeznek ki (La langue géorgienne. Paris, 1931, 114, vö. Mescsanjinov, O. Яз. 181).

13 E ponton Mescsanjinov utal E. és H. Dragunov egyik tanulmányára, akik kimutatták, hogy a kínai nyelvben nem lehet szó főnévről és igeről olyan értelemben, mint az európai nyelvekben, vö. Части речи в китайском языке. Советское языкознание III. 1937 (Ч. Предл. 209).

14 A második különösen szemléletes: „il n'existe pas pour moi d'autres noms qui conviennent mieux, qui soient plus chat que ces adorables: Mimi et Moumoutte” (Pitié 53, id. Ч. Предл. 217). Az ilyen esetekben használatos főneveket nevezi Damourette és Pichon „substantif adjectifs”-nek (Des mots à la pensée, II, 411).

15 Ezen a ponton Mescsanjinov egészen közel jut ismét Bühler „jelmező” (Zeichenfeld) fogalmához (Ч. Предл. 111 v. i. m. 6); meglepő, hogy a szovjet nyelvészek, tudomásom szerint, Bühlerre ma sem szoktak hivatkozni.

16 Az újabb szovjet nyelvészeti irányok (Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, 1948 dec. 16).

hol jelenlevő, minden természeti tárgyban fellelhető kisistenek, részben pedig az elhaltak vagy bizonyos totemállatok (ősök) szellemei (házi istenek). Az előbbiekre ereje nagyobb, mint a házi isteneké. Az első csoportba tartozó istenségek közül legfontosabb az erdő és a víz szelleme. Az erdei szellem az emberek iránt jóindulattal viseltetik, s kevés áldozattal is beéri. A víz ura azonban már kevésbé barátságos szellem. Hatalma is nagyobb. Nemcsak a vízen uralkodik, hanem ő küldi a betegségeket, ő húzza le az embert a víz mélyébe, ő a pokol szellemeinek segítőtársa. Míg az erdei szellemet tisztelik, a vízi szellemtől félnek, s hogy állandó haragját némileg kiengeszteljék, rengeteget áldoznak neki: főleg halat és pénzt. A vízen utazónak pl. a folyó torkolatánál pénz kell a vízbe dobni, hogy szerencsésen folytathassa útját. A jurákok különös alakú hal képében tisztelik. E kettőn kívül még rengeteg kisistent ismernek a szamojédek, melyeknek mindnek van bálványképük.⁵ Különösen sok bálvány található az osztják-szamojédekknél. Ezek a bálványok rendszerint szokatlan formájú kövek, melyekben titokzatos erőket sejtnek. De sok fából faragott bálványuk is van. A bálványok között fontos értékkülönbségek lehetnek; egyesek közülük általános tiszteletben részesülnek (pl. a jurákoknál a Vajgács szigeten, az osztják-szamojédekknél a Ket melletti Makszim-Jar közelében levő szent helyeken találhatók ilyen bálványok), mások viszont csak helyi érdekű (családi) bálványok. Házi bálványaikat nagyon jól tartják, sok gyakorlati dologban kéri segítségüket, s útjukra állandóan magukkal viszik őket, (de mindig külön e célra készült szánon).

Hitéletüknek egy másik síkján a halottak és az ősök tisztelete áll. Az ősök tisztelete Donner Kai szerint csak az osztják-szamojédekknél található meg, de régen a jurákok között is megvolt. Az ősök nemzetségenként lehetnek állatősök vagy emberősök. Vannak közöttük olyanok is, melyek több nemzetségnél részesülnek tiszteletadásban. Talán leghatalmasabb, az ember életére befolyással bíró ősök közül az, amelyiket az osztják-szamojédek *kuodar-gup* néven ismernek. Az ősök tiszteletével áll kapcsolatban a totemizmus. Egy bizonyos állatostól származó nemzetség tagjai a totemállatot nem ölik meg, s húsát nem is eszik. A totemizmus következményeként ugyanabból a nemzetségből való nőülés régen nem volt szokásban. A totemizmus valószínűleg keletről jött eleme a szamojéd hitvilágnak.

Az elhunytak tisztelete azon a hiten alapszik, hogy az ember szelleme a halál után a másvilágra kerül, s ott tovább él. A jurákok pl. azt hiszik, hogy a halott szellemének mindaddig áldozni kell, míg az az alvilágban meg nem tisztította magát és hátrahagyott házanépét. Az erdei jurákok hisznek a lélek-vándorlásban. Szerintük az elhunyt újszülött gyermek képében tér vissza a földre, s ezzel állhat kapcsolatban az a szokás, hogy az újszülött valamelyik elhalt ős nevét örökli. Sok helyen azonban a közvetlen névöröklés tilos.

Az osztják-szamojédek megkülönböztetik az ember szellemét (*ellő*) és lelkét (*kuej*). A szellem a halál után nem távozik el a testből, hanem egy darabig még tovább él benne, de később elszakad tőle és sok kárt okozhat az élőknek.⁶ A lélektől nem kell félni, mert az a halál után visszakerül ős-atyájához, aki dönt további sorsáról. Az ember életében szerepet játszik még az osztják-szamojédek elképzelése szerint egy tős nevű szellem is. Ez a testen kívül él, árnyként követi, s a halál után elpusztul.

A közös áldozatok inkább a nyugati, osztjakkal szomszédos szamojédekknél voltak szokásban, s nincs kizárva, hogy az osztjaktól vették át ezt a szokást. A samán jelenléte a közös áldozatoknál nélkülözhetetlen. A samán funkcióival és felszerelésével e helyen nem foglalkozunk, mert az nagyjában hasonlít a szomszédos obi-ugor népek samánizmusához.

A samánizmus manapság már a teljes kipusztulás felé közeledik a szamojédek körében. Ez természetes folyamat. Tudomásunk szerint a fejlődés útján máris szép eredményeket ért el szamojéd rokonaink.

Hitvilágukkal szoros összefüggésben áll népköltészetük. Varázsigék, ráolvasások, mesék, eredet- és hősmondák, alkalmi énekek, találós kérdések,

közmondások alkotják a szamojéd néphagyományt, mely viszonylag szegény és tele van idegen elemekkel.⁷ Az énekekben általában nincsen pontos versmérték, s tartalmuk rendszerint sablonos. A varázseénekek és hősmondák nagy része tatár, ill. tungúz halást mutat. Az osztják-szamojédok fontos epikai emléket, az *Itje*-ről szóló mondát Donner Kai fedezte fel katalutútján. Az eposz a szamojéd nép küzdelmeit mutatja be, s végén Itje — a szamojéd nép ősatyja — kénytelen távozni közülük, de megígéri, hogy egyszer még visszajön, küzi az idegeneket és egyesíti népét.

5. A szamojédok feleségüket a szó szoros értelmében megveszik. A nő ára Donner adatai szerint 15—30 rénszarvas körül mozog. Rénszarvas helyett gyakran bõrrel, pénzzel, palinkával fizeti ki a völegény a vételárat. Az ár természetesen mindig a gazdasági helyzettõl, a zsákmány nagyságától függ. Régebben az exogámia volt elterjedve, ma azonban már az endogámia is megengedett. A házastárs kiválasztásánál a szépségre nem sokat adnak — közli Pallas. Az esküvõ Pallas leírása szerint úgy megy végbe, hogy a völegény barátai közül választ egy kérõt, s ezzel, valamint néhány rokonával elhajt a lányosházhoz. Amikor odaérnek, a szánok sorjában megállnak, de a kérõ kivételével senki sem száll ki. Ha az apa beleegeznek a házasságba, akkor a kérõ egyezményt hoz létre az apa és a völegény között. Ez rendszerint igen nehéz feladat, s a szánon ülõknek sokáig kell várniok, mert az apósjelölt kapzsisága ilyenkor minden képzeletet felülmúl — írja egy kis túlzással Pallas.

A kalim — mely, mint tudjuk, mindenféle ruhanemübõl, házieszközébõl, rénszarvasbõl és egyéb apróságbõl áll —, nem mind az apósé: részesülnek benne a rokonok is. Mikor a völegény a megígért díjat elhozza, megvendégeslik, s megbeszéli a lány elvételének napját. A lányért a völegény megint rokonaival együtt jön el, s most õk kapnak viszontajándékokat az apóstól és a kalimból részesült rokonoktól. Végül is idegen nõk elhozzák a leányt, odakötözik a szánhoz, s a karaván megindul. Elõl halad a menyasszonyi szán, utána következnek az ajándékokat vívó szánok, majd a völegény és a rokonság szánjai. Így érkeznek a völegény sátrához, ahol a menyasszony kötelessége elkészíteni a fekvõhelyet. Az ifjú asszony állítólag még egy hónapig érintetlen marad, bár férjével egy bõrõn hál. Ha a szamojéd válni akar, akkor az ajándékokat visszaadja. Ha az asszony házassága után rövid idõvel meghal, a férj visszakaphatja a kalimot. Nõrablás ritkán fordul elõ. A házasság ideje férfiaknál 16 év után, nõknél 12—16 év között van. Többnejűség csak a jurákoknál, az avam-szamojédoknál és néha a jeniszeji-szamojédoknál található.

A nõ helyzete a szamojéd társadalomban nem irigylésre méltó. A rengeteg házi munkán kívül nekik kell elvégezniök vándorlásaik alkalmával a sátorverést is. A nõ lenézett teremtmény, mint ahogy vallásuk is tisztátalannak tartja õket. Ha a sátor új helyén felállították, nõ csak úgy léphet be annak ajtaján, ha elõzõleg saját magát és a tulajdonát képezõ tárgyakat rénszõrrel alaposan átfüstölte. A nõk jogait korlátozó szokások igen el vannak terjedve.

A szamojédek régente nemzetségekre (törzsekre) tagolódtak. Ezeket mindig az évenként megválasztott „fejedelem” kormányozta. Az északi szamojédoknál egyes fejedelmi nemzetségekben ez a méltóság azonban apáról-fiúra szállt, s ez volt valószínûleg az õsi állapot is. A fejedelemnek a hatalma nagyobb volt, mint a többi szamojédé. Ő volt a bíró, adószedõ. Minden törzsnek megvolt a maga megjelölt területe, s ezen belül minden családnak ki volt jelölve egy terület, melyen szabadon halászhatott, vadászhatott. A tundrát is fel szokták osztani egymás közt, de ott nincsenek pontos határok, s gyakran történtek határsértések.

6. Castrén és elõdei azt a felfogást vallották, hogy az összamojédok az Altaj, ill. Szaján hegység oldalában laktak. Ugyanezen a helyen volt szerintük a finnugorság õshazája is. Késõbb azonban a tudományos kutatások kiderítették, hogy az uráli õshaza⁸ nem Dél-Szibériában terült el, hanem az

Urál hegység nyugati oldalán, a Volga-könyök, a Káma és a Bjelája folyó melletti területeken és az ettől valamivel északabbra húzódó vidéken feküdt.

Az uráli nyelvi egység felbomlása időszámításunk kezdete előtt néhány évezreddel ment végbe. Kr. e. 2—3000. körül a finnugor ősnép már külön élt a szamojéd ősnéptől. Amikor az ősszamojédok kiváltak az uráli egységből, minden bizonnyal kelet felé tartottak, de az erdős vidéket nem hagyták el. Az uráli nyelvcsalád másik csoportjával, a finnugorokkal, egy ideig még összeköttetésben állhattak, de később ez a kapcsolat teljesen megszakadt. Az ősszamojédok a nyugatsibériai tajgavidéken tanyáztak hosszú ideig, ott, ahol ma a vogulok déli csoportja lakik, esetleg még ettől is délebbre, de mindenestre a fenyő északi határától (az 57. szélességi foktól) északra. Idegen népekkel ebben az időszakban nem nagyon érintkeztek, s történetük eseményeiről semmit nem tudunk. Ekkor még egységes nyelvet beszéltek, s életmódjuk a vadász-halász népek életmódja volt. Köhegyű vagy fahegyű nyilat használtak. Csapdákkal, nyírhéjből és idegekből készült hálóval fogták a vadat és a halat. Háziállatuk a kutya volt, melyet valószínűleg húzóállatként alkalmaztak, mert a szánt is ismerték. Nevéről ítélve a rénszarvas sem volt ismeretlen előttük, de olyan nagyarányú réntenyésztést, mint ma, nem folytattak. A rént talán eleinte nem is háziállatként használták. Fatörzsből vájít csónakjuk, kalapácsuk, fejszéjük volt. Ismerték a sítalpat. Ételiük az állatok húsa, vére és a hal. Ismerték a tüzet, tehát főzni is tudtak, (edényben), bár a húst valószínűleg már akkor is nyersen szerelték enni, mint ma. Erről tanusodik a gyomorféreg neve, mely szintén erre a korra vezethető vissza. Öltözetükre a nyelv nem sok felvilágosítást nyújt. Őv szavuk régisége arra mutat, hogy ruhájukat övvel fogták össze. Ruhájukat tüvel és ideggel varrták. Lakásuk az ősi *kota*-féle építmény vagy sátor volt, melyben az ágyat is megtaláljuk, valószínűleg úgy mint most: földre terített bőrök alakjában. Cserekereskedelmre voltak berendezve. Használták az ölmértéket s számolni is tudtak. A bronzkorszakban kovácsaik is voltak. Ilyen viszonyok között élhettek az ősszamojédok, s észak és északkelet felé való előrenyomulásuk nem véres csaták között zajlott le, hanem békés úton, a csendes hódítás formájában.

Az ősszamojéd nyelvi egység korában kerültek először érintkezésbe török népekkel. Ez az érintkezés Kr. e. 500 és Kr. u. 400 között⁹ mehetett végbe, de valószínűleg a Kr. e. 200-as évek körül. Amint a kínai évkönyvek megbízható adataiból kitűnik, egyes török — minden bizonnyal újgur — törzsek Kr. e. 200 körül Európa határáig jutottak el a mögöttük forrongó népek nyomására. Közülük legnyugatibb és legészaknyugatibb a kínaiaknál Tingling néven nevezett nép volt, mely az Irtys és Ob folyók vidékét szállhatta meg, tehát azt a területet, melyet — legalább is részben — szamojédok laktak. Hogy a Tingling nép e területen valóban idegen népekkel (értsd: szamojédokkal) együtt élt, arra utal a Wei-liao-nak az a helye, mely elmondja, hogy a Ting-lingek között idegen nyelvű, prémkereskedő nép élt, s ezek gyorsabban siklottak „patáikon” (= sítalpaikon), mint a ló.

Nehéz megállapítani, hogy a szamojédok és az altajiak közötti első érintkezés milyen természetű volt: alkalmi, rövid ideig tartó, vagy hosszabb, tartós érintkezés, s hogy milyen viszonyban voltak egymással, szövetséges, vagy alattvalói viszonyban. Mindenesetre a látszik valószínűnek, hogy az első érintkezések e népek között békés jellegűek voltak, s a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatok és együttműködés jegyében zajlottak le. Erre utalnak a szamojéd nyelv török jövevéyszavai (pénz, coboly, hüvely, száz).

Az egységes nyelvű szamojéd nép néhány évezred alatt nyelvileg differenciálódott, de telepeik eleinte még nem terjedtek ki a Jeges-tengerig. A felbomlás következtében valószínűleg két csoport alakult: az északi és a déli.

A szamojédokat a nyugati forrásokban először a Nestor-krónika említi az 1096. év eseményeivel kapcsolatban. A krónika mint egy Jugra mellett, hegyekben élő népet ismeri őket. A keleti (Urálon túli) szamojédokról pedig P'iano Carpini, a pápa kiküldöttje emlékezik meg beszámolójában 1246-ból.

Ezek az első biztos tudósítások róluk, bár többen úgy vélik, hogy a Herodotos és Plinius által említett északi emberevők is szamojédok lehetnek. Később terjedelmesebb beszámolók is akadnak róluk, természetesen legnagyobbbrészt kőszá híreken alapuló, s erős képzelőerővel színezett tudósításoknak kell nagy részüket minősíteni. A legelső ilyen típusú leírásuk egy 15. századi novgorodi kéziratban lelhető fel, melynek címe: Сказание о человеках незнаемых в восточной стране.¹⁰ („A keletvidék ismeretlen népeiről szóló elbeszélés“). Később, a 17. századtól kezdve Olearius, Ides, Le Brun, Witsen és társaik útleírásai nyomán váltak ismeretessé Európában a szamojédok.

Az Európában élő szamojédok már 1200 táján orosz uralom vagy legalább is befolyás alá juthattak. A transuráli szamojédság elleni orosz hadjáratok azonban csak a 14. században indultak meg. 1364-ben Alekszandr Abakunovics és Szelepan Ljapa hadjáratot vezetett az Ob-vidék népei ellen, s ez alkalommal bizonyára sikerült nekik ideig-óráig meghódítaniuk egy-két szamojéd törzset is. De a novgorodiak hatalma csak akkor szilárdult meg, amikor egész Jugriát birtokukba vették (a 16. század folyamán). A bennszülöttek és az oroszok közötti küzdelmek az egész 15—16. századon át tartottak, s az orosz sikerek elérésében nagy szerepe volt Jermáknak, a kalandor hadvezérnek. Nem részletezem az e korban lefolyt harcokat, legfeljebb Szipéria meghódításának taktikáját szeretném néhány szóval vázolni. Jermák hadvezetését korszerű szóval „villámháború“-nak nevezhetném. Ő nagy területek lerohanásával próbálta az orosz uralmat megszilárdítani. Természetesen a maga mögött hagyott területeken újból felütötte fejét a lázadás és ellenállás. Halála után Szipéria egy időre ki is vonta magát az orosz ellenőrzés alól, s ezért a 16. sz. vége felé új hadjáratokat kellett indítani a rakoncátlankodó bennszülöttek megfékezésére. Az e feladattal megbízott két vajda, Vaszilij Szukin és Ivan Masznoj taktikája más volt, mint Jermáké. Ők nem törtek merészen előre, hanem megállapodtak a Tura folyónál és megalapították Tyumen városát (1586). Erről az aránylag biztosnak mondható erősítésből sorra meghódították a környező törzseket. A fontosabb meghódított területeken új városokat, helyesebben erődtételeket építettek. Így hatoltak mind beljebb és beljebb Szipériába. Az oroszok rájöttek, hogy Szipéria teljes meghódítását csak a folyók melletti gőcpontokon épített erősítések segítségével tudják elérni. Egymásután gombamódra nőttek ki a földből a mai Tobolszk (1587), Pelym (1593), Narym, Ket (1596), Turinszk (1600) város alapjai. Ekkor határozták el azt is, hogy az Ob és a Jeniszej közti szamojédokat adófizetésre kötelezzék. A kísérlet azonban balul ütött ki. Miron Sachovszkoj kenéz 100 emberével az Obon lefelé hajózva a tengeren át akart eljutni a Taz folyóig, hogy azon fölévezve közelítse meg a szamojédokat. Tévedésből azonban a Taz helyett a Pur folyóba eveztek be, mely szintén a tengerbe ömlik. Partraszálláskor a végtelen tundrán egy szamojéd törzsszel keveredtek harcba. A 100 kozák közül 30 ott maradt a csatamezőn, s a többi is alig tudott megmenekülni. Az oroszok nem nyugodtak bele persze a kudarcha, s még a következő évben a Taz mellé indított hadjárat alkalmával megvetik Mangazeja városának alapjait. A város hatalma 1607-ben már nemcsak a környékbeli szamojédokra terjedt ki, hanem a Jeniszej partján élő jeniszeji-osztjakokra és az Alsó-Tunguzka tunguzaira is.¹¹

(Folytatjuk)

¹⁰ A szamojédok hitéletére vonatkozó adatok a jeniszeji- és tavgy-szamojédokra nem vonatkoznak. Ezek vallásáról nincsenek adataink.

¹¹ A kamaszoknak bálványképeik nincsenek. Ők csak az erdő és a víz szellemében hisznek.

¹² Ez ellen megvannak azonban a legkülönbözőbb óvintézkedések, melyeket rendszeren már a temetés alkalmával megtesznek.

¹³ Legnagyobb és idegen hatástól aránylag leginkább mentes népköltészetük a jurákoknak van.

¹⁴ A finnugor és uráli ősnyelvre vonatkozólag egy újabb véleményt is nyilván kell tartanunk. E szerint uráli, illetve finnugor alapnyelvről csak abban az értelemben lehet beszélni, hogy az nem egy egységes nép nyelve, hanem a mai uráli, illetve finnugor népek

SIMONYI ZSIGMOND HELYE A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBEN

Írta: Rubinyi Mózes

A tudós pályájának taglalása előtt lássuk most tudományos pályájának legfőbb kronológiai és statisztikai adatait. Simonyi Zsigmond 1877-ben (24 éves korában) lett magántanár a budapesti Tudományegyetemen, pár évig helyettes tanár, 1889-ig rendkívüli tanár és ettől fogva haláláig rendes tanár; tehát 42 esztendeig adott elő az egyetemen. Az Akadémiának 1879-ben lett levelező, 1893-ban rendes tagja, a Nyelvtudományi Bizottságnak 27 évig (1892—1919) előadója, a Magyar Nyelvőrnek éppen 24 évig (1895—1919) szerkesztője. 1889-től 1893-ig hosszú előmunkálatok után szerkesztette Szarvas Gáborral a Nyelvtörténeti Szótárt, 1903-tól haláláig szerkesztette és kiadta a Nyelvészeti Füzeteket.

Akkor indult el hát tudós pályájára Simonyi Zsigmond, amikor Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőrt elindította, 1872-ben.¹² A hetvenes évek elején, a magyar szellemi élet fellendülésének ez éveiben, hatalmas erővel indul meg a magyar nyelvtudományi munka is. 1873-ban kezdi Budenz a „Magyar és finn ugor nyelvbéli szövegyezések” című tanulmányából s egyetemi előadásából a Magyar—Ugor Összehasonlító Szótárt kialakítani. Ekkor könyvnyomatos ívekben már megjelennek az összehasonlító alaktan első kidolgozott részei is. Mesteréhez hasonlóan Simonyi Zsigmond nyelvtudományi munkássága is felöleli a hang-, alak- és mondatlan csaknem minden kérdését. Még a hangtan foglalkoztatta aránylag legkevésbé, bár az 1879-ben megjelent, a régi magyar nyelvemlékek olvasásáról szóló tanulmánya e kérdésnek alapvető értekezése, amelynek megállapításaihoz évtizedek múlva is vissza-visszatérnek. E téren átadta a teret egyik legjobb tanítványának, Balassa Józsefnek, aki Simonyi felügyelete és ellenőrzése alapján kidolgozta a Tüzetes Magyar Nyelvten hangtani és részben alaktani fejezeteit. S bámúlatos, hogy ezt az abszolút értelemben vett elméleti tudóst a gondviselés milyen gyakorlati érzéssel áldotta meg. A nyelvhelyesség, a helyesírás, a hivatalos nyelvi ügye éppen úgy szívében feküdt, mint a legelvontabb analógiás hatásnak kimutatása a nyelvtörténet folyamán.

A nyelvtudomány nálunk is a Herbart—Steinthal-féle nyelvélektani irány hatása alatt lett a hetvenes években igazi nyelvtörténetté. Budenz József 1858-ban a Schleicher—Benfey iskola módszertani — s mi hozzá tehetjük: a tudósnevelésben az emberség — elveit plántálta át hozzánk. Budenz azonban, miközben mindjobban elmerült búvárlatai folyamán a finnugor majd az urálaltáji nyelvek egész körére, tán észre se vette az újgrammatikus iskola kialakulását, s így alig érdekelték annak módszertani harcai. „A közvetítő” — írja Gombocz Zoltán¹³ — „az új termékeny gondolatok átplántálójá Simonyi Zsigmond volt. Hogy a hangváltozások és jelentésváltozások mellett a nyelvi változásoknak egy nem kevésbé fontos harmadik csoportja is van, azok az esetek, midőn a szóalak vagy mondat szerkezet megváltozását a vele társult szó- vagy szerkezetcsoporthoz asszociatív hatása teszi érthetővé, az új iskolának ezt a fontos elvét nálunk Simonyi hangoztatta először; a legtágabb értelemben vett analógiás alakulások változatos fajainak rendszeres ismertetése s e módszertani elv átültetése a mi nyelvészeti gyakor-

elődei által beszélt, egymással rokon, de bizonyos vonatkozásokban egymástól eltérő nyelvek (vagy nyelvjárások) csoportja volt.

¹² A török l' > s' valamint r' > > változás a Krisztus után 400—600. között ment végbe. A szamojédok török jövevényszavai még l'-es és r'-es alakokra utalnak. Az érintkezés tehát ez idő előtt történt. Egyes jövevényszók kronológiai értékelése alapján pedig a Kr. e. 500 évet vehetjük másik határnak, mely előtt a kölcsönzések nem mehettek végbe.

¹³ A jéniszeji-szamojéd *моңгkansi* és *бай* törzsnév első ízben ebben a kéziratban bukkan fel *Molgonse*, ill. *Baid* alakban.

¹⁴ Mangazeja különben 1642-ben leégett, s lakói a központibb fekvésű Turuchanszk városába költöztek át (Új-Mangazejának is nevezték).

latunkba elsősorban az ő nevéhez fűződik. De a pozitivisták élelnek érzéket zárt magába egyébként is az életrevaló szellemiségi újítások iránt. Budapesti, lipcei, berlini és párizsi tanulmánya idején lefordította Müller Miksa oxfordi egyetemi tanár előadásait a nyelvtudományról, ezt a kitűnő, szellemes tudományos munkát, amely sok hívet szerzett világszerte a nyelvtudománynak.¹⁴ Az ő jelentős alkotása „A magyar nyelv” című összefoglaló, népszerűsítő, tudományunkba bevezető könyv, amely a magyar nyelvtudomány legfőbb kérdéseit foglalta össze s két kiadása (1889, 1905) itthon, német kiadása pedig (Die ungarische Sprache 1907) az egész világon hirdette a magyar nyelv szépségét és a magyar nyelvtudomány dicsőségét.

És ő volt az, Simonyi Zsigmond, aki nálunk katedrán először foglalkozott és foglalkoztatott a nyelvtudomány nagy elvi kérdéseivel, és bevezető előadásai mutatták be hallgatói számára az akkor virágjában volt újgrammatikus iskola szemléletét, s vele egyrészt tudománnyá emelte a mechanikus cédulázás mesterségét, másrészt tudománya filozófiájának bemutatása által tág horizontot nyitott a már alkotó bűvároknak, és a kezdők mindjárt látták, hogy az apró gyűjtések nagy célok szolgálatában állnak. Enemű munkásságának halhatatlan érdeme, hogy az ő biztatására indult el Gombocz Zoltán, a legműveltebb magyar nyelvtudós „A jelenkori nyelvészet alapelvei” című művel s ennek folytatásával, a „Nyelvtörténet és lélektan” c. értekezésével, amelyek a herbartianus szemlélet, továbbá Steinthal, Paul s az újgrammatikus iskola, majd Wundt ismertetése által s néhány más magyar nyelvész nyelvtudományi munkája által, az általános nyelvtudomány modern megalapozását jelentik nálunk.¹⁵ Simonyi érdekes és becsületes lelke valójában inkább volt gyűjtő-közlő, mint filozófiai hajlandóságú, de érezte a tág horizontok fontosságát és készséggel támogatott bennünket ebben az irányban is.

A mondat és tudománya, a mondattan, a nyelvtudomány tragikus részei közé tartozik. Az ókor óta tudjuk, hogy a nyelv legkisebb egysége nem a szó, nem a hang, hanem a mondat, s bár a szó és a hang csak a tudós munkájának elvonásai, mégis a nyelvtudomány szó-tudomány lett és évszázadokon át az etimológia oly múlt eredményei öntötték el a nyelvtudomány pályáját. Nagy mondattani kezdeményezők, pl. Delbrück építményei a szerző halála után nem fejlődtek méltóan tovább. Nyelvtudományunk szerencséje, hogy Simonyi Zsigmond mondattani bűvárlatait, bár főműve készen, úgy látszik, elmerült kora vagy korunk izapos árjában, kiváló tanítványai folytatták, és minden reményünk megvan arra, hogy be is fogják fejezni a nagy művet.

Simonyi életének főműve, Magyar Mondattana, az Akadémia 1914. évi Lukács Krisztina-pályázatára készült.¹⁶ A jelentés a még akkor befejezetlen művet a hiányzó részek kiegészítése után jutalomra ajánlotta. Simonyi 1916-ban benyújtotta a hiányzó részeket, s a bírálók nagy lelkesedéssel írtak róla. A szerző még azután is dolgozott művén, amelynek legfontosabb része, az egyszerű mondatról szóló, 1918 nyarán teljesen elkészült. Az elpusztult vagy lappangó kézirat tartalmáról emlékezzünk meg behatóbban. Bevezetése szól a mondatról, a mondattani változásokról és okairól. Az első főrész a mondat fajairól ír (föltétlen jelentő, föltételes jelentő, felszólító, óhajító, nyomatéktalan és nyomatékos, összefoglaló és kirekesztő, kérdő és felelő, állító és tagadó, cselekvő és szenvedő mondatok, cselekvések és idők jellemezte mondatok). A második főrész az egyes mondatrészekkel foglalkozik: alany, állítmány, tárgy (tárgyasragozás), határozó, jelző. E két főrészhez csatlakozik még egy harmadik főrész, átmeneti szerkezetek az összetett mondathoz. Ez huszonöt ív lett volna. Legalább ugyanennyi az összetett mondat, amelynek gerince a Kötőszók anyagából került ki...

Simonyi Zsigmond a „grammatici certant” elvet csak szükség esetén s nem kedvtelésből alkalmazta. Lényegében tudós alapelve volt, amit

Brugmann és Streitberg írt az Indogermanische Forschungen címlapjára: „Nihil detestari, neminem laedere, sed intelligere“. Szarvas Gábor-i értelemben nem volt vezéregyéniség. Nem harsog, hanem oktat. Szelíd szava tényeken alapul, s igazságát nem a lendület- és stílusművészet, hanem éppen abszolút valósága emeli magasra és nyomja bele eltörölhetetlenül a lélekbe. S mégis kora egyik legnagyobb nyelvtudományi háborúságában kellett résztvennie, abban, amely a Nyelvtörténeti Szótár körül zajlott le.

A Nyelvtörténeti Szótár ellen indított háború, az élen a történettudományból, hol vajmi kevés igazán maradandót alkotott, a nyelvtudományba rándult Ballagi Aladárral, merőben igazságtalan és inkább személyeskedő, mint tudományos harc volt. A Szótár, melyen Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond hosszú években át dolgozott, egy gyűjtőcsoporttal, melynek tagjai közt a kiválók sorában merőben könnyelmű, Könnye Nándorok is dolgoztak, minden szótár eredendő hibájával (hiányok, félreértések) még ma is nélkülözhetetlen kincsesára régi nyelvünknek. Ballagi Aladár egy nagy kötetben adta ki bírálóan támadó anyagát,¹⁷ de akciója merő feleslegességét maga az Akadémia is hamar belátta és műve folytatólagos kiadását megtagadta. Simonyi Zsigmond és hívei igazuk tudatában lelkesen és ügyesen verték vissza a támadást, köztük olyanok is kiálltak, akik később elhagyták a Mester zászlaját, sőt ellene is fordultak. Azok a cikkek, tanulmányok, amelyekben Simonyi Zsigmond (Szarvas Gábor helyett is, aki már akkor nem élt), védte a nagy művet, a magyar nyelvtudományi vitairódalom gyöngyei közé tartoznak. A tárgyilagos csendes tudós sorai közül itt néha a méltatlanul megtámadott haragjának lágja csap ki, és bizony a szatíra vitriolja mar. Ennek a háborúskodásnak volt egy jó eredménye is a nyelvtudomány szempontjából. A nagyközönség érdeklődését is felkeltette és a Nyelvőr megint ott volt, bár tudományos kontórszen, ahol Szarvas alatt: a közérdeklődés homlokterében. A negyven éves fennállásának alkalmából kiadott ünnepi számban Simonyi mestereire emlékezik, Szarvas Gáborra és Budenz Józsefre, s ezt írja: „Elégtételünkre szolgál a híven teljesített munka tudata s örömről nem zavarja, sőt fokozza a végigküzdött harcok emléke.“¹⁸

De tudós életmunka folyóirat nélkül nehezen teremthet iskolát. A folyóirat szerkesztése pedig viszont sokszor tragikus sors, elvonja a tudóst saját köréből. E helyett buzdít és javít, ültet, csemetéket nevel, s a jövődőért való önzetlen munka idejét saját munkásságából vonja el. A Nyelvőr rengeteget köszönhet Simonyinak. De hogy aránylag oly későn készült el a Mondattan, azt Simonyi a Nyelvőrnek köszönheti. Így lesz a tudós dilemmájából tudományos tragédia.

A Nyelvőr Szarvas Gábor irányítása mellett már maga fordulatot jelentett a magyar nyelv tudományában. Egyrészt a szófejtést szellemes ötletekkel gazdagította, másrészt a nyelvtudomány összes új eredményeit oly folyóiratban közölte, amely egyszerre közérdeklődés tárgya lett. A nyelvtudomány Szarvas Gábor Nyelvőrje által megszűnt szoba-tudomány lenni, és lett közérdeklődés tárgya, ahogy illik is a legnemzetibb magyar tudományhoz. Az ilyen fordulat a köz érdekében történik, de nem mindig a tudomány érdekében. S mire Szarvas Gábor misszióját befejezte s betegsége miatt vissza kellett vonulnia, maga kérte Simonyit a munka folytatására. 1879. június 9-én írja Szarvas Gábor Simonyi Zsigmondnak: „Kedves Barátom! Eddig is Te voltál, légy most is Te főtámaszom. Bízom Benned. Intézd ügyemet, amint jónak látod, s intézkedjél a Nyr-rel. Hálás leszek mindenki, de leghálásabb az iránt, akié a legnagyobb érdem, Te irántad... Isten áldjon meg!“¹⁹

És Simonyi itt is világosan látta, mi vár rá. Minthogy a Nyelvőr közérdekű jellege Szarvas Gábor által szilárd alapot kapott, a közönség, a napilapok ismerték, szerették, olvasták, eredményeit közzölték, most Simonyi a folyóiratot visszairányította a szolid tudás síneire. Az inkább nyelvművelő

12
folyóirathból nyelvtudományi folyóirat lett, nyelvjárási leírások és szövegek, nyelvtörténeti gyűjtemények és közlések, monográfiák kincsesháza. És itt kapcsolta be a tudós alkotó a nevelő tudós munkásságát. Simonyi egyetemi hallgatóit munkára nevelte, ösztökölte, bekapcsolta őket a Nyr. műhelyébe, kiadta első szárnypробálgatásaikat s olyan tudós gárdát nevelt, amelyhez hasonló eddig csak egyetlen magyar tudós professzor, a Budenzé hatása-ként mutatható fel.

(Folytatjuk)

A SZIMBOLUM-FOGALOM FEJLŐDÉSÉNEK ÁLLOMÁSAI¹

Írta: Marót Károly

A szimbolum érzéki jel, amely külső megjelenésében annak a képzetnek a tartalmát, amelyre utal, úgy hordozza magában, hogy nem magát ama konkrét, egy dolgot, csupán jelentésének bizonyos érdekes, általános kvalitásait hozza tudatunk elé. Alig van még egy fogalom, amelyet a szellemi, történelmi és társadalmi élet annyiféle területén — mitológia, esztétika, jog, plasztika, építészet, festészet, nyelv, költészet, vallás stb. — olyan sokszor és olyan sokféle értelemben használtak volna. A fogalom tisztázásához² mégis hozzásegít, ha határait az allegória és a jel felé, amelyeknek rokona, megpróbáljuk megvonni. Az allegória tudniillik, (de meg a hasonlat is) *nem* egy mozzanatra vonatkozik: lépésről-lépésre haladva leír, egy eszmét propagál, vagy mint a mítoszokban (és a metaforákban is) valami keresett fogalomra céloz. A szimbolum esetében ellenben, a fogalom átmev a testi világba és egy punktuális képből közvetlenül áll a szemünk előtt. A különbséget Creuser — vaskosan-triviálisan — a buján virágzó ág és a félig nyíló bimbó ellentétével érzékeltette. A jel — másfelől — mint pl. a nemzeti színek a lobogón, céhjelek, betűk, stb. önkényes választásnak az eredménye: logikai célokat szolgál, fogalmak észben tartását és újra felismerését segíti elő. A szimbolumokra ezzel szemben nemcsak az jellemző, hogy a szimbolum-felek bensőségebben hasonlítanak egymáshoz, mint a jel és a vele megjelölt dolog, hanem mindennél inkább az, hogy van bennök valami érzetelése a kényszerű önkény-

¹² Simonyi Zsigmond első nyelvtudományi cikke a Nyelvőr első kötetében jelent meg. Címe: „Adatok a nyelvújítás történetéhez. Bartzafalvi Szabó Dávid: Szigvart klastromi története” (1:45, stb. több folytatásban).

¹³ Gombocz Zoltán Simonyi Zsigmondról, ennek halála alkalmából írt nekrológja (MNy. 15:155—156).

¹⁴ Müller Miksa Akadémiánk külső tagja volt. „Felolvasások a nyelvtudományról” c. munkáját a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1874-ben Simonyi Zsigmond fordításában. A fordítás munkájáról többször írt Simonyi Budenz Józsefhez intézett leveleiben (Akadémiai levéltár).

¹⁵ Nyr. 27:6, stb. és Nyelvészeti Füzetek 7. szám, 1903.

¹⁶ A mű legpontosabb leírását Balassa József tollából bírjuk. L. a B. J. aláírású cikket Nyr. 49:26—27. „Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai”. Maga a tudós szerző művéről első jelentését a Nyr. 44:234 lapján közli. „A pályamunka kiegészíti a szerzőnek eddigi mondatnani munkáit: a Magyar Szórendel, a Magyar Határozókat, a Jelzők mondatlanát, a Magyar Költőszókat stb. Mindezek — rövidítve s ahol szükséges, javítva — bele fognak illeszkedni az új Magyar Mondattanba, ez pedig a Tüzeles Magyar Nyelvtan második és harmadik kötetül fog megjelenni.”

¹⁷ Előbb három felolvasást tartott „Művelődéstörténetünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban” címmel, majd több kötetre tervezett „Művéből” az első kötetet az Akadémia kiadta. „Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár” (I. kötet 1. fele 1903, 2. fele 1914, összesen 760 l.). Balassa József „A Magyar Nyelvőr története 1872—1940” c. becses munkájában (Budapest, 1941) ezt írja: „A bírálat igazságtalan íróját, aki a nyelvtudomány terén tudatlan és tájékozatlan volt, a bosszú vezette, mert Szarvas Gábor igen szigorú bírálatban részesítette volt Ballagi Mór szótárait.” Ehhez azt kell hozzátennünk, hogy Ballagi Mór Ballagi Aladárnak édesapja volt.

¹⁸ Simonyi Zsigmond, Az ötödik évtized: Nyr. 41:3. l.

¹⁹ A levél teljes szövege a Nyr. Simonyi-émlékszáma „In memoriam” c. emlékező cikkeinek élén (Nyr. 48:185).

tejeségnek, valami „keresés és nemtalálás, hajhászás és el-nem-érés“, az Ungemessenheit, ahogy Hegel mondta, a kétértelműség, helyesebben többértelműség, ahogy pontosabban mondhatnók. Innen van, hogy ahol a száraz logika nem boldogulhatott, egy Herakleitos, Platon vagy Verlaine „szimbolumainak“ impozáns heve mindig biztosan elúzi a tompultságot és a kép tömölt tartalmának súlya, elemi ereje folytán, a célba tapad: sikerül figyelmet és benyomást keltenie. Ezen az sem változtat, hogy egyes költők, mint, mondjuk Morás vagy Ady, tudatában voltak „szimbolista“-voltuknak, mert hiszen ezek a költők is, amikor igazán költők, nyilván, nem azért lettek szimbolistákká, mert „ilyen is van“, hanem mert alkatuk és mondandójuk szerint csak ez volt, csak ez lehetett a kifejezés módja számukra. Úgy ahogy Hofmannsthal fogalmazta meg: Was der Dichter in seinen unaufhörlichen Gleichnissen sagt, das lässt sich niemals auf irgendeiner anderen Weise, ohne Gleichnisse, sagen: nur das Leben mag das Gleiche ausdrücken.³ A szimbolum már Spencer szerint is, az emberi természetben megokoltnak látszó szükségszerűség teremtménye. Ebben van a létfeltétele és ereje akkor is, ha „szabad elhatárolás“ hozta létre vagy ha arra is használják, hogy — látszólag — „fátyolon át“ sejtse meg az igazságot.

Igy azonban az allegoriától és jeltől való éles elhatárolás közelebb vitt bennünket, mindenestre, a szimbolum mivoltának meglatásához és ha nem is a definícióját, de néhány pozitív vonását legalább már megrögzíthetjük. Abban a jelben nevezetesen, amelyet szimbolumnak nevezhetünk, — úgy látjuk —, tudatunk erőinek valami olyan koncentrációja kötelező, amely nagyobb eredményt ad, mint a tudat elemeinek összege. Kívülről nézve: a szimbolum képzése általában észrevevések és elképzelések összeolvasztásában áll; valójában azonban nem elég hozzá a tárgyi tudat ilyen primárius formáinak (érzés, észrevevés, emlékezés, elképzelés) összessége, hanem az ezeken való túljutást elősegítendő, a szimbolum létrehozásában még az asszociáció, analógia, fantázia, intuición és szuggesztivitás összetevői is résztvesznek. Így mondja Ghil, hogy a szimbolumalkotás a gondolkodásnak a tekintetbejövő tárgyak közt kapcsolatot létrehozó formája és a szimbolikus képek valami szellemi szintézis (észrevevés + észrevevés, észrevevés + kép, kép + kép, asszociációjának) eredményei. Verlaine a szimbolizálást egyszerűen szintézisnek nevezte és ezt a folyamatot képzelte el Volkelt úgy, hogy az intuitív fantázia, túl az egyszerű emlékezésen, az asszociációnak és analógiának szükségszerű, külső segédeszközöit használja fel, hogy valami egységes jelentést, „lelket“ nézhessen bele szemlélete tárgyába. Belülről, vagyis a folyamatból magából nézve, a dolog nem ilyen egyszerű. A szimbolumalkotás ama különösségéhez, hogy a konkrét adottságokat — a Természet vagy az emberi művészet minden nyilvánulását — úgynevezett szimbolikus képekké tudja változtatni és velők mint ilyenekkel él, Ribot és mások egy egészen különleges, a misztikus fantázia fellevesével próbálták meg hozzáférközni. Ma a rejtélyes többletet talán inkább egy másik képpel, akként magyarázhatnók, hogy az összetevő részeknek, éppen összetettségük folytán, kémiai tulajdonságai is keletkeznek, s ezek adják a kifejeződésnek azt, az összetevőkben nemadott reprezentatív erőt és totalitás-éreztetést, amely fölébeemelkedhet a normális fogalmi beszéd erejének és jelentőségének. Fölébe emelkedhet és fölébe emelkedik úgy, hogy azt, amit mond, eredeti értelmének elveszése nélkül nem is lehet „közönséges“ nyelvre „lefordítani“.

Mindez azonban, természetesen, játék csak üres szavakkal és világos, hogy a lelki élményeknek egymáshoz való viszonya, mondhatnók a lelki elemek és azoknak a munkamegosztása a szimbolumalkotásban, nem mondható tisztázott kérdésnek, sőt még soká nem lesz az, kétségtelenül. Ezért szeretnénk itt az eredet és a fejlődés legfőbb állomásainak áttekintése által ehhez a tisztázáshoz, ahogy tollunk telik, hozzájárulni. Az ilyen áttekintés nevezetesen, minden téren közelebb szokott vinni a jelenség lényegének meglatásához.

1. A szimbólum közismerten görög szó, amelyet nem lehet az összevetést jelentő görög igével (*συμβάλλειν*) kifejezett cselekvéstől elválasztani. *Συμβολον* a. m. egy, a felismerést lehetővé tevő jel, eredetileg valami kettévágott tárgy, amelynek egy-egy felét két vendégbarát — barátságuk jeleként — megőrizte és gyermekeire hagyta. A tulajdonost azután, vagyis az apák vendégbarátságát, a két darabnak egymáshoz illesztése (l. *συμβάλλω*), ill. illése volt hivattott igazolni. Bizonyos azonban, hogy ez a szó, amely az ókorban általánosabban, minden másfélt is jelentett, ami valaminek felismeréséhez jelentéssel hozzásegített, s ami későbbben nevezetesen (pl. Plutarchosnál stb.) a modern embléma vagy szimbólum fogalmainak az értelmében felfedezhető. Uralkodó mindamellett csak az eredeti, a még életben volt szokástól állandóan ébrentartott első, közönséges érteleme lehetett, természetesen. Az az értelelem, amely nemcsak Platon és Aristoteles szimbólumtanát, de lényegesen még G. Fr. Creuzerét is (*Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen* I—IV, 1810—12) meghatározta, aki szintén megállt ott, hogy a szimbólum egy, az egynek felezése által keletkezett és az egységben magát újra kiegészítő kettősség. Amint Fr. Chr. Bauer (1824) szemérem is vetette Creuzernek, hogy az alapfogalom és jellemző vonások leírásán túl nem tudott a szimbólum határozott és teljes definíciójához eljutni. (Még kell persze vallanunk, hogy bár kísérletekben nem volt hiány, ilyenekkel kb. másfélszázaddal később, ma sem rendelkezünk még.) Bizonyos azonban, hogy ettől függetlenül, Creuzer munkája nemcsak jelentősége, hanem aktualitása folytán is, azonnal az érdeklődés homlokterébe tolta a szimbólum problémáját, ahol az nem lankadó, sőt fokozódó erővel, megmaradt a legutóbbi időkig.

2. Nem követnők Schlesingert,⁴ aki a szimbólum négy nagy szerepkörét világosítja meg és ezeket a szerepköröket, jöllehet sok átcsapást kénytelenül megengedve, bizonyos — történelem-előtti, történelmi és jelenkori — korszakokhoz próbálja rögzíteni. Kétségtelen nevezetesen, hogy a szimbólumok bizonyos fajtái időnként bizonyos fokig jelentőségesebbek voltak, vagyis voltak esetek, amikor a szimbólum, pl. Platon filozófiájában, a logikus beszéd mellett a kifejezésnek;⁵ amikor gondolkodás és „Einfühlung” útján hozatva létre, bizonyos életkifejező gyakorlati formáknak és tartalmaknak: amikor kényelmes rövidsége folytán a nemzetközi közérthetőségnek; végre amikor az élmények ideális tökéletességbe való felfokozása által, költészeti irányoknak (pl. a francia úgynevezett szimbolistáknak) szolgált elsősorban. Ezzel szemben mégis tény, hogy az egyik apotiori felhasználás sohasem zárta ki a többieket és így hiba volt a szimbólum-alkalmazás ilyen, időnként bizonyos mértékben felszínrejutó eseteit korszakokba skatulyázni; ezek a jelzett korszakokon felül is voltak és vannak. Tényként, durván és nagyjában, csak annyit lehet megállapítani, hogy Creuzer után körülbelül a 19. sz. végéig valóban észlelhetünk egy sajátosnak mondható, apotiori elfordulást, ill. elspecializálódást. Ennek a lényegét a periodus vége felé Wundt fejezte ki legtömörebben a ma már, mindenestre, meg nem álló tétellel: „das Symbol ist ein aesthetischer Begriff”. Goethe is nevezetesen, aki eleinte dühösen „tagadta” a szimbólumot, lassan minden jelentőset, életben, művészetben és tudományban, főleg pedig a maga mesterségében szimbolikusnak tekintett. Így mondta egyszer Eckermann kérdésére, hogy milyennek kell lennie egy valóban teátrális színdarabnak: „es muss symbolisch sein, d. h. jede Handlung muss an sich bedeutend sein und auf noch wichtigere hinweisen.” Tehát a 19. század szimbolista művészeinek az lett a jelszava, amit Iamblichos, másfélszer évvel előtött, úgy fogalmazott meg, hogy szimbolikus kifejezésmóddal kell a jelképesen ható Természetet utánozni. E kor számára a szimbólum használatának szükségét nem külső körülmények vagy a „fogyatékos kifejezési eszközök”, hanem az alkotóművész lelki tartalma és ennek milyensége határozza meg. „Those who read the symbol, do so at their peril” — írta O. Wilde, a *The Picture of Dorian Grey* előszavában.

De az érzékit ábrázoló korok visszahatásaként az öntudatlan nosztalgia

a költészet emez ősi lehetősége és faja után olyan elemi erővel csapott magasra, hogy a művészek olykor, mégis, az eredés kényszerűségének alapvető követelményét is tekinteten kívül hagyták. Szimbolikus művésznek számít nemcsak az, akinek „szimbolizmusa” csak a maga szent akarásának és küzdelmének, csak belső alkatának és mondandóinak jóhiszeműen kényszerű eredménye, amellyel „a Végtelenhez és Kimondhatatlanhoz hódoló sejtelemmel” (Platzhoff-Lejeune) közeledni próbált; aki tehát nem is beszélhetett másképen. Ez a kor azt is elnézte, hogy a költő a maga lappangani-felfedezett szimbolizáló hajlandóságát akár rácszémelő tudatossággal is fejlessze és siettesse. Tolerálta az őszintén jóhiszemű mellett a játékosan és másodlagosan árnyalt szimbolikus művirágokat, a *l'art pour l'art* szimbolizmust is, sőt elmélete nem egyszer ismerte félre a belső kényszerűség-teremtette kifejeződések is ilyen, szándékosan üzött szimbolizálás eredményeinek. Maguk a költők pedig, mint Mallarmé, Ghil stb. sokszor esnek abba a hibába, hogy esztétikai ideáljaikká emelik az elfátyolozó, a beöltöztető, sőt a tudatosan szimbolizáló kifejezőmódokat. Eltévélyedésüket már-már ahhoz merném hasonlítani, ahogy az alexandriai kor különben nagytehetségű költői, pl. Kallimachos és mások, nem tudták a maguk kora homályos-tudákos célzásainak költőietlen divatját elkerülni, úgyhogy, különösen az epigonoknál, e poeta doctusoknál, ez lett a lényeg. Valóban, a 19. sz. esztétikai szimboluma is, amely így őszinteségre, szóval igazságára való tekintet nélkül, pusztán stilisztikai alakzattá lett, könnyen süllyedt le bizonyos avatottaknak titkos jelbeszédévé. Úgy, ahogy már a rómaiaknál Quintilianus megfigyelte, hogy sokszor „se, nec ut oblectent, ad fabulosa convertunt”, hanem egyenesen, mert hiszik „inimicam esse naturae apertam nudamque expositionem sui”.⁶ Természetes azonban, hogy ami így jött létre, az már nem lehet érzett szimbolum, csak titkos jel, s ez legfeljebb arra alkalmas, hogy a szimbolumot, mint valóban esztétikai fogalmat dezavualja. Éppen ezért a szimbolum ilyen felfogásának a korszaka érthetően nem tarthatott sokáig. Van spontán jóhiszemű művészet, amelyet csak kívülről, más alkatú szemlélői szoktak szimbolikusnak minősíteni és van belülről, eredete szerint is szimbolikus művészet. Viszont minél igazabb az az egyik és a másik, aminek a neve mondja, — gyökereikben annál messzebb esnek egymástól és összekeverésük annál parancsolóbban fogja a jóhiszemű alkotás és a szimbolika külön tartását, vagyis az esztétikai szimbolizmus parancsuralmának megszüntetését követelni, amely képtelen ily külön tartásra.^{6/a}

3. A szimbolum-fogalom szükségszerű értékváltozásának új, kultúr-filozófiainak mondható fázisát — úgy látom — E. Cassirer egy kisebb dolgozata nyitja meg,⁷ amelyet csakhamar követett a háborúelőtti korszakot monumentálisan reprezentáló, hatalmas munkájának „Philosophie der symbolischen Formen” három kötete.⁸ Nyelv, művészet, mítosz, vallás és megismerés, de általában minden igazi szellemi alapfunkció, nemcsak kifejez valamit, hanem bizonyos határozott objektivitási és érték-igénnyel is fellép és ezen a ponton a intellektuális szimbolumokhoz hasonlatos. De csak hasonlatos. Úgy, ahogy Humboldt a mondott és hallott hangjelekre vonatkozólag megfigyelte, mindezek a jelek akként ragadják meg „a tárgyakat”, hogy egyben magukat, a maguk képzésének a törvényszerűségét is megdomborítják, mintegy kigörgetik elébünk; nemcsak a közlés célját szolgálják tehát, hanem egyben eszközök, amelyek segítségével tartalmaik világosabbak lesznek. Funkciójuk azonos a szimbolumokkéval, legalább is ilyen szempontból. Így lesz például az aritmetika vagy algebra univerzális jeleinek szimbolikája vagy szemiotikája a fizikai relációk, a természeti törvények megismerésének elengedhetetlen alapfeltétele, de így lesznek nevezetesen művészi, mítikus, vallásos stb. kifejezések és idiómák is olyan „természetes” szimbolumok, amelyeket a nyelvben, művészetben, mítoszban stb. nyilatkozó önkényes jelekből visszamenően, mint a tudat egészéről tett, árulkodó változásokat fogunk felismerhetni. Ekként látva tehát a mítosz és a művészet,

a nyelv és a tudomány alkotásait, ezek már nem a valóságnak pusztá képei többé, hanem a lelki processzusok irányvonalainak indexeivé lettek. A beszéd, az érzéssel vagy szemlélettel szemben mérve, igen gyatra valóság-reprodukáló eszköz volna. Igazi jelentősége nem is ez, hanem az, hogy bizonyos pregnáns tudatmomentumok kiemelésével, mint jel, azaz szimbolum-érték a potentialitást valóságos aktivitásra tudja indítani és így új értelmek látásához nyit kaput: az értelem számára meg újra az érzés és a szemlélet új területeit hódítja el. Így az összes említett szimbolikus formák nem egyszerűen a már-ismertnek jelbe-tömörítései gyanánt tekintendők, hanem éppen, mint a tudattartalom koncentrációi, ösztönzést és módot is szolgáltatnak a tudat határainak tágitásához. Lezárások, amik továbbhaladásra biztatnak és képesítenek. A produkált szó, mítosz, tudomány stb. gazdagsága valójában elzár bennünket annak a lehetőségétől, hogy létünkben, amely ezeket a formákat (is) mintegy elodázóan kidobta magából, még jobban elmélye-
hessünk, ill. ezeket az elemeket még tovább is „kihordjuk”. Éppen tehát ezeknek a szimbolikus nyilvánulásainknak, vagyis a kilépésükkel feldolgozatlanul görgetett elemeknek megfelelő kiértékelése, az ezeket alakító alapelveknek felismerése és tudatosítása — ez képezi éppen a kultúrfilozófia legfőbb feladatát; és ezért szentelte Cassirer ezt, az ő áttekinthetetlenül hatalmas munkásságában is reprezentáló művet, az ilyenféle „szimbolikus formáknak”.

Más lapra tartozik, hogy a Cassirertől ú. n. „kultúrfilozófia” ma már kissé meghaladott tudomány, viszont a nyelv, stb. csupán ennek a szempontjából foghatók fel szimbolikus fogalmaknak. Lényegük és funkcióik szerint t. i. a nyelvnek, mítosznak, stb. annál kevésbé lehet „szimbolikus” értékük, minthogy eredetileg céltalanul, élettani reflexekként, mint valóságtükröződések születnek. A nyelv nem tudatosan az érzelmi és gondolati valóságot menti át egy másik médiumba, mert eredendő célja nincs, legfeljebb ok hozta létre és így a nyelvi nyilvánulásoknak sem lehet a keletkezésük szférájában „jel”, csupán csak járulékértékük lesz lehetséges. És ez így van a többi, a mítikus, vallásos, stb. jelek esetében is. Egy, a jel-értékekre épült filozófia, tehát épp a Cassirer elgondolása szerint való kultúrfilozófia, az ilyenféle kifejeződéseknek *nem* azzal az értékével számolt, amelyiket kényszerű-szerűen (szublogikus) keletkezésükhöz képest, *egyedül* tekinthetünk a jelenségek valósága szerint valóknak. Ebben a tényben viszont az is bent-foglaltatik, hogy ha a közbejött világfordulat nem siettette volna is a neokantianus kultúrfilozófia leáldozását, a „szimbolikus formák filozófiája” korszakának napjai akkor is meg voltak számlálva. Nyelv, vallás, mítosz, stb. nem szimbolikus, hanem olyan, a logizmus háttérbeszorultságának pillanatában született élettani megnyilvánulások, amelyeknek a tudat további területeit feltárni-alkalmas-volta nem szimbolikus értékükben, (amivel csak a kultúrfilozófia szemüvegén át nézve rendelkeznek), hanem abban rejlik, hogy a születésük szublogikus lélekállapotban szokott történni. Bizonyos egyszóval, hogy a szimbolum-kérdés már a nagy háború előtt, önmagától — újra kérdés lett.

4. Tagadhatatlan mindenestre, hogy a háború óta — legalábbis tudomásom szerint — nem volt még mód egy, a szimbolumról való, olyan reprezentatív elképzelés kialakításához, aminő az antik eredetű Creuzer-féle, az esztétikai és a kultúrfilozófiai felfogás kísérletei voltak. Tekintve mégis jelenünknek minden vonatkozásában mind határozottabban felismerhető irányvevését és tekintve, hogy a multiban is sokan, magunk pl. már 1912-ben,⁹ az akkori helyzet alapján is, felismertük a szimbolumok szociális karakterének fontosságát, sőt ezt jelöltük meg a *rudis indigestaque moles* elrendezésére legalkalmasabb alapelvnek — talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy legalábbis a közeljövőben, a szimbolum elsősorban szociális problémaként lesz felfogható és felfogandó. Nehéz volna ma egyáltalában olyan szimbolumot elképzelni, amely nem támaszkodik a lehető legnagyobb

közösség megértésére, olyan egyéni jelet, amely nem számol a tömegekkel; másfelől az is bizonyos, hogy a közösséghez szólandó jeleket már provokálni is nyilvánvalóan a közösségeknek lesz a munkája és kötelessége.

Vannak, igaz, látszólag „egyéni” szimbolumok is. Ha egy sárka szalag pl. valakiben egy nagy szerelem legkülönfélébb hangulatait, meleg érzéseit tudja felidézni, nem kétséges, hogy ez az illető szempontjából szimbolum. Ugyanílyen kétségtelen azonban, hogy ez a sárka szalag csak az ő számára jelenti egy végig-gondolni-hosszadalmas kapcsolat punctum saliensét, különben is ilyen, adhoc, embrionális és ezoterikus szimbolum, tulajdonképp nem szimbolum, csak érzelmajték, elszaladó hangulat emlékjele, amely igazi szimbolummá legfeljebb akkor válik, ha megállítjuk, tudatosítjuk, kifejtjük. Ez másszóval azt jelenti, hogy minden egyéni szimbolumnak, amennyiben szimbolum gyanánt akar élni, elengedhetetlenül közösségivé kell válnia; amint viszont közölhető és a közöslé, nincs különbség közte és a rendes szimbolum között. Ellenkezőleg; már a ki-nem-épített szimbolum kiépítését, vagyis csak a magunk számára való tisztázását is, valójában úgy hajtjuk végre, mint egy közösségnek öntudatlan megbízottai: a bennünk is élő Mások képviselőiként törekszünk a magunk közösségének általa előkészített továbbélésére. Ez a szimbolum-születésnek, hitünk szerint, valóban legfeltűnőbb jellemvonása és az esetek legnagyobb részében mégcsak kétség sem merülhet föl, hogy a szimbolum a Mindenkinek befolyásolására, ill. megértésére appellál; ennek a hatásnak igényeit hozza magával; célszerű, találó sokoldalú, azaz mindenkinek megfelelő szociális érték kíván lenni. A költő, a szónok, a szobrász stb. olyan „kifejezések” keresésére törekszik, amelyek az egyéninek közösségi kincsé váló tágitását, a mindenkihez-közledést, teszik lehetségessé.¹⁰

Comte, Spencer, Schaffle és Simmel jelentőségének felismerésén keresztül már Schlesinger idézett munkája meglátta a szociológia és a szimbolika összefüggését. Igaz, hogy ő erre az összefüggésre egyelőre legfeljebb egy bátortalanul mellékes fejezetben, szinte csak tolvaj-lámpából, révelegen világított rá. Mára azonban nincs kétség, hogy a szimbólum csak akkor szemléletes, azaz szuggesztív, ha ilyennek külső, azaz társadalmi hatása igazolható. Ahogy már a fogalom születésénél, az egész fejlődésre döntő újmutatás gyanánt, a vendégarátság görög szimbólumát is, az kapatta fel és tehetette örökéletűvé, hogy nemzeti, nyelvi határokon túl az érdekelt birtokos akárkihez vagy akárkikhez képes volt általa szólani. Minden szimbolumnál: a szimbolum rövidsége, szemléletessége, elevensége, megrázó ereje, melegséget keltő szépsége, ú. n. Ungemessenheitje (amely mindenkét egy lehetővé tett kiegészítésre, jóleső aktivitásra nőgat), később is mindig mint olyan jellemző és szükséges kellék lesz jelen, amely a társadalomnak, sőt esetleg az egész emberi közösségnek valami, az eddignél magasabbrendű hivatott szüggerálni. Ehhez képest szokta a „szimbolikus”, mint az öntudatosításunk második eszközeként — a fogalmi mellett — megkülönböztethető, képszerű (szublogikus) beszéd tipikus megjelenési formája is, mindig a tömegeknek (a vezető költők által) a maguk kikíváncozó mondandóira való eszméltetését szolgálni.

Igy gondoljuk, hogy különösen a jelen számára is, a szimbolum csak annyiban lehet fontos, amennyiben a szociális hivatás céltudatán alapszik, vagyis azt ismeri el legfőbb feladatának, hogy másokra hatni próbáljon. Ezt tehát, a szimbolum szociális jellegét kell korunk szimbolikájában keresni, nemcsak azért, hogy az áttekinthetetlen anyagot valahogyan ilyen szempontok szerint rendezhessük, amint azt már i. h. 608. l. javasoltam, hanem azért is, hogy a szimbolizmus valóságos értelméhez ezen a már régen látott, de most teljes jelentőségében feltáruló és követendő úton, még közelebb férközzünk. Ezen az úton, amely — hiszünk —, végül is el fog vezetni a szimbolum valódi jelentőségének megnyugtató felismeréséhez.

¹ Ez a dolgozat magyar eredetije egy Párisban az Institut International d'Archéologie-civilisation első Kongresszusának második ülészakán, 1948. május 27-én francia nyelven bemutatott előadásnak.

² A félreértéseket elkerülendő: amikor Lenin, Materializmus és empiriokriticismus 233–240. külön pontot szentel 'A „szimbolumok” (vagy hieroglifikok) „elmélete” és Heilmholtz kritikája’ kérdésének, nem a szimbolum szó általunk is elfogadott értelmében beszél szimbolumokról. Eppen ezért idézőjelbe is teszi a szót és a hieroglif-fogalommal azonosítja. Lenin itt Plehánov és Bazárov vitáját kritizálja (igaz-e, hogy az emberi *érzetek és képzetek* a valóságos dolgoknak és természeti folyamatoknak „nem másolatai, nem ábrázolatai, hanem konvencionális jelek, szimbolumok, hieroglifikok — s más effélék”), s élesen látja meg, hogy Bazárov a Plehánov tévedésének kigúnyolásával Engels igazáról terelte el a figyelmet, aki ebben a vonatkozásban sem szimbolumokról, sem hieroglifikokról nem tartotta szükségesnek beszélni, csak a dolgok másolatáról, képmásairól, ábrázolásairól, tükröképéről beszélt, igen helyesen.

³ Idézi Sebők L.: Fejzetek a dekadens irodalom történetéhez, Szeged, 1948. 10. l. Természetesen azon, amit itt Hofmannsthal „hasonlat” néven nevez, a szimbolumot és nem a poétikai értelemben értett hasonlatot gondolja. És természetesen, hogy a másképkifejezés lehetetlenségét csak egy bizonyos történeti időpontra s egy bizonyos költőre vonatkozólag érthetjük.

⁴ Geschichte des Symbols, 1912, 185. l.

⁵ Ferrero, Les lois psychologiques du symbolisme, traduit de l'italien, 1895, 13, 48. stb. az ilyen kifejezésmódnak eredetét, a tőle úgynevezett „loi du moindre effet” alapján (vö. 228. is) abból magyarázza, hogy „la création d'un mot est un travail et une fatigue, tandis qu'une association d'images collatérales est bien plus aisée, s'effectuant par elle-même, inconsciemment” (?). De Ferrero felfogásának tarthatatlanságát nem kell bizonygatnunk. Tételle ellen, hogy „L'horreur du travail est un des phénomènes les plus saillants de la psychologie humaine” (13. l.), maga szól legkésebben, amikor következtetlenül azt írja, hogy „L'inactivité fonctionnelle est en résumé aussi dangereuse et aussi douloureuse que le surmenage” (230. l.) Tehát: a hiányzó szó ilyen esetekben nem nehézséget, hanem (még) elérhetetlent jelent, a kép megtalálása pedig az erőfeszítéssel már elérhető maximumot jelenti — így mondanám.

⁶ Comm. in Somn. Scip. libri I, II, 17. k.

⁷ A szimbolisták elvetésének egyéb okairól l. most A. I. Szoboljev, A lenini tükrözési elmélet és a művészet, (Szikra, 1949) kül. 31. l. is.

⁸ Die Begriffsform im mythischen Denken, Studien der Bibliothek Warburg, 1922. (Vö. E. Phil. Közl. 1927:40).

⁹ I. Die Sprache, 1923; II. Das mythische Denken, 1925; III. Phänomenologie der Erkenntnis, 1929. Vö. még a közben megjelent „Sprache und Mythos” c. dolgozatát is, Stud. der Bibl. Warburg, 1925.

¹⁰ A szimbolum történetéhez, Huszadik Század, 1913, 595. l.

¹¹ Erről ismételtelen szoltam; legutóbb A népköltészet elmélete és magyar problémái címen a Néptud. Int. kiadásában sajtó alatt levő dolgozatomban (kül. II. fe.).

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ŐSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Írta: Moór Elemér

6. Az ősmagyar nép és nyelv kialakulása

Míg az ősmagyarságot alkotó nyelvi és népi csoportok meghatározása tekintetében nyelvi és néprajzi tényekre és általános érvényű nyelvészeti megfigyelésekre támaszkodhattunk, tehát következtetéseinkkel és feltevéseinkkel meglehetősen biztos talajon mozoghattunk, addig arra nézve, hogy ezekből az előmagyar népi elemekből mi módon alakult ki az ősmagyar népmint önálló és új népi egyéniség, már inkább csak hozzávetésekre és kevéssé ellenőrizhető kombinációkra vagyunk utalva. Ezek tekintetében több bizonyosságot — azt hisszük — inkább a keletoroszországi archeológiai emléktanyagból, mint nyelvi és néprajzi tényekből remélhetünk.

A rénszarvasenyésztésről a lótenyésztésre való áttérés mindenesetre egyszerűbb és kisebb zökkenőt jelent valamely nép gazdasági viszonyaiban és életformájában, mint lett volna a halász-vadász életmódról a nomadizáló állattenyésztésre való áttérés. Az sem kétséges, hogy ennek a felteendő változásnak állatföldrajzi szempontból megkívánható feltételei az alsó Káma mellékén minden tekintetben adva vannak. A rénszarvas elterjedésének déli határa ugyanis Keletoroszországban az 54., az Uralban az 52. szélességi kör (vö. Brehms Tierleben,⁴ 13:110), s ez annyit jelent, hogy a Káma melléki magyar őshaza még beletartozott a rénszarvas elterjedési területébe. Ezen

a vidéken tehát találkozhattak egymással — télvíz idején — rénszarvas- és lótenyésztők. Arra lehetne t. i. gondolni, hogy az Alsó-Káma mellékén lehetnek a rénszarvastenyésztő előmagyar-ugor csoportnak a téli szállásai. Valószínűbb azonban, hogy ezek egy északibb vidékről, vagyis a Felső-Káma mellékéről valami kényszer folytán, tehát akarattuk ellenére jutottak le az Alsó-Káma mellékére; az előzőekben ugyanis megállapítottuk, hogy ennek az előmagyar csoportnak eredeti települési területe az ösugor nyelvterület leg-északibb részén lehetett. Talán állatállományuk fogyatkozott meg erősebb mértékben, illetve pusztult el teljesen valami járványos állatvész következtében, ami bizony mindig fenyegette a rénszarvastenyésztőket. De az sem lehetetlen, hogy rénszarvastenyésztő szamojédok szorították őket dél felé; sőt esetleg mindkét ok közrejátszott abban, hogy ezek a rénszarvastenyésztő előmagyarok északi hazájukat, a fenyőerdők vidékét elhagyták és az Alsó-Káma mellékének ligetes mezőségére költöztek. Ott exogám házassági szokásaiknak is szerep jutott abban, hogy hamarosan magukévá tettek egy, az előzőnél magasabbrendű gazdasági formát és hogy nyelvileg teljesen összevegyültek az ugarság ottani permies csoportjával és azzal az ismeretlen nyelvű néppel, amely magasabbrendű életformát honosított meg az Alsó-Káma mellékének ugor népcsoportjai körében.

Ez utóbbi folyamatról a leghatározottabban a már ősmagyaroknak tekintendő pianobori kultúra emlékényaga tanuskodhatik. Ez a kultúra ugyanis déli kultúrelemek hozzájárulásával a régi helyi kultúrából sarjadt ki a Kr. sz. körüli időkben. Mivel pedig ez időtájtban nyomulhattak be az Ural és Szamara folyó mentén vezető északi útvonalon az alánok is Kelet-Európába, arra lehet gondolni, hogy közvetve ennek az eseménynek is része volt az ősmagyar nép kialakulásában. Lehetségesnek látszik ugyanis, hogy az északi útvonal mentén lakozó, ismeretlen nyelvű nomád nép az alánok támadása előtt északi irányban volt kénytelen kitérni. Ennek folytán ez a nép válhatott az Alsó-Káma mellékén megteremtőjévé a magasabbrendű állattenyésztő kultúrának, s ily módon egyik ősvé lehetett a magyar-ságnak is.

Hogy a három előmagyar népelem eredetileg milyen viszonyban állott egymáshoz, azt persze nem tudhatjuk.

A honfoglalás kori magyar *Gyarmat* törzsnév szókezdő *gy*-je mindenestre azt tanúsítja, hogy az ősmagyarságnak az az ismeretlen eredetű harmadik alaprétege, amelynek révén nyelvünkben a szókezdő *gy* meghonosodott, eredetileg különálló csoportokban szervezkedhetett, amely csoportok — ha nyelvi téren nem is — politikai és gazdasági tekintetben bizonyos fokú önállóságot egészen a honfoglalás koráig megőrizték. [Mert azt talán senki sem fogja már állítani, hogy ez a név török eredetűnek volna tekintendő (vö. Moór, i. m. 64).]

A három népelemből a Kr. sz. körüli időkben a Káma mellékén mindenestre egységes nép és nyelv alakult ki, amint ez a körülmény bizonyos, az ősmagyar nyelvben bekövetkezett általános érvényű hangváltozásokban is kifejezésre jutott.

1. Közülök a legfontosabb a $s > h > O$ hangváltozás volt, amely az egész ősmagyar népterületre kiterjedt. E hangváltozás ősiségét nemcsak kivételnélkülisége tanúsítja, hanem az is, hogy a magyarban — ellentétben az obi-ugor nyelvekkel — csak néhány példa akad az s Jesúsülésére, nyilván azért, mert erre a hamarosan bekövetkezett $s > h$ hangváltozás miatt nem sok idő volt. — Nem lehetetlen, hogy ez a hangfejlődés a harmadik előmagyar népelem ismeretlen nyelvének ejtési sajátosságaiból indult ki. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a $s > h (> O)$ hangváltozás nagyon sok nyelvből kimutatható. Így jellemző az idg. nyelveknek egy bizonyos csoportjára is, amennyiben h -t találunk az idg. s helyén az ősirániban, az őrményben, ősgörögben, sőt kimutatható ez a hangváltozás bizonyos kelta nyelvekből is; de megvan egy bizonyos szamojéd nyelvben is, amelyben az.

uruli *s-ből *s-en keresztül fejlődött h. Ezért nem lehetetlen, hogy ez a hangfejlődési tendencia az ősmagyarárságnál idegen ráhatás nélkül alakult ki.

2. Ősmagyar kori, a magánhangzóközi helyzetben általános érvényű hangváltozás, az ugor *-b- és *-d- (< fgr. *-p-, *-t-) spirantizálódása. Tulán a permies ugarság köréből indult ki ez a változás, bár ilyen ejtési tendencia már az ugor korban is meg lehetett, mert hisz a hasonló helyzetben lévő *-g- — amint láttuk — már az ugor korban spirantizálódott. Egyébként az intervokális mediák spirantizálódása sok nyelvben bekövetkezett; így pl. az újrán és török nyelvekben is. Ezt a hangfejlődést teljesen hasonlóan, mint a török nyelvekben, az ősmagyarban is megakadályozták a mediák előtt az ősmagyar-kor elején még meglévő nasálisok (vö. f. *anta-* ~ m. *ad*) és liquidák. Sőt, úgy látszik, az ősmagyarban a szóbeljei mediák spirantizálódása még mássalhangzó előtti helyzetben sem következett be.

Amint említettük, a d spirantizálódása az alán jöv.-szavak legrégebbi rétegében még bekövetkezett, ami annyit jelent, hogy ennek a hangváltozásnak a lefolyása a Kr. sz. körüli időknél előbbre semmiesetre sem tehető. De ugyanaz teendő fel a s > h hangváltozásról is, amennyiben t. i. *arany* szavunk az alán jövevényszavak legrégebbi rétegéből származik.

3. A mediák spirantizálódása után következhetett csak be a denazalizáció folyamata, vagyis a mediák előtti egykori nasálisok teljes eltűnése. Ennek a hangváltozásnak a gyökerei — amint kifejtettük — a permies ugarság nyelvében lehettek meg. Hogy a denazalizáció folyamata mikor záródhatott le teljesen, azt nem tudjuk; de az bizonyos, hogy amikor nyelvünkben 650 körül az első török jövevényszavak megjelentek, akkor ennek a folyamatnak első része már befejeződött; vagyis mediák előtt már nem fordulhattak elő nasálisok. Olyan török jöv.-szó ugyanis nincs nyelvünkben, amely ezen a hangfejlődési folyamaton keresztülment volna; ellenben török jövevényszavaink közül a media előtti nasális *kender*, *tengely* és *tenger* szavainkban már megmaradt.

A denazalizáció folyamata az ősmagyar nyelvben azonban már nem terjedt ki az összes nyj.-okra, mint az előbb tárgyalt hangváltozások. Ezt jelentésmegoszlással is kapcsolatos alappárokon kívül — aminők *domb* ~ *dob*, *langyos* ~ *lággy*, *fondor* ~ *fodor* — olyan fgr. eredetű szavaink is tanúsítják, mint *tompör*, *kengyel*, *hangya*, *kampó*, amelyekben a denazalizáció nem következett be. — Ezek a szóalakok valószínűleg csak a honfoglalás után terjedtek el általánosan, amikor a viszonyok kényszere és az Árpádok hatalmi célú telepítési politikája szétrobbantotta a régi törzseket, amelyek pedig bizonyos mértékig nyelvjárási egységek is lehettek.

Kimutattuk, hogy az ősmagyar-kor is két nevezetes mássalhangzóváltással kezdődött. Ezek a *tš > š és a *š > s hangváltozások. Nem lehetetlen — amint erre már rámutattunk —, hogy ezek a hangváltozások a kabarok nyelvcserejével hozhatók kapcsolatba; de el kell ismernünk, hogy e változások külső hatások nélkül is létrejöthettek volna. Ugyanez áll az ősmagyarkori *s > *h hangváltozásra is; ez is esetleg a harmadik előmagyar csoporthoz tartozók nyelvcserejé révén jött létre, csak hogy az ő eredeti nyelvük mássalhangzórendszeréről még annyit sem tudunk, mint a kabarok török nyelvének mássalhangzórendszeréről.

Nagyobb valószínűséggel tulajdoníthatjuk az ősmagyar hangrendszer megváltozását idegen ráhatásnak a szókezdő gy hangnak, illetve előzményének meggyökerezése tekintetében, amennyiben ez az új hang — amint láttuk — egy sereg ismeretlen eredetű ősi jövevényszavunkban is szerepel.

Új hangok meggyökerezése valamely nyelv mássalhangzórendszerében mindenesetre mindig nagyobb arányú idegen ráhatást, sőt esetleg egy nagyobb csoport nyelvcserejét is jelenti. Ilyen módon, vagyis szlávok révén honosodott meg nyelvünkben a honfoglalás után a c és a zs, napjainkban pedig németek révén meghonosodófélben van a ch.

Arra nézve pedig egyáltalán nem lehet kétség, hogy valamely nyelv mássalhangzórendszerében létrejött mindama változások, amelyek a hang-súlyozásmód megváltozásában gyökereznek, végsőképpen egy nagyobb más-nyelvű népcsoport nyelvcseréjének tulajdoníthatók. Ilyen idegen hatás érte a fgr. ősnyelvet az ősiráni szavak meghonosodása után, az ugarságot pedig a Kr. sz. előtti időkben.

Az előadottak szerint mind az ősmagyar, mind pedig az ómagyar nyelv keverék-nyelv volt. De persze az ómagyar nyelv már oly módon volt keverék-nyelv, hogy bizonyos ősmagyar nyelvjárások újabb keveredéséből alakult ki. Egységes nyelvi sajátosságokat feltüntető, földrajzilag valamennyire elhatárolható nyelvjárások a magyarság állandó megtelepedése után alakulhattak csak ki. És ez az előadott elméletből vonható következtetésünk teljesen összhangban van a magyar nyelvjáráskutatás eddigi eredményeivel, amelyek szerint a mai magyar nyelvjárások újabb keletűek.

OLASZ JÖVEVÉNSZAVAINKHOZ

Írta: Csefkő Gyula

kartács. Alakvált. 1688: megjedvén a hombától és *kartácsától* (Erd-OrszGyűlEml. 20:79. Lippáról írja Apafi Mihálynak Keresztési Sámuel).

kaszinó. L. már Gvad: A most. f. orszgyűl. 1791: Szállásomat vettem én a' *Casinóba* [Budán] Gondolván lesz részem ottan minden jóba, Ehetem is, ha lesz pénzem a' zacskóba, Traktér van az alsó contignatioba (1).

kontó. Vö. Gvad. 1791 (i. m. 21): Traktérnél a' *Conto* evett de kiabált, Pénzesek dolgánál a' dolga fellyebb állt.

láva. K. csak CzF-ből idézi; megvan már 1792-ben Gvadányinál: Sem Aetnának forron ki-folvó *Lávája* (Tizenkettődik Károly 384).

makaróni. K. 1709-ből idézi, a *makaró*-t viszont csak 1785-ből. Azonban az utóbbi a' régiebb és nem 'csötészta' a jelentése. A Szakats mesterségnek könyvetkéje (Kolozsvár, 1698) így írja le készítését: „*Makaró*. Egy kalán olvasztott vaját végy a' tálba, azt jól ránts-meg, azonban három tyúk-monyat üss belé és egy darab édes téjben áztatott tepő bélt morsolly belé; tsak hogy jól ki kell fatsarni a' tejét: és ezeket egy-keves fejr liszttel elegy a' kalánnaál jól meg-kell törni, annakutánna aprónként mint-egy dió úgy kell a' forró vízbe hánni, ha jól megfő, vedd-ki és tálba rakván, vagy reszelt sajttal, vagy reszelt kenyér béllal hintsd-bé, és forró vajjal önts-meg“ (60). Látnivaló, hogy ez a *makaró* vajból, tojásból, tejbe áztatott kenyérbéllből készült galuskaszerű étel.

Másik fajtája az: „*Olasz Makaró*. Tsinálly téstlát tyukmonnyal, azt a' lapító-fával szépen nyújts-ki, és össze-fogdosván laska módon a' késsel szépen metéld-fel, és midőn forró vízben meg-főzted, rakd szilára, hadd szivár-kodgyék-le a' vize, és tálba rakván, közbe-közbe reszelt Sajttal és reszelt kenyér-béllal hintsd-bé, és fellyül forró vajjal önts-meg“ stb. (uo. 60—61). Ez a *makaró* hosszúra vágott metélt. Nem csötészta ugyan, de inkább hasonló a mai makarónihoz, mint az előbbi. Anyaga mind a' kettőnek azonos, csak a formájuk más. Valószínű, hogy régente az olaszok makarónija sem csö-alakú téstla volt, hanem vajjal, sajttal, morzával készült hosszú metéltfélé.

Azt hiszem, hogy a *makaróni* és a *makaró* között nincs közvetlen etimológiai kapcsolat, vagyis az utóbbi nem az előbbinek a rövidülése (a *maróni* sem rövidült *maró*-vá). A *makaróni* olasz jövevény, a *makaró* pedig francia > német közvetítéssel kerülhetett hozzánk (vö. Kluge: EW. *makrone* címszó alatt).

maskara. 1626:36 *maskara* ábrázatot (Radv. i. m. 141). 1657: Az szegény Gergely beteges, most is együtt szenvedünk, az honvaló humort nem hagyhatná, de nem sok szaporája az *maskara* névnek, kevés tréfát érnek (TörtTár 1882, 595). 1683: Három ládában *maskara* köntösök (Radv. i. m. 293). 1710—15: Az ő [t. i. a velenceiek] farsangi sok ezer *maskarajok*, boldonságok (Bethlen: Önélet 1:333).

móka. A vel. *moca*-ból való származása K. szerint megerősítésre szorul. Mészöly NéNy 1:99—102 nagyon valószínű magyarázata szerint a *mókus*-ból való.

muskatelló 'finom borfajta'. 1626: 17 sethio (így) *muskatellót* vöttem (Radv. Udv. 141, velencei vásárlás). Az *muskatellonak* egy hordót vöttem (uo.).

novella. 'Zeitung' jelentése már 1664-ben: Micsoda Ratisbonából jött *novellát* küldött kezembe egy Nagyságod jó akarója, Nagyságodnak megküldtem (Teleki M. lev. 3:56).

ordinárl. Sokkal régibb a 19. század végénél. 1626: 24 libra, 9 uncia, 5 saza *ordinare* arany prémet (Radv., Udv. 131).

osztriga. A Nyr 71:168 közltem adatokhoz 1. még a következőket: 1594: malozsával, *osztrigával* igen vendégli vala az főő urakat (Monfrók 7:16). 1710—15: *osztrigát* is ettem keveset (Bethlen, Önélet 1:191).

parola. Első adat 1644-ből: az mely egynehány székely gyalog benne volt, elfogván, *parol* hitre adták volt meg, de nem állották meg (Szilágyi S: A két Rákóczy Gy. fej. csal. lev. 169). Ez talán inkább a német *parole*-ból való.

pinyol 'borfajta'. 1549: jutának Olaszorszákból nagy, sok terhesek, kik *bynyólt* malosát ujt hozának, egy tungóval megvék az uj *byneolba* kegyelmennek (TörtTár 1910, 382). 1560: Az malosát, ramfolt, *pinelt* ime megküldtem kegyelmednek. Az *pinelnék* nagy nehezen töttem szerét, mert egész Bécsben nem vala több ez egy legelnel (uo. 1904. 581). 1560: azt mondták, hogy *pynniót* sem ittak jobbat és idesbet (uo. 1911. 103). 1606: hozatna két tonna *piniót* és két tonnácska rampholt (uo. 1878. 604). 1626: 15 sethio *piniolát* vöttem (Radv. Udv. 141, velencei vásárlás). A *pinol* valami ruhafélét is jelent egy 1736-ból való adat szerint: Egy fekete bársony *pinol* két felül aranyos pántlikával (TörtTár 1908, 139).

sája. 1579: Item egy veoreos *Saya* esseo ellen való palast (Radv.: Csal. II., 32). 1616: 1 réf karmazsin *sáját* (Radv. Udv. 8). 1624: 7 réf *sáját*, réfit fl. hung. 2. (no. 75).

spágó 'zsineg'. 1620: *Spagotáért* fizettem 1 frt 50 dr (Radv. Udv. 32).

szóló. 1. 'kitünő agár'. 1791: Egyik Tigris szőrű, a' nevet is visel. Másnak *Soló* neve, ennek meg is felel, Mert ez hét, nyolcz nyulat ver maga hamar el (Gvad.: A most. f. orszgyül. 183.) Kiáltottam: *Soló* Hajha! fogd el magad (uo.). 2. Concert között *Sólót* vont egy virtuosus (uo. 277).

tercenella. Alakváltozatok: 1619: 16 réf *tarczanellát* (Radv. Udv. 24). 1633: Egy darab fekete virágos *terczellana* (uo. 270). Egy darab fekete *terczenell.* Egy darab sárga arany szín *terczenell* (uo. 283). 1641: Fekete *tarczolán* nyári palást (Radv. Csal. 2:272). 17. század második fele: Két arany virágos *terczenadla* szoknya (TörtTár 1879, 148). Virágos arany *terczenadla* váll (uo. 149). 1663: Egy baraszk virág színű *tarczanel* casulát (TörtTár 1900, 456). 1680: Királysín *tarczalanna* szoknya (Monfrók 24: 689). 1684: Virágos ég szín *terczella*-szoknya. Ég szín *terczella*-kötő (uo. 179). 1685: Egy kék *terczenaillya*-szoknya (uo. 156). 1710: Egy publikán szín *terczenaillya*-kurtánka (uo. 672).

tramontána 'északi sarkcsillag'. 1709: Bárcsak *Antal* ne veszténé el a *tramontánát*, ne indulna el a gyermek-tanácsn (Rákóczi F. lev. 2:508). Félő, úgy ne járjon, mint Nyitrán, a hol ű is az többivel elvesztette volt az *tramontánát* (uo. 545), azaz a kellő politikai tájékozódást.

trilla. 1791: Tsudára méltó volt minden *trilla*, 's Tonus (Gvad.: A most folyó orszgyül. 297). Ujra el kezdettem, *trilláztam* a' nótát (uo. 45). Le dültem hát egyszer hallom, hogy trallálgat, hol cseh, hol meg Német éneket *trillálgat* (uo. 165). Nótáit leg felsőbb Tónusra csigázták, Felülről alsóbbra egybe *le trillázták* (uo. 179).

Velence. Alakvált. 1660: Ég színű, *velencziai* arannyal, ezüsttel szőtt szoknya (Radv. Csal. 2:337). Szederjés *velencziai* bársony szoknya (uo. 338).

Írta: Lakó György

Az északi országok közül Finnország mellett Svédország is azok közé tartozik, ahol nagyszabású, rendszeres és eredményes gyűjtőmunka folyik a népnyelv és a népi művelődés megismerése és az utókor számára való megőrzése érdekében. A gyűjtő munka központi szerve az uppsalai Nyelvjárás-kutató és Néptudományi Intézet. Az intézet helyisége az uppsalai egyetemi könyvtárban van. Már korszerű berendezése is elárulja, hogy munkájának kellő jelentőséget tulajdonítanak az illetékes szervek. Az intézetnek több állandó és időszakos munkatársa van. Működésének célja egyelőre maga a gyűjtés és a gyűjtött anyag rendezése, megőrzése. A kutatóknak módjukban áll az intézetet látogatni, rendezett anyagát tanulmányozni, feldolgozni, sőt ki is adni. A gyűjtemények az újabb svéd népnyelvi, valamint tárgyi és szellemi néprajzi, továbbá történeti megtelepüléstörténeti kutatásokban már eddig is rendkívül értékeseknek bizonyultak.

Az Intézet nem elégszik meg azonban csupán a svéd népnyelv és népi művelődés kutatásával. A svédek magukkal egyenrangúnak tekintik országuk kb. 9.000 főnyi lapp kisebbségét, s ennek a művelődésével meg anyagi jólétével is törődnek. Ennek a magatartásnak megfelelően a népnyelv és népi művelődés kutatása kiterjed a lappok nyelvére és művelődésére is. A fenti intézménynek külön lapp alosztálya van, amelynek a munkáját annál fontosabbnak tartják, mert a lapp nyelv és művelődés kutatásának a svéd nyelv és egyebek közt a svédországi településtörténet szempontjából is jelentősége van. A lapp alosztály a gyűjtő munkát nagyjából már befejezte: a kéziratokban minden svédországi lapp nyelvjárás területéről található nagy mennyiségű nyelvi anyag. Éppily értékes a gazdag hanglemezgyűjtemény. A lemezeken lapp elbeszélők népmeséi, lappok párbeszédei, szónoklatai, énekei stb. vannak megőrizve. A lemezekre vett nyelvanyag nemcsak nyelvjárási szempontból, hanem — mint látjuk — stílusfajok szempontjából is változatos, s a lapp hanglejtés tanulmányozására is módot ad.

E hatalmas anyag összegyűjtése természetesen csak kellő számú, tudományosan képzett és gyakorlati lapp nyelvudással rendelkező munkatársak közreműködésével volt lehetséges. Ezek az intézet gyűjtő munkájával párhuzamosan egyéni gyűjtést is végeztek s az utóbbi időben megjelent svédországi lappnyelvi kiadványok, tanulmányok, értekezések ezen lelkes anyaggyűjtő tevékenység eredményeképpen láttak napvilágot. E kiadványok és tanulmányok révén a svéd nyelvészek nemcsak a lapp nyelv problémáinak a megoldásában keltek nemes versenyre a norvégekkel és a finnugor tudományok terén vezető szerepet betöltött finnekkel, hanem a finnugor nyelvudomány általános problémáinak a megoldásához is egyre nagyobb mértékben hozzájárulnak. Kimondhatjuk: a finnugorságtól végeredményben idegen svédek országában évente jóval több finnugor nyelvészeti érdekű kiadvány, értekezés, stb. lát napvilágot, mint nálunk évek folyamán. Hogy pedig a lapp nyelv ismeretének milyen jelentősége van általános finnugor nyelvészeti kérdések megoldásában, erre vonatkozólag elég, ha W. Steinitz Geschichte des finnish-ugrischen Vokalismus (Stockholm, 1944) és E. Itkonen Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnish-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen (FUF. 29:222-337) c. tanulmányára utalunk.

Svédországban nyelvészeti kiadványok a háború alatt és után is szép számmal jelentek meg. Mivel ezekről még alig szerezhettünk tudomást, a következőkben az 1943-tól megjelent művekről kívánok számot adni.

Időrendben elsőnek említhetjük B. Collinder Lappischés Wörterverzeichnis aus Härjedalen c. szójegyzékét (Uppsala, 1943). Már korábban ugyanebből a déli-lapp nyelvjárásból szövegeket is adott ki a szerző: Lappische Sprachproben aus Härjedalen, Uppsala, 1942. Szójegyzékének a jelentősége

keltős: egyrészt a még aránylag kevésbé ismert déli-lapp nyelvjárások szókincsének megismertetéséhez járul hozzá pontos feljegyzésű új anyaggal, másrészt egy kihalt félben lévő nyelvjárás szóanyagát menti meg a tudomány számára.

Nagyobb lexikológiai vállalkozás a Lulelapsk ordbok — Luleappisches Wörterbuch. Szerkesztője ugyanaz a H. Grundström, aki Antal Pirak Lule-lappmarki lapp író életrajzához lapp-svéd-német nyelvű szótárt készített (vö. NyK. 51:441-2). E nagyszabású szótárt az említett uppsalai intézet adja ki. Első fülete 1946-ban, 2. fülete 1947-ben, az eddig utolsó, 3. fülete pedig 1948-ban jelent meg. A szótár legnagyobbrészt Wiklundnak 1895-ben készített, továbbá Collindernek és a szerkesztőnek újabb keletű feljegyzéseit foglalja magában. Az anyag elrendezésében követett eljárás általában a Wiklund-Nielsen-féle hagyományokon nyugszik; azaz az egymástól gyakran erősen eltérő nyelvjárási változatokat egyszerűsített alakú vezérszavak alá foglalja a szerkesztő. Ezek Grundström szótárában a lulei-lapp irodalmi nyelvi szóalakokkal azonosak. A vezérszók után következnek azután a fonetikai pontossággal feljegyzett alakváltozatok. Annak a megvilágítására, hogy melyik paradigmába tartoznak a ragozható szavak, feltüntet a szerkesztő egy vagy több ragos alakot is, úgyhogy a szótárt az alakitan kutatói is haszonnal forgathatják. A szavak jelentését svédül és németül közli a szótár. Használatukat kifejezések és példamondatok világítják meg.

A szótár szóanyagának megítéléséhez fontos tudnunk, hogy maga a lulei-lapp nyelvjárasterület is több alnyelvjárásra tagozódik. Közülük a jökmokki van gazdagabban képviselve Grundström szótárában, a gellivareai nyelvjárás mellette hátterbe szorul. Sajnos, a szótár hiányossága e téren eléggé szembetűnő. Összehasonlítva a *k*-kezdőbetűs szóanyagot saját Gellivare-vidéki feljegyzéseimmel, több mint 20 olyan szót találtam, amelyek a gellivareai nyelvjárásban is megvannak, de Grundström szótárából hiányoznak. Az új lulei-lapp szótár kiadását tehát nem előzte meg olyan hosszú ideig tartó, széleskörű anyaggyűjtés, mint Nielsen lapp szótárát. A sietséget az magyarázhatja, hogy a lulei-lapp nyelvjárások szókincsének eddig leggazdagabb lelőhelye, Wiklund Lule-appisches Wörterbuchja (1890) már sok tekintetben elavult s a nagy lendülettel folyó, újabb hang- és szóani kutatásokhoz minél előbb szükség van megbízható, korszerű és az eddigieknél gazdagabb szótári anyagra. Mindenesetre az új lulei-lapp szótár — az eddig megjelent füzetekből ítélve — a lappológusok nélkülözhetetlen segédeszköze lesz.

Az anyaggyűjtéssel és szótári munkálatokkal párhuzamosan folyik a lapp nyelvanyag tudományos feldolgozása és értékesítése. I. Ruong a lapp szóképzés köréből írt doktori értekezést: *Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pitelappischen* (Uppsala, 1943. IX. + 307 l.). A tanulmány különös érdekessége és egyben értéke abban van, hogy szerzője lapp származású. Ilyenformán egyrészt módjában állt a szerzőnek a nyelvi szempontból legmegbízhatóbb nyelvmesterek kiválasztania, másrészt gyűjtött anyagát — lévén a pitei-lapp nyelvjárás anyanyelve — kétségtelen hozzáértéssel és biztonsággal ellenőrizhette, sőt saját nyelvkincséből kiegészíthette.

Az igeképzés szót tágabb értelemben fogja fel Ruong: nemcsak az ige-képzőkkel való szószármaztatás megvilágítását tekinti feladatának, hanem a töképzéssel is foglalkozik. A lappban u. i. nemcsak képzőtlen alapige és képzős származék, *čuög'got* 'mehrmals stechen' és *čuoggostit* '(mehrmals) ein wenig stechen', állhatnak egymás mellett, hanem az alapige több, egymástól jelentésben eltérő változatban is jelentkezhetik — minden képző nélkül, pl. *čuög'got* 'mehrmals stechen' mellett van *čug'git* 'auf einmal stechen, zu stechen' is. Az anyag rendszerbe foglalását megnehezítette az a körülmény is, hogy a lappban — éppúgy, mint általában a finnugor nyelvekben — egy-egy képzőnek több jelentésfunkciója lehet. Pl. a *hoidestit* 'zuhausen, einen Hieb versetzen', *giljästit* 'ununterbrochen rufen, schreien', *vaddzestit* 'ein Stückchen Wages gehen' igeik valamennyien a *-stit* képzőt tartalmazzak, mégis az elsőnek momentán, a másodiknak perduratív, a harmadiknak pedig diminutív jelen-

tése van. Persze igeképzés nemcsak képzőtlen igeből lehetséges; a képzős ige újabb igei származékok alapja lehet. Mindezen alaki és jelentésbeli szempontok figyelembevételének eredményeképpen Ruong tanulmányában a lapp igeképzés gazdag és sokrétű rendszere tárul elénk. Különösen az olyan olvasót, akinek nem finnugor nyelv az anyanyelve, ámulatba ejtheti egyrészt az egy többől levezethető származékok sokasága, másrészt a lapp nyelvnek az a sajátosága, hogy a különféle tövölzatokkal és az igeképzők egész tömegével rendkívül nagyszámú és egymástól csak hajszálfínom árnyalatokban eltérő jelentésváltozatokat képes kifejezésre juttatni.

Ruong nemcsak tudós, hanem gyakorlati szakember is: hivatása a svédországi lapp gyerekek iskolázásának irányítása és felügyelete. Tőle és munkatársaitól várják például egy olyan iskolakönyv kidolgozását is, amely egész Svédországban használható lenne elemi iskolai lapp nyelvi oktatás céljaira (Finnországban már készítették lapp iskolakönyvet, vö. NyK. 51:442-3). Reméljük, hogy Ruong nagyfontosságú gyakorlati feladatai mellett ráér a jövőben is arra, hogy a lapp nyelvre vonatkozó ismereteinket további tanulmányokkal gazdagítsa. A Szovjetúnióban élő kis finnugor népek köréből már több ismert kutató került ki, akik maguk is hozzá tudtak járulni nyelvük tudatos műveléséhez és megismertetéséhez. A finnugor nyelvtudománynak számottevő nyeresége, hogy mostmár a lapp nép is felsorakozott a többi finnugor nép mellé, s immár saját fiaiból is kerül ki képzett nyelvtudós.

A másik lappnyelvi tanulmány, amelyről meg kell emlékeznünk, G. Hasselbrink karesuandói esperes munkája: Vilhelmina-lapskans ljudlära med sårskild hänsyn till första stavelsens vokaler (= A vilhelminai lapp nyelvjárás hangtana különös tekintettel az első szótag magánhangzóira). Akademisk avhandling. Uppsala, 1944. XX + 248 l. A szerző az 1930-as évek második felében Magyarországon is folytatott tanulmányokat, s így magyar nyelvtudása segítségével Halász Ignác lapp tárgyú tanulmányait és kiadványait is fel tudta használni. Azt a déli-lapp nyelvjárást, amellyel könyvében foglalkozik a Västerbotten-tartomány vilhelminai kerületében mintegy 300 ember beszéli. Közülük a fiatalabbak már valamennyien jobban beszélnek svédül, mint lappul, tehát ez a lapp nyelvjárás is kihalóban van. A könyv első részében a nyelvjárás hangállományának alapos és részletes fonetikai leírását kapjuk. Hogy az egyes hangok képzésmódjának megállapítása, azaz fonetikai leírása milyen nehéz feladat lehetett, csak az tudhatja igazán megítélni, aki valaha is hallott déli-lapp nyelvjárást beszélni. Valamelyes fogalmat nyerhetünk erről abból a tényből is, hogy Hasselbrink szerint a vilhelminai nyelvjárásban (a labializált, aspirált hangváltozatokkal és az affrikátákkal együtt) 46 különféle másálhangzó fordul elő, s nem egyszorúbb ennél a nyelvjárás magánhangzó-, ill. diftongus- és triftongus-állománya sem. A könyv második része a nagyszámú magán- és másálhangzóváltakozásokról ad számot s leírásukat megábrázolja.

Hasselbrink tanulmányának részleteredményeihez csak helyszíni kutatások alapján szólhatnánk hozzá. Dicsérettel emlékezhetünk meg azonban anyaga könnyen áttekinthető, logikus beosztásáról, a szóba kerülő fogalmak világos tisztázásáról. Bevezetését a nem-lappológus szakember is haszonnal tanulmányozhatja, mert belőle tisztá képet nyerhet azokról a nyelvi sajátosságokról, amelyek a déli-lapp nyelvjárásokat a többiől elválasztják. Magyar szempontból különös érdeklődésre tarthat számot Hasselbrink nézete Halász Ignác lapp tanulmányainak az értékéről. Ismeretes, hogy Wiklund JSFOu 11:2 nagyon lesújtó bírálatot mondott Halász kutatásairól és feljegyzéseinek pontosságáról. Vele szemben Setälä, újabban pedig Collinder és Lagercrantz kiemelte Halász érdemeit is. Hasselbrink valamennyiöknél részletesebben foglalkozik Halászszal, ill. azokkal a kérdésekkel, amelyek Halász vélt vagy valóságos tévedéseinek helyes megítéléséhez hozzájárulhatnak. Kiemeli azt a körülményt, hogy Halász idejében a déli-lapp nyelvjárások még teljesen ismeretlenek voltak, s minthogy ilyenformán Halász semmiféle előz-

ményekre nem támaszkodhatott, eredményei nem megvetendőek, sőt: egyenesen a déli-lapp kutatások úttörőjének mondhatjuk őt, akinek az anyagát maga Wiklund is alaposan kiaknázta Urlappische Lautlehre-jében, Történeti érdeme Halásznak az is, hogy Lagercrantz előtt ő volt az egyetlen, aki összefüggő értekezéseket és gazdag nyelvyanyagot tett közé a déli-lapp nyelvjárások köréből. Ha Halász nem adta volna ki terjedelmes nyelvyanyagát, a déli-lapp nyelvjárások a vészteni és részben a härjedeleni nyelvjárás kivételével még ma is terra incognita lenne a kutatás számára. — Szemére vetette Wiklund Halásznak azt is, hogy ugyanazt a szót majd ilyen, majd olyan alakban jegyezte fel. Hasselbrink megállapításai után Halásznak ilyen természetű „hibái” is lényegesen más beállításba kerülnek. Noha a svéd szerző kutatásai csak a vilhelminai nyelvjárásra terjedtek ki, valamelyes mértékben a déli-lapp nyelvjárások többségére nézve helyt állhat az a megjegyzése, hogy az általa vizsgált nyelvjárásban mind a szavak hangalakjában, mind az alakítási kategóriák terén nagy ingadozás mutatkozik. A hangtörvényszerű alakok mellett gyakran előfordulnak új, analógiás alakulások. Ezért nehéz határozott és minden esetben érvényes hangszabályokat felállítani. Az említett ingadozás Hasselbrink szerint már akkor is kétségtelenül megvolt a vilhelminai nyelvjárásban, amikor Halász a szomszédos déli-lapp nyelvjárások vizsgálatát végezte.

Hasselbrink megjegyzéseiből kiderül, hogy Halász lapp anyagában a magyar összehasonlító nyelvészetnek értékes és sok tekintetben használható lapp nyelvyanyag állott rendelkezésére. Sajnálható tehát, hogy Halásznak nem akadt hazai utóda, aki munkáját folytatta volna.

A finnugor nyelvészet köréből további részlettanulmányok is előkészületben vannak Svédországban. Például Collinder a jukkasjärvi-i lapp nyelvjárás nyelvtanát írja. Ugyancsak ő dolgozik — Ravila finn nyelvészszel együtt — a finnugor nyelvészet eredményeinek nagyszabású összefoglalásán, aminek különösen azóta, amióta Szinnyei Magyar Nyelvhasználtatásának nem jelenik meg újabb kiadása, egyre nagyobb szükségét érzi a finnugor nyelvészlet minden munkása.

VÁNDOR ROMÁN FÜVESEK ERDÉLYBEN

Írta: Gunda Béla

Ismeretes, hogy a turócmezei *olejkárok* a 17—19. században különböző orvosszerekkel az egész Európát bebarangolták. Gyógyító tevékenységükről, vándorútjukról a 18. sz. óta részletes leírások maradtak reánk. 1803-ból ismerünk egy szlováknyelvű nyomtatott könyvecskét is, amely útmutatásokat, *olejrecepteket* tartalmaz az *olejkárok* részére.¹

Az *olejkárok*hoz hasonló vándor román gyógyítófűárusok napjainkban is élnek Erdélyben a Fekete-Körös völgyében. Ezek a román fűvesek egyszerű paraszt emberek, akiknek kevés földjük is van s annak a megművelésével is foglalkoznak. 1946 nyarán Alsópojény (r. Poienii-de-jos) községben úgy értesültem, hogy ott kb. 30 főre tehető ezeknek a fűárusoknak a száma. De nagyobb számban élnek Felsőpojény (Poienii-de-sus), Fonóháza (Fănațe), Bontesd (Buntesți) falvakban is, a Fekete-Körös felső völgyében. Mindezek a falvak Bihar megyéhez tartoznak. Butura V. már régebben írta, hogy nincsen olyan vásár Erdélyben és Romániában, ahol nem lenne egy-két gyökéráruló bihari román paraszt (r. *rădăcinari*), aki üres ládán vagy földreterített zsákon árulja növényi orvosszereit (Tamus communis, Symphitum off., Aspidium, Helleborus, stb.) s adja el nagyszámú hiszékeny vevőjének, habár ők nem hisznek a növények gyógyító erejében. A gyökérárulók a vadon termő növények gyökereit és egyéb részeit nemcsak maguk gyűjtik, hanem meg is veszik azoktól a parasztoktól, akik a hegyek között, az erdőben összeszedik a gyökereket, de maguk nem gyógyítanak és nem kereskednek

vele. A gyökérárus két-három hetes útra 40—50 kg áruval indul el. Útja során gyakran kereskedik juhokkal. A gyökérárusok az 1914—1918. évi világháború előtt a Fekete-Körös völgyéből eljártak a Magyar Alföldre is. Ma azonban csak Erdélybe (Beszterce-Naszód, Szatmár, Mármaros megye, Bánát vidéke), ritkábban Románia déli részébe mennek.² A Magyar Alföldön a békésmegyei parasztgazdák napjainkban is emlékeznek olyan román gyökérárusokra, akik *taiuggyökeret* (Helleborus purpurascens) árultak. A *taiuggyökeret* a beteg disznó fülébe húzták (Gunda, NéprÉrt. 1943:13).

1946 július és augusztus havában végzett tanulmányutamon megtudtam, hogy a vándor gyökérárusok Alsópojény községből elmennek Temesvár, Kolozsvár, Brassó, Nagyszében, Galac, Bukarest, Craiova, Tecuci, Turnu-Severin városok vásárait és piacaira, ahol főleg parasztoknak s más egyszerűbb embereknek adják el a gyökereket s az egyéb növényi részeket. Berza Al. is említi, hogy Kolozsvár vásárain látni olyan paraszt gyógyítókat, akik különböző gyökereket árulnak.³

Kolozsvár piacán és vásárain 1946-ban többször megfigyeltem az alsópojényi gyökérárusok tevékenységét.

A gyökérárus kirakja maga elé a földre terített papirosra a különböző füveket, gyökereket és reggeltől-estig várja a vevőket. Elsősorban az utcasarokra telepsznek le, ahol sok ember megfordul. A gyökérárus nemcsak eladja áruját, hanem meg is magyarázza a különböző füvek és gyökerek használatát. Gyakran megfigyeltem, hogy nemcsak egyszerű falusi emberek, parasztok vásárolnak a gyökérárustól, hanem az iparos és polgári osztályhoz tartozó személyek is, főleg nők. Az egyik gyökérárus azt mondotta, hogy ő gyermekkorában a falujában élő öreg asszonyoktól tanulta meg a gyökerek és füvek használatát. A gyökérárus egy-egy városban 3—5 napig tartózkodik, azután vonatra ül és tovább utazik. A multhan gyalog vándoroltak. A városokban töltött időből egy nap mindig vásár vagy piac napjára esik. Ilyenkor a falvakból bejött parasztok sok ilyen növényt vásárolnak.

Ezek a vándor román gyökéresek a következő orvosi növényeket árulják:

1. *Ferecut* (Polypodium vulgare L.).⁴ A növény gyökerét árulják. A gyökeret meg kell törni, vízbe tenni és a vizet meginni. Szív- és torokfájás ellen használ.

2. *Iarba mazarică* (Sedum acre L.). Tripper, sanker ellen használják. Leveles szárából egy csipetnyit félliter borban megfőznek. A beteg a teából reggel és este iszik.

3. *Brîu d'e vânt* (Lycopodium clavatum L.). Száraz, leveles szárából egy kis csomót félliter vízzel leforráznak s a meleg vízzel a dagadt vagy viszkető testrészt megmossák. Kőszvényes testrészt is ezzel mosnak.

4. *Plumonară* v. *ciumulică* (Nephrodium filix mas). A gyökéresek magyarul is megnevezik ezt a növényt: *szerecsendió*. Elmondásuk szerint a bihari havasokban, a kősziklákon található. Gyökerét használják. A gyökeret megtörik, kiszítálják és a port tejbe v. pálinkába teszik. Köhögés és gyomorfájás ellen isszák. Asztma ellen a következőképpen is használható: a növény gyökeréből egy darabkát letörnek, hideg vízben jól megmossák, ketté hasítják s napon megszáritják, majd teának megfőzik. A teából éhgyomorra egy deci mennyiséget isznak. A növény teája állítólag nagyon édes, de kesernyés utóíze van.

5. *Spânz* (Helleborus purpurascens, a román gyökérárus ismeri és kínálja *taiog*-gyökér néven is). Gyökerét árulják. Ha beteg a ló, a disznó v. a juh, akkor az állat fület kifűrik és egy kis gyökérdarabot húznak a fülébe. Húzzák a gyökeret a ló szügyébe is. (Ugyanígy használják Kadácson, Udvarhely m., ahol az ottani székelyek *paponya* néven ismerik.)

6. *Forăștiu* (Potentilla erecta v. tormentilla). Gumós gyökerét megtörik és pálinkába teszik. Olyan a pálinka tőle, mint a rum. Gyomorhaj és más belső fájdalmak ellen isszák.

7. *Lumin'oară v. limin'oară* (Gentiana asclepiadea L.). A növény hosszú sárga gyökerét vízben teának megfőzik és reggel éhgyomorra egy kis pohárral isznak a teából. Kesernyős íze van az ilyen teának. *Gălbănai* (sárgaság) esetén isszák. Használják az állatgyógyításban is. Ha a tehénnek nincsen teje, a gyökeret megtörik, korpával összekeverik v. vízbe teszik. A korpát megetetik, a vizet megitatják a tehénnel s akkor megjön az elapadt tej.

8. *Brî v. un(t) d'e pământ* (Tamus communis L.). A növény gyökerét reuma és hűléses betegségek ellen használják. A gyökér héját lehúzzák s az így megtisztított gyökeret megreszelik vagy megkaparják és zsírba v. pálinkába teszik. A zsír v. pálinka így áll néhány napig. Azután a zsírral v. pálinkával a fájós testrészt bekenik. Hallottam, amint egy magyar asszony *föld-zsír* néven kérte a romántól. Egy másik, iparos feleségének látszó magyar asszony, amikor már megvette, visszaszöjt a gyökérárusnak: „Biztos, hogy jó, vagy csak olyan gyökér?” — A gyökérárus szerint a *Tamus communis* L. a falu határában ritka növény. Beletelik két nap is, míg szed valamirevaló mennyiséget, de két hétig is eljár utána a hegyek közé.

9. *Ferigă* (Aspidium). A gyökeret tejbe áztatják v. teának megfőzik és asztma ellen isszák.

A mai élet természetesen már mindinkább szűk korlátok közé szorítja ezeket a román gyökérárusoknak a tevékenységét. A nép azonban még ragaszkodik hozzájuk, veszi különböző növényeiket és kikéri tanácsait. Gyógyító tevékenységük jelentőségét legjobban bizonyítja, hogy falujuk-tól elmennek több száz kilométerre s nemcsak parasztnaknak adják el növényeiket, hanem felvilágosultabb társadalmi csoportokhoz tartozóknak is. A román gyökérárusok tevékenysége figyelemre méltó gazdaságnéprajzi szempontból is, mert életformájuk a mezőgazdálkodásnak és a gyűjtögető-vándor életmódnak sajátosságok keveréke. Különbözten Alsópojenyén, Fonóházán és környékén a vándor életmódnak más nyomát is megtaláljuk. Az ott élő románok kereskednek zsindellyel, cserépedénnyel, aszalt szilvával, stb. Schmidl A. írja, hogy Alsó- és Felsőkipány, Fonóháza (nála Funácsa) lakói a sok aszalt szilvát a Bánátba is elviszik, ahol gabonáért elcserélik.⁵ Feltűnő azonban Schmidl A. közlése, aki 1859—1861-ben beutazta a Bihar-hegységet, de minden kérdezősködés ellenére sem akadt az orvosi-növény-gyűjtés nyomaira.⁶ A jó megfigyelő geográfust bizonyára csak elkerülte a kutató szerencséje, mert előtte már Fényes E. is említi a füvekkel, gyökerekkel kuruzsló bihari román asszonyokat.⁷

¹ A kérdés nagy irodalmából magyar nyelven I. Csippék J.: Adatok a felvidéki olejkárok, házaló gyógyszerárusok történetéhez, Népr.Ért. 1907. 8:247., Magyar-Kossa Gy.: Magyar orvosi emlékek 1:77., 295., 2:162—167. Szlovákul legújabbban Hrozenčík J. foglalkozott az olejkárokkal, Turčianski olejkari a ich osudy, Sborník Muzeálnéj Spoločenosti, 32—33:1—8. Tődrőcsentmárton, 1939.

² Butura V.: Plante cunoscute si intrebuinate de românii din Transilvania, Buletinul Grandinii Botanice si al Muzeului Botanic dela Universitatea din Cluj, Kolozsvár, 1936. 16:70—71

³ Borza Al., Noutati etnobotanice românești: o farmacie babeișca. Uo. 17.

⁴ A gyűjtött növények tudományos meghatározását Nyárády E. Gyula tanár úr (Kolozsvár) végezte el, akinek szíveségét e helyen is hálásan köszönöm.

⁵ Schmidl A., Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen. Wien, 1863, 171.

⁶ Schmidl A., id. munk. 157.

⁷ Fényes E., Magyar országnak... mostani állapotja... 4:51, Pest, 1839. Fényes E. ebben a munkájában Bihar-megyből két népi növénynevet közöl. Azt írja, hogy a *fericeș* gyökere lágy időben kedves eledele a sertéseknek, majd pedig a *sztrigoja*-t említi: „A Gróssi határon (szalontai járásban), a' Bratkoja nevű kaszállóban bizonyos *Sztrigoja* nevű palánta gyökerének kimondhatatlan hirtelen ölt mérges leve van” (41). A *fericeș* valószínűleg a *feracea* (Tanacetum vulgare L.), a *sztrigoja* pedig a *strigoia* (Veratrum album L.) lesz. A növényekre I. Buia Al., Plantele noastre medicinale. Temesvár, 1944. 43, 159.

SZÓLÁSOK ARANY JÁNOS MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön

Hít nem szellő: akkor mondja ezt a magyar ember, mikor már megesküdött, mintha mondaná: letettem a hitet, s a hit nem szellő, nem játszom vele (Erdélyi 3641). Csaba királyfi első dolg.: *Mert a hit nem szellő:* bizony meg is állom (9:147). A Pázmán lovagban: Fejedelmi hitemre! — és a hit nem szellő (1:346). A Rákócziéban: Szava játék, hite szellő, kárhozat (1:37). — *Szél a hite* (Erdélyi 3642). *Kinek szél a' hite, tömlőc az országa* (Dugonics 2:220).

Mi türés, tagadás (Erdélyi 8016). *No meg, mi türés tagadás?* (Bolond Istók 3:427). Kivallotta ü, *mi türés, tagadás*, a kistökösce (készítette a levest) (Zemplén m. Laca, Földy Istvánné mesegyűjt. 56:4). *Mi türés, tagadás, nem akarom tovább tagadni* (CzF). — Változatok: Szégyelle a két rongyos öreg menni a lakodalomba. ... de nem vót *türes-tagadás*, menni kellett (Szilágy m. Bogdánd, Katona I. mesegyűjt. NagyMGy 3:13). — *Mit türom, tagadom*, be köll vallanom (Baranya m. Jágónak UMGy 2:48). *Mit türom-tagadom*, fel-séges királyom, egy arany szál-haj mellett (pucoltam a lovakat) (Istvánffy Gyula: Palóc mesék a fenőből 75). *Mit türom-tagadom*, érted jönnek janyom (népball. Szamosháti Csűry). *Mi tagadás benne:* fáj nekem, virágát — Nézni országomnak szép fiatalságát (Arany: Csaba királyfi, első dolg., 9:134). *Mi tagadás benne*, a gyönyörű szép leljánynak elrontották a nótáját (Baranya m. Kopács, Katona I. mesegyűjt. 140. sz. 3:7). *Mi tagadás benne*, én hitemre kifáradtam (Széchényi György lev. 1718, 685). De *mi tagadás* kettőnk közt napról-napra fogyván az üdö, s öregedvén hozza magával az gyakori alteratióktól származott fájdalemat is (uo. 1722, 994). Arany Nyalka huszárában: *Mi tagadás!* helye vón? a pénznek. A tudós macskájában: „*Mi tagadás*“, mond a szelga, „*A cicus nem vétett*.“ Most mán nem vót *semmi tagadás* a Hamupüpkének (Zemplén m. Sára, Dégh Linda mesegyűjt. Hamupüpké 5). — Legrégibb változat: szíuem szerint en magam mentem uolna kgtek latnj, de *uagi türom uagi tagadom vram*, de az szekeres louaim ugi el vntak tsak az cziontiok bórók uagion (1593, Telegdyek lev. 133).

Nem ettem bolondgombát. *Bolond gombát evett:* elment az esze (Kovács Pál 209, Dugonics 1:111, Erdélyi 3084). A NySz Baróti Szabó Magyarság Virágiból (1803) közli: *Bolond gombát enni*. Kőnyinál (1779) így hangzik: *Bolondos gombát még nem evett*. Pap Gyula Palóc népkölteményeinek (1865) egy meséjében: De a királyfi *se ett gombát*, hogy a kendőt visszaadja (112). CzF-ban még: *Ügy beszél, mintha bolondgombát evett volna*. Arany Vojtina leveleiben: Már azt hívém, a muszka had meg-ett. Hát dehogy ett! majd bizony, ily darab *Bolond gombába az beléharap!* (4:366).

Más malmára hajtja a vizet (Sirisaka). *Más malmára hajtani a vizet:* másnak kedve szerint és céljára beszélni (CzF). Szamosháton: *Ü is a más malmára hajtja a vizet:* beszédével, tetteivel a másinak segít, annak más-nál (Csűry). Arany a Vojtina leveleiben: Az ő *malmára hajtod a — v. zét* (4:365). Vö. *A maga malmára hajtja a vizet* (Kertész: Szokásmondások 160). *Minden vizet magad malmára ne kerics* (Dugonics 2:149). *Minden vizet maga' malmára kíván* (1:127). *Minden vizet a' maga malmára térít* (Kovács Pál 172). *A' maga malmára terelni a vizet* (Wagner Nyr 22:562). *A' maga malmára folytatta a vizet* (ua. Nyr 22:508).

Hosszú, mint a szentiványi ének (Nyr 30:354, Szalonta 43:265). *Ojád(n) hosszú, mint a szentiványi ének*, pl. hosszú, unalmas vers, beszéd stb. (Szamosháti Csűry). — Változata: *Hosszú, mint a' Sz. iván éneke* (Dugonics 1:221). *Hosszu mint a Szent Iván éneke:* prolixiusz Iliade (MA). *Ollyan hosszú mint a' Sz. Iván éneke* (Igen hosszú beszéd) (Kis Viczay). *Ollyan hosszú, mint a' Szentiványi nótája* (Szirmay 1:110, 2:139). *Hajlik, mint a szent Iván énektye* (Zala m. Monostorapáti). *Ügy nyúttja, mint a szentiványi éneket:* lassú tempóban, elnyújtva énekel (Szamosháti Csűry). *Ne nyújtssd, mint a*

szentiványi éneket (Polyán Nyr 26:136). *Úgy húzza a szót, mint a szentiványi koldús az értéket*: lassan és hosszan beszélő ember (Pest m. Gyömrő Nyr 6:464). Dugonicsnál így is: *Hosszszú beszédgye, mint Sz. Iván éneke* (1:136). Arany Vojtina leveleiben a rossz rímekről írja játékosan: Vagy küldének, jövőnek, és menének; És több efféle *szentiványi ének* (4:368).

Tanulj, tinó, ökör lesz belőled (Erdélyi 7782, Dugonics 2:133, Máriafi 139, Kis Viczay 122, Matkó NySz, Sopron m. Bősárkány Nyr 17:231): fiatal ember csak szorgalmas tanulással lehet vmivé (Szamoshát Csűry). — Változata: *Tanújj, bórnyu, ökör léssz belőled!* mondja a szülő tréfásan nehéz felfogású gyermekének (Zilah vid. Nyr 28:379). Vojtina leveleiben: *Tanulj tinó, hogy ökörre lehess* (4:366). — Vö. *Ökörtől tanul a' tinó* (Dugonics 2:217).

Szabad a vásár (Erdélyi 8287). Arany Vojtina leveleiben írja: *Szabad a vásár, most költő leszek, Ugy is kipusztultak a céhesek* (4:366) A szólás eredetileg azt jelentette, az idegen mesteremberek csak akkor rakhatták ki árujukat, mikor a vásárt meghírdették (Kertész: Szokásmondások 140).

Szarvat visel (Erdélyi 6985). *Szarva nőtt* (Dugonics). *Ne rakj férjednek szarvakat* (Orczy). Kényén kedvén akar élni, még is hív lenni, a *sima fejekre szarvakat tenni* (Amade NySz). Vojtina ars poétikájában: Bánk, a nejevel, megvénült falun, Sohsem dühöngve többé a *szarun* (4:448).

Vásik rá a foga. Arany Ariosto-fordításában: Vedd el, amelyikre fogad jobban *vásik* (4: 422). Már a régi nyelvben: *Az két lúdfira ingyen ne vássek fogad* (Nádasdi). *Foga vássek Rómára* (Pethő). Bizony az felől egyiknek *se vássek a foga az erdélyi fejedelemségre* (ErdTörtAd). *Csak arra vásott foga* (Bercsényi). Az mi el múlt, *arra ne vássek az fogad* (Decsi) NySz (Kis Viczay 461, Kovács Pál 135). Dugonicsnál: *Bele vásott a' foga* (2: 279). *Semmiben nem vásik immár annak foga*: vén (2: 333). Erdélyinél: *Nem vásik v. kopik benne a foga*: nem lesz része benne (2805, Dugonics 2: 277). A népnyelvben a *vásik* igének magában is van *vágyik*, erősen kívánczik⁴ jelentése, pl. Vannak, kik *reád vásnak*, nem engedlek én másnak (Fejér m.). *Úgyancsak vásik férhez* (Aranyosszék MTsz). Eredetileg csak úgy mondhatták: *vásik a foga vmire*. Egy Baranya m. kopácsi mesében: A gyerekeknek *vágyott a foga a jó ételökre* (Katona I. gyűjt. 86. sz. 10: 8). Nyilván a *vásik v. fáj a foga vmire* és *vágyik vmire* keveredéséből.

Töri a csűrhejárást: töri a fejét, esztét (Debrecen MTsz, Szamoshát Csűry). Arany Hamlet-fordításában mondja az egyik sírásó: *Ne törd tovább a csűrhejárás!* (6: 279).

Megy, mint a karikacsapás (Erdélyi 453a). *Úgy megy, mint a karikacsapás v. mint a parancsolat* (Szolnok m. Kenderes Nyr 15: 182). Bereg megyében és a Szamosháton: *Úgy ment minden, mint a karikacsapás*: gyorsan, rendben hiba nélkül (MNy 35: 332, Csűry). *Úgy mén a dőga, mint a karikacsapás*: rendesen (Tisza-vidék Nyr 13:88). Változata: *Új jött, mint a karikacsapás*: gyorsan, nagy zajjal (Szilágysomlyó Nyr 12: 334). Beregben azt is mondják, *Úgy fűjtam a leckét, mint a karikacsapás* (uo.). A Szentiványi álomban: *tanulja be, mint a karika csapás* (6: 21). Már Baróti Szabó is ismerte: *Ez nékem egy karika csapás*, elég ember leszek erre (NySz). A gyerekek játékból, a karikázásból vett kép. Vö. *Ez csak egy karika hagyítás* (Dugonics 1: 46).

Egy bakot nyúáz (Erdélyi 492). *Egy bakot nyúznak* (Dugonics 1: 62). *Mindég egy bakot nyúáz* (Kovács Pál 27). *Egy bakot nyuazni* (Kis Viczay 135). *Mindenkor egy bakot nyuazni* (uo. 64). Az bizonyos, hogy az palatinustól is nagy nyughatalanságom van, mert egyáltalában nem akar se interestemről, se capitalisomról való contentatiómról másképen gondoskodni és megfizetni, hanem *szüntelen egy bakot nyúázván* ezen Draskovich Ádám adósságával akar contentálni (Széchenyi György lev. 1711, 254). Változatai: *Tsak azon egy bakot nyuza* (Kis Viczay 93, Szirmay 1: 101, 2: 128). Arany Aristophanes-

fordításában: *De ne nyuzzatok mind' egyet*: Vannak ám az érvelésnek sok egyéb fogásai (A békák, 1051). *Czak azon bakot nyúzza. Vgyan azon bakot nyúzza. Vgyan azon bakot nyúzod*: eandem cantilenam canis (Deesi NySz). *Azon bak nyúzás*: Verborum redundantia (Calepinus). *Azonbac nyuzas*: Tautologia (MA). *Azon bakot nyúzni, azon regét dúdolni* (Wagner Phras. Nyr 33 : 37, Máriafinál mindkettő külön, 147). *Azon regét dudolni*: Antiquam occinere cantilenam (MA, Kis Viczay 135).

Két dudás egy csárdában. CzF-nál: *Két dudás egy csárdában meg nem fér*. Erdélyinél: *Két dudás nem fér meg egy csárdában* (1879). Kovács Pálnál: *Egy tsárdában két dudás meg-nem fér* (23). PPBl-ban *Két dudás nem fér-el egy kotsomán* (NySz.). Kis Viczaynál: *Nem jó egy kortsmán két dudás* (541). *Nem illik két Dudás egy kortsmára* (134. Szirmay 1 : 103, 2 : 130). Dugonicsnál: *Egy kocsmába két dudás*: illetlen (2 : 3). Arany Aristophanes-fordításában így alkalmazza: *különben Se' fér meg egy csárdában két... zsvány* (az eredetiben: egy borkorban két tolvaj, 7 : 260).

Gyanuperrel élek. A régi nyelvből csak két adatot idéz Kertész, Nyr 65 : 101, erre a kifejezésre, 1614-ből és 1680-ból, azért érdemesnek tartom közölni a köv. adatot, amely Széchényi György egyik 1713-ban kelt leveléből való: Ha mindezeket perpendáljuk, bizony másképen gondolkodhatik akárki is felebarátjának állapotjáról és nem csudálkozhatnak s nem gondolkodhatik, annyira az gyanupörrel sem élhet, hogy ennyi jószágból, ha enyim volna, így s amúgy élnék s adósságot fizetnék. Könnyű akármit is elgondolni, de ha az dologhoz köll nyúlni, mikor az közepire ér az ember, ott sülyed bele az sárban (1713, 455—6). Erdélyinél: *Élt a gyanuperrel*: sejtven, hogy baja lehet vmiért, elvonult, odább állott (3155). Arany Aristophanes-fordításában: *éltünk a gyanuperrel* (8 : 150).

Úgy bámul, mint a sült hal (Nagybánya Nyr 8 : 326). Arany Aristophanes-fordításában: *Eltátja száját, s csak néz, mint a sült hal* (7 : 52). Szamosháton: *Hálgat, mint a sült hál*: ostobán hallgat (Csűry).

Feljött a hava: bolond módra beszél v. tesz (Erdélyi 3442, Debrecen Nyr 36 : 285), megholondult (Debrecen 8 : 426). Szamosháton *Féjött a hava*: rájött a bolondja (Csűry). Tokajban: *Feljön a hava*: rájön a bolondság (Nyr 22 : 428). Heves és Borsod m.-ben: *Föltetszett a hava*: feljött a bona hórája, nem fér a bórében, rossz kedvében van, veszekedik szüntelen (Nyr 9 : 178). Hogy itt a hó tkp. a m. 'hold', bizonyítja, hogy Debrecenben úgyis mondják: *Hódja van* (uo.) Vö. *Feljön a hava, mint a holdvilágnak*: igen szeszélyes ember (Hajdú m. Nádudvar Nyr. 8 : 277). Vö. Arany Aristophanes-fordításában: *hava-járó együgyű ember*: lunaticus (7 : 129, 8 : 486). Hát aki leányra vetette szemét, s *feljő neki rá a bolondja*, Szabad-e a közösből vennie, s úgy megajándékozni kegyéért (8 : 328).

Egy húrón pendülnek (Erdélyi 3728). Máriafinál: *Valakivel egy húrón pendülni* (138), Szirmaynál: *Egy húrón pendültünk* (1 : 106, 2 : 134), Arany Aristophanes-fordításában. No, *egy húrón pendülsz* tehát az ángolnahalással (7 : 60). Az első lopásban: Ilyen egy házaspár összeillik szépen, *Nem más húrón pendül a kétféle nőtá* (3 : 345). A NySz már a régi nyelvből idézi. Eltérő változatok: A többi is azon kutyabél húrón pendülnek (Matkó 1668 Nyr 2 : 32). *Egy hűrt pendítenek* (Dugonics 1 : 65). *Egy hűrt pengetnek* (Ballagi).

Jó tett helyébe jót várj! Ennek a népmesénkben oly gyakran előforduló szólásnak (vö. Orsz. Néptan. Egy. Évkönyve, 1943 : 59)¹ tiltó alakja közmondássá vált, pl. a Csaba királyfi első dolgozatában: *Jótétedért ne*

¹ Pl. *Jótét hejjebe jót várj v. Jótéteményidér jót várj*: a jótett megtermi a maga gyümölcsét: jót jóval viszonznak (Szamosháton, Csűry). *Jaotét helyébe jaot várj!* (Mátvalja, Felsőborsod Nyr. 38 : 332). Arany Aristophanes-fordításában: barátomat Segíthetém ha kértek; s gondolám, *Jó-tétemért jót várhatok viszont* (8 : 134). Vö. még A nagyidai cigányokban: Puk Mihály azonban jóval fizet jóér' (4 : 237).

várj jót (9:154). *Jaótétedé ne várj jaót!* (Palócság Nyr 21:510). *Jaó tétē dér sosē várj jaót!* (Felsőborsod, Mátraalja Nyr 38:332). Az irodalomban még gyakoribb: *Jó tettetért jót ne várj!* (Dugonics 2:17). *Jó töltödért jót ne várj!* (ua. 2:159). *Jó tett helyedbe jót ne várj!* (Kovács Pál 16). *Jó télemény helyében jót ne várj* (Kis Viczay 519, Szirmay 167). *jóttott helyébe jót ne várj* (MA). *Soha jó tett helyében jót ne várj* (Kis Viczay 37). *Jó tett helyébe jót ne vár-is (!)* (Máriafi 146), *de ugyan yrtak hogy yo tet helebe got ne var soha* (Héderváry-csal. okltára 2:73). Pal deaknak feleség wtan en Jol teott Embere volkam de felsegedet meg keowetem hallottam hogy Jo teteleert nem kell Jót varni (1581, Báthory István lev. 2:173). — *Jól töttöd helyébe rosztat várj!* (Dugonics 1:85).

Zöld karikát hányt a szeme: ez mint következése pl. ütésnek, jelenti, hogy keményen bántak vele, meg volt szorulva (Erdélyi 4153). (*Zöld*) *karikát hány a szeme:* karikaforma káprázat lebeg előtte, mint pl. erős ütés, arcul csapás következtében szokott történni (CzF). Szabolcs m. Földesen: Úgy pofon vágta, hogy *zöld karikát hánt a szeme* (Nyr 3:225). Aristophanes-fordításban: Bizony, még is teszem ma, hogy *szemed zöld karikát hány!* (7:240). Furkó Tamásban: E volt ütés magáért!... most is zúg a füle, *S nemzetiszín karikát hány a szeme bele* (4:356). Az elveszett alkotmányban: sanda szemét is, Mellyet (a ball) zúgó kövecs úgy megszujta szemöldön, Hogy megaludt mindjárt, és *nemzeti szín karikát hányt* (4:137).

Nem sokat hoz a konyhára: nem sok hasznot hajt (Szamoshát Csűry). Arany Aristophanes-fordításában: *S mit hajt e rythmus a konyhára* (7:142). *Nem sokat hoz a konyhára* (Rákóczy Gy.) Látod é melly *keveset hoz a Pápiást konyhájára a régiség* (Matkó 1668 Nyr 2:30). *Semmit nem hoz az konyhára* (Decsi, Kis Viczay 437, Máriafi 145, Kovács Pál 39, 133). *Semmit hoz az az konyhára* (Tolnai 1632). *Mit hoz a konyhára:* quid ad Mercurium? (Czeglédi). Ugy-is *semmit sem vinne a pápa konyhájára* (Matkó NySz). *Semmit sem hoz (hajt) a konyhára* (Kis-Viczay 353, 342). *Nem hajt a konyhára* (Erdélyi 4582). *Nem sokat hoz a tánc a konyhára* (7661). Kis-Viczaynál: *Tsak a' kedves a' mi valamit hoz a konyhára* (343).

Körmére ég. (Faludi után Erdélyi 4661) Akkor mondják, ha nagyon sietős az ember dolga. Eredeti alakja így hangzott: *Körmünkre égett(f) a' gyertua* (Szirmay 1:99), s a szerzetesek életéből került ki a szólás, akik a körmükre apró viaszgyertyát ragasztottak és sietniök kellett az imádság elolvasásával. (Tolnai MNy 7:276. Kertész: Szokásmondások 255). Megvan a szólás Széchenyi György leveleiben is: Én találg nem udvarolhatok, mert hanyatt-homlok vagon készültem a pozsonyi útra, rövid napok *körmökre égvén* ahhoz kölletik látnom (1722, 1053). Szamosháton a nép is használja: *A körmire égett a dolog v. a körmire hatta égni a' douagot:* addig halogatta, hogy most már nem tudja idejére elvégezni (Csűrv). Máriafinál: *Még körmére nem ég* (136). Arany Aristophanes-fordításában: Jertek velem, siessetek, mert nincs idő habozni, Sőt a *körmünkre ég* bizony, hogy itt dologho' lássunk (8:394). Wagner Phraseológiájában: *Körmünkre ég vala a munka* (Nyr 33:35). Szatmár m. Patóházán még megvan eredeti alakjában: *Körmére égett a gyertya:* végsőkre hagyja a dolgot (Nyr 15:325) Dugonicsnál még: *Körmére égett a' tapló* (2:205). *Körmére égett a' tekeres* (2:287).

Minden lében kanál. Szamosháton: *Mindē(n) lébe kanál:* mindenbe bele-szól, mindenbe beleártja magát szükségtelenül (Csűry). Aristophanes-fordításban: *sok lében kanál vagy* (7:368). Faludinál: *Minden lévbenn kanály* (NySz). Erdélyinél: *Minden lében egy kanál* (4118). Szirmaynál: *Mindenbe kalán* (140). Kis Viczaynál: *Mindenben kalán ő* (321). Máriafinál: *Minden tálban kanál ő* (137). Kovács Pálnál: *Mindenben kalán akar lenni* (22). Debrecenben: *Mindenbe fakanál* (Nyr 4:420). *Ne légy mindenbe fakanál!* (uo. 5:177). *Ne légy mindenben kanál* (Dugonics 2:148). Változata *Minden tálban kanál* (1:128). Erdélyinél: *Minden tálban egy kanál* (4118).

Dugonicsnál tagadó alakban is: *Nem minden táiban kanál* (1:6). Szamosháton: *Mindén(n) szárbá ety kanál* (Csúry). Erdélyinél: *Minden szarban egy kalan* (4104). Szabolcs m. Földesen: *Mindén mosáikba kanál*: sok dologban kapkod, pedig nem ért hozzá (Nyr 2:419). Szeged vidékén: *Minden mostéikban kanál az ő nyelve* (Nyr 1:92). Dugonicsnál: *Minden mostéikban locskál* (2:208). *Minden leben locs* (Baróti Szabó, Erdélyi 5015). Ardelio: Czekczapo, Nyughatatlan, *minden levbe lots* (MA). Ardelio: Tséltsap, Mindenfelé magát tsapo, *Minden leben lots* (PP). A nyughatatlan elméjü, felette gondos csélcsapos, közköpi, *ninden lebe locs* (curiosus) bészini magát, az az holott ő neki semmi köze nincs (Comenius). *Miért kellett minden levben locs embernek lenni* (Czeglédi). *Az teuben locczalkoduánn* (Balásti NySz).

Ha ló nincsen, számár is jó (Szeged Nyr 8:460). *Halú nincs, a számár is jó*: ha jobb nincs, azzal elégedjél meg, ami van (Szamoshát Csúry, Hunyad m. Lozsád Nyr 22:458). Arany Vojtina leveleiben: *hol ló nincs, jó a számár is* (4:366). Aristophanes-fordítása jegyzetében: *Ahol ló nincs, számár is jó* (7:344). *Ahun ló nincs, ott csacsi is jó* (Szentcs Nyr 8:370). *Ha ló nincs, akkor számárnak is van ára* (Somogy m. Nyr 6:41). *A' hol ló nints, a' számárnak-is kelete vagyon ott* (Kis Viczay 244). *A' hol ló nints, a' számár-is el-kél* Kovács Pál 17). *Ahol ló nincs, számár is el kél* (Dugonics 1:284, 2:176, Erdélyi 5161). *A hol nints ló, számár-is kedves ott* (PPBí NySz). *A' hol ló nints, a' számár-is kedves* (Mariafi 137). *Számár is kedves, hol ló nincs* (Baróti Szabó NySz).

Fejébe sült a' pártá (Dugonics 2:332, Erdélyi 6266). Arany Aristophanesében így használja: *a pártába sülő hajadon lányok* (8:157); *pártába sült vén tegény* (7:526).

két pofára dolgozik: telhetetlen, nagyevő (Szeged vid. Nyr 3:30). Szamosháton: *Tel dugja mind a két pofáját* (Csúry). Aristophanesben: *mindkét pofára őrleni* (7:384). Dugonicsnál: *Két pofára eszik, mint a' juhász bojtár* (2:308).

Megadja a beszédnek savát-borsát: jóízűen beszél (Kecskemét Nyr 19:90). *Sót is borsot is eleget ada szavának* (Faludi NySz). Aristophanes-fordításában: *beszélni jól tudok, savát-borsát megadni* (7:29). A régi magyar szakácsmesterségből: *Megadja savát, borsát* (Erdélyi 6857). *Megatta savát-borsát*: megadta kellő ízét, a hozzávaló fűszereket (Szamoshát Csúry). *Megadja savát, ízét, borsát az ételnek* (Baróti Szabó NySz). *Meg tudgya adni savát a lévnek*: okos (Dugonics 2:117). *Add meg a savát úgy, mint az urad szereti, annakutána borsold s gyömbérezzed meg* (Radvánszki-féle szakácskönyv 14). *Megborsold és savát megadjad* (uo. 27). Mikor feladod, az táiban megborsoljad és savát megadjad (uo. 41). L. Kertész: Szokásmondások 55.

Eleszűszott a szája: illetlent mondott (Nagykünság Nyr 2:274, Debrecen, Szatmár Nyr 36:92). Arany Aristophanes-fordításában: indulni kell, oh férfiak! mer' így kell egymást nevezniünk szüntelen, *hogy el ne csússzon a szánk* (8:306). Dugonicsnál: *El csuszamodott a nyelve*: hazudott (1:265). *Szalonnát evett, megcsúszott a szája*: hazudott (Hódmezővásárhely Nyr 2:421). Erdélyinél: *Botlik v. megsiklott a nyelve* (5811).

Egye meg a szurkot! (Erdélyi 7541). Szamosháton: *Ed meg a szurkot!* enyhe, tréfás szidás (Csúry). *Nem eszi a szurkot*: kevésbé egygyű emberre mondják (Erdélyi VáK. 6583). Az Aristophanes-fordításban: *Meg-evéd a szurkot előlem* (Ar. jegyzete szerint közmondás azokra, kik a más beszédébe vágnak).

Nem fenékg tejföl (CzF) *Azt gondolja: fenékg tejföl* (Erdélyi 7701). *Ez is azt gondolja, fenékg a téfel*: azt hiszi hogy ilyen meg olyan bővében van a jónak (Nagykároly Nyr 7:229). *Azt gondolja, fenékg tejjel* (Tokaj Nyr 22:428). *Azt hiszi, fenékg tejjel*: hogy nem lesz baja (uo. Nyr 20:189). *Azt gondolná az ember, hogy fenékg tejjel* (Nagybánya Nyr 8:278). *Azt hinné az ember, ha beszélni hajja, hogy fenékg tejjel*, pedig hát tökéletlen ü keme (Beregszász Nyr 28:422). *Azt hitte, hogy fenékg téfel, pég csupa*

savó: azt hitte, hogy jól lesz dolga, pedig éppen ellenkezőleg van (Zilah vid. Nyr 28:332). *Nem mindig fenékgig téjfel: nem lehet mindig jó dolga az embernek (uo.). Ő se fenékgig téjfel: ő se jobb a Deákné vásznánál; ő se jobb, mint más (Debrecen Nyr 2:464). Hallya ked, nem egészen fenékgig tej föl (Dugonics 2:72). A' téjnek sincs fenékgig föle uo. 1:295).* Arany Aristophanes-fordításában: kiténik, Hogy az a híres nagy uraságod sem egész fenékgig csupa téjfel (7:238).

Kinek a pap, kinek a papné (Erdélyi 6167, Arany 10:397): az ízlés és szokás különböző (Nagybánya Nyr 10:473, Veszprém m. Sztgál 3:85). *Gusztos dóga, ki a papot, ki a papnét* (Csongrád m. Mindszent Nyr 28:522). *Kinek a pap, kinek a papné, de nekem a lánya* (Erdélyi 6167). *Kinek a pap, kinek a papné, nekem a jánya* (Szamoshát Csűry). *Ki papját, ki papnét, ki pedig palástját* (Erdélyi 6167). *Ki Papját, ki Papnét ki pediglen palástját(!)* (Dugonics 1:172). Az igen közönséges magyar példa szerint: *Kinek tetszik papja, kinek a papnéja, kinek a palástja* (Gvadányi NySz). *Kinek a pap, kinek a palástja* (Erdélyi VáK 5337). *Ki a' Papot szereti, ki a' palástját* (Máriafi 138). *Ki szereti Papját, ki pedig palástját* (Erdélyi 6167, Kis Viczay 123). *Ki szereti Papját, 's ki pedig palástját* (Kis Viczay 523). *Kit papjáért szeretnek, s kit palástjáért* (Decsi NySz). Vö. még: *Jobb a papné, mint a pap* (Erdélyi 6166).

A bicska is kinyílik tőle: rossz borra mondják (Erdélyi 819). Hajdú megyében: *Olyan savanyú, hogy kinyílik a bicska tülle* (Nyr 7:179). Arany egyik levelében írja Tompának: *Van-e új borod, melytől bicska nyílik az ember zsebében*, de mely kandaló előtt, új kolbászra, oly kimondhatatlanul jól esik? (11:280). Tersánszky J. Jenő A félbolond c. regényében: Hát a bor jó kis savanykás, bicskanyitó volt (41).¹

Eben gubát cserélt (Dugonics 1:48, Erdélyi 1985). *Ebén gubát cserélt* (Palócság Nyr 21:510). *Ebenn gubát tserélni* (Baróti Szabó NySz). Arany Lévaynak írta 1853-ban: Ha volna kedved *eben gubát cserélni*, te is felléphetnél [a pályázaton] (12:17). Megrövidítve: *Eben guba* (Margalits). Akkó' hát *ébén guba*: mindegy (Bács m. Ada Nyr 28:335); *ëbënguba, ëgykutyá*. Akar Jani, akar Jóska: *ëbënguba*, ész szikrát së vattok külömbek (Vác NyF 10:77). *Eben guba, mind egy furma, mind egy kutyá* (Ipoly vid. Nyr 1:178). *Eben kutyát* (Erdélyi 1930). *Eben kutyát cserélt* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:135). *ëbënkutyát cserét* (Rábaköz Nyr 24:585). Vö. Csefkó: Szállóigék, szólásmódok 109.

Eső után köpenyeg (Erdélyi 2291). Arany egyik bírálatában írja: annak megtudása, érdeklődés dolgában, jóformán csak *eső utáni köpeny* hatásával bír (10:52). Tompához 1854-ben írt levelében: Mindegyik jó lesz *köpeny-nek eső után*, mert, úgy hiszem, ünnep után kántálok velök (11:334). *Elmúlt esőnek nem kell köpenyeg* (Máriafi 139, Kovács Pál 29, Dugonics 1:89, Erdélyi 2292, Szamoshát Csűry, Kaposvár Nyr 28:522). *Késő esső után köpönyegget hozni* (Kis Viczay 457). *Hogyha meg-vert eső, tudjad, hogy már késő köpönyegget vened* (PP NySz). *Hogy ha meg vert esső, tudgyad: hogy már késő köpönyegget rád vened* (Szirmay 1:100, 2:126). *Esső előtt kell köpönyegről gondolkodni* (Kis Viczay 506). *Eső előtt kell a köpönyegről gondolkodni* (Kovács Pál 140). *Eső előtt kell a köpönyegről gondoskodni* (Ballagi).

Faképnél hagy. Jelentése: szó nélkül otthagy. Régi szólás, a NySz is idézi: *Titeket a fa-képeknél hadtak* (Czeplédi). Bizony, ha a' lenne, sokan a' fa-kép mellett hadnának benneteket (Pósa-házi). Széchenyi György leveleiben: Mert engemet is már az *fa-képnél hagyja* Angranóné asszonyom (1717, 628). Dugonicsnál: *Ott' hagyták a' fa képnél* (2:281, Kovács Pál 176). Arany egyik 1847-ben írt levelében: kár e könyvben, hogy ott hagyja az embert a *faképnél*,

¹ Ugyanott az orrod iöle fokhagymás (Nyr 72:117): ... de ettől Bim úr orra fokhagymás maradt (34).

ahol a legnehezebb, jelesül a karénekekben (11:29). A Szamosháton más értelembe használják: *Faképnél hágy* a benneteket: menés közben megelőz (Csúry). Változata egy pürkereci mesében (Brassó m. Hétfalu): Elrepültek a fiúval és a többi a *faképnél maradt* (MNGy 10:30). Békésben is: Szuszka Sári ott maradt a *faképnél* (Végh: Sárréti népmesék 45). Ez is megvan a NySzban: Az Báthorista uraim köszörülhetik fogukat, de bizony az *faképnél fognak maradni* (ErdTörtAd 2:57). A szólás magyarázatát l. Csefkő: Szállógék, szállásmódok 113.

(Folytatjuk)

MAGYARÁZATOK

Orosz eredetű szavainkhoz.

Trócsányi Zoltán (Nyr 72 : 168) felszólította nyelvészeinket, figyeljék meg, szaporodott-e a második világháború folvamán a magyar nép szókincse orosz eredetű szavakkal. Az alábbi szójegyzéket tizennégy, az ország különböző részéből jött hallgatóm, a szegedi lakosok beszéde és végül a szegedi Nagy Sándor Az Úr jó viléze (rövidítve: NS) című 1948-ban megjelent regénye alapján állítottam össze.

Trócsányi szerint „három szót mindezenre megtanult a magyar ember: a *zdravstvujte*, *do szvidánija* és a *davaj* szavakat”. Abban egyetérték Trócsányival, hogy ezt a három szót átvettük, csakhogy Trócsányi nem a szavak kiejtését adja, hanem betűszerint írja át az orosz szavakat. Feljegyzéseim szerint a következő alakokat figyelhetjük meg: *drasztutye* (Hódmezővásárhely, Orosháza), *drasztutyi* (Hajmáskér, N. S., Tompa Bács m.), *zdrasztvutye*; *daszvidanyja* (Hódmezővásárhely), *daszvidánya* (Makó), *doszvidányja* (Orosháza); *davaj* (Hódmezővásárhely, Orosháza, Szeged, Makó). Sokan *dáváj*-t ejtenek, azonban a továbbképzett igealakban mindig labialis a található: *davajozni* 'davaj kiáltással gyorsabb mozgásra, munkára serkenteni'. — A következő szavakat Trócsányi nem jegyezte föl: *kleba* 'kenyér' (Hódmezővásárhely, Orosháza, Tompa, Szeged). A szó orosz alakja хлеб, a magyarba átkeült alak a gyakrabban használt genitívus partitívus. Az orosz x hang megfelelője nincs meg a magyarban, ezért k-val helyettesítették (vö. német Pech ~ m. pek, német Schach > m. sakk). Ehhez

a hanghelyettesítéshez tartozik még: *karasó* jó, szép, jól van (Hajmáskér, Makó), *karaso* (Hódmezővásárhely), *chárásó* (Szeged). Nagy Sándor szerint: *karasó* (61, 67) *karos* (33), *kharoso* (231); *karos* a rövidebb, *állitmányi* alak); *nyekaros* (N. S. 33) nem szép, nem jó, *nyekarasó* (Makó). Utután: *tavaris* (Szeged), *továris* (Orosháza, Makó, Tompa). Gyakrabban halljuk a *továris* alakot, valószínűleg azért, mert még a két világháború közt a nyomtatott orosz alak betűszerint átirott hangalakja terjedt el. Mindenütt hallható a káromkodás ismétlése: *jobtvojmáty*. Sokan nem is tudják, hogy szó szerinti jelentése b... m az anyád. Még az első világháború idejéből maradt és most felújult az oroszban német eredetű *lágér* tábor és a *zabrálni* rekvirálni, elvenni szó. Egyéb szavak: *kaput* 'vége van neki', *császi 'óra'*, *nyepanyimáj* 'nem értem' (*nye panyimáj*u helyett), *pagyom* ~ *nu pagyom* 'gyerünk', *kusáty* ~ *kuságy* 'enni', *szpáty* 'aludni', *bárisnya* ~ *bárizsnya* 'kisasszony', *gyévuska* 'kis-lány', *dá-dá* 'igen-igen', *raboty* ~ *rabota* ~ *rabota-rabota* 'munka' (az utóbbi szót biztatásképp, ösztökélésre használták), *dáváj* *raboty* 'dolgozz', *votka* 'pálinka', *igyi* *szudá* 'gyere ide', *igyi* 'menj', *pasli* 'gyerünk', *ruszki* 'orosz', *nyebojsza* 'ne félj', *vina* 'bor', *lityinánt* 'hadnagy', *tábák* 'dohány', *dokument* 'igazolvány', *záftra* 'holnap', *szicsász* 'mindjárt', *szpasziba* 'köszönöm', *nyicsevo* 'oda se neki'. Némelyik az oroszban is idegen eredetű. — Két szóból képeztünk tovább igéket: *dáváj*: *davajozni*; *pasli*: *paslizni* = *elpaslizni* 'eliszkolni, megszökni'. — Az irodalom útján átvett szavak:

lösung 'felmondat', *kulák* 'kizsákmányoló' (ma már Szegeden és környékén általánosan használt megvető kifejezés: *te, kulák* 'te, csaló'), *bolsevik* ~ *bolseiviki* (az első alak a helyes, az utóbbi az oroszban többszám), *mensevik* ~ *menseviki* 'szocialdemokrata', *szachanov.sztá, brigád*, (a *brigádéros* a hadifoglyok nyelvéből), *norma* 'megszabott munkateljesítmény'. Csak a hadifoglyok nyelvében fordul elő: *cáp-cáráp* 'lop' (or. *цап* — *цапан* 'rácsap, megragad'). Az írott nyelv közvetítette viszont ezeket: *proletkult* 'munkáskultúra', *kruszok* 'irodalmi kör', *SzSzSzR*, *kompárt*, *CK* "központi bizottság". Valószínűleg még sok más szót is ismer köznyelvünk a második világháború idejéből és az irodalmi nyelv sok orosz fordulatot terjeszt el magyar fordításban: pl. *teljesíti a normát* = *ор.вполнять норму, túlteljesíti a normát* = *перевыполнять норму*. Ezeknek a magyarra fordított orosz kifejezéseknek a tüzetes vizsgálata még hátra van. Erdődi József

Vengerka. Ez az orosz szó Magyarországon a sajtó útján a századforduló idején terjedt el,¹ amikor az esz-közökbén nem válogatós tőke új kereskedelmi ágat fejlesztett ki: a leánykereskedelmet. Leiketlen kufárok a magyar fővárosban szervezték meg a leánykereskedelem központját, innen adták el és szállították a nyomorban élő, munkanélküli magyar leányokat a cári Oroszországba — Vladivosztokig, a Balkánra és Dél-Amerikába. Ennek az „arucikk”-nek a neve a középeurópai és a szláv piacokon *vengerka* volt. A *vengerka* prostituált

¹ A *vengerka* szó a magyar nyelvben 'magyar táncosnő', 'magyar kokott' értelemben főként Pásztor Árpád nagy könyvsiker aratott *Vengerkák* című regénye nyomán terjedt el. Ez a regény először 1915-ben jelent meg. 1917-ben már hetedik kiadását hirdették a regényből írt színmű függelékében („Hetedik kiadás, 18 ezer. A legnagyobb magyar könyvsiker”). A *Vengerkák*, színmű hat képbén először a Vig-színházban került színre 1917 március 8-án s ugyanebben az évben könyvalakban is megjelent. Szerzői Góth Sándor és Pásztor Árpád. Film is készült róla.

Pásztor Árpád használta-e először a *vengerka* szót a magyar nyelvben — vagy újságokban előtte is leírták már másik is, csak az 1915 előtti újságok áttanulmányozása alapján állapítható meg.

nő" értelmezését szótárakban nem találtam meg. A *vengerka* Kojranszkij Orosz-német szótára szerint (1900) Ungarin; — Pavlovskij Orosz-német szótára szerint (1900): 1. Ungarin; 2. der ungarische Rock. — A Lochovic—Rudas Orosz-német szótár szerint: 1. Ungarin; 2. (tánc) ungarischer Tanz. A *vengerka* tehát az oroszban: 1. magyar nő; 2. magyar kabátot (tudomásom szerint zsinórdíszes magyar kabátot és ugyanilyen házikabátot, otthonkát); 3. magyar táncot jelent. *Gitárfy Zoltán*

Két orosz jövevényszavunk. Trócsányi gyűjtését én is megszerzem kettővel. Az egyik: *katorga*: kényszermunka. A Langenscheidt-féle orosz-német zsebszótár szerint jelentése: Zwangsarbeit (in den Bergwerken usw.); Galeerenstrafe; fig. Plackerei, Jammer, Tretmühle; (régén) Galeere. Lenström szótára szerint: Verdammung zum Festungsbau, Galeerenstrafe; fig. Jammerstand. Mitrák orosz-magyar szótárában: gálya, evezőshajó; kényszermunka, bányabüntetés; gályarabság. — A másik: *ochrána*: cári titkos politikai rendőrség. Langenscheidt szerint: Schutz; Verwahrung; (régén) Geheimpolizei. Mitráknál: védés, ótal-mazás; védelem; megőrzés; megóvás. Mindkét szó csak az irodalomban fordul elő, még pedig a *katorga* a regény-, az *ochrána* pedig a politikai irodalomban. A népnyelvben ismeretlenek. *Beke Ödön*

Tulipiros. A Melich-Emlékkönyv 48—54. között dolgozatomban azt igyekeztem bizonyítani, hogy ez a szó nem a franciaországi Tours város nevéből való (*toursi pīros > tulipiros > tulipiros*), amint Gombocz MNy 2:266 csak úgy hozzátétsképen említette, s ahogy Horger MagySzavak 15 bizonyosnak vélte, hanem a verés okozta sebnék, a *túr* ~ *tur*-nak a *pīrosa* a *tulipīros > tulipiros*, mint ahogy az ütés nyomán támadt kék színe a testnek a *hupikék*. Azonos szemléletből fakadtak, azért fordulnak elő rendszerint egymás társaságában: *tulipiros, hupikék*.

Beke Nyr 71:168-9 szerint ez a magyarázatomban nem lehet helyes. Először azért nem, mert a *tulipiros* jelentése

'világospiros', viszont a seb 'nkább barna; másodsor meg azért nem, mert a *turi azaz sebi, vari stb. piros* mondattani szempontból lehetetlen összetétel.

Az első ellenvetésre azt felelhetjük, hogy csak a régi se, a varas seb barnaszínű, az ütés nyomán támadt friss seb mindig 'elevenpiros', ahogy Czff mondja a tulipiros színt értelmezve. A másodikra meg azt, hogy a nyilvánvalóan tréfás *turipiros*, mint számos más tréfás összetétel (vö. *jajvörös, verdíveres és a hupikék* (is)) nem követi a rendes, komoly összetételek merev mondattani szabályait.

Beke i. h. azt gondolja, hogy a kérdéses szó előtagjában Mezőtúr, röviden Túr város neve rejlik: régente ugyanis híresek voltak a túri vásárok és bizonyára innén vitték haza a *túri piros keszkenőt* és ennek a nevéből lett volna a *tulipiros*. Érdekes ötlet, csak az a baja, hogy nem lehet bizonyítani, és bizonyítás nélkül csak pusztá föllevés marad. Annakidején én is gondoltam rá, de hamarosan sutba tettem. Pedig ismertem a túri vásár híreit, nemcsak szó-lásokból, hanem még diákkoromban emlékezetembe ragadt népdalokból is, pl. *Túri vásár sátor nélkül*, Mit ér a lány turnír nélkül? — Kis kalapom darutollas, virágos, A fejemen jaj de nagyon betyáros, Most vettem a *túri vásár* elején, A darutoll jobbra-balra hajladoz a tetején. — Veszünk rózsám, kenyeret, vékony szalonnát, Kacsalábban forgó aranypalotát, Selyemkendőt, sej, haj, selyemkendőt gyenge válladra, Úgy megyünk el, rózsám, a *túri vásárra*. (No ezek aligha kendőt venni mentek oda.) Ismertem a túri vásárt Fényes Elek Magyarország geogr. szótárából is: Mező-Tur. Népes országos vásárt tart. A *turi marhavásár országszerte híres* (3:223). Vö. még: Hej ismerem a *csengőt*, Volt is a kezembe, A *túri vásárra*, Ihajla, Fizettem meg érte, Igaz a' (MNGyüjt. 2:59).

Amde azt is tudtam, hogy van, vagy volt badacsonyi bor, balatoni fogas, bácskai bicska, baranyai tarisznyás, baranyai kés, baróti túró, bécsi acél (Faludi), bécsi bicska, bécsi piros, bécsi reték (Lippay), bécsi rongy, bécsi szelet, bécsi szoknya su-

hogós, bonyhádi tehén, borszéki víz, brassai posztó, debreceni kolbász, debrei burnót (Gvadányi), csányi dinnye, csetneki nadrág (=bílincs), dömöcki kard, egri bikavér, fehér-vári bicska (Jókai), frankfurti virsli, füredi nyereg, kadarkúti fene (Népkölt. Gyüjt. 8:314), kassai sonka, kecskeméti barack, kocsi szekér, kolozsvári káposzta, komáromi cipő, légrádi bicsak (Faludi), lipitai túró, madi bicsak fanyelű, ha elvész is, megkerül, miskolci kocsonya (békával), párisi kolbász, pozsonyi patkó, radai rosszseb, sebesi aba, sebesi pokróc, soroksári kenyér, szalontai sertés, szegedi paprika, szerémi ürmös, tescheni puská, tokaji aszú, toledói penge, tordai pecsenye, tordai pogácsa, vásárhelyi cserép, zalai rák, zombori túró stb. stb., van azután *túri süveg* (Félre üti darutollas *túri süvegét*. Arany: Magyar Misi), *túri korsó* (képét l. a PallLex. Agyagművesség c. cikkének mellékletén), sőt van *mezőtúri cimbalom* (Népkölt. Gyüjt. 2:104) is, csak éppen *mezőtúri v. túri piros kendő* nincsen se égen, se padláson. Pedig ha volna, vagy valamikor volt volna, bizonyára megemlékeznék róla vagy a nóta, vagy a próza, mint ahogy pl. Kuthy Lajos is említi a túrínál nem kevésbé híres-nevezetes debreceni vásáron árult *debreceni kék lencsés keszkenőt* (Hazai rejtelmek. Magyar. Reg. 9:327).

Amíg hiteles adat nem igazolja a *túri piros kendő* egykori meglétét, addig nem tudok lemondani a *tulipiros* szónak általam közölt magyarázatáról.

Csefkó Gyula

Mákvirág. Igaza van Tolnai Vilmosnak (MNY 25:137), hogy nem megtisztelő címzés, ha valakit *mákvirág*-nak nevezünk, kivált ha még a *szép, gyönyörű, szépséges, gyönyörűséges* jelzőt sem sajnáljuk tőle. Általában 'haszontalan ember'-t jelent. De már téved Tolnai, mikor magyarázatul ezt írja: „Hogy mért lett a *mákvirág* az ilyesfajta emberek jelképe, könnyen érthető, ha nem a kerti mákra, hanem a *vadmák*-ra, a pipacsra gondolunk, mely a búzához képest olyan, mint a léha ember a derékhez.

Nézetem szerint ebben az esetben

főlőseges a vadmákra gondolunk, maradjunk csak meg a természetl máknál. A címbeli szóban ugyanis a *mákvirág* ennek az utóbbinak a virágát jelenti és nem a pipacsét. Aki ismeri a kerti mákot, vagy látott már virágzó mákvetést, annak nem kell magyaráznom, hogy a *mákvirág* valóban *szép, gyönyörű, szépséges, gyönyörűsége*. De akinek még nem volt szerencséje hozzá és látatlanban esetleg nem hiszi el állításomat, annak a számára hadd idézzem egy przevalszki mákföld leírását Almásy György Vándor-utam Ázsia szívébe c. munkájából (336): „A viruló mákföld ezer és ezer pompás színű virágával, a benne sürgő-forgó munkások világos, élénk színű ruházata, különösen a nők hatalmas fehér fejkendője és tarka inge, igazán csodaszép, festői képpé elegyedik, melynek remek színpompája a szemlélőt mindig újból ragadja el” (helyesen: elragadja). Mátyási József (A barátság és annak mestersége, 1821) is szépeket tartja a mák virágát, terméséhez képest aránytalanul szépek: „Ő hasonlítható rakott szőlő tőhöz, Termett gyümölcs fához: te viszont Mák főhöz, Melynek egész kertel (így!) van pompás virága, S egy gyűszűnyi homok belső valósága” (44).

Ennek az utóbbi idézetnek a nyomán talán arra lehetne gondolni, hogy a mákfő pompás virága és termésének csekély értéke adhatott okot a *mákvirág* 'mihaszna, haszontalan, léha' stb. jelentésére. Azonban én inkább azt hiszem, hogy azzal az általánosan ismert nyelvi jelenséggel van itt dolgunk, mely szerint „érezhető iróniával és megfélelő hanghordozással bántókká lesznek az ilyen, tartalmuk szerint dicsérő kifejezések: *Szépén vagyunk! jó madár! finom egy úr! gyönyörűsége mákvirág!*” (Balassa: A nyelvek élete 106). Vagy, ahogy már CzF mondta: „*Mákvirág*. A mák nevű növénynek élénk tarka színezetű virága. Átv. ért. és gúnyosan: *gyönyörű mákvirág*, kibén igen sok feddeni való van. Olyan átvitt értelmű, mint a *szép madár, jó madár*.”

Első irodalmi előfordulását 1808-ból közli Tolnai ebben a formában: *szép*

mákvirág. Vele csaknem egyidős a *gyönyörű mákvirág*, mely Mátyási Józsefnek 1813 előtt készült Farsangfarki tanítás c. tréfás-gúnyos versében olvasható: „Jer vigyorítsd hát Tzigánság! Böjltől felér fogadat; *Gyönyörű barna mákvirág!* Te fititsd már magadat; Hadd lássák a Magyar szemek, Hogy tagja, még pedig remek Légy Honnyok Tsudájának” (NNy 3:192). Időrendben az utána következő adatot Kisfaludy Károly kis vígjátékából, a Hűség próbájából (1824) idézhetem. A csinos Mártának mondja benne Vidor, az udvari bolond: „Ilyen (t. i. nap) a király, hold a királyné — te pedig *gyönyörű mákvirág!* ki soha sincs egyedül, ha tükre nála van s lársái közt egyetlennek véli magát” (Vál. m. 2:83, Remek. Kép. Kt.). Itt még kevés a gúnyos él, körülbelül csak annyi, mint ebben a versben: „Tán azt hiszed, *mákvirág*, Belőled áll a világ? Van náladnál szebb virág, Abból sem áll a világ” (MNGy 7:243).

Fika. Ennek a szónak az EtSz szerint két jelentése van: 1. 'miles pedestris, der Infanterist, baka' (tréfás használatban); 2. 'Rotz'. Ez utóbbinak a származéka a *fikás* 'rotzig'. Én ismerem egy harmadik jelentését is. Huszár Pál tanító kartársam levélbéli szíves közlése szerint Csanádpalotán a Gleditschia triacanthos, a népnyelvben *krisztusákác, krisztustóvis, krisztuskorona, krisztuskoszorú, glédics - glédicsfa* (Szeged), *csipafa* (Nagykőrös) nevű fa termésének a neve.

Az első jelentésüőről azt mondja az EtSz, hogy talán a *fikátor* (ez állítólag a német *vergatterung*-ból) 'elindulási felkelésre intő dobszó' (CzF) rövidülése volna. Sándor István szótára (1808) szerint: „Ezt a gyalogoknak a dobosok dobolják, a sárosok sipolják”. Megjegyzem, hogy ez az értelmezés megvan már 1791-ben Gvadányi A' mostan folyó országgyűlésének satyrice criticé való leírása c. munkájának 166. lapján is „Egy Dézsa fenekén vertem én *Fikátort* (Jegyzetben: *Fikátor*, annyit téssen, mint készülő a' Gyalog katonaságnál, a' Dobosok verik aztat, a'

síposok sípolják).“ Azt hiszem, hogy a *fika* < *fikátor* magyarázatot éppúgy elfogadhatatlannak minősíthetjük, mint Dankovszkyét, CzF-ét és Szarvasét (l. EtSz). Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a baka jelentésű *fika* a *fi* 'fiú, legény' szó lekicsinylően becéző származéka, vagyis olyan, mint a *barátocskám, uracskám, fiacskám, fiúkám*, és eredetileg a lovaskatona gőgje nyilatkozott meg benne.

A második jelentésüre ez a magyarázatom: Mikor a gyerekek fénylik az orra, azt szokták neki mondani tréfás körülírással: *csöppög a nagygerénda, kidugta a béka a lábát, kilóg a békuláb, kint van a gyertya, gyujtsuk meg, kint van az öregapád v. öreganyád, kérésztapád v. kérésztanyád lába, kint ünek a Fényeséknél, Fényesékné kin táncolnak, Szippancsékát várják* (Kálmány L., Szeged népe 3:118), stb., vagy pedig mert a nedves orr nem szép látvány, undorodva vagy bosszankodva így kiáltanak rá a gyerekekre: *fi v. fi, milyen az orrod!* Ebből az indulatszóból lett aztán a gyermeknyelvben a *fi v. fi a. m. 'Rotz'*, kicsinyítőképzéssel *fika*. *Gyere, kicsikém, hadd fujjuk ki azt a csúnya fikát!*

Ebből magyarázható végül szavunk harmadik jelentése. A gledicsia termésének nemcsak *szentjánoskenyér, vadszentjánoskenyér, kankó* (Békés, MNy 17:146), *macskaméz* (Komárom m., uo.) a neve, hanem zöldessárga, gennyszerű belső magtakarója miatt *cigánytakony* (gyermekkorkoromban Baján neveztük így), *zsidótakony* (Győrszentmárton, MNy 17:57), *pujkatakony* (Nagyszalonta, MNy 20:41) is, Csanádpalotán meg szintén a tárgykegy tartalmi hasonlóságán alapuló névátvitellel *fika*.
Csefkó Gyula

Lödör. A Nyr szerkesztősége 43:132 kérdést intézett olvasóihoz, hol és milyen értelemben használja a nép a *lödör* szót, de a kérdésre egyetlen válasz sem érkezett. Mi is hát ez a *lödör*? Van egy *lödör* szavunk, mely csavargót, lödörgőt jelent. Ezt a szót Simonyi a háromtagú igéből elvont kéttagú főnevek közé sorozta SI., CzF-re hivatkozva (Nyr 32:538, NyF 11:40) és a MTsz-

beli *lödörke* szóval vetette össze. Ennek az utóbbi szónak a MTsz-ban két jelentése van: 1. (tréf.) penis. Parton ülő remétének kicsűng a lödörkéje (találós mese = harang) Gyöngyös Nyr 2:468; 2. kis hurka (Háromszék m.). Ez a penis jelentésű *lödörke* azonos az ugyanazon jelentésű, de harangütőt is jelentő *lödörgő*-vel (Nyr 36:338, NyF 16:50). A *lödörgőt* a MTsz is ismeri ugyan csak két jelentésben: 1. lötyögő (pl. bő ruha), 2. (tréf.) penis (Bihar, Szatmár m.). Dombon ülő Demeternek kinn a lödörgője. Mi ja? (Harang). (Érmellék, Nyr 5:127, 2:468). — A *lödörgő* főnév harangütő jelentésben Krizánál is megvan, Vadr. 351. (Nyr 11:206).

Kétségtelenül ebből a *lödörgő*ből, ill. a *lödörög* igéből vonták el a *lödör* főnevet, mely CzF szerint: „csavargó, tekergő, ide-oda csapongó személy, lőtő-futó, koslató. Átv. ért. a ló v. szorája, talán onnan, hogy rajta a vizet mintegy kilövi.“ Az 1838. évi Magyar és német zsebszótárban is megvan: „*Lödör* fn. der Dorn eines P'ferdes; Landstreicher.“

Találtam azonban egy egészen más eredetű és jelentésű *lödör* szót is egy régi szakácskönyvben, melyet Varga István vendéglős barátom bocsátott rendelkezésemre.¹ Ebben az egyébként is minden tekintetben érdekes szakácskönyvben meglehetősen sok a főleg levesbe való „külömb-külömb-féle“ *lödör*. Ilyenek pl. *hús lödör* tehénhús-levesbe (114), *bornyú-húsos lödörök* hús levesbe (116), *császár lödör* vagy gombóc húslében (uo.), *fájin kövér lödör* tehén hús levesbe (117), *májjas lödör* a' marha hús levesbe (uo.), *velő lödör* a tehén hús levesbe (118), *spárpa lödör* marha hús levesbe (119), *szalonna lödör* hús levesbe (uo.) stb. Ezeknek a *lödörök*nek elkészítésmódja és leírása (a recept) arra mutat, hogy a *lödör* főleg húsból és húsféléből (állati belsőrészekből: máj, velő, bornyú nyak-ikra stb.) készült kolbászka (galuska) alakú levesbe főzött betét. Így például a „májjas lödör“ összetételére és készítés módjára nézve azonos a ma is divatos máj(as) gombóccal, csak nem gömbalakúra, hanem hengeralakúra (kolbászka, ga-

luska) van kikészítve. Hogy a *lödör* és a *gombóc* csak alakban különbözik egymástól, az is bizonyítja, hogy az idézett szakácskönyvben ilyen címet is találunk: Császár *lödör* vagy *gombóc*z hús lében (116). A *lödör* azonban mégsem kizárólag húsból vagy húsféléből készült; régebbi szakácskönyvekben egyéb lödöröket is találunk, de *klödör* alakban, így egy 1785-beli szakácskönyvben² van *tejes klödör*, *mondola klödör*, *vajas klödör* is (Nyr 9:71–74). Gundel Károlynak, a magyar szakácstudomány nesztörének a régi szakácskönyvekről szóló értékes tanulmányában szintén megtaláljuk a *vajas klödört* (A konyha fejlődése 352), *mondola klödört* (v. gombócot, uo. 355), *tejes klödört* (= tejbefőtt derelye hagymás, fűszeres töltelékkel, uo. 356). — A *klödör* a szömörcsökkel összevetve *kölödör* alakban is előfordul: „A szömörcsök apró gombócféle. A *kölödör* hasonló téztaféle rántva (göngyölék, croquette)“ uo. 298. — A Tyúkok, kappanok“ c. fejezetben a *szömörcsök* és *kölödör* egyaránt előfordul: „Szömörcsökkel: a tyúk főtt mellhúsához — hátulja főtt húsából, tehénfaggyú, petrezselyem levél, fehér cipő-bele és nyers tojás hozzá-tételével készült szömörcsök (hús gombóc) uo. 313. „Kölödörrel: szalonnát petrezselyem levéllel összevág, nyers tojással elkeveri, tormaresze-lőn fehér cipőt reszel rá, összetöri, safrányozza, borsozza, gyömbérez-i, kisujjnyira kinyújtva felszeli. Mint a szömörcsököt vajban kirántja vagy a tyúk levében főzi. Újból fűszerezi. Tálaláskor alul a hús, felül a *kölödör*“ (uo. 314.). Ez a leírás vitán felül arra mutat, hogy a *szömörcsök* gombócalakú, míg a „kisujjnyira kinyújtva felszelt“ *kölödör* kolbászka, galuska alakú, mindamellet, hogy a „Húsfélék“ c. fejezetben azt olvasuk: „*Klödör*: húsgombóc (uo. 346.). A MTsz-ban is van egy *gölödör* (*gölödör*) szó, melynek jelentése: 1. *glödör*[?]: gombóc (Hely nélkül Tsz.); 2. *gölödör*: csomó (rántás-csomó). Mind gölödörnek csinálódott a rántásom a fazékba (Szolnok-Doboka m. Nyr 11:39). A *gölödörös* a MTsz szerint ugyancsak galuskát jelent (Brassó m. Hétfalu).

A felhozott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a hús- (máj-, velő- stb.) gombóccal azonos összetételű ételfélét jelentő *lödör* szónak semmi köze sincs a csavargó, penis, harangütő stb. jelentésű szóhoz, mely kétségtől elvonása. Ez a kolbászka, galuska alakú, levesbe főzött gombócféle (krokett) *lödör* a régebbi *klödör*, *kölödör*, *gölödör* szavakra vezethető vissza és így föltétlenül a német *Knödel*-gombóc szóval azonos. (Vö. Beke, Nyr 67:134.) *Prohászka János*

Köbölcseiben ringatták. Lőrincze Lajos a fenti mondásról írott megfigyeléseim és észrevételeim homályosságára hívja fel hét pontban a figyelmet (Nyr, 73:27). Mivel adatközlésen túlmenni nem akartam a tudtommal még sehol sem elemezett szólás ismeretetésében kis cikkemmel, Lőrincze aggályai miatt, fontosnak látom pótlólag megemlíteni, hogy észrevételeimnél nem azt emeltem ki, hogy régi-e vagy új, hogy paraszti vagy városi eredetű-e az idézett mondas, hanem azt, hogy nemcsak egyéni képződmény, mint aminek eredetileg hittem, hanem általánosan ismert szólás az Alföldön. Érdekes véletlen talán, hogy adatközlőim az alföldi városokba való, nem kimondottan paraszti életformában élő emberek voltak. Ez is igazolja Lőrincze azon véleményét, hogy szólásunk 20–25 éves városi képződmény lehet, azonban a végleges vélemény megalkotásával én vártam volna addig, míg máshonnan is bukkannak fel bizonyító adataim.

Adatközléssel azonban nem erre a körülményre, nem a szólás keletkezési helyének és idejének lehetőségére óhajtottam felhívni a figyelmet, hiszen nem vizsgáltam a szólás megjelenésének idejét a régiségben, sem

¹ A könyv címe: Legújabb magyar szakács könyv. Készült a' Felsőcsécs Nádor ispány' Ó Cs. Kir. Fő Herczezsége' Udvari Fő Szakács mestere' Útmutatása szerint Pesten 1819. Cz I. által. Második kiadás Nyomtatott Pesten Trattner Tamás be-tűjével és kötségevel 1819.

² Címe: Szakács mesterségnek könyvetskéje... stb. Nagyszombat, 1785 (Nyr 9:71, 167 210).

alakváltozatait a népnyelvben, paraszti nyelvben, sem az argotban, (kül)városi nyelvben. Tudományunkban ilyen természetű vizsgálatokról — különösen szólásunkkal kapcsolatban — nincs tudomásom. Lőrincze sem ilyenféle művek bizonyító adataival érvel, hanem tudományosan kifejtett egyéni véleményével. Lőrincze szerint a *kőpárna*, *vaslepedő* nem lehet a *kőbölcső* analógiája, mert a *kőbölcső* szót nem tudjuk kimutatni szólásunkon kívül sem a népnyelvben, sem a régiségben, sem a népmesékben. Szerinte, ha meg is talál-nánk a *kőbölcső* kifejezést valahol, ez a körülmény nem bizonyítaná a szóbanforgó szólás népnyelvi voltát és régiségét. Nékem is pontosan az a felfogásom, hogy soha nem bizonyíthatja egy olyasféle párhuzam, mint amilyenre utalok vitatott adatközlésemben, egy szólás születésének a pillanatát, keletkezésének dátum-szerű megjelölését, vagy pontos keletkezési helyét, csupán annyit, hogy a kifejezésre készített valóság észlelései és a nyelv érzékeltető készségei olyan általános emberi életmegnyilvánulásokon alapulnak, amelyek bizonyos körülmények között hasonló képbén jelentkeznek, szinte függetlenül a nyelvektől, az emberek között levő idő- és térbeli határoktól (vö. Marót, Ethn. 1947:169). Ilyen értelemben bizonyítja párhuzamom a kemény fekvőhelyen hánykolódó ember, vagy kemény anyagú bölcsőben rengetett, ide-oda rázott, durván összezötykölt gyermek törődöttségét, ütdödöttségét, zavarosfejtűségét, nem teljes értékű gondolkodó készségét, melytől nincs olyan messze az út az *ostoba*, *hülye* jelentés elfogadásáig, mint azt Lőrincze feltételezi. Az érzékelés súlypontja a *kemény fekvőhely* által felkeltett érzeteken, hangulati elemeken, s nem egy valóban létezett vagy létezhető mondati *kőbölcső* képének a pontos átöröklítésén van szólásunkban. A nép, s nemcsak a paraszti, hanem a városi nép gondolkodásának formáin is egyformán vágynak és a személynélményeken át érzékelt valóság uralkodnak, nem az elvonat, értelmi jellegű igazságok: a szóval érzékeltetett kép

nemcsak közlés, hanem érzelmi állásfoglalás is egyúttal.

Véleményem helyes voltát megpróbálom egy újabb *kőbölcső*-adattal is megvilágítani. 1947 augusztusában tanúja voltam, amikor Bodri István 43 éves csongrádi származású fővárosi altiszt ingerkedés közben a következőket kiáltotta egyik társának: — „Hallgass, te analfabéta! Ütdödött vagy! Te, te... *Téged is kőbölcsőben ringattak!*” — Megkérdeztem tőle, hogy mi az értelme a *kőbölcsőben való ringatás*nak, bár az idézett kapcsolatból is világosan látható, s a magyarázat a következő volt: — „A *kőbölcső* kemény; ahonnan jobbra-balra ringatják a gyereket, a feje ide-odaütdök és meghülyül.” — „Látod már *kőbölcsőben* gyermeket ringatni? Hát van ilyen?” — kérdeztem. — „Nem láttam még, csakúgy mondtam!” — volt a válasz. Ennél többet erről nem mondott; ~~az~~ hiszem, nincs is rá szükségünk.

Ha a szólás 20—25 éve városban keletkezett, szerintem formájának akkor is vannak olyan élményi elemei, amelyeknek a népnyelvi vizsgálathoz köze van, bár keletkezésük nyelvtani szabályokhoz és szabályszerűségekhez nem köthető. A szavak tartalma cselekvési és tárgyi jelképek érzékeltetése a nyelv képzetkeltő erejével (vö. Ethn. 1944:65); ezért nem elegendő egy szólás vizsgálatánál sem a szólás logikai és nyelvtani formáinak vizsgálata. A szólásokat néprajzi szemlélettel is kell vizsgálnunk: a nyelvészeti vizsgálat ezt semmiképpen nem teszi feleslegessé, bár vizsgál-nunk kell, hogy állításaink műszavak és tudományos kifejezések következtelen használata következtében — legalább részben — értéktelenné ne váljanak (vö. NNy 1934:200).

Dömötör Sándor

Elbeszélő mult a népnyelvben. Az elbeszélő multos igealak nemcsak Biharmegye egyes községeiben (Nyr 72:268), hanem a Hajdúságon is gyakran előfordul az élő nyelvben, tehát használatos, különösen az idősebb emberek beszédében. Hajdúszoboszlón sokszor hallani ilyen használatot: *Hallám*, hogy mijen jaó ter-

mised vaót. Ety szóra odaadá neki. Mikor elmenél, nemsokára jött az urad. Köcsön kírte a fejszít, oszt nem elhaggyá az erdön? Mondád, hogy ejjösöz hamarosan, oszt mékse látunk mán van egy hónapja is. Akkor éppen nem valánk itthon, mikor ittjártál. Bizon azok szegínyek tönkre-menének. Hallottuk, hogy odaválál Nádudvaron. Sáriné komámasszon vaót itt, a beszillé, hogy elattátok a házat stb., stb.

A Hajdúság népe főként református lévén, e használat megmaradását a Károli-biblia és a Szenczi-Molnár Albert zoltárfordítása hatásának vélem, mindkettőben igen gyakori lévén nemcsak a *vala*, hanem általában az elbeszélő mult használata. Mindkét egyházi írat használata mindennapos a kálvinistáknál, a zoltárokat naponként éneklí a nép, a Károli-biblia olvasása, s az annak alapján elhangzó lelkipásztori beszédek az elbeszélő multos ígészhasználatot fenntartották a nép körében is, s az talán csak a vallásos érzület elhomályosodásával fog végleg megszűnni.

Hallgat, mint a Kösi malma. Az elveszett alkotmányban Arany használja ezt a hasonlatot (Nyr 72:230). Magyarozatául elmondjuk a következőket: Hajdúszoboszló város közepén folyik a Kösély nevű ér, most már részben csatornázva, sőt a városból is kivezette. E nevet í-ző kiejléssel a nép Kösij-nek, Kösí-nek ejti. Régen vize malmot is hajtott, nyáron azonban a víz leapadt, sőt szinte egészen kiapadt, amikor azután a vízimalom is megszűntette zakatolását. Hajdúszoboszlónak már a 18. sz. óta volt a debreceni kollégiumhoz tartozó partikuláris iskolája, melynek tanulói nem mindig kifogástalan előképzétséggel a debreceni alma materben folytatták tanulmányaikat, ott azonban a magasabb követelményeknek nem mindig tudtak megfelelni. Ezeknek a feleletre felszólított, de nem nagyon élénken prelegáló diákoknak a gúnyolására született ott meg a kollégium körében az a rosszmájú distichon, melyből szállóigévé lett ez a szólás: *Hallgat az én múzsám, mint a Kösi malma Szoboszlón*, Melynek is a tetején sok picí gölya sívit.

Arany János debreceni diák korában ismerhette meg e distichont, azért mondja plágiumnak a használatát.

Az abaúji változat a helyi földrajzi ismeret hiányában, s egyébként is rossz, mert a *kassi* szó nemcsak szoboszlói vonatkozásban ismeretlen és értelmetlen, hanem a hexameterbe sem illik bele. H. Fekete Péter

Jobb részem arany álma. Jól ismertek Aranynak híres sorai, amelyekkel nagy irodalmi terveitől veszt búcsút a Bolond Istóknak (2:17): Isten veled, *jobb részem* arany álmal! Hű Toldi, Csaba, isten veletek! Honnan és hová? c. költeményében hasonló kifejezés található:

Oh ti, a kik *jobb felemnek*

Már e földön mély sírt ástok

A dült betűs szavakkal lelkét neveszi meg a költő, amit bizonyára Csokonaitól vett át: S ha elvész is e test, *jobb részemmel* élek (A lélek halhatatlansága).

Zrinyi *nagyobb részem*-et ír még (Peroratio), amit ő viszont Horatiusból fordított (*multaque pars mei* Carm. 3:30). Scheiber Sándor

Állomás. Péter László Nyr 72:258 a Közlöny 1849. évi évfolyamából példát idéz az *állomás* szó állás, tiszttség jelentésére. A szót ebben az értelemben a Közlöny 1848. évi hivatalos hirdetéseiben már általánosan használták. A ritkán előforduló „főorvosi hivatalra“ vagy „tanítói székre“ hirdetett pályázat mellett sürűn szerepelnek a baromorvosi, tanítói, jegyzői állomásra, bányagondnoki segédállomásra stb. kiírt *csőd*-hirdetmények. Egy-két példa időrendi sorban: *Csőd* váltótörvény-széki hitesszolgai *állomásra* (jún. 30.) *Csőd* hirdetmény... postames-teri *állomásra* (júl. 15.), *Csőd* se-hézi *állomásra* (júl. 25.)... Később már a nem hivatalos jellegű lapokban is: Pesti Hírlap 1849. 140. l. (Péter L. adatának változata); Magyar Hírlap 1849 158. l.

Elvtárs. Waldapfel József Nyr 72:31 egy győri meghívó nyomtatott példányából közli *elvtárs* szavunk valószínű első előfordulását (1848 ápr. 18). A szó a forradalom időpontjában már köznyelvünk állomá-

nyához tartozhatott. Erre mutat Heller N. röpiratában a szóalaknak tömeg-viszonyban alkalmazott használata. A szerző (feltevésünk szerint a későbbi Hefli Ignác) a munka jelentőségét hangsúlyozza: „A szép szavak, az olcsó liberalizmus kora lejtár...” Csak a kitartó szorgalom veheti meg a nemzet jó boldogság alapját. A gondolat sorozattal a fordulattal hajlik át új területre: „De kedves elvtársaim! Cselekedeteink ne legyenek, mint a lángoló ifjúé, ki indulata hevében egy egész világot szeretne átölelni vagy dönteni...” (Egy pár őszinte szó az újjászületett hazá fiaihoz. Pest. 1848. 3).

Eszmeforradalom. Gálai László a szabadságharc korának magyar köznyelvről írt jelentős tanulmányában (Nyr 72: 155) az *eszmeforradalom* szóösszetételt Petőfinek tulajdonítja. Véleménye szerint a költő ebben a szóban a márciusi mozgalomra a legkifejezőbb elnevezést találta meg (Életképek, 1848 június 26. sz.). Valójában a szó már előbb is előfordul köznyelvünkben. A forradalmat előkészítő társadalmi-gazdasági mozgástanak összefoglaló tartalmát jelölté vele. A Budapesti Híradó 1848 április 25. számában (387 l.) közölt tudósításban olvassuk: „Azon *eszmeforradalom*, mely a jelen század leltunt felében a szabad sajtó új, nagy-szerű találmányok, a kor felmerült nagyfontosságú kérdései, a naponként óriás léptekkel növekedő pauperizmus, s a legközelebbi évek mostoha termései, stb. által előidézett, hitelt felülmutató gvorsasággal ért meg...”

Zsoldos Jend

Jogi műnyelvünkhöz. Minden ország perrendtartásában — a miénkben is — szabály, hogy a bíróságnak első és felebbviteli fokokra való tagolódása mellett a bírósági lépcsőzet betartandó (nem lehet pl. az ügyet az első fokú bíróság mellőzésével közvetlenül egy felsőbb bíróság elé terjesztleni. Hogy a jogászolvasó ne ríjon meg pontatlansággért és a laikus olvasó helyes tájékoztatást kapjon, ismeretes nálunk is az az ugró felebbviteli: a revisio per saltum, amikor a felebbezési másodfokú bíróság átugráásával az ügy az elsőfokú bíróságtól a harmadfokú bír-

róság elé vihető; de ez kivételes szabály). A német jogi műnyelv a szabály alapgondolatát az „Instanzenzug” szóval jelöli meg. A szónak a magyar jogi műnyelvben nincs elfogadott egyenértékű mása. Perjogászaink körülírással segítenek magukon. Magyar „instancia megrövidítéséről” beszél, ami ugyan rövidített, de nem magyar. Pedig kínálkozott volna Franck Ignác zamatos magyarizú szava: *székek sora*. (L. ervebek között: „Közigazság törvénye Magyar-honban” 1846. II. rész. I. darab, 265. l.: „Ami a *székek sorára* nézve is áll, ezért a Cúrián vizsgálat alá nem jöhet, ami előbb a magyar törvényszéken meg nem fordult.”) A kifejezés tömörségét, magyarosságát egyaránt szolgálná, ha a szokásos körülírások helyett, amelyeket minden szerző más-más formában használ, egységesen, műszószerűen a *székek sora* megjelöléssel élne. *Beck Salamon.*

Néptanácskozás. Az idei (XVII.) szakszervezeti kongresszus kiállítási anyagából a Szabad Nép 1948 okt. 9-i számában közölt 1919-ből való „Munkásnyaralás” című falragasz „nyilvános néptanácskozás”-nak mondja az *ankétot*. Ez is adalék Tolnai Vilmosnak a proletárdiktatúra nyelvről írott rosszindulatú tanulmányához (MNY 16: 9). *Péter László*

Jó rádőléztak. Az Alföldön közmert népi gyermekjáték volt a *dőlé, dőlész*; mint ahogyan mostanság a *glikkerözés*, a tavaszi, szabadban való évad-nyitó gyermekjáték (bottban kapható agyaggyóknak bizonyos szabályok között lyukba „haj-tása”), úgy régebben ezzel a játékkal kezdődött tavasszal a szabadban való játszás. A MTsz Csaplár Benedek kéziratos anyagából ismeri ezt a szót: *dőlé*, amely a játékhoz szükséges, mindkét végén hegyesre faragott kb. 10 cm-es fadarabot jelent. Ugyanebben a jelentésben közlik csupán magát a szót Orosházáról („pige”, Nyr 4:330), Szegedről (7:380), Makórról (9:377), Hódmezővásárhelyről (Kiss Lajos: A szegény ember élete, 273.) míg végül Fábian Károly a játék dorozsmai módját s szókincsét írja le (Nyr 14:233). Szőregen (Torontól m.) is ismert ez a játék,

sőt egy szólás is keletkezett belőle. Ökrös László itteni tanítótól hallottam, hogy olyanoknak, akikkel jól elbántak, kispolgári nyelven: „kitoltak vele”, „ráhúzták a vizeslepedőt”, régebben azt mondták, hogy „jó(l) rádóléztak!” Adatszolgáltatóm szerint a szólás onnét ered, hogy egy alkalommal dőlész közben a röpülő dőlé (fadarab) kiverte az egyik gyerek szemét, *rádóléztott*. Azóta, ha valakivel 'kibántak', arra is azt mondják: *rádóléztak*. P. L.

Disszidál és visszidál. Új magyar szó, nem is rossz: *visszidál* az, aki disszidál, de rájön, hogy ott kint „Nyugaton, milyen rossz az élet. Napokon keresztül éheztem és örültem, ha egyik vagy másik hajónál egy pár sillingért rakodómunkát végezhettem” (Független Magyarország, 1949 jan. 31. 7.). E vallozás két tanulsággal szolgál: egy politikaival, s egy nyelvivel. Élettől duzzadó válasz ez népi demokráciánk rágalmazóinak, az új szó pedig (*visszajön + disszidál* kontaminációja) új fogalom köntöse: a hazáját hűtlenül elhagyónak visszakullogása a hazai földre, ahol még az efféle embernek is jobb, mint kint az állítólagos Eldorádó hamisfényű világában. R. M.

Nép. A primitív nyelvek ritkán használnak gyűjtőneveket, nincs pl. szavuk szülőre, testvérré, állatra, stb., pl. egyes finnugor nyelvekben 'szülő': anya-apa, 'házaspár': nő-férfi, 'gyermek': leány-fiú, stb. (l. Beke NyK 42:346). Nagyon tetszetős azért Budenz magyarázata, hogy a *nép* a *nő* és *fi* elhomályosult összetétele. Ezt a magyarázatot nyelvészeink általában elfogadták (utoljára Bárczi), csupán Juhász Jenő, MNy 33:314 tett több ellenvetést, melyek közt legheiytállóbb, hogy a *fi* (vö. *fiam*, *fiai*) mélyhangú, a *nép* (vö. *népet*, *népek*) ellenben magashangú szó. Azonban ez még nem döntene meg Budenz föltevését, hisz vannak nyelvünkben más szavak is, melyek megváltoztatták hangrendjüket. Így pl. a *szirt* ragozása ma *szirtek*, *szirtet*, régen *szirtok*, *szirtot* volt, viszont ma azt mondjuk: *nyirok*, *nyirtok*, régen *nyirek*, *nyirtek*. Van azonban egy sokkal súlyosabb érv

Budenz származtatása ellen, melyre nyelvészeink azért nem gondoltak, mert a *fiú* szót helytelenül etimologizálták. Az volt u. i. eddig az általános vélemény, hogy a *fiú* már képzett alak, s a *fi* az alapszó. Azonban Nyr 59:98 rámutattam, hogy a rokon nyelvek tanúsága szerint a *fiú* nem származékszó, mert végső magánhangzója *u*-ból fejlődött, s így eredetileg *u*-tővű szó volt, s így ragozták: **flvam*, *flvad*, *flva*, a *u* azután ragos és képzős alakokban kiesett, a *fi* tehát csak hangváltozata a *fiu*-nak. A *férfi* második tagja is tudvalevőleg a *fiú*, s csakugyan van a szónak *férfiú* változata is. Ha tehát a *nép* második tagja is a *fiú* szó volna, akkor itt is nyomának kellene lennie az *u*-nak vagy a *u*-nek, s ez esetben az *i* nem is lehetett tövégi magánhangzó, mely a többi tövégi *i*, *u*, *ü*-vel együtt elveszett. Természetesen ebből nem következik, hogy elfogadjuk Juhász magyarázatát, aki szerint a *nép* alapszava a *nő* ige, a *p* pedig deverbális névszóképző. Ennek a magyarázatnak a fantasztikumon kívül már az is útjában áll, hogy a *nő* ige szintén *u*-tővű szó (vö. *nővők*, *nevel*), s így **nevep*, nem pedig *nép* alakot várnánk.

Orja. Régi szó, a sertés gerincének a neve. Szamosháton *órfj*-nak ejtik (Csúry). Alapszava ma már nem használatos, csak birtokos személyraggal mondják. A MTsz *orj* címszó alatt közli, de ez csak kikövetkeztetett alak, ilyen nominativusa sohasem volt. Az egész *-ja* már birtokrag, ragtalan alakja tehát *or* volt. Ennek *ur* változata ma is megvan az Ormánvságban a *hátur* 'a dísznő háta kidomborodó, gerince körüli legfelsőbb része' összetételében, pl. Kivőgvők-é a *háturt*? Azonban, úgy látszik, itt is használatos a személynéző *háturga* alak, mert csak ebből keletkezhetett a *háturga* (káposzta), Kis Géza: Ormánvság 336, 117. A szó ragtalan alakjára a legrégibb adatot a Schägli Szójegyzékben találjuk meg: *spicium* — *hator* (olv. *hátor*). A Szójegyzék kiadója, Szamota István *hátorr*-nak olvasta, s így nem csodálkozhatunk, hogy Móriéz Zsigmond is azt írta

Tragédia c. elbeszélésében: Ez lencse volt orrjával (Hét krajcár 169).

Télire. Kovács Márton 'Simonyi egyik álneve' Nyr 41:325 Személyragos határozók c. cikkében tárgyalja a *nyárára*, *tavaszára*, *hajnalára* alakokkal együtt. Az utóbbiakban kétségtelenül megállapítható a 3. személyű birtokrag, a *télire* alakban azonban némelyek az -i képzőt látták. De Simonyi Aradról és Makóról idézi *télire* változatát, s ez kétségtelenné teszi, hogy az i korábbi é-ből fejlődött. Ez a változat a szatmármegyei származású Móricz Zsigmond Szegényemberek c. elbeszélésében is előfordul: aztán semmitek sincs *télire* (Szikra Kis könyvtár 1:43). Csúry Szamosháti Sótárában nem idéz ilyen időhatározókat. Kérjük olvasóinkat, kíséreljék figyelemmel, hol használja a nép a *télire*, *nyárára* féle időhatározókat. Véleményem szerint a birtokrag ezekben determináló elem, tehát lkp. azt jelentik: a *télre*, a *nyárara* (Nyr 60:63).

V-tövé szavaink egy csoportjáról. A Halotti beszéd olvasásához (Nyr 59:15) c. cikkemben kimutattam, hogy az ilyen szavakban: *hamu*, *daru*, *odu*, *szarv*, *falv*, *tetű*, stb., mint ragos és képzős alakjaik bizonyítják, a szóvégi *u* *v*-ből fejlődött: *hamvas*, *darvas*, *odvas*, *tetves*, *szarvas*, *hamva*, *szarva*, *falvak*, stb. Rámutattam, hogy hasonló hangfejlődés ment végbe az észl nyelvjárásokban. Így pl. a finn *karva* 'szőr', *latva* 'csúcs, fa sudara', *rasva* 'háj, zsír' szónak az észlben *karv*, *latv*, *rasv*, nyelvjárásokban *karu*, *laDu*, *rasu* alak felel meg. Hasonló hangfejlődést lehet azonban kimutatnunk legközelebbi rokonyelvünkben, a vogulban is, pl. É. *lêkw* 'férjem bátyja' birtokraggal: 1. sz. *lêkum*, 2. sz. *lêkun*, a 3. sz.-ben azonban *lêkwâ*, de az 1. sz.-ben is lehet *lêkwêm*; *êkwâ* 'asszony': *êkum*, *êkun* és *êkwâm*, *êkwam*, *êkwân*, *êkwan*, *êkwatâ*; *rakw* 'gallér': *rakum*, *rakun* és *rakwên*, *rakwâ*. KI. *lêkw*: *lêkum*, *lêkun*, *lêkwâ*; *jêkwâ* 'asszony': *jêkum*, *jêkun*, *jêkwât*; *oakw* 'nagy-néne': *oakum*, *oakun*, *oakwâ*, *oakwau*. K. *jêkwê*: *jêkum*, *jêkun*.

jêkwât, *jêkwênâmén*; *oakw* 'anyós': *oakum*, *oakun*, *oakwât*. P. *jêkwê*: *jêkum*, *jêkun*, *jêkwât*; *oakw* 'nagy-néne': *oakum*, *oakwât*; *arakhw* 'pálinka': *arakhum*.

A tadvai vogulban hasonló hangmegfeleléseket tüntetnek fel a következő u-végű szók: *târu* 'daru': *tarkhêm*, *tarkhên*, *tarkhê*, *tarkhu*, *tarkhêne*, *tarkhan*; *tarkét* 'daruk, darvak' (vö. É. *targy*); *târu* 'fenyőcsemete' (É. *targy*, nom. *taryy*): *târkem*, *târki*; *târu* 'Perca cernua, Kaulbarsch' (É. *târkâ*): *târkêm*, *târkên*, *târki*, *târku*, *târkênê*, *târkân*; *jêru* 'ének' (É. *êry*, *êryy*): *jêrkêm*, *jêrkên*, *jêrki*, *jêrkiu*, *jêrkin*, *jêrkân*; *kâlu* 'kötél' (É. *kwdly*, *kwdlyy*): *kâlkêm*, *kâlkên*, *kâlki*, *kâlku*, *kâlkênê*, *kâlkân*, *kâlkânêm*; *jânu* 'játék' (É. *jonry*, *jonryy*): *jânghêm*, *jânghên*, *jânghê*, *jânghui*, *jânghêna*, *jânghan*; *šânu* 'serke' (É. *šâny*, *šânyy*): *šângê* 'serkék'; *šânum*, *šânun*, *šânuti*, *šâniu*, *šânunne*, *šânuân*, *šânuânêm*; *šinu* 'nyirfadudorodvány': *šingêm*, *šingên*, *šingi*, *šingu*, *šingênênê*, *šingân*; *ânu* 'fenyő': *ankhêm*, *ankhên*, *ankhê*, *ankhu*, *ankhêna*, *ankhan*; *kusu* 'üveg': *kusum*, *kusun* v. *kuskêm*, *kuskên*, *kuski* (Munkácsi: A vog. nyelvjár. 12, 103, 189, 233, 258, 260).

Ezeket az eseteket Révai is tárgyalja *Elaboratio Grammaticae Hvgaricae*-ában: Sunt porro alia nomina in *u*: in quibus hanc litteram vsus duplici valore esse voluit, vocalis, et consonae: *daru*, et *darv*, *grus*; *hamu*, et *hamv*, cinis; *odu*, et *odv*, cauterna; *szarv*, et *szarv*, cornu. Quae proinde dupliciter etiam inflectuntur, more nominum vocali terminatorum, et in consonam desinentium: *daru-ê*, *darv-ê*; *daru-nak*, *darv-nak*; *daru-t*, *darv-at*; *daru-tól*, *darv-tól*; *daru-k*, *darv-ak*, etc. Megemlíti azután a *mag* szót, mely szerinte eredetileg *magu* és *n-agv* volt, pl. *magvat*, *magvak*, *magvas*, *magv-am*, *magv-ad*, *magv-a*. Eddig tehát Révai nem nyilatkozott arra nézve, hogy a *v*-t vagy az *u*-t tartja-e eredetibbnek. Azonban mikor áttér az ide tartozó magashangú szókra, akkor azt vallja, hogy az *u* az eredetibb hang, s

ebből fejlődött a *v*, pl. *tetű* < *tetv*. Megemlíti azt is, hogy ez az *ű* gyakran *ő*-vel váltakozik, pl. *tető*, *könyő*, liber; *enyő*, gluten; *nyelő*, lingua (az *ő*-t bizonyára hosszú *ő*-nek kell olvasni, tehát *tető*, *könyő*, *enyő*, *nyelő*), szerinte azonban helyesebb a *könyű*, *enyű*, *nyelű*, az *ű* azután *v*-vé változott, mint a *könyv*, *enyv*, *nyelv* szavakban, melyek ma egyedül használatosak (248–249. l.).

Szilasi Nyr 11:113 majdnem teljesen az én felfogásom szerint magyarázta a szóban forgó *v*-tövé szót, tehát szerinte is a *hamu* teljes töve *hamva*, tölem azonban annyiban eltér, hogy a HB *chomuv* szavának végét *uv*-nak olvassa, s szerinte az *u* csak a *v* által fejlesztett segédhangzó. Szerintem az *uv* nem képvisel két hangot, hanem a dupla *v* változata, mivel régen az *u* is, *v* is egyaránt jelölhette az *u* és *v* hangot, a dupla *w*-t tehát írhatták *uu*, *vv*, *uv*, *vu*-nak.

Bár ma nem soroljuk a *fiű*-t a *v*-tövé szók közé, eredetileg kétségkívül az volt, mint erre Nyr 59:98 rámutattam; az *u* ebben is *v*-ből fejlődött, ez azután ragos és képzős alakokban kiesett. Szilasi i. h. ugyanezen a véleményen volt: „Töve nem lehet más, mint **fiva*, azért van *fia-m*... A tövégi hangzó lekopása után megmaradt **fiv*, ebből lett *fi*.”

Kifakad az agyara: hosszú hallgatás után megszólal (Szeged MNY 35: 333). *Kihasatt ám az aqyara:* beszédes lett, jó kedvre kapott (uo. Nyr 2: 369). *Kihasad az agyara:* ugvan-csak megered a szava (Szentcs Nép és Nyelv 3: 198). A fogzásról vett kép. Vö. *Jön a foga, hasad a foga:* fogzik (Szamosháti Csüry).

Ágon mutat madarat: In ramo arboris ostendit avem. Ursi pellem, rem incertam promittit (MA). Legrégibb adatunk a szövegre egy 1575-i levélben: Byzon wram mertem volna eskonyn keged mellett, ... hogy keged jlyen zeoksegebem temaghad sayath pynzedbeolvs megh segiteted volna zaz forvntal, de Im most mynt ertem Az aqhon mutat keq. ennekem madarat (MNY 26: 76).

Ágynak esik. A régi és népnyelvenben azt mondták még *ágyba esik*, pl. *Ágyba esett:* megbetegedett (Bács m. Nyr 43: 45). Egyszer az öreg ember beteg lett, *ágyba esett* (Csongrád m. MNGy 2: 469). — Az régi nyavalyájában *ágyban esvén*, nagyon sanvargattatik (1714, Széchényi György 494). Éppen miattok, úgy látom, *ágyban történik esésem* (1717, 613). Husvét napján *ágyban estem*, és most is azt nyomom (1722, 1021). *Ágyban esett* p. Spáczay (1723, 1101). A NySz szerint már MA-nél. — Vö. Alig várom, hogy *ágyban düljek* (1713, 377). Az sok gond, fáradtság, nvughataatlanság, álomszakasztás, testtörődés, elmefuttatás... causálják emberben az fájdalemakat, utoljára *ágyban vetik* (1718, 714). Az én lábamon az élszaka oly fájdalom indult... Hitemre, én is elejét veszem, mert immáris mortificálok az jószagú füstökkel. Bánnám, ha *ágyban vetne* (1718, 748–9).

Küldi az ágyvetőt: ást (Marostorda m. Nyr 26: 380). Háromszék m.-ben: *Haza küldte az ágyvetőt* (Nyr 4: 515). Székelyföldön: *Küdi előre az ágyvetőt. Megérkezett az ágyvető* (az *ágyvető* tk. a m. ágyas, ágyvástárs, hálótárs: nőszemély Nyr 1: 134).

Áldott állapotban van. A kifejezés megvan a németben is: in gesegneten Umständen sein. Vö. ezzel a mesebeli részlettel: éccér a zasszony nagy örömmel dicsekedőtt a férjének, hogy *mégáldott a zisten! Úgy érzem, hogy anya leszék.* (Katona Imre gyűjt. Néptud. Intézet, 39. sz. 2: 1). Mondja a nép azt is: *boldog állapot*, pl. A feleségét *boldog állapotban* hagyta otthon (Eger MNGy 9: 228). Vö. még ezt az érdekes kifejezést: Uram! hát mé nem adod má meg neki *boldog szülését?* (Heves m. Besenyőtelek, uo. 183).

Egyet alszom rá (Erdélyi 142). *Aluggyunk rá egyet:* gondolkozzunk még felőle, érleljük a dolgot holnapig (Szamosháti, Csüry). Vö. Nagy állapot lévén, bizony sokat köll aludnunk rá, míg választ adhatunk (1721, Széchényi György lev. 911).

Felkopik az álla (Erdélyi 375, Debrecen Nyr 2: 130). Szamosháton: *Fékopik az álla:* éhen marad (Csüry). *Fál kopott az álla* (Dugonics 2: 204).

Czeglédinél: Es ha csak azt követnők, s tartanók meg, *felkopnék úgy a' mi állunk* (1663 Nyr 6:166). Csúzinál: Józanok a restelkedik is, de kételenségből, mert dolgozni nem akarván *felkopik az állók* (NySz). Dugonicsnál egyéb változatai: *Folyra a nyála, de nem kopik az álla. Koppanik az álla* (2:285). *Föl kopatták az állát* (2:290).

Anyamasszony katonája: gyáva, gyermek v. ember (Szamoshat Csüty, Erdélyi 192). Kovács Pálnál: *Bóldog Aszszony' Katonája:* Ollaris Deus (216); Szirmaynál: Pontificis Romani militia apud Hungaros pro imbelli habetur, vnde si quem imbellem militem vident, illum *Pápa-Katonája* nominant (115).

Áprilist jár, megjárja az áprilist: beugrik vmi tréfába (Szamoshat, Csüty). Erdélyi is közli. *Megjártam az áprilist.* (Szokás april elsején egymást ámfyva tovább küldözni, mint tudatik. A km. akkorra szól, mikor valaki bolondjába, hiába jár sokat.) 226. Első adat a kifejezésre Széchenyi György 1721-i levele: Mert ha én kgd első levelére u. m. ma megindultam volna, kétség kívül ha ő kgme holnap nem jült volna be Sopronban, tehát én azon bizodalommal, hogy ő kgvel szemben lehetek, nem találtam volna, *áprilist jártam volna*. Hihető, ő kgme arra nézve is más dolgaira nézve is *első napján áprilistnak, kit igen szerencsétlennnek tartanak* közönségesen, nem kívánt útra indulni (945).

Összehúzza a bagariát: szűkebb költségre fogta magát (Erdélyi 443). Ebben a jelentésben megvan már Széchenyi György leveleiben: *Vonják meg mindketlen az bagariát, s addig nyújtóznak, míg az lepel ér* (1712, 293). Csúzinál is: Kétség kívül *na-gyon megvonta volna Salomon a bagariát*, mértékletesben s törvényesen élt volna (NySz). Más jelentéssel Nagybanynál: *Ugyancsak meghúzza a bagariát:* megijedt, s ijedtében félrevonta magát, elhallgatott, megbecsülte magát (Nyr 10:568). Erdélyi szerint Pázmánynál *Megvonta a bagariát:* erőltetett okoskodással él, hazudik (412). A NySz a köv. adatokat idézi: *Abban is jól megvonszátok a bagariát*, hogy Magyarországnban nincs ki

magát áriánusnak mondaná (Pázmány). *Vonnyák-bé mind addig az ellenkezőek a bagariát*, míg eviden-ter meg próbálják (Pósaházi). Vö. Igen néki szoktál Praedikátor a *Bagaria megeresztésnek* (Balásfi Nyr. 3:448).

Balkézzel várni. Amikor a család valamelyik tagját nem várják meg az ebéddel, ez azonban közben haza-ér, ezzel fogadják: *Balkézzé várunk!* (Szeged MNY 35:333). Göcsejben is feljegyezték: *Bal kezemmé várlak* (Nyr 6:320 Zala m., Nagylengyel), magyarázat nélkül, s így nem állapítható meg, hogy ugyanabban a jelentésben használják-e. Talán olvasóink tudnának erre nézve felvilágosítást adni.

Baranyi kocsi-ra ültették: becsapták (Szeged MNY 35:33). *Baranyi kocsí, ló kék bele:* elbolondították vkit, s mással ugyanazt akarják tenni (Hódmezővásárhely, Nyr 2:143). MórícZ Zsigmond is használja Rózsa Sándor a lovát ugratja c. regényében: A mög mindig előkerült, hogy az embört *baranyi kocsi-ra üttették*. — Mi??? hördült fel Rózsa Sándor, — *baranyi kocsi-ra??* — mert ez a legnagyobb sértés; mert ez azt teszi, hogy becsapták... (130). A *baranyi* itt nyilván baranyait jelent, vö. *Egész Baranyai embert csinált belőle:* bolondot (Dugonics 1:126). *Egész baranyai ember lett belőle* (Erdélyi 525). *Oldalán kamarája, mint a' Baranyi embernek:* A' Baranyai paraszt szobájából ki nem mén tarisznya nélkül, melybe néhány diót, és hagymát téssen. Add ide, így szól, feleségem a' tarisznyát, had öltözzem föl (Dugonics 2:250). *Oldal tarisznyában hordozza az esztét:* esztelen (uo. 1:125).

Célt tesz rá. Három testvér közül a legkisebb félbolond volt, a másik kettő pedig igen okos. Ezek „számfolták, hogy elpusztítják a bolond éccsikét. *Célt és tettek rá*, hogy elpusztítanak, de semmimódon nem tudták”, olvassuk egy tatrangi mesében (Brassó m. MNGy 10:261). Azután „megint *célt tesznek* és azt számlítják, hogy megütik (=agyonütik) a bolondot (262). A szolás a nyíllal való céltáblára lövöldözés emléke,

Elbbe a családba tartozik a *felteszem magamban* kifejezés is. Pl. *Fél vót nála téve*, hogy a szárnyas farkast megölyi akarhogy (Heves m., Besenyőtelek MNGy 9:137). *Féltette*, hogy elárollya a kirának (212). Vö. Kertész: Szókásmondások 114—5.

Nem győzi cernával: nincs elég pénze vmely vállalatához (Szeged Nyr 1:324). A NySz Baróti Szabótól közli ezt a közmondást: *Már nem győzi magát tzerdnával, felelettel*. CzF. így közli: *Elfogyott a cernája, v. nem győzi cernával*. Pintér palóc meséiben ezt a változatot találjuk: *Má nem túrhette cernává* (178). A szó-lás itt nyilván azt jelenti: elfogyott a türelme. A szó-lás a szabómesterség területén keletkezett. Vácott állító alakban is használják: *Győzte cernává:* szóval (NyF 10:51). Kiskún-félegyházán szintén: *Győzi cernává:* van ereje hozzá (Dongó O. 32).

Kifacsart citrom: elhasznált jószág (Erdélyi 1664). Dugonicsnál teljes alakban: *Ha a' citromból ki facsar-ják a' levét, osztán elvetik* (2:16).

Ebszjjal kötött erszényü: fukar, zsugori (Erdélyi 2276). *Eb szjjal kötött erszényre vagyon* (Szirmay 1:123, 2:157). *Eb-szjjal kötött erszényed vagyon neked* (Wagner Phras. Nyr 33:37). Crassust leg-fősvényebb-nek tartják a rómaiak között; *eb-szjjal kötözött erszényre vagyon* Crassusnak; telhetetlen erszényre, pénz-kivánsága vagyon (uo. Nyr 22:561). A népnelyvben is: *Elég va-gyonos, hanem ebszjjâ van ám a bugyellária bekötve* (Somogy m., Nyr 37:87). *Kutyabőr-ből van az er-szénye* (Hódmezővásárhely, Nyr 2:143).

Egy füst alatt (Erdélyi 2950 e). Régen az a jelentése volt: 'egy tűz-helyen, egy konyhán, egy házközös-ségben', ma már csak időhatározó használatban él 'egyszerre, egy alka-lommal, egy fáradtsággal' értelemben vö. Thewrewk Nyr 1:41, Kertész 42:57, Tolnai MNY 7:276). Azonban ez a használata sem új keletű, mert már 1593-ból tudunk rá adatot idézni: Szekes februarat meg uettik azon füst alatt az uarat is (Telegdi Pál és János lev. 42).

Elmérte a farkát: kevés, elbiza-

kodott (Nagykúnság, Nyr 2:274, Hód-mezővásárhely, Nyr 2:238). *Elmírte a farkát:* elbizakodottá lett (Bé-kés m., Mezőberény, Nyr 36:92, Debrecen 285). *Elmíri a farkát:* elbízza ma-gát (Hajdú m., Tetétlen, Nyr 25:45).

Feje füstje: A NySz közli: *Feye fosti* (!) foel megioen az embernek az minemwe nag' romlasrol puztítas-rol kyaltnak (RMNy 3:60). A szó-lás homályos. Vö. Az idei hegyvámok és désmák hátra vadnak, még annak is köll 40—50 hordó. Hol veszem s mi-képen készíttessem, az *fejem fusti föl megyen búban* (Széchenyi György 1719, 852). A népnelyvben: *Annyi a gonygya, hogy maj füstöt vét a feje:* hogy majd megholondul (Szamoshat Csúry). *Majd feje fusti megyen.* Hó-nap kezdődik a gépélés, osztán nincs fája (Abaúj m., Nyr 6:171). Vö. *Ugyan füstölög a' feje belé* (Kovács Pál 146). *Füstöl belé a feje* (Erdélyi 2676): Azt se tudja, hol a feje (2672). *Füsti megy fejének* (2676). *Annyi a gondom, majd fejem fusti megy* (3094).

Férjhez megy. Ez a kifejezés ere-detileg azt jelentette: férjhoz megy. A népnelyvben azt is mondják: *férj-hez visz*, pl. A legkisebb testvérüket *férjhez vitték* (Szováta, MNGY 7:382). A német *heiraten* mindkét nemre vonatkoztathat: a férfi elvesz vkit, a nő férjhez megy; épúgy a verheiraten: fiút megházasít, leányt férjhez ad. A magyarban csak a férfi házason-dhatik, a nő nem.¹ S most egy Szilágy m. bogdándi mesében van példa ennek az ellenkezőjére. Két testvér beszélget. Az egyik leány, a másik fiú: Te kihez mész férjhez? Én a le-geslekeszegényebb fiúhoz megyek. — Én meg a legeslekeszegényebb lánhoz megyek (Nagy M. György 3:11, Ka-tona Imre gyűjt.). A köznelyvben csak azt mondják: *feleségül vesz*. Egy hétfalusi csángó mesében az ellenkezőjére is van példa: Aki tudja utánozni Tündér Ilonát mindenben, azt *férjéül veszi* (Tatrag, MNGY 10:378).

¹ Hétfalusi csángó mesében azonban a leány is házason-dhatik: Az anyjuk meg-szidta (három leányát), hogy mit akarnak, mért nem akarnak férjhez menni, meg-házason-dni (Zajzon, MNGY 10:416).

Fészket ver. Ma a közbeszédben azt mondjuk: *fészket rak*, de a régi nyelvben is ez a gyakoribb, a NySz a kódexekből, Calepinusból, Pázmányból idézi. De a másik kifejezés is megvan ott Pázmányból: Nagy *fészket vere* a török Európában. Széchenyi György is használja: Ezen betegséget minek előtte *fészket verjen*... (1721, 917).

Fületlen gomb: hasznavehetetlen jószág (Erdélyi 3075). Tiszaabádon: *Nem ér egy fületlen pitykét* (Nyr 26:185).

Görbét mond. A Szamosháton mondják: Erigy, *mê mondok egy görbét*: mondok egy csúfot (Csüry). Széchenyi György is használja leveleiben: Én öneki bút bizony nem teszek, többet ő énnekem. Azért valamely jóakarója vagy *baloldalú csontja* kgdnek súgta meg, de abban *görbét mondott vagy írt* (1700, 51). A NySz Czeglédiből (1669) idézi: *Nem mond-é goerbét*, így írván. Dugonicsnál *Görbén beszél*, a. m. hazudik (1:260).

Hamvába-holt (Csongrád m.), *hamvába-hólt* (Békés m.), *hammába-hólt* (Szatmár m. Kömörő) 'aluszékony, alamuszi, éltethetlen, ügyetlen, rest' (MTsz), *hammába-hóult* 'gyámoltalan, éltethetlen' (Szamoshát Csüry). A MTsz idézi még Szegedről, Hódmezővásárhelyről *hamvába-aludt, -dült, -fuladt* összetételeket a fenti jelentéssel. Ismeretlen változata: *Nem hamvába kött embőr 'derék ember' (Kecskemét Nyr 33:419).*

Harangoz a pap kutyájára (Kiskúnhalas Nyr 22:331, 29:90). A közlő szerint a. m. kint lóg a gatyamadzaga, de Margalits úgy értelmezi: lógatja, lóbálja a lábát. Ezt a jelentést azonban igazolja Csüry: *Harangoznak a pap kutyájának*: a nadrághasítékából kicsúng a gatyamadzaga (Szamoshát). Csefkó szerint (hol?) *A pap kutyájára harangoz v. kutyájára harangoz* a lábát lóbálól gyerek (NNy 6:190). Dunántúl: *Kutyát harangoztok?* mondják a gyerekeknek, mikor a lábukkal dörömbölnek (Nyr 45:90). Bács m.-ben ha vki a lábát lógázza: *harangoz*, kérdik: *Ki kutyája döglött meg?* (Nyr 43:45).

Elcsapta előtte a harmatot: leszedte a fölét (Margalits idézi a Nyr-ből). Szentesen: *Elcsapta előle a harmatot v. elverte a harmatot*: vmi üzletet elüt a kezéről, lányt elüt a kezéről, a lánynak mások előtt „meglúpte“ a lánykoszorúját. Aki a legírisszebb, a mezsgye fűvéről az veri le a harmatot (Nép és Nyelv 3:200).

Hasára esik: megárt neki (Erdélyi 3416). *Nem esik hasára*: nem árt meg (Erdélyi VáIK. 2558). Szamoshátan: *A hasamra esett*: megfeküdt a gyomromat, hasfájást okozott (Csüry). *Hasára esett a mulacsság*: megcsömörlött (Beregszász Nyr 25:190).

Rovásra hazudik. CzF.-ban: *Szólj igazat, ne hazudj rovásra*. Dugonicsnál: *Rovás nélkül hazudik* (1:266), Kovács Pálnál: *Nem hazud rovásra*, az az igazat mond (45). MA.-nél *Rovásra nem hazudni, igazat szólni*: Oracula loqui. Már Decsinél: *Meg hid az mit mondok, mert nem hazudok ám azért raudásra* (NySz).

Holdra ugat: olyan ellen patvar-kodik, kinek nem árthat, mint holdnak az eb (Erdélyi 3663). *Hold ellen kutya ugat* (Erdélyi VáIK. 2811). *A kutya, ha más nincs, a holdat ugatja* (Dugonics). *Holdat ugatja a kutya* (Sirisaka). *Nem árt az ebugatás a holdnak* (Nyrből idézi Margalits). *Bolon kutyának szabad a holdra ugatni*: kutyaugatás nem hallik az égbe (Bács m. Ada vid. NyF 37:60). Legrégibb változata: *Hiszem nem sirr a hold, mikor az eb ngattya* (Czeglédi 1669). Vö. még: *A követ és holdat egyaránt ne ugasd!* (Dugonics).

Immel-ámmal. *Immel-ámmal tesz vmit, hallgat vmire, mond vmit* azt jelenti: kedvetlenül, vonakodva, beszédében folyton *im-et, ám-et* mondva, mint Kertész, MNy 9:127, kimutatta. A NySz csak *-val -vel* ragos alakját ismeri az ikerszónak. Kertész régi nyelvi adata ragtalan alakot mutat: *bészatják, hogy im és ám pénz jó*. Egy 1589-i levélből tárgyragos alakot idézhetünk: *ciak im s amot bezell* (Telegdiék levelezése 156). A MTsz a népnyelvből is idézi ezt az eredetibb alakot: *Mire*

való az a sok *im-ám!* Rajta, hozzá kell fogni a dologhoz (Csallóköz). A *hímez-hámoz* alapszava is ez az *im-ám*, s a Nysz idéz is *imez-ámoz* alakot. Mellékalakja *himel-hámol*: De a Hamisság *himélt-hámolt*, hogy így még amúgy, biz ő nem ad (Heves m. Besenyő-telek MNGy 9:430). De az asszony csak *himélt-hámolt* (Nagyszalonta MNGy 14:219). A MTsz a Dunántúlról, Csallóközből, Mezőtúrról, Szeged vidékéről közli.

Jó színben van. Ez a tősgyökerez magyar kifejezés úgyszólván kimegy a közhasználatból, s helyette majdnem általános a német eredetű *jól néz ki*. Szerencsére a nép még ezt használja: *Jóu szímbe vagy! Be pápista szímbe vagy!* sápadt vagy. *Most ety kicsit jóp színed van, mint a múltkór* (Szamoshát, Csűry). A NySz csak PP Bod-féle kiadásából idézi (1767), de megvan már az 1708-as kiadásban: *Validus hominis color: Jó színben vagygon, Egészséges.* Idézhetem régi szövegből is: Leányom tegnap is rosszul érezte magát, ma *sincsen igen jó színben*, de találg elmulatja, nem veszedelmes (1718, Széchényi György lev. 744). Vö. még: Eleget vigad, *színeben épül* s pirosodik és erősödik (1717, 612). *Vén színben van:* megvényült, vénecske (Pest m. Hantháza Nyr 42:46). *Öreges szímbe van, mind az annya. De öreg embér szímbe van. Egissikszímbe jáccik* (Szentes Nép és Nyelv 4:46).

Kezében az üstőke. A m. hatalmában van. Erdélyinél: *Kezemben az üstőke* (8147) A NySz csak Könyiből idézi: *Kezemben van már üstökének fele.* Széchényi György már 1721-ben írja: Recedálni köllött, protestatióval mutatta be decretumát mondván embereimnek, hogy az uratok *üstőke mindenkor kezében van* ő fgnek s titeket pedig rövid nap mind vasra veret (952).

Lándzsát tör vki mellett. Azt jelenti: 'síkra száll vkiért, védelmére kel vkinek'. A régi nyelvben nyoma sincs, s mint Kertész, Szokásmondások 130, rámulatott, a németből való fordítás. Egy népmesében nem is ebben az értelemben fordul elő: *Addig törte a teférje a lándzsát, hogy megengette, vesse még az*

ágyat (Hegedüs: Népi beszélgetések az Ormánságból 59, Drávacséhi). Itt tkp. azt jelenti: 'addig kérte, addig könyörgött neki'.

A ló száját valamerre felé tartani. Széchényi György írja leveleiben: *Mi is ezen órában haza felé tartjuk az ló száját*, nem jó itt sokat késni, sok pénzt emiszt meg Bécs (1700, 61). En is bizony *Stájerország felé tartom az ló száját* (1703, 124). A NySz Bercsényi leveleiből idézi: *Fordítottam az ló száját Sasin felé.* Világos a szólás: a lovat arra felé fordítani, amerre az útirány van. Hogy a szólásban a ló szája szerepel, annak az az oka, hogy a zablá, aminek segítségével irányítják a lovat, a ló szájában van.

Alátették a nyárfaszékét: jól oda-maradt (Békésdoboz, Nyr 8:324). Szamosháton: *Tány nyárfaszékét tettek alád?* kérdezik, ha vki nagyon sokáig ott felejtí magát vhol. *Nyárfaszékre ültették:* sokáig időzik vhol (Csűry).

Tudja, hol fekszik a nyúl (Erdélyi 5857). Kovácsnál (1794): *Tudja, hol temették el a nyulat.* Káldinál: A gyónó nyilván meg-beszéllé a dolgot minden környüle-valókkal, hogy meg-értse a pap, *hol fekszik a nyúl:* hol a baj forrása (NySz). Ma e helyett idegenből vett szólással: *Hol van a kutya eltemetve v. elásva.*

Padra viszik Lórit: meghal (Erdélyi 1196). Egy tatrangi (Brassó m.) mesében egy királyfi keresi anyját, meg is találta „a legnagyobb bátyjánál, de ekkor a *padra volt téve*“, vagyis meghalt (MNGy 10:250). A szólást megértjük, ha tudjuk, hogy a *gyászpad*, melyre a halottat fektetik (CzF), *nyújtópad* 'ravatal' (Székelyföld MTsz).

Savanyúba harapni: kedélynek nem tetsző dologba kezdeni, kapni, avatkozni (CzF). Megvan már a költő Zrínyinél: Az en katanaim minden heten io szerencsekkel iarnak, de tegnap előtt *bele haraptak az sauaniuban* ualamenire (A két Zrínyi lev. 290). Erdélyinél: *Belé harapott a savanyú almába:* olyanba fogott, mit meg is bánhat, mi kétes kimenetelű (132). A népnyelv-

ben is: *Beleharapott a savanyú almába* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:134).

Szabad kezet ad. Azt jelenti, hogy azt teheti, amit akar, nincs megkötve a keze. Érdekes változata ennek a szólásnak Lúzsokban: Ha ünéki *szabad kezet-lábat adnak*, hogy ütet azért nem büntetik még, hát ű a Séta Pistát kézre adi vagy ével, vaty háva (Hegedüs Népi beszélgetések az Ormányságból 139). Egy gyilkosról van szó, aki büntetlenség biztosítása esetén pandur-kézre juttatja betyártársát. Tulajdonképpen azt kéri, hogy *szabad lábon* maradjon. Tehát itt két szólás keveredett: *szabad kezet ad és szabad lábon van v. szabad lábra helyez v. szabad lábon védekez.*

Szent Jakab lova. Széchényi György 1713 július 29-én kelt levelében olvassuk: Immár az zabok is reánk értek s még van 3 nagy tag gabonám aratatlan. Bárcsak az zabomra lehetne valahonnan segítségem, mert az *szent Jakab lova* noha elmult, de félek, meg ne nyargalja (390). Jakab apostol napja július 25-ére esik, régen júliust *Szent Jakab havá-nak* nevezték.

Szörén-szálán elveszett (Kovács Pál 177). Erdélyinél: *Szörin szálán v. lábán elveszett* (7528). Dugonicsnál: *Szörin szálán oda lett* (1:89). Erről a szólásról már sok szó esett (Kertész Nyr 42:113, Lehr MNy 9:173, Beke Nyr 69:8). Baranya m. Ormányságból ezt a változatát közölték: *Szörtén szálán emönt a zesze* (Nyr 25:143). Ugyancsak az ormánysági líricsen azt is mondják: *éhajtották szörtén-szálán a disznót* (Hegedüs: Népi beszélgetések az Ormányságból 115). Nyilvánvaló, hogy a *szörén-szálán* itt azért változott *szörtén-szálán-ra*, mert sertésről van szó. A *szörtén-szálán* pedig a kettőnek a keveredése. Móríc Zsigmond Rózsa Sándor a lovát ugratja c. regényében abban a jelentésben használja: *szörén megüli a lovat*: Patkós csizma, még ugyan hegyesen tartja ám, holott még kengyele sincs, csak úgy *szörén szálán ülte a lovat* (4). Nyilvánvaló, hogy itt szóláskeveredéssel állunk szemben.

Szörén megüli a lovat a. m. nyereg nélkül lovagol. A kifejezés régiségét bizonyítja Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent szójegyzéke: *Equus desultorius — (Ló) Kinek szörin ülnek* (35). *Kinek csak szörin ülnek* (212). Pápai Páriz latin-magyar szótárában a latin kifejezést így fordítja: *Kire fel és leugordhatni*. MAnél: *Desultorius: Idestova ugro, avagy az nyergetlen lovac, kikről ugrándoznak.*

Tövére megy. Széchényi György egyik levelében olvassuk: Megigérttem Pethő uramnak s kedves unokámnak, hogy az sárvári vízi kúrnak kedvéért, de kiváltképen excád látogatása kedvéért arra a földre transferáлом magamat, és az *tövére megyek az savanyú víznek* (1724, 1159). Vö. Lehet móúgygyok a savanyóvízbe, mer *ot laknak a tövibe*: közvetlen közelében (Szamoshát, Csüry). Vö. Erdélyinél: *Gyerünk a tövire* (7937). *Legjobb a bor a tövin*: pincében v. kocsmában (1024).

Te érted is leesett fáról a varju (Erdélyi 8229). Pintér Sándor egyik palóc meséjében is előfordul, s itt megtaláljuk a magyarázatot. A mese a mostohaanya két édes és egy mostohaleányáról szól. Az apa a vásárra megy feleségével, a két édesleány mindenfélét kér, az árva leány semmit sem mer kérni. Ekkor kérdi az édesapa a leányától, hogy neki mit hozzon. „Szóllýá má tis, *tejeerted is lesett a varnyú ja fáraól*“ (91). Tehát neki is van joga kérni. Valószínűleg a vadászoktól ered a közmondás. Akik együtt mennek vadászni, azoknak valamennyijüknek egyforma joguk van a zsákmányhoz. Változata: *Te érted is leesett a bagoly a fáról*: te is érdemelsz valamit (Erdélyi 454). *En érdem is leesett a bagoly a fáról* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:135). *Enértem is leesett a bagoy a fárrul*: engem sem a gólya költött, engem is számba kell venni (Csüry).

Vágja a fát. Széchényi György írja: Adom értésére kgdnek, hogy én most is csak erősen *vágom a fát*, se nappal se éjjel nincsen nyugtóm az szegezések két-három felől ökleldnek bennem, az szelek is szoron-

gatják melyemet kiváltképen, fejem az rettenetes hurut és nátha miatt csak kóvályog (1713, 332). De ugyancsak este és reggel nem győzöm az *fát eleget vágni*, ezért eső

üdőben ki sem merek az szobából menni (333). A kiadó megjegyzése szerint a szólás jelentése: 'szenved, bajlódik'. Szótárainkban nem találom. Beke Ödön

KÖNYVEKRŐL

Kossuth Breviárium. Összeállította Koroda Miklós. Parnasszus.

Elismeréssel kell Koroda Miklóst illetnünk Kossuth Breviáriumának kiadásáért. Irodalmunknak egy feltűnő, de amellett szomorú hiányosságát akarta enyhíteni. Kossuth Lajos döntő jelentőségű beszédeiből, történelmi fontosságú irodalmi munkáiból alig van használható s az igényeket kielégítő szemelvényes gyűjtemény. Az Athenaeum vállalkozásában megjelent *Irataim*, valamint a *Beszédek és Hírlapi Cikk*ek gyűjteménye közkézen nem forog, s a Magyar Remekírók és a Képes Remekírók félszáza kibocsátott Kossuth-kéteiről is ugyanezt lehet mondani. Pedig az utóbbi szemelvényes kiadások a célnak eléggé megfelelték, de széleskörű terjedésükről a kiadók még annak idején sem gondoskodtak. A fentebb vázolt körülmények közt érthető módon állott elő az a visszás helyzet, hogy egy fél évszázadig harcoltak Kossuth eszméinek megvalósításáért, anélkül, hogy műveinek tanulmányozásába elmerültek volna. Meg kell továbbá állapítanunk, egyáltalán nem lehetett ez idő alatt például olyan vezércikket olvasni, amely Kossuth fejtegetéséből indult ki, vagy valamely gondolatára hivatkozott. Pedig hírlapi cikkeinek tanulmányozása is gazdag okulással járt volna. Újságíróink megtanulták volna, hogy kell a napi kérdéseket emelkedetten, magasabb szempontból felfogni, s ami bennünket, folyóiratunk tárgykörénél fogva, igen közelről érdekel, mikép kell a hírlapíróknak a nyelvi követelményeket is szem előtt tartani. *Kossuth Lajos nyelv-művészete* című cikkemben (Nyr 37:48) több adatot közlök arról, hogyan igyekszik Kossuth ennek a kívánalomnak írásaiiban megfelelni. Széchenyihez intézett Feleletében mondja, hogy vezércikkeit könnyedén írta, a nagy közönségnek megfelelő hangon. Másutt arról szól, hogyan változtatja a tárgy természete szerint a melegebb, a szívből jövő hangot a hidegebb fejtegetéssel. Az Iparegyesülettel foglalkozó cikk (Pesti Hírlap 1842. 114. sz.) az iparososztálynak szól, s ezért „igénytelen egyszerűséggel” ír. Máskor elégedetlen stílusával; előfordul, hogy ezt „bódító fejfájás” okozza.

Koroda Miklós előttünk levő Breviáriuma négy fejezetben csoportosítja Kossuth műveiből a nagy államférfiú egyéniségére jellemzésül kiszemelt gondolatokat, megnyilatkozásokat. Megvilágítja ilykép Kossuthnak a népről és függetlenségről vallott felfogását, a német veszedelem elhárítását célzó törekvéseit, a dunai népek közös szabadságára, szövetségére vonatkozó terveit s végül az államfenntartó fontos eszmékkel kapcsolatban kialakult nézeteit. Szóba kerül itt a haladás, forradalom, szabadság, demokrácia, köztársaság, műveltség, jólét stb. kérdése.

A Breviárium lapjain ilykép összeállított idézetekben Kossuth *írói* egyéniségének megrajzolására is érdekes adatokat találunk. A gondolatok olvasása közben látjuk, hogy az események központjában lévő államférfiú igen jól érzi, hogy megnyilatkozásai nemcsak szenvedély-fűtötte hangon juthatnak kifejezésre, hanem a helyzet kényszerűségéből, megállapításának olykor cikornyátlanul egyszerűnek kell lenni. Egy kiáltványában olvassuk: Robotot, dézsmát eltörölünk. Az adófizetés terheiben megosztottunk. Az ország védelmének kötelességében megosztottunk. És a népet mindenben alkotmányos szabadságának részeseivé tettük. — Ugyanilyen határozott hangú számotadást írtaiban a következő is: ... a 49-iki reakció sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számíthatna. Sehol az egész kontinensen. Kiütni kardot a kézből, nem annyit teszen, mint a szíveket megnyugtattni. — A európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg

Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghalja, miként zúg a mélyben alatt.

Kossuth Lajos hangjának egyszerű, félreérthetetlen voltára mutatunk itt példát. Ez az egyszerűség azonban nemcsak írói törekvése mutat, hanem mélyebben rejlő okokra is utal. A tántoríthatatlan meggyőződésnek halljuk itt határozott, kemény szavait. Az örökváltságról Kossuthnak ez a megállapítása: Magyarországnak jövődjé bizonytalan, s ingatag marad mindaddig, míg a nép terheiben a nemesség is nem osztozik, míg a nép robotol, s politikai jogokkal nem bír. A határozottság igen sokszor axiómaszerű, kiélezett mondatban jut kifejezésre. Hosszú sorát idézhetnők az ilyen kijelentéseknek: ... a közös adó ügye az igazság ügye. Az igazságot pedig földhöz lehet sujtani, de agyonverni nem. Az igazság minden pillanatnyi veszteségből új erőt merít (1816) ... egy nagy elv sem diadalmaskodott volna, ha hívei hitőket veszítették volna a balsors nyomása alatt ... A hit kitartást, a kitartás sikert szül (1886). Szeretettel alkalmazza ezeket a szónok Kossuth, mert szinte érvekként hatnak beszédeiben.

A stílus eszközei gyakran segítenek különféle helyzetek megvilágításában, politikai magatartásnak jellemzésében ... jegyezzük meg jól — (Pest város polgár tanácsa s választó polgársága) attól tart, hogy monarchiko-arisztokratika kormányrendszeren alapuló eredeti szerkezetéből ki fog vetkőztetni, vagyis más szóval: *attól tart, hogy ő megszűnik minden, a polgár pedig megszűnik semmi lenni* (Pesi Hírlap). ... nincs nemzet a világon, mely annyi szolgálatot tett volna a szabadság ügyének, mint Franciaország. *Olyan volt, mint a gyertya; nem magának világít, de világít* (Irataimból).

Kossuth Lajos szónoki stílusára nagy hatással volt Cicero írásmódja. Ez a hatás megnyilvánul például a szélesen folyó körmondatok alkalmazásában is. Kossuth körmondatai azonban egymás mellé s nem egymásba fűzött mondatokból tevődnek össze. Vizsgáljuk meg például egyik 1843-ból való cikkének ezt a körmondatát: Mondjuk ki tisztán, a nemesség a városok rendezését nem akarja; azon testület, mely most a városok minden jogait egyedáruságul bírja, az ép ezen egyedáruságot fenyegető rendezést szintűgy nem akarja, tisztelet mindenütt a dicső kivételeknek, de a többség szerint kell, hogy ítéljünk. Csak az írásjeleket kell megváltoztatni, s három teljesen ép, önálló s amellet igazi stílusérzékkel fogalmazott ritmikus mondatot kapunk. Helyszűke miatt nem idézhetjük a Bánat és gondolat című, 1842-ben megjelent cikknek egyik tizenkétsoros körmondatát. Ezt is könnyűszerrel, minden értelmi átalakítás nélkül át tudjuk változtatni nyolc önálló, teljes mondatra. Ilyen mondatok sorakoznak aztán egymás mellett: Jól meggondolja a törvényhozás, mi jó, mi rossz. Irány s cél iránt tisztába jöjjön. De miután ezekre nézve tisztába jött, óvakodjék a habozástól, a szerencsétlen téllépéskétől. Cselekedjék szilárdul, férfiasan, határozottan; cselekedjék egészen. Mert a határozatlan, ingatag téllépéskék közönségesen senkit sem elégtének ki, sőt ingerültséget támasztanak mindkét oldalon.

Idők multával Kossuth írásaiból egy új hangulati elem hallatszik. Reményeiben, számításában csalatkozva, egyre inkább tapasztalnia kell, hogy idehaza Deák politikája érvényesül. Úgy látja, osztályrésze igazi Cassandra-sors. Komor, bánatos hangon írja Deák Ferencnek a kiegyezés megkötése alkalmából: a Cassandrának szerepe hálátlan szerep. De Te fontold meg, hogy Cassandrának igazra volt! A jövőben való hite azonban még ekkor sem hagyja el. Nyolcvanhárom éves korában még így nyilatkozik: ... amit írtam, lelkemből írtam. Egykor még jöhet idő, hogy meg is fontolja a magyar, amit írtam, most idegen Istenek oltára előtt imádkozik, de az igazság Istene nem halt meg, azért hogy oltára elhagyott.

Sorainkkal hangsúlyozni óhajtottuk, hogy Kossuth nyelve — a könyvecsékben közölt szemelvényekből megállapítható módon is — mennyire kifejező, eszméhez simuló, s így frásainak vizsgálata nyelvtudományi szempontból is gazdag eredménnyel jár. Kíváncsian azonban ennek fokozása ér-

dekében, hogy az idézetek alatt mindenütt pontos helymegjelölést találjunk. Az útbaigazítások több esetben nem elegendők arra, hogy a közölt mondatokat összefüggésükben eredeti helyükön is felkereshessük. A remélhető új kiadásban Koroda bizonyára megszívleli figyelmeztetésünket, Ilyképen csak növelni fogja nemes törekvéssel, gondnal összeállított könyvének értékét s használhatóságát.

Dénes Szilárd

Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések. Kiadta és a bevezető tanulmányt írta Turóczi-Trostler József. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet.

A bevezető tanulmány új szemléleti irányt ad Vörösmarty mesenovellái értékeléséhez. Szempontjainak hatására irodalommal élődnek az olvasóban a már irodalomtörténeti emlékké homályosult elbeszélések. A gazdagon feltárt irodalmi és lélektani összefüggések nyomán világossá lesz, mint nőnek bele ezek a novellák a magyar próza fejlődésmenetébe úgy, hogy egyben a magyar valóságábrázolás és stílusrealizmus történetében is új fejezetet nyitnak. T. két területen mutat be új Vörösmartyt s teszi ezzel teljesebbé irodalmunk Vörösmarty-képét. 1. Leglényegesebb megállapításai közül való: A költő mesenovelláival kezdődik „a magyar próza realizmusa és terminológiája”. A romantikus Vörösmarty felfedezi a társadalmi igazságtalanságokat s rátalál az elnyomott népre. A romantika és valóságismeret, a reális és irrécálitás belső harcából születnek meg novellái. A megrázkódtatás hangváltásra kötelezi a költőt. Új nyelvi formákat terem. A holdvilágos éj s a vele egyidőben írt Vörösmarty-levelek azonos szókincse, mondatritmusa, nyelvi jelenségei tükrözik a reális, nem egyhelyűt a naturalizmusba hajló előadásmódot. 2. A költő „a lelki készenlét és fogékonyág” erején mélyebben él benne a magyar irodalmi hagyományokban, mint ahogy eddig tudtuk. Ennek a tételnek igazolására Turóczi-Trostler széles mederben érinti az ide kapcsolódó problémákat: az igazmese és hazugmese lélektani hátterét, viszonyát az egyénhez és korhoz, az ösképzetek motívum-egyezéseit és helyzet-látálkozásait s bennük „a földi (kulináris) paradicsom” ösképzetének Vörösmarty időpontjában jelentkező magyar irodalmi emléket, a tót diákok szerepeltetésének magyar trufa-mese változatát (A holdvilágos éj); az aranyláz és kincskeresés képzetének élettörténetét a kapitalizmus varázslat-fosztó realitásáig (A kecskebőr); az élet-álmom hasonlat világirodalmi útját (Csiga Márton viszonylagsgái) ... Az Új Könyvtár Vörösmarty-kiadványa régi szükségletet elégít ki: könnyen hozzáférhetővé tette a költő mesenovelláit, mégpedig gazdagon tájékoztató bevezetés kíséretében.

Zsoldos Jenő.

Homéroszi Himnuszok. Fordította Devecseri Gábor. Új Idők.

Tíz éve birkózik kitünő műfordítónk azokkal az epikus formába öntött, aetalogikus vonalon futó lírai költeményekkel, amelyeket tudva-hamisán máig „homéroszi” himnuszoknak szoktunk nevezni és a nagy eposzok előadásai elé készsűk bevezetések (proömionok) gyanánt fogunk fel. Három „menetben” szállt ki ezekkel a külföldös, mindmáig problematikus költeményekkel és járult hozzá (megállapíthatjuk), a legújabb időkben aránylag kései és bizonytalan eredetű ellenére is, mindinkább hangsúlyozott költői szépségeiknek észrevezetéséhez. Ezt a magyar kritikának hálával kell nyugtáznia. Az 5 vagy (ha a két Apollonhymnuszt egybevonjuk, amint Devecseri is helyesen teszi) 4 nagyobb és 29 kisebb himnuszból először 1939-ben, a Kétnyelvű Klasszikusok sorozata 5. kötetében — Homéroszi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz címen — jelentetett meg egy hat darabból álló kis gyűjteményt, amely a nagy himnuszokból a Hermészhez szólót adta. Ezt ugyanítt, a 6. kötetben — Homéroszi himnuszok Aphroditéhez, az Istenanyákhoz, Hestiához, a Naphoz és a Holdhoz címen — követte a már két nagyobb, az Aphroditéhez és Démétérhez szóló himnuszot tartalmazó és összesen 11 darabból álló második sorozat (1941). Most azután (1948-ban) Odysseia-fordításának megjelenté után s (úgy tudjuk) az Ilias-fordításnak készítése közben, egy korpuszban adja a még hiányzó 16 darabot is, az élen természetesen a legnagyobb és máig nemcsak

vallástörténelmi érték, hanem költői szépség szempontjából is legjelentősebbnek felismert Apollónhymnusszal.

Ez a „teljes kiadás” a régebben megjelent darabokat, amennyire ellenőrizhettem, csekély változtatásokkal, ill. jelentéktelen simításokkal nyomtatja újra. Itt-ott csak az interpunkciót tökéletesíti, egy-egy szót cserél ki, vagy lényegtelenül (pl. a Hermész-hymnus 157. sor, hívebben, de furcsábban: „tarkaeszű” a régebbi „bajkeverő” h.; 229. sor: „Zeus ragyogó sarjához” a régi „fénylő gyerekéhez” h.; 465. sor: „kitanuljad az én tudományom” az eredeti „mesterségem kitanuljad” h.; 466. sor: „s még ma” a korábbi „még máma” h.; 578. sor: „gyakran” az előző „folyton” h.; stb.), vagy esetleg éppen hátrányosan változtatva (vö. a Hermész-hymnus 472. sor javítását: „s Zeus isteni szózata részed” vagy 521. sor, ahol „Ekkor bölintással ígérte a nagyszerű Hermész” határozottan jobban hangzik, mint előző „Ekkor Maia szülőtte megígérte s bölintott”, de az eredetiben ott van a „Maia fia”, ellenben nyoma sincs a „nagyszerű”-nek). A finomítás tehát nem rendszeres, inkább ötletszerű volt; bentmaradtak határozottan nem-szép fordulatok (mint „bájtelet Démó” vagy „goromba nyíl” stb.), sőt sorok (mint pl. Hermész-hymnus 330, 370, 572; Aphrodité-hymnus 146 stb.), furcsaságok, mint a „fuvolák vágyó sivitása” (Hermész-hymnus 452), a megengedhetőnél sokkal gyakoribb versus spondaicusok, de még zavaró fordítási megalkuvások is. Így pl. a 30. darab = 6. köt. 6. darab 4. sorában „a szárnyasok is mind” nem érthető annak, aki csak a magyar szöveget olvassa: a görög ἦδ' ὅσα πτερύγαι az előző sor „mit csak az isteni föld tart hátán” fordulatával párhuzamos fordulatot követelne, stb. Am a megjelent részt tekintsük itt res judicátának. Csak a most először fordított darabokkal, vagyis mindenekelőtt az Apollónhymnusszal és a jelen kiadással szeretnék foglalkozni.

Nem tartom fontosnak, hogy ezek az új darabok érzésem szerint nem érik el azt a friss, modern, költői magasságot, amelynek levegőjét annak idején a kezdő műfordítótól kiáltó ablakokon át a Hermész- és az Aphrodité-hymnus fordításai árasztottak. Ez az érzés ugyanis lehet szubjektív, tehát — megengedem — helytelen is. Különbösem a fordító vénájának apadására gondolnék, mert az új részekben is vannak szép és hozzá méltó költői megoldások, legfeljebb a *nonum in annum* és a *lima* elve ellen fokozottabb mértékben elkövetett mulasztásokra. Mindezekért tehát inkább az Apollón-hymnusnak magának, azután az egész teljes kiadásnak a tálalását illetőleg felfemerült aggályaimra szorítkozom.

Utóbbiakat kezdve, amelybe az előbbieket részlet gyanánt tartoznak: Egy 4 1/2 lapos bevezetésben, azt hiszem, egy mondat is elég lett volna arról, hogy az eposz — műfaji jellege szerint — nem használhatja az öncélt csodát, míg az aretalogikus hymnuszokban — éppen ilyen okból — szükség van a „csodálatos történetekre”. Nemkülönbözik nélkülözhetőknek tartanám az olyan mondacsinált tételeket, aminő az pl., hogy a hymnuszok átvették a mese szerepét (?), vagy hogy az eposzokat „utánozva” „tovább is viszik tartalmukat, amennyiben fölhevítik a figyelmet a tartalom ünnepiségére”, szemléltetve és leírva azt, „amire Homéros csak utal”. A tartalom ünnepisége ugyanis egészen másfajta az eposzban, mint a hymnuszokban és a célzások vagy jelzők kitergetéséből soha költői hymnuszok nem születhettek volna: a vallásos líra, céljai szerint, dolgozhatott ugyan annak az eposznak külső látszataival (frazeológiájával, stb.), amelyhez csatlakozni kívánt, de mint líra — nem archaizálhatott, tehát vallása csak a saját koráé lehet. Már pedig e hymnuszoknak költőisége olyan tény, amivel ma mindenki és éppen Devecsei is helyesen számol: lehetetlen valóban a költőiséget e hymnuszok legtöbbjétől s elsősorban éppen az Apollónhymnusztól elvitatni. Így a szerző az érintett fajta megállapításokra elvesztegetett helyet a tanulmánygyók javára sokkal jobban kihasználhatta volna, mert pl. az Apollónhymnus kellő bevezetése távolról sincsen a Kísérőszóban a 104. k. lapon odavetett, nagyvonalúan eliskló állításokkal elintézve. Dornseiff kísérlete (Archaische

Mythenerzählung, Folgerungen aus dem homerischen Apollonhymnus., 1933) nem talált, tudjuk, osztatlan elismerésre (I. Nochmals der homerische Apollonhymnus, Eine Gegenkritik, Greifswalder Beiträge, 8, 1935), tagadhatatlan azonban, hogyha valaki egyszer olyan érveket tudott felhozni az ú. n. delos-i és pythoi Apollónhymnuszok eredeti egysége mellett, mint ő, akkor ezek az érvek annak elsősorban „a tempo” jöttek volna, aki egy költeményt fordított belőlük, de elméletében mégis, ellentmondóan, „kétségtelenül külön keletkezett és külön rendeltetésű” két részt volt kénytelen emlegetni. Éppen Deveszerinek tehát, azt hiszem, akinek legalább is tudomásul kellett volna vennie Dornseiff kísérletét, amely ezt a himnusz, főleg a 81. k. sorok alapján, mint az isten „soknevűségének” (πολυωνυμία), vagyis különböző, főbb epikláziseinek (Pythios, Telphusios, Delphinios) magyarázatára írt, ab ovo egészen költeményt fogva fel, ezen a ponton is szembeszállt a németesen túlságos eszességgel, a Homeros körül dühöngő lylikával, amikor, az egységnek-felfogással járó szépségébőlre igyekezett rávilágítani, sőt ezt az igyekezetét a Th. v. Scheller valóban mesteri és kissé alakított fordításának a melléklésével nagy mértékben sikerült is erősítenie. De még általában is: ha valami, akkor ezek az annyira problematikus himnuszok ugyancsak megokoltak volna olyan tárgyilagos és szakszerű megjegyzéseket, aminők pl. fordítónknak és Waldapfel Imrének Görög Versek című kötetében igazították el, igen hasznosan, az érdeklődő és tanulnivaló közönséget. Sokan lesznek ugyanis, akik szívesen hallottak volna valamicske konkrétumot az odavetve említett „moszkvai kéziratról”, őrltek volna, ha valaki a Dionysoshimnusz elejének és az Apollónhymnus 399. kk. sorainak hasonlóságát, illetőleg e topos jelentőségét megmagyarázza, stb., stb. Még a helyet is kiadták volna, nagyjában, a javasolt megalkarítások és az így feleslegessé váló „görög nevek jegyzékének” elhagyása, úgy, hogy a könyv terjedelme sem bővült volna lényegesen. Egy tartalomjegyzékféle azonban annál érzékenyebben hiányzik, minthogy a fordító tulajdonképpen egyik ismert szöveg-kiadás rendjét sem követte és a maga régebbi szemelvényeinek ötletszerű remdjéről sem adott a „teljes kiadásban” áttekintést.

Különbön a fordítás érdemei remélünk engedik, hogy szerzőnknek mihamar módja lesz — amennyiben jónak látja —, egy újabb kiadásban ezeket a lényegyet nem érintő, szerény és aprólkos gyakorlati kívánságainkat megelégtíteni.¹

Marót Károly

Lőrincze Lajos: Földrajzineveink élete. Bp. 1947. (A Magyar Táj- és Népismeret könyvtára 9. sz.)

Minden tudomány szakterülete egy bizonyos idő múltán elérkezik a főlhalmozott anyag rendszerezéséig, az eddigiek szintéziséig. A magyar névkutatás Lőrincze Lajos kis füzetével érkezett el ahhoz a szintézist alkotó ponthoz, ahonnan visszafelé rendszerbe fogva látjuk az eredményeket s előre nézve pontosan kikövekelve a föladatokat. Pesty multszázadi nekibuzdulása,¹ Gyöffy buzditása,² Szabó T. Attila módszertani útmutatása³ után a névkutatás második szakasza az anyaggyűjtés volt. A legbősegebb anyagot Szabó T. Attila és tanítványai tették közzé vaskos kötetekben és kis füzetekben, az apró részletmunkák, száraz anyaggyűjtések kitartó elvégzésére és megbecsülésére is példát mutatóan.

Ebből a viszonylag gazdag anyagból⁴ állítja össze egy önelvű „földrajzi névtudomány” alapvetését Lőrincze. A helynév fogalmat a földrajzinévvét helyettesíti, mert az előbbi szerinte nem egységes értelmezésű: hol helység nevet, hol dűlőnevet jelent, másrészt pedig nem alkalmas, szűk a földfelszín különböző alakulatainak (kő, fa, patak stb. nem „hely”) jelölésére (30. l. 1

¹ A görög nevek következtelen írását a felelősség részben az uzus bizonytalanságai részben a fordítót, aki különböző fordításaiban különböző érveket érvényesített (amiket idézve — követnem kellett), részben engem terhel, aki a magam állításait kifejező helyek ragaskodtam a hagyományos Homeros-típusú íráshoz. Nehéz itt — jól tudjuk — a következetesség, de talán Akadémiánknak újabb és erősebb beavatkozása javíthatna valamit a helyzeten.

jegyz.). Névélettani vizsgálata a nevek keletkezésére, változására és elmúlására terjed ki, de e vizsgált folyamatok közül legjelentősebb s terjedelmében is legalaposabb a névkeletkezés néplélektani szemügyrevétele (5–23). Itt is két fogalmat tisztáz: elnevezőn az embert, névadón a nevet kiprovokáló táji adottságot akarja érteni (5). A nevek csoportosítása⁵ éppen a névadás jellegén mulik: amikor a névadó az embertől független táji adottság, *természeti neveknek*; amikor az emberi kultúra tájhoz kapcsolódó halása ad névadásra okot, *műveltségi neveknek*; amikor a tájban az emberrel előforduló történés a névadó, *eseményneveknek* mondja a földrajzi neveket. A természeti nevek alaprétegét (egyben legrégibb neveinket) a földfelszíni formák egyszerű nevei alkotják: hegy, domb, folyó stb. Minthogy azonban bizonyos idő múltán ezek az általános elnevezések nem elegendők, megkülönböztetésre van szükség. Ilyen differenciáló elvnek ismeri föl Lőrincze a felszíni alakulások nagyságát (*Kiserdő*), külső formáját (*Kerekítő*), fekvését (*Élőtő*), természeti, növényzeti, állati viszonyait (*Nyíres*, *Rókaluk*). Jó néplélektani megfigyelés, hogy a nép nem égtájak szerint, hanem hozzá való távolsági, magassági viszonyulása szerint ad neveket⁶ (10), és az is, hogy a külső formák eddig antropomorfnak vélt megkülönböztető fogalmait (hát, nyereg) a nép nem az emberi, hanem az állati test részei alapján társítja, tehát tájszemléletének jelentős differenciáló elve a *teriomorf képzelet* (14). A műveltségi nevek az embernek a tájban végzett munkája, cselekvése nyomán beálló változtatások jelölékényszeréből fakadnak.⁷

A műveltségi nevek névadója lehet: a pásztorkodás (*Borjútölös*), halászat-vadászat (*Leszlő*), a földművelés különféle tájváltoztató munkája: irtás (*Vágottrét*), égetés (*Égettoldal*), foglalás (*Nyilas*), terményfajták (*Fuszulyka-föld*). Névadó lehet a tájon keletkezett építmény (*Méskemence*), a bányászat, ipar (*Téglavető*), sajátos szerepű út (*Fahordóút*). Mindezek a műveltségevek ismét differenciálódhatnak nagyság (*Kishid*), forma (*Horgaskert*), helyzet (*Alsószőlő*), minőség (*Sároslak*), sőt idő (*Üjirtás*), mód (*Égettirtás*) és végző személy, nép szerint is. A személyneves földrajzi nevek részben a birtoklás (*Mátyáskút*), részben a változtatás személye alapján keletkeznek. Kitűnő Lőrinczének az észrevétele, hogy a *Kovács János földje* névből *Kovács János-föld* névvé változás mögött birtokjogi csere húzódhat meg: a *Kovács János-föld* mint jól bevált elnevezés — a megokolt változtatással — megmarad, noha a föld már nem Kovács Jánosé (18). Nem magyarázza azonban meg a pusztá személynevek alakulását részletesebben, csak Kertész Manó primitív észjárásra hivatkozását elutasítva, a honfoglaló magyarság társadalmi és gazdasági viszonyaira utal (19). A földrajzi nevek harmadik csoportjának, az eseményneveknek keletkezésére a tájban végbement esetek jelentősége, szokatlansága, tartóssága adhat okot. Ilyen események a harcok, birtokpercek, szerencsétlenségek, gyilkosságok, mesebeli, hiedelmvilági, mondabeli történetek. Ez utóbbiak a néplélekben aitológikus, eredetmagyarázó mondákra, másrészt népetimológiára, mindenáron való értelemlkeresésre adnak alkalmat (12).

A névélettani vizsgálat szerint tehát a földrajzinevek a szemlélet, az emlékezet, a képzelet és hangulat (humor) lélektani alapjaiból keletkeznek (22). Változásuk a táj, az ember (birtokos, lakosság), esetleg az ember és táj közti funkció (jelentőségének növekedése, csökkenése) megváltozásával jár együtt (23–26). A tudatos, kivált a hivatalos névváltoztatás külön tárgyalást igényel (27–29), és Lőrincze — igen helyesen — nem zárja ki a hivatalos elnevezéseket sem a kutatás és vizsgálat területéről.

Lőrincze kis tanulmánya tele van a további föladatakra való hasznos útmutatásokkal. Az anyag megoszlása is mutatja, hogy a névanyag számbavétele — noha a gyűjtés előtt még beláthatatlanul nagy föladatok vannak — sokkal könnyebb, mint néplélektani hasznosításuk, tehát a tulajdonképpeni névélettani vizsgálat. Itt adódnak tehát pótolnivaló föladatok: a változások közt a szívsabb, maradandóbb élettartamúak például az egyetemes emberi

elnevezés-kényszernek sajátosan magyar formáira utalnak. Időszzerű földadat — az Ortutay-féle belső vándorlás, migráció néptudományi vizsgálatával egyidejűleg végezhető⁸ — a lakosság kicserélődésével együttjáró névváltozások törvényszerűségeinek vizsgálata, vagy a hivatalos változtatások mögötti jellegzetes stílus (történelmies, irodalmias, patrióta, politikus,⁹ stb.) megállapítása (29).

Van földadat jócskán a földrajzi névkutatás számára, de azt hisszük, itt az ideje e kutatás tudományszervezési rendezésének is. Ha Pesty kéziratoss gyűjtése nem is éri meg a kiadást, valahogyan módot kellene rá találni, hogy az egyes területek mai kutatói hozzáférjenek, és akkori eredményeit is beledolgozzák a magukéba. Szintén jó lenne a Nyr és MNy, eselleg az Ethn., NNy stb. helynévanyagának könyvészeti összegyűjtése is. A „terepeken” való névgyűjtést az országos néprajzi és társadalomrajzi kutatásokkal együtt, a középiskolás és egyetemi ifjúság közreműködésével kellene végre egyszer már országosan végrehajtani. Az eredményekből — ezt Lőrincze szép dolgozata bizonyítja — további tanulságokat, a néprajz, történelem, földrajz, közösséglelektan stb. számára is hasznos következtetéseket tudunk majd levonni.

Péter László

V. Kiparsky: Die Kurenfrage. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B XLII. Helsinki, 1939.

Köztudomású, hogy a mai ismert finnugor nyelveken kívül voltak kihalt finnugor nyelvek is. Ilyennek tekintették sokáig a kúr nyelvet is, melytől Kurland nyerte a nevét. A magyar Pallas-lexikon pl. ezt írja a kúrokról: „a finn ághoz tartozó törzs, mely a középkorban a Keleti-tenger felszigetén a rigai tengerből és Szamogitia tartomány között lakott. A durbeni csata után (1260) a Kard-testvéreknek hódoltak meg, de később többnyire egybeolvadtak a lettekkel. Csak mintegy 2000 lélekből álló kis maradék, kiket tévesen líveknak neveznek, tartotta fenn magát

néhány községben a Domesnäs előhegyei közt.” A tudósok, akik a kúr nép eredetével foglalkoztak, két fő csoportra oszlanak. Az egyik szerint finn törzs volt, még pedig lív vagy észti, a másik szerint balti, mégpedig lett vagy egy külön balti törzs. A kérdés azért volt nehezen eldönthető, mert hiteles kúr nyelvművek nem maradtak fenn, az idegen nyelvű szövegekben előforduló, kúrnak minősített szavak pedig mind helynevek, melyek lettnek vagy litvánoknak bizonyultak. A történeti emlékekből csak annyit lehet következtetni, hogy a kúrok nyelvét balti nyelvnek tartották.

Kiparsky a régi forrásokban előforduló hely- és személyneveket

¹ Pesty Frigyes helynévgyűjtésére 63 kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében. Fol. Hung. 1114. sz. és kiadott részlete: Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I. Bp. 1888.

² Györffy István: Helyneveink gyűjtése. MNy 23:111.

³ Szabó T. Attila: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. MNy 30:160.

⁴ Összeállítását Lőrincze i. m. 30. l. 2. jegyz.

⁵ Ezzel már Pesty is próbálkozott, i. m. XXIV–XXVIII. Jó lett volna erre és Szabó T. Attilának osztályozási kísérleteire is utalni Lőrinczének.

⁶ Tomori Viola, a néplelektan kitűnő ismerője már 1935-ben jellegzetesnek tartotta a parasztság *tárgyias* térszemléletét: „Ha pl. tanyák közt járó ember paraszttól kér útbaigazítást, a legritkább esetekben kap az égtájakkal vagy balra, jobbra szavakkal jelzett választ, hanem megkérdezi. házak vagy egyéb nevezetes pontokhoz rögzítik az irányítást. (Érdekes volna részletezni, hogy a helynévnevek mennyire mutatják ezt a tárgyi rögzítést.” A parasztság szemléletének alakulása, 63.)

⁷ Itt jegyzem meg, hogy az osztályozás szempontjából a műveltségi nevek csoportja nem egyenlőrangú a természeti nevekével: alapjában ezek jórésze is természeti név, a műveltségi és esemény névadás csak ennek differenciálása, épügv. mint a természeti nevekben belüli, főntebb fölörölt néhány megkülönböztetés. Az *Eggettré* névben például a *rét* természeti név, az *Eggettré* csak megkülönböztetésre szolgál, épügv. mint pl. *Kisrét* (Szöreg, Torontál m.) Minthogy azonban a műveltségi és eseménynevek gyakorisága vetekszik a számbeli értelemben vett természeti nevekével, elfogadhatjuk Lőrincze egyenlőrangú osztályozását.

⁸ Ortutay Gyula: Két előadás. Bp. 1947. 43–83.

⁹ Nagyon jellemző pl. a régi *Szolgaegyháza* helynévnek a főlsszabadulás és a föld-reform utáni *Szabadegyháza* névre cserélése.

zetes vizsgálat alá vette, s a következő eredményekre jutott. Mind a hely-, mind a személynévek egy része a lett nyelvből magyarázható, másik része nem magyarázható a mai lett nyelvből, de balti eredetű lehet, a harmadik csoport a keleti-tengeri finn nyelvekből, elsősorban a lívből fejthető meg. A helyneveknek azonban csak kb. 15%-a keleti-tengeri finn eredetű, legnagyobb részük a lettből magyarázható, ebből azonban nem következik, hogy lettek; lehetnek ugyan lettek is, de épúgy kúrok, litvánok vagy óporoszok. Az 1600 előtti balti eredetű helynevek közül azok, amelyek a lettből nem magyarázhatók, sokkal nagyobb számmal vannak, mint a biztosan lettek mondhatók. A helynevek alapján tehát nagyon valószínűnek mondható, hogy Kurlandban valóban laktak kúrok, de kívülök a legrégibb időkben kellett lenniök még legalább két balti és két keleti-tengeri finn nyelvjárásnak. A személynévek legnagyobb része hasonlóképp balti eredetű, de épúgy lehetnek lettek, mint litvánok, sőt óporoszok is. Fontos körülmény az is, hogy azoknak a falkának a neve is balti származású, melyeknek a lakossága keleti-tengeri finn nevet visel, tehát ezeket bevándorlóknak kell tekintenünk. Kétségtelenül megállapítható, hogy a 13—15. sz.-ban az úgynevezett kúrok balti nevet viseltek, de közülök több nem lett, hanem kúr vagy litván volt. Azt is meg lehet állapítani továbbá, hogy az említett két balti és két keleti-tengeri finn dialektust beszélő lakosság nem külön területeken élt, hanem az egész országban szétszórvan. A történeli források szerint ugyan laktak Kurlandban szórványosan szemgallok, lettek, litvánok, poroszok és észtek is, de nagyobb tömegben csak lívek voltak az ú. n. kúrokon kívül, az utóbbiak nyelve azonban csak csekély mértékben tért el a lett nyelvtől. Az egyetlen hangtani sajátosság, amely a kúr nyelvet a lettlől elválasztja, a 9—10. sz.-ban fejlődhetett ki, alaktan és szókinés tekintetében azonban azonos volt vele. A szórványos anthropológiai leletek is azt bizonyítják, hogy a kúrok fajlag a balti, szorosabban

a lett törzshöz tartoztak. A Kurland név tehát már a történetikor kezdetén egyszerű földrajzi fogalomná vált, s kúroknak nevezték Kúrföld összes lakóit, akár balti, akár keleti-tengeri finn nemzetiségűek voltak. A 16. sz. óta azonban a kúroknak a lettekkel való azonossága köztudat volt, s különválasztották tőlük a Kúrföldön élő líveket.

Kiparskynak nagy érdeme a kérdéskör végleges eldöntése. *Beke Ödön Majakovszkij Válogatott versei.* (Békés István, Devecseri Gábor, Franyó Zoltán, Gábor Andor, Gáspár Endre, Hegedűs Géza, Hidas Antal, Kardos László, Képes Géza, Szabó Lőrinc műfordításai). Parnasszus, 286. l.

„A fordítók igénye és felfogása általánosságban megegyezett abban, hogy Majakovszkijt szépítgetni, simítgatni, csiszolgatni nem szabad” — írja Békés István a kötet elé frott jeles tanulmányában. A magyar olvasó e műfordításokból valóban Majakovszkij költészetét, stílusát, kifejezőformáit, rítmusát óhajítja megismerni s nem azt, hogy a költő-műfordító miként tudja — magában átolvastva, a maga egyéni költői módján reprodukálni az ő költői élményeit és tendenciáit. — „Az orosz szavakat csak fordítani lehet: ezt a munkát a lehető legpontosabban igyekeztünk elvégezni” — mondja aztán a bevezető tanulmány szerzője. Hiteles műfordításokat akarnak nyújtani a műfordítók, nem önmagukat tolvaj előtérbe, hanem ezt az új, szokatlan hangú forradalmi költőt — a maga tudattalan vagy tudatos, önkénytelen vagy szándékos eredetiségében. A műfordító költőknek nagy önfegyelmezésre volt szükségük, hogy a Majakovszkij költői megnyilatkozási formáiba a pontosan megfelelő szótári szavakat, s az eredeti vers mondattani szerkezeteit illesszék be s magukba fojták saját stilisztikái és lexikális ötleteiket. Tíz kiváló magyar költő-műfordító művészetén keresztül is általában hű, igazi, egyetemes másolatát kapjuk Majakovszkij költészetének, amely az orosz poétika szabályait megvetve, forradalmi és új — nyelvében (a szalon-

költészet nyelvtől távolálló proletárnyelvet használja), témáiban, ötleteiben, vakmerő trópusaiban, versformáiban, hangulataiban és a világról való felfogásában. Majakovszkij proletárköltő, aki költészetével harcolta meg az októberi forradalmat s az irodalomban semmisítette meg a polgári ízlést szolgáló korábbi irányokat: a miszticizmust, szimbolizmust, imaginizmust, akméizmust: „Elég! — Felejtetek — és köpjetek — a rímekre — az áriákra — és a rózsabokorra — minden vacakra, ami a művészetek-árzenáljában rostokol ma“ (91). — Majd egy másik versében azt írja: „Csupa forradalom előttet idéző — művet alkot toll, ecset, véső. — Így surran a tömeghez a lárpurlár — holdfény, repkény, pengő gitár.“ — Figyelmezteti a poétákat, hogy ne gúgyogjenek „szegénynek szánt“ poémákat. A harcos osztály tudja mi a poézis: „Küldd a tömegnek kultúrát legjavát — „Kell a jó könyv s megértjük szavát — ti is — én is — munkás úgy, mint paraszt.“ (229—230).

„Válogatott versei“-nek nagy művészi gondnal készült, sikerült fordítása nálunk is éppen ebből a szempontból nagyjelentőségű: a magyar tömeg számára készült s „szavának“ legtöbbjét, szándékát megérti „munkás úgy, mint paraszt.“ A fordítók is — megértve Majakovszkij nyelvújító törekvéseit, bátran és szerencsésen használják a magyar proletárnyelvet: felbőmbölköz — bűdösítő pipája — ne császkálj ott a tűzbe — ez már döfi — vacak guba (pénz) — kobak (fej) — vagány — selyemfiú, sípista, kódis — pupák — arany-pofájú pára — nyeszlett — haver — pusmog — rostokol — kuksol — ribancos Párizs — „Egy stósz, egy jókora“ — „Kék pofát hord narancssárga bajszhoz“ — „Vágy feszensz ülepén“ — „nem húzza a krigli“ — „Hordó tü-tül a dekkre“ — „Fároszt csesz a hajó“ — „az anyámba küldtek“ — „öreganyjuk térdét — az anyjuk keservét“ — „színház című bordélyok“ — „piktorok, kihízlalt csöddörök“ stb. — Ez a hang, ezek a szavak már nem az Igorj Szeverjanin-éi és nem a Kosztolányi Dezsőéi. Ez a forrada-

lom kirobbanó szenvedélyének, dühögésének, önkivülelének a stílusa. S éppen a forradalmi tömeg hangjának felismerése, nyelvénél költőivé avatása következtében vált Majakovszkij határkövé az orosz költői nyelv fejlődésének történetében: a szalonköltészet és költői nyelv kora lezárul s kezdődik a proletárköltészet, proletár költői nyelv új vonala. Majakovszkij jelentősége ugyanaz az orosz költészet történetében, ami a magyar zene történetében a Bartóké és Kodályé, akik a paraszt dallamelemek felhasználásával törték meg a polgári zeneköltészet hagyományos formáit.

Trócsányi Zoltán

Szabó Árpád: Sokrates és Athén.
Tudomány és haladás. 7. Szikra.

A történelmi materializmusnak a görög filozófia történeti feldolgozásában való térfoglalására aligha akadhat kedvezőbb alkalom, mint Sokrates alakjának megrajzolása. Szabó Árpád kitűnően választotta és kitűnően felhasználta a kedvező alkalmat. Olyan képet ad Sokratesről és a korabeli Athén életéről, amely eddig soha fel nem tárult társadalmi és gazdasági kapcsolatokra derít világot. Néha persze túlságosan magával ragadja a szerzőt az új kérdéseknek és az új meglátásoknak lendülete. Így pl. amikor azt akarja bizonyítani, hogy a népi származású Sokrates felesége „aristokrata“ volt és hogy maga Sokrates is levonta e „mésalliance“ következményeit. Itt ugyanis arra hivatkozik, hogy a *Xanthippe* név előkelő származásra vall és hogy Sokrates elsőszülött fiának a neve, *Lamprokles*, szintén főúri jellegű. Tudommal a *hippos* szóval képzett görög nevek „előkelő“ volta csak a férfinevekre vonatkozólag igazolható, a *Lamprokles* név pedig semmivel sem előkelőbb jelentéstartalmú, mint akár a *Sokrates* név.

Kitűnő része a könyvnek Sokrates önismeret-tanításának taglalása. Szerzőnk e tanítást egy olyan gazdasági és társadalmi rend megnyilatkozásának, visszaütésének mutatja be, amely Sokrates korában már rég elavult volt. Nagyon tanulságos Sokrates „idealizmus“-ának és „op-

timizmus"-ának — e gyakran tárgyalta kérdésnek — éles körvonala, újszerű megvilágítása. Nyilván a legsikerültebb része Szabó Árpád könyvének az a fejezete, amely az V. sz.-beli Athénnek gazdasági és társadalmi rajzát adja, kidomborítja a rabszolgatartó görög demokrácia osztályarulását és ennek keretében állítja Sokratesnek a szofistákhoz való viszonya mélyreható taglalását, hogy végül is a dialektikus materializmus bravúros alkalmazásával állapítsa meg e két szellemi irány mérlegét.

Folyóiratunk különleges rendeltetésénél fogva, ez ismertetés nem hagyhatja említetlenül Szabó Árpád könyvének azokat az elemeit, amelyek a nyelvészet körébe vágnak. Fentebb a könyv módszerének kisiklásairól szólva, ezért hivatkoztam a hibás társadalomtudományi következtetések példájaként a tulajdonnevek kérdésére, és ezt hadd egészítsem ki annak megemlékezésével, hogy a *dialektika* szó jelentéstörténetének tárgyalása, a Sokratestól Leninig vivő út rajza, nem eléggé világos és könnyen félreérthető. Ugyancsak nyelvészeti síkon maradva, állapítsuk meg, hogy a könyvben lépten-nyomon kitűnő szómagyarázatokra bukkanunk. Végezetül különös és hangsúlyozott dícsérettel kell szólnunk azokról a pompás Platon-szemelvényekről, amelyeket Szabó a munkájába sző. Platonfordítások dolgában irodalmunk nagyon-nagyon szegény (már tudniillik igazi, jó fordításokban). Épp ezért Szabó Árpád fordításai igazán szép ajándékok. Kár volna, ha e szemelvények nem egészülnének ki teljes művekké.

Kallós Ede

Tolsztoj Leo: Egy szegény asszony élete. Ford. Száva István. Népszava.

A századvégi orosz parasztság élete áll ennek a megrázó regénynek a középpontjában. Fojtott indulatok nyomasztó levegőjében, mérhetetlen nyomorúságban, feneketlen szenvedések között vergődik végig az életen az orosz szegény paraszt. Bolladozva keresi az igazságot, melyről tudja, hogy van, mert lennie kell. Másrészt mélységes fatalizmus bénítja, köti

gúzsba erőit. A szegénységei, a nyomor, minden bajt, sőt az emberi gonoszságot is úgy fogadja, mintha az is természetesen és elválaszthatatlanul együttjárna az étellel. Megrendítő egykedvűséggel veszi tudomásul a sorscsapásokat, mintha a világ természetes rendjéhez tartoznának. A parasztasszony életére mindez fokozott mértékben vonatkozik, hiszen kettős elnyomás súlya nehezedik rá. Osztoznia kell a parasztság összességének nyomorában, de nő léteire osztályán belül sem egyenrangú a helyzele.

Ivanovna Anisszja, az írástudatlan parasztasszony minderre rádöbben, rá kell döbennie, miközben élete útját járja, az éhség, betegség, megálázatlanság és a legkülönbözőbb emberi kínok útját. Rádöbben osztályhelyzetére s azon belül asszonytársai és a maga még szomorúbb sorsára. És ezeknek a legnagyobb, ősi emberi élményeknek a kifejezésére ugyancsak ősi egyszerűségükben, rövid tömönatokban szakadnak ki belőle a gondolatok. A stílusnak ez az egyszerűsége végigkísér bennünket az egész könyvön, s a jellemzés legművészebb fokát valósítja meg.

Az orosz irodalomtörténetnek mind a mai napig vitás kérdése fűződik ehhez a regényhez. Vannak, akik elfogadják, amit Tolsztoj a regény eredetéről közöl. Azt írja ugyanis, hogy Ivanovna Anisszja a tulajdoni kormányzásban élt, falujában sokan hallgatták meséit. Hallgatói között volt sógornője is, aki az ő számára ezt az elbeszélést feljegyezte. Ezzel tehát a szerzőséget elhárítja magától és csak a kiadó szerény szerepét vállalja. Mások szerint az egész regény Tolsztoj munkája, s amit annak eredetéről mond, nem egyéb keretnél, mellyel érdekesebbé akarta tenni. Ha feltételezzük is, hogy tárgyi tekintetben forrásul szolgált Tolsztojnak a hallomás útján lejegyzett szöveg, a stílusjellemzés kétségtelenül nagy művész munkája. Iudatos művésze, magáé Tolsztojé. A fordító érdeme, hogy a művészetnek ez a legmagasabb foka a magyar szövegben is él és semmit sem veszített ábrázoló erejéből.

Komor Ilona

Panova: Fehérvonat. Fordította: Madarász Emil. Új Magyar Könyvkiadó.

Az orosz frónő regénye az orosz realista irodalom érdekes, világos írása. Egy kórházvonat furcsa világa elevenedik meg ebben a regényszerű hosszabb elbeszélésben. „A parancsnoki vagon folyosóján hámvasan világitottak a széles ablakok“. A nyirkos csendben halad a vonat betegekkel, haldoklóival, orvosával, minden emberével. A legfontosabb az életben maradó emberekben az akarat és a reménység, az élet és a jövő feltétele. Megnyilatkozik itt a szociális ember. Az frónő nem beszél sokat. Stílusa nem díszes, nem jelzőkkel kirakott. A „fehérvonat“ kerekének kattogása közben ismerkedünk meg emberekkel, vidékekkel, katonavonattal, „lámpafény mellett gördültek ki az erdőből a sebesültszállító gépkocsik“. Fény és mozgás végig — érdeklődésünk nem csökken. Nemcsak a katonai kórházvonat képe és élete foglalkoztat bennünket Panova írása nyomán. Megmutatja a társadalom összefüggéseit is. Ezzel válik élővé és érdekessé az írása. Közvetlenséggel hat az olvasóra. Ez nyügözhet le a „Znamja“ (Zászló) című irodalmi folyóirat olvasóit is (A „Znamja“-ban jelent meg az első rész). Danilov hazatér feleségéhez és kurtára nyírott hajú fiához. Az aszszony „szóltanul, remegő ujjal vette le fejkendőjét és igazgatta haját. Danilov meggyújtotta a villanyt. Egyszerre világos lett; a fény rásütött fia boldog, felesége megöregedett arcára: És Danilov — gyöngéden, bocsánatkérően és fáradtan azt mondta: — No meséld el, hogy éltetek... Így fejezi be Ez az otthon fénye, mely a valóságot mutatja Halljuk a meleg, emberi hangot. De azért nem felejtjük el a „fehérvonat“ kerekének egyhangú kattogását, a betegeket, a háborút sem. Csak éppen megállunk és az otthon szürkés fényében elgondolkodva szemléljük az élő szovjetembert.

Alexej Tolsztoj: Ősi út. Új Magyar Könyvkiadó.

Alexej Tolsztoj realista regényíró, a szovjetirodalom érdekes alakja. Regényeiben hatalmas távlatokat

nyit meg; műveinek szereplői emberek érdekesek.

Sok novellát ír. Érdeklj ez a műfaj, különös kedvvel formálja, teszi plasztikussá alakjait. Típusokat alkot; ezek sokszor az orosz birtokos nemesség köréből kerülnek ki. Különcök és birtokosok, álmodozók és féktelen dorbézölők vannak hősei között. Megírja a „hét szurtos“ történetét. „A tábornok a telefonhoz hívatta Számochlov őrmestert és kintartásukért személyesen mondott köszönetet neki és társainak.“ „A szurtosok ezt úgy értelmezték, hogy a haza megbocsátott nekik!!

Mélyesen egyszerű, sokszor megindító. „Föld, édesanyánk, nyilj meg, nyugtasd meg az elfáradt utast!“ „Ebben a háborúban a gyerekek többet megértettek, mint gondolkánk. Az ő eszecséjükben sok minden összegyűlt és majd annak idején meg fog érne.“ (Iván Szudarev elbeszélései.) A gróf Cagliostro című novella megdöbbentően érdekes. Akár egy kis bogarat, akár egy nyírfáról felszálló, zúzmárás varjút ír le, akár egy rókaprémés bundában ballagó férfit, az mind valóság. Minden alakját látjuk, mintha csak filmet pergetnének előttünk, látjuk, egyik nőalakja kék szemét, még tele a reggel szépségével, látjuk a kerekarcú, feketeszemöldökű, vizet merítő falusi lányt, amint vállára emeli a vedrek rúdját és az uraságra vissza-vissza nézegetve megy tovább. Élet és valóság minden sora. Művészi realizmus ez. Filmszerűen szorgalmas leírások, az élet színei mindenütt: „A fehér abrosz felett egy pók csüng, szétterpesztelt, bolyhos lábbal, a lámpaernyő körül zöldszárnyú légy kering könnyedén, egy szúnyog megégette hosszú lábát és az asztalon vonszolja maga után. Az erkélyen susog a repkény, a bokrokban álmos madár mozog.“ Így kezdődik az Archip című novella.

A ház lángol, „vad tűz emészti a száraz falakat és nyaldossa lángjával a tetőt. Rózsaszínű galambok röpködtek az égő ház felett.“ Leírásait erő és mozgalmasság jellemzi. Egyetlen hangja, egyetlen színe sem túlzó.

Sz. Szergejev Censzkij: Gyilkosági kísérlet. Új Magyar Könyvkiadó.

Sz. Szergejev Censzkij értékes író. Gorkij már 1928-ban ajánlotta magyar fordításra. Felfedezte műveinek újszerű érdekességét. Gorkij írja róla, hogy nem tudott beleilleszkedni a szokásos osztályozásokba és éppen ezért szívesen hallgattak róla, szívesebben, mint beszéltek róla. Sok megnemértéssel találkozott. Erzehnei, alakjai, gondolatai kifejezésére „a legjobb, legtökéletesebb kifejezőmódot” kereste, amint ezt Gorkij a kiadóhoz intézett, 1928-ban írott levelében említi. Tolsztoj, Gogoly, Dosztojevskij, Ljeszkov, az orosz klasszikusok műveinek folytatása. „A tipikusan orosz nem takarja el az egyetemes emberit — életünk tragikus ellentmondásait.”

Ez a műve más címén: Valja. Első része egy több kötetre tervezett műnek, mely az orosz intelligencia életéről szól. (1914—18, a háború előestéjén.) Gorkij írja, hogy orosz nyelven zenei hangzású ez az önállóan is tekinthető regényrész. Kiemeli a krimi természet képeinek lírai szépségét, az alakok csodálatos lágyágát és mégis élességét. „Szerepném hinni, hogy a magyarok megérzik azt a gyönyörű szomorúságot is, amelyben oly gazdag az író, az emberekért, az emberért való szomorúságot, amellyel oly bőkezűen töltötte szép, emberien bánatos könyvét.” Milyen igazat ír Gorkij! Felejthetetlen könyvek. Az író az októberi forradalom után következő időben írhatta.

Hőseit, mint a mindennap embereit figyeli, mindig tekintti társadalmi kapcsolataikat, szabadsággyágyukat is. A krimi félsziget tájait festi valóságos, finom színekkel.

Hegyeket látunk s fehér házakat és mintha a fehér házikók „elszórt csoportokban iramodnának a tenger felé, a hegyek pedig üldöznék őket.” Templomtornyok és sápalakú minaretek ágaskodnak a képen. A mese nem nagyon gazdag, egyszerű: egy házasságtörő polgárrasszonynak és férjének története. Minden mellékalakját a maga valóságában állítja

elénk. Látjuk a cigány hordárt, „aki sovány volt, mint egy mezei tücsök és olyan bajusszal dicsekedhetett, mint a kínaiak a teásdobozokon.” Krizantémum a kezében. „Ő maga egészen fekete, a virágok fehérek.” „Az éjt megelőző átlátszó kékség leszállt és körülvette a kocsit és mindegyikük arca elvesztette nappalát és gyengén megvilágosodott belülről.” Csupa finoman rajzolt arcél, érdekes színek, hangulatok maradnak meg a könyv olvasása után. A „kék alkony” végzetszerűen és sürün burkolja be Szergejev Censzkij regényének alakjait. Gellért Hugó fordítása jó, az eredetihez hűen alkalmazkodó.

Timár Magda

Gogolj: Az arekép. — Szikra.

A klasszikus orosz realizmus úttörőjének és egyik legnagyobb mesterének válogatott elbeszéléseit tartalmazza ez a kötet. Nem hiányzik belőle a híres *Köpenyeg* sem, amelyel Arany János ajándékozta meg a magyar irodalmat. Ebből a „Köpenyeg”-ből bújtak ki — Dosztojevskij szerint — az orosz irodalom legnagyobbjai. — Ha végigolvassuk a kötetet, nemcsak ritka művészi élvezetben lesz részünk, hanem jóval közelebb kerülünk a napjaink irodalomesztétikájában oly sokat tárgyalt realizmus megértéséhez is. A művészi realizmus lényegét éppen ezekből a legcsapongóbb képzeletből született, a valószínűtlenség területére átkalandozó elbeszélésekből érthetjük meg. Az író játszik az olvasóval: álom és ébrenlét, józanság és örület határai között zajlik a cselekmény. De ez az áradó, játékos képzetet egyáltalán nem zavarja meg a kor valóságos társadalmi összefüggéseinek kibontakozását. Gogolj korának társadalmi valóságát tükrözi, a típus-teremtés egyik legnagyobb művésze. Pár vonással életre kelti a legjelentéktelenebb epizód-alakot is. Már jól látja a tőkés társadalom embertelenségét; részvétét és művészi érdeklődését különösen felkelti a szürke, kitaszított, a pénz által elrontott emberek sorsa. Egy mesteri, népies humorral megírt elbeszélést is találunk a kötet végén. Makai Imre

fordítása, néhány kisebb hibát nem tekintve, sikerült. *Lengyel Béla*

Szvesnyikov: Az üveg titkai. — Szikra. — Danykó: A kínai titok. — Új Magyar Könyvkiadó.

Meggyökerezett bennünk, hogy a tudományt népszerűsíteni igen nehéz, hálátlan, talán megoldhatatlan feladat. Veszélyes sziklák között hajózik a szerző, az értelmezés oktató, leereszkedő hangja és a tudományt meg sem közelítő, dilettáns zsurnalizmus között. Ez a két könyv, az üveg regénye és a porcellán története pompásan felülemelkedik ezeken a veszélyeken. Regények ezek, izgalmas, elsodró cselekménnyel. Szvesnyikov könyve az üveg születéséről szól, egyre gazdagabb és csodálatosabb technikai és művészi alkalmazásairól, egészen a mai üvegtudományig. Számos érdekes kis történet fűszerezi a felfedezések leírását. Világos, közhírhely előadásával nemcsak szaktudást ad: a haladó emberi szellem hőstéségének története is ez a könyv. A történelmi materializmus elvei alapján, a szocialista humanizmus szemléjében készült. Megtudjuk azt is, hogy milyen kínos, sorvasztó munka árán születtek meg a múlt ma is csodált üvegrealmekművei. A szocializmus optimizmusával mutat rá a szerző a jövő beláthatatlan lehetőségeire.

Az üveg regényéhez hasonlóan érdekes és tanulságos olvasmány a porcellán története. Elvezet Kínába, a porcellán ősi otthonába. Megismerjük a kínai porcellán hosszú századokon át féltve őrzött titkait. Megtudjuk azt is, hogy az egész világon csodált remekművek a végtelenségig kizsorszórt munkások művei. Az európai porcellán felfedezése az aranycsinálás alchimista titkával kapcsolatos. Érdekesen adja elő a szerző az oroszországi porcellángyártás történetét is, egészen napjainkig. Gellért György és Gyáros László fordítása gondos és élvezhető. *Lengyel Györgyi*

ÚJ IFJÚSÁGI KÖNYVEK

1. Tersánszky J. Jenő: Egy szarvasgím története. Révai.

Önéletraj, egy kiváló képességekkel megáldott szarvasgím önéletrajza.

Ragyogóan megvilágítja, hogy minden átkati csoportosulásnak, ebben az esetben a vadonban élő szarvascsordának is megvannak a társadalmi törvényei, hagyományai, dogmái, fejlődési lehetőségei, sőt fejlődési kényszerűségei is, s ha az utóbbiaknak ellenszégül, menthetetlenül a vesztébe rohan. Történetünk hőse, az önéletrajzíró szarvasgím, a haladás szellemét képviseli. Rabságban születik. Miközben az egyik vadon vadállományát hajtóvadászat céljaira egy másik vadonba szállítják, egy szűk ládában hozza a világra az édesanyja. Szinte szereti a rabságot, — mert még nem ismeri a szabadságot. A rabság biztonságát, jó ellátást jelent számára. És éppen a rabság magányában fejlődik ki megfigyelő, ítélőképessége, valamint önálló gondolkozása. És amikor kikerül az ősvadonba és a csorda életét éli, a létért való küzdelemben érvényesül önálló gondolkozása, szembeszáll a tömeghangulattal, elveti az ősi hagyományokat, szinte forradalmi úton új csordát szervez, melynek ő lesz a vezérgímje és a csorda minden tagjának boldogabb, biztonságosabb életet teremt. Érdekes a kis vezérgímnek az emberekhez való viszonya. Ő, a vadon lakója, szinte szereti az embert. Megállapítja, hogy kétféle ember van: jó- és rossz szándékú ember. A jószándékú emberekkel mindig hajlandó szövetkezni. Meghát, ennek az embert megbecsülő hős állatnak a tragédiája. Ő, aki legyőzte az ősvadon minden mostohaságát, aki szembeszáll a nálánál erősebb vadakkal, farkasokkal és medvékkel, az emberi gonoszsnak lesz áldozata. Az első világháború tűzvonalá átvonul az erdősegen és ő ennek a számára érthetetlen embermészárlásnak hadirokkantja lesz! A könyv nemcsak azért érdekes, mert társadalomtudományi és természettudományi szemléletre nevel, de érdekes színes és realiztikus stílusa is. Az író a serdülő gím-szarvas duzzadó öntudatát úgy érzékelteti, hogy a személyére vonatkozó szavakat állandóan nagy kezdőbetűvel írja, tehát: Én, Nekem, Hozzám, Rólam, Enyém, Tőlem. Ér-

dekes szavakkal világítja meg a vadon állatainak életét. A szarvasok *csökögnek* (56), *ökletést-mórikálnak*, a csorda tagjai *óktak-mógtak* (100), a vadászkutya gazdája után *suvakodik* (96), a medve nem meri *sundám-bundám* (85) rávetni magát a szarvasra, fáról veti magát áldozatára annak *viszkető domboja* (86) táján, az egyik *csompo* (62) árnyéka már elérte a juhokat, ami a völgyben eső, ott fönn *zegegye* (64). Végül nem a legkisebb érdeme a könyvnek az sem, hogy a vadon harcaiban megedzett szarvasgim tanítja az eltévelyedett emberiséget — pacifizmusra.

2. **Geréb László: Galamb Miska kalandjai.** Ifjúsági regény. Győry Miklós rajzaival. Budapest-Kiadó.

Az 1848-as szabadságharc eseményeit 100 év távlatából a tegnap közelségébe hozza ez a könyv. A szabadságharc már szinte szoborrá meredvett hősei hétköznapi emberi művoltukban kerülnek az olvasó elé. A könyv hőse, Galamb Miska, egyszerű kovácslegény, az ő szemszögéből nézve táruznak elénk a nagy év eseményei. Es ő meglátja a vezető nagyságok mellett a szegény parasztokat, aki közül sokan éppen a részleges jobbágyfelszabadítás miatt nagyon rosszul jártak. A könyv megismerteti velünk a céhmesterek garázdálkodását és az öreg céhlegények nyomorúságos sorsát. Legnagyobb érdeme a könyvnek, hogy megismerteti az ifjúsággal a mi szabadságharcunk útját, amely a párizsi februári forradalomból kiindulva, egyenesen a világszabadság felé vezet. Minden iskola ifjúsági könyvtárában nagyon jó szolgálatot tenne ez a könyv.

3. **Majakovszkij: A táltos paripa.** Máday Gréte rajzaival. Új Magyar Könyvkiadó.

A táltos paripa, ebben az esetben — gyermekjáték. Elmondhatjuk róla, hogy a könyv tárgya: „Amíg egy táltos paripa eljut odáig.” Igen, odáig, amíg a gyermek kezébe kerülve vagy dédelgetett kedvenc lesz, vagy percek alatt széjjelszedik és a szemébe kerül. Az író végigvezeti a gyermeket a műhelyeken, ahol a pa-

ripa készül: kartongyár, asztalosműhely, kefekötőműhely, kovácsműhely, testőműhely. Es mire a gyermek lóra pattan, bizonyára sokat veszít ősi rombolóösztrónéből és felvillózik lelkében, ha öntudatlanul is, a munka megbecsülésének a hajlama. Jó gondolat volt ezt a könyvet oroszból magyarra átültetni. Trencsényi-Waldapfel Imre ezt a munkát igazán kitűnően végezte. Egy helyen, nyilván a sajtóhiba ördöge, megzavarja pompás ritmusát: „Nézétek, a paripánk *Oly* tüzes, mint a láng.” Azt hiszem, a fordító így írta: „Olyan”.

4. **A furfangos Mása.** Orosz népmese nyomán írta B. Radó Lili. A képeket Arnold és Szjuzina állította össze. Új Magyar Könyvkiadó.

Kedves emlék derül fel bennünk a könyv olvasása nyomán. Megelenedik előttünk Sebők Zsigmond Mackó-világa. Ahogy a szófogadatlán Mása az erdei Mackó fogságába kerül, és ahogy a medve jóvoltából visszakérül a szülői házba, valami felemelő melegséget érzünk szívünk körül. Hát az orosz őserdők medvéje éppúgy szereti a gyermekeket, mint a magyar rengetegek mackója? Line két egymást megértő nép rokonszenve a mesék édes szövevényében is találkozik.

5. **Lewitt-Him: Hupikék Péter.** Fordította Pálosy Éva. Franklin.

Humorosan végződő kutyahistória. Hupikék Péter külön a saját hibáján kívül. Hupikéknek születik egy normális színű kutya-társadalomban. Ez a normális színű társadalom kiközösíti, tengernyi szenvedéseknek van kitéve. Végre hosszas szenvedés után rátalál a Hupikék-kutyák szigetére, ahol szívesen fogadják, sőt hasznos szolgálatait jutalmul megválasztják kutya-polgármesternek. A gyermekek képzeletét a kutya kalandozásain kívül valószínűleg a — hupikék szín fogja megragadni. R. Simonyi Ilona.

Mesék, versek, játékok. Írta: Végh György, Visegrádi Gabriella, Tersánszky Józsi Jenő. Rajzolta: Vas Irén, Wagner Edit, Szántó Piroska. — Szikra.

Három szerző és három rajzoló együttes műve ez a kis karácsonyi meséskönyv. Hat éven aluli gyermekek számára alkalmas történetek. A mesékből nem hiányzik bizonyos kedvesség és közvetlenség. Különösen ügyesek a játékok, amelyek a szülőnek és a kisgyermek nevelőjének jó ötleteket adhatnak. A rajzok igen sikerültek, a kisgyermek képzelését bizonyára megragadják. A kötet kiállítása tetszetős. *Lengyel Györgyi*

Veretyennyikov: Lenin gyermek-kora. Franklin-Társulat.

A könyv szerzője Lenin unokatestvére. Anyja testvére volt Lenin édesanyjának. Leninék Szimbirszkben (ma Uljanovszk, Lenin családnévéről) laktak a Volga mellett, Veretyennyikovék Kazanyban, a nvarat azonban a két család együtt töltötte Kokuskinóban (ma Lenino). Veretyennyikov 70 éves korában írta meg emlékeit, de, amint írja, oly frissen emlékszik gyerekkori nyaralásaikra, mintha tegnap történt volna. A följegyzések mind apróságok, de jellemzők a felnőtt Leninre is, hisz az ember jellemének csírái megvannak már a gyermekben. A gyermek Lenin rendkívül élénk és pajkos fiú volt, eleven, mint a szikra... „Ha nem tetszett neki valaki, távolmaradt tőle, vagy egyszerűen otthagya. Soha nem verekedett össze pajtásaival, soha nem dulakodott. Ellenben, ha bármilyen álláspontját védte, hevesen és makacsul vitatkozott. Viselkedése természetes és egyszerű volt; soha nem tolta fel vezérnek magát. De fölénye szinte önkéntelenül mégis megmutatkozott. Ez a fölény azonban sem sértő nem volt, se senkiben irigységet nem támasztott. Csupán például szolgált. Különös gyermeki bájjal rendelkezett, hatása alól senki sem vonhatta ki magát.“ V. több érdekes történetet beszél el a gyermek Lenin megfigyelőképességéről, pontosságáról, rendszeretéről, leleményességéről, határozottságáról, célludatosságáról, őszinteségéről, finom és tapintatos lényéről, nagy olvasottságáról, kötelességtudásáról. Már gyermekkorában kereste az alkalmat, hogy az egyszerű emberek gondolkozását megismerje. Utazás közben az egész

úton a postakocsissal társalgott, s az nem tudta elfelejteni útilársának beszélését. A faluban is reggeltől estig a munkások közt tartózkodott. Különben tréfálni is szeretett.

De nemcsak róla, édesanyjáról, édesapjáról, testvéreiről is sok jellemző apróságot olvashatunk a könyvben, Lenin éppen akkor végezte el a gimnáziumot, mikor bátyját, Alexandr Iljicsét, a III. Sándor cárral való merényletben való részvétele miatt letartóztatták, s ki is végezték. Leánytestvérét, Anna Iljicsnát is letartóztatták, de az ő büntetése csak Kokuskinóba való számkivetés volt. Ez az év volt Lenin életének első nagy megpróbáltatása. Éppen ekkor állt a 17 éves ifjú az érettségi előtt. Mekkora lelkiereje volt szűksége, hogy ily körülmények között tanulmányaira fordíthassa figyelmét! De ez volt első győzelme is. Oly fényes eredménnyel vizsgázott, hogy a pedagógiai tanács, bár erős ingadozás után, de mégis kénytelen volt a kivégzett merénylet öccsét aranyéremmel kitüntetni. Ettől fogva azonban Lenin természete megváltozott. „Tartózkodó és zárkózott lett, nem nevetett, s egyenesen szőfukar lett. Egyszerre felnőtté vált, komoly, felelős felnőtté... Ekkor kezdett élesen jelentkezni jellemében a finom gúnyvonása, mely olykor nem is fejeződött ki egyébben, csak szeme egy pillantásában — vagy, hogy hirtelen témát változtatott.“

Ekkor költöztek Kazanyba; apja már egy éve nem volt az élők sorában, s Lenin egyszerre a család fejévé vált. Maga anyja beszélte el, hogy milyen gyöngéd, gondos és hű gyermek és testvér volt. Kazanyban Lenin az egyetem jogi karára iratkozott be. Maga mondta, hogy más időkben talán más tudományokat választott volna, de most olyan idők következnek, hogy a jog és a politikai gazdaságtan tudományát kell szorgalmasan tanulmányozni. Az élet adta meg a 17 éves ifjúnak az érettségi bizonyítványt. A merénylet miatt, mivel diákok is részt vettek benne, megkezdődött az egyetemi hallgatók kizárása és letartóztatása. Lenin is erre a sorsra jutott: letar-

tóztatták, majd őt is Kokuskinóba száműzték. A környék parasztjai azonban ragaszkodásukkal és meleg szeretetükkel vették körül. A következő évben a két száműzött visszaköltözhetett Kazanyba, de az egyetemre Lenint nem vették fel. Később azonban engedélyt kapott, hogy a pétervári egyetemen állami magánvizsgát tegyen.

Bármilyen apróságok is ezek Lenin életéből, mégis érdeklődéssel olvassa őket nemcsak az ifjú olvasóközönség, hanem a felnőtt is, hisz a nagy emberek életének minden pillanata az egész emberisége. Mit nem adnánk, ha mi is így ismernők Vörösmarty, Petőfi, Kossuth, s többi nagyjaink gyermekkorának epizódjait.¹

Komáromi Jenő.

NÉPNYELVI KÖZLÉS

Tájszavak és szólások

Valaki fölkötötte: kitalált vmi valótlan, fölkötötte.

Ak kötötte föll: az találta ki azt a hazugságot.

Acs csak annak a levelibe van! valótlan állít.

Arrul csak annak a levele beszáll: levele itt azt jelenti: öröklevél, adóslével, záloglevél stb. okirat.

Ügy képesint: ahhoz mérten, szem-mérték szerint.

Iszom, de csak képesint: nem sokat, mértékkel.

Megmértem, él liter, de csak csapotint: lecsapva, szűk mérték szerint.

Igēn fővötte tüle: megneheztelt vkire vlmiért.

Az attá rá az utat: az a vki árulta el.

Ráalta az utat: ráirányította a gyanakvást.

Még rám utalt! rám hivatkozott.

Mēnt a beszíd: sokat pletykáltak.

Nēmhoggy küszöbüte vónal: nemhoggy segített volna elsimítani.

De még ott száál alá végyenek: kezdjék megszólalni, rágni.

Fujt rám: dühösködött vlmiért.

Az ám a tüzrakó: az intrikus, a fölhajtó.

Nem kő akkora főhajtást csinyáni belül: fölhajtást, esetet.

¹ Nem mulaszthatjuk el felemleni figyelemztető szavunkat, hogy különösen az ifjúsági irodalomnak kifogástalan magyarságúnak kell lennie. Aki tollat vesz a kezébe, annak tudnia kell, hogy a rossz magyar *fivár* és *nővér* kifejezésére nyelvünk négy szóval is rendelkezik: *öcs*, *bátya*, *húg*, *néne*. Aki ezt tudja, az nem mondja: *idősebb fivár* (59). S ismernie kell a magyar szórend finomságait is, s ne írjon ilyeneket: *gyanakra hült meg* (9). *Igen könnyen hült meg* (11) e helyett: *megesett*, *meghült*.

Nem ritkán beszédmódjuk, szavuk, kiejtésük rávezet egy-egy köznyelvi szavunk eredetére, ősi értelmére; pl.:

A legutósó születő *ín* voltam, a *legüdtölnnyebb*. Tizenketten vótunk, ngyen maratunk, három lēán meg ēf fi. *Ín* szegem be a vásárt, mer ott is *ín* szegtem be, a szűlisni. E mondatban az *üdtölnnyebb* szó, *idétlen* „koraszülött” szavunkat magyarázza.

A *gyerek két évvel üdtölnnyebb nálam:* fiútestvére két évvel fiatalabb.

El vótam csatangózni, e szavakkal hozott egy kis csokor földiepret. Nem zamócát, nem erdei epret. Szokatlan hosszú száron hosszúkás szemekkel, — nagyobbakkal, mint az erdei eper bogója. Ritkásan csüngenek a hosszúdad bogyók a magas száron, s leszakítva *csattanó hangot adnak*. Erdőben nem terem, lelőhelye domboldalakon van, igen ritkásan terem. Nálunk a Somlón találni itt-ott, meglehetősen szeszadalmas ide-oda keresgéléssel. Kis kosárnyi sem telne ki belőle, sohasem máskép: csokronként hozzák haza. — *Csatangolnak* érte. *Csattogónak* hívják, nem teszik hozzá az eper szót. Itt mondják: *ebédezn* ebédelni helyett.

Ott alsóbb árér megkapom, mondja a megvásárolni valóra. A szó így maga magát magyarázza: *olcsóbb*. — *Alsóbban*, így is mondják.

Hun így, hun úgy, chogyan a *kedve kelekedik*: kerekedik.

Nízégelēm: igen lazútak ezek az ókrók. Tavaszra lēvőkőznek. Lēdobnak, kétszáz kilót is, — jobb lesz, most eladom: megapadt a hús az

eddig jó erőben levő ökrein, félő, hogy tavaszra lesóványodnak.

Vetközöm egyre: mondja magáról, mikor soványodik.

Vetközik ez a fat mindenütt: lepatlog róla a meszelés.

Vigyázz, neki ne hajs a tuskónak! — erdei úton, — az ütközőnek, a kapu közepén, — e felszólításra így felel: *Nem, maj elközletem:* a kerekék közé veszem.

Kövér üdöl: Érik az *esső:* még süt a nap, de esőre hajlik.

Ollan, mind az ílet: szép, üdítő dollog vagy személy.

Ollan gyönyörű az a kis templom, ílet benn lénnyi: csupa boldogság.

Megszédem az eleje-magot, az az igazi, vetőre: a salátátön legelőbb be-érő mag, az a jó vetnivaló.

Jó igazlító ez a léán! (Hogy érti ezt?) *Igazlító!* Annak *monggyuk aszt,* aki *főlvigyáz a gazdaságra:* tehát nem, mint hinnők: igazságtévő, bíró, hanem intéző, tisztartó, felügyelő.

Jó szófővátó (szófőlváltó): Jól vissza tud vágni, fel van vágva a nyelve. — *Jobban fő tuggya a szót vátani, mind én:* csipősebben tud visszavágni.

Módba hagyttam őket: mielőtt elment hazulról, kinek-kinek kiszabta tennivalóját, meghagyta, miként végezzenek dolgaikat.

Annigra uraltatták magukat: kéreltik magukat.

Veszprém m. Karakószöröcsök.

H. Csizmázia Olga.

állkapca: állkapocs,

bibereg (a lúd): beszélget,

bugyogó: nadrág,

bíncsókos: gyámóltalan, ügyetlen,

gabladoznyi: hajladozni,

gigyerís: kedvez valakinek,

gatyapártázot: gatyáület,

garantéroz: erősít, bizonyít,

gántárfa: borkorcsolya,

gucsma: kalap, süveg,

hütyü: a bundán levő lelógó rész, amelyet zivataros időben a fejre húznak,

henyészkedik: henyél,

heverdál: lustálkodik,

kujtorog: csavarog,

fony (macska): dorombol,

kovad: lehámlik (pl. a dió zöld burka),

lafatul: lefetyel (a kutya vize),

lehurogat: megszíd,

megbódul: megholondul,

riful: elszagat (pl. ruhát),

zsubérgat: takarékoskodik,

lőpárgyázni: lemásolni.

Szólások: Honnő igne a szóma, mikor a ganaj is bűzölög. (Hogyne tenne vlmít a felnőtt, mikor már a gyerekek is teszi.) Ű níz ki, mind a hét szűk esztendő. Ollan vagy, mind a köccsön kért malac. Tájíkoz, mind a vidéki kutya. Űgy é vagyok fáradvá, hogy alig kőszőrűködöm. Még, mind a Doma a ködnek. (Vakon hozzáfog vlmíhez.) Ollant szól, ho fülő-farka kitellik. No, nē dőhöggyík a lencse a hasadba! (Ne bolondozz!) Nēm tart tovább, mind ē tikmonysültig. (Kevés ideig tart.) No, nel māját osztogatnak! (mondják, ha valaki elbáméskodik.) Íg, mind Mestēribē a ludkatroc. (Jól ég.) A vak is talál íletibe egy patkót. (Véletlenül akárki tehet fontos dolgot.) Aki disznót tart, ēnnyi is aggyon neki. (Aki vállalkozik valamire, annak legyen eszköze is a vállalatához.)

Vasszécsény. Feljegyezte Drágovics István 1903-ban. Kárpáti Kelemen gyűjtése a Vasvármegyei Múzeumban. Közli: *Dömötör Sándor.*

nyakóc: hidegben fődetlen, csupasz nyakkal (járni),

nyálozó: csecsemők és kisgyermek-
ek álla alá kötött, többé-kevésbbé díszes vászondarab a gyermek ruhájának nyálazástól vagy hányadéktól való megóvására,

susinka: aszalt v. szárított vadkörte, s. *arcú:* ráncosképű,

leves (gyümölcs): túlértett (barack, körte),

fűsű: fésű,

sállik: a tehén vagy a kanca, amikor a nemi érintkezés vágya nyugtalanná teszi,

görög: ugyanekkor a kocadisznó,

csira: kis leánygyermek külső nemiszerve,

bögyörő, *pucu:* kis fiúgyermek nemiszerve,

Bodrogköz (Szolnoecska, Boly).

Mosonyi Alóert.

Alföldi Tudományos Gyűjtemény. (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve II. 1946—47.). Szeged 1948. A. O. Väisänen: Mordwinische Melodien (Mémoires de la Société Finno-ougrienne XCII). Helsinki. 1948. Lexica Societatis Fenno-Ugricae. IX. Lyyčläismurteiden sanakirja. Ainekset keränneet K. Donner, J. Kalima, L. Keltunen, J. Kujola, H. Ojansuu, E. Pakarinen, Y. H. Toivonen, E. A. Tunkelo, Toimittanut ja julkaissut J. Kujola. X. K. F. Karjalainens Ostjakisches Wörterbuch I—II. Bearbeitet und herausgegeben vom Y. H. Toivonen. XI. H. Paasonens Ost-tschereimisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro.

Erdélyi Tudományos Intézet: Hankó Béla: Székely lovak. Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje. Vajkai Aurél: Népi orvoslás a Borsavölgyében, 1943. Cs. Sebestény Károly: Krassó-Szörény vármegye parasztháza. Gálffy Mózes: Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyén. Szabó T. Attila: A magyar helynévkutatás a XIX. században. K. Kovács László: A kolozsvári hőstátiák temetkezése, 1944. Szabó T. Attila—Gergely Béla: A kolozs megyei Borsavölgy helynevei. Nagy Jenő: Az erdélyi szász eredet- és nyelvjáráskutatás története, 1945. Szabó T. A.—Gergely B.: A dobokai völgy helynevei, 1946. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem—Erdélyi Tud. Int.: Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX. sz. végéig, 1946. György Lajos: Valkai András, egy kalot szegi énekszerző a XVI. században. Jánosó Elemér: Aranka György levelezése, 1947. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok (szerk. Gunda Béla): 7. Faragó József: A tánc a mezőszéki Pusztakamaráson, 1946. 8. Bettlehemezők és Kántalók Pusztakamaráson. Miscellanea Ethnographica. Tom I. 1947, Kolozsvár. Giulio Herzeg: Alcune costruzioni assolute dell'Italiano. Bp., 1948. Kreuzer—Lakó—Závodszyk: Svéd-magyar olvasókönyv, nyelvtan, szójegyzék. Kaftánov: A szovjet felsőoktatás harminc éve. Ortutay Gyula előszavával. Faragó László—Kiss Árpád: Az új nevelés kérdései, 1949. *Egyetemi-nyomda*.

Clark: A vadembertől a civilizációig. Zsdánov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Aranyosi Pál: A mai Bulgária. Aragon: A kommunista ember. Illés Béla: Szkipetárok. Ková Lőrinc: Áradat. Vera Inber: Leningrád ostroma. Katájev: A lávokban egy fehér vitorla. Sadoveanu: Moldvai szél. Traven: A halálhajó. Szikra. — Ady válogatott versei. Vörös zászlókkal. Az 1919-es forradalom költészet. Népkönyvtár: 1. Illyés Gyula: Petőfi élete. 2. Rideg Sándor: Tűzpróba. 3. Oszejeva: A IV. bé. M. Mendelsson: A mai amerikai irodalom. Jorge Icaza: Indián átok. Balzac: Vesztett illúziók. I. II. *Athenaeum*. — Tóth Árpád Összes versfordításai. Kosztolányi Dezső: Pacsirta. Tersánszky J. Jenő: Egy kézikocsi története. Gorkij: Kispolgárok. Tyihonov: A kalifa. Révai. — Morvay Gyula: A nagy út. *Egyetemi-nyomda*. — Barabás Tibor: Az első lecke. Dante. — A szovjet irodalom nagyjai (Arcképek). I. Marsak: Tizenkét hónap. Tyihonov: A lenini zászló. Orosz remekírók két nyelvű könyvtára. Szerk. Honti Rezső: Csehov: Jancsi esete a klasszika filológiával. A naiv faun. Tolsztoj Léo: Nem tehetek róla. A kövek. A forrás. A fő törvény. Fogarasi Béláné: A kolhoz színház. Dovzszenko nyomán Komáromi Zoltán: A kozlovi varázsló. Kazakievics: Csillag. Trenyov: A Merkurbrigg. Nikolszkij-Jákovlev: Miért beszélnek az emberek különböző nyelven? Pliszecki: Az ember eredete. Nevelő és gyermek viszonya. Gluscsenko: A szovjet agrobiológia és alapelvei. Revnyik: A szovjet irodalom jellemző vonása a nagy honvédő háború idején. A béke őre a szovjet hadsereg. Obrazcov: Bábjátéktól a filmig a szocialista realizmus tükrében. Gyeniszjev: A népkönyvtár kulturális munkája. Alexandrov: A haladó biológia győzelme. Csernyák: A szocialista verseny szervezése. Gak: a marxista-leninista világ-nézet és az etika kérdései. Zajcev: Harc a rentabilitásért. Szabó Irén Klára: A micsurini átöröklélmélet és gyakorlati bizonyítékai. Cikoto: Csoda a faluban. *Új Magyar Kiadó*. — Garaudy: Kommunizmus és erkölcs. Új Könyvtár 41. *Bpest. Szf. Ir. és Műv. Int.*

Tudomány és Haladás

a SZIKRA nagysikerű könyvsorozata

Minden kötete egy-egy magyar vagy külföldi tudós alapvető munkáját tartalmazza, közérthető előadásban

		fűzve	kötve
1. Rudas László:	Marxizmus és természettudomány	4.—	
2. Prenant:	Darwin	10.—	
3. Andics Erzsébet:	Munkáosztály és nemzet	5.—	9.—
4. Sadoul:	Az atom titka és hatalma	8.—	12.—
5. Molnár Erik:	A szocializmus történetéből	5.—	
6. Haldane:	A marxizmus filozófiája és a tudományok	10.—	
7. Szabó Árpád:	Sokrates és Athén	9.—	
8. Vavilov:	Isaac Newton	10.—	14.—
9. Alexits—Fenyő:	Matematika és dialektikus materializmus	6.—	10.—
10. Dobroljubov:	Orosz realizmus (Goncárov, Turgénjev és Osztrovszkij)	11.—	15.—
11. Allen:	A monopolkapitalizmus és a béke	14.—	18.—
12. Hill:	Az angol forradalom 1640	6.—	10.—
13. Thomson-Klingender:	Marxizmus, költészet, művészet	8.—	12.—
14. Clark:	A vadembertől a civilizációig	5.—	9.—
15. Labérenne:	A világok keletkezése	11.—	15.—
16. Politzer:	A filozófia alapelemei	9.—	13.—
17. Prenant:	Biológia és marxizmus s. a.		
18. Cornforth:	Tudomány az idealizmus ellen s. a.		
19. Timirjazev:	Mi a darwinizmus?	6.—	10.—
20. Konsztantinov:	Az egyéniség és a tömegek szerepe a történelemben	5.—	9.—
21. Liszenko:	A biológiai tudomány mai állásáról	5.—	9.—

SZIKRA KIADÁS

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 19

KIADÓHIVATAL: V., VÖRÖSMARTY-TÉR 4. — TELEFON: *186-976

ELŐFIZETÉS EGÉSZ ÉVRE 15 FT, KÜLFÖLDÖN 2 DOLLAR

POSTATAKARÉKPÉNZTÁRI CSEKKSZÁM: 16.984

Gáldi László: A szovjet nyelvtudomány legújabb eredményei	129
Prohászka János: A magyar nyelv	132
Csefkó Gyula: Három pálcá	136
Moór Elemér: A szófejtés és néprajzi kutatás kapcsolatához	140
Rubinyi Mózes: Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudomány történetében	142
Faludi Ágota: Egy finn kutató az osztljakoknál a századfordulón	145
*Elek Oszkár: Lóránt fia és a Lórántfiak világa	149
Dénes Szilárd: „Nem mese az gyermek”	151
Beke Ödön: Szólások Arany János műveiben	153
Magyarázatok: Rubinyi M.: Hars. Muldoklik. Scheiber S.: Fapapok. Dénes Sz.: Aratási búzapép. Beke Ö.: Esőzsák. Kép. Kúnkapitány. Pipölle. Pirostojás. Táltosló. Olyan, mint a hétszem. Beleszalad a madzag. Szőrén-szálán elveszett. Követ vet. Bíró hátán tört só. Szent László füve. Gyereket, esőt nem kell kérni, az jön. Kiesett belőle az ütő. Kiverte szemét az ág. Szeriben őriz. Tartszabással van. Vágja, mint Salai a szappant. Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert. Régi magyar közmondások	159
Könyvekről: Szabó Pál: Talpalatnyi föld. Morvay Gyula: Fekete föld. Hakulinen: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Lagercrantz: Synopsis des Lappischen. Hsien Chin Hu: The Common descent group in China and its functions. Nickul: The Skolt Lapp Community Suenjelsjld. Kreutzer, Lakó, Závodszky: Svéd-magyar nyelvkönyv. Faludi Ágota: Névszói összetételek az osztljakban. Palotay Gertrud: Tót csipke, himzés a 18. sz.-i Erdélyben. Pach-Kiss: Gazdaságtörténet. Fekete István: Csi. Nagy István: Nincs megállás. Nagypál István: Börzsönyi nő. Gorkij: Ember születik. Az Orlov házaspár. Katájev: „En, a dolgozó nép fia . . .” Nexö: Sorsjáték. Wilder: Caesar. Bihari Klára: Új Tündérország	169

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

ÁRA 4 FT

MICHAEL BROOKS:

OLAJ ÉS KÜLPOLITIKA

Brooks könyve az olaj történetén keresztül bepillantást enged az amerikai gazdaság útvesztőjébe és rámutat arra, hogy a nagytőke kezében hogyan lett az olajból háborús eszköz.

215 oldal, ára: 8.— Ft.

S Z I K R A K I A D Á S

L E N I N:

Válogatott Művek II.

A kötet nagyrészt olyan műveket foglal magában, amelyek eddig magyar nyelven még nem jelentek meg. Lenin 1917 áprilisa és 1923 márciusa között írt művei közül — azokat, amelyek a legszemléltetőbben mutatják a történelmet alkotó marxizmus-leninizmust.

**1088 oldal, ára: füzve 30.— Ft
kötve 40.— „**

S Z I K R A K I A D Á S

MAGYAR NYELVŐR

A SZOVJET NYELVTUDOMÁNY LEGÚJABB EREDMÉNYEI

Irta: Gáldi László

Mindazok számára, akik érdeklődéssel kísérik a Szovjetúnióban folyó nyelvészeti kutatásokat, fontos eseményt jelent a legkiválóbb orosz nyelvészeti folyóiratok egyikének, a *Язык и Мышление*-nek hozzánk most érkezett, 1948. évi (XI.) kötet. Ezt a folyóiratot I. I. Mescsanyinov szerkesztésében a Szovjet Tudományos Akadémia, pontosabban annak Marr nevét viselő intézete adja ki; amint a jelen kötet végén közölt bibliográfiai áttekintésből is kiderül, tulajdonképpen a Marr alapította s 1922 óta létező Яфетический Сборник új sorozatáról van szó, mely mostani címét 1933 óta, tehát több mint tizenöt esztendeje viseli.

Nem is igen lehet a *Язык и Мышление*-t folyóiratnak neveznünk, hiszen nincsenek benne ismertetések s egyéb, időszaki folyóiratokban szokásos rovatok, hanem csupán rövidebb-hosszabb tanulmányok, részben az általános nyelvészet, részben pedig egyes nyelvcsoporthoz sajátos problémaköréből. Helyesebb lenne tehát e hatalmas, több mint 400 lapos kötetet évkönyvnek tekintenünk, számadásnak a Marr-intézetben folyó, igen sokoldalú s alapelvei, eszmei háttére szempontjából mégis egységes kutatómunkáról. Maga Mescsanyinov is ilyennek tarthatta az 1940-ben megjelent X. kötet után végre napvilágot látott s mintegy új sorozatot megindító XI. kötetet: talán éppen ezért írt hozzá magvas és rendkívül tárgyilagos bevezetést, mely szépen mutatja, hogyan terebélyesedett Marrnak 1921-ben felvetett gondolata tekintélyes fatörzsszé, hogyan vált a kezdetben mindössze hét munkatársra s egyetlen helyiségre szorítkozó intézetből az egész szovjet nyelvtudomány központi szerve, mely ma már 49 tudományos munkatársat foglalkoztat, nem tekintve a szintén ott dolgozó fiatal kutatók népes seregét. Mescsanyinov nyomon követi nemcsak az intézet nyelvészeti kutatásainak történetét, hanem több mint huszonöt év ideológiai fejlődését is; kifejti, miért kellett az intézet nevéből s a folyóirat címéből idővel a *jafetita* jelzőt elhagyni, s hogyan terelődött át a kutatások súlypontja az ősnyelvre és az ősi társadalmi formákra vonatkozó elképzelésektől történetileg ismert nyelvek és nyelvcsoporthoz kutatása felé. Mescsanyinov nyíltan megállapítja, hogy a Marr halála utáni években az emberi nyelv eredetére vonatkozó vizsgálódások teljesen kiszorultak az intézet munkaprogramjából; helyüket konkrétabb feladatok, elsősorban élő s történetileg ismert nyelvek mondattanának és alaktanának vizsgálata foglalta el (10). Ez a munkaprogram természetesen tökéletesen megfelel Mescsanyinov másutt vallott elveinek, csupán azt találjuk érdekesnek, hogy az *Общее Языкознание*-ban (1940) kifejtett felfogástól kissé eltérően¹ a „morfológia” külön stúdiumként megint kísért! Mindenki, aki Mescsanyinovval és nyelvészeti felfogásának fejlődésével foglalkozik, hálásan venné, ha ezen alapfogalmakkal kapcsolatos újabb nézeteiről pontosabb értesülést nyerhetne.

A kötetben megjelent tanulmányok nagyjában azokat a gondolatokat fűzik tovább, melyeket Mescsanyinov reprezentatív műveiből, Általános nyelvtudományából és Mondatrészek — beszédrészek (1945) című tanulmányából már ismerünk. Kissé sajnáljuk, hogy a szótörténeti kutatások, melyekkel

kapcsolatban pedig éppen Marr nézetei feltétlenül eszmekeltőek lehetnek, ezúttal is teljességgel háttérbe szorultak: a konkrét etimológiai kutatások hiányát V. I. Abajev egyébként tanulságos cikke (Az *ideoszemantika* fogalma, 13) sem tudja fedlelni. Pedig Abajevnek, aki tanulmányát eredetileg az osztét tudósok társaságában mutatta be, kétségtelenül igaza van, amikor azt kívánja, hogy *ideoszemantika* néven az eddiginél fokozottabb mértékben tartsuk számon, milyen gondolatkörökkel áll kapcsolatban valamely korban egy-egy szó fogalmi tartalma; hogy az ő zenei-fizikai hasonlatával éljünk, szükséges meghatározni egy-egy szó mindazon „felhangjait”, melyek az illető szóegységnek sajátos színezetet kölcsönöznek (23). Abajev elgondolását kitűnő osztét és orosz példákon szemlélteti: valóban egy egész korszak gazdasági és társadalmi struktúrája elevenedik meg előttünk, amikor látjuk, hogy az osztét *wacajrag* 'fogoly' eredeti jelentése szerint a m. 'árucikk, adásvetés tárgya' (6). Az élő nyelv tanulmányozását is új szempontokkal gazdagítja Abajevnek az a megfigyelése, hogy pl. az oroszban *месяц* és *луна* nem cserélhetők fel minden esetben: ehelyett, hogy *месяц* *взошел* 'a hold felkelt' nyugodtan mondhatom azt, hogy *луна* *взошла*, viszont félreértésre vagy legalább is a hangulati velejáró teljes megváltozására ad okot, ha ehelyett: „kilenc *hónapon* belül” (через девять месяцев) ezt mondom: „kilenc *hold* múlva” (через девять лун, 28). Az a benyomásunk, hogy a szerző „ideoszemantikái” elgondolásai sok téren érintkeznek Bally stilisztikai felfogásával, melynek történeti alkalmazása (vö. Marouzeau: *Traité de stylistique latine* 1946) még alig kezdődött meg.

A feldolgozott nyelvi anyagban persze ismét fontos szerepet játszanak a kaukázusi nyelvek, melyeknek tudományos kiértékelése terén a szovjet nyelvészeknek elévülhetetlen érdemeik vannak. E tekintetben is az orosz nyelvészek teljes mértékben méltók az államapparátus támogatására, mely még a Szovjet Akadémia kiűrtésének idején, a második világháború alatt is gondoskodott arról, hogy az iranisták Tadzsikisztán fővárosában, a turkológusok a karakirgizek közt s a kaukázusi nyelvek tudósai szintén nekik megfelelő népi környezetben folytassák tanulmányaikat. G. P. Szerdjucsenko az abazín nyelvből vett adatokkal szerzi meg Mescsanyinovnak a kaukázusi nyelvek tárgyas és tárgyatlan igéiről tett megfigyeléseit (258—282), ennél fontosabb azonban magának Mescsanyinovnak az ergatívuszos szerkezetekről írott tanulmánya (230—236), mely világosan igazolja, hogyan értelmezték át a szovjet tudósok Dirrnek az ergatívuszlól mint többé-kevésbbé elszigetelt mondat- és alaktani sajátyságról vallott nézeteit, hogyan bizonyították be az ergatívuszos 'szerkesztésnek kifejezetten cselekvő értelmét s hogyan döntötték meg az ergatívusznak „passzív” jellegéről elterjedt hiedelmeket. Mescsanyinov ezúttal az ergatívuszos szerkezetek keletkezéséről is nyilatkozik: nézete szerint ezek a szerkezetek régebbi possesszív jelekkel ellátott szintagmákból alakultak ki.² Ujság Mescsanyinov rövid tanulmányában az is, hogy még egyszer igen nyomatékosan tiltakozik a marri nyelvfejlődési sémák merev alkalmazása ellen: legújabb felfogása szerint „a történelmi törvényszerűség megállapítása egyáltalában nem könnyű” (236) s a nyelvész legfőbb feladata az, hogy legalább az élő nyelvben tapasztalható változást életszerűen ragadja meg és ábrázolja. Mescsanyinovnál jóval merészebben állalánosít viszont A. V. Djesznyickaja, aki az indoeurópai szóösszetétel archaikus típusait tanulmányozva tipológiai rokonságot akar felfedezni bizonyos paleoázsiai szerkezetek s az indoeurópai összetételek egyik fajtája közt. A Mescsanyinov által sűrűn idézett gilják példa (*ʔvilaqan ʔuznʔid* 'ez-a-nagy-kutya || hús-evő') második felének „stadiális” megfelelőjét látja Djesznyickaja olyan görög szavakban, mint pl. *δάρδαριος* 'dárdavivő', ahol az első tagot tematikus végmagánhangzó sem kíséri (133—152). A probléma felvetése érdekes, de talán hasznos lenne egyéb nyelvesopoportok tanúságtételét is figyelembe venni.

Számos kézenfekvő finnugor analógia miatt nagy érdeklődésre tarthat számot E. I. Ubratova értekezése a jakut páros- és ikerszavakról (297—328), valamint O. P. Szunik tanulmánya a mandzsú-tunguz birtokos eset ragjáról (282—291); számunkra ezeknél érdekesebb azonban az a cikk, mellyel voltaképpen jelen ismertetésünket kezdenünk kellett volna s ez D. V. Bubrichnak, a finnugor nyelvészet professzorának, valóban eszmekeltető cikke a legrégibb finnugor többesjelekről és esetalakokról (69—90), mely módszerénél és eredményeinél fogva nagyon is megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozzunk.

Bubrich anyagát illetőleg Budenzből és Szinnyeiből indul ki, azonban adataikat gondosan átvértékeli Marr tanításának szellemében (70). Egyrészt magáévá teszi Marrnak a primitív nyelvi elemek poliszematizmusáról vallott nézeteit (vö. Gáldi L.: Marr nyelvszemlélete, Nyr 72:233), másrészt követi Marrnak azt a felfogását is, hogy a finnugor nyelvek az indoeurópai nyelveknél archaikusabb nyelvi stádiumot tükröznek. Ezen megfontolásokból kiindulva mindenekelőtt négy archaikus finnugor képzőt sorol fel, mégpedig az *-u-*, *-t-*, *-i* és *k* képzőelemet. Az *-n-* előfordulásai közt említ első sorban a finn *verinen*, *verise-* típust, melynek a permiben a zürjén *vörös* felel meg (vö. magyar *véres*). A kérdéses képző egyik fontos funkciójának Bubrich a valamely törzshöz, helyhez való tartozás jelölését tekinti, vö. erzä-mordvin *Mokein'ka* (Mokeinka) 'Mokeja-törzsbeli' (72). További funkció a fajtajelölésen túlmenő kicsinyítés, vö. finn *karhu(i)nen*, *karhu(i)se-* 'medvécske' (eredetileg: 'medve'), mordvin *lomann'e* 'emberke', *kalne* 'halacska', *mazynka* 'csinos', stb. (73). Az eredetileg, helyjelölő funkcióra mutat nemcsak a finn *karjalainen* típusú sorozat, hanem a képes értelemben vendő *entinen* 'korábbi' (vö. *ente-*), valamint az erzä-mordvinban *ruzon* 'orosz', *ošon* 'városi', *viren* 'erdei', *isen*, 'tegnapi', stb. Ugyancsak ide kapcsolja Bubrich a zürjén *karsja* 'városi', *vörsja* 'erdei' típusú alakokat, ahol az *s'*-elem régebbi *-n'*-c' származéka (74). Végül idéz szerzőnk példákat a képzőnek 'valamivel ellátott, valamivel rendelkező' értelmére is, idevéve az olyan finn szavakat, mint *vuorinen* 'hegyes', *luminen* 'havas', *punainen* 'vörös', erzä-mordvin *syrr'en* 'ezüstös', stb. — Ami a *-t* képzőt illeti, ezt Bubrich főleg a finnségből mutatja ki, idevéve az olyan eseteket, mint finn *veljestö* 'testvéri viszony, testvérek', *alusta* 'ami lent van; alap', karjalai *Tresnuvech* (< *Tresnutech*) 'Tresna község lakossága'; *myryt* 'kis tenger', *lyhyt* 'rövid' (vö. karjalai *lyhembi* 'rövidebb'), stb. (75—6). Nem tekintve az utolsó két példát, a *-t* képző, illetve a vele kapcsolatos képzőbokok jelentése világos: többnyire gyűjtőnevekről van szó. — Ritkább képző, helyesebben szólva az előbbinél alig gyakoribb az *i*-elem; ezt Bubrich az olyan szavakban ismeri fel, mint a finn *meijä* 'a mi közösségünk v. helységünk, vidékünk', vö. *teijä*, *heijä*, továbbá *emoi*, *emonen* 'anyácska', *seppoi*, *sepponen* 'kis kovács' s a votják *gižy*, zürjén *gyž*, *gyži-* 'köröm' (*gyži-ön* 'körömmel' 77). Ennek a képzőnek *-i* változatát látja Bubrich az olyan finn összetételekben, mint *silmivesi* 'szem lemosására szolgáló víz' s idecsatolja, számunkra meglepő módon, a magyar *-i* képzőt e példákkal: *isteni*, *emberi*, *földi*, *tegnapi* (78).

Legrövidebben Bubrich a *k* képzőt intézi el: ezt a finn *meikä-läinen* 'a mi vidékünk-ről való'; *muuka-lainen* 'idegen', *täällä* (< *täkällä) 'itt, siellä' (< *sikellä 'ott' példával szemlélteti).

Ezek után, tekintettel a tanulmány címére s a marri alapelgondolásra, a további következtetések szinte maguktól értődnek. A többesjelek szempontjából tekintve a kérdést, Bubrich az *n*, *t*, *i* (*i*) és *k* formákat egyszerűen az előbb felsorolt képzőkkel azonosítja, vagyis azt állítja, hogy *verinen* *n*-elem van meg például az erzä *čjoram* 'tiam', *čjoran* (< *čjoranm) 'tiam' többesjelében; hogy a *t* képző lappang nemcsak a finnségi többesjelben, de még a *meidän* genitívusban is, s hogy az *i* képzőt tükrözik a permi nyelvek éppen úgy, mint a magyar, s hogy természetesen *k* többesjelünk is képzői eredetű (78—80). De ez sem elegendő. A tanulmány harmadik részében Bubrich még

tovább megy s a felsorolt képzőket szellemesen azonosítja a birtokoset *n* ragjával, a lokatívuszi *n*-nel, a *-k* latívusszal, sőt az *-s* latívusszal is (a finn *alas* 'alá' alaknál eredetibbnek tartja az erzá-mordvin *alon* 'alá', *kozon* 'hová', *tozon* 'oda' alakokat s utal az *alo-nzo* 'alul', *ikele-nze* 'előtt' származékokra is, 83). Végeredményben tehát éppen a legrégibb finnugor esetalakokat igyekszik képzői eredetűnek magyarázni s e csoportba sorozza a *t* elemet tartalmazó ablatívuszokat is (vö. finn *tälä nykyä*, mordvin *čit* 'nap-pal', *v'et* 'éjjel', *čavon* 'ked' 'üres kézzel', 81), stb. Persze némely funkció másodlagos, sőt maga az *n*-re végződő genitívusz is későbbi fejlemény, mint a hasonló alakú lokatívusz. Mindenütt konkrét, lokális szemlélethez kell ki-indulnunk, mert természetesen ez áll legközelebb az eredetibb képzői funkcióhoz. Bubrichnak különösen az olyan példái érdekesek, mint a finnben *ulkoinen* 'külső' és *ulkona* 'kívül, künt', *kotoinen* 'otthoni' és *kotona* 'otthon' (85). Itt valóban pregnánsan domborodik ki a két funkció rokonsága s Bubrich általános nyelvészeti párhuzamai (pápua stb. példák, 86) egy önmagában véve is tetszetős feltevést támasztanak alá újabb érvekkel.³

A tanulmány végén Bubrich tiltakozik ama kísérletek ellen, melyek finnugor esetragoknak indoeurópai jellegű magyarázatra vonatkoztak. Az ő nézete szerint az indoeurópai esetragok más természetű előzményekre tekintenek vissza és semmiesetre sem olyanokra, aminőket finnugor vonatkozásban sikerült kimutatni. Eszerint tehát Zsirai Miklós járt el helyesen, amikor Finnugor rokonságunk c. könyvének a finnugorság indoeurópai kapcsolatairól szóló fejezetében egyszerűen nem is utalt az esetleges ragozásbeli egyezésekre.⁴

Bubrich érdekes fejtegetéseit a mordvin *-n/-n'ce* végű melléknevek hang- és alakitani vizsgálata zárja le: az itt fellépő *-c-* hangot szerzőnk mutatónévmási elemnek magyarázza, összevetve az idézett erzá alakokat a moka *n'n'-képzővel* (*erzjan'*, *erzjance-* 'erzá', *isen'*, *isen-ce-* 'tegnapi'), ahol a második *-n'-* szintén névmási eredetű.

A MAGYAR NYELV

Írta: Prohászka János

„Magyar nyelvnek nevezzük a szavaknak és nyelvtani formáknak összességét, amelyek arra szolgálnak, hogy gondolatainkat magvarul fejezhessük ki.” Nyelvünknek ez a népszerűen és mégis tudományosan megfogalmazott definíciója Balassa Józsefnek egy remekbekészült nagy munkájából való.*

Úgy érzem, hogy e munka tüzetesebb ismertetésének tágabb teret kell szentelnünk folyóiratunkban. Erre kötelez bennünket nemcsak a Nyelvőrnek időrendben harmadik neves szerkesztője iránti kegyeletünk, hanem az a tény is, hogy ez a könyv a kutató nyelvtudós és kiváló pedagógus együttes nagy életművének nagyszerű betetőzése, koronája. Balassa 1880-ban megkezdett nyelvészeti munkásságának méltó befejezése ez a 63 évvel később

¹ Itt ugyanis M. a hangtan-szótan-mondattan hármasságát hirdette, vö. Nyr 73:57.

² A szöveget szerző itt eszkimó példára hivatkozik: az Aleutákon *adach un'u čikuch* 'az ember ül' szemben áll ezzel a mondattal: *adam nuch anukuch* 'az ember követ dob', ahol az *adam* birtokos jellel van ellátva (235). Régebbi ergatívuszos elképzelésre következtet Mescsanyinov a jurák-szamojéd tárgyas igeragozásból is: ezért áll *čile-m* 'én élek' szemben ezzel a mondattal: *mada-v* 'én kivágtam azt' (vö. *nisa-v* 'az én apám' i. h.).

³ Csupán egyetlen régi esetrag nem illik bele ebbe a képbe s ez a tárgyeset *m-je*, melyet Bubrich névmási eredetűnek tekint (80), de közelebből nem igyekszik meghatározni (87). Szeretnők tudni, mi a véleménye arról a táblázatról, melyet éppen az *m*-raggal kapcsolatban M. Bartoli állított fel indoeurópai és más nyelvekkel való figyelembevételével: *Linguistica spaziale*. Kny. a Le raze e i popoli della Terra c. műből. Torino, 1940, 25. Az elsőleges finnugor esetragokról: Beke Ö.: Nyr 39:123.

⁴ Bubrich elgondolása nagy mértékben emlékeztet Schmidt Józsefnek az indoeurópai névragozás eredetéről vallott felfogására (Nyelvtudomány 4:189–197, vö. Zolnai Gy. Nyr 47:105–6), kérdés azonban, volt-e tudomása róla.

⁵ Balassa József: A magyar nyelv könyve. Budapest, 1943. Dante, 469. 1.

megírt vaskos kézikönyv, amely a magyar nyelvről tökéletes képet ad. Nyelvünkkel nemcsak külsőleg, alakításainak szemléltető leírásával mutatja be, hanem azt felboncolja a belső szerkezetét, lényegét, lelki alapjait is megismerteti. S ez a bemutatás, ismertetés mesteri, mindenki számára érthető, felfogható. Ez a magyarázata, hogy a könyvet a szakember is élvezettel forgathatja, de a laikus olvasó is érdekes és tanulságos olvasmányt lel benne.

Balassa már a nyolcvanadik életévét taposta, amikor friss munkabírással, eleven lendülettel fogott bele ebbe, a tudós teljes alkotóképességét és kitartó munkáját megkövetelő, nagy munkába. Alig győzzük bámulattal, hogy A nyelvek élete (1938), A magyar nyelv szótára (2 kötet, 1940), A magyar nyelvtan és helyesírás kézikönyve (1940) gyors egymásutánban történt kiadása után hogyan születhetett meg ez a nagyterjedelmű, értékes kézikönyv, a magyar nyelv valóságos enciklopédiája, mely a nyelvünkre vonatkozó valamennyi nyelvtani, tudományos, történeti, nyelvhelyességi és nyelvművelési vizsgálati anyagot egységes, könnyen áttekinthető és érthető rendszerbe foglalja. A könyv nyelvünket külsőleg és belsőleg tüzetesen leírja, történetét előadja, a régi és a mai formájában kitűnően jellemzi, de egyben határozott és biztos útmutatást is ad a helyes magyarság minden felmerülő kérdésében. Legtalálhatóbban a könyv alcíme fűdi a tartalmát: „A magyar nyelv multja és jelene. Helyes magyarság.”

Balassa nagy kézikönyvének vannak előzői, azok a művek, melyek hasonló céllal készültek. Ilyeneknek tekinthetők: saját műve: A magyar nyelv (1899 és 1909); Simonyi méltán közismertté és népszerűvé vált kézikönyve: A magyar nyelv (különösen az 1904-ben megjelent második kiadásában terjedt el széles körben); ugyancsak Simonyi németnyelvű műve: Die ungarische Sprache: Szinnyei József kisebb füzet: A magyar nyelv (1929).

Mindezek nyelvünk rokonságáról, történetéről, rendszeréről, nyelvtani formáiról, alakj, jelentésről, mondattani sajátosságairól, nyelvhelyességi, nyelvtisztasági kérdéseiről igyekeztek népszerű magyarázatot adni és kitűzött céljuknak — különösen Simonyi maradandó értékű Magyar nyelve —, meg is feleltek. Balassa azonban e munkájával mindezeknél többet óhajtott adni. Mint előszavában írja, könyvét a magyar nyelv iránt komolyan érdeklődő művelt közönségnek szánta azzal a céllal, hogy világossá tegye az olvasó előtt a magyar nyelv szerkezetét és tudatossá helyes használatát. Ezért kapcsolta össze a tárgyalt egész folyamán a magyar nyelv mai szerkezetének bemutatását a nyelv multjának és történeti fejlődésének ismertetésével. Nagyobb teret juttatott a jelentéstannak és a nyelvhelyesség kérdéseinek, hogy állandó tanácsadással és útbaigazítással szolgálhasson a felmerülő kétes kérdésekben.

A könyv bevezető része (1—51.) nyelvünk történetét mutatja be könnyen érthető áttekinthető egészen a jelenig. A fejlődés megértéséhez általános képet ad a nyelvek életéről és az emberi beszéd életét irányító lelki erőkről. Fejtegetésében ilyen meghatározásokat találunk: „A nyelv nem megállapodott, szoros szabályoktól függő rendszere a gondolatok kifejezésének, hanem élő, folyton változó lelki tevékenység.” — „Mindegyikünkben, noha ugyanazt az egy nyelvet beszéljük, tulajdonképpen egy-egy külön nyelv él.” (Egyéni nyelv.) „A számtalan sok egyéni nyelvből alakul az a közös nyelv, melynek mégis megvan a maga egységes jelleme.” A nyelv egyénenként és koronként változik, mégpedig egyrészt megváltozik a szavak és a szerkezet külső alakja, másrészt a jelentése. E változás okai vagy magában a beszélő egyénben rejlenek, vagy pedig a társas együttélés és a népnek más népekkel való érintkezésében. „A nyelvet folyton változtatja, csinálja az illető nyelven beszélő egész nép. Minden egyes egyénnek megvan a maga kis szerepe ebben a nyelvcsináló munkában, de természetes, hogy az íróké a legfontosabb szerep.” Fejtegetésének végén írói lendülettel kitűnő hasonlatot használ: „A nyelvek fejlődésének, változásának útja nem olyan, mint egy csatorna vizének folyása, amely egyenes vonalban halad épített falak között, hanem

olyan, mint egy hegyi pataké, amely az akadályokat elkerülve vagy átugorva, szeszélyes kanyargásokkal csinál magának utat."

A magyar nyelv történetének ismertetésében először a finnugor rokonság bizonyítását adja, majd a történetet a következő korszakokra osztva mutatja be: ősmagyar, ómagyar, középmagyar, újmagyar. Itt a következő találó hasonlattal él: „A nyelv élete époly összefüggő fejlődés, mint az egyén élete, akinél szintén nem állapíthatjuk meg pontos időre, hogy a gyermekből mikor lesz ifjú, az ifjúból meglelt korú ember és végül aggastyán. A nyelv történetének korszakai is átnyúlnak egyik századból a másikba..."

Az egyes korszakok nyelvét jellemző szemelvényekkel illusztrálja a Halotti Beszédhez csatolt Könyörgés mai írásmóddal közölt szövegétől a Kisfaludy Károly Kérők c. vígjátékából vett részletig. Űgvesen ismerteti az irodalmi nyelv kialakulását, majd a nyelvújítási harc mozzanatait, s végül így ír: „Lassauként elcsöndesedett a harc, mely mint egy jótékony zivatar vonult végig a nyelvészeti irodalmon és megtisztította a levegőt." Kimutatja a nyelv e nagy forrongásának hatását a kor költői nyelvére és levezeti a költői és prózai nyelv fejlődését Kazinczytól Vörösmartyn át Petőfig és Aranyig, illetőleg Jósikától Jókaiig. „Az új ortológia" c. fejezetében kijelöli a Szarvas Gábor által 1872-ben megindított Magyar Nyelvőr munkásságának fontos helyét a magyar nyelvtisztító mozgalom történetében.

A magyar nyelv és stílus fejlődését végigkísérve bevezeti az olvasót a magyar nyelv mai épületébe.

A mai magyar nyelvnek nagy általánosságban három alakját különbözteti meg: az irodalmi-, köz-, népnyelvet. Kiemeli ugyan, hogy a nyelvnek e három alakja nem válik el egymástól szigorúan, hanem rendszeren együtt él a legtöbb beszélő ajkán, de azért ezeknek eltéréseiről a következő fejezetekben is gyakran beszél. Külön foglalkozik az ú. n. csoportnyelvekkel is, amelyek a köznyelven. néha még a népnyelven belül is alakulnak. Ezek az egyes társadalmi osztályok, foglalkozási ágak, összetartozó csoportok külön nyelve. Ilyenek a titkosnyelvek: diáknelv, tolvajnyelv (jassznyelv). A jassznyelv szavai közül több lassanként felemelkedik a köznyelvbe és onnan beszivárog az irodalomba is, pl. *duma, dumál; pia, piál; kaja, kajál; gube, dohánu* (péñz): *link* (ál. hamis); *nali* (akit könnyen rá lehet szedni); *zsaru* (rendőr); *zrí* (botrány, lárma), stb.

A nyelvhelyesség kérdéséről, melvet sokan nem tartanak a nyelvtudomány körébe tartozónak, a következőket mondja: „A nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozás alkalmazott nyelvtudomány. Olyan viszonyban van magával a nyelvtudománnyal, mint a földművelés vagy a kertészet tudománya a növénytannal. A természet tudóst az állati és növényi élet korscsépnzöddéseiről érdeklík, mint a legtisztább fajok. De a kertész, aki virágait, gyümölcsfáit szebbé, nemesebbé akarja tenni, a gazda, midőñ a magvak nemesítésével, a termés gvarapításával foglalkozik, nem nélkülözheti a növénytan tudományának eredményeit, tanításait."

Figyelemreméltó és megszívlelendő, amit Balassa a nyelvjavításról mond. hogy a tájékozatlanság, hozzá nem értés csak kárára van minden nyelvjavító mozgalomnak, hogy gyakran találkozunk türelmetlenséggel, oknélküli gáncsokodással is és hogy nem szabad fennakadni mindenben, ami valaki előtt új és szokatlan. A nyelv tisztasága és helyessége elleni vétségeknek különféle okait felsorolva rámutat arra, hogy ezekkel szemben a küzdelmet az teszi nehezzé, hogy a nagy közöñség szívésen utánozza a környezetétől halott újdonságokat, majmolja az új divatszökat és szólásokat; a rossz, helytelen kifejezés sokkal gyorsabban terjed, mint a jó. Találó hasonlata szerint „a betegség is ragadós, az egészség nem".

A nyelvtant, az élőnyelvvel, beszéddel foglalkozó tudományt három fő-részre osztja (a legkisebb részekről felfelé haladva): hang-, szó-, mondat-tanra. Az ő felfogása szerint az alaktan, mely a szavak alakjának változá-

saival, a szóképzéssel és a szóragozással foglalkozik, egyrészt a szótan, másrészt a mondattan körébe tartozik, a jelentéstan pedig a szótan egyik fontos része. E felosztásnak megfelelően a könyv három részre tagozódva vizsgálja nyelvünk anyagát: 1. A beszéd külső alakja; hangtan és helyesírás; 2. A beszéd anyaga; szótan; 3. Az összefüggő beszéd; mondattan. Mindhárom rész kitűnő rendszerezésben közli a nyelvtudományi kutatások eredményeit, megállapításait. Az egyes részekbe tartozó minden anyagot fejezetekre bontva és arab számokkal jelölt pontokba foglalva adja elő.

A hangtani részben beszélő szerveinkről szólva azt mondja, hogy gondolataink, érzéseink beszéd útján való kifejezésére testi szervezetünknek egyik legtökéletesebb, legesodálatosabb része szolgál. „Nincs olyan hangszer, amely az ember beszélőszerveit tökéletességre és szépségre nézve akár csak megközelíthetné.” Hangszerrel, gépezettel utánózni sikertelen, meddő próbálgatás (pl. Kempelen Farkas beszélőgépe a 18. sz. végén).

Balassa a hangnak létrejöttét, keletkezését érdekesen, a legavatatlanabb olvasó által is érthetően adja elő és beszélőszerveinket az orgonához hasonlítja. A hangok osztályozását áttekinthető táblázatok mutatják. Általában a különféle táblázatok használata a könyv egyik jellemző sajátysága. A hangtani részben pl. az idegen szavak helytelen és helyes ejtését ügyes táblázatban egymás mellett látjuk: *bufet: büfé, rökamié: rekamié, ridikül: retikül* stb. Egy külön hat pontból álló táblázat tartalmazza a helyes magyar hanglejtés feltételeit; ugyancsak táblázat mutatja a helyesírásban gyakran előforduló írásmódot szembeállítva a helyessel (*érttet, sejtet, festet: értet, sejtet, festet; ijjat, dijjat, szijja: íjat, díjat, szíja; higgyjek, higgyj: higgyek, higgy* stb.).

A szótani rész csaknem kétszáz lapra terjed és minden anyagot felölel, rendszerbe foglal, amit a szavakról, azok fajairól, az egyes beszédrészekről, a szókincs gyarapodásáról (szóképzés, szóösszetétel), a szólásokról, állandó kifejezésekről, a jelentésváltozásról és végül a szavak használatáról a nyelv. helyesség szempontjából tudni kell. Itt is táblázatok mutatják a beszédrészek fajait, az igék fajait stb., de a legnagyobb táblázatok a mutatónévmásokat és a határozatlan névmásokat csoportosítják használatuk szerint.

A szólásokat (szólásmódok, szokásmondások) élesen elkülöníti a közmondásoktól és részletesen foglalkozik velük, mert „bennük látjuk gyakran egyrészt a népies gondolkodás visszatükröződését, másrészt az illető nép régi műveltségének egy-egy történeti emlékeit”. Egy csomó régi szólás eredetét is bemutatja az olvasónak, aki ezeket élvezettel olvassa, főként, ha nem ismeri még Kertész Manó és Csefkő Gyula idevonatkozó kutatásainak eredményeit.

A könyv forgatói részére érdekes olvasmány a jelentésváltozások fajait ismertető rész is, ahol példákkal mutatja be, hogy egyes szavak jelentése jobb, szebb, kitüntetőbb lett, vagyis emelkedett (*délceg, hős, kacér, nyalka, pufkos, szobor*), másoké viszont hanyatlott (*dög, fajzik, hadnagy, együgyű, hírhedt, trágya*). Egyéb szempontokból is vizsgálja a jelentésváltozásokat, a jelentés körének tágulását (*fegyver, golyó, szár*), szűkülését (*háború, állat, ír, ügyű*); végül annak bizonyítására, hogy egy-egy szó jelentése milyen különös utakat tett meg, bemutat néhány érdekes példát: *bübdj, büvös, bájos; bitang; bűz és bűszke; gőgös; marha; tetem*.

Külön fejezetben foglalkozik a szavak és szólások használatának betegségeivel, összeállítja a mai köznyelvben leggyakrabban előforduló vétségeket a helyes magyarság ellen, feltüntetve mellettük a megfelelő helyes magyar szót vagy kifejezést.

A mondattani rész természetesen a mondat meghatározásával kezdődik. Balassa rámutat, hogy a nyelvtudomány történetében számtalan kísérlet történt a mondat olyan meghatározására, amely magába foglalja a mondatalakú kifejezések minden sajátosságát. Szerinte ilyen meghatározást szerkeszteni nem sikerült, de nem is szükséges, mert „elég, ha azt állapítjuk

meg, hogy a mondat egy gondolat tartalom vagy gondolatfolyamat nyelvbeli kifejezése”.

A mondattani világos fejtegetéseket is számos táblázat teszi még világosabbá. A legnagyobb ilyen táblázat a mellékmondatoké. A szavak mondatbeli szerepének részletes tárgyalása során a könyv megismerteti az olvasót az igeragozással, a névszók többesszámával, a birtokos személyragozással, a névragokkal, a névutókkal, mindenütt nagy figyelmet fordítva a nyelvhelyességre. Az egyszerű mondatról, a mondatrészekről és az összetett mondat fajairól rendszeres áttekintést adva, a többszörösen összetett mondat fejtegetésével eljut a szerző könyve befejezéséhez. Eötvös Józsefnek egy szép főmondatához s ehhez a következő zárómondatot fűzi: „Ezzel elértünk ahhoz az úthoz, mely a helyes nyelvi kifejezés tárgyalásától a művészi nyelvi kifejezés tárgyalásához, a nyelvtantól a stilszaktikához vezet.”

Gondosan összeállított, bő szó- és tárgymutató teszi ezt a kitűnő kézikönyvet mindenki számára használhatóvá, melynek Balassa szerint „feladata az is, hogy ne csak egyszerű olvasmány legyen, hanem állandó tanácsadó, útbaigazításul szolgáljon minden felmerülő nyelvi kérdésben”. Hogy a könyv a népszerűsítő tudományos munkák minden kívánalmának tökéletesen megfeleljen, annak köszönhetni, hogy talán sehol sem jelentkezett ennyire együtt Balassa József: a nagy tudós és kiváló pedagógus.

Aki tudni kívánja, mi a magyar nyelv, aki nyelvünk minden lényeges sajátosságával meg akar ismerkedni, aki a nyelvhelyesség útvesztőjében biztos kalauzt keres: az nyugodtan kezébe veheti Balassa életművének ezt az utolsó nagy munkáját.

HÁROM PÁLCA

Írta: Csefkő Gyula

Kertész Manó Szokásmondások című könyvében a testi büntetések egyik módjáról, a botbüntetésről szólva (236—7) megállapítja, hogy a leggyakoribb botütés a szólásainkban mai napig fennmaradt huszont volt. Szerinte kisebb büntetésül járta a *három pálcát*, melyről sokat olvashatunk a Corpus Statutorumban: *három pálczákkal megpálcáztatik; három pálczákkal megverettség; trium plagarum* muléta. Kertész ezt az állítását a történetíró Nagy Gyulának arra a készpénzül fogadott közlésére (MNY 9:233) alapítja, mely szerint a pálcautések száma háromtól háromszázig emelkedhetett.

Bizonyos, hogy a régi igazságszolgáltatásban alkalmazott botütések száma változott a vétek nagysága és talán az ítélkező szigorúsága szerint is. Egy népdalunk szerint lehetett kettő is, de csak akkor, ha nő követett el valamely kisebb vétket: „Ez a kis lány szomorú, A deresre ráborúl, *Kettőt vág rá a hajdú*, Eszem azt a pici száját, elajdul” (MNGY 2:23). Legenyhébb formája az volt, hogy a vétkesnek vesszőt adtak a kezébe és az plengéren megkiáltotta, hogy vesszőzést érdemelt volna (1629, TörtTár 1909, 198). Azonban, hogy a CorpStat.-ban és egyéb régi emlékeinkben váltig emlegetett *három pálcát* csak három botütést kimérő enyhé büntetés lett volna, tévedés, mert éppen ellenkezőleg: a legsúlyosabb botbüntetések egyike volt. Abban a kemény testi fenyítékű korban, mikor a karóba vont bűnösök pipáztak a karón, vagy a kerékkel tört szerencsétlenek jajszó nélkül túrték szörnyű kínjaikat, a három botütés szinte mulatság számba ment volna, mert kivált a férfibűnösnek meg se kottyant.

Még a múlt században élt, csikósszámadóból betyárrá lett keménykötésű Csehó Pistáról is azt beszéli a kiskúnhalasi nép, hogy mikor „Fél-egyházán kikapta a fertáj esztendei ángáriáját (ötven botot), kétélfül két hajdu ú vágta, a mint az isten tunniuk atla, de ü mindön tizedik ütése

hun az égygyik, hun a másik vármegyekatoná csizmáját köpte lē. Mikó átesőtt a turbiczon, pont az ölvencedik csapásná szóltat mög előszó, akko is aszonta a dikritus esküttiinek: „Kivan ē szálíg tekintetős uram!” „Bion pejig mögrakták ám kétódarú úgy, hogy a mogyorófa pácza leve pirossan facsarodott át, de még át is szürcögött a gatyá üllepon, mire föleresztötték a deresür. De azér amint föleresztötték a deresür, összeütötte a bokáját, ú köszönte mög a szívessegöt módossan” (Nyr 8:83). Takáts Sándor írja a régi magyar pásztoreletről: „Hogy kint a marha-nyaralókon és telelőkon baj ne essék, a város (Kecskemét városa) olykor 20—40 lovaszt küldött ki, meghagyván hadnagy uramnak, hogy a pusztákat kerüljék, s valahol ott juhász, ménes pásztort vagy gulyast találjanak, azokat mindjárt vonják le, s 20-at üssenek rajtuk, s mondják meg nekik, hogy ezzel csak intik” (Nyr 32:90). Ha a húsz bot csak intés volt, a három nem lehetett büntetés, következőkép a *három pácza* sem jelenthetett három botütést. Erről különben a Nagy Gyula idézte adatok teljesebb szövege is meggyőzhet bennünket.

Az 1642-ből idézett tornamegyei statutum a súlyos bűnösnek minősülő szitkozódók büntetését eképpen szabja meg: „Ha pedig az paraszt ember, casu quo azon szitoknak (t. i. a lélekmondásnak, mellyel valakinek a lelkét szidták) nemeivel találja szitkozódni, eo facto az nemes vármegyének szemelátására az plengéren meg piricskeltessék, avagy *három páczával* megveretessék, toties quoties azt cselekszi” (CorpStat. 2. k. 1. fele 187). Tehát a három páczával megveretés egyenlő a pelengérben való megpiricskeltetéssel, ez pedig súlyos büntetés volt. A szigorú tábori rendtartásban is megtaláljuk a *három pácát*. Szamosközy István írja: „Első vagy kapitányára vagy hadnagyára támad, szidalommal vagy étkelen szóval illeti, affélét *három páczával keményen megverjék*” (Monlrok 30:573). „Valaki az Jézus kiáltás után lövöldöz az táborban, *keményen előbb meg három páczával* szidják” (Nyr 33:279). „Sőt senki sem Jézus kiáltása előtt és azután is mig az ország zászlójával meg nem indulnak, ne merészeljen megindulni: mert az ki ez ellen cselekszik, elsőben *három páczával* veretetik meg, azután mindenétől megfosztatik, és harmadszor ha cselekszi, megölettetik érte” (1645, TME, Okmt. 5:34). A *három pácza* itt sem jelenthetett három botütést, mert azzal nem lehetett valakit keményen megverni.

I. Rákóczi György 1634-ben kiadja a fejedelmi posták instrukcióját és abban a *három pácza* szintén súlyos visszaélések büntetése: „Értünk olyan dolgot is némely postának felől, hogy Fejérvárra útból megjöven, az szegény ember postalovát meg szokta tartani, és némely el is veszteni, ha ki azért ilyenben fog találatni, ... *három páczával* veressék meg elsőben, ha násszor többször cselekedné, mindenétől megfosztassák” (GazdtörtSzemle 7:132). „Az a posta, aki a postalovát három mérföldnél tovább viszi és nem vicsájítja vissza: elsőben *három páczával erősen megverettétvén*, udvarunkból kiűzetessék” (uo. 262). „A postának ebédjére, vacsorájára sohut egy-egy ejtel bornál s illendő éteinél többet ne adjanak. S ha pedig valamely posta többet kívánna is, ne adjanak, ha erővel venné vagy maszlagoskodnék, az helynek birái kötelességek szerint tartozzanak értésünkre adni s ez ilyen cselekedetiért is a posta *három páczával* megverettétvén, így is kiűzetetik” (uo. 263). „Minden posta jó százaz úton, másfél óra alatt egy mélyföldet legalább, sáros úton harmadfél óra alatt elmenjen. Az ki ez ellen cselekednék, *három páczával* veretik meg” (uo. 264). „Valamely posta az szegénységet vagy azoknak tisztviselőit szidja, hosszúállással vagy kártétellel illeti vagy fenyegeti, rája bizonyosodván *három páczával* veretik meg s esztendeig vasat fog hordani, legalább félesztendeig” (uo.). 1662-ben egy gazdaságl rendtartás elrendeli, hogy: „Az mezőknek, réteknek és erdőknek vigvázására ujonnan mindenütt kerülöket eskessen, ... cirkálókat rendelvén utánok, ha kerülök-e igazán az erdőket és ha valamelyik latorságban tapasztaltatik, *gen megveresse három páczával*” (uo. 8:277). Néhol a vérontóknak is ez volt a büntetésük: „Ha uért téssen a fa-lovan gyalázatosan meghsanyar-

gattatik s pácázátatik három páczával" (1664, Jakab Elek, Kolozsvár tört. Okmt. 2:384).

A Der ungarische Simplicissimus szerzője Kassa városáról írva azt említi, hogy nagyobb vétségért a *harum palicarum* járja (Nyr 37:78). S hogy ez mennyire kemény büntetés volt, arról jól tájékozott bennünkelt egy 1678-ban kelt gőmörmegei statutum, mely azokról szól, akik a nemes vármegye rendének és viceispán uram parancsolatainak engedetlenkednek és a nemes vármegyét illető dolgokban és szolgálatokban el nem járnak, vagy az eljárásban rendetlenkednek: "... az oly szófogadatlan, akár bíró akár polgár, akár községbeli közember legyen, valamint az nemes vármegye rajta éri, ennek utánna nem záloglással, nem bírságozással büntetettik meg, hanem személye szerint a nemes vármegyére behozattatik és ott három páczával úgy megpácázátatik, hogy más ember veszi fel a földről, és aképpen fogja megérezni, mi ízű leszen a szófogadatlanság" (CorpStat. 2. k. 1. fele 281).

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a *három pácza* szigorú mértéke volt a botbüntetésnek, de hogy hány ütést értettek rajta, arról adataink nem adnak felvilágosítást. Takáts Sándor többször állítja, de egyszer sem bizonyítja, hogy száz botütés volt, pl.: „*Három pácza* (azaz száz botütés) járt volna ezért a bűnösöknek" (1646, A magy. mult tarl. 106). „Ha az egész város nem könyörgött volna ő nagyságának, *három páczával* (száz botütéssel) ugyan megverette volna" (1614—16? Hangok a multból 70.). „Kegyelemből csak *három pácára*, azaz száz botütésre ítélték őt" (A régi Magyarország. jökedve 120). „De így irgalom lágyulván, csupán *péntekössé* tették őt száz botütést (azaz *három pácát*) rendelvén törvénybeli orvoságnak" (uo. 133, Komárom város jegyzőkönyveiből 1648.).

Mielőtt tovább mennénk, álljunk meg egy kicsit az utóbbi adal *péntekes* szavánál. A NySz és az OklSz nem ismeri. Én tudom más előfordulását is. Megvan pl. I. Rákóczi György fentebb említett postarendtartásában: "... ha ki czimerünket vagy úti levelünket elvesztené s ha nem adhatná, ha élete meg fogna is engedtetni, de esztendeig való *péntekességnek* büntetését el nem kerülheti" (i. h. 263). „Valamely posta nemes ember vagy pap lovát vinné el erővel vagy gazdája híre nélkül; az is, az ki útjában menő ilyen rendbeli embert vagy azoknak szolgáit megháborítaná, esztendeig való *péntekességgel* fog büntetneti, ha az megbántott félnek kedvét nem találja" (264). „Sohult az posta se nagy se kicsiny rendbeli tisztviselőket, sőt még az szegénységet is ne szidogassák s hőstelenítsék s annál inkább ne verjék, mert valaki ez ellen vétene, esztendeig *péntekességgel* büntetődik érte" (263). A rendtartás közlőjének jegyzete szerint: „Bizonyosan bűjtöléssel". Ez a feltevés azonban semmiképen sem valószínű. Régente ugyanis jámborok, nem-jámborok egyaránt megbűjtölték a pénteket, nem lehetett tehát a vétkes postának büntetése a pénteki bűjt, hiszen akarva akaratlan ügyis megcselekedte. Sokkal hihetőbb, hogy a szigorú bűjtön kívül botozásban is részesült és azt minden pénteken kiadták neki, hogy vétkének emlékeztetét annál maradandóbban röjják a hátuljára. A pénteki napot pedig valószínűleg azért szemelték ki erre a célra, mert Krisztust is pénteken korbácsolták meg. A bűnösök pénteki megveretésére I. Kovács János, Szeged és népe 182: "... hogy az ő rossz cselekedete büntetlen ne maradjon két pénteken száz-száz páczával megverettetik" (1731). a pácázással együltjára szigorú bűjtre pedig I. Koncz Ákos, Debrecen város régi büntetőjoga 30: „A behörtönzött emberek, ha nagyobb bünt követtek el, hetenkint megpácázattak, kenyéren és vizen bűjtöltek".

Nagy Gyula i. h. említi, hogy a büntetésül adott botütések legnagyobb száma háromszáz volt. Csakugyan van is példánk a háromszáz pácára: "... az kapitánya híre nélkül más zászlója alá menő katona vagy hajdú is meg háromszázpácázattatik" 1692. Monfrók 34:294). Bethlen Miklós írja (Önélet, 1:506), hogy a hirtelen haragú és kegyetlenségre haj-

lamos Teleki Mihály egy ízben háromszáz palcát adatott egy vétkes szolgájának. Ha csakugyan végrehajtották ezeket az embertelenül szigorú büntetéseket, akkor kénytelenek voltak a bűnöst *péntekessé* tenni, mert ekkora verést egyvégtében még a legedzettebb hivály sem bírt volna el, nemhogy az ember. Számszerint ennél is nagyobb (360) volt az a büntetés, melyet Kolozs vármegye szabott ki 1781-ben egy bűnös nőre, csakhogy nem egyszerre kapta meg, hanem három részletben, és nem is bottal mérték neki, hanem csak vesszővel: „... az incta három székezési alkalmatossággal, hajduk által 120 vékony palczával való iktusokkal külön-külön szenvedjen, mind addig pediglen, míg az harmadik székezés elé jű, az Arankúti tömlőczben raboskodjék és csak a székekre hozattassék ki” (Komáromy: A borsorkánypercek oklt. 454).

Forrásainkban előfordul a *három marokvessző* (= seprő) és a *három karó is*: „A szegény lovászmesternét kivitték az pelöngérhez kötözni a *három marokvesszővel* verni erősen” (1569, Takáts S., Magyar nagyasszonyok 283). „*Három karóval* mind addig elveretném, míg az lelket benne éreznék” (1555, Tört. Tár 1908.439).

A botozás alapegysége a debreceni régi büntetőjogban az *ictus* volt. Koncz Ákos i. m. szerint Szabó Mátyás, aki szodómiát követett el, istentelen, átkozott és irtózatoss gonoszságáért hóhér által ma *egész ictussal*, kedden újra egy *ictussal* megveretik és a városhól örökösen proscibáltatik (85). „Hogy ilyen káromló beszédeért büntetlen ne maradjon, ... hóhér által *másfél ictussal* megverettetik” (86). „Szoboszlai János feleséges ember létre viszonyt folytatott egy leánnyal. Fejlesztésre itélték, mivel azonban a felesége azt mondta, hogy nem kívánja halálát, ... fővétel helyett *másfél ictust*, azaz 45 botot vertek rá” (57). „Vilmányi Istvánnét ... *hármassal ictussal* verte meg a hóhér, mint gyanus személyt” (58), tehát az előbbi számítás szerint 90 botot kapott. Az a nézetem, hogy az a *hármassal ictus* egyértékű a fentebbi adatok *három palczájával*, s az utóbbi szintén 90 botot jelentett, nem pedig százat, mint ahogy Takáts Sándor állítja.

Azt hiszem, hogy mind a *három palcza*, mind a *hármassal ictus* a németektől hozzánk származott büntetőjogi Kulturgut. Náluk a botbüntetés egy bizonyos mértékének *Schilling* volt a neve. A Grimm DW.-ben ennek a szónak a többi között ez a jelentése is van 'Prügelstrafe, Rutenstreich, Schläge, zunächst die einem als Strafe zuerkannte bestimmte Zahl von Schlägen, wol 12 oder 30'. Debrecenben úgy látszik, kisebb Schillinggel is mérték, azért fordult elő a följegyzésekben olyan gyakran a 12 bot, 24 bot, 24 palcza, 24 korbács, 36 palcza, 36 korbács (l. Koncz i. m.). Általában ott a kisebbik Schilling lehetett a szokottabb mérték. Ez az oka annak, hogy — amint Széll Farkas mondja Testi büntetések a Debrecen városi régi jogban (7) — az oly hírhedtlté vált 25-ös számmal a debreceni régi forrásokban sehol sem találkozunk.

Ha mindez igaz, már pedig azt hiszem, hogy az, akkor a Siklóssy László A régi Budapest erkölce c. munkájában (2:137) idézett és a régi budai meg a pesti városi igazságszolgáltatásban a nők büntetéséül alkalmazott *egész vessző* (ein ganzer Schilling) és a *félvessző* sem lehetett száz, illetőleg ötven vesszőcsapás, mint ahogy a szerző állítja.

Befejezésül megemlítem még, hogy a *három palcza* egy adatával találkozunk az OklSz.-ban is: „1588. *Három palcza* birsagh alatt senki piztrangot ne fogion”. Tudtommal legkésőbbi előfordulását Gvadányi FalNót.-ában (2. rész) találjuk meg. Nótárius uramat Tiszafüreden a vasas németek ugyanis azzal a fenyegetéssel bírják táncra, hogy: „Musz szain! álló frissen, her Küntör tántzolik, Morblé, nem tantzolik fok *három pátz* adik”. Kardos Albert magyarázata szerint (MKvt. 1009—10. sz. 24) a *három pátz* azt jelentené, hogy három pofon, mert a *Patsch* német szó a. m. *pof.* Sokkal valószínűbbnek tartom azonban, hogy a részeg katonák nem három nyaklevest ígérnek a jámbornak, hanem *három palcá-t*, vagyis azt, hogy ke-

ményen megverik, ha nem engedelmeskedik nekik. Vö. ezzel a részeg katonák előbbi fenyegetését: „De meg van kend Kántor, szép ének kántálni, ha Kántál nem tsinál, sok *priglit* (Prügel = verés) meg adni.“

A SZÓFEJTÉS ÉS NÉPRAJZI KUTATÁS KAPCSOLATAIHOZ

Írta: Moór Elemér

Beke Ödön „Szókincs és néphagyomány“ című, a közelmúltban megjelent értékes tanulmányában¹ igen sok adatot hoz fel arra nézve, hogy különösen a természeti tárgyakra, jelenségekre vonatkozó szókincsünkben milyen sok esetben tükröződnek vissza régi népi hiedelmek, szokások, babonák, gyermekjátékok és epikus hagyományok, amelyeket ő a néphagyomány szóbán foglal együvé. Nagyszámú adata alapján joggal hangsúlyozza, hogy a szókutatásban a tágabb értelemben vett „néphagyomány“ ismerete sem hanyagolható el, de a néprajzi kutatás sem nélkülözheti a szókutatás eredményeit.

A következőkben Beke idevonatkozó gyűjteményét néhány — főleg rábagyarmati származású² — adalékkal szándékozom megszerezni. Ezek során pedig különösen azt szeretném majd megvilágítani, hogy milyen módon használható a szó- és névmagyarázat a néprajzi kutatás szempontjából is.

1. *Szívárvány* szavunk azon a népi hiedelmen alapul — amint ezt rajtam kívül már mások is megállapították —, hogy a szívárvány valami tóból vagy folyóból szívja fel a vizet, sőt azzal együtt kígyót-békát is, amelyeket más vidékre juttat el. (A rábagyarmatiak véleménye szerint pl. az egyik ott látott szívárvány vége a Murában lett volna; az ivánci Bencik Péter bátyó pedig bizonykodott, hogy békaesőt ő is látott már: valószínűleg forgószlél révén kerültek a levegőbe a békák.)

Ez a hiedelem megvan a magyarországi szerbeknél (vö. Ethn. 18:218), románoknál (Alsófehér vm. monogr. 1:1040) és ruthéneknél is (Ethn. 6:436). Hogy Kelet-Európában milyen népeknél van még meg, nem tudom. Egy azonban nem kétséges: a németeknél ismeretlen; így tehát valószínű, hogy ez nem általános európai népi hiedelem, hanem csak a keleteurópai népi kultúrkörben van meg. A magyar szótörténet szempontjából ezek után az a kérdés, hogy megvan-e ez a hiedelem a finnugor, de különösen az obiugor népek körében is. Ha ugyanis náluk nem volna meg, akkor *szívárvány* szavunk nyilván csak a hiedelem meghonosodása után keletkezett, esetleg egy szláv kifejezés tükörszavaként. Sajnos, itt Szegeden a megfelelő nyelvi anyag nem áll rendelkezésemre és így *szívárvány* szavunk eredete kérdésében továbbjutni nem tudok.

2. *Boszorkány* szavunk — amint ismeretes — a török *bas-* „drüeken“ igének töröknyelvi származéka. Ez a származék a török nyelvekben ma — úgy látszik — már nincs meg; de a magyaron kívül jövevénytásként megvan a votjakban is (*busturgan*) ’Alp’ jelentésben (vö. Munkácsy NyK 20:467). Ebből a szótörténeti tényből az a néprajzi következtetés vonható le, hogy a magyar népi boszorkányhitben a *boszorkány* nyomás-on kívül valószínűleg minden elem újabb keletű, vagyis a szláv és német népi boszorkányhitből származik, sőt egyes vonások — úgy látszik — a középkori egyházi boszorkányhit tükröződésének tekinthetők benne. Az egyház boszorkányoknak tudvalevőleg azokat a nőket tekintette, akikre „rábizonyult“, hogy az ördöggel szövetségre lépett és vele fajtalankodtak.

Gyarmaton a boszorkányhit még meglehetősen elevenen él, s ez az állattartással kapcsolatos, általam már korábban ismertetett szokásokból és hiedelmekből is kitérő (Ethn. 1933:58). Sőt nyomai egyes határrészek neveiből és a szókincséből is kimutathatók. Ugyanis a határ bizonyos kevésbé termékeny pásztáit (messze elnyúló kavicsréteges helyek ezek: egykori víz-

folyások nyomai) *Boszorkányok útja* néven emlegetik. Egy sárga fagombát pedig *boszorkánygomba* néven ismernek; azt tartják, hogy olyan helyeken nő ez a gomba, ahol a fákat a forgószéllel tovaszálló boszorkányok lehugyozták. De valószínűleg a *Szép leányok árokja* nevű erdőrészt is boszorkányjárásról van elnevezve, mert ez a név a boszorkányok euphemisztikus elnevezése lehet.

3. Gyarmaton az ártó demonikus lényeket összefoglalóan *nemjők* vagy *ördögjélék* néven szokták emlegetni. Némelyeknek közülük azonban hasznukat is lehet látni. Ezek közé tartozik a *mándli*; ez a lidérc neve Gyarmaton. Azonban vannak olyanok, akik szerint a *ludvérc* is más, meg a *mándli* is más. A mándlival a gyerekeket is szokták ijesztegetni; de a neve szerepel egy szólásmendásban is: „*Ollan, mint ki mándlit vőtt*“, mondják az olyan emberre, akitől nehéz megszabadulni. A mándlin ugyanis bajos dolog túladni; arra marad, akivel haldokló gazdája utoljára fogott kezét. Arról azonban gyarmati házigazdáméknál nem tudtak, hogy más módon is lehet-e mándlira szert tenni. Tulajdonképp alig érti az ember, hogy miért veszedelmes mándlit örökölni, mert hisz a mándli gazdájának hord mindenfelét, amit az kíván tőle. Egy gyarmati öregasszonyról például azt beszélték, hogy hét mándlija is van... Egy látszik, a jó asszony nagyon lusta mándlikra tehetett szert, mert földi javakkal nagyon mérsékelten látták csak el. — Nyilvánvaló, hogy az *ördöge van* szólásunkban szereplő ördög is eredetileg valami ilyenféle szerzet lehetett, mint a rábagyarmati ördögfélének mondott *mándli*.

Mándlit különben az idősebbek Rábagyarmaton majdnem mind látták már: kis feje volt — mondták —, mint a macskának és hosszúkás alakja. Régebben éjjel tollfosztásból jövet többször is látták, amint tüzesen hasított a az eget; ilyenkor meg is figyelték, kinek a háza felett szállott le.

Hogy Gyarmaton kívül hol ismerik még a környéken, nem tudom. A szomszédos Iváncón a lidérceket ilyen néven mindenestre nem ismerik már. Az odaváló Bencik Péter bátyó azonban kijelentése szerint már kétszer is látott *ludvérc*-et: a feje olyan volt, mint egy gombolyag, a teste mint egy nyomórúd.

A mándli azonban nemcsak ilyen tüzes alakban jelenik meg, hanem valami csipogó csirke alakjában is lehet vele esetleg találkozni. Először én is ilyen formában ismerkedtem meg vele. Egy Rozál néne nevű szomszédasszony ájtott hozzánk egy esős napon. Sok mindenről beszélt. A mándliról is, ilyenformán: „Egy öreg ember vót, egy vándor; osztán kódis vót, osztán egy bokor alatt egy csirkét talált. Akkor osztán bemélt egy házhoz szállást kérni és kapott is szállást. Osztán a háziasszonnak azt mondta, hogy egy csirkét hozott, tégyék szárítanyit“. (Miért?) „Mer künn esü vót, osztán megázott a csirke. Beletették a kemencébe szárítani; réggére osztán telihorta a kemencét buzáé“. („Mi volt az a csirke?“) „Mándli“. („Mi az?“) „Valami ördögféle“. — „Réggére osztán a fehér csirke nem vót sehol“. — Biztattam őket, hogy meséljenek még a mándliról; Rozál néne megbotránrkozva jelentette ki: „Nem mesélünk; ez valóság“.

A gyarmati mándli alakjában — úgy látszik — két demonikus lénynek a vonásai egyesültek. A csirke képében járó magyar, nyugati és délszláv házi-ördög³ és a német tüzes sárkányé.⁴

A *háziördög-vonások*: 1. Csirke alak. 2. Gazdáját ellátja mindazzal, amit az kíván tőle (sőt folyton munkát kell neki adni); folytonos csipogásáról Baranyában *mit-mitkának* is nevezik (Nyr 38:284). 3. Nehéz megszabadulni tőle. — A mándlinak kézfogással való hagyományozásához megjegyezhetjük, hogy a néphit szerint ilyenformán a rontási tudományt, boszorkányságot is át lehet adni másnak; pl. a beregi és szegedi néphit szerint, aki ilyen tudománnyal bír, az nem tud addig meghalni, míg a tudományát ilyen módon valakinek át nem adja (Ethn. 39:200, 41:49).

A *tüzes sárkányhoz* a mándli éjjeli megjelenésében hasonlít: az is valami tüzes gerenda alakjában szokta hasítani az eget (vö. Wutke i. h.). Az utóbbi lidércalak Nyugat-Magyarországon — úgy látszik — mindenütt ismeretes:

Göcsejben hosszú tüzes nyomórúd alakja van a *lucfér*-nek (Ethn. 12:412, Gönczi 169); a Balatonmelléken olyan, mint egy nyomó- vagy petrencerúd, szalad, szikrákat hány (Jankó, Balaton 408); Csallóközben a levegőben száll, mint egy tüzes nyomórúd (Karesay, UjMMúz. 2:498). Ez a képzel azonban előkerül Erdélyben is; tüzes kendő alakjában száll a *lidérc*, ez a kicsi, libatalpú, ocsmányképű szörnyeteg (Ethn. 12:318, 6:106). — A tüzes alakú lidérc megjelenésének leírásából nyilvánvaló, hogy eredetileg nem 'Irlicht'-et értettek lidércen, hanem a feltűnő fénytüneménytel jelentkező meteorokat.

Hogy a gyarmati *mándli* neve német eredetű, alig lehet kétséges. A Grimm-féle szótár szerint a *Männle* szó jelentése 'Alp', 'Incubus'. A magyar *mándli* szóalak pedig úgy viszonylik a *Männle* szóalakhoz, mint *klázli* szavunk a német *Giltsle*-hez. Vagyis mindkét szó bajoroszlák eredetű, mert hisz a bajoroszlákban felel meg a másodlagos umlaut *ä*-nek *a*. — De tárgyi szempontból sincs e származtatás körül semmi hiba; ugyanis a német *Alp* vagy *Mahr*t is megjelenik madár vagy tyúk alakjában (vö. Handwörterb. des d. Volksabergl. 1:285).

A közeli hienc területen ezt a demonikus lényt tudomásom szerint mindenestre nem ilyen néven, hanem *šrádl* néven ismerik. Alkalmam volt azonban már kimutatni (DUHbl. 4:298), hogy Rábagyarmat vidékének magyar lakossága körében egy olyan ősi német aratási népszokás is megmaradt, amelynek a szomszédos hienciek körében szintén semmi nyoma sincs, s ebből arra a más módon is megokolható következtetésre jutottam, hogy a hienc terület németisége későbbi telepes volt, mint az a németiség, amelytől Rábagyarmat környékének magyarsága az említett aratási népszokást átvette. Úgy látszik tehát, hogy ennek az eltűnt németiségnek a hagyatéka a rábagyarmatiak mándlija is. Ezek szerint a néprajzi kutatás és szövejtés egybekapcsolása alkalmadtán még településtörténeti szempontból is hasznosítható. (*Folytatjuk*)

SIMONYI ZSIGMOND HELYE A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBEN.

Írta: Rubinyi Mózes.

A Nyr. történetében való szerephez hasonlatos az a szerep, amelyet Simonyi Zsigmond a magyar nyelvhelyesség búvárlása terén játszott. Szarvas előtt s részben alatta is a nyelvhelyesség nyelvművelők s nem nyelvtudósok kezében volt. Simonyi Zsigmond mondotta ki azt az elvet, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a döntő szót nem az egyén érke, hanem a közösség tényei mondják ki. A nyelvi igazságok nem egyéni igazságok, hanem szociális igazságok. Helyes az, amit a mult tömeg-adatai s az élő nyelv tömeg-adatai igazolnak. Helytelen vagy esetleg csak fejlődési csira az, ami ezekkel ellenkezik. S dicső pályáján személyi és politikai ellenségeim kívül ez elve miatt is szerzett egy-két ellenfelet, akiket azonban főlényes tudásával szinte lehengerelt. Ki beszélt ma már pl. Király Pál főiskolai tanárról, aki hallgatói előtt és frásokban is csempülte Simonyit, mondván: nem lehet

¹ Beke Üdön: Szókinés és néphagyomány. Budapest, 1948, 26. 1. (Ért. a Nyelv- és Széptud. Osztály köréből. XXVI. k. 8. sz.).

² Rábagyarmaton 1930-ban és 31-ben nyaraltam. A Barbarics-Iluszár családnál voltam megszállva. Ott-tartózkodásomat néprajzi gyűjtésre is felhasználtam házigazdám családja körében. Lényegében az öregek hiedelmait gyűjtöttem fel, mert a világháborút megjárta fiatal gazda és a felesége már a legnagyobb megvetéssel nyilatkoztak előttem az öregek „tudományá”-ról, amelyet azonban nagyon jól ismertek. Az anyag egy része (a mindennapi élettel kapcsolatos hiedelmek, szokások és babonák) az Ethn. 1932–33. évfolyamaiban jelent meg — az összehasonlító anyag ehagyásával. Kéziratban megvan ezeken kívül még a jeles napokra, az emberi élet főfordulóira, a természeti jelenségekre és a demonikus lényekre vonatkozó gyűjtéseim anyaga is — néhány más apróságok.

³ Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. 93–100.

⁴ Wuttke: Der d. Volksaberglaube d. Gegenwart. 3 49. sz.

jó nyelvész az, aki maga sem tud jól magyarul. (Ezt úgy kell érteni, hogy Simonyi Zsigmond tisztá, egyszerű, cicomátlan, de izes veszprémi stílusában nem voltak afféle ríktó stílicsok. Vagy még inkább talán úgy gondolta Király Pál, hogy Simonyi Zsigmond már származása miatt sem tudhat jól magyarul. Első nyílt rugdalózdása ez az ostobául gonosz és tudománytalan álláspontnak.) És az egyébként nagyon érdemes Tóth Béláról is ki beszél ma már, aki oly nyelvi alakok ellen hadakozott az egyéni ízlés, a nyelv-művelés szent nevében, amelyek talán nem tetszenek az iskolai könyvekből magyarul tanulónak, de az évszázadokon keresztül s ma is kimutathatók az adatok garmadáival a magyar nép, az élő magyar nép nyelvében. De hol van a tavalyi hó? Így a Nyelvőr és Simonyi művei, főleg az Antibarbarus (1879) és ennek 1903-i (később még két újabb) kiadása: a Helyes Magyarság, a nyelvhelyesség tudományos ténymegállapításainak valóságos tárházai. Mint a magyar nyelvhelyesség nagymestere, sokat bíbelődött a hivatalos nyelv dolgaival, törvényjavaslatok szövegét javította át, főleg Szilágyi Dezső igazságügyministersége idején.^{20/a}

E síkon továbbhaladva, tudós alapossággal és kellő gyakorlattal hozzájárult Simonyi az észszerű magyar helyesírás kialakulásához. Az ő tervezetének hivatalossá tételével (Wlassics miniszter az iskolák számára kellő érzékkel elfogadta és 1903-ban kiadta rendeletileg Simonyi helyesírási rendszerét) Simonyi szembekerült az Akadémiával, de az események, a fejlemények legnagyobb részét magáévá tette. Merész és eredeti volt akkor pl. a cz kiküszöbölése, ám racionális és tudományos alapú, s ma már nem is értjük (vagy talán nagyon is értjük), miért kellett ez ellen oly kétségbeesetten, jobb ügyhöz méltó szívós ellenállással küzdeni. Ekkor kezdődött a harc a tudományban, de nem a tudomány érdekében és eszközeivel. A csendes tudós munkáját azonban semmi sem zavarta. Az élet követelményeit szolgálta a Balassa József társaságában írt Magyar-Német és Német-Magyar Szótárával is, amely nélkül az elterjedtebb Kelemen-Szótár elképzelhetetlen volna, hiszen a Simonyiéké után készült, új adatai részben való felhasználásával, Középiskolai Műszótárával és más hasonló műveivel.

Simonyi minden munkájába bevonta tanítványait, hiszen mint már említettük, a legjobb magyar nevelő tudósok egyike volt. Egy kiváló fróntanítványa²⁰ így ír Simonyi Zsigmond egyetemi előadásairól: „Halkan szól: mindenkinek feszülten kell figyelnie, hogy megértse. És ő a figyelmet nem igyekszik mesterséges fogásokkal, a katedrai ékes beszéd szépségeivel, a pedagógiai retorika művirágaival lekötöni. Nagyon egyszerű, mindig tárgyias, nem kalandozik el témájától, szigorúan ragaszkodik anyaga módszeres feldolgozásához. Nyilván lelkiismeretesen készült az előadásra. Cédulái — az egyetlen segédeszköz, amellyel él — csálhatatlan rendben sorakoznak. Ez a sorrend éppoly megbízható, mint maguk a nyelvtörténeti, nyelvjárási vagy népnyelvi példák és adatok.“ Hallgatói vele gondolkodnak és vele gyűjtenek. Szóalakra, hangokra vonatkozólag nyilatkozatra inspirálta hallgatóit, s nem egy fontos nyelvtörténeti vagy nyelvjárási adat egyetemi előadásai alatt merült fel egy-egy hallgatója jelentkezése alkalmából. Valóban, lényegből hiányzott az ú. n. vezérlő egyéniségek nem mindig tudós alaposságú pártosa. Pályája bizonyítja, hogy nyers erőt a tudásban jól pótol szívós szeretet, nagy hangot igazmondó csendes szó, a szellemesség cinizmusát az abszolút tudás meghocsátó mosolya. E csendesbeszédű tudós lelkében nagyobb volt az erő, keményebb a meggyőződés, nem egy mutatósbabb, ríktóbb külsőségekkel szereplő társánál. A szelíd, jó ember egyébként becsületesen szigorú vizsgacenzor volt, s róla mondta egyszer egy társunk, hogy nálánál bájosabban soha senki nem buktatta el a jelöltet.

A Simonyi-iskolának egyik elévülhetetlen érdeme, hogy ifjú tagjait a Mester korán a nyelvjárási megfigyelések, gyűjtések munkájára kapatta.

Munkácsi Bernát s két évtized múlva jómagam, a csángókat jártuk. Balissa, egyébként az új magyar dialektológia megalapítója, a szlavóniai magyar nyelvjárásban fedezett fel székely sajátságokat, Beke a pápavidéki és kemenesaljai, Kertész a zalavidéki nyelvjárást írta le, stb. S e munkálatok, amelyeknek hitelességét, helyességét Simonyi gondosan vizsgálta, példái annak, mint nevel az igazi tudós tanítványokat, rámutatva a munka útjára s alkalmat szerezve megjelenésükre. Szociális áldás és fontos tudományos cselekedet volt a Nyelvészeti Füzetek megalapítása, amelyekben leginkább a Nyelvőr különlenyomatai, sokszor doktori értekezések jelentek meg, s így a szegénysorsú bölcsészdoktor-jelölteknek módjukban volt disszertációjukat kiadni, másrészt meg a magyar nyelvtudomány a jeles monográfiák egész sorával gazdagodott.

Kora akadémikusai, egyetemi tanárai közül Simonyi Zsigmond volt az, aki kellő szociális érzékkel megáldva, bizony csak kevesedmagával tördölt tanítványai, hallgatói gazdasági helyzetével. Sőt kora baloldali publicistikai hangján gúnyolta is a feudális álhazafiaskodást, beszélvén a „hazaffy”-akról (két effel), írva az „úri igeragozás”-ról, s midőn 1919-ben az első magyar szocialista kísérlet idején összeálltunk néhányan egy munkaközösségbe, melynek célja a magyar nyelvtudományi és irodalomtörténeti munka tervszerű megszervezése volt, résztvev munkánkban Simonyi Zsigmond, továbbá korra és jelentőségre legelső tanítványai, Munkácsi Bernát, Balassa József, az indogermanista Schmidt József és a szlávista Asbóth Oszkár is. Fel is vettük „nagyobb szabású összefoglaló” feladataink közé Simonyi Zsigmond „nagy, kétkötetes mondattanának” kiadását. Simonyi tehát a magyar tudás munkásainak amaz elszánt csapatához tartozott, amely féligmeddig tudatlanul előmunkása volt e téren a szociális világrendnek, mindenestre segített megporlanyósítani ezt a kemény feudális talajt, hogy alkalmas legyen az új mag felvételére és megfogantatására. Egyébként már 1907-ben belépett az általános titkos szavazati jogot követelő Ligájába s annak plakátján a kevésszámú tudós neve mellett az ő tisztelt neve is megjelent. A Simonyi-iskola szerepe a magyar nyelvtudomány fejlődésében külön nagy téma, már szoltunk valamit róla s ezúttal is csak utalhatunk személytelenül, összefoglalólag, a jelenségre. Nem is szólva nem-nyelvész tanítványairól, a Simonyi Zsigmond nyelvész-iskolájának tagjai megalapozták és fejlesztették rengeteg új anyaggal a magyar nyelvjárástanulmányt, a fonétikát, a hangtörténetet, továbbvitték finnugor-horizonttal a mondattant és az urál-altáji nyelvtudománynak, valamint a turkológiának mesterei is ez iskolából emelkedtek ki. A szófejtésnek újabb, szigorú hang- és jelentéstörténeti kifejlését Simonyi Zsigmond tanítványainak köszönhetjük, valamint az új magyar általános nyelvtudomány, a nyelvesztika, s a közlő és magyarázó nyelvtörténeti kutatás új eredményeit is.

Mindez s más kezdések jelentősek vagy jelentősek lehetnek még. De azt, amit maga Simonyi Zsigmond ránk hagyott a Nyelvőr 25 kötetében, nyelvészeti monográfiáiban: a Kötészekben, a Határozókban, a Jelzőkben, az analógiáról szóló tanulmányaiban, nyelvhelyességi kötetekben, a Magyar Nyelv két magyar s egy német kiadásában, stb., cáfollhatatlanul kijelöli helyét a magyar nyelvtudomány történetében. Politikai, társadalmi szorongatott helyzete ellenére, szerepére vonatkozólag a XIX. század utolsó, a XX. század első évtizedeiben, egyetlen méltó analógiát mutat a múlt: a Révai Miklósét, akiből, a már említettekén kívül, élte végén állt emberi szenvedéseinek hús analógiája is kapcsolja. A magyar pozitivistá történeti nyelvtudomány modern klasszikusa Simonyi Zsigmond, munkássága, egyénisége, forrás és példa az eljövendő századok magyar tudományos munkássága számára.

Tudományos, de egyben emberi kötelesség is volt mindezek megállapítása e falak között, ahol annyit dolgozott, annyi pozitív eredményről számolt be, ahol tisztelték, szerették évtizedeken át, majd egy öngyilkos kor eszeveszett tévelygéseai között meg is tagadták.²¹ De íme szelleme, vázolt

munkássága, egyéni korrektsége, nagysága által ez Akadémiában, e hazában, az egész tudományos világban makulátlanul, teljes joggal, elevenen, dicsőségesen élt, és hálás hódolattal hajtjuk meg fejünket az ő el nem múlt emléke előtt.

EGY FINN KUTATÓ AZ OSZTJÁKOKNÁL A SZÁZADFORDULÓN

Irtá: Faludi Ágota

Egy régen várt tudományos munka megjelenése időszerűvé teszi, hogy megemlékezzünk egy finn nyelvész utazásairól, aki egy immár történelmivé vált korban, — néhány évvel a proletárforradalom előtt — járt szibériai rokonainknál és aki hiteles képet közöl akkori életükről.

F. K. Karjalainen 1871-ben született. Apja egy faárugyár munkása volt, korán meghalt. A tehetséges árvafiú segítők és ösztöndíjak támogatásával végezte el a középiskolát, közben tanított is egy ipari iskolában. Tehetsége az egyetemen is feltűnt: megbízatást kapott, hogy gyűjtse fel az egyik karjalai nyelvjárás szókészletét. Ez a munka jó iskolának bizonyult, tanulságait később hasznosíthatta, amikor az osztják szókészlettel foglalkozott. Korán felkeltette érdeklődését a legtávolabb élő rokonkép, az osztják. Régebbi finn kutatók, Castrén és Ahlqvist gyűjtéseiből ismerkedett meg az osztják nyelv alapelveivel. Azért foglalkozott ilyen távoli, kevésbé ismert nyelvvel, mert dicsőretre méltó önkritikával úgy véli, hogy tehetsége nem a nagy szintézisre teszi alkalmassá, inkább gyűjtőmunkára és a részletekérdések lelkiismeretes tisztázására. Ilyen célra pedig kezdő kutatónak kétségtelenül egy távoli, ismeretlen nyelv a legalkalmasabb.

A Finnugor Társaság ösztöndíjával került ki Szibériába 1898-ban. Onnan írt levelei tele voltak érdekesnél érdekesebb megfigyelésekkel a néprajz és a szociográfia területéről. Utóbb feljegyzéseinek rendszeres kiadására is sor került.¹

Karjalainen Tobolszk városából hajón utazott az Irtis-folyón Demjanszki felé, ahol hazánkfiával, Jankó Jánossal találkozott. Együtt utaztak az Irtis torkolatáig. A háromhetes út kevés nyelvi eredményt hozott, de a két kutató útközben csztják áldozatokon vett részt, ami addig kevés európainak sikerült. Csztjákban, ahol az adófizetésre összegyűlt osztjakok lerótták értékes adójukat a hatóles, síma oszlopbálvány előtt is, jelentősebb szóanyagot is sikerült gyűjtenie.

Ob-anya bizony nem kímélte alázatos népét ezen a tavaszon. Olyan áradást lát a megdöbben kutató, hogy az állatok még sokáig magas vízborította legelőn keresgélnek az ázott élelmet. Pedig égi isten intézte a népsorsát, kinek, mint a közigazgatás nagyurainak, titkára is volt, aki nagy könyvébe bejegyezte az emberek sorsát. Persze, ha az isten betegségét küldött valakire, az ellen segítség nem volt sehol. A szellemvilágban is volt bizonyos hierarchia. Az ég hét emeletes volt, legfelül lakott a legnagyobb rangú és hatalmú isten. A hatodik égben a szintén hatalmas Mikola-isten

^{20/a} Dénes Szilárd, Simonyi és a hivatalos nyelv: Nyr. 48:178.

²⁰ Sebastyén Károly, Simonyi Zsigmond a katedrán: Nyr. 43:171—175.

²¹ Még az 1919-i ellenforradalom embertelenségei között is feltűnt Horger Antal zezedi egyetemi tanárnak a tudással szemben követett hálátlan és lelketlen eljárása. Horger Antalt, aki később József Attilával szemben elkövetett bűne miatt lett herostratesi frezzgő, az Akadémia 1919. őszén tagjává választotta. Simonyi Zsigmond tárgyalagos kikíségte túltette magát még saját szenvedésein is, és levélben üdvözölte az új akadémikust. Horger Antal durván visszautasító levélben választott Simonyinak s a hajszolt lélek e levél levélből értette meg először, hogy azok szemében nincs tudományos érdem s a asinus ez első európai hírnökei nem ismernek igralmat még olyan lélekkel szemben em, amilyen Simonyi volt. E lelki sérülés siettetü testi leromlását, majd teljes összeomla-it. Horger Antalt örök szegénypadra állította József Attilának „Születénapomra” c. rse (I. József Attila összes versei és műfordításai, Cserépfalvi kiadás 304—306. l.).

kapott szállást, aki nem más, mint az oroszok kedvelt szent Miklósa. Pedig sok jót nem köszönhettek az orosz szentnek: ott magaslott az Irtis torkolatánál Szamarovo erődítménye, amelyet az utolsó lázadás idején építettek a kozákok. Ma Szamarovo Chanti-Manszijszk néven a vogul-osztják nemzeti kerület székhelye. Az elnyomók bástyája és a saját önkormányzati központ közti különbség szinte szimbolikusan tűnik...

K. 1899 áprilisában tért vissza Demjanszkba. A táj szépségéről költői leírásban emlékezik meg, míg a kellemetlen utat csendes humorral említi: a folyó kanyargós, vize sekély, csak kényelmellen kis hajócskákka lehet közlekednie, melyek gyakran áldozatul esnek az út viszontagságainak. Az Irtis és a Demjanka mentén élő osztjákok nem nomádok. Egyszobás faházakban éltek, mint az ottani orosz parasztok. A szobához kötélházas vezetett, az osztjákok termeléshez mért ajlón a magastermetű finn csak meghajolva tudott bemenni. Részletesen megfigyelte a ház sivár berendezését. Sötét volt, az ablak rénbőrrel fedett keskeny nyílás. A sötétben szúrós rovarok légioi ólálkodtak. A nyomor szörnyű volt és vigasztalan. Életmódjuk külsőségekben hasonlított ugyan az orosz parasztokéhoz, de gazdasági életük merőben eltűnt a hódítóktól. A földet nem művelték, „mert az igen nehéz, hiszen még sohasem próbálták”. Ez a tanulni, önmagukon segíteni nem akaró közönyt mutatta az itteni osztjákok pusztulását. Állattenyésztés terén csak a kutya hozott értéket. Teheneik valóságos természeti csodák: kövérek, „mint a bab”, de tejük kevés, íze rézűstben állott vízre emlékeztetett. A teheneket gondozó öregasszonyok elmondták, hogy hiába mutattak be többször is áldozatot a háziisteneknek, nem segítettek teheneiken. Pedig a háziszellemnek éppen az ilyen esetekben kellene gazdája szolgálatára állni. Ha a bálvány nem segített, a gazdának joga volt akár meg is büntetni, ha úgy tetszik. Igaz, ez kissé veszedelmes dolog volt, mert a háziszellem panaszra mehetett valamelyik magasabbrendű istenhez, aki bajjal sújtotta a gazdát, ha bálványával igazságtalanul bánt.

Főfoglalkozásuk a vadászat volt. 2—3 férfi tartozott egy csoportba, ezek együtt vonultak vadászat idején a magasra épített vadászkunyhóba. De az értékes vadászszákmány sem enyhíthette itt a nyomort: az orosz kereskedők mélyen valódi értéke alatt vették át a prémet. A tavak, folyók bővelkedtek jóhúsú halakban, a tunya nép mégis éhezett mellettük. Lehetett volna pénz szerezni áfonya szedésével is, — a kondaiak egészen jól kerestek vele, — de a demjankaiak nem kísérleteztek.

Ha valaki megbetegedett, samánt hívtak, aki a kemencepadkához hújt betegségsszellemet egy kendővel nyakoncsípte és kidobta a házból. A sámánhoz, úgy látszik, még szívesen fordulnak az osztjákok ma is, — évszázados elmaradottságot csak nem lehet egycsapásra teljesen megváltoztatni, — de az újkiadású iskolakönyvek figyelmeztetik az ifjúságot, bajával orvoshoz forduljon, vagy éppen a „beteg emberek házába” menjen gyógyulást keresni. Karjalainen ittjárta idején még persze szó se volt kórházról, mezőgazdasági központról... A civilizáció egyedüli követe az átkozott pálnika volt, az amúgy is pusztuló szibériai népek végső sírbadöntője. Szellemi téren megelégedtek azzal, ha egyszer egy évben meglátogatta őket a pápa. De a kereszténységük, oroszos életmódjuk csak külsőség, látszat maradt, az életforma lényegét, gazdasági alapjait nem tudták átvenni. Ez a kettősség örölte fel életerejüket, bizalmuk megtört önmagukban, sőt varázsigéik erejében is. Méltán féltette a vigasztalan népet Karjalainen, hogy az első vihar elsöpri őket. Hogy mégsem így történt, azt jól tudjuk. A nagy vihar végigsöpörte Szibériát és az osztjákok, csakúgy, mint a többi kis nép, megerősödve kerültek ki belőle. Karjalainen ma új népet, bizakodó, tevékeny szovjet embereket találma a helyükön.

Miután a demjankai nyelvjárasterületen jelentékeny szögyűjeményre tett szert, továbbutazott a Konda vidékére. Az élet sokban különbözött a demjanszkítól Krasznójarszkban, ebben a kb. 200-as lélekszámú, a Konda

és a feneketlen mocsarak közé ékelődött „nagy” faluban, ahova kényelmetlen szánkóút után érkezett a kutató egy szép téli reggelen. A keskeny úton veszedelmesen dülöngélt a száguldó szán, — csoda, hogy épségben maradt minden tagja! De nyáron, gyenge lélekvesztőn utazva a mocsárvidéken, még nehezebb lett volna megközelíteni a falut. Céljánál kellemes meglepetés várta: lakása kőalapon álló faház emeleti vendégszobája volt. A tágas, de magas teteméhez mérve alacsony szobában a tűkör körül elhelyezett bálványok csoportja és a hímzett párnák és vastag derékalj melegében elősködő, „szokatlanul kevés” rovar volt az elkövetkező hét héten a lakótársa.

Kezdetben alig talákozott valakivel. Félt tőle a falu népe, hogy sorozni jött, megszüntetvén régi kiváltságukat (a gyenge testalkatú osztjából nem sok haszna lett volna a hadseregnek, — a „cár atyuska” nagy kegyesen el is engedte nekik a katonáskodást). Valami halálángyal-félének vélték, aki hajt hoz rájuk. De a kutató emberséges viselkedése hamarosan lefegyverezte a gyanakvókat. Szobája lassanként klubhelyiséggé lett: ott ültek körülötte az osztjások, nagyokat hallgattak egyesek, mások pedig meséltek neki életükről, multjukról, jelenükről.

Az itteni osztjások életrealitások voltak, mint a Demjanka-mentiek. A földet ugyan itt sem művelték, — alig is lehetett ezen a mocsaras tájékon! Állattenyésztésük érdekes, helyi jellegű átmenet volt a nomád réntenyésztés és az orosz parasztok tehenészte között. A vadászat itt keveset jövedelmezett, mert az erdőkben nem igen volt értékes vad. Ha néha mégis a kezükben hagyta bundáját az „erdei öreg”, a félve tisztelt medve, ünnepséget rendeztek tiszteletére és esztendőig emlékeztek a nagy eseményre. Főfoglalkozásuk a halászat volt. A Konda és a nagyszámú kis tó halbőségét kihasználták. Alig hogy eltűnt a jég a vizekről, a faluban csak a legöregebbek és a legkisebbek maradtak a házimunkákat végző asszonyokkal, különben mindenki halászni ment. Nyár derekán egy időre abbahagyták a halászatot, ilyenkor áfonyát szedett a nép apraja-nagyja. Télen a szibériai folyók vize „meghal”, bűzös és barna lesz, inni is csak olvasztott havat lehet. A halak egy-egy frissen maradt vízi lócsában telelnek, — ott sűrűn nyüzsgőnek a „halkásában”. Ilyenkor a tócsának vágott lékekben fogták a halat. Természetesen kulturális igényeik is nagyobbak voltak, mint a demjankaiaké. Maguktól jöttek rá az öregek, hogy írni-olvasni és számolni tudni hasznos. Vagy negyedszázaddal Karjalainen ittjárta előtt felfogadtak egy „művelt” obsztost, aki valami vándoriskola-félét nyitott. Amikor azonban meghalt a „tanító”, nem került a helyére más. A cári kormányzat nem sokat törődött a népoktatással, ezen az elmaradt nemzetiiségi területen különösen nem. Orosz nyelvű iskolába meg nem is szívesen küldték fiaikat. A kultúrára hiába éhes emberek utódai ma a helyi viszonyokra alkalmazott, osztják nyelvű iskolakönyvekben Leningrádról, a rádióstudióról és a forradalom eseményeiről olvashatnak, de benn van ezekben a könyvekben a szibériai tavasz és a medvevadászat is; végre találkozott az osztjakság a kultúrával.

A kondai osztják nő sorsa apja házában kellemes volt, de mihelyt valaki megvette apjától feleségnek, szolga lett férje családjában. Pedig a fiatalok rendszerint maguk szőtték össze sorsukat, a lány szabad akaratából ment szolgának-feleségnek. De mi más lett volna a nő sorsa? Panaszkodtak az öregek, hogy nagyon lazul a fegyelem a családban, — a fiatalok néha külön-mennek lakni! A falu közös ősenek és hét fiának legendás vagyona már rég koddé foszlott, így a nagycsalád-rendszer alapjaiban és okaiban rendült meg, bomlása megkezdődött.

Érdemes népköltészeti anyagot K. nem talált. Az alkalmi versikéket, improvizációkat üresnek találta, csak a dallamukat vette fonográf-lemezre.² Azt mesélték, hogy egy öregember tud hősénekeket, de az ottartózkodása idején végig beeg volt.

Ezután két nyáron az Obon hajózik keletre. A Vaszjugán mentén az orosz államgépészet utánzó mitológiai rendszerre akadt. A közönséges

halandók csak a nagyobb istenek parancsát teljesítő szelga-szellemekkel kerültek érintkezésbe, de ezekkel is igyekezniök kellett jóban lenni.

1901/2-ben járt K. az északi osztjások területén is. Anyagot ott kevesebbet gyűjtött, de ez nem is volt olyan fontos, hiszen onnan való a Reguly és Pápay-féle népköltészeti anyag és azok alapján Beke Ödön szójegyzéket is készített. 1902 őszén tért haza Helsinkibe. További sorsa alig érdekes. Osztják tanulmányai eredményeit több nagy cikkben dolgozta fel, de a nagy munka befejezését életkörülményei, nagy elfoglaltságot jelentő könyvtárosi munkaköre (egyetemre többször is sikertelenül pályázott) és korai halála megakadályozta. 1919-ben halt meg, amikor tudós barátjának és pályatársának, Paasonennek temetéséről hazatért.

Az a most elkészült munka, melynek kapcsán Karjalainenről megemlékeztünk, poszthumusz osztják szótára.³

A hatalmas szóanyag felőleli az egész osztják nyelvterületet, bár az ismeretebb északi nyelvjárásokból aránylag kevesebb az anyag. A keleti nyelvterületekről is, melyeknek szókincsével eddig csak Karjalainen és Toivonen egyes cikkeiből ismerkedtünk meg, végre előtűnik áll a nyelvi anyag jórésze, amennyiben a szintaxisra is a számos példamondattal ad útmutatást. A két vaskos kötet becstét emelik az eddig közzé nem tett néprajzi leírások is. A szótár hangjelölése a finn nyelvészek jólismert rendszere. Toivonen alapos előszava közli Karjalainennek nyelvemstereire vonatkozó adatait. Ebből kiderül, hogy egyik kondai közlöje bizonytalan a kiejtésben, a vaszjugáni és a cingalai feltűnően gyorsbeszédű, a 78 éves likrikovszkoei asszony selypít (igaz, hogy a konsonantizmus hibáit közli, de elképzelhető-e a mássalhangzók hibás ejtése a magánhangzók némi megváltozása nélkül?), a pymi dadogott, hét lapnyi szöveget a szerző adatközlője távozása után „azonnal” emlékezetből írt le, a 80 éves irtisi közlő „nem beszélt tisztán” és már 10 éve lakott a kondai Krasznójarszkban, azonkívül nagyot halló volt. Nyelvjárásonként általában egy közlő adataival megelégedett, aki rendszerint oroszul jól tudó osztják volt. Hogy ezeknek tudatában fokozottan kételkedünk abban, hogy az átirásnak ilyen mértékű, a szótár használatát is nagyban megnehezítő bonyolult „pontossága” megokolt-e, talán érthető.

A könyv tipográfiája nem szerencsés. A címszók elhelyezése alig különbözik a származékszókétól. Úgy látszik, a szorozat kiállítása még a kísérletezés stádiumában van, — ez esetben megállapíthatjuk, hogy az eddigi nyomdai eljárással szerencsésebbek voltak. Nehezíti a szótár használatát az is, hogy a példamondatok nagy része csak oroszra vagy finnre van lefordítva, valamint az, hogy a szómutató alapossága nem közelíti meg pl. Paasonen szójegyzékét. A nyelvjárási adatok felsorolásában követett határozottabb sorrend is megkönnyítette volna a szótár kezelését.

De nem akarunk ünneprontók lenni, hiszen a várta-várt szótár ilyen technikai jellegű nehézségei ellenére is nélkülözhetetlen forrásmunka, a nyelvi anyag értékes kincsesbányája. Talán nem szerénytelenség részünkről, ha a Karjalainen-hagyaték gondozóját, Toivonen professzort arra kérjük, folytassa még egy ideig áldozatos munkáját, hadd jelenjen meg hamarosan Karjalainen és Paasonen szövegyűjtése is, mert a szintaktikai és a morfológiai anyag még mindig kevés a közölt példamondatok alapján. Pusztán lexikális anyag pedig nem lehet modern szempontú tudományos kutatás alapja.

¹ Ostjakkeja oppimassa. Matkaskirjeit (SUS. Aik. XVII/1, XVIII/1, XX/2); Matkakertomus ostjakkein maalta (SUS. Aik. XIX/3, XX/4, XXI/6). A továbbiakban főként ezt az érdekes, de nyelvi nehézségek miatt csak keveseknek hozzáférhető utelírást használok felgyűjtőnként ismertetésére. Használtam még Die Religion der Jugrawölker című munkáját is (FFC 41, 44, 63), valamint Toivonennek az alább még részletesebben ismertetendő szótárhoz írt részletes előszavát. Az életére vonatkozó adatok egy részét K. Krohn megemlékezéséből merítem (FFC 40).

² Kiadta Väisänen, SUS, Toim. LXXIII.

³ K. F. Karjalainens Ostjakisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von Y. H. Toivonen. I—II. Helsinki, 1948. Lexica Societatis Fennougricae X.

LÓRÁNT FIA ÉS A LÓRÁNTFIÁK VILÁGA

Írta: † Elek Oszkár

III. Az élet a költőket és az írókat sugalmazza arra, hogy *fi-s* nevekek helyet juttassanak. Két jelenséget vizsgálunk: a telvett *fi-s* neveket és az irodalmi alkotásokban szereplőket. Arany János helyteleníti a sok, fűhöz-fához ragasztott *-fy* végzetet (Szépirodalmi Figyelő, 1860:11). Tagadhatatlan azonban, hogy a kor szemlére világot vetnek.

A német származású, de ízes-zamatos magyarsággal író Szaicz Léo, a katolikus egyház harcos katonája, *Máriafi István* néven írta az illuminátusok és aufkláristák ellen Pázmány Péterre emlékeztető munkáját. (Igaz magyar, azaz az igaz magyaroknak Máriához, az ő Nagyasszonyukhoz és nagy Patronájukhoz való különb ajlatosságói: és mostani ujságokról általában. Négy részben. (1785—90). Érdekes *Szerényfi* írta: Kérelem Viaskodó Károly úrnak ily című felszólalása iránt a Budán és Pesten felállítandó játékszín megalapításáról (Bayer József: A nemzeti játékszín története, 2:36). *Gömörfi* finomkodóan átszűrte Népdalt tesz közzé a Koszorúban (Szépl. Ajándék, 1833, 58), *Aronfy* pedig Hivatlan vendég című verset (uo. 1834, 128). *Endreff* a Társalkodóba novellát ír (1835), *Ivánfy* Malvina egyik elbeszélése az Élet-képekben (1847), *Halomfynak* Se ház, se leány c. írása a Lombokban lát napvilágot (Szinnyei Ferenc: Novella- és regényir. a szabadságharcig). Hazucha Ferenc ajánlatosnak tartja, hogy *Kelemenfy* László néven adja ki a Meg-hasonlott kedélyeket (1846). Munkácsy János *Aggfi* és *Zegfy* néven ír (Szinnyei 2:366), Boros Mihály a *Böckfy* Zakariász nevet használja (2:21, 353). *Világfi* Antal nevét látjuk az Athenaeumban (1839). *Türömfynak* az Ónarc-kép című elbeszélését a Társalkodó adja ki (1847). *Kárpátfi* a Honderűben a Vidéki futár rovatban a trencsényi fürdőről ír tréfás modorban (1843, 485). *Somogyfinak* Lemondás c. dalát a Honderű adja ki (1844). *Szegfy* Mór a 19. század negyvenes éveiben nem egy elbeszéléssel szerepel. Arany János a Kisfaludy-Társaság pályázatára ezt a munkáját küldi: Az elveszett alkotmány, azaz Maradvári és Tagadófalvi Rák Bendegúznak földön, vízen s föld alatt véghezvitt, álmélkodásra méltó vitézi tselekedetei, nemkülönben életében és halála után rajta megesezt rendkívül való történetei, melyeket az effélékben gyönyörködőknek kedvéért először ugyan szép versekben szerzett *Néhai Nemes és Vitézett Vadonffy Bertalan*, mostan pedig az új formában világ elé bocsátott egy hazáját igen szerető magyar nemes (Kéky Lajos: A százéves Kisfaludy-Társaság, 1936, 86). Messze kiragog a Petrovicsot megelőző *Petőfi* neve. De már Sebeherényi Lajos *Etőfi Andor* névvel csúfolódik rajta. Olyan is akad, aki *csárdafinak* tekinti. *Kapucinusfi* aláírású cikk jelent meg Nagy Károly ellen a Március tizenötödikében (1848, 6. sz.), mert a képviselőválasztáson rútul járt el Petőfivel. Harsányi Zolt említi, hogy Petőfi egyik elnevezése *Örömf* *Vidor* volt (Az Űstökös 1:100). Szilágyi Sándor írói neve *Karádfy*. Találkozunk *Delénfy*, *Plajbászfy* nevekkal is (Szinnyei: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban, 2:620). Újabban sem szokatlan. *Magorfi* nevű író Ingóványban a csodaszarvas című cikket írt a Magyar Nemzetben (1939 márc. 9).

Meglepő gazdagságot tüntetnek fel a *fi-s* nevek az irodalmi alkotásokban is. Kovalovszky Miklós egyik tanulmányában (Az irodalmi névadás) nyelvlélektani és nyelvészettikai szempontból szövekszerű példákkal megvilágított anyaggal és gondos elmélyedéssel foglalkozik az irodalmi névadás kérdésével, bőszgesen fejtegeti a tulajdonnevek hangulati és érzelmi velejáróját, szól a kor és a környezet hatásáról is. Kiemeli: megkívánjuk, hogy a történelmi regényben vagy drámában az író fejezze ki a kort a nevekkal is. Külön fejezetet szentel a magyar irodalmi névadásnak, kivált a romantikusokét méltatja (MNY 1934). Hamarosan meggyőződhetünk, hogy a *fi-s* nevek

a vis probandi erejével tanusítják, mennyire jelentősek ezek a nyelveszté-tikai megállapítások.

A már magában, nem összetételben szereplő *fi* is a régies szó ódon hangulatát kelti. Pázmány Péter egyik hatalmas készütséggel írt prédikációjában (1635) a *fiak* istenes nevelésre vonatkozó elveit tárja elénk: a *gonosz fiak* mennyi bánatot okoznak; feddőzve szól a *fattyú fiak* maradékairól (Összes M., 6:249—266). Egy másik, nem kevésbé széles irodalmi megalapozottságú beszédében azt fejti ki, a *fiaknak* mennyire kell szüleiket tisztelniük és hogy Isten erősen sújta a „hála-adatlan *fiaknak* embertelenségét” (6:267). A Haller János fordította Gesta Romanorumban (1695) olvassuk: Dorotheus olyan törvényt hozott, hogy a *Fiak* táplálják az Attyokat (RMK 126). Mikes Kelemen erről ír egyik levelében (1725 június 11): Nagy felelősséggel tartoznak az Atyák, hogy a *fiakot* nagyobb gondviseléssel nem nevelték. Arany János Toldijában a király azzal biztatja Györgyöt, küldje fel az öccsét, álljon ki a cseh vítézzel: Ha győz, úgy derék *fi*, méltó kegyelemre.

A Rege a csodaszarvasról hős *fiakról* énekel. Petőfi emlékezete *firól-fira* száll, írja Arany (Harminc év múlva). Tompa Mihály A félkeze koldusban elkomorodik: Így terjed a gonosz, s *firól fira* menvén, Sok házat megemészt, mint az eleven szén. — Feltűnik a népköltészetben is: egy göcseji dal sok *szegény fi* temetőjéről szól (Kövári Béla: Göcseji népdalok 31).

Legajánlatosabb műfajok szerint haladnunk. De előbb a *Sámson fia* körét kell szemügyre vennünk. Czuczor Gergely Aradi gyűlésében (1828) Borics emberei Sámson fellegvárában, a Cserhátan gyűlnek össze; *Sámson fia* esketi fel őket. *Loránt fia* Arany Toldi szerelmében páros viadalra készül, rúdján nagyokat emelint. A *Fehérlófia* meséről sem szabad megfeledkeznünk.³ Ez a csoport az epikai költészet felé tereli tekintetünket, az eposzok, költői elbeszélések, balladák, majd a regények felé, csak Vörösmartynál kell kitérnünk drámáira is az egység kedvéért.

Régies íz, ódon nemességű szín, patinás mult hangulata érzett ki a *Sámson fia*, *Loránt fia* nevekből; nem kevésbé tovatűnt századok, idők fuvalma száll felénk a második csoportból is. Kisfaludy Sándor szép regéjének hősnője, *Gyulafy Rózsa*, jegyesét, Szentgyörgyi Lászlót, epedve várja, Döbröntejének hőse *Himfy Imre*, Szentmihályhegyi remetéjében, *Dersfy* támad elénk.

A legmegkapóbb Vörösmarty Mihály költészete. A Délsziget hőse bús sír fenekén *Halálfi*ra talál. Azt írja Gyulai Pál a Tündérvölgyről és Délszigetről, hogy a költő képzelete határtalanul csapong bennük, pazarul szórja gazdagságát (Vörösmarty életrajza, 5. kiadás, 134). Így vagyunk mindazzal is, ami *Halálfi* köré szövődik. Macabre-zordonságú, de festői, hatalmában megrázó erejű képet fest *Halálfiról*. Sivár, mérges büröktől burjánzó, huhogó baglyok-lakta vidék veszi körül, a gonoszság világa: a bűn maszlagai, a sors buzogánya; segédei: a bús emlékezés, komoly elmetörés és a féltés villanó töre. Ragyogó színességű nyelven fejezi a gyermeknek *Halálfi* ellen vívott harcát és győzelmét rajta. A hű szeretőben a lovagot a *had fiának* mondja. Egerben a Zoltait megpillantó Dalár így szól Dobónak: Nézd, mely *hősfi* csapong zabolázott ménen Egerbe (I. é.). Salamon királyban a virágszedő Jolánka ezt énekli: Azt kérde-e, *hősfi*, hová megyek én? A Toldit ünneplő Ósz bajnokban *délceg harcfiak* lépnek fel. Toldiban a hőst úgy említi, mint a *hír fiát*, majd mint a *harc fiáról* szól róla. Csepelre tart, páros viadalra készül: A két *bajfi* szigetben előbbre megyen.⁴

Vörösmarty *fiat* egyebütti is megmutatkoznak. Az özvegyben a *jó sors fiáról* és a *gyász fiáról* esik szó. Gondolatok a könyvtárban c. költeményében azt panaszolja, hogy a fényes elméknek a *sár fiát* nem sikerült megmenteniük a süllyedéstől. Hábadorban a *szél fiaként* tűnt el a bajnok. *Csapongó sasfi* is hasít itt felénk. A Két szomszédvárban megragadóan festői hasonlatban a *felhők láng fia* tündöklök. Salamon királyban a *vadság fia*

komorodik élénk. Csongor és Tündében Berreh, Duzzog és Kurrah *ördögfiak* civódása zavarja a tündéri hangulatot. A Cserhalom hasonlatában *szilaful sívó ördögfiak* féktelenkednek.

Vörösmartynak metaforákba színesedő *fia-s* alakjai nyilvánvalóan Ossian költészetének sugalmára vallanak. A Songs of Selmában Ryno Alpin bárdot a *dal fiának* (The son of song) szólítja. Jellemzően Ossianra valló birtokviszonyos disztó jelző ez; olyan, mint a *king of spears*, Ossian of harps. Fingalban a *vihar bajtárs*ául ünnevelt Trenmor lép élénk. Fingal Agendecának, elhunyt szerelmesének szellemét *felhők szép vándorának* szólítja.⁵ Ossiannak Vörösmartyra tett hatását Heinrich Gusztáv, Kiss Ferenc és Maller Sándor gondosan kutatta, de vizsgálódásukat ezzel a jelentős nyelvesztéti-kai mozzanattal kellett kiegészítenünk. Igazolni akartuk, hogy Vörösmartyt mélységesen megragadta az ossziáni stílus, minden műfajban utat enged neki. Arany János is művészien értékesíti. Összel c. költeményében Ossian sugalmára képzelete a *harc fiátak* dicsőítésére emelt emlékhalomra száll.

A *fi-s* nevek kultusza erősen él Arany János költészetében is. Toldi szerelmében gazdag seregszémlet nyújt, ott lebeg a zászlón *Drágfi* vasmackája is (7. é.), *Laczi* István okos haditervével jeleskedik (9. é.). Megkapó a két *Gyulafi* testvér epizódja Toldi estéjében. (Folytatjuk.)

„NEM MESE AZ, GYERMEK“

(Jámbor figyelmeztetés magyaros beszédre)*

Írta: Dénes Szilárd

Elevenítsük fel emlékeztetünkben Arany János Családi körének egyik megkapó, kedves jelenetét. A jó élvágygal elfogyasztott, egyszerű vacsora után megered a meghítt beszélgetés. A vendégül látott béna harcfi érdekes történeteket mond a szabadságharcból. Az emlékezőések hallatára

Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arcával eléblébb görnyed;
És mihelyt a koldus megáll a beszédben:
„Mesélien még egyet” — rimánkodik szépen.
„Nem mese az gyermek”, — így feddi az apja.

Ezekkel a sorokkal a költő nemcsak az elbeszélés lenyűgöző hatását festi, hanem — természetesen csak úgy öntudatlanul — egyszersmind még nyelvi figyelmeztetést is intéz az egymást váltogató magyar nemzedékek hosszú sorához. Mintha hallanók szelíd intelmét: „Amikor igaz történetet közlünk, akkor nem mesélünk”. Hogy aztán ezzel a nyelvi jelenséggel összefüggő tudásunk teljessé legyen, Arany János szavait némileg még ki kell egészíteni.

Lapozzuk fel ezért az Életrajzok folyóirat 1847-i évfolyamában Petőfi Sándornak A nagyapa c. elbeszélését. Ebben is találunk egy olyan jelenetet, amely gyönyörködtetésen kívül még nyelvi tekintetben is okulással jár.

³ Hetényi Imre érdekes könyvében, a Magyar Adámék históriájában (1939) a parasztot Embörfia Embörnek, Adámfi Adámnak nevezi.

⁴ A *hósi*, *harci* és *hadfi* más költőinknél is feltűnik. Bajza József ünnepi Apotheosisában (1831) meghatottan gondol a lengyel szabadság vértanúira: Nyugosznak ők a *hósiak* Dülő csaták után. — Samarija Károlynak nemcsa érzés sugalmazta költeménye. A *harci* (Athenaeum, 1819, 2:122). Petőfi Leheljében írja, hogy a *hadfiak* sűrűn omlanak a porba. Arany János Családi körében *béna harci* lép be. A Toldi szerelmében olvassuk: egy *harci* aléltan császára elé rogy (4:76). Koldusénekében egy *harci* küszöbről-küszöbre jár: Szegény *harci* jövek kérni egy falatot. Adjakat, adjatok, amit Isten adott. A Szent Lászlóban kevés a *székely harci*. A Rómeó és Júliából fordított Mab királynőben is találunk a *harci*val, az *udvari* társaságában, Székely Jakab *hadfi*ről esik szó Harsányi Zsolt Szegény Jánosában (2:95):

⁵ L. Ossian *világa* c. tanulmányomat, Budapesti Szemle, 1936, 336—360.

* A Rádióban, a m. é. jun. 10-én tartott felfolvasás.

„— Igaz a Ferkó fiam, — írja Petőfi — de mit csináljon az ember, ha még korán van lefekünni?

— Meséljen valamit, gazd'uram, jobb lesz; legalább kegyelmednek sem fájul meg a szeme, mi sem szundikálunk.

— Jaj, na'pám meséljen valamit, hogy az isten is áldja meg! kiálta föl Katica, s elkezdtek valamennyien kérni az öreget, hogy meséljen, meséljen.

Pergő Péter uram nem volt makrancos ember, e szerint szívesen engedett az általános kívánságnak. Most már csak az volt a kérdés, hogy miről meséljen: Tündér Ilonáról, Babszem Jankóról, a három királyfiról, a vasorrú bábáról, vagy miről? mert ezt mind tudta.

— Megálljatok gyerekek, szólt végre hosszú találgatás után a nagyapa; megálljatok, *elmondom* a magam iörténetét; ez nem olyan cifra ugyan, mint azok a tündéres históriák, de annnyival tán érdekesebb lesz, hogy igaz és, hogy még nem hallottátok. No, jó lesz?...

Réges-régen történt, amit *el* akarok *mondani*, kedves gyermekeim, ...“.

Ime, Petőfi Sándortól is minden kétséget eloszlató módon megtanultuk, hogy *mesélni* csak Tündér Ilonáról, Babszem Jankóról, a három királyfiról, a vasorrú bábáról szokás. Amikor pedig magunk élettörténetét, tehát igazat akarunk közölni, azt már nem *elmeséljük*, hanem *elmondjuk*, *elbeszéljük*. Ezzel a megállapítással lesz aztán Arany János útbagazítása is teljessé.

Mind Arany, mind Petőfi költészetéből számtalan helyet tudunk annak igazolására idézni, milyen nagy gonddal örködött mindkét költőnk ennek a finom nyelvszokásnak, eredeti használatnak épségben tartásán. Írás közben Petőfi Bolond Istókjában, Arany Toldijában egész sereg példa ötlük szemembe.

Nem hallgathatjuk el, ez az értelemi megkülönböztetés *nyelvünk kifejező erejének nagy kárára* mind ritkábbá válik. Egy nemrégiben elhunyt kiváló írónk hozzá méltó jeles alkotásában olvassuk pl. ezt a közvetlenül egymásután következő két mondatot: „Ütközben édesapám valósággal hőskölteményt *mondott* el, ami az útnak és a csikorgó fájásnak minden kellemetlenségét elmulasztotta. Azt *mesélte* el, hogy mikor Gyulához elment Debrecenbe, nem ment üres kézzel, hanem vitt egy szekér almát.“ (Az első mondat az ismertett jelenség szempontjából is teljesen kifogástalan, a második azonban már napjaink hibás nyelvszokásához igazodik.)

A mai köznyelvben, a társalgás nyelvében aztán megállapíthatjuk, hogy igen sokan a velük történt eseményt, minden tapasztalatukat *elmesélik*, ahelyett, hogy *elbeszélnék*. A háziasszony *elmeséli*, milyen nehezen tudott a boltban kedvére való árut kapni, máskor meg *elmeséli*, milyen nagy a tolongás a villamoson. *Elmesélik* aztán, milyen kiváló sikerű előadást hallottak, vagy milyen érdekes moziadarabot láttak. Tehát mindenről csak *mesélünk*, mintha az *elmond*, *elbeszél*, *közl*, *elad*, s még más ilyen jelentésű szavunk nyelvünkől már teljesen kihalt volna.

Nem kell sokáig gondolkodnunk, hogy ennek a nyelvi hibának okára ráfáljunk. Igen egyszerű, de egyszersmind lehangoló is a magyarázat. A német t. i. mindkét jelentésbeli árnyalat kifejezésére az *erzählen* igét használja. Nem tudja érzékelteni, vajjon igaz történetet *beszél-e*, vagy pedig képzelt eseményt *mesél-e*. Német példát követnek tehát, akik különbséget nem téve, mindkét esetben a *mesél* szót használják.

Ez a németesség azonban többféle tekintetben is károsan hat nyelvünkre. Csak arra kell gondolnunk, hogy családi körben, társas érintkezésben, mily sokszor kell a velünk történetekről, hallomás, olvasás útján szerzett értesüléseinkről beszámolni. Mily színtelenné lesz azoknak beszéde, akikről ilyen alkalmakkor egvire csak azt halljuk: No, hadd *mesélem* el, hogyan jártam. Képzeljétek csak, mit *mesélnek* lépten-nyomon. Igen jól tudjuk, testünknek az a része, az az izom, amelyet nem foglalkoztatunk eléggé, elgyengül, lassanként elsenyved. Ugyanígy van ez a nyelvben is. Az eléggé nem használt szá-

vak tudatunkban háttérbe szorulnak, s így elhalványodnak. Ebben az esetben is a nyelv-szellemének megfelelő használat kiszorul, s a helytelen lesz úrrá.

Végül még egy, gyermeklélektani vonatkozásra is rá kell mutatnunk. Igen jól tudjuk, hogy a fejlődező gyermek lelki életében sokszor olyan természetű zavarok vannak, amelyek őt a valóságnak és a képzelt eseményeknek egymástól való megkülönböztetésében *akadályozzák*, vagy legalább is bizonytalanná teszik. Nem egyszer igaznak, vele történtnek hiszi azt, ami csak képzelésében született. Ez aztán megnehezíti, hogy benne az *igaz* és a *nem igaz* fogalma kialakuljon. Csak fokozza ezt a zavart, ha a felnőttek beszédjében azt hallja, hogy régente kukoricahántáskor, tollfosztáskor rendszerint akadt egy olyan öreg ember, aki órákon át el tudott mesélni, akiből megszakítás nélkül ömlött, a nemzedékről-nemzedékre fennmaradt sok népmese. Emellett azonban az is megüti fülét, hogy a hozzátartozók, amint a nyári kirándulás élményeit, családi házuk felépítésének körülményeit, iskolai emlékeiket közlik, mindezt saját szavuk szerint szintén *elmesélik*. Hogyan rendeződőnének tehát lelkében a fogalmak, ha azt hallja, hogy a képzelet játékát *is mesélik* s úgy-szintén a régi igaz emlékeket *is mesélik*?

Gondoljunk még arra is, hogy az igazsággal ellentétes közlést mesebeszédnek mondjuk. Aki képzelt eseményt, valótlan-ságot akar velünk elhitetni, ezekkel a szavakkal igyekezzünk elhalgattatni: Ugyan ne mesélj már! De ha a hibázatottnak kifejezősmód teljesen lábrakapna, ez a két szó is elveszítené értelmét.

Igen jól tudjuk, a nyelv élő valóság: állandóan fejlődik. A szavak jelentése is változásnak van kitéve. A fejlődést aztán sem nem szabad, sem nem lehet megakadályozni. Ámde fejlődés-e az olyan jelenség, amely kétértelműséget, zavart okoz? Hiszen nem szabad felednünk, a beszédnek félreérthetetlenül világosnak kell lennie. S mikor nyelvünk jól megalapozott épületen kisebb-nagyobb sérülést látunk, javító munkánkban nem szabad késni. A mostani esetben is hallatnunk kell figyelmeztető szavunkat. Ne *meséljünk* annyit, hanem az igazat *beszéljünk el, mondjuk el*. Hagyjuk a mesélést Aesopusra, Phaedrusra, La Fontainere, a Grimm testvérekre, Andersenre, Benedek Elekre. Mert ha társalgásunkról, mindennapi közlésünkéről magunk is azt mondjuk, s emberhársainknak is az a megállapítása, hogy *mesélünk*, ez azt jelenti, hogy szavaink ellentétben vannak az igazsággal; vagyis magyarárn, nem az igazat mondjuk. Már pedig ez távol legyen mindannyiunktól!

SZÓLÁSOK ARANY JÁNOS MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön

Nagy fába vágta fejszéjét (Erdélyi 2478). Arany 1860-ban írja Gyulai Pálnak: én, beleg, nyomorúlt, elaggott vén ember *ily nagy fába vágom fejszémet* (12:312). Már a régi nyelvben: *Igen nagy fába vágta a fejszéjét* (Heltai). *Nagy fába vágta a fejszét* (Decsi NySz, Kis Viczay 42, Máriafi 146, Kovács Pál 41). *Nagy fában vágád, rokon, a fejszét*, nem tom, hogy ütheted ki (Czegledi). *Erős fába vágatad az fejszét. Oly fába vágaták az fejszét* (Decsi NySz). *Nagy fába vágatad a fejszét* (Wagner Phras. 385, Szirmay 1:129, 2:164). *Nehéz fába vágta fejszéjét* (Ballagi). *Nagy fába vágád tompa szekerczedet* (Matkó NySz). A népnyelvben: *De nagy fába vágatad a bicskádat!* (Heves m. Pusztahányi MNGy 9:227). Egyéb változata: *Nagy tőkébe vágod a fejszét* (Wagner Phras. 131).

Jaj de könnyű a fonás, nehéz a várakozás (Nyr 2. kötetéből idézi Margalts). Arany 1852-ben Tompának írja: a nagy lány szava szerint: *könnyű a fonás, de nehéz a várakozás* (11:273). CzF népdalból idézi: *Jaj anyám, a fonás, Nehéz a várakozás*.

Se füle, se farka (Erdélyi 2914, Arany 9:395, Lisznyay Kálmánnak). Wag-

ner Phraseológiájában (1750): *Se füle, se farka*: nec caput, nec pedes habet. Máriafinál: *Sem füle, sem farka* (141). U. o. külön: *Sem eleje, sem utóllja. Sem füle, sem szarva*. Decsinél: *Sem elei, sem utóllja, auagy sem füle, sem farka*: sine capite, fabula (NySz). Kovács Pálnál is: *Sem eleje, sem utóllja, se füle, se farka*. Rendetlen oktondi beszéd (46). Szamosháton: *Se füle, se farka*: se eleje, se hátulja (Csűry). A Syntaxis Ornataban (1745): *Se füle, se farka a' mit beszél* (Nyr 27:508). Szirmaynál: *Se füle, se farka beszéd*. Dugonicsnál: *Se füle se farka ronda beszédgyének* (1:138).

Meghalt a gyermek, oda a komaság (1847-ben Petőfihez írt levelében, Arany 11:110, Erdélyi 3173, Dugonics 2:287, Szirmay 1:97, 2:123). *Meg holt a' gyermek, oda a' komaság* (Kis Viczay 3, 88, 494). *Meg-holt a' gyermek, oda van a' komaság* (Máriafi 137, Kovács Pál 83). *Mekhóutt a' gyérmeek, ému'tt a komaság*: elmúlt az érdek, elmúlt a barátság (Szamoshat Csűry). *Megholt a gyermek, elkölt az komaság* (MA). *Meg holt az gyermek, fel költ az komaság* (Decsi NySz).

Egészséges, mint a makk: pompás egészségu (Szamoshat Csűry). Arany Tompának írja 1853-ban: mindnyájan egészségesek, mint a mack (11:320). 1866-ban: vig kedvű, kövér, egészséges, mint a makk (12:259). Megvan már Dugonicsnál (1:216). Ma rossz magyarsággal azt mondják: *makkegészséges*.

Egészséges, mint a hal (Erdélyi 3301). *Egészséges, mint hal a' fris vízben* (Dugonics 1:216). Aranynak 1847-i Petőfihez írt levelében: *Komád asszony egészséges, mint a hal a folyó vízben* (11:108). Már MA-nál: *Olly egesseges vagy mint az hal*: Sanior es pisce.

Néma, mint a hal (Sirisaka). Aranyak 1856-i Tompához írt levelében: Azt veszem észre, hogy pár év óta mindinkább elfelejték beszélgetni. Még megérem, hogy *néma leszek, mint a hal* (11:399). Erdélyinél: *Szótaban v. haligat mint a hal* (3300). A németben is: *Stumm wie ein Fisch*.

Ilja berek. E szólásnak két változata van. Az egyik: *Ilja berek, nádak*, *erek* (Erdélyi 3828, Szalontán: Sē szó, sē beszid, csak *ill a berek nádak erek*, elosont, Nyr 43:263),¹ a másik: *Ilja berek, nád a' kert* (Dugonics 1:144). Egy dunántúli mesében is: Csicsát eleresztette, maga meg *illa berek, nád a kert*, neki a sötétnek (Zala m. Köveskália MNGy 8:458). Arany is így használja Tompához 1853-ban írt levelében ... a podgyászt le ne rakasd, se a lovat ki ne fogasd, ... hanem *ill' a berek, nád a kert*! megnézni személyesen azt, amit leírásból meg nem ismerhetni (11:287). Ezek különböző alakját részletesen tárgyalta Réthei Prikkel Marián (MNY 8:436), aki a szólást is igyekezett megmagyarázni, de véleményem szerint megállapításaihoz még szó fér. Az utóbbi változatnak egy eddig nem közölt formája fordul elő Pintér palóc mesében: *Ilja berék, nádas kert* (116). Másik: *Ig a berék, nád a kert*! (Bakonyalja NyF 34:122). A szólás eredeti alakja azonban, úgy látszik, rövidebb volt, Otrókcsinál, Matkónál, Gvadányinál csak *illa berek* van, épúgy a köv. népmesében: Lē is kapta az ablakbú az almát is, a gyűrőt is, még a selyemkendőt is. Mikor má mind a három nálla vót, akkor csak *illa berék*! szát, ki tuggya, mére (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:455). Aranyal is A poloska c. makámában: ... gallérodha ragad, — s „eszi a nyakad!” — aztán megint *ill' a — berek*! mint az ügyes gerilla, — meglapul az egész kamarilla (4:429).

Jó idő malma. Arany írja Tompának 1859-ben: A munka-kedv, ha béállit is hozzám, igen kevés ideig tart, olyan az csak, mint „a jó idő malma” (11:468). Ugyanabban az évben Szilágyi Istvánnak: Fordulunk, mint búzaszemek a rostában: fölül a gaz; mint ördögmotolla, mely sehova sem halad; mint a „jóidőmalma” — így összel (11:264). Nagyszalontán, Kisújszálláson. Debrecenben valóban használja a nép: Ojam, mint a jó idő malma (MNY 13:245). *Ojjan az, mint a jó idők malma* (14:47—8). *Ojam, mint a jóidők malma*: szeszélyes (Nyr 43:263). A szélmalomról. Vö. *rossz időű malma*: szélmalom (mert csak csúf, szeles időben öröl, Szamoshat Csűry): *pokol idő malma* (1602, 1727), *pokolidőhöz való malom, pokolidőn forgó malom* (1680), *felhőt kiáltó malom* (MNY 13:244, Nyr 71:107). Lambrecht szerint olyan patak-

malmok, amelyek hegyszakadékokban stb. álltak, és csakis felhőszakadás, árvíz v. tavaszi hóolvadás idején jártak.

Azt akarja, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon (Erdélyi 4248). Kovács Pálnál: *Hogy a' kecske is jól lakjék, a' káposzta-is megmaradjon* (149, Máriafi 138). — Változatok: *Mind a' kecskét, mind a' káposztát megőrzi* (Erdélyi 4249). *Mind a' kecskét, mind a' káposztát megtartya* (Dugonics 2:124). *A kecske is jóullakik, a káposzta is megmarad*: minden érdeket kielégítő megoldás (Szamoshát Csűry). *Azt akarja, hogy jól-is lakjék, 's a' bárány is megmaradjon* (Kovács Pál 112). Arany egyik, 1854-ben írt levelében: nem lehetett másképen kivinni, *hogy a kecske is jóllakjék stb.* (12:28).

Amilyen a kendő, olyan a mosdó, írta Arany Petőfinek 1848-ban (11:123). Dugonicsnál: *Millyen a' mosdó, olyan a' kendő* (1:46, Erdélyi 5596). *Mind a' mosdó, olyan a' kendő* (Dugonics 1:68). *A' millyen a' mosdó, olyan volt a' kendő* (Szirmay 1:125). Szamosháton: *Amijen a' moszdóu, ojan a' tőrül-köző* (Csűry). Matkónál: *Ha száraz volt a mosdó, légyen olyan kendő is*. Decsinél: *Az minemü mosdót tú tartotok énnékem, énis olyan kendőt tú néktök* (NySz). Kis Viczaynál: *A' minemü mosdót ők tartottak nekem, énis olyan kendőt ő nékik* (21). Dugonicsnál még: *Milyen a' mosdó, olyan a' medence* (1:75). L. Csefkő Ethn. 43:7.

Nem ér egy fakovát (Erdélyi 2501). Arany Tompához 1858-ban írt levelében: az egész *egy kovát sem ér* (11:446). Dugonicsnál a „hasztalan holmik“ közt: *Fa koka, Fa garas* (1:255). *Nem ér egy fa pénzt* (1:238). *Nem ér egy fa po(l)turát* (1:245).

Várt leány várat nyer (Arany Tompához 1852-ben írt levelében, 11:273). Erdélyi szerint már Faludinál (4917). Változata Dugonicsnál: *Vártt leány várat vesz* (1:283, 2:48).

Nyikorog, mint az oláh szekér (Bihar m. Érmellék Nyr 3:334). Arany Gyulai Pálnak 1857-ben írt levelében: *úgy nyikorog, mint az oláh kerék* (12:48).

Olyan, mint a pinty: friss, élénk, ép, egészséges (CzF); teljesen kifogástalan (Szamoshát Csűry). Petőfinek 1848-ban írt levelében: olyan húsz akó borom lett, *mint a pinty* (11:172).

Egy állapothban van, mint a Samu nadrágja: mindig rongyos (Eger MNY 10:91); nem halad előre dolgában (Szamoshát Csűry). Szalontán is följegyezték: *égyg állapodba van mint a Samu nadrágja* (Nyr 43:263). Változatai: *Mindég egyforma, mint a Samu nadrágja* (Békés m. Mezöberény MNY 12:92). *Ojan, mind a Samu nadrággya*: rongyos (Gyergyó NyF 20:62). Hov vagy? — *Mind a Samu nadrággyo*: se jól, se rosszul (Veszprém m. Nyárad NyF 17:57). *Ujam, mind a Samuka nadrággya, ha piszkos, se bánnya* (Szatmár m. Koltó Szabó István 34). Vö. Arany egyik 1845-ben írt levelében: Az angol nyelv jobbadán egytagú szókból áll, melyek flexio által nem válnak több tagúakká, hanem „*a la Samu nadrág*“ maradnak (11:9). A szólás egyéb változatait és eredetét l. Nyr 72:86.

Csörög a szarka: azaz vendég lesz a háznál (Erdélyi 6981). *A szarka tsörög* (Comenius NySz). *Csörög, mint a szarka* (Dugonics 1:199). *Tsátsoqok, tsörögök mint a szarka*: garrio (Major NySz). *Csörög a szarka, vendég jön* (Szaboles m. Földes Nyr 4:136). *Csereg a szarka, vendég jön* (Szamoshát Csűry). *Ila ja szarka csörög, akkor is vendég jön* (Bihar m. Konyár, Szilágyi Róza gyűjt., a debreceni egyetem néprajsvizsgáló int.). *Csereg a szarka, vendég jön: billeg a farka, leány jön* (Kolozs m. Hidalmás Nyr 13:89). *Csörög a szarka a háztetőn, vendég gyün* (Kiskúnfélegyháza Nyr 13:319). *Sokat csörög szarka vendéget mond* (Erdélyi VáK 6103). *Csörget a szarka, vendéget hirdet* (Wagner Phras. 414). *Szarkacsörögés vendéget jelent* (Heves, Borsod m. Nyr 9:180). Pestinél: *Nos, fiúk, nem szólt a szarka Házfödélteken? Vagy ki álmodá meg, hogy ma vendégek lesznek?* (Barátimhoz). Arany írja Tompának 1858-

ban: *Csörög a szarka: Tompáék itt lesznek* (11:448). Máriafinál: *Tsörög a' szarka, vendég jó* (136).

Sokat akar a szárka, de nem bírja a farka: sokat akar az ember, de nincs rá módja, tehetsége (Szamosháti Csűry). Ugyanígy Dugonicsnál (2:231). Változata: *Sokat akárna a szárka, de nem bírja a farka* (Zilah vid. Nyr 28:332). Ugyanígy már Pósházánál (1669): *Sokat akarna a' szarka, de nem bírja a' farka* (Nyr 5:458). Dugonicsnál: *Sokat akar a' szarka, de nem bírja farka* (1:85). Erdélyinél: *Sokat akar szarka, de nem biri farka* (6982, de a Vál. m. közm.-ban úgy, mint Szamosháton). Arany Szilágyi Istvánnak 1847-ben írt levelében csak jelzi: a „*sokat akar*”-féle közmondásra gondol? (11:27).

Eltalálta szarva közt a tögyit (Erdélyi Váik 6106). *Eltalálta a' szarva között a' tölgyét* (Kovács Pál 48). *Eltalálta a szarva közt a tögyit* (Szatmár Nyr 7:423). *Eltaláltat szarva közt a tögyit* (Szalonta 43:264). *Etanátat szarva közt a tögyit:* ezt ugyan eltaláltad (íronikusán; Szamosháti Csűry). Arany Lévy Józsefnek 1852-ben írt verses levelében: *Szarva közt a tölgyét ugyan eltaláltad* (12:7). *Találád a szarva közöt a tölgyét* (Czeglédi NySz). *Igen találá a szarva között a tölgyét* (MA, Kis Viczay 2). *Meg találta szarva között a tögyet* (Dugonics 1:117). — Változatai: *Szarva között keresi a' tögyet* (uo. 1:251). *Szarva közt a tögyit* (Erdélyi 7940).

Annyi, mint a' tenger (Dugonics 2:230). Arany írja 1847-ben. Szilágyi Istvánnak: Most van sárunk, mint a tenger. Másutt mondják: „*annyi valami, mint a tenger*”. Szalontán így szól a nép: *annyi az, mint a sár*. Lám, lám! jellemvonás (11:31).

Tűröm-füvel orvosoljuk a bajt, írta Arany Tompának 1852-ben (11:273). Szamosháton: *Ha fáj, tegyél rá tűrő(m) füvet, jáfleveget:* türjed (Csűry). Veszprémben: *Te mos tűrömfüvet élté* (Nyr 7:375). Erdélyinél: *Kösd be tűrömfüvel v. tűrömolajjal* (8017). Szeged vidékén: *Sok a tűröm-olajja:* nagy türelmü (Nyr 7:473, 5:123). Dugonicsnál: *Tűr olajjal keni sebeit* (1:2). *Minden nyavalyának leg jobb orvossága a' tűr olaj* (1:282).

Két szék közt pad alá esik v. jut az ember (CzF). *Két szék között pad alá esni* (Baróti Szabó NySz). *Két szék között pad alá esett* (Kovács Pál 21). Rövidítve is: *Két szék között a pad alá* (Erdélyi 6130). — Teljesebb alakja: *Ki sok felé kap, két szék között pad alá esik* (Erdélyi 6130). *Két szék között a földre esett* (Máriafi 142, 136, 147). — Változata: *be sem adtam még lemondásomat, nehogy véletlenül két szék közt a földön maradjak* (Arany 1860-ban kelt leveléből, 12:191). *Két szék között a földön maradt* (Dugonics 2:277, Szirmay 1:103, 2:130, CzF). *De chyak filek attwi hogj két zek kezdött a földön ne maraggiak* (1590, Telegdiek lev. 181). Írja megh kegelmed ha czinalhatnake nekem az Papucziot Vardaban *hogj kettő közt ne maraggiak* (közölve: *az földön*), az nekül (1594, uo. 140). Ennél inkább kezdők fogvatkozni, mind az két szék között pusztá földön maradni (Tinódi NySz). *Ket széc közöt az földön marad, az ki sok felé kap* (MA, Kis Viczay 134, Máriafi 147). *Az ki sok felé kap, két szék közt a földön marad* (Decsi NySz).

Több szem többet lát (Erdélyi 7116, Dugonics 1:292, Kis-Viczay, Arany 1847-ben írt levelében [11:29]). Szamosháton: *Tóp szem többet lát:* több ember több oldalról meg tudja fontolni a dolgot (Csűry). A Palócságban bővebb alakban: *Több szem többet lát, több kéz többet gyeőz* (Nyr 21:511). Az utórész változata: *Több kéz hamar kész* (Dugonics). Az előréznek érdekes változata van Decsinél: *Két szöm mindenkor többet lát egynél* (NySz).

Szünnyogból is elefántot csinál (Sirisaka). Arany Tompának 1864-ben írt levelében: *nehogy lármát üssenek vele, mind szoktak mindennel, szünnyogból elefántot csinálva* (12:243). A Bolond Istókban: *elefántnak néz szünnyognyi bajt* (3:427). Erdélyinél: *A szünnyogból tevét csinál* (7536). *Szünnyogot is tevének lát* (uo.). *Szünnyogból is bikát csinál* (Dugonics). Vö. *Légyből elefántot tüntet* (Baróti Szabó NySz). *Culicem Elephanti conferre. Szünnyogot hasonlítani Elephánthoz* (Kis Viczay 98). Vö. Scheiber Nyr. 72:258.

Magyar tejet szopott (Sirisaka). Kovács Pálnál: *Nem Magyar fajt, nem*

Magyar tejet szopott: Non filius Achillis (200). A NySz Molnár János egyik, 1760-ban megjelent munkájából idézi: Meg-kell vallanom, hogy se Tsécsi Jánostól se Páris Ferentztől tanácsot nem kértem, mert nem tsak *ők szoptak magyar tejet*. Sallai István 1630-ban megjelent munkájában: Az érsek Váradot azért szereti, mert szólatlan *kisdedségének tejét ő-benne szopta*. Széchényi György leveleiben: Egy szót sem tud egyebet az maga *anyja tejétől szopot horvát nyelvénel* (1713, 383). Arany Petőfinek írja 1847-ben: majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinységem is fogunk írni, mit, meglehet, az ki *től dajkától francia vagy sváb tejet szopott*, sem érteni sem érzeni nem fog (11:73). Őseink ilymódon fejezték ki az *anyanyelvet*, melyet a NySz csak 1792-ből idéz egy adatban.

Felkapott az uborkafára (Erdélyi 8064): oly kitüntetésben részesült, oly hivatalba jutott, melyet meg nem érdemlett (Debrecen Nyr 26:522). *Fékapaszkodott az ugorkafára*: meggazdagodott (Zilah vid. Nyr 28:375). *Fel-hágott az ugorka fára* (Kovács Pál 20, Dugonics 2:56, Szirmay 150). *Igen-fel-is akar-nál te az ugorka fára hágni* (Pósa-házi Nyr 6:404). *Most nagyon felhágott az uborkafára*, de még eljű az üdö, hogy neki is letörik a szarva (Maros-Torda m. Nyr 27:94). — Fordítottja: *Leesett az uborkafáról* (Erdélyi 8065). *Ügy leesett az ugorka fáról, Mint Tótok' királya a' fehér kancáról* (Dugonics 1:203). Vö. még: *Nem sokat lát ki az ugorka fára hág* (ua. 1:44). Arany Tompa Mihálynak 1853-ban írt levelében: azt hiszik, hogy minden, *ki mán egyszer az ugorkafán ül*, csak veszi a papírt és olyat fog egy fél szivar meffelt firkantani (11:295).

Kevés hat körtvély kilenc medvének (Erdélyi 3434). *Nem sok kilenc medve finak egy vad körtvély* (Dugonics 1:33). *Kilentz medve finak egy vad körtvély*. Akkor mondatik, mikor valaminn sokan osztoznak, a' mi egynek-is kevés (Kovács Pál 26). *Kilenc medvének egy vad körte* (Erdélyi VÁLK 4668). *Kilenc medvének hat körte* (5449). *Medvének egy vackor* (Dugonics 1:256). Arany Szilágyi Istvánnak 1847-ben írt levelében ilyen változata van: *Mit száz sertésnek egy vackor?* kérdi ön (11:25).

Vargabetűt csinál. Arany írja Tompának 1862-ben: oly *vargabetűt csinálni*, mint Sztrégova—Hanva—Szliács, most ideje nincs (12:223). Petőfinek 1847-ben: hátha egy jó nagy *vargabetűt kangaritnál* (11:81). A Daliás idők 2. dolgozatában: Lova meghurcolja sarkantyúnál fogva, *Nagy vargabetűt ír fejfel a homokba* (9:367). Erdélyinél: *Vargabetűt vet* (8226). Vö. Kertész Nyr. 43:226, Váró Gedeon (= Simonyi Zsigmond) 445, Lehr A. MNy 10:266, 361.

Kinek nem inge, ne vegye magára (Erdélyi 3538): kit nem illet valami (vád, megrovás), ne értsé magára (Arany egyik bírálataiban, 5:494. Hamletfordításban 6:215). Szamosháton: *Akinek nem inge, ne vegye magára*: akit nem illet a megrovás, ne sértődjék meg (Csűry).

A kutyaharapást szőrivel gyógyították: ha borral elrontod a gyomrod, másnap bor az orvossága (Mátraalja, Felsőborsod Nyr 30:442). Szamosháton: *Kutyaharapást szőrüvel ké gyógyítani*: szeget szeggel, hasonlólt hasonlóval (Csűry). Erdélyinél (1936), Dugonicsnál *Eb marásnak kutya szőr az orvossága* (2:158). Ballaginál: *Ebmarásra kutyaszőr*. Dugonicsnál: *Mely kutya meg harapta, meg gyógyul annak szőrével* (1:60). *Mely eb meg harapta, kősd bé annak szőrével* (2:143). Arany egy nyelvészeti cikkének példája: *Amely kutya megharapott, annak a szőrivel kősd be a sebet* (10:395). Kovács Pálnál: *A'mely eb meg-harapta, meg-gyógyul annak szőrével* (122). Vö. *A' mely eb meg-marta, annak vérével kell bé-kötni* (Kovács Pál 133).

Legyen lúd, ha fehér: sok ellenvetésre, erős bizonygolásra vetik oda kelletlenül, t. i. mikor tudják, hogy nekik van igazuk, de hogy a vitának vége legyen (Somogy m. Kaposvár Nyr 28:522). *Legyen lúd, ha kövér* (Erdélyi 5194). *Légyen lúd, ha kövér*. Más beszédének reá hagyása, mikor nem akarunk véle pantaloálni (Kovács Pál 40). *Ha lúd, legyen kövér* (Sirisaka). Arany nyelvészeti cikkében Hangsúly alatt: De a rhythmusos példabeszédben máskép:

ha lúd, kövér legyen (10:401). Szalontán föl is jegyezték: *Légyik lúd, ha kövér* (Nyr 43:264). *Legyen lúd, ha fehér, együk meg, ha kövér* (Dugonics 1:293). *Legyen lud, ha fehér, együk meg, ha kövér*: (tréf.) legyen a te akaratod szerint (Somogy m. Nyr 6:41). — Fordítva is: *Legyen lud, ha kövér, együk meg, ha fehér* (Erdélyi 5193).

Kinyílt a szeme: csalódásából fölébredt, tisztán lát, fel van világosítva (Erdélyi 7130). A köznyelv azonban más értelemben használja. A legfőbb ször olyan emberre mondják, aki idegen helyre került, azelőtt csendesen, szerényen viselkedett, de egyszerre csak öntudatra ébredt, otthonosan érzi magát, megjött a bátorsága, sőt szájás, szemtelen, gonosz is lesz, megmutatja igazí énjét. Így egy mesében, mikor a mostohának „má egy kicsit *kinyílt a szeme*, nem maradhatott a három lyántú: ütötte-verte, hajlotta, mint az igás barmot” (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:84). Kiskúnhalason: *Kinyílik a szeme*: felháborodik (Nyr 14:517). Bakonyalján kétféle jelentésben használatos: 1. nemi mivoltának tudatára ébredt, a másik nem iránt érdeklődni kezd; 2. bátorságra kapott (NyF 34:123). — Erdélyi *Fölnyílt a szeme* (7131) alakban is közli, s utal a *Csillagokba néz*: feltartja fejét; kevés (1437) szólásra. Arany prózájában: *Most felnyílt szeme e nemzetnek* (10:548). A Toldi Estjében az olaszról mondják: *Szeme föl se nyílik kocka szerencsével* (2:579). CzFban is: *Fölnyílt a szeme*: rá kezdi magát tartani. A népnyelvben is: *Felnyílt a szeme*: bátorrá, szemtelenné lett, elbízta magát (Szamoshát Csüry). *Felnyílt mán a szeme*: jól van már dolga, könnyen beszél az emberrel (Debrecen Nyr 29:429). *Felnyílt a szeme a csipásnak* (uo. 36:285). *Felnyílt már a szeme*. Megokosodott (Kovács Pál 78). Már talám *felnyílik az szemek* ezen szerencse után (Bercsényi NySz). E szerint a régiak csak így mondták. *Szem helyett csipát* is mondanak: *Deg kinyílt a csipád!* (Beregszász Törös 38). *Felnyílt a csipája*: elkevélyedett (Abaúj m. Beret Nyr 2:557). *Fényílt a csipája*: elbízta magát (Szamoshát Csüry). A szólás eredetét nyilván az állatok életéből vette. Tudjuk, hogy a kutya meg a macska vakon születik, s míg ki nem nyílik a szemük, addig tehetetlenek. Vö. *Leg jobb kutya, melynek szeme utólljára nyílik* (Dugonics 2:28, *legutoljára* Erdélyi 4769).

Méltó a munkás az ő bérére (Erdélyi 5617). Szatmár m. Egriben: *Érde mes v. méltó a munkás a maga bérére* (MNY 36:246). Kis Viczaynál: *Dignus est operarius sua mercede. Méltó a munkás a jutalomra* (120). Arany prózái írásában: *ha méltó a munkás a maga bérére*, a szellemi munkás bizonyít kétszeresen az (10:516). Az Új Testamentumból: *Méltó a munkás az ő jutalmára* (Lukács X. 7, Csüry MNY 36:246).²

Ötön vette. Azaz nem vásárolta, csak *elvette* az öt ujjával (Arany: Apróságok a Nyelvőr számára, 10:392, Rimaszombat Nyr 5:229). *Ötön vész*: lop (Kiskúnhalas Nyr 14:423). Erdélyinél: *Ötön vesz* (6115). Dugonicsnál: *Ötön vesz a vásárban* (2:311). Változata: *Haton adják, ötön veszi*: lopja (Erdélyi VÁK 2578).

Kibujik a szeg a zsákból: kiderül a rejtett szándék v. a leplezett alaptermészet (Szamoshát Csüry). *Kibúvik a szeg a zsákból* (Máriafi: Kis Magyar. Fraz. Nyr 30:366). Változatai: *Kitetszik a szeg a zsákból* (Syntaxis Ornala 1745 Nyr 27:509, Máriafi 137, Kovács Pál 78, Szirmay 1:117, 2:149, Erdélyi 7044). *Szög a zsákból hamar ki teccik* (Dugonics 1:109). Nem szükség megteáfozni, *magán ki-tetszik a szeg a zsákból* (Baróti Szabó NySz). *Ki tetzik a vas szeg a sákból* (Kis Vicay 118). *Csak kitetszik a vasszeg a sákból* (Halmágyi Nyr 42:124). *Ki-tetcszik hiszem a vas szeg a sákból* (Pósaházi Nyr 5:507). Úgy veszem észre, igen mélyen ereszkedett apátúr uram az discursusban, az honnan *kitetszett az vasszeg az zsákból* (1700, Széchényi György lev. 87). Irhatom ugyan, hogy az nyavala bizonyossá tette magát, mert doctor Hortung uram javallásából, de más értelmes főrendeknek is experiált s megpróbált praescriptiójuk szerint való orvosságok adhibitiója után *kitetszett az vasszeg a zsákból*: megindult a fővényfojás, de nagy kinnal, apró lencse

forma vörös kövecskék is kezdettek immár tülem menni, s tapasztalom hasznát naponként az orvosságoknak és fájdalmim szűnésének is (1724, 1140). És elválik, mi lézen belőle, ki köll tetszeni az szegnek az zsákból (1714, 472). *Mint vas szög a' zsákból, úgy szegénység a' házból* (Dugonics 2:249). *A szeg kiüti magát a zsákból* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:133). *Kiüti magát a szög a zsákból* (Csongrád m. Mindszent Nyr 28:522). Arany bírálataiban: *az igazság ottan-ottan kiüti — mert kell, hogy kiüsse — magát, mint szeg a zsákból* (10:223). Az elveszett alkotmányban: *a' szeg kiüt a' már rég elavult zsák hézagain* (4:66). *Ki teccik tövis a' zsákon* (Dugonics 1:167).

Széna-e vagy szalma? (Erdélyi 7300). Szamosháton: *Széna-e vagy szalma?*: igen vagy nem? kedvező-e vagy kedvezőtlen? pl. a döntés, válasz, eredmény stb. (Csűry, Szirmai 1:107). Arany prózájában: Fogta hát, egy naty deputációt küldött ő felségéhez.... hogy tudják meg: *széna-e vagy szalma?* (10:541). Kresznericsnél: *Menjünk végére: széna-e vagy szalma*. Faludinál: *hagyd tudjam meg már egyszer, széna-e vagy szalma* (NySz). Vö. Decsinél: *Itt sem széna sem szalma* (NySz).

Összehord, összebeszél tücsköt, bogarat. Arany írja Tompának 1854-ben: összehordok *tücsköt és bogarat*, amint épen tollam alá jő. *Tücsök és bogár a magyar nyelv köréből* nyelvészeti cikksorozat címe. Eredeti alakja: *Össze-eszik tücsköt bogarat* (Erdélyi 7998). *Őszsre őszik tücsköt, bogarat*: Szerencsének mondgyák a' Magyarok azokat, kiknek egészséges gyomrok vagon, és minden tücsköt, minden bogarat meg emészthetnek (Dugonics 2:274).

Néz, mint varju az üres koncba (Erdélyi 8241). Ezt a ritka szóláshasonlatot Arany egyik bírálataiban használja föl: *elég volna belekukucskálnom a fel sem vágott könyvbe, mint varjú a koncba* (10:94).

Ráadni a vizes inget: jól elverni, megadni neki a magáét (Arany: Bírálatok, 5:494). Hódmezővásárhelyt: *Ráadták a vizes inget*: szemére térítgették, elvádolták, hogy milyen (Nyr 44:98). A régi nyelvben is: Írja Kegyelmed, én valóban *Kegyelmedre adtam volna* az vizes inget (1668, Teleki M. lev. 4:378). Kérlek édes Komám uram, *add fel az vizes inget arra az Kapi Györgyre* (1670, 5:57). Akkor osztág bezzeg *nekem is feladták* Gilániné asszonyomnak *az vizes inget* (1670, 5:425). Változata: *Hányom az vizes inget a nyakába* (Szalonta Nyr 13:429, 20:428). Csefkő Szállóigék, szólásmódok 17 szerint a. m. *ráteríti a vizes lepedőt*. Szerinte idetartozik: *Vastagon (= gorombán) feladá az inget neki* (G. Katona). A NySz Czeglédiből idézi: E mi seregünk-ből való, 'jambor Chemnicus Márton, *jól fel adta vala az inget a tridentumi conciliumra*.

MAGYARÁZATOK

Hars. Lányi Sarolta írja A győzelem tavaszán c. szép költeményében (1945): Mint hó alatt a zsenge fű [reményünk zöldje olyan] tapostuk, — mi is, mások is | s mégis: tudtuk, hogy ott van. | Most sardjád már s *hars a föld*, | hó, fagy leolvadt róla | gyümölcse düs, kálása zöld | hősök hű karja óvja. (Számílatlan évek 188). Ugyanezt a

hars szót, hasonló értelemben használja Lányi Sarolta mintaszerű Vihar-fordításában is (Nyr 73:40 1.) 106. l.: „Szép októberi alkonyat volt. A bulváron gyermekek játszottak, párocskák sétáltak... A levegő friss volt és *hars*, az ég csaknem egyszínű kék¹). Ha nem egy kitűnő nyelv-művészről volna szó, könnyű volna rávágni, hogy hiszen ez a német

¹ Pap Gyula Palóc népköltemények c. művében (1865) ezt így közli: *Judi pegyig illa berek add a kerek elszalatt be igényest egy kastéba* (99).

² Bibliái eredetű Széchenyi emlékeztetőnek köv. sora is: *Elvész az én népem, elvész — kiálta — Mivelhoggy tudomány nélkül való*. Szó szerint így hangzik Hóseás prófeta könyvében: *Elvész az én népem, mivelhoggy tudomány nélkül való*. Mivelhoggy te megvetted a tudományt, én is megvetlek téged, hogy papom ne légy (4:6).

harsch 'kemény, érdes, durva'. (Akkor is meg kellene vizsgálni, hogy a költő ez ú. n. idegen szót nem egy olyan szóhangulati kísérete miatt használja-e, amely egy megfelelő magyar szóból esetleg hiányzik?) De szerencsére Lányi Sarolta fróji egyénisége a dolog közlelbi megvizsgálására kötelez és azt hiszem, e vizsgálat eredménnyel is jár. A *hars* szóban s e használatában a német szónak talán csak emléki képe jelentkezik. Lényegében a magyar *harsan*, *harsog* hangutánzók elvonásból származó alakját sejtjük benne. Ez a szóbokor, hangutánzó jellegének megfelelően dús és eleven életű. A *harsány* alak a 17. századból mutatható ki (NySz), a nyelvújítás korában belőle készült a *harsóna* (1836, NyUSz). A *harsány*: sonorus, fragosus (helltönend, schmelternd). Petőfi a *harsogó harisról* ír A pusztá télen c. költeményében, 2. versszak) jelentése megfelel a költő látomásának és érzésének (a mienkének is!): a szabadság tavaszára ilyen a föld. De miért mondja a költő röviden: *hars!* Ebben is a kiváló nyelvérzékű költő ösztönszerűen a közösség nyelvének adatára bukkant. E szóbokor madárnévalakja, a *haris* a régi nyelvben *hars* alakban is felmerül. Ez a szó igen elterjedt finn-ugor, sőt, török nyelvekben is (l. Beke, Nyv 67:52, 69-59), szóval Lányi Sarolta *hars* szava ősi eleven szóbokor csökevénye, melyben talán a német *harsch* emléki képe keveredett a költő lelkében akkor, amikor a tavaszi, a szabadságra ébredő föld madárvilágát és sardadó növényvilágát akarván jellemezni szinte *harsogni hallja a földet*, *hars a föld*, hiszen a történelem legszebb himnuszát, a felszabadulást zengi. Rubinyi Mózes

Muldoklik.¹ Lányi Sarolta Számálattalan évek c. kötetében háromszor is felmerül ez az érdekes szó. Az anya dalol-ban éneklí: Elcsendesül az élet is | elszerűen a lélek is, | ha nem rezzenti lombos ág, | *ha muldoklik az ifjúság* (98). Az űszi dal-ban: űszi lombok hullengása, | űszi felhők vándorlása, | *ő-szerűen*

dő muldoklása, | régi rendnek futdoklása (147). A Tűkör-ben: Így találkozzom Anyámmal, | kitől eltépett a sors. Így él ő, míg én élek. | *Igy muldoklik két élet* (190). A *muldik* ige egy gyakorító alakja: a *muldogal(ik)*, *cl-muldogal-ik* elég gyakori a régi nyelvben is (l. NySz.), a fenti gyakorító alak talán a *haldoklik* analógias hatására keletkezett a kitűnő költő lelkében. R. M.

Fapapok. Sztárai Mihálynak két jellegzetes szava van Az igaz papságnak tikörében (1559.): a *néma ebek* és a *fapapok*. Mindkettővel a katolikus papokat illeti. Az elsőről, amely ötször fordul elő a drámában, kimutattam, hogy gyakori e'eme a másnyelvű polemik us irodalomnak is (Libanon 3:117.). A példák még szaporíthatók. Izsák b. Chájjum Ilakóhén pl. az apulaiakat nevezi *néma ebek*-nek (Meqónén Ávélenu. ed. M. Drechsler, 1932, 20); az első h'ber dráma az egyik szereplőt említi a *néma eb* jelzőjével (Hámácháze Háivri Hárison. ed. Schirmann. Jeruzsálem, 1946, 87.).

A *fapapok* három ízben kerülnek elő nála (Alszeghy Zsolt: Magyar drámai emlékek a középkortól Besse nyeiig. 64, 66, 76), egy alkalommal pedig a *fából csinált barátok* (63). Ezek a fapapok kemény objektumnak bizonyultak a kutatók kezében. Sok tinta fogyott miattuk hiába. Szilády Áron szerint „mindezek a kifejezések a némaságot, szótalan ságot akarnák jelenteni, a mivel a reformáció hívei a nem prédikáló, csak miséző katolikus papságot szokták gúnyolni” (RMKT 4:364). Szily Kálmán felfogásával „a rossz papokat ... csúfságból fa papoknak, néma ebeknek nevezték minálunk is. Fa-

¹ Olvasás közben gyakran akadunk új, vagy újszerű szálakokra. Ezek feljegyzése nyelvünk művelésének, sőt tudományának is csak hasznára lehet. Szívesen látjuk, ha olvasóink feljegyzéseiket közlik velünk, esetleg nyelvi magyarázatok nélkül is. Mindkét fenti feljegyzés véletlenül egzyvon kitűnő költőnk új kötetéből való. A Nvr többször megkezdett e nyelvkincsint hasonló szelegelését (l. Nvr 33:55, 34:36 stb.). Reméljük, most már több eredménnyel végezhetjük e jó munkát. A szerk.

ember Zalában ma is ügyefogyott, gügye embert jelent". (Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez, 405). Majd máskor így fogalmazza meg nézetét: „a régi magyarban a *fa* a némaságot, a hallgatást is személyesítette" (MNY 4:483). Prohászka János magyarázatával a Dugonicsnál előforduló „mindég nevet, mint *fa* kutya az oltáron" közmondás „talán a régi nyelvi *fa pap* (= néma pap) és *néma eb* (= hamis kutya) keveredéséből lett s hamis, képmutató papot jelent" (Nyr 43:176). Réthei Prikkel Marián úgy gondolja, hogy a fakutya a fapappal semmiképpen sem hozható rokonságha (MNY 11:23). „A *fa* jelző... Sztárainál minden bizonnyal a tanulatlan, tudatlan, ostoba értelem kifejezője;... a *fapap* voltaképpen a *fűzfapap* megrövidített mása" (Nyr 44:102). Hibás szerintünk Horváth Sándor feltevése is: „A keresztény jelképezés virágzásának idején (12–13. sz.) a művészet is alkalmazta a jelképeket, sárkányokat, kutyákat, denevéreket stb. különösen templomokban: templomi székeken, padokon, szószéken, oltárokon stb. Főleg a papoknak szóló figyelmeztetésül, de meg a hívők szempontjából is. Így különösen a fogait vicsorító kutyát". Ilyen fakutyákhoz hasonlítaná tehát Sztárai a katolikus papokat (Nyr 50:111). Horpácsi Ilés végül úgy hiszi, hogy a *fa a. m.* „hítvány, értéktelen" a fapap összetételben is (MNY 44:31).

Azt gondoljuk, hogy a fapapokra más területen kell keresnünk a magyarázatot: a bábjátékok terminusai között. Németországban szokásban volt a kéményre fából való bábukat erősíteni, amelyek a keresztény életből vett alakokat is ábrázoltak. Ezért a Minnelied-ekben és a népnyelvben gyakran kerülnek elő a *puszpáng-kobold*, „*fa-püspök*" és *puszpáng-egyházi* kitételek („weshalb man sowol in den Minneliedern als auch im Volksmunde bald von einem Kobold von Buchse, bald von einem hölzernen Bischof und buchsbäumenen Küster hört und liest"). A vándorbohócok is ilyen figurákat

vittek magukkal, köpenyegük alól elővették őket és arcfintort vágattak velük (Floegel-Elbeling: Geschichte des Grotesk-Komischen.⁴ Leipzig, 1887. 184.; a műszavak hiányoznak a Flögel-Bauer-kiadásból. II. München, 1914. 29.). A fapap tehát szó szerinti fordítása a német műszónak és jelentése: fabábú, mintha ma Paprika Jancsit mondanánk. Ha tekintetbe vesszük, hogy a protestáns iskolai dráma milyen szoros kapcsolatot tartott fenn a Németországban virágzó ilyenirányú művekkel, a szó szerinti fordítást érthetőnek fogjuk találni.

Hogy valóban erre gondolt Sztárai, világosan mutatja a lelőhelyek egyike: „*fa-papokat, vázpapokat*... ezután nem akarunk tartani" (i. m. 66). A *váz t. i.* közismerten magárisztót jelent a régiségben és a népnyelvben egyaránt. Tehát a fabábúnak pontos szinonimája.

A *fapapok* eredeti jelentése később elhomályosult, ezért írta Csúzy Zsigmond Evangéliumi trombitájában (1724. 555): „*Fűz-fa papoknak és fako Lévitáknak mondhatom vala ezeket*" (idézi Trócsányi Zoltán: A régi magyar nyomtatványok nyelve 38; Dömötör Sándor barátom szíves közlése). Scheiber Sándor

Aratási búzapép. Móricz Zsigmond Hét krajcár c. elbeszéléskötetének egyik rajzában, a Csitt-csattban olvassuk ezeket a mondatokat: Két szent étel van a Tiszaháton: az *aratási búzapép* meg a *paprikás hal*. Ezt a két ételt úgy kell venni, mint az Isten fő-fő jótéteményét, egyik a föld magvát, a másik a vizek áldását jelenti az asztalon. Vajjon mi lehet az az *aratási búzapép*, s hogyan készítik el? A Magyarország vármegyei és városai monográfiagyűjtemény szatmármegyei kötetében ugyancsak Móricz Zsigmond tollából találunk egy értekezést, Szatmár vármegye népe címen. Itt írja Móricz a búzapépről a következőket: Érdekes étel a Tiszaháton a *búzapép*. Új búzából készül, s édeses, pépszerű leve van; ezzel szokták felavatni az új termést. Érdeemes volna megállapítani ennek az

ételnek pontosabb elkészítésmódját, ízét, s hogy Szatmár megyén kívül milyen vidéken s milyen néven ismerik még.

Dénes Szilárd.

Esőzsák. Heves megyében *essőzsák* leereszkedett terhes felhő (NyF 16:47). Előfordul egy besenyőteleki népmesében is: Úd dőt belülte a vér, mint az *essőzsák*bú (MNGy 9:155). A biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében leírja, milyen is az az *esőzsák*: Ni... *esőzsák!* — kiáltja Marika újjongva és kezét kinyújtja kelet felé. Ahol sötét a táj s veres foltok kavarganak a fellegekben. Délfelől hosszú, nyúlós fellegdarab csavarodik az eső alatt, mintha szopna. Így csüngenek a zsákok a malombeli szítán (428). A somogy megyei Taben azt mondják: *felhőzsák esett* le: záporosd esett (MTsz). Hol mondja a nép ezeket?

Kép. A MTsz Hajdú m. Földesből közli a *kép* 'álarcos' jelentését. *Jönnek a képek.* A biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényéből megtudjuk, hogy lakodalomban van a képeknek szerepük. A vacsora után jönnek az álarcosok. „Sülthús maradt fölösen, ebből tán adna a szennyeseknek, az ácsorgóknak... Az a. Megkínálja a képeket. Egy tányért telerak, kimegy véle a tornácra. Hat álarcos fiatalember ténfereg a tornácra, nem szólnak senkihez, hogy a hangról meg ne ismerjék őket, cigarettáznak, topognak, mert fázik a lábok. Van, amelyiken bunda van s nagy szakáll, nagy bajusz kenderkőcből. De olyan is van, aki nagyon nyalkán csípte ki magát. Arcukat fekete álarc fedi, mésszel van rajta kifestve a szemöldök, száj, orr. Csak egynek nem. Ezen az egyen tüzérgegyruha van, gyalogsági katonasapka, s kard van az oldalán. Az arcát csak úgy fedi közönségesen. Senkit, senkit nem lehet közülük megismerni. Hivatlan süldő legények ácsorognak, fiúk ugrálják őket körül, s találgatják, hogy vajon kik lehetnek. Azok meglehetősen gorombán válaszolnak, megcsípi némelyiket és messze kihajítja az udvarra. Csak úgy repül. A földön szíjjerterül, mint a béka. Van, amelyik sírva elmegy, de soha

nem fogynak el ezek a fiúk. Kétszer annyi jön, mint amennyi megyen.

— Beh szípek vattok, hajjátok. Na, gyertek, egyetek.

A képek úgy csapnak le a tányérra, mint a sasok. Esznek. Tülednek. A képek Bak Sándoréknál öltöztek fel, elsötétített ablaknál, hogy senki be ne leshessen. Meg nem tudják, hogy kicsodák. Egyenként szállingóztak a fiúk (124)”. „A fiúk már vártak rá Bak Sándoréknál. Mivel délután megbeszélték, hogy a lakodalomra felöltöznek képek. Nagy hűhóval készülődnek, nézegetik magukat a tükörben... Ők nem tudnak úgy hódítani, mint *komoly kép*, hódítanak hát úgy, mint *bolond kép*. Megvárták, míg elmúlik tíz óra, akkor aztán mentek a lakodalomba” (126).

— Nahát, hadd jöjjenek be azok a képek! — intézkedik Bagdi János (az öreg násznag). Hárman is igyekeznek a képek után. Az asszonyok, lányok hátrább húzódnak, vannak, akik felállnak a falmenti lócákra, na ők nem táncolnak a képekkel. Ők bizony nem ugrálnak, akármilyen ismeretlennel. Ilyenféléket mondogatnak, pedig valójában nem más ez, mint kimagyarázása az esetleges hoppnomaradásnak. Mert nincsen annyi kép, mint amennyi lány, így érthető, hogy nem táncolhat minden lány. Viszont mégis csak szűgyen, akit nem hívnak el. Dehát már itt vannak a képek. Nagybajuszú, bundás kép jön elől. Hatalmas füttykös van nála. Amint belép, kitor a röhögés, s a lócán álló lányok foga úgy villog, mintha valami kerítés fogorából volna. A bet koppan, a bunda az asszonyok felé hajlik, belebámul némelyik arcába, és vedri a bajuszát. Dehát, itt van a másik is, ni. Az ing ujjá lehajlik szépen a csizmaszár hegyéig. Kerek posztókalapja van és seprőtoll a kalap mellett. Ez már nyalkább legény. És mint ahogy illik, igyekszik megfogni a lócán álló lányok bokáját. Visítás, nevetés. Sohase azt nevetik, ami már megvan, hanem azt, ami még ezután lesz. Jön a harmadik, pengő sarkantyúval, rézfokossal, ez meg Rózsa Sándor nyilván, vagy Rinaldó.

Hetykén megáll a szoba közepén, csendesen ütögeti össze sarkantyúját. Bő gatyája szépen áll rajta, ráncba, kifordított lékrijének belése kockás. S így olyan, mintha két ember volna. Az egyik derékig látszik, a másik meg azon felül. Valahányszor egy *kép* belép, mindannyiszor megújul a nevetés, mintha valamilyen magvakat szórának rá...

— Nahát, gyertek elő, tudom, hogy megszomjúhozatok — mondja Bagdi János és poharakat rakosgat az asztal szélére. Sorba. Aztán töltögeti, tele. A *képek* mókás iramodással sorakoznak az asztalhoz, teszük magokat, hogy milyen szomjasak, és felkapják, mohón isznak...

— Nahát, egy nótát nekik, osztán haladjanak — intézkedik tovább Bagdi János. A muzsika hát megint kézbe kerül, a sarkantyú már előre peng, a *képek* forognak erre-arra, kiszemelik, melyik lányt hívják el táncolni. A nagyszakállú *kép* odahajlik a primáshoz, az bólint, és rákezd egy takaros nótát... A *képek* is vesztütl kezdik járni a táncot, figurákkal, csizmaszárveréssel (127—9)...

— Mindenki csókolja meg a táncosát! — kiáltja a primás szokás szerint, és fáradtan csüngen a vonót. — Mindenkinek *kép* azon van, hogy csókot adjon annak, akivel táncolt.

— Kifelé! Elég volt! — bosszankodik Bagdi János. A muzsikások rázendítik a Rákóczi-indulót, s táncolva, bokázva mennek a *képek* kifelé" (130).

Kúnkapitány. Arany a Toldi Szerelmében mondja a búsuló Toldiról: Volt *kúnkapitánya* hátul egy asztalnak (II. é. 61. vsz.), s azt a megjegyzést fűzi hozzá: Bizonytalan eredetű népszokás, hogy lakomákon azt, aki az asztal alsó végén ül (s rendszeren éleek és tréfák mestere vagy céltáblája), *kúnkapitánynak* nevezik. Viski Nyr 47:217, s különösen Csefkő MNy 22:260 sok érdekes adatot közöltek a szó megfejtéséhez, s Csefkőnek régi adatok segítségével sikerült is az eredeti jelentést megmagyarázni. A biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényének első része Lakodalom címet visel, s

ebben is szerepel a *kúnkapitány*. A vendégek elhelyezkednek. „Csak egy hely van még üresen. A sarok. Oda nem akar ülni senki se. Szoronganak, fészkelődnek, de a sarok mindég kimarad.” Senki sem akarja ezt a helyet elfoglalni. „Nem csoda, aki a sarokba ül, az lesz a *kúnkapitány*. Vagy akarja, vagy se”. Végre egy későn jövő vendég foglalja el a helyet, észre sem veszi, hova került.

„*Kúnkapitány!* *Kúnkapitány!* — kiabálják minden oldalról és tapsolnak, örülnek... Az ám ni — hőkken meg Pap Sándor, hogy megsimogatja az állát. Tűnődik. Szórakozottan vesz fel egy tele poharat, kiissza. Petőfi versei csörgedeznek fel benne, mint a sziklából a csermely, mit is kell a *kúnkapitánynak* tenni? Tán elmondhatná ezeket a verseket... igaz is. Annak tréfálkodni kell. Minden kérdésre megfelelni. De kérdéseket is kell feladni. Mindaddig, míg fel nem terítik a vacsorát. Meg aztán is, ha rákerül a sor... — Hajjuk! Hajjuk! — kiabálnak a túlsó oldalon és mindenki erre néz. Várakozva. Kíváncsian... — Mondjék valamit! Mondjék valamit! — kiabál megint a nyugtalanabbja.” Látja Pap Sándor, hogy tovább nem halaszthatja szerepét. Széjjellnéz, fennakad valakin a szeme, s egy találoškérdést intéz hozzá, olyant, mely a célbavett vendéget nevétségessé teszi (105—7). Mert az a *kúnkapitány* feladata, megnevetetni a lakodalmasnépet.

Pipölle. József Jolán, József Attila testvérnénje, Szabadszálláson járt, s ott jegyezte fel ezt a szót: „Szép kenyér, úgyi milyen ropogós a *pipölleje*? — *Pipölle*, ez a kenyér sarka”. (Szabad Nép, 1949. IV. 3). A szót ebben a jelentésben nem ismeri a MTsz. Kérdés, hogy a Veszprémben, Pápán feljegyzett *pipelle* ’püspökfalat a csipececsenyén’ azonos-e vele. Viszont alakra nem, de jelentésre idevág: *pille* 1. a kenyér megszégésekor levágott darab (Fejér m. Perkáta, Kecskemét, Baja, Csongrád m.); 2. gyürke (a kenyérnek sülés közben kihasadt és kiduzzadt része) (Fejér m. Perkáta, Baja, Hajdú m.).

Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol, milyen jelentésben használatosak ezek a szavak.

Pirostojás. A húsvéti pirostojás ajándékozására a 17. sz. első negyedéből van adatunk Széchenyi György leveleiben: Köszöntvén kis unokámat Csáky Antalt, az *piros tyúkmonrú* el nem felelkezem. De azt, ha Isten éltet bennünket itt pusztá házamnál kívánom néki megadnom szentem napján (1721, 948). Az aprók, kik nálam vadnak, kgd leányával Esztedlivel, p. Spáczay urammal s plébános urammal alázatosan köszöntvén kgdet, sok szerencsés alléluját kívánván, velem együtt az úr Isten oltalmában kis Csákyval együtt (kinek holnap *megviszem az első piros tikmongyát*, az másikat szent György napjára hagyván) ajánlom (954).

Táltosló. A régi nyelvben a *táltos* jelentése, varázsló volt, a népmesék *táltoslova* csak Faludinál (1748) jelenik meg, olt is *tátos paripa* alakban: Fegyvernekinek tovább nyujtózik nyelve hogyssem pallosa, sebesebb mintsem *tátos paripája* (NySz). A *tátoslóra* azonban már 1722-ből idézhetek adatot Széchenyi György leveleiből: Bezzeg ezen úrfinak is, ha olyan majordomo *tátos lova* volna, az ki kgdet nemcsak 10—20 mértföldnyire, hanem százza is szerelmében hogy essék az dámáknak, röpítette egésséges korában (1078).

Olyan, mint a hétszem. A biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében többször is használja ezt a hasonlatot: A sok ünneplőbe öltözött fiatal között Ferke csak olyan, mint a kártya közt a *hétszem* (97). Ott a menyasszony csak olyan volt, mint a kártya közt a *hét szem* (217). A mi szociálistáskodásunk olyan a többi közt, mint a kártya közt a *hétszem* (366). A hasonlat tehát a kártyajátékból származik. CzF is írja: a kártyalapokon *zöldszem, tókszem, makk szem, vöröszem*; a kockán: *egy szem, két szem, három szem* stb., azaz pont. *Hétszem* nincsen nála, ellenben van *kétszem*: az úgynevezett német és magyar kártyajátékban azon lap, melyen két

szem van, s legtöbbet üt, másképp *disznó. Tök, zöld, makk, vörös kétszem. Kétszemmel elütni a királyt, a jilkót* stb. *Hatszem*: Kártyajátékban azon lap, melynek hat szeme van. *Zöld, tök, vörös, makk hatszem. A hatszem elüti az ötszemet.* Az ötszemet a maga helyén nem említi, azonban van nála *egyszem*: Az úgynevezett francia kártyajátékban azon lap, melynek csak egy szeme van. Népnyelven: *disznó.* Tehát e szerint a francia kártyában az egyszem, a német és magyarban a kétszem a *disznó*. Szamosháton is a *kétszem* az ász (*disznó*) neve a kártyában. *Tök kétszem, makk kétszem* (Csüry). A háromszékmegyei Cofalván szintén hasonlatban fordul elő a *kétszem*: *Úgy áll ott, mind egy makk-kétszem* (MNY 3:472). Már Czeglédi Istvánnál megtaláljuk: Kell-e *zöld kétszem*? A *hatszém* szintén csak hasonlatokban fordul elő a népnyelvben: *Olyan, mint a kártyában a hatszem*: nincs szavának súlya (Szabolcs m. Fabó MNY 1:266). *Olyan, mint a kártya közt a hatszem*: semmi érő (Nagykünság NYr 3:367). *Annyi vagy te ott, mint a kártya közt a hatszem*: nem sok érő (Bihar m., Pocsaj NYr 6:130). Szabó Pál is ebben a jelentésben használja a *hétszem*et. Az oroszban is az *око* 'szem' szónak megvan ez a jelentése. Érdekes ez az orosz közmondás: *он и очков не считат*: *er ist so dumm, dass er nicht einmal die Augen (auf Würfeln, Spielkarten) zu zählen im Stande ist* (Lenström). Régen u. i. volt 36 és 52 levélű kártya, az utóbbiban 10 számos kártya volt, egytől tízig. S ami a kockavetésnél a legkisebb volt, az lett a kártyában a legnagyobb, tehát az egyes és a kettes. Tehát minél több szeme van a kártyalapnak, annál kevesebbet ér. CzF tehát téved, mikor azt írja, hogy a *hatszém* elüti az ötszemet. (Fabó MNY 1:266, Kétszem: Szokásmondások 215). — Vö. még osztják DN. *O. sem, Ni. sem'*, Kaz. *sem'* 'szem'; Farbe auf der Spielkarte; finn *kortin silmä* (Karjalainen—Toivonen; Ostj. Whuch 855); kalmük *dolân nüts* (közr)

'Karte mit sieben „Augen“ (nüd'n 'szem') (Ramsledt 282).

Beleszalad a madzag. A biharmegyei származású Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében fordul elő ez a szólás (427), s azt jelenti: abba-hagy, félbeszakít pl. imádságot. Ennek változata nyilván a Szamosháton: *Beleszakatt a madzag*: énekítés közben elcsuklott a hangja, mert fenn kezdte az éneket. Nagyó(n) fen kesztük az éneket, *az beleszakatt a madzag*: elakadtunk az énekben, nem bírtuk följebb (Csűry). Hol melyik változat használatos, s milyen jelentésben?

Szőrén-szálán elveszett. Fejér m. Adonyban azt mondják: *szőrin-szálán étünt* (saját felj.). Szamosháton: *Szőüri(n)-lábánn éveszett*: szőren szálán, kézen-közön elveszett (Csűry). Az utóbbi már Kassai 3:251 is. A Jász-ságban: *Szöre-lábán elvész* (Nyr 29:42). Simonyi Mlát 1:175 helyesen értelmezi a szólást: mindenestül, szőröstül-bőröstül. Kertész Nyr 42:113 és Szokásmondások 34 szerint a *szőren-szálán* eredetileg *szőren-szárán* volt, amelyben a *szár-nak* régi 'lábszár' jelentése volt. Kertész feltevésete Lehr Albert MNy 9:171 részletesen tárgyalja, s nem fogadja el ezt a magyarázatot. Szerinte a szólás eredeti jelentése az volt: úgy elveszett, hogy egy szál szőre, egy szőre szála se maradt. Abban igaza van Lehrnek, hogy a régi nyelvben nyoma sincs a *szőren-szárán*, *szőren-lábán* *elveszett* szólásnak, sőt a mai *szárén-szálán* *elveszett* is csak 1792-ben Baróti Szabó Kisded Szótárában jelenik meg, a *Szőrin-szálán oda lett* pedig Dugonicsnál (1:89). Mind Kertész, mind Lehr közeljár a megfejtéshez, de, mint Tolnai MNy 19:99 mondja: [K.] magyarázata ma sem teljesen meggyőző. Lehr Albertnek igaza van abban, hogy a *szőren-szálán*-ba nem lehet belemagyarázni a lábszárt jelentő szárat, hanem csak szőrrel lehet szó. Kertész pedig helyesen mutat rá, hogy az állat fő ismertetőjele a szőrnek a színe. Egy 1559-ből (nem 1556-ból, mint Kertész idézi) való levél azt mondja: megh esmertek az wram jobagy ewkreylh *zewren* mynd (LevT 1:335). Más

példában: Itt is meg ismerik az ebet az *szőrin* (Zvon-Nagy: Pázm. Pir. 2), az madár az ő tollain, az eb *szőren* esmértelhecsék meg (MA). Meg ismerik a gebet *szőriről* (Decsi).

Nagyon érdekes a következő, 1585-ből való példa: az mit *szőrin* az marhába Nagy Gáspárné kezinel meg találhatni (Báthory Istv. kir. levélváltása az erdélyi kormányval 253). Bár itt marháról van szó, az előzményből kitűnik, hogy ez a marha nem állat, hanem régi jelentése szerint 'tárgy, vagyon', itt ezüst marha, aminek persze nincs szőre. A *szőr* tehát 'szín, alak, ismertetőjel' jelentést vett fel a régiségben, pl. *szőrin előmutatni*: Verbotenus in specie ostendere, suis coloribus depingere; *szőriről meg'nni*: Suis coloribus describere (MA). Az jószagot tartozik *szőrin* (in specie) vissza adni (Ver: Verb.). meg esmer-vén kit kit *szőrin* (RákGy. Lev.). Csép, villa, ásó, kapa, ha kit ezekért törvényre idész, léssen bajja, mig *szőrin* számodra elő tudgya rakogatni (Matkó). Tegyen collatiót a két-fél-között a képeknek a dőlga-bul, *szőrin* azon módon tapasztallya a praxist (Pósaházi). Ezek *szőrin* ismerték az én ládámat (Nagybányai okl. Nyr 15:138). Jacobus Greterus fel-fallá *szőren* autorát a pasquillusnak (Pázmány). Testi Antikrisztus ki légyen jól tudják, Szent Pál és Dániel *szőreről* megírják (RMK 2:108). *Szőrödrül* már ismérnek az Igazságnak fiai (Faludi). Sem *szőreről*, sem nevérol eddig nem ismerte (Baróti Szabó). Telles könyv telnék belöle, ha mind ezek-rül *szőri szerént* szóllanánk (Pósaházi, NySz, Kertész Szokásmond. i. h.). Ama *külömb szőrö*, szép mint egy szüüáruány, Vad Tigris társához, mint egiügiü bárány (Zrinyi: Idillium, 28. vsz.). A házi matskának *szőri külömb külömb színu*, mind-azáltal a *szürkeség awagy nyúlször-rűség* az ő természetéhez legillen-döb (Miskolczy 1702) NySz, Kertész: Szokásm. i. h. Idetartozik továbbá a népdal *áruszörü* paripája; már a régiségben: *aruszörü* szöke ökör 1691, *seregélyszörü* szürke kan-

cza ló 1892. *vadszörű* barna fenálló szarvú ökör 1668 (Nyr 22:519—521), *vad szörű* barna tulok ökör 1667, keselyszabású *daru szörű* ökör 1679, *vas szörű szőjke*, kék tarcsa *daru-szörű* ökör 1594, *vad szörű szőke* 1598 (Nyr 32:157—159). Fekete *vér-cse szerű* (olv. szörű) holdas ló 1609 OklSz. Valószínűleg idetartoznak még: halat *apro szöröt* 1589, *Gyermek Szörű* (ragadványnév egy 1737-i szegedi boszorkánypörben, egyszer azonban *Germek Szerű*, az e-n kampóval) OklSz. Pótlék. A *ször-nek* ez a jelentése ma is megvan a *magamszörű* szóban, melynek második tagját a *szerű* tréfás átalakításának tartották. CzF szerint *magam szörű* v. *olyan magam szörű* ember, tréfásan am. hozzám hasonló rangu. Szamosháton *magaszörű* (*magam-, magat-, magunkszörű* stb.) 'magafajta, olyan rendű, olyanszerű, mint ő'; *ojá(n)szörű* 'olyanforma' (Csűry). PP latin-magyar szótárában (1708): Equi gemelli: *Egy-szörű, formájú lovak*. A jelentésre nézve vö. finn *karva* 'szőr': *keltainen karva* 'sárga szín', *kuoleman k.* 'halálsápadtság', *pitää karvansa* 'megtartja színét, nem fakul ki', *maksankarvainen* 'májszínű', *oikeassa karvassa* 'in seiner wahren Gestalt'; liv *kõra* 'Haar des Viehes; Flaumfeder (bei Vögeln); Farbe; öl'as k. 'grüne Farbe' (Kettunen 150); osztják DN. *pun* 'Haar, Wolle, (Haar)-farbe; Flaum, kleine Feder, Feder'; V. *muʃi tǝylmpe pǝn?* 'minkä värinen?' 'milyen színű?'; Trj. *pǝnəp* 'haarig, farbig' (Karjalainen—Toivonen 707).

Eredetileg tehát csak úgy hangzott a szólás: *szörin megismer, szörin meg- v. feltalál*, majd ezekből: *szörin eltűnt, elveszett*, végre pedig *szörin-szárán eltűnt, elveszett*, úgy érteve, hogy nyomtalanul eltűnt, elveszett, hogy még egy szál szőre sem maradt ott. Tehát ugyanaz a jelentése, mint a *szín* szónak ebben a kifejezésben: *színét se láttam*. Ismeretes, hogy a török eredetű *szín* szavunk eredeti jelentése 'külszín, külső, felszín', s ezekből fejlődött többi jelentése.

Követ vet. Decsi Adagiáiban olvasuk a következő szólásokat: *Magánál nagyobbalt vét követet*. Nehéz is-

tennel követ vetni. Belonság embernek magánál nagyobbalt követ vetni (NySz). Megvan már egy 1585-ben kelt levélben: nekeökn ugyan ninchen modunk benne, hogy *követ vessönk welek* (Báthory István kir. levélvált. az erdélyi kormányal 284). A szólásban *követ vet* (*vkivel*) a. m. versenyez vkivel. Kertész Szókasmondások 60 szerint *vetekedő* társasjáték, a versenyző köhajigálás a forrásnak ennek a régi keletű szólásunknak. Az én véleményem szerint is ez a szólás eredete, csak a köhajigálás kifejezése ellen van kifogásom. Ebből ugyanis azt is lehetne érteni, hogy a versenyzők kavicsot hajigáltak, hogy ki tud messzebbre dobni. Szerintem a régi követés azonos volt a mai súlydobással, tehát nem apró kavicsokat hajigáltak a versenyzők, hanem nehéz ködarábot, amely megfelelt a mai súlynak. Régen u. i. nem vas súlyok voltak, hanem kő súlyok. A *fontkő* előfordul már Mélius Jób könyvében (NySz). Radvánszky Magyar családelet és háztartásában *kőmázst* említ (2:117). A szatmár-megyei Egriben a nép a mérleg súlyát most is *kő-nek* mondja (Csűry: Szamosháti Szótár). Nagyöküllő m. Halmágyon *kiláskő* 'vasból öntött kilós súly', *fontkő* 'a mérlegelésnél használt vasból vagy sárgarézből készült súlymérték' (NyK 31:411, 408). A németben is volt *Zentnerstein*, *Pfundstein*, *Lothstein* (Adelung). Régen a *kő* mértékegység volt, pl. 2 *kő* gesztenyét..., 2 *kő* velencei fa olajat (1620. Radvánszky: Udvart. 43). Már a bibliában súlymértékül szolgált a *kő*, s a középkorban egész Európában, a németeknél még a 19. sz.-ban is, az angoloknál ma is súlyegység a *kő*. Azonban nem volt egységes súlymennyiség, hanem, mint a többi mérték, helyenként és anva-gonként változott. Az angol *stone* pl. 14 font.

Bíró hátán tört só (Ballagi). Erdélyinél *Bíró hátán*. azaz nagyából *végzett vmi*, pl. *bíró hátán vágott dohány*, *tört só* (859). Szamosháton: *Bíró hátán törték v. van törve*: darabos, nincs finomra törve, pl. a

borsó v. só (Csűry). *Eszt a zöccsiget is a bíró hátán vágják* (t. i. ilyen nagy szalakra) v. *a sőt törték ott* (Debrecen Nyr 10:134). *Csak a bíró hátán van vágu* (Sztármár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:134). *Hasán törték a szót* (olv. sőt), *azért oly darabos* (hol? Nyr 28:188). *Eszt a sőt is a botosné hasán törték*: darabos a só (Baja Nyr 30:440). *Pap hátán végett dolog* (Erdélyi 6178).

Szent László füve. A költemény I. részében Arany a dögvész hatását írja le: Szomszédnak a szomszéd bajához nincs köze, Hamvából kiáludt a barátság tüze, Megszűnt a rokonság, nincs testvér, atyafi, Elhagyák az apát fölnevelt magzati. Édes anya, látván, hogy ajaka kékül, Sikoltva szaladt el beteg gyermekétül. Az olvasó azt hinné, hogy mindez csak a költő képzeletének a műve. Egy 1710-ből való levélrészlet meggyőzhet bennünket a leírás reális voltáról: De ha igaz contagio, az kit hirtelnek, hitemre, sok atya elhagyja gyermekét s gyermeke az atyját, anya leányát, leánya hasonlóképen anyját, elszakad tőle, irtóztván egymástul (Széchényi György lev. 231).

Gyereket, esőt nem kell kérni, az jön, írja a biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében (432). Szamosháton ebben az alakban járatos: *Esőt, puját, ronggyos gubát soha se kél kérni*: úgyis ád az Isten (Csűry).

Kiesett belőle az ütő. A. m. nem szólt többet, elhallgatott, megállt a nyelve, elhült (Nyr 68:80). Egy hely nélkül feljegyzett adat szerint úgy is mondják: *Megállott az ütő*: elhallgatott (Nyr 37:46). Kérjük olvasóinkat, figyeljék, hol használatos ez a változat, mert a biharmegyei Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében is így használja: *Juhosnéba megállt az ütő* (12). Jámber Lajosban már akkor megállt az ütő, mikor elolvasta a gyűlésre a meghívót (165). *Piros Gőzban egyszerre megáll az ütő és az árnyékra bámul* (18). Nyilvánvaló, hogy a szólásban a harangról van véve a kép, mert a régi és a népnyelvben a *harang ütője* a harang nyelve.

Kiverte szemét az ág (Erdélyi VáK 230). Népdalban is: Hejh! *míg a szememet ki nem verte az ág*, Hejh! Nem is úgy forgott a világ. Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében: Most már férjhez mehetne, ráérne, de *nagyon kiverte az ág a szemét* (20). Helyre asszony, gondolja... *Kicsit ugyan kiverte már az ág a szemét*, ha jobban megnézi az ember (443). Tárgyra is mondják: Ennek az én kalapomnak is *kiverte már az ág a szemét*: tönkre ment, elnyűtt (Csűry, Szamoshat).

Szeriben őriz. Zala m. Köveskállán mondják: A falu csordáját náluk *szeriben őrizték* (MNGy 8:446). A szer szónak e szólásban nyilván régi, 'sor' jelentése maradt fenn. Vö. *szeribe vannak éjjeli őrködésben*. Há mész máma este? — *Szeribe* rendelt a kisbíró (Sopron m. Rőjtők). *Szērēs*, 'soros, akin a sor van (pl. az őrködés sera, malomban az őrlés sora)' (Zala m. Hetés, Somogy m. Szökedencs, Tokaj, Székelyföld), pl. *Ki moa a szērēs: éjjeli ór* (Hetés MTsz). *Szërre*, 'rendre, egymásután' (Hétfalu MNGy 10:464), pl. *Olt szërre* mondtak egyik egy mesét, a másik más mesét, rájő a *sor* a tündérleányra egyszer (Pürkerec 103). *Szörre-szörre*, 'felváltólag' (Udvarhely m. Kriza Vadr.).

Tartszabással van. Orosházáról közölték 'fél tőle' jelentéssel (Nyr 44:332). A Kiskúnságban: *Tartabás* vagyok tőle (36:236). A MTsz következő változatokban közli: *tarcabás* vmitől, 'tart, fél vmitől' (Kiskúnhalas); *tarszabáson van tőlem*, 'tart, fél tőlem' (Szolnok m. Tiszaróff). A régi nyelvben a *szabás* szónak 'forma' jelentése is volt, s így *szabású* azt jelentette: 'alakú, formájú', pl. *csonka szabású, vén szabású, torony szabású, ördög szabású, fehér avaggy veres szabású, vizes szabású*, stb. (NySz). Már Simonyi rámutatott (Nyr 47:87), hogy a *szabású* rages igékkel kapcsolatban is előfordul. Simonyi adatai legnagyobb részt Molnár Albert szótárából valók: *bá-nom szabásu, félek szabásó, szé-gyenlem szabásu, érzem szabásó*. Szövegéből csak egy adata van, a már a NySzban is közölt példa Zvona-

ricsból: *megbosszankodik szabású*. Erre a ritka szerkezetre a költő Zrínyiből is idézhetünk példát: Vgy remenlem azert, hogy az öchem uramnak nem uolna ani akademia az el menetelben, mint ennekem, miuel-hogy *nehezenem szabatusis* chak szaz louással menne, sokkal penigh karunkra is eshetnek az Török szomszedok miat (A két Zrínyi Miklós körmendi levelei 275).

Vágja, mint Salai a szappant. Az eddigi közlések szerint Torda, Dés, Kolozsvár, Bihar és Hajdú m., Szabolcs, Cegléd, Szeged vidékén használatos (NyF 32:39, MNy 39:384, 40:71—2). Egy Szilágy m. tövisháti följegyzésben *Sallay* van, Nyr. 7: 424. Zilah vidékiben is *Sallaji* (Nyr. 28*380). A kalotaszegi Kettesden *Szalai* változatban ismeretes: Előütte a kárgya vákta a katonát, *akárcsak Szalai a szappant* (Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék I. 154). Kéziratai közt is: Ekkor jutott eszembe, hogy nállam ¹/₂ dróutvágó ollóu, én osztán gyorsan, ahogy töllem kiltelt, *épusztítottam a drótot, mind Szalai a szappant* (ifj. Mihály Márton korpes fogsága története 2). Változata: *Úgy vágja, mint Sallai a szalonnát*: rosszul (Torda Nyr. 25:332).

Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert (Erdélyi VÁK 7348). Veszprém m. Szentgálon: A zsidó is *megveri fiát, ha először nyer*: nem jó először nyerni (Nyr 3:85). Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében másképp használja: A zsidó is *falba verte a fejét, mikor először nyert* (5). Mondja-e a nép valahol így is?

Régi magyar közmondások. Első közmondásgyűjteményünk Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent Adagái, azonban közmondásokat irodalmi művekben már előbb is találunk, így Heltai Gáspár Fabuláiban, a Salamon és Markalf c. népkönyvben. Gazdag forrásai továbbá szólásainknak és közmondásainknak a régi levelek is. Sajnos, még sok levél porosodik a levéltárakban kiadatlanul, s legalább a 16. századi levelek pontos, betűszerinti kiadása nemcsak történeti, hanem nyelvi szempontból is rendkívül fontos

volna. A múlt évben jelent meg az Akadémia kiadásában Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal, s ebből a következő közmondásokat jegyeztem ki:

egygyk waryw nem waja ki a masiknak zemeth (1584, 204. l.). A NySz 1598-ból idézi Gyarmathi Miklós Keresztyén feleletéből: *Egyik varju a masiknak szemet soha ki nem vagja*.

az köz bezed zerenet, *nyulat kergetwen Medwet ne keölcheönk* (a. m. keltsünk, 1584, 205). Margalits Ballagi után ily alakban közli: *Nyulat kerget és medvére talál*.

Kenyeő valamit el kezdeny, de nehez el wegezny (1584, 205). Margalits szerint Kis Viczaynál ily alakban: *Nem elégy elkezdni, véghez is kell vinni*.

egy ydeő ellensege az masiknak (1584, 205). A NySz G. Katonából idézi: *Egygyik üdö ellensége a masiknak*.

Ezekkel yol erthy felseged mint kellene esmerkedni, helot omnia apud illos sunt venalia, kihez nekeönk *sem yreönk, sem zelenczenk nincsen* (1584, 206). A NySzban több változattal: *Ha nincz ired és szelentzéd, miért teszed magad borbélyá?* (Decsi). *Ha sem ired, sem szelenczéd, nem kell vala magadat doctorrá tenned* (Matkó). *Oly orvost Leresnek, az kinek sem ihre sem szelenczéje nincsen* (Margitai 1616). Akar disputallyon, akar valamit írjon, az ő néki mind ire, mind szelentzéje (Pósaházi).

gyakorta igaz az hogy *feősweny többeth keölth* (1584, 208). Kis Viczaynál: *A' rest többet jár fősvén többet költ* (443).

nekik zokasok az, *kegy a howa egyik lowokat be wetik, a masikatis utana wonzak* (1585, 248). Másutt nem találtam.

tuggywk hogy az zeker kenwe yar yobban (1585, 269). Hasonló alakban csak Dugonicsnál: *Kenett székér gyorsabban jár* (2:93).

nem szed az török császár hada más ember kosárjába eperjet (1581, 297). A NySz Eszterházi Miklós leveleiből idézi: *Nem széd a török-is*

mások kosárjába eperjet. Pázmány-nál is: Addig szedének az keresztényének eperjet az más ember kebelében, hogy csak el lépé őket az török. A Báthori-levelek kiadója, Vercs Endre Csereiből következő vál-

tozatát idézi: Hejában bízol a török-höz, ha fel kelne is mellette, bizony a maga kosarában szokta ő az eperjet szedni (TörtT 1906:516). Czeplécinél: A magad kosarában szeded az eperjet. (NySz). Beke Ödön

KÖNYVEKRŐL

Szabó Pál: Talpalatnyi föld. Athenaeum.

A regény három részre oszlik, az első címe: Lakodalom, a másodiké: Keresztelő, a harmadiké: Bölcső. Mintha nem is regény, hanem néprajzi mű volna. S valóban az is, de egyben regény is. Egy falu életét rajzolja meg a szerző benne, egy szerelmespár történetében. Az alcímek mutatják, hogy ez a könyv nemcsak érdekesfűlő olvasmány, hanem becses forrásmunka néprajzi kutatóink számára. Főhőse Piros Góz Jóska, egy remekbe szabott parasztlány. Nem sokat tanul az iskolában, de van esze és gerince, akít az élet sok mindenre megtanított. Ezt tudomásul kell vennie az uraknak is, még a nagyhatalmú főszolgabírónak is, aki maga elé rendelte. De a kihallgatás után elszégyenli magát: „Hiszen ez az egyszerű ember többet tud a földismeretből, mint ő.” S mivé fejlődik! A regény még a felszabadulás előtt készült el, de Piros Góz már a jövő embere. „Nem lenne itt szárazság, szegénység, éhség, élettől való rettegetés, ha szervezve volna ez a nép. Nem lennének kiégett mezők, lesült tengerik, aszályos búzák, ha tudnák az emberek, hogy hol van a helyük az ég alatt. De nem tudják. Csak amazok tudják. A földbirtokosok, az intézők, az urak. Ezeké a föld, a víz, a levegő, ezeké az eső... Az állam... persze azoké, nem pedig az övéké. A falujé. Az állam az intézője, mérnöke... mert nem lehet olyan szárazság, hogy ezeknek a sok földjén ne teremne annyi, amennyi éppen kell. De. Ha egyszer az Állam mindenkijé lehetne, aki él. Igen, ez lenne az igazi. Az lenne az igazi, hogy az országban átfolyó vizek elébb megöntöznék a földeket apró kis csatornáknál és az a víz menne a tengerbe, amire nincs szükség. Ami már nem kell. Ha által vándorolt elébb a földekem. Csatornák szelensékné keresztül-kasul a földeket, a csatornák mentén fák nőnének, a kaszálókat négyszer vagy ötször is lehetne kaszálni, a sivatag eltűnne azon nyomban és csakugyan tejfel-mézszel folyó dús Kanaán lenne az ország. Mi minden lehetne! És nem lehet, mégsem lehet. Miért nem lehet? Világos, hogy nem lehetne úgy, hogy mindenki külön öntöznék a maga kis földjét, de úgy lehetne, ahogy a gazdaság csinálja. Száz holdba. Ezer holdba... Egyik cigarettát szívja a másik után, és gazdagon, színesen bomladozik benne egy csodálatos ország képe. Csodálatos ország, csodálatos néppel.” Még soha ilyen gyorsan álom, ábrándozás nem valósult meg, mint amilyen gyorsan meg fog valósulni Piros Góz álma.

Már volt alkalmunk Szabó Pálnak, a biharmegyei parasztlányról eleven elbeszélő készségéről és ízes magyar beszédéről írni (Nyr 73:45). A Talpalatnyi föld nyelvi és néprajzi szempontból külön tanulmányt érdemel. Csakúgy ontja a szólásokat, közmondásokat, tájszavakat. Íme a közmondásokból egy marokra való: Kutyának se marad meg az első fia 5. Több nap, mint kolbász 10. Azt nem éri el hajason, kopaszon meg hajason 19. A keze nem hagyja ott, amit meglát a szeme 20. Majd lesz még a kutyára dér 25, 77, 146, 176. Szegény az ördög, mert nincs lelke 35. Igazmondás nem ember-szólás 37. Soha se volt még úgy, hogy valahogy ne lett volna 72. Úres kamrának bolond a gazdasszonya 92. A Krisztus koporsóját se örzik ingyen 113. Szép asszonyban kicsi hiba nem nagy baj 131. Nézd meg az anyját: vedd el a lányát 140. Hét tele van minden télnek 150. Nem vér az Isten

bottal 151. Ki mit eszik, iszik rá 151, 380. Száz köszönöm se ér egy krajcárt 164. Addig jár a korszó a kútra, míg eltörik 176. Ahogy esett, úgy puffant 185. Ahogy esik, úgy puffen 460. Az ökör iszik magába 253. Aki ebbel jót szik... 253. Az nevet legjobban, aki utoljára nevet 267. Az ember nincsen fából 270. Nincsen kanál zörrenés nélkül 272. Egy borjú mégse éppen olyan, mint egy gomb, hogy leszakad, aztán odavan. Vagy egy tű 276. Könnyű Katit táncra vinni 280. Nem olyan az ördög, mint amilyennek a falra festik 283. Ránó még a kicsi kutya a nagyra 286. Hol kerék, hol talp 286. Hun kerék, hun talp 468. Az estéli haragot tedd el reggelre 287. Csalánba nem is út a ménkü 291. Cselántba nem út a ménkü 427. Aminek kezdete van, annak vége is szokott lenni 292. Sok jó ember elfér együtt 325. Sok jó ember megfér együtt 426. Ha ló nincs, számár is jó 333. Ahol nincs, ott az Isten se vesz 334. Jobb egy frigy, mint egy szaró 337. Kap az, aki nem rest 365. Idegen kutyának lába közt a farka 357. Vagy megszokik, vagy megszökik 375. Aki piszokba hágott, az takarítsa meg a csizmáját 380. Lakodalmas néppel, temetési menettel, templomból jövőekkel nem jó találkozni 411. Ha a jó Isten akarja, a kapanyél is elsül 427. Majd megválasztja ezt is hét tél, hét nyár 430. Nincsen olyan kár, amiben ne lenne valakinek haszna 440. Mindenkinél előtte a világ 451. Minden szentnek maga felé hajlik a keze 456. Nemcsak az orráig lát az ember 456. Egy fecske nem csinál nyarat 461. A jószág is botlik, pedig négylábú 472.

Szólások: Cinkét fogott a gyermek orra 5. Ez már mégis több a soknál 12. Ha mégis beleakaszodik valamelyik, hát az megemlegeti a keze szennycét 20. Jól kösse fel az a gatyáját, aki... 22. Nem kell többé hordani, mint a gözü, míg más alszik 22. Egyre és egyre halmozni kell, hordani, mint a gözü 187. Nem lesz többé senkinek lábkapcsája 22. Az a gyermek, akiből az apja szerint soha sem lesz semmi, aki hamvába hót, aki jobb lett volna, ha a másvilágon maradt volna. 27. Nagyon vág mán a madzag, úgyi? 29. Megfújja az még a helyedet is, ahová leülsz 31. Sose búsúl, van még az Isten ménesébe. Kötőféket a fejébe 39. Hálni jár belé a lélek 48. Tárog, mint a sült hal 51. Az a helyzet, hogy minden part szakadt, szóval nincs egy fillérje se 72. Azok úgy csapnak a kulacsra, mint az éhtyúk a takonyra 79/80. Úgy kapja a poharat, mint éhtyúk a taknyot 387. Kint foga van az időnek, harap 80. A fűtőnek (t. i. a szalmának) csakugyan se híre se hamva. Még a helyét is felseperték 84. Majd csak kibúvik a szeg a zsákból 88. Ó, ó... be furcsákat álmotam... eső lesz biztosan 91. Egyik jön, másik megyen, azt csinálják, mint a szűcstű 93. Válogat, mint a juhász a pergőbe 94. Szép nóta. Még hozzá öreg is, mint az országút 116. Annyi leszek én máhónap, mint az országút 263. Veres, mint a rák 117. Nem lehet fenékgig tejfel, amit nekik is el kell viselni 121. Mintha híre se lenne a bajnak, fenékgig tejfel volna itt minden 398. Csak ül. Meg bámul. Mint a Pilátus macskája 125. Nem tud szólni, csak reszket, mint a nyárfalevél 128. Csupán egy hang zeng a csend kellős közepén, pátosszal, rezegve, mint szélcsendben a nyárfa levele 142. Úgy kell menni mindennek, mint a karikacsapásnak 130. Úgy ment minden, mint a karikacsapás 306. A legelőtársulat is olyan, mint a csákszalmája 138. A község vagyona nem más, mint a Csáky szalmája 400. Eltűntek. Egymásután. Azt se mondták, bú vagy bá 145. Mír szaladgál valaki olyan szekér után, aki nem veszi fel 150. Jámbor Lajosban már akkor megállt az üto 165. Ő még nem ment fejjel sohase a falnak 166. Ki nem állhatja... Nem azért, hogy együtt kapták a fabicskát 167. Öreg, de meleg 173. Olyan kővér, hogy az alomig fittyen a húsa a fejőszékről 176. Nem volt se hőt, se eleven 177. Azért nem fakadt meg (az eperfa), hajja, me nem szerette a gazdát 177. Fizetne érte az uraság, mint a köles 187. Mehet zabot hegyezni kukutyinba 195. Nem olyan fába rengették azt 198. Én tettem be a garast, hékás! 225. A kígyók így egyféle hályogkövet fúnak 227. A kígyók csinálnak így, mikor hályogkövet fúznak 378. Lassabban a testtel,

ecsém! 228. Hogyha pénz van nála, hát égeti a zsebet. Így történt, hogy egyszercsak átalépett az árkon és már bent is volt a vendéglőben 243. Annyi a szava csak, mint mikor Budán harangoznak és nem hallik le a Kányahátra 269. Az apját se a golya költötte 278. Bort a serre, idd egyszerre 281. Nem láttak belé a kártvába 289. Csak nem ettem meszet 291. Azt se mondta: papucs 291. Meggondolta-i, hogy ki mellé teszi a gatyát 298. Hoszszabb a péntek, mint a szombat 301. Olyasvalami, mint mikor a vaktyúk búzaszemet talál 301. Most egy állapotban vannak, mint a Samu nadrágja 332. Beleesett fülébe az égő tapló, addig szalad most már, míg fel nem bukik 342. Olyanformán nézik őket, mint akiknek nem jutott dinnyeföld 351. Sándor, József, Benedek, zsákkal hozzák a meleget 384. Nem hajtja az embert a tatár 387. Ordítottak, mint a fába szorult féreg 403. Ordított, mint a fába szorult féreg 417. Egyiknek se fülük az ebédhez a foga 415. Az eső szakad, mintha dézsából öntenék 426. Kapkodtam össze-vissza, mint a vízbehaló 434. Kétségbeesve kapaszkodott meg ebbe a kicsi földbe, mint a vízenhaló 448. Semmi baja az égvilágon, csak a torka véres 441. Fizet, mint a köles 444. Be nagy fába vágta a fejszédet! 451. Halálnak is későn volnátok 456. Mintha a róka bőrére innának 468. Hunyorgott, fel is nézett, hogy vajjon nem szakadt rá a padlás, de nem szakadt 469. Maga a körme után néz 472.

Tájszavak: árvagané 6, 7; huszárszegés (a csizmaszáron) 6; kusztonez 7; kalmol 8, 42, 75, 179, 273, 334, 356, 466; kalmol 80, 81; lékri: rékli (lérfi) 9, 57; kislékri 59; csaknem kitöri a happaré, annyira kívánja a gömböcöt, 9; ha valaki meglátja, majd kitöri a happaré 294; nem állja meg kagacás nélkül, menten kitöri a happaré 341; úgy eszik, csak úgy titog, mint a liba, amelvik pipot kapott 10; hívja a tyúkokat motyorgatva 11; (a leány) homloka kerek és gerézsdes 13; röhcensel 14; imetten 23; firnájszos ember, akinek megvan a saját elvei 25, 159; kicsi, fekete kislány, kemény és patkós 28; vőfi 93, 32, 69; nagyvőfi 70; kigerebelt kender 34; szalatkárs lézta 37; kunéros helyzet 39, állapot 208, látvány 293, emberek 301; dúrni: túrni 41; tengeri tucska 41; pór: sparherd 41; horkolt a vackon, mint a poc 42; jön. De még csak ott komkál a Zöldfa-utcán 45; nova bor, amit... noha-bornak hívnak 47; telepriccolta 47; kolompír 48; Egy szuszra behúzza Bálint a másfél litert. — Jó huzatod van, hallod, azt mondja 48; Mint akinek új eszmája van és ócska kapcát szuszakol belé 53; faros-kas 56; zúz(os) 56; megbarnult az idő 57; kárpálódik 64, 149, 268, 415, 437; zángó 67; kastol 74; tudom én, miért kastol annyit mihozzánk 439; a hó csúnya, pocsek, össze van kastolva, vágva 145; egy kummányi (bor) 78; nem lesz okosabb egy kummányit sem 84; sugorgat 81, 212, 304, 405; az ajtófél sassa 82; sasfa 357; kahal 83; gangoskodik 89; koppóvíz 89; tok (a jércén) 89; szennyesek 91, sültűs marad fölösen, ebből tán adna a szennyeseknek, az ácsorgóknak 124; kuncsorog 92, 169, 178; egyvelgest 94; egyvelest 385; ordító hideg 95; görcs (fában) 99, 413; pittyeg 100, 180; Keres (Körös) 101; hériszesek: a menyasszony hozzátartozói 119; majd elveszi ő ennek a bolond fiának a habókáját 124, 167; szőszmától, szuszakol 125; ajtófél 132, 133; kászolódunk 135; merevül 137, 200; dübben a padló, mint az ágyú 138; belédübögt a kazalba a föld 338; hörböl 149, 328, 404; koppok szaporáznak a járdán 150; lógatják a bakót 170, lógázzák 150; kajtatott utánam 153, 196; szodé 160; a vízek főznek, olyan a hátuk, mint a birkanymás. Rapszos 162; a fűzfák berkéje 162; piros dongóvirág 163; hiba ne legyen a fiatal házasember körül, mikor lapickás 165; pip 'pipacs' 168, 407, 422, 451; kubik 'kubikusmunka' 169, 324; Kubikol 184; rigó rikácsol... azt mondja: Vin-cser-jó 170; hány szilbe van (az asszony) 173; szemeszőktéből 174, 276, 286, 349; fajövés 175; nem fakadt meg (a fa) 177; hagymabördő, piros paréj 178; iromba (kokas) 178; fületlen kaska 178, 240; kiskaska 238; felserkent 181; arra serkenik 325; hammos 182; morzsóka 183; téregetni 185; úgy szoktak kártyázni, csak bagóra

186; *baba* 188, 196; ismered te a *babákat*, amiktől a köbmértet számítják? —
 Hogyne. Az elhordott földből meghagynak itt-ott egy darabot, mint egy ágos
 200; *keménymagleves* 201; *pirítós* 202; *kushadni* 204, 338; a földjét feleslek
kuzbitólják, *lopják* 205; a kerítés tövére *kucorognak* s *teregető* kézzel haj-
kurázzák a tyúkot vagy a malacot 207; új kolompírt *tojózott* 235; *farða*
 (dinnye) 235; a tengerik... *bokrétaikkal*... *bóbitálnak* 236; tele van...
dugig 241; a kenyér *dúca* 245, 383; nagy élénk, világoskék szem. Olyan
círmókakkal, mint amilyen *círmókák* vannak a gyenge horizű nyári almán 246;
 a *csapót* felkötni, kő, tok, rendben legyen 248; amit eddig gyűjtött, keresett,
 amit az anyja *összegőzött* a hátán, a kötőjében 249; úgy hord a Tóléktól
 mindent, mint a *gőzű* 421; azok mindig ilyen későn *batuszkodnak* 249; *lábri*
 'leihli' 252; tücskök *ciripelnek* 253; *kövesút* 'országút' 255, 422; ha birkóztott,
 csak úgy tudott boldogulni, ha *kancsózott* 260; csak *kojtorog*, füstölög 270;
 a kiázott bőrön párák *kojtorognak* 401; nem győzött eléggé *csápolni* köztük
 erre, arra 271; nem az első kaszálást, hanem a sarjút. Az *anya* már régen
 be van hordva 275; *kőláb* 275; *rezes* legyek 277; *inyes* 278, 355; *inye* 299,
 335, 433, *hujnyes* 348, *hijnye* 433 'ejnye'; *előtja magát*, 'öngyilkos lesz', *el-*
oltási szándéka 281; igaz, hogy nem is olyan nagy pletyka, de hát muszáj ezt
 beszélni, a *falú farkára kötni?* 284; zajtalanul, meztelán *csoszol* a házban
 288; az ajtó felé *maslog* 289; *paszulycsuha* 292, 303 'bábhüvely'; a libát
elkapassa a pitarejtőből 297; *lekapatni* 425; *kettős gyermekek* lesz 299;
hoccí, nesze 300; nemcsak *keresztikoma* kell az embernek, hanem *lógókoma*
 is 300; *lógókomába* elhívnak minden legénykori cimborát 311; *gyeorgyina*
 300; a *moszatok* miatt tenyerével lengeti az ölen a ruháját (paszulybontás-
 kor) 301, öléből tenyerével lesepri a *moszatot* 439; *rengő* 302; nem azért,
 mintha *nagyfel* látná 302; *dörzsölő* 303; sokszor ültek ők együtt, *fonókában*,
fosztókákban, *dörzsölőkben*, vagy egyéb hasonló alkalmakkor 325; *tótfene* 304;
átánkodik az öreg; *bazsalogva* 310, *bazsalygás* 320; *rábazsalyog* 444; *hogy a*
gályá hordjon el 310, 420 'kánya'; *komacséze* 316; *feltakarítás* 'a bába első
*szolgálat*a az újszülött mellett' 320; *patkópénz*, *komapénz* 321; *helyet fészkel*
 szorosan mellette 326; *fészket* dúrnak széjjel a szalmában 352; a nyírógép
 katlog, *nyiszletve* 334; a hlvon *csorgás* van 335; *ballagott*... a Keres felé
 a *csorgáson* 335; hegyes szél *futt* észak felől, s a szélben *meggőmördött*
 a sár 336; inkább *verdit*, mint *ordít*, mint a kotló, mikor a kutya beléharap
 339; az ostarát *kongatja* a bojtár 339; az asztal sarkát *kongatja* 344; *kong-*
gatja a csizmát a töltésen 354; *hogy... végigkongassák* a falun a csizmát
 373; a konyhában léptek *konganak* 416; *szenhverdelnap* 344; vállán feljebb
billenti a kapát 354; *vakütés* 355; *eltörik a szája*. Rí 356; *kindruc* 358; fekete
 a ruha, keszkenő, de még feketébb a kötő: mint a varjú vagy a *kindruc*
 405 'fenyőkoromból készült fekete festék' (ném. *Kienruss*, Csűrű: Szamosháti);
horpasz (ágy) 360; azután párna *huppog*, *behunyja* a szemét a ház 367;
zsidócsillag 369; *jókorabb* kéne annak felkelni 369; *kotymány* 370; *kórokúp*
 371; *ukmukfukk* 382; csepp hía, hogy nem *csezte* az ásó a fejét 382; *iszkol*
 386; gyalogutakat *vágnak* a földeken *keresztbe*, *kasba* 389; *keresztbe-kasba*
 465; *égőszerelem*, *kenyérmorzsa* (nővénynevek) 403; az éneket mindig *nagyfel*
 kezdte 403; hirtelen *megöblinti* a kezét 404; *hókonyon* nyomta 405; men-
 nek végig a *járon* 405; *matatni* 406; azt gondolja, hogy most mindenki *meg-*
áll az *elegen* 406; *ponon* is csattan *helyen-helyen* 414; néhol egy-két *őszike*
 van még, ez is kitűnő levesnek 414; *pőszméte* 414; *papucs-féle* költ tészta
 414; a kollóliba alól elhordja a libatojást, ami *alá vált* s a Piroskáé alól
 meg ide hordja, mivel az *kiavát* 421; *cigánytövís* 422; *jolyófi* 422; *kasmától*
 423, 465; *reszkér* ez 424, 464; *Pocók Rózsa* (férfinév, vö. Arany Rózsa és
 Ibolyáját) 427; *hibáztat* 429; mintha nagy ostarrel *csergették* volna s a
csapó leszaladt 437; *megjáró* ember lenne még ő 442; *hogy ne nyűjjék*
 (az ünneplő) 442; *szamuktál össze-vissza*, mint a lusta kutya 444; asszonyok
 után *kácsingózni* 444, 452; *rudas* 447, 448; *vadbodorka* 447; egy *emelintet*

(burgondi) 450; *naplement* 450; *hummi* 454; *deszkapados* (szoba) 457; *bugyborék* 462; a teleneket... a szürke eperfa alá köti, s *fiókot* ad nekik egy ládába 462; néhány ember... *szádorgott* lefelé Koccegre ezalatt 466; híveik *széjjelszádorgotak*, ki ehhez, ki ahhoz 468; *gesznye-gusznya* 473; kötője alatt viszi az éjjelit, ez már is *nyálka* 473; *koszol* a seprű a téglán 473; (a ruca) zsírját *pergeli* a paltarban 474; *töviseskutya* 482.

Mondattani sajtáságok: Van, aki a *gyerektől* vagy az *öregembertől* küldi 89. Egy *halottnézéstől* ötven fillér jár, egy húsvizsgálásért pedig nyolcvan fillér üti a markát 91. Minden *újszülöttől* kap tizenkét pengőt 168. *Tarcaliék* nem mehet, mert az a lakodalomba van, *Makráék* se mehet, az is ott van 103. Elmegyen *Ilonkáék*. De Ilonka nincsen otthon. A *keresztanyják* van 104. Vidd el *Mariskáék* ezt a kosár almát 238. *Tarcaliék* hát már fiú van 310. *Vőnek* ment Kis Gergelyhez 169, 159. *Igazni igaz* 283. *Szalonna-sütni* 170.¹

Pleonasztikus többszám: bírások 403, 404.

Néprajzi adalékok: A szomszéd éppen azt magyarázta, hogy fiatal korában miként találta meg egyszer a vassfüvet, amivel minden zár kinyílik 7. — A tavasz tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy az ablakok alatt madarak kezdtek ugrándozni az orgonafákon s csicseregve mondták. — *Nem szüttlél, nem fontál, rossz mag* vagy 163. — Aki kettős meggyet eszik, annak kettős gyermeke lesz 298. — Egyik azt mondja, hogy a villám éppen olyan, mint a kaszkó, csakhogy tüzes. Úgy talált ő egyszer egy ilyen követ, persze kihülve és micsoda fenkő lett abból 427. — Miért nem keresztelttettem egyik fiamat se a nevemre? ... mert azt hiszi, bűn volt ez, s azért látogatta meg nehéz természettel az ég 444.

Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, hogy a közölt tájszavak hol és milyen jelentésben használatosak.

Komáromi Jenő

Morvay Gyula: Fekete föld. — Szikra.

A Szikra Könyvkiadó kitűzött céljához híven ezzel a könyvével is újra egy hamisítatlan, vérbeli népi írókat mutat be. Ebből a könyvből — bárhol üljük is fel — a várostól, a vasúttól távolosodó, eldugott, vadvises kisfalusi szegényes levegője árad felénk a maga valódi nyomorúságos mivoltában. A falu lakói szegény parasztok, pászlórok, zsellérek, kubikosok, halászok, akiknek kinos, küzdelmes élete mélységes részvétet kelt az olvasó lelkében. Csak akkor kezd feloldódni bennünk ez a részvét, amikor az új világ reménysugara a regény szereplői életében a jobb jövő kilátását nyitja meg, amikor az elnyomott nép felszabadul és a maga kezébe veszi sorsának intézését, új bírójának, Tavasz Andrásnak, ennek a nagyszerűen megrajzolt, értelmes és öntudatos szegény dolgozó parasztnak vezetésével. Míg ideig eljutunk, évek története jelenik meg előttünk, kitűnő leírásban, eleven mozgalmasságban. Látnak a második világháború izgalmas, küzdelmes napjait, a mozgósítást, a falu férfainak bevonulását, az otthon maradt asszonyok viaskodását a szegényes életért, gyermekeikért, a falu háborús szenvedéseit, az adótartozásokért indított árverések izgalmaikat, a rekvirálásokat, a hazaszökött katonák bujkálását és menekülését a brutális csendőrök hajszája elől, akiket a megvetett, aljas „csendőrspieli“ vezet. Megismerjük a falu lakóit. Ezek egytől-egyig típusok, nemcsak a már említett Tavasz András, hanem Balta Péter, Kaskötő Mihály, Préda Gáspár és a többiek, így főleg a kilenc gyerekek özvegyen maradt Prédáné. A romantikát a fiatal Préda Gáspár és Tavasz Éva szerelme képviseli, akiknek lakodalmát Morvay a népszokásokhoz híven írja le (100—102. l.). A parasztokon kívül igen hű jellemzését adja az fró a jegyzőnek és a segédjegyzőnek, a tanítónak, a plébánosnak, a fiatal orvos-

¹ Néhány szépségtől: Elvette volna 6 még száz ingbe is 54 (helyesen: egy száz ingben). A pénzt elő kell teremteni és pedig hamarosan 51. (helyesen: még pedig). Ettől eltérő 159, 165 (helyesen: ezt nem tekintve). Közükben szorongatják poharaikat 348 (helyesen: poharaikat). Egymásután hűnyűk le a szemeket a házak 368 (helyesen: szemüket). Feleségeikkel huncúroznak 481 (helyesen: feleségükkel).

nak, aki a szegény faluban mindennap másutt kap ingyenebédet, továbbá „a majori intéző urat” stb.

A regény alakjait csak olyan író rajzolhatja meg a maguk eredetiségében, a falu életét csak olyan író festheti meg a maga természetességében, mint Morvay Gyula, aki maga is a falu szülötte, aki gyermekkorát és ifjúságát ezek között a szegény emberek között töltötte el. Ezért érdekes a regény minden olvasó számára, de különös érdeklődéssel veszi kezébe a nyelvész, aki első pillanatra látja, hogy a regény „hősei”, egyszerű alakjai, nem irodalmi nyelven, hanem a maguk saját népi nyelvén beszélnek, de ugyan-ezen a nyelven ír maga a regény írója is. Morvay Gyula folyóiratunk szerkesztőjének kérésére beküldött önéletrajza szerint Mátyusföldről származik. Tardoskeden született, kisparszt atyát és béreslány anyát mondhat szüleinek. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, mely a szlovák-magyar nyelvhatáron fekszik és ősi hagyományokat, ősi nyelvet őrizett meg. „Még láttam a *lülű* gombos nagy parasztokat, akik kidőlt ökrük helyett maguk dugták nyakukat a járomba, hogy segítsenek a másik ökörnek kihúzni a kocsit,” — írja önéletrajzában. „Még látom a parasztasszonyokat, akik lányként fánccoltak a holdfényes utcán, majd főköttő alá kerültek és menyecskék, sok gyereket szülő asszonyokká lettek. Édesapám engemet még ’magáévá fogadott’, úgy, hogy a mestergerendáról lelógó bölcsőben sivalkodó fia fejére tette zsíroskarimájú kalapját. Ez maradt meg egy nagyon régi szokásból. Az asszony ura (sohasem férje) elé tette a gyereket s várta: elfogadjá-e azt az apa? A menyecske sőt tölt ura elé és várja, vesz-e belőle egy csipetnyit kenyerére ura? Ha igen, akkor egy életre elfogadta. Az egészen szegényeknél ső helyett tūrót tettek az ember elé. Innen az ősi monadás: Egyik sem tesz tūrót a kenyér mellé, — vagyis veszekednek, szót szóra raknak.” Ezek az önéletrajzban elmondott régi népszokások sok mással együtt előkerülnek a regényben is, amelyben a népnyelv dominál, bőségesen helyet adva a legkülönbözőbb tájszavaknak.

Morvay saját kijelentése szerint regényének alakjai nem tartoznak szorosán egyik nyelvjáráshoz sem és a regényben előforduló tájszavak jelentése érthető. E kettős megállapításból az elsőt elfogadjuk, de a másodikat nem tehetjük magunkévá teljes egészében, mivel elég bőven akad a regényben olyan tájszó is, mely nemcsak az olvasó előtt ismeretlen, hanem még a MTsz.-ban sem lelhető fel. Az olvasó esetleg ismeri vagy megérti, de ha nem, megtalálja a MTsz.-ban az ilyeneket: *ayacsfa* (= akácsfa), *belemaricskol* (= markolász, marokkal vágják a gabonában), *buffan* (= puffan), *buckázik* (= bukfacezik, bukik), *cincál* (= cibál, rángat, ráncigál, nyaggat), *csarintos* (= foltos, varacskos), *csuszorálkodik* (= csuszorál: dörzsöl), *deget* (= szekerkenőcs), *dorozsba*, *-pálca* (= vőfély, -pálca), *düg*, *-ás* (= zúg, bűg), *gúgyola* (= gügyela: hosszúkás csomóba csavart len v. kender, amennyit egyszerre föltesznek a guzsalyra v. rokkára MTsz., „minden össze volt kötve egy nagy gúgyolába” 227, „a májfák nagy gúgyolaként ülnék a földbe roskadozva 117), *guggorodik* (= leguggol), *herebódáz* (= bukfacez), *hírgál* (= kotor), *krentyog* (= krantyog: köhög), *káré*, *káréz* (= kétkerekű kocsi, taliga), *kútyász* (= kutat, keresgél), *kúszalék* (= kúszalék: hulladék kalászsok, melyeket kévekötés után gereblyével gyűjtenek össze), *lőtye* (= csúnya lé), *mecka* (= párbér, a papnak és a mesternek járó gabona), *nyaklik* (= csuklik, bicsaklik), *nyüglődik*, *nyüglődés* (= bajlódik, vesződik, nyomorog), *pólinec* (= fehér-fekete füttyülő madár), *rabsicol* (= rabsic: lesipuskás, raubschütz; „nem rabsicolnak és nem bicskáznak már az emberek?” „mindig csak Kísfalu, az örök rabsicolók, fatolvajok és orvhalászkok” 118), *sopa* (= szín, fészter), *suskusol* (= suskus: minden, amit titokban tesznek, pl. összejátszás: „maga együtt iszogatótt a csendörökkel, együtt suskusolt a jegyzővel” 95), *sustya* (= kukoricahéj), *südüörög* (= sündörög: ólálkodik, settenkedik, lábatlankodik: „a kutya ott südüörögött az asztal alatt” 219), *szöszmőtöl* (= bahrál, píszmog, pepecsel, tesz-vesz, rakosgat, kotorászva keresgél),

szugla (= szeglet, sarok, zug, kuckó), *tápli* (= tapogató háló), *totolászik* (= babrál, piszmoz, bibelődik, pepecsel stb.), *tyúkverőzők* (= tyúk-verő: a lakodalmom utáni napon v. napokban a hivatalos vendégek házában tett látogatása s ottvaló evése-ivása, mulatozása a násznépnek; — ilyenkor a pajkos legények útközben, ahol csak tyúkot találnak, elütik s fölaggatják egy rúdra, melyet két legény a vállán visz, MTsz.).

Néhány tájszót maga az író is érthetővé tesz, a szövegben megmagyaráz, pl. „Már nyár van, tarlók vannak, lehet *bengezni*, kalászként szedgetelni.” — *Vakgrcs*: „sóval, vízzel gyúrt tészta ez, amelyet a kubikosné kockásra vagdalt a nagy disznóölökéssel. Megsült, megszáradt a vakares és készen volt a kubikosétel.” (A MTsz. ebben a jelentésben nem ismeri.) „Felszedik a kis gabonát, nyaláljukba kapják a ponyvát, mennek ki vele a faluszélre, hányják a szélbe a törekess-pelyvát jószágot és sokszor *belemaricskolnak*, hadd nézzék hát ezt a piros magot, a fehérkenyeret adó csodát” (187).

Azonban mit tegyen az olvasó az olyan tájszavakkal, amelyeket nem ismer, a szövegből nem ért meg egészen, a MTsz.-ban hiába keres és így találgatásra van utalva. Pl. a regény első mondatában olvassuk a *kormorán* szót: „Barka-fakadás van a kubikosok falujában, a vadvizek tájékán, ahol hajnalban köd gomolyog a nagy vizen és szinte hallik, amint elszág a vén *kormoránok* feje fölött”. Valami vízimadárra gondolunk s a 43. lapon látjuk, nem tévedtünk, mert „néha a *kormorán* nyög álmában és nyugtalanul csereint egyet a csőrével”. Ugyancsak valami madár lehet a *guvat* is: „felrebbentette a felénk tűzokokat és a sűrűben álldogáló *guvatokat*” (15), „az árnyékban gubbasztott a fatörzshöz, mint valami *csarintos guvat*” (19); a *csarintos* a MTsz. szerint: foltos, varacskos, de a *guvatot* nem ismeri; a regényben van a *csarintos guvaton* kívül *csarintos holló* 48, és *varjak csarintos szárnyakkal* 117). — Ilyen tájszavak többek között a következők: *mófol*: A volt bíró hallgatott, de befelé mófolt és nyeldeste a nagy falat haragokat (131), *posztád*: Egy darabig itthon dolgozott, a posztáddal ő volt a leghamarabb készen, mikor gyomlálás vagy kapálás volt a határban (214), *puzgéros*: bő gatyában, kék kötényben, papucsban, fehér ingben, puzgéros tenyérrrel, kútvízben megnedvesített hajjal jöttek a zsellérek, halászok és kubikosok (188), *lutyog*: A holtos már nem gyik módjára surrant közöttük: lustán lutyogott (160), *összeaklál*: becsukta a kis ajtót, melyet vékonyabb, vastagabb ágakból maga akhlált össze és megkezdte a tanítást (172), *széltrindzsál*: az almatermést meg széltrindzsálták a bírók (151), *szerha*: a szél már papirosokat, leveleket vagdalt a palánkokhoz és a felkavart por a szerhák fölött kavargott (215), a rohanó német utoljára beleavágta kézigránátját és a száraz szerha ropogva égett (92 = ereszalja), *súkhálódás*: Nincs közöttetek valami súkhálódás? — Semmi sincs. — Hát csak ne is legyen, hogy egyitek sem tesz túró a kenyér mellé. Mire való ez a rongyos élet, ha szépszerével nem tudtok kijönni? (179), *hablál*: egyenesen a régi bíróhoz sietett, le sem ült, kalapját is fején hagyta, nem is ivott, csak hablálta (131), *kruszmog*: a kubikosok meg hazafelé kruszmogtak (7), sorba a tanító elé zördültek, sorba oldalt kruszmogtak (174), *csuvikkol* a vészmadár (= kuvikkol 228), *muruggya*: a vad földeket szakállként kiverte a mérges muruggya (17), ott pusztlul, te gaz muruggya! (207), *gyúratkolózik*: a kilenc hold földön még azon az őszön a kocsmáros gyúratkolódzott, már a kukoricát is ő szedte be (242), *hörrent*: az óra hörrentve szívja be a levegőt, mert ütni akar (193), *bongyorkodik*: aki fázik, elhozza jó bongyorkendőjét (232). Írónk szereti az *-odik*, *-ődik*, *-ődzik*, *-ődzik* igealakokat: a kubikosok *hallgatkolódtak* (9), az asszonyok meg *fenyegetölődnek* (213), *gyúratkolózik* (242), *csuszorálkodik*: meggyeimeres tarsolya a földön csuszorálkodott (212), *büzlőkődik*: a béres csak úgy mirmikszdirmiksz büzlőkődött az uraság földjében (208) stb., ugyancsak szereti a *faracskál*, *méricskél*, *maricskál* stb. igealakokat is.

Rendkívül jellemzők írónkra a természet képeinek, a falusi élet mozgalmasságának szemléletes leírásai, az ilyenek: „Kint a nyár remegett, a leveleken

napfény szaladgált, a kemény falusi föld alatt forróság kúszott, a kertekalja némán fuldoklott a porban és a szegénység átkában" (34). — „A reggelek harmatosak, az asszonyok lába nedves a kövéresebbü harmattól, vágják a gabonát, szárítják, estére bekeresztezik, gerbilyének és már állnak is a berzedtszálú gabonarakások, a búza szála hangosan perceg a napon, kalászsai éles cserdüléssel nyfinak széjjel a kövér toklászából... (87). Persze nem hiányoznak a regényben a *bratjiz*, *szlapál* stb. szlovák szók sem.

A pompás regényről azonban egyelőre ennyi elég, bár nyelvi tekintetben tüzetesebb tanulmányozást érdemel.

Prohászka János

Lauri Hakulinen: Suomen kielen rakenna ja kehitys. I. osa: Äänne- ja muoto-oppia. II. osa: Sanasto- ja lauseoppia. Helsinki 1941—1946, Otava.

*Lauri Hakulinen*nek a kezünkben levő kétkötetes könyve a finn nyelv szerkezetével és annak kialakulásával foglalkozik. Hakulinen vállalkozásához hasonló a magyar nyelvtudomány is produkált már (Orbán Gábor, Kiss-Eröss Ferenc, Balassa József), de a finn szerző munkájától mindegyik meglehetősen távol áll.

Amint a könyv címének leírásából kitűnik, az első kötet a hang- és alaktannal, a második kötet a szókészlettel és a mondatnallal foglalkozik. Természetes, hogy egy ilyen jellegű műben, mely egy nyelv egész rendszerét akarja bemutatni, a szerző nyelvszemléletének erős nyomai elkerülhetetlenek, s ennek a bélyegét az anyag kezelése, csoportosítása is magán viseli. Egyeseknek — rendszertani szémszögből — talán furesának látszik Hakulinen négyes beosztása, gyakorlatilag azonban elég jól megállja a helyét, a könyv használhatóságán nem változtat.

Bevezetésül a finn nyelv helyét jelöli ki a szerző a többi rokonnyelv között. Az első fejezet a finn nyelv hangjainak sajátosságait, a második azok történeti fejlődését mutatja be. Ezekután az alaktani rész következik. Elvi kérdések után részletesen megtárgyalja a névragozást, névszóképzést, igeragozást, igeképzést. A második kötetben a finn szókészlet igen alapos ismertetését kapjuk: eredeti és jövevényszavak, s ezeken belül jelentéscsoportok szerinti tagolásban. A nyelvjúításnak és a szókészlet nagyságával összefüggő kérdéseknek külön fejezet van szánva. Mielőtt a mondatnallal jelenségekre áttérne, közbevetőleg szól stíluskérdésekről is (alliteráció: ez a fejezet eléggé szervesen illeszkedik a többihez).¹ A szórend tárgyalását követi a determináció módjainak, majd az egyes- és többesszám használatával összefüggő kérdéseknek, a helyhatározó esetragok, birtokos személyragok és a tárgy eset mondatnallal vonatkozásainak, a kongruenciának, a személytelen igéknek, a mondatrövidítéseknek és egyéb mondatnallal jelenségeknek az ismertetése.

Az olvasó kétségkívül megelégedéssel teszi le a könyvet. A világos, nagyon bő példaanyaggal alátámasztott magyarázó szöveg kerüli a nyelvtudomány bonyolult útvesztőit, de ez nem jelent nagyvonalúságot. Az eredményeket közérthetően és tömören adja elő, s tömörsége ellenére oly kimerítő és részletes képet kapunk a finn nyelv szerkezetéről, de egyúttal annyi új adalékkal tölti meg Hakulinen az eddigi eredményeket, hogy a könyvet — amint azt a megjelenés óta eltelt idő tapasztalatai is mutatják — a szakemberek gyakran és nagy haszonnal forgathatják. Ez az egyik legfőbb különbség Hakulinen könyve és a nálunk eddig megjelent, a magyar nyelvről foglalkozó népszerű vagy kevésbé népszerű formában megírt munkák között.

A szerző óvatos mértéktartással nem ragadtatja el magát egyes kérdéseknek a kielégénél bővebb magyarázatára, de nem is intéz el fontos problémákat egy-két szóban. A helyes arányt általában mindig meg tudja találni, s nagy súlyt vet arra, hogy állításait mindig minél nagyobb számú példanyaggal igazolja.

Mindjárt a könyv elején érdekes hangstatisztikára bukkanunk. Meg-

tudjuk például, hogy a finn nyelv rendszerének egyik legjellemzőbb sajátága — s ebben a tekintetben minden európai nyelvtől eltér, — hogy összefüggő szövegben több magánhangzó fordul elő, mint mássalhangzó (100 magánhangzó : 96 mássalhangzó, vö. magyar 100 magánhangzó : 141 mássalhangzó, 13. l.).

Az egyes képzők külön-külön tárgyalása igen gyakorlati, a finn szóképzési eredet- és jelentéscsoportok szerint való feldolgozása, valamint a szómutató valóságos kis etimológiai szótárrá avatja ezt a munkát.

A finn nyelv egy másik igen fontos szerkezeti dominánsáról, a magánhangzóharmoniaról Hakulinen azt állítja, hogy az a nehezen ejthető vagy a hangképzőszervek működését viszonylag megerőltető képzésű fonémok kiküszöbölésére irányul (15. l.). Kár, hogy ezt a kérdést (és még néhány más jelenséget is) a könnyebbejtéssel magyarázza, és nem veszi figyelembe, hogy a magánhangzóharmóniának lényegbevágó szerkezeti megokoltága és feladata van: a tövek és suffixumok közötti centrifugális ellentétviszony csökkentése, a kettőjük közti centripetális erő — más szóval: kettejük egymáshoztartozásának — kifejezése. Szólhatnánk arról is, hogy okvetlenül különbséget kell tenni a szavakban megnyilvánuló „szóvokális harmónia” és a ragokban, képzőkben jelentkező magánhangzó harmónia (vagy inkább: függő magánhangzós alternációk) között.

Az egyes hangokra vonatkozó megfigyelések sokszor a szerkezeti nyelvszemlélet szempontjából is újat adnak (például az *s* hang képzésével kapcsolatban, bár a könnyebb ejtés gondolata itt is kísért).

Jelentős lépést jelent az uráli nyelvtudomány történetében, hogy egy ilyen jellegű kézikönyvben a fokváltakozás *Setälä*-féle elmélete ellen nyilatkozik a szerző (55. l.). Nem ártott volna azonban kifejezni, hogy a fokváltakozás (nevezhetnők inkább függő konsonzantikus alternációknak) által körülmények között a finnugor-szamojéd nyelvek őskorában is ismeretes lehetett, csak nem olyan szerteágazó rendszert alkotva, mint ahogy azt *Setälä* és követői gondolták.

Hakulinen a beszédrészek kialakulását tárgyalva logikusnak véli, hogy a „mondat, azaz a gondolat nyelvi megnyilvánulása, elsődlegesebb, mint a szó” (61. l.). Nem szólva a mondatdefiníció nem éppen kielégítő voltáról, megállapíthatjuk, hogy Hakulinen elég egyszerűnek látja a kérdést. Az ilyen megállapítások a nem nyelvész olvasóban — az irodalom ismeretének hiányában — azt a hitet keltetik, hogy ez a nyelvtudomány általánosan elfogadott álláspontja. Jelen esetben csak azt szeretném Hakulinen megállapításához hozzáfűzni, hogy mondatról és szóról csak kettős tagozatú nyelvrendszerben beszélhetünk. Amikor az emberiség nyelve már kettős tagozatú volt, akkor a mondat és a szó egyidőben már megvolt. A kettős tagozatú nyelvrendszer előtti időben pedig mondatról és szóról beszélni anakronizmus. Elég arra utalni, hogy az állatnyelvben és a csecsemőnyelvben sincsenek sem szavak, sem mondatok, legfeljebb hangokban megnyilvánuló jeladások. A két típus közötti átmenet lezajlására pedig a nyelvtudomány mindezekig nem tudott világot vetni.

Érdekes a szerzőnek az a véleménye, hogy a speciális jelentésű szók elsődlegesebbek, mint az ezeket összefoglaló általános elnevezések. Hivatkozik például a tasmániai nyelvre, melyben a „fa” fogalmára nincs külön szó, csak a különböző fafajtákra (62. l.). Ezzel a felfogással homlok-egyenest ellenkező nézeten van a marxista nyelvtudomány, amely a mai szavakat bizonyos ősi, szerteágazó jelentésű alakokból való differenciálódással magyarázza.

Általában véve jellemző Hakulinen könyvére, hogy ellenvélemények ismertetésére nem tér ki, s elvi jellegű kérdésekkel talán kissé gyorsabban végez, mint ahogy azt a kérdés fontossága megérdemelné. Az igaz ugyan, hogy könyvének nem éppen célja az elvi kérdések részletes taglalása, s az

is igaz, hogy ez némileg növelte volna a könyv terjedelmét, ennek ellenére hiányoljuk, hogy elvi kérdésekben nem mindig adja meg legalább a kellő irodalmi tájékoztatást. A könyv áttekinthetőségét az ellenvélemények jegyzetszerű ismertetése nem zavarta volna.

Úgyes ötlet Hakulinentől, hogy a második kötetben a szókészletet tárgyaló fejezetekben a finnugor, ill. uráli eredetű, valamint az ősfinn—finn—volgai, ill. finn-permi korból való és a finn nyelv különletéből származó szók más-más betűtípussal vannak szedve.

A mondattani fejezetek anyagának feldolgozása talán még könnyedebb és érdekesebb, mint az alaktani fejezeteké. Hiányoljuk azonban a már elmondottakon kívül azt, hogy a finn nyelvjárásoknak és a csoportnyelveknek nem áldoz külön fejezetet. A finn nyelv struktúrájának tárgyalásához ez is hozzátartozna.

Hakulinen könyvének olvasásakor nem árt arra gondolnunk, hogy a nyelvemlékekben oly szegény finn nyelv története jóformán csak a nyelvjárások összehasonlító vizsgálatával nyerhetett magyarázatot. A népnyelvnek a nyelvtörténet szempontjából való felhasználása Magyarországon kissé háttérbe szorult a nyelvemlékek megfoghatóbb — de sokszor veszélyesebb — vallomásával szemben. Hakulinen munkájából ösztönzést kaphatunk a magyar nyelvjárások összehasonlító történeti felhasználására is. *Hajdú Péter*

E. Lagercrantz: Synopsis des Lappischen. Oslo Etnografiske Museums Skrift. Bind 2. Hefte 4. Oslo, 1941.

A kiváló finn lappológus, akinek már annyi szótáráról, nyelvtanáról és jeles tanulmányáról számolt be a Nyelvőr az utóbbi évtizedek folyamán, újabb terjedelmes tanulmánnyal gazdagította a lapp nyelvekre és a lappokra vonatkozó ismereteinket. Synopsisában a magavizsgálta lapp nyelvjárásokat kívánja bemutatni. Azt írja a szerző, hogy művével a lapp nyelv *gyakorlati* tanulmányozását kívánja elősegíteni, szerintem azonban tanulmánya inkább arra való, hogy belőle a nyelvészeti képzettséggel rendelkező olvasó áttekintést, valamelyes összképet nyerjen az északi, nyugati és déli lapp nyelvek fontosabb nyelvjárásairól. A nyelvjárások bemutatása egyrészt a fontosabb hang- és alaktani sajátságok megismertetése, másrészt szövegek közlése útján történik. A szövegeket mind az eredeti fonetikus feljegyzésben, mind pedig lapp irodalmi nyelvre átírva közli a szerző, német nyelvű fordítással. A szövegek nem mesterséges nyelvgyakorlatok, hanem maguk a lapp elbeszélők szólnak meg bennük, — megnyilatkozásaik mentesek minden utólagos javítástól vagy mesterséges szabályozástól.

Lagercrantz könyvének törzssanyagára, a lapp nyelvjárások sajátságainak részletezésére nem térhetünk ki, szélesebb körű érdeklődésre tarthat azonban számot a könyv bevezetése és befejezése. A bevezetésben a lapp nyelvjárások kapcsolatának mikéntjével foglalkozik. A lapp nyelv ismert erős nyelvjárási tagoltsága ellenére is hangsúlyozza Lagercrantz, hogy a nyelvjárások *csoportonként* nyelvi egységeket alkotnak, amelyek önálló nyelveknek tekinthetők. Köztük általában fokozatos átmenet állapítható meg, van azonban több példa arra is, hogy ősi, közös sajátságok a központi nyelvjárásokból kivestek, nyelvi újításokkal pótlódtak, viszont északkeleten és délnyugaton egymással egyezően fennmaradtak.

Az utószóban tárgyalt kérdések közül talán legérdekesebb számunkra a lappok eredetének a kérdése.

Lagercrantz hangsúlyozza, hogy a lappok közeli *nyelvi* rokonságban vannak az osztjakokkal, a vogulokkal meg a szamojédekkel és velük együtt egy közös ősrégi, arktikus kultúrát képviselnek. Mindezek a népek nyelvi rokonságukból következően 6.000 évvel ezelőtt az Urál európai oldalán laktak, és valamennyiüket eredetileg *egy* fajnak kell tartanunk, amelyből csak később,

¹ A szerző maga is figyelmeztet a második kötet előszavában arra, hogy a mondattani fejezetek korántsem olyan szisztematikus elrendezésűek, mint az első kötet fejezetei.

lassanként alakult ki az egymástól többé-kevésbé eltérő lapp, osztják, vogul, valamint szamojéd fajváltozat. A kérdéses ősfajt egy külön, ú. n. arktikus fajnak tartja, s őshazáját — tekintettel ezen ősfaj leszármazottainak egy *fehér* fajjal (a finn-permi népekkel és a magyarokkal) való nyelvi rokonságára — néhány más kutatótól eltérően, de a nyelvészeti paleontológia eredményeivel összhangban — Európában keresi. Ha azonban az uráli népek, *két*, egymástól eltérő faj képviselői, akkor felmerül a kérdés: melyik faj képviselői beszéltek az uráli alapnyelvet? Lagercrantz szerint az uráli alapnyelv az arktikus fajt képviselő népek őseinek a nyelve volt, mert ezen régies faji tulajdonságokat mutató népek mai faji összetételükben nem áruznak el fiatalabb fajtakkal való, olyan mértékű keveredést, amely már évezredekkel ezelőtt részéről nyelvcsere vezetett volna. Lagercrantz szerint az arktikus fajt képviselő uráli népek nyelvének alkata olyan, hogy ez a nyelv csak egy arktikus fajnak, nem pedig valamely fiatalabb fajnak, lehetett a sajátja. Kifejti azt is, mi módon juthattak a mai nem-arktikus fajú finnugor népek uráli nyelvűkhöz. Elképzelése szerint az uráli egység felbomlása után fiatalabb néprétegekhez tartozó embercsoportok hatoltak be az arktikus népek lakóhelyére, s e délről jött, magasabb értelmi fokú népcsoportok elsajátították a többség nyelvét. Ez a folyamat hosszú ideig tarthatott, s lassanként a délről jött, uráli nyelvűvé vált népek eredeti faji sajátosságainak kisebb-nagyobb mértékű megváltozásához vezetett. Az utóbbiak faji sajátosságai tovább módosultak azután a déli finnugor népek azon kapcsolatai következtében, amelyekre e nyelvek indoiráni, tatár, török, balti, germán és szláv jövevényszavai utalnak. Mivel az utóbbi idegen hatásoktól az arktikus fajú uráli népek jobbára érintetlenek maradtak, jól érthető az a szembeszökő különbség, amely az eredetileg is északon lakó meg a délről felköltözött uráli nyelvű népek fajisága között annyira szembeűnő.

Lagercrantz fejtegetései érdekes példáját mutatják annak, milyen hasznos lehet a tudományban olykor egy-egy hipotézis, felvetett gondolat. Tudtommal Nielsen volt az első, aki a lappok és a szamojédek genetikai kapcsolatának az ötletét felvetette. Wiklund és Setälä nyomán előtte is, azóta is általában a lappok nyelvátvételéről szoktunk beszélni, Nielsen gondolata azonban újra és újra felvetődik s a lappok meg a szamojédek kapcsolatainak a vizsgálatában egyre több szempont figyelembevételére készíti a kutatókat. Nielsen ötletéből indul ki pl. Ravila FUF 23:64 is, amikor a protolapp kérdést új megvilágításba helyezi és vele kapcsolatban néhány újabb megállapítást vesz fontolóra, Lagercrantz pedig immár ott tart, hogy hajlandó a finnugorság egykori kultajaiban, a lappokban és a szamojédekben, a finnugorság, ill. az urálistág legősibb képviselőit látni, s hozzátéhetjük: érvei méltán számot tarthatnak a leggondosabb mérlegelésre. Ezt bizonyítják Collindernek a protolapp kérdéssről kifejtett gondolatai is, aki talán Lagercrantztól függetlenül írta le az alábbi sorokat: „...nincs kizárva, hogy első sorban éppen a lappok és a szamojédek származnak az ősnéptől, más szóval: hogy nem a lappok vették át a finnektől a nyelvüket, hanem a finnek — mordvinok, cseremiszek? — ősei vették át a lappok őseitől finnugor nyelvüket... Ha pedig mindez így van, hiába tudakozódunk a protolapp után. Épp olyan jogosan kérdezhetnők: milyen volt a protofinn nyelv?” (MNY 1944:263). Wiklund egy posthumus munkájáról írt, nemrég megjelent ismertetésében (Svenska Landsmal och svenskt folkliv 1948:137—148) Collinder újabb érveket hoz fel a Wiklund feltette protolapp nyelv ellen, és ezek részben arra is alkalmasak, hogy a lappok és a szamojédek ősuráli voltáról elhangzott fellevét az eddiginél erősebben alátámasszák.

A lappok eredetén kívül érdekes megállapításokat olvashatunk Lagercrantz tanulmányában a lappok lelki világának és a lapp szó szerkezetének a kapcsolatáról meg a lapp nyelv tipológiájáról is.

Lakó György

Hsien Chin Hu: The Common descent group in China and its functions.
 Viking Fund Publications in Anthropology No 10., New York 1948.

A címben említett „közös leszármazási csoport” formailag nemzetségnek, nemzeti szervezetre lenne nevezhető. Nem más, mint apai ágon közös ősre visszavezethető, tehát egynevű családok egyesülése egymás támogatására, a magánföldekén kívül közös, elvileg segély- és vallási célokat szolgáló földtulajdonnal, temetővel, magtárral és az ősök templomaival. Sokszor igen távol vidékekre szétágazik és tagjai felett igen erős hatalma van, akárcsak általában a kínai családnak. Ezt a társadalmi szervezeti formát ismerteti a könyv. Lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

A *cu* (ez a szervezet kínai neve) jellege és elterjedtsége vidékenként különböző. Elterjedésének és erejének központja Dél-Kína, míg északon jobbra csak formális jellege van. Szervezeti kapcsolatának erejét mutatja például, hogy északkínai családok néha harminc-harmincöt nemzedék után is kapcsolatot tartanak délkinai, öt-hatezer kilométerre székelő *cu*-központjukkal, ahonnan a család kirajzott és amelyet a *cu* ma is székhelyének tekint. Igen fontos szerepe van az ősök tisztelésének — ez a *cu*-t összetartó ideológiai kapocs — és ennek megfelelően a családfáknak is. Nincs nagyobb büntetés, mint ha valakit kiközösítésként törölnek a *cu* genealógiájáról. A szervezet nem lezárt, új, legtöbbször fiktív genealógiák révén a legutóbbi időkig szervezkedtek *cu*-vá addig különálló családok. De megtörténik az ellenkezője is, a túlságosan felduzzadt *cu* alcsoportokat állít fel, vagy a terhek egyenlőbb elosztására átszerveződik. A *cu*-vezetőknek a tagok felett bírói hatalmuk van, az államhatalom többé-kevésbé hallgatóságos elismerésével. Helyi mandarinok sem igen döntenek az illetékes *cu*-k fejének meghallgatása és belecselezése nélkül. A *cu*-n belül igen erős a szolidaritás, de éppen ez segíti elő aztán a sűrűlődasokat az egyes *cu*-k között. A szerző több helyen kiemeli a *cu* azon „előnyét”, hogy az erős szervezet versenyképessé teszi a tagokat más *cu*-k tagjaival szemben. A fent említett sűrűlődasok nem egyszer fegyveres összefüggésekké fajulnak.

Ilyen képet kapunk a könyvből a *cu*-rendszeréről. Célzatosan foglalkozik csak a *cu* „bevallott céljaival”. Eszerint a közös földek „kegyes gazdagok jámbor adományaiból” származnak, a szervezet maga „filozófusoknak a mult hagyományaiból táplálkozó és az erények ápolását célzó” szerencsés ötlete, végső fokon pedig, mint társadalmi jelenség, valami homályos, különlegesen kínai „önvédelemre szervezkedő hajlam”-ra lenne visszavezethető. Külön hangsúlyt kap a *cu* társadalmistabilizáló ereje — ugyanis erős szervezete arra is jó, hogy a kollektív felelősség elve alapján a császár — vagy Csangkaisek — adóbehajtásra vagy lázongások megfékezésére ugyanúgy markában tarthassa a népet, mint hajdan a carizmus az orosz parasztságot az obscsinán kereszttül. Az erős szervezet azonkívül remek alkalmat nyújt a *cu*-k gazdagabb családjainak szegény rokonaik kizsákmányolására, hiszen, hogy „segítsenek rajtuk”, velük műveltetik földjeiket és őket alkalmazzák elsősorban gyáraikban. Ez különösen a kisparaszti vidékeken a legerősebb. Kiemeli a szerző a *cu* szerepét az erkölcsi értékek ápolásában. Ezen a konfuciánus erkölcsöt érti, amely az egész *cu*-rendszer erkölcsi alapja, és amely évszázadokon keresztül merev és egysírtalú függésbe kényszerítette a gyermeket szülőjével, a fiatalabbat az idősebbel, a feleséget férjével, az alattvalót az uralkodóval szemben. Az önzetlen adományozókról is kiderül (magából a könyvből), hogy a *cu*-alapítványokat tulajdonképpen biztosítéknak szánták, hogy legyen hová meghúzódnokuk éppen lekenyerezett rokonságuk körében a császár kegyének esetleges elvesztése esetén. Röviden: a téma kezelése igen jellemzően mutatja, miként él tovább a világ egyik legásatagabb és legreakciósabb ideológiája, a konfuciánizmus, kiérdemelve a „modern” Csangkaisek-Kína hivatalos támogatását és Amerika méltánylását.

A szerző nem tehet róla, hogy — már magánál a tárgynál fogva — minden haladásellenessége ellenére a könyv akaratlanul is igen érdekes problé-

mát vet fel, a *cu* történeti fejlődésének és kialakulásának kérdését. A bevezetésben meglehetősen sommásan adott történeti áttekintése szerint kezdetleges, archaikus formájának a régi nemzetség (törzsi alcsoport) tekinthető. Az összefüggés természetesen nem ilyen egyszerű, de a *cu* formájából, és abból, hogy a gazdaságilag legjobban elmaradt, túlnyomórészt törpebirtokos Dél-Kína maradt máig a *cu*-szerveződés főfészke, mindenesetre világosan következtethetünk arra, hogy történeti gyökerei a régi, földközösségen alapuló nemzetségi szervezetben keresendők. Hogy ez a szervezeti forma lényegében máig fennmaradhatott, annak végső okát persze nem a szerző említette „szervezkedési hajlam”-ban, de Kína gazdasági viszonyainak sajátos alapvonásai-ban kell keresnünk, főleg az igavonó állatoknak a történelem folyamán állandóan megmutatkozó hiányában. Ez utóbbival magyarázható, hogy Kínában — Észak-Kínát kivéve — általában nem tudott nagybirtokrendszer, majd ebből tökéletes termelés kialakulni, egészen a külföldi tőke nagyarányú beözönléséig. A primitív termelő viszonyoknak megfelelő nemzetségi szervezet tehát bizonyos mértékig konzerválódhatott. Viszont a mindig elég nagy állatállománnyal és fejlett nagybirtokrendszerrel rendelkező Észak-Kínában a *cu*-rendszernek már csak formális nyomai maradtak meg, a partvidéken kialakult iparvidéken pedig rohamosan tűnnek el utolsó nyomai is.

A futólag vázolt történelmi fejlődés ismét igen érdekes, persze megint csak nem a szerző érdeméből. A császári hatalom megerősödésével a nemzetségi szervezet az 1—2. századtól kezdve egyre inkább vesztett jelentőségéből, hogy aztán a 12. században, a Szung-dinasztia trónraléptével megváltozott formában, a mai cu alakjában újra életre hívják. Ezt a kort közvetlenül megelőző időkben pedig már az első látásra olyan jelenségeket észlelhetünk a kínai történelmi fejlődésben, melyek mindenesetre törésre, a társadalmi és gazdasági állapotok minőségi megváltozására engednek következtetni. A 10. század elején a Kínát addig egységben tartó T'ang-dinasztia megbukik, bukását éles filozófiai (azaz — kínai értelemben — társadalomszervezési) viták és merész, de kudarcot valló társadalmi reformkísérletek kísérik, hogy aztán apró fejedelemségek mintegy százéves marakodása után a „konfuciánus hagyományokhoz visszatérő” Szungok vegyék kezükbe Kína fölött a hatalmat.

Mai formájában a *cu* kétségtelenül nem teljesen azonos a régi nemzetségi közösséggel; vidékenként is meglehetősen különböző. Nem föltétlenül rendelkezik közös földbirtokkal, az összetartó kapocs is egészen különböző erősségű és indítékú lehet stb. Érdekes és egyúttal a sajátos kínai történelmi fejlődés megértéséhez komoly segítség lenne a kínai nemzetségi szervezetet háttérbe szorító, majd a *cu*-t életre hívó gazdasági rúgók kielemezése. Könyvünk ezt érthető okokból meg sem kíséri, de mégcsak alkalmat sem nyújt rá, gazdag, bár célzatosan összeállított dokumentációs anyaga ellenére; nem tud támaszpontot nyújtani például még a *cu*-tagok földtulajdonjogi viszonyai kérdésének és fejlődésének vizsgálatához sem.

Csongor Barnabás

Karl Niekul, *The Skolt Lapp Community Suenjelsijid during the Year 1938*. Acta Lapponica, V. 90. 1., 230 kép. Stockholm, 1948.

A stockholmi Nordiska Museum Acta Lapponica sorozatában a fenti címmel megjelent munka Suenjelsijid területén élő skolt-lappokkal foglalkozik. A szerző célja: megállapítani, hogy a vizsgált terület lapp társadalmi miképpen alkalmazkodik a finn társadalmi és gazdasági formákhoz. — Suenjelsijid Finnország északkeleti részén terül el, de rész-

ben átnyúlik a Szovjetunió területére is. A vidék gazdag tavakban és erdőkben, ami az életmódot sok tekintetben befolyásolja. A lappok régi hagyományaik alapján 1938-ban megállapították az egyes családok halászterületét. Megállapodásukat a finn hatóságok helybenhagyták. A közös téli szállásról május elején indulnak el az egyes családok s az esztendő hátralévő részét halászat-tal, rénszarvasnyájajaik gondozásával töltik. A szerző leírja az egyes családok vándorlási útvonalát. Ismer-

teti, hogy a családok gazdasági te-
rleteiken belül hol, mennyi időt
töltenek el halászáttal, vadászattal.
rénszarvaslegeltetéssel. Ismerteti az
időlegesen lakott kunyhókat, élés-
kamrákat. A skolt-lappok főfoglal-
kozása a halászat. A halászávad ápr-
ilis-májusától december végéig tart.
A halat főzve, nyárson sültve, szár-
ítva és sózva eszik. A szárított ha-
lat főleg utazásaik alkalmával vagy
bőjt idején fogyasztják. A rén-
szarvastenyésztés az utóbbi harminc
esztendőben sokat fejlődött. Egy-egy
család évenként 2—8 rénszarvast
vág le saját szükségletére. A nyáj
egy részét évenként eladják. Az ünö-
ket négy-öt héten át szeptemberben
és októberben fejik. Megvannak az
istállózó állattartás nyomai. Az álla-
tokat füljegyekkel látják el. Ezek
a tulajdonjegyek nemzedékről nem-
zedékre öröklődnek. A 19. sz.-ban va-
dászta vad rénszarvasokra, s ez
jövendelmező foglalkozás volt. Ez az
idő azonban már a múlté. Napjaink-
ban főleg prémes állatokat ejtenek
el s farkasra, medvére vadásznak. A
skolt-lappoknál meghonosodott a
juhtenyésztés. A gyapjút guzsalon
fonják. A harmincas években né-
hány család kerekessrokkát vásárolt.
1938-ban három család már szarvas-
marhatenyésztéssel is megpróbálko-
zott. A lappok részt vesznek külön-
böző alkalmi munkákban is: dolgoz-
nak az állami erdőhivataloknál, a
nikkelbányákban, postai szolgálatot
teljesítenek, segítettek a területükön
dolgozó geodéziai expedícióknál, stb.
Amellett, hogy még gyűjtik a külön-
böző vadontermő bogyókat és gom-
bákat, néhányan megkezdtek a bur-
gonya művelését. Aránylag kevés
árut (liszt, só, cukor, tea, textilfélék)
vásárolnak. Terjed közöttük a do-
hányzás. Ha meglátogatják a bolto-
kat, mindig visznek valami édessé-
get a gyermekeknek és cifraszógot az
asszonyoknak. Telepüket vándorke-
reskedő is felkeresi. 1938-ban a
szerző tizenöt családnál talált kézzel
hajtott és három családnál pedálos
varrógépet. Vadászfegyver majd
mindegyik családnál akad, úgyszin-
tén számovár is. Terjed a szájhár-

monika, a gramofon és más hang-
szerek használata.

A vándorló lappok december vé-
gén térnek vissza téli szállásaikra,
amelynek megfelelő kiépítését az ál-
lam is támogatta. A téli szálláson
iskola van. Összel a gyermekek az
iskola mellett felállított internátus-
ban laknak, télen a szülői hajlékól
járnak iskolába. A közigazgatási ha-
tóságok emberei, az orthodox lelkész
a téli szállásokon évenként többször
meglátogatja őket.

K. Nickul részletes demografiai ada-
tokat is közöl a lappokról. Közlia
népesség nemszerinti megoszlását, a
születési és halálozási adatokat, a
házasodók korát. A lapp legény ál-
talanban nálánál fiatalabb leányt vesz
feleségül. Az özvegyi sorban lévő nő
vagy férfi kétszer, háromszor is meg-
házasodik. Ritkán házasságot kötnek
egymással az első és második unoka-
testvérek is. Akad közöttük néhány
agglegény és vénleány. A gyerme-
kek száma a családokban különböző.
Van olyan család is, ahol tíz gyer-
meknek adott életet az anya. Előfor-
dul a törvénytelen gyermek s elter-
jedt a gyermekek örökbefogadása. A
törvénytelen gyermek anyja vezeték-
nevét kapja. A lappok legnagyobb
része, különösen az újabb nemzedék,
ír és olvas. A gyermekek téli idején
használják az iskolai kölcsönkönyv-
tárat. Néhány család napilapra is
előfizet. A könyvet részletes anthro-
pometriai adatok és fényképek egé-
szítik ki.

Gunda Béla

**Kreutzer Sándor, Lakó György és
Závodszy Ferenc: Svéd-magyar ol-
vasókönyv, nyelvtan, szójegyzék.**
Egyetemi Nyomda. 1948. 103 l.

Egy angol pedagógus jelentette ki:
„abból, ami nem élvezetes, nem
származhatik haszon“. A tanulás ke-
serű piluláját meg kell tehát édesí-
teni az érdekesség, a humor édes
mázával. Ennek az üdvös pedagógiai
elvnek az alkalmazása látszik meg
az új svéd-magyar nyelvkönyvön.

Az olvasmányi részt Kreutzer Sán-
dor és Závodszy Ferenc állította
össze. Az első 10 lecke — a nyelvtan
főfejezeteihez alkalmazkodva — a
svéd nyelvi jelenségek fokozatos

megismertetésére és begyakoroltatására szolgál. Utánuk 10 fordítási gyakorlat következik. Ezek igen ügyesen vannak összeállítva: egyszerűek, változatosak s ami a legfontosabb: a valóságos élet szókincsének megismerését célozzák, tehát nyomuk sincs a régi nyelvkönyvek olyan poros, halott példamondatainak, mint pl. „a bácsim tollszára a nénim zsebében van”. A tulajdonképeni olvasókönyv az irodalmi és társalgó nyelv rejtelmeibe vezeti be a kezdő tanulót. Közmondások és versek után jól összeválogatott részletek következnek Selma Lagerlöf, Heidenstam, Strindberg, Valdemar Langlet és Zetterström műveiből. Jól vannak megírva az ismeretterjesztő olvasmányok is, amelyek bepillantást engednek a tanulónak a svéd történelembe, földrajzába és művelődési életbe. A mindennapi élet köréből vett beszélgetések és szólásmódok, továbbá néhány tréfa és a fontosabb rövidítések jegyzéke nyelvpedagógiai szempontból rendkívül hasznosan egészítik ki az olvasmányi rész anyagát. Az olvasókönyv összeállítóinak főgondja az lehetett: mit hagyjanak ki, hogyan kerüljék el azt, hogy a kezdő tanuló fejét feleslegesen terheljék. Kreutzer és Závodszky nagy hozzáértéssel oldották meg a pedagógiai ökonomiának ezt a kényes kérdését.

A Závodszky szerkesztette szógyezék lelkiismeretes munka, az olvasmányok olvasását könnyűvé és kényelmessé teszi a tanuló számára.

A nyelvtan szerzője, Lakó György, az egyetem svéd lektora. A könyv e harmadik részében megkapja a tanuló az egész svéd nyelvtant — könnyen áttekinthető, gondosan kidolgozott formában. A nyelvi jelenségeket nagyszámú, találó példa világítja meg. A kidolgozásban a nyelvész szaktudós és a gyakorlati pedagógus szempontjai kellő harmóniában egyesülnek.

Az első magyar nyelvű svéd nyelvkönyvet Kreutzer Sándor egyedül írta. Ennek nyilvánvaló hibáit az új könyv teljes mértékben kiküszöböli. Látszik rajta, hogy szerzői

alapos ismerői, lelkes hívei a svéd művelődésnek és nyelvnek. Korszerrő, népszerű és egyszerűs mind tudományos pontossággal megírt segédanyagot kapunk benne a svéd nyelv magánúton való tanulásához és az egyetemi svéd nyelvoktatás céljaira.

Pikler Edit

Faludi Ágota: Névszói összetételek az osztjákban. Finnugor értekezések 10. Bp. 1918.

Az 1933-ban megindult Finnugor értekezések című kiadványsorozat egy sikerült értekezéssel bővült. Örömmel vehetjük tudomásul azt is, hogy evvel a dolgozattal egy új, fiatal és tehetséges nyelvészünk mutatkozik be. A finnugor nyelvtudomány az utóbbi esztendőkből kevés új erővel gazdagodott nálunk, és ezért is reméljük, hogy Faludi Ágota nevével még többször találkozunk. A finnugor névszói összetételekkel részletesen csak Szilasi Móric foglalkozott (NyK 26:129), de ez az értekezés módszerében és anyagában is elavultnak tekinthető. Beke Ödönnek a finnugor szóösszetételekről szóló becses tanulmánya (NyK 42:345) számos helyes szempontra hívta fel a figyelmet, de távolról sem merítette ki a tárgyat. Faludi Ágota dolgozatának anyagát az eddig közismert forrásokon kívül (Pallas, Castérn, Reguly, Pápay Károly, Pápay József, Paasonen, Patkanov, Karjalainen, Steinitz) kiterjeszti a harmincas években osztják irodalmi nyelven megjelent iskolakönyvekre is. Ezzel a Reguly-, Patkanov-, Pápay-féle népköltési nyelvezet kibővül a mindennapi nyelv prózaibb formáival. Nagyon érdekes lett volna, ha a szerző részletesen bemutatta volna, hogy a harmincas években meginduló osztják nyelvújításban milyen szerepe volt a névszói összetételeknek. Sajnos, erre csak egy halvány utalást találunk (20. l.).

A dolgozat felosztása nyelvtani, tehát az alárendelő és mellérendelő összetételekkel foglalkozik. Az előbbinél az alanyi, tárgyas és jelzős összetételekre tér ki, az utóbbinál pedig az összefoglaló összetételeket, ikerszókat és a szóismétléseket tárgyalja,

A jelzős összetételeknek érdekes csoportja a főnévi jelzőké (7—13). Ez a csoport érzékelteti a melléknévnek mint szófajnak a szinte a szemünk előtt lefolyó kibővülését és ezzel az osztják nyelv szerkezeti változását. A régebbi osztják szövegekben és szótárakban szinte uralkodnak a főnévi jelzős összetételek, mint a *penk-voi* (fog-állat) 'rozmár, ill. medve, farkas', *nürem-wój* (moc-sár-állat) 'medve', *pent-xui* (út-ember), 'vándor', *sús-vót* (ősz-szél) 'őszi szél' stb. Kiegészíthetjük még a következő, a szerzőtől nem közölt adatokkal: (Patk.) *jiŋk-voi* (víz-állat) 'hód' (Pápay), *önt-igi, ónt'-wai* (erdő-öreg, erdő-állat) 'medve'. Ezzel szemben az újabb időben egyre szaporodnak a hasonló jelzős szerkezetekben a melléknévi jelzős alakok, mint *penŋan wai* (fogas állat) 'medve', *ŋəŋ-xo* vízi ember, *táven vót* 'tavaszi szél', *susijen luk* 'Herbstauerhahn' stb. A medvének egyik tabu neve közül a szerző a *jəmən wai* (szent állat) 'medve' elnevezését közli. Ugyanez a név Pallasnál, Cast-rénél, Regulynál és Patkanovnál még a képzőtlen *jem-wője* stb. alakban fordul elő.

Igen érdekes a dolgozatnak az a része is (27—36), amely szintén egy átmeneti kategóriát figyel meg, az összetételek elhomályosodását és az agglutinálódást, néhány szónak a képzővé válását. Ezek a jelenségek arra figyelmeztetnek, hogy az osztják nyelv stadiális változáson megy át.

Faludi Ágota munkája nemcsak egyszerű rendszerezés, noha ez a dolgozat célja, hanem a szövegben számos ügyes megfigyelése, találó észrevétele húzódik meg. A vitás kérdéseket igyekszik megfelelő mérlegelés után eldönteni, néhány alak-tani és jelentéstani fejtegetése új eredményt hoz, néhány elhomályosult összetételt helyesen fejt meg. Nyelvi párhuzamokban azonban ritkán megy a vogulon túl, noha egyes jelenségeknél magyar példát is hozhatott volna fel. Egy-két jelentéktelen sajtóhiba és félreértés, néhány fonetikus mellékjel elcsúszása még

nem von le a dolgozat értékéből, hiszen az ilyesmi minden tudományos munkánál előfordul (pl. Wallbross Wallross helyett 12 l., és ennek jelentése nem 'fóka', hanem 'rozmár' 15. l., a *něwreŋ-tau* szó szerinti jelentése nem 'gyermek-csikó', hanem 'gyermek-ló', azaz 'csikó' (7), kazymi és nem kazími (12), a 15. lapon az utalás helyesen a 12. és nem a 13. lapra szól stb.).

Mindent összevéve örömmel üdvö-zölhetjük Faludi Ágotát dolgozatát, amely felülemelkedve az átlag-doktori értekezéseken, komoly reményt nyújt arra, hogy a finnugor nyelv-tudomány egy új munkással gazdagodik.

Kálmán Béla

Palotay Gertrud: Tót csipke, tót himzés a XVIII. századi Erdélyben.

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem — Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1947, 22 l., 4 kép.

A kárpáti területek népi kereskedelmi-gazdasági kapcsolatai révén sokféle áru került el egyik területről a másikra. Különösen a szlovákok voltak a nagy áruközvetítők, cserélők. Olajjal, safránnnyal, vászonnal, sajttal, húsrigróval, ahlaküvéggel, egérfogóval, mezőgazdasági szerszámokkal, stb. végig házalták a Kárpátok külső és belső lejtőit, sőt egész Európát. A vándorló *knjihár* részvereteket készített a falusiak Bibliáira. Nem egy portékájuk keresett volt Svájtól Sziphériáig. A vándor szlovákok közé tartoztak a csipkével s apróbb textilfelével házáló *csipkárok*. — Palotay G. kimutatja, hogy az erdélyi unitárius egyházak 18—19. századi leltáraiban említték tót csipkék, abroszok, kendők, továbbá a vászonfélék összeerősítésére szolgáló *kötések* felvidéki szlovák házáló kereskedők révén terjedtek el Erdélybe. Felvidéki szlovák eredetre vall néhány, a református egyházak birtokában lévő vagdálós technikával készült terítő. Szlovák vagdálós himzések parasztházakból is előkerültek. A „tót” himzések utánérezése a mezőszegi és kalotaszegi himzések között is kimutatható. — Mindezek a megállapítások egyformán értékesek a szlovák és a ma-

gyar néprajz számára. A munkát módszertani szempontból is számon kell tartani, mert a műveltségi elemek átültetésének még kevéssé vizsgált lehetőségére mutat rá. A közölt bőséges levéltári adatok a nyévi történész számára is figyelemre méltók. Tanulmányának első részét: a vándor gyolcsosok és csipkások történetét, életét, tevékenységét kiegészítik az alábbi közlések: Deffontaines P., *Revue de Géographie Alpine*, 1927., Gunda B., *Földrajzi Zsebkönyv* 1940., Polonec A., *Národopisný Šborník*, 1947. — A munka megjelent a magyar nyelvtudomány számára több értékes tanulmányt tartalmazó Kelemen Lajos Eméki-könyvben is. *Gunda Béla*

Pach Zsigmond Pál és N. Kiss István: Gazdaságtörténet. I. rész. A Magyar Iparoktatási Főigazgató kiadása. Budapest, 1947. 2. kiad. 1948.

A szerzők igen nagy munkára vállalkoztak. Tankönyvet, még hozzá marxista tankönyvet írni esti iskolák napi munkában elfáradt hallgatói számára súlyos feladat. Az ilyen célt szolgáló írásnak nemcsak élvezetes, könnyen érthető olvasmánynak kell lennie, hanem úgy kell elmondania a marxista történeti alapfogalmakat, hogy azokat nem marxista képzettségű tanulók is nélkülözés nélkül felfoghassák. Már pedig a marxizmus nehéz és mély gondolkodást igénylő tudomány. Ahhoz hogy valaki középiskolai tankönyvben el tudja magyarázni az alapvető kérdéseket és fogalmakat, igen képzet marxistának kell lennie.

A két fiatal történész becsületére legyen mondva, hogy a vázolt feladatoknak becsülettel megfelelt. Mintaszerű könnyedséggel, világos, érthető mondatokban, színesen megírt szövegben kapja a tanuló az emberi gazdálkodás történetét kezdettől a XV. századig. Nem feledkeznek meg a szerzők arról sem, hogy a maga helyén mindig rámutassanak a gazdaság-társadalmi alépítmény szerkezeti változásainak a politikai, vallási és szellemi életterületeken bekövetkezett változásokra gyakorolt hatásaira. Szépen kiemelik az egyes

korok nagy egyéniségeinek történeti szerepét is úgy, hogy mindig megmutatkozik eme nagyságok tevékenységének a gazdaság-társadalmi viszonyoktól való meghatározottsága. A folyamatos, jól tagolt és közepes hosszúságú mondatokba formált előadásból a tanuló szinte észrevétlenül megismerkedik a társadalmi formák fejlődésével, a termelőerők - és termelőviszonyok változásának különböző területekre gyakorolt hatásaival és ezzel nagyban hozzájárul a könyv sok eddig közkeletű helytelen nézet eloszlatásához. Az arányos mondatelcszús különös érdeme a könyvnek. Túlságosan rövid mondatok szaggatottá tennék az előadást, túlságosan hosszúak nehezen áttekinthetővé. A szerzők által alkalmazott közepes hosszúságú mondatfűzés a legszerencsésebb megoldás. Az a néhány hely, ahol ettől a gyakorlatságtól eltértek, az új kiadásban kiküszöbölhető lesz.

Mérei Gyula

Fekete István: Csi. Történetek állatokról és emberekről. Új Idők.

Ez a furcsa című könyv már harmadik kiadásban került a magyar olvasóközönség elé. Tartalomjegyzékében is ilyen furcsa címeket találunk: *Hu, Kele, Vuk*, stb., illusztrációi meg csupa állatokat mutatnak s így az első pillanathon azt hihetni, hogy ifjúsági könyvvel van dolgunk. Mihelyt azonban a könyv címét adó elbeszélést, a *Csi*-t olvasni kezdjük, legott kiletszik, hogy ez a fecskékről szóló bájos történet felnőtt olvasóknak van szánva. Megkap bennünket az a meleg érzés, melyet egy fecsképárnak, *Csi*-nek, a férjnek és *Vit*-nek, a feleségnek tiszta költői eszközökkel elmesélt, emberi sorsokat példázó szép története kelt bennünk. A feckepár egymást féltő szeretete, a férj gondoskodása, az urát csodálattal néző asszony rajza, gyengédhangú, finom társalgásuk (amikor *Csi* és *Vit csivitelnek*), igazi, tiszta élvezetet szerez számunkra. — A *Hu*, a *Kele*, a *Vuk* című elbeszélések is állattörténetek, amelyekben hasonló hangulatot, helyzeteket és képeket találunk a bagolyról, a gólyáról, a rókárol. Az elbeszélésekben szereplő többi

állat neve is találó, hangutánzó rövidítés, pl. *Szi*: kígyó, *Cin*: egér, *Nyau*: macska, *Gege*: liba, *Vahur*: kutya, stb. Megállapítjuk, hogy az állatokról így, ilyen szépen, ilyen meleg érzéssel csak az írhat, aki alaposan ismeri és nagyon szereti őket. Minden elbeszélés arról tanuskodik — az emberekről szólók is —, hogy frónk a falut, a falusi életet, az állatokat, embereket és a nagy természetet örök szépségeivel ismeri és ábrándosan tiszteli. A természet képeinek, az évszakok változásainak, a napkeltének és napnyugtának szemléletes festője, sokszor „lelke édes, mély mámorba szédül a természet örök szépségétül”. Néhány példát ideiktatunk; pl. a napkelté: „A habok fodra felérebber csillan, a hajóról lefolyt a sötétség és ekkor, mint széles kiáltás, végigvágott az ébredő vizen arany vesszőjével az első nap-sugár” (11). A naplemente: „Lefelé hajlott a nap. Búcsúzóul betekintett még az erdőbe, hol hosszúra nyúlt az árnyék és a szelidszemű gerlék hal-kan kurrogtak. Vörös fényben úszott a fák dereka: hazafelé zümmögtek a méhek és csengő madárdal fuvalózott ezer hangon. Aztán halkult az ének és amikor túl a dombon üszkös felhőhamú maradt az égő fény helyén, már csak a feketerigó nótázott tavaszos jókedvvel” (127). Évszak-változás: „Haldoklott a nyár. Reszkető fejével búcsút intett még a fecskének, de esténként már borzongott és szemé sarkában megült a könny, mert az erőtlen nap nem tudta felszárnítani. Egy reggel aztán lehúnyta szemét. Arca békés volt, mint azoké az embereké, akiknek az életük és hitük egy. Ravatalát körülállta millió kikerics és ezüst szemfedőt borított rá a dér” (69) stb. A természet képeinek ilyen költői leírásait a könyvnek csaknem minden lapja dúsan ontja, úgyhogy sokszor úgy érezzük, hogy prózában írt költeményeket olvasunk. Ebbeli hitünkben megerősítenek a költői nyelv színpompás kifejezései, díszítő jelzői, sőt a gyakori alliterációk is: a susogó sásten-gerre szürke sóhaját rálehelte az alkony; az egykedvűen lépkedő csacsi-

kon csengők csilingeltek; az istállóban döngve doboltak a lovak; Andó-kék kéményén kelepelve köszöntik a reggelt Kele és párja; a visszhang dadogva dobálózott a csattanásokkal; a levegő simogatva suhint el mellettük; a nagy csendbe csattogva vágott bele a rigó izgatott kiabálása, stb. A könyv kétségkívül élvezetes olvasmányt nyújt és kellemes perceket szerez az olvasóknak.

Nagy István: Nincs megállás. Két kis regény. — Nyugat kiadása, 1948.

Az asztalossegédből lett kiváló munkásirónak ez a könyve a címül írt regényen kívül még a Földi Jánost bekapta a város c. kis regényét is tartalmazza. Mindkettő az író indulásának, kezdő korának terméke (1932—1933), és e kiadás előtt nálunk ismeretlenek voltak. A ma már széles körben ismert és méltányolt népi írónak jellemző jelességei, pompás íráskészsége és népies szókinésbeli gazdagsága még csak csirájukban és jövőendő ígéretekben mutatkoznak meg ezekben a regényekben. A könyvhöz írt előszóban maga az író is kiemeli, hogy ezek „az első írásai csett-botló gyerekek a nagyemberek tulajdonságaival”. A könyv a romániai munkásmozgalom erdélyrészi leírását adja. Azt mutatja be, hogyan lesz a faluról a városba sodródottakból „a fasizmushoz durvuló kapitalizmus” elleni harcban a földalatti mozgalom hatása alatt öntudatos munkás. A regényekben gyári munkások, kispolgárok, kisipari mesterek és segédek, szegényparasztiak elevenednek meg előttünk regényes formában, de élő valóságban. Jellemezni, embert ábrázolni írónk már ez első szegényben is tud. Izgalmas sokhelyütt túlfutott hangulat járja át a könyv sorait. Érdeklődéssel kísérik a regények alakjainak, legfőképpen a Krisán testvéreknek, a kis iparos asztalosmesternek és öccsének a lakatossegédnek sorsát, akikből külön-külön utakon és módon, de egyaránt öntudatos, mozgalomvezet-szervezett munkás lesz.

Írónk kezdő regényeinek szókinéséből még keveset meríthet a nyelv búvárlója. Még nem jutott uralomra

bennük az izes erdélyi népnyelv. Legjellemzőbbek az „el kell menjek“ féle mondat szerkezetek, melyek gyakoriságuk miatt szemet szúrnak: a munkásság le kell rázzon a nyakáról minden terhet (126), az uramnak is kellene vigyek tejet (87), korán neki kellett fogjál gondolkozni és dolgozni (97), a rendőr le kellett állítsa a forgalmat (104), a kapitalizmus a piacait kell féltse (123), a hónapot nem muszáj kitöltse (120), stb. — Egyes goromba káromkodások és drasztikus szólások is meglehetősen gyakoriak a könyvben, pl. Az istenit a fejnek! (11). Az istenit, hol a zsebkendő? (60). Az anyjának az úristenit! (83). Hű, az úristenit, — csapkodta az asztalt a párttitkár (155). Mi az úristent vallott? (75).

A kitűnő népi írónak mai könyvei ehhez az első könyvhöz képest nagyon nagy fejlődést mutatnak. Ez a könyv élénken bizonyítja, hogy a goromba, drasztikus kifejezések használata egymagában még nem teszi a stílust — a realista regény stílusát sem — népivé. A népi regényírásnak az igazi, hamisítatlan népi szókincsével, a népi gondolkodás- és kifejezőmódot híven tükrözlető népi mondatfűzéssel, a népi stílust olyanmilyre jellemző fokozó, nagyító, túlzó jelzőkkel és népi szólásmódokkal kell élnie. Mindez — amiben Nagy István ma nagy — hiányzik még e kezdő regényeit magában foglaló könyvéből. Ennek ellenére is ajánljuk a könyv elolvasását mindenkinek, aki Nagy István írói fejlődését meg akarja ismerni.

Nagypál István: Börzsönyi hó. — Franklin-Társulat.

Ez a könyv egy széleslátókörű, nagyműveltségű író hat különböző tárgyú kisebb elbeszélést foglalja egybe a Börzsönyi hó című hosszabb elbeszélés társaságában. Mindegyik elbeszélés arról tanuskodik, hogy íróknak kitűnő tehetsége és elbeszélőkészsége van a legkülönbözőbb témáknak megírására, de legfőképpen a legmaibb tárgyakkal legmaibb nyelven való előadására. Nagypál István, akit Budapest nem felel című

regényéből ismert meg az olvasóközönség, ennek a novelláskönyvnek elbeszéléseiben is érdekes, könnyed, sima, vonzó, színes előadásával vonja magára a figyelmet. Mindegyik elbeszélésben kellemes, szórakoztató olvasmányt lelünk. Különösen elmondhatjuk ezt a címet adó hosszabb novelláról, amely György és Anna, a modern fiú és lány lelki viaskodását festi egy börzsönyi téli kirándulás, egy kalandos és izgalmas útúra keretében, vonzó és magávalragadó érdekességgel. Írónk nyelve és stílusa színes, szemléletes és mindennek fölötte mai, sőt, ha kell, a legmaibb. Lépten-nyomon ilyen szavakat olvasunk: *flört(öl)*, *intellektuel*, *intellektuális*, *smokk(ság)*, *morfondíroz*, *jamppec*, *túrapartner*, *Fradi-drukker*, „nem vagyok rámenő“, „egyhangúbban zakatolt a busz“, „csizmás parasztok néztek a busz után“ (=autobusz) stb. Alvilági szavak is előkerülnek: *srenker* (=betörő), *macskós* (=kassza-fűró).

Prohászka János

Gorkij: Ember születik. Szikra.

Gorkij kétféle írói ismer. Olyanokat, akik „az írói hivatást összekeverik a szabómesterséggel, tőt használnak toll helyett s fantáziájuk szövetéből kosztümöt készítenek, hogy vele az igazságot eltakarják.“ És olyanokat, mint ő, akik az igazságot fenntartás nélkül felfedik. Gorkij így ír önmagáról: „én szigorú realista vagyok, elképzeléseim, novelláim szigorú, nyers, sőt goromba igazságát elismeri minden kritikus, aki csak tud olvasni.“ Ennek a művészi magatartásnak bemutatására az Ember születik című novella két gazdag szemléltető anyagot gyűjtött össze.

Gorkij novelláinak valóságábrázolásában két elem adja az objektív igazság teljes képét: az egyéni életfolyamatok cselekvéseinek és történetéseinek sokoldalúan és zsúffoltan megrögzített pillanatai — és a megfogalmazottan jelen nem lévő, de torzító-alakító hatásában állandóan ellenőrizhető: kapitalista társadalom. Bennük az igazság felderítésének írói megoldása — Lukács György

megállapítása szerint — úgy jelentkezik, hogy Gorkij tudatosítja: ime, ez a történet „egváltalan lehetséges” volt. Csak a cári kapitalizmus égboltja alatt szülelhettek meg ezek a novella-hősök és helyzetek: Gavrila, a romlatlan parasztlégény, aki kikötőtolvajjá züllik és hogy földet vásárolhasson, a gyilkosság szándékát is vállalja (Cselkas); a csepűszaggató Maska, aki természetes életfeltételenként ragaszkodik a fizikai és erkölcsi pocsolyához (Pusztító fájdalom); a várandós árjeli asszony, aki férfi-segítséggel bokrok alján hozza világra gyermekét (Ember születik). Ezek a magános emberek öncélúnak tekintik az életet és szinte valamennyiükre érvényes Gorkij ítélete: „Szánalmas elbizakodottságukban önmagukat tartják a saját sorsuk kovácsának...” Akár a nyomor, akár az unalom szabta ki életformájukat, nem egyszer megfeneklenek abban a tudatban, hogy földi létük szép és eleve elrendelt. „Az ember élete néha annyira nyomorúságos — írja Gorkij —, hogy akaratlanul is kénytelen becsülni a saját hibáit és nekik élni, sőt azt lehet mondani, hogy az emberek gyakran csak az unalomtól romlanak el.” A vasgyűrű Artyom a tolvajok és matrózok bűzös lebuji-világában otromba öntetszeggel, szájatátásra is lusta-lomhasággal éli féktelen Sámson-életét (Kain és Artyom).

Gorkij novellái a társadalmi hátteren túl a jövő felé is mutatnak. 1905 január 9-ének véres vasárnapján a burzsoázia árulása gyilkos csapdába csalta a hiszékeny munkástömegeket. Ezen a napon az elmúlás és keletkezés dialektikus találkozásából már előre érzékelhető a nagy orosz forradalom szocialista győzelme. Ezen a napon „meghalt” a cár s vele együtt az ázsiai tőkés rend uralma és tudatossá kezd válni a munkáosztályban a gondolat: az embernek joga van az élethez, szabadsághoz, munkához (Január 9). Gorkij novella-hőseiben azonban már e kollektív ráeszmélés előtt is megvolt a szabadsághoz, az emberi méltósághoz ragaszkodás vágya, de csak

egyéni életük szűk korlátai között, elszigetelt és kényszerű osztályhelyzetük területén, nyers és ercendő alaktalanságban, távol minden szociális eszmétől és egyetemes embertől. Lojko öserőtől duzzadó szenvedélye ezt a belső akaratot tükrözi, ha mindjárt a nő-hatalom viszonyában is (Makar Csudra) és a rege Larrájának büszke, gyilkos szilajtsága is ide nyúlik vissza (Izergilj anyó). Ezeknek az embereknek el kellett jutniuk a nagy felismeréshez, hogy végül az emberiség sorsáról, „a társadalmi rend újjászervezéséről, politikai feladatokról” gondolkozzanak (Egyszer összel). Csak a forradalom megváltó ereje emelhette ki őket számkivetett, csavargó, mezítlábas, izzásos, heleg, erkőlcstelen helyzetükből. Mert, „...ha a társadalom elnyomorítja az ember lelkét, nem várhat tőle irtalmat maga iránt. Az embernek joga van a bosszúra — ezt a jogot a társadalom adja neki” (A sárga ördög városa).

A novellákat Makai Imre fordította. Főlényes műfordítói-nyelvi tudatossággal és lelkiismeretes írói igénnyel biztosította a fordítás szépségét. A „lírai hangulátú tájfestés”-ekben ép úgy, mint a legsajátosabb életmozzanatok megjelenítésében széles tájékozottsággal aknáztá ki a magyar nyelvkincset: például az éjjeli ör... kiköpött, hangosan *harákkolt* (16), az indulásra készen *kajtoló*... hajók fűtyülnek (46), az eső *nekiveselkedett* (82), (a favágó mesélni kezdett) egy *kányabangita* bokor mellé heveredve (198), (bábút vásároltam és) ha leültem valahová, elővettem a *szeredásból* (211). Egyik-másik tájszavunkat legritkább jelentésében használja: pl. így éltünk... a nagy kőház *padmalyában* (125; a szó csak Szatmár-Háromszék megyében földbe vájt pincszerű gödör, verem) vagy a tájszó jelentéstartalmát kibővíti: pl. (az ifjú hatalmas karokat akar, hogy) mindent szemét- és romhalmazzá *kutyuljon* (118; a szót 'kotorász, keresgélve vájkál, éltel kavargat' jelentéssel szótározták). Néhány szót jegyzettel kísér; de a *kvász* magyarázata csak a 170. l. jelenik meg,

holott a szó már a 22. l. előfordul; a *kagál* (a zsidó község héber neve oroszos kiejtésben) és a *cherem* szó (kiátkozás, egyházi átok) is megjegyzésre szorult volna. (165). A köztudatban még mindig Istóczy Győző hamis értelmezése él: *kagál* 'világ hatalomra törő titkos zsidó szövetség'. A nem ismert fogalom csonkává teszi ennek a hasonlatnak kép-értékét: (úgy cipeli magával), mint a heringet a sós lébe, a *tuzlukba* (239; vö. orosz тызлык 'Salzbrühe, Salzke'). *Zsoldos Jenő*

Gorkij: Az Orlov házaspár. Szikra regénytár.

Gorkijnak ez a kis regénye igazi remekmű. Tárgyát Gorkij az életből merítette, ismerte regényének mindkét szereplőjét. Orlov szegény cipész volt, nyomorult pinceodúban lakott feleségével. Kilátástalan életük megmérgezte mindkettejük lelkét, Orlov ivásban keres feledést, s részegen mindig megveri feleségét. Kolera-járvány tör ki, egy fiatal orvos vizsgálatot tart náluk is, és kedvessége, embersége az első derűs pillanatot viszi a sötét lakásba. Ekkor elhatározza a házaspár, hogy jelentkezik ápolónak a kórházban. Mindketten nagyszerűen végzik munkájukat, s már úgylátszik, hogy a közösség szolgálata egész életüket megváltoztatja, s megtalálják életük célját. Azonban csak az asszony erős lélek, ő végleg tud szakítani a múlttal, a férfi nem talál kilátást a szabaduláshoz, visszaesik régi természetébe. Magával akarja vinni feleségét is a régi életbe, de az asszony képtelen volna a régi életet folytatni, nem követi férjét, szakít vele. A járvány elmúltával egy cipésziskola tanítónője lett. Mesterségét nagyszerűen tanítja, az inasokkal szeretettel bánnik, szóval megfizethetetlen munkáért. De ez sem elégíti ki. Mivel volt férje bántalmazásai következtében gyermeke nem lehet, két árvaát fogad magához, s szűköss keresetéből vállalkozik azok eltartására is. Trenschnyi-Waldapfel Imre fordítása a legjobbak közé tartozik.

Katájev: „Én, a dolgozó nép fia...” Szikra regénytár.

„Én, a dolgozó nép fia...” E szavakkal kezdődik a szovjet katona esküje, ezeket a szavakat választotta Katájev, a nagy szovjet regényíró kis remekműve címéül, pedig ezt az esküt nem is ő teszi le, hanem fia, aki tulajdonképpen nem is szereplője a regénynek. Csak a befejezésben ismerkedünk meg vele, a Vörös-téren tartott május elseji díszszemlén, ahol a történet két hőse boldog, meghatótt tanuja akar lenni gyermekük első nyilvános szereplésének. S ez a felemelő jelenet egy negyedszázaddal a regényben előadott események után történik. Maga a regény pedig arról szól, min megy keresztül ez a nagyszerű emberpár, míg egymásé lehet.

A történet a Kerenszkij-féle forradalom idején kezdődik, mikor a frontok már bomlanak, a katonák belefáradva a hosszú és értelmetlen háborúba, haza akarnak térni. Szemjón Fjodorovics Kotkó tüzér is hazaindul, de csak akkor, mikor volt kinek átadnia ütegét. Alig várja, hogy hazatérjen, ahol édesanyja és kishúga várja. Mint Petőfi a Füstbe ment tervben, szépen kigondolja, miként fogja meglepni rég nem látott anyját. De mikor kinyílt az ajtó s kilépett anyja, csak annyit tudott mondani: „Mama!” Aztán megegyeszer mondta, majd „hozzáugrott, megragadta csontos vállát és orrát odanyomta az asszony ingéhez, melyből bárányszag áradt. A katona sírt, mint egy gyermek.”

De szerelme is van otthon, egy gazdag kulák leánya, kit a gögös apa ígérete ellenére sem akar az egyszerű parasztlégenyhez adni, pedig neki köszönheti életét. Sőt, mikor rákényszerítik ígérete beváltására, amint a német betolakodók a kis ukrán faluba érnek, kiszolgáltatja nekik, s a visszatért földesúrhoz akarja erőltetni akarata ellenére leányát. A hős ukrán partizánok azonban kiverik a németeket, s a két szerelme sok harc és szenvedés után mégis egymásé lesz. A regény egyik legmeghatóbb jelenete, mikor Szemjón viszontlatja ütegét. „Szemjón, vállával a keréken, ráborult az ágyújára és a

szíve úgy vert, hogy majd kiszakadt a melléből. Minden jelet megismert és megszámlolta a golyóvédő minden karcolását, ahogy az anya ismeri és számontartja gyermeke minden vércsöppjét.“

A történeten kívül remek néprajzi jeleneteket is magába foglal a regény, valóságos néprajzi tanulmányokat egy nagy író tehetségével megrajzolva. A leánykérés, az eljegyzés, a kézfogó, a háztűznézés leírásai nemcsak az etnografusok figyelmére méltó részletek, hanem valósággal iskolakönyvekbe kíváncznak. Kóbor Noémi fordítása, néhány kisebb hibát nem számítva, valóban elismerést érdemel.

Martin Andersen Nexø: Sorsjáték. Szikra.

Két kisregényt tartalmaz a kötet, de éppen olyan remekművek, mint Nexø nagy regényei, pl. a Szürke fény vagy a Hódító Pelle. Mindkét kisregény hősei kőfejtők, akik nehéz munkájukat a legnehezebb körülmények között végzik, nyomorúságos munkabéért, amely nemcsak rendes lakásra, de még megfelelő táplálkozásra sem elegendő. Az egész kérést jó, ha elég a családfőnek, a feleségnek és a gyermekeknek már csak az éhezés jut osztályrészül. Nem csoda, ha az anya mindkét műben, mintha ismernék egymást, így sóhajt fel: „Ó, az Úristen siet gyermeket adni a szegénynek, de hogy a gyermeknek legyen mit ennie, arról nem gondoskodik.“ Nem csoda, ha a gyermekek egymásután pusztulnak el. Az egyik kőfejtő sorsjeggyel próbálkozik, hogy lehetetlen helyzetéből kiszabaduljon. Az utolsó húzáson végre nyer, de akkor már nincs meg a sorsjegy, azt tette fel a kártyára, s elvesztette. Nincs más választása, a kővel együtt felrobbantja magát.

A másik kisregény címe: A szerencse. „Magastermetű lovas közeledett az országúton, dél felől. Széles, szürke köpenye beborította a lovat is. Csak a fej meg a négy lépegető láb látszott ki.“ Ez volt a Szerencse, legálább, mikor megkérdik a nevét, így mutatkozik be. De tulajdonkép a Halál volt. Ezzel akarja az író jel-

képezni, hogy a szegény embernek a halál a szerencséje. A kőfejtő a síkságról álmodozik, ha ott neki kis földdarabja volna, s megszabadulhatna a sivár köröngtegtől. Ő is találkozik a Szerencsével, de mintha érezné, hogy ez a Halál, s mikor elhelyezi a robbantószert a kifűrt sziklában, érzi, hogy minden hiába, nem tud biztos helyre jutni. A robbanás messzire hajtja, élet és halál közt lebeg. Az orvos mégis visszahozza az életbe. S neki valóban szerencsét hozott a Halál. Éppen akkor hozzák törvénybe a munkásbiztosítást, s a kapott kártérítésből vehet egy kis földet a síkságon, s ha nyomorék is, álma megvalósul. A szegény embert hát csak ezen az áron érheti szerencse. Nehezen tudják ezt is elhinni. „A szegénnyel akármilyen történi, az mind csak baj és fonákosság... Aki szerencsétlenül járt, az büntetést fizet.“ Nem tudják elhinni, hogy a törvény a szegényre is érvényes. „Nehéz elhinni, mert túlságosan új és szokatlan volt. De talán új igazság költözött a földre.“

Ki kell emelni G. Beke Margit fordításának magyarságát és költői szépségét, amely messze kiválék a sok rossz fordítás közül.¹ *Komáromi Jenő*

Grin: Délről fúj a szél. Új Magyar Könyvkiadó.

Elmar Grin regényének hőse Einari Pitkäniemi, a küszködő nincstelen fiún paraszt közül. Az ő életén keresztül bepillantást nyerünk egy meglehetősen bonyolult paraszt-társadalomba. Azért bonyolult ez a társadalom, mert nemcsak a szegények-gazdagok egyszerű kategóriáiból áll. A mezőgazdasági munkások osztálya ugyanis önmagában is eléggé változatos és tagolt abból a szempontból, hogy munkabérük fejében milyen jutásban részesülnek. Egy tekintetben azonban mindnyájuk sorsa közös: teljesen ki vannak szolgáltatva gazdájuknak. Az pedig:

¹ A *Lonicera* növénynek egyszer régi latin nevét használja (*caprifolium* 53), máskor lefordítja *kecskelevél*-nek (55). A nyelvújítók ezt *lonc*-nak nevezték el. Veszelszki 1798-ban megjelent fűvészkönyvében *Ketske szakáll fű, Iszolaq, Szulok* nevét közli (124).

„mindegyik maga szab törvényt magának“ (25).

Einariban semmi rendkívüli tulajdonság nincs. Legfeljebb testi ereje nagyobb az átlagosnál. Egyébként olyan, mint sok száz más parasztember: jóindulatú, jóhiszemű és végtelenül türelmes. Rendjénvalónak tartja, hogy 25 évig dolgozzék más földjén és saját használatára még csak bérbe se kapjon egy sávocskát sem. Pedig a maga módján művelt: ír, olvas, rádiót is hallgat — azonban gondolkodása primitív, nem önálló. Nem néz a dolgok mélyére, amit ötven-tizen állítanak, arról elhiszi, hogy igaz és helyes. Nagy időnek kell eltelnie, s a két háborút is át kell szenvednie, hogy gondolkodása gyökeresen megváltozzék. Be kell látnia, hogy az a világ, amibe gyermekkorá óta belenőtt, éppen az, amit méltányosnak, jogosnak tanítottak neki, az a tarthatatlan, az igazságtalan állapot. A regény végére új megvilágítást, új értéket kapnak Einari számára a dolgok és az emberek, hiszen máshogyan, máshonnan nézi és látja őket. Einari egész világnézete szemünk előtt tesz teljes fordulatot. Nem gyors ez az elmozdulás; talán a föld forgásához hasonlíthatnánk, melynél szintén csak a mozgás eredményét észlelhetjük: hogy megvirradt. A regény (fordítás) stílusa alkalmazkodik a tárgyhoz és kiegészíti: egyszerű, világos, reális. Az egész cselekményt Einari szájából halljuk, s szavai híven tükrözik a kemény munkában élő ember gondolkodás- és látásmódját. Tárgyilagos megfigyelő. Leírásait nem díszíti képekkel, de éppen ezért minden során a valósággal való szoros kapcsolatot érezzük. Olvasója számára eleven élménnyé válik Einari meghitt családi köre, kezdetül végighúzódik a regényen ez a kemény munkában élő ember gondolkodás- és látásmódja. Tárgyilagos megfigyelő. Leírásait nem díszíti képekkel, de éppen ezért minden során a valósággal való szoros kapcsolatot érezzük. Olvasója számára eleven élménnyé válik Einari meghitt családi köre, kezdetül végighúzódik a regényen ez a kemény munkában élő ember gondolkodás- és látásmódja, amit nem tud megsemmisíteni még a háború borzalmas crescendója sem.

H. Kiss Judit

Wilder: Caesar. Regény. Angolból fordította Németh László. Révai.

Ennek a regénynek teljesen elhibázott történelemszemléletéről és meghökkenítő tárgyi tévedéseiről nem ez a folyóirat hivatott lerántani a

leplet. Elég ennyit mondanunk: a regény főhősének, Caesarnak környezetében olyan emberek szerepelnek, akik a cselekmény idején, 45–44-ben már legalább másfél évtizede halottak voltak. Ez a Caesar s egész társasága minden ízében amerikai; a hang, a magatartás, az életforma, a társadalom — merőben idegen az ókortól, de természetesen messze esik a valóságtól is. A műnek semmi köze a realizmushoz: a levegőben lóg, papirosízú; az író rég levitézlett kategóriák szerint szemléli az életet és a történelmet.

Néhány vaskos tárgyi tévedést futtatban mégis szóvá kell tennünk. A római nők sohasem viseltek férfinevet, kettős nevet meg éppen ritkán, de természetesen akkor is nőnemű alakban (Caecilia Metella). De teljes tájékozatlanságra vallanak az ilyen — Wilder-alkotta — nevek: Clodia Pulcher, Aemilia Cimber, Calpurnia Piso, Fulvia Manso, Livia Dolabella. — A fordító is felelős az ilyen hibákért: Julianus törzs, e h.: Julius-nemzettség; Pharsalia, e h.: Pharsalos; Octavius, e h.: Octavianus; appiai út, e h.: Via Appia; és az ilyen érthetetlen szellemességekért: vén Sascsőr; Dodo; Didja; Krokodidja; Kecskés külváros; Szőnyeg-rend; Piramidális öfelsége, és még sok efféle idétlenségért. — Teljesen a fordító felelős a Catullus-versek rossz és hamis latin szövegéért és „saját“ magyar fordításáért: mi szükség volt ezekre a dadogó és kezdetleges magyar Catullus-versekre, mikor ott van Deveserri Gábor ragyogó fordítása?

Az olvasó azonban csak akkor lepődik meg igazán, mikor a fordítás híg és ócska szellemeskedésein („Krokodil kisasszony“; „az Eres Örtől húz évdíjat“ stb.) túl egész sor zagyvasággal találkozik („csak a te zöldbajszosaid és Catilina özikéje“; „kavicsok és kagylók keringenek, amelyekre ez van írva XX/C/M“); ezeket még a filológus sem értheti; amerikaiaknak való zagyvalék ez. Azonban mindez semmiség a fordítás magyarságához képest. Németh László magyar nyelvét és stílusát, amelyet ebben a fordításban alkalmaz, két csoportba szedett szemelvényekkel jelle-

mezzük: a) magyartalanságok és modorosságok; b) stílusvirágok.

Magyartalanságok és modorosságok, amelyek ritmikusan (és valljuk meg: bosszantó módon) visszatérnek: a számára, a számomra; mindben, mindet; jobb szeret (= jobban szeret); kiköpni (= köpni); egyedül azért (= csak azért); egész megszerettem, egész véletlenül; beszélgetésekkor; szívszakajtó; mikor volt rajt gazdám a nyavalyatörés; rajt leszek; mások balekjei voltak; ne legyenek jó közérzetem és elégedettségem balekja; báty és nővér; kéne. Idetartoznak a helytelen egybeírások: éppolyan, lényegszerint, mégjobban, főlémhajolt, mindakettő; továbbá az egy helytelen használata: egy kőgát emelése, egy arany táblácska; az ige-nevek idétlen használata: a fiatal emberek jócskán beiva lármásakká váltak; Charmiant is magammal vive; részegre iva magukat; el vannak véve; az ikes igék fitymálása: iránta... viseltetk, vígasztalódjak, megbotlok, kételkedsz, gondoskodszt; viszont: könyörgöm; végül ez a kirívó németesség: ez *egyfajta* örület benne (eine Art Wahnsinn), *egyfajta* kiegyezés, *egyfajta* gyönyörrel hallgaltam.

Stílusvirágok: foglalatosságaink egyetlen ember teljhatalma alatt el vannak véve tőlünk; a nővérem a lábat sem adja ide; napnyugtai (= esti) imájukat; a tillakozások *halma* sem győzhet meg; átúszni a Tiberist egy fönttartott macskával a kézben; Caesar ilyen *azonnai* mindenben; hogy ezt megtanítsátok *nekünk*; *asztalfölötti* társalgás; vagy a *Senki-ittcsak-füst*, Aristophanes szava a Daraszakból; Odysseus *megsüketítette* fülét a szírénekre; hogy *mennek a dolgok* Clodia házánál, stb. stb.

A regény az amerikai átlagközönség szellemi színvonalához mért híg és kontár locsogás. Wilder Caesarja arisztokrata (!), maga fűti az összeküvést, tele van halálvágygal és pesszimizmussal; Kleopatra kispolgári, pletykázó vidéki amerikai nő; a szerzőnek sejtelve sincs az igazi Kleopatra világpolitikai terveiről. Regényében a római társadalom élettelen: néhány ember reggeltől estig mást

sem tesz, mint ezt a regényt szövögeti; igazi ember nincs benne, s főleg a nép hiányzik belőle.

A fordító a műfordítás legegyszerűbb fogásait sem ismeri; teljesen gyakorlatlan; többnyire szóról-szóra fordít s ezért van tele magyartalanságokkal; ezért nem ismeri fel az anglicizmusokat. Magyar stílusa teljesen idegenszerű: rossz angol szöveg magyar szavakkal.

A könyv is, a fordítás is méltatlan a mai magyar könyvkiadás színvonalához.

Márton Dezső

Bihari Klára: Új Tündérország. Új Idők.

Valóban új tündérország, mert nem a ködpárás távol aranyfüstjében lebeg a gyermek előtt, hanem általa a kisolvásó megtalálhatja itt a földön a valóság tiszta napfényében. Megtalálhatja, ha már gyermekkorában megérti és megtanulja azokat az igazságokat, amelyekre ez a könyv tanítja. Reális tanítómesék a Bihari Klára meséi és mégis foglalkoztatják a gyermek képzeletét. Ahogyan a bűbájós öreg óra porcelánfigurái, a parasztlányka és a munkáslegényke negyedóránként epekedve kerülgetik egymást, míg egyszer az idők végtelenségén belül mégis összekerülnek, olyan mesebeli munkás- és parasztegység ez, amelynek még a valóság sem teremthet különbet. S ha elolvassa a gyermek a kis kínai Csanghi-nek történetét, aki már egész kis korában kint dolgozott az iszapos rizsföldeken és meg kellett hálnia, mert egyszer valóban jól akart lakni a finom, illatos rizssel, akkor bizonyára megérti a paraszt földhétségét és a földosztás nagyszerűségét. Épp így megtanulja e könyvből a faji gyűlölet és a háború esztelenségét. Végül a Tündérországba bekérekedő gyermek azt mondja: „A ti hazátok a föld és ott is kell maradnotok, de rajtatok múlik, hogy a ti hazátokból is Tündérország váljék.” Igen! És rajtunk is, hogy milyen könyvet — pl. ilyet — adunk gyermekeink kezébe. (Kár, hogy a kiadó elfelejtett tartalomjegyzéket készíttetni a szép könyvhöz!)

R. Simonyi Ilona

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

H. Grundström: Lulelappisches Wörterbuch. Fasc. 4. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. — B. Collinder, J. Aavik, O. Looorits: Rootsi-eeesti abiraamat. Teine trükk. Uppsala 1944. — B. Collinder: La parenté linguistique et le calcul des probabilités. Uppsala: 1947. — P. Siro: Puhumista merkitseväät verbit itämerensuomalaisissa kielissä. Helsinki 1949. — A. Turunen: Kalevalan Sanakirja. Helsinki 1949. Suomalainen Kirjallisuuden Seura. — FF Communications: 133. W. Ruben: Ozean der Märchenströme. I. Die 25 Erzählungen des Dämons. 1944. 134—135. A. V. Rantasalo: Der Weidenge im Volksaberglauben der Finnen. 1945—47. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki. — K. Viikuna: Työ ja ilonpito. Otavan Kulttuurisarja. Helsinki 1946. — L. Kettunen: Tieteen makamiehenä. I. II. Porvoo-Helsinki 1945—48. — K. Vala: Suomen kansan satuja. Kuvittanut: T. Tapiovaara. Helsinki 1946. — K. K. Bergroth: Hymyle kanssani. Pakinavalikoima. Helsinki 1943. — Suomen kansan murrekirja. Itämurteet (Kotikielenseura ja Sanakirjasäätiö, 1945, Helsinki). — Nirvi-Hakulinen: Suomen kansan Sananparsikirja. Kuvittanut: Erkki Tuomi. (Werner Söderström, 1948, Helsinki). — L. Kettunen: Hauptzüge der Livischen Laut- und Formen-geschichte. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 1947. — R. E. Nirvi: Die Erscheinung des Tabu als Wortgehaltliche Faktor. Studia Fennica V, 3. Helsinki, 1947. — A. Sovijärvi: Die gehaltenen, geflüsterten und gesungenen Vokale und Nasale der finnischen Sprache. Publicationes Instituti Phonetici Universitatis Helsingiensis. 1938. — P. Pohjanvalo: Salmin murteen sanakirja. Helsinki, 1947. — A. Penttilä: Suomen kielten ääne, ja oikeinkirjoitusoppi. (Suomen kielipöytä I. W. Söderström, Helsinki, 1948). — Olli: Hölmöläiset. Suomen kansan tarinoita Hölmölän väen elämästä ja seikkailuista. Suomalainen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1924. — E. Sinervo: Viljami vaihdokas. 1946. Toveri älä petä. 1947. Vuorelle nousu. 1948. Tammi, Helsinki.

Impreuna. Almanah Literar. Együtt Irodalmi almanach. A R. N. K. Írószövetségének Kolozsvári Tagozata. — Horváth Imre: Amit az idő parancsol. Válogatott versek. — Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér. Regény. — Füllentő Gergely és más mesék. — Horváth István: Jegenye. Ózdi népmese. Andrásy Zoltán rajzaival. — Horváth István — Sipos Bella: Az okos macska. Malozsa-völgyi és csángóvidéki népmesék. *Allami Könyvtár Budapest.*

A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, 1949. — Barta Lajos: Tegnapi ország. — Upton Sinclair: Amerikai házasság. — Gorkij: Vergődés. — Pantjorov: Napfényes mezők. — L. N. Tolsztoj: Hóvihar. — Traven: Rabszolgák útja. — Vittorini: Milánói rapszódia. — G. Marion: Az amerikai birodalom. — M. Cornforth: Tudomány az idealizmus ellen. — Soboul: A francia forradalom. — Lilley: A történelem, az ember és a gépek. — Thorez: Tanulmányok a francia forradalomról. — Alexandrov-Galaktjonov-Kruszkov-Mitjin-Mocsálov-Poszpjélov: Sztálin. Rövid életrajz. 1949. Szikra. — Puskin válogatott művei. I. Költemények. II. Elbeszélések. *Szikra-Uj Magyar Könyvtár.*

Hollós Korvin Lajos: Hátsó lépcső. — Népkönyvtár: 4. J. London: A vadon szava. 5. Gorelik: A kitüntetett gyár. — Lope de Vega: A kertész kutyája. Átdolgozta: Gáspár Endre. *Athenaeum.*

Füst Milán: Szakadékok. — Krúdy Gyula: Asszonyosságok díja. — Mikszáth Kálmán: A kis primás. — Táncsics Mihály: Életpályám. — Thurzó Gábor: Akár a vízözön. — Kuczka Péter: Hosszú sor közepén (Versek). Maxim Gorkij: Vássa Zseleznova. — Korolenko: Ítélet napja. *Révai.*

Arany László: Magyar népmese gyűjtemény. 5. kiad. — Pap Károly: Azarel. — Mérimée: Az oltári szentség hintaja. — Goethe: Iphigenia. Két-nyelvű kiadás. Ford.: Babits Mihály. — Puskin: Anyegin. Ford.: Bérczy Károly. — Vörös a nap félkorongja. Az új-görög nép legszebb dalai és balladái. Ford.: Samu János. Trencsényi Waldapfel Imre előszavával. *Franklin.*

A Szikra új könyvei

I. ELMÉLET — POLITIKA

Rákosi Mátyás:

Építjük a new országát.

512 oldal, ára füzve 15.— Ft.
díszkötésben 23.— Ft.

Lenin:

Válogatott Művek II.

1088 oldal, ára füzve 30.— Ft.
kötve 40.— Ft.

Révai József:

Élni tudtunk a szabadsággal.

700 oldal, ára füzve 22.— Ft.
kötve 30.— Ft.

Rudas László:

Materialista világnézet.

(Második kiadás.)

328 oldal, ára füzve 12.— Ft.
kötve 18.— Ft.

Farkas Mihály:

A béke arcvonala.

400 oldal, ára füzve 15.— Ft.
kötve 23.— Ft.

Lukács György:

Marx és Engels irodalomelmélete.

164 oldal, ára füzve 6.— Ft.
kötve 10.— Ft.

Kállai Gyula:

**A magyar függetlenségi mozgalom.
(1936—1945)**

(Harmadik kiadás.)

284 oldal, ára füzve 10.— Ft.
kötve 15.— Ft.

Molnár Erik:

**A magyar társadalom története az
őskortól az Árpád-korig.**

(Második, bővített kiadás.)

344 oldal, ára füzve 10.— Ft.
kötve 15.— Ft.

II. SZÉPIRODALOM

Puskin:

Válogatott Művek.

(Elbeszélések, költemények.)

1088 oldal, a két kötet ára:
füzve 36.50 Ft.
kötve 57.50 Ft.

Nagy Lajos:

A lázadó ember.

120 oldal, ára füzve 20.— Ft.
kötve 26.— Ft.

Komjárt Aladár:

Válogatott Versek.

148 oldal, ára: 7.— forint.

Gergely Sándor:

Hív az erdő.

104 oldal, ára: 5.— Ft.

6-X.

1950 JAN. 9

(9)

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILÓV-ÚT 19.

FELELŐS KIADÓ: A TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V. VEZÉRIGAZGATÓJA

A TARTALOMBÓL

<i>Beke Ödön: A Magyar Nyelvőr a Tanácsköztársaság idején</i>	118
<i>Trócsányi Zoltán: Puskin és az orosz irodalmi nyelv</i>	201
<i>Lengyel Béla: A százéves Kalevala</i>	206
<i>Gerőné Fazekas Erzsébet: A magyarok eredete</i>	208
<i>Rubinyi Mózes: Két filozófiai műszó kérdéséhez</i>	215
<i>Csefkó Gyula: Szentje napja, pohara, bélese</i>	217
<i>Moór Elemér: A szófejtés és néprajzi kutatás kapcsolatához. (II.)</i>	222
<i>Hajdú Péter: Szamojéd népek és nyelvek. (III.)</i>	225
<i>Gunda Béla: Gyimesi csángó rokonsági elnevezések</i>	231
Könyvekről	234
Magyarázatok	244
Népnyelv	267
A Nyelvőr hírei	271
Lovélszekrény	271

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Beke Ödön: A Magyar Nyelvőr a Tanácsköztársaság idején</i>	118
<i>Trócsányi Zoltán: Puskin és az orosz irodalmi nyelv</i>	201
<i>Lengyel Béla: A százéves Kalevala</i>	206
<i>Gerőné Fazekas Erzsébet: A magyarok eredete</i>	208
<i>Rubinyi Mózes: Két filozófiai műszó kérdéséhez</i>	215
<i>Csefkő Gyula: Szentje napja, pohara, bélese</i>	217
<i>Moór Elemér: A szöfejtés és néprajzi kutatás kapcsolatához. (II.)</i>	222
<i>Hajdú Péter: Szamojéd népek és nyelvek. (III.)</i>	225
<i>Gunda Béla: Gyimesi csángó rokonsági elnevezések</i>	231
Könyvekről. Puskin válogatott művei (<i>Lengyel Béla</i>) 234. — Újabb nyomok az orosz irodalomban (<i>Gitárfy Zoltán</i>) 236. — Új Kalevala-irodalom (<i>Horváth Károly</i>) 237. — Haavioné Enäjärvi Elza: Pankame käsi kätehen (<i>Korompay Bertalan</i>) 240. — Lenin az irodalomról (<i>Rubinyi Mózes</i>) 241. — Sándor Kálmán: Idegen szavak szótára (<i>Beke Ödön</i>) 243. — Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája 1947–1948. (<i>Scheiber Sándor</i>)	244
Magyarázatok. Csefkő Gyula: Helyre tyutyutyú 244. — Cica és cseka 243. — Csablézás 243. — Hegedüs Lajos. B. Ö.: Szivárvány 246. — Trócsányi Zoltán: Szotnya 247. — Gitárfy Zoltán: Fika 248. — Palotay Gertrud: Szerszám 248. — Kálmán Béla: Pipőlle. Hars 248. — Beck Salamon, Rubinyi Mózes: Sinkorán 248. — Scheiber Sándor: Mégegyszer a számárlétra 249. — Az ember ahány, annyi-féle. Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert 250. — Péter László: Zsdánov a nyelv műveléséről. Népünk zenei nyelvéhez 250. — Kéjvonat. Kubikusszárma. Áldott állapotban van. Vöül megy 251. — Sorba mén, mint Tápén a bírőválasztás. Ne zúgjék kee 252. — Beke Ödön: Aratás és kaszálás. Básta emléke a székely népnyelvben 253. — Forrasztókő 254. — Kockahúzás. Üszögös Szent Péter 255. — Szeget szeggel 256. — Örül neki, mint vak Laci a félszemének 257. — Rézsút 258. — Halvány 259. — Tétováz. Avat. Cenk 260. — Fagyöngy. Hászfé. Híntő. Hóhér 261. — Kantus. Kazal. Két haggy! Keze bokája 262. — Kótics. Muzsdajfa. Nyomtató-masina. Nyúlás 263. — Ölt. Orszok. Prügý. Rugott borjú 264. — Szádorog. Szélenyhe. Takaros. Térdszéli Katika 265. — Zsidómise. Feltett szándék. Holt számban. Kivilágos kivirradtíg 266. — Lohátról beszélni. Tőszámnév sorszámnév helyett	267
Népnyelv. Cziráki József: A szekszárdi nyelvjáráshoz 267. — H. Csizmazia Olga: Szólamódok (Karakószörcsök)	270
A Nyelvőr hírei. Tudományos diák-expedíciók 271. — Szovjet zsebeciklopédia	271
Levélsekreány. Bekür. Parázssárga. Lingár	271

Előfizetési díj: Egyesületi tagoknak ..... 1 évre 18— forint
Vállalatoknak, intézményeknek ..... 1 évre 60— forint
Megjelenik 2 havonként. Példányonkénti eladási ára 10— forint.

KIADÓRIVATAL: TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 4.

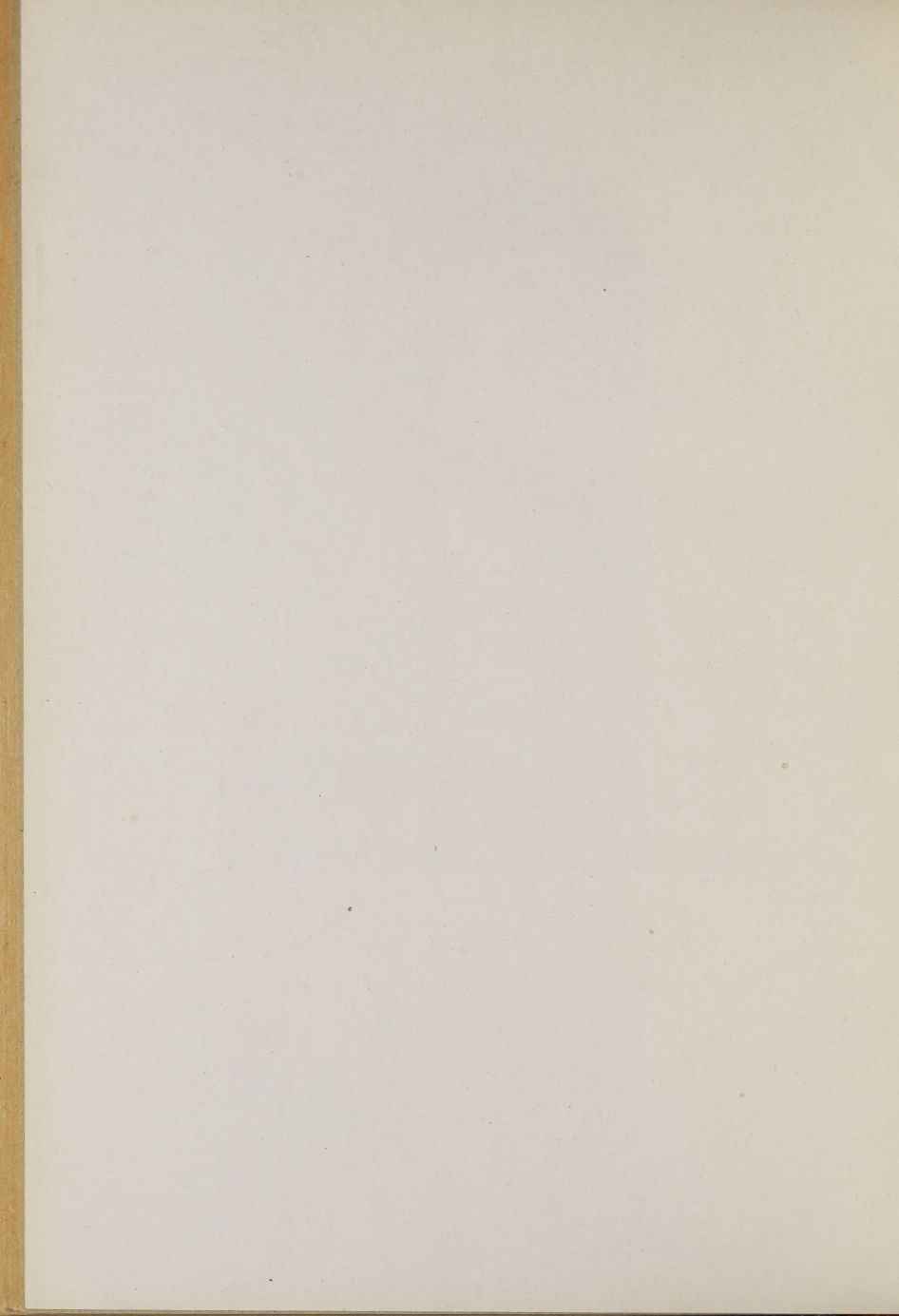
TELEFON: 112-674, 112-681, 312-545. ELŐFIZETÉS: 122-299.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936.515.

*Köszöntjük Sztálin elvtársat
drága hazánk felszabadítóját,
a haladó emberiség vezérét,
a tudományok fejlesztésének előmozdítóját
70-ik születésnapja alkalmából*

A MAGYAR NYELVŐR A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Írta: Beke Ödön

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 30. évfordulóján díszes albumot adott ki, hogy megmutathassa a magyar népnek a Tanácsköztársaság igazi arcát.¹ „Csaknem három évtizeden keresztül az ellenforradalom felbérelt tollnokai és megfizetett politikusai gyalázták és rágalmazták a magyar dolgozó nép, a magyar munkásosztály nagyszerű küzdelmeit, a proletárok államát, a Magyar Tanácsköztársaságot. Ami hazugságot, szennyet, történelemhamisítást ki lehetett gondolni, azt mind rázúdították a legyőzött proletárdiktatúrára. Nem elégedtek meg természetesen a terrorral, elnyomással, a forradalom hiveinek üldözésével és megsemmisítésével. Meg akarták semmisíteni a kommun ragyogó emlékét, ki akarták törölni a magyar dolgozók agyából a természetes vágyakozást és törekvést arra a társadalmi rendszerre, amelyben a hatalom a dolgozók kezében és csakis a dolgozók kezében volt.“ És ebben a tekintetben nem volt különbség az uralkodó osztály politikusai és az őket kiszolgáló „tudósok“ közt. Az igazi tudósokat, akik valóban a tudományt és nem az uralkodó osztályt szolgálták, akik a Tanácsköztársaság alatt is folytatták tudományos munkásságukat, dolgoztak a tudományos intézetekben, a munkásságnak az egyetemekre és főiskolákra bocsátását keresztyűl vitték és ott tanították őket, azokat üldözték, megfosztották állásuktól, emigrációba kényszerítették, s minden eszközt felhasználtak, hogy tudományos munkásságuk folytatásában megakadályozzák, hazug aljas rágalmakat terjesztettek róluk még külföldön is, hogy az ottani folyóiratok is el legyenek zárva előlük.

„A felszabadulás óta négy év telt el. Lassanként előkerültek innen is, onnan is a harminc év előtti küzdelem írásos dokumentumai, történelmi bizonyítékai. Itt az ideje, hogy a dolgozók kezébe adjuk ezeket. Célunk..., hogy magát a múltat beszéltesük, hogy az eredeti dokumentumok és visszaemlékezések alapján, való fényben mutassuk be a három évtizede lezajlott küzdelmeket... Ez az album, amikor nyers valóságában, szinte fotografikus hűséggel mutatja be a Magyar Tanácsköztársaság keletkezését, küzdelmeit és elbukását, egyúttal legvilágosabb és legteljesebb cáfolatát adja minden multbeli rágalomnak és hazugságnak.“

A mű a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját a VI. fejezetben tárgyalja (153—184), s ennek keretében közli Fogarasi Béla cikkét „A tudományos irodalom fejlesztése“ címmel a Vörös Újság 1919

¹ A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Szikra kiadás, Budapest, 1949.

48. ÉVFOLYAM.

5.-6. SZ.

1919. MÁJ.-JUN.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

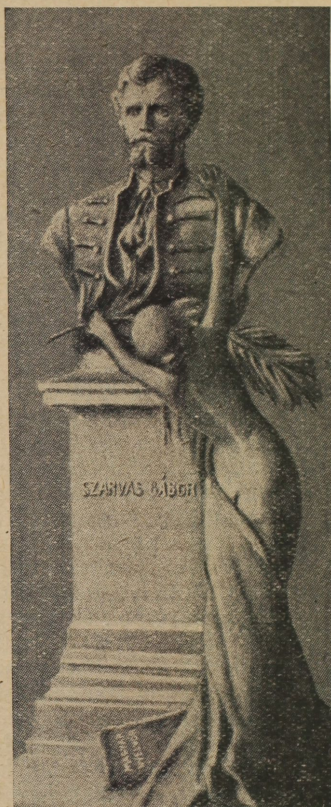
SZERKESZTI:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

A KÖZOKTATÁSÜGYI
NÉPBIZTOSÁG KIADÁSA

SZERKESZTŐSÉG:
BUDAPEST, IV. KERÜLET
FERENC JÓZSEF PART 27.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

TUDOMÁNYOS FELADATAINK A NYELVÉSZET TERÉN.

(A nyelvtudományi és irodalomtörténeti kutatók szövetségének munkaterve.)

A) Magyar nyelvtudomány.

A szövetség programja a nagyobb, rendszeres munkákra s a szükséges főiskolai kézikönyvekre szorítkozik. A részleges feladatok a szakbeli folyóiratok munkakörébe tartoznak.

1. Nagyobb szabású összefoglaló feladatok.

1. Egető szükségét élegetene ki egy történeti és összehasonlító alapon álló tudományos magyar nyelvtan. A Tüzetes Magyar Nyelvtan, mely már különben is régen elfogyott, csak a hangtant és az alaktant dolgozta föl. A nyelvtudományi irodalom ennek megjelenése óta hatalmasan föllendült, úgy hogy nem is elég egy új kiadás, teljesen új munkára van szükség. Legjobban hiányzik a mondattan s a jelentés tan; ezt megérzi összehasonlító nyelvtudományunk is, sőt megfelelő iskolakönyvről sem lehet szó addig, amíg egy ilyen mű meg nem jelenik. Egy nagy kétkötetes mondattan készen áll a kiadásra Simonyi Zsigmond kidolgozásában.

2. Feltétlenül szükséges Gombocz Zoltán és Melich János Magyar etimológiai szótárának folytatása és befejezése. Minthogy azonban jelenlegi alakjában elkészülése évtizedekig is eltarthat, kívánatos volna, ha haladását gyorsítani lehetne rövidebb kidolgozással, a felesleges részletezés mellőzésével. Vagy pedig a nagy munkával párhuzamosan, mintegy hozzá való előkészületül s a szaktársaknak megvitatásra egy rövidre fogott etimológiai szójegyzéket lehetne készíteni.

3. Rendkívül fontos feladat a magyar nyelv társadalmi és művelődéstörténeti emlékeinek rendszeres kutatása, s e célból az egyes foglalkozási ágak nyelvének történeti ismertetése. A levéltárak gazdag művelődéstörténeti anyagából a legértékesebb darabokat történetiróinknak és nyelvészeinknek közös munkával kellene napfényre hozniok. A már nyomtatásban megjelent s a még kiaknázandó gazdaságtörténeti emlékek alapján föl lehet dol-

Simonyi a *Közköztartásügyi Népbiztosság kiadásában* megjelent Magyar Nyelvőr 1919 május–júniusi számában a folyóirat szerkesztősége nevében „A nyelvtudomány értékelése” címen a következőket írja: „A gondolkodó ember, aki számon szokta tartani, milyen befolyással vannak a nagy tudományos fölfödözések az eszmék haladására, alig találhat vonzóbb tanulmánytárgyat, mint azt a mozgalmat, mellyel az emberi tudásnak legkiválóbb területeit gyarapította a nyelvek tudományának jelenkori fejlődése. — Így beszélt egy francia tudós (Chavée: *La science positif des langues indoeuropéennes*. *Revue de Linguistique*, 1867) már félszázaddal ezelőtt a nyelvtudomány értékéről. S aki igazságosan ítél, ma sem ítélhet másképp, ha meggondolja, milyen rengeteg szolgálatot tett a nyelvészek munkája nemcsak a nyelvek történeti ismeretének, hanem olyan előkelő tudományoknak is, minők a néplélektan, a művelődéstörténet s a népek őstörténete.² Nyelvészeink körében némi aggodalom támadt olyan hírek hallatára, mintha a társadalomnak s a termelésnek gyökeresen megváltozott rendjében a nyelvészet s a filológia mint meddő úri foglalkozás nem tudna elhelyezkedni s az elkerülhetetlen hanyatlásnak volna kitéve. Azért — a természettudósok szövetsége után³ — megalakult a nyelvi és irodalmi kutatók szövetsége, és első dolga volt egy új, céltudatos, dolgozóársainkat irányító és tudományunknak becsületére való munkaterv kidolgozása. Ennek nyelvészeti részét örömmel közöljük a M. Nyelvőrben, az irodalmi részt a Filológiai Közönyben fogják közzétenni. Tudományunk napszámosai — amennyiben a háború szenvedései és izgalmai engedték — eddig is fáradhatatlanul folytatták önfeláldozó munkájukat, remélhetjük, hogy a hön óhajtott társadalmi nyugalom beálltával gyorsabb haladással közelkedhetünk a munkatervünkben hangoztatott tudományos célok megvalósításához.”

A Nyelvőr az 5—6. szám első helyén közölte ezt a munkatervet „Tudományos feladataink a nyelvészet terén” címmel. A *munkaterv* csak a nagyobb, rendszeres munkákra, s a szükséges főiskolai kézikönyvekre szorítkozik. A részleges feladatok — mint a tervezet megállapítja — a szakbeli folyóiratok munkakörébe tartoznak. A munkaterv öt pontban sorolja fel a magyar, urálaltaji, román, szláv és német nyelvtudomány feladatait. A magyar nyelvtudomány feladatai közé tartozik egy történeti és összehasonlító alapon álló tudományos magyar nyelvtan. Egy nagy, kétkötetes mondatlan készen áll a kiadásra Simonyi Zsigmond pályanyertes művében. (A munkát Simonyi özvegye az Akadémia rendelkezésére bocsátotta még a 2. világháború előtt, de ott egyelőre nem akadnak nyomára.) Be kell fejezni Gombocz—Melich szövejtő szótárát, lehetőleg megrövidítve, vagy pedig egy rövidre fogott etimológiai szójegyzéket kell egyelőre készíteni. Fontos a magyar nyelv társa-

² Mint ebből a felsorolásból is kitűnik, Simonyi akkoriban még szükségképpen nem jutott túl a haladó polgári tudománysszemléleten.

³ L. a Természettudományi Társulat a Tanácsköztársaság idején.

dalmi és művelődéstörténeti emlékeinek rendszeres kutatása, s az egyes foglalkozási ágak nyelvének történeti ismertetése. Föl lehet dolgozni a magyar földművelés, ipar, kereskedelem szó- és szólás-kincsét. Időszerű immár a 16—18. sz.-i irodalmi nyelv történetének megírása, s a nyelvújítás szótárának összefoglaló kiadása. Folytatni kell az akadémiai nagy szótár anyagának gyűjtését, az eddig gyűjtött anyagot pedig rendezni kell, hogy máris használni lehessen. Külön Arany- és Jókai-szótár készítése, s a magyar nyelv tudomány történetének megírása is szerepel a munkatervben. További feladatok: a magyar nyelvemlékek új, az eredeti betűalakot híven feltüntető kritikai kiadása a fordítások eredetijével, az egyes kódexek szókinésének jegyzékével. Nyelvjárásaink, különösen a nyelvtörténetre rendkívül fontos nyugati, szlavóniai és csángó nyelvjárások tanulmányozása, helyi tájékszótárak szerkesztése, s a nyelvjárások történetének megírása az egyes nyelvetterületek településének történetével kapcsolatban. Az egyetemi tankönyvek sorozatában helyet foglalnának a következő művek: Általános nyelvtudomány. Szarvas Gábor és Budenz József válogatott értekezései, Nyelvtörténeti olvasókönyv, Helyes magyarság, A magyar nyelv magyarázó és szófejtő szótára, Szólás-szótár. Szinonim-szótár, rokonnyelvi olvasókönyvek rövid nyelvtani vázlat-tal és szójegyzékkel.

Az urál-altaji nyelvtudomány vonalán ki kell adni az első világháború alatt és előtt gyűjtött népnyelvi anyagot: szövegeket és szótári anyagot. Tüzetes nyelvtanokat és szótárakat kell készíteni elsősorban valamennyi finnugor nyelvről, de a szamojéd nyelvekről s az altaji nyelvekről is, különösen a bennünket legjobban érdeklő csuvas nyelvről. Ezeken kívül meg kell írni e nyelvek összehasonlító nyelvtanát és etimológiai szótárát. Fontosak e népekre vonatkozó néprajzi és régészeti tanulmányok, s tanulmányutak szervezése mindezekhez a népekhez, sőt olyan kaukázusi népekhez is, melyek a magyarsággal a honfoglalás előtt érintkezésben voltak.

A román nyelvek filológiája terén nyelvtanok, szótárak, szövegek és irodalomtörténetek kiadása volna a teendő. A szláv nyelvtudomány legközelebbi feladatai a magyarországi szláv nyelvjárások tanulmányozása és az erdélyi bolgár szövegek új kiadása volna. Hasonlóképp kellene a hazai német nyelvjárásokat is tanulmányozni.

A Tanácsköztársaság bukása után Imre Sándor egyetemi tanár, államtitkár azt írta: „A tervekben nagy mesterek voltak, de a valóságban vajmi keveset vittek terveikből keresztül.” Ez igaz. A Tanácsköztársaság 134 napos fennállása alatt valóban nem tudta terveit megvalósítani. Jellemző azonban az ellenforradalom kultúrpolitikusaira, hogy noha folyton ócsárolták, megvalósíthatatlannak hirdették terveinket, igyekeztek nem egyet lemásolni belőlük. Már maga az a jelenség, hogy egyszerre terveket dolgoztak ki, a mi munkánk eredménye. Így pl. a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének ötletét is a Tanácsköztársaság nyelvtudományi munkatervéből merítették. Ennek első kötete — tervük szerint —

a magyar nyelvvel, a második pedig a finnugor nyelvekkel foglalkozott volna. Az első kötet kéziratának, két részletben, 1921 január 1-re, illetve június 30-ra kellett volna elkészülnie, s az I. kötet első felének, de lehetőleg a második felének is az év végéig meg kellett volna jelennie.⁴ A kézikönyv egyes részei füzetekben meg is jelentek, az első azonban csak 1922-ben, az utolsó 1942-ben, tehát 22 évvel a határozat megszületése után, de így is csonkán körülbelül csak a fele készült el, a finnugor részről pedig, a tervezet elkészülte óta, szó sem esett. Tervükben szerepelt a Classica Philologia Kézíkönyve is, ebből csupán a Görög és latin hang- és alaktan jelent meg, az is csak 1932-ben.

Amit tehát az ellenforradalom a Tanácsköztársaság 134 napjától elvárt, azt egy évszázad alatt sem tudta megvalósítani. Már egy századnál is nagyobb ideje, hogy a finnugor nyelvtudomány nagy magyar vértanúja, Reguly Ant 1, visszatért nyelvrokonaink közül, de megbecsülhetetlen értékű gyűjtésének teljes kiadása a népi demokráciára vár. Hasonlóképpen a népi demokrácia fogja beferezni Munkácsi Bernát és Pápay József vogul és osztják nyelvi és népköltési anyagának kiadását, s természetesen azért a hatalmas anyagét is, melyet az első világháború hadifogolytáboraiiban gyűjtöttünk. Ebből a felbecsülhetetlen értékű nyelvi, népköltészeti néprajzi és vallástörténeti gyűjtésből itthon még egy sor sem láthatott napvilágot, külföldre kellett mennünk közkinccsé tételük érdekében, mert a bécsi Tudományos Akadémia, az oslói Norvég Néprajzi Múzeum, a helsinki-i Finnugor Társaság, az Észt Tudós Társaság, az Anthropos nemzetközi nyelvtudományi és néprajzi folyóirat is nagyobb érdeklődést tanúsított *magyar tudósok magyar nemzeti munkája* iránt, mint az akkori magyar kormány vagy a Magyar Tudományos Akadémia.

De hogyan is tudta volna megvalósítani a magyar nyelvtudomány az ellenforradalom idején azt, amit a Tanácsköztársaság alatt tervezett? Még a polgári haladó tudomány elé is torlaszokat emeltek, hogy a beáramló friss levegő „fel ne kavарja a lelkek nyugalmaát”. És harcolni kellett az országon belül is a haladó tudósok ellen. Vigyázni kellett, hogy Simonyi Zsigmond, a nép számára könnyebben elsajátítható iskolai helyesírás megalkotója, az „Uri igeragozás” szerzője, az álhazaffyság leleplezője ne folytathassa „átkos tevékenységét”. Hogy a legnagyobb magyar szlavista, Asbóth Oszkár, akinek munkáit az orosz tudományos akadémia is kiadta, s az első komoly magyar indogermanista tudós, Schmidt József, ne nevelhessen újabb tudós nemzedéket. Hogy ne juthasson egyetemi katedrához Munkácsi Bernát, s hogy ne kerülhessen még az Akadémiába se, (hogy csak a már halott nyelvészeinket említsem) Balaesa József, Kertész Manó, Simai Ödön.

A reakció természetesen nem nézhette jó szemmel a baloldali nyelvészek folyóiratát, a Magyar Nyelvört sem, amely ellen a

⁴ L. Magyar Nyelv 1920 : 96. 1.

hadjáratot még a 900-as években, már az iskolai helyesírás keresztülvitelekor megkezdték, az Akadémia támogatásának megvonásával. Képzeltük, mi fenyegette a Tanácsköztársaság bukása után. Először azt hitték, hogy mesterünk halála után a Nyelvőr magától megszűnik. De csalódtak, miként akkor is, mikor az Akadémia megvonta szubvencióját. Simonyi hűséges tanítványai akkor is, most is szászámra toborozták az új előfizetőket, hogy a Nyelvőr fennmaradását biztosítsák. Simonyi olyan tanítványokat nevelt, akik a tudományért és az igazságért minden áldozatra készek voltak. Ekkor azt kívánták, hogy szüntessük meg a Nyelvőrt. Ki akarták a kezünkől csavarni az egyetlen fegyvert, amellyel rágal-mazóink ellen hadakozhattunk. Mikor ez sem sikerült, akkor keresztülvitték, hogy a főváros iskolái számára folyóiratunkat egyetlen példányban se rendelje meg,⁵ noha addig 126 példányban járatta. Mindezen aknamunkák ellenére fönntartottuk a Nyelvőrt, bármekkora áldozatunkba került is, egészen 1940-ig. Ekkor végre sikerült folyóiratunkat elnémítani: papírhiány címén kormányrendelettel betiltották, s még azt sem engedték meg, hogy a 69. évfolyamot befejezhessük.

De a Nyelvőr mégsem halt meg. A felszabadulás után a Magyar Kommunista Párt könyvkiadó vállalata, a Szikra, újból megindította öt évig néma lapunkat, annak bizonyítékául, hogy a kommunisták nemzetközisége egyben az igazi, nem szavakban, hanem tettekben megnyilvánuló hazafiság.

S itt nem feledkezhetünk meg a magyar munkásosztály egy nemes gesztusáról. Mikor a nyomdász-szakszervezet tudomást szerzett arról, hogy a Nyelvőr fennmaradása veszélyben forog, felajánlotta, hogy egy évig, amíg folyóiratunk helyzete meg nem szilárdul, ingyen kiszedi cikkeinket. Ennek a nemeslelkű ajánlatnak a megvalósítására azonban nem került sor, mikor a Magyar Kommunista Párt véglegesen eldöntötte a Nyelvőr sorsát. De ez az ajánlat annak is tanúbizonysága, hogy a magyar munkásság nemcsak tiszteli és becsüli az igazi, haladó tudományt, hanem áldozatokra is kész érte.

Valóban, a Magyar Tanácsköztársaság 134 nap alatt nem tudta terveit megvalósítani. De a Magyar Tanácsköztársaság örököse, a Magyar Népköztársaság bőkezűen gondoskodik tudósairól s a tudományról, s azt a feladatot, amelyet a régi uralkodó osztály és az ellenforradalom nem akart, a Tanácsköztársaság pedig idő híján nem tudott elvégezni, a múlt év végén alapított Magyar Tudományos Tanács megfelelő szakosztályai fogják megvalósítani. Az új terv már elkészült, egy része helyet kapott a hároméves terv utolsó félévének programjában, a jövő évben meginduló ötéves terv pedig — egyéb sokoldalú feladatai kívül — a nyelvtudománynak olyan virágzását fogja előidézni, amilyenről elődeink még nem is álmodhattak.

⁵ L. a Nyelvőr 1921. évfolyam 127. lapját.

PUSKIN ÉS AZ OROSZ IRODALMI NYELV

Írta: Trócsányi Zoltán

Lenin a proletár kultúrát a következőképpen jellemezte: „A proletár kultúra a tudás ama készleteinek törvényszerű fejlődése, amelyeket az emberiség a tőkés társadalom, a földbirtokos társadalom, a tisztviselői társadalom igája alatt termelt.” — „Kommunista csak akkor lehetsz, ha emlékezetedet mindazon értékek ismeretével gazdagítod, melyeket az emberiség termelt” (Lenin művei XXV. 387).

Az Októberi Forradalom diadalmasan legyőzte a cári hatalmat, megdöntötte az önkényuralmat, megsemmisítette a feudális-kapitalista társadalmat, a polgári rendet, az orosz irodalom korábbi nagy értékeit, klasszikus írói halhatatlan alkotásait azonban annál inkább megbecsülte, átvette, az addig nagyrészt írástudatlan, irodalmat alig-alig olvasó néptömegek kezébe adta, hozzá nevelve őket az igaz, örök irodalmi értékek megértéséhez és élvezéséhez.

Puskin is a feudális társadalom szülötte volt, nemesi, földesúri társaságokban élte át életét, de szüntelenül háborogva lelkében a zsarnokság, a feudális elnyomás, a jobbágy-rabszolgaság miatt s együttérvezve a dekabrista forradalmárokkal. A polgári esztétikusok nem értették meg Puskin költészetének mély, humánus jelentőségét, s az elnyomott néptömegeket felszabadító forradalomnak kellett jönnie, hogy Puskin a maga valóságában, forradalmiságában, progresszív tendenciáiban ismerhesse meg a világot. Puskin kortársa és kritikusa, a realista orosz kritika elindítója, Belinszkij, azt írta róla: „Puskin az örökké élő és mozgó jelenségek közé tartozik, amelyek nem állanak meg azon a ponton, ahol a halál találta őket, hanem tovább fejlődnek a társadalom tudatában. Minden kor elmondja róluk a maga ítéletét, de hármennyire helyesen értette is meg őket, mindig hagy az utána következő korszaknak valami újat, helyesebbet mondani róluk, és egyetlen korszak sem fog elmondani róluk mindent soha.”

Belinszkij kritikái jóslata beteljesedett. A halála óta eltelt 112 esztendő alatt talán nem volt a világirodalomnak olyan jelentékeny kritikusa, esztétája, aki meg ne próbálta volna megállapítani helyét a világirodalomban, az irodalmi fejlődés történetében, s nincs olyan nagy orosz író vagy kritikus, aki a maga hódolatát ki ne fejezte volna a halhatatlan költő alkotásai iránt.

Születése 150-ik évfordulója alkalmából a szovjet irodalom és irodalomtudomány minden kiváló művelője tanulmányt szentelt emlékének.

A Puskinról szóló tanulmányok általában kiemelik, hogy ő az orosz irodalmi nyelv megeremtője. Ez számunkra különösen és sokak számára érthetetlenül hangzik. Hogyan, hát Puskin előtt, a múlt század eleje előtt nem lett volna kialakult orosz irodalmi nyelv?

Egységes orosz irodalmi nyelv nem volt. A régi orosz irodalom nyelve Nagy Péter koráig általában az egyházi-szláv nyelv. Nagy Péter és a korabeli írók honosították meg az irodalomban az élőnyelvet, azonban az egész 18. sz. folyamán megvolt egymás mellett az egyházi-szláv nyelv, az egyházi-szláv nyelvvel kevert élő nyelv, a beszélt nyelv és a francia példák szerint átalakított, francia szavakkal kevert, précieux nyelv. A 19. sz. elején heves nyelvészeti viták folytak Siskov admirális, a Tudományos Akadémia elnöke, és Karamzin, valamint a körük csoportosuló írók között. Mind a két csoport egységes irodalmi nyelv kialakítására törekedett, de míg Siskov az új irodalmi nyelvet a régi orosz irodalmi nyelv, az egyházi-szláv nyelv alapján akarta továbbfejleszteni, addig Karamzin az élő nyelvet, helyesebben, a legfelsőbb társadalmi réteg szalon-nyelvét vette az irodalmi nyelv kifejlesztésének normájául. Ez a nyelv, melyet Karamzin műveiben használt és az irodalomban megkövetelt, arisztokratikus nyelv volt. Puskin pályája

kezdetén Karamzinék hatása alá került és tagadó álláspontra helyezkedett az orosz irodalmi nyelvnek az egyházi-szláv nyelv alapján való átalakításával szemben. Egyszerű nép-nemzetiesség jellemzi ugyan alkotásait kezdetétől fogva, azonban nem tudott szabadulni költő-elődei nyelvének általános hatásától, akik a karamzini iskola követői voltak, de ezektől eltérően ő csak a kész barbarizmusokat (gallicizmusokat), idegen formákat használta föl és nem talált ki újakat, mint Szumarokov, Fonvizin, Karamzin és az ő követői. Am Puskin korai alkotásain meglátszik a másik irány hatása is: használt egyházi-szláv nyelvi alakokat is, ezeket azonban csak stilisztikai archaizmusként engedte meg magának és gyakran alkalmazta ezeket oly beállítással, hogy kómikusan hassanak. Az egyházi nyelvi szlavjanizmusokat parodizálás céljából használta atheisztikus műveiben, például a Gavriliádban. Az egyházi-szláv nyelv frazeológiájával Puskin komikus hatásra törekedett, mikor az ünnepélyes egyházi-szláv nyelvi alakokat hol az egyszerű paraszti beszéd formáival, hol az antik mitológia és a korábbi klasszicizmus terminológiájával keverte össze. Később azonban az egyházi szláv szóalakokat és szólásokat fölhasználta stilizálás, kor-érzékeltetés céljából is.

De a huszas évek előtt már független viszonyt mutat a különböző nyelvi elemeknek az irodalmi nyelv számára való felhasználásában. A nyelvelemek kombinálásában való bátor függetlensége és a nyelv demokratizálására, nacionalizálására való törekvése világosan kifejezésre jutott a Ruzsán és Ljudmila című elbeszélő költeményében (1814—1820). Bár e mű a korabeli karamzini iskola ismertető jeleit még magán viseli, mégis már észrevehető szándékos elhajlása az ú. n. nyugatosok egyhangú, monoton beszédétől. Az egyszerű paraszti beszéd iránt Puskin nagy vonzalmat mutatott. A Ruzsán és Ljudmila egyes epizódjait teljesen az élő, beszélt nyelven írta meg, de e mellett használt egészen familiáris (családiás) kifejezéseket is. Észrevehetően szaporította e költeményében a köznépi, paraszti kölcsönzéseket, ezzel teljesen megzavarva a szalonnyelv karamzini rendszerét, — állapította meg A. Sz. Orlov akadémikus, a nemrég elhunyt kitűnő történész és nyelvész.

A Ruzsán és Ljudmila nyelvi tarkaságával, ellentétes nyelvi elemek egyesítésével, összekeverésével és különösen a paraszti beszéd vulgáris voltával éles kritikát hívott ki maga ellen. Ez azonban nem befolyásolta a puskinsi nyelvalkotás irányát és egyik következő költeményében, a Rabló testvérek-ben (1821—1822) Puskin teljesen paraszti elbeszélő és a paraszti nyelv-elemeket a tárgynak megfelelően használva föl, határozottan, megbotránkoztatta a szalonok női olvasóit, akiket Karamzin elvei alapján az irodalmi nyelv szabályainak öreül tekintettek.

Amikor megteremtí az orosz történelmi drámát, a különböző rétegek jellegzetes személyeinek befogadásával, lelkiismeretesen tanulmányozza a középkor orosz történelmi és nyelvi emlékeit, hogy azokban oly nyelvi elemeket kutasson föl, amelyek jellemzőek a régi korra. De ebben sem csábította az egyházi szláv nyelv használata, hanem csak színezésül engedte meg azt a világi hősök szónokias beszédében vagy az egyházi emberek tösgyökeres megnyilatkozásaiban. Különböző rangú világi embereket is szerepeltetve e drámájában, szájukba adja a korabeli orosz paraszti beszédet is, az archaizáló beszéd kronológiai realitását közmondásokkal és régi énekkel erősítve meg. A régi nyelvelemeket alkalmazta a tárgyi helyzethez és a személyek szociális helyzetének különféleségéhez. A huszas évek közepén több költeményében használta a biblia nyelvét, a bibliából és a Koránból merített tárgyú költeményeiben.

A Borisz Godunov írásával párhuzamosan dolgozott az Anyegin Eugén c. verses regényén is, itt azonban nem kellett nyelvi elemeket a történelmi múlt emlékeiben kutatnia; ebben beszélhetett már saját nyelvén, az élő

beszéd fesztelen nyelvén. Ennek hősei a költővel egykorú nyelven szólaltak meg, ebben Puskin megmutatta az akkori társadalom különböző nyelvét, kezdve az úgynevezett nagyvilágtól a vidéki földesúri körökig és a faluig. E művében megtalálta a maga kifejezését a nyelv nép-nemzetiessége a legszélesebb jelentésében. Különös bőkezűséggel vett be a regényének nyelvétbe paraszti elemeket. E mű — Orlov akadémikus, nyelvtudós megállapítása szerint — a nemzeti nyelv legjobb kompozíciója a beszédstílusok összes különféleségében. Nyelve teljesen távol áll a könny nyelvétől és igen közel a beszélt nyelvhez. És minthogy az életjelenségek nagy bőségét foglalja magában, ezért a regény nyelve igen gazdag ragozódságában és különböző stílusában. Ezt a stilisztikai különféleséget könnyű megfigyelni. például, ha összehasonlítjuk Anyegin és Lenszkij párbeszédeit a provinciális tereferékkal, nemes urak és úrhölgyek beszélgetéseivel, a nagyvilági és a kerületi élet képszerű leírásaival, az egymással szembeállított személyek jellemzésével.

A huszas évek végén már teljesen ellenségesen áll szemben a karamzini irodalmi nyelvvel, „a legfelsőbb társaság” stílusával, melyet a hölgyek szalonfélése irányít. Főhívja az írók figyelmét az egyszerű paraszti beszéd üdeségére és nyíltságára, kifejezéseinek festőiségére és eredetiségére, s kifejezést ad annak a véleményének, hogy „az érett irodalomban eljön az az idő, amikor az elmék, megunva a művészet egyhangú alkotásait, a kiválasztottak társasága nyelvének elhatárolt körével, az üde népi leleményhez és a sajátos paraszti beszédhez fordulnak”.

Ifjú korától kezdve álmódzott a próza megteremtéséről, mely előtte oly szegény és kialakulatlan volt Oroszországban, oly nyelv megteremtéséről, amely alkalmas nemcsak művészi célokra, hanem elvont tudományos célokra is. Véleménye szerint „a pontosság és rövidség — a próza fő értékei. A próza gondolatokat és gondolatokat követel, — ezek nélkül a csillogó kifejezések semmit sem érnek”. Szépprózájában még jobban demokratizálta a nyelvet, mint költészetében, mondat szerkezeit pontosabbá, rövidebbé és egyszerűbbé tette. E műveiben nehezebb kimutatni nyelvi fogyatékoságot, mint verseiben, melyekben a költőnek hol el kellett kerülnie vagy fordítva, keresnie kellett a soktagú szavakat, olykor pedig a versmérték miatt kellett kitalálnia nyelvi újításokat.

Az orosz irodalmi nyelvet az orosz társadalom szociális nyelvjárásainak egész gazdagságán alakította ki. Kerülve az irodalmi nyelv szűk, osztályhivatását, Puskin annak rendjét az orosz társadalom széles rétegeinek érdekében demokratizálta a társadalom kulturális szükségleteinek legteljesebb kielégítése céljából. Mindezek részletes kifejtését bővebben, Puskin idézetekkel megvilágítva megtalálja az érdeklődő A. S. Orlov: *Jazűk russchik pisatelej* (1948) című művében.

Az egyik legnagyobb jelenkori orosz nyelvtudós, V. V. Vinogradov a Puskin-jubileum alkalmából Puskinról, mint az orosz irodalmi nyelv megalapítójáról értekezést írt.¹

A szovjet tudomány az orosz irodalmi nyelv történetének tanulmányozásában mindig a nyelv és a gondolkodás dialektikus egységének elvét tartja szem előtt, mert a nyelvnek és gondolkodásnak fejlődését a társadalom életének materiális körülményei határozzák meg. Az orosz nép és az orosz állam társadalmi, politikai fejlődése a 19. század elejére megteremtette mindazokat a szükséges feltételeket, melyek alapján a nemzeti orosz nyelv egységes szilárd normái kialakulhattak. Pankratova szovjet történelíró szerint az „orosz kultúra a 18—19. század fordulóján a feuda-

¹ A. S. Puskin — osnovnopolozhnik russkogo literaturnogo jazyka. Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenie literatury i jazyka. 1949, tom VIII, vúp. 3. maj.—ijunj. 187—215.

lizmusból a kapitalizmus felé való fejlődésének körülményei között élt... Az orosz nép nemzeti öntudata gyorsan nőtt s hazaszeretete is öntudatosabbá lett. A kultúra át volt hatva azzal a szenvedélyes törekvéssel, hogy Oroszországot átalakítsa és élen járó országgá tegye. A művelődésért való harc Oroszország minden vezető emberének programjává vált!'²

A nyelvi kultúra vonalán s a szépirodalom terén a vezér e korban kétségtelenül Puskin volt. Ő alakította át az orosz irodalmat és az orosz nyelvet. Ő oldotta meg a vitás kérdéseket és ellentmondásokat, melyek előtte az orosz irodalmi nyelvben megvoltak, az ő nyelvében történt meg az összeolvadás az orosz nyelv minden életképes elemének az élő, beszélt nyelv általánosan használt alakjaival, valamint a népköltészet stílusával. Puskin vezette ki az irodalmi nyelvet a demokratikus fejlődés széles és szabad útjára. Az ő véleménye szerint az írott nyelv minden pillanatban megélenkül a beszéd közben születő kifejezésekkel, de nem kell lemondania arról, amit századok folyamán szerzett.

Puskinig élt az orosz irodalmi nyelv hármas felosztása: a magas, közép és egyszerű nyelv.³ Vinogradov szerint az egyszerű (az alsó, alacsony) stílusnak, amely a legközelebbi kapcsolatban volt az élő (népies beszéddel és a folklórral, igen szerény hely jutott az orosz szépirodalomban s a „három-stílus-elmélet” akadályá lett a népnyelven alapuló egységes irodalmi nyelv kialakulásának. Egyébként ki kell emelnünk azt a körülményt, hogy a 18. sz. nagy írói a három-stílus elméletének formális kereteit nem tartották kötelezőnek magukra nézve, s a 19. sz. elejére már nyilvánvaló a szakadás az elmélet és az irodalmi gyakorlat között. De Karamzin még nem tudta megoldani az egységes, általános irodalmi nyelv kialakításának nemzeti-történeti feladatát. Ő irodalmi nyelvi reformjának alapjául a maga nemesi esztétikájának osztályilag korlátozott normáit tette. Belinszkij szavai szerint „ő megvetette az orosz nyelv idiomáit, nem figyelte az egyszerű nép nyelvét és nem tanulmányozta általában a hazai forrásokat”. A Karamzin-i hagyományok követői, Batyuskov és Zsukovszkij nagy költők voltak s a költői nyelv területén sok újat hoztak, de költészetük nem volt annyira széleskörű és népiesen-realisztikus, hogy kialakíthatta volna az orosz irodalmi nyelv új rendszerét.

Puskin költői nyelvétől megrökönyödtek az irodalmi „ő-hítűek” és reakciósook keverve volt benne egyházi szláv és paraszti elem. Új stílusának kovásza azonban a népnyelv és a népköltészet volt: a népmesék, népdalok, népi énekek, szólások, találós mesék, melyeknek nyelve a népköltészet ősi korában gyökerezik. Puskin ismételtel kijelentette, hogy a „mély érzések” is, „költői gondolatok” is kifejezhetők a legegyszerűbb népi, paraszti nyelven, melynek határtalan tengeréből Puskin csak azt vette be irodalmi nyelvébe, ami — véleménye szerint — a nemzeti orosz nyelvben mélyen gyökerező és nem viselte magán a területi provincializmus éles bélyegét.

Puskin — Vinogradov szerint — szétrombolja azt a konzervatív elméletet, hogy az orosz irodalmi nyelv azonos az egyházi szláv nyelvvel és hogy az irodalmi nyelvnek arra kell támaszkodnia. Szétrombolja a műfajnak és a stílusnak (nyelvnek) erőltetett kapcsolatát is, a klasszikus kor szépirodalmának műfajai között levő választófalakat is és új irodalmi műfajokat teremt, pl. a romantikus és történeti elbeszélő költeményt, a verses regényt (Anyegin), a verses elbeszélést (Graf Nulin), melyekben szabadon felhasználja mind a három korábbi irodalmi stílus elemeit.. Egy és ugyanazon művének nyelve (Anyegin) a nyelv legkülönbözőbb formáit magába ölelheti már. Belinszkij szerint Puskin reformja után az irodalomban már nem

² A. Pankrasova: Velikij russkij narod, 1948, 40.

³ L. Trócsányi: A magyar és az orosz irodalmi stílusról. Nyr, 72 : 225.

három, hanem annyi stílus van, ahány tehetséges író, s haszontalan dolog a műveket külső formájuk szerint fajtákra osztani és meghatározni, hogy melyik fajtához milyen stílus illik. „Önök tanúi voltak egy árvíznek: önöktől függ, hogy levél vagy egyszerű elbeszélés formájában írják le. Leírásuk stílusa a benyomás minőségétől függ, amelyet az esemény önökre gyakorolt.”

Ámbár Puskin világnézetét a fölvilágosodott nemesség eszméinek köre korlátozta, közelállott hozzá minden igazi népi-nemzeti, nagyra értékelte az orosz nép lelkének minden megnyilvánulását. Az orosz irodalomban a multból és a vele egykorúból kiválogatta mindazt, ami önálló hatalmas növekedése feladataira alkalmas volt és szigorúan kisöpört mindent, ami a nyugateurópai irodalom elfakult és élettelen irodalmi kánonjait tükröztette vissza. Állandóan arra hívta föl az orosz írókat, hogy alkotásukat a népköltészethez és a népi orosz nyelvhez fordulva gazdagítsák. Gudzij megállapítja, hogy kortársai közül senki nem táplálta oly organikusan a maga költészetét az orosz folklórral, senki nem használta föl az orosz beszéd gazdagságát oly mértékben, mint ő.

A természet Puskit sokoldalú tehetséggel ajándékozta meg, de az orosz kultúra történetébe mindenekelőtt világirodalmi jelentőségű költőül lépett be. A művészi irodalom legtökéletesebb mintaképeit teremtette meg mint lírai költő, mint regényíró, mint novellista és dramaturg. Egyformán nagy a költészet és a prózaírás terén. Az elődei által fölhalmozott irodalmi gazdagságot százszorosára növelte és rendkívüli minőségben új magasságba emelte. Megtermékenyítette az orosz testvérnépek és a szláv népek kultúráját. Áldásos hatással volt Nyugat-Európa irodalmára. Puskin után az orosz irodalom addig soha nem látott magasságba tudott emelkedni. Az orosz irodalom Puskitól örökölte a polgáriasultság és a köz szolgálatának magas pátozását, tőle indult ki a nagy orosz realizmus, amely híressé tette az orosz irodalmat az egész világon.

Gorkij azt mondta Puskinról, hogy az orosz irodalomban ő „minden kezdet kezdete”. Gudzij Gorkij e tételét így magyarázza: Puskin nélkül el sem képzelhető az orosz zenei kultúra ragyogó kivirágzása Glinkán kezdve Dargomysszkij-n, Csajkovszkij-n, Muszorgszkij-n, Rimszkij-Korszakovon, Rachmaninovon keresztül egészen napjaink zeneszerzőiig. Puskin alkotása ihlette őket legjobb zenei alkotásaikban. És Puskin alkotásai megihlették a legnagyobb orosz művészeket — Brjullovt, Repint, Ajvazovszkijt, Ge-t és Szerovot.

Gudzij véleménye szerint Puskin egész lényével különösen közeláll a szovjet szellemi kultúrához, amely formájában nemzeti, tartalmában szocialista, amely újból föltárt és átgondolt a maga alkotó örökségében olyan éltető kincseket, amelyek felül nem mult gazdagságukkal, a költői kifejezés felül nem mult szépségével táplálnak bennünket és - örökre legdrágább kincsei lesznek a szovjet embernek. (N. K. Gudzij: Puskin i russzkaja kultura. Pravda, 1949. június 4.)

Tichonov szintén kiemeli azt, hogy ő teremtette meg az orosz irodalom realiztikus stílusát, változtatta meg fejlődésének útját, új költői világszemléletet adva neki, a demokratizmust és a humanizmust jelölve meg vezetőelvül. Magas patrióta álláspontból figyelte szülő-népe életét és ugyanakkor megtalálta az élő elvet, a lényegét minden népben, melyek hazájá szőles térségeit telepítették be. Írt az ukránokról és a grúzokról, a tatárokról, tunguzokról, cigányokról, gorokról, baskirokról és zsidókról. S ma a Szovjetunió népei költőinek hangjai baráti kórusként zengenek Puskinról az ukránok, fehéroroszkok, lettek, litvánok, stb., stb. között, s költőik versenyt fejezik ki hódolatukat és hálájukat a nagy költő előtt. (Pravda, 1949. június 5.)

A SZÁZÉVES KALEVALA

Írta: Lengyel Béla

Kéz a kézbe, kössünk öszve,
Újjat ujjal egybeüzve,Dalaínk javára gyujtsunk,
Leges-legszépiből nyujt-unk.

A Kalevala megjelenését minden évben megünnepli a finn nép. Az idén száz éve jelent meg a testvérnép nagy epikus alkotása mai, végleges alakjában. A finn néppel együtt ünnepel az egész világ.

A finn népköltészet régóta foglalkoztatta a tudományt, de a régi kutatók csak az ősi vallás nyomait keresték benne, a mitológia helyreállítására szolgáló nyersanyagnak tekintették. Megváltozott a helyzet a XIX. század elején, 1809-ben a finnek felszabadultak a hosszú svéd uralom alól. I. Sándor orosz cártól alkotmányt kaptak. A cári önkényuralom azonban nemsokára véget vetett az alkotmányban biztosított önállóságnak és szabadságjogoknak. A szabadság rövid néhány éve alatt felvirágozott a nemzeti művelődés. Ebben az időszakban már nem tekintették a mitológiai nyersanyagnak a régi népköltészetet. Felfedezték irodalmi jelentőségét. Finnországban a kutatók éppen ezekben az években számos régi, gyönyörű epikus éneket találtak. A közönség várta és valósággal követelte egy Eddaszerű vagy homeroszi naív eposz helyreállítását.

Ekkor lépett fel Lönnrot Illés. A nyomorúságos körülmények közt fel-növekedett parasztszármazású diák orvostanhallgató lett a turkui egyetemen. El is végezte az orvosi tanulmányokat, de hivatásának a népköltészet szolgálatát tartotta. A kor kiváló tudósai és költői keltették fel érdeklődését és ösztönözték. Tanára, Becker, tanulmányt írt Väjnämöjnenről, a finn mitológia és a régi énekek legfontosabb alakjáról. A tanítvány ezen a nyomon indult el. Értekezésének ugyanaz a tárgya (De Väinämöine, priscorum fennorum numine, 1827). A turkui egyetem leégett, az előadások szüneteltek. A mitológia fiatal tudósa népköltészeti kutatóútra indult. Egyik út a másikat követte. Lönnrot előtt csodálatos világ tárult fel. Nem törődött a nehézségekkel. A parasztok többnyire bizalmatlanul fogadták, csavargónak vagy rablónak vélték. De amikor elővette fuvaláját és előadott a már ismert dalokból, feloldódott a bizalmatlanság. Anyaga egyre nőtt. 1828—1831-ig „Kantele” címen négy füzetben kiadta addigi gyűjtéseit. A különböző változatok alapján igyekezett összeállítani az énekek teljes alakját. 1832-ben befejezte orvosi tanulmányait. Mint körorvos tovább folytatta gyűjtő munkáját. A Finn Irodalmi Társaság felszólította, hogy anyagát készítse elő kiadásra. Lönnrot az egyes fő személyekről — Väjnämöjnenről, Ilmarinenről, Lemminkäinenről — szóló énekeket ciklusokba foglalta. Az uralkodó hangulat ösztönzésére bontakoztak ki benne az epikus szerkezet körvonalai. Nemcsak a finn népköltészetet, hanem a finn mitológiát is helyre akarta állítani. Törekvéseit ömaga és a Társaság is tudományos jelentőségűnek fogta fel. Munkájának a „Finn mitológia, versekben ábrázolva” címet akarta adni. Foglalkozott a naív eposzokkal, fordított is Homerosból. Kutatásai egyre szélesebb látókört nyitottak meg előtte. 1834-ben Arhippa Perttunentől, a leghíresebb finn énekestől, igen sok értékes anyagot tudott meg. 1835—36-ban végre megjelent várva-várt összeállítása, amelyet „rég” Kalevalának nevez a tudomány. Jóval előbbre jutott első tervénél, az „ős-Kalevalánál. A kiadvány nem népköltészeti motívumok pusztá gyűjteménye. Eposzi levegője és szerkezete van; hőse a régi Finnország. De Lönnrot nem tartotta munkáját befejezettnek. Sokévi, most már segítő társakkal folytatott kutatás után került sor, 1849-ben, az „új” Kalevala kiadására. Érdekes megfigyelni az anyag növekedését. Az „ős-Kalevala 16. a „rég” 32, az „új” Kalevala 50 énekből áll. A verssorok száma 5052-ről 12,078-ra, végül 22,795-re nőtt. De a mennyiségi növekedésnél sokkal nagyobb változások is bekövetkeztek. Lönnrot egyre inkább

eltávolodott a régi mitológia tudományos helyreállításának gondolatától. Ahogy előrehaladt munkájában, egyre inkább az ősi népénekesek utódjának érezte magát. Ott volt előtte az élő példa, Arhippa Perttunen, Lönnrot mindjobban belemerült a népköltészet kincseibe és szellemébe; valóság-gal személytelenné vált, gondolkozásában és érzéseiben azonosult népével. Úgy érezte, hogy mint a régi népénekeseknek, neki is joga van válogatni, itt-ott változtatni, néhol betoldani a szövegbe. A varázsdalokon kívül lírai dalokat is beolvastott az anyagba és az egészen valódi epikus szerkezetet adott. Ennek a felszabadulásnak köszönhetjük a Kalevalát, a világitódalom kincsét. (Lönnrot adta ki a finn népi líra legszebb termékeit is „Kanteletar” című gyűjteményében.)

A Kalevala, a finn nép epikus alkotása, az emberi munka hőseiről szól, akik a barbárság és a civilizáció határán megvetik a civilizáció alapját, megteremtik a művelődés kincseit. Väjnämöjnen, a finn nép bölcs vezére, nemcsak a lant feltalálója, hanem a föld megművelője is. Ilmarinen nemcsak a csodalmot, a Szampót készíti el, sok találománya közt szerepel az eke is. A Kalevala hősei népünk boldogságáért harcolnak. Az énekekből részletesen megismerjük a régi finnek életmódját, munkafolyamatait. A primitív társadalom e legkésőbbi fejlődési fokáról mondja Engels:

„Ez valamennyi kultúrnép hősi korszaka, a vashól készített kard, de egyben a vaseke és fejsze kora is. A vas is az ember szolgája lett, az utolsó és legfontosabb nyersanyag, amelynek alkalmazása történelmet csinál... A vas tette lehetővé nagy területek megművelését, kiterjedt erdő-sávok átalakítását szántóföldre, olyan kemény és éles szerszámokat adott a kézműveseknek, amelyeknek sem kő, sem ismert fém nem állhatott ellen. — A szövés, fémfeldolgozás és a többi egymásután kialakuló mesterségek a termelést mind sokrétűbbé tették. Ilyen sokoldalú tevékenységet már nem folytathat egy és ugyanaz az ember, bekövetkezik tehát *a második nagy munkamegosztás*: a kézműipar elválik a földműveléstől.¹ A termelés állandó fejlődése, a munka termelékenységének fokozódása növeli az emberi munka-erő értékét. A megelőző fejlődési fokon keletkező és mégcsak szórványosan mutatkozó rabszolgaság most már a társadalmi rendszer lényeges alkotó-eleme lesz.”

Már a „rég” Kalevala hatása is rendkívüli volt. A finn nyelvért folytatott harc zászlaja és a tudományos irodalom ösztönzője lett. Castrén, a finnugor tudomány megalapozója, ifjúságában belőle merített ösztönzést az őshaza kutatására. Ösztönzően hatott Reguly Antalra is. Az „új” Kalevala pedig az egész finn kultúra középpontja lett, a tudományos kutatás kimeríthetetlen kincstára és a művészi képzelet legfőbb ösztönzője (Sibelius, Gallén-Kallela).

A magyar irodalom igen korán felfigyelt a Kalevalára. A Literatúra Lapok 1836. I. 23-iki számában ezt olvassuk: „A helsingforsi finlandi tudós társaság régi és új Finn énekek és Balladák gyűjteményét akarja kiadni. E végre Lönnrot orvos számos kirándulásokat tesz.” — A Regélő Pesti Divatlap 1842. 183-ik száma ezt írja: „E nagyszerű költemény, Kalevala, 32 énekben, az utolsó évtizedben a nép ajka után leíraték s kiadott egy szorgalmas gyűjtő, dr. Lönnrot Illés által.” A cikk névtelenül jelent meg; Erdélyi János írta s megismételte a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban, 1844-ben megjelent székfoglaló előadásában (IV. 161).

A Magyar Tudományos Akadémia 1859. december 9-én tartott nagygyűlésén választotta Lönnrotot külső levelező tagjai közé. (Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, IX. 1860. 78.)

A Kalevala első magyar fordítása 1871-ben jelent meg. A fordító, Barna Ferdinánd, nem tudta a művet méltó helyére állítani irodalmunkban.

¹ Az első nagy társadalmi munkamegosztás akkor történt, amikor pásztor-törzsek váltak ki a barbár népek nagy tömegéből.

Budenz József, az összehasonlító finnugor nyelvtudomány megteremtője, felhívta fiatal tanítványa, Vikár Béla figyelmét a Kalevalára. Biztatta, hogy fordítsa le újra, Vikár vállalkozott a feladatra. Valósággal megismertelte Lönnrot odaadó, fáradhatatlan munkáját. Több mint húsz évig dolgozott, 1890-ben, amikor a Budapesti Szemlében közölte az első nyolc ének fordítását, beszámolt verstani tanulmányairól. Nem elégedett meg az ősi magyar és finn verselés tanulmányozásával; kötelességének tartotta, hogy a többi finnugor népek verselésmódját is megismerje. Foglalkozott a finn és magyar mitológia kérdéseivel (Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra, 1901). Kétszer is kiment Finnországba. A Ladoga-tó északi dallerületein hallgatta a népi énekesek előadását, hogy megismerje az énekek ritmusát, zenéjét, előadásmódját. Maga is gyűjtött a helyszínen régi és újabb énekeket s a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából néprajzi tárgyakat. Idehaza — Bartókot és Kodályt megelőzve — fáradhatatlanul gyűjtötte a magyar néprajz és népköltészet kincseit. A magyar népköltészet ősi kifejezőerejével és rokonzengésű ritmikájával szolgáltatta meg a Kalevalát.

Így jutott el a finn epikus költészet a magyar közönség széles rétegeihez. Megismertük a finn nép dús képzeletének munkáját, amely a mitológia világán kívül az ősi finn történetet, a tengeri kalandozásokat, a rab-szolgotartató társadalmi rend életét, szokásait is tükrözi. A finn nép őskorát ábrázoló alkotás, a fordításnak az eredetihez méltó költőisége, ösztönzően hatott költőinkre.

A magyar Kalevala — hála Vikár versérzékének, nyelvi képzelete bőségének, amely a népnyelv és a régi magyar nyelv minden művésziileg használható elemét mozgósítja és nyelvújító munkával gazdagítja — irodalmunk legjobb alkotásai között foglal helyet.

A MAGYAROK EREDETE

— Gerőné Fazekas Erzsébet beszélgetése két kitáló szovjet tudóssal a magyarok származásáról¹ —

Az őssugor törzsek lovasnépek voltak...

...ezt tudtam meg sok más érdekes dologgal kapcsolatban Csernecov tanártól, mikor a *Materiális Kultúra Történetének Intézetében* felkerestem. Csernecov Valerij Nikolajevics, aki finnugor nyelvészeti kutatómunkáját archeológiai tevékenységgel kapcsolja össze, az intézet egyik hatalmas termében fogadott. A teremben mennyezetig nyúló állványokon sokszáz, felírásokkal gondosan ellátott ládikó sorakozik. A legutóbbi ásatások kincsei — jegyzi meg Csernecov tanár az állványokra mutatva és elbeszéli, hogy most éppen annak a csizoltkőkorszakbeli anyagnak a feldolgozásával foglalkozik, amelyet az ő vezetése alatt ástak ki 1939-ben, Nyugat-Szibériában.

— Az őstörténetet kutató tudósaink általában összekapcsolják a nyelvezeti munkát az etnográfus, archeológus vagy antropológus tevékenységével — magyarázza Csernecov tanár. — Mindjárt be is bizonyítom, mennyire fontos ílymódon végezni a kutatómunkát. Tudom, magukat érdekli a magyar, vogul és osztják nép közös eredete. Innét veszem tehát a példát módszerünk helyességének bebizonyítására. *Munkácsi Bernát*, tisztán nyelvezeti kutatás alapján, bebizonyította, hogy az a nomád nép, amelyet

¹ A közölt tudományos riport 1941 júniusából származik. Az *Új Hang*, Moszkvában kiadott társadalmi és irodalmi folyóirat számára készült, azonban mivel a háború kitörése miatt a folyóirat már nem jelent meg, a riport itt kerül először közlésre. A benne foglalt kérdések tehát a tudományos kutatás 1941-es eredményeire támaszkodnak.

Herodotos jürkai néven emleget és amely az Ural folyótól keletre elterülő hatalmas szteppéken barangolt az időszámításunk előtti első ezredév derekátáján, a szkita-törzsekkel állott kapcsolatban, később pedig, a szteppét előzőnlő szarmata népek közt folytatta tovább vándorló lovaséletét. *Jürk* — ez nem más, mint az *ősi ugor törzsek szarmata elnevezése*. Itt meg kell jegyeznem, hogy Herodotos feljegyzései, szkita néven, csak a Don és Dnyeszter közt élő népeket említik. Sokan éppen ezért túlságos merészeknek találták Munkácsi fejtegetéseit, annál is inkább, mert ő a *jürköket* a későbbi *szabir-ugorok* néven szereplő *délnyugatszbériai néppel* is azonosította. Az utóbbi évek ásatásai azonban kimutatták, hogy a szkita-szarmata kultúra messze átnyúlt keletre, egész a délszbériai szteppék mélyéig, továbbá azt is, hogy ez a kultúra Nyugat-Szbéria erdős vidékén keresztül egészen az északi tundrák világáig érezette hatását.

Úgy tudom, hogy az ÚJ HANG egy intervjú kapcsán írt a Jamali-kerületben az Alsó-Obba ömlő Pollua-folyó vidékén kiásott és a déli szteppékről származó érdekes leletről, a szteppék világából a hideg északra bevándorló ugor törzsek kultúrájáról. Az pedig *nem már kétségtelen, hogy ez az őssugor kultúra szkita-szarmata jellegű, amelyen erősen érződik iráni hatás is.*

— Ezek szerint a Szovjetunió területén végzett legújabb régészeti kutatások bebizonyították, hogy Munkácsinak igaza volt, amikor az Uraltól keletre eső szteppéken, a szkita törzsek közt kereste azt az ősnépet, amely résztvevett mind a vogul és osztják, mind a magyar nép kialakulásában. Ez a megállapítás annál is érdekesebb, mert a Horthy-uralom hivatalos magyar történetírásának egyik főképviselője, Hóman Bálint szerint, az ugorok eredetileg az Ural-hegység nyugati és keleti oldalán elterülő erdős vidéken laktak volna és primitívségük miatt a szteppékre ki sem merészkedtek. Hóman azt igyekezett bebizonyítani, hogy mivel a honfoglaláskorabeli magyarok kultúrája és társadalmi szervezete sokkal fejlettebb volt, mint a többi finnugor népeké, gyors fejlődésüket, kizárólag velük keveredő töröknyelvű népeknek köszönhették. Hóman leírása szerint az úgynevezett előmagyarok (egy őssugor nép), időszámításunk első évszázadaiban keveredtek volna Nyugat-Szbéria erdős vidékén a déli szteppékről oda bevándorló töröknyelvű néppel. Később ez a — szerinte — török eredetre valló onogur nevet viselő nép, a hatodik évszázadban, Délkelet-Európa szteppéin újból egy töröknyelvű néppel, a húnokkal rokon szabiorkkal keveredett volna.

— Mindahó, amit elmondott — feleli Csernecov tanár, — először is az tűnik ki, hogy Horthyék hivatalos történetírói szegélyték a „szegény rokonokat“, az ugor népeket. Másodsor, hogy a szabiorkat, akik egy időben valóban a hún birodalom kötelékébe tartoztak, török népnek tekintették. Harmadsor pedig azt látom, hogy Hóman az erdős vidéken kereste az ugorok eredeti szállásait, a délszbériai szteppéken ellenben, ahol, szkita törzsek közt, az ősi ugor törzsek laktak, török népeket lát olyan időpontban, időszámításunk elején, amikor a töröknyelvű népek még ki sem alakultak.

Igyekszem megvilágítani mindhárom itt felvetett kérdést. Mindenekelőtt nézze meg ezeket a fényképeket. A fentemlített Pollua-kultúra kiásott tárgyaitól készültek. Itt van pl. ez a magas csontfésű: finom, csipkészerű, pékhátóvékonyságú cirádáit mintha nem is faragták, hanem csak odaleheltek volna. Vagy ez a mammutcsontból készült merőkanál: fantasztikus madárfej szépen ívelt nyaka alkotja a nyelét. Fejlett művészi ízlésről tesz tanúságot. Vagy ez a bronzbuzogány, szintén mítikus madár stílusát fejében végződik, ugyancsak fejlett technikáról tanuskodik, akárcsak ezek a szép művű bronztörök. Igazán mesteri kéz munkái. — Mindez azt bizonyítja, hogy a *bronzöntést az ugorok vitték be az Ob-vidékre, az időszámításunk előtti negyedik évszázad és időszámításunk második századéve között.* Az

ügynevezett korai ugorperiódusban, amikor a szeptelpelakó lovas ugorok Dél-Szibériából csoportonként lassan oda átköltöztek és az ottlévő ős-ázsiai néppel elvegyültek. Ebből a népkeveredésből származnak a mai osztjákok és vogulok.

Ami a szabir-ugor elnevezést illeti, ez valószínűleg az időszámításunk előtti harmadik évszázadból származik, amikor az ugorok (jürkök) az ázsiai hún-birodalom egyébként igen laza kötelékébe tartoztak. Ez a nomád birodalom, mielőtt az időszámításunk előtti második évszázad végén a kínaiak csapásai alatt felbomlott volna, a legkülönbözőbb törzseket foglalta magában, így többek közt ugorokat, sőt valószínűleg irániakat is. Töröknyelvű népek azonban akkor még nem léteztek. Ami a szabir-ugorok további sorsát illeti, ezeknek csak egy része vándorolt az Ob vidékére, más részük továbbment a végtelen szeptelen felé nyugat felé, ahol később a magyar nép kialakulásában (ethnogenezisében) játszott fontos szerepet. A magyar, vogul és osztják nép közös szabir-ugor eredetét különben a következő tények is bizonyítják. A vogul népköltészet „sziper“ (szabir) „máchumi“ (nép) néven emlegeti az őseket. Tény az is, hogy mikor a magyarok követői a 10. században Bihorban-született Konsztantinosz bizánci császár udvarában megjelentek, őseiket szintén szabir-néven emlegették. Erről maga Konsztantinosz számol be feljegyzéseiben. Továbbá az összehasonlító nyelvtudomány kimutatta, hogy a „manszi“ (a vogulok így nevezik magukat) és a „magyar“ elnevezés ugyanarra a közös szótőre vezethető vissza és eredeti jelentése: ember.

Most rátérek Hóman amaz állítására, hogy az ősi ugor törzsek igen primitív kultúrájuk lettek volna és semmiesetre sem tekinthetők lovasnépnek. Olvassa csak fel nekem megegyeszer...

— E'öveszem a „Magyar történet“ első kötetét. A 3. kiadás 23. lapjáról felolvasom a következőket: „Az a feltevés, mintha a finnugorság keleti ága még az osztják-vogul-magyar nyelvközösség korában hatalmas, kulturális fejlődésen ment volna keresztül és szervezetlen, zsákmányoló ősnépből lovas, harcos, állattenyésztő néppé alakult volna át, amire a honfoglaló magyarság kulturális színvonalán kívül az obi-ugor nyelvekkel közös ló szóból és néhány lóra és marhára egyaránt vonatkozó ősi szóból és kifejezésből (másodfű, harmadfű, fék, nyereg) szoktak következtetni, tarthatatlan.“

— En azt hiszem, hogy inkább ez az álláspont tarthatatlan — jegyzi meg mosolyogva Csernecov tanár. — Azok a tárgyak, amelyeket az imént megnéztünk s amelyek az 1939-es ásatásokból származnak, kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a „szegény rokon“ kultúrája meglehetősen fejlett volt, még mielőtt török népekkel került volna érintkezésbe. Ami a magyar-vogul közös lótenyésztő kifejezéseket illeti, itt Hóman nyilvánvalóan, ha nem is nevezi meg, Munkácsinak „A magyar lovasélet ősisége“ című munkájáról mond éles és ellenséges „kritikát“.

Most Csernecov tanár elém teszi Munkácsinak fentidézett, 1931-be megjelent könyvét.

Meglepődve kérdem:

— Csernecov elvtárs olvas magyarul?

— Szótár segítségével — feleli szerényen. — Finnugor nyelvészeti kutatásaink kétségtelenül bebizonyították, hogy ennek a tehetséges magyar nyelvésznek itt is igaza volt, amikor nemcsak kimutatta, hogy ezek a lótenyésztő kifejezések egybeesnek, de arra is rámutatott, hogy ős-iráni nyelvekből kerültek az ugor nyelvekbe.

Vegyük a fentemlített kifejezéseket:

Magyarul: ló — vogul nyelven *lú*; *nyereg* — *naŕrā*, *naŕr*; *ostor* — *óstar*; *harmadfű ló* — *churam pumi lú*; *pum* — magyarul *fű*, szintén a nyelv

közös eredetére vall, ugyanis a magyar *f* mindig a vogul *p* hangnak felel meg. Így pl. *fiú* vogul nyelven — *p.y* (fi).

A vogul és osztják népköltészet is e népek őseinek hajdani lovas-volláról tanúskodik. A vogul néprege mindig lovas daliaként emlegeti hőseit, legendás félisteneit, akikről a hagyomány szerint ez a nép származott volna. Sőt a néprege többi hőseit hatalmas ménesek uraiként tünteti fel.

— Úgy tudom, Csernecov elvtárs igen értékes folkloranyagot gyűjtött össze az Ob vidékén és meg is jelent már egy munkája „Vogul regék” címen.

— Igen, igyekeztem én is eddig ismeretlen népköltési kincseket írásba foglalni. Főcélom az volt, hogy a népköltészet anyagából a vogulok és osztjakok ősi életmódjára, társadalmi szervezetére vonjak le következtetéseket. De érdekes a mitológiai anyag azért is, mert sokszor ősnépek kapcsolatairól tesz tanúbizonyságot. Így pl. az obi-ugor mitológia csodálatos óriásmadara, a nagyszárnyú karsz, megint az ősi indo-iráni népekhez vezet bennünket. Ennek a madárnak a mesebeli leírása ugyanis megfelel az említett népek mítikus *garuda* és *szenmurv* madarának.

— És talán a magyar néphagyomány turulmadara is valami sejtelmes emléke hasonló, távoli ősidőkbeli kapcsolatnak — jegyzem meg.

— Valószínű, meg kellene nézni, hisz a monda vándorol.

— Mikor jelenik meg a legújabb vogul és osztják népköltési gyűjtemény?

— A nagy anyag rendezése — feleli Csernecov tanár — még némi időt kíván. Azonban, rövidesen kibocsátásra kerül egy csomó népdal. Ezeket a dalokat a szó legszorosabb értelmében a nép ajkáról gyűjtötték össze. A moszkvai zenekonzervatórium munkatársai a múlt esztendőben a vogulok földjén jártak és felvették lemezekre a népdalokat a maguk teljes eredetiségében. A népdalok szövegét én fordítottam oroszra és mondhatom, megkapónak találok naív, népies frissességüket. Képzelve csak, ott minden fiatal lánykának megvan a maga nótája, amit ő maga szerzett és amely az eljövendő jegyeséről beszél. Az egyik leányka például így dalolja el a nagy eseményt:

Vizért mentem és leszálltam a folyóhoz,
Nézegetek én a vizen felfelé is, lefelé is,
Egyszer csak látom ám, a távolból csónak úszik felém,
Im az én kedvesem jön felém csónakán.

Ehhez hasonló a többi, bűbájosan egyszerű nóta is. Remélem, rövidesen a nagyközönség is meghallja, milyen kedves, csengő hangon énekelnek a vogul lányok.

— Most arra kérném, minthogy már népművészetről beszélünk, tereljünk a beszélgetést egy volgai népre, amely szintén gazdag folklórral rendelkezik. A baskfrokra gondolok, akiknek a nyelve ugyan nem finnugor eredetű, de akik magyar tudósok szerint egy ezredév előtt a Volga vidékén hátramaradt magyarok leszármazottjai. Julián, dominikánus szerzetes ismert utazására szoktak utalni...

— Julián barát beszámolója meglehetősen hitelt érdemel. Történeteink megállapították, hogy a tatárok arra a vidékre valóban 1235 táján törtek be, amint ez Julián feljegyzéseiből is kiderül. Való az is, hogy a mai Baskíria területén, akkoriban, a volgamenti bolgárok szomszédságában, ugor-nvltvú nép lakott.

— Akik állítólag magyarul beszéltek volna Juliánnal?

— Nézze, erről eszembe jut a magyar hadifoglyok esete, az első világháború idejéből. Több magyar hadifogoly találkozott vogulokkal és jelbeszéddel igyekeztek megérteni magukat. A vogulok szintén ilyenformán igyekeztek és az egyik közülök elkezdett az újján számolni: „akwe” —

mondotta és felemelte hüvelykujját. Magyar „beszélgetőtársa” a fejét rázta... „kit” folytatta a vogul és mutatóujját hüvelykujjához sorakoztatta. „Kettő” — ismételte a magyar felderült arccal. Erre a vogul neki-vidulva tovább számolt: *churəm*. — Három — tette hozzá a magyar. — A vogul: nyilä. — A magyar: négy. — A vogul: at. — A magyar: öt. — A vogul: kat. — Hat, hat — vágta ki a magyar sugárzó arccal s aztán folytatták a számolást: — Szát. — Hét. — *Nyoi-lau*. — *Nyoi-c*. — *Antoi-lou*. Erre azonban a magyar már kissé csalódottan mondotta: ki'enc. Mindazáltal úgy találták, hogy kitűnően értik egymást és meleg barátságot kötöttek. Így volt ez valószínűleg Juliánnal is. Ez a bátor utazó bizonnal épúgy örült, mint a fentemlített hadifogoly, hogy a messze távolban talált embereket, akiknek a nyelve egy s másban hasonlít az ő nyelvéhez.

Elbúcsúzó Csernecov tanártól és átmegyek a materiális kultúra intézetének egy másik termébe, ahol az intézet vezetője fogad, Tolsztoz Szergej Pavlovics, ismert őstörténész, archeológus és etnográfus. Tolsztoz professzor igen sokoldalú tudományos tevékenységet fejt ki, így ő vezeti a Moszkvai Állami Egyetem néprajzi tanszékét is, nemrégiben pedig ásatásokat eszközölt az Amu-Darja vidékén.

— Arra kérném, Tolsztoz elvtárs, mondjon el egyet-mást a *magyar nép ethnogeneziséről* és ezzel kapcsolatban arról is, sikerült-e a legújabb kutatások alapján megállapítani: *hol volt az ős-ugor törzsek bölcsője?*

— Látom, az őshaza kérdése maguknak már nem hagy nyugtot... Helyes, azt hiszem, erre vonatkozólag mondhatok egy s más új dolgot, azután rátérünk majd — bár igen röviden, — a magyar nép kialakulásának későbbi folyamatára is. Most pedig mindenekelőtt vegyük elő Közép-Ázsia térképét. Látja itt, az Amu-Darja mentén, a mai *Üzbég Szövetséges Tanácsköztársaság nyugati határára fekszik az emberi kultúra egyik ősrégi fészke, Horezma. Manapság Horezma oázis a Kizil-Kum homokpusztái közé szorul* és így környékét csak egy hatalmas öntözőcsatornarendszer kiépítésével tehetjük ismét termékennyé. Bizonyára ismeretes maga előtt, milyen érdekes szerepet játszott a multban Horezma.

— Dáriusz idejében az óperzsa birodalom fénykorában?... Amikor sokszázezer rabszolga keserves munkája tartotta fenn azokat az öntözőcsatornákat, amelyek aztán uraik földjét oly termékennyé tették? Vagy a későbbi virágzó korszakokra gondol, amikor Horezma, amely gazdagsága miatt többször hódító népek zsákmányául esett, mégis mindannyiszor talpraállt? Így ismét hatalmasan fellendült a 8. században az arabok kezében fontos állomásként, a Délkelet-Európából Kína és India felé haladó karavánok útján. Avagy a 11. században, amikor a szeldszuk-törökök uralma alatt is megmaradt élénkforgalmú kereskedelmi csomópontnak. Legjobban azonban a 12. században tündökölt Horezma — rövid időre egy hatalmas birodalom középpontja volt akkor...

— Most azonban nem a régi öntözőcsatornák Horezmájáról, sem a karavánok meséskincsű találkozhelyéről akarok beszélni, hanem arról az ősrégi időkből származó kultúráról, amelynek maradványait 1939-ben Horezma területén, az Amu-Darja deltája táján kiástuk. Ez alkalommal ugyanis meglepő tények nyomára bukkantam, amelyek azt hiszem, nagy örömet fognak okozni azoknak a nyelvészeknek a körében, akik már régebben felhívták a figyelmet arra, hogy az ugor és a régi indiai nyelvek közt távoli, elhalványult kapcsolatok észlelhetők. Az ugor és a dravida nyelvek közti kapcsolatra már Winkler rámutatott. Újabban pedig egyes nyelvészek annak a véleménynek adtak kifejezést, hogy a *magyar nyelvtől megfoghatatlan szalak vezetnek az északindiai munda nép nyelvéhez*. Feltételezték azt is, hogy valamikor nagyon-nagyon régen, az emberiség életének gyermekéveiben a mundák talán Közép-Ázsiából vándoroltak át Észak-Indiába. Azonban egészen a legutóbbi évekig nem akadt archeológiai bizonyíték

ennek a nyelvészeti feltevésnek az akadémiasztására. És sokan kétkedve csóválták fejüket a magyar-munda rejtély előtt. A kapcsolat az időszámításunk előtti ezer esztendőből nem származhatott. Hiszen köztudomású, hogy akkor India népeit már elválasztották Közép-Ázsia és Dél-Szibéria lakóitól a mai Perzsia, Afganisztán területén letelepedett indo-iráni népek. Ha pedig már régebbi időkre, az időszámításunk előtti második ezredév elejére nyúlunk vissza, a kiásozott bronztárgyakból csak azt állapíthatjuk meg, hogy India kultúrájának nem voltak kapcsolatai Közép-Ázsia, Dél-Szibéria és az Ural vidéke felé. Most azonban úgy látszik, hogy a Horezma területén kiásozott legrégibb csiszoltkőkorszakbeli tárgyakat tartalmazó réteg nyomra vezet bennünket. Ezekből, a minden valószínűség szerint az időszámításunk előtti negyedik és harmadik évezredből származó kőszerszámokból kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy akkoriban az Amu-Darja deltájában primitív halásznép lakott. Rábukkantunk az őslakók nagy, társas lakóházainak nyomaira is. Az első meglepetést az okozta, hogy ezeknek az ősi halászoknak kagylódiszei, ékszerai olyan kagylókból kerültek ki, amelyek kizárólag az Indiai-óceánban élnek. Mikor tüzetesen megvizsgáltuk a kőfegyvereket és az agyagedényeket is, kiderült, hogy ezek sokban hasonlítanak az észak-indiai, sőt a turkesztánbeli kínai csiszoltkőkorszak tárgyaihoz is. Másrészt azonban a horezmiai neolit feltűnő közös vonásokat mutat az obvidéki csiszoltkőkorszak és az urai Sisir-kultúra leleteivel.

— Tehát itt a rejtély nyitja?

— Ilt. Nyilvánvaló, ez az ősi halásznép alkotta az egyik összekötő kapcsot India és Ázsia északabbra fekvő vidékei közt. Valószínűleg az ő közvetítésükkel kerültek munda-elemek a formálódó, ősgugor törzsek nyelvbe. Mint az imént mondtam, később megszakadt az összeköttetés India és a tőle északabbra fekvő területek között. Azonban Horezma továbbra is szoros összeköttetésben maradt Délnyugat-Szibériával és az Ural vidékével és összekapcsolta őket az iráni népek fejlett kultúrájával.

— Szóval Horezmán keresztül vezet az út a fejlett-technikájú ó-perzsa bronzedényektől a szkita-szarmata világ szteppes bronztárgyaihoz. Ezek szerint azonban a jürek nevet viselő ősgugor törzsek is igen fontos szerepet játszhattak az egyik hatalmas ókori kultúra elterjesztésben...

— Annál is inkább, mivel a jürekök az időszámításunk előtti évezred közepe táján ilyen közvetítésre igen alkalmas területen, Horezmától északra, az Aral-tó s az Ural-hegység déli nyúlványai közt elterülő végtelen pusztákon laktak. Nézzé meg itt a térképen!

A térkép fölő hajolok: a mai kazachsztáni szteppék — jegyzem meg, — tehát itt kell keresnünk az ősgugor népek születési helyét?

— Igen, minden valószínűség szerint. E mellett bizonyítanak nemcsak az ásatások eredményei, de azok az iráni eredetű szavak is, amelyek, mint azt már Cserncev tanár elmondotta, közések a magyar, vogul és osztják nyelvbe.

— Az ősi lótenyésztő terminológiára gondol?

— Ugyanarra.

— Sikertült-e kideríteni, melyik volt az az indo-iráni nép, amelytől az ugorok a lótenyésztést tanulták és akiknek a közvetítésével az iráni nyelvelemek bekerültek a magyar és obi-ugor, vogul és osztják nyelvbe? (Északnyugat-Szibériába.)

— A nyomok ismét Horezmához vezetnek. Tudásaink megállapították régi horezmiai dokumentumokból, hogy az óhorezmiaiak nyelve igen közel áll a mai osztj nyelvhez. (A Kaukázusban van az Autonóm Oszét Szovjet-köztársaság.) Az osztékek pedig az időszámításunk elején a Kaukázusba vetődött nyugati alán-törzsek leszármazottai. Most azonban nézzünk meg egy nemrégiben fölfedezett 11. századbéli szöveget, Biruni horezmiai tör-

ténész feljegyzéseit. Biruni elbeszéli, hogy az ő idejében még mindig laktak alánok Horezma közelében. Ez bizonyára sokak számára meglepetésnek tűnik, mivel közismert dolog, hogy alán törzsek szerepeltek Délkelet-Európa szteppéin a népvándorlás idején is.

— Ezek szerint a népvándorlás sodrába az alánoknak csak egy része került volna bele?

— Úgy van, és hozzá kell fűznöm, hogy a népvándorlás feketetenger-vidéki széles országútján az odavetődött alán törzsek szoros kapcsolatba kerültek nemcsak a húnokkal, de, mint ismeretes, egy csoportjuk a későbbi időkben Magyarországra is elvetődött, ahol jászok néven emlegetik őket a régi krónikák. Most azonban térjünk vissza Horezmához és vonjuk le a következtetéseket a fent elmondottakból:

1. *A régi horezmái nyelv közel állott a keleti alánok nyelvéhez.*

2. *Az ósugor nyelvbe bekerült iráni szavak vagy egyenest az óhorezmaiból, vagy a keleti alánok nyelvéből származnak. Az utóbbit már Munkácsi feltette; minden esetre bizonyos az, hogy a keleti alánok Horezma szomszédságában laktak.*

3. *Az ósugor törzseknek Horezmával közvetlen kultúrkapcsolataik voltak.*

4. *Az a vidék, amelyet Herodotos a jürcök lakóhelyeül jelöl meg, az Ural folyótól keletre eső szteppék, délfelől valóban határosak Horezmával. A keresve-keresett őshaza tehát minden valószínűség szerint a nyugat-kazachsztáni szteppéken feküdt.*

— Most azonban arra kérném meg, mondja el, milyen szerepet játszott a magyar nép ethnogenezisében a török elem.

— Minthogy a *szabir-ugorok, a jürcök ivadéka*i, az Ural-hegység és az Aral-tó közötti őshazából Délnyugat-Szibériába kerültek, mint azt már az előbbiekből tudja, egy részük felvándorolt az Ob vidékére. A többiek azonban belesodródttak a nagy népvándorlás forgatagába. A magyar nép bonyolult ethnogenezisének további folyamata már a népvándorlás kavargó hullámai között játszódott le. A nyugat felé törtető szabir-ugorok Délkelet-Európa szteppéin ismét hún törzsekkel kerültek összeköttetésbe és kapcsolataik voltak minden valószínűség szerint a régi bolgárokkal is.

— Török népeknek tekinthetjük-e a húnokat és a régi bolgárokat?

— A hún kérdés még mindig vita tárgya. Mégis, az eddigi eredmények alapján annyit megállapíthatunk, hogy *különbséget kell tennünk a régi ázsiai hún birodalom és Attila birodalmának hún törzsei között.* Mindezzel, közös mindkettőben, hogy a hún elnevezés alatt összefoglalt és a legkülönbözőbb ethnikai csoportokhoz tartozó törzsek közt az altáji származásúaknak igen nagy szerepük volt. Azonban a régi ázsiai birodalom ősaltáji népei még nem nevezhetők sem mongoloknak, sem törököknek. Több századév kellett ahhoz, míg bonyolult ethnogenezis folyamán a különböző altáji törzsek egymással úgy összeforrtak, hogy a töröknyelvű népek kialakulásában szerepük lehetett. Kínai források csak az időszámításunk első évezredeinek közepe táján tesznek említést török népekről. Ami a bolgárok származását illeti — ez ma is rejtvényt számba megy. Az azonban már kétségtelen, hogy az *óbolgár nyelv, tehát az, amit a 9—13. századbeli volgamenti Bulgáriában beszéltek, közel áll a mai csuvasok nyelvéhez.* Csak hogy a csuvas maga is különleges helyet foglal el a török nyelvek között. A mi nagy nyelvészünk, Marr akadémikus, megállapította, hogy az *óbolgárnak és a csuvasnak szoros kapcsolatai vannak északkaukázusi, tehát nem altáji eredetű nyelvekkel.* Egyébként itt jegyzem meg, hogy a Kaukázusban ma is él egy, a régi bolgároktól származó nép, a *balkárok.* Lehetséges, hogy az óbolgár a hún törzseknek még ki nem forrott altáji nyelvéből és Kelet-Európa őslakóinak, valószínűleg a szkitáknak nyelvjárásaiból tevődött össze.

— Mindebből azonban az is következik — jegyzem meg —, hogy Hóman alaposan összekeverte a kérdést, amikor az összes töröknyelvű népeket egy közös török ősnéptől származtatta le és annak különböző ágai-
ként tüntette fel.

Tolsztoz tanár erre ismét előveszi Hóman magyar ethnogenezisének a sémáját: — természetesen, *itt alapos módszertani hiba van; nem egy nép szakadt több ágra, hanem a különböző altípi törzsek keveredéséből alakultak ki a töröknyelvű népek*, mégpedig, amint már mondtam, *egy sokkal későbbi korszakban*, mint azt ez a séma feltételezi. Evvel szemben még igaz az, hogy a hún és bolgár elemeken kívül még más, *a töröknyelvű népekhez közelálló törzseknek is volt szerepük a magyar nép kialakulásában*, így az avaroknak és kazároknak. Az avarok, akik a 6. évszázad végén jelentek meg Délkelet-Európában, annak a keletmongóliai török népnek a nyugatra sodródott utódai, amelyet az 5. századbéli kínai krónikások zsuansuan néven emlegetnek. A kínai források azt is elbeszélik, hogy a zsuansuan birodalom kialakulásában Kínából és Mongóliából menekült rab-szolgáknak is nagy szerepük volt. Tény az is, hogy a török néphez közelálló kazárok néhány törzse a magyarokkal együtt jelent meg Pannónia területén.

Mindazonáltal *nem kell túlbecsülni a török népek szerepét a magyarság ethnogenezisében. A fentiekből ugyanis nyilvánvaló, hogy az ősupor népek már sokkal régebben kialakultak, mint a törökajkúak*. A magyarokat ősi nyelvi kapcsolataik elsősorban a finnugor népekkel kötik össze. Régi nyelvi és kulturális kapcsaik és hajdani közös történelmi sorsuk pedig még jobban összefűzik őket Nyugat-Kazachsztán régi lakóival, valamint az egykori északi Fekete-tenger környéki és urálvidéki népekkel, semmint Közép-Ázsia mai, törökajkú nemzetségeivel.

KÉT FILOZÓFIAI MŰSZÓ KÉRDÉSÉHEZ

Írta: Rubinyi Mózes

1. A filozófiai műszavak magyarítása az esetek legnagyobb részében feleslegesnek és céltalannak bizonyul. Vannak műszavak, amelyek a nemzetközi nyelvkinés maradandó darabjai, szakműszavakból valóságos nemzetközi közhasználati szóelemek lettek, ezeket hiába magyarítottuk, a nyelvhasználat még hosszabb kísérletezés után is visszatér az eredeti alakokhoz. A *materializmust* Kerkápoly Károly Tiszta Észtanában (1863) *anyagelvűségnek* nevezte, sokan felkapták, használták és használják (pl. Simonyi: Müller Miksa felolvasásai a nyelvtudományról, 1874, 1:15: „Locke, kit általánosan ezen *anyagelvet* bölcsesek közé sorolnak”), de mind ez, mind az idealizmus, realizmus önmagukat fejezik ki a legjobban. Az efféle magyarázatok a feudális sovinszta óvakodás tünetei mindentől, ami nemzetközi. Kiss János is Bölcséleti Folyóiratában magyaráítani próbálja a materializmust (anyagelvűség), az idealizmust (eszmeelvűség), az individualizmust (egyedelvűség), a racionalizmust (észelvűség), a naturalizmust (természetelvűség, stb.). E tudománytalan és világszemléleti szempontból is helytelen törekvésben megfigelkeznek arról is, hogy a műszónak is (akár a köznyelvi szónak) jelentésében hangulati kísérője is van a nemzeti nyelvekben, míg nemzetközi viszonylatban e műszavak pontosabban, tárgyilagosaabban őrzik jelentésüket. Például, ha ma valaki a materialista szó anyagelvűvel helyettesítené, egyszerűen mosolyognánk rajta és száz éves dohos mondatokra és eszmékre gondolnánk.

2. A fentírtintelt, valóban nemzetközi jellegű műszavak mellett vannak azonban egyéni filozófiai rendszeri műszavak is, illetve fogalmak megjelölései, körülírásai, amelyeknek magyarítása a filozófus megértése és ismertetése céljából szükséges. Vegyük például ezt a kantii kifejezést:

Ding an sich, Kant legkiválóbb magyar fordítója és magyarázója, Bánóczi József (egyébként a magyar filozófiai műnyelv első tudományos búvárlója), a *Ding an sich* magyarázására ezt ajánlotta: *magánvaló* s ez alak az ő műnyelvi tanulmányai és fordításai nyomán terjedt el (l. Bánóczi: A bölcsélet magyar nyelve, a Nyr 5., 7., 8. és 11. kötetében, továbbá Lewes-fordításában és másutt is. Vö. még Kornis: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése MNy 3. k.). Századunk elején ez a magyarázott filozófiai műszó teljesen uralomra jutott, sőt félreértésre is adott alkalmat. Szinnyi József A magyar nyelv című könyvében (1904, 35) a *konkrét* fogalmat így fejezi ki: *magánvaló*.

A *magán* szót műszóul már Gelei Katona István Magyar Grammatikátská-jában megtaláljuk: accidens: *magán-létlen* vagy *másban-lévő*; essentia: *magán-létlen* (Corpus Grammaticorum 317—318). Benyák Bernát Manuscripta in re oratoria című kéziratban maradt munkájának szógyűjteményében és filozófiai értekezéseiben a „causa efficiens per se”-t így fordítja: *magán-való* szerző ok, *művok* (MNy 3:147).

Bánóczi műszava, ha a régi magyar nyelv tanuságát idézzük, úgy tűnik fel, mintha magyartalan magyarosító törekvés volna. Ő egyszerűen a német *an*-t, amely felszínig ható határozó értelmű, fordította szó szerint. De kétségtelenül az is vezette őt ebben, hogy a régi magyar nyelvben mindkét alak-lehetőség: a *magán való* és a *magában való*, más-más jelentésekben bár, de megvolt, ám az előbbinek példatára feltűnő módon dúsabb az utóbbinál. L. például a *privus*, *privatus*, *singularis* jelentésű *magán*-alakok példáit: *Magán*, külön való ház (Comenius); *Magán való* embernek találománya (Monoszlai); Egy *magán való* könyvecskeben megmutatta (Pázmány) NySz. A *magán* (per se ipsum) s a *n.agában* (szintén per se ipsum) a régi nyelv tanúsága szerint éppen megfordított gyakorlóságot mutat a mai nyelvvel szemben. A *n.agán* (*egymagán*, stb.) ma ritkább, a *magában* ma konkrétabb és racionálisabb. A régi nyelv, amelynek emlékei, sajnos, a papiros- és fordított irodalomból vett idézetek alapján, tehát csak írásbeliség alapján mutatkoznak meg közvetlenül s nem az élő népnyelv adatai szerint, amelyek elhangzottak, elmerültek a feledés homályában, a *magán-ra* nagyobb példatárat hagyott ránk. Ez a körülmény is hozzájárulhatott Bánóczi helytelen kísérletéhez.

3. Lenin: Materializmus és empiriokriticismus című művében, az L. Feuerbach és J. Dietzgen a *magábanvaló* dologról című fejezetben s már előbb („A *magábanvaló*, vagy E. Csernov megcáfolja Engelst” 90—99, benne többször a *magábanvaló*, l. pl. 90., 95. l. stb.) szól e fogalomról, Lenin művét, benne a fentemlített fejezettel Czöbel Ernő fordításában bírjuk (Szikra kiadás, Budapest, 1948). Lenin e művét 1908 februártól októberig írta, az első kiadás oroszul 1909-ben Moszkvában jelent meg. Czöbel fordítása valóban méltó az eredeti mű nagy jelentőségéhez. A fordító alapos filozófus, abszolút képzett marxista, kitűnően tud oroszul és a magyar tudományos irodalomnak régi, érdemes munkása. Ezért jelentős eseménye a magyar filozófiai terminológiának, hogy ő a *magábanvaló*-val helyettesíti a *magánvaló*-t. Fordításában, főleg Lenin magyarra fordított művének 110—111. lapjain, a már idézett címen kívüli műszavunk következő alakjait találjuk: *irodábanvaló*: an sich, *magukban való dolgok*, a *magábanvaló* világ, a *magukbanvaló* tárgyak, „Feuerbach, an sich-je *magábanvéve* vagy *magábanvaló*”, „Feuerbach Kantot azzal valódiolja, hogy nála a *magábanvaló* valóságnélküli absztrakció”. „Feuerbach szerint a *magábanvaló* dolog valósággal bíró absztrakció” (111), „a jelenségek világából a *magábanvaló* világba...” „A *magábanvaló* dolog különbözik a nekünk való dologtól” stb. A *Ding an sich* tehát magyarul nem *magánvaló*, hanem *magábanvaló*. Óhajtandó volna filozófiai műszavainknak a Czöbel Ernőtől jelzett úton való revíziója.

SZENTJE NAPJA, POHARA, BÉLESE

Írta: Csefkő Gyula

Bekő Ödön a Nyr 43:358 egy érdekes adatot közölt 1635-ből arra nézve, hogy az akkor még ismeretlen *nevem napja*, *neved napja*, *neve napja* helyett (a *névnap* első adata 1794, NyÚSz) azt mondták, hogy *szen-tem napja*, *szented napja*, *szeinti napja*: „Noha Péter Hajnal Szt. Jakab napjára kívánta s tanácsolta, hogy tartsuk *szented napját*, de mivel Krisztinából én Jakabot nem tehettem: bűjtölniök köllött nálam.” Ugyancsak Beke a Nyr 71:26—7 a 18. sz. első negyedéből (Széchenyi György leveleiből) idéz néhány példát erre a kifejezésre színtén névnap-jelentésben. Kiegészítésül közlöm, hogy a régiségben igen gyakori, és hogy csakugyan névnapot jelertett, az a naptár tanúságával is igazolható a Thököly-család főember szolgáljának, Keczer Ambrusnak (Fuit miraculum voluntariorum servorum. Betulen M., Ónélet. 1:345) sok figyelemreméltó egyéb nyelvi adatot is tartalmazó naplójából.¹ (Monírók 33.) Ime:

1663. január 6. (Háromkirályok: Gáspár, Menyhárt, Boldizsár napja): „Ma Keczer Menyhárt uram *szeinti napja* lévén“ (88).

1663. április 4. (Ambrus napja valamelyik akkori, talán protestáns naptár szerint): „Gróf uram az mai nap rozmarinnal s egy öltöző köntösre való gránáttal kötvén meg [= ajándékozván meg, vö. MNy 28:303] Ambrus napján“ (97). 1666. április 4.: „...ez mai nap az én *szeinti napom* lévén, gróf uram hivatott volna szomszédiban, kikkel és jámbor szolgálival valóban meglakott“ (238). 1668. április 4.: „az én *szen-tem napja* lévén, igen nagy jó kedvet mutatott gróf uram“ (335).

1663. november 5. (Szent Imre napja): „Az mai kis gróf [Thököly Imre] *szeinti napja* emlékezetivel vígan lakánk, vacsorán annál is vígabban lakánk“ (127). 1665. november 5.: „...mai nap lévén az ifjú gróf *szeinti napja*, ez mai nap is igen meglakának“ (263). 1668. november 5.: „Az ifjú gróf *szeinti napja* lévén, feles becsületes jóakarói gyűlvén gróf uramnak, három asztalra töltek és valóban vígan lakának“ (367).

1663. november 25. (Szent Katalin vértanú napja): „Az örögbik kisasszony [Th. Katalin] ő nga *szeinti napja* lévén, ma négy asztalra lön vendége gróf uramnak“ (129). 1669. november 25.: „...ez mai nagyobbik kisasszony *szeinti napján* magam is jelen akarván lenni az asztalnál, ugyan jól taná.tam bévenni az borban“ (414).

1663. december 6. (Szent Miklós püspök napja): „Petrőczy úriak mégis itt a várban lévén, az nagyobbik úrlinak [P. Miklósnak] *szeinti napja* lévén ma, az kis grótot és az kisasszonykákat magokhoz lítették ebédre“ (131).

1663. december 26. (Szent István vértanú napja): „Gróf uram ő nga [Th. István] *szeinti napja* lévén ma, böcsülletes jóakaróit convocálván ő nga“ (133).

1664. április 23. (Szent György napja): „Gróf uram pedig, kapitán uram [Zmeskal György árvai kapitány] *szeinti napja* lévén ma, nem voltunk ő kgméről is feledékenyek“ (303).

1666. augusztus 12. (Szent Klára napja): „Szinyeiné asszonyom [Szinyey Ferenéné Keczer Klára] *szeinti napja* lévén ma, nem voltunk mind ebédén, vacsorán feledékenyek ő kegye.méről“ (253). 1667. augusztus 12.: „Klára *szeinti napja* lévén, nem voltunk ő kgméről is feledékenyek“ (303).

1667. március 18. (Szent Sándor püspök napja): „Barkóczy [Sándor] uram *szeinti napja* lévén, igen meglakának“ (282).

1667. március 21. (Szent Benedek napja): „Hedry [Benedek] uram vendégi valánk, ez mai nap *szeinti napján* s valóban meg is lakánk“ (282).

¹ A napló kiadója, Nagy Gyula szerint is Keczer Ambrus sok olyan szóval és kifejezéssel él, melynek nyelvtörténeti értéke van.

1668. január 3. (Dániel próféta napja a prot. naptár szerint): „Ez mai nap is napestig s mindnyájan itt maradtak és sok mulatságunk volt Fejérpataky Dániel urammal ez mai napi *szeinti napján*“ (322).

1669. november 30. (Szent András apostol napja): „Gróf uram az mai Keczer András uram *szeinti napjára* ő kgméhez ígérkezvén“ (415).

1669. december 21. (Szent Tamás apostol napja): „...de az lelkem uram el nem bocsátván Farkas Tamás uramat ebédől, *szeinti napja* lévén“ (419).

A naplóíró Keczer Ambrus lutheránus volt, s bár vallása nem gyakorolta a szentek tisztelőtét és nem hitt közhenjárásukban, a névnapot más megfelelő kifejezés híján kénytelen volt katolikus módon nevezni. Így nevezi a szintén lutheránus Thököly Imre is 1693-ban: „...feleségem Ilona *szeinti napjához* képest feleségem házában volt az francziákkal, és egyéb urakkal ebédem“ (Monfrók 15:93). A saját nevenapját is így említi 1677. november 5-én: „...ma *szeinti napom* is lévén“ (Monfrók 18:99). Még egy adat a 17. századból: Héderváry Katalin özv. báró Viczay Jánosné hagyatékának 1681. május 14-én kelt leltárában olvassuk: „Egy arany fonallal szőtt veres strimfli, melylyel Viczay Terézia kisasszony kötött [= ajándékozott meg] kis Katiczát *szeintje napján*“ (Radvánszky, Családélet 2:363).

Mindebből nyilvánvaló, hogy a *szeinti* v. *szeintje napja* csakugyan a névnapot jelentette és nem a másik személyi ünnepét: a születésnapot. Régebben, kivált mikor még egyházi anyakönyvvezetés nem volt, az emberek gyakran születésüknek esztendejét sem tudták biztosan. Peres ügyeikben azért volt néha szükségük a *meglátásról való levél-re*, másként *időlátott* v. *időlátat levél-re*, amelyben a bíróság vagy valamely hiteles hely (káptalan, konvent) közvetlen szemrevétel útján állapította meg valakinek az életkorát (l. Holub József, Szily-Emlék 15—18; Madzsar Imre, MNy 38:163). Születésük napja felől pedig legfőljebb az a helyenként ma is dívó szokás tájékoztatta őket, mely szerint a gyermektől nem szabad elvenni a napját, vagyis, ha lehetséges, annak a szentnek a nevére kell keresztelni az újszülöttet, akinek a napján világra lett, vagy pedig a nap-tárban hozzá közel eső másikéra.

A gondosabb szülő feljegyezte vagy íródeákkal följegyeztette gyermekei születésének pontos idejét. Révai Anna özv. Kendy Gáborné 1595. február 22-én kelt végrendeletébe íratja bele: „Az én szerelmes édes két kis leányimnak, Kendy Annának az néhaý Nagýságos Kendý Gáhortól valónak öregbiknek születése ezer ötszáz kilenczven három esztendőben Bédogh asszoný havának huszon hatodik napján, az kedd napra viradoua [így], öth órakort levő jel alatt adta az Uristen ez világra. Másik és kissebbik Leanyomot Kendý Margittot ugyan Kendý Gábor Uramtól maradtat, adta az Uristen ez világra Ezer öth száz kilenczven négy esztendőben, Szent györgy havának huszon ötödik napján, az az hétfő nap reggel nyolcz órakort Rák jel alatt, ezt azért akarám meg iratnom, hogy ha az Uristen ökök ember korba juttatja, tuggvonak ideik és óráik felől emlíkezny“ (Radvánszky, i. m. 3:155).

Ma is inkább a névnapot ünnepeljük meg, mert azt a rokonok és jóbarátok számára nyilvántartja a naptár. Nagy igazán mondja Veszelszki Antal Száz Esztendő Kalandárioma (Pest, 1789): „Hármot néznek meg legtöbbször a Kalandariomban: A Fársángot, az Ünnepnapokat és a névnapokat“ (Trócsányi Zoltán, Magyar régiségek 2:185). A születési dátumát rendszerint csak a legszűkebb családi kör ismeri, az szokta megülni, esetleg még a meghívottak. Így volt ez régebben is. Keczer Ambrus írja: „1665. február 8. Gróf uram *születése napja* lévén az mai nap s 42 esztendeje telvén el ő n[agysá]gának, vígan s kedvesen mulatánk el az mai napot“ (i. m. 189). „1666. április 18. Reggeli praedicatiót meghallgatván,

ebéden kedvesen lakoztunk *Katicza kisasszony születése emlékezetivel*, mely isten jóvoltából a tizenegy esztendőt megérte" (239). „1667. szeptember 25. Dícsértessék istennek szent neve, az *ifjú gróf ma lőn tíz esztendő*s. Legelőbbben is az itt való kápolnában ő szent felségének hálát adtunk és könyörgettünk szerencsés és hosszú életért mind azon becsületes emberekkel, kik convocáltak, s azután úgy vígan tartá őket gróf uram" (337).

Régi szokás, hogy névnapon virággal, ajándékkal kedveskednek az ünnepeltnek. Láttuk fentebb, hogy Keczer Ambrust úgy tisztelte meg nevenapján a ura, hogy rozmarint és egy öltő ruhára való hajszín gránátot ajándékozott neki. Akkor már nem volt fiatal ember Ambrus uram. Sötét színű ruha illtett hozzá, virágból is csak a rozmarin: az agglégények meg az idősebb özvegyasszonyok virága. (Özv. Toldi Lőrincének is: Rozmarinbokor van gyászos ablakában.) De akár fiatal volt az ünnepelt, akár öreg, ha csak mód volt hozzá, nem maradt el a névnapon vígan lakás. Tiszteletére megadták, vagy ő adta meg *szentje poharát* vendégeinek, akik nagyokat ittak egészségére.

Nyelvünknek 16—18. századi emlékeiben lépten-nyomon találkozunk a névnapon pohár említésével. Így például Nádasdy Tamás nádor családi levelezésében: 1560: „Igen köszönöm, hogy megküldted az *Szent Tamás poharát* (l. i. a névnapon innivalót), nagyon sok jó bélesekkel és egyéb enczemenczemekkel, vadakkal, madarakkal" (64). Szintén Nádasdy írja 1569-ben: „K[egyelme]d élelt kildene, vadat és minden egyébféle élelt, mert *szent Ferenc napja* itt ér az mint látom, Azért Kd mindjárt kildjön, meg kell adnom [fiának, Nádasdy Ferencnek a nevenapján] az urának *szent Ferenc poharát*" (215). Nádasdyné írja az urának 1545. december 22-én: „Az *szent Tamás poharával* jól tartám az nemes uraimat, asszonyimat" (76).

Más források adatai: 1625: „S megadta Pater Hajnal is *Szent Mátyás poharát*" (Tört. Tár 1901, 366). 1663: „Ördög, ördög, be sok számtalan Istvánt és Jánost vittél pokolba Szent István és János napján, a sok *István és János teli pohára* által" (Martonfalvi György: Keresztyeni innepes, I. Debreczeni Ember Pál Szent Siklus c. munkájának toldalékjában). 1664. december 27: „*János poharát* itt is megadák, kire Farkas uram is ma érkezék be (Monírók 33:184). 1667: „...az hol is megadta gróf uram *Kata lánya poharát*" (uo. 319). 1669. december 27.: „Ebéden megadván gróf uram Marczy *János poharát*, valóban meglakának (uo. 420). A 18. század eleje: „Rabságom első napján is egy gyermeket veszte el a feleségem *szent György pohara miatt*" (Bethlen M., Önélet, I:154). 1725. december 27.: „*Szent János poharán* Isten kegyelméből vigadtam jó-akaróimmal" (Tört. Tár 1902, 273), a 18. század első felében írja Cserei Mihály Apor Metamorphosisához csatolt megjegyzéseiben: „bemelegyek az úrhoz, mondom: Nagyságos uram, ma *szent Mihály napja*, minthogy Mihály a nevem, *szent Mihály poharára* az asszonytól s egész udvarral együtt jó szívvel látom ebédre" (Monírók 11:483) és folytatja: „Ott majd hajnalig tisztességesen táncoltunk [s ittuk] meg *szent Mihály poharát*" (uo. 484). 1807.: „Egykor *Miklós poharára* Sokan özvegyültenek" (Kisfaludy S., Somló). Beke említi Nvr 69:3, hogy a sonogymegyei Kaplyonban ma is mondják: „*Megittuk Erzsébet poharát*." Erre is idézhetek egy régi példát 1669-ből: „18. (Novemberis) voltam másokkal együtt Kálnoki uramnál, *Erzsébet asszony poharára*" (Monírók 35:311).

Azt hiszem, ezekkel az adatokkal megfelelttem Bekének arra a kérdésére (i. h.) is, hogy mi lehet a kaplyoni *Erzsébet pohara*. Névnapon áldomás. Tudta ez már Radvánszky is: „Névnap megtartására nem kellett oly pazar fény [mint lakodalomra, keresztelőre], de mulatság azért nem volt kevesebb, ünneplése majdnem kötelezőnek tekintett. Rákóczy György egyszer 1636-ban adta meg Fehérvárott a *Sz. György poharát*, de a város

gyulladására miatt félbe kellett hagyni a mulatságot. Ezen elnevezéshez hasonlóan Zrínyi Ilona neve napjának ünnepére röviden *Ilona pohár*-nak neveztetett" (Családelet 1:391). De tudta Geleji Katona István is, mert a Válság titkában (1645—49) ezt írja: „Efféle vendégséget a' Magyarok az ő neveken lévő szeminék poharának hívják, úgy-mint *Szent János, Szent István, Szent András etc. pohárának* (Simai Ödön, id. MNy 4:13).¹

Hogy ma Kaplyonon kívül nevezik-e másutt is így a névnapi áldomást, arra nézve l. ezt a zentai példát: „*Jóska pohár*“ (Nyr 38:42) és a MTsz következő adatát: „*szent-János pohár. Elküttek a szent-János-pohárral* (mondja a gyerek, akit János napján köszönteni küldtek) (Baranya m. Csúza, Nyr 18:478).“ A magam hallomásából meg egyetemi és főiskolai hallgatóim közléséből tudom, hogy a névnapi áldomásnak ilyen nevét ismerik Szeged-Alsóvároson, Hódmezővásárhelyen, Makón, Szőregen. Hogy ismerte Arany is, bizonyítja Köszöntő című tréfás versének (1852), mellyel „az ifjú Szász Károly nevenapjának hangulatát fűszerezte“, ez a helye: „Kötelet Károlynak! gerendába vele! | Ez a magyaroknál a köszöntés jele. | ...Hadd lógjon őkeeme a gerenda alatt, | Ha csak meg nem adja a *Károly-pohár*“ (Mészöly, NNy 4:49—52).

Ami e szokás eredetét illeti, aligha lehet más, mint a római *libatio* 'áldozati ivás az istenek és megholtak tiszteletére' maradványa. Bálint Sándor is így tudja Népiünk ünnepei című munkájában. A középkorban a szentek ünnepén bent a templomban ittak a hívek tiszteletükre. Ez bizonyára a pogány *libatio* keresztény mása. Az Egyház ugyanis böles tekintettel arra buzdította híveit — miután a szokást nem tudta kiirtani —, hogy most már ne a pogány istenekre, hanem in nomine Sanctorum et Angelorum emeljék poharukat (138). Persze, idők folytán a szentek is háttérbe szorultak, helyüket a névnapi ünnepeltek foglalták el, az ő egészségükre ürült a pohár és fecerunt magnum aldumas.

A *pohár* szónak bizonyos összetételek utótagjában 'áldomás' jelentésre l. CzF.-ban: „*Békepohár*. Áldomás, melyet a kibékült haragosok engesztelődések jeléül, s ezután barátságuk zálogául isznak. *Czokipohár*. Áldomás, melyet az elmenőnek, elutazónak egészségére isznak. (Először Geleji Katonánál Válság titka 1:705, vö. MNy 4:13.) *Társ pohár*. Áldomás, melyet valamely társulat új tagjának beavatásakor isznak. Különösen mesterlegényeket beavató illetén áldomás.“ Az új asszony beavatásakor *csókos poharat* ittak a lakodalom vendégei. Apor Péter írja a Metamorphosisban: „Ha catholica volt az új asszony, azt második napján beavatták. Azon a napon pedig jó reggel az vőfély lóra ült, házról-házra eljárt az vendégeket, úgy marasztotta meg arra az napra ebédre; az tánczot is az nap nem a gazda, hanem a vőfély osztotta; az vőfély aztán akkor gazda lévén, készítette a felestkörmöt és az mézes bort, az kit *csókos pohárnak* hittak“ (Monírók 11:389). Hogy miért nevezték így, azt a Metamorphosis verses kidolgozásának ez a helye mondja meg:

„Elsőben melegen az mézes bort hozták,

Az új házassokk: l azt rendiben itták.

Az *csókos pohárnak* az időben hitták,

Ital közben egymást rendre megcsókolták.“ (Monírók 36:74).

Bizonyára ennek a maradványa a szeged-alsóvárosi lakodalmi szokások *menyasszony pohara*. Bálint Sándor szerint: „A lakodalom után egy-két napra a *menyasszony poharát* ülik meg. Ilyenkor a legközelebbi hozzátartozók gyűlnek össze lakomával kapcsolatos csendes, meghitt vendégségre. Az új asszony tele pohárral sorba kínálja a megjelenteket. Ezek aztán felköszön-

¹ L. még a Nádasdy levelek kiadásának előszavában is: „Látjuk a levelekből, mily nagy divata volt akkoriban a névnap tartásnak, a mit így fejeztek ki: „szent X. pohara“, p. „szent Tamás poharával jól tartám nemes uraimat“ (XXIV).

tik, hogy kezdődő új élete szerencsés legyen, urával együtt sok örömet, kevés bajnak legyen részese" (NNy 5:95).

Azonban a régiek nemcsak ittak valakinek az egészségére vagy emlékeztetire, hanem ettek is. Esterházy Miklós írja 1636-ban: „Otthon nem létünkben érkezett az kegyelmed szolgája s megszolgaljuk kegyelmed böcsületes ajándékját, akit jóakaróinkkal együtt *az kegyelmed jó emlékeztetivel el is költünk*“ (Takáts S., A magy. mult tarlójáról 201). Teleki Mihály egy leveleiben (1665) olvassuk: „Az tácánt *Kegyelmed egészségére megeszem* (T. M. lev. 3:400). Vö. ezzel: „Nele tarisznyát cipelt, amely olyan tele volt, hogy majd szétrepedt. — Thyl — mondotta, miközben feléje nyujtotta — úgy gondolom, hogy nem egészséges anélkül utazni, hogy jó kövér libát, sonkát és gesztenyes kolbászokat ne vigyen magával az ember. *Meg kell enned az én emlékezetemre*“ (De Coster, Thyl Ulenspiegel 219. Klassz. Regénytár). Természetesen a szentje napján is ettek az ünnepelt egészségére. És ahogy volt *Szent Tamás, Szent János, Szent István*, stb. *pohara*, éppúgy volt *Szent Erzsébet, Szent Anna, Szent Katalin*, stb. *bélese* is.

Nádasdy Tamás nádor írja a feleségének, Kanizsai Orsolyának 1554-ben: „Úr Isten neked megfogadja a bélest, bizon sok jámborral öltök meg. *Szent Orsola asszony estin* igen emlegeténk avval, hogy ha otthon volnék, *nekem bélest sütnél*, azonközben holta kelve csak itt terme O.áh István a bélessel“ (Nádasdy T. csal. lev. 10). 1559.: „Továbbá az *szent Orsola asszony bélesét* megvárom tüled, *szent Orsolának* vagyon sós teje is, hideg kásája is, de az ő sós teje nem híg, hanem sörű“ (uo. 47). Nádasdyné is többször említi: 1550.: „az *szent Orsolla asszony bélesét* megküldöm Kdnek, mert értem György uramtúl, hogy Kd. mast meg nem jühet“ (81). 1552.: „Kdnek még mast küldöm meg az *szent Orsolla asszony bélesét*“ (88).

Más forrásokból: 1625.: „a *Szent Katalin asszony bélesére* nem mehetünk hozzátok, hanem szegény anyánk emlékeztetire itt süttetünk bélest, s megemlékezőven felöltek is, úgy költjük el“ (TörtTár 1901, 281). 1628-ban Esterházy Miklós írja feleségének, bedegi Nyári Krisztinának: „*Szent Krisztina asszony bélesét* ugyan megsüttetjük és ha Cráki Istvánné asszonyom vendéget hív reája, közleni fogjuk vele... emlékezetteddel el fogjuk a bélest is költeni“ (uo. 1900, 41). 1635.: „Mi tegnap *Szent Anna asszony bélesét* (vagy inkább Gibanovicza vala) Battyájiné asszonyomnál evénk meg ebédien“ (uo. 281). 1637.: „Eörzsébet asszony is mint vagyon nyavalyái változásiban, tudnom köll azt is. Kinek sok *Szent Erzsébet asszony* napját kívánok véletek együtt... Ma én is vendéget hívok *Eörzsébet asszony emlékeztetire*, mivel az apácák is *megsüttötték a bélesét*“ (uo. 1901, 510).

De nemcsak a nők, hanem a férfiak nevenapján is süttöttek bélest. Nádasdyné írja az urának 1541. dec. 19-én: „Az *szent Tamás bélesét* megküldtem Kdnek... Isten tartsa meg Kdet nagy sok *szent Tamás* napjágylan“ (i. m. 72). 1556. szeptember 30-án: „Ha érteném, hol lészen Kd, az Kd esztendő fia (Nádasdy Ferenc) megküldené Kdnek az *szent Ferencz bélesét*“ (97). A köszvénygyötörte Keczer Ambrus ekként emlékezik meg naplójában nevenapjáról 1667. április 4-én: „Magam *szent napja* lévén, elég fájdalmas nyomorúsággal éltem s mulattam el; gróf uram ugyan *megsüttette bélesét* is és valóban *meg is adta poharát*“ (Monírók 33:284).

Az a szokás, hogy valakinek egészségére illak, ettek névnapon és névnapon kívül egyaránt, szülhette azt, hogy valakinek az egészségére táncoltak is. Takáts munkáiban (A magy. mult tarlójáról 258, Magyar nagyszonyok 230, Régi magy. asszonyok 22) olvassuk, hogy Bánffy Istvánné Guthi Ország Magdolna írja 1564. október 19-én Zrínyi György lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: „Arról is tudakozik kegyelmed, hogy én ott *kegyelmed egészségére táncoltam* volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik *szébb volt, azt kegyelmed egészségéért táncoltam*. A másikat magamért“. Sőt a Vásárhelyi-dalaskönyv egyik verse szerint még virágot is viseltek valakinek az egész-

ségéért: „Még viselöm, lölköm, az szép bokrétát, / Jó egészségedért az n. a. joránát“ (RMKt 15:16).

Az azonban már csak tréfa, amit a jókedvű fiatal Zrínyi Péter ír 1637. február 9-én Batthányinak: „Én hálistennek *kegyelmed egészségeért áttalluttem magamat*. Nem tudom, használt-e kegyelmednek vagy nem? Ha tudnám, hogy használna, / *még az másik lábamat is áttallondom* (így!) *az kegyelmed egészségeért*“ (Takáts S., A magy. m. tarl. 95—6).

Még különösebb, de korántsem tréfás a valakinek egészsége javára szolgáló működést illetőleg egy orosz adat. Alexej N. Tolsztoj Nagy Péter című történeti regényének magyar fordításában olvastam, hogy a szerencsésen vagyonna vergődött Iván Artyemics Brovkinának ezt mondják az anyagi segítség reményében hízkelkedő szegény muzsikok: „A jószággal nem lehet beszélni, az bizony elkőborol, rámegey a te kaszálódra... A pástort meg az egész falu elpüfölte már a te egészségedre“ (1:346).

A SZÓFEJTÉS ÉS NÉPRAJZI KUTATÁS KAPCSOLATÁHOZ

Írta: Moór Elemér

A magyar és a magyarországi szláv lidérchit mindenesetre sok vonásában egyezik részint a német néphit *Alp* v. *Mahr(t)* néven ismert alakjával, részint a német *Kobold*-hittel (vö. erre vonatkozólag a göcseji *földi ördögök*-et is; Elhn. 16:34). Ezekre az összefüggésekre Róheim említett tanulmányában nem terjeszkedett ki; sajnos, őt minden csak abból a szempontból érdekelte, hogy lehet-e az illető jelenséget freudista alapon kimagyarázni. Pedig a néphit körében is sok minden fejlődés vagy kontamináció eredménye, ami ma egyszerű jelenségnek látszik. Megemlékezik pl. Róheim arról, hogy Ipolyi egy adata szerint a Csallóközben a lidércet *iglic*-nek is hívják. E szó több szempontból is érdekes: nem kétséges, hogy szláv eredetű, 'kis tű' jelentésben. A német népi hiedelem szerint pedig az elfogott *Alp* vagy *Mahrt* tüvé vagy szalmaszállá szokott átváltozni (vö. Handwb. d. d. Volksabergl. 1:304). Nevezetes azonban az *iglic* szónak hangalakja is: ha e szó tőt eredetű — más szláv nyelv pedig a Csallóközben aligha jöhet tekintetbe,⁵ akkor ez az elnevezés még a tót $g > h$ hangváltozás előtt, vagyis még a 12. század előtt került a magyarba.

A *lidérc* szónak kielégítő magyarázata nincs. Valószínűleg egyházi eredetű, amint egyáltalában nem kétséges, hogy az egyháznak az ördögfélékben való népi hiedelmek kialakulásában jelentős szerepe volt, sőt azok fennmaradásában ma is része van. Mert hisz az egyház papjai nemcsak „mend iovenb rezet“ ígértek a HB. szavai szerint a halál utánra azoknak, akik az egyház parancsait teljesítik, no és a tizedet, párbért stb. szorgalmasan megfizetik, hanem arról is biztosították a híveket, hogy az „ördögfélék“ vagy „nem-jók“ különféle kártevése ellen már e földi életben is védelmet nyújtanak nekik. És ezt nemcsak a múltban tették meg, hanem ma is megteszik — némi kis ellenszolgáltatások ellenében. Ilyesmí Gyarmaton a házszenetelő vízkeresztkor, a mezőn lejárászódo búzaszenetelő Márok napján (ápr. 25), ami mind a „nem-jók“ esetleges kártételének megakadályozását célozza. De velük szemben való óvószernek tekintik az emberek a virágvasárnap szentelt barkát, a nagyszombaton taplón a templomból hazahozott szent tüzet, a húsvét reggelén megszentelt ételeket, a keresztlvizet, egyáltalán az egyház összes kézzel fogható kegyzsereit.

Érdekes azonban, hogy egyesekben már ottjártamkor is kezdett derengeni, hogy az egyház nemlétező hatalmakkal szemben ígér nekik oltalmat.

⁵ Knicza ugyan délszlávok nyomait akarja a Felvidék bizonyos helyneveinek és bizonyos tót szavaknak hangtani sajátásaiból felismerni (vö. Et. sl. et roum. I. 139.). Ez azonban legfeljebb csak annyit jelent, hogy a tót nyelv éppúgy keveréknyelvként alakult ki, mint amilyen nyelvnek tekintendő itt közölt fejtegetéseink értelmében — több indoeurópai nyelven kívül — a magyar nyelv is.

Egy ízben elkocsiztam a fiatal gazdával a gasztonyi malomba. Többen voltak már ott. Elbeszélgettünk erről-arról; sok egyéb között szellemekről és kísértetekről is. Többen tudták, hogy egy ízben a néhai öreg plébános szellem is kísértett a plébánián: több ízben is megrázkódtak az egyik szobában az ablakok. A népek mind odajártak a csodájára: „De ugy ám, még maga az éspérsz úr is ugyancsak még vót ám ijedve”. „Áh, dehogy is!” szólt meg erre az egyik atyafi, „ő csinálta az egészet, hogy a népek majd jobban higgyenek”. Az emberek hümmögtek...

Ezért talán remélhető, hogy most már hamarosan a falusiakat is a valódi természetismeret fogja megszabadítani a babonás hiedelmeknek attól a szövédékétől, ami náluk az öregek „tudománya”. Ennek még gazdasági szempontból is volna bizonyos fontossága, mert — amint arra egy ízben már rámutattam (Ethn. 1933:59) —, a sokféle babonás hiedelem Rábagyarmaton még a mezei munkálatok idejében való elvégzését is nagy mértékben hátráltatja.

Bár mindaz, amit néphit, népszokások, babonák néven emlegetünk, kétségtelenül nem valami dicső dolog, mert hisz többnyire régmúlt századok tudásanyaga őrződött meg bennük annak jeleképpen, hogy a modern természetismeret és természetszemlélet az elnyomó osztályok kiváltsága maradt. Tudományos szempontból mégis kíváncsónak volna, hogy ez az anyag — remélhetőleg most már valóban a tizenkettedik órában — az ország minden vidékéről teljes kivészése előtt rendszeresen felgyűjtés; néprajzi szempontból ugyanis még nagyon sok a fehér folt Magyarországon térképén. Ennek még gyakorlati szempontból is volna némi jelentősége; az t. i., hogy mindazok, akiknek hivatása a népet babonás hiedelmektől megszabadítani és nála a valódi természetismeretet meggyökereztetni, legalább könyvből megismerhessék a nép hiedelmeit és babonás szokásait, mert ami ellen küzdeni akarunk, azt feltétlenül jól kell ismernünk. Tapasztalatom szerint azonban a falusi értelmiség mindezekről a dolgokról általában nagyon keveset tud, mert hisz ezekről a parasztember nadrágos emberek előtt nem szívesen beszél. Így eshetett meg, hogy Sziklay János már a múlt század végén büszkén nyilatkozta ki Vasvármegye monográfiájában, hogy a babona a megye területén már csak árnyaiban él...

4. Némely esetben nyelvészeti megállapítások még a népmese-kutatásban is hasznosíthatók. Egy közismert mesehősnő neve pl. *Hamupipőke*, *Hamupelyke*. Nem lehet kérdéses, hogy e név második fele a szláv *pepel*, *hamu* szóval függ össze. Semmi kétségünk nem lehet tehát abban a tekintetben, hogy a *Hamupipőke* meséje szláv közvetítéssel honosodott meg nálunk, mert, a nagyorosz meséket kivéve, amint ez Bolte-Polivka mesejegyzeteiből⁶ könnyen megállapítható, a hősnő neve az összes szláv nyelvekben a *popel*, *pepel*, *hamu* szónak valaminő származéka. — A magyar *Hamupelyke* névalak megalkotója talán egy magyarul is tudó délszláv volt. Mesénk egyes magyar változatai ugyanis egy olyan vonást tartalmaznak, amely csupán szerb és horvát mesékben fordul elő. Ez pedig az, hogy a kamarában teknő alá rejtett hősnőnek ottlétét a kakas árulja el az őt kereső királynak.⁷

Az aranyhajúról szóló mese (Grimm 136) hősnének a neve több magyar változatban⁸ *Nemtudomka*. Hasonló jelentésű neve a mesenovella hősnének csak 6 kisorosz és 3 nagyorosz változatban van: *Neznajko* (vö. Bolte-Polivka 3:102/103). Semmi kétség, hogy a magyar és az orosz változatok valamiképp összetartoznak, mert hisz ennek a különös névnek a mese bonyodalmában is jelentősége van. Azt azonban e névvezetés alapján még nem lehet megállapítani, hogy tőlünk került-e el ez a mese az oroszokhoz, vagy pedig tőlük

⁶ Bolte-Polivka: Anmerkungen zu d. KHM d. Brüder Grimm. 2. 183.

⁷ Ez a vonás a következő magyar, illetve horvát-szerb változatokban fordul elő: Nyr 24:189; 20:110; MNGy 13:68. sz. — Strohal 1. 224, 73 sz.; Valjavec 225, 37 sz.; Plohl-Herdigov 1. 131, 24. sz.

⁸ Gaal-Kazinczy 2:27. 13. sz.; MNGy 9:65. sz.; MNGy 13:30. sz.; Erdélyi 2:47. sz.

hozzánk (a mese nyugatias jellege alapján az előbbi lehetőség mindenesetre valószínűbbnek látszik); az azonban már egyáltalán nem kétséges, hogy az az idetartozó kárpátaljai kisorosz meseváltozat,⁹ amelynek hősét *Nemtudának* hívják, magyar eredetű.

Népmeséink érdekes alakja a *vasorrú bába*. Ennek őseit egyesek obiugor népek bálványalakjaiban vélték felismerni. Aligha helyeseen. A vasorrú bábát ugyanis szláv népek is ismerik, és ennek az alaknak nagyorosz mesékben olyan sajtóságos egyéni vonásai vannak (az oira a mennyezetig ér és azzal piszkálja a tüzet is), hogy már ezért is valószínű, hogy onnan származott el hozzánk — esetleg a középkori szláv igricek révén. Ezt a feltevést a neve is megerősíti: nagyorosz mesékben t. i. *Baba Jaga*, *Baba Iga* a neve.¹⁰ Ilyen névegyezést semmiesetre sem lehet a véletlennek tulajdonítani, mégha a *bába* szó „vénaasszony” és „Hebamme” jelentésben szláv jövevényszóként meg is van nyelvünkben.

Vizsgont az már egyáltalán nem lehet kétséges, hogy a tót népmesék *tátoš*-a (pl. a Rimauski-féle első tót népmesegyűjt. 1. sz. meséjében) tőlünk származott el hozzájuk.

5. A Beke által tárgyalt szóanyaghoz néhány gyarmati adat:

a) *Istenátkozta túske* a neve a gledi síának; de úgy vettem ki, hogy a vadrózsát is így emlegették (vö. Beke i. m. 10/11).

b) A *forrasztófű*-t (Beke 11) Gyarmaton is emlegetik. — Úgy látszik, népünk többféle növényt ismer ezen a néven, mert nemcsak a Beke által említett *Geranium-féléket* és a *Plantago lanceolata*-t tekintik forrasztó fűnek, hanem Csornán a *Hieracium pilosellat* is (vö. Ethn. 3:36).

c) A *Sempervivum tectorum* neve (vö. Beke 12) Gyarmaton *fűlfájófű*.

d) *Márijauitfű* a neve valami vastagszárú keserű fűnek (vö. Beke 11).

e) A bőjt harmadik hetének a neve Gyarmaton is *Guzsu-hét*; a szón *guzsaly* értendő. Majorságot e héten nem ültetnek ugyanazzal a megokolással, mint Göcsejben (Beke 18).

f) A cinege Isten madara, mert mikor Krisztus urunk bujdosott, ott ugrált körülötte és váltig azt mondotta: *csincsere* „nincs erre” (Beke 22).

6. De akad még néhány hasonló jellegű, Bekénél nem tárgyalt elnevezés is Gyarmaton. Ezek:

a) A *hupitár-madár* „búbos banka”, az ördög madara, mert amikor Krisztus urunkat keresztre feszítették, akkor mutatta, hogy úgy verjék a szeget: *hup!, hup!* — Egyébként *hup(p)ota*, *huputa* a neve e madárnak Göcsejben és Zalában is (MTsz).

b) A gyarmatiak szerint tavasszal a barázdabillegető érkezik meg legelőbb. Érkezését lesni szokták az eladó lányok, abban a reményben, hogyha ezt a madarat párosával pillantják meg először, akkor még abban az évben férjhez mennek. Nyilván innen a neve: *lányi madár*. Ezt a madarat különben az Őrségben is *lénficuka* néven ismerik (Nyr 7:330).

c) *Rogyaesű* az az eső, amikor napsütésben esik, vagyis amikor az ördög veri a feleségét. Híltük szerint az ilyen eső árt a termésnek: rozsdás lesz tőle. Nyilván innen a *rogyaesű* „rozsdaeső” elnevezés.

d) Talán gyermekversikéből (vö. Beke 20/21) származik a szarvasbogárnak gyarmati *Isten ökre* és a nünükének *Isten tehénkéje* elnevezése.

e) Talán valami epikumból származott a vörös fenyőnek gyarmati *Szent-Illon-fa* és a katángkórónak *Isten ostora* elnevezése. Esetleg valami legenda lappang az orbácnak *Szent-Antal-tüze* neve mögött („kiültötte a...”). De úgy értem, hogy a hullafoltokat is ezen a néven emlegették. — Végül valami népi hiedellel függhet össze a surlónak (*Equisetum arvense*) *béka-rokka* elnevezése.

⁹ Etnogr. Zbirnyk 4, 106, 20. sz.

¹⁰ Szerepel pl. a Löwis of Menar fordításában megjelent Russ. Volksmärchen c. gyűjtemény 5., 18. és 23. számú meséiben (a Die Märchen der Weltliteratur c. sorozatban).

SZAMOJÉD NÉPEK ÉS NYELVEK

Írta: Hajdú Péter

Az oroszok most már a Taimyr-félsziget irányában hatoltak előre, ahol egyelőre csak a Pjaszina folyó lakosait tették adófizetőkké (1614). Jeniszejszk és Krasznojarszk megalapítása (1615, ill. 1628) után pedig jóformán egész Szibéria a kezükön volt. A szamojédek így jutottak az Orosz Birodalom uralma alá. A kisebb déli szamojéd törzseknek ez változást nem sokban jelentett, mert ők már az orosz hadjáratok előtt elvesztették függetlenségüket: ezt megelőzőleg a tatár birodalom adófizetői közé tartoztak.

A makacs nomád népek veresége nem volt elég az oroszoknak. Erőszakos keresztelő hadjáratokat indítottak a pogányok ellen, erős katonai közreműködéssel. A szamojédek keresztény hitre térítése 1600 körül kezdődött. A narymi és obi szamojédokon kezdtek, de a század első negyedében már a Jeniszej folyó vidékére is eljutottak a térítők. A meghódított szibériai bennszülött lakosság ellenségesen fogadta az erőszakos keresztelő hadjáratokat, s ugyanilyen ellenséges érzülettel állt szemben az elnyomó uralkodó osztállyal is. Az önkényuralom ellen vívott harcukban nem egyszer szövöttek a kizsákmányolt orosz telepesekkel. Több példa van rá, hogy pl. a Sztroganov-dinasztia birtokain dolgozó orosz jobbágyok a bennszülött szibériai lakossággal közös akcióit indítottak kizsákmányolóik ellen. A szibériai bennszülöttek ugyanolyan elnyomásban tengődtek, mint az orosz dolgozók százezei, és az orosz néppel testvéri szövetségük a közös harcokban edződött meg.

A nagy októberi szocialista forradalom felszabadította a Szovjetunió összes népeit. A lenini—sztálini alkotmány szellemében megkezdődött Szovjet-Eszak bekapcsolása a Szovjetunió kulturális és gazdasági életébe. Ezt a munkát Lenin kijelentése indította el: „az északi embereket meg kell tanítani írni-olvasni, tundrai iskolákat, kórházakat kell létesíteni, segíteni kell az északi embereket új életük kialakításában.“ — De lássuk az eredményeket: a szamojéd nyelvcsaládba tartozó népek ma autonóm nemzetiégi területeken élnek. Ügyeik intézése saját kezükbe van téve. Városaikban anyanyelvükön újságok, könyvek jelennek meg, színház- és kultúrtermek épültek részükre. A tundra- és erdőlakók művelődésének lehetőségét pedig az internátusokkal is ellátott tundrai és városi iskolák és kultúrbaázisok biztosítják.¹² Iskolai célokra a Jamal-Nyenyec népi körzetben 1931-ben 221.000 rubelt fordítottak, 1935-ben viszont 2,370.000 rubelt, ami az 1931. évi összeghez képest 1072%-os emelkedést jelent. A Taimyr körzetben hasonló célokra 1935-ben 1,090.000 rubelt fordítottak, ami az 1931-es 42.200 rubellel szemben 2538%-os többletet jelent. A tanulók száma a Jamal-Nyenyec körzetben levő iskolákban az 1930/31-es tanévben 419 tanuló volt, 1933/34-ben már 1034, s ebből bennszülött származású tanuló 35, illetve 544, ami azt jelenti, hogy a bennszülött tanulók arányszáma két év alatt 8.3%-ról 41.8%-ra nőtt. Sajnos újabb adatok nem állnak rendelkezésemre, de ezekből is kirajzolódik az a nagyméretű fejlődés, mely a szocialista társadalom anyagi és szellemi jólétébe vezet.

7. Legújabb kapcsolataik a török népekhez fűzik a szamojédeket. Ezt már tudjuk az előbbiekből, s még csak azt fűzhetnénk hozzá, hogy a déli szamojéd nyelvekben a török hatás erősebb. Az egyszerű szamojéd ősnép szétszakadása után ugyanis a déli ágak, földrajzi helyzeténél fogva továbbra is alkalma volt a történelem folyamán török törzsekkel érintkezni, és ez az érintkezés egyes déli szamojéd törzseknél mind a mai napig fennáll. Sok helyen nyelvcserehez és népiségeseréhez is vezetett a török szomszédság (a szájni szamojéd törzsek esetében). Az összamojéd — török érintkezés korában sok török kultúr szó került át a szamojéd nyelvekbe (pl. ló, coboly, írni stb.), de a szamojédek is adtak cserébe szavakat (pl. a vas neve a kirgizbe a korai osztják-szamojédéből került). A tatárok neve az osztják-szamojédoknál /r/. E szó azonos lehet Donner Kai véleménye szerint az ujúrok Ti-li (Tiŋ-ling) nevével, s ebből a körülményből azt a következtetést

lehet levonni, hogy a szamojédok először ujgúr típusú néppel érintkeztek.¹³ (A szövegi -l lekopása az átvétel régiségéről tesz tanúbizonyságot). Az 1300 körüli újabb török hatás az osztják-szamojéd nyelvnek jóformán minden nyelvjárására kiterjed (néha még a tazi és turuchani nyelvjárásra is). E jövevényszó-rétegben találunk rokonsági neveket, fejedelmek, hősök neveit, gabonafélék elnevezéseit, bizonyos állattenyésztéssel kapcsolatos szavakat (tehén, bárány, disznó) és kultúr szavakat (pipa, csésze, menyasszony ára, adó stb.). Találhatók ezenkívül morfológiai kölcsönzések is (comparativus, többesjel, infinitivus-képző stb.), ami az érintkezés erős voltát mutatja. A jurákok nyelvén sokkal kevesebb török jövevényszó található. Egyrésztük osztják-szamojéd közvetítéssel került hozzájuk, másrésztük pedig az őszamojéd—török érintkezés korából származik. A tavgy- és jeniszeji-szamojédok nyelveibe jeniszeji-osztják közvetítéssel is kerültek aránylag kései török szavak.

Az ősszamojédok a 'Lilium martagon', valamint az 'isten, ég' jelentésű szavak bizonyossága alapján talán kapcsolatot tartottak az akkor még egységes s az Urál nyugati oldalán lakó obi-ugor ősnéppel is. A vogulok-osztjakok a rénszarvastenyésztést és nagy részben annak terminológiáját is a szamojédoktól vették át, de újabbkori nyelvi hatások mindkét részből kimutathatók. Az obi-ugorok sok szót kölcsönöztek a jurákoknak és az osztják-szamojédoknak. Ezen kívül azonban közvetítőként is szerepeltek a zürjének és szamojédok között, bár a jurákok a zürjénekkal közvetlen érintkezésben is állottak egy darabig.¹⁴

Tudósaink eddig újkorinak vélték a szamojéd és a jeniszeji népek közötti kapcsolatokat is. *Jokinak* egy tanulmánya, s azzal eg időben saját kutatásaim is arra a meggyőződésre vezettek, hogy a szamojédok és a jeniszejei (a mai jeniszeji-osztjakok és a már kihalt kottok, arinok, asszanók elődei) már a Kr. születése körüli évszázadokban kapcsolatban állottak egymással. Az osztják-szamojéd nyelvjárások közül a keti és a turuchani még most is állandó kapcsolatban áll a jeniszeji-osztják nyelvvel.

Az orosz nyelv hatása a szamojéd nyelvekre — különösen az utóbbi időkben — nagy méreteket öltött. Az orosz jövevényszó-réteg a szamojéd nyelvek szókészletének aránylag tetemes hányadát teszi. Különösen megnövekedett az orosz jövevényszavak száma a legutóbbi 30 év alatt, amikor a szovjet kormányzat által felállított szamojéd iskolákban a szamojédok irodalmi nyelvén a magasabb fokú élet számtalan új fogalmával kellett megismertetni a bennszülötteket.

A tungúzokkal való újabbkori kapcsolat nyomai az osztják-szamojédokban, továbbá a tavgy- és jeniszeji-szamojédokban figyelhetők meg.

A szamojéd nyelvekben esetleg mongol és mandzsú hatásról is lehet beszélni, de ezek valószínűleg nem olyan régiek, mint a török jövevényszavak első csoportja.

Ugyancsak feltételezték egyelőre a szamojéd—iráni kapcsolatokat. A közvetlen kapcsolat helyét pillanatnyilag nem lehetne rögzíteni, s ezért az egynéhány állítólagos iráni eredetű jövevényszót török közvetítés közbeiktatásával szokták általában magyarázni.

8. A szamojéd nyelvek rendszereinek ismertetése nem könnyű feladat. Egyrészt ugyanis fonológiai, morfológiai viszonylatban olyan bonyolult képet mutatnak, hogy ismertetésükben meg kell elégedni egy ilyen rövid beszámoló keretében csak egy pár jellemző vonás bemutatásával, másrészt pedig az egyes szamojéd nyelvek közötti eltérések oly nagyok — értvén ezen az északi és déli szamojéd nyelvek közötti eltéréseket —, hogy feltétlenül szükséges lenne minden nyelv rendszerét külön ismertetni. Tekintve azonban, hogy jelen cikk bizonyos határok közé van szorítva, meg kell elégednünk azzal, hogy vázlatos rendszertani ismertetést elsősorban a jurák-szamojéd nyelvről kapjunk, s a többi nyelvet csaknem kizárólag nyelvjárási szempontból tárgyaljuk.

A szamojéd nyelvek közül az osztják-szamojéd tűnik ki leggazdagabb magánhangzórendszerével, melynek az az érdekes tulajdonsága van, hogy a magánhangzók által képviselt ellentétek nem oldhatók fel.¹⁵ Legszegegyebb magánhangzórendszere a tavgy-szamojédnak van.

A konsonantizmus szintén elég tarka képet mutat. Jellemző tulajdonsága, hogy sok úgynevezett negatív határjelző mássalhangzót tartalmaz, azaz olyan mássalhangzókat, melyek csak egy bizonyos helyzetben állhatnak. Így pl. a jurák-szamojédban negatív határjelzők: *b, d, k, g, c* (nyelvjárásonként akadhatnak eltérések), melyek szó elején nem állhatnak. Szó elején különben mássalhangzókapcsolatot sem tűrnek meg a szamojéd nyelvek. A mássalhangzós légysági korreláció, azaz a jésített és jésítetlen mássalhangzók közötti jelentésmegkülönböztető tulajdonság bizonyos mássalhangzóknál megvan:

jur. *ma* 'kebel' — *ma* 'sátor'; *tōn* 'a tóhoz' — *tōn* 'a rókákat', stb. A szamojéd nyelvek sajátos, és más uráli nyelvben önálló fonémaként elő nem forduló hangja a ' , azaz erős gégezárv. Jelentésmegkülönböztető szerepére vö.: jur. *ju* 'csomó' — *ju* 'tíz'; *ta* 'nyár' — *tas* 'adni'; *wa* 'kerítés' — *war* 'part', stb.

Érdekes sajátossága a legtöbb jurák nyelvjárásnak, hogy magánhangzó nem lehet szótagkezdő, tehát szó elején sem állhat. Ezekben a nyelvjárásokban az egyebült magánhangzóval kezdődő szó vokális^a elé még egy szókezdő *ŋ* hang járul.

A magánhangzós és mássalhangzós alternációk száma — különösen a plur. acc. alakjaiban — a jurákban igen nagy.

Konsonantikus alternációk:

ham 'rövid' : *həbɛc* demin.
jam 'tenger' : *jawo* plur. acc.
ji 'viz' : *jides* 'vizet inni'

jer 'közép' : *jeŋe* plur. acc.
noho 'sarki róka' : *noši* plur. acc.
 stb.

Vokalikus alternációk:

ja 'föld' : *jo* plur. acc.
ɣano 'csónak' : *ɣanu* plur. acc.
padaš 'írni' : *padjɔ* aor. sg. 2.
 sz., plur. cselekv.

tj 'rén' : *tən* sg. dat.
jaha 'folyó' : *jesi* plur. acc.
 stb.

A proszódikus nyelvi tulajdonságok közül a magánhangzók időtartamkülönbségei értelemmegkülönböztető erejűek a jurákban és az osztják-szamojédban.

Pl. jur. *wāda* 'szó' — *wada* 'horog'; *hān* 'menj' — *han* 'hideg'; OS. *putj* 'belső rész' — *putj* 'hód' stb.

A hangsúly az osztják-szamojédban, valamint a jéniszjei-szamojédban az első szótagon van rögzítve. A jurákban és a tavgy-szamojédban nincs megkötve az expiratórikus hangsúly helye, de disztinktív funkciója sincs.

A magánhangzó harmónia (melyet szerkezeti szempontból függő magánhangzó-alternációnak nevezhetünk) a jurák-szamojédban a sajáthangoszlályok és nyílásfokok harmóniájának keveréke: a *h*-val kezdődő ragokban, képzőkben a *h* utáni magánhangzó mindig megegyezik sajáthang és nyílásfok tekintetében a *h* előtti magánhangzóval.

Pl. *ɣuda* 'kéz': loc. *ɣuda-h-a-na*, de: *tuŋi* 'puska': loc. *tuŋi-h-i-na* és *tu* 'tűz': abl. *tu-h-u-d*.

Ha elfogadjuk a tudományos szakirodalomban közkézen forgó vélelményt, mely szerint izoláló, agglutináló, flektáló stb. nyelvtípusok vannak, akkor a szamojéd nyelvet nem tudjuk hova sorolni, éppúgy, mint ahogy más, pl. afrikai bennszülött és indián nyelvekkel is ez a helyzet. A szamojéd nyelvekben ugyanis agglutináló és flektáló jelenségek éppúgy megtalálhatók, mint amorfi nyelvi sajátosságok.

Az agglutinálás jelenségeinek bemutatására egész szókolosszusokat idézhettek.

Pl. jur. *ʔasormaħa'nana'* = 'a mi (plur.) szokásos sátorverésünk helyén' =: *ʔaso-* igető ('megállani, sátort verni') + *-ʔ-* gyakorító képző + *-ma-* deverb. névszóképző + *-ha'na-* plur. loc. rag + *-na'* plur. 1. szem. birt. személyrag. Vagy *sarumdaʔgalawahajuni'ána* = 'a mi kettőnk két kórházában' =: *sara* 'jó' s ebből *sarumda-* 'javítani, gyógyítani' + *-ʔa-* gyakorító képző + *-lawa-* a cselekvés helyét jelölő deverbális névszóképző + *hajuni'ána* a dual. birtokú dual. 1. személyű birtokos személyrag locativusban (e kompositum részei: *hajui-* dual. jel + *-ni'* 1. szem. rag dual. + *ána* loc. rag.). — Meg kell jegyeznünk, hogy a szamojédban nemcsak suffixumok vannak, hanem prefixumok is: *ha-* kérdő-, *ru-* vagy *ʔu-* nyomosító prefixum.

Ezzel szemben a jurák *pa* 'fa' szó plur. acc.-a (*pa'*), vagy a *sa* 'istráng' szó plur. acc.-a (*so*) határozottan flektáló jelenséget tükröz.

Az amorf-félszintetikus vonások közül ki kell emelni a szilárd sorrendi vázat.

A szamojéd ige- és névszóragozás, különösen az északi nyelvekben, igen gazdag. A névszóragozásban 3 szám van: egyes-, kettős- és többes-szám. Az esetek száma általában 7: nom., gen., acc., dat., loc., abl. és proiec. A birtokos személyragozásban (s az igeragozásban is) megkülönböztetik a személy egyes-, kettős- vagy többesszámú volta mellett a tárgy singularitását, dualitását, ill. pluralitását is.

Pl. jur. <i>pādar</i>	'levél'
<i>pādarkand</i>	'levelednek'
<i>pādarkandi'</i>	'két levelednek'
<i>pādarkanda'</i>	'leveleidnek'
<i>pādarkajutiña'</i>	'a ti kettőtök levelének'
<i>pādarkajutiña'</i>	'a ti kettőtök két levelének'
<i>pādarkajutaiña'</i>	'a ti kettőtök leveleinek'
<i>pādarkat</i>	'a ti leveleteknek'
<i>pādarkati'</i>	'a ti két leveleteknek'
<i>pādarkata</i>	'a ti leveleteknek'

A névragozásban az eset- és birtokos személyragozáson kívül ismerik az ú. n. objektív ragozást is: pl. jur. *hardami* (*təmdam*) = 'kést (vettem) magamnak' (*har* 'kés'); *hardamdi* (*təmdam*) = 'kést (vettem) nekik kettőjüknek'.¹⁶ A névszókat igei (predikatív) személyragokkal is el lehet látni: *nisea* 'apa'; *niseam* 'apa vagyok' stb.

A tárgyas igeragozás és tárgyatlan igeragozás mellett külön reflexív ragozást is ismernek. Az igei ragozásában a következő módokat különböztetik meg: indicativus, conjunctivus, optativus (csak a jurákban), imperativus és precativus (a jurákban és tavgy-szamojédban). Az igeidő kifejezése igen bonyolult. Tulajdonképpen két ragozási rendszer van: az egyik a tartós cselekvést kifejező igei rendszere, a másik a mozzanatos, rövid ideig tartó cselekvést kifejező igei rendszere. Az előbbiben — tehát a duratív történetes-minőségű igei csoportjában — a jelenidőt az igető + személyrag egyszerű kapcsolata, míg a múlt időt az igető + személyrag + múltidőjel kapcsolata fejezi ki (pl. jur. *jile-m* 'élek', *jile-m-z* 'éltem'). A pillanatnyi cselekvést kifejező igei rendszerében az igető + személyrag kapcsolatot múlt értékben használatos (pl. jur. *mada-w* 'vágtam'), a jelenidőt pedig az igető és személyrag közé ékelt külön — rendszerint frequentatív-continuatív képző segítségével képezik (pl. jur. *mada-ŋu-m* 'vágok').

Az igei személyragok lehetnek predicatív személyragok, melyek az intransitív igék tárgyaltan ragozásában használatosak (s a predicatív névszóragozásban is fellelhetők), lehetnek továbbá a névszók birtokos személyragozásával megegyező személyragok, melyekkel a transitív igék tárgyas ragozása alakul, s lehetnek végül reflexív személyragok.

Érdekes jelensége a szamojéd nyelveknek, hogy nem ismerik az összetett mondatot, se alárendelés, se-mellérendelés formájában. Az összetett mondat pótlására bonyolult mondatösszevonó és rövidítő eszközök vannak, melyeket rendszeren igeneves szerkezetek alkothatnak. Pl. ezt a mondatot: „Aközben, amíg rénbikáinkat befogtuk, az asszonyok a sátrakat szedték széjjel”, a jurák így fordítják:

<i>habtona'</i>	<i>podermana'</i>	<i>malergana</i>	<i>ne' nádo</i>
bikáinknak (a)	befogásuknak (a)	közében (a)	nők (a) sátra-
<i>hawadajdo'</i>			

kat bontották (szét).

Ez a mondat pedig: „Hány éves volt a te fiatalabbik fiad abban az évben, amikor nagyapánk meghalt?” jurákra így fordítandó:

<i>jurira'</i>	<i>hamada</i>	<i>pohona</i>	<i>núdako</i>	<i>núnd</i>
nagyapánk	meghalásának	évében	fiatalabbik	fiad(nak)
<i>san</i>	<i>poda</i>	<i>rasa?</i>		
hány	éve	volt?		

Szókészletükben idegen eredetű szavak is vannak, melyekről fentebb már szóltunk. Ezúttal csak arra szeretnénk rámutatni, hogy a szamojéd társadalomnak a szocialista társadalomba való hirtelen történi bekerülése sok új kultúrszó megszerzését tette nélkülözhetetlenné. Az új szavakat egyrészt — esetleg némi módosítással — átvették az oroszból (*alfawit*, *artel*, *burzuj*, *kooperatív*, *lew*, *revolucija*, *slon*, *zawod* stb., stb.), másrészt pedig a nyelvújítás egy másik lehetőségével élve képezték őket különböző tőszavakból.

Pl. a könyv neve jurákul *tolaygobč'* szószerint 'az, amivel (amiből) olvasnak' (=: *tolow* 'olvasni, számolni'); orvosság: *sawumdamwabč'*, tkp. 'az, amivel gyógyítanak', de: *sawumdarjalawa*: 'kórház', tkp. 'az a hely, ahol gyógyítanak' (=: *sawa* 'jó'); OS. *toqoltpsatbl' mb* = 'könyv', szószerint 'olvasásra való dolog'; *nakontbse po* = 'ceruza', szószerint 'írásra való fa'. Néha összetétellel fejezik ki az új fogalmat: jur. *tirta yano* = 'repülőgép', tkp. 'repülő hajó'; OS. *timptbl' alako* ua., tkp. 'repülő csónak'.

A szamojéd nyelvjárások közül csak a legfontosabbakat szeretném bemutatni. A jurák nyelvnek két fő nyelvjárása van: a tundrai jurák és az erdei jurák. A tundrai juráknak rengeteg nyelvjárása van, s általában keleti és nyugati ágra szokták osztani.¹⁷ A nagy kiterjedésű terület ellenére a tundrai jurák nyelvjárások aránylag egységesek, úgy, hogy egy Malaja Zemlja-vidéki (legnyugatibb) jurák nehézség nélkül megérti a Turuchanszk-vidéki (legkeletibb) beszédét.

Az erdei jurák nyelvjárások¹⁸ már nagyobb mértékben különböznek egymástól. Nyelvjárásaik között hermetikus életmódjuk miatt nagyobb a különbség, mint a tundrai jurák nyelvjárások között. A tundrai jurák és erdei jurák közötti főbb különbségek:

szókezdő tundr. *j* ∞ erd. *í* (tundr. *jesa* ∞ erd. *ívesa* 'vas'); szók. tundr. *h* ∞ erd. *k* (tundr. *hulj* ∞ *kulj* 'hal'); szóbelseji tundr. *l* ∞ erd. *tt* (tundr. *yula* ∞ erd. *yulta* 'kéz'), stb., stb. Vagy a vokalizmus terén: elsőszoztagi tundr. *i* ∞ erd. *e* (tundr. *sí'iw* ∞ erd. *se'ew* 'hét'); nem elsőszóztagi tundr. *u* ∞ erd. *i* (tundr. *pír'ga* ∞ erd. *pír'ki* 'hinta'), stb. Lexikális eltérések a két nyelvjárás között: 'nyelv': tundr. *hánuu*, erd. *se*; 'tetű': tundr. *panze'e*, erd. *zan*; 'puska': tundr. *tuúí*, erd. *poskan* stb.

A tavgy-szamojédek nyelvéről keveset tudunk. Két fő törzsük (*já* és *ása*) nyelve között bizonyára vannak nyelvjárási különbségek, de ezeket még a legmodernebb orosz nyelvtanok sem tárgyalják.

A jeniszeji-szamojédeket Donner Kai többé-kevésbbé Castrén nyomán 3 fő nyelvjárásra osztja: chantaiszki, karaszin és baichai. *Prokofjev* újabbban hajlamos csak két nyelvjárásról beszélni. Szerinte a maddu (= chantaiszki) törzs és a baj (= baichai) törzs nyelve tekinthető két fő nyelvjárásnak, míg a moggad'd'i-k (= karaszin) nyelve a baj-hoz áll igen közel. A maddu és baj törzs nyelve közötti különbségekre vö.:

baj *d* ∞ maddu *r* (*judado* ∞ *judaro* 'csuka'), baj *r* ∞ maddu *l* (*nara* ∞ *nala* 'jégkéreg').

Vagy: a sing. nom. sing. 1. személy birt. személyragja a maddu nyelvjárásban -*Bo*, a baj nyelvjárásban -*j*. A személynévmasok és a szókészlet terén is találunk jelentős különbségeket.

Az osztják-szamojédeket Donner nyelvjárásilag ugyanúgy három csoportra osztja, mint Castrén: 1. északi nyelvjárás¹⁹, 2. középső nyelvjárás²⁰, 3. déli nyelvjárás²¹. Prokofjev ez utóbbi csoportról nem emlékszik meg, de az ő felosztásában is három nyelvjáráscsoport szerepel. Ő ugyanis a Castrén—Donner-féle északi csoportot ketté választotta: a tazi és tymi nyelvjárásra, s harmadiknak a Castrén—Donner által középső nyelvjárás-ként megjelölt csoportot veszi, keti nyelvjárás elnevezéssel. A három nyelvjárás közötti különbségeket az alábbi példák mutatják:

	keti	tymi	tazi
'férfi, ember'	<i>qum</i>	<i>qup</i>	<i>qup</i> ∞ <i>qum</i>
'én'	<i>man</i>	<i>mat</i>	<i>mat</i> ∞ <i>man</i>
'varsa'	<i>qār</i>	<i>qayar</i>	<i>qayar</i>
'vas'	<i>kwəz</i>	<i>kwəzi</i>	<i>kəzi</i>
'bogyó'	<i>qic</i>		<i>qit</i>
'gyeplő,	<i>aqqaj</i>	<i>aqqal'</i>	stb.

A cári idők alatt történtek bizonyos kísérletek a szamojéd nyelv írásbeliségének megteremtésére, de ezek a pravoszláv missziós célzatú kísérletek (*Venjamin*, Ju. M. *Szibircev*, N. P. *Grigorovszkij* és *Makarij* moszkvai metropolita munkásságára gondolunk²²) eredménytelenek maradtak, a szamojéd irodalmi nyelv megteremtése nem sikerült. A szamojéd irodalmi nyelv kialakulása, irodalmuk megteremtése a szovjet kormányzat nevéhez fűződik. A feladatot szakértők, az északi népek kulturáját, életét kutató Északi Népek Intézetének támogatásával, illetőleg annak vezetésével oldották meg. A szamojéd irodalom első terméke G. N. *Prokofjev*: *Jadəj wada* (= Új szód) c. jurák és E. *Prokofjeva*: *Narqə wəttə* (= Vörös út) c. osztják-szamojéd ábécés könyve volt. Azóta számtalan könyv jelent meg szamojéd nyelven (iskolai könyvek: ábécék, nyelvtanok, számtankönyvek, továbbá kisebb szórakoztató olvasmányok, oktató célt szolgáló munkák). A jurák irodalmi nyelv alapjául a bolsezemelszki (tundrai) jurák nyelvjárást, az osztják-szamojéd irodalmi nyelv alapjául a tazi nyelvjárást tették meg, mert ezek a nyelvjárások a legközpontibb fekvésűek, s aránylag legtöbben is beszélik, de azért is, mert ezek voltak legkevésbé kitéve idegen hatásoknak, s a többi nyelvjárás között mintegy átmenetet képeznek. (Folytatjuk.)

¹² Hogy csak néhány adatot említsek: a Jamal nemzeti területen 1939-ben a bennszülött lakosság részére 21 nem orosz nyelvű népiskola, 1 pedagógiai iskola és 2 kultúrbázis, a Nyenyc nemzeti területen 7 iskola, 2 kultúrbázis és 1 pedagógiai iskola, a Taimyr nemzeti területen pedig 12 iskola és 1 kultúrbázis volt működésben. Ezzel szemben a volt toboiszki kormányzóság területén 1915-ben 4 iskola volt, melyben bennszülött gyermekek is tanulhattak.

¹⁸ A történeti és archeológiai adatok is e mellett szólnak.

¹⁴ Nyemai a zürjében is megvannak (réntnyészési terminológia) és a jurákban is (pl. az orosz, liszt, kenyér, tyúk, zseb jelentésű szavakban).

¹⁵ A fonémák ellentétviszonyainak felhasználási lehetőségei változók. Az ellenétek általában nem minden esetben disztinktívek, hanem bizonyos — szerkezetitől vagy a szövegösszefüggéstől meghatározott — esetekben feloldhatók. A magyarban pl. a zöngés — zöngétlen mássalhangzók közötti ellentét bizonyos esetekben feloldódhat: *könyflár* (= könyvtár), *attam* (= adtam), nyj. *idvan* (= itt van), *öften* (= ötven) stb.

¹⁶ A tulajdonkeppeni accusativus így lenne: *harm* (térmdam) = 'kést (vettem)'.

¹⁷ Keleti tundrajurák nyelvjárások: holsezemelszki, obdorszki, puri, lazi, jensiszeji. Nyugati nyelvjárások: a Pecsora-menti nyj.-ok (kanini, timani, pusztorszki).

¹⁸ Legfontosabbak: njalinai, ljimini, kiszeljovszkajai, maikovszkajai, nazymi.

¹⁹ Karaszino, Turuchan körűl, a Baicha, Taz, Felső-Vach, Alsó-Ob, Tym, Felső-Vaszjugán mentén. Kb. 13 nyelvjárást foglal magában.

²⁰ A Ket. Középső-Ob, Parabel, Csaja és Cseszabka mentén mintegy 7 kisebb nyelvjárást tagolódik.

²¹ A Csulym és Felső-Ob menti két nyelvjárás. Donner ottjártakor már csak tíz ember beszélt.

²² Működésük eredményeképp a kazáni missziós társulat adott ki az 1895—1897 közötti esztendőkből abécés könyveket, bibliai történeteket, imádságokat.

GYIMESI CSÁNGÓ ROKONSÁGI ELNEVEZÉSEK

Írta: Gunda Béla

A rokonsági elnevezések összegyűjtésének nemcsak nyelvészeti szempontból van jelentősége, hanem a néprajz számára is sok tanulsággal jár az ilyen munka. A család, a rokonság egyes tagjait megjelölő elnevezésekből fény derülhet a társadalmi formákra, egyes társadalmi intézményekre. Az ethnológusok a rokonsági elnevezésekből következtethetnek a matriarchatus, a leviratus, a szororátus intézményére, felderíthetik a régi nagycsalád, a nemzetségi szervezet emlékeit. A rokonsági elnevezések igen gyakran vezérkövületei régi társadalmi formáknak. A terminológia túléli a társadalmi formákat s így azokból régebbi korok társadalmi állapotára lehet következtetni. Természetesen valamelyik rokonsági elnevezés hiánya még nem nyújt lehetőséget negatív következtetés levonására. A régi terminológiát újabb — társadalomnéprajzi értéket nélkülöző — elnevezés szoríthatja ki. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a rokonsági elnevezések változnak. A társadalmi magatartás változásával, a polgárisodó folyamat megindulásával parasztságunk rokonsági elnevezéseit is megváltoztatja. A divat ezen a téren is érvényesül, éppen úgy, mint a keresztnévek adásánál. Pl. az *apuka*, *anyuka* és az ezekhez hasonló elnevezések napról-napra kiszorítják a régi terminológiát, a *kisebbik uramból* is egyszerűen csak *sógor* lesz a menyeeskék ajkán. Általános szabályként természetesen nem lehet kimondani, hogy a rokonsági terminológia minden esetben visszatrövi a társadalmi szervezet valamely mozzanatát.

A rokonsági elnevezések összegyűjtésének és kiértékelésének még csak a kezdetén vagyunk. Igen fontos lenne az egész magyar népterületen egységes szempontok szerint a rokonsági elnevezéseket összegyűjteni s azokat a társadalomnéprajz igényeinek megfelelően kiértékelni.

Az alábbi anyagot 1948 nyarán Erdélyben megkezdett gyűjtésemből közlöm. Sajnos, munkámat rajtam kívülálló körülmények miatt folytatni nem tudtam. Adataimat 1948. július 10-én Fehérmезőn, a Nagybagmász, és a Feketehagmász közötti havasi csángó telepen — más irányú gyűjtés közben — jegyeztem le. A telep csak nyáron lakott. Ilyenkor a csángók juhait és marháikat őrzik a telepkörűli legelőkön s a tej feldolgozásával foglalkoznak. Adatközlőim voltak: Nagy Péter Hargás (Gyimesbűkk), Antal Péter Pecmon (Gyimesbűkk), Timár Fülöp (Gyimesközéplek—Hidegség), 50 éven felűli csángó pásztorok. Kérdéseimre mindhármán azonos feleletet adtak. Gyűjtésem persze távolról sem teljes.

Az ember ameddig *számba tudja tartani* a rokonságot, addig tartja számon. A köztudatban *hetedik igit* tartják számon a rokonságokat, de csak akkor, ha *vagyonról van szó*. Akik összetartozónak érzik magukat, gyakran mondogatják: *rokonok vagyunk*.

Az együttélő apa, anya, gyermekek, esetleg nagyszülők: a *család*. A hasonló nevű családokról azt mondják: *az egyvér* vagy *egy rokonság*. Pl. az Ambrusok, a Görbék, stb. *egy rokonság*. A hasonló nevű családokról így is beszélnek: *Hajnal nemzet, Timár nemzet*, stb. Egy-egy *nemzet* a faluban ugyanabban a részében lakik. Adatközlőim véleménye szerint a *rokonság* és a *nemzet* jelentése ugyanaz. *Nemztek vagyunk, rokonok vagyunk!* — mondogatják egymásnak azok, akik valamiképpen összetartoznak. Az *egy rokonságba* tartozók segítenek egymásnak kaszálni, kapálni, építkezni, stb.

Az a hely, ahol a családi ház áll, a *belső*. Kerítéssel van körülvéve s kiegészíti a zöldes kert és a kaszáló is. 25—30—50 ház a faluban a *tíz*es.

Az idősebbekre, akik már meghaltak, azt mondják: *őseim*. Az apa megnevezése: *táte* (azoknál a családoknál, ahol az apát még így nevezik. a *szavakat elbitangolják*, — mondotta egyik adatközlőm, — ami kb. annyit jelent, hogy régiesen beszélnek), *édes apa*, újabban *apuka*. Az anya megnevezése: *anyó*, *mámá*, *máme*, *édes anya*, újabban *anyuka*. A nagyapát így hívják: *nagyapó*, *nagytátá*, *vénapa*. A nagyanyát: *nagymámá*, *nagymámi*, *nannyó*, *vénmámá*.

A *dédapa*, *dédanya* kifejezéseket ismerik, de nem igen használják. A dédszülők szüleiről pedig már nem is igen tudnak. *Mán odáig nem látunk el*, — mondták, amikor erről a nemzedékről kérdezgettem őket.

A testvériség négy formáját ismerik: *édes* vagy *tejtestvér*, *féltestvér*, *mostoha testvér* és *unokatestvér*.

A keresztszülők egymást kölcsönösen *komám* *uramnak*, *komám* *uram* *kednek*, *komám* *asszony* *nak* nevezik. Újabban azonban nem *kendezik* *egy-mást*, hanem *tegetik*; — így: *koma te*, *komám te*. A gyermek keresztszüleit *keresztapámnak*, *keresztanyámnak* szólítja.

Fickó: így hívják a gyermeket kis gyermekkortól 10—14 éves koráig. A gyermek 15—16 éves kortól legénysorba lép, jár a lányokhoz, kezd próbálni táncolni. A *táncba belekap*, *mint ná'ac a savóba*. Ez a szülés más vonatkozásban is gyakran hallható a gyimesi csángóknál. A havasi pásztor-tányákon mindig tartanak néhány malacot, fiatalabb sertést, amelyek a sajtkészítésnél visszamaradt savótól tavasztól őszig alaposan meghízhatnak.

A férj hitvestársáról azt mondja, hogy *az én feleségem* vagy *az én asszonyom*. Akad olyan férj, aki *megmagázza* a feleséget. Az asszony az urát *tegeti* vagy *megmagázza*. Ha megmagázza, akkor *hallá-e*-vel szólítja meg, pl. *hallá-e Fülöp?* Emlegeti így is: *Jancsi ked!* — Az asszony az uráról beszélve így mondja: *az én hites társam*, *az én uram* vagy *az én emberem*. Az asszony férje neve után így mutatkozik be: *Antal Péterné vagyok* vagy *Vaszi Erzi Timár Dénesnek a felesége vagyok*.

Az asszonynak az első férje az *előbbszeri ura*. Az első férjtől származott gyermekek anyjuk második urát *mostoha apának* tartják. A férjhez ment leány mindaddig *új asszony* vagy *menyecske*, amíg anyósa él vagy első gyermeke meg nem született. Ha már megszületett az első gyermeke, az *asszonyok sorába bé van avatva*. A menyecske apósával, anyósával szemben alázatos, sokhelyt megmossa a lábukat. De ahol már ezt meg kell tennie, ott *huncfut* az após és az anyós. A fiatal menyecskét férje fiatalabb testvérei *ángyinnak* hívják, ha a férj férfitestvérei idősebbek, *nevre szólcsák* és tegeznek. A menyecske férjének fiatalabb testvérét szemiben tegezve *nevről szólícsa*, ha távol van, *sógoromnak* hívja, az idősebbet *megmagázza*. Általában a férj férjrokonosságának minden tagját a feleség *sógoromnak* hívja. A férj nőtestvérének a feleség szemibe sógornőmet sohasem mond, csak névre szólítja. A férj férfitestvére a feleség (sógornője) férfitestvére-

nek azt mondja: *sógor* s tegezük egymást. Ugyanebben az esetben női vonalon a megszólítás: *sógorasszonyom*.

A menyecskétől az após részére *apám*, az anyós részére *anyám* megszólítás jár ki. Ha nagyon jó viszonyban vannak, akkor *édesapám*, ill. *édesanyám* megszólítással is élhet.

Az *apatárs* és az *anyatárs* inkább megmagázzák egymást.

Jó emberem, — mondják arra, akivel jóban van az ember. A fia'alabb legény, leány, férfi, nő a rokonságon kívüleső, falusi idősebb férfit így szólítja: *Fülöp bái, János bái*, az asszonynak *Ilona nél, Kata nél* megszólítás járja. A teljesen idegen leghelyesebb, ha az idősebb férfit a nevééről szólítja, pl. *Péter bácsi!*

A házasság előtti elhálás szokásának a gyimesi csángóknál *guzsajás* a neve. *Guzsajásba* a leány hívja a legényt, a meghívást barátnője eszközözi. Csak ha már *össze vannak szokva*, akkor mehet a legény magától, illetve mondhatja a leánynak, hogy elmegy hozzá *guzsajásba*. Általában kedd, csütörtök és szombat este a *guzsajás* ideje. Ilyenkor a legény *együtt hál a szeretőjével. Szépen jöjj, nehegy zergess!* — mondja a leány a legénynek. A legény azután *oda botlik* a leányhoz. A leány rendszerint a tisztá szobában alszik, ahová a legény az ablakon keresztül lopakodik be. Nyárba künn a *szénás hűbá* találkozhatnak össze. Az éjszakát azután együtt töltik. Ilyenformán három-négy éven át eljár a legény a leányhoz. Ha az együttalvásról tudomást szereznek a szülők s ha tetszik nekik a legény, hébe-korba behívják, megkínálják valamivel s kínálás után elbeszélgetnek vele. *Azután a fiatalok elmennek aludni.* A *guzsajásba* járás nem mindig végződik házassággal. Előfordul, hogy a legény házasságot ígér a leánynak s azután ott-hagyja. Nem ritkaság, hogy az együttalváshól a leánynak gyermeke születik. Ha becsületes a legény, akkor elveszi a megeseit leányt. A szeretőt tartó leánynak kell, hogy *ügyeljen magára*. Ha a gyermekszülés után a *leány másfelé is verné a vízet*, azaz mással is együttalvána, akkor ritka az a legény, aki felesínált szeretőjét elveszi. A megeseit leányt *bitangos leánynak* nevezik; — azt mondják róla, hogy *bitangja született*. A kikapós legényre is gyakran mondják: *Ne! te bitangos legény!* A megeseit leány éppenúgy jár-kei a faluban, mintha misem történt volna. Legteljebb koszorú nélkül esküszik meg a templomban. Sem a legényt, sem a leányt, sem a törvénytelen gyermeket nem szólják meg. A leányt szülei még csak össze sem szidják. Ha az anyja törvénytelen gyermeke apját bepereli, akkor a törvény a gyermeket apja vagyonából *kirészelteti*. (A *guzsajást* említi Vámszer G. is, Lát-határ, VIII, 1940, 76.) Ha a legény *fülbe tőked* (fülébe jut), hogy más is jár a szeretőjéhez, akkor ott hagyja. Ha mást talál a legény szeretőjénél, akkor a két vetélytárs összeverekszik, *huzalkodnak. Mivel ember közt szokott kerülni a baj, ilyen helyen még ölés is kerül.*

Megtörténik, hogy a leány *leánul* (leányként) is *elmegy a legénvel* annak szüleihez *háztüzlátogatni*. Ilyenkor a leányt jól fogadják, szépen beszélnek vele, kedveskednek neki.

Régi szokás szerint a legény 18 éves korától *házasodik* (újában *nősül*), a leány pedig 17—28 éves korában *megy férjhez*. A leány a legénynek az eljegyzés előtt a *szeretője*, és viszont. A leány az eljegyzéstől az esküvőig *hazai*, esküvő után pedig *új asszony* vagy *menyecske*. A *hazai* jegyese a *vőlegény*. Régebben egy-egy szegénylős legény megfogadta a szomszéd-asszonyt vagy férfit, hogy részére kérje meg a szeretőjét. A megbízott személy a *kérető*. A megkérést a *kérető* szívességből végezte.

A legény első unokatestvére kivételével bárkit feleségül vehet; — ha mégis tesznek az unokatestvérek javára kivételt, az azért van, hogy a vagyon ne *idegeneggyék*. Vegyes házasság alkalmával a leány felveszi férje vallását; görögkatolikusból római katolikus lesz. A házasságban nagyon ritkán van válótatás a válás terén.

A lakodalomba a *rokonságot* hívják meg. A meghívás a *gazda* kötelessége, aki rendszerint nős, fiatal ember. Külön gazdája van a legénynek és külön a leánynak. A gazdák fáradságukért a *házaitól fejreváló ruhát* (fejkendő), törülközőt, a vőlegénytől pénzt kapnak. Az egybehívott lakodalmas nép a *násznép*. (*Ennek a legénynek szép násznépe volt!* — mondogatják.)

A lakodalomban régebben csak a vőlegénynek volt *násznagya*, s ezt a tisztet keresztapja töltötte be. A keresztapa násznagyi tisztiségének betöltése után, a lakodalom befejeztével *új emberré* lett keresztfiát magázza: *keresztfiam maga*, *keresztfiam ked* megszólítással illeti. A násznagy hasonlóan magázza keresztfiának a feleségét is s függetlenül attól, hogy keresztleánya-e vagy sem, *keresztlányom* magának, *keresztlányom keednek* hívja.

Megtörténik, hogy a fiú *elmegy vejnek*. *Vej szállott ide*, — mondják annál a háznál, ahol vőt fogadtak be. A vőt két beszélgető asszony így emlegeti: *Mikor járt itt a vejed? Mikor járt itt az Anna ura?* A vőnek nem a legjobb sorsa van apósa és anyósa házánál. *Jövevény!* — mondják neki — *te nem szereztél semmit*. Ahol vő van a háznál, ott az *asszony hál küjjel*, *ő nősült meg, nem a legény*.

Ha a családban nincsen gyermek, akkor — rendszerint az asszony rokonságából — örökre fogadnak valakit: ez az *örökös gyerek*, *örökös fiú*, *örökös leány*, aki az édesszüloket megillető módon szőlítja nevelő szüleit. Örökbefogadás 10—20 éves kor között is történik. Az *örökös gyereket* a gazda rendszerint *a nevre veszi*. E nélkül nevelőszülei halála után a rokonság a vagyonából bármikor kiteheti. Az örökbefogadott gyermeknek 12 éves koráig tartó a neve. Addig hasznot nem hoz. Később számontartják munkájának értékét s az örökösödésnél e szerint bánnak el vele.

A felnőtt *örökös fiú* gyakran viszonyt tart fenn nevelőanyjával. A nevelőanya a fiúnál elmegy a *múlaccságha*, vele eszik, vele táncol. Ha a fiúnak már felesége van, az csak hátul állva nézi őket.

Örökösödésnél, a vagyon felosztásánál a legkisebb fiút előnybe részesítik. A legkisebb fiú az atyai házba: *az ősebe* marad. Övé lesz a ház s minden ingó, ami hozzátartozik: a *benvaló*. A leány vagy az apja, vagy az anyja után örököl.

Ez a néhány feljegyzés kiegészíti eddigi, a rokonsági terminológiára vonatkozó közléseinket. Erdélyi szakembereink bizonyára teljesebbé is tudják ezt tenni.

KÖNYVEKRŐL

Puskin válogatott művei. 2 k. Szerkesztette Gábor Andor és Gáspár Endre. Szikra—Új Magyar Könyvkiadó.

A magyar olvasó végre felfedezheti a világirodalom egyik legnagyobb alkotóját. Hogyan? Hiszen Puskit több mint száz éve számontartja a magyar irodalomtudomány és Bérczy Anyégin-fordítása jó nyolclevan év óta állandóan hatott íróinkra s nemzedékek egyik legkedvesebb olvasmánya lett. — A szabadságharc után az Arany körül csoportosult írókat megragadta az exotikum, a romantikus képzelet szárnyalása: fiók-Byront láttak Puskinban. Az Anyéginben pedig a hanyatló nemesi osztálytársadalom önmaga fényes tükröződését látta. Szinte saját pusztulásában gyönyörködve bálványt faragott a költemény hőseiből. Csak kevesen fogták fel Puskin mély társadalomkritikáját és írónikus fölényét hősével szemben. Az előkelő, világfájdalmas, életunt Anyégin eszményén természetesen kapva kapott a feltörő polgárság. Bérczy szépenecsendő fordítását amúgyis biedermeier-hangulat itatta át. Amikor pedig a századforduló táján a kispolgárság birtokába vette, szentimentális hajlamainak megfelelően meghamisította. Kevésszámú, egyéb prózai és verses fordítása alig hatott.

Nem csodálkozhatunk ezen a korlátozott és hamis Puskin-képen, ha a szabadságharc utáni nemzedékek szemérmetlen Petőfi-hamisítására gondolunk. Épen csak azt nem ismerte Puskinból a magyar olvasó, ami fontos: forradalmiságát, realizmusát, művészetének igazi népi jellegét, Enélkül pedig megfejthetetlen titok, hogyan jutott az orosz irodalom vezető világirodalmi szerepéhez, hogyan fejlődött Gogolytól Gorkijig és napjaink szovjet irodalmáig.

De ma már nem egy meghamisított költőt ismer meg a magyar olvasó, hanem az igazi Puskit, egész nagyságában.

Lapozgassunk a Válogatott Művek első kötetében. Az első korszak lírai verseit olvasva minduntalan Csokonai és Berzsenyi jut eszünkbe. Anakreoni líra, a bor, szerelem, barátság lírája, horatiusi életfőzöfia. Nyilvánvalóan nem kerülte el ez a fordítók figyelmét sem s klasszikus költőink nyelvi hatását csak helyeselni lehet.

Most békén élek, jámborul
Magányom csendje rámborul,....
Es csak sajnálkozom mosolygom
Szegény dúsalkók kéjeit!
En boldog lettem önmagamban,
Nem áhítok ezüsthegyet...

Szerényen és elégedetten
Mondom: „Annak, ki énekel,
Mért légyen gyémántja s topáza?
Nem kell hiú, biborszín' váza,
Szegletbe cifra báb se kell...
(Üzenet Jügynak.)

De a történelmi események — a napóleoni háborúk, az európai szabadsághozgalmak — felkeltik Puskin társadalmi felelősségudatát. A szerelem költője a „szabadság s szerelem” költője lesz.

Líráim nemes, líráim szerény,
Halandó istent nem dicsértem,
Senkit se tömjéneztem én,
Nem tűrte volna büszkeségem.
Műzsám szabad ágról dalolt,
Csak őt dicsőítette verse,
Szerény és gyengeajkú volt,
Hogy a cárokat énekelje.
De ott a Helikon alatt,
Hol csörgő pa'ak hangja támad,
Apollótól nyert lantomat

Titokban Jeliszavetának
Áldoztam én: az ég alatt
Elő tanu a föld porában,
S szívem elfogta hódolat
Míg ő tündöklött glóriában,
Sz. badság s szerelem sugall
Dicsőítő himnuszt szívemnek,
Es visszazengte ezt a dalt
! Az orosz nép, az orosz nemzet.
(Válasz Jeliszavetának.)

A cári zsarnokságot ostorozza nagyszerű ódájában:

Reszkessetek, ti zsarnokok, ma,
S ti bús rabok, hallgatva szómra,

Egész világon keljete!
(A szabadsághoz.)

Forradalmasítóan tárja fel a jobbágyok türheterlen helyzetét:

A szörnyű rabtartó dühöng, vad ökle
Megretten a paraszt, sápadt feje
Eden lehetne itt s a gaz pokol vak
Szeszélye mindent romba dönt....

Megérem-é, hogy új korszak köszönt a
Megdől a cári önkény és a rabszolga-
Barátaim, vajjon megláthatom-e végre
A szent szabadságnak tündöklő hajnalát?
(Falu)

A száműzetés éveiben, a nemesi forradalmárok felkelésének kegyetlen elfojtása után, I. Miklós cár udvari rabságában érik meg Puskin rövid költői pályájának gazdag költészete. Elbeszélő költeményei megmutatják fejlődésének útját a szélsőséges romantikából az Anyégin érett művészi realizmusa felé.

A fentebb idézett sorokból fogalmat alkothatunk a fordítók nyelvi és verstani munkájáról. A tekintélyes számú fordítói csoportban — csaknem ötvenen vettek részt a munkában — kitűnő költőink és műfordítóink neve

mellett kevésbé ismert nevek is szerepelnek. A fordítások természetesen nem is lehetnek egyenlő értékűek. Nem egy olyan kitűnően sikerült, lendületes, hogy az olvasó megfeledkezik róla, hogy nem eredeti költői alkotással van dolga. Szerencsés ötlet volt a versek fordításváltozatainak közlése. A tipográfiai munka nem elég gondos, kellemetlenül hatnak a rítmust zavaró sajtóhibák (pl. 1:4. lány leány helyett) s az idegen nevek, címek eltorzítása (1:51. Helikim Helikon helyett). Bérczy klasszikus Anyegin-fordítása kivételével a versfordítások modernnek, Bérczy fordítása verstanilag igen sikerült; nyelvi szempontból nem egy helyen érezhető a német fordítás hatása. A fordítók általában lelkes, művészi munkát végeztek. bőségesen élve a magyar költői nyelv kincseivel. Bebizonyították, hogy Puskin liráját is lehet tolmácsolni a nyelvi és ritmikai szépségek elhalványítása nélkül.

Valódi népi szellemet árasztanak meséi, Drámai művei közül a shakespearei Borisz Godunov tarthat számot a legnagyobb érdeklődésre. Felfogására jellemző elmélete: „Mi a célja a tragédiának? Az ember és a nép, az ember és a nép sorsa.” — Puskin mint prózaíró talán még több meglepetést tartogat a magyar olvasó számára. Romantikus feszültségű történeteiből megismerjük a realizmus világirodalmi kezdeményezőjét, aki megelőzte Balzac-ot. Milyen kitűnő példának a postamester képe! — Legjelentékenyebb elbeszélései az orosz jobbagyság helyzetéről, a földesúri zsarnokság okozta szenvedésről és a közigazgatás hitványságáról szólnak. Puskin már látta, hogy „nem a hivatalnokok bűnösök”, hanem a társadalmi rendszerben van a hiba. Elbeszélései megmutatják az elnyomott nép erejét, forradalmi készségét. — A prózai fordítások is általában művészi gondokkal készültek. Természetesen jó volna, ha az új kiadásban az itt-ott felbukkanó nyelvhelyességi hibákkal, helytelen mondat szerkezetekkel sem találkozoznánk. Mutatóba lássunk néhányat. „Epigrammák záporoztak a grófné férjét illetően” (2:91). „Másnap bejelentette a régensnek szándékát, hogy haladéktalanul elutazzék Oroszországba” (2:10). „... az öreg kereskedőnőre gondolt” (2:72). Miért kell lefordíthatatlanul hagyni a *Bozse moj* felkiáltást? Bármennyire is ismert, művészileg helytelen eredeti alakban való közlése. Ebben a kötetben is akadnak zavaró sajtóhibák. Például: Kaukázusi pokol Kaukázusi fogoly helyett (2:395).

A bevezető tanulmányok és a jegyzetek hozzásegítik az olvasót a művek történelmi-társadalmi vonatkozásainak megértéséhez. Reméljük, hogy a jelentékeny vállalkozást rövidesen követi majd a többi, még hiányosan vagy alig ismeri nagy orosz klasszikus életművének átfogó művészi tolmácsolása.

Lengyel Béla

Újabb magyar nyomok az orosz irodalomban. A Magyar Nyelvőr 73:49 a közölt magyar nyomokat — amint a szerző írja —, bizonyára gazdagon fogják kiegészíteni — további kutatások. Külön tanulmányozású követelne ebből a szempontból a 19. századi és az újabb orosz irodalom, elsősorban Gogoly, kinek a „Rettenetes bosszú” című elbeszélésében a magyarok jellemzését is megtaláljuk s Gorkij is több helyen emlékezik meg a magyarokról. Ezek áttekintését és összefoglalását a későbbi kutatóknak engedve át, felhívjuk a figyelmet a régebbi orosz irodalomban II. Katalin cárnő egy 18. századi nyilatkozatára: „Hasonlítsatok össze bár melyik Magyar ember arc vonásait, a Finnrel, s meglátjátok, hogy ők nemcsak nem testvérek, hanem még távoli rokonságban sem légyenek.” — Ezt az adatot Deskó András Vengerszkaja Grammatikájából (Szank-peterburg, 1856) idézzük, melyet ismertetni szándékozunk.

Eddigi kutatásaink szerint Merezkovszkij volt az egyetlen orosz író, aki magyar hőst ellenszenves beállításban rajzolt meg. Gitérfy Zoltán

Új Kalevala-irodalom.

Az új Kalevala megjelenésének centenáriuma alkalmából számos tudományos és népszerűsítő munka jelent meg Finnországban. A Kalevala iránt érdeklődő nagyközönség részére készül a **Kalevala kansallinen aarre** (Kalevala, nemzeti kincsünk) c. gyűjteményes munka. A kötet összeállítását F. A. Heporauta kezdte meg, elhunytá után Martti Haavio folytatta. A szerkesztő célja az volt, hogy a különféle helyeken, évkönyvekben, folyóiratokban szétszórta, a Kalevalára és a finn hősköltészetre vonatkozó jelesebb, de e mellett könnyebb természetű, közérdekű cikkeket összegyűjtse s néhány újabb tanulmánnyal kibővítte tegye közzé. Ebből már nyilvánvaló, hogy a kötet sem a cikkek fajsúlyát, sem a szerzők felfogását tekintve nem egységes. Vannak benne önálló kutatásokon alapuló tanulmányok, nagyrészt azonban a korábbi eredményeket összefoglaló dolgozatok, akadnak benne tudományos értekezések csakúgy, mint bangulatos, érzelmes írások.

Első helyen közlik a szerkesztők a nagy Kalevala-kutatónak, Kaarle Krohnnek Lönnrottról szóló megemlékezését. Krohn Lönnrot egyéniségének szívósságát, munkaszeretét emeli ki. Szegény orvostanhallgatóként, minden külső támogatás nélkül kezdte meg útjait Karjalába, hogy feljegyezze a finn népköltészet kincseit. Első útjainak eredménytelensége ellenére továbbra is megmaradt kitűzött célja mellett. Kutatásait akkor sem hagyta abba, mikor 1835-ben megjelent a Kalevala első kiadása. Útjait folytatta, egyre több és több kincset tért haza. Az új Kalevala megjelenése után a finn nyelv és irodalom művelésének szentelte életét és értékes tudományos munkásságot fejtett ki. Grimm Jakab meghívta, hogy tartson előadásokat a finn népköltészetéről Németországban, azonban visszautasította, mert úgy vélte, hogy nagyobb feladatok várnak rá hazájában.

Lönnrot nem volt a szó szoros értelmében vett iskolázott tudós. Származásánál és egyéniségénél fogva közelállott a néphez és éppen ezért ő volt a legalkalmasabb arra, hogy az énekmondók száján élő ruhából, a népénekesek módjára, kerrek epikus művet alkosson.

A kötet többi cikke a tudományos kutatások és a Kalevala viszonyát fejtegeti. Főleg azzal foglalkoznak, hogy mi a Kalevala történeti háttere, hogyan alakult ki, milyen rétegekből tevődik össze. Haavio előadja a finn hősköltészet jellegéről szóló értekezésében, hogy a Kalevala magyarázatában kezdetről fogva két irányzat küzdött egymással: a mítikus és a történeti. A régebbi kutatók főleg arról vitáztak, hogy az eposz főszereplői istenek-e vagy kiváló emberek. A mítikus irányzat hívei a Kalevala hőseinek harcában a világosság és a sötétség, a jó és a gonosz küzdelmét látták, mások természeti mitoszokat kerestek benne. Ma inkább a történeti felfogást tartják elfogadhatónak. A finn énekesek, a Kalevala költői, saját koruk eseményeit, törekvéseit örökítették meg, az énekekben visszaükröződik létrejöttük korának történeti háttere. Ezt felderíteni a tudomány feladata. Minden egyes tudományág megtalálja e téren a maga tennivalóját.

A következő cikkekben a néprajz, a történelem és a régészet kutatója szól hozzá a felvetett problémákhoz. — Uno Harva megállapítja, hogy a Kalevala énekei nem egy helyről és egy időből valók. Két réteget különböztet meg. Az egyiknek hősei tengerjárók, a tengerparton laknak, gazdagok, harciasak, kedvelik a kalandokat, szórakozásuk a skandináv eredetű lóviadal. Ez a réteg képviseli a tulajdonképeni hősköltészetet. Ezek az énekek a kései finn vaskorból származnak, színhelyük némely finn tudós szerint Finnország délnyugati tengerpartja, ahonnan Svédországba és Észtorozághba egyaránt könnyű eljutni.

Nehezebb a másik réteg elhelyezése. Ennek hősei Väinämöinen, Ilmarinen és Joukahainen. Väinämöinenről szól ugyan a legtöbb ének, de a róla rajzolt kép nem világos és nem egységes. Az énekek hol tengerjárónak, hol harcos hősnek, hol kiváló dalosnak emlegetik. Ismét más egyénisége tükröződik a sampo-énekekben. A Väinämöinen énekcsoportnak keletkezési idejét, történeti hátterét nehéz megállapítani, bizonyára nem egy időből valók. Keletkezésük helye több finn tudós szerint Délnyugat-Finnország, ahol Väinämöinen neve helynevekben is előfordul.

E körbe vág Jalmari Jaakkola cikke is, aki a történész szemével vizsgálja a Kalevala énekeinek keletkezését. Szerinte az énekek olyan helyeken keletkezettek, ahol idegen népekkel való érintkezések folytán magasabbrendű életforma jött létre. Három ilyen terület jöhet számba: a finn tengerpart, amely énk kereskedelmi kapcsolatban állott Skandináviával, a belsőfinnországi földműveskultúra területe és Felső Satakunta, amely az északra vezető utak tövében fekszik. A földrajzi megoszlásnak megfelelően az énekek is hármas rétegeződést mutatnak. 1. Az ú. n. tengeri énekköltészet, amelybe többek közt a Lemminkäinen-ciklus tartozik. Lönnrot Lemminkäinenben több hős alakját egyesítette. Az idetartozó hősének megfelelői többnyire megtalálhatók a skandináv költészetben is. Az események színhelye a tenger, az énekek létrejötté a kereszténység felvétele előtti vikingkorszakba nyúlik vissza. Az énekekben gyakran emlegetett Saari (sziget) a vikingkori keleti kereskedelemben nagy szerepet játszó Birka (Björkö) város finn neve. — A második csoport legjellegzetesebb képviselői a Kullervo-énekei, melyek a földműves-nép életformáját ábrázolják. — A harmadik csoport, a mesés Pohjola-hoz kapcsolódó énekciklus főhősei: Väinämöinen, Ilmarinen és Joukahainen. Bennük az északratorő hősök személyét örökítette meg a nép-

költészet. A szerző azt iparkodik bebizonyítani, hogy ezeknek az énekeknek keletkezési helye Felső-Satakunta lehetett és innen terjedtek keletebbre.

A történész után megszólal az ősrégész is: Jorma Leppäaho a Kalevalában és a finn népköltészetben tükröződő anyagi kultúra hátterét igyekszik megrajzolni és időhöz kötni. Arra az eredményre jut, hogy a középső vaskorszakból, az 500–700 közötti évekből való a Kalevala legrégebb éneke, erre rétegeződött rá a vikingkornak szegényesebb énekköltészete. Elég jelentős a kereszteshadjáratok korában keletkezett énekek száma is, de az ennél fiatalabbkori énekek száma jelentéktelen.

Väinö Salminen -véleménye sokban homlokegyenest ellentmond az eddig ismertettét megállapításoknak. Szerinte az énekekből nem lehet biztos következtetéseket levonni azok helyére és idejére. Igen érdekes az, amit az énekmondókról ír. Míg az énekköltők száma igen kicsi lehetett, addig az énekmondóké, akik a rájuk hagyományozott költői anyagot előadták, meglehetősen nagy volt. Mintegy 90 ezer énekváltozatot jegyeztek eddig fel, körülbelül nyolcezer énekmondó ajkáról. Közöttük jóval több a nő, mint a férfi. Lönnrot azonban énekeit főleg férfi-énekesektől jegyezte le. A legkíváltságosabb női énekesek egyike, Larin Parasko 1030 éneket tudott előadni. A történelemből is ismert személyekről szóló éneket alig találunk, mivel a történeti korban már nemigen keletkeztek hősi énekek. — A tehetesebb énekmondók az emlékeztükben élő anyagot rendszerint új kapcsolatban, összeállításban adták elő, innen a változatok nagy száma.

A kötet többi cikke a Kalevalának a finn néppel és művelődéssel való kapcsolatáról, a kultúra legkülönbözőbb területére tett hatásáról szól. Ezek a közlemények tárgyuknál fogva távolabb esnek a magyar közönség érdeklődési körétől s ezért részletes ismertetésükre nem térünk ki. Olvashatunk a Kalevala népének

életéről, e nép kultúrájáról, erkölcsi világáról, a Kalevala szépségeiről. Foglalkoznak a szerzők a Kalevalának a finn irodalomra, az irodalmi nyelvre, a zenére és képzőművészetre kifejtett hatásáról. Helyet találnak a kötetben a Kalevala iskolai tanításának problémái is. Az értékes könyvet a Kalevala jelentőségéről és a Kalevala-kultusz kialakulásáról, fejlődéséről szóló tanulmány zárja be.

A kötethez ezen kívül mintegy 40 lap terjedelmű idézetsorozat csatlakozik, finn és külföldi kutatóknak a Kalevaláról tett megjegyzései, megállapításai. A magyar olvasót kissé mehökkenti, hogy bár a külföldi idézetek meglehetősen tág teret kaptak, Magyarországot mindössze Regulynak 1839-ből való, nem egészen kétsoros mondatkája képviseli.

A Kalevala-társaság évkönyvének (Kalevalaseuran Vuosikirja) 29. kötetében is több jeles tanulmány foglalkozik a finn népepesszal, bár bőven találunk benne más tárgykörbe vágó cikkeket is.

Uno Harva cikke a Kalevala-kutatás eredményeire mutat rá. A Kalevaláról régebben azt hitték, hogy mai alakjában élt a nép ajkán s Lönnrotnak sikerült a töredékekből eredeti alakjában rekonstruálni. A tudományos kutatás azóta rengeteg énekváltozatot gyűjtött össze. Ma már tudjuk, hogy Lönnrot meglehetősen szabadon járt el az énekek összeállításában. Az ő Kalevalája sem más, mint egy változat, de a változatok legterjedelmesebbike. Lönnrot még azt hitte, hogy a Kalevala hű képet ad a finn őskorról. Az újabb kutatások kimutatták, hogy a Kalevala anyagában sok a mesés elem, másrészt sok a kölcsönzött, illetőleg nemzetközi motívum. — Mindemellett Lönnrot Kalevalája a maga nemében páratlan alkotás.

A kötet többi cikke jórészt filológiai magyarázat, a szerzők a Kalevala egy-egy helyét, sorát vagy szavát elemzik, magyarázzák.

Nils Lid a *pohjola* szó jelentését igyekszik tisztázni. *Pohjola* a *pohja*

szó származéka, ellentéte *etelä* 'dél', melynek eredeti jelentése 'elöl levő világ'.

Pohjola e szerint valaminek a mögöttes részét jelenti, például a kunyhó belső, hátsó részét. A finn *pohja* szó megfelelője a lapp *boasso*, déli lapp *postio*. Ez a kunyhónak az ajtóval szemben levő részét jelenti. Itt őrzik a varázsdobot s a vallásos szertartásokhoz szükséges egyéb eszközöket. Rendesen van itt egy kis ajtó is, amelyet azonban csak az áldozatokra, vallásos szertartásokra való induláskor szabad használni. Ezen keresztül érintkezik tehát a lapp varázsló a másvilággal. A lapp kunyhó kicsiben a világot ábrázolja. Amint a kunyhó közepén álló rúd a világoszlop jelképe, ugyanúgy a *boasso*-nak a makrokozmoszban megfelel *Pohja*, *Pohjola*, vagyis az a hely, amely közvetlen kapcsolatban áll a mesés másvilággal.

Jorma Leppäaho a tűzgyújtásról, csiholásról szóló énekek, ráolvasások magyarázatával foglalkozik. Ezekben gyakran olvassuk, hogy három sastollal gyújtják meg a tüzet. Gyakran emlegetik a tűzgyújtással kapcsolatban a lóca vas orrát is. A szerző igyekszik bebizonyítani, hogy a három sastoll olyan nyilat jelent, amelynek a vége tollakkal volt ellátva. A nyíl acélhegye kiválóan alkalmas volt arra, hogy azt kőhöz ütögetve szikrát csiholjanak vele. A vasorrú lóca pedig az üllőt jelentette. A kovács az üllőnek, vagyis vas lócának az orrán kovácsolja a haltákat, lándzsákat és egyéb szerszámokat s közben pattognak a szikrák. Hasonló szelletes módon igyekszik a szerző az énekekben szereplő tűzcsiholásra vonatkozó adatok tárgyi láttérét tisztázni. Az össze hasonlító régészeti segítségével megkísérli megállapítani, hogy az illető tárgyak milyen korból származnak. Véleménye szerint ilyen módon sikerül megállapítani az egyes énekek keletkezésének idejét is.

A Kalevalához kapcsolódik Ella Kivikoski cikke is, aki a viking-korszakban fontos szerepet játszó

középsvédországi város *Birka* (*Björkö*) és Finnország kapcsolataival foglalkozik. Birka városa, amely 900 körül pusztult el, élénk kereskedelmi kapcsolatban állott Finnországgal. Nemcsak Közép-Svédország ipari termékei, hanem igen sok nyugateurópai árucikk is Birka közvetítésével került Finnországba. A birikai-finn érintkezések nyoma a Kalevalában és a finn népköltészetben is kimutatható. Björkö jelentése ugyanis 'nyírfás sziget'. Ennek emlékét őrzi a finn költészetben a Birka városára utaló *saari* (sziget) és *koivisto* (nyíres) elnevezés.

Olla Teräsvuori a Kalevalának két rejtélyes sorát értelmezi: A Pohjolába készülődő Lemminkä'nent anyja le akarja beszélni s többek közt ezt mondja neki: „Turja nyelvéhez se tudnál, Lapp beszéddel bajba jutnál” (Vikár fordítása). Már Lönnrot furcsának tartotta a lapp nyelvre való hivatkozást, hisz az eposzban sehol sincs utalás arra, hogy Pohjola lakói lappul beszélnének. A szerző véleménye az, hogy a finn *lausua* 'mondani, beszélni' szó a hasonlóhangzású *lausia* helyett került a Kalevala említett helyére, e szó jelentése pedig 'varázsolni, igézni, bűbájoskodni'. Az idézett hely értelme tehát ez: [ne menj a titokzatos Pohjolába, mert] nem értesz lappok módjára a bűbájoskodáshoz. A teljes megértéshez tudni kell, hogy a lappok jeles varázslók hírében állottak, a lapp szónak tehát itt 'bűbájos, varázsló' jelentése van.

A. O. Väisänen a Kalevala dallamára vonatkozó legújabb kutatásainak eredményeit közli. Ugyancsak ő szerzője a kötet egy másik cikkének, címe: „*Lyökämme käsi kätehen*”, egy sor a Kalevala előhangjából. Magyarul Vikár Béla fordításában (az utánakövetkező sorral együtt), így hangzik: „Kéz a kézbe, kössünk össze, Ujjat ujjal egybefűzve”. Az énekmondók ugyanis egymással szembenülve, kezüket egybekapcsolva, ritmikus hajlongások kíséretében adták elő a Kalevalát. A kezek összekapcsolásának

módjára nézve azonban eltérők a vélemények. Egyes ábrázolások szerint az egyik énekes ujjaiával átkulcsolja a másik csuklóját, másol ujjukat egymás ujjába kapcsolják. Az sem világos, hogy az énekesek mindkét kezüket egybekapcsolták-e, vagy csak az egyiket. Az egykorú ábrázolások és leírások alapján Väisänen arra az eredményre jut, hogy mindkétfajta kéztartásmód használatos volt, e mellett az ideoda hajladozás is. Ez utóbbi így látszik valamilyen vallásos szertartásnak az emlékét őrzi.

Yrjö Onnonen a Kalevala szépirodalmi értékét méltatja. A Kalevala kutatói sokat foglalkoznak az eposz létrejöttének, összeállításának kérdésével, a változatokhoz való viszonyával, de keveset törődnek azzal, hogy mi Lönnrot Kalevalájának irodalmi, művészi értéke. A Kalevala költői műalkotás és mint ilyen, megérdemli az esztétikai vizsgálatot. A finn irodalom legnagyobbjai mindenkor nagyrabecsülték a Kalevalát s Kivi, Aho, Eino Leino munkássága sokkal szegényebb lett volna a Kalevala nélkül.

Ernst John Moyné a Kalevala amerikai fordításaival foglalkozik. Az amerikai tudóskörök figyelmé már a múlt század első felében a finn népköltészet és a Kalevala felé fordult. Ismeretes, hogy pl. Longfellow tanulgatott finnül és érdeklődött a finn költészet iránt. Köz tudomású, hogy Longfellow a Kalevala versformájában írta meg *Hiawatha* című költeményét, sőt igen sok motívumot is kölcsönzött a finn eposzból. Az amerikai fordítások jórésze azonban nem eléggé hű tolmácsolása az eredetinek, mivel többnyire nem egyenesen finnből fordították, hanem valamilyen idegennyelvű fordítást ültettek át angol nyelvre.

Horváth Károly

Haavionén Enäjärvi Elza: Pankame käsi kätehen. Heisinki, 1949.

A Kalevala jubileumi esztendejének meglepetése a fenti című csinos kiállítású kis kötet, mely a finn népdalok előadásmódjáról szól. Kéz

a kézbe, kössünk össze, ujjat ujjal egybefűzve... Így fordítja Vikár Béla az eposz beköszöntő soraiból az énekmondás külsőségeire utaló szavakat. De a szerző leleplezés számba menő fejtegetései szerint a tudományos közvéleményben, majd pedig onnan a Kalevala-tárgyú képzőművészetben az a helytelen elképzelés terjedt el, mintha az énekek előadásához a két férfiénekessel szembenülve két kezével összefogódzott volna. A páros éneklésnek ilyen módjáról hitelt érdemlő kép nincsen. Ha i'ven fényképet az irodalomban közöltek, az mind a későbbi gyűjtők tudatos beállítását szerint készült. A gyűjtők pedig, tudományos szakmunkák révén, végső fokon Acerbi G. olasz utazó a múlt század elején megjelent útleírásának meglehetősen önkényesen rajzolt illusztrációjával állnak függő viszonyban, aki a maga idején nyilván Porthan Gabriel 18. századi finn kutató ma is forrásértékű leírásának akarta értelmezését adni. Porthanál azonban nincsen szó két kéz egybefűzéséről, hanem csak arról, hogy az egyik énekes a jobbját nyugtatta a másik énekes baljában, továbbá, hogy egymás mellett vagy szemközt ülve féltérddel is hozzásimultak egymáshoz s éneklés közben ütemesen előre-hátra ingatták felsőtestüket. Ez a kalevalai énekek előadásának már rég ismert ünnepléses formája. A későbbi adatokat figyelembevéve, valószínű, hogy az énekesek szemben való elhelyezkedése volt a ritkább, mert erről csak Porthan tud. Sokkal gyakoribb volt, hogy az énekmondók egymás mellé ültek. Ez esetben a páros kézfogás nem is volt kivihető. A „kéz a kézbe” kifejezés tehát arra vonatkozik, hogy félkézzel nyújtottak egymásnak kezét, a másikat azonban szabadon hagyták. Minthogy a szövegekből kitetszőleg az énekmondással mindenkor együtt járt a sörivás, a söröskancsot ének közben szabadon maradt félkezüikkel emeltették.

Hogy a páros férfiéneklésnek gyér irodalmi leírásait kritikailag

megvizsgálta s a belőlük kisarjadó tévedéseknek útját a tudományon, művészetben át napjainkig a folklorista alaposságával követte s eredetét kimutatta: ez Haavioné szellemes könyvének egyik — még pedig a váratlanabb — eredménye. Munkájának többi részében sorra veszi ezután a déli dalterületeknek különféle csoportos előadásformáit: főleg Inkeriben és Észtországban, ahol a líraivá feloldódott északi epikus ének már csaknem kizárólag a női nemre szállt. Megállapítása szerint az előénekes és a kar között Észtországban az a viszony ismétlődik meg, mint a kalevalai énekes és kísérelője között északon Karjalában. A finn páros és a déli (inkeri, észt) csoportos éneklésnek az eredete mégis különböző. Ahhoz olyan távoli párhuzamokat sorol fel, mint Attila udvarából Priskos tudósítását két szikhia énekmondóról, az óangol Widsith-ének említését két gót énekes szerepléséről, Olearius XVII. századi úti feljegyzését a Ladoga városában látott két orosz lantos-hegedősről, valamint adatokat a szamojédoknak és keleti tunguzoknak megfelelő páros éneklő szokásairól. Ehhez azonban az időben távolabb eső ógörög karének szembeszökő analógiáján kívül nagy számmal kínákoznak közelebbi európai, középkori párhuzamok is, pl. francia, fríz, angol, skandináv forrásokból.

Haavioné könyvéhez még megjegyezzük, hogy vele csaknem egyidőben a tőle feldolgozott problémákkal behatóan és bő irodalmi utalások kíséretében foglalkozott Väisänen A. O., a neves zenefolklorista is a Kalevala-társaság Évkönyvének tavalyi és idei kötetében.

Korompay Bertalan

Lenin az irodalomról. Szemelvények Lenin műveiből, leveleiből. A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 45—48. szám. Szikra. Budapest, 1949. 273 l.

Gorkij írja Leninről: „Minden vele egykorú nagy ember közül legmarkánsabban testesíti meg a zse-

nialitást.“ Valóban most, hogy a ferteljezt kötetben Lenin irodalmi tárgyú tanulmányait, cikkeit, glosszáit, leveleit és rendeleteit, valamint egyes írókra vonatkozó tanulmányait olvashatjuk, megállapíthatjuk, hogy soha államférfi oly határozott ízléssel, széleskörű tudással a tudományos és irodalmi életéről nem gondolkozott, mint Lenin.

E helyen csak röviden óhajtunk utalni Lenin 1905-i előadására a Pártszervezet és Pártirodalom-ról. Herzenről, Belinszkijről, Csernyevszkijről, Szaltykov-Scedrinről, Tolstojról, az ifjúsági szövetségek feladatairól, Gorkijról szóló tanulmányai, s az utóbbihoz intézett levei, melyeknek minden szava egy tudatos lángész megnyilatkozása, a realizmusról, a szocialista kultúráról s az oroszországi munkássájló multjáról szóló irányító értékei közt feltűnnek bámulatosan előrevilágító megnyilatkozásai, amelyek a *nyelvi élettel* kapcsolatosak. *Kell-e kötelező államnyelv?* című, 1914-ből való fejtegetése határozottan a kötelező államnyelv gondolata *ellen* nyilatkozik. Az orosz népnek, írja Lenin, az orosz demokráciának nincsen erre szüksége. Nem ismer el semmiféle nemzeti elnyomás szükségességét, még „az orosz kultúra és államiság érdekében” sem. Az orosz marxisták a nemzeti kisebbség jogainak semmiféle csorbítását sem engedik meg, még egy államnyelv kötelezővé tételének formájában sem. A nemzetiségek szabadságának ez a szellemisége, amelynek kifejtése és realizálása Sztálin dicsősége, ma a hatalmas Szovjetunió kultúrájában úgy jelentkezik, hogy minden nemzetiség, minden szovjet nép, még a legkisebb is, teljes szabadsággal saját nyelvén fejlesztett ki aránylag rövid idő alatt oly hatalmas tudományos és költői irodalmat, amely az egész emberiség szellemi történetében páratlan jelenség.

1924-ben vetette papírra Lenin *Gondolatok semmittevés, azaz gyűlési beszédek hallgatása* közben címmel az orosz nyelv lángoló szeretéről tanúskodó sorait. „Rontjuk az

orosz nyelvet. Idegen szavakat használunk szükségtelenül. Helytelenül használjuk őket. Minek „defektusokat” mondani, mikor mondhatunk hiányokat, vagy tökéletlenséget, vagy fogyatékosságokat. Persze, ha az ember, aki nemrég tanult meg olvasni általában és újságot olvasni különösen, szorgalmasan nekilát olvasásuknak, akaratlanul elsajátít újságbeli fordulatokat. De éppen az újságnyelv ugyancsak kezd nálunk romlani. Annak, aki nemrég tanult meg olvasni, megbocsátható, ha neki újdonságszámba menő idegen szavakat használ, íróknak ezt nem lehet megbocsátani. Nem volna-e itt az ideje, hogy hadat üzenjünk a felesleges idegen szavak használatának?

Beismerem, hogy ha az idegen szavak szükségtelen használata bosszant (minthogy megnehezíti a tömegekre való hatásunkat), az újságírók némely hibái egészen ki tudnak hozni sodromból. Például a *bugyirovaty* szót abban az értelemben használják: „fölkeltetni, felizgatni, felrázni”. Csakhogy a francia *bouder* szó azt jelenti: „haragudni, duzzogni”. *Bugyirovaty* tehát valójában azt jelenti: „haragudni, duzzogni”. Átvenni a francia szó kisvárosi orosz használatát — annyi, mint átvenni a legsilányabbat az orosz földbirtokeosztály legsilányabb képviselőitől, akik tanultak ugyan franciául, de először is nem tanultak meg, másodsor tönkretették az orosz nyelvet. Úgy-e, ideje már, hogy hadat üzenjünk az orosz nyelv rongálásának?”

Nem olvashatjuk meghatottság nélkül Leninnek 1920. január 18-án leírt utasítását az orosz nyelv szótára ügyében: „Lunacsarszkij elvtárs! Nemrég volt alkalmam — sajátatomra és szégyenemre először — megismerkedni Daly híres szótárával. Nagyszerű dolog, dehát ez nyelvjárási szótár és már elavult. Nincs-e itt az ideje megalkotni a mai orosz nyelv szótárát, azokét a szavakét, amelyeket ma használnak és amelyeket a *klasszikusok* használtak Puskindól Gorkijig. Mi lenne,

ha nekiültetnénk harminc tudóst, megadva nekik a Vörös Hadsereg fejadagját? Mi a véleménye erről a tervről? A klasszikus orosz nyelv szótára? Zaj nélkül beszéljen szakértőkkel, ha nem esik nehezére és közölje velem véleményét, Leninje.”

1921. május 6-án Litkensz elvtársához intézi alábbi sorait: „Találkozásunkkor elfelejtettem megkérni, vizsgálja meg, hogy áll a dolog az-za a tudományos bizottsággal, amely a modern orosz nyelv (rövid) szótárát készíti (Puskintól Gorkijig).” Említi, hogy erről már több ízben tárgyalt Pokrovszkijjal és Lunacsarszkijjal. „Készül-e? Mennyire van? Tudja meg és írja meg pontosan. Kommunista üdvözléssel Lenin.” Nemsokára intézkedik aziránt, hogy bizottságot alakítsanak három-öt kitűnő filológusból, akik két hét alatt dolgozzanak ki egy tervet és állítsanak össze egy végleges munkabizottságot. E rendelkezésében már a kis *Larousse*-t jelöli meg mintának, s a jelentést a tudományos akadémia központjába utalja, hogy az hagyja jóvá a tervet, s akkor össze megindulhat a munka. Egy hónapi terminust jelöl meg, melyen belül felelős, illetve a felelősek kijelölését kéri pontos tervekkel, költségekkel és járandóságokkal. Sürgetőleg érdeklődik aziránt, hogy áll (vagy *halad*) a dolog. Utolsó följegyzésében e tárgyról, melyet titkáranak, Fötyijevának ír, jelzi, hogy már egy hónap elmúlt, felszólítja titkárárt, kérjen rövid összeállítást, olvassa át, és közölje vele, Leninnel.

E följegyzések mutatják, hogy Lenin nyelvtudományi érdeklődése, e szótár munkálatainak felvetése és elindítása, valamint a nyelvtudomány dolgaiban mennyire mély értést árurol a nyelvtudomány legfontosabb kérdései iránt. Már a fentiekből láthatjuk, hogy e könyv nemcsak alapvető, hanem egyben rendkívül érdekes mű. Tegyük hozzá, hogy a kötet anyagát Leninre vonatkozó emlékezők, feljegyzések fejezik be N. K. Krupszkaja (Lenin felesége és munkatársa), továbbá Gorkij, Klara Zetkin és Lunacsarszkij tol-

lából. Ezek emberi közelségbe hozzák az olvasóhoz azt a férfit, aki immár az emberiség százmilliói, az eddig kizsákmányolt, de most felszabadult dolgozók gondolnak hálás szeretettel, rendíthetetlen hűséggel.

A munkát *Waldapfel József* fordította magyarra a nagy feladathoz méltó szabatos hűséggel.

Rubinyi Mózes

Sándor Kálmán: Idegen szavak szótára marxista magyarázatokkal. Második, bővített kiadás.¹ Szikra kiadás. Budapest, 1949.

E hasznos műnek második kiadásban való megjelenése két szempontból is rendkívül öröndetes. Egyrészt rávilágít a tömegek tudásvágyára, a marxizmus-leninizmus tanításaiha való alapos elmélyedésére, s a könyvvásárlás egyre fokozódó mértékére, másrészt, hogy a szerzőnek alkalmat adott műve tökéletesítésére, a bírálók által kifogásolt részeket megváltoztatására, a hiányok pótlására, az újabb irodalom feldolgozására, új címszók beiktatására, a régiek szükség esetén való kiegészítésére. Így mindjárt az 1. lapon alapos felvilágosítást ad a szerző, röviden és tömören, az absztrakt művészetekről, kibővíti a formalizmus, naturalizmus, stb. cikkeket a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának közben történt állásfoglalásainak megfelelően. Tekintetbe veszi a szovjet tudósok nagyjelentőségű vitáinak eredményét a biológia alapvető kérdéseiről. Így valóságos lexikonyszerű cikkeket adnak felvilágosítást a micurini genetikáról, a mendelizmus-morganizmusról (az utóbbit külön be kellett volna iktatni a címszók közé, az előbbire való utalással), az agrobiológiáról, a jarovizálásról, stb.

A gyakorlatban felmerült kívánságnak eleget téve; közli a szerző

¹ A címlapon csak így: *Második bővített kiadás.* A vessző hiánya következtében ez azt jelenti, hogy volt már egy bővített kiadás, s így ez már a második ebben az alkban. Pedig nyilván ez csak a második kiadás kibővítve.

a címszóban eredeti helyesírással írt nehezebb idegen (főként francia, angol és olasz) szavak kiejtését. Azonban nem helyeslem az ezekben a nyelvekben használatos *a* hangnak magyar *á*-val való írását, pl. *adagio: ádádzsó*. A magyar *á* hosszú hang, az idegen nyelvekben levő *a* pedig a magyar *á*-nak megfelelő rövid hang, melyet a fonétikusok pontos *a*-val jelölnek (*ä*). Ezt a jelet lehetett volna használni, s az előszóban megmagyarázni, hogy úgy kell ejteni, hogy a magyar *ä*-t röviden mondjuk.

Kifogásunk van néhány értekezés ellen is, inkább a helyes magyarság szempontjából. Így pl. elhagynám a *katzenjammer*: macskajaj, borcsömör cikkből az első, pusztán a németből fordított, magyarul szörnyen hangzó értelmezést. Fölhívom a szerző figyelmét arra, hogy a nép a helyett: *katzenjammerem* van, azt mondja: *másnapos vagyok*.

Csúnya szó a *klistély*, *klistér* cikkben az *allóvet* értelmezés is. Hisz erre van kitűnő, s közhasználatban levő magyar szavunk: *beöntés*.

Mindenesetre kíváncsok, hogy a szótár forgatói megjegyzéseiket közöljék a szerzővel, mert egészen bizonyos, hogy a második kiadás is hamar el fog fogyni, s az évről évre megjelenő újabb és újabb kiadások módot adnak a szerzőnek

arra, hogy minden egyes újabb lenyomat teljesebb és tökéletesebb legyen az előzőnél. *Béke Ödön*

Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája 1947—1948. Az orosznyelvű címetek megállapította: Radó György. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. XXX.)

Kozocsa Sándornak Gyulai-éremmel kitüntetett orosz bibliográfiájáról folyóiratunk már szólt (72:140—141). Az egyetlen év (1947 szeptember—1948 szeptember) termését felölelő pótlás jól mutatja az érdeklődés fokozódását, amellyel Magyarországon az orosz irodalom felé fordulnak. Az idei év Puskin-anyaga — élén a kétkötetes Válogatott Művekkel — jelentékenyen gyarapítaná a teljes képet. Ezt talán külön Puskin-bibliográfiában lehetne szemléltetni. Az összeállítás gondos, mint Kozocsa minden bibliográfiája. Szerencsés újítás, hogy az egyes címeket orosz nyelven is közli, legfőképpen az orosz eredeti szerint, a csillaggal jelzett helyeken pedig Radó fordításában. Érdekes a bibliográfia egymásrakövetkező adatainak keresztül nézni, hogyan hódítják meg az orosz irodalom értékei a magyar nyelvterületet is.

Scheiber Sándor

MAGYARÁZATOK

Helyre tyutyutyú. Ez a népdalainkban elég gyakori réja csodálatosképpen elkerülte Ladányi Béla (Ny 29:10—16) és Jenő Sándor (uo. 592—3) figyelmét és a Réják népköltésünkben c. dolgozatukban nem említik meg.

Eredetileg tyúktérelő kifejezés volt. Első része a *helyre* (*hejre, hère*) terelő szó, vö. *hère ne!* e szókkal terelik az ökröt, tehenet az ólba (Csűrű, SzamSz.). Három juhom tavaly, Három harmadévi, Ha behajtom megfejem, Enni adok néki. *Helyre* Daru, *helyre* Bimbó, *helyre* mind a három! (MNGy 2:204). Má-

sodik része a *tyúk* nevéből rövidült *tyutyutyú* tyúkhívogató. Ezt a föltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy réjánk mindig csak olyan népdalokban fordul elő, amelyekben már akár fiatal, akár idős nőről (tréfásan *tyúk-ról*) van szó. Íme néhány példa: „A lány csak hamisság, *Here tyu-tyu-tyu!* A beszédje csalfaság, *Here-tyu-tyutyl!*” (Abafi L., Magy. népd. gyűjt. 57). „Szabadkai híres jányok, *hejre tyu, tyu, tyú,* Jaj de piros a pófátok, *hejre tyu, tyu tyú!* Nem az isten adta rátok, *hejre tyú,* Patikárus a babátok, *hejre tyu, tyu, tyú!*” (MNGy

14:104). „Vén az asszony, vén; nem szeretem én, Ha ránézek én, Elájulok én, *Tyutyu tyu, heere tyutyu tyu!* Küld el fene az ördögöt, Hadd vigye el a vén dögöt. *Tyutyu tyu, heere tyutyu tyu!*“ (MNGy 8:350). Ezt meg Szegeden jegyeztem föl 1913-ban: „A szögédi híros lányok, *heere tyutyutyú!* Mind a téglagyárba járnak, *heere tyutyutyú!* Harminc krajcár a napszámjuk, *heere tyú!* Mégis piros az orcájuk, *heere tyutyutyú!*“ Bálint Sándor szíves közlése szerint Szegeden ismerik a *heere tyutyú* változatot is. A második rész magashangú változatát, a *heere tyutyutyú*-t l. Kálmány L., Szeged népe 3:263 és Koszorúk az Alföld vadvirágaiból 2:247.

Ladányi szerint a réják között van több olyan is, melynek valahá értelme lehetett, vagy legalább értelmet adó szavakból származott. Nyilvánvaló, hogy a *heere tyutyutyú* tréfás-gúnyos réja is ilyen.

Cica és cséka. Mind a kettő hangutánzó eredetű állathívogató szóból származik.

Állathívogató szavaink 1. vagy olyanok, hogy az állat hangját utánozzák velük, mintegy a saját nyelvén beszélünk az állattal. Ilyenek például a sok közül a *pipipípi, pítipítipity* csirkehívogató, a *lililili, papatypipatyi* kisliahívogató, a *buriburiburi* lúdhívogató;

vagy 2. olyanok, melyek az állat nevének becéző változatai, mintegy kedveskedni akarunk velük a hívogatott állatoknak, például *kacsakacska* ∞ *kácskácska* ∞ *kácskácska* kacsahívogató, *tyutyutyú* tyúkhívogató, *kuszkuszkusz* ebesalogató, *nyusznyusznyusz* házinyúlhívogató;

3. vannak olyanok is, melyek hívogatásul, csalogatásul az állat étvágyára igyekeznek hatni. Hihetőleg ezekhez tartozik a *cica* meg a *cséka* is.

A macskát tudvalevőleg a *cic*, *cici*, *cicci* hangsorokkal hívogatják. Az EtSz. szerint ebből lett a gyermeknyelvben a *cica* állatnév. Persze, lehet ez a felnőttek nyelvéből származás is, mert az állatokat nemcsak a gyermek becézi, hanem a fel-

nőtt is a maga kedvéből. A macskát pedig azért hívogatja az imént említett hangsorokkal, mert velük az eger cincogására és ezzel kedvelt táplálékának és vadászszákmányának jelenlétére óhajtja felhívni a macska figyelmét. Ezt a föltevést már régebben közöltem néhány nyelvészársággal (Mészöly hivatkozik is rá, NNY 1:100), de följegyzett adattal nem tudtam igazolni. Most már tudom. A Magyar Nyelv-Mívelő Társaság Munkáinak első darahjában (Szchen, 1796) A kutyáknak a matskák felett való ditéserete c. vers ugyanis ezt mondja: „*Matskát hívnak egérszóval, Rút disztelen tztizogóval*“.

A *cséka* disznóhívogató szó és változatai meg a disznónak *cséka*, *csēnka*, *csēnika*, *csoni*, *csonika* neve szintén ilyen eredetűek. A mindig jóétvágyú, sőt falánk disznót vagy úgy csalogatják ólba, hova, hogy kosárban, szakajtóban árpát, kukoricát ráznak előtte, vagy pedig a mohó táplálkozásával együttjáró csámcsogást, csemecseget utánzó *cscscs*, *csecsecse* hangsorokkal, mintha táplálékot ígérnének neki (Egy küssé másként Asbóth NyK 33:120). Ennek továbbképzései az imént idézett szavak. A *csēl*-ből úgy lett a *cséka*, mint ahogy a *hēl* indulatszóból lett a *héka*, *hékám*, *hékás* emberre vonatkozó (lekicsinylően is) becéző megszólítás, vagy ahogy a Nyr. 73:98 említett *fil*-ből lett a *fika*, *fikás*.

Csablézás. A MTsz.-ban egy csongrádmegegyi gyermekjáték neve. Az EtSz. miért, miért nem, *csablézás*-nak írja. Szerinte csak a MTsz.-nak egyetlen adata van rá, eredete ismeretlen. Az elnevezés eredetét megfejtí a játéknak az a leírása, mely a MTsz. című írt adatának forrásában (MNGy 2:302) olvasható. Íme: „A *csablézás*. A puha földre leül két gyermek játszani. először is kimérnek mindegyikőjük számára egy arasznyi hosszú és felényi széles négyszögű tért. Akkor az egyik bicskát vesz elő, s azt minden újjáról sorban egymás után a *földre csapja* le [én húztam alá], úgy, hogy a

bicska a puha földben kiálljon; a tíz ujj után a két tenyérből és a kéz-fejről, nem különben a fogak közül is kell így vetni“, stb.

A bicskajáték nevének megfejtéséhez elég a leírásból ennyi; ugyanis nyilván kitetszik belőle, hogy azért nevezik *csablázás*-nak (< *csablézés*), mert a játékosnak *l* kell *csapnia* a bicskát, hogy hegyével a földbe fúródjék, és játék közben gyakran hangzik a játszótárs biztatása, hogy *csapd lē*, kiejtés szerint *csab lē*, mint a *kapd lē* h. *kab lē*, *köpd lē* h. *kőb lē*, *tépd lē* h. *téb lē*, stb.

Ismerik ezt a játékot Szegeden is, csak hogy itt *dúdellázás* ∼ *dúdellázás*, vagy *dúdella*, *vasvella* a neve. A MTsz-ban közölt ez a szegedi szó-lás: *Dúdellát csinál a vella* a. m. 'leesvén, a földre fúródott és megállt', bizonyára erre a játékra utal: *dúdellázás*-kor is csak akkor sikerül a vetés, ha a merevithető pengéjű bicska (a *bugylibicska* nem alkalmas erre a játékra) hegyével megáll a földben: *dúdellát csinált*. A *dúdella* szót l. még egy másik gyermekjátékban is (Kálmány L., Szeged népe 1:84): „Körbe fogódnak, egy a közepre megy s dalolják: *Dúdellára, | Dúdellára! | Széna viszi | Jó vellára* (A középső táncza [olv. táncra] kér valakit).“ A *dúdella* ∼ *dúdella* eredetét nem ismerem.

Amit Csongrád megyében *csablázás*-nak, Szegeden *dúdellázás* ∼ *dúdellázás*-nak hívnak a, gyermekek, annak Baján *dana* (MTsz), *danázás* a neve (Nyr 37:189, itt olvasható a játék rövid leírása is). Azért nevezik így, mert a nyertes a legyőzött háta mögé kerülván, megráncgálja ennek a fülét, azután jobbkezének néhány ujját felmutatva megkérdezi: *dana, dana fukszi, hány ez?* A fülráncgálás és a kérdezősködés mindaddig tart, míg a vesztes el nem találja a felmutatott ujjak számát. Azután újra kezdődik a játék.

Beke Nyr 35:439 említ egy *dama*, *dama dux* nevű gyermekjátékot. Azt hiszem, ez azonos lehet az előbbie-
kel. Csefkő Gyula

Szivárvány. Moór Elemér Nyr 73:140 a szókincs és néphagyomány kapcsolatát — Beke Ödön hasonló tárgyú tanulmányától indítva — néhány adalékkal támogatja. *Szivárvány* szavunkról megemlíti, hogy azon népi hiedelmen alapul, hogy a szivárvány valami tóból vagy folyóból felszívja a vizet. „A magyar történet szempontjából ezek után az a kérdés, hogy megvan-e ez a hiedelem a finnugor, de különösen az obi-ugor népek körében is. Ha ugyanis náluk nem volna meg, akkor szivárvány szavunk nyilván csak e hiedelem meghonosodása után keletkezett, esetleg egy szláv kifejezés tükörszavaként.“

Idevágó jegyzeteim alapján kétségtelen, hogy ez a népi hiedelem általános volt a finnugor népek körében is. Fuchs FUF 16:245 a zürjén néphitről szóló cikkében írja, hogy szerintük a szivárvány isten teremtménye. A folyóhoz megy, ott vizet iszik és a vizet az égbe felszívja. Ha sok vizet iszik, felhők keletkeznek és esni kezd. Hivatkozik Magnickijra is, aki ugyanezt a néphagyományt írja le a votjakokról. Horváth Károly MNy 45:51 Kégy, kegyelet c. cikkében szintén erről ír: „A votjakban a *vu-jüj* 'vívó' (*vu* 'víz', *junj* 'inni')-elnevezés járja. Igen érdekes a zürjén szó és az ahhoz kapcsolódó néphit. E nyelvben *jen-es* 'Isten ökre, égi ökör' és *eska-meska* 'bika-tehén' a jelenség neve. A kutatók közlése szerint a zürjének azt tartják, hogy ez az égen járó állat felszívja az égbe a folyók és források vizét, és ebből lesz a felhő és az eső. Ugyanilyen felfogással találkozunk az eszketnél is. Wiedemann észt szótára szerint *wiker-käf jób* a. m. 'a szivárvány iszik'. A zürjén és az észt néphit tehát a vízvívó megszemélyesíti valamely, az égen járó mitikus állat képében“ (MNy 45:51). Horváth idekapcsolja — helyesen — a 16. századi magyar *Isten kecskéje* (MURM, 1533.: „*Iris Souaruan, isten keczkey*“ és az ormánysági *szuhárgyán* alakokat. A finnugor, altáji, és néhány indoeurópai nyelv szivár-

vány-elnevezéseiről irt Martti Räsänen tanulmányát is idézi, amely bőseges idevágó anyaggal rendelkezik.

Meg kell említenem, hogy Mészáros Gyula is tudósít idevágó csuvas néphiedelemről. „A csuvas ősvallás emlékei“ c. munkájában: „A szó etymológiai értelme annyit jelent, mint 'az isteni hegység hídja'. Régi elnevezését az a néphit magyarázza meg, hogy a lélek a test halála után a szivárványon át megy a túlvilágra... Azt is mondják még a szivárványról, hogy az isten azért teremtetle, hogy *vizet szivjon fel a földről a felhőbe*, hogy legyen mi-ből essék az eső.“ „A felhőt (*pələl*) a csuvasok holmi tömlőszerű testnek képzelik, a mely az esőhöz szükséges vizet a földről szivja fel magába a kutakból és tiszta forrásokból. Régen még látták az öregek, hogyan emelkedett fel a víz a felhőbe a forrásokból egész fekete oszlop alakjában. Ezért régente a kutak tetejét még nyár elején le-szedték és egész nyáron át födetle-nül hagyták, hogy a felhő szabadon szivhasson fel magába vizet a ku-takból, mert nyáron át nagy szük-ség van az esőre“ (77).

Világos, hogy a fenti néphagyomány nagy finnugor területen ismert. A magyarság tehát ezt a hiedelmet magával hozhatta és így ennek a szivárvány szavunk sajátos visszatükröződése. *Hegedűs Lajos*

Szivárvány. Horváth és Hegedűs cikkéhez pótlásul közlöm, hogy Fábián József 1803-ban megjelent Természeti tudomány a' köznépnek c. könyvében, melyet „a babonáságnak orvoslására és a köznép között való kiirtására“ irt, már ezt mondja: „A Szivárványokról azt hiszi a' köznép, hogy annak a' végei mindenkor valami tóban vagy folyó vízben állnak, 's abból vizet szívnak fel a' levegőbe, és annak utánna lesz az eső. Erre a' tévelygésre úgy látszik, hogy a szivárványnak neve tsalta el az embereket, mely a' szivástól vagy szivárgástól neveztetvén, azt gondolták, hogy vizet szív fel; vagy pedig az az eszköz adott reá alkalmatosságot, melyet szivárvány-

nak hívnak, és a' mellyel a' hordóból bort szoktak kivenni“ (135, idézve Nyr 67 : 132). Innen származik az a szóláshasonlat: *iszik, mint a szivárvány* (Erdélyi). *Mindég iszik, mind a szuhárgán* (Kiss G. Ormányság 145). Erdélyi is említi, hogy a néphit szerint a szivárvány a folyókból felszivja a vizet, nehogy kicsapjanak.

A szivárvány votják *vu-juiš* nevét feljegyezte Wasiljev MSFOu 18:8 is, megjegyezve, hogy szó szerint a. m. 'vízivő', mert vizet iszik, felszivja. A szivárvány végei a votjakok hite szerint folyóba vagy tóba érnek, s ahol a vizet issza, ott arany tárgyak vannak: egy aranykanál, egy arany merítőedény, egy aranytál, és egy aransúlyok. A malmzyzi votjakoknál a szivárvány neve: *vu-juiš-pukron* 'vízivő gypájúv' (Munkácsi 589). A zürjének is, mikor a szivárvány két vége a látóhatár széléig nyúlik, mondják: *jen-ěska juē* 'a szivárvány iszik' (Wichmann). *B. Ö.*

Szotnya. Orosz szavak a magyarban 1848—1849 óta c. cikkemhez újabb adalékul közlöm a *szotnya* szót. Ez az első világháború idején, amikor a kozák lovasságnak rohamoknál még nagy szerepe volt, újságjainkban gyakran előfordult. A magyar nyelvben azonban korábban is ismert volt. Magam legalább a század elejéről ismerem. De sokkal korábban átjuthatott, valószínűleg az 1849-i orosz intervenció idején. Régebbi lexikonjaink megmagyarázzák a *szotnyá*-t, míg más orosz katonai alakulatok nevét nem. Az Acsády Ignác szerkesztésében megjelent „Az Athenaeum Kézi Lexikona“ (...különös tekintettel Magyarországra) II. kötete, amelynek előszava 1893-ban kelt, már szükségesnek tartja megmagyarázni a *szotnya* szót (a *polk* 'ezred' szől nem), s ez azt mutatja, hogy a magyar nyelvben használatos volt. Az Athenaeum kézi lexikona szerint *szotnya* (orosz), a kozák ezredben század. A Pallas-Lexikon XV. kötete szerint (1897): *szotnya* (orosz) a. m. század, lovasszázad; *szotnyik*, a századnak a parancs-

noka. A szotnya jelentése Pavlov-szkynál: das Hundert. Kojranszknál: Hundert. Lochovic—Rudasnál: 1. Hundert, deszjatkí i szotni: die Zehner und Hundert... 2. Hundertschaft... Kosakenschwadron; die Sótinja; Sótinié. *Trócsányi Zoltán*

Fika. Gyermekkoromban Sáros-patakon a *köpés-t, köpni-t, leköpni-t fika-nak, fikázni-nak, lefikázni-nak* mondtuk, — a *vadszentjánoskenyér* neve pedig *gyermekszár* volt. (Vö. Csefkó Gyula: Fika. Nyr 73 : 98.) *Gitárfy Zoltán*

Szerszám. E sokjelentésű szónak egy eddig ismeretlen XVII. századi jelentésére vet világot Széchenyi Lőrinc feljegyzéseinek (Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gr. Széchenyi-család története, Bpest, 1911.) két adata: 1651: „Veres rásaposztót vettem 3 rőföt az két gyermeknek dolmánnak. Gombokat reája, hélést, egyéb *szerszámotul* csináltatúl egy summában tótt tall. 14“ (1 : 683). 1652: „Palko dolmánya és Órsike szoknyája, legények dolmánya, szolgálók szoknyája csinálásátul azoknak *szerszámoktul* egyszerűsmind adtam az szabónak f. 9“ (1 : 689). Mindkét adatban a *szerszám* szó 'kellék', 'Zubehör' jelentésben szerepel. Az OklSz. 1553-i adatában „Egy pap öltöző aranyas mynden *zerewel zamaual*“ a szó jelentése ezzel nem egészen azonos, mert itt az aranyos anyagból való casula velejáróiról: stola, manipulus, esetleg palla és kehelyvelumról van szó, amelyek a miseruhával azonos anyagból készülnek, s avval egy készletet alkotnak. Itt tehát a *szerszám* szót 'tartozék' jelentésben használták. *Palotay Gertrud*

Pipölle. Beke Ödön Nyr 73 : 163 közli József Jolán egyik cikkéből Szabadszállásról a *pipölle* szót a 'kenyér sarka' jelentéssel. Beke fölveti a kérdést, hogy azonos-e vele a MTsz dunántúli *pipelle* 'püspökfalat a csibepecsenyén' adata. Én kétségtelennek tartom az egyezést. A szó már Molnár Albertnél is előfordul: oropygium „Tic és madár Seggi fölött való *püppölle*, kiben az farki tollak allonac“ (idézi Juhász

Jenő MNy 23 : 558 és Mikesy Sándor MNy 43 : 146). Jakubovich MNy 29 : 188 közül egy adatot egy XVI. századi receptből: „Torma *pipelijeth*, Rethek *pipellijeth*, petrosilm *pipellijeth*...“, tehát 'kidudorodó, rügyes részét'. Mikesy MNy 37 : 214 és 43 : 146 a szabolcsme gyei Pátróháról közöl adatot *Püppölös hegy* alakban. Mivel a szó a 'daganat' értelmű *píp* származékának tekinthető (Juhász i. h.) és eddigi jelentései: 1. a püspökfalat búbja; 2. torma, retek, petrezselyem rügyes, kidudorodó része; 3. kis homokdomb, — nyugodtan ide lehet sorolni József Jolán szabadszállási adatát, mert a kenyérnek a sütés közben felhasadt és kiduzzadt része hasonló képzetet kelt és illik rá a 'püpcoska' elnevezés.

Hars. Rubinyi Mózes (Nyr 73 : 159) e szót Lányi Sarolta elvonásának tartja. Utal a harismadár régi nyelvben előforduló *hars* alakjára. A MTsz Zemplén megyéből közöl *hors* változatot is. „Ebben a kiváló nyelvérzéki költő (Lányi Sarolta) ösztönszerűen a közösség nyelvének adatára bukkant“, írja R. Szerintem ennek a szónak a használata Lányi Saroltánál irodalmi reminiscencia lehet, mert bizonyára fülebe csengett Ady Endre egyik legismertebb verse, Emlékezés egy nyár-éjszakára, melyben szintén előfordul ez a szó: ... Álomban élő volt a holt, | Jó kutyánk, a Burkus elveszett, | S Mária szolgálónk, a néma, | Hirtelen, *hars* nótákat dalolt: | Különös, | Különös nyár-éjszaka volt... — (A szót megtaláljuk már Ballagi 1867-ben megjelent Teljes Szótárában: *Hars*, fn. 1. erős, légrészketetű, fülsértő hang; a trombita harsa; 2. a. m. haris. A szerk.) *Kálmán Béla*

Sinkorán. A szóval gimnazista koromban találkoztam először Jókai egyik regényében. Hálátlan memóriám a közelebbi lelőhelyet nem őrizte meg. Jókai a véreb értelmében használta a szót, amelyet hangfestőnek éreztem. Jókait sejtettem a szó szerzőjeül. — Egy hirtelen ötlet ébresztette bennem azt

a gondolatot, hogy a *sinkorán* — a francia *chien courant* összevonaása, s ez a Jókai szerzősége felől támadt gyanút csak növelte. — Évtizedek mulva Georch Illés „Honnyi törvény”-ében találkoztam újból a szóval. A könyv 1804-ben és 1808-ban jelent meg — nyilvánvalóvá vált, hogy a Jókai szerzőségéről táplált feltevés helytelen volt. Georch könyve egy még korábbi törvényre, az 1729. évi 22. törvénycikkre utal, amely törvény rendeli, hogy senki *Sinkorán*-nak (a nagy S betű a Gegus-féle 1866-ban magyar nyelven megjelent törvénygyűjteményben is szerepel) nevezett angol vadászkutyákat (az eredeti latin szöveg szerint *Canes Anglico-Venaticos*, *Sinkorán nuncupatos*) tartani ne merjen, kissé zavart támaszt, hogy az *angol* vadászkutya neve miért kapott nálunk *francia* megjelölést —, de mégis csak valószínű, hogy a *sinkorán* a *chien courant*. Beck Sámán

A szó már a NySz-ban is szerepel továbbképzett alakban: *sinkorantázik* (venor; jagen): Fölöstököm után nyulat *sinkorantáztak* s madarakat lövöldöztenek (Thaly: RT. I. 276). Vö. Ball. Telj. Szót.: *Sinkurant*: vadászhe, kopó (*chien-courant*), -ázik: kopókkal vadász; anakutána Rákóczi a harangodi mezőn *sinkurantáztván* ebédre Szerencsre érkezett (Ben. Gásp. napl.). Megvan a Corpus Juris 1729: 22. tc. 9. §-ában: a mondat teljes szövege így hangzik: „...ut autem damna, quae Segetibus in Campis per venationem inferri solent, evitari valeant, nemo Terrestrialium Dominorum et Nobilium, *Canes Anglico Venaticos*, *Sinkorán* nuncupatos intertenere, eo minus cum iisdem venationem exercere auit.” Szily Kálmán, aki a fenti adatokat a Nyr 31: 564 közli, említi, hogy a MTsz a szót nem ismeri s azt, hogy Herman Ottó szerint Erdélyben a közönséges ebefajtáktól elütő kutyát ma is *sinkorán*-nak nevezik. Kérjük olvasóinkat, közöljék, hol s milyen alakban használja a magyar nép ezt a megjelölést. Szily a jegyzetében élesen szemlére veti a NySz-nak

hogy az ilyen értelmezés: 'venor, jagen' „nem ér semmit”, „mire, mivel vadásztak a sinkorantázók? Agarásztak vagy kopóztak, sőt még az is lehet az ilyen értelmezés szerint, hogy sneffeztek”. Jellemzi Simonyi szerkesztői tárgyilagosságát, hogy e fontoskodó megjegyzést ön-maga ellen saját folyóiratában kiadta, bár ő is megjegyezhetette volna, az sem tudományos igényű kifejezés, ha valaki egy nyelvi alak lelőhelyét így jelöli meg: „Erdély”. Ugyancsak Szily a Vad. M. Sz.-t idézi, amely a *sinkorantázást* így magyarázza: „Falkavadászat, vagyis vadászat lóháton s együtt tartó és szimat után hajtó kopófalka segítségével, ang. hunting, ném. Hetzjagd.” — Rubinyi Mózes

Mégegyszer a számárlétra. Volt alkalmunk rámutatni arra (Folia Ethnographica, 1: 99—101.; magyarul a Magyar Könyvszemle 71. évfolyamában jelenik meg), hogy a hivatali előrejutás automatikus módjának e képe az aggadtól, a középkori zsidó folklorisztikus anyagtól kezdve követhető nyomon. Ott a lehetetlenség körülírására szolgál („ha felmegy a számár a létrára, akkor talál sz értelmet a balgáknál”). A számárnak nincs esse s így az észt igénylő létrajárást nem végezheti el. Közmondás alkatrésze lett e kép az araboknál is. Most hozzátelhetjük, hogy a zsidó irodalomban már a megcsontosodott kifejezés is megtalálható egészen abban az értelemben, amelyben a magyar használja. Eljáráb. Selómó Ábrahám Háköhén Szmirnából (a XVII—XVIII. században) így ír: „S ha ösztönöd arra csábítana, hogy lázadozz sorsod ellen, mondván...: 'miért nem születtem olyan szerencsésnek, mint annak a gazdagnak fia, mégha olyan üres leszek is, mint ő; mivel üressége felfelé viszi őt, míg tökéletes bő'csességem engem a nagy mélységbe húz alá. Miért nem választom inkább halálomat, midőn látom, hogy a számár felmegy a létrán s én a siralom vögyében vagyok.’” (Sévet Muszár, Wien, 1864. 5. fejezet, 10a.)

Az ember ahány, annyiféle. Azt a képet, amely a természet egyik csodáját abban ünnepli, hogy az emberek mind különböznek egymástól, Bolte Pliniusig vezeti vissza (Reinhold Köhler: *Kleinere Schriften*, II. Berlin, 1900. 13—16.). Heller Bernát már az apokrif Ben Szi-rában megtalálja ezt a gondolatot (*Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, Bp., 1947. 106—108.). A két helyen gyűjtött anyag néhány példával szaporítható. Qalír, héber költő (VII. sz.), így ír: „Minden embert ugyanegy pecsénnyomóval alkotott meg [Isten] és mégsem hasonlított alakjuk vagy beszédjük” (Scheiber: *A Qirqiszáni-idézte Qalír-kompozíció [héberül]*, Bp., 1949. 27. l., 92. sor; 33. l., 34. sor). Kosztolányinál hasonlóan bukkan fel a címben feltüntetett Berzsenyi-sor tartalma: Ilyen az ember. Egyedüli példány. | Nem élt belőle több és most sem él | s mint fán se nő egyforma-két levél, | a nagy időn se lesz hozzá hasonló. (Halotti beszéd.)

Meg kell említenünk, hogy a címben szereplő képnek legrégebb magyar nyoma a kódex-irodalomban található, a Szt. András-legendában (Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., 1931. 195.), amelynek forrása a *Legenda Aurea* (magyarul: *Arany Legenda*, Officina Könyvtár. 26. sz., 11. l.).

Ettől kissé távolabb esik az a hasonlat, amely Ariqstónál ekként kerül elő: „Natura la fece e poi ruppa la stampa” (A természet megalkotta s azután összetörte a formát). A fordulatot már a XIII—XIV. sz.-ban az olasz-szidó Manello is értékesíti (Brody—Wiener: *Anthologia Hebraica*, Leipzig, 1923. 309.).

Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert. Beke Ödön (Nyr. 73 : 168.) kérdésére közlöm, hogy ugyanígy mondják Szerencsen, Mohács vidékén hozzátészik még: „mikor először nyert a kártyán” (IMIT Évkönyve, 1908. 190.). Kápolnokmonostoron ellenben — amint Bernáth Miklóstól tudom — ekkép hang-

zik: *Megverte a cigány a fiát, amikor először nyert.* Hasonlóan ismerik Kolozsvárott is (Fisch Henrikné közlése).

Zsdánov a nyelvművelésről. „Ismeretes — írja Zsdánov —, mennyire kigúnyolta Lenin az idegen szavak túlzott használatát, hogy küzdött anyanyelvünknek az idegen szennyvezéstől történő megtisztításáért. Ha orosz helyett idegen szót alkalmazunk, amikor arra nincs feltétlen szükség, ez semmikép sem lehet a nyelv fejlődése.” A „liberális antipuristák” fölfogására (laissez fair, laissez passer, le monde va bien de soi-même, vagyis bízzuk a véletlenre a nyelvi változások alakulását, „ahogy esik úgy puffan”) legjobb cáfolat. „Az, ha valamiről nem szabad letérnünk — írja Zsdánov ugyanott (A művészet és filozófia kérdéseiről, 78, 71) —, nem jelent konzervativizmust.” S fordítva: „Az újítás nem feltétlenül azonos a haladással.” Végül mégegy mondata, mely szintén alkalmazható a nyelv-művelés értelmének megvilágosítására is: „Nemzetköziség épp ott születik, ahol a nemzeti művészet virágzik.” (I. m. 70.) A nemzeti művészet virágzása elképzelhetetlen a nyelvi kultúra virágzása nélkül!

Népünk zenei nyelvéhez. Néhány népzenei dolgozatból hasznos nyelvi adatokat kapunk népünknek a zeneéletben használatos, ösztönös nyelvi kifejezőképességéről. Így a népi igényt rendkívül szemléletesen fejezi ki a *Kodály-idézte* (A magyar népzene. Bp., 1943. 10.) kifejezés: „Tudtuk mi is ezt, de *nem kapunk rajta*” — mondta egy balladáról egy nyitramegyei paraszt. Ilyen jellemző zenei kifejezés a *danolás* is, amelyet népünk szinte kizárólagosan használ az énekessel szemben. Bálint Sándor szerint *énekőni* csak templomban — legfeljebb újabban az iskolában — szoktak, *danóni* pedig egyébkor (Köznevelés, 1946. 9. sz. 7. 1. 9. jegyz.). Szeghy Endre szerint Domaszéken a dalt nem éneklék, hanem *monygyák*, a dallamot pedig *áriának* ne-

vezik (Alföldi Tud. Int. Évk. Szeged, 1946, 1: 73). *Vargyas Lajos* Áj faluból való tapasztalatai szerint ott a dallamot *hangnak* hívják (Áj falu zenei élete, Bp., 1941, 23, 51–53, stb.). A dallam tudatos átalakítását ugyanitt *bérmálásnak* (i. m. 13.), a többi eredetiséget eláruló változat-képzést *fundálásnak* (uo. 51–52.) nevezik. A nagyon magas dallamot *oj igen fel* nem tudják követni (57.), a túlságos gyorsütemű dal pedig *sebes nóta* (48.). Egyik adatszolgáltatója határozottan megkülönböztette a népdalt a városi műdaltól, az előbbit *parasztnótának*, az utóbbit *urasnak* nevezve (40.). Arra már többen rámutattak, hogy a *népdal* szavunk a parasztság közt ismeretlen, de jellemző az újabb népdalmozgalom falura jutására is, hogy az egyik népi zenekar primása így szólt az általa személyesen ismert gyűjtőhöz: Tudunk mi olyan nótát is, *amijen neköd kő*, vagyis népdalt (Ökrös László: A szőregi tökciturások, Alf. Tud. Gyűjt. Szeged, 1948, 2: 159). Ugyanitt olvassuk, hogy a modern divatos táncokat a paraszttáncokkal szemben *emijen táncok*-nak nevezik (19.); egy dallamtöredékről meg azt mondja az adatszolgáltató, hogy „nem nóta ez, csak *olyan izé*“ (6.). A hangszeren játszott tremolókat, melizmákat *rőzögtetésnek* mondja maga a játszó is (16.), míg a nyenyere tekerő hangjáról egy öreg ember azt mondja, hogy régen nem szerették, mert *dungolt vagy micsinát* (6.).

Mindezek az apróságok nagyon jellemzők parasztnépünk zenei kifejezőképességére. Eppen ezért nem ártana, ha zenefolkloristáink az újabb népzenei kutatómódszer által megkövetelt zene-életi monografiákat — éppúgy, mint a néprajz más területén a „szó és tárgy“ kapcsolatának elve alapján régóta igen gyümölcsözőn teszik — a zeneélet műszókincsét tartalmazó szótárral egészítenék ki.

Kéjvonat. Zsoldos Jenő (Nyr 72:193) a régi *komfortáblis kocsi* (confortable) megmagyarításának sikertelen kísérletéről tudósított. A

kénykocsinak (a *kéj* ∞ *kény* etimológiai és egykori jelentésbeli azonossága alapján) megfelelő másik, de már a vonatra értett javaslatát a Szegedi Híradó 1883. aug. 17-i számából olvashatjuk: „Szentistván-napi *kéjvonat* indul Pestre.“ Ez az ú. n. „vasúti germanizmus“ — ahogyan Szigeti József 1896-ban nevezte (Nyr 25:302) — a *ném. Vergnügungszug* tükörszó-kísérlete, mely azonban — szerencsére — kérészéletű volt. Még Simonyi (Nyr 37:437) egyik napilapból idézi a *kéjutazást*, sőt az ebből hibásan képzett igét (*kéjutazik*), de azóta elavult a szó, s ma már megelőgszünk a hosszadalmasabb, de magyarább *kiránduló vonat*, esetleg *filéres gyors* kifejezéssel.

Kubikusszárma. A *szárma* közismert népi neve a töltött káposztának, amely igen nagy becsben lévő étel népünkénél. Érdekes, hogy Szentesen a hajában sült krumplit — nem kis öngúnnyal — *kubikus-szármanak* nevezik a szegény kubikusok: a krumpli héjának a káposzta, tartalmának a töltelék felel meg e tréfás, de a kubikusorsot híven jellemző szóalkotásban. A kifejezés *maga* lázító: a szegény ember töltött káposztája — sült krumpli.

Áldott állapotban van. (Beke, Nyr. 73:106.) *Boldog állapotban van, terhes, viselő, nehézkes* kifejezések mellett — eufémizmusként — többször hallottam ezt: „mikő úgy vótam“, „a feleségöm épp úgy vót“. De ugyanez a kifejezés már a közvetlen szülés előtti időt is jelentheti: „mikő má úgy vót...“ (Torontál m., Szőreg.)

Vőül megy. A magyarban — mint *Beke Ödön* Nyr. 73:108 rámutatott — „házasodni“ csak a férfi szokott, a nő „férhez megy“, vagy — előkelőbb kifejezéssel: — „nőül megy“. Azonban Beke is idéz három más példát: 1. A hétfalusi csángó mesében a lányok nem akarnak „megházasodni“ (vő. *ném. heiraten*; Beke ezzel hozza kapcsolatba). 2. A szilágymegyei mesében a beszélgető testvérek közül a lány „a le-

geslegszegényebb fíjúhoz“, a fiú „a legeslegszegényebb lányhoz“ akar menni. Ebben az esetben a fiú „lányhoz menését“ mesei analógiának tekinthetjük. 3. Nem így azonban a harmadik példa esetében, mely szerint „aki tudja utánozni Tündér Ilonát mindenben, azt *férjül vesz*“. Ez nyilvánvalóan a matriarchatus nyoma a folklórban: az anyajogú társadalomban a férfi megy „vőül“, a nő „veszi férjül“ — primitív fokon persze csak átvitt értelemben — a férfit. (Engels: A család, az állam és a magántulajdon eredete.) Fél Edit is közül ehhez tanulságos adatokat az ősi hagyományokat a közelmúltig megőrző, elmaradott *martosi* (Komárom m.) népeletből: „vőt vittek a lányunk“, „úgy hoztak ide vőt“, „úgy ment oda vőnek“, „odanősült“ — ezek a kifejezések fejezik ki e szokás lényegét. (A nagycsalád és jogszokásai Martoson. Társadalomtudomány. 1943:430.) Ilyen esetekben Martoson is mondják, hogy a lány *házasodott* (uo.), sőt azt is, hogy a férfi *vőül megy* (uo.). Egy apa így biztatta a lányát: „Ne menj férhöz lányom, vőt hozunk ide, *te leszel az úr, te parancsúsz*“ (uo.). Nyilvánvaló, hogy Tündér Ilona esete hasonló gondolkodásmódot tükröz: Tündér Ilona — a tündérek uralkodója, királynője! — nem „mehet férjhez“, hanem csak „férjéül vesz“ olyat, aki erre méltó.

Sorba mén, mint Tápén a bíróságválasztás. Ennek *sorba megy, mint a falusi bíróság* változatban közismert (*Dugonics, Erdélyi, Margalits*) szóláshasonlatnak szegedi változatát, *sorba kerül, mint a tápéi bíróság* alakban először Ferenczi János közölte Nyr 1:271, magyarázatával pedig *Kertész Manó* Nyr 59:29 foglalkozott *Szekfű Gyula* (Magy. Tört. 5:127) és más jogtörténeti emlékek alapján. Magyarázatához újabb adatokat olvashatunk *Szabó István* társadalomtörténeti munkájában (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. 1948. 302—305). A parasztfalu XVIII. századi önkormányzatának válsága miatt kö-

vetkezett be, hogy mind a földesúr, mind a megye a falusi bírón keresztül érvényesítette akaratát. A bírónak addigi önkormányzati jellegét — amelyet a *választás* fejezett ki, — egyre inkább fölváltotta a földesúr által *kinevezett* bíróság. Azokban a falvakban, ahol több földesúrnak volt birtoka, nehézségek támadtak a bíró személye miatt a földesurak közt. Lassan kialakult az a szokás-jog, hogy közös bírókat „*tettek*“ a földesurak, úgy, hogy egyik esztendőben az egyik úr jobbagya, a másikban a másiké lett bíró, s ennek aztán mindkét úr valamennyi jobbagya köteles volt engedelmeskedni. Még tovább bonyolódott a dolog, amikor a bíróviselés annyira terhesé vált a jobbagyok számára, hogy nem akarták elvállalni: ekkor például Gömör megye 1746-ban megszabta, hogy a *falusi bíróság a házak sorjában viseltessék*. Ez a *szeres-soros bíróság* annyira ment, hogy a bíróság szokásos egyévi időtartamát fél-évre, egy hónapra, sőt egy hétre rövidítették le s ekkor *hetenként és havonként járt kézről-kézre a falusi bíróság* (305). Szabó István bőséges forrásokból közöl arról, hogy az ország szinte minden részében elharapózott a bírói tisztségtől való menekülésre igen jellemző *hónapos-hetes bíróság*.

Semmi kétség, hogy szólásunknak eredete ebben gyökerezik. Általánosabb érvényű változata — *sorba mén, mint a falusi bíróság* — mellett a szegedkörnyéki változat, amely Tápén szűkíti a hasonlatot, nyilván Tápénak, mint a „világ közepének“ tréfas-gúnyos kihangsúlyozásából, az itt szokásos s többnyire a tápaiakra célzó falucsúfolókkal való egybeolvadásából származik.

Ne zúgják kee. Prohászka János (Nyr 73:38) ismertetésében megőrzője a szépíró Barát Endrét, amiért — állítólagos „népieskedni törekvéssel“ — „következetlenül“ használ egyidejűleg ilyen alakokat, mint: hallgassék, ne zúgják kee, ne morogják, csendességben maradjék, — nyughasson más, csendesüljön más, ne dünyögjön, stb. Közismert, hogy

a népnyelv a fölszólító mód alanyi ragozású egyes harmadik személyű alakját általában, de a *kend* megszólítás mellett különösképpen ikesen ragozza: igyék kee, gyűjcsék kee rá (Szöreg, Torontál m.), gyűj-
 jik ke, mőnynyék kee, maradhassék ken, stb. (E jelenségeket részlete-
 sen, bibliográfiával I. Pál Sándor: A felszólító módú igealakok a ma-
 gyar nyelvjárásokban, Szeged, 1932
 23—24. és vö.: Laziczius: Mnyj.
 40—41.). Ez azonban sem emberek,
 sem szavak szempontjából nem ki-
 vételnélküli: vannak, akik; és van-
 nak, melyeket köznyelvi módon
 (ígyon, szóljon kend) ragoznak. A
 „következetlenség” tehát nem az
 íróé, hanem a nyelvé. *Péter László*

Aratás és kaszálás. Érdekes, hogy
 népünk a gabonát *aratja*, a szénát
 pedig *kaszálja*. Miért nevezi két szé-
 val ugyanazt a műveletet? Igaz, hogy
 ma kaszál használnak mind a széna,
 mind a gabona begyűjtésekor, de ré-
 gen ez nem így volt. Nagyváti Já-
 nos A szorgalmatos mezei gazda c.
 1791-ben megjelent munkája sze-
 rint csak a tavaszi gabonát vágák
 kaszával, az őszi sarlóval aratták.
 A XIX. sz. első felében a kasza az
 őszi vetés aratásában is terjedni
 kezdett, s hova-tovább teljesen ki-
 szorítja a sarlót. Ma már csak az
 Alföld keleti szélén és Erdélyben
 használják, régen azonban ország-
 szerte ezzel arattak (I. A magyarság
 néprajza 2:171). Móricz Zsigmond
 Életem regénye c. művéből kité-
 nik, hogy az ő gyermekkorában a Ti-
 szaháton is így állt a dolog: Csé-
 csén még akkor *sarlóval arattak*,
 cséppel verték ki, abban a kis ha-
 tárbán nem volt szükség tüzesgépre
 (119). Csécsén kigyomláztuk, ha egy
 szál *gurdony* volt a búzában, mert
 az aratóknak szúrta a kezét, ha *sar-
 lóztak* (120). Persze, a legfeszélyes
 munka a csép. Szépen fölkapasztott
 földön, szép kis csépekkel verni ki
 a *sarlóval learatott búzát*. Egy szem
 se megy kárba. Csécsén abban az
 időben még istentelen lustaságnak
 tartották, hogy kaszával arasson va-
 laki. *Sarlóval, fogoztat élő sarlóval
 pátyták a tisztán nevelt szép búzát.*

Minden szálát bele lehetett ölelni a
 sarlóba s a törött szálatokat kiegye-
 nesíteni (127). Édesanyám mindig
 mondta, hogy ezek a tügyiek in-
 gyen élnek. Hogy Csécsén mennyit
 do'goztak az emberek, megszakítot-
 ták magukat a munkával. De ezek?
 Ezek már csak kaszával aratnak,
 amit Isten elleni véteknek tartottak
 Csécsén, ott még *sarlóztak* és min-
 den szálát párluzamosan fektettek
 egymáshoz a kévében, -hogy egy
 búzaszem ki ne hulljon (311). Nyil-
 vánvaló, hogy a sarlóval való ara-
 tás volt az ősi művelet, a széna-
 kaszáás is csak később terjedt el,
 hisz régen még télen is a legelőn
 hagyták az állatot, s nem volt szük-
 ség a fű konzerválására. De a nyelvi
 tények is ezt bizonyítják. A *sarló*
 (vö. csuvas *šorla*) és az *arat* (vö.
 török *or-*, *ora-*, *ur-* 'arat, vág, ka-
 szál') honfoglaláselőtti jövevény-
 szavaink sorába tartozik, ellenben
 a *kasza* újabb, sz'áv jövevény (*kosa*).
 Az *arat* végzetéről sok vita folyt a
 nyelvtudományi irodalomban. Néze-
 tem szerint ez lehet nyelvünkben
 keletkezett képző is, mint pl. a *sze-
 ret* igéé, amelynek alapszava van
 meg a *szerelem* szóban.

**Básta emléke a székely népnyelv-
 ben.** Básta György Rudolf király
 hadvezére volt. 1598-ban Rudolf
 Erdélybe küldte a Báthori Zsigmond
 lemondását követő zavarok lecsilla-
 pítására. Először a fejedelemségre
 törekvő fiatal Báthori Endre b'bo-
 rost gyilkoltatta meg 1599-ben, 1601-
 ben pedig Báthori Zsigmond seregét
 verte le. Egyideig Erdélyt Mihály
 havasalföldi vajdával együtt kormá-
 nyozta, de később őt is megölette.
 Alatta Erdély a legkegyetlenebb
 zsarnokságnak volt kitéve. Kegyet-
 lenkedéseinek csak Bocskay István
 vetett véget 1604-ben.

Mikor Básta bevonult Erdélybe, a
 néptől az igásmarhat elszedte, s a
 jobbágyok kénytelenek voltak ma-
 guk húzni szekerüket. Bod Péter
 Smírnai szent Polikarpus c. 1766-
 ban megjelent művében írja: A ta-
 lyiga, melyet az emberek akkor
 gondoltak-fel a szükség miatt, akkor
 nevezetett volt *Básta szekérének*

(NySz). Ennek a Bástá szekérének az emléke sokáig fennmaradt a székel népi emlékezetében, amint egy népmese bizonyítja. Ősz János Csudatáska c. mesegyűjteményének A furfangos legény c. darabjában u. i. kétkerekű taliga szerepel, melynek neve *básti* vagy *básti szekér*: Elhátározták, hogy másképp meg nem tudják, hogy ki lehet az a fejetlen ember, hanem ha felteszik egy *bástira* (a jegyzet szerint: 'kétkerekű taliga'), végighordozzák a városon, minden kapu előtt, s ahol a sírás hallatszik, oda való, mert ott megismerték... Meglátja az asszony a *básti szekéren* a fejetlen embert s hát abba a nyomba megismerte, hogy az igazán az ő ura (44). Ősz János meséi a marostordamegyei Kibédtről és a kisküküllőmegyei Pócsfalváról valók, érdemes volna ezeken a vidékeken, de a Székelység többi területén is nyomozni, hol jelent a *básti* vagy *básti szekér* ma is kétkerekű taligát, s megvan-e még a nép között magának a kegyetlen Bástának az emléke.

A kétkerekű taliga, mint a nép elszegényedésének emléke, már korábban is szerepel a magyar történelemben, a IV. vagy Kún Lászlóról elnevezett *Kún László szekere*, melyet Valkai András Genealogia Regum Hungariae: A magyar királyok eredetéről c. 1576-ban Kolozsvárt megjelent művében *László király szekérének* nevezett: Taligát most is híják azon névbe, *László király szekere nevezetbe* (NySz).

Forrasztókő. Egy besenyőteleki (Heves m.) mesében a farkas „*el-szalatt forrasztó kőé, a nedve (= medve) még ébresztőé*“ (MNGy 9:435). Néhány sorral később meg ezt olvassuk: [A farkas] rálép egy öreg gyikra. „Jaj! né báncsi! a fiam nyakát má hét esztendeji elvágta a kocsikerek, annak viszék *forrasztó-füvet!*“ rimánkodott a gyík... Viszi a farkas nagy hegyesen a *forrasztó-füvet*. Hazaér, megkenyik vele az Igazság nyakát, összeforrasztják. Másutt is forrasztófűről van szó: Odament a farkasho, a filibű kivette a *forrasztó-füvet*, avval félle-

leszgette mind a hármat (uo. 107). Felugrik a tigris, szalad *forrasztó-fű* (uo. 114). A hollókirá siet: *forrasztó-füvet* keresni. Mikor hozott, avval összeragasztották (Heves m., Pusztahanyi, uo. 283). Az egyik zsebbe *forrasztó-füvet*, a másikba még *választóvizet* tett (Besenyőtelek, uo. 409). *Forrasztó-füvel még a választóvízzel* féllelesztették (411). Baranyai mesékben is: A farkasnak mingyár még is parancsúta, hogy hozzon *élesztő-forrasztó füvet* (Szilágy, Berze Nagy J. 2:106). Azt hi-hetnénk, hogy a fent idézett mesében a *forrasztókő* sajtóhiba *forrasztó-fű* helyett, hisz egymás mellett fordul elő mind a kettő, sőt az első csak egyszer, a második ellenben többször is. Hogy azonban mégsem sajtóhibával állunk szemben, bizonyítják a következő adatok: Mit viszló? Aszongya kigyó: *Élesztő-füvet*, és *forrasztó küvet* (Baranya m., Felsőegerszeg UMNGy 2:128). A kigyót megölte, és elvitte a *fó-rasztó küvet* és *élesztő-füvet*, és ezzel Brunszvigot féllelesztötte (uo.). Menjetek el *forrasztó-fűért*, *forrasztó-kőért* (Istvánffy: Palóc mesék a fonóból 115). Elétalál egy kis kigyót, aki éppen *forrasztó-füvet*, *forrasztó-követ* vitt a szájában (uo.). Mikor a királyfinak megkenték a nyakát a *forrasztó-füvel*, *forrasztó-kővel*, egybe hozzanótt a feje, egyet huzakodott s felérett (116). A *forrasztókő* tehát nem sajtóhiba, de mégis a *forrasztó-fű* az eredeti varázsszer. Szamosháton a forrasztó-fű valóságos növénynév, a Plan-tago lanceolata neve, melyet vá-gott sebre kötnek (Csúry). Az *élesztő-fű*, *választóvíz* se eredeti név, mindkettő keveredés útján keletkezett, s eredetileg *élesztővíz* volt: Ereggy, osztán keres *fó-rasztó-füvet*, tő még... hozzá *élesztő-vizet!*... A nyakát, ahogy vót, úty hejre igazították, és a *fó-rasztó-füvel* össze-fó-rasztották, és az *élesztő-vízzel* körümosták a nyakát (Katona I. gyűjt. Baranya m., Kopács, 41. sz., 5:9.) Székely népmesékben *élő-haló fű* és *élő-haló víz* is előfordul (MTsz, MNGy 7:454, Kriza: Vad-

rózsák 419). A *forrasztókő* véleményem szerint a *kígyókőből*: került (Gömör m., Gergelyfalva), melyet Nógrád megyében *kígyófűjta kőnek* neveznek. Ez egy verébtojás nagyságú, gömbölyű, fehérszínű, vérerekkel futtatott kő, amelyről a nép azt hiszi, hogy a kígyók fűjta tájékból lesz és gyógyító ereje van (MTsz.). A néphit szerint u. i. a kígyók néha csoportosan összegyűlnek, összedugják körben a fejüket és „követ fújnak“, vagyis mérgeket, tájtekéjukat kifújják s ebből kis gömbölyű, erezetes tarka kövecske lesz (Csűry: Szamosháti Szótár, Szarvas: Nyr 23:385, Melich: NyK 26:487, Ethn. és Népr. Ért. mutatója). A forrasztó lüvet is rendesen kígyótól veszik el. Szabó Pál, biharmegyei író, Isten malmi c. regényében azt írja: „*Hályogkövet fuvunk*“ (131). Hol mondják ezt és milyen értelemben?

Kockahúzás. Szabó Pál biharmegyei származású parasztíró Isten malmi c. regénye a föld- és faosztással végződik. Az osztás kockahúzással történik. „Először is *kockát húzunk* a dülökre, hogy hol kezdjük az osztást. Azután *kockát húzunk* a nevekre, hogy kié lesz legelől, kié a második; így sorba. A *kockákat* a Földigénylő Biztosság csinálta, minden dülőnek, minden embernek megvan a maga *kockája*. Az egészet beletesszük egy kalapba, mindenki kiveszen egy *kockát* és felmutatja... Senyebikái a zsebéhez kapkod, keresi a *kockákat* s beteszi a kalapba. — „Na most! Nyúljon csak bele valamelyik!“ A Kisasszonydülöt érte a *kocka*... „Mielőtt kihúznánk a *kockát*, nem árt, ha arra gondolunk, hogy azt a földet, amit most a *kocka vett* (vet) nekünk, hát a Paraszt Párt adományozta!“ Na de, Katica Kovácsnak se kellett ennél egyéb nyavalya: „El ne essék mánt! — kiáltja. — Hát mink, kommunisták, mik vagyunk? Minálunk nélkül kaphatna valaki egy barázdát is, azt hiszed?“ (338). Jó három napig tartott a földosztás, az eleje már szántani is kezdte, az utója még mindig a *kockát* leste (341). Ez a *kockahúzás* olyan annyira tisztá

és igazságos valami, aminél tisztábbat, igazabbat nem lehet el se képzelni. A számok azok nem hazudnak, a kalapba senki se lát bele, az embernek az ujjá se tudja a számot elolvasni, se kiszagolni, és mégis csudálatos dolog ez nagyon. A Tornyai Béni kalapjából *húzták a kockát* (353). Villás Mihály másik *kockahúzásra* készülődik (340). Hatalmas, szép nagy hársfát adott Szerb Tóninak a *kocka* (356).

Ismeretes, hogy a kocka nemcsak szerencsejátéku szolgált, hanem a sorsolásnak, a sors útján való választásnak, osztásnak az eszköze is volt, ezért a *kockát vet* kifejezés azt is jelentette: sorsot húz (l. Kertész: Szokásmondások 217). Szabó Pál parasztjai azonban a kockát nem vetik, hanem húzzák. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a kocka nem is lehetett kocka. Hát akkor mi volt? Kiderül magából a regényből: „Most pedig kezdjünk hozzá. Gyerünk csak elő azokkal a *cédulákkal!*“ Villás Mihály két kézzel fogja a kalap szélét és rázza, rázza, még a szemét is behúnyja, nehogy valaki meggyanúsítsa (339). Megkezdjük a fa kiosztását, mégpedig úgy, hogy a *fákat megszámozzuk, a számokat felírjuk cédulákra*, és az egészet kalapba tesszük, mint ahogy szoktuk a földosztásnál, és mindenkinek olyan lesz a szerencséje, mint a keze, amivel a kalapból kiveszi. (352).

A *kockahúzás* tehát cédulákkal történő sorshúzás.

Itt tehát ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint az *trótol* meg a *nyomató-masina* esetében: a szó megmaradt akkor is, amikor a tárgy már megváltozott, mikor az eredeti uralkodó képzetet kiszorította az új uralkodó képzet. Népnyelvi közléseink eddig nem idézték a *kockahúzás, kockát húz* kifejezést, kérjük ezért olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, hol használgák őket.

Üszögös Szent Péter (Sopron m. Nagykőrös). Vas m. Pálján *Üszögös Péter napja* (Nyr 25:328). CzF szerint csak *Üszögös Péter*. Megvan már a kódexekben *vezoeghes zenth petoer Apostol* (Winkler kal. XII, a

NySz szerint a VitkKben is, de az adott lapon nincs). *Üszögeos szent Péter nap* (LőcseiKal, 1676, Vásárhelyi Kerekes F. 1617 NySz). CzF szerint nevét megmagyarázza az a néphit, hogy oly napon, pl. hétfőn, kedden, szerdán, stb., melyre ezen ünnep esik, egész évben nem kell gabonát vetni, mert üszög esik bele. Ezt újabb adatok is megerősítik. Így Vas m. Kemenesalján Pálán, ha a nap szombati napra esik, előtte őszön a búzát szombati napon nem vetik, mert üszögös lesz; ha pénteki napra esik, pénteken nem vetnek búzát, s így tovább, ha akkor esős, locs-pocs vagy ködös idő van, üszögös búzára számítanak. Másik följegyzés szerint ez a néphit nemcsak a Kemenesalján, hanem Sopron megyében is el van terjedve. Nagykőrösön *Üszögös szent Péter napján* a szántóvető embör nem vet, mert akkó üszögös lősz a gabna. Marosvásárhelyen a tüzes üszökre gondolnak, s febr. 22-e, azaz Szent Péter napja táján a tüzes üszköt oly módon kezdik kioltani, hogy amikor már nincs többé tűzre szükségük, akkor az egyik végükön élőszenes vagy pedig lánggal égő hasábokat a másik végükön megfogják, s aztán vagy egymáshoz, vagy a göchoz, vagy a tűzhely lapjához ütögetik mindaddig, míg az élőszenes réteg lehull róik, s az égés megszűnik, a tűz kialszik. Ezért mondják: Péter üti az üszköt (Nyr 25 : 328). A Pallas-L. szerint valóban van *üszögütő szt. Péter* neve is. Az ünnep tkp. Szent Péter antióchiai püspöki székfoglalásának emléknája, ezért másik, szintén régi neve: *Scent Peter zekbe vlete* (Münch-K.), *zent petoernek zekoes* Innepe (Debr. K.), *Zenth Pether Apostol zekben való flet magasztatasa* (Érdy K., id. Velledits MNy 8 : 208). Mátyás Flórián szerint az üszögös népetimológiával alakult a *székes*-ből, s ezt a magyarázatot V. is hajlandó elfogadni, de nézetem szerint erre semmi szükség sincs. Olvasóinkat kérjük, érdeklődjenek, hol vannak meg ezek a nevek, s milyen néphit kapcsolódik hozzájuk. Érdemes volna a többi népies ünnepnapneve-

ket is gyűjteni a hozzájuk kapcsolódó néphittel, népszokásokkal együtt.

Hasonló régi ünnepnapnév a *guzsalyvasárnap* 'Lactare-vasárnap', melyet Keszthely vidékéről közöl a MTsz *guzsa-vasárnap* alakban. Megvan már Telegdinél 1577-ben: *Negyedie boeiti vasárnap, melyet Guzaly vasarnapnac neuez a paraszt-sag* (id. Velledits, MNy 8 : 252). A Döbrentei kódexben: *Neg'ed gvsal vetoe vasarnap* (NySz). Győr megyében *guzsa-hét* (MTsz), Kresznernél *guzsár hét* (MNy 8 : 252), Vas m. Magyarlakon *guzsuhét* (Csaba József közlése). Melich (SzlJöv 2 : 286) szerint esetleg a m. 'gúzs'zsal ütő vasárnap', mert néhol az országban húsvét hétfőjén és keddjén guzzsal szokták egymást verni. Kresznernél szerint a guzsárhéten szoktak guzsár fonnai, Csaba szerint, mert Jézust guzsba tették, s úgy kínozták, ostorozták. A helyes magyarázatot Ballagi Teljes szótárában találjuk meg, mely szerint a jó háziasszony ilyenkor már készen van a fonással, s a guzsalyt tére teszi Erre nézve is kérjük olvasóink gyűjtését.

Szeget szeggel. Petőfi híres költeményének címe, s Greguss is így fordította Shakespeare Measure for measure c. vígjátékát. Szólaggyűjteményeink közül Erdélyi János (1851) idézi ebben az alakban, de, mint Nyr 72 : 130 kimutattam, már Máriafi István (Szeitz Leo) 1788-ban megjelent Kis magyar frazeológijájában megtalálható: *Szeget szeggel verni*. *Szeget szeggel* (138). Mint az első változat mutatja, a szólásnak eredetileg hosszabb alakja volt. A különböző változatokat Nyr 72 : 23 idéztem. Irodalmunkban először Decsinél fordul elő (1598): *Szeget szeggel ütni*: clavum clavo pellere. Tolnai Nyr 31 : 66 szerint Decsi Erasmusból vette: *Clauum clauo pellere*. 'Ἡμῶν τὸν ἥλον ἐκκοοῦμεν. Et paxillum paxillo pepulisti, id est, Malum alto malo depulisti. A clavus a. m. 'szeg', paxillus 'faszeg'. De valószínűleg a clavus is eredetileg faszeglet jelentett, mert csak faszeggel

lehet egy másik faszeget kiverni. A latin szőlás változata megvan már különben Cicerónál: *clavo clavum ejicere* (Tusc. 4, 35): bajt bajjal elűzni, rosszat rosszal, hasonlóan hasonlóval fizetni. Tolnai szerint a *szeget szeggel* nem népies szőlás, s a klasszikus világból öröklődött reánk. Szerinte, tudomása szerint, más nemzet nem fogadta szőláskincsébe, helyettesíti a mózesi *szemet szemért, fogat fogért* (a németben: *Aug um Auge, Zahn um Zahn*), vagy az újtestamentumi *azon mértékkel mérnek egyebek néktek, amellyel ti mérték* (Luk. 6:38, német *Mass für Mass*, angol *measure for measure*). Megvan azonban a szőlás az oroszban is, de *faszeg helyett ék* szerepel: *клин клином вышибать* 'ein Keil treibt den anderen; den Teufel mit Beelzebub verjagen' (Lochovic—Rudas); *клин клином выживается* (выколачивается) 'ein Keil treibt den anderen' (Lenström); *клин клином выбивают* 'ein Keil treibt den anderen' (Pawlowsky); *вышибать* 'herausschlagen'; *выбивать* 'aus-, hinaus-, herausschlagen'; *выколачивать* 'herausschlagen' (клин 'einen Keil'); *выживать* jelentése itt: 'vertreiben'. Szó szerint tehát: ék ékkel veret ki, az éket ékkel üt ki. Érdemes volna nyomonzni, megvan-e a szőlás más szláv nyelvben is. A szőlás orosz alakja, Tolnai felfogásával ellentétben, népi eredetre vall. Fagyjev is használja. Az ifjú gárda c. híres regényében.

Örül neki, mint vak Laci a félszemének. (Szatmár Nyr 20:44). Csúry Bálint is közölte Szamoshátról: *Örül neki, mint vak Laci a fél szemének*: semmiségnek örül. A szőláshasonlat régi lehet, mert a Szatmár megyétől távoleső Rimaszombatban is feljegyezték változatát: *Örül, mint vak Laci a fél szemének* (Nyr 5:517). Mindenesetre érdemes volna megállapítani, hogy a szőlás mekkora területen van elterjedve, mert pl. a Dunántúlról, a Duna—Tiszaközéről, a Székelyföldről nincs feljegyzésünk. Ez nemcsak abból a szempontból fontos, hogy milyen

nagy a szőlás elterjedtsége (a régi nyelvből sincs rá adatunk), hanem érdekes jeleltéstani tekintetben is. A szőlásból ugyanis nyilvánvaló, hogy népünk a félszeműt is vannak mondja. Szabó Pál biharmegyei származású író Isten malmait c. regényében is találunk erre bizonyítékokat. A regényben szó van egy emberről, aki „mégében még saját félszemét is kiütötte egyszer, de ezen túl pedig okos ember volt”. A földesúr özvegyének birtokát kivette felébe, s egy esztendő alatt rettenetesen meggazdagodott, az úrnő meg még jobban tönkrement. El is nevezte a parasztot *vak bárónak*. Mert lehetetlen az, hogy egyszerű parasztembernek ennyi esze legyen. Igaz, hogy a *vak báró* előtt jó pár esztendeig alig termett valamit a föld (11). Kazinczy Fogságom naplójában is idéz hasonló népi nyilatkozatot. 1795. május 20-i naplójában följegyezte, hogy reggel 7 órakor egy tót katona jött a szobájába, s jelentette neki az összeesküvők kivégzését, s felsorolja a papot (Martinovics), a viceispánt (Hajnóczy), a kapitányt (Laczkovics János), a szép ifjút (Szentmarjay) és a vak grófot. „A *vak gróf* alatt pedig gróf Zsigrayt (értette), kinek arcát és *egyik szemét a himlő elrontotta*” (Új Könyvtár, 15. sz., 63. l.). A köznyelv szerint csak az a vak, aki egyik szemére se lát. Mi lehet a magyarázata annak, hogy népünk a félszeműt is vannak mondja? Nyilván az az ősi nyelvi jelenség, hogy a finnugor nyelvekben a régi kettősszám maradványaképp a páros testrészeket, továbbá a hozzájuk tartozó ruhadarabokat és eszközöket (pl. kesztyű, harisnya, csizma, hótalp, stb.) mindig egyszámban használják, mert felfogásuk szerint csak a pár az egész, az egyik magában nem teljes értékű, sőt ruhaneműeknél használhatatlan, tehát annyi, mintha nem is lenne. E szerint a félszeműt éppúgy vannak tekinteni népünk, mint aki egyik szemével sem lát.

Mármost az az érdekes, hogy ezt támogatja a kockajáték terminoló-

giája. A kockának tudvalevőleg hat lapja van, s minden lapon pontok vannak, melyeket szemnek neveznek, nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is. A legtöbbet ért a hat-szem, legkevesebbet az egyszem. Ennek az egyszemnek a neve pedig a magyarban *vak* volt. Már PP. feljegyezte 1708-ban megjelent szótárában: *Vak a' kotzkában: Tesserae monas. Innen származik az a szó-lás: Vakot vet (mutat) a szerencse, a kocka.* (vö. Tolnai MNy 5:417, Kertész: Szóladmondások, 209).

Rézsút. Iróadalomunkban nem lehet régi szó, mert a NySz sem közli. Valóban eddigi tudomásunk szerint Horváth Ádám 1791-ben megjelent A legrövidebb nyári éjtszaka c. művében fordul elő először: Mint a' melly lapos térséget *rézsut* érdekel (12). A' nap költe *rézsutosan* megy elé (13). Ugyanitt a *rézsutság* származék is előkerül (64, idézve NyUSz 558). E'őször Baróti Szabó szótárhoza 1792-ben megjelent Kisded Szótára 2. kiadásában *rézsent* alakban, 'oldalast, oldalaslág' jelentéssel. A NyUSz helyesen állapítja meg, hogy a szó a nép nyelvétől került az irodalomba, amit már az idézett *rézsent* változat is bizonyít. Ez az *n* itt toldalékelem, s ilyen alakra a népnelyvből több adatunk is van. Így Heves megyében *rézsint*-nek hangzik (NyF 16:52). Egyéb hasonló változatai: *rézsunt* (Nagyszalonta NyF 69:40, Csallóköz, Temesköz), *reiszunt* (Gömör m.), *rézsuntan* (Csanád m., Pusztaföldvár), *rézsuntos*, *rézsüntös* (Csallóköz) MTsz. Van *l-es* betoldás is: *rézsült* (Szatmár m., Botpalád, Csűry). Toldalékelem nélkül is különbözőképpen ejtik a különböző vidékeken: *rézsutt* (Kemenesalja), *rézsütt*, *rézsütt* (Csallóköz), *rizsott* (Somogy m., Szökedencs), *rizsitt* (Kemenesalja) MTsz, *rizsót* (Somogy m., Zselickisfalud, Nyíri 159), *rizsu't* (Pápa vid, NyF 17:44, 34:105). Rövidebb alakváltozatai is vannak: *rizsó*, *rizsú* (Dunántúl), *rizsós* (Sopron m., Nemesvánt), *rézsus* (Göcssej, Nagylengyel), *rézsüs* (Háromszék m., Lécfalva) MTsz.

Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótárában azt írja a szóról: „első tagjának er[edete] ism[eret]l[en].“ Tehát szerinte a *rézsút* összetett szó, melynek második eleme az *út* szó. De a *rézsút* nem jelent utat, tehát az *út*-nak semmi keresnivalója nincs benne. E szerint nem is lehet összetétel. Kétségtlenül ugyanaz a szó, melyet a népnelyvben így is ejtenek: *srég* (Bihar m. Tárkány Nyr 43:167, Nógrád m. MTsz), *sré-én* (Háromszék m. Nagybacon Nyr 45:236), *sré-ji-en* (Nagykanizsa NyF 48:65). Erről tudjuk, hogy a német *schräg*, korai újfelnémet *schrege*, alnémet *schreeg*, németalföldi (népnelyvi) *schraag* 'ferde, rézsút[os]' átvétele. A szó a németben is eredetileg tájszó volt, Steinbach 1734-ben *schreeg* alakban tájszóként jegyezte fel (Kluge). Ez a magyarázata annak, hogy nyelvünkben is oly későn jelenik meg a *rézsút* szó. A magyar népnelyvi *srég*-nek a német *schräg*-ből való átvétele világos, de hogy függ össze ezzel a *rézsút*? Az kétségtelen, hogy ezt nem lehet közvetlen a *schräg*-ből származtatni. Szerencsére van a szónak egy olyan nyelvjárási változata, amelyet a MTsz még nem ismert, s ez megoldja a rejtélyt. A nyitrai megyei Kolonban a szónak *srót* változatát jegyezték fel 'ferdén' jelentéssel (NyF 20:17), ez pedig nem lehet más, mint a német szó nyelvjárási *schrág* változatának megfelelője. Nyilvánvaló, hogy mi a szót olyan német nyelvjárásból vettük át, melyben az *a* hangot a magyar *o*-hoz közeálló hangnak hallották. Így a német *a* hangnak nyelvünkben *o* felel meg számos esetben, pl.: *drót* < *Draht*, *gróf* < *Graf*, *sógor* < *Schwager*, *forspont* < *Vorspann*, stb. A *schrág* tehát nyelvünkbe *sróg* alakban került át, ezt bizonyítja a *srót* változat. De hogy lett a *g*-ből *t*? Erre a hangváltozásra is tudunk példát idézni a magyarból. Tudvalevő, hogy *sőt* köszönk eredetileg *és még*, *és n'ég*, *s még* volt. A felsőfok *leg*-elemét több nyelvjárásban *let*-nek ejtik. A *pedig* kötőszónak a népnelyvben vannak *peggít*,

peggyid-féle változatai. A *meddig*, *addig* határozószókat a Palócságban *mëggyit*, *aggyit*, *aggyid* alakban mondják. Az *itt*, *ott*, *atán* (*os t*) határozószóknak bővült *ittég*, *ottég*, *osztég* alakjaiknak népnyelvi változatai: *itteét*, *otteét*, *oszteét*. Az *in et*, *onnat*, *honnat* is eredetibb *inneg*, *onnag*, *honnag*, illetve *innak*, *onnak*, *honnak* alakokból keletkeztek.

A nyitramegyei *srót* változatnak a német *schräg*-ból való származása ezek után kétségtelen, de hogy jutunk el ebből a *részút*-hoz? Fontos elsősorban, hogy a *részút*-nak is vannak *o*, *ó*-s változatai, mint a *srót* nak: *rizsott*, *rizsot*, *rizsótt*. Ezek pedig nyilván a *srót* hangátvetéses alakjai. A *srót*-ból kellett fejlődnie **sērót*-nak, vagy inkább **sirót*-nak, mivel nyelvünk szó elején nem tűr meg két mássalhangzót, ezek azután hangátvetéssel **risót* alakot öltöttek, ennek *i*-jéből hosszú *i*-n keresztül *é* fejlődött, majd pedig a szóközépi *s* *z*s vé változott. A szóvégi hosszú *-tt* tehát újabb fejlődés. A *-t* nélküli változatok nyilván úgy keletkeztek, hogy a *rizsót*, *rizsút*, *részút* végét tárgy- vagy határozóraggnak érezték, s kikövetkeztettek be.őle hamis analógiával *riz-ó*, *rizsú*, *rész-u*, *rész-ü* alakot. A hevesmegyei *részút*-t és Baróti Szabó *részent*-je azonban nem magyarázható a *srót*, *rizsót*-ból. Ezért valószínűnek tartom, hogy ezek a *schräg* változatból származnak. Ebből kellett fejlődnie **srét*, **sirét*, **rizsét* változatoknak, s az *n* járuléktang betoldása után ezekből keletkeztek. A *részút*, *részűnt*, *részűlt*, *részű[s]* változatok is a magashangú alakokból keletkeztek.

A nyitramegyei *srót* adat, amelynek segítségével sikerült megfejtenünk a *részút* szó származását, bizonyítja, hogy mily fontos nyelvjárásaink alapos tanulmányozása, elsősorban szókincsének minél tüzetesebb ismerete.

Halvány. A MTsz csak egy adatban közli Szamoshátról 'a folyónak elhagyott medre; holt (nem mozgó, nem folyó) víz' jelentéssel. Az adatot megerősíti Csűrő Szamosháti szótára némileg eltérő jelentéssel:

halvány 'kihalt folyómeder, mély mocsár, tófenék'. Helynévben is közli: *Halvány* (Kisar, Vámosoroszi), *Hálványégre* (Mikola). Előfordul a szatmármegyei Csécsén született MórícZ Zsigmond Életem regénye c. művében: Nád volt a Tiszántésekben és annak *Halvány* volt a neve. Már az ott maradt kiöntéseknek (96). Luby Margit feljegyzése szerint „a *halvány* (a szintén szatmármegyei) Csekében s általában a Tiszaháton minden holt ág, akár a Tiszáról, akár a Túrról van szó; sőt a falu alatti *vásások*-ban felgyűlt vizet is *halvány*-nak mondják” (MNy 24:219). Szabó Imre szerint az ugyancsak szatmármegyei Tiszakóródón *halvány* 'víz, mocsár', s ugyanott *Ha'vóny* hát helynév. Csécsén is helynév *Halvány* ('v'z') Nyr 26:286—7. Helynévben való előfordulására Ugocsa megyében már régi feljegyzésekben van rá adat: Bökényben: *Ha'owan* aliter *Hot Thyza* (*Hooth Thyza*), *alveus seu decursus veteris fluvii Thycie* (1549); *Halvan* (1630 körül), *Halvany* (1736); *Halvánhát*, Nagy *Halván*, Sásus *halvány* (1865), Nagy *halványi*, Sás *halványi-tanya* (1907), Pap *halvanya* (1754); Feketeardón: *Halovány part* (1807); Nagyszőlősen; *Halvanj hat* (1622), *Havany oldal* (1635, 1645), *Halvány* (1888); Szirmán: *Ha'avom*-ban rétek (1690), *Halvány vápája* (1691), *Halavány vápája* (1721), *Halvány puszta* (1685); Szőlősvégárdón: *Halovanja* (1923); T. szaujhe yt: *Ha.owan*, *stagnum* (1544, 1580—90 körül), *Halvani hat* (1638), *Kis halvan palaja* (1669, 1671), *Halvány* (1887); Tiszaujlakon: *Halovan* (1711, 1713, 1739, 1750, 1767); Szabó István: Ugocsa megye 304, 305, 341, 430, 488, 508, 517. — Az OklSz is közli régi helynévadatokat: De p.scina *Thyza-ha'awan* vocata (1485); Quandam piscinam *Halwan* alio nomine *Morothwa* vocatam (1499; *n orotva* a MTsz szerint: 'holtvíz, megrekedt folyóág, nádtermő vizenyős hely'); Az nótárússág földé végiben egy darab föld, melyet is az *ha ován* ig Kórodi uram bír. Ezen túl Szilá-

gyi János háza után való nyíl az *halaványon* (1725). A NySz egy 1674-ből való könyvből közli jelenítés nélkül: Mennyi különböző vizetek, ezek *halványokban* állapodnak, azok forrásokból szökdécselnek. Beregszászon a *halvány* 'a Tisza szabályozása által otthagyott régi meder', pl. Oda várom halászni a *halványba* (Nyr 25 : 185). Alpárról, Félégyházáról a következő adatot közölték: A *halványos víz* nagyon bűzös. A közlő szerint értelme: *halvány víz*, széles víz, posványos víz, békanyúlás, zöldes színű víz (uo). Az utóbbi adat megerősítésre szorul, egyrészt a jelentés eltérése miatt, másrészt azért, mert a többi adat szerint a szó csak Kelet-Magyarországon használatos. Viszont kétségtelen, mint erre már Zolnai Nyr 28 : 367 rámutatott, hogy azonos vele a Székelyföldön használatos *halovány* 'lágú, süppedős (föld)' szó, pl. A *halovány* vagy lágú föld [melybe bele süpped a rajta járó lába] rosszul szántódik (MTsz).

Tétováz. Balassa: A magyar nyelv szótára értelmezése szerint a. m.: ingadozik, bizonytalanul viselkedik; nem tud határozni, haboz. Cz. F. szerint tulajdonképpeni értelme: különböző irányban, ide-oda mozog, ingadoz. Átvitt és szokottabb jelentéssel a. m. akarata határozatlan állapotban van, nem tudja, többek közül mit tegyen; véleményében, gondolkodásában haboz, ingadoz. Nyilvánvaló, hogy alapszava a *tétova* 'ide-oda, erre-arra' határozószó. Ez pedig a régi közlre és távolra mutató névmás hová? kérdésre felelő alakja. A két tag külön is előfordul: *Se té, se tova*: se ide, se oda (Tiszaszentimre MTsz.). *Nem tuttá(m) vele se té, se tova menni* (Szamosháti, Csüry). A régi nyelvben sokkal gyakoribb példákat l. a NySzban). A *tétova* előfordul *téstova* alakban is, pl. Mennec vala *testoua* szoluan (BécsiK). Embör mit budosol *testoua* (NagyszK). Az elmenec *testova* valo budostatasa (DebrK). *Té stoua* megyen (Heltai) NySz. A népnyelvben is: Mire *tés-*

tova nészünk, mán este lett (Szamosháti, Csüry). Kétségtelen, hogy a *té* és a *tova* között az és kötőszó van. A *tétováz* igét ma csak átvitt értelemben használjuk, s ez a jelentése oly régi, hogy régi szótárainkban és szövegeinkben konkrét jelentése elő sem fordul. A NySz azonban közöl egy adatot, melyben az *eltétováz* igének 'dispergieren', 'zerstreuen' jelentése van: Ne szenvedgye be számlátatot naiait *el tetouazni* es ozlani (a. m. ne engedje megszámlált nyáját szétoszlni) Monoszalai András: A képek tiszteltéről, 1589. A hélfalusi csángók azonban a szó eredeti, konkrét jelentését szintén megőrizték: *tétovázik* 'abseits gehen, getrennt sein, für sich sein (z. B. eine Kuh, die nicht bei der Herde bleibt, ein Mensch, der nicht zusammen mit anderen arbeiten, unterwegs sein will usw.)' (Wichmann). Becses példa arra, hogy a nyelvjárások mennyi régiséget rejtgetnek, s mily nagyjelentőségű a nyelvtörténetre nézve a tájsházások alapos kutatása.

Avat. Már többször is volt szó a *kenderátó* utótagjáról (utoljára Nyr 71 : 123), amely nem, mint régebben hitték, az *ázt*, *áztat* igeveve, hanem az *avat* igéé. Az *át* ige valóban megvan Wichmann feljegyzései szerint az északi moldvai csángók-nál: *béat* 'aussegnen (die Frauen nach der Hochzeit od. nach dem Wochenbett)'. A MTsz szerint *avat*: 1. az egyházba bevezet, beiktat, megszentel: a) új asszonyt v. új házaspárt (bizonyos szertartással v. pusztán miseszolgáltatással) a lakodalom után való reggel (Sopron m., Pozsony m. Deáki, Miskolc vid.); b) gyermekágyból felkelt asszonyt és kisdedét (Miskolc vid., Székelyföld). 2. beáztat (posztót, vásznat) (Zemplén m., Zilah); *beavat*: 1. *avat* 1. (Háromszék m.); 2.: *avat* 2. (Debrecen vid., Miskolc, Kolozsvár, Nagyenyed, Udvarhely m. Etéd).

Cenk. Vörösmarty Szép Ilonkájában az ősz Peterdi felköszönti elhunyt vezérének, Hunyadi Jánosnak fiát, a királyt. A vadásznak öl-

tőzött Mátyásnak vér tolul arcába, s nem nyúl kupájához, Peterdi felszólítja vendégét, hogy ő is üritse kupáját a király egészsége, mert akiért ő iszik, „az nincs *cenke*kért”. A *cenk* régi magyar ~~szó~~, előfordul már a Besztercei és Schlágli Szójegyzékben, MA PP 'canicu.us, catulus, catellus' jelentéssel közli, PP latin-magyar szótárában azonban *Cacula: Katona inas, Katona tzenk*. Erre a jelentésre a NySz összefüggő szövegekből is közöl adatokat. A *cenk* eredeti jelentése mindenesetre 'kis kutya, kutyakölyök'. A MTsz szerint a Székelyföldön *cēnk-kutya* 'pumikutya, kis kutya'. A *cenk* magában is előfordul a moldvai csángóknál 'kis kutya' jelentésében (Rubinyi Nyr 31:83). Wichmann 'Hündchen' jelentésen kívül a moldvai északi csángóknál még 'kleiner Bube, der immer nach seinen Eltern läuft' jelentését is közli. Szamosháton — Csűry szerint — a *cenk* suhancot, fickót jelent, s a MTsz is közli a *cenk, cenkleány* 'legényke, serdülő legény, suhanc' jelentését ugyancsak Szatmár megyéből.

Fagyöngy. A régi nyelvben csak egyszerűen *gyöngy*-nek mondták (Nyr 71:61). A népnelyvből eddig nem mutatták ki a *gyöngy* növény-név jelentését, pedig megvan az annyi régiséget megőrző északi moldvai csángók nyelvén: *gyöngy* 'Mistel, Vogelleimbeere' (Wichmann).

Házfé. A MTsz közli ezt a szót Baranyaszentlőrincről 'padlás' jelentésben. Horger szerint a szó második része a *fi*, tehát eredetileg *ház-fi* volt, vagyis szerinte a *házfé*-ban inkább a *fi* eredetibb *fé* alakja őrződött meg. Ezt a feltevését két körülményre alapítja. 1. Karcagról közöltek *házfia, házta* 'padlás' (Nyr 26:46), Szalontáról pedig *házfija, hástya* alakot (44:402). Az utóbbi Szendrey Zsigmond feljegyzése, Viski Károly azonban ugyancsak Nagyszalontáról *hászija* változatát idézte (NyF 69:23). 2. Horger hivatkozik a NySz *feyam, feyaynk, atyafejotok* hangváltozataira. Azonban ezeket — ha hitelesek — csakis *fěj*am,

fějajink, atyafējotok-nak lehet olvasni, s ebből nem következik, hogy a *fi* szónak volt *fé ejtése. Ismeretes, hogy a *hászija* a *ház-hija*, (> *házhéja*) alakból fejlődött, melyben az sz után a *h* kiesett. A két-nyíltszótagos hangtörvény szerint az *i* is kieshetett, s így *hászja* alak keletkezett (vö. *hászja* Aranyosszék MTsz), s ebből magyarázható a *hástya*. A *házfé* nézetem szerint a *házhé* változata (Kiss Géza: Ormányság 285), amelyre a NySz több adatot közöl. A *házfia* talán csak népetimológia terméke. Az Ormányságban Kiss Géza szerint *hászé* változata is van.

Hintó. A Nyr 70:12 alatt rámutattam, hogy a *hintó* és a *hinta* azonos, s eredetileg az utóbbi is *hintó*-nak hangzott. A hétfalusi csángóknál a *hintuó* 'Schaukel, Hutsche; Karosse', a moldvai északi-csángóknál is a *hintó* 'Schaukel', *hintözök* 'geschaukelt werden' (Wichmann). Rubinyi feljegyzése szerint a moldvai csángóknál a *hintó* jelentése 'bölcső', pl. *ingassa gyerékét hintóba* (Nyr 31:84).

Hóhár. Enyedi György Gismunda és Gisquardus c. széphistóriájának sokáig csak 1582-i kolozsvári kiadását ismerték, s csak nemrég került elő 1577-i debreceni kiadása. A két változatot párhuzamosan Varjas Béla adta ki 1942-ben Kolozsvárt. A 25. lapon közli a két kiadás sajtóhibáit s ezek között szerepel *hoharsággal* hóhérsággal helyett a 214. versszak 2. sorában. Dézsi Lajos, aki még csak a 2. kiadást ismerte, s adta ki a RMKT VIII. kötetében, ki is javította *hóhérsággal*-ra (247. l., 854. sor). Varjas helyesen meghagyta mindenütt az eredeti szöveg sajtóhibáit, csak a jegyzetben utalt rájuk. A 62. lapon azonban mégsem jelzi, hogy a *hoharsággal* sajtóhiba. Nem is az. A NySz Pestiből, Bornemisza két munkájából, Pázmányból, Rákóczi leveleiből közli a *hóhár* (*hohar*) alakot, s az OklSzban is van Bartholomeo *Hohar* személynév 1426-ból. A legérdekesebb pedig, hogy a népnelyv is megőrizte ezt az alakot: *hohár* (Csallóköz), *hó-*

hár (Kiskúnhalas, Nyitra m. Pográny és vid., Székelyföld MTsz). A szó, mint ismeretes, a középelnémet *háhaere*, *hofer* átvétele.

Kantus CzF szerint 'ujjas, hosszú felsőruha, melyet némely vidékeken a nők amúgy pongyola gyanánt magukra öltenek. Így nevezik nehűtt a gyermekek hosszú zubbonyát is'. A Szamosháton Csűry szerint csak 'gyermekköntös, szoknyájával egybe-szabott hátulgombolós gyermekblúz'. A MTsz nem közli, de ezt a jelentést megerősíti Möricz Zsigmond Életem regénye című műve: A ruha abban az időben még nem volt részekre osztva, úgy hívták, hogy *kantus* és egybe volt szabva; azt hiszem, a törökkor kaftánjának a késői gyermekruha maradványa volt. Még az iskolába is ebben az egy-szál ruhába vittek el, de ezen külön senki sem csodálkozott, mert ott mindenki ebben járt. Már csak ha nagyobbra nőttek a gyerekek, akkor kapták meg a felnőtt ruhát, fiúknál az inget-gatyát, lányokk, akik inkább csak egy szál ingben jártak, nehéz, anyjuk-szötte vászoningben, erre kaptak egy kis szoknyát, azt már valami kis színes kartonból (134). A *kantus* meg az egy szál pendelyt, amiben ebben az időben az ország millió gyereke járt, a gyáripar tökéletesen megszűntette (135). A többi kislány tudniillik itt elől még mind éppen úgy *kantusban* járt, mint a fiúk (190).

A NySz nem közli, de Wertner Mór már a XVIII. sz.-ból idézi: Egy *kantus* kötő pántlika ezüst csattal... Ruhája... ki mentéből, ki dolmámból egy más mi *kantusból* áll (1736). Tafota *kantus* öltözet. Czucz kartonból *kantus* kleid, Barchenből *kantus* kleid (1758). Wertner szerint is „a *kantus* némely vidéken a gyermek testét teljesen beburkoló, szákalakú felső ruha, melyet még ma is e néven ismernek“ (Nyr 42:312). Már a CzF is utal az ozmán-török *kontos* 'Art Kleid' szóra, amely Berneker szerint több szláv nyelvre is átment (l. még Nyr 46:269).

Kazal. Ma csak széna- és szalmakazalról beszélünk, régen azonban a fát is kazalba rakták, pl. Mind csak nagyobb nagyobb *kazal* fának rakása gyűjtetik vala (Szalárdi). Egy *kazal* fát is vittem az Száva mellett (Monrók 15:700 NySz). A Székelységben *kaszaj*-nak ejtik: *kaszaj széna* v. *fa* (Kriza MNGy 12:251), *egy kaszaj fa*, *de egy kaszaj széna*, *egy kaszaj szalma* is (Nyr 8:509). Van régi székely adatunk is: A Tűzre való fátis hordják ki rakják *kaszaiba* (Imreh István: Székely falutörvények 29, Háromszék m. Alsó-csernáton 1716—1793).

Két haggy! Wichman szerint a modvai északi-csángóknál a. m. békét haggy! *Haggy két!*: lass mich in Ruhe! *Nem haggy két!*: er lässt mir keine Ruhe. Rubinyi is följegyezte: *nem haggy két* 'nem hagy békében' (Nyr 31:84). Nézetem szerint ez a *ké* alapszava a *kény*, *kéj* szónak. A *kény* eredetileg -n ragos határozó volt (vö. *ne'n kén kételen* 1548 LevT 1:53, továbbá *ké-kételen* Pázmány NySz), mint Nyr 59:99 rámutattam, s összefügghet vele a székely *késleg* 'teher nélkül, szabadon, kötéllel összekötve, járomban, de teher nélkül (hajtani a marhát)', melynek régiségét bizonyítja, hogy az Ormánságban a *késön*, *késen* (hajtani a marhát) ugyanezt jelenti, s a szolnokmegyei Tiszaroffon is *késen* 'üresen, teher nélkül'. Összeügg ezekkel ez a régi adat Nagybánya jegyzőkönyveiből: *kést* bocsátották lovaikat: szerszámostól elbocsátották (legelni) Szatmár vidékén följegyezték: *kés* lovakkal vártuk, *kés* lovakat küldöttünk elébe (Nyr 15:278, 69:56). Kérjük olvasóinkat, nyomonozzanak e kifejezések után, Csűry nem közli Szamosháti szótárában.

Keze bokája. Az EtSz a *boka* szónak 'Handgelenk', azaz 'csukló' jelentését is közli, a Nyr 32:27 (nem pedig 37:27) idézett, 1646-ból származó adat alapján: *kezem bokájáig* érő ujjú sája mentét. Az adat megvan a NySzban is Radvánszky Magyar Családeletéből: *kezem bokáig* érő mentét (így!). Magyarai Kossa Magyar Orvosi Emlékek 2:316 Mis-

kolcziból idézi: Az *kéz bokájának csontja* kifordulása, mely Styolidesnek nevezetik. A NySzban több példát is találunk erre a jelentésre, az EtSz ezekre nem hivatkozik: A *balkezem bokájához* kötém (Bethlen Miklós). A *bal kezét bokában* ugyan a maga puskáján elvágják (Bartha 1666). A háromszéki Szotyor község 1727. évi falutörvényében is van a szóra adat. Az Hidon való részért, melynek mértéke ez, ha az *keze bokáig* bémegyen rés, denar 20 büntetetik (Imreh István: Székely falutörvények, Kolozsvár 1947, 36. l.). Azonban a *boka* jelentése ezekben nem az egész csukló, csak annak kiálló bütyke, csontja. Az EtSz szerint a szónak 'az alsókar kézfelőli része' jelentése is van a Székelységben. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatos a *keze bokája* s milyen jelentésben.

Kötés. Szamosháton *kóutics* 1. 'fából készült verő sulyok, mellyel a lent törik, kótolják'; 2. 'karhoszsúságú, gömbölyű, sima rudacska, melyre a fonalat gombolyítják'; *kóutól* 'sulyokkal, kóttissal tilol, zúzással a lészálakból a szószit kiválasztja'. A szó nyilván a *kóutog* 'ütögetéssel zajt üt, kopácsol, kalapál' ige családjába tartozik, melyre a MTsz Veszprém vidékéről, Győr megyéből, a Csallóközből, Debrecenből, Hajdú, Szabolcs, Bihar megyéből és a Székelyföldről közöl adatot, s amely a régi nyelvben *koltog*, *koltag* alakban fordul elő (Nyr 72 : 259). A *koltog*, *koltag* g-je nyilván az ismert gyakorítóképző, s ennek alapszavából képződött a régi *koltant* (Tinódi NySz) és a népnyelvi *kótol* ige. A *kötics*, amely Csűry szerint eredetileg *kötis*-nak hangzott, szintén ez igék alapszavából képzett főnév.

Muzsdajfa. A MTsz szerint Szilágy m.-ben egy tölgyfaj neve. A szót a NySz nem közli, pedig régi név, mert az OkISzban már 1412 és 1413-ból vannak rá adatok: Duo surculi arborum *Musdal* et quercus. Due arbores *Musdal*. Ad quatuor arbores que *musdal* vulgariter dicerentur. A szó megvan összefüggő szö-

vegben is, a háromszéki Alsócsernáton 1665-i falutörvényében: a ki pedig *musdajos tölgyfát* tsak hátán hoznais, a ki fentőnek vagy egyéb darék műbbe való makkos bikk fát, *musdallyos tölgy fát* meg hántana vagy le vágna, azért maradjon három forinton, mely birság simpliciter a Falué legyen (Imreh István: Székely falutörvények, Kolozsvár 1947, 19). A *musdalyfa* tudományos neve Borbás meghatározása szerint *Quercus sessiliflora* és *Qu. conferta* (Nyr 30 : 529), Zander *Botanisches Handwörterbuch* szerint *Qu. sessilis*, német neve Winter- od. Trauben-Eiche.

Nyomtató-masina. A MTsz Baranya m. Csuzáról közölte a cséplőgép nevéről. Wichmann a moldvai északi csángóknál szintén följegyezte ezt a nevet: *nyomtotó-miészina* (hátsó i-vel) 'Dreschmaschine' (vö. *nyomtot* 'treden, dreschen'). A név azért érdekes, mert egy újabb műveletet még a régi művellet nevével fejeznek ki. Tudvalevő, hogy a cséplőgép használata előtt a gabonát a szérűn lóval vagy más barommal tiportatták, hogy a szeme kihulljon. CzF szerint a búzát, árpát, zabot, kölest nyomtatták, a zsuppnak való rozst pedig cséptették. Kálmány Lajos a Szeged népében közli a Torontál m. Klárafalván feljegyzett Farkas Julcsa c. balladát, melyben a cséplőgéppel nyomtatnak: Apák, anyák, én rúlam tanújjatok, A lántokat *nyomtatni* né haggyátok! Véletlenül beleesik a dobba, Kezít, lábát, étőri a *masinal* (3 : 10). A szó tehát a régi jelentés mellett új jelentést kapott, s az eredeti uralkodó képzetet kiszorította az új uralkodó képzet.

Nyulás. A MTsz szerint Udvarhely m. Olaszteleken *nyólás*: a szövésnél a nyüsstől a csigáig hátranyúló darab, amelyet szétszednek és két pálcával elkülönítenek, hogy a fonál össze ne sodródjék. Ezt Kriza szerint egy *nyólás*nak nevezik. Pl. *Egy nyólást* szőtt már az osztovátán: egy részt (MNGy 12 : 262). A szót Wichmann is följegyezte a moldvai északi csángók nyelvjárásában: *nyulás*: der Teil des Kettenfadens, der

zwischen den Schäften und dem Gewinde ist (am Wehstuhl). Csűry MNy 15:100 szerint Szatmár m. Egriben *nyútás* 'olyan hosszú fonalcsonló, melyet egyszer a szövőszékre feltekernek', *felnyújtani a fonalat* 'feltekerni a szövőszékre', *nyújtó* 'felnyújtani való fonal'; olyan fonal, melyet a szövőszékre feltekernek s melyből a vászon hosszanti szálai lesznek'. A Szamosháti szótárban azonban a nyújtásnak más jelentése van: *nyútás* 'egy karhossznyi; olyan hosszúságú (fonál), amennyit egy karnyújtással fonnak a guzsályról'. Nagy Jenő A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg) c. munkája szerint is a *nyútás* 'a guzsálytól egy karhosszúságra terjedő fonál' (83). Viszont *nyútóu szál* 'az osztótátra hosszanti irányban felhúzott szál' (84). A régi Tsz Székelyföldről közölte: *penderits bár egy nyujtást: fonj bár egy nyujtást!* (291a).

Olt. Nyitraegerszegen *előjtanyi* a. m. 'megölni' (NyF 20:20). Szabó Pál biharmegyei író Talpalatnyi föld c. regényében *előtja magát* a. m. 'öngyilkos lesz', *előltási szándék* a. m. 'öngyilkossági szándék' (281). A köznyelv az *olt* igét nem használja ebben a jelentésben, csak a *kioltja életét* kifejezésben. Kónyi azonban magát a *kiolt* igét is használja 'megöl' jelentésben: Juranits ezt is hamar *kioltotta*, és az ura után lelkét bótáttotta (NySz).

Orszok. A MTsz szerint a Székelységben *kereszt-ország* 'a szán orrát egybefoglaló fa', *vonó-ország* 'a szán orra között előnyúló lapos kemény fa, melybe az ökörrudat teszik'. A szóra sem a NySz, sem az OklSz nem közöl adatot. előfordul azonban a háromszéki Alsócsernáton 1666-i falutörvényeiben, mely 1718-i másolatban maradt fenn. A törvénynek ezt a részét teljes egészében közlöm, mert több szán- és szekérrész neve fordul elő benne: Ezekben kívül azon tilalmas Erdőből nyír, nyár és gyertyán fából Falubeli embereknek szükségire *ökör szekérre elő uto ágának, ló rudnak való fát ló sze-*

kérreis szánto tesoilját lötsfát, apro löszekérre való lajtörjás kötő rudat, kapu sorkot, ekeszarvát, nyujtot és egyéb apró szerszámnak való fát ki embernek hirtelen kelletik, úgy mint tesolja fejet et similit pénz nélkül szabad hozni ezért nem büntetik, egy bokor öreg szekérre való lajtörja állatt falu hirivel szabad légyen hozni, melynek az árra léssen dénár 6, a ki pedig eplén szán áll és orsoknak (!) való fát, bátor hátán hoznais, ha le vágja maradjon flor. 1., ...ha oly ökörrudnak való fát talál vágni, hogy abból kerek fejis ki telik, azértis adjon dénár 3 (Imreh István: Székely falutörvények, Kolozsvár, 1947, 19. l.).

Prügy. Szabolcsmegyei község neve az 1933-as helységnévtár szerint. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1890, 1:524 szerint: „Ma Pütrügy, Tokajtól nyd.". Az ő adatai szerint régen Pügy-nek ejtették: *Pugtelek* (1372), *Pygh* (1437), *Pugh* (1463). Karácsonyi János: Magyar Nemzetiségek 1:37, 40, 48—9 szerint a helység névadója az Abanemzetiség bodrogkeresztúri ágához tartozó *Pütrügy* vagy *Prügy* comes volt, aki a XIII. század 2. felében élt, és *Pütrügymonostort* alapította (L. Jakubovich MNy 31:11). A falu nevének mai kiejtéséről és történetéről érdekes adatokat közöl Móríc Zsigmond Életem regénye c. művében: Egyszerre feltorlódik minden, ami emlék ehhez a lakáshoz fűz, mert olyan furcsa volt ott nekem minden, csak néztem, ez a *Tügy*? Akkor úgy írták a falu nevét: *Pütrügy* és úgy mondták: *Tügy* (250). Ez is még a régi *Tügy*, — bár a nevét ma már *Prügy*nek írják s mondják: „Andrássy Gyula megvette a Szirmay földet, ezeröt-száz holdat, mikor aztán belügyminiszter lett, ő lökte ki a falu nevéből a *th-t*“ (317—8).

Rúgott borjú. Móríc Zsigmond használja ezt a kifejezést Életem regénye c. művében: Az apja *rúgott bornyút* kapott Budaitól... tanításért (335). Édesapánk... nagyon meg volt sértve, hogy csak egy rú-

gott bornyút kapott a sok munkájáért (18). Csúry Szamosháti Sőtárában *rugott* 'csestől elrúgott, már nem szopós (borjú, csikó, egyéves korában)'. A MTsz a Balaton mellékéről, az Ormánságból, Kiskúnhalasról, Kecskemétől, Szentestől, Borsod megyéből, Csallóközből közli. Bakonyalján *rúgott csikó* 'elválasztott csikó' (NyF 34:88). CzF szerint „különösen mondják borjúról, melyet miután majd egy évig szopott, az anyja elrúg magától, azaz nem engedi többé szopni“. Átv. ért. megvetőleg a. m. hivatalából kivetett, pl. *rúgott bíró*, *rúgott tisztartó*.

Szádorog. A Nyr 2:136, 16:475 alatt a Nagykúnságról közli 'bá-méskodva ácsorog' jelentéssel. A MTsz még Békés megyéből és Aba-új m. Szikszórról (Király Pál közlése!) is idézi 'ténfereg, bódorog' jelentéssel megszerezve, s utal a Nyitra m. Negyeden följegyzett *sódorog* tájszóra. A MTsz kérdőjellel 'ácsorog' jelentést tulajdonít az utóbbi szónak, de az eredeti följegyzés nem közöl jelentést, csak példamondatot: *Gyerünk na* [szavazni], *ne sódorogjanak!* (Nyr 15:518). A két szó összetartozása tehát nagyon kétséges, sőt a *szádorog* jelentése is. Szabó Pál biharmegyei író Talpalatnyi föld c. regényében más jelentésben használja a szót: Néhány ember ... *szádorgott* lefelé Koccegre ezalatt (466). Híveik *széjjelszádorgotak*, ki ehhez, ki ahhoz (468). Ugyanígy az Isten mai-maiban: Háta mögött a napszámósok hazafelé *szádorognak* (25). Akik már régebben elmentek, *szádorognak* hazafelé (123). E szerint a. m. 'szállinkózik', s véleményem szerint a *száll* ige gyakorítója. Mindenestre kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol, milyen jelentésben használják szavunkat.

Szélenyhe. Szabó Pál biharmegyei író többször használja Isten mai-mai c. regényében, pl. *Lehúzódik szél-enyhére* 26. Megálltak a kerítésen belül, *szélenyhen*, hogy cigarettát csináljanak, rágyujtsanak 233. Beszélgetnek az emberek kint a pusztán

a borház háta megett — a *szél-enyhén* öten 346. Nyilván azt" jelentti: szélről védett hely. Vö. a *kazal enyhibe*, a *ház enyhibe*, a *boglya enyhibe*, a *ház v. az istálló enyhibe* (Szentes Nyr 17:204—5). A jószág-nak, mikor szél fú, ott adnak enni a szárnyék mellett, az *enyhelyen* (Kiskúnhalas Nyr 23:47). Négyes Nyr 17:206 és a MTsz szerint az *enyhely* rövidülése. A régi nyelvben a szó alakja csak *eny* volt (van *enyütt* névutó is), s a *h* az *enyhit*, *enyhül* igékből és az *enyhely* összetételéből analógiás úton került az *enyhe* alakba (vö. Beke Nyr 59:37).

Takaros. Eredeti jelentése 'takarékos' volt, a nép nyelvben a. m. 'tisztá, csinos'. Szabó Pál biharmegyei író is így használja Isten mai-mai c. regényében, pl. Egy-egy *takarosabb* menyecskére rábázalyognak 240. Virágzó, *takaros* asszony volt 285. *Takaros* kis szilfa 355. Gyakran használja azonban 'rendes' jelentésben is: *Rendes ember, takaros ember* 261. Nem nyomorgott, nem nélkülözött, szóval egészen *takaros* ember volt 188. Így járnak a levelek kézről kézre, végülis az öreg Szabó ... leteszi az asztalra *takarosán* 321. Olyan *takaros* pévakazlakat rakott, mintha betonból verték volna 188. A tél tartotta magát, *takaros* idő volt 205. *Takaros* tél lett 245. Gyűltek *takarosán* 257. A tehén baktatott a szekér után, még nem is huzatta magát, ment *takaroson* 261. Az első szoba még nádtetős ház, igaz, hogy *takarosán* van felverve 285. *Takaros* munka. Szakértő munka 304. A botját megtámasztja a háta megett *takarosán* 304. *Takaros* létszámmal vannak itt. tagadhatatlan 329. Megvan-e ez a jelentés a népnelvben, különösen Biharban?

Térdszéli Katica. A MNGy 14., nagyszalontai kötete közöl egy népmesét, melynek főhőse egy okos leány, *Térdszéli Katica*, aki mindenkinek túljár az eszén. A mese nálunk közismert, másutt Okos Zsófinak hívják. A *Térdszéli* név csak ebből a feljegyzésből ismeretes, s Horger NNY 8:20 helyesen állá-

pítja meg, hogy a térdnek semmi köze a névhez, mert eredetileg kétségkívül *térszéli* volt. Mármost II. hangtani úton akarja a mai nevet megmagyarázni, mégpedig úgy, hogy az *r* és az *z* között egy járulékos *t* hang fejlődött, a *t* és *z* kapcsolatából *c* lett. Így keletkezett először *tércéli* alak, s ebből hibás etimologizálással *Térszéli*. De ez csak írás-sajátság, mert a szó ejtése csak *Tércéli* lehetett. Véleményem szerint ez a magyarázat fölösleges. Ismeretes, hogy a *r* szó mai lőnévi használata a nyelvújítás alkotása, eredeti jelentése 'sík' volt, lőnévi használatára egy régi s egy népnyelvi példát tudunk csak idézni (Nyr 71:59). Szalontán tehát a *tér* szó ismeretlen lévén, a ki tudja honnan odakerült *Térszéli* szó első tagját nem értették, s népetimológiával magyarázták bele a térdet.

Zsidómise. Enyedi György Gis-munda és Gisquardus c. széphistóriájának 1582-i kiadásában fordul elő ez a kifejezés: *Gyakran esik zsidó mise fejedén* (RMKT 8:250. l., 980. sor, Erdélyi Tud. Int. kiadása, 67. l., 245. versszak). A kiadók: Dézsi Lajos és Varjas Béla nem magyarázzák meg, mi is az a *zsidó mise*. Az értelemből azonban kitűnik, hogy a. m. 'szégyen, gyalázat', mint erre már Katona Lajos MNy 1:80 rámutatott. Katona azonban azt is mondja: „Egyetlen szótárunk sem ismeri e kifejezést. Pedig, ha másnak nem, a Nyelvtörténeti Szótárnak ki kellett volna jegyeznie, mert a mű, amelyben előfordul, benn van a NySz forrásainak jegyzékében. Enyedi György Gizmunda és Giscardo históriáját a kolozsvári 1624. évi (rövidített) kiadás szerint Könyve Nándor dolgozta föl a NySz számára. A fentírt kifejezés ebben a kiadásban is megjelölhető a 21. lapon.“ Hát a NySz ki is jegyezte, ott van a *mise* című szó szócikke közt. Csefkő MNy 7:216 megtalálta a *zsidó misét* Gvadányi egyik munkájában is, de ott 'zaj, lármá, zsvaj' az értelme. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek,

hol ismerik ezt a kifejezést ma is, és milyen jelentésben használják.

Feltett szándék. Kertész MNy 11:59, Szokásmondások 113 kimutatta, hogy ez a kifejezés a céltáblára való lövöldözésnek emlékéét őrzi. Eredetileg a céltáblát, vagy mint régen mondták, a tárgyat tették föl, jól látható magasabb helyre. A moldvai északi csángók mondat alakban is használják ezt a régi kifejezést: *jél-tettem e szánygyékamat, hagy él-verjem e piétért* 'es ist me.ne Absicht, Peter durchzuprügeln' (Wichmann).

Holt számban. A MTsz szerint Székelyföldön *hótszamba fekszik*, a. m. halálos beteg. A népnyelvből csak ez az adatunk van, a régiségben azonban több példát találunk rá: Az úton keresztül fekszik a róka *holt számban* (G. C. J. Rendes élet példája, 1674). A madarak valami köszál közzé buynak el, teltszaka *holt számban* ott fekszik (Mihálykó, 1603). A régi nyelvben még: *holt számba hagy* (NySz MHat Nyr 72:77). Jelentése: 'élhol-tan v. holtan tetetve magát'.

Kivilágos kivirradtig. Lehr Albert, MNy 13:26, megrö egy újságot, mert azt írja: „Szilveszterkor még *kivilágosvirradtig* — éjjel egy óráig lehet mulatni“ s azt mondja, hogy oly szólásokat, melyek több a'khan élnek, legismertebb formájukban kell használni. A ma leginkább használatos fordulatra Czuczorból idézi: Három a tánc! meddig addig, *Kivilágos, kivirradtig!*¹ Arany azonban még így használja: *Világos virradtig* ott leső az ágát. A kettő között átmenet: *Kivilágos virradtig* (Dugonicsból idézi Margalts). De ennél régiebb adat 1792-ből: 'S már a' jövő nyereségre Puffra isznak egészségre *Ki világos virratig* (Nyr 48:131. vö. Zolnai 50:60). Egy kopácsi (Baranya m.) adomában: Visszaméhecc a kávéházba, az én kontómra mulass *kivilágos-virratig!* (Katona Imre gyűjt. 140. sz.). Az eredeti alak

¹ Pintér pulóc meséiben is így fordul elő: A keet katona mēnēg az ajtaoba oterázsát állott *kivilágos kivirratig* (190).

nyilván az Arany használta forma. CzF csak ezt ismeri: *Világos virradtig* mulatni, dőzsölni. Népdalt is idézi rá: Feküdj fel csak alig, Nem egész a falig, *Világos viradtig*. (Vö. Ott ütek bion, *vélágos vēratta* kéték fő, Göcsej Nyr 47:129.) Kresznerics is ezt közli: *Világos virradttig*. Usque plenam lucem. Usque exortum solis (Baróti Szabó Dávidból idézi). Legrégibb adatunk 1591-ből való: *Világos viratigh* megh a' zemeonket sem hűntüg be miatta (Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése 105).

Lóhátról beszélni. CzF. szerint a. m. kevélyen, rátartólag, magát nagyra tartva. Az ilyenről szokás mondani: *Nem lehet ve.e gyalog beszélni*. Margalits szerint már Dugonitsnál, Erdélyinél pedig: *Nem is beszél gyalog az emberrel*. Baróti Szabónál: *Anit gyalog ígér, lovon meg nem állja.* (Margalits szerint ennek változata megvan már Decsinél: *Am t lovon fogad, gyalog meg nem állja.* A NySz nem közli.) A lovas ember gögje eredetileg bizonyára a nemességben nyilvánult, de

hogy a gazdag paraszt sem volt különben, azt Möricz Zsigmond is bizonyítja Életem regénye c. művében: Tügyi ember soha senkit fel nem vett szekerére, ez nálunk valóság-gal vallásos dolog volt. „*Akinek nincs kocsija, járjon gyalog*“... Aki bent ül a szekérben, nem érez többet közösséget a gyalogossal... „*Lóhátról beszélni*“ azért olyan népszerű kifejezés, mert igazi alapja van (286—7). A közmondás megvan már Salamon és Markalfban: *Az ki nek lova nincs, gyalog jár* (NySz).

Tőszámnev sorszámnév helyett. Szabó Pál Isten malmai c. regényében írja: Szegény fák. Már *tizen-nyolcban* is azoknak estek először neki, most is. Valóban az évszámokat tőszámnévvel mondjuk: *Negyvennyolcban, hatvanhétben, tizenkilencben, ezerben*, stb. Épigy az órákat is: *tíz óra* e h. tizedik óra. Mostanában divatba jött Budapesten a kerületeket is tőszámnévvel használni: *öt kerületben, tizennégy kerületben*, stb. Helyes-e ez a használat? Beke Ödön

NÉPNYELV

A szekszárdi nyelvjáráshoz

A háziszövéssű vászonra azt mondják, hogy *asszonszütte* vászon.

Milyen szemléletes a napraforgónak a másik népies elnevezése is, a *tányérrúzsza*. Az éjjel járó lepkét *boszorkánypiliének* hívják. A magas szekrényt *főnnállónak* (vö. Nyr 71:54; a fekvő szekrénynek *sublót* a neve).

Arra, aki a parasztos ruházatát „mestérembërasszonyos“-sal cseréli fel, azt mondják, *kiutkőzött*. És ezt olyan fontoskodva, olyan felháborodással és megbotránkozással, megvetéssel mondják, mintha azt adnák hírül, hogy valaki emberi mivoltából vetkőzött ki.

Amikor a hideg hártyszerűen kezdi befagyasztani az állóvíz felszínét és a jégen ide-oda rebbenő villámlásokat látunk, azt mondja a szekszárdi ember: *bepilléződött a víz*. Mennyi szemléletesség van ebben a szóban!

Pompás kifejezőerő van a hangutánzó *bőzszög* szóban is. Akkor mondják, ha nagyon sok cserebogarat vagy egyéb bogarat beletesznek valamilyen zárt helyre és azok ott nyüzsögni kezdenek. Inkább a nyüzsögés eredményét, a keletkezett hangot értik rajta.

A száj környékén gyomorrontástól keletkezett kiütést *pappörncnek* nevezik. Mivel az ilyen kiütés legtöbbször a nagyon zsíros, nehéz ételek következménye, vagyis a nagyon is jól élők betegsége és mivel a papok között

nem ritka a jóltáplált ember, nem lehetetlen, hogy itt a nép összefüggést kereset (*pörc* a. m. töpörtü).

A parasztlakodalmaknak azt a részét, amikor a vendégek a Rákóczi-induló hangjainak kíséretében táncolva, kurjongatva és iddogálva elvonulnak, *tikverőnek* hívják. A szó pontos jelentését, helyesebben eredetét többféleképpen is lehet magyarázni.

Egy gyermekjátéknak *babfin*. os a neve. A játékot fiúk játsszák. Két táborra oszlanak. Egyik a tartók, másik az ugrók csoportja. A tartók közül egy háttal nekiáll a fálnak vagy egy fának. A következő a fejét nekitámasztja az előbbi hasának és lehajolva a kezével a térdére támaszkodik. A következők már a fejüket az előttük valóknak a farához támasztják. A tartóknak lerogyás nélkül kell tartaniok az ugrókat, míg az utolsó ugró után háromig számlálnak.

Arra az anyára, aki a leányát annak férjhezmenetele után is titokban segíti, azt mondják, hogy folyton *tojtatja a fíjatalokat*.

A színtelenre vagy határozatlan színűre, fakultra, elmosódott színűre azt mondják: *sészínű*.

Ha valaki ránehezedik valakire vagy valamire, azt mondják: *rátéhén-kedik*.

Az *őreg* szónak igen sok esetben 'nagy' a jelentése. *Őreg*-utca (Nagy-utca), *őregszemű* borsó, *őregmise*, *őregibű*, *őregüni* (nagyolni).

A nagy farizmokat valaki *eggepartyának*, vagy *alagapartyának* nevezik, a köztük lévő mélyedést *alaga vágányának*.

Érdemes megemlékezni a csúfnevekről is. Ezek sokszor jellemző testi vagy lelki tulajdonságokat, az ősök foglalkozását, vagy érdekes kiszólását megőrző, de sokszor egészen érthetetlennek látszó ragadványnevek. Pl. *Sziga* Nagy, *Gonosz* Nagy, *Kuszszer* Nagy, *Naffejű* (*Natyfejű*) Buzás, *Tojtaréce* Buzás, *Réce* Tóth, *Pandur* Tóth, *Kaka* (rövid a-vall) Tóth, *Tarisznyás* Tóth, *Pipike* Tóth, *Babos* Stájnér, *Eprős* Stájnér, *Kulu* Horváth, *Busnyik* Horváth, *Csicsedli* Horváth, *Zsidó* Czéh, *Szutykos* Mónár, *Poszogány* Ranga, *Nasszemű* Kocza, *Csusza* Csötönyi, *Répás* Fehér, *Bitang* Pegler, *Bódés* Prannér, *Gatyás* Simon, *Levesős* Balázs, *Szoknyás* Piszter, *Görgő* Klézli, *Sárkányos* Tapsonyi (Taksonyi), *Konyész* Tapsonyi (népszerű ember, hívják csak *Konyész*nak is). *Kübagó* Jóskának, *Görény* Terának, *Góré* Örzsének, *Zsaza* Bözse néniének, *Vilonczai* Örzsé néniének, *Tikfing* Lajosnak és *Unnyi* (ujjnyi) Jóskának sokan nem is tudják a vezetéknevét.

Nagyon érdekesek a *szólások* is.

Reggel tréfásan így köszönnek: *Agyonisten szívapállinkás jórëggét!* A szilvapállinka a jókívánságok csimborasszója, mert bizony szegény paraszt-embernek csak törköly jut.

Ha a munkásnak sokszor adnak munkahelyén zöldbabfőzeléket, tréfásan ezt jegyzi meg: *Jó rëggét szómásbab! Jó napot szómásbab! Jó estét szómásbab!* Ez körülbelül annyit jelent, hogy reggel, délben, este zöldbab van. A munkásoknak nem nagyon tisztítják meg a zöldbabot. A rajta maradt szálka miatt mondják rá, hogy szómásbab.

Ha a gyermek köszönés nélkül jön be, azt mondják: *Ökör gyűd be kétëkhő*.

Mikor ebéd közben jön a szomszéd vagy más valaki, tréfásan így szól: *Jó itt vagyok* (tehát nem élvágyat!) *a zebédhő!* Erre ez az ugyancsak tréfás felelet: *Tesség gyűnni-mënni, de nëm ënni!*

Ha asszony hajtja a lovat, azt kiabálják utána a vásottabb fiúgyerekek: *Asszon hajcsa ja lovat, esső lëssz!* Vagy: *Nincs a kocsisba* (így!) *dërékszëg!*

Ha valaki csizmájának kilóg a füle, tréfásan jegyzik meg, akik vele találkoznak: *No, talán k... vándor alutttá ja zéjjél!* Bizonyosan arra gondolnak, hogy azért öltözött ilyen kapkodva, sietősen, tehát rendetlenül, hevenyészve.

Az anyák a csecsemőknek meg szokták rágni az ételt. Annak, aki ezt a munkát nagyon lassan végzi, immel-ámmal vagy nem alaposan rágja meg az ételt, azt mondják tréfásan: *Régi baba, nyeli dajka*. Más térre is átviszik ezt a kifejezést, amikor azt mondják valakiről: *Uan régi baba, nyeli dajka égyg embér ű*.

Ha valaki nagyon fellengzős terveket kovácsol vagy nagyon büszke, elkapatott, azt mondják rá: *Maj megellik ű kisebb töggyé jis*.

Ha valaki nagyon éhes volt és keveset evett, azt mondják: *éverte a zehit*. Ha mohón sokat evett, azt jegyzik meg: *Behánt a zebeknek*. Nyilván az éhség ugató kutyáival és a gyomor morgásával, korgásával függ össze a kijelentés. De van neki olyan íze is, mintha az evőre értenék az „eb” kifejezést.

A részeg emberre néha azt mondják: ittas. Ilyenkor a szellemeskedni szeretőket azt jegyzik meg: *Ném ittas vót ah, hanēm ihas* (szomjas, éppen azért rúgott be).

Ha valakit nem hívtak meg a lakodalomba, vagy úgy hívták meg, hogy mégis illet otthon maradnia és ilyenkor valaki megkérdi, hogy pl. *hát a Zoszolai* (Aszalai) *nēm hivatalos?*, azt felelik rá tréfásan: *hivatalos, csak nēm mēnetelēs*.

Egyik szójátékuk a következő: *égyé othun'* Azt akarják vele mondani: Egyél, mint otthon! Ilyen a következő is: *Mindēnhō szoknya* (szoknyi helyett!) *kō*. Ha valaki panaszkodik, *fáj a dērekam*, azt felelik rá, *nēm dērek* (itt most 'tüchtig') *a*.

A nehézkes emberre ezt mondják: *Uan, mind a zóloomadár*. Az erőszakos kéregetőre, kunyorálóra: *Uan, mind a za vérēs vak*. A nagyon mozgékony, eleven emberre: *Uan, mind a zeleven kēnyessō*. A rossz, kegyetlen gyerekekre azt mondják: *Uan, mind a zitélet*. Úgy látszik, a paraszt az ítéletet mindig rossznak tartotta.

Ha valaki nagyon fázik és összehúzza magát, azt mondják rá: *Fázik, mind a réce*.

Ha valaki elverte, elmulatta vagy könnyelműen elköltötte a pénzt, ezt állapítják meg róla: *Vala. ára vert a pézinek*. Bizonyára azért szaladt ki a pénz a keze közül.

Ha valakit megkérdeznek, hogy hová megy és az illető azt akarja felelni: a Belvárosba, azt mondja: *ára be*. Ha azt akarja mondani: a Fősz juccábo, akkor azt mondja: *ára fő*. Az ásó juccábo helyett azt mondja: *ára lē*. Ha a határba megy, akkor: *ára ki*. Ha a megkérdezett a kíváncsiskodó gyermekeknek nem akarja megmondani, hová megy, így felel: *émék Boggyiszlóra* (Bogyiszló község, Szekszárdtól nem nagyon messze). A felelet mégis kb. azt akarja jelenteni: elmegyek a csudába, a pokolba. Mert azt is felelik ilyenkor sokszor bosszankodva: *émék pokóba* (így, névelő nélkül).

A hasadt fejszenyé, ha nagyot ütnek vele a fára és a fejsze csomóba megy, szörnyen megrezeg és a kéz ilyenkor erős hasításszerű fájdalmat érez. Azt mondják erre: *Mēgjin. atta a fejszenyé a kezit*.

Ha valaki nagyon megverte a gyermekét, azt mondják róla: *éverte, mind a kétfenekű dobot*. Ha a szülő meg akarja dühében fenyegetni a gyermekét, azt mondja: *Pozdorjává törlekl!* De néha még felnőttek is mondják egymásnak. A pozdorja a kendertilolásnál a kenderről leeső összetört apró szárrész.

Cziráki József

Szólásmódok (Karakószörcsök).

Maj mire ez elfogy (odakészített tüzifa), *azomba* visszagyüvök, hozok még be: miközben ez elfogy.

Maj asztán *azomba* megcsarad ez is: ruhanemű, azalatt, míg a többi öblögeti.

Azomba odafrnek a fiai: azonközben felnőnek annyira a fiai, hogy segitthetik.

Ez ma még itt mindennapi szólásmód, melyet a köznyelvben ilyen értelemben már nem használunk.

Nem illeti még megkapányi: nem érdemes munkát szánni rá.

Akki illen jól viseli magát, az megilleti annyit: megérdemel.

Ugye, nem illeti még?: nem szerzett rá érdemet.

Mégvert, peig még sém illetem: nem szolgált reá.

Akkor még aszmonták, nem illeti még aratnyi, izetlenül aratott a fia, mondja az asszonyinak, aki aratást kér.

Igen lassan teszi, azír nem akar vigezni soha: nem tudja a dolgát befejezni.

Má nem akarak ráfrnyi, peig tészem a dúgot réggeltől-estig: vlmely hátralévő tennivalóra „nem képes” időtszakítani.

Nem akarom má vigít frnyi: vmely dolga igen elhúzódik.

Na, nem akartam behoznyi: majdnem kinnfelejtettem vmit.

Nem akarom megtanányi: képtelen megtalálni vmit.

Nem akartam meglátnyi: alig, hogy megláttam, vmely eszközt.

Nem mert annyi egy árva bilingett, peig ténnap szüretőtek: képtelen volt fukarságával megküdeni.

Adott ék keveset nah hitre (sok fogadkozáásra), de nem mert annyi többet: nem tudta magát rászánni a méltányosságra.

Nem mert küdeni éd darabot sē: vmiből, amiből neki sok volt, fölősen, — kapzsiságában nem mert szembekerülni saját fukarságával.

(Nehogy forró tudd a kutyá elé!) Én nem is usz szeretem a Burkust, hogy forró aggyak neki: sokkal jobban szeretem, semhogy...

Nem is uh harakszik aokra: sokkal jobban haragszik rájuk, semhogy...

Af főhuzza az orrát, nem is ollan duzmancs: sokkal duzzogóbb annál...

An nem mer anni, nem is ollan fukar: sokkal fukarabb annál.

Anná mirgesebb nem vagyok, min miko aszmongya: senmi sem boszszant annyira.

Alig is hozzáírek, má bök égyet rajtam: mihelyt hozzáér a másikhöz, az már meglöki.

Alig is elfut onnanhazul, künn van az uccán: a kisfiú, mihelyt alkalma nyílik, kiszalad.

Alig az ember fővész, má legyün a tópa: mihelyt használatba veszi.

Ami ugy házilag van csinyáva, az nem oda. Hjába csinyájják házilag, az sohasem oda, ahova a bótbeli: nem ér fel vele (ruhanemű).

Ez nem oda, ahova a múltkori: egy sorba nem állítható azzal.

An nem oda, ahova az én lányom: egy napon nem említhető vele.

A Mári nem oda, ahova a Tercsi: különbség van a munkájukban.

Andris a lábával még nem oda: sérült lábával még nem ért odáig a gyógyulásban, hogy dolgozhassék.

Nízd, né így írte rosszüzien: ne kedvetlenedj el!

Igen rosszüzien vagyok: valamely most történt baj miatt kedvesezgett, nem tetszik neki, bántja.

„Igen jóüzien vagyok rá: vlmely dolganak sikerülte kedvére van.

Mos igen jóüzien van rá: jóra fordult esetlegességek örül.

Igen neszeznek: lármáznak.

Hallotta azt a nagy neszt?: a nagy kiabálást-lármázást.

Nagy nessel vótak: kiabáltak, lármáztak.

Ollan igen neszezték: nagy kiabálás volt náluk.

Né neszezz!: ne kiabálj, ne zajong! ére neszték: erre a vkire szólók rá.

Jól ráneszeztem: rákiabáltam, megszidtam.

Fő vannak neszüve az embérek: föl vannak bolygatva, vmi esemény föllármázta őket, riada'omban vannak.

H. Csizmazia Olga

A NYELVŐR HIREI

Tudományos diák-expedíciók. Több mint 500 pedagógiai főiskola kapcsolódott bele a most készülő 13 kötetes orosz nyelvjárás atlasz szerkesztésébe. Ez a részletes nyelvészeti térképekkel ellátott mű lesz hivatott, hogy megvilágosítsa az orosz népnyelv összes változatait, megállapítsa az egyes nyelvi jelenségek területi határait és megmutassa, hogy a szovjet emberek nyelve állandóan miként gazdagodik.

A nyári szünet beálltával megkezdődött a diákok expedícióinak elutazása. A nyár folyamán mintegy 500 lakott helyet keresnek fel, ahol a Szovjet Tudományos Akadémia orosz intézetének munkatársaival karöltve gyűjtik az atlasz számára az anyagot.

A moszkvai diákok a gorkiji és penzai területekre és a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságba mennek. A leningrádi expedíciók a leningrádi, pszkovi, novgorodi területeken és a karéliei-finn Sz. Sz. K.-ban fognak működni. A vologdai, jároszlávi, szárártovi, kujbisevi, cskálovi és más területeken a helyi pedagógiai intézetek és főiskolák diákjai végzik a kutató munkát.

A diákok által gyűjtött anyag a nyelvjárás atlasz sorozatos kötetiben kerül kiadásra.

Szovjet zsebenciklopédia. Azok az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változások, amelyek a felszabadulás után Magyarországot elindították a szocializmus felé vezető úton, rengeteg új szót, új fogalmat vetettek felszínre, a reakció által szellemi ka'odába zárt magyar dolgozó tömegek előtt jórészt teljesen ismeretlen szavakat és fogalmakat, amelyeknek ismerete nélkül nehezen érthetők meg a jelenkor történései és a jövő kilátásai. Hasonlóképpen elengedhetetlenül szükséges minden ha'adó szellemű ember számára felszabadítónk, barátunk és példaképünk, a hatalmas Szovjetunió kellő megismerése.

Hiányt pótol a Szovjet zsebenciklopédia, amikor világosan

mindenki számára érthetően magyarázza meg az új szavak, új fogalmak értelmét, ismerteti a világ első szocialista államának, a Szovjetunió politikai, gazdasági és kulturális berendezését, világítja meg szocialista társadalmának életét és jellegzetességeit. A Szovjet zsebenciklopédia olyan hézagpótló mű, amely nélkülözhetetlen minden dolgozó számára.

LEVÉLSZEKRÉNY

Kérdés: Móricz Zsigmond Életem regénye c. művében használja a *bekürni* igét a következő mondatban: Miért ne tudta volna, hiszen, ha nem is volt eléggé *bekürve* — az ökröt szokták *bekürni* a járomba — azért mégis csak a falu nevelése volt. Mi ennek a szónak a jelentése?

Felelet: Móricz nyilván 'betör' jelentésben használja a *bekür* igét. A szó, mint az író is megjegyzi, eredetileg baromra vonatkozik, különösen ökrökre. Csűrű Szamosháti szótára nem közli, pedig Móricz nyilván szülőföldjéről, Szatmár megyéből ismeri. A régi nyelvből sincs a szóra adatunk, pedig régiségét kétségtelenné teszi a népnyelvben való nagy elterjedése. A MTsz a szomszéd Bereg megyéből, továbbá Aranyosszékből közli a *bekür* igét 'beáll (ökrök a járomba)' jelentéssel. Ugyanebben az értelemben fordul elő kalotaszegi népmesékben, pl. Jü villem szémbe éty farkas, s asz mongya, hogy: "Éim mégészem az éggvik ökrödet." — "Égyed, légaláb té *kürsz béi* hejette." (Kovács Ágnes, UMNGy 6:96). Mégette az éggvik ökröt, de ahogy mégette, *béi is kél't kürijön* röktön (uo.). Az éggvik ökrök csak *likürt* (uo. 5:194). Nyilván ennek változatát közli Kriza a Vadrózsákban Udvarhelyszékről: *tür mcl'él*: amely ökrök nem türi, hogy a szarvát megfogják, hanem önként a járom mellé áll, annak szokták mondani, mikor be akarják fogni; átvitt értelemben a háborgó házásoknak is. A moldvai csángók viszont tárgyasan használják: *ki, bekürék* 'ki-, be-fogom (az ökröt)' (Rubinyi Nyr 31:84, Wich-

mann). Máramaros megyében a MTsz szerint a szónak műveltető alakja használatos: *bekörtet* 'beterel (ökröt a járomba)'. A szóra a legrégibb adat a szabolcsmegyei származású Bessenyeinél fordul elő: Olyan, mint az ökr, Megfogják a fülét és a jármába *kör* (Nyr 30 : 239). A Debreceni Grammatikában is idézi: *ker, kör helyrel* Borsod m. Bánfalván: *kör-be, tel* Borsodban és Abaújban: *kör! kör nel kör no!*, Abaúj m. Pusztafaluban: *tür-bel* Ezek felszólító alakok, e helyett: *körj, bel türj bel* (L. Nyr 33 : 293, 71 : 12). Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol, milyen alakban és jelentésben használják ezt a ritka, nevezetes igét. Lehetőleg egész mondatban közöljék az adatokat!

Kérdés. Móricz Zsigmond Az asszony beleszól c. regényében azt írja: „Sokszor látta, hogy a gyerekek milyen mohón majszojják a *parázssárga tököt*“ (96). Megjegyzem, hogy sült tökről van szó. Mit jelenthet az, hogy *parázssárga*, hisz a *parázs* nem sárga?

Felelet. Kétségtelen, hogy itt nem a köznyelvi *parázs* főnévről van szó, hanem egy tájszóról, a *parázs* melléknévről, melynek jelentését, úgy látszik, Móricz Zsigmond már elfelejtette. Móricz Zsigmond Tiszaháton született, a szatmármegyei Csécsén, s Csűry Bálint Szamosháti szótára szerint a szó ott azt jelenti: 'porhanyóra sült, puha, omlós belű (krumpli, süttötök)'. A szónak semmi köze sem lehet a *parázs* főnévhez, amit az is bizonyít, hogy ugyancsak a Szamosháton a köznyelvi *parázs*-nak *parázsa* alakja van. A tájszó eredeti ejtése nem is *parázs* volt, hanem *parás*. Nemcsak a krumplira mondják, hogy *parázs* v. *parás*, hanem borsóra, babra is, így Sáros-patakon a hajalatlan, töretlen szemű főtt borsó v. bab, melyet megszóvva, lé nélkül adnak föl, *parás* v. *parázs*,

Udvarhely megye Nyíkon azt mondják: Szereti erősen a fuszujkát *parásul*. Szabolcs megyében *parázs cukor* 'törött cukor', *parás hó* 'szemcsés, nem tapadó hó'. Szabolcs m. Besenyődön a pulykamell is *parázs*, ha omlós (MTsz). Hajdúböszörményben a pénzre is mondják, nyilván átvitt értelemben: Kilizetne félzsebéből *parázpénzzel* (készpénzzel) három erdélyi mágnást (Nyr 34 : 220). A MTsz Debrecenből közli: Sok jó *parázs pízst* kapott már eccer-másszor a kalap-árulásból. Arany János is használja: Fejüket befúrják a *parázs fővenybe* (Hamis tanú). Mint az érett gyümölcs, szinte szélyelmállok, A csupa jószágud *kásás vagyok, parázs* (Nagyid. Cig. 4 : 83). Az Erdélyben a 16. sz. vége felé készült, de csak a 17. sz. elejéről való másolatban fennmaradt Szakácstudományban is előfordul már: *Parázsul* nem jó az étek (18). Igen el ne főzd (a tyúkit), mert az töltelékje csak *parás* leszen (99). [A tejfeles túrós étek], ha *parás* leszen, nem olyan jó ezü (219). CzF azonosítja a két *parázs* szót. Baróti Szabó is azt írja Kisded szótárában (1792), hogy a *parázsborsó* *parázs*on főtt borsó. (Vö. MNy 8 : 70, 225.)

Kérdés. Móricz Zsigmond regényeiben gyakran használja a *lingár* szót. Pl. Hát az a *lingár* mit csinél? (Életem regénye 254). *Lingár* fia (325). Nem volt nálad ez a *lingár*? (Az asszony beleszól 204). Mi a jelentése?

Felelet: Móricz Zsigmond a Tiszaháton született, a szatmármegyei Csécsén. Csűry Szamosháti Szótára szerint Mezőgcésén, Tiszaháton használatos a szó 'csavargó, semmirekellő, mihaszna' értelemben. A MTsz a szomszéd Bereg megyéből közli 1. proletár; 2. Bereg m. Dercenből 'betyár, kaptabetyár, bitang, csavargó' jelentéssel.

BEKÜLDÜTT KÖNYVEK:

Györfy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Néptudományi Intézet, Bp. 1948. A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. 1948. A m. táj- és népismeret könyvtára 11. — A magyar népkutatás kézikönyve: Méri István: A nép régészeti emlékeinek kutatása. — Bárczi Géza: Régi m. nyelvjárások. — Mendöl Tibor: A m. emberföldrajz. — Malán Mihály: Az élő magyarság embertani kutatása. — Tálasi István: Néprajzi életünk kibontakozása. — Vajkai Aurél: A m. népi táplálkozás kutatása. A m. népi építkezés és lakás kutatása. Népünk természetismerete. A m. népi orvoslás kutatása. — Palotay Gertrud: A m. népismeret kutatása. A m. népművészet kutatása. — Gunda Béla: A m. gyűjtőgető és szakmányoló gazdálkodás kutatása. — Kovács László: A m. állattartás kutatása. A m. földművelő gazdálkodás kutatása. A m. népi közlekedés kutatása. — Fél Edit: A m. népi társadalom életének kutatása. — Szendrey Ákos: A m. néphit kutatása. — Marót Károly: A népköltészet elmélete és m. problémái. — Dégh Linda: A m. népi színjáték kutatása. — Kresz Mária: A m. gyermekjáték-kutatás. — Lőrincze Lajos: Földrajzinév-gyűjtésünk multja, jelen állása és feladatai. Néptud. Int. Bp., 1948—49. — Pável Ágoston-Emlékkönyv. Dunántúli Szemle, Szombathely.

Mérei Ferenc: Gyermektanulmány. Új Nevelés Könyvtára. 3. Egyetemi Nyomda. — Seres József: A rőszkei paprikások társadalma. — Geréb György: Arany János forradalmisága. Szeged. A Kálmány Lajos kör füzetei. 3. 4. — Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása. Dissertationes Sodalium Instituti Asiae Interioris. 4. Bp., 1949. — Kovács Ferenc: Döbrököz szókészletének rétegződése. Pázmány P. Tudományegyetem Ált. és Fon. Int. Bp., 1947. — Vértess O. András: Gvadányi egy lappangó munkája. Bp., 1949. — Rubinyi Mózes: Simonyi Zsigmond helye a m. nyelvtudomány történetében. Akadémia, Bp., 1949. — Gombocz Zoltán: Történeti m. nyelvtan. V. Syntaxis. Közvetteszi Pais Dezső. Bp., 1949. A Pázmány P. Tudományegyetem Magyar Nyelvtud. Int. — Levéltári Közlemények. II—XXIV. évf. Bp.

Gy. Moravcsik: Les taches actuelles de la byzantinologie. Extrait des Bysantinoslavica. X. 1949. Prague. L'Institut Slav. — B. Collinder: The lappish dialect of Jukkasjärvi. Uppsala. 1949. — Grundström: Lulelappisches Wörterbuch. Fasc. 5. Uppsala. 1949. — M. Räsänen: Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Helsinki. 1949. — H. Paasonen: Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwasen. Herausgegeben von E. Karahka und M. Räsänen. Helsinki. 1949. — G. J. Ramstedt: Studies in Korean Etymology. Helsinki. 1949. — O. Ikola: Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisissä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. I. Turku. 1949. — L. Kettunen: Suomen kielen ohjesanasto. Hyvää vapaata suomea. Helsinki. 1949. — Kalevalan runoutta. Valikoima karjalais-suomalaisen kansaneepoksen runoja. Laadittu Elias Lönnrotin toimittaman Kalevalan pohjalla. Kiadta és bevezette O. Kuusinen. Karjalais-suomalaisen Snt-n Valtion Kustannusliike. Petroskoi. 1949. — Elsa Enäjärvi-Haavio: Pankame käsi kätchen. 1949. — Heporauta-Haavio: Kalevala kansallinen aarre. — M. Haavio: Suomalaiset kodin haltijat. 1942. Viimeiset Runonlaulajat. 2. kiad. 1948. — U. Harva: Sammon ryöstö. 1943. — A. Annist: Kalevala taideteoksena. 1944. — Kalevalaseuran Vuosikirja 29. 1949. Helsinki. W. Söderström. — Sandklef: Singing Flails. FFC 136. Helsinki. 1949. — Sauvageot: Esquisse de la langue finnoise. Paris. 1949. — Finnisch-ugrische Forschungen. XXX. Helsinki. 1949. — Lingua Posnaniensis. I. 1949. Revue de philologie comparée et de linguistique général.

Kölcsey Ferenc válogatott művei. Révai József bevezető tanulmányával. — Iszbach: Az 1924-es korosztály. — Ljubarszkáj: Legszebb orosz mesék. I. A bűvös kert. II. Arany karcsó. Ford. Erdődy József. — Okunyeva: Orosz népi táncok. — Zsitkov: Miértke első könyve. — F. Nagy László: Tűnj el, fájás. Versek. Hungaria.

Csokonai Vitéz Mihály: Válogatott versei. — Benjámin László: Örökké élni. — Jókai: Szabadság a hó alatt. — Kaffka Margit: Kis emberek, barátcskáim. — Hegedűs Géza: Az óceán vándora. 3. kiad. — Gajdar: Iskola. — Gorkij: Konovalov. — Jakovlev: Amundsen. — Mensikov: Az ember keresi a boldogságot. — Siskov: Hajnalodik. — V. Hugó: A párisi Notre Dame. — Goethe: Vonások és választások. — Poe: Összes költeményei. Összeállította Kardos László. — Somlyó György: Kérdés felelet. Tanulmányok. — Waldapfel József: A XIX. század költői. Tanulmányok. — Popovszkij: Pavlov. Franklin.

Barabás Tibor: Egy nép nevelői. — Sztrókay Kálmán: Az ember és a föld. — Papava: Pavlov. — Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor. Pillangó. Uri muri. — Szabó Pál: Isten malmái. — Veres Péter: Hét szűk esztendő. — Ján: Dzsingisz-khán. — Aczél Tamás: A szabadság árnyékában. 2. kiad. — Palotai Boris: Tűzhely. — Gennadij Fis: Verseny a természettel. — Polevoj: Egy igaz ember. — V. Ketlinszkaja: Az ifjú város. — Balázs Béla: 30 év vörös örségen. Válogatott versek. — Fodor József: Boldog zendülés. — Kónya Lajos: Honfoglalók. — Lukács Imre: Vörös csillag arany kalással. — Madarász Emil: Versek. 1905—1947. Athenaeum.

Balázs Béla: A fakó lovacskák mesék. — Heltai Jenő: Kis királyok. — Illés Béla: Fegyvert s vitézt énekek. — Jókai: Fekete gyémántok. És mégis mozog a föld. Az aranyember. — Mikszáth: Két választás Magyarországon. A keménykedés. A Noszty-fiú esete Tóth Marival. Új Zrínyiász. — Nagy István: A szomszédság nevében. — Nagy Lajos: Képtelen természetrajz. — Sándor Kálmán: Tolvajok kertje. — Szép Ernő: Lila ákác. — Sziráky Judit: Változások. — Tersánszky J. Jenő: Rossz szomszédok. — Petőfi: A magyar nemes. Pató Pál úr. Itt a nyílám. Szántó Piroska-rajzaival. — Csernisevskij: Mit tegyünk? — Fegyén: A diadalmas esztendő. — Gajdár: R. V. Sz. + Gorkij: Ellenségek. — V. Inber: A tengerparti város. — Lejeszkov: Az elvarázsolt zárandók. — Orosz írók meséi: A biborszínű virág. — W. Scott: Waverley. Révai. — W. Petrolay Margit—Trencsényi Imre: Mit üzen a fülemüle. Új Idők. — Paku Imre: A szegény ember igaza. Magyar népmesék. Sarló.

Lukács György: Marx és Engels irodalomelmélete. — Szabó Ervin: Társadalmi és párharcok a 48—49-es magyar forradalomban. — Lenin: Válogatott művek. II. — Lenin: Az irodalomról. — Lenin: Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. — Lenin—Sztálin: Az októberi forradalomról. — Sztálin: A pártmunka fogyatékoságáról s a trockista és egyéb kétkulcscsok felszámolását célzó rendszabályokról. — Sztálin: A szovjetunió agrárpolitikájáról. — Sztálin művei. I. — Burdzsálov: Hogyan győzött a nagy októberi szocialista forradalom. — Brágin: Kutuzov élete. — Claude: A Marshall-terv. — Kondrásova—Tyurin: Két világ. — Ivanov: A komszomol a bolsevik párt segítője. — Kareva: A Szovjetunió alkotmánya. — Kozjolszkij: Így élnek ők. — Jegolin: Gorkij és az orosz irodalom. — Benjámin: Tudomány az ókorban. — Lefebvre: Descartes. — Lilley: A történelem, az ember és a gépek. — Timirjazev: Történelmi szemlélet a biológiában. — Ruzsákov: Egy kolhóz élete. — Prjanyinyikov: A világ, amelyben élünk. — Engels: A német parasztháború. — Hádzisz—Lambrinosz: Görögország hősei. — Kisch: Kína titkai. — Mora: Vértó Spanyolország. — Gergely Sándor: Hív az erdő. — Darvas József: Város az ingoványon. 3. kiad. — Balázs Béla: Emberek a határon. — Nagy Lajos: A lázadó ember. — Gorkij: Amerikában. Életem. Klim Számgin élete. II. III. — London: A vaspata. — A. Seghers: A hetedik kereszt. — Amado: Arany gyümölcsösök földje. Szikra.

Majakovszkij: Válogatott versei. Sasok nemzedéke. Szovjetköltők versei az ifjúságról az ifjúságnak. Előre. Szovjetköltők úttörő- és gyermekversei. — Sesztakov: A Szovjetunió rövid története. — Abroszin: Szovjet zsebeciklopédia. — Kachana—Rudas: Vengerszko-russzkij Szlovárj. — Antonov: Lena a brigádvezető. — Szimonov: Sziklás Norvégiában. — Ljapunov: Rakéta. — Szmirnov: Fiúk. — Ribakov: A tör. — Majakovszkij: Felfedeztem Amerikát. — Panov: Kódkapitány. — Beck: Szív és munka. — Pantelejev: Támadás 6.25-kor. — Müller: Csodák szigete. — Orlov: A megfoghatatlan. — Furmánov: Csápájev. — Gennadij Fis: Szovjet hőstörténet — Amerikai mesék. — German: Történetek Dzerzsinszkij életéből. — Veber: Az elzortott találmány. — Marvejev: A kém. — Szeptánov: Port-Artur. — Jelagin: Virágzó föld. — Prilezsájev: Mása története. — A. Tolszto: Arany kulcsocskák. — Kuprin: A fehér kutyus és más mesék. — Bazsev: Kővirág. Ezüstpatkó. Drágakőhagy. A két tündér. — Urbán Eszter: Szurtos Peti. — R. Radó Lili: Vidám veteményeskert. — Marsak: Kis csacsi, nagy csacsi. — Mesevilág. Válogatott orosz népmesék. — Kljonov: A könyvtáros vezérkönyve. — Vasziljev: A repülőgépezet és új szempontjai. — Konsztantinov: A szocialista öntudat szerepe a szovjet társadalom fejlődésében. — Kaftanov: A komszomol az élenjáró tudományért és kultúráért vívott harcban. Új Magyar Könyvkiadó.

Sádsi Sándor: Éneklő élet. — Dienes András: A Petőfi-titok. — Lakatos István: A pokol tornácán. — M. Iljin: A Fekete-tengertől a Káspi-tóig. — Szimonov: Idegen árnyék. Dante.

FONTOS FELHÍVÁS!

A Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat és a szerkesztőség között létrejött megállapodás értelmében a szerzők a jövőben mindenkor készpénzben kapják meg a cikkük után járó honoráriumot. Amennyiben a szerző különlenyomatokra igényt tart, szíveskedjék a megjelenés után legkésőbb 8 napon belül a Tudományos Folyóiratkiadó N. V.-nál (Bp., V., Szalay-u. 4.) írásban megrendelni. Ezen az időn túl a nyomda a szedést szétosztja. A fentiek alapján a különlenyomatok költsége teljes egészében a szerzőt terheli.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILÓV-ÚT 19.

FELELŐS KIADÓ: A TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V. VEZÉRIGAZGATÓJA

A TARTALOMBÓL

<i>I. I. Mescsanyinov: Marr, a szovjet nyelvészet megalapítója</i>	273
<i>Móricz Virág: Móricz Zsigmond szavai</i>	282
<i>Dénes Szilárd: Móricz Zsigmond és a Magyar Nyelvőr</i>	284
<i>Móricz Zsigmond nyelvjárastanulmánya</i>	288
<i>Dénes Szilárd, Komáromi Jenő, Prohászka János: Népi írók — népi nyelvünk forrásai</i>	292
<i>Földessy Gyula: Költészetünk és nyelvünk</i>	307
<i>Nyilas Vera: Az orosz nyelv</i>	316
<i>Erdődi József: Orosz szavak (nevek) átírása</i>	320
<i>Szemere Samu: Hegel filozófiájának magyar műszavai</i>	331
<i>Hajdú Péter: Szamojéd népek és nyelvek (IV)</i>	336
<i>Csefkó Gyula: Szótörténeti adalékok és magyarázatok</i>	340
<i>Beke Ödön: Népnyelv és nyelvtörténet</i>	346
<i>Kallós Ede: Az élet útja</i>	353
<i>Herczeg Gyula: Megjegyzések a magyar nominativus abszolutushoz</i>	355
<i>Temesi Mihály: Az ormánysági nyelvjárás e hangjai</i>	357
<i>† Elek Oszkár: Lóránt fia és a Lórántfiak világa (III)</i>	360
<i>Luby Margit: A kalaposmesterség szókinése</i>	363
<i>Könyvekről</i>	371
<i>Magyarázatok</i>	376
<i>Népnyelv</i>	393
<i>A Nyelvőr hírei</i>	400
<i>Levélsekrcény</i>	400

<i>I. I. Mescsanyinov: Marr, a szovjet nyelvészet megalapítója</i>	273
<i>Móricz Virág: Móricz Zsigmond szavai</i>	282
<i>Dénes Szilárd: Móricz Zsigmond és a Magyar Nyelvőr</i>	284
<i>Móricz Zsigmond nyelvjárástanulmánya</i>	288
<i>Dénes Szilárd, Komáromi Jenő, Prohászka János: Népi írók — népnyelvünk forrásai</i>	292
<i>Földessy Gyula: Költészetünk és nyelvünk</i>	307
<i>Nyilas Vera: Az orosz nyelv</i>	316
<i>Erdődi József: Orosz szavak (nevek) átírása</i>	320
<i>Szemere Samu: Hegel filozófiájának magyar műszavai</i>	331
<i>Hajdú Péter: Szamojéd népek és nyelvek (IV.)</i>	336
<i>Csefkó Gyula: Szótörténeti adalékok és magyarázatok</i>	340
<i>Beke Ödön: Népnyelv és nyelvtörténet</i>	346
<i>Kallós Ede: Az élet útja</i>	353
<i>Herczeg Gyula: Megjegyzések a magyar nominativus absolutushoz</i>	355
<i>Temesi Mihály: Az ormánysági nyelvjárás e hangjai</i>	357
<i>† Elek Oszkár: Lóránt fia és a Lórántfiak világa (III.)</i>	360
<i>Luby Margit: A kalaposmesterség szókinccse</i>	363
Könyvekről <i>Tompai József: Magyar nyelvismeret (Erdődi József).</i> — <i>A. Turunen: Kalevalan Sanakirja. Suomen kansan murrekirja. II. (Horváth Károly)</i>	371
Magyarázatok. <i>Csefkó Gyula: Aki felmarkolta. Testvérhátja 376. Asszonyom tánca 377. Zsuzsanna asszony 378. Kitaláció 379.</i> — <i>Kallós Ede: Szeminárium 379.</i> — <i>Scheiber Sándor: Kiástam e szemet, mivel megbotránkoztatott. Mint láng ha gyúl a lángról, nem téssen abba' kárt 380.</i> — <i>Péter László: Régi ráolvasás a népnyelvben 380. Állomás. Csérkő. Gordony 381. Sumákol.</i> — <i>Beke Ödön: Egy régi közmondás. Barlang 382. Hétszing szakállú 384. Megcsikkan 384. Süldő 385. Kesztyű 386. Hók 387. Irdatlan 388. Kindrusz. Megpokrócoz 389. Parázspénz. Péterszeg 389. Pila 391. Nyujts feléje védő kart! 392. Beleszakatt a madzag 393. Aki felmarkolta</i>	393
Népnyelv. <i>Vas megyei falucsúfólók (Dömötör Sándor) 393.</i> — <i>Rábagyarmati szógyűjtemény (Moór Elemér) 396.</i> — <i>Palóc tájszók (B. Ö.)</i>	398
A Nyelvőr hírei. <i>A Szovjetunió, a szocializmus országa 400.</i> — <i>A föld népei</i>	400
Levélsekreány. <i>Kis Bocskai-szőlőskert. Kártékony 400. Megjuhász-kodik 401. Nadrágszíjparcella. Kőgazdag. Sárarany 402. Fékemlő</i>	403

Előfizetési díj: Egyesületi tagoknak ..... 1 évre 18— forint
Vallalatoknak, intézményeknek ..... 1 évre 60— forint

Megjelenik 2 havonként. Példányonkénti eladási ára 10— forint.

KIADÓHIVATAL: TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 4.

TELEFON: 112-674, 112-681, 312-545. ELŐFIZETÉS: 122-299.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936.515.

MAGYAR NYELVŐR

73. ÉVFOLYAM * 1949 NOVEMBER—DECEMBER * 5. SZÁM

MARR, A SZOVJET NYELVÉSZET MEGALAPÍTÓJA

Írta: I. I. Mescsanyinov

Az újgrammatikus iskola, amely egész tudós-nemzedéket nevelt fel, a polgári tudomány tipikus terméke volt. Ennek ellenére a 19. század végén, amikor ez az irányzat kialakult, a korra felfrissítőleg ható gondolatot lehetett felfedezni megállapításaiban. Valóban, az áttérés a naturalista irányról a lélektanira fejlődést jelentett. Ám, noha elismerték, hogy a nyelv nem a természet terméke, hanem az ember alkotása, ezt a gondolatot nem fejlesztették ki teljesen. Ez másként nem is történhetett, mivel maga az emberi társadalom fejlődésének története is eltorzult alakban jelent meg a polgári tudomány beállításában. Ezért az újgrammatikusok rendszerből hiányoztak azok az előfeltételek, amelyek a helyes útra vezethettek volna. Az ember tudatos cselekvésére fényt vető társadalmi tényezőt figyelmen kívül hagyták és maga a szociológia a nyelvtudomány segédtudományaként szerepelt. Innen könnyű volt eljutni ahhoz a felfogáshoz, hogy az egyes nyelveket elszigetelten kell tanulmányozni: a formális analízis előtérbe helyezéséhez. A nyelv önálló, saját magában és saját maga kedvéért történő tanulmányozás tárgyává vált. Így is fogalmazta meg ezt később de Saussure, amikor iskoláját „szociológiai”-nak nevezte és ugyanakkor nem volt hajlandó kísérletet tenni arra, hogy a vizsgált nyelvi alakokat társadalmi alapon értelmezze.

Innen egyenes út vitt a nyelvtani szerkezetekben fennálló sajátságok szűk, formális rögzítéséhez, ami lehetővé tette az ál-történeti komparativizmusnak és a nyelvrendszer stabil felfogásának kifejlődését. Ezen az úton haladtak azok az új nyelvészeti irányzatok, amelyek, már a mi korunkban, felváltották a külföldi nyelvészetben az újgrammatikusok elméletét.

De Saussure, az új polgári nyelvészeti iskola megalapítója, egyáltalán nem véletlenül állította fel a belső nyelvészetet a külsővel ellentétben. Már ő megvetette az alapját annak az egész stabil nyelvészetnek, amely a maga szűk formalizmusával alapul szolgált a napjainkban kialakuló polgári strukturalizmus-elméletnek. A nyelvben tanulmányozzák és összehasonlítják a szereplő alakokat, mint olyanokat, de értelmi jelentésüket figyelmen kívül hagyják. A nyelvet már nem tekintik a társadalmi környezet termékének, az emberek érintkezése nélkülözhetetlen eszközének, akiknek életmódjában és világnézetében távolról sincsenek egyszer s mindenkorra kialakult és változatlanul fennálló formák.

De Saussure következetes maradt megállapításaiban. Eljutott annak az elismeréséig, hogy a külső történetre egyáltalán nincs szüksége a nyelvésznek, akinek feladata a fennálló nyelvrendszer és nyelvi szerkezet leírása. Ahogy a sakkozónak az a fontos, hogy a figurák lépéseit ismerje, ugyanúgy a nyelvésznek is az szükséges, hogy pontosan elsajátítsa a nyelvtani szabályokat, nem menve túl formális konstatálásuk keretein. A sakkmérkőzés megnyerése egyáltalán nem függ annak ismeretétől, hogy a sakkjáték Iránból került Európába. Ugyanígy a nyelvésznek fölösleges tudnia, hogyan keletkezett a nyelv, melyek fejlődésének törvényszerűségei, mivel magyarázhatók ezek, mi az összefüggés a nyelv fejlődése és a nép tör-

ténete között. De Saussure mindent a külső nyelvészethez utalja és ennek következtében kizárja a kutatómunka programjából.

Nem véletlen, hogy az élő nyelvet, amely a társadalomnak, a társadalom gazdaságának, kultúrájának és életmódjának fejlődésével kapcsolatosan nő és tökéletesedik, de Saussure a sakk megmerevedett szabályai-val hasonlítja össze. Ezek a hasonlatok, amelyek de Saussure szemében tökéletesen meggyőzőeknek tűnnek fel, mindössze azt bizonyítják, hogy ő hajlandó a nyelvet is ugyanolyan módon stabil jelenségnek felfogni. A nyelv mozgását legjobb esetben pusztán evolúciós átmenetekre korlátozza, amelyek megőrzik az ősnyelvi alakok alapvető variációit. A nyelv fejlődésének történetét teljesen elszakítja a nép fejlődésének történetétől. Ezt a kapcsolatot az ősnyelvi skéma pótolja, kizsorítva a valódi történeti szempontot. Ilyen körülmények között a diachronisztikus módszer ugyanolyan formálissá válik, mint a szinchronisztikus. Erre az alapra épül fel a szinchronisztikus strukturalizmus, amely egy síkban tanulmányozza a nyelvtani rendszert, és az összehasonlító módszer, amely ugyanolyan szempontok alapján hasonlítja össze a nyelvtani alakokat.

Az újgrammatikus iskola éppúgy, mint az őt követő de Saussure-féle irányzat és a strukturalizmus, teljes egészükben a polgári tudomány irányzatai. Mégis, ha az újgrammatikusok elméletét bizonyos mértékig előrevivő lépésnek számíthatjuk a tudományos gondolkodás fejlődése terén a naturalizmustól való elszakadásával és a társadalmi megalapozás bekapcsolásával (bár ennek végleges elismerése nélkül), — de Saussure és a strukturalisták elméletei csak regressziót tartalmaznak. Formális elemzésük megsemmisíti a történeti szempontot, a „belső nyelvészet”-ről felállított elméletük elszakítja a nyelv történetét a nép történetétől, a nyelvi alakok társadalmi jelentőségének kérdését figyelmen kívül hagyják. Ezen felül kijelentéseikben kételkedések, ingadozások és tisztázatlanság tapasztalhatók. Nyilvánvaló itt a tudományos gondolkodás válsága, amely adekvátan tükrözi az egész kapitalista társadalom válságát.

A szovjet nyelvtudomány nem haladhatott ezen az úton. A polgári nyelvészettel való szakítás elkerülhetetlen volt. Nem tételeinek más alapokra fektetése és ilyen módon történő átalakítása vált szükségessé, hanem a polgári tudomány minden állításának éles és határozott visszautasítása. Ezt a döntő és gyökeres fordulatot a nyelvészet terén N. J. Marr végezte el.

A marxista nyelvészet kidolgozására való áttérés nem ment harc nélkül.

Az igazi nyelvtudomány megteremtése érdekében szükséges volt komoly mértékben elsajátítani a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanítását az emberi társadalom fejlődéséről, minthogy ennek terméke a nyelv. Ez nem ment egyszerre. Páratlanul tanulságos az az út, amelyet Marr megtett és amely arra a felismerésre vezette őt, hogy a nyelvtudományt teljesen új alapokon kell felépíteni.

Az idén van Marr halálának 15. évfordulója. A mű, amelyet megkezdett — a nyelvészeti kutatások átállítása a marxizmus-leninizmus alapjára — a szovjet tudósok széles köreire hatott, és a materialista nyelvészet híveinek száma változatlanul nő.

Minthogy Hazánk színe előtt felelősséges feladatot töltünk be: segítségnyújtást a Szovjetunió sokmilliónyi lakosságának gazdasági és kulturális felemelkedése ügyében, ezért teljes mértékben tudatában vagyunk annak, hogy nagyobb figyelmet kell fordítanunk munkánk eredményeire és munkamenetünk helyességének kritikai ellenőrzésére. Mindössze néhány évtized választ el bennünket attól az időtől, amikor idősebb nemzedékünk az egyetem padjaiban megismerkedett azzal a tudományos munkamódszerrel, amelynek hibás volta csak napjainkban derült ki. Maga Marr is ugyan-

abban a környezetben nevelkedett, a ma már csak történeti érdekességgel bíró újgrammatikus iskola követőinél.

Az áttérés az idealista állásponttól a materialistára nem volt könnyű. Marr a saját példájával mutatta meg, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenünk, mikor a még tanulóéinkben kialakult tudományos világnézetünket akarjuk legyőzni. Marrban a Nagy Októberi Forradalom utáni első években támadtak fel a kétségek a régi iskola munkamódszerének helyessége felől, Marr, akiben a nyelvészeti érdeklődés történelmi érdeklődéssel párosult, a vele egy szakon működő valamennyi kártársánál hamarabb tudott áttérni a nyelvészetben új, történelmi és dialektikus materialista álláspontra.

Ehhez azonban szükséges volt az, hogy gyökeresen szakítson a régi hagyományokkal és végleg háttal fordítson a tudományban akkor uralkodó idealista iránynak. Ez nem ment egyszerre. Marr munkásságában élesen megkülönböztethető két szakasz.

Az első években Marr nem dönti le a régi pilléreket, csak át akarja alakítani; szembeállítja velük a saját felfogását. Például, a régi nyelvészeti iskola elsősorban az indoeurópai nyelvekre támaszkodik. Marr ezzel ellentétben a jafetita (főleg kaukázusi) nyelvekkel dolgozott; az elnevezés Jáfetnek, a legendás Noé fiának nevéből származik, ahogy a sémi nyelveket Noé másik fiáról, Sémről nevezték el. A régi iskola vonakodott felvetni az emberi beszéd eredetének kérdését, Marr, ellenkezőleg, éppen ezekbe a távoli korokba mélyedt el. Itt négy ősi gyökérszót állított fel, amelyeket a világ valamennyi nyelvében nyomon követett. A négy gyökérszót a négy eredeti törzshöz kapcsolta, amelyek az egész földet benépesítik. Ezek az eredeti törzsek, amelyeket szintén jafetitáknak nevezett Marr, kereszteződtek egymással és ezzel fokozták a lehetőséget a gyökérszavak variációinak összetételeire. Így jött létre, Marr feltevése szerint, az emberi beszéd sokfélesége. Ennek következménye volt az, hogy Marr és tanítványai — köztük én is — még a modern nyelvek szavait is gyakran elemezték a négy nyelvészeti elem alapján. Marr ebben külön ethnikai elemet látott, amely a későbbiekben a másrendszertű nyelvek fejlődésében substratumként szerepelt. — Ezeket az elméleteket nem lehet materialista nyelvtudománynak nevezni. Maga Marr munkásságának ezt az egész szakaszát a „jafetita elmélet” és nem a materialista nyelvtudomány kifejlődése szakaszának tartotta; ez utóbbi később született meg, amikor Marr gyökerestől megváltoztatta kutatómunkájának egész irányát és véglegesen szakított a burzsoá iskola elméleteivel.

1924-ben Marr a nyelvben történő változásokat a gazdasági és társadalmi élet váltoásaival magyarázza, amelyek a népek vándorlásaitól függetlenül is lejátszódhattak. Csak ettől az időtől fogva foglalja el Marr munkáiban a társadalmi tényező az őt megillető helyet. Marr, mint véglegesen kialakult felfogású szovjet tudós, megmarad történésznek és nyelvésznek és nem átalakítja, hanem újraépíti a szovjet nyelvészetet, Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanításait nemcsak egyes részletekben alkalmazva, hanem az egész nyelvtudomány alapjává téve. A nyelvet a gondolkodással dialektikus egységben fogja fel. Elismeri, hogy a társadalmi szerkezet változásai a nyelvre a gondolkodáson keresztül hatnak, amely szintén változó. „...Az anyagi termelésüket és anyagi érintkezésüket kifejlesztő emberek az adott valósággal együtt gondolkodásukat és gondolkodásuk termékeit is megváltoztatják.” „A gondolat közvetlen valósága a nyelv.”¹ A pszichikum („nemzeti jelleg”) „nem olyan, ami egyszersmin denkorra adva volna, hanem az életkörülményekkel együtt megváltozik.”²

A gyökeres fordulat, előző álláspontjának feladása még élesebben kitűnik Marrnak a harmincas évek elején írt munkáiban. A történelmi és dialektikus materializmus alapján materialista nyelvtudományt épít fel.

Elhagyja a „jafetita“ terminust is, amely — Marr szavai szerint — „az elmélet egészéhez alkalmazva annyira általános jelentésűvé lett, hogy ma már fölöslegessé válik“ (1931). A Jafetita Intézet neve megváltozik: Insztyitut jazika i misljénijja (A nyelv és gondolkodás intézete) lesz. A jafetita elmélet helyett a materialista nyelvtudomány épül, amely Novoje ucsnyije o jazike (Új nyelvtudomány) néven közismert.

Nem mindenki tudja felfogni, aki Marr műveit használja, hogy milyen zseniális az a fordulat, amely Marr működését a jafetita elmélet kidolgozásának szakaszára és a materialista nyelvészet megteremtésének szakaszára osztja. Tanítványai és követői előtt nyitva áll az út az igazi tudományos munkára. A keresés és ingadozás korát maga Marr élte át, élete végén lépve a marxizmus-leninizmus útjára.

A nyelv az emberek érintkezésének legfontosabb eszköze,³ a fejlődés és a harc fegyvere.⁴ A nyelv az embernek minden munkájában és tevékenységében állandó segítőtársa. A nyelv tanulmányozása nem maradhat meg a dolgozószoba szűk keretei között, mivel szervesen kapcsolódik a társadalmi élet minden tevékenységéhez. Országunkban a szocialista társadalomról a kommunistára való áttérés szakaszában különös fontossága van a nyelv tanulmányozásának.

A sok nemzetiségből összetevődő Szovjetunió, Lenin és Sztálin nemzetiségi politikája eredményeképpen, hatalmas kulturális fejlődéshez segített számos, nemrégén elmaradott népet. A Szovjetunióknak több mint 60 nemzetisége most először jutott anyanyelvén írt irodalomhoz. Ezek számára új ábécéket, helyesírási szabályokat, nyelvtanokat és szótárakat dolgozunk ki. Ezt a hatalmas munkát az adott nyelvek szerkezeti sajátosságainak, hangállományának és nyelvtani szerkezetük szabályainak részletekbe menő tanulmányozása előzi meg. A szovjet nyelvészek elvállalták azt a bonyolult, nélkülözhetetlen és felelőséges feladatot, hogy segítséget nyújtanak a Szovjetunió népeinek halaszthatatlan szükségleteikben. A finnugor (mordvin, cseremisiz [mari], votják [udmurt], zürjén [komi], stb.), a török (üzbék, türkmén, kazach, kumük, azerbajdzsáni, jakut, stb.), a kaukázusi (dagesztáni, kabard, adigej) és az északi nyelvek (nyenyec, csukcs, eszkimó, stb.) már kaptak iskolakönyveket. Nyelvtanok és orosz—nemzetiségi szótárak összeállításának munkája állandóan folyik. Csupán 1948-ban 19 ilyen szótárt adtak ki. A Szovjetunió finnugor nyelvein 23 nyelvtan összeállításán dolgozik a központi akadémiai intézetek nagy kollektívája, szoros érintkezésben a helyi kutatóintézetekkel. E munkában fiatal káderek nőnek és kutatóintézetek létesülnek a köztársaságokban. Mindazáltal a munka távol áll a befejezettségtől és jelentős erőfeszítéseket követel. Hozzáfoglunk a modern orosz nyelv szótárának és az orosz nyelvtörténeti szótárnak többkötetes kiadásához, nagy helyesírási szótár készült és befejezés előtt áll a normatív nyelvtan, az orosz irodalmi nyelv történetével foglalkozó tanulmányok jelennek meg, folyik az anyaggyűjtés egy nagy nyelvjárási térképhez. Nagy orosz—ukrán szótár látott napvilágot. — Itt is nőnek a káderek, de túlságosan lassan. Még sok munka áll előttünk. Hiány- van szlávistákban, kevés figyelmet szentelnek a balti nyelveknek. Nagy mértékben gyengült a klaszikus nyelvek tanulmányozása.

Ebben a sokrétű munkában működésünk gyenge oldala is kiténik. A nyelvszerkezet formális leírásának nem szabad alapul szolgálnia a szűk, formális analízisbe való egyoldalú elmerüléshez. Marr követelte a vizsgált forma tartalmának, társadalmi szerepének kimutatását, amelyet eddig még nem emeltek ki kellő mértékben a tudományos művek. A rendelkezésünkre álló anyag ebben az irányban is új lehetőségeket tár föl. A Szovjetunió népeinek nyelvei igen különböző nyelvtani szerkezeteket képviselnek. Az iskolai oktatásban, amikor a nemzetiségek az orosz, az oroszok a nemzetiségi nyelveket tanulják, különböző rendszerbe tartozó

nyelvek összehasonlító tanításának feladata merül fel, új alapokon kell az illető nyelvekben érvényesülő normákat összehasonlítani és megokolni. Meg kell magyarázni, milyen társadalmi szerepet töltenek be az egyes szerkezetek, és milyen — bár esetleg eltérő — nyelvtani alakok fejezik ki a párhuzamosan tanult nyelvekben egy és ugyanazt a tartalmat. Ebben a munkában nő fel a nyelvész-ifjúság. Azonban a nemzetiségi iskolákban folyó orosz nyelvtanítás, amely különös erővel folyik, még nincs elintézve azzal, hogy rendelkezésre állnak a szükséges iskolakönyvek. Ez utóbbiak egy más rendszerű nyelvet beszélő tanulóknak vannak szánva. Ezeknek a második nyelvet az anyanyelv párhuzamos elemeivel szembeállítva kell előadni. Erre a célra távolról sem elég a két különböző nyelven szereplő nyelvtani normák pusztán formális összehasonlítása. A mondatnyi szerkezeteket kell egymás mellé állítani és összehasonlítani, és meg kell magyarázni, milyen eszközökkel fejezik ki a különböző nyelvek ugyanazt a fogalmat. A formális nyelvhasználatással az adott esetben semmire sem megyünk. Az összehasonlító módszer itt teljesen új alapokra kerül. A régi összehasonlító nyelvtanok nem elégitik ki többé a szovjet nyelvészt és gyökeres átalakításuk válik szükségessé. Minthogy ezek az indoeurópai nyelvek korlátozott mennyiségű anyagára támaszkodnak, alapos átdolgozásra szorulnak, különösen azután, miután Marr megsemmisítő kritikát gyakorolt az indoeurópai nyelvészet egész koncepciója fölött. Friss kutatómunkára van szükség még az indoeurópai nyelvek elemzésében is.

Még távolról sem mélyült el eléggé az anyag történeti szempontból való vizsgálatának módszere, noha erre is kizárólagos lehetőségek nyílnak nálunk. Ilyen lehetőségek egyetlen burzsoá államban sincsenek, mert ezekben a kis népeket elnyomják és nem teremtenek kedvező talajt ezek nyelveinek fejlődéséhez. Egyedül a mi nemzetiségi politikánk teszi lehetővé a nyelvek valóban tudományos feldolgozását. Szemünk előtt játszódik le az az intenzív folyamat, amelynek során az írásbeliség behatol a nemrég még írást nem ismerő nyelvekbe. A szépirodalom, sajtó, rádió és iskola fejlődése tükröződik a beszélt nyelv szerkezetében. A társadalmi tényező hatása a nyelv szerkezetére adott esetben teljesen világos. Gyakran e téren is hiány van élesszemű kutatókban.

Nem lévén friss anyagunk az emberi beszéd régebbi fejlődési szakaszainak vizsgálatához, az utóbbi években, sajnos, nem foglalkoztunk a nyelv eredetének és fejlődése kezdeti szakaszainak problémájával. Ennek következtében szakítás állt be az archeológiai érdeklődéssel, amelynek munkaköre a régmúlt korok anyagi kultúrájára vonatkozó emlékek tanulmányozása. De a hozzánk időben közelebb álló történelmi kor keretein belül is jelentős mértékben emelni kell a munkát. Ehhez gazdag anyag áll rendelkezésünkre. Sok népnek, például a Szovjetunió északi népeinek nyelvszerkezete napjainkig megőrizte a nemrég még fennállott gazdasági és kulturális elmaradottság visszhangját. Ilyen nép a giljak, amely magára vonta Engels figyelmét.⁵ A Szovjetunió népeinek nyelvei egyre inkább magukra toreslik a figyelmet az általános nyelvészet kérdéseinek vizsgálata kapcsán. A közvetlenül a lakosság között folytatott munka szélesíti a tudós látókörét és egyidejűleg elevenebbé teszi az anyaggal való bánást, felfedve annak valódi társadalmi jellegét. Ilyen körülmények között a nyelvi forma tanulmányozása elveszti szűk, formális jellegét. Így tárul fel nemcsak magának a szónak, hanem képzésének társadalmi jelentősége is. Nemcsak a név- és ige-ragozás alakjait kell ismerni, hanem azt a szerepet is, amelyet ezek a gondolat kifejezés tökéletessége érdekében betöltenek. Ezen alapszik Marr viszonya a nyelv formai oldalához, amely a tartalommal elválaszthatatlanul összefügg, amiben a nyelv és gondolkodás dialektikus egysége nyilvánul meg.

A Szovjetunió soknyelvű lakossága körében végzett munkának széles nyelvész-körök figyelmét kell magára vonnia; e mellett ilyen körülmények között okvetlenül kapcsolatot kell teremteni az etnográfusok munkájával.

A helyszínen kutató tudósok száma nálunk, sajnos, még korlátozott. Gyakran még mindig szűk, dolgozószobai munka folyik, külföldi tudósok által, ellenőrizhetetlen külföldi források alapján gyűjtött anyag felhasználásával.

A polgári nyelvészet a beszéd formai oldalának tanulmányozásába mélyedt el és szinte egyáltalán nem foglalkozik mondattani problémákkal. Elfelejtkeznek arról, hogy a nyelvben, mint az érintkezés nélkülözhetetlen eszközeiben, legelőször egy kész, befejezett kijelentés válik ki, amely nyelvtani szerkezetként mondat alakjában jelenik meg. A tudat működő normái éppen a mondat szerkezetében fejeződnek ki legvilágosabban, amely értelmi céljának megfelelően vonja magához a szükséges szavakat és adja meg ezeknek a megfelelő alakot. Az így felfogott mondattan világosan feltárja a felhasznált nyelvi alakok gondolati tartalmát. Itt tág tere nyílik az elméleti kutatásoknak, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak az iskola gyakorlati feladataival, különösen nálunk, a Szovjetunió élő nyelveinek mondattani szerkezeteiben fennálló sokféleség következtében. Szó nincs a beszédén kívül, különböző értelmi árnyalatait a mondatban kapja meg.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanítása biztosítja a nyelvtudomány módszertani elveinek pontosságát, ami a tudományos munka első és elengedhetetlen előfeltétele. A nyelv, mint a gondolat valósága, az emberi tudat hordozója. A polgári tudósok nem veszik figyelembe ezt az alaptételt, amikor a nyelv vizsgálatát elszakítják mind a gondolkodás, mind az emberi társadalom tudományától, ami igen világosan mutatja az összes polgári nyelvészeti iskolák idealista jellegét. A materialista nyelvtudomány nem vizsgálhatja a nyelvet magában véve, mint a külföldi — nyugati — tudomány. A nyelvi anyag a gondolat kifejezője, az emberek érintkezésének legfontosabb eszköze. A nyelvésznek ezt figyelembe kell vennie kutatásaiban.

A szovjet nyelvtudomány élesen szakított a külföldi nyelvészettel. Ilyen körülmények között nincs helye annak, hogy a polgári tudósok kijelentéseit kövessük és utánozzuk. Marr megteremtette a materialista nyelvtudományt. A szovjet iskola tanítványa tudja ezt és nem léphet a formalizmus szűk útjára. Az alakokat a Marr által megadott szempontok szerint tanulmányozva, távol marad a formalizmustól és bármely nyelvszerkezetet a reális tudat kifejeződéseként tárgyal. Ez Marr hagyatéka.

A következőket elvi kritika irányítja a munkát és segítségére van, távoltartja az idegen hatásokat és a marxizmus-leninizmus alaptételeitől való eltérés veszélyét.

Az új nyelvtudományról szóló előadásokkal kapcsolatos felszólalásokban mindig kérdéseket tesznek fel az egyes tételekről, amelyek, ha nem is ébresztenek kétséget, de bizonyos mértékben még mindig pontosabb meghatározásra szorulnak. Legyen szabad kitérnem néhány ilyen kérdésre a leggyakrabban feladottak közül.

Az ilyen homályos helyek közé tartozik a „paleontológikus analízis”, amelyet Marr a négy nyelvészeti elemhez kapcsolt. Valóban, Marr a jafetita elmélet kidolgozásának szakaszában, elmélyedve a nyelvkeletkezés folyamatába (genetikus processzus), négy nyelvészeti elemet, négy ősi gyökér-szót állapított meg, amelyekre az emberi beszéd egész későbbi fejlődését visszavezette. Ez, véleménye szerint, az a négy név volt, amelyekkel a négy jafetita törzs magát nevezte; ezek voltak az első hangcsoportok, amelyek felleptek a kinetikus nyelvben, az ősidőbeli primitív munka szükségleteinek korlátai között az érintkezés általános eszközében. E négy elem kereszteződése a négy jafetita törzs keresztesződése során lehetővé tette a beszéd további fejlődését. A négy, egymással kereszteződő jafetita törzsből új törzsek képződtek, és a négy nyelvészeti elem, szintén kereszteződve, a nyelv új állományát adta meg, stb. A négy jafetita nyelvészeti elem elmélete a jafetita elmélet elválaszthatatlan sajátja volt. Marr később, mikor a

materialista nyelvészetet megteremtette, nem vetette el ezt a négy elemet, ellenben új tartalmat adott nekik: nem az etnosszal, hanem a tudati normák nyelvi megjelenésével hozta kapcsolatba.⁶ Marr világosan látta az elemek alapján történő analízis formális alkalmazásának veszélyét és 1933-ban leszögezte, hogy „az elemek alapján történő analízis igen bonyolult és nehéz munka, de éppen azért, mert nem formális, hanem ideológikus, a gondolkodás technikájával van összekötve. De erről majd külön.”⁷ Marr meghalt a nélkül, hogy az ígért munkát el tudta volna végezni.

Az elemek alapján történő analízis formális alkalmazása nem annyira Marrnál, mint inkább legközelebbi tanítványainál, elsősorban nálam jelentkezett. Ezzel a formális elemzésel csak mesterünk halála után szakítottunk. A négy elem nem maradhatott meg minőségi változások nélkül az emberiség egész életén keresztül. A minőségi változások (Marrnál: stadiális átmenetek) új képződményeket hoztak létre. Nem érintve azt a kérdést, hogy jogosult-e a négy elem feltételezése a legrégebbi emberi nyelvben, mindenképpen figyelembe kell venni, hogy Marr tételei a beszédnek nem evolúciós, hanem forradalmi fejlődéséről okvetlenül kiterjesztendők az említett elemekre is. Újabb minőségi (stadiális) állapotokban elvesztették előbbi tartalmukat és a kereszteződés folyamán új, szógyökereknek és szótöveknek nevezett képződményeket hoztak létre. A mai nyelv szavainak analízise a négy elem alapján semmire sem vezet, minthogy az elemek már elvesztették a kapcsolatot az alak és tartalom között.

Ez azonban távolról sem teszi feleslegessé a paleontológikus analízist. A paleontológikus analízis nyomon követi a nyelv vagy az egyes nyelvi formák szerkezetét azok társadalmi jelentése és külső megjelenési formája történeti megváltozásának folyamatában. A paleontológikus analízis elmélyíti a nyelvtörténeti módszert és kellő figyelemben részesíti a stadiális folyamatot. Így például a paleontológikus analízis segít a francia nyelv szerkezetének meghatározásában a nyelv régi és ezzel egyszersmind mai állapotában is. Kideríti a vulgáris latinnal és a kelta (gall) nyelvekkel való kapcsolatát. A francia nyelv azonban nem vulgáris latin és nem gall nyelv, hanem egy minőségileg új állapotot tükröző nyelv: francia. A francia nyelv egyes nyelvtani alakjai vagy egyes szavai régebbi fázisokban úgy határozhatók meg, hogy a latin vagy gall nyelvek már franciává vált elemei, stb. A paleontológikus analízis egyik része a szavak etimológiai elemzése paleontológikus alapon, valamint a nyelvtani alakoknak és a nyelv egész nyelvtani szerkezetének ugyanilyen elemzése. A paleontológikus analízisnek ezt a megfogalmazását már 1940-ben kifejtettem „A szovjet nyelvtudomány napirenden lévő feladatai” c. cikkemben (I. Izvjesztyija AN SzSzsR, OLiJa, 1940, 3. sz., 3—27. l.).

A paleontológikus analízis fejlődése meggyengíti a történeti szempontot a kutatómunkában és ezzel a strukturalizmushoz, az alakok deskriptív, szinkronisztikus tanulmányozásához vezet. A paleontológikus analízis a szovjet nyelvtudomány eredménye, éles ellentétben áll a polgári tudomány történelemellenes felfogásával.

Némi kétségeket ébreszt az az erős támaszkodás a mondattanra, amely Marr halála óta a szovjet nyelvészetben folyik. Marr tanítványai és követői e téren a közvetlenül Marr által kijelölt feladatot végzik el. Marr a nyelvet a gondolkodással dialektikus egységben szemlélte. A nyelv mint valós tudat (Marx—Engels) az emberek érintkezésének legfontosabb eszköze (Lenin). „A nyelv nem pusztá hangzás, hanem gondolkodás is” (Marr, 1932).

A nyelvben mindent tudatosan használunk. Minden egyes nyelvtani alak valamely társadalmi jelentés hordozója. A gondolat egész befejezett tartalma a mondat, az egyes fogalom befejezett tartalma a szóban jelenik meg. Ezekre tevődik át a figyelem a kutatómunkában. „A hangbeszéd — mondja Marr — nemcsak hogy nem a hangokon, hanem még csak nem is a szavakon, beszédrészekben kezdődik, hanem a mondaton.” Ezért Marr,

amikor történeti szempontból vizsgálja a nyelvszerkezetet, nem a beszéd-részeken, hanem a mondatrészeken kezdi. Ez utóbbiakban alakul ki a megfelelő morfológiai alak. A mondatban, Marr szavai szerint, a beszéd leglényesebb oldala: „Ahogy a hangtan csak technika az alaktanhoz, éppúgy az alaktan is csak technika a mondattanhoz“ (1929).

A mondat szerkezet vizsgálatának azonban az alaktan továbbfejlesztéséhez, nem pedig a nyelvtan keretei közül való kirekesztéséhez kellett vezetnie. „Új nyelvtudomány“ c. művében (1936) a mondattan mindent magába foglaló jelentőséget nyert és az alaktani rész elmaradt. Az alaktanak és még inkább a lexikális résznek meg kell kapnia a maga tekintélyes helyét a nyelvtudományban, azonban az alaktan elszakítása a mondattantól a forma és tartalom szétszakításához vezet, minthogy az alaktan a szó mondatbeli alakjának kialakításában szerepel, ill. jelentéstani fejlődésében magának a szónak, amely a beszéden kívül nem létezik. Ez igazolja a mondatban különleges fontosságát. Sőt mi több, a mondatban szerepének helytelen értékelése a polgári nyelvészet formalista megállapításaihoz visz közel. Éppen a polgári nyelvészet volt az, amely a mondatban rovására az alaktanra támaszkodott. Ugyanez a kiindulópontja a strukturalizmus hibás következtetéseinek.

„Minden szó (beszéd) már közöl is“ — mondja Lenin. „...*Bármely mondatban* — állapítja meg Lenin — ki lehet és ki kell mutatni a dialektika *minden* elemének csírait, mint a 'sejben', megmutatva így, hogy az ember minden megismerésében általában szerepel a dialektika.“⁸ A szovjet nyelvészet valóban különös figyelmet fordít a szó és a mondat elemzésére.

Ki kell térnünk a stadiális periodizáció kérdésére is. A stadiális átmenetek gondolata, amelyet Marr az evolucionizmussal szemben dolgozott ki, továbbra is vezetés szerepet játszik a szovjet nyelvészetben. A nyelvfejlődés történeti menetében bekövetkező minőségi változások elméletét a szovjet nyelvtudomány nem vonja kétségbe, de a stadiális átmenetek skémája még mindig nincs pontosan kidolgozva. Egy alkalommal, amikor különösen a mondattanra vettem a főszűrt, ennek alapján stadiális periodizációt dolgoztam ki. Azonban a mondat szintaktikai szerkezte, amely nem véletlenül alakul ki és amely tükrözi a gondolkodó ember viszonyát környezetéhez és végzett munkájához, megőrizheti nyelvtani felépítését, miközben más értelmet nyer. Ezen az alapon a különböző rendszerű nyelvek — pl. Dagesztán nyelvei — különböző mondat szerkezeteket mutatnak ugyan fel, stadiálisan azonban egységesek. Végeredményben arra a következtetésre jutottam, hogy a mondatban vizsgálata mondatnyi tipológia felállításához vezet, s ez nemcsak összehasonlító munkákban, hanem külön-külön minden egyes nyelv leírásában is igen hasznos és szükséges. A stadiális periodizációt azonban pusztán mondatnyi alapon felállítani éppúgy nem lehet, mint pusztán alaktani alapon. Ezt számos tanulmányomban hangoztattam, amelyek 1947 folyamán jelentek meg (Izvesztyija AN SzSzsZr). E véleményem mellett ma is megmaradok, de ebből távolról sem szabad azt a következtetést vonni le, hogy lemondunk a stadiális elemzésről és a stadiális periodizációról abban a formában, ahogy arra Marr rámutatott. A kérdés további pontosabb kidolgozásra szorul.

A „Kultura i szizny“ (Kultúra és élet) 1949. május 11-i számában teljes joggal utal a beszéd stadiális fejlődése problémájának különös jelentőségére — amelyet Marr fogalmazott meg először — és ugyanakkor szemrehányást tesz Marr tanítványainak és követőinek azért, hogy nem jutottak közelebb a mesterük által felvetett probléma megoldásához. Ezt a szemrehányást, amely elsősorban rám vonatkozik, teljes mértékben el kell fogadnunk. Valóban, ha régebbi munkáimban olyan kísérleteket tettem stadiális periodizáció felállítására, amelyek engem magamat sem elégitének ki, mindenesetre tettem ilyen kísérleteket. Utalásaim arra, hogy a stadiális

változásokat az egyes nyelvek és nyelvcsoporthoz konkrét anyagán kell vizsgálni, könnyen szűk, formális periodizációhoz vezethetnek, ha nem állítunk fel általános tételeket a nyelvről, mint reális tudatról.

Hasonlóképpen jóval pontosabb megfogalmazásra szorul a nyelvészeti kutatás háborúutáni szakaszában felállított elmélet a fogalmi kategóriákról. Adott esetben főcél a vizsgált nyelvi szerkezetek tartalma és alakja közötti kapcsolat megállapítása. De noha a nyelvtani alakot nem lehet magában vizsgálni, a maga szűk, formális oldaláról nézve, és ha nem lehet figyelmen kívül hagyni a beszédben tükröződő fogalmak átadásával betöltött társadalmi szerepét, mégis a fogalmi kategóriák, mint a tudat normáinak közvetlen nyelvi tükröződései, egyáltalán nem válnak külön, mint „nyelvi gondolkodás” vagy ú. n. „belső beszéd”. A „Kultura i szizny” teljes joggal figyelmeztet arra a veszélyre, hogy a fogalmi kategóriák ilyen értelmezése esetén eltérünk a materialista nyelvtudománynak a nyelv és gondolkodás dialektikus egységét tanító alaptételeitől, amelyek nem engedik meg egy külön nyelvi gondolkodás feltételezésének lehetőségét. E téren is pontosabb és világosabb megfogalmazásra van szükség a szovjet nyelvészeknek a problémával kapcsolatos elvi jelentőségű nyilatkozataiban.

Az összehasonlító módszer is némi kétségeket támaszt maga iránt. A szovjet nyelvész természetesen nem elégti ki az az összehasonlító módszer, amely szavak és nyelvtani alakok elemzésén alapszik, ezeket a hangátmeneteket és hangmegfeleléseket megállapított törvényeinek figyelembevételével hasonlítva össze és amely kizárólag a formális oldalra szorítkozik. De az következik-e ebből, hogy a szovjet tudósok végleg le kell mondania az összehasonlításokról? A Szovjetunió nemzetiségi nyelveinek nyelvszerkezeti sokfélesége a kutatás és különösen a tanítás alkalmával elkerülhetetlenül a különböző rendszerű nyelvek összehasonlításához vezet. Az eszkimó, csukcs, északkaukázusi, stb. iskolákban az orosz nyelv tanításakor, amikor két, egymáshoz egyáltalán nem hasonló nyelv nyelvtani alapszabályainak elsajátítása folyik, elkerülhetetlen e két nyelv összehasonlítása. Ugyanez lesz a helyzet mindenütt, ahol nemzetiségi nyelveink vagy külföldi nyelvek tanítása folyik. Ezeknél az összehasonlításoknál azonban nem a hangtanak, sőt nem is a mondatannak kell kiindulópontul szolgálnia. Ezek vizsgálatára és összehasonlítására szükség van, de nem szabad pusztán erre szorítkozni. Nem a hang- és alakok a veleje az összehasonlító munkának. Különleges artikulációjú hangok meglétét az egyik és hiányát a másik nyelvben megállapítani — ez lávólról sem elég. Bizonyos számú eset összehasonlítása két nyelvben magában véve semmit sem magyaráz. Azt kell megállapítani, hogy milyen szerepet nyer a társadalmi környezetben az adott esetrendszer, milyen fogalmakat fejez ki a nyelv és milyen nyelvtani alakok adják vissza ezeket az egyik és milyenek a másik nyelvben. Az alakok a mondaton szolgáltatásban — állapította meg Marr. A mondatlan a mondat befejezett értelmi kifejeződést tartalmazza. A kutató, kiderítve a mondat szerkezetben a ragok társadalmi jelentőségét és megállapítva értelmi jelentésüket a mondat szerkezetben, az összehasonlított nyelvek nyelvtani alakjainak eltéréseit azok közös értelmi tartalmára vezeti vissza. Az alakok magában véve semmi eredményt nem ad. A szétszakíthatatlan kapcsolatban levő alak és tartalom problémájának kell végigvonulnia az egész összehasonlító elemzésen, amelyre igen gazdag anyagot adnak a Szovjetunió nemzetiségi nyelvei. Ilyen anyaggal egyetlen polgári tudós sem rendelkezik. Csak a Szovjetunióban jött létre szocialista kultúra, amely az összes nemzetiségeket egyesíti a kommunizmus építésének útján és hatása megmutatkozik a nemzetiségi nyelvek gyarapodásában.

Nem a polgári nyelvészet formális komparativizmusát, amelyből könnyű a kozmopolitizmus hirdetéséhez jutni, hanem egészen más alapokra épült összehasonlító módszert kell a szovjet nyelvtudománynak kifejlesztenie és alkalmaznia.

Sok részletkérdés vár ehelyítésre és pontosabb kidolgozásra. A szovjet materialista nyelvtudomány döntő harcot vív az idealizmussal, a polgári nyelvtudomány reakciós irányzataival.

A materialista nyelvészet (az új nyelvtudomány) egyre fejlődik, híveinek száma nő, új, fiatal szovjet tudósok töltik fel.

A szovjet nyelvészek körében kialakult kritika és önkritika, a párt-szerű tudományosság elvét hirdetve, meg fogja szilárdítani és tovább fogja fejleszteni a Marx, Engels, Lenin és Sztálin által kijelölt úton haladó materialista nyelvészet alapjait és döntő csapást fog mérni a túlünk idegen formalista és idealista nyelvészet maradványaira. (Ford. Vekerdi József)

¹ Marx és Engels Művei, orosz kiadás IV. köt. 17. és 434. l.

² Sztálin Művei, orosz kiadás II. köt. 296. l.

³ Lenin Művei, XVII. köt. 428. l., oroszul.

⁴ Sztálin művei, orosz kiadás I. köt. 44. l.

⁵ Engels: A csoportházaság egy újonnan felfedezett esete. Marx és Engels Művei, orosz kiadás XVI. köt. II. rész 321–324. l.

⁶ Marr: Tretyij etnyiceszkij element v szozidánnyij szregizemnomorszkaj kulturi. 1922. (A harmadik etnikai elem a földközintengeri kultúra kialakulásában.)

⁷ Szbornyik „Jazik i misljénnyje“. (Nyelv és gondolkodás), I. előszó.

⁸ Lenin: Filozófiai füzetek; orosz kiadás, 1947. 256. és 329. l. — Lenin Művei, XIII. köt. 303. l., oroszul.

MÓRICZ ZSIGMOND SZAVAI

— Móricz Zsigmond születésének 70. évfordulójára —

Írta: Móricz Virág

Apám legénykorának utolsó három nyarán, 1902–1904-ig, szülőföldjének, Szatmár megyének dalait, meséit, népszokásait gyűjtötte. A Kisfaludy Társaság megbízásából, a maga gazdagodására. Ekkor tanult meg papírral, ceruzával járni az emberek között. Vagy húsz füzetet töltött meg, sokszáz, sőt ezer történettel, jelenettel, tréfával, bajjal. Mindent fonetikusan írt le. Már ezután mindig jegyzetfüzettel járta a világot. Eleinte boltban vett írkákat használt, később maga hajtogatta, néha össze is varrta a diósgyőri papírból metszett, nyolcadrét lapokat. Az utcán, otthon, társaságban, szerkesztőségben, az élet minden pillanatában kész volt jegyezni. Vonaton, szekéren: oly könnyedén fogta a papírost s a vastag ceruzáját, a rázás alig torzította el kerek, szép betűit. „Szavak, szavak, édesízü szók csendülnek az ajkakon!” — énekelte, írta, tanította. Hitt a szók értékében, erejében, hatalmában.

Ezeket a jegyzeteit sohasem illesztette szó szerint írásiba. Sőt, nem is bibelődött velük, nem is igen gyűjtötte. Neki elég volt, hogy leírta, ezzel lerögzítette az emlékezetében. Néha azért elővette. Soha nem beszélt arról, amit írni készült. „Ha elmondom, kiadom magamból.” „Ne mondd el, írd meg!” — bízta a fiatal író társait. De arról a gazdag televényről, melyből írni valója kinevelte, sokat, lelkesen és nagyszerű érdekesen szeretett beszélni. Ha együtt ültünk az asztal körül, ott gyalogolt a verandán és ontotta magából, ami izgatta. Ilyenkor be is ment a dolgozószobájába, elővette az odaillo jegyzetét és annak segítségével, szó szerint reprodukálta a párbeszédet. Volt, hogy a hideg rázott bennünket, volt, hogy a nevetés.

A valóságot írta. Az emberek valóságos életét, gondolatait, szavait. Egyetlen eszköze a szó volt. A kincseshányája. Méhetetlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasználta, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az élőbeszédet leste. Végig az országon, a szótalan pásztortól a fecsegő politikusig, mindenki gondolatát kihámozta a szavaiból. És gyönyörködött a természetes nyelvújítók, a gyermekek furcsa szavaiban is. Roppant tetszett neki egy szó, amit mi, kisgyermekek, itt a leányfalusi kertben találtunk ki, a hintán. „Madárni” — mondtuk, s repültünk fel az almafa lombjág.

Már diákkorában érdekelték azok az emberek, akik a magyar nyelvvel foglalkoznak. Haláláig átnézte a Magyar Nyelvőr minden számát. A háború alatt megvette a Magyar Nyelvőr minden addig megjelent kötetét. Itt vannak most is a könyvei közt, hosszú sorban. Tele vannak aláhúzásokkal, jegyzetekkel. Bizony végigbongészte valamennyit.

De a legfurcsább emlék! A kötetek belső borítéklapjain és előzékén a mi gyermekkori írásunk. Gyöngyi húgomé s az enyim. Tíz, tizenkét évesek lehettünk, az írás után ítélve — s az emlék szerint is. Egy nyári vakáción élénk tette a köteteket s abból nekünk szép türelmesen, laponként haladva, ki kellett írunk a helyneveket és a lapszámot. Pl.: 1873, II. kötet:

Székelvények 39, 259, 383, 470,

Szegediek 40, 43, 85, 91, 368, 377, 463,

Hetésvidékiek 44, 515,

Helynevek 45—48, 135—142, 186—187, 237—238, 280—284, 331—333, 381—383,
428—430, 520—526, 564—566.

És így tovább, őrségiek, veszprémiek, balatonmellékiek, debreceniek sűrűn, végig, két lapon.

Kettős haszon, a gyermek olvas, ír, dolgozik — számára pedig kipróbáltuk a nyelvjárások forrásmunkáit.

Kerestem, *hogy* vette hasznát. Olvasgatva ezeket a fonetikusán leírt párbeszédet, első érzésem az, hogy ő soha nem írt ilyen fárasztó pontos-sággal semmiféle tájszót. Csak jelezte egy-egy furcsa hanggal, fordulattal, s feltámadt a vidék hangulata, jellemző beszéde. Szilády Áron cikkében, mely ebben az évfolyamban jelent meg s a nevekről szól, egyszerűen azt van, hogy 1221-ben valami oklevélben előfordul ez a név: Nepleguen, ami alighanem Néplegény, vagy még inkább Széplegényt rejt. Vajjon itt tanulta a Széplegény komám nevét az Uri muri számára? De akkor két évtizedig takargatta előbb az emlékezetében!

Amikor a Rózsa Sándor-regényeit írta — élete utolsó két esztendejében —, valóságos szótárt csináltatott a szegedi özséhez egy szegedi egyetemi tanár barátjával. Ez a tanár, maga is parasztfiú, Ágri ágyó unoka-öccse, a szegedi kufáé, aki Rózsa Sándor szomszédasszonyának kislánya volt valaha s Rózsa Sándor jószágából élt hat testvérével, özvegy anyjával együtt, amint apámnak könnyes szívvel elmondotta. Ez a tanár átkorrigálta apám regényét, szegedi szómmal.

És a történelmi nyelv éppen olyan fontos volt számára, mint a történelmi igazság. Egész fiatalon kezdett a multba nézni. A könyvtár drága kincs volt neki. Mikor az Erdély kötetét írta, maga is szerzett magának egy pár száz történelmi könyvet. Ezeket bekölttette barna vászonba és végig-olvasta. A 17. század minden megszerezhető okiratát felszívta, feldolgozta magában. Megtanulta a régi levelekből a régi élőbeszédet. Könyveiben aláhúzogatta a szép fordulatokat, kifejezésmódokat. Ez az aláhúzás is csak az ő memorizáló módszerét jelenti: ha a ceruzájával hozzáért, már az övé lett.

Folyékonyan olvasott minden magyar írást (latint, németet, franciát — egy kicsit görögöt, olaszt és angolt is). A betűk mögött kereste az élőbeszédet. A Halottibeszédre végtelen büszke volt, különösen, mert úgy mondta, ami torz van benne, azért van, mert egy tót pap írta le. A Nyelv-emléktár kódexéből tényérnyi vastag könyvet költetett bőrbbe s egész életében folyton olvasgatta. Minket is megtanított már kisgyermek korunkban a régi írás olvasására. Tízéves korunkban folyékonyabban olvastuk, mint ma. De most hozzáfogtunk Gyöngyivel a Nádor-kódex szögletesbetűs Legendáriumához és nem tudtuk volna negyedóra mulva oly simán olvasni, ha valaha nem tanít meg rá apánk. *Hogy* kesereg a szép Natália, Adorján mártírtjelőlt mérges felesége, mikor azt véli, férje megszökött a mártíromság elől, i. e. 280-ban, illetőleg Magyarországon 1508-ban:

„Ó énnékem boldogtalannak és nyavalyásnak, mit tegyek, ki szerződtetem e gonosznebelihez, nem lön engedve nékem, hogy egy óráig való időben hivatthattam volna mártir feleségének, de inkább mondhatom hite-szegett feleséginek!”

Mekkorát nevetett, ha ilyen jó, teliszájú, vaskos kifejezést sillabizáltunk ki a furcsa szentek történetében! Most is a régi nevetés, az ő nevetése csiklandozott körülöttünk. Ha ő egy ilyenféle mondatot lelt, azt úgy fel tudta használni, hogy akár dráma lett belőle. Semmiben nem tudott úgy gyönyörködni, mint az őszinte szóban és indulatban. Évekig készült Mátyás királyról regényt írni. De nem talált egyetlen magyar sort sem, mely tőle származnék. Talált latint, lengyelt, olaszt, németet, de semmi bizonyítéka nem volt rá, hogy Mátyás király magyarul írt, tehát tudott volna. Akkor hogy induljon el? Bezzeg Bethlen Gábor mesélt aztán neki!

Valamikor olvasott ő regényeket is. De életének utolsó negyedében legfeljebb akkor, ha egy fiatal íróárs érdekelte, vagy segítségét kérte. Az átfogalmazatlan tények érdekelték. Még mindig bejárt a Nemzeti Múzeum könyvtárába, itthon is volt olvasnivalója. Lányfalun duplaszéles dívánon aludt, annak a falfelőli része teli volt könyvekkel. Történelem, monográfiák, etnográfia Rózsa Sándor korából és koráról, Ady Endre versei, a Károlyi-biblia, a Kelet Népe — melyet az utolsó években szerkesztett — példányai, fiatal írók kézíratai, a falukutatók dokumentum-könyvei, folyóiratok, napilapok, könyvek, könyvek garmadával.

Agyvérzés érte, már nem tudott szólni, egyik oldala megbénult. Tudta, hogy meghal. És erős kezével végigrakta a testét könyvekkel, szent szókkal, melyek életét beborították.

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS A MAGYAR NYELVŐR

Írta: Dénes Szilárd

Móricz Zsigmond, négy évtizedre terjedő pályája során több ízben is eleven kapcsolatba került a Nyelvőrrel. Első alkalmat adta erre a Nyelv-történeti Szótár ügyében, századunk első éveiben fellángolt izgalmas irodalmi harc. Ugyanekkor indult meg Az Ujság c. napilap is. Az akkori irodalmi élet vezető egyéniségei mellett (Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Kóbor Tamás) többek közt egy ismeretlen ifjú: Móricz Zsigmond is dolgozótársa lett ennek a hírlapnak. Napi híreken kívül irodalmi cikkeket, könyvismertetéseket írt, a vasárnapi gyermekmellékletbe pedig állatmeséket. Néhány héttel a lap megindulása után, 1904. január 31-én a Könyvház rovatban Móricz Zs. aláírással, egy másfélhasábnyi cikkel találkozunk. Ballagi Aladárnak akkoriban megjelent Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár c. terjedelmes művét ismerteti. A 25. életévében lévő író ifjonti hévvel, öntudatos biztonsággal szól hozzá ehhez a nagyjelentőségű, nyelvtudományi járatosságot kívánó, sok irányú kérdéshez. Móricz Zsigmond mintegy 40 évvel ezelőtt velem, kisujszállási diáktársával közölte, hogy annak idején cikkének megírása előtt magától Ballagi Aladártól kapta a NySz-ra vonatkozó adatokat. Ez magyarázza, hogy Ballagi könyvének minden állítását a legnagyobb bízalommal fogadja, s egyetlen ízben sem gondol rá, hogy egy-egy adat, közlés valódiságának a NySzbán maga is utánajárhatna. Ilymódon aztán nem kell meglepődnünk, ha Móricz cikkében ilyen kijelentések követik egymást: 1898-ban ... Ballagi Aladár felolvasásokat tartott az Akadémiában, s bebizonyította, hogy az egész szótár értéktelen, lelkiismeretlen szóhalmaz ... A könyv első részében bemutatja [a szerző] a „Vexierspiel“-t, a Szótár rendszerét, mely zila s következtetlen a használhatatlanságig. A NySz szerkesztői bele se néztek se Szenczi Molnár, se Páriz-Pápai műveibe, hanem átvették a Kresznerics adatait összes hibáival, és hivatkoztak nem reá, hanem egyszerűen az

eredeti helyre, amit sose láttak... A legjáratlanabb olvasónak is módjában van bepillantani a titokzatos és félelmetes műhelybe, ahol ezek a 'monumentális munkák' készülnek, s ahol a forgácsokkal kisépérték Tinódi Sebestyénnek, Szenczi Molnár Albertnek, Pázmány Péternek s annyi másnak a nyelvkincsét a NySzból...

Azt olvassuk Móricz cikkében, hogy a NySzt „1891-ben [helyesen 1892-ben] Szily Kálmán, az Akadémia főtítkára, a Budapesti Szemlében megbirálta, s kimondta róla az ítéletet, hogy felületes munka, a feldolgozott könyvekben levő szónak őt hatodrészét kihagyták.” Nos ez a bíráló a következő kijelentéseket tartalmazza: „En minden alkalommal, ahol csak szerét tehettem, kimondottam, s most csak ismétlem, hogy ily becses és a magyar nyelvtudomány továbbfejlődésére ily nagy fontosságú gyűjteményes munka még nem jelent meg irodalmunkban, mint ez. Az ily kiváló becsű munka megköveteli a beható ismertetést, és el is bírja a szigorú kritikát. Az én bírálatomnak csak egy célja volt: figyelmeztetni akartam a magyar nyelv művelőit, hogy ez irányban is mennyi tennivalónk van még s hogy mily helytelen dolog lenne a hézagok kitöltését, a szükséges pótlásokat a jövő nemzedékre bízni: Nézetem szerint a java munka csak most indulhat meg igazán. A NySz megtörte az utat s lényegesen megkönnyítette a további gyűjtést. És most már másfajta gyűjtők is állának az Akadémia rendelkezésére, mint 20 évvel ezelőtt. Azóta az egyetem és a Nyr egy oly derék fiatal nyelvészcsapatot nevelt föl és képezett ki, mely már tudná is, hogy mit és hogyan kell kijegyezni s lelkesedéssel is fogna a munkához.” (Bp. Szemle 1892. okt. 125—6. 1.) Ehhez a megjegyzéshez azt is hozzá lehet fűzni, hogy az egyetemen és a Nyr körében nevelkedett „fiatal nyelvészcsapat” úgyszólván teljesen Simonyi Zsigmondnak szakszerű, lelkes vezetésével, útmutatásával kapta képesítését.) A Ballagi Aladár tájékoztatása alapján felsorakoztatott hibák részletezése közben írja Móricz: „De hát a sok kihagyott összó: turul, bán, csákány, híd, leventa, farkas, tolvaj, unoka, villám, ... stb. ezrekig.” Pedig ha Móricz a NySzt előveszi, például a *csákány*-ra nézve megállapíthatja, hogy a szómutatóból hiányzik ugyan, a szótári anyagban azonban a *csak* szó után, tehát a maga helyén, megtaláljuk nem csupán magát az alapszót, hanem még a következő összetételeket és származékokat is: *bányászcákány, csákányos, csákányosan, csákányoz, megcsákányoz*. Magára a *csákányra* 11 adatot közölnek a szerkesztők. Ugyancsak a maga helyén találjuk a hiányzóknak jelzett *leventa* főnevet is. Kresznerics szótárából, Zrinyitől s Thaly Kálmán Vitézi Enekeiből olvashatunk rávonatköző adatokat. Az ugyancsak hiányzóknak mondott *farkasra* háromnegyed hasábon sorolja fel adatait a szótár.

A vitairodalomból megállapíthatjuk egyébként, hogy — hiányzóknak jelczve — itt nagyrészt olyan szavakat sorol fel Móricz, amelyek Ballagi állítása szerint korábbi emlékekben is előfordulnak, mint amelyekből a NySz közli. Így tehát Móricz Ballagi szavait egyes esetekben félreértette, és cikkében több alaptalan vád még súlyosabban hangzik, mint Ballaginál.

A félrevezetett s tájékozatlan Móricz Zs. védelmére meg kell említenünk, hogy Ballagi támadó hádjáratában már neki is feltűnt egy visszás mozzanat. Azt írja ugyanis újságcikkében: „Az elvi igazság lelkesítésén kívül bizonyára személyes érzelmek is közreműködtek, hogy valaki ilyen óriási munkára vállalkozzék, Szarvas és Simonyi valamikor minősített ellenfelci voltak Ballagi Mórnak, ki helyett fia veszt elgételt az ellenségén.” Továbbat pedig „az lett volna a célszerű eljárás, ha Ballagi Aladár már most készít egy pótszótárt, amely elérje azt a célt, amit óriási munkássága megérdemelt. Azért pompásan el lehetett volna benne helyezni sokszor nem eléggé tudományos hangú, de mindíg kegyetlenül személyes ízű támadásait.”

Az Újság több cikkéből megállapíthatjuk, hogy Móricz könyvismertetésének felfogása a szerkesztőség körében sem talált egyhangú helyeslésre. Látnivaló ez az ugyanaznap i Rovás legelső és igen tárgyilagos közlemé-

nyéből. Érdekes módon tompítja ez az elfogult írásnak kielezett hangját a részrehajló állásfoglalását. A Rovás írója Grammatici certant címen ekképen nyilatkozik: A nyelvtudósok veszekszenek. Csak tessék! Az a hivatásuk. Veszekedésük tárgya a legérdemesebb dolog a világon: a magyar nyelv. Casus belli ezúttal a Nyelvtörténeti Szótár. Csinálták nyelvész akadémikusok, kiadta az Akadémia. Kéményen lebírálja egy történész akadémikus. S a lesújtó bírálatot kiadja — ugyancsak az Akadémia. Helyes! Az Akadémia a tudomány parlamentje, melyben nem paktálni és klikkeznit kell, hanem kulturális közöklökért harcolni. Természetesen, a tudomány becsületes fegyverével. Ha ezek még oiy élesek is, nem esik tőlük kár sem emberben, sem lóban. Annak a szótárnak sem árt, ha hibái és hiányai kijutódnak. Sőt használ. Annál jobb lesz a javított és bővített kiadás. A veszekedő tudósoktól egy-egy kis személyeskedés a harc hevében nem nagy bűn. Ők is emberek. Illetéktelen nem tudósnak kívülről belebődölni épp a személyeskedésbe: otrombaság. Ha pedig a mostani harci kavardás voltaképpen csak a nyelvújítók kegyeletes megbecsülőinek fellázadása az elhatalmasodott ortológusok ellen: akkor már éppen tisztesség adassék mindkét küzdő félnek. Mert a magyar nyelv felséges kertjében a neológia termelt, az ortológia pedig — gyomlált. Ez utóbbi munka sem megvetendő. Bár igaz: gyomlálás közben megesik, hogy virág is szakad ki a dudvával.

Ennek a Rovásnak szerzőjét ma már nem állapíthatjuk meg. Az Újságnak 1904. január 1-én megjelent számában ugyanis az egyik (Senex címre küldött) szerkesztői üzenetben ezeket olvassuk: A dolog úgy áll, hogy a Rovást nem egyazon toll írja. Felelős szerkesztőnkön [Gajári Odönön] kívül eddig Herczeg Ferenc, Kenedi Géza, Kóbor Tamás, Kozma Andor és Mikszáth Kálmán írta. Olykor ketten-hárman is hegyeznek, köszörlnek vagy gömbölyíteneek egyet-egyet. Ezt így is kívánjuk folytatni, mivel már meglehetősen össze vagyunk tanulva.

Egy hónappal később, 1904. március 2-án az izgalmaikkal telt tudományos kérdéshez tartalmas hozzászólást közöl Az Újság Szilasi Móricztól,¹ a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi professzorától. Jellemző módon vezeti be a szerkesztőség Szilasi megfontolt, higgadt s komoly tudóra valló tanulmányát: Tudományos életünknek e nagyfontosságú s általános érdekű vita-kérdésébe érdemileg magunk nem szóltunk bele, csupán tárgyilagos harctéri tudósításokat adtunk a szaknyelvészek közt vívott ütközetekről. Ma Szilasi Móric egyetemi tanár s a M. T. Akadémia tagja újságunkat tiszteli meg egy szakszerű tanulmánnyal, mely a kérdést Ballagi Aladár általunk már régebben ismertetett támadó munkájának bírálata útján kívánja tisztázni. A magyar nyelvtudomány egyik legismertebb művelőjének szívesen adunk teret véleménye elmondására, a nélkül, hogy ezzel semleges-ségünköl kilépneünk. Hasonló mértékben illetékes és hivatott tollból természetesen a Szilasiéval ellenkező véleményt is készek vagyunk kiadni. Álláspontunknak e világos megjelölése után átadjuk a szót Szilasinak.

Említsük még meg, hogy Móricz Zsigmond, a NySzlól szóló cikkének megjelenése után, Kozma Andor kívánságára felkereste Simonyi Zsigmondot, hogy a másik oldal felfogásának ismeretével tiszta képet alkothasson a felmerült vitában. A fiatal író látogatásakor bizonyára meglepetve tapasztalta, hogy aki a Nyelvörben azt az elszánt, kemény harcot vívja, természeténél fogva szelídelekkü, halkszavú, puritán tudós. Igazát nem dühölgő szavakkal vitatja, hanem biztos tudásának gazdag tárházából meríti meggyőző érveit. Minthogy pedig a személyeskedő támadásokba az anyagi szempontot is bevitték, Simonyi, a Nyr könyvvezetése alapján Móriczt a folyóirattal kapcsolatos pénzügyekről is tájékoztatta. (L. erről Simonyi: Tudományos erkölcs c. cikkekcskáját. Nyr 33:235.) Részvevően állapította meg Móricz

¹ A tanulmány megjelent a NyF. 15. számában is, a NySzlól szóló munkában.

későbbi beszélgetésünk folyamán, milyen szomorúan kis összegből kellett a folyóiratot szerkesztőjének fenntartani. Amikor hét-nyolc évvel a fentiek megtörténte után Móricz ezeket velem közölte, meghatódott hangon adott kifejezést Simonyi írást érzett nagyrabecsülésének.

Simonyinak és Móricznak erről a kapcsolatáról 1911-ig mitsem hallottam. 1910 őszén egy alkalommal, Simonyinál való látogatásomkor, szóba került Móricz Zsigmond neve. Büszkén említettem, hogy ezzel a kiváló ifjú íróval ugyanegy iskolában tanultam, Kisújszálláson. (Móricz nálam két évfolyammal felsőbb osztályba járt.) Szavaim hallatára Simonyinak felcsillant tekintete, s megjegyezte: Akkor írhatna stílusáról a Nyrbe. Móricznak akkor még mindössze hat-hét műve állott rendelkezésemre, közte azonban a Hét krajcár és a Sárarany, s így elegendő anyagom volt nyelvi sajátosságainak vizsgálatára, ebbeli értékének megállapítására. Cikkem a Nyr 40. évfolyamában (254–259. l.) jelent meg. Móricz stílusának több erőssége mellett már itt is volt alkalmam többek közt arra is rámutatni, hogy a párbeszédekben szereplők szavának különös nyomatéka van. Nemcsak erő, határozottság hangzik belőle, hanem egyszersmind a felsőtiszi ember beszédének eredeti ritmusa, dallamos zenéje is fülünkbe cseng. (Ennek a sajátásának a Hét krajcárban való jelentkezéséről l. Nyr 73 : 43.)

A Móricz Zsigmond stílusáról szóló cikk közreadása eleven világot vet Simonyi tárgyilagosságára, pártatlanságára. A későbbiek során rámutatok, hogy még két ízben volt alkalmam a Nyrben Móricz stílusával foglalkozni, de Simonyi sohasem említette a NySz ellen Az Újságban megjelent támadó cikket. Annál inkább meghatotta Móriczt a Nyrnek irányában való magatartása. Cikkemnek hozzáfűtése után az alábbi szövegű levelet kaptam tőle: Bp. 1911 okt. 16. Kedves barátom, megkaptam persze a hagyományait s feleségestől nagyon sajnáltuk, hogy Magát is meg nem kaphattuk. No de tán pótolható. Jöjjön el csütörtökön délután, de korán. Ha akkor nem jöhet, azontúl bármelyik nap délután 4-ig, addig biztosan íthón vagyunk. Most pedig fogadj, — nem köszönetemet, hanem bámulomat és gratulációt a dolgozatáért. Kezdek bízni a tudományban. Ha így el lehet találni az igazat annak, aki valakiről ír: akkor nem bolondság az írás. Alig-alig van tekintélyes munkájában valami passzus, amivel nem értenék egyet. Azt nem kell külön mondanom, hogy pláne azokért az emberi dolgokért, amelyek a tudomány határán túl vannak s az érzelmek körébe vágnak: érzelmileg vagyok hálás. Nagy dolog a szeretet, amit Maga rávesztegetett az írásán túl — a megfottra. Viszontagságosan köszönti és várja híve Móricz Zs. Erre következő legközelebbi találkozásunk alkalmával tudtam meg Móricztól, hogyan került Simonyival a NySz révén már régebben személyes ismeretségbe.

Móricz Zs. stílusáról szóló említett cikkem alá Simonyi a következő megjegyzést tette a Nyrben: Mialatt e cikk sajtó alatt volt, megjelent egy tartalmas füzet Elek Ilonától ilyen címmel: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve (Rákossziget Boros-nyomda). A szerk. Nem mindennapi megtiszteltetést jelentett Elek Ilonának ez a füzele a 32 éves író számára. Szerzőjének doktori értekezése volt. Ismertetést írtam róla a Nyrben (41 : 374) s ezen a révén Móricz Zsigmondnak is kezébe került a könyvecske. Bőséges jegyzeteket írt belé, s ebben az alakjában visszajuttatta Simonyihoz. (A jegyzeteket később Prohászka János, Móricz Zsigmond népnyelvi megjegyzései címen, a Nyrben közzétette, 55 : 61.) Móricz Zsigmond kézírásos jegyzetei nagyrésztben műveiben előforduló tájszavak jelentése s magyarázata. Van azonban közöttük egy nyelvtudományi jelentőségű is, amely egy tervbevett, de tudunkkal megvalósítatlanul maradt irodalmi tervéről ad számat s ekképen hangzik. „A Sári bfró legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi nyírserg fonétikus pontosságú kiejtését.”

Móricznak és a Nyrnek következő találkozására az 1914-ik évben került alkalmom. Ekkor történt ugyanis, hogy Csokonairól szóló darabját a Nemzeti

Színházhoz benyújtotta. Az akkori igazgató (Tóth Imre) azonban nem fogadta el előadásra. Úgy hírlett, hogy a visszautasítás egyik oka a darabnak régies (archaizáló) stílusa volt, s ezért az ebben a kérdésben támadt irodalmi pörhöz a Nyr is hozzászólt. (L. e sorok írójának A Nemzeti Színház és a magyar nyelv c. cikkét, 43:28.) Az író visszautasított darabjából a Nyugatnak 1913. évi november 16-i számában közzétette ugyanis azt a három jelenetet, amelyet az igazgatói ítélet a legerősebben sujtott. A megjelölt részeket alapján írott Nyrbeli cikk hangsúlyozza, hogy Móricz nem elavult nyelvi alakok használatával, sem pedig divatjukmult szólások alkalmazásával igyekszik régies hatásra, hanem írásának fordulatokkal, szórendi elhelyezésekkel tud régies szint adni.

Élete során még egy jelentős érintkezése volt az írónak a Nyrral. A Nyr engedélyének megvonása után Balassa József 1941-ben megírta s kiadta a Magyar Nyelvőr története c. művét. Ennek alkalmából Móricz Zsigmond félhivonként megjelenő folyóiratának, a Kelet Népeknek 1941. évi zárószámába cikket írt A nyelv küzd az életért címen. Szól itt az író az ortológia és a neológia harcáról, a népnyelvről, a hivatalos nyelvnek a népnyelvre való hatásáról, a nyelvújítás szükségességéről, a táj- és az ómagyar nyelvről. Balassa József füzetéről megállapítja, hogy szerzője igen szerényen mondja el a Nyr történetét. „Sok gondolatot ébreszt a vékonyka könyv. Dióhéjban nagy fát érő mag tud kibújni. Ezt jelenti az, hogy 'dióhéjban elfér'. (A bibliában a mustármagnak van ugyanilyen szerepe.) Ez is dióhéj.” Érdekes személyi adatot tartalmaz cikkének egyik mondata: „oly szerencsés vagyok, mondja, hogy van egy teljes Nyelvőröm és ha pihenni akarok, ezt olvasgatom legtöbbit”.

A Nyr barátai és kései folytatói mindenesetre hálások a nagy író emlékének, amiért pihenő óráin folyóiratunk kötetiben is igyekezett szórakozást találni. Számtalan írásából azonban arról is meggyőződhetünk, hogy a nyelv kérdései mindenkor komolyan érdekelték, s jól tudta, hogy művészi céljainak elérését nyelvi eszközök is hathatósan elősegítik.¹

MÓRICZ ZSIGMOND NYELVJÁRÁSTANULMÁNYA

Móricz Zsigmond kora ifjúságában a Kisfaludy-Társaság megbízásából szülőföldjén (Szatmár megyében) néprajzi tanulmányokkal, népköltési gyűjtéssel is foglalkozott. A nép körében tett útjai írói tehetségének fejlődésére rendkívül nagy hatással voltak. Alkalma nyílt a falusi élet mélyre tekintő tanulmányozására, s fűrkészhetette egyszersmind a bonyolult cselekvések rejtett rugóit. Sok írásában beszél gyűjtögető útról. Elbeszéléseiben megemlíti, hogy ily alkalommal történt vagy hallott eseményt fog előadni. Ilyen útjain a népnyelvnek tanulmányozása is önként kínálkozott számára.

Hírlapíróskodása idején segédszerkesztője lett a Magyarország Vármegyei és Városai című vállalatnak. Ebben az időben került sor a szatmár-vármegyei kötet kiadására. Móricz Zsigmond írta belé a Szatmár vármegye népe és Nagybánya c. fejezeteket. Az előbbiben a szatmár-megyei nyelvjárás ismertetésével is foglalkozik. A nép nyelvének tanulmányozásában otthonos író rátermettséggel, de e mellett megfelelő szaktanulmány alapján végezte ezt a feladatot. Talán nem lesz felesleges, ha Móricz Zsigmondnak bennünket közelebbről érdeklő írását megjelenése után négy évtizeddel a nyelvtudomány számára hozzáférhetővé tesszük az alábbiakban.

*

Szatmár vármegye magyar területét legfeljebb két részre osztja természetes választóvonal, a Szamos. S ezt a két részt valóban nyelvjárási tekintetben is különbözőnek látjuk. Akadálytalanul repül a szó a sík vidé-

¹ Cikkem anyagának összegyűjtésekor Kozocsa Sándor értékes adattal s útbaigazításokkal volt segítségemre. Fogadjon ezen az úton is köszönetemet.

ken, nincs lekötve a nép egy-egy áthághatatlan, bérckoszorúval elzárt völgybe, hogy ott hűen megmaradjon szegénységében és ősi szokásaiban. sőt önállóan fejlessze azokat. A nép itt könnyen mozog, könnyen érintkezik s könnyen megszólja egyik falu a másikat, ha valami különösséget vesznek észre egymás beszédjében vagy szokásaiban. Röpködnek az egész vidéken a gúnysos megjegyzések, hogy a becsi lányok ruhára költik a vagyont, hogy a milotaiak maradi szokásaitól el nem térnek s a csécseiek ma sem fognak lóba, csak ökörrrel dolgoznak: „*Csálé Csécse, hű Milota, bolond Becs*“, foglalja össze a szólásmondás a három falu jellemzését.

A szatmármezei nép nyelve a tiszai nyelvjáráshoz tartozik. Legtiszább a Szamos mentén. A szamosparti sűrűn lakott kis falvakban az országnak talán legtisztábban beszélő népe lakik. Nincsenek diftongusok, kettős magánhangzók, melyek a Dunántúlt, főleg Göcsej nyelvét oly különössé teszik. Nem harapják el vagy olvasztják le a mássalhangzókat, tisztán ejtik ki a ragokat, még mondatszerkezet tekintetében is síma és egyenletes a nyelv. Ha a hangtani tisztasággal akarjuk leírni a beszédet, meg vagyunk akadva, mert alig látszik meg a szövegen, hogy nem tiszta irodalmi a kiejtés. Természetesen megvan azért a beszédnek a maga hangtani színe, azonban a fonetika mai állása mellett, ezeket a gyöngye árnyalatokat nem lehet lerögzíteni s kifejezni, legfeljebb a fonográf örökíti meg azokat a meglehetősen kicsiny, de mégis állandó és jellemző hangszíneket, amelyek a szatmári ember beszédét más vidékek lakosai előtt rögtön felismerhetővé teszik. Hadd álljon itt e nyelvjárás jellemzésére egy, lehetőleg fonetikailag leírt meserészlet:

Mikor Krisztus urunk a földön járt szem Péterrel, mentek, mendegéltek, eceer nyári időbe éppen aratáskor. Nagy meleg vót, hát amint mentek, szem Péter nagyon mekszomjazott. Egy nagy csapat arató éppen az út mellett arattak, assz mongya szem Péter: — Jaj uram, be szomjas vagyok, mekhalok szomjan, úgy ihatnám; én megyek, kérek attól az aratóktól egy ital vizet. — Jaj Péter, assz mongya Krisztus urunk, ne menj oda, az egy nagy gazdának aratójai, azok nem fognak vizet adni. — Jaj uram, de nagyon szomjas vagyok, ha nem adnak, nem ütök fejbe. És elment, kért egy ital vizet. Aszt felelték: — Bizony nem adunk mi, mert az ivókút nagyon messzi van arra elfele és már buza kevés van aratni-való előttünk és déllére az ivókúthoz közel fognak menni aratni, hát már nem adhatjuk a vizet. Péter visszafele ment, aszt felelte Krisztus urunk: — No ugyi Péter, megmondtam, hogy ne kérjél vizet, mert azok nem fognak adni. Haladtak tovább szomjason. Megént találtak az út mellett két aratót, egy ember feleségestől (!) aratott. De akkor állottak bele egy darab földbe aratni csak. — Jaj uram, assz mongya Péter megént, nagyon szomjas vagyok, és mekpróbálom ettől a szegény embertől. És elment, kért egy ital vizet. Az asszony mingyá lelőkte a sallót, felkapta a korsót, kiöntötte és elszaladt, hogy friss vizet vigyen Péternek. És vitt friss vizet; ivott Péter. Visszamenvén Péter, így felelvén: — Jaj uram, áld meg ezt a szegény embert, ezek kevesen vannak, szegények és mégis nem sajnált elszaladni friss vizért, félbe hagyta a munkát. Mire Krisztus urunk aszt felelte: — Meg van a mán Péter. Megént szólott Péter: — Jaj uram verd meg aszt a nagy gazdát, mert sajnált egy ital vizet. — Az is meg van mán, Péter. A nagy gazdát mekverte azzal, hogy kevés buza vót előttök, sokan vótlak, déllére le akarták aratni, hogy az ivókúthoz közelebb menjenek déllel, de egész nap aratnak, még sem fogyott le a búza, se nem haladtak semmire. Mindig dógóztak, még sem értek semmire. A szegény embert pedig megáldotta azzal, hogy ők kettőcskén arattak, de mikor egy markot vágott, hat is vót júlve, mikor egy kévét kötött, hat is vót kötvé. Csakhogy mikor észrevették magukat, a zegész nagy darab föld is vót aratva, még este se vót. (Kassó)

A Szamostól délre, a Nyírség felé s Bihar felé mind erősebbé lesz az í-ző kiejtés s ezzel a szabolcsi nyelvjárás többi sajátága.

Ílt eceer egy gazdag városba egy pár cigány. Nagyon bódognak íltek, csak avvót a bajuk, hogy gyerékek rohase vót. Mindig kirtik a zistent, hogy adna nékiek ety fiú gyereket, olyan szip nevet adnának neki, hogy a világon párja sem lenne. Örek korjokon az Isten meksajnálkozott rajtok, is született az öreg asszonynak ety fiú gyereke. Mekkeresztelték Bársonnak. A kis Bárson nőtt idő után felfelé; mikor tíz ívett elírt, míg annyit se tudott, hogy vegye a kanalat a szájába, ojan kényin nevelte az öreg cigányszon, ú egybire nem gondolt, csak az eviare, alvása. (Domahida)

Viszont éjszakra, a tiszaháti jellemző lapos *é* hang uralkodik. Minél közelebb megyünk a Tiszához, annál jobban. Ez az *é* hang valószínűleg a palóc *ié*-ből lett; mutatja, hogy a legerősebben *ész* falukban gyakran mondják ugyanazt a szót, kivált az öregebbek, *ié*-nek, de ebben a diftongusban: is *é* a hang második fele.

Öt má a lú, fiam? — Öt is, ihutt is. — Erigy hát, fogg be, menek szíéna hordani. — Hónap is hordhatnánk. — Hónap zabarrtni menünk. — Kivee? — Nyiri kománvaa, meg Balla sógorvaa. — Hát hun a niégyellő? — A csőrfiába. — Hát a kőes? — A kossokasba. — Hat iéde kisítte má a kenyért? — Most a szeml helyen szedi kifele. — Aggyon hát egy kis lepényt! — Ott van la, egyé. — Né te má, élél amoda gyön keresztapám, meg a Zsófi, neki is aggyéki... (Milota)

Szereti az összevonásokat: üttem (ütöttem), süttem, köttem, stb., ossó (orsó), kossó, bossó, stb., kerre (kertbe). Legfeltűnőbb ez a beszédmód, különösen az *é* hang szempontjából, Milótán és Csécsen, aztán Tiszabecsen, Kóródon, Csekében; de megvan az egész Felső-Szatzmárban. A fiatalabbak az *é*-t nem igen mondják, csak *é*-nek, sőt a legifjabbak az iskola befolyása alatt e helyett a tiszta *é*-t kezdik megszokni. A szatzmári nép a nyelvben is erősen hajlandó, legalább külsőségekben, arra a fejlődésre, amit a ruhában tettek, a modern csinoság elsajátítására. A Tiszától délre eső területen, a Paládokon, a Túrhatón, Erdőhatón, mindenütt megvan az *é*-zés, de valamivel szelidebb formában, mint a tiszahátiaknál. Inkább egy-egy szórendi vagy szójejtési más sajátság teszi feltűnővé egyik-másik község beszédét a szomszéd faluk előtt. Így a Paládokon mindig a *komaékhoz* (!) mennek.

A vármegye északnyugati sarkában, a Szamos torkolatánál, van néhány faluból álló szeglet, ahol az egész vármegyétől elütő sajátos palócok nyelven beszélnek. Tulajdonképp Kisar e beszédmód középpontja, vagy talán utolsó menedékhelye. Valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy ez a csírája a szatzmármegyei nyelvjárásnak. — A hang színezése átmenet a palóctól a szatzmárihoz, a hangtan s a szók ejtése ugyanazokat a jellemvonásokat mutatja. Az *é* helyett nemcsak *é*-t, hanem *ié*-t használnak rendszeren: szíép, mindiég; mérgiébe, iéletiébe; tiészta. Szó végén és l előtt az *ü* helyett *ó*, *ó*-t ejtenek: belefolt, sirásároo; gyönyöröség; házáboo; eunyoltja = elnyújtja; körő = körül; loo = ló.

Az *l*-et rendszeren elhagyják az *a*, *e* után, míg a megye többi részében tisztán kimondják, vagy csak ritkán hagyják el, akkor is rendszeren pótló-nyújtás nélkül: belefúút = belefúlt; kirá, kiráné; ekell menni; tüzeet = tüzelt. Közös a többi nyelvjárással, hogy bizonyos szavakban hosszú *é* helyett rövid *e*-t mondanak; szekérkerék helyett szekerkerek; tehén helyett tehen; derekon kapta helyett derekon kapta; viszont *e* helyett tájszóállással néha *é*-t mondanak: körtefa helyett körtéfa, stb. Sok a tájszó: gacsi = kacsa; mereglye = sóvény; koró = karó; lipityánka = hosszúnyelű istálló-lapát; egyöd = rögtön; taja vagy tajbora = bolond; kézboka = kézcukló; szisz-kora = szikra; mórió = farsangos maskara; fityfelhódas = bolondos; fruszitos = furcsa; cábér = hanyag (cábér asszony = nem gondol a házzal, cábér liba = nem ül a tojásra); fitykora = bicska; nekem az sillom = semmi; a tengerit palolják, stb.

Legfőbb és legértékesebb sajátosága ennek a nyelvnek a rendkívül eredeti és izes kifejezőmód, ami már magasabb lelki munka, mint a tisztán nyelvkülsőségek. Ez a népnek igazi lelkét, szikrázó humorát, minden egyes mondatban valami eredeti, egyéni vagy általános izletességét tükrözi. Csupa kép, hasonlat, személyesítés s magasabb poétikai figurák rajzanak beszédjében. — Lehánta má magáru a frunét. (A tükör furnirja lepatogott.) — Ez a szilva mindig pityeg-potyog. Az a pulya csak azt lesi. Mind leette má a sok szilvát a fa aljáruu! Világ szájába is van ez a kert. — Majd én itt várogatom a ligeti garast. Jó is vóna. — Gub' alá sérítette. — Ne babrákojj má, mer meg öödös apád, csak a cénkávaa (malac) kénléggy. — Szép a szeretője? Szép hát; de ha az orra nem a

szeme közt vóna, szebb vóna. (Azt jelenti, hogy nem örül a kérdezősködésnek, hát elüti a további beszédet.) — Kié ez a málé? — Emberé. (A helyett, hogy az enyém. Mindig-teréfára áll a szája, még vásárba is). — Lelkem, Pestén úgy van, hogy: ülj le, fizess, állj fel, fizess. — Lelkem, Szekeresnének olyan okos lánya van, hogy vagy beszél, vagy hallgat. Roppant derék lánya.

Igy beszélnek ők közönségesen. Az okos, szellemes, találó megjegyzések, a rejtett gúny, tréfa, humor csak úgy bugyog a szatmári emberből. A legutolsó kondás vagy kofa is gazdagon meg van áldva ezzel a lelki tehetséggel.

*

Természetesen az író csak általános képet akart a nyelvjárásról adni. Gyakorlati érzékével jellemző szövegeket közöl a nép lelkivilágának megismeretetésére s gondolkodó készségének megvilágítására. Szövegei érdekes példákat mutatnak a gondolatok kapcsolódásának módjára s jellemző nyelvi használatok megvilágítására. Kár, hogy a krassói eredetű legenda alá nem jegyezte oda Móricz a közlő nevét és korát. A közlésben azt olvassuk ugyanis: „Visszamenvén Péter, így felelvén.” A templomjáró s bibliaismerő szatmári ember beszédében negyven-ötven évvel ezelőtt természetes volt az ilyen tudákos beszédmód. Annál inkább természetesnek lehetne ezt tekinteni, ha Móricz felvilágosítása alapján megnyugtatót kapnánk arra nézve, hogy valóban élemedett korbéli ember elbeszélését halljuk. Jellemzőnek tartjuk azt a megjegyzést, hogy a Paládokon (Kispaládon s Nagypaládon) mindig a *komaékhoz* (!) mennek. Móricz elbeszéléseiben is találunk rá példát, hogy a köznyelvi használatban egymásután következő két hosszú magánhangzó közül — bizonyára az egyhangúság elkerülése végett — az első megrövidül s csak a második marad hosszúnak. A Hét krajcár Márkus című elbeszéléséből is idézhetünk erre példát: ...aztat én felajálom az anyaszentegyháznak; hogy annak a kamatját nyugdíjnak fizessék a harangozónak; mer' a megérdemli annyi éktelen *tőrekedéseért*, sokféle *tűröm-szenvedemért*, az Üristen ő szent felségének harangok által való *dicséréseért*.

Sajnos, azonban ezek a nyelvi finomságok az új kiadások során, a nem elég gondos szedés hibájából, fokozatosan eltűnedeznek. Az idézett helyen, pl. a Móricz műveinek folyamatban levő összes kiadásában sem az eredeti szöveget olvashatjuk; figyelmen kívül hagyták Móricz hangjelölését, s ezért most már a kiemelt szavak írásmódja így változott: *tőrekedéseért, dicséréseért* (Összes Művek. Hét krajcár, 14. l.).

*

A népnyelvi hagyományok közlésmódjára vonatkozóan azt írja Móricz, hogy lehetőleg fonetikai pontosságra törekedett. Ezt azonban már csak azért sem érhetle el, mert erre a lehetőséget a monográfia célja nem adta meg. „Öreg korjokon az Isten meksajnálkozott rajtok, ís születeit az öreg asszonynak ety fiú gyereke”, — olvassuk az egyik meserészletben. Kétséggel kell fogadnunk az *í*s kötőszót. Jól tudjuk, a nép *és*-sel nem szokott kapcsolni. A tiszamenti nyelvjárásokban neki megfelelő kötőszók: meg, osztán, ótán, azut, oszt; s az ilyen egytagú szavak *é* hangzója különben sem igen változik *f*-re. A rövidre szabott nyelvjárastanulmány azonban mindenképp becses megfigyeléseket tartalmaz, de a hangjelölések nem megbízhatók.

A Szatmár vármegye népe című értekezés szerint gazdag eredményre jutott Móricznak népköltési gyűjtése is. Elmondja ugyanis, hogy több ezernyi népdalt sikerült feljegyeznie. A gyűjtemény darabjaiból végig lehet kísérni a szerelem érzését minden fokozatán, a sóvárgó vágyakozásól

a sok szenvedéssel, lelki viharral járó végkifejlesztés, olykor pedig bánatos, sőt megrendítő drámai elhamvasásig.

Móricz Zsigmond testvéröccsének, Móricz Miklósnak, a kiváló közgazdasági írónak és statisztikusnak szóbeli közlése szerint a Kisfaludy-Társaság a gyűjteményt annak idején hajlandó lett volna a Magyar Népköltési Gyűjtemény című vállalatában kiadni. Azt kívánták azonban, hogy Móricz Zsigmond gyűjtését a néprajzi tudomány követelményeinek megfelelően dolgozza fel. Az egyes népdaloknak változatait, eredetét is állapítsa meg s rokonait is szedje össze. Ez azonban Móricznak több évi munkát jelentett volna, olyan elfoglaltságot, amely hátráltatta volna más irodalmi céljaiban. Így aztán gyűjteménye máig is kiadatlan. Bizonyára fájlalta, hogy nagy lelkesedéssel végzett munkája eredményét nem tudta közrebocsátani. Ő maga, az idézett tanulmányában, így értékeli gyűjtését: „És Szatmár megye népének nagy dicsősége lesz az a kötet, mely e daloknak gyűjteményét adja, mert a legtisztább, legigazibb, legnemesebb magyar lélekre vetnek művészi világlítást.”

Úgy érezzük, a magyar irodalomtörténetnek, a néprajznak és nyelvtudománynak egyaránt fontos, sürgős kötelessége annak előmozdítása, hogy ez a — bizonynyal — értékes népköltési gyűjtemény napvilágot lásson. Móricz Zsigmond fáradozásának eredménye semmikép sem arra hivatott, hogy eldugottan, íróasztalfiókban pihenjen. Legelőbb is meg kell tehát állapítani, kinek őrzetében van a gyűjtemény.

D. S.

NÉPI ÍRÓK — NÉPNYELVÜNK FORRÁSAI

A nyelvtudománynak, kiváltképp a nyelvjárások tanulmányozásának haladását a népi írók is nagymértékben elősegíthetik. Mégpedig az olyanok, akik nem mesterkélten, nem a múlt századvégi népszínművek *teremtetté*s, sallangos nyelvén írnak, hanem az igazi népiátt szövegeiket meg a maga természetes, közvetlen nyelvén. Azokhoz az írókhoz, akik ebben a tekintetben is felelősséget éreznek művészetükkel szemben, nyugodt lélekkel fordulhatunk tanubizonyosságért, tájékoztatásért, adatért s kétes esetekben eligazításért. A nyelvtudomány ezért elismeréssel gondol a tanulmányok alapján dolgozó, felelősségük tudatában alkotó írókra, akik nem harmadkézből szerzik tudásukat, szedik adataikat, hanem a nép közt élve, a nép közé elegyedve, sorsával közösséget vállalva, saját tapasztalataik alapján írják meg elbeszéléseiket s regényeiket. Az ilyen írók nemcsak az események alakításában, előadásában ragaszkodnak a való élethez, hanem alkotásuk nyelvében is jó érzéssel igazodnak a néphez. A Nyr már eddig is igyekvéssel tárta olvasót elé azokat a nyelvi tanulságokat, nyelvi megfigyeléseket, amelyek levonására Móricz Zsigmondnak, Szabó Pálnak, Rideg Sándornak, Sásdi Sándornak s hozzájuk hasonlóknak írásai alkalmat adtak. Az első három író a tiszamenti, Sásdi Sándor pedig az ormánsági népnyelvre vonatkozóan szolgáltatott megbecsülhetetlen értékes adatokat. Mennyi kiaknázatlan kincset találunk például Móricz Zsigmondnak A boldog emberében. Csak egyetlen jelenetre hivatkozunk. Zamatos, kis történet keretében tájékoztat bennünket az író arról, hogy a csécei nyelv szokás szerint, mi a kender s mi a szősz. „Kérem, Lieb úr, e mán nem kender, e csak vót kender, E mán szősz.”

A Nyr 73 : 169. lapján olvashatjuk Szabó Pál Talpalatnyi föld című regényének ismertetését. A szerzőnek a népnyelv használata szempontjából való teljes megbízhatóságát mi is igazolhatjuk. Az ismertetés végén közölt érdekes tájszavak: *happaré, hērisz, szőszmőtöl, kajtat, felskeren, kucorog, csápol, nagyfel, bazsajog, komacsésze, iszkol, hummi, pergel* nemcsak az író vidékén, hanem a Nagykúnságban is járatos, mégpedig az író-használta értelemben. Rideg Sándor gazdag nyelvkincséből bizonyára eztán is bőségesen meríthetünk. Írásai alapján, az elmúlt idők gazdasági

cselédei nehéz életküzdelmének rajza mellett, nyelvük tanulmányozására is jó alkalmunk nyílik. Sásdi Sándor művei felé továbbra is érdeklődéssel tekinthetünk, márcsak azért is, mert az ő emberei a még nem eléggé ismert Ormánság nyelvén mondják el mozgalmas, változatos történeteiket. Lesz még alkalmunk rámutatni, hogy az ilyenmű nyelvi tanulmányok kölcsönös tanulsággal járnak az íróra s a nyelvészre egyaránt.

A mi ily irányú munkánk akkor jár igazi eredménnyel, ha ez a rovatunk változatos lesz, s lehetőleg minden nyelvjárás területéről tartalmaz ismertetéseket. A sikert érdeklődő olvasóink is elősegíthetik, ha felhívják figyelmünket oly írókra, akik országosan ugyan nem eléggé ismertek, de véleményük szerint vidékük nyelvét, tájszólását írásukban hűségesen s természetesen, mesterkéletlenül tüntetik fel. S még ennél is fontosabb az íróknál előforduló tájszók, szólások, közmondások megfigyelése, s annak megállapítása, hogy hol, milyen jelentésben használják, s hogy ejtik ki.

Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor. Athenaeum.

Móricz Zsigmond születésének hetvenedik évfordulóját az Athenaeum könyvkiadóvállalat azzal ünnepelte, hogy könyynapi kiadványként, új kiadásban megjelentette az írónak élete legvégén írott nagy regényét, a Rózsa Sándort. A mű stílusának s nyelvének jellemzéséül, már bevezető szavainkban is megemlíthetjük, hogy Móricz Zsigmond elbeszélő művészetének írsaiban sorra jelentkező erősségeit itt is megtalálhatjuk. Az előadás természetes egyszerűsége, folyamatossága, könnyedsége ebben a regényben is gyönyörködteti a olvasót. Az elevenségtől lüktető tájfestések, életképek, drámai cselekvéseket ábrázoló kisebb-nagyobb mozgalmas jelenetek szinte egymást váltogatják a hatalmas kötetben. Például a vízi madárvilágnak végül is egységes hangképbe olvadó sokféleségét kevesen tudták az íróhoz hasonló módon elképzeltetni. Móricz Zsigmond páratlan művészetének sikerült ez azért, mert érző szíve nemcsak szereplő személyeinek lelki világába igyekszik behatolni, hanem még a madarak hangos életmegnyilvánulásai is okokat kereső elmélkedésre ösztökélik. A regény második részének Boldogság című fejezetében így szövögeti gondolatait: — Ap, ap, sijn, sijn, vii, vii — a madarak rikoltoznak, megállás nélkül, szakadatlan. De mért oly igen jajgatnak. Az ősi hang, a fájdalom hangja? A ma születt már sírni tud? Ez a lét őseinek minden tudománya? Hiába jajgatok, tudom, hogy semmi bajotok, ha van, az a szorongás, hogy itt a tavasz, közeledik a boldogság s ennek hangot kell adni (II. 217).

Könnyed egyszerűséggel, szinte a pásztornak szűkkörű szókincsével tud bennünket a puszták hangtalan világába röpíteni. Nincs is ezeken a síkokon az embernek semmi más kívánsága, csak a csend, a nyugalom, a békeség. Nem lehet oly nagy a mozdulatlanság, hogy még annál is sokkal nagyobbbat ne kívánjanak. Talán mozdulatlanul állani, az volna a legjobb. Úgy elszokik az ember ebben a végtelen pusztákban attól, hogy csak a kisujját is megmoccantsa, hogy fáj, ha a szeme pillantását fásztítani kell valami nézéssel. (I. 206) (Azt mondja itt az író: „ebben a végtelen pusztákban.” Ennek a népies szerkesztésmódnak használata is a művészi célt szolgálja. Az író a pásztor gondolatait, önmagával való beszélgetését közli. Márpedig a néptől elég gyakran hallhatjuk, hogy egyes számú mutató névmás mellett a hozzátartozó főnév többesbe kerül. L. Beke Nyr 70 : 31, 73 : 29.) Drámai elevenséggel rajzolt képet ad az író arról, hogyan lesz a vad csikó Rózsa Sándor keze alatt, gazdája akaratahoz alkalmazkodó, engedelmes jószágga. Izgalommal követjük elbeszélését; látjuk a vad küzdelmet, a ló kétségbeesett ellenkezését, Rózsa Sándor biztonságos, nyugodt, fortélyos mesterkedését. Szemléletesen, de végtelen egyszerűséggel vetíti szemünk elé az író rajza, mi lett az egyenlőtlen, türelmes küzdelem ered-

ménye. „A ló úgy állott a négy remegő lábán, csak fújt, csak fújt, csak lihegett. Léhogott és fújt és szuszogott és alig bírt élni“ (I. 108).

Megkapó életképpel indul a mű második kötete. Egy szegedi származású katonát szolgálati idejére a Rax-Alpok magas csúcsaira vetette sorsa. Onnan küldi haza búslakodva vágyódó gondolatait, családját símogató, meleg együttérzését. Közben pedig egyszerű lelkében megállapítja, milyen más is otthon, a szögdei szép, kigyalult pusztaságon. Az egyszerű szavakba ömlő fájó érzések művészi erővel vetítik elénk a hazai földről erőszakosan kiragadott bús magyart. Gondolatai rövid törmelékmondatokba sorakoznak. Megértjük, hogy ilyen lelki állapotban s az örállás tétlenségében a közlésnek valóban ez a természetes módja. A lelkében otthon szemlélődő harcosnak tekintete mindenfelé szerte repdes, hol ide vetődik, hol másfelé. Szemlélődéséről önmagának nem kell jól megszerkesztett, szabályos mondatokban beszámolni, elegendő, ha maga-szórakoztatására emígyen tagozódhatnak szavai: Gazda löhet! Mőgelőgdött a szive, hogy van ilyen. Egy ilyen paraszt. Otthon. A pusztákon (II. 9). Mőricz Zsigmond még a mozdulatlan sághban is megtalálja az eseményt; csak természetes aztán, hogy megfigyelő képességével a pillanatonként változó jelenségsorozatot is éles szemmel vizsgálja. Ilyen irányú szemlélődését hasonlókép könnyedén, eleveésséggel közli velünk. A kanásztánc leírásában a nyelv művésze ragyogtatja megjelölő készségét: A Rőzsa Sándor csizmájáról csak most lehetett megtudni, micsoda boszorkányos fürge pár csizma az. Annyi az egész tánc, hogy egyszer a jobb, aztán a bal csizma orra megrúgja a másikon átvette a földet. Keresztbe oda, keresztbe vissza. Akkor felvillan, de ugyanakkor, már abban a pillanatban lobban fel a másik csizma s már veti át orrhegyét az előbbin. De még arra van ideje, hogy míg ő áll a földön, azalatt is billen egyet ütetre (I. 229).

Elbeszélésének könnyed folyamatában egyszerre csak váratlanul, eredeti ötletek, új megfigyelések teszik színessé gondolatmenetét. Szervesen illeszkednek ezek bőven ömlő szavaiba és stílusába is újszerűséget visznek. Rávalló, érdekes ellentétben állítja szembe a gyomrot, az életet adó, sok munkát kívánó nemes növénnel, a gabonával (I. 44).

Máskor a szomorú nőta jelentőségére világít rá az események folyamatában: Olyan édesen eldalolta, oly tiszta szívvel, olyan elbékélt keserűséggel, ahogy valamikor otthon, Tyűkbőgyön. Mert csak az a nőta: a szomorú nőta. Vig nőta, az nem nőta, az csak arra jó, hogy másokat vidítsen: de a maga szívét még a legnagyobb boldogságban is, csak mélységes mély szomorúsággal lehet táplálni“ (II. 367).

Nem kell sok szót vesztegetnie. Egy-két odaillő jelzővel már elképzelteti a szereplőket. Most pőfékelni kezdett. Sovány arca be-behorpadt a pipafüsttől, a szavakat is úgy bugyogtatta (I. 253). János főhercegnek leírására, sőt lelkivilágának elképzeltetésére ez az egyetlen mondat is elegendő: Ez volt a legszerídebb főherceg, egészen kopasz és csüggedten biggyedt száju s oly szomorú, mint aki a legnagyobb gondot és gyászt cipeli magával, családja végzeteként (II. 106).

Gondolata, eredeti megfigyelése mindig egyúttalad nyelvi kifejező képességével. Szemléletes előadásába nyelvalkotó tehetségével is újszerűséget visz. Ez a nyelvalkotó készség több módon jelentkezik. Nemcsak újszerű szóösszetételei vannak, hanem analógiás új szóalkotásai is. Nem lehetett *benyaklintani*, mint a bicsakot, írja a késről (I. 128)... az ő házukhoz mindig sokan járnak *suttogó-kuttogó* emberek (I. 167)... a lány csak *teccő-halott* vót (I. 215).

Megfigyelő képességének egyénies volta számtalan új metaforát teremt, s ez is növeli nyelvének nemcsak szemléletességét, hanem frissességét is. Elegendő neki egy igekötőnek eddig nem tapasztalt, váratlan helyen alkalmazása, s már egyéni ízt vitt stílusába. ...a császár személyes

barátja és gyóntatója a francia forradalom kiskátéját csinálta meg s ezzel akarta *elláztatni* ezt az országot a császári háztól (II. 136). Ha ház nem is volt, de komondor volt... Annak [a lónak] a fejéhez ugrált fel, aztán előre rohant a putrihoz: *leugatni*, hogy vendég jön (II. 291).

Eredeti szóhasználatai könnyű szerrel tudnak elbeszélésébe régies hangulatot vinni: ...ma is szívesebben tenné, mint ezt a *tételen* (I), lusta *dillingálást* (II. 82). Számtalan művészi eszköze van a szemléletesség fokozására, Érzékelhető jelenségek váratlanul még nagyobb erővel hatnak ránk, egyszersmind azonban elvont fogalmakat, lekiműveleteket, láthatatlan életnyilvánulásokat is művészi szóalkotásokkal s kifejezőmóddal érzékelhetővé tud tenni... Hátha száz farkas őrizte volna, akkor is ki kellett neki *vetnie* magát az uccára (II. 209). Sovány arca be-be horpadt a pipafüsttől, a szavakat is úgy *bugyogtatta* (I. 253) ...*megszédte a tüdejét levegővel*, fel-fújta magát, mint az örvös galamb (I. 316). Kutját nem lehet tartani. Minek? Hogy az ugatásával *felcspjpe* idegen embörök figyelmét? (II. 230).

A jelenségek leírásának világosabbá tételére, már pályája elejétől egy sajátos, eredeti eljárás módja van írónknak. Egyik érzékszerv érzékleteit egy másik érzékszerv érzékletei leírására, megvilágítására szolgáló kifejezésnek, szóképpnek alkalmazásával igyekszik még fokozottabb erővel, még hatásosabban az olvasó tudatába bevinni, llyenmű jelentésátvitteleket mutatnak az itt következő példák, már régebbi regényeiben is. Harmatos könnyecsek *csillogtak meg a hangon* (Sárárany 60). *Edeses illata* volt a nőtának, mint a lekaszált búza torzsája közt a sarjadó kakukkfűnek (uo. 100). Hova, hova, hova? kiabált utána Imre élénk és *piros hangon* (Az asszony beleszól; sorozatos kiad. 102). ...*hangja, mélyszínű* volt, sötét lila, opálos fények szikrái csillantak fel benne (Rab oroszlán; sorozatos kiad. 175). Ott kellett neki hálni a halottakkal együtt, egész éccaka *visított a szag* az orrába (Rózsa Sándor I. 305). ...nem türte, hogy az ő *friss malacpeccsönnye szagú magyar beszédjét* kikaparják a fogai közül (II. 7).

Jellemző népies alakok megválogatása is finom érzékét tanúsítja: *Még a feje is megszárdult bele, olyat villámodott a gondolata* (I. 64). — Uramisten micsináljak, — *tüsténtkedett* a deák (II. 251). Ne *zsinnyegj* mán, hogy dögöjj mög! (I. 76.)

Mint egy nyilatkozatában írja, nyelvi szempontból arra igyekezett a Rózsa Sándorban, hogy egy kicsit az özessel *szinesítse a képet*. Odáig azonban nem terjedt törekvése, hogy ebben tökéletes legyen. „Ha én Szegeden születtem volna, ősi szegediektől — mondja tovább — és ott nőttem volna fel, akkor tudnám a nyelvet.” (T. i. a szegedi nyelvet.)

Valóban megállapíthatjuk, hogy az író nyelvhasználatában ebben a művében is, igen sok esetben, tösgyökeres felsőtiszai íróra vall. Így egyes jellemző szavak hangalakja a szülőföldjén használt módon jelentkezik, mint pl. *géga* (gége), *girinc*. Ugyanígy szóhasznályaiban is otthoni emlékeit élesztgeti: *édesdeden, azon nyugodtan*. Érdekes pregnáns kifejezőmódot tapasztalunk a felsőtiszai nyelvjárásban a *formán* határozószóval kapcsolatban. A köznyelvben általában véve efféle kapcsolódásokat hallhatunk, *olyanformán* mutatkozik; szavai *figyelmzettetés-formán* hangzottak. A felső Tisza vidékén azonban, ez a határozószó igealakokkal kapcsolatban is előfordul annak kifejezésére, hogy valamely cselekvés már közel van a megvalósuláshoz. Móríc Zsigmond híven tükrözteti vissza ezt a használatot itt következő mondataiban: ...a tanyaház már *meglátszott formán* (I. 82). Mikor másodszor *kerülték formán* a templomot, egyszerre csak nagy harangkongás (I. 359). — Ugyancsak a felső Tisza vidékének s Debrecen tájékának beszédében tapasztaljuk, a *felé* határozószónak jellegzetes használatát. Olyan esetekben, mikor az igekötős igeeknek igekötője az ige után kerül (*vidd csak innen el, menj csak az úton arra fel*), többféle jelentés árnyalat kifejezésére a hátravetett igekötőhöz hozzáfűzik a *felé, fele* határozószót. Ez a használatot látjuk Rózsa Sándornak ezen a helyein:

...osztán ébred *főfelé* (I. 354). Milyen édesdeden szunnyad már *elfele* (I. 74). Én nem bántom kendet, püspök uram, de annak a hatvanezer birká-nak a gypjának az árát *előfele* (= adja csak, vegye csak elő II. 144).

Nem lesz érdektelen végül, ha arról is számot adunk, hogyan érvényesülnek a Rózsa Sándorban a helyes magyarság kívánalmái. Ezen a téren Móricz Zsigmond elve s gyakorlata írói pályája folyamán jelentős módon megváltozott. Ifjúkori munkáiban nemcsak stílus tekintetében érezet népi hatást, hanem alaktani és mondattani sajátságokban is a nép nyelvéhez igazodik. Később azonban, nyilván realista művészi felfogásához igazodva, olyan nyelvi használatokat is magáévá tesz és alkalmaz, amelyeket véglegeseknek nem tekinthetünk, s amelyeket a helyes magyarság művelői a nyelv épsége s szépsége érdekében igyekeznek a használatból kiszorítani. Röviden szólva, nem szívesen látunk egyes használatokat Móricz Zsigmond írásában, így többek közt a Rózsa Sándorban sem.

A szinte most fejlődő jassz nyelvnek egyik szava: a rendőrijelentésű *zsaru*. Időszzerűlén a szabadságharc idejében való előfordulása (II. 35). Ugyanennek a nyelvnek egyik szóhasználatára szerint a *dagadt* 'gazdag' értelemben is járatos. Ezt az értelmi átvitelt is megtaláljuk Rózsa Sándorban (I. 72). Napjaink beszédében tapasztaljuk, a *rendes* melléknévnek szertelen, sűrű alkalmazását. *Rendes* jelzővel illetik manapság derekasan viselkedő embertársainkat (*rendes ember*); a megelégedésünkkel találkozó cselekedeteket, tetszetős jelenségeket, tárgyakat (*rendes munka, rendes beszéd, rendes termés*, stb.). A Rózsa Sándorban is ilyeneket olvashatunk: *Röndös* szegedi ember lakjon bent Szögeden (I. 37). Milyen *rendesek* a varjak (II. 225). Ugyancsak az elismerés kifejezésére használják manapság a *tud* igét is, közelebbi meghatározást, megjelölést tartalmazó mondatrész nélkül, csak így csupaszon egymagában, 'talpraesett, ügyes' jelentésben. Ezt a nyelv szellemével ellentétes jelenséget Móricznál is megtaláljuk: De hegykén *tudsz* (I. 4). A *mesél* ige is igen gyakran előfordul a nyelv szellemével ellentétes alkalmazásban. Az mind igaz, amit csak az éjjel meséltek? hogy ezeket a gazokat felszabadítják (II. 203). Apátok nem győzött eleget *mesélni* a főstött sifonérról (I. 37).

A nyelvhelyesség tekintetében, mint látjuk, változáson ment keresztül Móricz felfogása. De ennek ellenére is megállapíthatjuk: sohasem feledte, hogy művészi céljainak elérését a kifejező, elképzeltető, megjelenítő stílus mily nagy mértékben elősegíti. Ezt a törekvését kiváló előadókészségével sikerült is megvalósítania. A magyar nyelv nagy mesterei sorában Móricz Zsigmond méltó helyet biztosított magának.¹

Dénes Szilárd

Móricz Zsigmond: A galamb papné, Csibe. Athenaeum.

Móricz Zsigmond, a Hét krajcár c. novelláskötetében, valamint a nyomban utána megjelent első regényeiben, A galamb papnéban s a Harmatos rózsában, már kiforrott stilisztaként lépett az olvasóközönség elé. Talán nem lesz érdektelen ezzel összefüggésben megemlíteni, hogy pályakezdő idejéből való novellákat tartalmazó Tavasz szél c. művének egyik elbeszélésében, Az atyafiságban, egy előtte lefolyó jelenetet Kemény Zsigmond tollára méltónak nevez. Ugyanebben az elbeszélésében továbbhat Tolnai Lajos féle kisvárosi alaknak tartja az egyik szereplőt. A történet befejező részében aztán a menyasszony bájosága az Arany ember Noémi-jének, a völgyény deli megjelenése pedig ugyancsak Jókai Szentirmay

¹ Sajnálattunkra nem hallgathatjuk el, hogy elég nagyszámú sajtóhiba zavarja műélvezőünket. Értelmezavaró is akad közte: Soha nem fogja magát elveszejtne. ~~Kalálni~~ a világnak legátalabbi zugában sem (II. 279). Nem is igen *mert* mert nekik még köszönni se (I. 136). Borjúszájú inge újját *feltörte* (helyesen *feltúrta*, I. 317) ... a jótékony négyzet *tájai* vitték a fáklákat (II. 303). Ne tudna ezen az Athenaeum nyomdavállalata segíteni?!

Rudolfjának emlékét éleszti fel benne. Végezetül pedig azt a kijelentést teszi, hogy az előadott események olyan édes hangulatokat keltettek benne, mint Baksay Sándornak Gyalogösvényo s Szederindái. Ezek az utalások bizonylan nemcsak irodalmi emlékek felelevenedéseket mutatnak, hanem önkéntelenül arra is vallanak, hogy az említett írók alkotó módszerükkel, stílusukkal többé-kevésbé hatással voltak Móricz Zsigmond írói jellemének kialakulására. Az érintett hatások azonban igen korán feloldódtak benne, mégpedig olyképen, hogy csak elősegítették írói egyénisége önállóságának minden irányú teljes kifejlését. Így aztán már A galamb papnéban is stílusának sok jellemző s egyéninek nevezhető erősségével találkozunk.

Alkalmunk van ennek megállapítására, amint az író az eseményeket regényében megindítja, a helyzetet megvilágítja, s az őszi természet mélabús hangulatának s a fiatal férj érzésvilágának ellentétére mutat. Az itt alkalmazott találó képek, hasonlatok, metaforák nemcsak hogy színessé teszik előadását, hanem egyszersmind a cselekményt is továbbviszik; természetesen biztosítják a továbbhaladó eseményeknek kapcsolódásukban való előadását: Ősz van. A fák sűrűn hullatják a levelet, s ami még ott leng-lóg az ágakon, az mind poros, fakó, csüggedt. A nap gyenge tűzzel süt, unatkozva: amolyan vértelen vénnyasszonyok nyara ez, borúra hajló, zsörtölődésre hajlandó, mindennel elégedetlen, mert hiszen nem is lehet kedve semmiben. Semmi sem olyan már, mint volt hajdan, mikor fiatalok voltunk, nyáron, tavasszal... A fiatal pap semmit sem érez ebből. Ott áll a felesége háta megett az ablakban, s míg kinéz, úgy süt az arcáról a boldogság, a meglegedettség, ahogy csak a boldog fiatal férjek arcáról tud az sütni (Galamb papné 7. Ezután rövidítve G. p.).

Nagy szeretettel alkalmazza Móricz pályája további folyamán is az ilyen szélesen kivitt képeket. Olvashatunk ilyet a Csibében is az *állami* gyermekről, a *menhely* nevelte gyermek vigasztalan, sivár körülményeiről.

Természetesnek tarthatjuk, hogy a papi ház körében lejátszódó események előadása folyamán nem egyszer bibliai hangot hallunk: A gyülekezettel valami közösség érzete járta át a lelket, mert jó kicsinek lenni a kicsinyek közt, jó meglegedettnek lenni a meglegedettek közt (G. p. 89). Az élezett stílus ilyen egyszerű eszközökkel jut kifejezésre: Már ismerte a parasztész, amely minden rosszra jó (95).

Móricz stílusművészete érdekes játékot folytat a szavakkal. Írásába egyszerű szóismétléssel is fordulatoságot tud vinni: Ábris azonban szorgalmasan figyelt s egészen újjászületett a prédikáció alatt. Rokkant lelke mankót kapott: a csendes boldogság, csendes okosság, csendes élet reménysége volt ez a mankó (90). — Ugyancsak szóismétléssel, a jelentéstartalom fokozását, a szó értelmének bővülését tudja biztosítani: Összecsapja a kezét és nagyot kacag az út közepén, az életút közepén, a köd közepén, az élet beláthatatlan és járhatatlan ködvilágának a kellős közepén (Csibe, 104). — Máskor hasonló hangzású szavak egymásmellé helyezésével kedves bájít varázssal mondanivalójába: November is elmúlt, december is itt volt, még sem jött a fehér világ, fehér virág (G. p. 65). Ismét másutt pedig ugyanazoknak a szavaknak kaleidoszkópszerű forgatásával éri el a művészi hatást: Énok örömmel bízta magát, hogy itt nem lesz oka féltékenykedésre: Ábris, hogy az asszony annyira szereti urát, hogy nincs veszedelem. Ica pedig, Ica örült, hogy van valaki, aki valaki, van egy barát, aki ellenség s van egy ellenség, aki mégis csak barát (G. p. 127). Ilyen esetekben aztán egyszerre van alkalmunk gyönyörködni szókincese gazdagságában, csevegő készségében s az egyszerű módon felkeltett keresetlen bájban: És úgy kacagtak valamennyien, mint a madarak a fákon, a jó szürke verebek, a kedves szürke köpenyűkben, s lehúzták a vendég Rózsiró a szürke felsőt, s a mama már csinálta is a szürke kávé és hozta be nemsokára a szürke pléhesészében a két piros Rózsának (Cs. 33). — Csodálattal látjuk, milyen mesteri találékonysággal tud írásába mozgalmasságot, ritmust vinni: A pesti

kisasszony is hiába csaltogott és paltogott és lármázott és kacagott, semmi se használt (Cs. 166). A művészi hatást az *és* kötőszó ismétlésével sikerült elérnie.

Nyelvalkotó készsége ösztönszerűen működik. Természetes analógiákat alkot: Odakint folyvást esett az a nesztelen, vékonyszálú, *végevárhatatlan* ősi eső (G. p. 37). A szavakat új jelentéssel ruházta fel alkalomaodtán: Tetszett neki, hogy féltékenykedni kezd az ura. Oh, nem árt az — biztatta magát, önmagát is tréfás ötletekkel mulattatva —, máris nagyon hízik. Leg-alább *megapad* egy kicsit (G. p. 136). — Kiváló érzéket tanúsít általános elterjedésre méltó, jellemző tájszavak s tájnyelvi alakok használatában. Pedig az asszony újra elszomorodik, s rimánkodó hangon *sopántja*. (A *sopánkodik* alapszava, G. p. 9.) Az a *témonda*, hogy: egy genyerálisnak megszöktette a feleségét is, meg a lányát is, de egyszerre (G. p. 46).

A galamb papnéban alkalmunk van annak szemlélésére, hogy Móricz Zsigmond nyelvművészete ebben az ifjúkori művében már a maga kifejtett voltában mutatkozik. A Csibe c., részben posthumus könyve más érdekes nyelvi megfigyelésre nyújt módot. Csibe, az *állami* gyerek, vidéken kezdi életét. Hamarosan felkerül a fővárosba, egy gyári munkás családjának körébe, a Lágymányos külső területére. Törül mészett, népies nyelvi készséggel jön új környezetébe. A személyéhez fűződő történetek olvastakor tisztán látjuk, hogy *erre* a vidéken szerzett nyelvrétegre hogyan rakódik rá a pesti munkáscsalád nyelvének, magának a gyári munkásnak, továbbat az ú. n. jassznyelvnek s általában a fővárosban elterjedt használatoknak külön-külön rétege. Lássuk ezt részleteiben.

Csibe már otthagyja a külvárosi munkáskörnyezetet, bekerül a város szívébe, de egy állandó régi szójárása továbbra is megmarad. Elragadtatásának, meglepődésének, kíméletesebb megrovásának ezzel a szózással ád kifejezést: az *anya* *szemint* (15). Nyilvánvalóan falun használatos eufémizmussal van itt dolgunk. Ottani környezetében mondhatták ezt: az *anya* *szentjít* helyett. Arra is találunk példát, hogy ugyanegy mondatban népies használatmód s pestiesség követi egymást. Mi az mama? minek néz úgy, mint egy gesztenyesütőné? (Cs. 112.) Gyakran olvassuk Móricznál a célt jelölő *minek* alakot okhatározói értelemben: Minek féljek én a rendőrtől? (Cs. 19.). Csibe gyermekkorára emlékeztetnek még a beszédében hallott tájszavak is: *kajtat*, *kacagat*.

A falusi nyelvkincs csakhamar fővárosi hatásokkal telítődik. Szavai jelentésváltozással új értelmet kapnak, mint pl.: A rossz nehézség, — fordul el a mama dühösen — ide is *felvettem* [szállásra] egy gyerekes anyát... Fél éves gyereke van... ez, e... Csibe azt se tudja, hogy szédüljön el. Két gyermekest is *felvett* a mama (153). — A háborús katonai nyelv emlékeit őrzi ez a megállapítás: Az albérlőnek nem is *jár* itthon lenni, csak este és már reggel felkel és megy (131). Fülünk hallatára, legújabb időkben terjedt el a *jól megy sora* szolás rövidebben *jól megy* alakban. Csibétől is halljuk: Nem járja, hogy ezeknek olyan jól megy, még a pékkémény is az ő lakásukon megy át (53). A művelt nyelv használatai olykor félreértve kerülnek az egyszerűbb néprétegek beszédébe. Csibe is azt mondja: De a mama nem adta oda a magáét (kezét), úgy tett, mintha nem is vette volna igénybe a kéznyujtást [= észre sem vette volna a k.] (122). Munkás lakásadója beszédének figyelmes hallgatója, s így aztán az ő szavai közt is előfordulnak a gyárból hazahordott efféle idegenszerű nyelvi sajátosságok: A fehérfejúeket *leállítják* a gyárban; folyton *leéptenek*. Gyorsan felszedi új környezetének idegen szavait is: *stájgerol*, *lerámol*, *sláger*, *simfel*; a mama folyton csak ezt hánytorgatta, de olyan *flegmán* (117).

Csakhamar jelentkeznek a jassznyelv sajátosságai is Csibe társalgásában: meglógott a pali; a mama olyan felvágós volt; egy másik nagy dagadt házból óriás kiabálás hallatszik; de Mica megfúrta a mamát. Ezt hallja

ugyanis otthoni környezetében. Nem járt itt az öcséd? — morog a papa a feleségére. — A wertheimfűró, zsebkaparó, markóiskolás. A zsebtolvajnak még egy másik elnevezésével is találkozunk Csibének ebben a kérdésében: Nem *zsebes* maga? (26.) Megtudjuk továbbá, hogy a tolvajnyelven az aranyat *fuchsnak* nevezik. A lány... megérintette... ujjaiával az órát. — Fuchs, — mondta meggyőződéssel. — Mi az, hogy fuchs? — Arany. Nem tud magyarul? (16.)

Móricz Zsigmond nyelvének jellemzéséről, el kellene még mondani, hogy ez a nagytelenségű, kiváló nyelvművészünk a folyton terjedező nyelvi hibákkal szemben nem mutatott mindig elegendő ellenállást. De rámutatunk már erre nemrégiben, a Hét krajcár c. kötetével kapcsolatban (Nyr 73 : 44). Az ily természetű apróbb hibák azonban nem változtatnak azon a valóságon, hogy Móricz Zsigmond irodalmi munkássága századunk első négy évezede magyar nyelvének mindenkor gazdag tárháza lesz. Tanulmányozása ezért nyelvi szempontból is jelentős eredménnyel jár.

Dénes Szilárd

Szabó Pál: Isten malmái, Athenaeum.

Szabó Pál nemrég ismertetett regénye, a Talpalatnyi föld (Nyr 73 : 169), még a második világháború előtt játszódik le, az Isten malmái már a háború végén. „Egy hónapig tart még itt ez az úrivilág, vagy kettőig, vagy háromig, mindegy. Vége van. Az embereket hozzá kell szoktatni, hogy saját fejükkel gondolkodozzanak“ (64), mondja Mezei László, a falu legvilágosabb fejű embere. A falu a biharmegyei Sárrét egyik községe, azt hiszem, azonos a Talpalatnyi föld színhelyével, sőt az az érzésem, hogy Mezei László is azonos az említett regény Piros Góz Jósikájával. Ennek bizonyítéka, hogy az író, mint a jó öreg Homérosz, maga is megfedkedezik néha, milyen nevet adott új regénye hősének, s kétszer is Góz *idesnek* nevezi Mezei édesanyját: Gó*zides*, Juliska, az öreg Tót szomszéd állnak az ől előtt (171). Gó*zides* tányérokat rak széjjel az asztalon, Juliska a lábost hozza (255).

A földbirtokos folyton nagyobbítani akarja tőgazdaságát, el akarja nyelni az egész falut, de hiába vásárolja meg a bírót, Mezei László nem enged, bár tudja, hogy az urasággal dacolni kockázatos, mert annak kezében van a hatalom, egyszerűen behivatja katonának, s kiküldeti a frontra. Így is lesz, de Mezei azt mondja, ő rá ott is szükség van, ott is tudja majd, mi a feladata. De szerencsére visszatér onnan épségben, s mikor felszabadul a falu, már megint ő a nép vezetője, aki mindig eltalálja, hogy kell viselkednie, mit kell tennie. De a falu is tanul, fejlődik, „tágul, bővül a faluban a nyelv, a szó, de az emberek ezt nem veszik észre. Minden új szó egy folt a paraszti életen, egy darabon lemarja róla a régi formát, mint valami rozsdát, hogy valami mással, újjal tapassza be helyette“ (266).

Mint említettük, a történet színhelye a Sárrét egyik faluja, s a regény forrásul is szolgálhat az ottani népnyelvhez. Megint felsorolok egy csomó közmondást belőle: Megette a fene az olyan kutyát, amelyiket bottal hajtának a nyúl után 13. A paraszt egyhelyben topog, a kocsi meg halad 25. Eső után késő a köpönyeg 27. Most van fordulóban a világ. Aki felül, az alól 40. Csak bámult, mint borjú az újkapura 93. Úgy néz vissza, mint a bornyú az újkapura 131. Okos is megy a vásárra, bolond is 96. A telefon hát cseng, cseng. Meg csörög. Mint a szarka 100. Ember az emberrel találkozik 102. Ha te ütöd az én zsidómat, én is ütöm a te zsidódat 102. Most már csakugyan felesleges lett a jegyző úr. Mint a kártya közt a hétszem. Ha filkóznak 127 (vö. Nyr 73 : 164). Ne piszkáljuk a szart, mert majd büdösebb lesz 131. Ne piszkáljuk a szart, mert még büdösebb lesz 283. Akkor látjuk mink ezeket, akkor a hátunk középit 148. Mindig azt a lovat ütök, amelyik jobban húz 221. Józar... nehéz bolondnak lenni 227. Szükség

törvényt bont 257. Nem erőszak a disznótör 273. A széllal szemben nem lehet ... beretválnozni (Mondjuk így.) 284. Mégis lehet a széllal szembe, izé... vagyis 284. A kákán is göröcsöt keres 298. Megbánta már az éjszakai pak-tumot, mint a kutya, amelyik kilencet fiadzott 305. Lassan érünk messzire 318. Annyi volt itt a lány minden időben, mint a kurtakutya 319. Úgy aludt a falu ezen az éjszakán, mint a tej 323. Úgy kapaszkodik ebbe bele, mint szalmaszába hogy kapaszkodik a vízben fuldokló 326. Sokan úgy tettek, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon 339. Aki nagyon fent van, nagyot esik 346.

Szólások: Úgy hord mindent össze, mint a gözü 12. Nem akart kiszállni a kádból a szentnek se 13. Két halász kóvályog az udvarban, mint a liba, amelyik bürköt evett 26. Felé se jár (meg se közelíti) 42. A kocsmáros kint támasztja az ajtófelet 90, 113, 159, 228, 271, 304. Nagy szót hall, mert tizen-hétben az olasz fronton egy gránát eltemette 108. Tenyerét a füléhez teszi, s a falu felé hallgatózik (mivel nagy szót hall) 172. Senkinek se fülük a dolog-hoz a foga 137. Addig mindenki halat szeretett volna enni, míg nem lehetett, most meg már nem igen fülük hozzá a foga senkinek, hogy előtte van 206. A másik ember rá se bagózik 138. A kisbíró rá se bagózik az ilyesmire, lódul tovább 257. Kényen nőtt gyermek volt 138. Most már benne lennének az egyenesbe 140. Menjen a tótfene sehova 141. A jófene tudja 173, 346, 355. Pár napig riadozva tesznek, vesznek a házban, a ház körül, mint az olyan gyermek, mint aki rosszat tett 184. Nem volt hamvába hótt asszony, süttött, főzött nekik 190. Az öreg veres lesz, mint a rák 194. Az asszonyokban meg-áll az ütő, megütököve bámulnak a bíróra 211 (vö. Nyr 73:167). Úgy fél tőlük, mint a tűztől 219. Fél a villámlástól, ha zeng az ég, belebúna az egér-lyukba, ha tudna 219. Úgy eltűnt, mint a kámfor 220, 267. Úgy ordítanak az ablak alatt, mint a fába szorult féreg, már csak azok, akik nem tudnak jól énekelni. Nagyfel kezdik 224, 235. A falnak állította 229. Szinte fickán-dozik a köszönésbe, mint a hal a vízbe 229. Úgy érzi az ember magát az úr nélküli faluban, mint a hal a vízben 278. Mije feslett mán ennek megint? 238, 311. Az oroszoknak is hol itt, hol ott feslik valamelyük 289 (vö. Nyr 68:83, 71:121). Attól ugyan... kopoghat a szemed 240. Hiszen vanni van éppen ennyi, még több is 247. Mindenki behúzta a lobogót (a farkát) 265. Öntsön mindenki tiszta vizet a pohárba 266. Ahá, kijött a szeg a zsákból 271. Kimutatták foguk fehérét 271. De hamar belétek szaladt a madzag 272. Erre aztán egy kicsit beléjük szalad a madzag 330 (vö. Nyr 73:165). Tüvé teszem érte a falut 295. Mondja... foghegyen 320. Az istenit a jóanyjájá-nak 345. Tudja a jónyavalya 346. Ezért kár volt olyan nagyon rázni a ron-gyot 355.

Tájszavak: Ilyen *gyűhözést* még nem látott 11; *nádbendő* 33 (a MTsz-ban *bengyele*: érett gyékénykákának lisztes töve); *kottyanó* 116, 165; *kottyantó*: kátyú 22; kutya *vakkant* 29; a párnát *megpotyolja*: megveregeli 37—38; *sugárka* kis leány 39; *csanak*: kis cserépedény 39, 237; Mit érnek hát az ilyen csodák? *Frászkarikát* 41. Majd elveszi ő az asszony *habókját* 43; meglátják a kisbíró sipkáját *sillámlani* 45; a *burgondit* is meg kéne mán *kapkodni*, a *fiókot* is össze kéne szedni 52; *forgókomédia*: körhinta 52 (vö. Nyr 72:266); hoghya most engedünk, akkor nemsokára szedhetjük össze a sátorfát és mehetünk *szél alá*, úgy körülveszen bennünket a tógazdaság... Hogy mink mehetünk *szél alá*? Ugyan mán... 59. Mehetünk mindannyian *szél alá* dűnül 300; vadhalak, *Compó*, *Bürgencs*, *Keszeg*, *Kársz*, *Csuka*, *Harcsa*, *Tintahal*, na meg aztán *Ponty* 69 (a *bürgencs* nyilván a *dürgencs*, *durbancs*, *durbincs*: *Acerina cernua* MTsz); *koszlobár* cselédleány 75; *daruláb* (növénynév) 83; *kókad*: fonnyad 83; Meleg van a kastélyban *merevül* 89, A tarlóvirág *merevül* beborította egy helyen 151, beköpte a testét *merevül* szikpocsolyával 240; *koporcol* 90, *lekucorcol* 93, *kucorog* 134, 151, 174, 331; kuporog, guggol; *lepittentett* neki a... me... 93; *firnájszos* emberek 96, f.

megfogalmazás 294; akit *megnyomtak* a Ludastóban: elfogtak 98; *sugorgat*: szorongat 99, 139, 225; *hótszegény* paraszt 100; *kezebeli*: vasvilla 102; A falu *felbolydult* a zsidók miatt nagyon 109; *keverjük meg* vagy kétszer 111, egyikőjük máris *keveri* a kártyát 112; Hogy hozta a jószágot, felszerelést, hát rendben van. De hogy maga is itt van, az már egy kicsit *pötyögősebb*: rosszabb 114; tengerit *vallatnak* 115; béresek *kongatnak* 115, *kongatta* a csizmát 165, 190, a kerítést 165; Szípit, jóvát, séhaj ... Elviszik huszár-nak, ... a *gacsosát* itthon hagyják, ... Falu csudájának 123; *bekapott* két féldécit 126; a feleségére *maslog* 126; A harang megkondul a toronyban zengve, *lobogva* 127; *meregetik* tovább a rendet 133, *meregeti* botját a porba 173; Állított a *kublinál*: kuglinál (nem sajtóhiba?) 136; *meregette emelő-hálóval* a vizet 138; *tocsog* a vér a bakkancsa alatt 138; *Sztalingyertya* 141; a legkisebb kölyök csak az ingét emeli fel, kis *paszulya* csüng 144; A tarló szérú volt a nyáron, s mára vastagon, buján kelt ki a *csorgás* 151, a *szalmacsorgás* ragyogott az utca közepén 165, a falon *csorgás* és minden komplikáltabb gondolat nélkül tudja, hogy az ott baracklekvár 175, közvetlen közélről ráokádik a falra. Pillanatig csodálkozva nézi a *csorgást*, ami olyan, mint valami eleven, mozgó térkép, csörgedező patakokkal, fogyó, növe szigetekkel, völgyekkel és hegységekkel 215; *naddálylevél* ... piros virággal, ... de sárga virága volt a *tátogónak* meg a *papszakállnak* 151; az ágyú nagyot bődül. Előtte a zöld *kelés* lefekszik a földre 152; úgy is hallott ez, mintha az összes fák egyszerre *csergőnének* 152; *kunéros* helyzet, tagadhatatlan 153; szomszágában *pípot* kap az ember 158; fehér *kaptság* 16 162; *töre-mora*: törmelék 181; mint gazdák *cábáru* néznek ki, tagadhatatlan 187, *Cábáru* néz ki ez a híres ember, tagadhatatlan. Kopott, testhez álló nadrág van rajta 193; *Órmány kút* 173; Felrobbant az egész *óbelevánc* 189; hogy nem ment minden élet *ripityomba*, az csak valami isteni csuda 191; *nekiátánkodik*: nekitámad 193, 259, 281; *senye* kézből szájba csapta: balog 197; *kujtorog* egy kutya után 199; a paksusát ez az ember elveszítette a nagy *hajcihőbe*: hajsza (MTsz: *hajcihej* Pápa, *hajcihel tenni*: nagy hűhóval, lármával Békés m.); a sok *kardalészába* került jószág 210, Mi is lenne, ha mindenki itt hagyná a falut *kardalészába*? 342: veszendőbe; törje ki a *happaré*, ha akarja 221; *abajgat*: hajszol 229, 301; *topolyafenyő* v. *rutafa* v. *Istenfa* 232; veri lábával a padlót. Mint a csődör a *hidlást* 235; jóképű, *buffli* pofájú kölyök 236; táncoltak ... összeálltak hárman és *dohogtak* a falak, rengett a föld 238; úgy *kuncsorog*-nak itt, mint a kutya 240; *rábazsalyog* 240, *bazsalyog* 255, 349: mosolyog; *bakó*: tarisznya 243; nagy, *behemót* ember 243; Hasonló dolgok törté- nek itt *szerivel* 244; Nem árt az, ha a hősök néha *kihendebundálják* *mago-*kat 247. Hadd *hende-bundálja* ki magát 260; *szegesborsó* 255; Bort is szoktak *szűrni* a gazdák 255; *rongybor* terem itt 255; *zsibogó*: zsidóvásár 262; *irtó* kincs 265; *fijal*: fiadzik 277; *Porongokat*, ereik kiszögelléseit, mocsarakat úgy kanyarít ki négyszögölekre, mint a parancsolat 278; *kár-palódi*: zsürtőlódi 278, 295; új hold van, s *vígály* fény dereng a Koccegen: gyér 293; járkal *alásfel* 293; *idétlenül* ténfereg az asztal mellett 294, Kicsit *idétlenül* babrál a kabátjával az ajtó megett 295; *hőrböli* a levest, erősen kapaszkodik az *ajtófélbe* 306, ott áll az *ajtófélen* 330; *egyház-tomba* 173, 229, 311: egyházban; *fonókázott* 319; járt aratásra, *kubikra* 319; *cigánybúza* 334; Itt nyomtatnak valaha lóval, lovakkal, *szélbe és részébe*, mikor még gőzcséplő nem volt 334; *tocsogó*, vizes, *tocsogós* mező 335; ide *kommog* 340; fiatal *fajövés* 341; *bakaras* 341; A szilfa *szijjos*, egyáltalán nem török, nem hasad 341; *sasfa*: kerítésoszlop 341; meztőláb *kapatta* ki a malacokat a csúrhére 343; A póron *kalamol*: koto-ráz, rakosgat 344; *szemrefüre* is százsorta külön 345; Borsós is ott *gacsolt* Eszenyivel oldalvást 351; *kinyisszenti* (a fát); úgy fekszenek a ták *keresztbe*, *kasba* 355.

Fontos volna megállapítani e szavak pontos jelentését és elterjedtségét. Vannak köztük oly tájszók is, melyeket a MTsz nem közöl. Ilyenek még: A Bokor puskája, ilyenkor *postával* van töltve, ami lehet, hogy vasdaráb, de lehet, hogy márványgolyó, amilyennel a gyermekek játszanak, de akár ez, akár az, mindkettő szétroncsolja az ember mellét. A Bokor András a széppapjára gondol, aki a legenda szerint az ablakon keresztül hátba lőtte a bírót, annak is egy márványgolyó volt *postának* töltve a puskájába. Az apja is ilyen töltéssel lőtte szíven magát 36. — Harsogja [a dalt] valamelyik *nyikhaj* vagy színesz 40. — Ez a hízó se akarja enni a tengerit, de bezzeg elrántja a tyúk *séhajját*, ha bemegy az akolba a tengerire 223. — Teljesen kimaradt az *agéból*... se a templomba nem tud mit csinálni, se semmi... Mi az az *agé*? — hőkken meg Seprenyi. — Az *agé*? (Ez is szeret idegen szavakat használni, még olyanokat is, amit senkitől nem hallott soha.) Hát az izé... a... hogy nem választottuk be se a Nemzeti Bizottságba, se a képviselőtestületbe 312.

Orosz szavak: *karasó* 171, 212, *dráztetye* 181, 245, *zdráztetye* 211, *kusáj* 326, 327, *passziba* 182, *davaj* 324, 325.

Hangalakbeli eltérések: *írott*: írt 6, 10, A kutyákat egy parasztmese alapján *Sinór*, *Ságár* s Hortobágnak hívják 29, *paksus* 105, 209, A patkója szikrárt *vét* a kövön 162, *gyakrabb*: gyakoribb 178, *péva* 188, *pór*: Sparherd 190, 255, *kamorában* 208, *gyereküket* 208, *összeölelközve* 235, *dúrni*: túrni 300, *komja* 303, *baronálni*, *tövisbarona* 342, *félkönyékre* 352, *taszigatják* 270, ez se *mér* haza jönni 297.

Mondattani érdekességek: A *tavaszon* meg akarta szervezni a nyilaspártot 43. Minden *tavason*, minden *őszön* elveszi az utakat a víz 59, 259. Kiabált Poczók Rózsa a sötétben, a *hajnalon* 122. A gyűlés sötét *estén* osztott széjjel 205. Nem gyűlnek mellé *estendén* a szomszéd asszonyok 113. *Estendén* már hatan is voltak itt 286. A kisbíró *reggelibe* plakátot ragasztott 97. Felesége kenyeret sült *nappalival* 159. Tegnap őrtünk, ez az asszony sült *máma nappalival* 51. Mint ahogy alig néhány nappal ezelőtt a magyar tűzérek ágyúit nézték, éppen *alig úgy* nézték ezeket most 174. Azt beszéltek, hogy sok aranyeműjük van, hogy *igaz-e*, *nem-e*, nem lehet tudni 319. Csak bekap az ember valamit, egy kis aludtejet, tejeskását, *mikor mit* 65. Tocsog a vér a bakkanca alatt. A más vére. Emberé. Vagy asszonyé, *mikor kié* 138. Vagy tengerit hozott, vagy tőköt hozott, *mikor mit* 184.

Fel kell hívnunk a kitűnő író figyelmét néhány helytelenül használt szóra és mondatszerkezetre. *Iromba* betű 246. Az író 'esetlen' jelentésben használja, noha tarkát jelent. Az *e* betűket jobban megnyomta, kiemelte 309, 316. (Helyesen: hangokat.) *Többrésznének* nincs báli ruhája 234, 169: nagyobb résznének. *Megannyin* felnőtt emberek 295. Ezt a szék is nézi, a másikat is, de *megannyin* van valami sejtelmes női holmi 186. *Megannyi* fogott magának annyit, hogy... elég lesz tavaszig 217. Helyesen: mindannyi. *Megannyi* ember, *megannyi* világ 336 (a. m. ahány ember, annyi világ). Valamennyi dülő, *megannyi* történet 334. Mint *megannyi* kö 352 ('ugyanannyi' jelentésben régies). A *megjár* igét tárgyatlanul használja, pl. Még hogy hat órákor állnak ki munkába, hát *megjár* 24. Ami *meg* is *járt volna* 209. Eddig még csak *megjárt*, akármít is kértek az oroszok 247. Még *megjárna* 247. Ez mégis *megjár* 268. Ugyanígy 168, 216, 263, 278. Így használná a nép? — Minek ilyeneket írni: *prézli* (66), *fasírt* (327), *úgy nézett ki* (168, 187, 193), *betartják* az elsőfőtést (141), *ettől eltekintve* (helyesen: nem tekintve ezt) 137, 162, 187, 203, 224, *látképe* (208), *mirefel* (helyesen: erre) 328, *üzembe helyezük* (helyesen: rendbe hozzuk, megindítjuk) 348. Az *összes kocsmába* (helyesen kocsmákba, l. Nyr 72:187) 106. A nép *pillanat alatt* eltűnt (helyesen: egy pillanat alatt) 168.

Hátraletett kezekkel 27, kötő alá dugott kezekkel 151 (e h.: kézzel). Pap Sándor, Birtalan, Mezei s a páp, feleségeikkel (e. h.: feleségükkel) 238. De legalább biccentsek meg kalapjaikat (e h.: kalapjukat) 339, *És pedig* 203, 219, 290 (e h.: még pedig). Felesleges az és ezekben: *És* másnap reggel *pedig*... megszólalt a toronyban a harang 231. Földje lesz minden parasztnak, *és ezt pedig* a kormány írta 265. Bent van a löveg a csőbe... Nyomja a löveget a csőbe (152). Az író lövedéket akar mondani, mert ez az ágyúgolyó katonai neve. A löveg különben is rossz szó, a nyelvújítás alkotása, s ágyút jelent. — Egy helyen azt írja: A három Kőrösön (175). A folyó neve azonban Kőrös, viszont a város elnevezése Nagykőrös, Kiskőrös.

Komáromi Jenő

Sásdi Sándor: Éneklő élet. Dante.

Sásdi Sándort ma már mindenki úgy ismeri, mint a baranyai magyar falu életének kiváló ábrázolóját. Húsz évvel ezelőtt megjelent első nagy regényét (Nyolc hold föld) és egy újabb könyvét (Egy asszony elmegy) már ismertették folyóiratunkban. Éneklő élet című regényében is egy baranyai falu életét, a falu szegény telepeseinek küzdelmeit állítja mesteri módon az olvasó elé. A regény hősei egyszerű parasztok, akik azonban természetes eszükkel, elhatározó képességükkel és bátor kiállásukkal eredményesen veszik fel és vívják meg a küzdelmet a velük szembenálló reakciós táborral, a svábokkal, a régi rendszert visszahívó földesúri világ alakjaival és a kulákok önző mesterkedéseivel. A regény valósággal ontja a történeteket, a küzködő élet legapróbb mozzanatait, cselekvések sorozatait, melyek írónk lenyűgöző előadásában állandóan izgalmas érdeklődésben tartják az olvasót.

Sásdi eddigi regényeihez és elbeszéléseihez hasonlóan, ebben a regényében is a hamisítatlan baranyai népi nyelvet szólaltatja meg és juttatja érvényre. Nemcsak a regény alakjai, a baranyai parasztok beszélnek ezen az izes magyar nyelven, hanem maga az író is általában ezen a nyelven fejezi ki mondanivalóját. A Nyelvőr már kétféle közölt nyelvi szemelvényeket Sásdi regényeiből (72:35, 278). Ezek a kiemelt sajátosságok ebben a regényben is bőségesen jelentkeznek, úgyhogy most inkább egyebekre hívjuk fel a figyelmet. Föltétlenül meg kell említenünk a köznyelvtől eltérő és a baranyai nyelvjárásra jellemző kiejtésbeli sajátosságokat: *éngem, ü, üket, üket, üvele, ünékik, tüle, belüle, belüle; nékije, nékifek; bennötket, bennönket, magiknak, megent, főkőni* (felkelni), *mi löte* (mi lőtte), *megfujtom* (megfojtom), *onoka, herel* (herél), *cepel* (cipel), *gyün, gyűjjenek, gyűhetnek, kalány, nyitanám* (nyitnám), *evött, tevött, vevött, engessük* (engedjük) stb. — A tájzavakból ezúttal csak egy kis böngezetest adunk: Ne *bógtass!* szóval mondd ki (110), néked kellett *caplatni* ebben a sárban? (193), reggelig maradjon a 'kocsin az *egyetmás* (20), elkezdi az *egyetmását* áthurcolni a nyári-konyhába (68), Ne haragudj *egytestvérem* (133), én magát, *egytestvérem*, nem csapom be (134), *lóért* tehenet *főladással* szoktak cserélni (=ráadással, ráfizetéssel 28), ne *gebegjete*k, ne szomszédoljatok mindig (123), mindig csak robotoskodtam, *hajszoládám* (116), *hurcoskodás* (16), nem *hurcoskodok* én sehová se (18), nem gondolja *igazánból* (146), megkapja-e *igazánból* (22), *kevereg* a gyomrom (103), szeretett volna *kitárukolkozni* előtte, elmondani, hogy... (62), bakancsa *klaffogott* a téglán (55), *kajáltoz* (5), *bekajából* (211), alsó szájaszéle *belefeled* (110), odadobta a *lucert* a borjú elébe (72), *lucerszéna* (17), négyéves korában *nosztatta* már az anyja (192), *nosztatás* (=biztatás, nógatás 17, 47), *könnyelmásztított* arcú kisgyerek (125), *megösmerszett* valamennyi az elviselt kabátról (24), kér kölcsön egy *sütő lisztet* (=egy sütet, azaz egy sütéshez szükséges 55), ne bánts *üket*, hadd *zsivajogjunak* (162), *zöpög* (=szepeg 10).

Kiemelem Sásdinak egy érdekes nyelvi, stílusbeli sajátágát, azt, hogy a székely nyelvjáráshoz hasonlóan az élénk, mozzanatos cselekvésrajznál az igeállítmányokat elhagyja és igeekötőkkel helyettesíti őket. Például: Ment, meg se állt a paplakig, *be* az udvarra, *fel* a garádcson, a rövidlábú, nagyfejű kutya ugattia, *oda* se neki, kopogás nélkül *be* az irodába (5). Őz surran, szalad feléje, oldalt ugrik, *ki* az erdőből, *neki* Lajtár Miklós kukoricásának... (131). Aztán csak *fel* a toronyba, *neki* a kötélnek... (5). Felemeli a követ és szuppsz, *bele* a kirakatba (62). Suty, pofont az orcáma, *le* a földre, *jutás* az udvarra... (131).

Hasonlóképpen állítmányhijas mondatok az ilyenfélék 'is: Széles e' világon senkije (64). Ott bizony *híre-hamva* a nagy uraskodásnak (13). Bukszának *híre-hamva* (24). A másik kettőnek *híre-hamva* (49). *Fene bele* a svábasszonyba (40). Reginán kívül *se ija*, *se fia* (122) stb.

Szólásokban és közmondásokban is bővelkedik a regény: Hiába csak, vér nem válik vízzé (216). Úgy még sohase volt, hogy valahogy ne lett volna (130). Ennek a lába alatt is nemsokára elfúj a szél (130). Akinek az állam a gazdája, annak a kutyája se sánta (94). Egyszer kopp, másszor hopp (91). Az sipol, akinek pénze van (51). Aki hangosan kezdi, csendesen végzi (51). Aki a búzáját kapálja, annak a kukoricáját kaszával muszáj learatni (25). Aki nem vet, nem arat (23). Messziről jött ember sokat mondhat (13). Jóért jóval fizetek (18). Nem örült a más bajának, de a sajátját könnyebben viseli, ha másnak a cipője éppen úgy szorít (12). Amennyit a kerék le, annyit fel (6). Egyformán fáj, ha a kicsi, ha a nagyujjamat vágják le (5). Én se szederfáról ráztam a csikaimat, a lovaimat se (23). Mégél ez a jég hátán is (126). Beleeresztette akkor a bogarat a fülembe (211). Égvilágom semmi se volt rajta (195). Több magom se égen, se földön nincs (117).

Végezetül rámutatok még arra a jellemző vonására, hogy leírásában legnagyobb szerepe a növényvilágnak van. Ismert és kevésbbé ismert növényneveket használ: Kékvirágú *ökörsem* bimbózott a galagonyabokor tövében (19). Hóvirágot talált a Lőczy-gödör mogyoróbokrai alatt, a védettebb helyen kerekedik már az *ökörsem* erezett levele (164). A korhadó levelek között *kásásvirág* könnyű szirma sárgul, a vadjácint fürtje lándzsásan kéklik, a fagyal levéltelen ága lehullat egy-egy elfonnyadt, fekete tavalyi bogyót (219). A kőkényt kékesfeketére csípte a dér, a *papsapka* pirosa szomorúan bólogat a levéltelen akácok alatt, a földhibdza szurkosan csillanó édes gyümölcséből cinke csipeget (129).

Az író szókincsbeli gazdagságát mutatja a rokonértelmű szavak kedvelése, pl. Károly *elmondja* odahaza Ernőt, meg a kordét, nevetés nélkül *meséli*, Julka nevetés nélkül hallgatja (110). Elkezd *beszélni*, ami ránehezedik a mellére (116).¹ — Ilyenek ezek az asszonyok. *Lotyók*, vacakok (145). *Cafat* vagy! *Ringgő* vagy! (112) Másik lányom *ribanc* (115), stb.

Prohászka János

Rideg Sándor: Tűzpróba. Athenaeum. Népkönyvtár 2. sz.

Rideg Sándornak egyik könyvéről írt ismertetésünket (Nyr 72:208) azzal fejeztük be, hogy „Irodalmunk nagy nyeresége ez a parasztból és munkásból lett író, akinek írásait a nyelv kutatói és vizsgálói is haszonnal forgathatják.“ Hogy ez a megállapításom nem volt alaptalan, beszédesen bizonyítja a kitűnő írónak új könyve. Írónk a paraszti élet reális ábrázolására igen szerencsésen egy fiatalon béresnek szegődött szegény cselédgyerek küzdelmes életét veszi alapul, aki az első világháború, a Tanácsköztársaság és annak összeomlása idején vergődik át sok-sok szenvedésen. Ezek elviselésében súlyos teherként nehezedik rá veleszületett és apjától öröklött lázadózó, féktelen szabadságvágya, mely minduntalan össze-

¹ Vö. Dénes Szilárd: Nem mese az, gyermek, Nyr 73 : 151.

ütközésbe sodorja őt a földesúri önkénnyel. Rideg Sándor regénye fiatal hősenek és családjának drámai történetét úgy illeszti bele az első világháború kitörésétől a Tanácsköztársaság bukásáig terjedő mozgalmas időkbe, hogy a háttérül szolgáló történelmi, mozgalmak korszakot művészi szemléletességgel életrekelti, megleveníti előttünk alakjaival, történéseivel, az eseményeknek egymásra halmozódó mozzanataival. Es művészi eljárásában oly bensőséges, meleg, emberi humort alkalmaz, hogy derűs szemléletével még a legtragikusabb történéseket is elviselhetővé, sőt élvezetessé teszi az olvasó számára. A regény a szó szoros értelmében az az igazi parasztregény, amelyről mainapság olyan sokat hallunk beszélni. Azzá teszik tárgya, felfogása, hűsből és vérből való alakjai, de főképen igazi, paraszti hangja, mely keresetlenül őszinte, közvetlen és hamisítatlan egyszerűségében is művészien ontja nyelvünk ezer gazdagságát. Az alábbiakban némi kis ízelítőt adunk a regény nyelvéből, de szóvá kell tennünk azt a bántóan sok sajtóhibát, mely a könyvnek úgyszólván minden lapját élékelteti. Meg kell állapítanunk, hogy az Athenaeumnak sem tisztessé multjával és hagyományaival, sem mai reménykeltő jelenével nem egyeztetethők össze a kiáltó sajtóhibák.

A regény nyelvi anyagából először néhány tájszót idézünk: *adsza-nesze* 137, *ajtóköpönyeg* (halkan megkoppantotta valaki az ajtó köpönyegét 170), a bárónak gombai kastélya *csupa egy atta* szalonnából van (? 129), *berezel* (az intéző és a gazda fogadta a berezelt népet = megijedt, 93), *bicska nyitogató* harag 74, *cibere* 132, *csoze* 115 (= elzüllött, rongyos ember, naplopó, csavargó MTsz), *csuhajoz* 148, *eccajj* 126, *elkampicsorodik* 39, *ehkoppo* tengődő 55, *fészkes fekély* 122, *gacsos lábak* 153, *görhe* 132, *habajkós* 36, 38, *hopptallér* 137, *hőbörög* 161, *hujja*, *hujjázás* 58, 60, *hurcolás* (tiz évig hurcoláztam én a hárót egyfolytában 129), *képentőrül* 53, *kiakolbólt* 170, *kilotykol* (a vad helsejéből kilotykoltam a vért a karomra 116), *kukás* 127, *kutyuló* dész, *kutyulófa* 156, *légyzaros gerendák* (170), *megagyabugyál* 133, *megáhit* 162, *meg'úpál* 162, *nyámmogás* (választékos foghegyelő nyámmogással ette 139), *nyímmogás* 21, *rusnya* 172, *seregforog* (sürög-forog 148), *seszinü* kendő 107, *szajha* 172, *szátyárkodik* 138, *szőrmők* 172, [az urifajta emberek] *tengeri fenével* élnek 132, *tíblábó-lás*, stb.

Népi szólások és közmondásszerű kifejezések is bőségesen találhatók a regényben, ilyenek: *ebekharmincadjára jut* 151, *kötve hisz* 134, megmarad nekünk, *amitől a szemünk koppan* 154, ezt nem *úszod meg száron* 172, *lába kel* 134, *egy követ fúj* 176, *tengelyvéget akaszt* 177, *elette őket innen a fene* (180, = elmentek, elkotródtak), *ágrólszakadtak és kenyértelenek* 5, *föl kell gyűrni a gatyaszárat* (113, = föl kell kötni a gatyát), *kalácsszagú ünnepek* 20, az élet ezzel újra belezökkent a *régi szekérnyomba* (107 = a régi kerékvágásba), a *maga szakállára dolgozik* 42, ki a nehézség hívott ide bajnak? 53, nekünk *se ingünk, se gallérunk* 53, a *bolondját járja* 63, házunkban *tótágast áll* az elmondhatatlan szegénység 65, *se füle se farka beszéd* 72, *'pofa bagót se ér* 91, ne hidd, hogy ők talán *sárkánytejet szoptak* 99, *nem fült fogukhoz* a téma 110, Matyi vót magának *valamennyi két öregapja*, de nem én! 131, *volt tiszta gatyája* beállítani a tanyába (135 = volt mersze, bátorsága), *Fáraó feketeképpü ivadéka* (135 = cigány), *kockára tesz* 135, majd *megmutatjuk* a románnak, *hogy hány szent szart a padkára* 137, *nem kutyába való a szalonna*, öcsém! 139, *rossz ügyekben sántikálnak* 140, *szélnek ereszt* 140, a *pipakupakig elbolondított nép* 59, olyan forradalom van, *mint a pinty* 114, *tudja a kókai nehézség* 32, egyik olyan előttem, mint a másik 99; — *aki éjjel táncol, annak nappal is legénynek kell lennie* 160, a teljes igazságot csak maga az *ördög* tudná földéríteni, aki bizony *éjszaka sem mindig alszik* 162, *ahol a fene megette a malacit, ott nem érdemes szalonnával álmodni* 36, a *derűre* leginkább ború szokott következni 107,

a jólélt ember meg a nagyszőrű kutya szokott legkésőbb elpusztulni 111, mindenkől elvész a jó és a férgek elhullanak 111, a nagy úr veszett kutya nyálába-lépett és gyalázatos halállal kell elpusztulnia 64, jobb a megszokott régi rossz, mint az új, a bizonytalan 6, nem adja el lelkét az ördögnek 112, stb.

Káromkodások, átkozódások: az idegeny istenit a német anyjának! 114, íz egye le a gazdád orrát 135, a devla pusztítsa el 135 (vö. jössz ezután is, ha el nem visz a devla 136), lepje el az ótvár mind a két pofádat! 136, tetű egye meg a nyakát a szemtelennek! 172, hát egy kis kórságos istennyila nem lenne jó a rusnya belibe?! 172, megájj, te utolsó szajha! rohaggyon le a tőgyed! 162, a tűz égessen meg, uo., nehézség álljon a kezibe 53, vigyen el a rossz kórság a pokolba! 53, a pokóvár lepje be a képit! 132, stb.

A regény telve van a nép kedvelte túlzó, nagyító kifejezésekkel, pl. iszonyú módon kurjongatott 135, határtalan fölháborodással válaszolt 136, főiemelte éktelenül piszkos tarisznyáját 136, irdatlan cselédhodályban lakunk 6, irtózatos viharral kevert hatalmas záporok 45 irtózatossá szerencsétlenek vagyunk 99, a gazda irtózatossá káromkodás közben fölkergeti őket 105, széjjelszórták a rengeteg betűt, 101, a tüzes tarlókon végtelen tömegben sorakoztak a búzakeresztek 167, a szélfogó jegenyék, mint óriás boszorkányseprők maradoztak el mögöttünk 117, kimondhatatlan sok baja volt 102, szörnyű sötét van 158, egy szörnyű formájú keresztet pingált a papírra 70, szörnyűségesen végtelen barázdák 6; annyi gyerekük van otthon, mint az égen a csillagok 120, olyan volt bennem az éhség, mint valami sötétfenekű óriás szakadék, széles és mély 102, olyan állatvész támadt, hogy egy fia csirke sem maradt a majorban 135, fertelmes nagy 132. — Népies túlzások a számnevek használatában: a magtárak nyögtek a rozs és búza ezer mázsái alatt 167, hagyta, hogy leüljön ezer foltból tákolt kabátja csücskére 23, ezer foltból tákolt rongyai 162, a kabátján háromezer paraszfolt tetejére egy újabb foltot igyekezett pásztítani 22, millió folttal tarkított ruhák 5, a szegény béresnek örökké olyan siralmas állapotban volt a gatyája, hogy ezer évben sem lehetett egyszer megmutatni 135, stb.

Rideg Sándor stílusát ebben a regényében is jellemzik a természeti képeknek szemléletes leírásai, pl.: A tetei lankákon vidáman hajlongott a búzavetések özöne, a nagy rét pázsitján tejszínű köd kavargott játékosan. A dűlőúton vadnyúl sétált keresztül, az óriás fákon mókusok cikáztak, harkályok kopácsoltak, kakuk kiáltozott, rigó rikkantott, a szomorúfűzek földig hajolva imádkoztak a patak szélén és ezernyi színes madár zengete a szabadság dalát (29). Láttam a nagy barna felhők csapatát, melyek mint óriás fekete táltos lovak itták a tó vizét s megrázták csillagseregből szőtt gyémántos csótárjukat a homlokukon, két lábon ágaskodva hajoltak a szaktorkú-éji nádas fölé (71). Az ég széle piros rongyokban csüngött, a nap tüze mint sárral kevert parázs folyt szerteszéjjel a vastag felhők között (80). A hátam mögött recsegő gallyakon vagy az út közepén, roskadozó szekéren rohant utánam az éjszaka (71). A bivalyszínű őszi ég felhői földig hajolva vonszolták végtelen tömegüket (112). A nagy erdő feketeségével rákönyökölt a majorra (7). Az óriástornyú, piszkosszínű barna felhők már ágyazni kezdtek s lerakták vastag dunnáikat a pirosodó égbolt szélére (19), stb.

A szemléletesen részletező leírásokban mutatkozik meg leginkább frónknál a nép által is kedvelt rövid, apró mondatok használata. Így pl. a 73. lapon 34 sorban 34 mondatot látunk, ilyenformán: A kútostorán harminclitres vödör lóg. Erős ember karját is próbára tenné tíz-husz vödör fölhúzása. Az első héten, amikor béres lettem, egyetlen vödörrel sem bírtam felhúzni. Most még gyengébbnek érzem magam... stb. — Ugyan-így pl. a 74. lapon 25 sorban 24 mondat, a 77. lapon 24 sorban 24 mondat foglal helyet és még sokfelé, másutt is.

Meg kell még említenünk — mint feltűnő sajáttságot — Rideg Sándor stílusában a *fekete* jelzőnek gyakori használatát, melyet úgy látszik a regényben rajzolt béres keservek és szenvedések szomorúsága csalt a tollára. Nem tűnnek föl az ilyen használatok, mert igazi 'fekete' szemléletek: „A *fekete* masina előtt lévő szénrakás mellett állt a gépész, *fekete* ruhában, az arca és a keze is *fekete* volt” (178), *fekete* felhő (5), *fekete* sötétség (88), — de feltétlenül jellemzőknek kell mondanunk a következő *fekete* jelzőket: A *fekete éjszakák* mögött *fekete hajnal* tátongett (87), a történelem *fekete* köde (184), a *fekete* égen fázós csillagok hűnyorogtak (88), a puszták *fekete* emlékei a kenyérről (169), a szemükben *fekete* harag tüzelt (176), *nagy fekete* rémület (169), örültkedvű *fekete* árnyak táncoltak a sötétségben (185, ez a hír volt az általános bajok első *fekete madara* (99), stb.

Néprajzi adalékokkal is szolgál a regény. Így etnográfiai érdekességük és értékük van azoknak a leírásoknak, melyek népi hiedelmekről, babonákról számolnak be, pl. a fekete macskáról, a vérfürőről, a színváltó kőről, a vérszíni tejről (l. 150—151), de szó van a legénnyé avatás népszokásáról is (152).

Befejezésül elmondom még, hogy a regény szereplői „kocsisok, béresek, csikósok, borjászok, kukások, tehenészek és mindenrendű cselédek”. Ezek egyszerű ételekkel élnek, de „az úrifajta ember nem igen eszi meg a cibereit, a görhét, meg a bablevest, ezek kígyóval, békával, meg tövises tengeri fenével élnek” (132), sőt „megeszik azok a korcsnáros micsodáját is” (133).

Prohászka János

KÖLTÉSZETÜNK ÉS NYELVÜNK

Írta: Földessy Gyula

Legnagyobb költőink, Csokonaitól Adyig, egytől egyik kitűnő értői voltak nyelvünknek.

Legelsősorban Csokonaira, a modern magyar költészet legtermékenyítőbb hatású mesterére áll ez. A *magyar nyelv feléledése* című kis írása, ez a szívből kibuzgott, mélységes élményű magasztalása nyelvünknek, egyúttal a poéta Csokonai reális nyelvérzékének is bizonyossága. Felpanaszolja, mennyire pallérozatlan a magyar nyelv, így folytatja elmefuttatását: „... nyelvünk ebben az állapotjában is szebb és alkalmasabb nyelv a legkipiperézettebb német nyelvnél... Van ebben erős és gyenge kifejezés, van numerus és harmónia, sok termékeny radix és sok törzsök-szó, amely, mint a tenyésző plánták és csemeték, az oltás, ültetés, irtás, tisztogatás és fáradatlan művelés által, egy olyan rakott és ékes kert felől nyújt reménységet, amilyen a nyelveknek paradicsoma lehet... Sok nemzeteknél egész századokkal is hátrább vagyunk a tudományokban és a kultúrának egyéb nemeiben, de oly foganatos eszköz van a kezünkbe, hogyha azzal élni kezdünk, esztendők alatt is óriási lépéseket tehetünk utánuk. Ez a mi saját anyai nyelvünk — a magyar nyelv.”

Ha Csokonainak nyelvünkéről szóló lapjait olvassuk, szinte úgy hatnak ránk, mintha a magyar költészet s az egész magyar szépirodalom később valóban beváltott nyelvi és stílári tőkéletesítésének alapvető programja, a jövőben végrehajtandó tervezete volna elénkterjesztve. A kíváncsi, „selypítő” Kazinczyval szemben, aki jó pár évtizedre megfélésvetű útra terelte a magyar irodalmat, — határozottan hirdeti, milyen forrásokból kell meríteniük a költőknek nyelvünk, előadásunk kifejezésbeli gazdagítására. Az anakreoni dalai után vetett „jegyzéseiben és értekezéseiben” a következő sorokat írja: „Magyarjaim! Literátorok! ne csak a külföldi frókat olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó együgyű, magyart az ő erdeiben és az ő Scythia pusztáiban, hányjátok fel a gyarló

énekes könyveket, a veszekedő predikációkat, a szűr bibliopoliumon kitérített szennyos románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt, és a jámbor pultonost: akkor találtok rá az Árpád szerencsi táborára, akkor lelitek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteltesebb maradványait, a melyeket az olvasott és utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek. Hónaljig érő nadrág, lapos, hosszú kalap, pipaszárnak való pálcza és láb az, amit ott találánátok, a nyelv is selyp és erőtelen (nyilván Kazinczy-ellenes célzás), a min azok az elpallérozott kis asiáták (szintén Kazinczy helytelen. egyoldalú és szűkkörű „nyelvújítása“ ellen szól). — Arany János teljesen Csokonait követi, mikor a nyelvhelyesség kérdésében fölébe emeli a népnyelvet a Kazinczyék által eltermészetlenített irodalmi műnyelvnek. Közlöm az 1861-ben megjelent *Visszatekintés*-ének idevonatkozó szavait: „Ki azon feltételből indul ki, hogy az élő nép, nem egyedenként vagy tájankint, hanem egész öszletében, hibásan, szabálytalanul beszél, következőleg a nyelvtudós tiszté megszabni a korlátokat, octroyálni a törvényeket, melyek határai közt szabad csupán mozogni a nyelvnek: ahhoz... nincs szavam Ki azt állítja, hogy más *szókötésre* van szükség, ha cseléddemmel értekezem, ha társalgok, ha magamat „ungeniert“ átengedem az anyai tejjel beszített, a gyermekszobában vagy a póriskola dulakodásai közben kifejtett nyelvérzékemnek, másra pedig, ha vezércikket írok, ha regényem személyeit beszéltetem, ha színpadról szólok a közönséghez; hogy ami ott természetes, jól kötött, jól rendezett beszéd, itt nem az, hanem itt más rend, más kötés, más viszony kell: az csak menjen a maga útján, mert az enyémmel sohasem találkozik. De aki elismeri, hogy a nyelvész kötelessége... abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a múlt irodalmi hagyományát csakis ez élő szellem kritikája mellett fogadja el): az meg fogja hallgatni... a népet, a szegény parasztot..., azt a kisasszonyt, kinek nyelvérzéke még nincs tönkre jutva, azon atillás öreg urakat, kik a leendő termés felől beszélgetnek, vagy *önmagát*, tulajdon primitív kifejezésmódját; apellálni fog rosszul értesített, azaz 20—30 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékítő saját jobban értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment szűz nyelvi érzékéhez.“

Csokonainak az ő anakreoni dalaihoz írt jegyzeteiben sok érdekes bizonyoságát találjuk az ő nyelvészkedő kedvének. A Kleist *Tavas*-ának s e német költő más verseinek és prózai írásainak műfordításához abc-rendben jó csomó tájszót csatol, gondosan hozzájuk téve azt a magyar vidéket, ahol ezek használatosak. Szókommentálásaiból szépen kiténik, milyen elevenen élt ajkán a magyar népi szó. Például idézem tőle a *kör* szóhoz fűzött etimologizálását: „*Kör*, cirkulus. Innen: körül; és mindazok, amiket idővel „e“ betűre tekertek, mint: keritem, kerülök, *keresek*, *kergetek* (az én aláhúzásom), *kerengek*, *kerék*, stb.“

A debreceni diák Arany János, aki *első* költői ösztönzéseit is Csokonaitól kapta, szó- és szólaşmagyarázó hajlamát szintén Csokonaitól szerzhette. Prózai írásai, különösebben a *Visszatekintés*-ben, ebben a jórészt nyelvészkedő remekműben, továbbá a *Szépirodalmi Figyelő*-jében s a *Koszorú*-jában s a Szarvas Gábor *Nyelvőr*-jében megjelent kisebb-nagyobb cikkei és kéziratban hátrahagyott nyelvi fejtegetései (*Hátrahagyott írásai* második kötetében) gyönyörű tanúságai az ő tévedhetetlen nyelvérzékének, belemélyedésének a magyar nyelv, a magyar szó világába. Nem valom azt, amiről előszóval mondtam, de írásba foglaltan is nem egyszer hallottam és olvastam, hogy Arany prózai stílusa értékben nagyon mögötte marad költői előadásának, ám bizonyos, hogy Arany prózai írásainak legszínesebb, leglendületesebb, legmesteribb lapjai azok, ahol nyelvérszeti dolgokról értekezik.

Berzsenyinek — versein túl is — böven volt köze a magyar nyelvi sajátságokhoz. A nyelv és költészet egymáshoz való viszonyának *tudatos* értőjére vall, hogy a költőt *nyelvművésznek* nevezi. Kölcsény recenziójára írt észrevételeiben, *Kritikai levelei*-ben sokat foglalkozik magyar szók, szólások elemzéseivel s helytálló, talpraesett megjegyzései vannak a korbeli magyar írók, főképp túlzó és ízléstelen nyelvújítók stílári hibáiról és tévedéseiről.

Figyelemreméltók Vörösmarty nyelvészkedő írásai is, így *A magyar nyelv eredetéről* szóló, továbbá az ő *Szóbírálatai*, az *Uj szavak*-hoz fűzött megjegyzései, a Bugát Pál *Magyar bonc-tudományá-ról* s a Gaál György *Közmondástár-áról* írt kritikái. Bár a korabeli költők, írók között ő a legmérsékeltebb s legóvalosabb magatartású a nyelvújítás dolgában, látszik rajta a „pór-nyelv“-megvető Kazinczy hatása: a magyar népi-paraszti beszéd szó- és szóalkíncsét csak nagyon módjával meri belevenni költői s prózai beszédébe, amint ezt róla Arany is megállapította (Arany J. Hátrahagyott iratai, 2: 57).

Petőfi prózai írásaiban nem találunk szorosabb hozzászólásokat a magyar nyelvhez. Az ő aktív természetétől távol állott minden elméletiség; ő költészetében valósította meg, minden más előtte élt magyar költőnél inkább, a magyar nyelv jussát, a *népi magyar nyelvet*, a költészethez. 1846 végén kiadott *Összes költeményei* elé tervezett s megírt előszavában (amely csak 1909-ben került a nyilvánosság elé) röviden érinti a költészetének „egyes kifejezései“ ellen emelt vádakat s így védekezik ellük: „...szerintem a költészet nem nagyúri szalon, hová csak fölpipezve, fényes csizmákban járnak, hanem szentegyház, melybe bocskorba, sőt mezítláb is beléphetni“. Ez a megjegyzés (melyet később egy versébe is beleiktatott) szintén a népi, a „pórias“ beszéd jogát hangoztatja a költészetben. A még 1844-ben megjelent *A régi jó Gvadányi* című verse ugyancsak vallomás a „fundamentomos“ igaz magyar (tehát: népi) beszéd megbecsülése mellett. (A *hóhérr* kötelé-ben is igen sokszor idézteti regénye egyik főalakjával Gvadányi népies ízű verssorait.) Közvetlenül *Arany János-hoz* írt üdvözlő verse is a népi beszéd költői értékének dicsőítése. A *Széphalmon* című versében azért mondja Kazinczyról, hogy „félézázadig tartá vállán, mint Atlas, az eget, a nemzetiségnek ügyét“, mert Kazinczy a magyar irodalmi nyelv „csinosítója“, a magyar költészet művelésének lelkes agitátora volt. *A magyar politikusokhoz* című költeményében a magyar költők „nagy honfi érdemét“ abban látja s azért emeli ki, mert egyetlen „megmaradt kincsünket, veszendőben volt nyelvünket ők ápolák és menték meg“.

Magyarság és nemzeti önértzet című terjedelmesebb munkájában s szétszórtan egyéb írásaiban is láthatni, milyen szívéhez nőtt ügye volt *Vajda Jánosnak* is a magyar nyelv s a magyar nyelvihelyesség. Bár itt-ott egyéni különökdései tévedésbe ejtik, a legtöbbször igazat kell neki adnunk a korabeli magyar irodalmi beszéd botlásai elleni felszólalásaiban.

Adynak sem kisebb a magyar nyelv-, a magyar-szó szeretele, mint az Aranyó s a Csokonaié. Sőt, mivel minden magyar költőnél gyökeresebb-tradíciósabb a magyarsága és a történelmi Magyarország összeomlásának megérzése szenvedelmesebbé, fájóbbá fokozta népe szeretetét, rajongóhí szelmele volt népe nyelvének, mint bármely más költőnk. Egyszer (már szóvaltettem egy más Ady-írásban) beszélgetésünk közben szóról-szóra így nyilatkozott előttem: „Mi ketten, Arany és én, tudunk legjobban magyarul, de öneki nem volt bátorsága.“ Én akkor vitába ereszkedtem vele, Arany páratlan nyelvi tudását védve, de később rájöttem, hogy valami igaza mégis volt, mert Arany — az „epikai hitel“ költője — féltékenyen vigyázott rá, hogy minden szavát, szólását fedezze a népnyelv és a hagyomány. Egy igen érdekes eset jellemzően igazolja Aranynak ezt a szigorú önfegyel-

mezését. Első megjelenésekor — vagy az első gyűjtemény kiadásában — az *Őszel* harmadik versszaka így kezdődött: „Ott kékel a Zeűsz-lakta domb, Itt zöldel a nyájas liget“... A későbbi kiadásokban Arany így változtatta meg, s nem szerencsésen, a szöveget: „Ott kéken... Itt Zölden... S ezt azért tette, mert a kékel és zöldel szót nem igazolta a régiség s a népnyelv (*kéklik, kékellik* és *zöldellik* megmaradhatott volna, de ez a két szó nem volt beilleszthető a vers metrumába). Viszont Ady az Arany *Buda halálát* szándékos célzattal kicsinyítő cikkében (melyet jórészt az Aranyt magasan Petőfi fölé emelő Babitsnak szánt) mégis kénytelen volt elismerni „ennek a rendkívüli embernek“... „hatalmas magyar nyelvét, egyik fajtáját a sok hatalmú és magyarságú magyar nyelvnek“.

Egy költőnk sincs, akinek szó-kultusza olyan kivételesen és kifejezetten számontartott lett volna, mint az Adyé. Ennek a tényállásnak legnyomósabb bizonyítéka, hogy Adynak egész „új“ költészetén keresztül húzódoó motívuma: a szó. Ő „új látások, pompás *szavak* királyfia“, a „szó neki ópium“, melyből „pogány titkokat szív“, azaz: a szavak régi, rejtett értelmét, ősi nagy jelentését; Az *Avar-domb kincse* című versében a „keresett kincs“ a honfoglalás előtti szó-kincs, mely az ő költői elképzelésében (Vámbéry nyomán) az autochtonabb, a magyaroknál jóval régibb pannoni avarok nyelvéből mentődhetett át a „magyarokéba“. — *Szavát* „sokvérű“-nek nevezi (*Akinek dajkája vagyok*), majd *igéiről* mondja, hogy „bővek, zengők, nagyok“ (*Pap vagyok én*). A déli nép „sekély“ szavával szemben az ő *szava*, az „északi emberé“, „gyökösebb“, mert „mélyebbről jön és nemesebben“. A *Halál: pirkadat* című költeményében így emlékezik vissza első gyermeki feleszmélésére: „Érzem... az első szó bús csinját-binját“. *Életem apadó ere* című versében fájdalmasan kérdi: „Meddig pártolnak még a *büvölő szavak* Elöntve ajkam“. A *Száz hűségű hűségben* így fordul önmagához: „Alakos játék, százszor-zárt titok Hős futó bölcse újból és megint Állók süppedten szókimondó bajban... Édes hazug méz, pergő szép *szavak* Csorogjatok tarkán, számlítva bátran...“. Nagy költőelődjét, Csokonait, meglistelve, így aposztrofálja az ő *szavait*, melyekkel végigtűzdeli *Vitéz Mihály ébresztése* című költeményének összes versszakait: „*Szavak*, akiknek Főbusza volt Vitéz S gazdag pillangószárnyakat adott, *Szavak*, szárnyatok bársonyára Szedegesetek viola-szagot, Amikor felröppentek őt dicsérni“. — „Csacska vers üres *szavaiba* ömleszteli lelke muzsikáját“, mely „hódítva száll titkokat zengve“ (*A megszépítő fátuma*). *Szent Lélek karavánja* című versében így szól: „Becsületes, részeg, okos fejünk Mindig másért fáj. Megejti a Szó (a Szó szinonímája e vers harmadik szakában az „igemálha“, mellyel a Szent Lélek terheli meg az ő „karavánját“). — Az *utolsó sereg*-et így kezdi: „Sok-sok új vers, kinban fogat *szavak*, Óh, életem, be nagyon éltelek, Óh, életem, be eldaloltalak“. Egy versében: *Aldó rostájában*, „próféta új *szavával*“ akar szólani. A *Tegnap tegnap siratásában*, nemzetét siratva, a „tegnapi tegnap *igéjét*“ hangoztatja, ennek „megrontásával megszépült varázsát“ (a világháború idején); majd „harsos *igéjét* hallatja“ (*Mag hó alatt*) s az „igazi szót“ (*Az igazi szó*), mely a „nagy özőnvér után“ a „Rémtől hízaltan fog megszólalni“, „jó galamb“-képpen a „sok talmi galamb“ között (a „Rém“: a világháború s a „galamb“ a „nagy özőnvér“ után allúzió a bibliai vízözön béke-galambjára). A *Bóbitskolván lehajtott kardomon*-ban „kemény attackban sorakoztatja hős, régi *szavait*, vitézeit“. A *szenvedésnél többet* című evangéliumi fonségű versében így szakad ki belőle a szó: „Mert most a Szó olyan legyen, Mint a hegyen Krisztus szava: Évezredek hője, hava“ (azaz: évezredek nagyszívú, nagylelkű embereinek az emberi nem megjavítását célzó szavainak forrósága és tisztasága).

Ady az ő szó-kultuszában a szavak, szólások jelentését, értelmét nagyobb energiájúvá teszi. Szavai megválasztásában megfeszülő gondol

igyekszik mindig a legkifejezőbbet megtalálni, arra is ügyelve, hogy a szavak hangtellest úgy érzékítse meg a gondolatot, az érzést, a hangulatot, hogy zeneileg is támogassa őket s a hatást szóképeinek erősen *redlís szemléletével* is fokozza. Milyen varázssosan hat az olvasóra például a *Nem először sírok* című versének első szaka: „Tél-támadás: őszi lugasban Légy zűmmög árván, messze, messze, Sajgó mezőt felhő ereszt be S *dong* az összevissza-szél”. Szó-elhelyezéseiben, szócsoportosításaiban a költői előadásnak egy különösen eredeti formáját alkotja meg: a verskezdő sorai-ban intonált szót, szólast vagy szóképet végighúzza az *egész versen át* s így teszi határozosabbá, súlyosabbá azoknak érzelmi nyomatékát. Egy másik ilyen eredetisége *látszólag össze-nem-tartozó* szavaknak egybe-erántása, például: „Csak minket csókoljt öregre az idő, távolság, küzdés, *eszmé, hór és nóta*” (*Vén diák üdvözlése*); vagy *Az elsüllyedt utak-ban*: „Sehol, sehol a régi hajlék, ködbe és éjszakába borult *Rét, út, virág, illat és udvar, Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, múlt*”. Harmadfél-száznál több ref-rénjének is nemcsak hangulaterősítő, de stíláriis jelentősége is van.

Adynak a nyelv, a magyar nyelv: „élet, szentség. sőt: istenség” (*Disputa, Nyugat*, 1912 február). A magyar nyelvvel, ennek fejlődéstörténeti problémáival, több próza cikkében sokat foglalkozik. Például: *Van-e magyar nyelv?* című, a *Nyugathat* 1910-ben megjelent elmélkedésében panaszkodik, hogy „Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj és a baj oka: Nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul. No, jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül... csinos játék volt minden költői nyelvészkedés... Lett tehát a magyar nyelvből egy *ai-magyar nyelv*, szintelen, alkalmazkodó, csígerszerű, más nyelvekből fordított s csak néha komikusan magyar-kodó nyelv... Majdnem bünt követek el, de politizálok, mert a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. *Tét-szett volna demokratikus állam-reformokkal fölsegíteni a színre, fórumra a jól beszélő magyar parasztot* (az én aláhúzásom), ma lenne tüneményes, szép magyar nyelv... *Mint a legendák alvó daliái* alusznak a legigazabb, legszebb magyar szavak.” Ady e legutolsó mondatát költőileg több versében érinti, így például a *Bihar vezér földjén*, a *Kidalolatlan magyar nyar-ak-ban*. S ugyancsak e magyar nyelvi problémákat teszi szóvá két más *Nyugat*-beli cikkében: a *Disputa* és *Szavak a putvarban* címűekben.

Ady az összes magyar költők között Csokonait kedvelte a legjobb-ban, vele érezte magát a legrokonabbnak. S bevallása szerint tőle tanult a legtöbbet, így — mint ezt előttem is hangoztatta — *tőle tanulta a szavak jelentésének tovább-feszítését, a metonimiái messzebbre-tolását is, erre példá Csokonaiat: „kenyér sík óceánja”* (a búza vagy gabona helyett). Adynál számtalan eset van erre, itt egy jellemző példára utalok: az *Áldas-sál, emberi verejték-re*. Prózaí írásaiban gyakran emlegeti Csokonait, így legbővebben s legszeretőbb részvételt *A magyar Pimodán-jában*. Egy 1905-ben megjelent hírlapi cikkében (*Budapesti Napló*) keserű ironiával szól róla: „Lump volt, csavargó, miveletlen, durva és paraszt. Ő volt tudniillik akkor a legeurópaibb ember ebben az országban. Amit Taine valahogy, ha jól emlékszünk, az agyvelő sejtjeinek lázas fölpattanásairól mond, ő nála érez-zik a legjobban a magyar költők között. A nagyképű írástudók akkoriban javították és rontották a nyelvet. Ő dalolt, s mert lelke rengeteg, gazdag és sokszínű volt, feszítgette, edzelte, pótolta, díszítette, nótette szegény magyar nyelvének iromba és szük kereteit. És vált természetesen a leg-pompásabb nyelvújítóvá, kinek emléke előtt hálával kell leborulnunk mind-annyiunknak, akik gondolatainkat, érzéseinket magyar szavakba öltöz-tetjük ki”.

Ady több szót és szólást vesz át Csokonaitól, így a „hars” szót, melyet Csokonai így foglal be a Kleist műfordításának jegyzéseibe: „... Hars: innen harsog, harsány, harsányt. Onomatopoeimonon (hangutánzás). Duna-mellék. (Adynál: harsos a Mag hó alatt-ban: „szétharsan” a Csokonai Vitéz Mihály c. versében.) Csokonaitól került Adyhoz a bihari görál (hajigál) — Adynál „görált bús fényesodák” (Az egyenes csillag-ban): a hullán-lk (ugyancsak Az egyenes csillag-ban); a szállal (Adynál a „szállaló idő” A föl-támadás szomorúságá-ban) stb., stb. Csokonai példáját követi Ady a versei szövegében gyakran használt idegennyelvű szavakkal, Petőfi és Arany óvakodott ettől. És Csokonai „bihariságára” (Csokonai mondja magát „bihari”-nak) emlékeztetnek Ady gyakori, legénykedő hangú, különös táj-zamatú kiszólásai. Például hirtelen kapásból: a Kuruc Ádám testvérem-ben, A harcunkat megharcoltuk-ban. Ady Csokonai-kultuszának egy nagy dokumentuma az is, hogy az ő erőyes noszogatására adták elő 1911-ben a Vigszínházban, igen nagy sikerrel, Csokonai *Karnyónéját*.

Csokonai a magyar költészet egy hosszú fejlődéskorszakának volt a megindítója s Ady: a bezárója, a legegészebb beteljesedése. Ennek kifejtése nem tartozik tárgyunkhoz. Itt, most, egy más problémára kell rátérnem s ez: a nagy magyar költők hatása a magyar nyelv, a magyar beszéd stíláriis kialakulására.

*

A költészetnek és a nyelvnek, a költők nyelv- és nyelvészet-kultuszán kívül, van egy általános fejlődési szempontból sokkal fontosabb egymásra-utaltsága. Voltaképen ez is olyan természetes következménye és ténye a költészet és nyelv egymáshoz való viszonyának, mint a nagy költők nyelvi érdeklődése és nyelvhez-értése.

Mint Petőfinek gyermekkoromtól állandó olvasója, már sok-sok évvel ezelőtt ráeszméltem arra, milyen feltűnő különbség van Petőfi és az ő egy-két évtizeddel idősebb, de vele egyidőben élő költő- és író-társainak stílusa között. Ebben az észrevevésben nyilván nem volt semmi egyéni fölfedezés, erre mások is rájöttek vagy rájöhetnek s maga ez a tény odavetöleg itt-ott némi részletezéssel csaknem minden irodalomtörténeti kézikönyvben vagy idevágó értekezésben szóba került. De hogy *miben* áll ez a különbség? — bővebben sohasem tárgyalták. Pedig az erre a kérdésre adott pontos és szabatos felelet megvilágítana egy más igen-igen jelentős problémát. Ez a probléma: mennyiben folytak be a nagy magyar költők a magyar nyelv, a magyar élőbeszéd kialakulására, kiművelődésére s viszont másrészt arra is, hogy az élőbeszéd s elsősorban a nép beszéde hogyan formálta s tette kifejezőbbé, plasztikusabbá, tökéletesebbé a költői s egyáltalán az irodalmi beszédet.

Valamelyes megindulások és megállapítások voltak már ez utóbbi vonatkozásban is. Egy, a *Nyugat* 1921-iki évfolyamában megjelent terjedelmesebb tanulmányomban én is foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Állandó figyelemmel nem kísértem minden nyelvészeti és irodalomtörténeti folyó-iratunkat; lehet, hogy egy s más idetartozó írás volt ezekben is. De legjobb tudomásom szerint érdemlegesebb s alaposabb elintézése nem volt ennek a problémának s nem is lehetett, mert a szükséges előmunkálatok hiányoztak hozzá.

Az már régóta köztudatban van, hogy nagyobb költőink műveiből sok „velős” mondás (axioma) került a közbeszédbe. Írók, politikusok gyakran idéztek belőlük s egyes, az emberi életviszonyokat, emberi sajátságokat, társadalmi, lélektani jelenségeket élesebben megvilágító, tömören meg-fogalmazó gondolatokat újra meg újra ismételtettek, egész a lejáratásig. (Mikszáth, Rákosi Viktor sokszor tette komikussá ezeket a közhelyekké vált s vidéki közszerelőktől nyakrafőre emlegetett citátumokat.) Tóth Béla *Szájról-szájra* c. érdekes könyvében sokat összegyűjtögetett e nagy

költőinktől eredő „szállóigék“-ből, amelyekken kívül még legalább háromszor annyit összehozhatott volna, de már a töle közöltek is nyilvánvalóvá teszik a költők és írók hatását a közönség beszédére (és gondolkozására).

Petőfi hatása, könnyen beláthatólag, nem egyedül az ő népi beszéd-től megtermékenyült szó- és szólástárának befogadására korlátozódott. Stílusának természetes egyszerűsége, elevensége, gondolatkötésének egyéni sajátossága, előadásának fölcsapó pátosza, friss lendülete, elmés és tréfás fordulatossága, teljes fölszabadultsága az idegenek megkötöttségektől, mind hozzájárult egy új, szabadabb magyar zamatú irodalmi és közbeszéd kifejlődéséhez. Mindez fokozatosan, évtizedről évtizedre valósodott meg a későbbi magyar irodalmi stílusban s az élőbeszédben. A 19. század második felének költészetét ismerők a legkitetszöbben úgy követhetik nyomon ezt a Petőfi-megindította fordulatot, ha összevetik a Petőfi előtti epigonok (mondjuk a Garay János s a nálánál kisebb tehetségűek) stílusát a Petőfi utáni epigonokéval (sőt Vörösmartyéval is). A kifejező képességnek milyen nagy haladása mutatkozik Petőfi után, költőink, szépíróink s ezzel kapcsolatosan a tudósok s a hírlapírók stílusában és beszédmódjában. Föltétlen meggyőződése, hogy az ifjú éveiben Petőfitől megigézett Gyulai Pálnak az ő szűk látókörű és vaskalapos *kritikusi* működésénél sokkal értékesebb próza-stíl-művészete Petőfi hatására vezethető vissza. Az én generációm-beli öregek, akiknek volt módjuk apáik s nagyapáik s ezek ismeretségi körének leveleit is kezükbe kapniuk, ezekben is láthatták a magyar beszéd-stílus gyökeres megváltozási folyamatát.

Nyilvánvaló, hogy egyre fejlődő irodalmi életünk az idő rendjén más nagy költőkön és írókon is nevelődött. A Petőfitől sokat tanult Arany Jánosnak szintén nagy része volt az irodalmi stílus elnépiesedésében és tisztulásában, ugyanígy — egyes botlásai ellenére — Jókainak, akit Petőfi joggal nevezett az ő kis öccsének, majd Tolnai Lajosnak, Mikszáthnak, hogy csak a legnagyobbakat említsük. (Hogy a stílári érték milyen hatóerő, ennek meggyőző példái Kemény Zsigmond és Madách, akik egyes nagy kvalitásaik ellenére szélesebb közönség-körökben sohase tudtak gyökeret verni.) A Szarvas Gábor alapította *Nyelvőr* nyelvtisztítási akciója — egyes túlzásai és elfogultságai ellenére — a magyar nyelvészek, irodalomtörténészek, esztétikusok, etnografusok, folkloristák munkája, mind-mind hozzájárult a magyar stílus kifejlesztéséhez, ugyanígy egy egész serege a kitűnő magyar publicisztáknak, hírlapíróknak. Persze közben jöttek idegen nyelvi hatások is (újabb germanizmusok, gallicizmusok, tarka, idegenes összetételű fővárosunk egyre nagyobb szótárú argói), amik kárára voltak a magyar beszéd tisztaságának, bár tagadhatatlan, hogy bizonyos fenntartásokkal, ezeknek is volt nem kis szerepük a jelentőségük a magyar nyelv fejlődésében; a nyelv élő szervezet, mely folyton változik a változó gazdasági-társadalmi viszonyok hatása következtében, de van eleven-ereje hozzá, hogy kivesse magából a bele nem illeszthető elemeket. (Ez az eleven-erő a mindenkor nagy költők, nagy írók alkotásaiban védi az értékes nyelvi hagyományt és juttatja jussához a *nyelvi* forradalmiságot, mindkettőt egysúlyban tartva egymással. (Gondoljunk Adyra és József Attilára, akiknek politikai forradalmisága szükségképen nyelvi forradalmiságot is jelentett.) Egészben véve kétségtelen, hogy irodalmi stílusunk és élőbeszédünk kifejezőképességében annyira gazdagodott és tökéletesedett, hogy alkalmassá vált a kultúra egész körének, irodalmi, művészi, politikai és tudományos élet egész gondolatvilágának megszólaltatására.

A magyar nyelv- és stílus-fejlődés hagyományos feldolgozásának legcélravezetőbb eszköze, segítsége volna legnagyobb költőinknek, íróinknak külön-külön összeállítandó szó- és szólástára. Kellene szerkeszteni egy Csokonai-, Vörösmarty-, Petőfi-, Arany-, Vajda János-, Ady- és József

Attila-szótárt s szépprózai íróink közül ugyancsak egy Jókai-, Tolnai-, Mikszáth¹ és Móricz Zsigmond-szótárt (Tolnai legkevésbé értékes munkáiban is nagy stilisztá). Ez, kellő hozzáállással, egy évtized rendszeres és gondos munkájával megvalósítható volna. Ennek összefoglaló folytatása lehetne egy egyetemes magyar szótár, mely felölelné népünk tájbeszédét is. Ezeknek az elvégzett „előmunkálatoknak“ birtokában azután pontosan és szabatosan oldódhatnék meg az a probléma, hogy a magyar irodalom nyelve és a népi beszéd hogyan viszonyult egymáshoz, hogy hatottak egymásra kölcsönösen s különösképpen: mi része volt nagy költőinknek a magyar közbeszéd eddigi kialakulásában?

Legnagyobb költőink szókincsének külön-külön szótárba foglalása ideológiai vonatkozásokban kétségtelenül meglepő tanulságokkal járna. Amint pl. nagyszámú idegen eredetű vagy „kölcsönszavaink“ igazítanak útba bennünket afelől, mely népekkel s történelmi életünk mely korszakában voltunk kulturális kapcsolatban, — ugyanígy volna kideríthető nagy költőink szótári feldolgozása után, micsoda egyöntetű összetartozás van, Csokonai óta máig, költészetünk, szókincsünk átalakulása s nemzetünk gazdasági, politikai, társadalmi változásai között. Nagyjából az elkészíteni fogott szótárak nélkül is hozzávethetünk, hogy a módosult termelési viszonyok milyen szükségképi változásokat idéztek elő az élő és frott magyar beszédben. De sokkal bővebben s alkalmasabban tűnnék ez ki Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda, Ady s József Attila szókincsének, költői dikciójának alapos vizsgálata s teljes megismerése után.

Felszínesebb átgondolásra, ideológiai szempontból nem olyan szembe-szökő e szótárak elkészítésének szükségessége. Az könnyen belátható, hogy a legnagyobb költők, tehát a legnagyobb „nyelv művészek“ szókincsa a leg gazdagabb, legvarázsosabb, leglélekfogóbb szókincs költészetünkben s irodalmunkban s az is jó idők óta ismert tény, hogy a legnagyobb költők érzik meg legérzékenyebben az idők változásait (tehát közvetve a termelőviszonyokét is); azonban ezek a körülmények, önmagukban, nem igazolják elég meggyőzően nagy költőink szótározását. Ezért sokan mondhatják, hogy nagy költőink ideológiai megismeréséhez elegendő, ha műveiket olvasva tanulmányozzuk őket.

Nem így van. Akik valaha foglalkoztak szótári gyűjtéssel, megfigyelhették önmagukon, milyen könnyen eltérülhet az olvasó figyelme egyes szavak, szólások észrevevése felől, nem is szólva arról, hogy más helyeken való előfordulásuk szintén könnyen kiesik emlékezetünkéből. Lehet-e számontartani, hogy sok-sok gazdasági-termelési vonatkozásban milyen különbségek vannak Csokonai és Vörösmarty, vagy Csokonai és Petőfi s Vörösmarty, vagy továbbmenve Vajda, Ady és József Attila vagy Jókai és Móricz Zsigmond között. Példák vetnek fényt legélesebben a tényekre. Vegyünk elő egy-egy költeményt régibb s újabb költőinktől. Idézek egy pár részletet Csokonai *Az este* című ifjabbkori verséből:

„Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárhekót tulajdon kezre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen,
Mért szabtál hát határt önfiad között;
Ládd-é, már egymástól mind megkülönbözött...
Hajdan a termőföld, míg birtokká nem vált,
Per és láрма nélkül annyi embert áplált,
S többet: mert még akkor a had és veszttség
Mérgetől nem veszett annyi sok nemzettség...

¹ Mikszáth-szótárunk ugyan van már Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve c. 1910-ben megjelent munkájában, de ebben nincsenek feldolgozva utolsó és hátrahagyott művei. Mivel a munka ma már különben sem kapható, időszerű volna többek közt egy új, teljes Mikszáth-szótár elkészítése is.

Nem állott volt még ki a kevély *uraság*,
 Hogy törvényt hallgasson tőle a *szolgaság*;
 S *rozskenyérhéjből* is *kardcsenyje* legyen.
 Hogy az úr *tortátát* s *pástétomot* egyen.
 Nem bírt még a *király* húsz, harminc *milliót*,
 Nem *csikart* ki tőlük *dézmát* és *porciót*,
 Melyből boldogokká tudja őket tenni.
 Azaz *tonkin* fészket legyen miből venni.
 Nem bűjt el a *fősvény* több *emberiársától*,
 Hogy ment legyen *pénze* a *haramiától*,
 Akut tán *tolvajja* a *tolvaj világ* tett
 Mert gonosz *erkölccsel* senki sem született.
 Nem is csuda, mert már a rétek *árkolva*,
 És a mezők körül *vagnak barázdolva*:
 Az erdők *tilalmas korlát* közt állanak,
 Hogy benne az *urak vadjai* lakjanak;
 A vizek a szegény emberekre nézve
 Tőlük *munkált* fákkal el *vagnak pécézve*.
 Te vagy még egyedül, óh *arany holdvilág*,
 Melyet *drendába* nem ad még a világ.
 Te vagy még, *éltető levegő!* amelyen
Indsenéri duktus nem járt semmi helyen...

(Harsányi—Gulyás-kiadás I. 1. 42—3.)

(A tőlem aláhúzott szavak azt jelentik, hogy szótárba foglalandók volnának. Az „arany holdvilág”-ot azért húztam alá, mert Petőfi is „arany”-nak látja a holdvilágot: „Szerelemnek *holdvilága* rám *arany* palástot vet.”)

E verssorok közt alig van olyan, melyet egy Csokonai-szótárban egyik vagy másik szó vagy szólás miatt ne kellene fölvenni s amint ez ilyen, egy költőből összeállított szótárakban szokásos,* a szó egész mondatával. S ha így egész mondatlalt idézzük a szót, hány mondatban kínálkozik belőlük olyan szöveg, mely Csokonai korának társadalmi ideológiáját világítja meg. S ilyen szótár még azoknak is szükséges felütő-könyve, akik nagyon jól ismerik Csokonai összes műveit.

Ideológiai szempontból kitűnő forrásművek még a Csokonaié közül: a *Békaegérharc*, a *Dorottya* vagy a *Dámák diadala* a *Farsangon*, számos olyan szóval és képpel, amiket Csokonain kívül másoknál nem, vagy csak alig találunk. De általában véve alig van nagyobb Csokonai-írás vagy műfordítás (pl. a *Vergilius Georgicon*-ja), amely ne ontaná bőven (ha sok nem is ideológiai figyelembevételül) a ritka vagy ismeretlen szavak, vagy más költőktől nem használt képzett szavak nagy csomóját. S kisebb frászaiban, versgyűjteményeiben is igen-igen sok a szótári adatra alkalmas anyag.

Vagy mennyi új fogalmazású beállítást találunk korbéli gazdasági, politikai viszonyokról új szavak, új szólások felbukkanásával együtt. Hogy tör be Petőfi költészetébe a *népi szavak*, a költészetbe addig be nem bocsáthatott szavak, szólások egész serege, amiken keresztül Petőfi konzervatív kortársai ha nem is tudatosan, de ösztönösen megéreztek az ő világrendüket veszélyeztető új idöket, új eszméket, gondolatokat. Ugyan-ilyen nagy szálláshelye Ady költészete a korabeli közfoglalmi, az idő újabb változását jelző új szavaknak, sőt *proletárszavaknak*. Nagyszámú új jelzőknek, új szólásoknak, mik mind az idő változását, az imperialista kapitalizmus s a vele együtt jelentkező előretörő szocializmus világát hirdetik. József Attila verseibe már jócskán kerül bele a szocializmus szótára s nem egy terminusa is. Erre van már Adynál is nem egy eset. Milyen mai hangzású, vagy legalábbis közvetlen-ma-előtti sorok pl. Adynál: „Ki egyetlen bús vaksi szemmé Teszed a testünk, szent festék, mellyel az egekre Lázadó nagy képeket festünk, Aldassál, *emberi verejték*” (*Aldassál embert verejték*) vagy pl. a *Történelmi lecke fiúknak* című versének egy csomó szava és sora. (Utolsóelőtti versszaka: „Van e földnek áldott napja, Pirosító levegője. És ha lefogja az Úr-had, *Munkával elvesszük tőle*.”) Vagy pl.: „... a régi lázadt jobbagyok sehol, Ma is élnek, ha eddig meg nem haltak. Ma is élnek, de most lelkük: a Csönd, Csönd

van, igaz, de soha ilyen csöndet: Télország nehéz melleiből Fekete és vörös bosszuk hörögnek. *Falura város csönd-jellel köszönt* S szörnyű szava lap-pang e néma jelnek: A titkos átkok halk tárnáiban Sohse hallott pokol-gépek hevernek“ s így tovább. — Egész maiban szocialista szelleműek a *Rohanunk a forradalomba* első sorai: „Utolszor raktak katonákat, Pandúrt s vérebeket nyakunkba: *Végig-kacag vidám testünkön Győzedelmes tervünk: a munka. Mi megmunkáltuk, hajh, jól a telkek...*“ Vagy mennyire közel áll már a mai mánkhhoz a Dózsa György hivatása a *Még egyszer jönné* című versében (megj. 1914 május): „Csak a királynak, nagy papoknak, Csak nagy nemeseknek küldötte el őket ellenük A többi, a többi S nem fog még egyszer, többször jönni. Mert a varok elsebesednek (a Rákóczi F.-féle zászlóbontás: „*Vulnera recrudescunt*“) S a sebek hivatalból titkol-ják: Dózsa György, Dózsa György. Csak Dózsa Györgynek Vörös, póri szekerét tolják Ma minden vallott nagy motólák, Vallások, rítusok, hitek“. A tizenkét sorból hét sor tizennégy, ideológiába való szava kínálkozik itt egy Ady-szótárba.

A folyton változó gazdasági élet rendjét a nyelvben a beszéd új formációi, új vagy legalábbis másított jelentésű szavak, újszerű szólások rögzítik meg. Természetesen szak-műszókat, szak-kifejezéseket még nem vagy alig-alig találunk a második világháború előtti költők verseiben. De megtaláljuk — amint előbb jeleztük — a megváltozott vagy a változás folyamatában lévő életformákat jelölő új értelmű szavakat és újfajta szólásokat. Mindezeket legnagyobb költőink — íróink szótári feldolgozása révén könnyebben tarthatjuk számon. Ez volna az ideológiai jelentősége különösebben forradalmár költőink: Csokonai, Petőfi, (részben) Vajda J., Ady és József Attila külön-külön szótárainak, melyekben arra is nagy gondot kellene vetni, hogy az ideológiai jelentést magukba foglalható címszavaknál utalás történjék az időrendi költő-elődökre.

AZ OROSZ NYELV

Írta: Nyilas Vera

A nyelv fejlődése általában, mint szociális jelenségé, a társadalom fejlődésének függvénye. Ugyanígy a társadalom fejlődése határozza meg a dialektusok és nemzeti nyelvek kialakulását, melyek történelmi kategóriák.

A társadalmi fejlődésnek egyes korszakai a nyelv széttöredezésének, nagyszámú egymáshoz közelálló dialektus kialakulásának, más korszakai a dialektusok koncentrációjának kedveznek. Gyakran a két folyamat szimultán: kisebb területen a dialektusok egyesülése, szélesebb határokon belül új dialektális különbségek kifejlődése.

Bizonyos esetekben a dialektus progresszív kategória, azaz megfelel valamely kor társadalmi-gazdasági viszonyainak; máskor relikatív kategória, maradvány, amely nem felel meg az adott korszak társadalmi-gazdasági viszonyainak, hanem a felülepítménynek az alaptól való gyakori elmaradása egy esetét képezi. Ez a helyzet a kapitalizmus korának dialektusainál, nem is szólva a szocializmus koráról.

A törzsi rendszer idején az emberek viszonylag kis csoportokban éltek. Engels szerint a törzs és nyelvjárás természetsszerűleg egybeesik.¹ A törzs fejlődése determinálja a törzsi nyelv fejlődését is, amely a szétdarabolódás irányában halad. Később a törzsi szerkezet szétbomlása folyamán rokontörzsek szövetségei keletkeznek és ezen törzsszövetségekkel együttjár az egyes törzsek dialektusainak egyesülése. Így az osztálytalan társadalomban mind a differenciációs, mind az integrációs folyamat megállapítható.

¹ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 92. Szikra 1949.

Az osztálytársadalom kialakulásával új etnikai és nyelvi egységek rakódnak rá a régi rétegre. Lassanként kialakul a nyelvnek a közvetlen, szóbeli közlés mellett egy másik funkciója is: a térben és időben való közlés funkciója.

A feudalizmus korában gyakran holt vagy idegen nyelv tölti be az frott nyelv szerepét. A régi Oroszország e tekintetben viszonylag kedvező helyzetben volt azért, hogy bár az egyházi szláv volt az irodalmi nyelv, mégis nyilván korán kialakult mellette az orosz irodalmi nyelv is, másrészt pedig az egyházi szláv nyelv, amely egy közelálló szláv dialektusból, az óbolgár nyelv egy makedon nyelvjárásából alakult ki, fokozatosan russzifikálódott is. Az orosz irodalmi nyelv és az egyházi szláv voltaképpen termékenyítő kölcsönhatásban voltak egymással.

A feudalizmus területi szétdaraboltsága szükségszerűen a megfelelő területi tájnyelvek kialakulását hozta magával, amelyek rárejtegződtek a régi dialektusokra. Jellemző sajátysága a feudalizmus nyelvfejlődésének, hogy a feudális állam területiális dialektusa nem tekinthető a feudális társadalom egy bizonyos csoportja. teszem azt a kizsákmányoló osztály nyelvének vagy a parasztság nyelvének, hanem egy bizonyos fokig az egész lakosság nyelve. Persze ez nem jelenti azt, hogy a feudalizmus korában egyáltalában nem mutatott a nyelv szociális, ill. osztálydifferenciálódást, csak azt jelenti, hogy ez a differenciálódás főleg a szókészletre korlátozódott, míg a nyelvtani és fonetikai különbségek kevésbé voltak észrevehetők.

Ezzel szemben a kapitalizmus korában a területiális dialektusok határozottabb osztályjellege van és a területiális dialektusok egyben parasztdialektusok is.

A nemzet „nem egyszerűen történelmi kategória, hanem egy meghatározott kor történelmi kategóriája, a felemelkedő kapitalizmusé”. (Sztálin művei, II. kötet, 303. l., oroszul.) A nyelvi közösség pedig a nemzet egyik alapvető meghatározója.

A nemzeti nyelv irodalmi formájában a múlt örökségét képező dialektális szétdaraboltság megszüntetésére törekszik. Nyugat-Európában a nemzetek a feudalizmus felszámolása és a kapitalizmus kialakulása során keletkeztek. De másként történt a nemzetké kialakulása azoknak a népeknek, amelyek a feudalizmus idején elvesztették politikai önállóságukat és a nemzetek kialakulása idején nagy birodalmak alkotó részévé lettek, mint az uralkodó nemzetnek alárendelt nép. Ez történt a 19. században Oroszországban, ez volt a helyzet az Osztrák-Magyar Monarchiában is. „Magyarországon az állam szervezésére legalkalmasabbaknak a magyarországi nemzetiségek magját képező magyarok mutatkoztak és ők követték egységgé Magyarországot. Oroszországban a nemzetiségek egyesítőjének szerepét a nagyoroszok vállalták magukra...” (Sztálin művei, II. kötet, 303. old., oroszul.)

A nemzeti és politikai függetlenségért folytatott harcot, a teljes politikai és gazdasági egyenjogúságért folytatott harcot, mindenütt a saját nemzeti kultúráért és a nemzeti nyelvért, mint a nemzeti kultúra eszközeért folytatott harc kíséri.

A kapitalizmus idején a nemzeti nyelv magába foglalja az irodalmi nyelvet, a köznyelvet, amely a különféle dialektusok és az irodalmi nyelv keveréke, és végül a dialektusokat.

Ebben az időszakban az irodalmi nyelv elsősorban az uralkodó osztályok nyelve és a helyi dialektusok erősen osztályszínezetet kapnak, mint a kizsákmányolt parasztság nyelve. A proletariátus nyelvi fejlődésében magán viseli a gyakorta vidéki származás nyomait, amelyek gyorsan keverednek a városi beszélt nyelvvel, a köznyelvvél.

Az Októberi Forradalom a nyelvi fejlődés új szakaszát nyitotta meg.

Mint tudjuk, a cári Oroszországban az orosz nyelv volt a kötelező hivatalos nyelv. Éppen ezért a cári Oroszország sok nemzetiségének a nyelve megmaradt az írásnélküliség fokán, azoknak a nemzeteknek pedig, amelyeknek volt ugyan írásbeliségük, nem volt lehetőségük arra, hogy kifejléssék saját nemzeti kultúrájukat, így a fehéroroszoknak és ukránoknak a nyelvét, mint az oroszhoz legközelebb állót, nem ismerték el önálló nyelvnek.

Az Októberi Forradalom óta a Szovjetunió nyelvi fejlődésére jellemző a nemzeti nyelvek, mint a fejlődő nemzeti kultúrák eszközeinek kivirágzása.

Az orosz nyelv a törzsi szervezetben élő keleti szláv törzsek törzsi dialektusától, a feudalizmus korának területiális dialektusain keresztül jutott el a mai keleti szláv nemzeti nyelvekhez. A szláv nyelvekhez a keleti szláv nyelveken kívül (nagyorosz, fehérorosz, ukrán), a délszláv (bolgár, szerb, horvát, szlovén) és a nyugati szláv nyelvek (lengyel, kasub, cseh, szlovák, poláb [valaha az Elbánál lakó szlávok kihalt nyelve]) csoportja tartozik.

A krónikákból ismerjük a régi keleti szláv törzsek neveit: poljánok, drevljánok, dregovicsek, krivicsek, szlovének, szeverjánok, radimicsek, stb.

A poljánok a Dnyeper két partján, Kiev körül éltek. A drevljánok tőlük északra az erdőkben. Városaik a mai Korosztény és Ovrucs helyén terültek el. A dregovicsek a Pripjatytól északra eső mocsaras vidékeken telepedtek meg, a krivicsek pedig a Dnyeper, a Dvina és Volga felső folyásánál. Városaik: Szmolenszk, Polock, Pszkov és Izborszk voltak. A szlovének az Ilmeny-tó partján éltek, központjuk Novgorod volt. A poljánoktól keletre és északkeletre a szeverjánok, ezekről északkeletre a radimicsek telepedtek le.

Természetesen, mindezen törzseknek megvolt a maguk törzsi dialektusa. Az osztálytársadalom kialakulásával, a kievi állam keletkezésével, amely az összes keleti szlávokat egyesítette, a nyelvi unifikáció is megkezdődik, hogy a kievi állam széthullása után új dialektális különbségek keletkezzenek és rakódjanak rá a régiekre, nagyjából az új gazdaság-politikai és kulturális centrumoknak megfelelően.

A keleti szlávok történelme egymással szorosan összefügg és éppen azért az orosz nemzeti nyelv kialakulása az ukrán és a fehérorosz nemzeti nyelv kialakulásától függetlenül nem vizsgálható. Különösen szoros a kapcsolat egyrészt az orosz és a fehérorosz, másrészt a fehérorosz és az ukrán között.

Az orosz (nagyorosz) nyelv eredetét a Rosztov—Szuzali Ruszból veszi, amelyhez Moszkva is tartozott. A mai orosz irodalmi nyelv főbb vonásaiban a 15—17. század Moszkvájában az egyik középnagyorosz dialektusból, nevezetesen a moszkvaiból, alakult ki.

Mint említettük, az orosz, fehérorosz és ukrán nyelv kialakulása egymástól nem függetlenül történt, így a szóanyag, nyelvtani struktúra, fonetikai sajátosságok tekintetében e nyelvek között nagy hasonlóság van. Persze, vannak olyan sajátosságai az orosz nyelvnek, amelyek elválasztják az ukrántól, de amelyek a fehérorosszal közösek, viszont vannak olyanok is, amelyek a nagyoroszban is, a fehéroroszban is megvannak, viszont az ukránból hiányoznak. Az orosz nyelvnek azokat a vonásait, melyek mind az ukrántól, mind a fehérorosztól elválasztják, Avaneszov nyomán¹ a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A gutturális „г”, például „гусь” ott, ahol az ukrán és a fehérorosz laringális hangot használ, például: „гусь”.

¹ Аванесов, Р. И. Очерки русской диалектологии, Учпедгиз, 1949.

2. Az oroszban a hangsúly a *и*, *и* hangcsoportot „*ój*“-nak, „*ej*“-nek ejtik, míg a fehéróroszban és az ukránban megmarad *и*-nek.

Orosz: *мо́й, ро́й, мо́й, ро́й, бе́й, сле́пой.*

Fehérorosz: *мы́ю, ры́ю, мы́й, ры́й, би́й, сла́п(й).*

Ukrán: *ми́ю, ри́ю, ми́й, ри́й, би́й, сли́чй.*

3. Az oroszban van szóeleji hangsúlytalan „*и*“ az ukránban, a; fehéróroszban redukálódott vagy eltűnt. Orosz: *и́гра, и́голка, и́з-во́ди,* ukrán: *и́грат, і́о́лка, і́з-во́ди*; fehérorosz: *и́ра́ю, і́о́лка, і́з-ва́дзі.*

4. Ott, ahol az oroszban a mássalhangzó + *j* van, a fehéróroszban és ukránban sokhelyütt kettős mássalhangzót találunk. Például: orosz: *жи́т'ю, су́д'я, сви́н'я*, fehérorosz: *жиц'о, суд'я'а, сви'а.*

5. Az oroszban, *по, пе, ло, ле* lépett a régi *ръ, рь, лъ, ль* hangcsoport helyére, nemcsak a zárt szótagokban (ahol a múltban erős *ч, ь* volt), hanem a nyílt szótagokban is. Például: az oroszban: *дров, кров*, fehérorosz: *дрѣѣ, кроѣ*, ukrán: *дров, кров*, de — az oroszban: *дрова́, кроваво́й* fehéroroszban: *дрыва́, криви́*; az ukránban *дрива́, кривави́й.*

6. Az oroszban egy-két kivételt nem tekintve, eltűnt a régi vocativus; a fehéróroszban és ukránban megmaradt.

7. Az oroszban a sing. dativusban és praepositivusban a nőneműeknél, a sing. praepositivusban a hímneműeknél a *к, г, х* nem alakult át *ц, з', с* hangokká, mint az ukránban és a fehéroroszban. Például: orosz: *рука́ — руке́, нога́ — ноге́, батра́к — о батра́ке*, fehérorosz: *руце́, наз'е́*, ukrán: *руц'и́, на́ — ноз'и́, на́ — бере́з'и́.*

8. Azok az igék, amelyeknek a töve *к, г*-re végződik, az oroszban az imperativusban megtartják a *к, г* hangot. A fehéroroszban és az ukránban a *к, г* átalakul *ч*, ill. *ж*-vé. Orosz: *пе́ки, помо́ги, бе́ри*, fehérorosz: *пѣчи, помажи́, бе́ри*, ukrán: *печи́, поможи́, би́жи.*

9. Az oroszban a hímnemű főnevek egy csoportja a pluralis nominativust á-val képezi, például: *города́, дома́*. A fehéroroszban és az ukránban ezeket az alakokat nem találjuk meg. Például: fehérorosz: *гарады́, дома́.*

10. Az orosz nyelvben az állatok neveinek (mint minden élőlénynek) pluralis accusativusa a pluralis genitivusszal, a fehéroroszban és ukránban viszont az állatnevek pluralis accusativusa a pluralis nominativusszal azonos.

11. Az orosz nyelvben a 2, 3, 4 számnevek mellett a főnév sing. genitivusban van. A fehéroroszban és ukránban a hímnemű főnevek 2, 3, 4 után pluralis nominativusban vannak, a nőnemű főnevekre nézve egységes szabály nem állapítható meg, ez nyelvjárásonként változik a fehérorosz és ukrán nyelven belül.

12. A számneveket 5—20-ig, valamint 30-at az oroszban egyesszámban ragozzuk, a fehéroroszban és ukránban többesszámban. Például: oroszban: *пѣти, пѣтью, пѣтнадцѣти, пѣтнадцѣтью*; fehéroroszban: *пѣцѣх, пѣцѣм, пѣцѣхъ* ukránban: *п'ятьох, п'ятьма́, п'ятьома́.*

Mint említettük, a fehérorosz közelebb áll a nagyoroszhoz, mint az ukrán, így vannak olyan nyelvi vonások, amelyek a nagyorosz és a fehérorosz az ukrántól elválasztják, de sok tekintetben a fehérorosz mintegy közbenső helyet foglal el az orosz és ukrán között, mert egyes nyelvjárásai az oroszhoz, mások az ukránhoz mutatnak több hasonlóságot.

Orosz nyelven egyrészt az orosz „irodalmi nyelvet“ értjük, másrészt egymáshoz közeli nyelvjárások összességét.

Az orosz nyelvjárások két nagy csoportja az északi és a déli nyelvjárások, közöttük az átmenetet a nyelvjárások széles sávját alkotó középorosz nyelvjárások adják. A középorosz nyelvjárásokhoz tartozik a moszkvai is, mely Moszkva politikai, kulturális jelentőségénél fogva, az orosz irodalmi nyelv alapja lett. Azonban az orosz irodalmi nyelv még

sem teljesen azonos a moszkvai nyelvjárással, mert az irodalmi nyelvbe, az élő orosz nyelvjárásokon kívül, behatoltak más, elsősorban — elég jelentős mértékben, — bolgár elemek.

A középorosz dialektusoknak, így tehát a moszkvainak is, tipikus sajátága az ú. n. „akanje“, t. i., hogy a hangsúlytalan „o“-t „a“-nak ejti: БОЛА ejtése: vadá; МОРА ejtése: nagá, stb.

A mai orosz nyelv egyházi szláv elemeire legjellegzetesebbek az er, or, el, ol csoportok és az št, žd hangcsoportok. Az előzőknek az oroszba epe, opo, olo felel meg, az utóbbinak ч, ж. Például: oroszul ГОЛОВА = fej, de mellette az egyházi szláv глава = fejezet, vezér; бѣра = part, költői alakja az egyházi szláv бѣра; молоко = tej, млечный путь = tejút; межа = mesgye, az egyházi szlávból behatolt между = között.

A Szovjetunióknak nincs hivatalos államnyelve, az orosz nyelv szerepe és jelentősége mégis óriási, mivel természetszerűleg az összekötő kapocs szerepét tölti be a Szovjetunió népei közt, hatalmas fegyvere a kulturális építésnek, eszköze a Szovjetunió népei formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrája fejlődésének.

OROSZ SZAVAK (TULAJDONNEVEK) MAGYAR ÁTÍRÁSA

Írta: Erdődi József

Az orosz nyelv az u. n. cirillbetűkkel író szláv nyelvek sorába tartozik, mint a bolgár, szerb, ukrán és a fehérorosz. Ezért az orosz nyelvből beszédünkbe átkerülő szavakat magyar ábécénk betűinek felhasználásával át kell írunk, miként átírjuk más, nem latin betűt használó népek nyelvénél — az arab, héber, görög, ind, örmény, kínai, stb. — szavait is. Különösen a második világháború befejezésével, amikor a szocializmus orosz nyelvű műveivel ismerkedtünk meg magyar fordításban, amikor szovjet és orosz írók művei növekvő mennyiségben jelennek meg nap mint nap magyar nyelven, áradtak át hozzánk nagy számban orosz szavak és tulajdonnevek. Ezekhez járulnak még a közvetlen érintkezésben átvett szavak.

Írók, fordítók, politikusok, könyvtárosok, más szakemberek és a nagyközönség előtt felmerült az a kérdés, miképpen írjuk át ezeket az orosz és oroszból átvett szavakat. Eligazítást keresünk. Ezt bizonyítja az Új Világ c. hetilap hasábjain Sz. J. megindította hozzászólás áradat (1949. dec. 2, 9, 16 és 30.)

Ha megnézzük a régi Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatát, akkor ott következetlenséget találunk.

Nem következetes a mássalhangzók jésítése, mert pl. *Turgenyevben ny-et* látunk, viszont *Mecsnjikov* helyett *Mecsnikovot n-nel*, de helytelenül *Vladivosztokot Vlagyivosztok* helyett.

A betűszerinti átírás sincs meg következetesen: *Kazany* (orosz Казань) helyett *Kazan* van (német források alapján.)

Ellentmondás még, hogy az orosz *e-t Dosztojevszkij-ben je-nek* írja, viszont ismét német alapon *Kiev-et* ír (német Kiev) Kijev helyett.

Az Akadémia utasítása tehát ingadozó.

Egy másik átírási kísérlet Kniezsa István tollából ered: „Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása“ címen Budapesten jelent meg 1939-ben.

Kniezsa szerint el kell vetni azt az elvet, hogy könyvtárainkban a kiejtésnek megfelelően írjuk át nemzeti helyesírással a szláv nyelvek szavait, Szerinte „legfőképpen az orosz nyelv támaszt nehézséget (5. l.) ... mert“ elengedhetetlenül szükséges, hogy a címleíró teljesen otthon legyen az orosz hangsúlyozási kérdésben és tökéletesen ismerje az orosz beszélt nyelvet is“ (6. l.).

Kniezsa elveti tehát a *könyvtári* gyakorlatban a *kiejtés* szerinti átirás elvét. Szerinte egyetlen helyes elv „tiszán csak a *betűk átirására* szorítkozni“ (8. l.).

Kitűnik azonban, hogy maga Kniezsa szerint sem vihetjük keresztül „a betűírást a maga rideg következetességével“ (9. l.) és ezt módosítani kell. Így pl. a mi helyesírásunk segítségével nem tudunk különbséget tenni az orosz *и* és *я* között — mondja Kniezsa — és elfelejtve, hogy a könyvtárak katalógusait nemcsak könyvtárosok, hanem mindenki használhatja, kijelenti, hogy átirása nem áll ellentétben a Tudományos Akadémia előírásával, mert ez magyar szövegben előforduló nevekre (Kniezsa elfelejtkezik a közszavakról) vonatkozik, míg az ő átirása cirillbetűs szlávnyelvű könyvcímekre (14. l.).

Kniezsa munkája 1939-ben íródott, mikor nálunk oroszul alig tudott néhány ember, amikor a kérdés megoldása nem volt ennyire égető, mint ma, amikor nem számított annyira, hogy Kniezsa alapján *Turgenev*-et, *Dosztoevszkij*-t ír a könyvtáros betűszerint, nem pedig *Turgenyev*, *Dosztoevszkij* alakokat. A változott történeti helyzet azonban mind a Kniezsa-féle elvet, mind az Akadémia alkotta régi szabályt elavulttá tette. 1939-ben Kniezsa természetesen tartotta, hogy az angol személynéveket helyesen ki tudjuk ejteni, de a könyvtáros — akinek többet kell tudnia, mint az olvasórétegnek — nem tudja helyesen elolvasni a cirillbetűs könyvcímeket. Kniezsa szerint a könyvtáros ma sem tudhatja és nincs módja megtudni, hogy mikor jelöl az oroszban az *e* betű *jo*-t és szerinte ezért csak *e*-vel írhatjuk át a *Петр, Потёмкин, Пугачёв, Опёя, Шипачёв* szavakban lévő *ё* (= *jo*) jelet.

Pedig a helyzet megváltozott. Ma már közvetlen kapcsolatban állunk az oroszul beszélőkkel. Ma több mint 200.000 általános és középiskolai diák, ezenkívül egyetemi és főiskolai hallgatóinknak nagyrésze tanul oroszul, számtalan orosz tanfolyam alakult az országban, százával fordulnak meg tanulóink és dolgozóink a Szovjetunióban, tehát a beszélt orosz nyelvet hallják nap mint nap. A megváltozott helyzet azt követeli tőlünk, hogy tisztelettel nézzünk az orosz nyelvre, annak írott és beszélt alakjára és ezt — ennek az átirását a mi helyesírásunkkal — igyekezzünk a tömegesen előbék kerülő szavakban megoldani. Ez az átirás nem követelhet új betűkapcsolatokat, új, eddig nem használt, nyomdánkban és írógépeinkben nem létező jeleket, hanem a meglévő jelekkel kell a kérdést megoldanunk.

Ez a probléma nem kizárólag magyar helyesírási kérdés. Valószínűleg fölmerül az összes népi demokráciákban és fölmerült már a Szovjetunió nem-orosz népeinél is. Én csak a Demokratikus Német Köztársaságban folyó átirási vitáról tudok,¹ bizonyára másutt is folyik ilyen megvitatás: Csehszágban, Lengyelországban, stb.

Mert ma már egyáltalában nem helyezkedhetünk arra a kényelmes álláspontra, hogy „nem vagyunk kötelesek ismerni az orosz beszédet“ vagy „nincs mindig kéznél egy orosz, akit megkérdezhetnénk“, hiszen a fejlődés nagy áramlata éppen a helyes ismeretet követeli az írástudók mindegyikétől, akár szépiró, akár szakíró, mert nekik kell segíteniök a széles tömegnek a helyes ismeretek megszerzésében. Nem demokratikus állásfoglalás a „nem-tudhatjuk“-elv hangoztatása.

Az orosz művekben az angol, francia, magyar neveket átirják cirillbetűkkel, az oroszok megkövetelik tehát maguktól, hogy ismerjék ezeknek a nyelveknek a helyesírását. Tudják, hogy magyarban mi az *s* betű *kiejtése* (*Хидас* = *Хидас*), mit jelöl az *sz* betűkapcsolat (*Székesfehérvár* = *Сёкешёхёвёр*). tudják, hogy a magyar *ó*, *ö* hangoknak nincs megfelelője nyelvükben és azt *e*-vel vagy *ё*-val kell átírni (*Petőfi* = *Пётофи*). Ugyanígy nekünk is tudnunk kell az orosz szavak helyes átirását, azaz olyan átirási rendszert kell teremtenünk, amely megfelel a magyar ábécének és lehetőleg kivételtelen.

Mi történt ennek az érdekében felszabadulásunk óta? Tudományos intézményeink és folyóirataink közül csak a Magyar Nyelvőr vetette fel ezt a kérdést. 1946-ban Gombos László² három-négy orosz betű átírásának a kérdését tárgyalta: **х**, **и**, szőkezdő lágy **и** és **у**. Ajánlata: orosz **х** = magyar *ch*, orosz **и** = magyar *ü*, orosz szőkezdő jésített **и** = magyar *lj*, orosz **у** = magyar *cs*.

Azonban állásfoglalása határozatlan („bátran jelölhetjük“, „jobbat egyelőre nem tudok“). Zavaró cikkében, hogy saját ajánlata után, azzal ellenkező példákat ad. Előbb leírja: *Chárkov, Plechánov, Sztachánov*, tehát *ch*-val, rögtön hozzáfűzi azonban: *Sólohov, Csehov*, stb. neveket *h*-val.

„Néhány gyakrabban előforduló tulajdonnév helyesnek látszó (kiemelés tőlem) írása“ — mondja Gombos és a felsorolásban helytelen alakokat ad, pl. *Csernyisevskij* (helyesen: *Csernisevskij*, mert az *n* után kemény **и** van), *Szimonov* (*Szimonov* helyett), *Kalinyin* (*Kalinyin* helyett), *Radiscev* (*Ragyiscsev* helyett³), *Bogátszvo* (*Bogatsztvo* helyett), *Propagandiszt* (*Propagangyiszt* helyén).⁴

Gombos a hosszú magyar magánhangzóval kétségtől az orosz hangsúlyt akarja jelölni (*Rasócsje Gyélo, Turgényev, Voronyezs, Mólotov, Gógoly*), azonban tudnunk kell, hogy az orosz hangsúly következtében nem válik a rövid magánhangzó hosszúvá, sőt az oroszban hosszú magánhangzó egyáltalában nincsen.

Hajdú Péter⁵ helyes irányba tereli ezt az utóbbi kérdést, mert rámutat arra, hogy az oroszban a magánhangzónak hangsúly folytán való kissé meghosszabbodása minőségben és mennyiségben különbözik a magyar hosszú magánhangzótól és ezenfelül nincs is jelentésadó (fonológiai) értéke. Hajdú elveti a Gombos-ajánlotta *Ljermontov, Ljeszkov* írásmódot, mondva, mindenki tudja, hogy orosz lágy magánhangzó előtt palatalizálódik a mássalhangzó. Viszont lejjebb meg azt ajánlja, hogy az orosz lágyítójelet (b) magyar *j*-vel jelöljük, pl. **слова** írása: *szlovary*.

Hajdú Péter az orosz *oe* betűcsoportot változatlanul kívánja átírni betűszerint (tehát *Dosztoevskij*) és az *ě* = *jo* átírást elhanyagolhatónak véli. Mind a két tételt helytelennek tartjuk.

1946-tól majd három évig szünetelt az orosz szavak magyar helyesírásának a vizsgálata. Azonban a kérdés vizsgálatára indítás mondhatnók „kívülről“, a tudományos területen túlról jött, mert az Új Világ-ban 1949. decembere folyamán megjelent cikkek mutatják: a gyakorlati élet megköveteli a nyelvtudománytól, hogy ezzel a kérdéssel nyelvészeink alaposan foglalkozzanak. Tudomásom szerint ennek az előkészítése már folyamatban is van, addig azonban, én is néhány adalékot szolgáltatok; a hozzászólások hivatottak ezek helyességének az eldöntésére.

Öt kérdést vetek föl: 1. A hangsúly jelölése. 2. A magánhangzók és magánhangzókapcsolatok jelölése. 3. A mássalhangzók jelölése. 4. A hangsúly okozta magánhangzó-kiejtés-változás jelölése. 5. Helytelen alakok.

1. A hangsúly jelölése.

Köztudomású immár, hogy az orosz nyelv szavaiban nincs olyan kötött hangsúly, mint a magyarban, ahol a hangsúly mindig az első szótagra esik, vagy a franciában, ahol meg az utolsóra kerül. A hangsúly az oroszban bármely szótagon lehet, minden egyes szó (illetve szócsoport) hangsúlyozását külön-külön kell megtanulnunk. Pl. vannak a tövégző mássalhangzót a jelentő mód jelen idejében megváltoztató igék. Ezeknek egyszámú első személye legnagyobbbrészt véghangsúlyos, de a második személytől kezdve viszont egy szótaggal előbbre (azaz a másodikikról az elsőre, vagy a harmadikról a másodikikra kerül a hangsúly), pl. **сражý**, de **сражешъ**.⁶ Vannak igék, amelyek mult idejének egyszámában a hínnemű alak a tőszótagon, a nőnemű alak viszont a végszótagon hangsúlyos: pl. **жил** 'élt', de **жила**.

Vannak főnevek, amelyek az egvesszámban véghangsúlyosak, kivéve a tárgyesetet: *мзбá*, „parasztház”, *мзбá*, *мзбé*, *мзбóи*, *оó мзбé*, de *мзбý*?

Némelyek az orosz hangsúlyt a magyarban mennyiségi változással (hosszúság) akarják jelölni. Talán éppen a zeneművek prozódiaja vezetett egyes esetekben ehhez, mert a zenei hangsúly és a zenehangok hosszú volta egybeesik az oroszban a szóhangsúllyal. Kétségtelen pl., hogy a Sztalin-kántáta járult ahhoz hozzá, hogy Sztalin elvtárs nevét ma legtöbbször *Sztálin*-nak ejtik.

Viszont ez csupán elszigetelt jelenség, erre kevés példát találunk, csak Gombos fentemlített adataiban próbál következtetesen (de megokolás nélkül) a hangsúlyos szótagba hosszú magánhangzót belevinni.

Néhány ilyen példát tudok. Szinte következetes a következőkben a hosszúság = hangsúly jelölése: *Turgényev* (sokhelyt), *Nyekraszov* (sokhelyt), *Továriscs* (Lenin: Mi a teendő? c. művének a fordításában), *Rabócsje Djeo* (u. o.), *Rabócsaja Myszlj* (u. o.), *Vászja* (Ehrenburg: „Vihar” c. regényének a fordításában), *Kuszkóva* (párttörténet), *Sztrúe* (u. o.), *Naródnaja Volja* (Útmutató⁶), *Naródnaje Právo* (u. o.), *Zarja szobódi* (többhelyt), *Zarjó* (többhelyt), *Rabócsij Puty* (többhelyt), *Jeszénovszkij*: Hogyan kell verset írni?), *Tatyána* (Puskin: Anyegin, Mészöly G. fordítása).

A példákat szapcprithatók.

Mivel tudjuk, hogy az orosz szóhangsúly elsősorban dinamikus, csak kiemeli a hangsúlyozott szótag magánhangzóját és nyújtó értéke nincs, azaz nem növeli a hangsúlyos magánhangzó időértékét olyan mértékben, ami megfelelne a magyar *o* és *ó*, *ü* és *ú*, *i* és *í* közti különbségnek, le kell mondanunk a hangsúllyal a hosszúsággal történő jelöléséről. Rá kell azonban arra a tényre mutatnunk, hogy néhány orosz eredetű szóban hosszú magánhangzót ejtünk a magyarban: *Sztálin*, *Sztálingrád*, *Cáricin*, *Lenin-grád*, *kulák*. Sztálin nevével fentebb már foglalkoztunk. A -grád-végű helynevek kétségkívül *Visegrád*, *Nógrád*, *Belgrád*, *Csongrád* hatására ejtődnek *á*-val. A *kulák* szót politikai irodalmunk hozta ebbe az alakban.

Az *a ~ á* ingadozás kérdésére még visszatérünk a magánhangzók tárgyalásában.

Most azonban ismételtelen leszögezzük: *feleslegesnek tartjuk az orosz hangsúllynak a magyarban hosszúsággal való jelölését.*

Az orosz szavakat beszédünkben beleillesztjük a magyar hangsúlyozási rendszerbe, azaz első szótagon hangsúlyozzuk őket. Modorosnak tűnik az idegen eredetű szavak idegenszerű hangsúlyozása magyar beszédben, ez vonatkozik az orosz eredetű szavakra is. Olyan, mintha műveltségünket akarnók fitogtatni, tehát előkelősködés és magyartalan.

Hangsúlyozzuk az orosz eredetű szavakat magyarosan és írjuk rövid magánhangzóval, tehát: *Majakovszkij*, *Nyekraszov*, *Puskin*, *Rabocsij Puty*.

2. A magánhangzók átírása.

Ámbár a magánhangzók átírásáról kívánunk szólni, nem szabad őket magukban tekintenünk, hanem kapcsolatban a körülöttük lévő hangokkal, azaz nemcsak a magánhangzó hangértékét kell néznünk, hanem azt is, milyen hatást gyakorolnak a körülöttük lévő hangokra. Tekintettel kell lennünk a magánhangzó helyzetére is (szó elején, mássalhangzó után, stb.).

Az orosz *kiejtésnek* megfelelően tárgyaljuk külön-külön a lágy és a kemény magánhangzókat:

Lágy mgh.	е	и	ё	я	ю
Kemény mgh.	э	ы	о	а	у

Az *e* betű hangértéke rendszerint *je*.

Szó elején okvetlenül *je*-vel írandó át: Елена = *Jeljena*, Енисей = *Jenyiszej*, Есенин = *Jeszenyin*, Емелян = *Jemeljan*.

Az *e*-nek az oroszban jésítő (palatalizáló) hatása van, tehát ezt fel kell tüntetnünk az átírásban. Egyes palatalizált mássalhangzók jelölésére a magyar helyesírásnak megszokott betűkapcsolatai vannak: *gy, ty, ny*. Ámbár a szókezdő *e* betűt *je*-vel írtuk át, ajánljuk szó belsejében a fenti, megszokott betűcsoportokat és nem a *dj, tj, nj* átírást.

Eppen itt tapasztalunk jelentős ingadozást az orosz szavak helyesírásában, mintha felújult volna a jotisták és ipszilonisták harca a magyar helyesírásban, úgy hatnak egymás mellett az ilyen alakpárok:⁹ *Fedjin* — *Fegyin*, *Kisinjev* — *Kisinyev*, *oszvooszsjénjje* — *oszvobozsgyenijje*, *peredjel* — *peregjel*, *Fadjejev* — *Fagyejev*.

A *j*-s írásmódnak az oka valószínűleg a magyar eredeztető (etymológikus) helyesírás helytelen alkalmazásából ered. A *j*-t használók az *eridj*, *látja*, *bánja* alakok írásmódját vették szemügyre, nem pedig a *vigyen*, *tyúk*, *lánya* szavakét. Nem vették észre, hogy a *j*-s írásmódot, szinte mindenkor a ragozott alakokban használjuk. Viszont az oroszból átvett szavakban nem bontottuk a szót részeire (tő, rag, jel), ezért az *y*-os betűkapcsolatok alkalmazandók: *gy, ty, ny*.

Ez nemcsak az orosz msh. + *e* kapcsolatra vonatkozik, hanem msh. + и, msh. + ъ, msh. + ю, msh. + я kapcsolatra is. Vegyünk néhány példát:

Orosz eredeti	Magyar átírás
Рудин	<i>Rugin</i>
Мещанинов	<i>Mjescsanyinov</i>
иди	<i>igyi</i>
Потёмкин	<i>Patyomkin</i>
молодёжь	<i>molodgyozsj</i>
Тютчев	<i>Tyutcsev</i>
Магнитогорск	<i>Magnyitogorszk</i>
дядя	<i>gyagya</i>
Потебня	<i>Potyebnya</i>
Днепр	<i>Dnyepir</i>
Деникин	<i>Gyenyikin</i>
народник	<i>narodnyik</i>
Федин	<i>Fegyin</i>
Фадеев	<i>Fagyejev</i>
Надежда	<i>Nagyezsda</i>
дело	<i>gyelo</i>
Каменев	<i>Kamenjev</i>
Литературная	<i>Lityeraturnaia</i>
Нижегород	<i>Nyizsnyij-Novgorod</i>

Evvel kapcsolatban felmerül a következő eldöntésre váró kérdés: a magyar nyelvtérlet legnagyobb részén az *ly* betűkapcsolatot *j*-nek ejtik, pl. *király*, *Károly*, *olyan*, *lyuk*, *gólya*, *Erdély*, *Ipoly* stb. Nyelvjárásaink többségében *j* ejtést, néhol *l* ejtést hallunk, a köznyelvben mindig *j*-t mondunk.

Ha az orosz szavak magyar átírásában *ly*-t használunk, akkor az olvasók *j*-t mondanak majd és ezzel ellentétbe kerülnek az iskolai orosz órákon tanított helyes ejtéssel és eltávolodnak az orosz kiejtéstől. Ezért javasolom az *lj* átírást: Лев: *Ljev*, Леонид: *Ljeonyid*, Лебедев: *Ljebegjev*.

Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az oroszok nem mindig ejtik lágyan az ú. n. lágy magánhangzókat.

Keményen ejtjük a е-t ц, ж, ш, щ, ч után, az и-t ц, ж, ш után a ё-t ж, ш, щ, ч után.

Ezenkívül nincs a magyarban külön betűkapcsolatunk a lágy *b, p, k, v* stb. hangok jelzésére. Fölmerül tehát a kérdés: hogyan írjuk át az ilyen szavakat: Бепа, Белья, Фен stb. Jelöljük a lágyítást vagy sem: *Vjera* vagy *Vera*, *Bjelij* vagy *Belij*, *Fjen* vagy *Fen*, *Szvjerdlovsk* vagy *Szverdlovsk*?¹⁰ Ugyanígy: *Micsurin* vagy *Mjicsurin*, *Gyimitrij* vagy *Gyimjitrj*?

Mivel mi nem teszünk különbséget lágy és kemény *p, b, r, v*, stb. között, valószínűleg elhagyható a palatalizálás jelölése a *gy, ty, ny, lj* kivételével.

Irodalmi úton — tehát olvasás révén — került néhány orosz szó nyelvünkbe, ahol jésíteni kellett volna, azonban a jésítés az orosz kiejtés kislehet ismerete folytán, illetve gyakran nyugati hatásra (német vagy francia közvetítéssel vettük át e neveket) elmaradt. Ilyen nevek: *Lenin*, *Leningrád*, *Néva*, *Odesza*, *Lermontov*, *Denikin*, stb.

De a ё, я, ю betűk esetében a *j* mindig kiírandó: вперѣх, — *vperjod*, Бряньск — *Brijanszk Rjazan* — *Rjazany*, Юденяч — *Jugyenyics*, Сепѣжа — *Szerjozsa*, Тютчев — *Tyutcsjev*, Ерш — *Jors*, Орѣл — *Arjol*, Алѣма — *Aljosa*.

Helytelen az a tanács, hogy ё (jo) helyett írjunk е-t, je-t, mintha csak *e* volna, mivel az orosz írásban nem mindig jelzik, hogy *e* vagy *ё* áll.

Az írónak szerintem mindig ki kell kutatnia a helyes olvasást és megfelelően kell a szavakat átírnia. Ügveljünk azonban arra, hogy ш, щ, ч után a ё о-ak ejtendő. Átírási példák: Иерп — *Pjotr*, Фехор — *Fjodor*, Семумкин — *Szjomuskin*, Щапачев — *Scsipacsov*, Пугачев — *Pugacsov*, шел — *sol*.

Van néhány szavunk, amelyet nem irodalmi úton, hanem közvetlen, személyes érintkezés révén vettünk át a Magyarországot felszabadító orosz nyelven beszélő szovjet katonáktól. Ezekben nem az írásképek, hanem a hangképek megfelelően írjuk a magánhangzókat: *haros*, *karaso* ~ *karos*, *karaso* (хорош, хорошо), *daszvidánya* (досвиданья), *drasztutyi* (дравствуите), *tavaris* (товариш).¹¹

Ezeknek a szavaknak a tárgyalása visz át minket a kemény magánhangzók átírásának kérdéséhez.

Az э (néhány kivétellel mindig szó elején található) átírása *e*.

Az и nem pontos kemény (nem-lágyító) párja az и-nek, hanem hangszínből is különbözik tőle. Ez a szájüreg középső részében felső nyelvállással képzett illabiális hang. A magyar hangrendszerben pontos megfelelője nincs. A közvetlenül átvett szavakban hallás után a magyar beszélők a hozzá kiejtésben legjobban hasonlító и hangunkkal helyettesítették: orosz чаша = magyar *csasz*. A nálunk járt sztáhanovista Бухов nevét újságíróink hallás útján Bilkovnak írták.

Az orosz nyelvben ennek a hangnak nincs jelentéstani funkciója, csak fonetikai jelentősége, mert azt jelzi, hogy az előtte lévő mássalhangzó keményen ejtendő. Ezért felesleges, hogy ezt a hangot и-vel írjuk át.¹² Alapelvünk volt, hogy olyan hangot ne használjunk, amilyen az oroszban nem létezik. Már pedig и nincs az oroszban, nem is bírja az orosz beszélő kiejteni, hanem szóban és írásban ю-val helyettesíti, pl. журя = zsüri, меню = menü.

Helytelen az у-os átírás, mert sok félreértésre adhat alkalmat, u. i. azt hihetjük, hogy jésített *n, d, t, l*, stb. hangokról van szó.

A változatok tarkasága parancsolólag követeli: lépünk közbe, teremtsünk rendet. Fonetikai megfontolások alapján javasolom az и = i átírást.

Nézzünk erre is néhány példát:

Orosz	Helytelen átírás	Helyes átírás
Чернышевский	Csernyisevskij, Csernysevskij, Csernüsevskij, Csernjisevskij	Csernisevskij
Столыпин	Sztolypin	Sztolipin
Мартынов	Martynov	Martinov
Быковский	Bykovskij	Bikovskij
Салтыков	Szaltykov, Szaltükov	Szaltikov
Белый	Belyj, Bjelüj	Bjelij, Belij
Баратынский	Baratyinszkij, Baratýnszki (!), Baratýnszkij	Baratinszkij
Маркелыч	Markelýcs	Markelics
Крылов	Krylov, Krülov	Krilov
Лисенко	Lüszenko, Lüszenkó, Lyszenko	Liszenko
Дымов	—	Dimov
Царицын	—	Caricin

Az *o* átírása (amennyiben a hangsúly okozta változásokat nem vesszük figyelembe, erről lejjebb) lehet *o*.

Az *y* átírása a kiejtésnek megfelelően *u*.

A magyarban szóvégi rövid *o* nem fordul elő, rövid *u*, *ü* meg csak néhány szavunkban (*alku, áru, batyu, daru, falu, gyalu, hamu, kapu, szapu, szaru* — *bürü, eskü, gyepü, ürü*), ezért hajlandók vagyunk az oroszból átvett nevek végén lévő *o* hangot — különösen a ragozott alakokban — megnyújtani. Az orosz eredetinek jobban megfelel a rövid magánhangzós alak: *Baku, Koroljenko, Makarenko, Ljítovcsenko, Liszenko, Potapenko, zemsztvo, Pavlenko*.

Az *a* átírásakor tapasztalható ingadozásról már szóltunk. Az orosz *a* jelölte hang rövid, ajakműködés nélkül képezett *á* hang, rövid megfelelője a magyarban nincs (csak nyelvjárásainkban). A nyelvtörténeti tapasztalat azt mutatja, hogy leggyakrabban az idegen nyelvekből átkerült rövid *á*-t tartalmazó szavakban ezt a hangot *a*-val helyettesítettük: *alt, basszus, piac, iskola*. Így sok oroszból átvett szavunkban is: *davaj, Verescagin, Szevasztopolj, Cseljabinszk, Ufa, Szamara, Aljeksandr, narodnyik, Nyekraszov, Bazarov*.

Leghelyesebb volna ez az átírás: orosz *a* = magyar *a*.

Említettük még a magánhangzók kapcsolatát (*oe*), amelynek változtatlan átírását javasolja Hajdú Péter.¹³ Ez helytelen, mert Hajdú csak a betűképet veszi alapul, annak hangértékét elhanyagolja. Mi a hangérték szerinti átírást javalljuk.

Orosz	Hajdú szerint	Szerintünk helyes
Достоевский	Dosztoevskij	Dosztojevskij
Киев	Kiev	Kijev
Сергеев	Szergeev	Szergejev
Николаевка	Nikolaevka	Nyikolajevka
Вересаев	Vereszaev	Vereszaev
Грибоедов	Griboedov	Gribojedov
Георгиевна	Georgievna	Georgijevna

3. A mássalhangzók átírása.

Az orosz mássalhangzókat két csoportba oszthatjuk: kemények és lágyak. Így a következő táblázatot kapjuk:

Kemények	ц	ш	ж	к	г	х	т	д	з	п	б	ф	в	л	р	м	н	—	—	—
Lágyak	—	—	—	к	г	х	т	д	з	п	б	ф	в	л	р	м	н	ч	щ	й

A kemény hangokat jelölő betűk átírása nem okoz problémát, kivéve a *x* betűt.

Orosz betű	ц	ш	ж	к	г	х	д	з	п	б	ф	в	л	р	м	н
Magyar átírás	c	s	zs	k	g	ch	d	z	p	b	f	v	l	r	m	n

A *x* betű nyelvünkben eredeti magyar szavakban ismeretlen hangot jelöl. Ez a hang zöngétlen réshang, képzésekor a nyelv hátsó része és a szájpadlás hátsó része alkot rést, ezen át áramlik ki a levegő. A magyar *h* jelölte hang képzésekor viszont a gégefőben lévő hangszalagok egymással kb. 20 fokos szöget alkotnak, megfeszülnek és a tüdőből kiáramló levegő a szélüket súrolja.

Van azonban a magyar nyelvben az orosz *x*-t megközelítő *h* hang az *ihlet* és *Dohnányi* szóban, valamint a *ch*-val jelzett hang idegeneredetű szavainkban, mint pl. *cháosz*, *pech*, *mechanika*, *technika*, *monarchia*. Gyakran ezt a hangot *k*-val helyettesítjük pl. *sach* > *sakk*, *pech* > *N. pekk*, *cháosz* > *káosz* (*kaosz*), *charakter* > *karakter*, *chémia* > *kémia*; orosz eredetű szavainkban is: *charos* > *N. karos*, *haraso* > *N. karaso*, *chleb* > *N. kleb*, *Charkov* > *Karkov*.

Mivel ezt a *ch* hangot idegeneredetű szavainkban használjuk, azt javaslom, hogy tartsuk meg a megkülönböztető *ch* jelölést is. Pedagógiai szempontból is lényegesnek vélem a *ch* jelölést, mert az orosz órákon hangoztatjuk, hogy az orosz *h* hang eltér a magyartól, figyelmeztessük erre az írásképpen is olvasóinkat. Az oroszok a magyar szavak átírásakor a *h* betűt *g*-vel írják át, mert nem felel meg az orosz *x*-jelölte hangnak.¹⁴ Az utóbbi időben nagyon elterjedt a *h* jelölés. Ezt ajánlja Nyilas Vera is,¹⁵ tőlem eltérőleg.¹⁶ Én kitartok a *ch* ajánlat mellett: *колюх* — kolchoz, *Шолохов* — Solochov, *Станов* — Sztachanov, *Тихонов* — Tyichonov, *хвостизм* — chvosztyizmus, *Плеханов* — Plechanov, *охрана* — ochrana.

A magyarban idegeneredetű szavakban használjuk az *x* betűt, melynek hangértéke *ksz*. A fenti felsorolásból láthatjuk, hogy ilyen betű az orosz ábécében nincs és ezért *кс*-szel jelölik a *ksz* kapcsolatot: *Александр*, *ксилофон*, *ксилография*, *Ксения*, *Максим*, *Аксиня*, *Аракс*, *марксизм*. Azok az orosz szók, amelyekben *кс* kapcsolat előfordul, többnyire idegen eredetűek. Úgy gondolom, hogy a magyarba történő átírásakor tartsunk ki az *x* jelnél, amelyet idegen eredetű szavainkban használtunk eddig is (*box*, *szaxofon*, *Texas*, *marxizmus* stb.).

A lágy mássalhangzók átírása:

Orosz betű	к	г	х	т	д	з	п	б	ф	в	л	р	м	н	ч	щ	й
Magyar átírás	k	g	ch	ty	gy	z	p	b	f	v	lj	r	m	ny	cs	cs	j

A lágy mássalhangzók közül a magánhangzók tárgyalásakor foglalkoztunk a lágy *т, д, н, л* kérdésével, javasoltuk a *ty, gy, ny, lj* átírást.

A többiekre vonatkozólag utalnunk kell arra, hogy a magyar ábécében nincs a keménység és lágyúság jelölésére külön jegy, miként az oroszban sincs.¹⁷

Azonban az orosz nyelvben nem mindig a mássalhangzó után következő *е, и, ё, ю, я* jelzi a lágyítást, hanem gyakran egy külön jel: *ь*, az ú. n. lágyító jel (мягкий знак), amelynek külön hangértéke nincs. Evvel kapcsolatban újabb kérdések adódnak. *Н, д, л, т* után a fentmegadott átírási szabályok az érvényesek. *Pl. Казань — Kazany, Астрахань — Asztrachany, Ванька — Vanyka, Гоголь — Gogolj, Бальмонт — Baljmont,¹⁸ Пестель — Pesztyelj, Симферополь — Szimferopolj, есть ('van') — jeszty, начальник — nacsaljnijk.*

A lágyítás jelölésére itt van megfelelő betűkapcsolatunk, azonban gyakran a lágy jel (*ь*) olyan kapcsolatban is előfordul az orosz szavakban, amikor a magyarban nem teszünk különbséget lágy és kemény mássalhangzó közt. Próbáljuk ezt példával megvilágítani. Ilyenek pl. az orosz Горький, Харьков, декабрь, словарь szó. A dunántúli Sorsunk c. folyóirat egyik számában *Goj'kijj* ír, Hajdú említett cikkében *szlovaryj-t* ajánl, úgyszintén én is *gyékabrij-t*,¹⁹ valamint az Útmutató is.²⁰

Ilyen szó közepén lévő jésítést látunk még más esetben is: Прокофьев = Prokofjev és Ильич = Iljics.

Ebben a kérdésben nehéz döntenünk, a *Gorkij, Charkov* írásmód annyira elterjedt, hogy nem lehet egyelőre megváltoztatnunk. A további fejlődés lesz majd az íránymutató.

Az orosz *й* betű néhány kivételt nem tekintve (йод, йота, йидиш, йоркшир, майор, район) csak magánhangzó után szótag végén fordul elő: -ой, -ай, -ий, -ий, -й. Nem magánhangzó, mint egyes nyelvtanírók mondják, hanem a mássalhangzó. (Erről itt bővebben nem akarok szólni.) Helyes magyar átírás: *j*. A mellénevekből származó orosz tulajdonnevekben fordul elő gyakran. Az *-и*-vel szinte egybeolvad és a hallgató fülel csak egy *i* hangot hall, ezért találunk ilyen átírásokat: *Majakovszki, Bjeljinszki, Gorki*. Az orosz írásképhez való hűség, diákjaink nyelvtanulásának elősegítése és a többi alakokkal való párhuzamosság megőrzése kedvéért ajánlom az *-ij* átírást: *Маяковский — Majakovszkij, Белинский — Belinszkij, Чайковский — Csajkovszkij, Трубецкой — Trubeckoj, Белый — Belij, Маньковский — Manykovszkij, Рабочий Путь — Rabosij Putj, Нижний Новгород — Nyizsnij Novgorod, Кривой Рог — Krivoj Rog, Толстой — Tolsztoj.*

Az orosz *г* betű átírása (mind a keményé, mind a lágyé) *g*. Kivételt kell tennie a mellénevek egyesszámú hím- és semlegesnemű birtokos esetének, mert itt az *-oro, -ero* végződésben *v*-nek hangzik a kiejtésben a *г* betű.

Az a benyomásom, hogy a mássalhangzók visszaható hasonulása nem okoz a magyarul beszélők számára nehézséget, mert az orosz beszédben is a zöngétlen mássalhangzók zöngítenítik az előttük lévő zöngést, miként ez a magyar beszédben történik. Ennek a szabálynak ismeretében Вперед — Vperjod *vp*-je helyett *fp*-t ejtünk, Гладков orosz író nevét *Gladkov*-nak írjuk és *-ik*-val mondjuk. Ezt láthattuk már Мережковский nevének a helytelen (kiejtés szerint vagy németes²¹) átírásában: *Mereskovszkij*, helyesen *Merezskovszkij*, azonban a *-zsk-* ejtése *-sk-*. Az orosz вода szót *votká*-nak ejtjük, sőt néha így is írjuk.

4. A hangsúly-okozta magánhangzováltozás jelölése.

Az orosz nyelvben — miként számos más nyelvben — a hangsúlytalan szótagban a hang színezete megváltozik. Így pl. a hangsúlytalan *а* a környező mássalhangzóknak és a hangsúlytól való távolságának megfelelően hangozhatik *i*-nek, vagy ú. n. csökkentett hangnak (nyelvészeti jelölése *ə*). De a legfontosabb, a moszkvai nyelvjárásban — ez az irodalmi nyelv alapja —

két közismerten jelentős magánhangzóváltozást ismerünk a hangsúlytalan szótagokban és ez a változás a hangsúly helyével függ össze.

A hangsúlyos szótag előtt és után lévő szótagokban az *e* szinte *i*-nek hangzik, kivéve szóvégi nyílt szótagban (ноге), a hangsúlyos szótag előtt lévő szótagokban az *o* rövid *á*-nak ejtendő (ez az *i*-zés és *á*-zás²²). Ezért ejtjük a Потёмкин nevet Pátyomkin-nak²³. Ezért Anyegin a magyar címe Puskin Онегин-jének.

Azonban csak néhány esetben írjuk át a kiejtésnek megfelelően az orosz neveket. Tudomásom szerint az *i*-zésnek megfelelő, kiejtés szerinti átírások nincsenek, *á*-zók a fentiek és az előző pontban említett közvetlen szóbeli átvételek: *haros, karos, tavaris, daszvidánya*.

A régebben beidegződött alakok és az írásképf befolyása nagyon erős és mély. A multban átvett szavak kiejtési és írásképe már nem szándékozhatunk megváltoztatni: bár az oroszok ejtése szerint *Máskvá Moszkva* neve, a magyar beszédben megmarad a *Moszkva* hangalak. *Tolsztoj* neve *Tálsztoj*-nak hangzik az oroszban, nálunk egyelőre *Tolsztoj* változatlanul. *Odessza* is maradt. De Makarenko „Pedagógiai tanyulmányai”-ban már *Ogyessza* van, megtörtént az első lépés az oroszosabb alak felé.

De dialektikusan szemlélve a kérdést, gondolhatunk arra, hogy idővel, amikor majd a beszélt orosz nyelv nagyobb mértékben elterjed Magyarországon, még az írásmód megváltozása nélkül is az orosz ejtésnek megfelelően mondjuk majd ki az orosz szavakat. Hiszen nagy változás történt az elmúlt négy év folyamán 1945-től 1949-ig. Az orosz szavak régi helytelen írásmódja számtalan esetben eltűnt. Ahol ingadozást látnak, ott az új, a helyes tör magának utat beszédünkben és írásunkban és talál mind gyakrabban alkalmazást, míg végül is *csak* a helyest használjuk.

Néhány példával bizonyíthatjuk, hogy fokról-fokra visszük érvényre a helyest. A táblázat átvizsgálása igazolja állításunkat.

Régen	Ingadozas	Helyes ma
Petr Fedor Potemkin	— — Potemkin, Potyomkin	Pjotr Fjodor Patyomkin
Derzsavin	Derzsávin, Gyerzsávin, Djerzsávin	—
Fádejev Onyegin (1865), Anyegin (1866) Odessza Dosztojevszkij	Fágyejev Anyegin (1866), Anyegin (1935) Odessza, Ogyessza Dosztojevszkij, Dosztoevszkij	Fágyejev Anyegin (1945) — Dosztojevszkij
Turgenyev	Turgényev, Turgenyev	Turgenyev

Nagyon érdekes ezt a nyelvi változást most megfigyelni. Szemünk láttára folyik le a szocializmus gazdasági, politikai és kulturális hatása, amint erősödik a szocializmus hatása — részben az orosz nyelv közvetítésével —, úgy változnak, a kiejtés felé közeledve, az orosz szavak írásképei.

A nyelvtudósok nem akarnak jóslással foglalkozni. Nem ajánlható, mert pontosan nem mérhetjük fel az elkövetkezendő gazdasági hatásokat és nem tudhatjuk, miképp reagálnak rájuk a beszélők.

Kozoca Sándor²⁴ a következőket írta két esztendeje: „Az orosz írók névhasználatát irodalmunkban nem elég következetes, gyakran tűnnek fel

ma is németes vagy franciás alakban orosz írói nevek. Viszont a fonetikus átírásban is találunk bizonyos következetlenségeket. Sajnos, az idegen nevek átírása a magyarban még ma is ingadozó, hiszen ha a fonetikus átírást vittük volna következetesen keresztül, akkor Lenin helyett *Ljinyin-t*, Tolsztoj helyett *Tálsztoj-t*, Potemkin helyett *Pátyomkint-t* és így tovább kellett volna írni, ami azonban a magyar szellemi életben meggyökeresedett nevük miatt keresztülvihetetlen.

Láttuk azonban, hogy Kozocsa jóslata már egyharmadában nem vált be, mert a *Patyomkin* alak van elterjedőben. Az orosz nyelv ismerete rohamosan terjed és hatása kiterjed majd a nevek olvasására és helyesírására is.

A helyesírásban szinte teljesen eltűnt a nyugati hatás (az utolsó hónapokban alig találkoztam vele), csak *Wodka* felírás a Meinl-cég üvegén, vagy *Tscherevik* alak *Cserevik* helyett (a Színház és Mozi 1949. dec. 24. számában — a Szorocsinci vásár tartalma ismertetőjében, de ez már elszigetelt jelenség). A MDP sajtójában utat tört magának a helyes orosz írásmód és mind kevesebb hibát találunk.²⁵ Íróink, szakembereink, műfordítóink és kiadókink összefogásából rövidesen megalkotjuk az orosz szavak átírására vonatkozó utasítást, amely egybefoglalja majd az eddigi vizsgálódások és hozzászólások eredményét.

5. Helytelen alakok.

Van nyelvünkben néhány mélyen meggyökeresedett helytelen alak. Ezekről szeretnék röviden szólni.

a) Szebasztopol városnév. Mai orosz alakja Севастополь, magyar átírása Szevasztopolj.

b) A kilométernél valamivel hosszabb orosz hosszúságmértéket oroszul верста-nak nevezik. Miért van a magyarban mégis *verszt*? Ugyanis az oroszban számnevek után öttől fölfelé a főnév többesszámú birtokos esetben van. A верста szó az orosz szövegekben leggyakrabban ilyen alakban fordul elő: верст, azonban a *ě* helyett rendszerint *e* áll az orosz írásokban és nyomtatásokban. Így került a helytelenül alanyesetnek gondolt верст a német művekbe (*Werst*) és onnan hozzánk *verszt*.

c) Még gyakran halljuk a *bolsevik* és *mensevik* szó ilyen alakját: *bolsevik*i és *mensevik*i. A magyar beszélő nyelvére ezekben az alakok *i*-jében melléknévképzőt velt, pedig valójában a többesszám alanyesetének a jele az *i* az orosz nyelvben. E szavak egyesszámú alanyesete: большевик, illetve меньшевик, azonban politikai műveinkben helytelenül írták át ezeket a szavakat és ezért terjedtek el jésítés nélkül: *bolsevik*, *mensevik*. Helyes alakjuk: *boljsevik*, illetve *menysevik*.

d) Az orosz és ukrán pusztá, homokos, füves alföldi térség jelölése orosz szóval: степ. Magyarban *szteppét* mondunk, mert ezt a szót német közvetítéssel vettük át: német *Steppe*. Újabban félig visszaoroszosították: *sztjeppé* lett belőle.

*

Tudom, hogy több kérdés eldöntetlenül maradt tanulmányomban. Így nem sikerült tisztáznom a jésítést az ilyen nevekben, mint Белый, Лесков, Лермонтов, Первомайский. Nem foglaltam világosan állást a lágy maganhangzók mindegyik megjelenésére vonatkozólag. Nem tudtam megvonni a határt a kiejtés és betűszerinti átírás között.

Ennek oka, hogy ismereteink az orosz nyelv terén nem elég szélesek. Lehet, hogy rövidesen eljön az idő, amikor a betű szerint leírt alakokat is az orosz nyelv alapos ismeretében helyesen fogja minden tanult ember ejteni. Mai iskoláztatásunk célja éppen az, hogy mindenki tanuljon, ismereteket szerezzen. Éppen ezért nem végleges az ajánlott átírás, benne sok a történeti maradvány az előző időből, sok a félig-meddig átírt, de úgy érzem, cikkem egy lépést jelent előre az orosz szavak átírásának rendezése kérdésében.

¹ Prof. W. Steinitz: Die Neue Gesellschaft 1948, Nr 4, 66–71; Prof. Erich Diehl, Russischunterricht, 1948, 50–57; R. Olesch, Russischunterricht 1948, 99–103 és H. H. Bielefeldt, Russischunterricht 1949, 60–63.

² Gombos László: Orosz nevek latinbetűs helyesírása magyar szövegben, Magyar Nyelvőr 1946 (70. évf.): 21.

³ Pedig Gombos másutt jelöli a *d* jésítését, pl. *Vlagyimir*.

⁴ Gombos szerint Tolsztoj egyik főműve: Karényina Anna. Helyes: Anna Karenyna.

⁵ Magyar Nyelvőr 1946 (70): 114.

⁶ A hangsúlyt a betűre tett ékezzettel jelezzük.

⁷ Itt néha ingadozást látunk, mert előfordul az *szó* alak is.

⁸ Útmutató A Szovjetunió Kommunista (b) Pártja története tanításához.

⁹ A továbbiakban helykímélésből nem jelölöm, honnan vettem az egyes alakokat.

¹⁰ Viszont szovjetet mondunk és írunk.

¹¹ De irodalmi Továrises (Lenin: Mi a teendő? 1948. kiad. 9. l.).

¹² Így Sz. I., Új Világ 1949. dec. 2., de v. ö. Erdődi dec. uo. 16. — *ü-t* ajánl Szepeszy Gyula és Tolnai Pál uo. dec. 30.

¹³ Magyar Nyelvőr 70 (1946): 114.

¹⁴ Kivételek akadnak: *Xopræ* = Horthy, *Фехерсар* = Fehérvár.

¹⁵ Új Világ 1949. dec. 30.

¹⁶ Új Világ 1949. dec. 16.

¹⁷ Iskolai nyelvtanaink a kemény jelzöt zöngétlen, a lágyat zöngés értelemben használják. Ez ellentmond az orosz nyelv tanításában használt terminológiának, ahol a lágy jelentése palatalizált, jésített. Helyes volna egységesíteni a terminológiát, jelölje lágy a palatalizált hangokat.

¹⁸ Nem *Balymont*, mert ez tévedésre adhat okot.

¹⁹ Új Világ 1949. dec. 16.

²⁰ Így az Útmutató 63. l.

²¹ A németben nincs a *zs* hang jelölésére betű. Újabban orosz nevekben, kb. 15–20 éve, a *sh* betűkapcsolatot használják, pl. Shukov = Zsukov.

²² Az *á* betű (pontos *a*) a rövid *á* hangot jelöli.

²³ Így írják A diplomácia története c. mű szerzőjének a nevét a fordításban: Pátyomkin.

²⁴ Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Budapest 1947. XV. l.

²⁵ Szovjet Kultúra c. folyóiratunk átírásmódja szinte hibátlan.

HEGEL FILOZÓFIÁJÁNAK MAGYAR MŰSZAVAI

Írta: Szemere Samu

A magyar filozófiai nyelv a műszavak használatában nem mutat oly megállapodottságot, amelyet régibb és gazdagabb filozófiai hagyománnyal rendelkező nemzetek nyelvében tapasztalunk. Az még érthető, hogy teszem az utolsó félszázad különböző filozófiai mozgalmainak műszavaira nézve ingadozás mutatkozik a magyar filozófiai irodalomban; ezek a hosszabb-rövidebb életű, olykor csak divatszzerű áramlatok nem foglalkoztatták elég erősen és elég átfogóan a magyar filozófiai köztudatot, hogy szükségét érezte volna műszavaik pontos megállapításának. Annál feltűnőbb, hogy a régebbi filozófia műszavainak magyar megfelelői sem egységesek. Így pl. a kanti *Ding an sich*-t majd az Alexander és Bánóczy alkotta *magánvaló*-val, majd az újabban keletkezett *magában való*-val fordítják.¹ Egy másik példa: az aristotelesi szillogizmus *premisszái* filozófiai kézikönyveinkben hol mint *előzmények*, hol mint *előtételek* szerepelnek.

Különösen kedvezőtlenül állunk a hegeli filozófia magyar műszavaival. A Filozófiai Írók Tára, amelynek oly sokat köszönhetünk a magyar filozófiai műnyelv kialakítása tekintetében, hegeli művet nem hozott: egyáltalán Hegel egyetlen műve sincs még magyarra lefordítva, legfeljebb csak egyes szemelvények jelentek meg magyarul; így tehát hiányzott a kényszerítő alkalom a hegeli filozófia műszavainak magyarítására. Igaz, hogy ez a magyarítás különös nehézségekkel kapcsolatos. Hegel gondolati mélységével és finomságával együttjár nyelvének rendkívüli elvontsága, amely műveit, vagy legalábbis egyes műveit, a filozófiai irodalom legnehezebben érthető alkotásaivá teszi. Műszavai osztoznak ezekben a tulajdonságokban; rendkívül mély, finom és elvont gondolatvonatkozások sűrűsödnek össze és rögződnek meg bennük. Elvontságuknál, s gyakran nyelvtani alakjuknál fogva is, úgy látszik, mintha csakis a német nyelv testére volnának szabva s nem is volnának visszaadhatók más nyelven. Innen van, hogy oly nemzetek is, amelyeknek gazdag és magasszínvonalú filozófiai irodalma sokszorosan igazolja nyelvük kiváló hajlékonyságát és kifejezőképességét, mint pl. a francia, még ma is nélkülözik a megfelelő hegeli műnyelvet. Filozófiai íróink, akik Hegellel foglalkoznak, rendszerint úgy járnak el, hogy a hegeli műszót, amelynek nincs még magyar megfelelője, eredetiben idézik és jelentését körülírják. Egyik-másik műszót a legfontosabbak közül persze eddig is próbálták lefordítani, de itt is határozatlanság, bizonytalanság, az egyöntetűség hiánya tapasztalható. A hegeli *Werden* pl. ugyanannál a magyar filozófusnál majd *levés*, majd *ketekkezés*, egy másiknál *létesülés*. A hegeli *Anderssein* az egyiknél *önmagával szemben való állásfoglalás* vagy *mássálevés*, a másiknál *máslétel*. A hegeli *Dasein* az egyiknél *meqlétel*, a másiknál *létezés*.

Ennek a dolgozatnak a megírására az ad alkalmat, hogy előreláthatólag nemsokára megjelenik fordításomban Hegel „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse” című művének első része, az ú. n. kis logika. Minthogy ez az első teljes hegeli mű, amely magyar nyelven napvilágot lát, mégpedig olyan mű, amely a filozófusnak legjellegzetesebb műszavait tartalmazza; s minthogy tudomásom szerint Hegel más műveinek lefordítása is terbe van véve, sőt részben folyik is: a hegeli filozófia magyar műnyelvének egységesége érdekében kívánatosnak látom, hogy a hegeli műszavakra vonatkozó elgondolásaimat már most a nyilvánosság elé bocsássam megvitatás végett. Meg kell említenem, hogy javaslataimat már tárgyaita egy szűkkörű bizottság, amelynek rajtam kívül Beke Ödön, a nyelvész, és Mátrai László, a filozófus, voltak a tagjai. Javaslataimat elfogadták. (A kritika jogának fenntartásával — mondotta Mátrai.) Mindameltt az alábbiakért elsősorban nekem kell vállalnom a felelősséget.

Mielőtt az egyes műszavak tárgyalásába fognék, néhány elvi természetű megjegyzést szeretnék tenni a filozófiai műszavak fordításáról általában. Nem mintha e művelet módszertani elveit akarnám itt összeállítani, s nem is, mintha magam már eleve e gondolatokkal fölvértezve fogtam volna hozzá munkámhoz. Csupáncsak néhány szempontról vagy tanulásgról van szó, amely a munka folyamán jegecesedett ki s amelyet azután céltudatosan igyekeztem érvényesíteni.

1. Először is meg kell állapítani, hogy a tökéletes fordítás az volna ugyan, amikor a műszó úgyszólván teljesen fedi a hozzáfűzött jelentést, de ez az eszményi eset csak ritkán valósítható meg. Ez azonban nemcsak a fordítás fogyatékosága, hiszen az eredeti műszó is csak ritkán fejezi ki pontosan fogalmát. Hogy mit jelent *An-sich-sein*, *Für-sich-sein*, *Sein-für-Anderes* stb., azt csak az összefüggő szövegből, a filozófus elemzéséből és magyarázatából tudhatjuk meg, mert magukban e műszók legfeljebb csak sejtetik jelentésüket. Egy műszó jelentése többé-kevésbbé mindig meg egyezésen alapszik, illetőleg azon, hogy megalkotója vagy alkalmazója milyen fogalmat akar vele jelölni. Legtöbbször meg kell elégednünk azzal,

hogy a műszót, miután tudomásul vettük jelentését, olyannak találjuk, mint amely gondolkodásunkat valóban a megismert jelentésre irányítja. Majd. nem minden műszó idegenszerű eleinte; de itt fokozatok vannak; pl. *an sich*, *für sich* mint filozófiai műszók kevésbé idegenszerűek a német fölnek, mint magyar megfelelőik, *magánvaló*, *magáért való*, a magyaroknak, mert amazok a mindennapi német nyelvben is előfordulnak, emezeken pedig, mivel a mindennapi magyar nyelvben nem szokásosak, mindenesetre érzik valamelyes mesterkéltséget. Ez azonban, tekintve a magyar és a német nyelv szellemének különbségét, elkerülhetetlen.

2. A fordítás, amennyire csak a magyar nyelv szellemének sérelme nélkül lehetséges, közelítse meg az eredetinek szótári jelentését. Ha rokonértelmű szóval fordítjuk a műszót, előáll az a helyzet, hogy egy s ugyanazt a szót használjuk két többé-kevésbé közeli jelentés számára. Így pl. az *aufheben*, *sich aufheben* igének a *feloldani*, *feloldódni* szóval való fordítása nemcsak azért nem kielégítő, mert ez utóbbiak nem érzetik a hegeli fogalomban rejlő mozzanatok (l. alább), hanem azért sem, mert ezek tulajdonképp az *auflösen*, *sich auflösen* megfelelői, amelyek szintén gyakran fordulnak elő a hegeli szövegben. Éppúgy nem kielégítő az *aufheben* igének a *túlhaladni*, *meghaladni* szóval való fordítása sem, mert ez utóbbi megfelel a Hegeltől ugyancsak műszóként használt *hinausgehen* (über etwas) kifejezésnek. Ha a *Werden*-t keletkezés-sel vagy létesülés-sel fordítjuk, akkor nem teszünk különbséget közte és *Entstehen*, ill. *Zustandekommen* között s nem érvényesül a hegeli fogalomrendszerben való sajátos jelentése.

3. Vannak hegeli műszók, amelyeket elvileg nem fordítunk le, hanem meghagyunk eredeti latinus alakjukban, mert a nekik megfelelő német szó ugyancsak műszóul szolgál egy másik, rokonértelmű, Hegelnél pontosan meghatározott fogalom jelölésére. Mást jelent a *Realität*, mást a *Wirklichkeit* (valóság), mást az *Existenz*, mást a *Dasein* (létezés). Az *Objekt*-et meghagyjuk *objektum*-nak, mert a dialektikai fejlődésnek egy bizonyos pontján adódó fogalmat jelöli; a *Gegenstand* (tárgy) tágabbkörű. A *Quantität* szót általában *menntiség*-gel fordítjuk; de ahol Hegel egymás mellett, esetleg ugyanabban a mondatban használja a *Quantität* és *Grosse* szokat, némi árnyalati különbséget éreztetve közöttük, a magyarban is különböztetünk *kvantitás* és *menntiség* között.

4. Nem fordítjuk le az olyan műszókat, amelyeket általában eredeti latinus alakjukban szoktunk meg a filozófiában és a tudományban; pl. *transzcendentális*, *extenzív*, *intenzív*, *kvantum*, *reflexió*. (Extenzív és intenzív menntiség helyett külterjes és belterjes menntiség ugyancsak fűresán hangzanék.)

Midőn most áttérek az egyes hegeli műszók tárgyalására, előrebocsátom, hogy filozófiai jelentésüket csak megközelítőleg jelezhetem. Pontos jelentésüket csak a hegeli logika egészének összefüggésében, minden jelentésmozzanat kifejtésével lehet megadni, ez pedig messze túlmenne egy nyelvészeti dolgozat keretén. Továbbá nem tárgyalhatom őket, legalábbis nem valamennyit, egymással kapcsolatosan, mert nem is szólok minden logikai fogalomról; figyelmen kívül hagyom mindazokat, amelyeknek magyar megfelelői nem kétségesek (pl. *Qualität* — minőség, *Mass* — mérték, *Grad* — fok stb.). Céломhoz képest meg kell elégednem azzal, hogy egy-egy fogalmi mozzanat kiragadásával vagy egy példával nagyjában megértetem (vagy inkább csak megsejtetem) az olvasóval, miről van szó a kérdéses fogalommal kapcsolatban.

Das *Sein*: a *lét*. Hegelnél a *lét* a legelvonatabb, legátfogóbb, legtartalomtalanabb fogalom. Benne elvonatkozunk minden tartalomtól. Megszokott műszó, nem sajátosan hegeli; itt azért kell szólni róla, mert Hegel a létezésnek több szintjét, fokozatát különbözteti meg s mindegyiket más-más műszóval jelöli: (*Sein*, *Dasein*, *Realität*, *Für-sich-sein*, stb.).

Das *Werden*: a *levés*. Ismeretes, hogy Hegel a logika fogalmait dialektikusan egymásból fejleszti, (mint ahogy a dolgok a valóságban is dialektikusan egymásból fejlődnek). A *lét* tehát dialektikusan átsap ellentétébe, a *nem-lét*-be, a *semmi*-be, a kettőnek „igazsága“, magasabb egysége pedig a *levés*. A levés valami új a léttel és nem-léttel szemben, de azért a kettőt mint mozzanatokát magában foglalja: valami még nincs, de lesz, A szó szokatlan a magyarban, de nem magyartalan, nem ellenkezik a magyar nyelv szellemével. Ahogyan a *tesz* igéből képezzük a *tevést*, a *lesz*-ből képezzük a *levés*-t. Sőt épp szokatlanságánál fogva, mert még nincs elkoptatva, nincs lefogalva más fogalomra: talán még alkalmasabb a hegeli jelentés hordozására.

Das *Dasein*: a *létezés*. A levés: „nyugtalanlás“ (Hegel), mozgás; ami általa létrejön, az a *létezés*. Benne már nem érezzük a mozgás mozzanatát. A létezés a levés folyamatának eredménye. Lét ez is, de magasabb szinten, mint az első, teljesen elvont lét; olyan lét, amely *lett*. Tartalma is van: a létezés egy tulajdonsággal, minőséggel meghatározott lét, pl. piros. — A *seiend* és a *daseiend* melléknévi igeneveket a magyarban is megkülönböztethetjük; *seiend*: *léttel bíró*, *daseiend*: *létező*.

Das *Anderssein*: a *máslét*. A piros tagadása: nem-piros; ez nem elvont semmi, hanem szintén valamilyen lét, csakhogy más minőségű (kék, sárga, stb.). A piroshoz viszonyítva a nem-piros: *máslét*.

Das *An-sich-sein*: a *magán-való-lét* vagy *magánvalóság*. Egy minőség (pl. piros) léte mint lét, másra való vonatkozás nélkül: *magán-való-lét*. A *magánvaló*-t tartjuk helyesnek, nem pedig a *magában-való*-t, nemcsak azért, mert a magyar filozófiai irodalomban sok évtizedes multja van, hanem elsősorban azért, mert a *magában-való*-t az *In-sich-sein* számára kell fenntartanunk. A *magánvaló* egyébként nyelvi szempontból sem kifogásolható (Mátrai a *magánjáró* gőzgépre emlékeztetett; vö. Vörösmartynál: Űl *magán* a csendes lakban). — Gyakran előfordul *an sich* határozóul; ezt így fordítjuk: (egy dolog) *magánvalósága* szerint.

Das *Für-sich-sein*: a *magáért-való-lét* vagy *magáértvalóság*. A létnek egy újabb, magasabb szintje, amely az elvont létet és a létezést mint eszmei mozzanatokát magában foglalja. Legközelebbeső példája az *én*. Mint létező végtelen sok más létezővel vagyok vonatkozásban, de minden más létezőtől különbözök tudom magamat: én én vagyok s nem az a sok más: minden mást kizárok magamból. Ily értelemben mondhatjuk, hogy az ember abban különbözik az állattól s általában a természetűtől, hogy *magáért-való-léte* van, mert csak ő tudja magát énné. Némelyek a *Für-sich-sein*-t így fordítják: a *'maga számára való lét*. Ez sem kifejezőbb a *magáért-való-lét*-nél, ennek azonban az az előnye, hogy rövidebb és hajlékonyabb. *Für-sich* mint határozó: (egy dolog) *magáértvalósága* szerint.

Das *Sein-für-Anderes*: a *másért-való-lét*. Folytassuk a példát: a természeti dolgoknak nincs magáért-való-létük, mert nincs én-tudatuk; létük: *másért-való-lét*. Általában: valamely létezés, másra való vonatkozásában, másért-való-lét. (Ez tehát a magánvaló-lét ellentéte.)

Setzen: *tételezni*; das *Setzen*, die *Setzung*: a *tételezés*. A hegeli logikának egyik leggyakrabban használt műszava. Jelentése a következő: Egy fogalom sok mindenféle mozzanatot tartalmazhat; ha kielemezem belőle és tételbe foglalom, akkor tételezem. Az emlősök fogalmában benne van, hogy eleven fiakat szülnek; ha ezt tételben kimondom, akkor tételezem. Ebben az ítéletben is: Minden ember halandó, benne van, hogy Péter is halandó; de csak a kifejtett szillogizmusból (minden ember halandó, Péter ember, tehát Péter halandó) van tételezve. Hegel, a gondolat és valóság azonosságát valvára, *tételezésről* beszél a valósággal kapcsolatban is. Pl. a magban, a csírában is megvannak már — magánvalóságuk szerint — a gyökér, a szár, a levelek, a virágok; a kifejtett növényben ezek tételezve vannak.

Aufheben: megszüntetve-megőrizni. Sich aufheben: megszünten-megmaradni. A hegeli logikának egyik legjellegzetesebb, a fordítás szempontjából talán legvitatottabb műszava. A fordítás nehézsége abból fakad, hogy az *aufheben* szónak a németben kettős értelme van: egyrészt annyit jelent, mint *megszüntetni* (egyszerűség kedvéért tartózkodom rokonértelmű szók felsorolásától), másrészt annyit, mint *megőrizni*. Hegel mind a két jelentést fölveszi az *aufheben* filozófiai értelmébe is, és a német nyelv bölcséleti mélységének jelét látja abban, hogy a dialektikus gondolkodást jellemző két mozzanatot egyetlen szóval képes kifejezni. Hogy megértsük, miről van szó, vegyük a már fent tárgyalt, egyszerű példát: a *lét* és a *nem-lét* egy magasabb szintézisben egyesül, a *levésben*. Hogyan viszonylik a *levés* az előbbi két fogalomhoz? A *lét* és a *nem-lét* *megszűnt* a *levésben*, hiszen a *levés* sem nem *lét*, sem nem *nem-lét*, hanem egy harmadik valami. Másrészt azonban a *levés* mégis *megőrzi* mind a kettőt mint mozzanatait: valaminek még *nincs léte*, de *lesz*. Általában: a dialektikus fejlődésben az ellentétes fogalmak, bár *megszűnnek* a magasabb szintézisben, mégis *megmaradnak* benne mint eszmei mozzanatok. Nincs tudomásom róla, hogy bármely európai nyelv az *aufheben*-t egyetlen, teljesen megfelelő szóval le tudná fordítani. Ilyenek hiányában valamilyen rokonértelmű szóval élnek, amely azonban szintén nem tudja a fogalomban rejlő két mozzanatot egyformán éreztetni. A *feloldani* és *túlhaladni* igéről fentebb szoltam. A hegeli gondolatot véleményem szerint leghívebben úgy adjuk vissza, hogy a két jelentésmozzanatot kifejező magyar igéből kötőjellel összetételt alkotunk, ilyenformán: *megszüntetve-megőrizni* (*aufheben*) és *megszünten-megmaradni* (*sich aufheben*). A *levés megszüntetve-megőrzi* a *létet* és a *nem-létet*; a *lét* és a *nem-lét megszünten-megmarad* a *levésben*. Ha az összefüggésből az tűnik ki, hogy a filozófus a két mozzanathoz csak egyikét akarja kifejezni, a magyarban is csak a *megszüntet* (*megszűnik*) vagy a *megőriz* (*megmarad*) igét használjuk. De van az *aufheben*-nek harmadik jelentése is: *felelme*lni, s Hegel ezt a jelentést is kiaknázza filozófiailag. Az *aufheben* (zu etwas) kifejezés jelentése is két mozzanatot tartalmaz és mind a kettő érvényesül, ha így fordítjuk: *megszüntetve-felelme*lni (valamivé), s visszahatóan *sich aufheben* (zu etwas): *megszünten-felelme*lkedni (valamivé). Az összetétel nem kevésbé hajlékony, mint az egyszerű ige; képezhetünk belőle főnevet, melléknévi igenevet: *megszüntetve-megőrzés*, *megszünten-megmaradás*; *megszüntetve-megőrző*, *-megőrzött*, *megszünten-megmaradó*, *-megmaradt*.

Reflexion-in-sich: magára irányuló reflexió. Ha a dolgokat nem közvetlenségükben érzékeljük, szemléljük, hanem pl. azonosságukat, különbségüket, oksági összefüggéseiket keressük, akkor már nem a *lét*, hanem a *lényeg* (*Wesen*) szférájában mozgunk. A *lét* felszíne mögött rejlő *lényeg* megismerésének eszköze a gondolkodás, a reflexió. Az azonosságban a dolgot önmagára vonatkoztatjuk, illetőleg, hegeli kifejezésmóddal, a dolog önmagára vonatkozik; ez a magára való vonatkozás (a *lényeg* szférájában): *magára irányuló reflexió*. Nem követhetjük a német kifejezés vonzatát (*in sich*), mert ez (magába i. r.) magyartalan volna; de az eltéréssel nem másítjuk meg a német műszó jelentését, hiszen az, a hegeli szöveg szerint, a „Beziehung auf sich” rokonértelműje. — Hasonlóan egy dolog vonatkozása másra a *lényeg* szférájában:

Reflexion-in-Anderes: másra irányuló reflexió.

Das In-sich-sein: a magában-való-lét. Ez a *lényegnek* egyik jellegzetessége. Különbséget teszünk *lényeg* és *lényegtelen* között; az utóbbi azonban nem esik egy más szférába (a *lét* szférájába), hanem hozzátartozik a *lényeghez* mint látszat. A *lényeg* *magában-való-lét*, amennyiben a maga negatívumát, a *lényegtelen* is magában foglalja.

Das *Bei-sich-sein*: a *magánál-való-lét*. Ha a gondolkodás nem szemléletekkel, képzetekkel, hanem elvont gondolatokkal foglalkozik, azaz ha a gondolat önmagának tárgya, akkor *magánál van*.

Das *Ausser-einander-sein*: az *egymáson-kívül-való-lét* vagy az *egymáson-kívülvalóság*. Az anyag részei a térben egymáson kívül vannak.

Der *Begriff an sich*: a *magánvaló fogalom*, vagy a *fogalom magánvalósága* szerint. Ez a tárgya Hegel Logikája első részének, a lét tanának. Tárgyalja tehát a gondolatot a maga közvetlenségében: hogyan fejlődnek egymásból és mennek át egymásba a lét, nem-lét, levés, létezés, minőség, mennyiség, stb.

Das *Für-sich-sein des Begriffes*: a *fogalom magáért-való-léte* vagy a *fogalom magáértvalósága* szerint. Ez a tárgya Hegel Logikája második részének, a lényeg tanának. Tárgyalja tehát a gondolatot a maga közvetlenségében: hogyan alkotja meg, illetőleg fedezi fel a reflexió az azonosság, különbség, stb. viszonyait.

Der *Begriff an und für sich*: a *magán- és magáért-való fogalom* vagy a *fogalom magán- és magáért-valósága* szerint. Ez a tárgya Hegel Logikája harmadik részének, a fogalom és az eszme tanának. Tárgyalja tehát a gondolatot önmagába való visszatértségében és kifejtett önmagánál-való létében. Ez a rész úgy viszonylik az előbbi kettőhöz, mint a szintézis a tézis- és antitézishez. „A fogalom... a létet és a lényegyet s ezzel e két szféra teljes gazdagságát eszmei egységben magában foglalja.” Ha az *an sich*-t *magánvaló*-val, a *für sich*-t *magáért-való*-val fordítjuk, akkor az *an und für sich* magyar megfejtője, bármily idegenszerűen hat is eleinte, csakis a *magán- és magáértvaló* lehet, mert csak ez érezteti, hogy az általa jelzett fogalom magasabb egysége a *magánvaló* és *magáért-való* fogalmi ellentétének.

Die *Idee*: az *eszme*. A hegeli rendszerben a legmagasabbrendű fogalom. Nem a legelvontabb és ennél fogva legüresebb, hanem ellenkezőleg, a leggazdagabb tartalmú, legteljesebb fogalom, mert észszerű elrendezettségben a mindenséget foglalja magában. *Ideeli*: eszmei; *das Ideal*: az eszmény; *ideál*: eszményi; *die Idealität*: az eszméiség és az eszménység.

Das *Ausser-sich-sein*: a *magán-kívül-való-lét* vagy a *magán-kívül-valóság*. Jelenti az eszmét, magától való elidegenedtségében, mint természetet.

Ezek a hegeli filozófiának ama műszavai, amelyeknek tárgyalását e lapokon kívánatosnak tartottam. Annál a szerves kapcsolathoz foga, amely Hegel Logikája és rendszerének egyéb részei között fennáll, ezek a műkifejezések a filozófus más műveiben is vissza-visszatérnek. Bizonyos, hogy Hegel egyéb műveiben, Jogbölcseletében, Esztétikájában, stb., szintén akadnak műszavak, amelyek még magyaráztásra várnak. De azok nem oly általános jellegűek, mint az itt tárgyaltak. Ha ezek a műszók meg tudnak honosodni a magyar filozófiai köztudatban, akkor már némi joggal beszélhetünk egységes magyar hegeli műnyelvről.

SZAMOJÉD NÉPEK ÉS NYELVEK

Írta: Hajdú Péter

9. A szamojéd-finnugor nyelvrokonság mibenlétének megtárgyalása is voltaképp e beszámoló keretébe tartozna. Tekintve azonban, hogy e kérdés irodalma könnyen hozzáférhető és leginkább közismert, még vázlatos tárgyalását is mellőzhetjük. Legfeljebb arra utalhatunk, hogy a rokonság *Casirén*, *Budenz*, *Donner Ottó*, *Paasonen*, *Setälä*, *Halász*, *Gombocz* és általában társaik munkássága nyomán tisztázottnak vehető. Az idevágó kérdések részletezése helyett inkább a szamojéd nyelvek tanulmányozásának a történetéről kell néhány szót szólnunk.

A szamojéd nyelvek tudományos kutatása aránylag későn, a múlt század közepén kezdődött, körülbelül a finnugor nyelvtudomány fellendü-

lésével egyidőben. Általában *Castrén* munkásságát szokták a szamojéd kutatások kezdőpontjául venni. Természetesen *Castrén* előtt is voltak már útleírások a szamojédokról. Szójegyzékek, nyelvtani leírások is jelentek meg, de egyik sem teljes tudományos értékű munka.

Az első kéziratos — 16 szót tartalmazó — szamojéd szójegyzék *Richard James* angol kereskedő és utazó feljegyzései között található (1618—1620). Már bővebb anyagot (57 szó) tartalmaz egy másik angol utazó, *Peter Mundy* lejegyzése 1641-ből. Ezen első feljegyzéseken kívül *Nicolas Witsen* amsterdami polgármester (1705), *Philipp Johann Strahlenberg* svéd katonatiszt (1730) munkái, és *D. G. Messerschmidt* naplója (1721—1723) tartalmaznak szamojéd szójegyzékeket. Az első összehasonlító szójegyzéket *Strahlenberg*nél és *August Ludwig Schlözer*nél (1771) találjuk, akik közül az utóbbi nem saját gyűjtését, hanem a *Johann Eberhard Fischer*-féle kéziratok szibériai szótár anyagát használta. Sok értékes szamojéd adatot tartalmaz a *Katalin* cárnó számára *P. S. Pallas* által készített *Lingvarum totius orbis vocabularia comparativa* (1786—1789) c. polyglott szótár. Kisebbszámú szójegyzékek, összehasonlító táblázatok találhatók még *P. S. Pallas* útleírásában (1776), *Johann Friedrich Erdmann* (1826), *Alexander Gustav Schrenk* (1854), *Edward Rae* (1875 és 1887), *A. F. Plotnikov* (1901), *A. A. Dunin-Gorkavics* (1910) és *B. M. Zsitkov* (1913) munkáiban.

A szamojédok életére és történetére vonatkozó adatokat a régi irodalomban szép számmal lehet találni, főleg *Strahlenberg*, *Pallas*, *Schlözer* és *Fischer* műveiben. Különösen *Pallas* néprajzi természetű leírásai és *Fischer*nek Szibéria történetére vonatkozó megjegyzései érdemelnek figyelmet még ma is. Mindenesetre a 18. század végén a szamojéd kutatások tudományos jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *Schlözer* „Allgemeine Nordische Geschichte“-jében megcáfolja azt a nyugaton közhiedelmet, hogy a szamojédok némák, illetőleg úgy beszélnek, mint a majmok.

Mindez azonban csak a kezdet kezdetét jelenti. Eddig ugyanis még egyetlen kísérlet sem történt a szamojédok nyelvének leírására. Az első ilyenirányú próbálkozás *J. S. Vater* községi egyetemi tanár nevéhez fűződik, aki 1811-ben „Bruchstücke einer samojedischen Grammatik“ címen megjelenteti szamojéd nyelvtanát. E munka alapján nem helyszíni kutatások szolgáltatták az anyagot, hanem egy, az Orosz Tudományos Akadémia által 1787-ben kiadott s orosz fordítással ellátott szamojéd szöveg. E munkának „Bruchstücke“ jellege mellett az is nagy hibája, hogy a cirilbetűs szamojéd szöveg átirása egyáltalán nem megbízható.

Az időrendben második szamojéd nyelvtant *Venjamin* főpáti írta, aki a szamojédok között misszionáriusként működött. Munkáját 1842-ben az Orosz Tudományos Akadémiához nyújtotta be, s annak megbízásából *Sjögren* nézte át és korrigálta is egyes tévedéseit. Sajnos, ez a kötet azonban nem jelent meg nyomtatásban.

Ezután kilenc évvel 1851-ben jelent meg a *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* c. folyóirathoz *H. C. von Gabelentz* neves orientalista munkája: „Über die samojedische Sprache“, melyben mindazt az anyagot összegyűjtötte, mely a szamojéd nyelv grammatikai tárgyalásához felhasználható volt.

Az eddig említett munkák mind úttörő jelentőségűek a szamojéd nyelvek kutatása történetének szempontjából. Ma ezeket a műveket már nem használják. A szamojéd filológia követelményeinek megfelelő nyelvtani, lexikális és szöveganyagot csak új gyűjtés eredményezhetett. Ezt a körülményt az Orosz Tudományos Akadémia is felismerte, s megbízásából *Castrén* végzett helyszíni kutatásokat a szamojédok között. *Castrén* (1813—1852), akit a szamojéd nyelvtudomány megeremtőjének tekinthetünk, több ízben végzett gyűjtőutakat a finnugor népek között. A szamojéd nyelvvel csak az 1842. év végén kezdett el foglalkozni, harmadik kutatóútján, melyet

1841-ben kezdett meg Lönnrottal, a Kalevala gyűjtőjével együtt a lappok földjén. 1842-ben Archangelszk vidékének vette útját, s innét fokozatosan Berezovig hatolt előre. Ekkor jurák-szamojéd nyelvi tanulmányokat folytatott. Munkáját azonban kénytelen volt egy időre félbeszakítva hazatérni. Már előzőleg sokat betegeskedett, s 1844-ben a berezovi orvos súlyos tüdőbajt állapított meg, mely leromlott szervezetét alattomosan megtámadta. Castrént az orvosi diagnózis egy időre elkedvetlenítette. Egyre jobban erőt vett rajta az az érzés, hogy megkezdett munkájának befejezésében a halál fogja meggátolni. Finnországban 8 hónapos pihenés után — miután egészségi állapotában némi javulás állt be — elhatározta, hogy szamojéd útjának ismét nekikezd. 1845 és 1849 között elhatározásához híven bejárta a szibériai vidékeket a Jeges-tenger partja melletti tundráktól egészen a Szaján-hegységig, s még arra is volt ideje, hogy a szamojédon kívül más népek nyelvével is foglalkozzék (osztják, koibál, karagasz, jeniszeji-osztják, kott, burját és tungúz nyelvtanai és szójegyzékei jelentek meg útja eredményeképpen). 1849-ben is csak egészségi állapotának rohamos hanyatlása kényszerítette hazatérésre. Olvasmánynak is nagyon érdekes, de amellett a néprajz, földrajz, történelem és nyelvészet szempontjából is nagyon értékes és fontos Reiseberichte-jében és Reiserinnerungen-jában szemmel kísérhetjük munkálkodását. Láthatjuk ezekből a munkákból, hogy milyen emberfeletti akaraterő, és a tudomány iránti önfeláldozó, hősies rajongás eredménye a szamojéd grammatika és szótár elkészítése. Már első szamojéd útja után kidolgozott egy rövid kis szamojéd nyelvtant, de ez nem jelent meg. Szibériai útjáról végleg hazatérve, azonnal munkához látott, hogy anyaga minél előbb a tudomány közkincsévé válhasson. A feldolgozás munkája közben nagy segítségére volt egy véletlenül Finnországba vetődött kanini szamojéd.

Időközben a számtalan tudományos kitüntetés megkoronázásául 1851-ben elnyerte a helsinki egyetem újonnan szervezett finn nyelvi katedráját. Ugyanebben az időben kötött házasságot, amelyből nem sokára gyermeke született. Az élete fénypontján levő Castrént 1852-ben tüdőbaja ismét megtámadta, de ezúttal a sok fáradságtól meggyötört test ellenállni nem tudott, s néhány hetes szenvedés után befejezte földi pályafutását. Többéves kutatóútjának legfőbb eredményét, a kéziratban 175 ív terjedelmű szamojéd nyelvtant már nem tudta befejezni. Kézirati hagyatékát Castrén családja nem sokkal a nagy kutató halála után elküldte a pétervári Tudományos Akadémiának, melynek filológiai-történeti osztálya Castrén jóbarátját, Anton Schiefnert bízta meg a hagyaték közzétételével. A Schiefner gondjaira bízott kéziratok „Nordische Reisen und Forschungen von M. A. Castrén” címmel 1853-tól 1862-ig terjedő időközben 12 kötetben láttak napvilágot.

A minket érdekklő Grammatik der samojedischen Sprachen 1854-ben jelent meg. A könyv anyaga jórészt együtt volt, csak a tavgy- és jeniszeji szamojéd, valamint az osztják- és kamasz-szamojéd hangtan nem volt kidolgozva. Ezeket a részeket Schiefner állította össze. Hiányzanak a munkából az ígéképzésre és a mondattanra vonatkozó fejezetek is. A nyelvtanhoz csatlakozó szójegyzék („Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen”) szövegmutatványokkal együtt 1855-ben jelent meg.

Castrén életműve az utána következő tudományos kutatás szempontjából alapvető és hézagpótló. Az ő anyaga nélkül nemcsak a szamojéd, hanem a finnugor kutatások is jóval hátrább lennének. Nélküle nem állnának rendelkezésünkre *Paasonen* „Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte” című munkája, *Halász* Ignácnak „Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése” című tanulmánya, *Setä-ä*-nek „Zur Frage nach der Verwandschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen” című és „Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im Finnisch-ugrischen und Samojedischen” című értekezése, valamint *Gombocz*, *Munkácsi*, *Hunfalvy* és mások igen fontos alapvető munkái.

A múlt század közepén és végén nem Castrén volt az egyetlen tudós, aki szamojéd nyelvi anyagot gyűjtött. *Reguly Antal* 1813–46 közötti kutatóútjáról az osztják és vogul anyag mellett szamojéd lejegyzésekkel tért vissza. *Pápay Károly* szibériai néprajzi gyűjtőútja is eredményezett némi osztják-szamojéd szóanyagot. *Budenz József* 1892-ben gyűjtött 5 mesét és apróbb mondatokat az akkor itt járt, s látványosságként az állatkertben mutogatott 5 tagú kanini szamojéd családtól.

A szamojéd kutatásokat nagyban előmozdította, hogy *John Abercromby*, a Finnugor Társaság későbbi dísztagja, nagyobb összegű alapítványt tett, hogy az összeg segítségével ösztöndíjakat adjanak szamojéd tanulmányutakra. 1911-ben két finn tudós kelt útra azzal a szándékkal, hogy a szamojéd nyelveket kutassák. Egyikük *T. V. Lehtisalo* 3 évig (1911, 1912, 1914) tartózkodott a szamojédok között, s elsősorban a jurák nyelvet kutatta. Munkájának eredményeképpen felsorolhatók a jurák-szamojéd réntenyészésről, a jurák-szamojéd elsőszótagbeli vokalizmusról, az uráli elsőszótagbeli vokalizmusról, az elsődleges ősuráli képzőkről, a jurák-szamojéd mitológiáról írt nagyobb munkái, melyekben a szamojéd nyelvvel foglalkozók rengeteg új lexikális anyagot is kaptak. A jurák nyelvnek szinte kincsésbányája mintegy 40 ív terjedelmű szövegyűjteménye, mely 1947 nyarán jelent meg.

Kai Donner (1888–1935) a szamojédok közé küldött másik kutató 1911–1913 és 1914. évben járt a szamojédok között. Ő főleg a déli szamojéd nyelvjárások anyagát gyűjtötte. Rendkívül becsesek; s jórészt útja eredményének tekinthetők a szamojéd és uráli szóbelseji labiális spiránsokról, a szamojéd–török érintkezésekről, az uráli számnevekről írt munkái. Nagy haszonnal forgatható két másik könyve: az egyik Szibériáról szól, a másik szamojéd útjának leírását tartalmazza. Sajnos *Donner* fiatalon elhunyt, mielőtt terveit megvalósíthatta volna. Hátrahagyott kéziratának kiadását *Aulis J. Joki* végzi. Gyűjtésének első köteteként *kamasz* szótára 1944-ben látott napvilágot.

Amíg e két finn nyelvűtudós jóformán csak speciális vonatkozású kérdésekkel foglalkozott, addig az orosz *G. N. Prokofjev* szinte teljesen csak szamojéd nyelvtenok írására adta magát. *Prokofjev* a leningrádi Északi Népek Intézetén belüli működésének köszönhető nagyrésztben a szamojéd irodalmi nyelvek megteremtése. Több könyvet, brosrát fordított le szamojédra, s megírta a jurák-, tavgy-, jensiszei- és osztják-szamojéd nyelv nyelvtenát. *Prokofjev* az osztják-szamojédek között 3 évig volt néptanító.

Nem mindenkinek volt módja a szamojédokat a helyszínen tanulmányozni. Állandóan készült szamojéd kutatóútra és állandóan erről szőtt terveket a fiatalon elhunyt *Györke József* (1906–1946), de éppen olyan időszakokra esett működése, amikor a viszonyok lehetetlenné tették terveinek kivitelezését. Munkásságának eredménye több kisebb-nagyobb cikkén kívül az is, hogy felkeltette a figyelmet a szamojéd nyelvek tanulmányozására. Nekünk most az ő örökségeként kell arra törekednünk, hogy a szamojéd nyelvek helyszíni tanulmányozására újabb kutatók induljanak. Reméljük, hogy a megváltozott politikai viszonyok most már ezt is lehetővé fogják tenni.²³

IRODALOM

(Csak a legfontosabb alapvető munkákat soroljuk fel.)

Budenz József: Alaktani egyezés az ugor és szamojéd nyelvekben: a localis casus-ragok. Hunfalvy Album. Bp. 1891. — Jurák-szamojéd szójegyzék. NyK. 22. — Adalék a jurák-szamojéd nyelv ismeretéhez. NyK. 22.

Castrén Mathias Alexander: Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg. 1851. — Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen. Uo. 1855. — Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845–1849. Uo. 1856.

Castrén Mathias Alexander—Lehtisalo T. V.: Samojedische Volksdichtung. MSFOu. 83.

²³ *Javitandók*: 10. l. fölülről 18–19. sor: a tavgy- és jensiszei szamojédok együttes lélekszáma 700 fő. 11. l. fölülről 5. sorban helyesen *énet*!

- Collinder Björn*: Jugagirisch und Uralisch. Uppsala—Leipzig, 1940.
- Donner Kai*: Bei den Samojeden in Sibirien. Stuttgart, 1926. — Siperia. Helsinki, 1933. — Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen. MSFOu. 49. — A samoyede epic. JSFOu. 30:26. — Samojedische Wörterverzeichnisse. MSFOu. 64. — Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken. JSFOu. 40:1.
- Donner Kai—Joki*: Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Helsinki, 1944. LSFU. 8.
- Flor Fritz*: Haustierte und Hirtenkulturen. Wien, 1930. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik I.
- Gabcintz H. C.*: Über die samojedische Sprache. ZDMG. 1851.
- Georgi Joh. Gottl.*: Russland I—II. Leipzig, 1783.
- Gombocz Zoltán*: Zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Thomsen-Festsch. Leipzig, 1912.
- Guörke József*: Die Wortbildungslehre des Uralischen. Tartu, 1935. — Adalék a szamojéd iéidőalakok kérdéséhez. NyK. 51.
- Halász Ignác*: Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. NyK. 23—4.
- Jazyki i piszimmennostj narodov szevera. I.* Leningrad, 1937.
- Joki Aulis J.*: Indochinesische Lehnwörter im Samojedischen. FUF. 29.
- Klaproth Julius*: Asia Polyglotta. Paris, 1823. + Sprachatlas. — Wörterverzeichnisse der Koibalen und Motoren. Fundgrube des Orients V.
- Lehtisalo Toivo Vilho*: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Uralischen. . . . FUF. 21. — Über das Vokalismus der ersten Silbe im Juraksamojedischen. MSFOu. 56. — Beiträge zur Kenntnis der Renntierzucht bei den Jurak-Samojeden. Oslo, 1932. — Über die primären uralischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72. — Zur Jagd bei den Juraksamojeden. JSFOu. 30:34.
- Miederdorff A. Th.*: Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens. St. Petersburg, 1848—75.
- Munkácsi Bernát*: Adalékok a szamojéd-ugor nyelvhasználáshoz. NyK. 23.
- Müller*: Sammlung Russischer Geschichte. St. Petersburg, 1732—1764.
- Paasonen H.*: Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. KSz. 1912—17.
- Pallas P. S.*: Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Uo. 1786—1789. — Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. I—III. Uo. 1771—1776. — Zoographia Rosso-Asiatica. I—III. Uo. 1811.
- Pamjati M. A.*: Kasztrena k 75-letiju dnja szmerti. Leningrad, 1927.
- Popov A. A.*: Tavkici. Moszkva-Leningrad, 1936. Works of the Inst. of Anthr., Ethnol. and Archeol. 1/5.
- Prokofjev G. N.*: Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache. UngJb. 11. — Szeli-kupszakaia (osztjako-szamoedszakaia) grammatika. Leningrad, 1935. Naucsno-isszled. Assoc. Inszt. Nar. Szev. IV/1. — Oszljako-szamojedy turuchanszko kraja. Etnografija VI. — Krakaia zrammatika szamoedszko jazyka. Leningrad, 1934.
- Sauvageot Aurélien*: Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. Bp., 1929.
- Schlözer A. L.*: Allgemeine nordische Geschichte. Halle, 1771.
- Schrenk Alex. Gust.*: Reise nach dem Nordosten des europäischen Russlands. I—III. Dorpat, 1854.
- N. Sebestyén Irén*: Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben. Bp. 1943. — Az uráli nyelvek régi halnevei. NyK. 49.
- Setälä E. N.*: Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im Finnisch-ugrischen und Samojedischen. FUF. 12. — Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen. JSFOu. 30:5.
- Sirelius U. T.*: Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntieres. JSFOu. 33:2.
- Sotavalta Arvo*: A szamojéd nyelvek fokváltakozásához. NyK. 43. — Astevahitelusta samojedikielissä. Suom. Tiedekat. esit. ja pöytäkirjat I.
- Strahlenberg Phil. Joh.*: Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm 1730.
- Sztarcev G. A.*: Szamoedy. Leningrad, 1930.
- Tallgren A. M.*: Mathias Alexander Castrén. Helsinki, 1913.
- Valer Joh. Sev.*: Samojedische Originalerzählung. Petersburg, neue monatl. Aufsätze 1787. — Bruchstücke einer samojedischen Grammatik. Königsberger Archiv f. Philos., Theol., Sprachkunde u. Gesch. 1811. — Samojedische Sprachprobe. Analecten der Sprachenkunde. I. Heft. Leipzig, 1820.
- Wichmann Yrjö*: Samojedisches Lehngut im Syrjänischen. FUF. 2.
- Witsen N.*: Noord en Oost Tartarye. Amsterdam, 1705.
- Zsitkov B. M.*: Poluosztrov Jamali. Zapiski I. R. Geogr. Obscs. uo. obscs. geogr. 49.

SZÓTÖRTÉNETI ADALÉKOK ÉS MAGYARÁZATOK

Írta: Csefkő Gyula

Szótörténeti kutatásaim közben számos olyan adatot találtam, melyek egy-egy szavunk első uralmai előfordulását jóval régibbnek bizonyítják az eddig ismertnél, vagy érdekes alakváltozatot, jelentésárnyalatot tüntetnek fel, némelyik pedig új szófejtésre ad alapot és alkalmat, vagy

egy-egy régibbet, de nem egészen bizonyosat tesz bizonyosabbá. Első közleményül hadd sorakozzanak fel közülük a következők:

Aranyos mise. Bálint Sándor Népünk Ünnepei c. könyvében olvastam, hogy: „Az ádvent igazi vallásos ízét, hangulatát a *hajnali* vagy *angyali*, Padányi Bíró Márton szerint: *aranyos mise* adja meg” (91). Bálint tehát azt hiszi, hogy ez az utóbbi elnevezés P. Bíró Márton Micae et Spicae, stb. c. munkájából (Győr, 1756) való (l. uo. a jegyzetet). A NySz szerint megvan már Telegdi Miklós egyik művében (Evangeliomok magyarázatja, 1577—80), de a szótár nem közöl rá adatot. Megvan azonban már elég régen protestáns írók munkáiban is. Tolnai F. István szerint: „Vagyon továbbá *aranyos mise*, lassu mise, hangos mise; nagy mise, kicsiny mise, vagyon száraz mise, Püspöki mise; Fejérrel, veressel és viola színűvel festett mise” (Igaz keresztényi kalauz, 1678, 189). Ebből nem tudjuk meg, hogy milyen misét neveztek *aranyos*nak. Komáromi Csipkés György az éjjeli misét nevezi így: „Hogy a Mise, (az karácson étszakai Misén kívül, kit *aranyos misének* hírnak) rend szerint hajnaltól fogva délig szolgáltatassék, ...nem volt a régieknél sok ideig, hanem egy-néhány száz esztendő elteldegélvén jöve szokásban” (Pápastáság ujsága, 1670, 329). Még előbb, a 16. század közepe táján Szkárosi Horvát András ebben a jelentésben csúfolja ki, *aggyaras misének* nevezvén: „Fegyverrel őrzí pápa ő szerzését, Nagy Karácsony előtt *aggyaras miséjét*” (RMKT 2: 183, l. még Szilády Áron jegyzetét is uo. 454). A révkomáromi magyar szabók céhszabályzata (1686) azonban csakugyan az ádventi hajnali misét, a rorátét érti rajta, csak hogy az elnevezés kissé eltér az előbbiektől: „...esztendő által való Innepek napján, és az egész Adventben, az *arany Misék* idein ifiabbiak a mesterek között tartozik a gyertyákat meggyújtani” (TudGyűjt 1823, 6: 57). Ma az az *aranymise*, amelyet a pap fölszentelésének ötvenedik éve után ünnepélyes szertartással mond. Nem tudom, nevezi-e még népünk valahol a hajnali misét *aranyos*nak, és ha igen, miért nevezi így. Nem azért-e, mert dúsan aranyos díszü miseruhában mondja a pap? *Angyali misének* a Pall. Lex. szerint részint azért nevezték, mert az angyali üdvözllet elmondásával fejezik be, másrészt azért is, mert evangelioma magában foglalja Máriának az arkangyal által való köszöntését.

Bakter. Tudvalevőleg német *Wachter* 'ör' átvétele. Az EtSz Gvadányi Rontó Páljából említi első előfordulását (1793), a SzófSz sem ismeri 1792-nél régebből. Korábbiak a következő adatok: 1764: „Mivel az *bakterekre* sok panasz hallattatott, hogy az városon általmenő kocsiktul nem czédulákat, hanem pénzt avagy krajcárt szednének” (Kolozsvári—Óvári: Corp. Stat. 5. K. 2. fele 544, Székesfehérvár). 1737: „Mivel hogy nemæs város strázсахázaihoz város hajdui, *bakterek*, tömlöcztartó és a kocsis esztendőt által tetszések szerint rovásokra csak hordanák a gyertyát” (uo. 4. k., 2. fele, 713). 1728: „Mivelhoggy éjjeli örök, vagyis *bakterek* azon panaszkodnának, hogy nékiek minden háztul járandó egy-egy kenyeret nehezen vehetnék meg” (uo. 683). E két utóbbi adat Esztergom városi statutumból való.

Beslia. Török hódoltság korabeli szó. Jelentése: 1. önkéntes török lovasság egyik fajtája; 2. ein Räuberhauptmann. A török nyelvből való azerb közvetítéssel (EtSz). Régi nyelvünkben néhány összetétel előtagjaként is szerepel: 17. század: Egy *beslia*-nyereg szerszámostól. Egy *beslia*-fék (TörtT 1878, 360). 1614: Chlamidem ex granat cum brevisbus manicis vulgo *beslia mente* (Kolozsvári—Óvári: Corp. Stat. 4. k. l. fele 137). Megjegyzem, hogy ezt a mentefajtát Radvánszky Magyar családélet c. munkája nem ismeri. Műve szerint van *csausz mente* avagy *kocsis mente*, *cserkesz mente*, *lengyel mente*, *szikszai mente*, *horvátos mente*, *csonka-*

ujjú török mente, de *beslia mente* nincs. Véleményem szerint ez az utóbbi azonos az előbbivel.

Betyár. Hozzánk a szerb nyelvből került, ott a *bečar*-nak 'legény, zsoldos, jött-ment' a jelentése. Első adatául a SzófSz a MNy 2:131. I-re hivatkozva 1754-ből idéz példát, melyet Takáts Sándor jegyzett ki Kecs-kemét város jegyzőkönyvéből. Ebből az évből való a következő is: „Anno 1754. 12. Septembris. Pastores vagabundos „*Bettyár*“ dictos apud se ne detineant“ (Corp. Stat. 2. k. 1. fele 38). Ugyanebben a munkában 10 évvel korábbi előfordulását is megtaláltam: 1744: „Senki ordinárius bíró híre nélkül akármilyen névvel nevezendő rideget, *betyárt* az házába ne fogadjon“ (3:766).

Buda. A 'cloaca, latrina, Abtritt' jelentésű *buda* az EtSz szerint játszi rövidítés az azonos jelentésű tót *budár*-ból és első adatát CzF szótára jegyezte fel. Ha csakugyan ez az eredete, akkor a játszi rövidítés már jó régecskén megtörtént, mert említett jelentésében már 1642-ből idézhetem. Eszterházy Miklós nádor frja Kismartonból 1642. január 5-én I. Rákóczi György udvari emberének, Bornemisza Pálnak: „Bánom, ha ez az én confidenter írt levelem az fejedelemnek ő klmének, mint más hasonló levelem is *Buddát látnak*“ (Tört. Tár. 1882. 321), azaz *budá*-ba, 'latrinába' kerülnek. A nádor levelét azonban nem érte ez a méltatlan sors, mert amint a levelezés kiadója állítja: „E levél Rákóczynak" bo volt mutatva, mint eme szavakhoz (i. i. a fentebb aláhúzottakhoz) saját-kezüleg írt egy jegyzéke bizonyít“ (i. h. jegyzet).

Civakodijk. A SzófSz. első adata 1780-ból való. Több mint 100 évvel előbbi alakváltozatát megtaláljuk 1662-ben Szalárdi János Siralmas magyar krónikájában: „Ezen veszekedések *czibakodások* alatt“ (Újabb Nemz. Könyvt. 2. folyam, 450).

Csárda. A SzófSz. szerint csak a 18. század első feléből mutatható ki először. Lehet, hogy mai jelentésére csakugyan nincs korábbi adat, de eredetibb katonai jelentésében (őrház, vigyázó hely) már jóval előbb elvonódott a többszámnak vélt *čardak*-ból. Megvan már ugyanis Szalárdi krónikájában (1662): „...mindazon felül való köfalon egy nagy öreg vigyázó *csárdát* csináltattak vala“ (434), „...a kapu felett való *csárdából*“ (435).

Dusmán. Ritka szó. A Nyr 30:179 egy adatot idéz rá Moldvából 'ellen-ség' jelentésben. Ennél többet az EtSz sem ismer. Rubinyi szerint az oláh *duşman*-ból való, oda az oszmánliból került, ez meg a perzsából vette át. Nekem a régi nyelvből is van rá egy adatom. Thököly Imre frja 1693-ban: „...ezen portán nekem eleitűl fogva jó akaróm s gonosz akaróm is voltak s vadnak, de nem másért, hanem irigységből, ...azért én egyeben nem kérem az vezért, hanem mikor valamely dolog és szó vagyon felőlem, az olyan *dusmanoktul*, egyik füle enyim legyen“ (Monfrók 15:260).

Galambvár. Az EtSz azt mondja, hogy a történelemből jól ismert Galambóc várnak (régi szerb neve *Golubac*) egykori *Galambvár* nevére biztos adat nincsen. Szerintem azonban egészen biztosnak tekintendők a Thököly Imre naplóból és leveleiből idézhető következő adatok: 1693: Farkas Pál bejárámat expedáltam *Galambvárában* oly dispositióval, hogy ottan a Duna melyikén vigyázzon az ellenség dolgaira, és ...minthogy már az gyümölcsnek is ideje vagyon, hogy az *galambvári* hegyekről asztalomat gyümölcsessel tartsa és legalább két hétig *Galambvárában* lakjék (Monfrók 15:99). Erkezők a Duna kapitánya, Ali pasa levele, kiből insinuálja, hogy ...egynéhány fegyveres furkátakat Rámhoz, és egynéhányat *Galambvárához* rendelt (uo. 103). Landor-Fehérvárról is érkeztek leveleim, és Horváth Ferencz uramtul is. kiből kitetszik, hogy ma régen vált hajóimmal *Galambvárához* érkezik; küldöttem ezért dispositiót, hogy Horváth Ferencz uram sietve jöjjön ide *Galambvárából* az információkkal (uo.

105). Havas-alföldiben lévő vásárlásaimat hajóimra rakatván, s *Galambvár*ig felhúzván, *Galambvárán* is innen hagyta már tegnap öket (uo. 109). Más példákat l. még uo. 119, 129, 130, 136, 137, 140, és Monfrók 24:434-438.

Ugyancsak a várnak *Galambos* nevéről is azt tartja az EtSz, hogy biztos adat erre az *s*-sel hangzó névre nincs. Régi adatot ugyan én sem tudok idézni rá, de arra emlékszem, hogy Kisfaludy Sándor ezt énekli a 'Tátika c. regéjében' (1807): „*Galambosnál* ő volt egyik, | Ki a török markából | Zsigmond királyt megmentette | Szégyen-halál torkából.” Hogy a költő maga alkotta-e ezt a nevet, vagy ha nem, honnan, kitől vette, nem tudom. Hacsak nem Földi Term. hist. (1801) 355. lapjáról. Ott ugyanis a Kolumbácsi légynek (szerbül *glúbačka muha*), melynek hazája Golúbac község határában fekvő barlang, *galambosi légy* a neve (MNY 6:242—3). Molnár János: Magyar Könyvház 3:342 (1783) *Kolumbak* nevű legyek-ről beszél.

Halvadszi. Annyi mint 'török édességeket: serbetet, törökmézet, alvét (ez utóbbi eredetét l. EtSz) készítő és árusító ember'. Bethlen Gábor számára Konstantinápolyban vásárlók említik 1624-ben: 6 korszó serbetet főztünk és arra mind *halvadszi*knak és *halvadi* pasáknak [azaz a halvadsziak főnökének] való fizetéssel költöttünk 180 frt. (Radv., Udvart. 75). 1625: A *halvadszi*knak adtam 8 tall. (uo. 106). Mivel ezt az oszm.-török jövevényszót sem a NySz, sem az OklSz nem ismeri, szükségesnek tartottam itt feljegyezni.

Hérdál. Rendszerint *el* igekötővel használatos. *Elhérdál* azt jelenti, hogy pénzt, vagyonát elpazarolja. Első adata Ball. 1857-ből való. A SzófSz. azt mondja róla, hogy valószínűleg hangulatfestő, és a népnyelvi *herde* 'szaporán beszélő, szeles, kapkodó', *herde-hurdi* 'hebehurgya' szavakkal veti egybe. Horger MNY 35:181 szerint a *hordál* 'lassankint elhordogatja vagyonát' jelentésű igéből származik és mai alakja a második szótagbeli *á* elhasonlító hatásának volna az eredménye: *hordál > *hërdál*. (Ez a magyarázat elkerülte a SzófSz. szerkesztője figyelmét.) Én azonban a régi nyelvben találtam olyan adatot (sajnos, csak egyet), amely lehetővé tesz egy, az előbbieknél szerintem elfogadhatóbb szófejtést. Péchy Simonnak egy 1616-ban kelt levelére jegyezte fel valamely egykorú vagy közel egykorú kéz a következőt: Péchy Simon küldött levele Kornis Farkasnéknak, melyben emlékezteti arra, az miképen az feleségének, Kornis Juditnak adta és kötötte volt az Zalasy Miklós testamentumát. Igen jó ezt megvizsgálni, mert ezzel talán *elherdálta* az feleségét, mégis pereskedik (TörtT 1907, 500). Nézetem szerint a dölten szedett kifejezés azt jelenti, hogy örökösvé tette a feleségét, ennél fogva az *elhërdál* a latin *haereditare* igéből származik, melynek ez volt a jelentése: 'possessionem dare rei alicuius; valakinek valamit birtoklásba átengedni' (Bartal: Gloss.). Aki mármost ingó és ingatlan javait akár örökbe, akár másként átadja, átengedi valakinek, az csakugyan *elhërdálja*, azaz elpocsékolja, amiye van. A jelentéskéjlődés azt hiszem nem szorul bővebb magyarázatra.

Ami az alaki fejlődést illeti a *haereditare* igéből nyelvünkben a latinból átvett igék mintájára (vö. *affektál*, *kántál*, *kúrpál*, *kommandál*, *prédikál*, *tárogál*, stb. mintájára *hëreditál* > *hëredütál lett s ebből rövidült aztán egyszerűsítéssel a mai *hërdál*, *elhërdál* ige.

Ohajt. Hogy ez az igénk csakugyan az *oh!*, *ohl!* indulatszóból származik (vö. Nyr 46:121; Horger: MSzavak 129), azt kétségtelenné teszi Nánási L. István Szűtitka (1670) c. munkájának következő helye: Nagy ohajtozva, fel-emelt szóval, sok oh! oh! mondással könyörögnek sokan (138).

Olesó és ocsú. A hadadi Wesselényi Ferenc gróf (a Murányi Venus Wesselényije) birtokában levő murányi uradalom udvarbírója számára 1662-ben készült gazdasági utasításban olvastam, hogy: ...a csépletéskor

búza, gabona, vagy más legumina körül forgolódván, az *elejit*, *javát*, magok számára ne tulajdonítsák, az *ulját*, *utolját*, avagy *alsójával* elegeletettét az úr számára ne hagyjanak (GazdtörtSz 8:233). A szintén Wesselenyi Ferenc birtokolta szenorői uradalom udvarbírájának erre nézve így rendelkezik az földesúri utasítás 1652-ben: ...*eleit*, *javat*, magok számokra ne tulajdonítsák, az *ulját*, *utolját*, avagy *ocsójával* elegeletettét az úr számára ne hagyják (uo. 119).

E két párhuzamos hely dőlten szedett szavainak egybevetéséből nyilván kitetszik, hogy a leguminák eleje, java a csépiés eredményének értékesebb része, az *aja*, *utolja*, *alsoja* az értéktelenebb: az *ocso* > *ocso* > *ocsú*. Ez nézetem szerint megerősíti azt a véleményt, hogy a 'silány, hiány, értéktelen' jelentésű *olcsó* melléknévünk az *also*-nak az alakváltozata (Horger: M. szavak 131), ahogy már Budenz töltötte (MSz), az *ocsú* 'a gabona silánya, hulladéka' pedig az *olcsó*-é. Megjegyzem, hogy az *olcsó*-nak volt a régi nyelvben *olcsú* változata is: Az egy borban vala éppen csak *olcsúság* (Monlrok 36:298). Végre esztendőnek *olcsúságát* látták (uo. 299).

Pillangó. Első adata 'lepke' jelentésben az NySz. szerint a 18. sz. első feléből való. Azonban már jóval előbb meg kellett lennie, mert a belőle képzett *pillangós* melléknév már 1625-ből kimutatható. A Bethlen Gábor számára eszközölt vásárlások között olvassuk: „Más kisebb gyémántos, *pillangós* medalt [vettem] talleris 1600“ (Radv.: Udvt 101). Hogy a *pillangós* medály lepkealakú, vagy lepkeforma díszrel ellátott ékszerét jelentett a férfiak süvegének, azt abból következtetem, hogy ennek az ékszernek Bocskay István hagyatékában talált egy példányát Szent György képe díszítette, Serédi Benedeknek pedig rózsaaalakú medálja volt (Radv.: Csal. 1:295). Feltehető tehát, hogy volt lepkeformájú medály is és ezt nevezték a régiek *pillangós medály*-nak. (De vö. Nyr 58:14, 16, 154. B. ő.)

Puska. Ez a szavunk tudvalevőleg a mai német *Büchsen*ek őfn. *buchsa* alakjából való, mely átkerülve a szláv nyelvekbe, ott *puska* lett belőle s ebben a formában jutott el hozzánk, lövészegvert jelent, de eredetileg a. m. 'tok', annak a toknak, szelencének a neve volt, mely az elsütendő puskaport tartalmazta, és metonímia útján vált a fegyver nevévé (vö. Simonyi Nyr 43:387, Horger MSzavak 142., l. ott görög-latin előzőit is).

A *buchsa*-nak említett elsőleges jelentése is meghonosulhatott a cseh vagy a tót nyelvben, és ez a 'szelence, persely' jelentésű *puska* belekerült a 17. századi magyar nyelvbe. Példáját tudom idézni abból az utasításból, melyet Thurzó Szaniszló gróf adott 1614-ben galgóczi vámosa részére. Ime: „Megemlékezzék az hidas, hogy amint megesküdt, a híd jüvedelmit ne ládjába, avagy a maga erszényibe, hanem a mindenkor és mind járást arra rendelt edinybe, az *vaspuskába* hányja az hidnak kiszpinz-jüvedelmit, és onnan semmi mesterséggel csak egy pinzt se vegyen ki különben, hanem az mikor az *puskán* való lakatot avval az kulccsal, az mi magunknál áll, mi magunk megnyitjuk, avagy szolgálaink által megnyitattjuk“ (GazdtörtSz 5:87).

Szintén az eredetibb 'puskaportartó tok' jelentése őrződött meg a *puska* szónak abban az esetben, amikor a. m. 'robbanó töltés'. Takáts Sándor Rajzok a törökvilágból c. művében olvastam, hogy a lévaiak írják 1554-ben: „Fazékat kiben apró *puskákat* csinálnak, 1000-et akarunk készíteni“ (2:107. 2. sz. jegyzet. l. még Takáts S.: Magyar tüzes és lövészszerzők. Századok 1908, 57 is). Ugyanott a 4. sz. jegyzetben a gyújtólapdákat magyarázván a szerző, azt mondja, hogy: „Rendesen puskaport s apró *puskákat* (töltéseket) is tettek belé. Sem a 'szelence, persely', sem ezt a 'töltés' jelentésű *puska* szót nem ismerik nyelvtörténeti szótáraink.

Suhanc. Szily Kálmán MNy 8:362—4 szerint a német *Schweizer* 'Leibtrabant, Leibwächter, Türhüter bei vornehmter Personen' szónak cseh-tót közvetítéssel hozzánk jutott elváltozása és a régi nyelvben *suhancár*

alakjában ismeretes, Horger (MSzavak 152) nem fogadja el a cseh-től közvetítést, hanem közvetlen átvételnek tartja ilyképen: ném. *Schweizer* (régebben *schweizer*) > magy. *svajcár > *svajncár > *svoncár > *svuncár* > *suhancár*. Ebből az utóbbiból vonódott volna el a *suhanc*, melyre a legrégibb adatot Bartzafalvi Kartigámjából (1787) idézi Szily. Horger sem ismer régebbit. de a SzófSz. sem. Lehet, hogy a *suhanc* valóban elvonás eredménye, ámbar én inkább hajlok Mészöly magyarázata (MNY 10:200) felé, t. i., hogy hangutánzó eredetű, de ha csakugyan elvonással lett a világra, semmiesetre sem újabb elvonás eredménye, mert már kimutatható a 17. sz. nyelvéből. Paskó Kristóf írja Konstantinápolyban 1681. július 29-én kelt levelének utóiratában Brankovich Györgynek: P. S. Jonaki felől, az ki felől mit izent kegyelmed, írtam már Györgynek nehezen hiszek, eddig a dolgokat nála nélkül tractáltam, kevély *suhanc* is lévén, mit s mint szolgálhat s hihetni neki, alig tudom meggondolni. (TME, Okmt. 7:599).

Süldő. A Szó/Sz azt mondja, hogy a régi nyelvben csak *süldő* disznó, *süldő* malac van, és a *süldő* valószínűleg a *sül* ige származéka. Azt hiszem, már Sándor István fején találta a szegyet, mikor azt állította, hogy *süldő* pro *sürendő*. (Sokféle 7:229, id. MNY 2:47.) Szerintem ezt a származtatást támogatja a növendék malacnak régi nyelvünkben szintén előforduló *sütő* malac a. m. 'sütnivaló malac' (vö. *sütődök*) elnevezése. Ez 1682-ben fordul elő a Debreczeni Diáriumban: Tokai kapitány, Izden'zi Márton levele érkezik, melyben fenyegetődzik, ha az előbbeni levelében irt kívánságát (ugymint az ő limitatioja szerint 10 cseber bort, 1 általag képosztát, 3 szalonnát, 10 zsák lisztet, kását, lencsét, borsót, árpát, 10 *sütő* malaczokat) két három napok alatt nem praestáljuk, olyan kárt tévesz, hogy meg nem tudnók gondolni (TörtT, 1910, 374). Vásárosnaményben ma is *südelék* a pecsényének (nem hizlalni) való *süldő* vagy malac neve (MNY 7:233).

Megjegyzem, hogy a régiek nemcsak a fiatal disznót nevezték *süldő*-nek, hanem a fiatal bikát is. A gyarmati majorságban 1663-ban: Öreg bika van 1. *Bika-süldő* van 1. (Károlyi Oklt. 4:453).

Ma van *süldő* leány, *süldő* legény, a vadászok ismernek *süldő* nyulat is, l. a népnyelvben: *süldő*: fiatal nyúl (MNY 12:44. Sopronmegyei tájszók 1840-ből).

Sváb. A 18. század közepéről Faludjából idézi Kresznerics szótára. De már 1792-ből kimutatható Károlyi Sándor Önéletírásából: Fogott 100 esztendő *sváb* asszony az lábom gyógyításához (Monírók 5:32). „Majtini *svábokkal* végeztem báró Szentiványi uram által” (uo. 43). Korábbi adatok: 1717: Bárcsak kegyelmed is szerzett volna lovakat szegény *svábok* számára édesem (Takács S.: Szalai Barkóczy Krisztina 258). 1712: A jó asszony (Barkóczy Krisztina) örömmel vette a vigasztaló szót, de azóta kereken kijelentette: „*Sváb* az Istenét több nem kell, pap sem” (uo. 51). Míg én kálvinista leszek, addig a *svábok* a Károlyi templomból cathedrálíst csinálnak” (uo. 81). Van ugyan Takács könyvében egy keltezetlen, de feltehetőleg 1704-ből származó részlet, mely szerint Károlyi vidám kedvvel meséli el feleségének, mint verte fel a németet, hogyan hozta szaladásra az istentelen *svábokat*; mivel azonban a kérdéses szó csak tartalom szerinti közlésből való, nem bízhatunk hitelességében. Lehet, hogy a szerző szava, s nem Károlyié.

Sápi zsoldár. Tinódi azt írja Az udvarbírákról és kulcsárokról című versében (RMKT 3:315—8), hogy miattok Esznek szegín ifjak fagyos étkeket, | Rejá innyok adnak bűdös lőréket, | Szolgáló leányoknak sován étkeket, | Rejá innyok adnak boros vizeket, és ezért, de más okért is Vígán bosszankodnak leányok. ifjak, | Az udvarbíráknak és kulcsároknak | Lelkükért ők *sápi zsoldárt* olvasnak, | Dolhai dekrétomot fejökre monnak.

A *sápi zsoldár* olvasásában része lehetett a vers írójának is: „Mert versszörszésében Sebők deáknak nem úr hírével bűdös bort adának”. Inti

tett szoknya'. Ebben aztán csakugyan megakadhatott a táncos legény csizmasarka, még inkább a sarkantyúja.

A *zománc* tudvalevőleg az ötvösművészet díszítő technikájához tartozott. A *zománcozás* ékszerek, serlegek, egyházi és világi rendeltetésű kelyhek, stb. díszítése volt. Ebből fejlődhetett a *zománc* szónak népnyelvi 'díszítés' jelentése és a fenti két példa ezt tünteti fel.

NÉPNYELV ÉS NYELVTÖRTÉNET

Írta: Beke Ödön

Szarvas Gábor annak bizonyítására, hogy a *főveg* szó Calepinus sajtóhibájából került *sőveg* 'süveg' helyett az utána következő szótárakba, s azután az irodalmi nyelvbe, a Nyelvőr 1884-ben megjelent 13. kötetében számos példát sorol fel, köztük ezt is: petaso, -nis — *Top ze'et, az diznonak az lollya* (795). Nem említi azonban a következő adatot: petasunculus — *Tob (!) szelotetske* (795), pedig itt valóban sajtóhiba a *tob* a *top* helyett. Szarvas cikkének frásakor még nem állt rendelkezésére a NySz, melynek első kötete csak 1890-ben jelent meg, a III. kötet pedig, melyben a *top* ott van már a maga helyén, csak 1893-ban. Kikerülte Szarvas figyelmét az is, hogy a szóra Calepinushan még egy adat van, s ott már nem összetételben fordul elő, hanem magában: *ila — Top* (504). Ma már könnyű a három adatot megtalálni, mert az Akadémia kiadásában megjelent Calepinus-szótár magyar szómutatót is tartalmaz. De nem Szarvas Gábor volt az első, aki kételkedett a *top* szó hitelességében, hanem már Molnár Albert, pedig ő a főveget kételkedés nélkül elfogadta. Nála az *Ila Szárnyéc, Diszno Tomp*, a magyar-latin részben is *Tomp*, *Ila, Coxa*. *Coxa* azonban a latin-magyar részben: *Czipőczont*, Petaso pedig *Oldalpeczenye, Disznoodal (!)*, Petasio *Diszno tompor, vagy Diszno oldalpeczenye*, Petasunculus *Soldoroczka, oldaloczka*. A népnyelvből a MTsz a *tomp* szóra csak egy adatot közöl Király Pál ellenőrzésre szoruló gyűjtéséből 'marhacombtőve' jelentéssel a Székelyföldről, s Molnár Albert is innen ismerhette. A *tompor* jelentése a magyar-latin részben: *Femur*.

Hogy a *top* létében Szarvas kételkedett, az érthető, hisz nem volt rá más adata. Azonban Szarvas két csoportra osztotta az általa sajtóhibának vélt szavakat. Az első csoportbelieket könnyű szerral megfejtette, a másik csoportba soroltakat azonban kéteseknek vagy megfejthetetleneknek tartotta. Ebbe a második csoportba sorolta a *topot* és a *lolját*, s így próbálja helyreigazítani: *Láb*, vagy tán *Tzób* szelet, az *diznonak* az *oldallya*.

Úgy látszik azonban Szaivas nem elégedett meg a kételkedéssel, tovább is foglalkoztatta a dolog, s a Nyr következő kötetében az olvasókhöz intézett kérdések közt ott szerepel a *top* és a *lolja* vagy *lolva* (14:185). Csakhamar meg is jött a felelet. A *topot* közölték Kecskemétről, a *lolu*, *lolva* alakot pedig Rimaszombathól (14:279). A *lolva* alakot már előbb is közölték 'sonka' jelentéssel ugyancsak Rimaszombathól (5:272), majd harmadszor is pontosabb hangjelöléssel: *lolová* 'lapockacsonton fekvő száraz hús' (44:86), s ezt a jelentést igazolja a csallóközi *lo lás-hús* 'a disznó-lapockán lévő húsrészek' (14:279). A *topot* is közölték már régebben Somogy megyéből (2:377). Somogyból azóta újabb adataink vannak Csurgóról (Nyr 29:336), Szennáról (Nvri 94), Darányból, Porrogszentkirályról (Beke: Régi és ritka szavak 29), Zentáról (Nyr 38:143), Borsod megye Sajószentpéterről (MTsz). Nyilván ugyanez a szó a Zala megye Hetéshen följegyzett *tok* 'szétnyitott sonka' (Gönczi: Göcsej 514), melyet a vasmegyei Óriszentpéteren is följegyeztek (Beke i. h.). A *tok* és *top* viszonyára nézve vö. *léik* 'méh'ep' Vas megye Farkasa (Beke i. m. 30). Zolnai Gyula Nyr 14:365 megtalálta a *topot* a régi nyelvben is, Fel-

Vinczi Györgynek egy 1694-ben németből fordított munkájában: nincs jobb a' (kövér disznó) *topjánál*. Ezt az adatot Szarvas már be is iktatja a NySz III. kötetébe.

Zolnai ezt az alkalmat felhasználja annak hangoztatására, hogy „a nyelvjárások lappangó kincsei régiségünknek leghomályosabb s kéte-sebb helyeit” földeríthetik. S itt felsorolja az *évad* és *gyappanik* szökat, melyeket irodalmunkban csupán egy-két kódex őrzött meg, s a nép nyelvében századokon át fönmaradtak. Megemlíti még a *kisálkodik* igét, amely a kódexeken kívül csak legelső nyomtatványainkban, Komjáthinál és Sylvesternél található, s a népnyelv a Dunántúl és a Csallóköz több helyén is megőrizte. A MTsz közli még a Palócságból is, még pedig Bars és Hont megyéből.

Simonyi 1881-ben nagy fontosságot tulajdonít annak a fölfedezésének, hogy Veszprém megye Papkeszben használja a nép az addig csak írott nyelvemlékekből ismert *gyappanik* 'gyullad', *gyappant* 'gyujt' igét, s cikkéből kiderül, hogy az Akadémia és a kormány többször föltekerte a falun lakó értelmiséget, elsősorban a tanítókat és papokat ilyen ritka szók gyűjtésére (Nyr 10:471). A szót azóta Dunántúl több helyéről is közölték (Beke i. m. 15). 1887-ben Simonyi a Nemzet című napilap karácsonyi számában Ritkaságkedvelőknek című, a nagyközönség számára írt cikkében közöl nyelvi érdekességeket, hogy újból hangoztathassa: Gyűjtsük a népnyelvhagyományokat!

Ugyancsak Simonyi 1888-ban Ritka szók és szólások címen figyelemkeltésül s további felvilágosítások reményében olyan szavakat és szólásokat tesz közzé, melyek mind a régiségben, mind a népnyelvben ritkák (Nyr 17:8). Zolnai megismétli figyelmeztetését 1892-ben s Népnyelv és nyelvtörténet című cikkében s az érdeklődés fölkelése végett szintén több olyan ritka tájszót közöl, melyeket csak a régi nyelvből ismerünk (Nyr 21:6).

Vannak olyan tájszavak, melyekre a nyelvtörténeti szótárak nem közöltek adatokat a régiségből. Ebből azonban nem következik, hogy új szóval állunk szemben. Már az is bizonyíték a szó régiségére nézve, ha az ország egész területén vagy egymástól távolosó, sokszor egymástól elszigetelt vidékeken ismerik. De vannak olyan tájszavak is, amelyek régen is csak egy-egy vidéknek, esetleg nagyobb területnek a szókészletéhez tartoztak. E célból szükséges a helyi levéltárak nyelvi anyagának, régi leveleknek kiadása, vagy legalább is nyelvi szempontból való feldolgozása. Így például a Sopron megyéből származó Széchenyi Györgynek a XVI. és XVII. század határára kelt leveleiben rengeteg dunántúli, pontosabban nyugat-magyarországi szót és egyéb nyelvi sajáttságot találunk.

De vannak még régebbi írott emlékeink, melyek valamely vidék nyelvjárását tükröztetik. Így a 15. század közepén írt Sermones Dominicales a baranyai nyelvjárást, a Kolozsvári Glosszák 1577 táján keletkezett ajtai-böloni része háromszéki, a század első feléből származó része pedig dunántúli nyelvjárásra vallanak.

Csak néhány ritka szót idézek belőlük. A Sermones Dominicalesben fordul elő a *verő* szó 'veríték' jelentésben. De megvan már a Müncheni-, Gömöry-, Érsekújvári-kódexben is. A MTsz nem közli, de Berze Nagy János Baranyai magyar néphagyományok című háromkötetes művének tájszójegyzéke szerint a baranyamegyei Hircsen ma is *verő* a 'veríték' (3:36). A már említett *gyappant* ige a Sermones Dominicalesben szintén megvan: *inflammantur meg gapontya, megyapontya*. Az Ormányságban: *kigyappan* 'hirtelen kilobban a tűz, egyszerre lángra gyúl', *égyappan* 'ellobban, elalszik' (Kiss G. 282). A tűz *feő, gyappant* (Szaporca, Berze i. m. 2:416). A Sermones Dominicalesben a fuánk neve: *kova*. Az Ormányságban ma is megvan: *koa* (Tsz), *koha* (Nyr 37:374, Kiss G.). Kétségtől

összefügg vele a szintén fulánk jelentésű szlavóniai *kovány* (Nyr 45:43). Baranya megyében *évös éccuka* 'az éjjel legsötétebb része' (Katádfa Berze 3:12, 2:114, Szentdienes 2:357, Szaporca 2:455, 458, 273). Ezek az adatok fontos bizonyítékai annak, hogy az *éj* szónak a régiségben *év* változata is volt. A Sermones Dominicalesben például *ewnek orayt*, *ewy waryw*, *eui uariw*, de *ey variu* is: *noctua*, *ewzak felwl*: in lateribus aquilonis. Megvan más nyelvművekben is: *Nocticorax* vel *Noctua* — *ewy waryw* (1520—30 MNy 11:82), ez *evnek* minden tyztessége: *omnia solemn* hujus *noctis* (EhrK), *ewy ees napy* kenyereym, *ewnwk* sethetséghe, *ewnwk ew wadaban* (WinklK). Ismeretes, hogy a *tegnap* elhomályosult összetétel. Második tagja a nap, első része azonban ma már nem használatos. A régiségben azonban még élt az előrész is. Egy 1545-i levélben olvashatjuk: *Sos Ferencz yt vala nalam e teghe* (LevT 1:28). Geleji Katonánál: *tege, tegnap*. PPban *Tege*, Antique pro *Tegnap*: *Héri*. A latin-magyar részben: *Héri* ac *Here: Tegnep, Tegetten, A' tege*. antique. A *tegetten* már MA-nél: *Héri*, ac *Here. Tegnep, Tegetten*. A magyar-latin részben azonban *Tegetten*: *Nuper*. A NySz csak ezt a jelentését ismeri: *Tegetten* (NádK), *tegitlen* (ÉrsK), *tegetlen* (RMK 5:224, Telegdi), *tegedlen* (CorpGramm. 246); *tegeten* (BécsiK), *thgygyten* (RMNy 3:73). Király Pál szerint Szlavóniában *tigiten* 'minap, multkor, nemrégiben'. Az Ormányságban *tégét*, *tógét* ua., de Kiss G. szerint majdnem teljesen kiment a használatból, s csak a legöregebbek értik: *tógét* asz monta; jó *tégét* le vótam a Drávára (Szaporca). Pécsarányoson *tegezse* 'tegnapeste' (Berze 3:33). — Szlavóniában *rér* 'sógor (nénjük férje, anyjuk testvérének férje)', a moldvai északi csángóknál: *lér*. A Besztercei Szójegyzékben *rere*, a Schlágli szójegyzékben *rered* (birtokos személyraggal), Szikszai Fabriciusnál szintén *Rered*, *vagy*, *nenednek vra*, *uag' hugodnak*. Másik régi sógor jelentésű szavunk a *süv*. A MTsz szerint Király Pál Kalocsáról közölte. A szlavóniai Kórögyon is följegyezték *süvöm* alakban (Nyr 54:44). A régi nyelvben sem gyakori. Mai alakjában van meg MA szótárában és Comeniusnál, az ÉrdyKben *syw* (NySz), a Schlágli Szójegyzékben *avunculus* — *siw*. Nevezetes szó még a *kőrő* 'porhanyó, töredékeny', melyet a régi Tsz jegyzett fel, de van újabb adatunk is a szóra: *kőrő* 'porhanyó, korhadt' (Baranya m. Keszű, Kisasszonyfa; MNy 5:141). Kiss Géza szerint *kőrő* a szívós ellentéte, könnyen pattanó, könnyen durranó, ropogós, de nem korhadt (a fa, kukoricaszár, a kiszáradt cipő bőre, a fejes káposzta, mikor 'ropogós', még nem konvadt mög, frissébe vágik lè" (Ormányság 300). Változata: *körhő* 'korhadófélben levő' (Baranya m. Keszű Nyr 33:421), *körhő-fa* 'olyan fa, amely könnyen törik és könnyen korhad' (Baranya m. Boda, Berze 3:21). Ezek az adatok azért rendkívül fontosak, mert szavunk még írott emlékeinkben sem fordul elő, pedig régi bolgártörök jóvenyszavaink sorába tartozik. Pécs vidékén az *őszapó* (Aegithalos caudatus europaeus) nevű madarat *ősztönfarkú cinegének* hívják (Nyr 68:8). Hosszú farka miatt *rudascinke* a neve Drávafokon, másutt, szintén a Dunántúl, *dorongfarkú cinke*. Ez magyarázza az *ősztönfarkú cinege* nevet, mert az *ősztön* a régi nyelvben ugyanazt jelentette, mint az *ősztoke*. A MTsz szerint a Székelyföldön ma is él ez a jelentés: *észten* 'ökörhajító vessző', *szömös észten* 'a végén tüvel, szeggel ellátott ökörhajító vessző'.

A MTsz Kassai Szókönyvéből közli a sündisznó *szögy* nevét hely nélkül. Mivel Kassai a följegyzés helyét nem közli, ebből azt következtetem, hogy ő is irodalmi forrásból merített, még pedig valószínűleg Sándor István Toldalékából, ahol *Disznó-szögyöt* találunk, szintén rövid ő-vel. Ezt a MTsz is közli a Székelyföldről Kriza följegyzéseiből *disznó-szögy* alakban, tehát hosszú ő-vel. Horgier is közölte Udvarhely megye Kányádról, de a megye közepe táján mindenütt ismeretes (MNy 4:467). A MTsz szerint Székelyföldön *disznyó-szőcs*-nek is mondják. Gerendkeresztúron

disznószőcs a nőstény, *kutyaszőcs* a hím (MNy 3:329, 330). Dicsőszentmártonban *szőcs-disznó* (Nyr 42:141), Maros-Torda megye Hodoson egyszerűen csak *szűcs* a neve. Mármost ez az érdekes szó megvan a Kolozsvári Glosszák 1577 körül írt ajtai-bőlöni részében *zolgy dizno*-nak írva, amit kétségteljesen *szolgydisznó*-nak kell olvasnunk. A *szőcs*, *szűcs* név tehát népetimológiával keletkezett a *szögy*-ből, melynek hosszú *ö*-je a régi adat szerint pótlónyújtás eredménye.

A Balaton mellett a Portulaca oleracea nevű növény neve *poncsér*, melyet másutt *porcsin*-nak mondanak, s Melius Herbariumában *Portzin* fű. Szikszai Fabricius szójegyzékében *Köuer porczin* alakban fordul elő. Mármost a balatoni változat megvan egy a 15. és 16. század határáról való bejegyzésben: De portulaca — *poncher* (MNy 21:140). A név a német *Borzel*, *Porzel* átvétele.

Nagy vitára adott alkalmat a Beythe-Clusius 1584-ben megjelent *Stirpium Nomenclator Pannonicus* című növényjegyzékében előforduló *fulák* név. Kétféle *fulák* van: *Conuoluolus minor*, *fulák*, *zulák* és *Conuoluolus maior* *feyer venijt*, *nagob fulák*, vt. *clematis altera*. Látható, hogy az első *fulák*-ot *szulák*-nak is hívják. A természettudósok kétségbe vonták a *fulák* hitelességét, s szerintük sajtóhiba *szulák* helyett. Valóban a *fulák*-ra más adat nincsen az irodalomban, nem számítva azokat, amelyek forrása az említett névjegyzék. A természettudósok másik érve az volt, hogy a népnelv csak *szulák*-ot ismer, *fulák*-ot nem. Azonban már azért sem lehet a *fulák* sajtóhiba *szulák* helyett, mert a két név egymás mellett szerepel, s azonkívül a másik sorban újból előfordul másik növény nevéként. *Fulák* név valóban nincs a népnyelvben, de van *fulánk*. Csűry Szamosháti Szótárában *fulánk*: 1. a méh-darázs *fulánkja*. 2. *Convolvulus arvensis*; 3. *Convolvulus sepium*. S viszont a Székelyföldön nemcsak a növény *szulák*, hanem a méhnek meg a kigyónak is van *szulákja*. Győr megye Dunaszentpálon a *Convolvulus arvensis* *szulánk*, Székelyföldön *szulánk*, Csallóközben *szulánk-fű*, Baranya megyében pedig a *fulánk* *szulánk*. De már a régi nyelvben megvolt a *szulák*-nak 'tüske' jelentése, például Apácai Csere János a sündisznó *szulák*-járól beszél. Tudjuk, hogy a *fulánk* eredetileg *fulák*-nak hangzott. Mármost ez a két hasonló alakú szó felvette egymás jelentését. Ilyen esetre több példát is idézhetünk. Így az *iglice*, *iglice-tövís* nevű növény *iglice*, *iglice-tüske*, *iglice-tüsök*, *gelice-tövís*, *gerlice-tüsök* nevébe madárnév került, mint a *Viburnum opulus* (kányabangita) *kányafa*, *gányafa*, *kányabogyó*, *kányabojó*, *kányabolyó*, *kányaborza* nevébe, sőt Kassainál *kányabegye* a *kányabogyó*. A MTsz ezeket mind a *kánya* madárnév összetételeinek tekinti, holott a *kánya* a szláv *kanja*, a növény pedig a szláv *kalina* átvétele, s Brassó megye Tatrángban a *kálnofa* valóban a *Viburnum opulus*.

Érthető, hogy *Staphilea pinnata* *halyagfa*, *halyagmogyorófa* nevét *hőlyagmogyoró*-nak, *hupolyagfá*-nak, sőt *hályogfá*-nak, *hájogmogyoró*-nak is nevezik, mert csontkeménységű magja hólyagosan felfúvódott termésben van.

Már a Besztercei, Schlägli és Soproni Szójegyzékben, a Casanateglosszákbán, Melius Herbariumában, Szikszai Fabriciusnál, Molnár Albert 1604-i kiadásában *bajfű* a babér(fa) és néhány más növény neve. MA. 2. kiadásától kezdve PP összes kiadásában *bájfű* van, természetesen sajtóhibaként, de az azután újabb eltorzított alakokra adott alkalmat. Így van *bájjmag*, *bánjjmag*, *bánjjmag*, *bájjmag*, *bájjbors*. Szerencsére van népnyelvi adatunk Székelyudvarhelyről, ahol *bajjjmag* 'babérmag' (Nyr 30:444). Már Kassai 1:233 rámutatott, hogy *bajfű* a helyes alak, s nevét onnan nyerte, „mert a' bajnokok nyernek baj-koszorút”.

Sokan próbálták magyarázatát adni a *disznó nyuljának* v. *nyulának*. A szó régiségét bizonyítja az OklSz 1587-ből való adata, de az is, hogy úgy

szólván el van terjedve az egész ország területén. CzF egynek veszi a *nyúl* állatnévvel, s mindkettőt a *nyúl* igével kapcsolja össze, az állat nyulánk testalkata, futásban testének előrenyúlása következtében, s mert-a disznó nyúlja is ki van nyúlva. Simonyi csak a disznó nyúlját kapcsolja össze a *nyúl* igével, mert akkor már ismereteseke voltak az állatnév rokonsyeivi megfelelései, de ő felteszi, hogy a *nyúl* ige mellett volt egy *nyúl* névszó, mint a *fagy, vész, les, nyom, zár, ágy*, stb. Munkácsi 'hús' jelentésű vogul és osztják szavakkal próbálja egyeztetni. Csapodi István szerint azonos a *nyúl* állatnévvel, mert a szegycsont két vége úgy áll ki belőle, mint két nyúltúl, s tiszaiak szerint a szegycsont a hozzáilleszkedő kulcsontokkal és bordaszélekkel olyan, mint a négy hosszú lábú *nyúl* (Nyr 12:382). Kardos László Az Őrség népi táplálkozása c. munkájában rámutat, hogy a stájerek nyelvén is *Hase 'nyúl'* a disznó megfelelő része (265), s így áll a dolog német-országi és magyarországi német nyelvjárásokban, sőt a vend *závec 'nyúl'* a disznó egyik részének neve is. De a magyar nyelvből is meg lehet állapítani a két név azonosságát. Zemplén megyében *füles* (MTsz) a *nyúl* neve, melyet a moldvai északi csángók *filyesz*-nek ejtenek, mármint *e disznónak e filyesze* (vagyis a disznónak a fülese) 'a disznó testének bizonyos része (egy hosszúkás darab a két első láb közt és a két hasoldal hosszában)' (Wichmann).

A Besztercei Szójegyzékben epita (olv. spica) *ed fel* (olv. *ed fő*), Arista — *ed zar* (olv. *edszár*, a. m. búza- v. gabonaszár). A Schlágli-Szójegyzékben spica — *búza few* (búzafő), arista — *eg zal* (olv. *egyszár*). Tehát az *ed, egy* a búza, esetleg a gabona régi magyar neve. Véleménye szerinti ez a ritka szó rejlik a búzavirág *iggyvirág* nevében. A szót először Simonyi jegyezte fel egy sümeget tanítványa értesítése alapján, de azóta kiderült, hogy nagyobb területen is el van terjedve Zala és Veszprém megye határos vidékein. Erdélyben *gabonavirág* neve is van, így Nagybaconban (Nyr 39:347), Csíkszentdomonkosban (NyF 9:28). Simonyi a régi 'szent' jelentésű *iggy* szót kereste benne, amely az *egyház* és *innen* szóból rejlik, de nincs tudomásunk arról, hogy a búzavirágot szent virágnak tartanák vagy tartották volna.

Sok szó esett a *jós* és *javas* viszonyáról. Szily Kálmán szerint két külön szó, mert a „*jós* jövendől, de nem gyógyít soha; ellenben a *javas* gyógyít, de nem jövendől”. Paasonen a hegyi-cseremis *jo*, erdei-cseremis *ju* 'varázsige' szót kereste a *jós* és *javas* alapszavában. Szarvas Gábor 1872-ben Budenz József és Berczik Árpád társaságában bejárta Göcsejt és az Őrséget, s jegyzeteit Simonyi adta ki 1918–19-ben. Ebben azt olvashatjuk: „*jós*: parasztorvos Rábapatoná, tudós Dömölk” (Nyr 48:80). Tehát gyógyított a *jós* is, s ezért nyugodtan visszatérhetünk Ipolyi, CzF és Budenz (Nyr 1:249) egyszerű és természetes magyarázatához, mely szerint a *jós* és *javas* egyaránt a *jó* szó származéka. Az 'orvos' jelentést igazolja a *gyógyít* (< *jógit*) ige, mely eredetileg azt jelentette 'javít'. A székely *gyavit*, *gyovit* is a. m. 'gyógyít', s a felsőöri *meggyóbit* 'meggyógyít' (NyF 9:12). Az Ormánságban a *javos* orvos és *jós*, a multba és jövőbe látó volt egy-személyben. *Mőjjavasóta* azt is jelentette: megjósolta (Kiss G. 150, 276, 290). Egy debreceni elbeszélés szerint, ha elvesztél valamijük, a *javasasszony*hoz fordultak (Nyr 23:383). Nagyszalontán *javasasszon* 'kuruzsló, jósasszony', *megj javasol* 'megjósol' (42:304). Az Ormánságban az asszonyjavost *tuóóssasszonynak* hívták (KissG), de a MTsz szerint is tudós 'javas, kuruzsló, jövendőmondó, kártyavető'.

Az EtSz két *csipke* szót különböztet meg. Az egyik ruhadíszül szolgál, a másik a vadrózsza és gyümölcse. A régi oklevelekben a *csipkebokor* nemcsak vadrózsát jelent, hanem általaán túskebokrot, földiszedret. Régi botanikusaink mind rubus-szal fordítják a csipkebokrot, sőt némelyiknél a német Brombeer értelmezés is megvan. A bibliai *csipkebokor* is Rubus sanctus,

tehát a mi földi szederünkhöz hasonló tuskés bokr. A JordK és Károli csipkebokkal fordítja, Heltai tuskébokkal. Márton József 'Hag-dorn' (galagonya) szóval értelmezi, mint a NySz. A *csipkebokr* tehát eredetileg nemcsak a vadrózsabokr neve volt, hanem általában bármely tuskébokoré. Erre vall az akácfa nógrádi *csipkefa* (Pallas-L.), az egres (Stachelbeere) tolnai és veszprémmegyei *csipkeszöl(l)ő* neve. Somogyban ez *tüskeszőlő*, A Székelységben maga a *csipke* is tuskét, tövist jelent. Nyilvánvaló, hogy a ruhadíszül szolgáló *csipke* is ebből a jelentésből fejlődött. Gondoljunk csak a *csipkés* 'zackig, gezack!', *csipkéz* 'zacken' (NySz), *csipkevágó* 'Zangeleisen (nyereggyártó eszköz)' szóra (MTsz). A német *Spitze* 'csipke' is azonos a *spitz* hegyes, szúrós, és *Spitze* hegy, csúcs szóval.

De nemcsak a szótörténet szempontjából fontos a népnyelv minél alaposabb ismerete, hanem a hangtörténet és az alaktan szempontjából is. A *galagonya* növénynevén a szláv *gloginja* átvétele, mely a szlovák és morvacséh nyelvben *hlohyna* alakot öltött. A szó a *glog* származéka, mely a szlovákban és csehben *hloh*-nak hangzik. Mármost a nyitramegyei Lajos ezt az alapszót is megőrizte *gálóg* alakban, melynek régi voltát bizonyítja, hogy az átvétel még akkor történt, mikor az említett szláv nyelvekben még nem ment végbe a *g > h* hangváltás. Még egy ilyen szavunk van: a bodrogközi *grúz* és ipolynyitrai *gulúz* 'Gobio fluviatilis' halmnév, mely a szlovák nyelvben *hrúz*-nak hangzik. Ezek az adatok tehát a szláv nyelvtörténet szempontjából is nevezeteseek.

Még csak egy fontos hangtani jelenséget említék. A *hég* és *szij* szó eredetileg *v*-tővű volt. *Fahég* a Besztercei Szójegyzékben *fa hew*, a Soproni Szójegyzékben *fa hev*. *Halhég* az utóbbiban *hol hew*. A *szija*-ra az OklSzban ilyen adatok vannak: *Ziv* 1347, *Zyw* 1398, 1475, 1478, *Ziu* 1347, 1358, *Ziwgyartho* 1449, 1493, 1498, 1517, 1518, *Zyvggyartho* 1460, 1489, *Zuagitho aca* 1322, *Zyugyartou* 1375, *Zyugyarthouhaza* 1389. A népnyelvben: *szlv* (Szlavónia), *sziva* (Brassó m. Bácsfalu), *széva* (Brassó m. Tatrang). Ez a *v* aztán *u*-ra változott, s így keletkezett a *hég*-nek a moldvai északi-csángó s a szakadati (Szeben m., MNy 6:308) *hiu* 'padlás' alakja, mely már megvan Molnár Albert szótárában: *Házhiu*, *Bordahiu* (Moldva Rubinyi Nyr 30:173), *bördohiu* (moldvai északi-csángó, Wichmann), *bordahég* (Székelyföld MTsz) 'a szövészekben azon járomalakú szerkezet, amely a karfákról csüng le, s amelybe a borda belé van helyezve' (MTsz), *bördahéju* 'a bordát két oldalról magába záró ráma' (Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Kalotaszeg Magyarvalkón). Azonos vele a 'leer, eitel' jelentésű melléknév, melynek származékaihan ma is megvan a *v*: *hívság*, *hivalkodik*. Épílen a *sziu* (moldvai északi-csángó, Szakadát). Hasonlóképp *v*-tővű igék: *sziu* 'szí(v)', *riu* 'ri', *hiu* 'hí(v)' nemcsak a moldvai csángóknál (Rubinyi—Wichmann), hanem Háromszékben is (MNyelvészet 6:210). Ezek az alakok már a régi nyelvben is előfordulnak, s *u*-jukat némelyek eredeti tövégi magánhangzónak, mások képzőnek fogták föl. A *héju*, *sziju* és *szivu* (Brassó m. Hétfalu), valamint az igék: *hívu*, *nyívu*, *riuvu*, *szívu* *j*-je és *v*-je eredetileg nem tartozott a tőhöz, hanem hiátustöltő.

Néhány példa az alaktanból. Az *én* névmás hangzója eredetileg rövid volt, mint az *engem*, *en(nen)magam* alakok is tanúsítják. Somogy és Baranya megyében azonban az *is* kötőszóval kapcsolatban megmaradt a rövid hangzós alak: *enis*. A 3. sz. ő névmás *v*-tővű szavaink közé tartozik, mint az *ővé* alak bizonyítja. Ennek eredeti alakját is ugyanezen kötőszóval való kapcsolat őrizte meg: *övis*, *üvis*.

Régi képzőket is megőrizhet a népnyelv. Így a régi *-csa*, *-cse* képző, amely a köznyelvben csak a *tócsa*, *szárcsa* köznévből és a *Marcsa*, *Julcsa*, *Borcsa* személynévben maradt fenn, a drávamelléki és szlavóniai nyelvjárá-sokban is használatos, például *babcsa*, *borcsa*, *gyerékcse*, *madárcsa*, *ölcsa*, *szappancsa*, *tejcsé*. Régen a képző az egész magyar nyelvterületen otthonos volt, amint ezt hangátvetéses alakjuk bizonyítja. Így Homoród vidékén *ácska*

az *ágcsából*, Nógrád megyében és a Garam vidékén *fazecska* ebből: *fazékcsa*, Baranya megyében Magyaregregyen és Bihar megyében Székelyhídon *gyermecske* a *gyermekcséből*, Nógrád megyében Ipolytírkén *kukucska* 'kakukocska' a *kukukcsából*. A irodalmi és köznyelvi *talicska* is a *taliga -csa* képzős alakja.

Érdekes a nyitramegyei Csitáron és Gerencséren feljegyzett *tácsika* 'tálacska' (NyF 20:30). Ez a *tácsa* < *tálcsa* alak -ika képzővel bővített származéka.

Hasonlóképp hangátvetéses alak a *zacskó*, melynek alapszava *zsák* a *ritka -csó* képzővel. Ezt is csak személynevekből idézték: *Jancsó*, *Marcsó*. Azonban ugyanez a képző van a Baranya és Hont megyében feljegyzett *kancsó* 'fiatal kandisznó' szóban, sőt nézeitem szerint a Vámbérytől török eredetűnek tartott köznyelvi *kancsó* szavunkban is, mely a német *Kanne* (vö. a régi és a népnyelven *kán*, *fakány*, *fokány* 'fakanna, vizeskanna') -csó képzős alakja.

A régi -d kicsinyítőképző egy hevesmegyei népmese *ő:edēn* 'őzecském' szavában maradt fenn.

Ceterum censeo: A népnyelv alapos tanulmányozása nélkül nem ismerhetjük nyelvünk történetét, ezt a kérdést immár nemzeti és tudományos ügyggyé kell tenni, s intézményesen kell vele foglalkozni.

AZ ÉLET ÚTJA

Írta: Kallós Ede

Az emberélet útjának felén
egy nagy, sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém...

Akkortájt olyan álmódosza jártam:
nem is tudom, hogyan kerültem arra,
csak a jó útról vaahogy leszálltam.

Az életnek, mint a bölcsőtől a koporsóig tartó vándorútnak a képzetéről szólva nemcsak azért kell Dantet idéznünk, mert a költő az életút képével indítja meg Színjátékát, hanem azért is, mert a költemény egész koncepciója ezen a szemléleten épül fel (hiszen a benne feltáruuló világkép egy káprázatos utazás alakját ölti). Ámde az életút képzetének érvényesülése messzire túlnyúlik a Divina Commedián. Az élet végtelen változatai minden nép költői nyelvén és minden nép mindennapi beszédében is az életút különböző alakulataiként jelennek meg. Aki valamely ügyben eljár vagy valamiféle *eljárást* alkalmaz (a németben is: *Vorgehen*), vagy még egyszerűbben: *valamiben jár* („mindig abban jártam, fáradék is bezzeg, hogy magyar népemnek hírt-nevet szerezsek”, Toldi estéje 6:30, és hozzá a Lehr Albert idézte helyek), aki *jól* vagy *rosszul* vagy *póru*l jár, az éppúgy az élet útján halad, mint aki *valamiben sántikál*, *valakinek kedvében jár*, *valakinek ellenére jár* („én kegyesem, szép hitvesem, ellenemre jársz-é?": Rozsgonyiné). Aki zavarában felveti a kérdést, hogy mitévő legyen, mibe kezdjen, arról azt mondjuk, hogy *utat tévesztett*, nem tudja, *hová legyen*, *merre menjen* (az idevágó helyeket ugyancsak Lehr jegyzetében találjuk: Toldi, IV. é. 7. vsz.). Már a népi jellegű költészet legrégibb európai megszólallatója, a görög Archilochos is így énekel: „Eltévesztettem az utat, dehát más is akad, akit és a szerencsétlenség ért.”¹ — A latin földműves a helves, okoszerű cselekvést barázdaszerűen egyenes vonalon (lat. *lirum*) való haladásnak érezte s ezért *delirium*-nak mondta e vonal elhagyását (vö. ném. *verrück*t, fr. *éguré*, továbbá: *félrebeszélni*, ném. *aus dem Weg sprechen*, stb.).

Az életút ősi képlete oly sokféle életalakulás megjelölésében bizonyul nyelvformáló erőnek, hogy átvitt értelmi mivolta nem is válik tudatosá: a szókép az érzéki valóságot pontosan fedő természetűség és hitelesség látszatát kelti. Érdekes e tekintetben Augustinus Confessióiának egyik helye, amely megpróbálja az ősi szóképet másnemű szemléletmóddal pótolni.

A szerző itt a csecsemőnek gyermekké serdüléséről beszélve először a hagyományos képletet alkalmazza („Idetartó utamon a csecsemőkorból a gyermekkorba jutottam”), de azután az ő jellegzetes módján — ismételt kísérletekkel a valóságnak minél teljesebb felfedésére törekedve — az élet útját járó embernek a képe helyett az embert egymásután felkereső életkoroknak a képével próbálkozik, amennyiben így folytatja: „Vagy tán helyesebben úgy mondhatnám, hogy belém szállt a gyermekkor és elfoglalta a csecsemőkor helyét.” Ámde ekkor ráeszmél, hogy ily módon nem lehet az idő múlását, az életkorok egymásutánját megérteni: „De hogyan mondhatom, hogy a csecsemőkor átadta a maga helyét? Ugyan hová távozott? Viszont, ha nem távozott, akkor még ma is itt kéne lennie. Pedig már nincs itt.”²

Mindazok a különböző körülmények, melyek életünket, cselekedeteinket és viselkedésünket formálják, a belső szemléletben az életút egyes szakaszhaihoz és fordulataihoz idomulva jelennek meg. Ha az Augustinus-féle példában az útszakaszok egymáshoz kapcsolódása az idő múlását érzékelteti, másutt meg *cselekvésmódok*, *megvalósulásformák* nyerik el az út-formula szerinti kifejezéseket. Ha az olyan szólásmódokat taglaljuk, mint *úton-módon* (a NySz Pázmány óla idézi példáit), ha az olyan kifejezéseknek nézünk a mélyére, mint: *annak útja és módja szerint*, vagy: *együttal*, vagy: *valakinek vagy valaminek az útján*, vagy ha arra a német kifejezésre gondolunk, hogy: *keineswegs*, mely tudvalevőleg Goethe egyik kedvelt szava volt és abban az értelemben, hogy: 'semmiképpen', azt mondja, hogy: 'semmi úton', stb., — az életút képlete a helyhatározónak mód-, valamint eszközhatározóba való átmenetére nyit számunkra kitekintést.

Bár az életút-formula nyújtotta tájékozódó lehetőségek — mint látjuk — igen változatosak, az eddig tárgyalt kifejezésekben mégis egy fontos hiányt észlelhetünk. Ezek a kifejezések ugyanis az életutat úgy tüntetik fel, mintha rajta — hogy úgy mondjam — csupán egyirányú közlekedésre volna mód. Az útszakaszok, amelyek egymást felváltják, e kifejezésekben úgy jelennek meg, hogy csak hosszúság, szélesség, járhatóság dolgában térnek el egymástól: de irány dolgában valamennyien egymás folytatói, valamennyien egyazon célpont felé törnek. Még a rossz útra jutás is legfeljebb akkora eltérést jelent, amekkorát a fenti *delirium* szó jelez és Dante úttévesztése is csak *félretérés*, de nem *ellentétes irányba* fordulás.

Az élet szövevényes alakulásának hiánytalan szemléltetéséhez olyan útnak a képe van szükség, amely a forgalom kettős irányú lebonyolítását is lehetővé teszi, amelyen jobbra és balra, előre és hátra is lehet haladni. Ennek az igénynek az életút-formulának az a szerkesztésmódja tesz eleget, amelynek legismertebb példáját Prodikos szofistának Heraklészről szóló példázata nyújtja.³ Amikor Heraklész — mondja Prodikos — életútján ahhoz a ponthoz érkezett, ahol a gyermekkori szakasz véget ér, észrevette, hogy *keresztút* előtt áll: az erény útja különváltik a bűn útjától s így neki két egymással ellentétes irányú út között kell választania. Nem szólunk itt a két útnak azokról a jellegbeli eltéréseiről, amelyeket Prodikos részletesen ismertet, — csak irányuknak szögesen ellentétes voltát, a jónak és rossznak ellentétes útirányokban kifejeződő ütközését, az életút-képletnek ezt az eddigi példákban még nem tapasztalt formulázását hangsúlyozzuk. Az erkölcsi magatartás kialakulásának ez a szemlélete, az erkölcsi jó és erkölcsi rossz közötti válogatásnak ez a formulázása nem volt Prodikos személyes műve. Prodikost csak azért illeti meg különleges hely az életút fogalmának történetében, mert a képletnek ő teremtetle meg a legrészletesebb és legszínesebb feldolgozását. Már Hesiodostól kezdve ismételtén felbukkant a görög irodalomban az erkölcsi életútnak ez a kétirányúsága⁴ és a *rossz útra* *térés*, a *jó útra* vagy *igaz*

útra térés fogalma mindenütt közkeletűvé teszi az erkölcsi életút e két-féle ágazásának elképzelését.

Mint hogy e kifejezőmód a bibliai szóhasználatban is gyakori, az ókeresztény írók egyike, Clemens Alexandrinus, az erény és bűn ellentétének két egymást keresztező útra való felitását azok közé a motívumok közé sorolja, amelyek az ő véleménye szerint szentírási kölcsönzésként kerültek a klasszikus irodalomba.⁵

A jámbor egyházatyának ezzel az időrendileg is tarthatatlan feltevésével természetesen még csak foglalkozni sem érdemes. Az életút-képletre különben sem alkalmazhatók a történetírásnak azok a kérdései, amelyek az eredetre, átvételre, kölcsönhatásra vonatkoznak. Miként maga az alapformula, úgy az egymást keresztező útirányok közti válogatás gondolata is a nemzeti elkülönülést nem ismerő ősi elképzelések homályából bukant elő és ma is onnan nyeri eleven erejét.

¹ ἡμιπλakov. καὶ ποὺ τιν' ἄλλον ἢ δ' ἄτη κινήσαστο. — Bergk számozása szerint 73. töredék az én kiadásomban: 54.

² Confess. I. 8 (13): Ab infantia huc pergens veni in pueritiam. Vel potius ipsa in me venit et successit infantiae. Nec discessit illa: quo enim abiit? Et tamen iam non erat.

³ Xenophon: Memor. III. 1.

⁴ Azokon az idézeteken kívül, amelyeket Xenophon fenti helyén olvashatunk, v. ö. pl. Theogn. 911.

⁵ Stromat. V. könyv 5. fejez. 31. 1.

MEGJEGYZÉSEK A MAGYAR NOMINATIVUS ABSOLUTUSHOZ

Írta: Herczeg Gyula

A közelmúltban behatóan kellett foglalkoznunk az olasz nyelvnek a participium perfecti segítségével alkotott szerkezeteivel.¹ Ennek kapcsán tekintetbe vettük a különböző nyelvek abszolút szerkezeteit és így tanulmányoztuk a finn-ugor nyelvekben is ezeket. A magyar nyelvben előforduló abszolút jellegű szerkezetekről tudtunkkal csak Beke Ödön írt mindezig két alkalommal: a Nyelvtudományi Közlemények XLIV. évfolyamában még az első világháború alatt és nemrégiben a Magyar Nyelvőr 71. évfolyamában. A Nyelvtudományi Közleményekben megjelent cikkében megállapítja, hogy a XIX. század magyar költői és írói szívesen használták az alábbi szerkezetet: *Két ifjú térdel, kezökben a lant* (Arany: Szondy két apródja); *Egy szép alak lejt bé az ajtón s örömláng szemében* (Kisfaludy: Vig besz. OK. 196.). Ezzel szemben a XX. században Beke szerint — mintegy nyelvromlásként — elhatalmasodott az abszolút szerkezetnek határozóraggal a főmondathoz való kapcsolása az alábbi módon: bejött a szobába, *kalappal* a fején, *színparral* a szájában. A régebbi cikkben Beke a szerkezet eredetét keresve finn-ugor hasonlóságokra utal és számos példát idéz az osztják és főleg a finn és lapp nyelvből. Az 1947-ben megjelent cikkben kimutatja, hogy ez a szerkezet a magyarban nemcsak költőink nyelvében fordul elő, hanem megvan a népnyelvben is. Idéz néhány példát a baranyamegyei Kopácsos Károlna Imre feljegyezte kéziratos mesegyűjteményből: Hát az öregasszony, *a lapát a kezibe*, hántha be a kényeret. Éccer gyűn két lány a kúthoz, *korsó a kezibe*, gyűnnek vízer. Egyébként Ortutay Nyíri és rétközi parasztlélemben is talál rá példákat: Tanálkozott egy emberré, látta, hogy jön szembe rá, *a cigaretta a szájába*. Végső elemzésben a finn-ugor hasonlatok és a népnyelvi előfordulás alapján Beke megállapítja a szerkezetnek ősi mivoltát és noha saját megjegyzése szerint a 17. század előtt a régi magyar nyelvben ritka, véleménye szerint eredeti és közös finn-ugor sajátágról van szó.

¹ G. Herczeg: Alcune costruzioni assolute dell' italiano, Budapest, 1948. Budapesti Tudományegyetemi Romanisztikai Dolgozatok. Új sorozat 2. szám. 60 l.

Nem óhajtunk e megállapítással vitába szállni, gondolatainkat inkább a régebbi cikk; amelynek csupán népnyelvi vonatkozású kiigazításaként íródott az utóbbi, annak a mondatához fűzzük, amelyben azt mondja Beke, hogy hasonló szerkezetek előfordulnak a francia, olasz és német nyelvben, továbbá az *indoeurópai* nyelvektől független héber nyelvben is. Egyúttal igyekezni fogunk nagyobb távlatokból nézve a szerkezet keletkezésének feltételeit szemügyre venni.

Értékes adalékok szolgált Flinck nyelvész a Helsinkiben megjelenő Neuphilologische Mitteilungen 24. évfolyamában közzétett dolgozata: *Einige Bemerkungen zu den absoluten Konstruktionen in den neueren Sprachen*. Összeveti a finn és neolatin abszolút szerkezeteket és felveti a kérdést vajjon az olyanféle finn szerkezetek, mint: hán astui huoneeseen *käsi kohotettuna*, vagyis: belépett a szobába, *a keze-feiemelve* (il entra dans la chambre *la main levée*) önállóan alakultak-e ki, vagy pedig neolatin, esetleg a 18. században a német nyelvben általánossá vált abszolút szerkezetek hatására. Véleménye szerint, mivel a finn népnyelvben régóta előforduló szerkezetről van szó, nem valószínű az idegenből jövő kölcsönzés. Egyébként is az emberj lélek általános jellegű magatartásáról van szó, amely képes abszolút szerkezeteket létrehozni bármely nyelvben teljesen önállóan, függetlenül a kölcsönös behatástól. Hasonló véleményen van a cseh St. Lyer, aki az Archivum Romanicum 14. évfolyamában közzétett dolgozatában: *Les constructions absolues romanes* (Az újlatin önálló szerkezetek), szembeállít Meyer—Lubke közkeletű állításával, mely szerint az abszolút szerkezetek egyenes folytatásai a latin ablativus absolutusnak. Lyer szerint a román nyelvek szakítottak a latin szintaktikai hagyományokkal és önállóan fejlődtek. Kiindulópontul szolgáltak bizonyos határozós kifejezések, melyek az ó-franciában cas-régime-mel fejeződtek ki. Olyan kifejezésekről van szó, melyeknek csökevénye ma az *il habite rue Mulhouse* (a Mulhouse-utcában lakik) mondatban keresendők, ahol ugyanis a *dans la rue Mulhouse* helyett, ahogy az analógias általánosítás megkívánná, pusztá accusativus áll. E határozós kifejezések összelevődtek főnévből és melléknévből, főnévből és főnévből, később a melléknév, illetve főnév helyébe viszonyszóval ellátott főnév lépett; ez utóbbi tagnak határozói jellege volt. Az eredeti *il entra la tête haute* (belépett büszke fejfel: feje magasan) példa jelzője helyébe viszonyszavas főnév (határozói jelleggel) lépett, mondjuk *dans l'air* (a levegőben), vagy akármilyen más határozó is szerepelhetett. A fejlődés végső foka pedig az volt, hogy a melléknév, főnév, ill. határozói bővítmény helyébe participium perfecti-t tettek; így születtek meg az *il entra la main levée* (belépett, keze felemelve) jellegű példák végeláthatatlan számban. Látnuk tehát, hogy Lyer számára elegendő egy elemi mondatnyi ténynek a fennforgása: az t. i., hogy a mondatban az alany és állítmány mellett pusztá accusativusban álló határozók állhatnak, ill. még az accusativusos előfordulás sem a döntő, mert hiszen a határozós tag lehetséges módosulásai fejlesztik ki az abszolút szerkezetet. Lyer fejtegetései megadhatják az a pont a finn-ugor nominativus absolutus létrejöttének magyarázatához. Flinck pedig, aki a szerkezetet elvileg nem magyarázta, megvilágítja viszont, miért van a finn-ugor mondatban nominativus accusativus helyett. Ha a magyarban azt mondom: akkor, *a madár kezibe*, bejött a szobába, az abszolút tagot nyilván a főmondat alanyához kapcsolom, az alany birtokolja az abszolút szerkezetben előforduló tárgyat s e birtoklás a finn-ugor nyelvekben általában nominativuson keresztül jut kifejezésre: neki van (habet) típus mintájára.

Lyer elméletével szemben áll Biese 1928-ban Helsinkiben megjelent *Der spätlateinische Accusativus absolutus und Verwandtes c.* munkájában felállított tétel; szerinte a Meyer—Lübke-i állítás, amely az ablativus absolutusra vezeti vissza a román nyelvi abszolút szerkezeteket, nem helyes, azonban még sincs szó önálló román nyelvi fejlődésről, mert a neolatin abszolút szerkezeteket meggyőzően vissza lehet vezetni egy késői latin formulára,

az accusativus absolutusra, amely a Kr. u. 4. évszázadban terjedt el és feliratokban, a közismert vulgáris latin szövegekben, mint pl. a Peregrinatio Aetheriae elég gyakori. A visis locis helyett nyilvánvalóan visa loca szerepel; sokszor az ablativus és az accusativus absolutus (ez utóbbi előnyben reszesítette a participium perfectit a participium praesens-szel szemben) együtt fordultak elő ugyanabban a mondatban. Biese szerint a későbbi és különösen modern nyelvi fejlődés során a participium perfecti helyébe határozószó, majd határozó: viszonyzóval ellátott főnév lépett. A folyamatot német és angol nyelvi példákon mutatja be, sőt a szerkesztési mód átment a svédbe is. Végső elemzésben ez a latinból kiinduló folyamat különböző úton eljuthatott a finnhez és a magyarhoz egyaránt és így nem ősi sajátágról van szó.

Van azonban valami, ami a finn-ugor szerkezeteket megkülönbözteti a nyugateurópai formáktól és ez segítségül szolgál az önálló eredet feltételezéséhez. A finn-ugor szerkezetekben ugyanis az abszolút mondatlaggal olyan ténnyel fejezünk ki, amely valamilyen módon abszolút jellege ellenére is kapcsolatban van a főmondat alanyával. Erre Flinck figyelmeztet és érvül szanjá a nyugateurópai hatás ellen. Valóban, ha Bekének akár a régi, akár az új cikkében szereplő finn-ugor és magyar példáit megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a nominativus főnév olyan határozóval kapcsolódik, amely testrészt fejez ki, tehát nyilvánvaló kapcsolatban van a főmondat alanyával: No jön veie szemben egy ember, *bot a kezében.* (No, tulee hanelle mies vastaan... *keppi kädessä.*) A holló, sajt a szájában (korppi *juusto suussa.*) Pap jön, szentkereszt a hóna alatt (pappi tulee *pyhästi kainalossa.*) Ez kiment, fejsze a kezében, az udvarra (tämä läksi *kirves kädessä* phalle). Egyszerre megjelent ott egy fekete ló, rézlemezekkel ékesített fék a szájában és nyereg a hátán (heti ilmestyi siihen kaunis, musta hevoinen, vaskisiloilla koristetut *suitset suussa* ja *satula selässä*). A példákat szaporítani lehetne Beke régebbi cikkéből, azonban az általános megállapításon, hogy t. i. mindig testrészek szerepelnek az abszolút szerkezetben, a még idézhető példák sem változtatnának. Tény az, hogy a nyugateurópai nyelveket ilyen megkötöttség sem régebbi, sem újabb fejlődési szakaszaikban nem akadályozta. A régi olasz nyelvben például nagyon gyakori az időpont kifejezésére szolgáló olyan abszolút szerkezet, amikor a venuta l'ora (il giorno, la mattina, l'alba) eljőve az óra (a nap, a reggel, a hajnal) formula szerepel, amelynek semmi egyező alkatrésze nincs a főmondattal. Az újfranciában pedig előfordulnak Alf Lombard tanúságtétele szerint (Les constructions nominales dans le français moderne) a főmondathoz kapcsolódó főnév és melléknévből álló, mégis a főmondat egy alkatrészével sem közös önálló szintagmák.

Végeredményben el lehet fogadni Flinck tételét az emberi lélek minden nyelvben egyformán jelentkező hajlandóságáról abszolút szerkezetek szerkesztésére — azzal a módosítással, hogy a fennálló hajlandóság ellenére a történelmi előzmények és a fejlődés előfeltételei mégiscsak változnak az egyik nyelvtől a másikig. A finn-ugor nyelveknél akadály nélkül alkalmazható Lyer álláspontja a határozóból való fejlődésre vonatkozóan, a nyugateurópai, ill. neolatin nyelveknél nehéz azonban a latin accusativus absolutus hatását kiküszöbölni.

AZ ORMÁNSÁGI NYELVJÁRÁS E HANGJAI.

Írta: Temesi Mihály.

$\bar{e} < \bar{e}$. Nyelvjárásunkban megtaláljuk az e hang zártabb és nyíltabb alakját hosszú és rövid ejtésben. Az e hangok alakulásait vizsgálva először is meg kell jegyeznünk, hogy bár az Ormánság nyelve erősebbfokú $\bar{o}$ -zõ nyelvtörleték közé tartozik, mégis megőrizte az eredetibb zárt $\bar{e}$ -t a következő egytagú szavakban: *ëggy* (egy, EISz, FUF 19:175, SzófSz), *hëggy* (hegy, MUSZ, NyK 44:337, FUF 22:143, SzófSz), *mëggy* (megy, MUSZ, NyK 7 109, NyK 25:175, FUF 21:42), *tësz* (tesz, NyK 44:384, Nyr 59:99), *vësz* (vesz, NyK

44:384), *lě, ně, sě*. — Bogád, Újmindszent, Besence, Sósvertike falvaktól nyugatra általában e szavak egyikét másikat is a zárt rövid *ē* helyett inkább *ō*-vel ejtik. Az egész Ormánságban pedig a „*sě*” származékszavait *ō*-zéssel halljuk: *sōmni, sōnki*.

Itt kell megemlítenünk a *bē*-igekötő ormánsági alakját is, ezt Bogád, Újmindszent, Besence, Sósvertike vidékén nem egyszer a zárt rövid *ē* és *ō* között lévő hanggal csaknem *bō*-nek ejtik, az inkább kettőshangzós *Hirics*, *Vejti*, *Kisszentmárton*, *Cún*, *Tésenfa*, *Szaporca* vidékén pedig az eredetibb lativusrag és a kiesett *l* hatására a hosszú zárt *ē*-ből alakult kettőshangzóval: *beē*-, egybeült pedig: *bē*-, néha *bē*-, vö. EtSz.

Találunk olyan rövid zárt *ē*-vel hangzó alakokat is, amelyekben a köznyelvben *i*-t ejtenek, nyelvjárásunk azonban a régi *ē*-zō alakokat őrizte meg, vagyis ezekben a szavakban nem történt zártabbá válás: *ētt* (itt), *ēthon* ~ *ētho(n)* (itthon), *ējen* ~ *ēje(n)* (ilyen), *ēnnen* ~ *ēnne(n)* (innen), vö. az *ē*-, *i*-névmási tő hangalakjára és származására Temesi, Magyar névm. tört. 31—33, 49, Nyr 49: 73, MNy 8: 200, 11: 199; *mējen* ~ *mēje(n)* (milyen), de: *minō* és alakváltozata egyáltalán nem ismerős). — Ilyenek még: *vēlāg*¹ (világ), *vēlla* (villa), *vērāg* (virág), vö. Nyr 4:18, 14:205, NyK 42:8, Simon, A magyar *i* hangok története, 40—2.

Az eredetibb rövid zárt *ē*-t találjuk vegyeshangú szavainkban az Ormánság egész területén: *dērēkam* (derekam, derék, szl. drěka, — EtSz, Nyr 59:116), *dēsška* (deszka, SzófSz), *gērēnda* (szl. gręda, Nyr 61:117), *tēnnap* (tegnap, NyK 17:459, Horger, Magy. szav. tört. 168), *tēmpłom*. — Mindezekben, valamint az *i* > *ē* valószínű nyiltabbá válással (a köznyelvben *i* > *ē* ~ *o*) keletkezett: *bērēfta* (beretfa, EtSz), és az elhaszonulással alakult: *gyērtya* (bolg. tör. *jarta*, MNy 3:214, Gombocz, Hangtört. 90, ŐM., Gombocz, Bulg. türk. Lehnwörter, SUS. Toim. 30:143, Moór Elemér, NNY 11:29), vegyeshangú szavakban sem történt meg az *ē* > *ō*-vé alakulása.

ē < *ē*. A mai rövid zárt nyelvjárási *ē* szóvégi helyzetben az eredetibb hosszú zárt *ē*-re megy vissza, mégpedig akkor, ha ez lativusi eredetű (vö. NyH⁷ 134): *felē* (felé), *belē* (belé). Máskor ugyancsak rövid zárt *ē*-t találunk többtagú szavainkban a hosszú zárt *ē* helyén, mégpedig a szó első tagjában és szóközépi helyzetben: *pēlda* (péllda, R. bēlda, ném. Bilde), *nēmēkor* ~ *nēmēēkor* (némelykór, NyK 24:368, Nyr 43:81), *mēltősāgos* ~ *mēltōusāgos* (méltóságos, MNy 16:139), — *acēlos* (acélos, szl. ocělъ ~, EtSz, az őm. kor óta valószínű hosszú *ē*-vel, OklSz).

Ma rövid zárt *ē*-t találunk a magánhangzóközi helyzetben megnyúlt *i* előtt a megelőző hosszú zárt *ē* helyén *szēlled*¹ (széled, MUSZ, NyH⁷, NyK 25:173, SUS. Toim. 46:42), *ēllesztō* ~ *ēllesztōū* (élesztő, EtSz, FUF 21:39).

Az Ormánság nagyobb részében a hosszú zárt *ē* hangot általában nem halljuk, hanem helyette *eē* kettőshangzót ejtenek, bár néha ugyanazon beszélő tudatában is kétféle hangalakban él ugyanaz a szó. A zárt hosszú *ē*-vel ejtett szavakat a köznyelvhez hasonlóan két csoportra kell osztanunk, mégpedig az első csoportba tartoznak azok a szavak, amelyekben a 16. század előtt is *ē*-t ejtettek: *ēgni*, *fēni* (félni). — A második csoportba azokat kell sorolnunk, amelyekben a 16. sz. előtt *ē* helyett *ē*-t, s még régebben *e*-t ejtettek, de a 16. sz. óta egy fokkal zártabbá váltak: *jég*, *kéz*, *tél* ~ *jēg*, *kēz*, *tēl*. Vö. Gombocz, Hgtört. 78—81, ŐM, NyH⁷ 52, Horger Nyj. 54, Balassa, MNyj. 83. — Megjegyzendő azonban, hogy az Ormánság keleti részén, Drávacséhi, Drávacsépey, Drávaszerdahely vidékén a mai köznyelv *ē* hangú szavait rendszerint, kevés kivétellel *ē*-vel ejtik. A 16. sz. előtti *ē* helyén a fgr. eredetű szavakban *i*-t is ejtenek, — lásd bővebben az *i* hangoknál.

e < *e*. Az eredetibb nyílt *e*-t találjuk nyelvjárásunk egyik ma már alig használt szavában: *keszte* (kesztyű); eredetileg a *kéz* főnév és a *tē-sz* ige mel-

¹ Az Orm. nyelvben a szó elején és a szóvégi nyílt szótagban az *á* gyakran zártabb, szóközépi helyzetben mslh. előtt hátrábbképzett.

léknévi igenevének összetétele, s benne a kéz ragtalan tárgyaként szerepel: *keszte* < *keszté* < *keszté* < *keszteü* (kesztyű). Vö. Horger, MSzT 104, MNy 42:57—60, Tomanóczy, Hirics hgt. 38, MNy 18:57, TMNy 502. — (Egy tréfás szólásban egész Ormánságban ismert: Télen köll *keszte*, nyáron nem köll *keszte*. Mi az? Köllesztél.)

e < *é*. Szóközépi, szóvégi helyzetben a hosszú zárt *é* helyén ma rövid nyílt *e*-t ejtenek, ez valószínűleg a zárt hosszú *é* nyiltabbá válásával és rövidüléssel újabbkori fejlemény lehet. Adataink nem bizonyítják esetleges régi alak megőrzött voltát: *cseréli* (cseréli, EtSz), *mesel* (mesél, SzófSz), — *de: meséte*, *serege* (seregély, vö. Ethn. 6:452, MNy 3:314, NyK 21:125, 36:480, 45:4, 16), *szinteg* (szintén, Nyr 61:82).

e < (*é*) < *e*. Az eredetibb rövid nyílt *e*-t ejtik a 16. századbeli *é* helyén bizonyos szavakban, itt tehát az *e* > *é* hangváltozás nem történt meg. Lehet azonban az is, hogy nem megőrzött régiségről van szó, hanem nyiltabbá válás történt (Horger: Nyj. 59—60, Bihari, A m. é hangok történetéhez. 30—1, 34): *esz* (ész), *eszbe kap* (észbe kap), *esztőredelém* (esztőredelem 'fej-törés'), *eszre vősz* (észre vesz), vö. EtSz, TMNy 298, MNy 18:56, — *ehős* (éhes, EtSz), *egör* (éger, MNy. 31:245), *mesz* (mész, vö. Melich, Honfogl. Magyarorsz. 241), *nyellé* (nyéllel, SzófSz, OklSz).

e < *e*-. Rövid nyílt *e*-t találunk olyan esetekben, ha két érintkező szó határán két rövid nyílt *e* kerül egymásmellé; ilyenkor tulajdonképpen akár rövid, akár hosszú magánhangzók kerülnek is egymás mellé, az első mindig kiesik: *fenegye ki* (fene egye ki), *türbesött* (törbe esett).

Ø < *e*. A szó elején a nyílt *e* néha eltűnik: *züte* (ezóta), — minthogy mondatfonetikai helyzetben a szókezdő *e*-, *é*-, *i*- a magyarban gyakran kiesik, vö. Klemm, M. tört. mdt. 431, MNy 4:353, NyF 20:7, 38, EtSz, Temesi, M. névm. tört. 31—3, 49.

é < *el*. A mai hosszú nyílt 16. sz. utáni *é* nyelvjárásunkban az azonszótagú *l* kiesésével keletkezett a szó kezdetén, szóközépi helyzetben és a szó végén, de ha a szóvégi *l* magánhangzóközi helyzetbe kerül, vagy pedig *-val* vel rag járul hozzá, s ikerítődik, az *e* rövid marad: *észaporodik* (elszaporodik), *béső* ~ *bésőü* (belső), *nyéve* (nyelve), *viséné* ~ *visénéé* (viselné), *eméni* (emelni), *ölelőzik* (ölelkezik), *röstelőkodik* (röstelkedik), *szívete* (szivelte), *emé* (emel), *été* ~ *étté* (étel, de *étellé*), *közé* (közel), — de ez utóbbi esetben néha ejtik a szóvégi *l* hangot. — Két szóban az ilyen alakulású *é* helyett hosszú zárt *é*-t hallottam: Vöröshajmát *reszéttem* (reszeltem, Drávpalkonya), *átalöltét* (átölelt, Rád).

é. Hosszú nyílt *é*-t ejtenek nyelvjárásunkban a szó végére került magánhangzó eltűnésével, s így alakult szóvég azonszótagú *r*-jének kiesésével: *gyé* (gyere).

Ugyancsak hosszú nyílt *é*-t találunk akkor is, amikor az ikerített *rr* meg rövidülésével kapcsolatban az előtte lévő rövid *e* megnyúlt: *ére* (erre), *mére* (merre), vö. Horger, Nyj. 47.

Nyelvjárásunkban több olyan zárt és nyílt *e*-vel hangzó alak van, amelyekben a mai hangalak *é*- vagy *e*-je hangtörténetileg megfelelő előzményekből nem igazolható, hanem hasonulás, illetve elhasonulás történt: *éhéra* ~ *échéra* (éhomra, NyH⁷, EtSz, Nyr 42:62), *viher* (vihar, szbhv. vihar, vihor, MNy 26:418, SzófSz), *züte* (ezóta), *üte* (óta, MNy 9:396, 11:193). — Mindezekben előreható hasonulás cseleit figyelhetjük meg. — Egyéb szavainkban pedig elhasonulás zavarta meg a palato-velaris hangrendet: *e-á* < *o-á*: *részdté*, *részdsás* (rozsdát, rozsdás elvonással vagy analogiával lett: *részda*), *csészko* ~ *csészkon* (csoszogó, csoszko, csuszko, t. i. tánc, vö. EtSz, ugyanezt a hangalakot más jelentéssel, — más az eredete is), *hërmónium* ~ *hërmónium* (harmónium), *tërnác* (tornác), *adërijás* (Adorjás, ormánsági falu), — *rësta* (rosta, szbhv. szlov. *rešeto*, MNy 16:4.), *kunyerá* (kunyorál, SzófSz.), *lajtërja* ~ *lajtërgya* (lajtorja, ném. Leiler, UngJb. 2:104, Horger, MSzT 115, NyK 46:301, Nyr 58:80, 60:23, Lumtzer-Melich, Deutsche Ortsn. u. Lehnwör-

ter 163). Egy részükben talán megőrzött régiséggel van dolgunk, de az is lehet, hogy illeszkedéssel és újabkori elhasonulással alakultak a mai nyelvjárási alakok; e kérdést ma megfelelő írásbeli adatok híján nem lehet eldönteni.

$\bar{e} < \emptyset$. Előfordul két mássalhangzó között a szó belsejében nem-etimológikus $\bar{e}$ hang is, mégpedig idegen szavakban: *p̄részli* ~ *p̄rēszli* (prézli), *p̄rédikációj* ~ *p̄rēdikációj* (prédikáció), *p̄rēda* ~ *p̄rēda* (préda), *p̄rés* ~ *p̄rēés* (prés), *p̄lébános* ~ *p̄lēbános* (plébános); *tekenyő* ~ *tekenyű* (teknő).

LÓRÁNT FIA ÉS A LÓRÁNTFIÁK VILÁGA

Írta: † Elek Oszkár

Érdekes a *regény- és novellairodalom* is, Dugonics András Etelkájának (1788) egyik hőse *Zalánfi*. Eteleka szerelméért páros viadalra száll Etelével. Etele kardja erősebben fogott, mint Zalánfi vaskója. Kisfaludy Sándor levélregényének, a Két szerető szív történetének hőse, *Bodorfy Imre*: maga a költő. Forró szerelmet sugárzó leveleket írt Meződy Linának. Kiss József *Miklósfija* a Felsőmagyarországi Mineráiban (1826) jelent meg. *Vidámfy* szerepel a Stecker után szabadon átdolgozott Szemüvegben (Koszorú, Szépl. Ajándék, 1833). Kiemelkedő alkotás Jósika Miklós *Abafia* (1836). Csató Pál A fiatal szív c. elbeszélésének (1837) erőszakoskodó *Romfuját* Szinnyeie így jellemzi: „Romfy byroni alak, csupa szenvedély, túlzás, filantrópia, szabadelvűség és harag a történelmi előítéletek ellen” (1:122). Erdődy János *Kelenfy* Dénes c. romantikus novelláját a Regélő adja ki (1840), Sziligeti Edének *Rónafi*, a színész-ét a Pesti Vivatlap (1844) közli. Elénken él előttünk Jókai Mórnak A politikai divatok c. regényében (1864) a Petőfit regényesítő *Pusztafi* alakja. Említssem-e *Krény* Adolfot, ezt a sajátosan Jókai-szerű sötét jellemet A régi jó táblabírákban? Sors-tragédiákra emlékezteti a figyelőt a Mire megvénülünk c. regényében az *Aronffyak* élete.

Íróink később is szívesen választják a *fi-s* neveket. Komáromi János egyik regényében (Zágon felé, 1934) *Sehonnafi*-t szerepeltet. A Csodavárókban jellemzően választotta ki Surányi a *Péterffy*eket. Móricz Zsigmond egyik regényében (A boszorkány) Derffy Orsolyáról esik szó; arról is, hogy *Bánfi* uram csak *nembánomisénfi* volt Báthory Anna mellett (Pesti Napló, 1939. szept. 22). Érdekeseen rajzolja *Gilétfit* a tehetséges Passuth László Nápolyi Johannájában. Nagyiványi Zoltán Sárka kaszinójának egyik alakja: *Papfi*. Makkai Sándor Sárka viharában IV. Béla király *Apodfi* személyében leszámolt ellenségeivel (1:93). Jelentős alakja *Tomajfi*.⁶ *Tomajfia*, Dénes, erősen kivette részét a tatárok ellen való harcokból (2:195).

Ignác Rózsa elbeszélésében, az Elvált asszonyban, *Lengffy* színészné már harmadik férjétől válik (Magyar Nők Lapja, 1942. jan. 20). Magyar László A plebejus c. novellájában a színműírói babérokra vágyó *Holdffy* Teofilt figurázza ki. Szembeszökő, hogyan kanyarodik a *fi-s* név a gúny vonalára. Legott kiderül, hogy ezen a vidéken is gazdag aratás kecsegteti a kutatót. Ez a gúnyban kivillanó erő, kivált egy satirikus hősköltőmennyben, a vígjátékban és az epigrammában támad elő. Előbb azonban egy-két drámai alkotásra és a gondolati költészet egy termékére is ügyet kell vetnünk.

Régi színpadunkon előadták *A négy Haymonffyt*, ezt a középkori chanson de geste-ben gyökerező drámát. Vörösmarty Hábadorjának kéziratában olvassuk: Vagy tor lesz akkor s *Kerfinek* vidámabb homloka.⁷ Falvai Szattmáry Károlynak Oltovány vagy a viszont találkozás c. érzékeny játékában (Kassa, 1825) Szádváry leánya, Piroska, érzelmes dalt

énekkel s hárfán kíséri magát: „Oh, *Várfi*, be óhajtam eljöttödet“ (II. felv. 1. j.). A dráma érdekes fordulata, hogy Zalanffy Várfiban fiára ismer, Obernyik Károlynak romantikus szövesű Főúr és pórjában (1844) a kikosarazott pórfiú *Zalanffy* Kálmán grófon rideg bosszút áll. Míg ezekben a drámákban az érzelmesség sugalmas ereje mutatkozott, Arany János Elveszett alkotmányában és a vígjátékirodalomban a játékos kedve tűnik fel.

Az elveszett alkotmányban (1845) a beszélő nevek: Nemadózy, Rák Bende, Parázsi, Aggdy, Telivér, Lánghy, Ónapi, Rőfész, Hangady, Rohanász, Ingadi társaságában ismerkedünk meg *Hauaifly*val. Jellemző Hamarfy egy szónoklata (3. é.), mulatságos szerelmi jelenet után való komikus felsülése (4. é.). *Lepkefy* a felső járást akarta hő lángra hevíteni, de ő is pörüljárt (4. é.).

Nem kisebb a vígjátéktírók leleménye. Van Verseghy Ferencnek egy *Örmöfi Tamás* című költeménye (Magyar Aglája, 121). Az ilyen *Örmöfik* szívesen választott alakjai a magyar vígjátékirodalomnak. Már Pállya Istvánnak *Pazarlay* és *Szűkmarkossy*jában (1767), ebben a józsi iskolai drámában, *Pincefy* érdekes alakjával találkozunk. Csokonainak Haffner és Kotzebue hatására valló vígjátékában, Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiakban (1799), a földre szállott *Tündér* és *Tündérfi* új életre támasztja a haitottakat. Csokonai másik vígjátékában, a Cultura vagy Pofókban, *Lehelfi* magyar gavallér szerepel. Kisfaludy Károlynak A kérők c. vígjátékában (1819) a hirtelen haragú, de jószívű *Baltafy* kapitány lép elénk. Találé név ez Perfföldy, Szélházy és Hősváry társaságában. Nem kevésbé érdekes a nyugalomra vonult, gazdag kereskedőnek, *Hajnalfinak* a neve a Pártütőkben (1819). Kisfaludy Károly harmadik vígjátékában (A gyilkos, vagy mikor pattant, nem hittem volna, 1820) Lovasdy Sándor azt mondja, hogy *Ligetly* testi-lelki jóbarátja. Vahot Imre vígjátékában (Találkozás az Orczy-kertben) *Váltófy* ügyvéd Pathias orvos feleségének udvarol, Váltófy né pedig Pathiasnak teszi a szépet (Bayer J.: A magy. drámair. tört. 1:140). Petrichevich Horváth Lázárnak angolból szabadon áttüzetett vígjátékában (Egy aggodalmas nap) Berekváry grófék mellett *Mogorfy*val és Mogorfyfénnyel kerülnünk szembe (Honderű, 1843, 2, 6:99). Obernyik Károlynak Scribe hatására valló vígjátékáról, a Fiatal nagynénéről (1847), azt írja Ferenczy József, hogy a benne szereplő *Zárfy*ra jellemző a főúri negédes magatartás, pöffeszkedés és hiúság (Obernyik K. Összes szépi. munkái). Szigligeti Ede *Liliomfi*jának (1849) és segítőjének, *Szellemfi*nek neve ötletességről és leleményről tanuskodik. Szigligeti Fenn az ernyő, nincsen kas c. vígjátékában (1858) valóságos szervi szerepe van a *fi-s* névnek: *Donátfi* könyvtárát felesége, Klára, feldúlja, végre előkeríti Budai Ferenc Polgári Lexiconát, hogy kinyomozza benne *Donátfi* ősapját: ...mit ér a feny, Ha rajta folt ez a *Donátfi* név. Donát, Donát, mi másként hangzanék (2. f. 8. j.).

Szilágyi és Huszka Gyergyói báljában *Rózsafi* szerepel. Szekula Jenő vígjátékában, a Tolvajban, a primadonna egyik udvarlója *Kréafi Taszló* (Érdekes Ujság, 1922. nov.).⁸

A *fi-s* név bekerül a gondolati költészetbe is. Verseghy Ferencnek van egy *Vizdomfi* és Frankvári c. költeménye (1806). Egyik is, másik is kifejti bölcselkedő álláspontját. *Vizdomfi* erre utal: nincs vakeset, a dolgok eredetén törvényes rend uralkodik: szükséges okokból származnak; a Mindenség nagy láncolat. Ezen a gondolaton még hosszan és bölcsen el-el-mélkednek. Hosszúra nyúlik a vita a természet örök életét vizsgáló *Vizdomfi* és a szillogizmusokat hajszoló Frankvári között (RMK 211). *Vizdomfi* az angol bölcsészet, kivált Hume oksági filozófiájának vallója, Frankvári a francia racionalizmusé.

Az angol *wisdom* bölcseséget jelent, de még azt a tehetséget is, amellyel az igazat meg tudjuk különböztetni a helytelentől. Vizsgálódásunk szempontjából legfontosabbak ezek a jelentései: 'good practical judgement,

ordinary sagacity, common sens'; ezért van Salamon könyvének ilyen címe: *Wisdom of Salomon* (Funk & Wagnall's New Standard Dictionary of the English Language 1913). Verseghy kitűnően megérezte, hogy ebből a *wisdomból* kell kiindulnia, mikor az annyira találó *Vizdomfi* nevet megalkotta, mintha *Bölcsességfi* mondana.

Figyelmet érdemelnek az epigrammák és a szatírák is. Rajnis József azt írja egyik versében, hogy Sándi *latorfi*, de jó hadi szolga (*Sándira*). Kisfaludy Sándor Nanijában olvassuk: *Ménfy* derék legény, tökéletes férj lehetne, csak szegény. Vitkovics Mihály csipős epigrammát írt *Banta*fihoz: nyilat a rossz költők ellen röpti: *Mázsafi* nem tisztán érzett s nyelvünket alázza, S evvel hazánkat. Kiss Endre Epigrammás könyvében csúfondároskodva írja *Romfi*hoz, hogy elméje csudát szült (Koszorú, 1831, 141). A Hasznos mulatságok (1840) B. jegyű költője elég suta epigrammáját *Kopaszfi*hoz intézi. Nincs szellemesség híján ennek a költőnek *Önfi* című szójátékos epigrammája: *Önfi* szerelmes örült, de utóbb szerelmében megörült, Végre megőrül-e hái, aki szerelmes örül (2: 240). Czuczor Gergely *Fürgefi*je mondókát csináltat az országgyűlésre, de csak a karzatra gondol. Greguss August a *Villánykák* (1847) egyik epigrammájában; A természeti bolondban, a bolondot játszó *Baltafy*t figurázza ki (XXIII. sz.). Szemere Miklósnak *Tolakodfi*ja így hangzik: Hogy te közénk orrod bütőd, *Tolakodfi*, megyénknék A' legszemtelenebb állata már nem a légy (Koszorú, 1865, 485). Egy vén kritikushoz címűben Szemere Miklós a *szomorfit* figurázza ki (Uo. 1865, 509). Tóth Kálmán egy tanítókölleményben (A drámai nyelv) *Epefi* nevű kritikuson gúnyolódik.

IV. Meggyőződhattünk két jelenségről. Elsősorban arról, hogy a történeti életben nemes patinájú *fi*-s családnevek a magyar köllöket és írókat lebilincseltek. Általuk szinte hozzásimultak a történeti élet világához. A *hadfi*, *hősi*, *harci* szavakkal pedig a páatosos ihlet áhitatos erejét tudták lelkünkbe sugározni. Az érzeimesség korának és a romantikának két sajátossága tükröződik bennük: a nemzeti mult mélységesen átértett kultusza s bizonyos negédeskedően fellengő, ünnepi komolyságra igyekvő elméjüket. Mint Légházy Nelly Kisfaludy Károly Leányörzöjében, Verseghy Báró Külneky Gilmétájában, valkói és haramvári Zongor gróf Kármán József Fejlesztésében, Nagyhábi és Széplaki Dugonics András Etelek Karjelében, Andaházi Kölcsey Vadászalakában, Dalváry Kovács Pál Nyomor iskolájában, mint Szigligeti Ede kiváló jellemvígjátékában, A nőuralomban, Szirtfoki, mint Szederváry Kamilla Csiky Gergely Proletárjában, mondom, a *Zalánfi*, *Abafi*, *Lóránfi* nevek is ebből a szellemi légkörből valók. De van az éremnek más oldala is.

Mint ahogyan az érzelmes és holdvilágos osszianizmus nyomán előtámad a csúfondároskodó Kisfaludy Károly Andor és Jacuja, úgy kezdi ki a *fi*-s kultuszt a szatíra és az epigramma szellemes, noha nem egyszer túlzottan csúfolódó költészete. Úgy éled élénk általuk a felmagasztalt és ünnepelt rend visszája, mint Cervantes Don Quihotejában a lovagvilágé.

Úgy érezzük, hogy a magyar irodalmi ízlés hullámozásának rajzára alig találhattunk volna olyan bőséges anyagú alapvetéssel kínálkozó és a kor változó hangulatait annyira meggyőző erővel felénk vetítő példát, mint amelyennek a *fi*-s nevek története bizonyult.

* Ifj. Mikszáth Kálmán egyik önkéiben (Gondolatok felvonás közben, *Újság*, 1930. aug. 19) gúnyosan szól a karzatnak szónokló *Lengeffy* Elemérről. Ezt a nevet fiúi alapon Beszterca ostromából kölcsönözte.

⁷ Brisis Frigyes: A M. Tud. Akad. Vörösmarty-kéziratának jegyzéke, 87.

⁸ Kassai Vidor írja Emlékezeiseiben Szilágyi Béláról, hogy legnagyobb sikerit Tiz leány egy férjre c. operettben íratta *Kakasfi* szerepében (140). Egyed Zoltán Asztalos Miklós vígjátékának, a Négyesnek, egyes alakjait *széldamosffy*...

A KALAPOSMESTERSÉG SZÓKINCSE

Írta: Luby Margit

1948/49-ben az Országos 48-as Bizottság megbízásából végzett gyűjtőmunkám közben — Kossuth-kalapot keresve — a debreceni Dérimúzeumban Sőregi János igazgató hívta fel figyelmemet a „Debreczeni Kalapos Czéh” irataira. A céhiratok közt találtam a városi tanácsnak 1832-ben kelt leiratát, melyben a Magyar Tudományos Akadémia fel-szólítására a mesterségekben használt németnyelvű szakkifejezések helyett magyar szakkifejezések összeállítására és bevezetésére hívja fel a céheket.

A tanácsi rendelet másolata egy merített ív első oldalát, a mesterek által összeállított szójegyzék a belső oldalakat tölti ki. Felzetet sem sajnáltak tőle a mesterek. A következőkben közlöm I. alatt a felzet, II. alatt a leirat és III. alatt a szójegyzék szövegét.

I. Az Kalapos Mesterségben elő forduló Műveknek és Müszereknek nevei. 1833.

II. Kinek kinek ki a magyar hazát lakja, lakosának kívánja magát nevezetelni, több hazafiui kötelességei közé számláltatván Nemzeti Magyar nyelvünknek más idegen nyelvekből vett és többnyire különösen a Mester Emberek által elrontva használt szavaktól és elnevezésektől való tisztítása a régi rossz szavak helyett új jó szavakkal leendő bővítése, egyszóval Nemzeti nyelvünknek pallérozása és tökéletesítése, — ezen nemes czélra fordította Felséges királyunk kegyelme és Nádor Ispány Ó Cs. K. Herczégsege hatalmas pártfogása alatt a Törvény rendelése szerént felállított Magyar Tudós Társaság is fő figyelmét — a midőn ennek a városnak Mestereit is kívánja felszólíttatni Kézi mesterségekben előforduló Müszerek és Munkák neveinek Magyar nyelven leendő előadása és azoknak össze szedése eránt.

Arra nézve tehát, hogy az érdeklött fel szólításnak minél előbb kívánt fogamatja s a leendő munka használható legyen, Czéh Biztos Senator Urakra bízattatik a kívánt czélnak oly móddal leendő eszközése, hogy a Biztosságok alatt lévő Czéhekben gyűlést tartatván, azon Mesterek közül kik az Czéhek által javaltattvák a munka végrehajtására alkalmasabbaknak ítéltetnek különösen pedig, ha találtatnak olyanok, a kik mind a Magyar mind pedig a Német nyelvben jártasak, hármat-hármat nevezzenek ki s tegvék kötelességeikbe, hogy a Mesterségekre tartozó Müszereknek és Munkáknak magyar neveit mint szokásban lévő és bé vett Mester szavakat jegyezzék ki magyarázattal, hogy ki ki a Müszernek és Munkának ki jegyzett nevét meg érthesse, vigyázzván arra, hogy a mellyeknek még jó Magyar nevek nem volna, azokat más nyelvből vett néven jegyezzék ki ugyan, de igyekezzék azokat Magyar nyelven is ki tenni és az olyanokat, mint ujj, s általok javalt Mesterszókát egy csillaggal vagy keresztel jegyezzék meg.

El készülvén a Munka azt Biztosi Elölülések alatt tartandó Czéli gyűlésbe olvastassák fel és vizsgáltassák meg s mely szavak helyett ne talán jobbak és alkalmasabbak adatnának elő, azok is jegyződjenek fel. Minek utánna pedig a Munka illy móddal el készül egy példányban tartassék meg az illető Czéhnél egyben pedig mutatódjon bé adandó Tudósítás mellett, egyszersmind pedig serkentésék a Helybeli Mestereket, hogy a Müszereknek Mesterségükben elő forduló Munkáknak Magyar nevezeteivel éljenek, abban gyakorolják a Mesterség tanfíása kezde-

tében Inasait és a Czéh gyűlésekből pedig a más nyelven való beszéllést egyáltalába írta ki.

Kiadta Vámosy Károly V. Notar.

III. Ki írott nevei Szabad Királyi Debreczen városában lévő Kalapos Czéhnek az Mesterséghez tartozandó Műveknek és Műszereknek melyek még mind eddig az ideig Magyar és Német nyelven neveződtek Németről az lehetőségik Magyarra által fordítottak eszerént 1833 Januárus 17-dikén.

Magyar nevei.

Német nevei.

1-szor Gyapjú válogatás az az a gyapjút 3 fele hanni	1. Voln Claben
2-szor Kárt szék v. Tipó szék, melyen az gyapjú megfűsülődik	2. Krempel stul
3-szor Gyapju fűsü vagy körömpöly	3. Chardáts
4-szor Fűsü v körömpöly deszka	4. Chardats predel
5-szor Csapó fa	5. Faohpon
6-szor Bél húr v. Sinór	6. Faohsnuur
7-szer Sinór verő fa	7. Sloholecz
8-szor Ö-zve húzó	8. Sibverch
9-szer Keresztül verés t. i. az gyapjút	9. Oblaitern
10-szer Minek utánna az gyapju keresztül verődik és egy kalap 4 részekre osztódik, ú. m. kettő kisebb, kettő nagyobb, nevezzük az nagyobb sziv lap, az kisebb lap	10. Herzfaach Bantfaach v. rantfaach
11-szer Nyomó szita	11. Faohszib
12-szor Körül tipni az lapokat	12. Ruffen
13-szor Állító lepedő	13. Filztuch
14-szer Pléh	14. Plech
15-szor Apró ruhák melyekkel az letsapott gyapjuk az lepedőbe külön külön bé takaródnak hogy az meleg pléhen öszve ne ragadjanak.	15. Filzkkern
16-szor Az hol szén tűz ég kis Koh	16. Filtzhert
17-szer Az letsapott négy drb. lapok lepedőbe az pléhen egy darabba öszve állítódnak hívjuk fél készületű	17. Filtz
18-szor Az fél készületűt meleg vízben gyúrni	18. Valchen
19-szer Fél gyúrásu	19. Stumph
20-szor Az gyúrás közben meg kívántatik Nyujtófa	20. Rorstoch
Előkötő	Forhenger
Kézi bőr	Handleder
Dörgölőkő meg tengerhab	Raibstain v. pemstistain
Taszító fa	Stoser
Forma	Form
Forma madzag	Formpandel
Leverő	Stampher
Víz ki nyomó deszka	Strafpredel
Feketén való készítéshez szükségeseek ezek:	
21-szor Halbőr	21. Fishaod
Kis fűsü	Graszl
Enyvező szék	Staifstul
Vasaló vas	Piglaisen
Bepáraztatni	Aindisten
Ki egyenesíteni	Platsesszen
Es még olyanok adják magokat elő az melyek néha elő jönnek ilyenek:	
22-szor Körülvágó	22. Runtvalcher
Ripatsos	Ruuszl
Rántz	Faltz
Kalap faldozo gyapju	Buisz
Ki főtt	Cochflech
Juk	Gnips
Satsko mikor néha nem jól ál öszve	Paidl
Tipó vas	Rufaisen

Ezeknek az ki írott neveknek többnyire mind most az Betsületes Czéhől lett Magyarazatya mivel mind Német neveik voltak.

A Szójegyzék huszonkét sorszám alatt negyvennégy német műszóra negyvennyolc magyar fordítást ad meg, ha ugyan e sikertelen fordítások magyarok. Kényelmetlen munka lehetett ez a mesterek számára. Könnyebb végét fogták meg tehát a botnak. A céhbiztos „Senator Urak” so nagyon törhették magukat nyelvészeti kérdések megoldásával. Elfogadták a céh jelentését, még arra se futotta ellenőrzésük, hogy a céh tulajdonában maradt példányra rávezessék vagy vezettessék a munkálatot végző mesterek nevét.

A Szójegyzék rávall arra, hogy egyetlen mester se tudhatott többet németül a jól, rosszul, de inkább rosszul beszajkózott német műszavaknál. Magyarban az í-ző nyelvjárásuk a *típő szék* (tépőszék), *típní az lapokat* — kifejezéseken híven tükröződik.

*

A kalaposiparban ma már igen kevés az a mester, aki a gyapjúkalap készítését a gyapjú válogatásától kezdve maga végzi. Halódó iparág ez, főlegessé teszi a gyáripar, s a mai kalapos szinte kizárólag a gyárilag előállított tompok formálását, kikészítését, díszítését végzi. A nemezelés munkáját a legtöbb maga elvégezni nem is tudná. Budapesten egyetlen kalaposmester van, a nagykárolyi származású Schuler Antal, aki a régi kézműipart fenntartja, vidéken Hajdú, Szabolcs és Szatmár megye területén mintegy tizenegy mesterről tudok, akik a gyapjúkalap nemezelését vagy maguk végzik, vagy legalább is abban járatosak. Ki kell emelnem közülök őszinte köszönetem mellett Mihalkó Gyula balmazújvárosi, Leleszi József mátészalkai, Schuler Antal budapesti és Beliczay Lajos debreceni mester nevét, akitől a legtöbb felvilágosítást kaptam a gyapjúkalap készítmódjára, szakkifejezéseire.

A mesterektől nyert felvilágosítás alapján a gyapjúkalap készítésének munkamenetét a következőképp tagolhatom:

I. A nyers munka.

Ide tartozik a gyapjútálatás, mosás, tisztítás, kártolás. (Ma már jórészt elesik mert a legtöbb mester tisztítottan veszi a gyapjút.)

II. A kazánmunka. Ez két részre osztható:

1. A fehér munka. Fakolás, gőzölés, gyúrás. Ez a tulajdonképpeni nemezelés.

2. Festés és keményítés.

III. Kikészítés — Zuricht, Formázás, vasalás, plattírozás.

IV. Felszerelés — Staffírozás, Bőrizzasztó, szalag, bélés beszerelése.

V. Végso igazítás — Bizsonírozás. Enyhe gőzölés, vasalás, áttörés, szálirányítás.

Sem a Debreceni Szójegyzékben, sem Freckay Mesterségek Szótárában nem találtam meg ezt a részletes tagoltságot, de nagyjában a Kalaposipari szakkönyv így osztja be.

A nyomait ennek a munkamenetnek a Debreceni Szójegyzékben is megtalálhatjuk. Az 1—4-ig menő sorszámok kifejezetten a nyersmunkára vonatkoznak (ma már alig végzik ezt a munkát maguk a mesterek). Itt nyolc magyar fordítást ad meg.

5—20-ig a sorszámok a kazánmunka első szakaszára, a fehér munkára utalnak. S itt 26 fordítással találkozunk. A kazánmunka második szakaszát, a festést teljesen mellőzi.

A 21—22. sorszám egyes kifejezései a kikészítésre, tehát a III. munkaszakaszra utalnak. A Szójegyzék azt feketén való kikészítésnek nevezi, tehát a festést is ideérti. De erre műszót nem ad meg. Sőt, egyes kifejezések itt való felemlítése, például a kalapfoldozó gyapjú — Bu'sz — arra mutat, hogy ezek az utólagos megbeszélés folyamán jegyződhettek fel. Mert hiszen a foldozó gyapjúval való munka a fehér munkához, a gőzöléshez tartozik, s a kalapon mutatkozó hibák is munkamenet közben áll-

nak elő, igaz, hogy a kész kalapban is benne maradhatnak. A 21. és 22. sorszám alatt 14 kifejezést ad meg.

Önként kínálkozik, hogy a Debreczeni Szójegyzéket összehasonlítsuk Freesky Mesterségek Szótára, az iparügyi minisztérium megbízásából az Ipari Tanfolyamok Országos Vezetőségének az Ipari Szakkönyvtár sorozatban 48—50. sorszám alatt 1939-ben kiadott Kalaposipar című szakkönyve és a mesterségben ma használatos szókinccsel. Ezeknek rövidítése a szövegben sorrend szerint: D. Szj. + sorszáma; F; K; E. (Előnyei-használat).

D. Szj. 1. Gyapjú válogatás, az az a gyapjút 3 fele hánni. Voln Claben.

Maga ez az első pont mutatja, hogy a kalaposcéh mesterei sem spanyol, sem magyar, bár merinói tenyésztésű báránygyapjuval nem dolgoztak. A kereskedelemben forgalomba került spanyol gyapjút főképp, azt válogatni, mosni nem kellett. Tisztítottan vette át. Az 18. és 19. században, télen vagy korá avasszal ellett bárányt augusztus táján mosták, nyírták. Ez az első nyírású gyapjú, finom, szála maguktól széthullanak, nem is lehet tehát háromféle válogatni. Az anyagyapjúnál a gyapjút szinte egy darabban vették le a nyírásnál. Akár újra vissza lehetne téríteni a birkákra. Ezt válogatni kell. Külön a lábszár, a has alatti és újra külön a hátygapjút. Kalapnak ez volt a legalkalmasabb. A Szójegyzékben a válogatás kifejezése arra vall, hogy a finomabb kalapokhoz hátygapjút használtak. Valószínű, hogy durvább anyagú, erősebb kalapokhoz a minőségeket keverték.

D. Szj. 2. Kárt szék v. Típó szék, melyen az gyapjú megfűsölődik — Krempel stul. — F. Fűsölő, gyarató — Kratze, Krempel. — K. Kézi kártolópád, csikó — É. Kártoló, csikó.

D. Szj. 3. Gyapjú fűsü v. körömpöly — Chardáts. — F. Gyarató, fűsülő — Kratze, Krempel. — K. Kártolókefe, — É. Kartács, Mihalkó Gyula és Veres József (Nyíregyháza) úgy tudja, hogy ennek a neve az öregeknél: Mózesztábla — volt. Más mester ezt a kifejezést nem ismerte.

D. Szj. 4. Fűsü v. körömpöly deszka — Chardats predel.

D. Szj. 5. Csapó fa — Faachpon. — F. Sziláló íj, sziláló rúd — Fachbogen. — K. Ziláló húrfa, húrziláló fa. — É. Fakpogna, fapóna, póna-rúd, sőt: pogna, póna néven is él.

A szerszám nevének német eredetével valamennyi mes'er tisztában van. Figyelmeztetnek is rá, sőt arra is, hogy ha ők fapónát mondanak is -k-val, azt ch-val írjam, a német helyesírásnak megfelelően. Tisztán a hangzást véve figyelembe, mindenütt k-val írom.

D. Szj. 6. Bél húr v. Sinór — Faachsnur. — F. Sziláló húr — Fachsaite. — K. Húr. — É. Zsinór, húr, de csapózinór, juhbél, fakzsinór is.

D. Szj. 7. Sinór verő fa — Slocholz. — F. Pöngetőfa, ütőfa, csapófa — Schlagholz. — K. Csapófa. — É. Schlagholz, slacholz, Beliczay ütőfa, a szalkai 81 éves özv. Bodnár kalaposné az úra műhelyében sprengolófának hallotta említeni.

Megjegyzések a szójegyzék 5. 6 és 7. sz. alatt közölt kifejezésekre. A csapófát a sinórverő fával együtt a magyar mesteremberek évszázadok óta ismerik. Bartha Károly a Debreczeni Gubacsapó Céh című kitűnő munkájában közli a debreceni csapócéheknek 1529-ben használt pecsétjét, „melynek közepén nyílszerű csapókészülék látható”.

Rajzát adja annak a csapókészüléknek is, melyet 1939-ben Rozsnyói Jevlovsky Márton öreg mesternél lált. Adatai szerint a csapófa neve ott *ilfa*, az a fára juhbélből készült ideg feszül. A sinórverő fa neve a rozsnyói adat szerint: *szlahors*.

Bartha Károly azt írja, hogy: ennek a csapókészüléknek nyomára Debrecenben sem az élő hagyományban, sem az iratokban, sem az idevonatkozó leírásokban nem akadunk.

A magam részéről megengedem, hogy a gubásoknál emléke sem él, de annál inkább ismerik a ma még kézműparral dolgozó kalaposmesterek. Náluk ez nemcsak élő hagyomány, de ma is használt szerszám. Debrecenben Beliczay a híres Kiss Gábor kalaposnál még ennek a kezelésében lett legénygy 1893-ban. Pudlászán, mint mondja, ma is hanyódik valahol egy fakpogna Debrecenben az ismert Sarkadi kalaposcsalád utolsó kalaposarja, Sarkadi Júlia még jól emlékszik apja műhelyéből a csapófára. Használja ma is Mihalkó Gyula (Balmazújváros), Lengyel Lajos (Nyírbátor), Pap Gyula (Kisvárd), Schuler Antal (Budapest). Általában

Hajdú, Szabolcs, Szatmár megye területén nem találkoztam olyan kalaposmesterrel, aki ez a szerszámot ne ismerte légyen. Debrecen kivésem belőle, mert ott a két említett kalaposon kívül más kalapos — akárcsak a gubások — hírére sem hallotta.

Az élő nyelvben leginkább fakpógná, fakpóna néven nevezik, de a többi már felsorolt kifejezésre is minden mester tudja, hogy az a fakpógná neve, s elvetté használnák is.

Csapófának — ahogy a Debreceni Szójegyzék megnevezi — még véletlenül se mondanám, mondja Mihalko. Az *ifa* kifejezést egyetlen mester se ismeri. Nem ismerik a Freckay sziláló *ij*, sziláló *rúd* kifejezését sem, a Kalaposzakkönyv *ziláló húrfa*, *húrziláló fa* elnevezést pedig egyenesen el kell utasítani, mert hisz ezzel a szerszámmal nem a hűrt zilálja, hanem annak megpendítésével, rezgésével az egyes gyapjuszálakat szórja, zilálja szét. Az új kalaposnemzedék megtanulja tehát ebből a könyvből a szerszámnak egy olyan nevét, melyet senki sem ismer.

Megjegyzem azt is, hogy — Freckay nyomán talán — a Kalaposzakkönyv a *csapófa* (Fachbogen) nevét átviszi a slagholcra, erre az orsószérű, s a húr megcsapására szolgáló eszközre. Az élőnyelv ezt sem vette át, és kitarának a slagholc, slagholc kitétel mellett.

A Szójegyzék nem adja meg — az egy bélhúr kivételével — a fakpógná részeinek nevét. Freckay szerint maga a szerszám: sziláló *ij* és ennek részei a következők:

rúd — Baum

alsó végén keret — Hauptbrett

felső végén orrozat — Nase

az alsó végétől az orrozatig menő és ott megerősített húr: sziláló húr —

Fachsaitte, Darmsaitte

faék, hogy pönögjön.

A Szójegyzék sinór verő fáját Freckay pöngetőfa, ütőfa, csapófa néven jegyzi fel. — Schlagholz, s ennek részei:

markolat — Griff

két végén két bog — Kopf.

A Kalaposzakkönyv rajzát adja a fakpógnának s neve ziláló húrfa, részei a szöveg alapján:

rúd

akasztó (megfelel Freckaynál az orrozatnak)

Szárnyszerű négyszögű fa, melyet néha cifrán kívágnak, hogy a fa könnyebb legyen (Freckaynál ez a keret)

Az akasztó élére s az alsó szárny peremére feszített nyers disznó- vagy tehénbőr

húr

a hűrt, mint mondja, feszíteni vagy lazítani kell, s azt megpregetik.

A Szójegyzék sinór verő fája nála is, mint Freckaynál: csapófa, ennek részeként megemlíti a gombot.

Mit vett át, illetve milyen kifejezésekkel él a ma még mesterségét folytató mester?

Leleszi József mátészalkai, Mihalko Gyula balmazújvárosi és Pap Gyula kiskvárdai mester mesterségbeli szavait adom:

A szerszám neve: fakpógná, fakpóna, póna, ennek részei:

rúd vagy szár

orr, fej, felső szárny

vitória, toll vagy alsó szárny. Ezen kivágás, hogy munka közben ne vágja a levegőt ha egy tábla lenne, mondja Pap Gyula, akkor az asztalról mind levinné a légnyomást a gyapjút. Mihalko azt mondja, a tollán a szívóvási kivágás azért kell, hogy a tábla ne csapja olyan nagyon a levegőt. (Tehát korántsem azért, hogy ezzel könnyebb legyen a rúd, a kezelése lesz könnyebb, hisz pár centiméteres kivágás a hatalmas rúd súlyán alig változtathatna.)

a tolla alá vékony deszkalap,

fapecek,

libatoll,

akasztószeg (a rúd belső oldalába ütve).

A húr „játékát” feszítéssel vagy rúzással szabályozzák:

fakzinór, zsinór, húr, Mihalko szerint csapózinór.

A Szójegyzék sinórverő fájának neve a mesterek száján ma is slagholc, slagholc, bár megértik, ha rákérdelem, hogy ez-e a csapófa? Mátészalkán a 81 éves Bodnárné, kalapozó özvegye, éppen slagholcra mondta. Így: sprengolták a slagholcra a hűrt, pattogtatták, zajjal járt.

Részei: a markolat, szár, két végén gomb.

A slagholccal a hűrt megrántják, megcsapják.

Megjegyzés: A fakpógná rendeltetése, hogy a slagholccal rezgésbe hozott húr a gyapjuszálakat fellazítsa, zilálja, nemezelhetővé tegye.

D. Szj. 8. Őszve húzó — sibverch. — F. Hárogató — Schieber. — K. Vesszőrács — Schieber. — F. Siber.

A *hárogató* kifejezést Mihalko elutasítja azzal, hogy ha már választani kellene, akkor inkább összehúzóznak mondaná, mert valóban inkább összehúzórnak vele a fakot. A *versszórás* kifejezése meg azért nem helyes, mert drótból is készül ez a szerszám. S az alkalmasabb is.

D. Szj. 9. Keresztül verés — Oblaitern. — F. Szöröket egybe veri — Durchschlagen. — K. Kézi zilálás. — É. Lajterozás.

A gyakorlatban a fakolás három részből álló munkaszakaszának első menete a lajterozás. (Fak — Fach, a kalap négy nemezésre, lajterozás [leicht] a gyapjú felaztását jelenti.) Ezt követi egy egész kalapra való gyapjűmmennyiség átcsapása, átverése, s a harmadik menet a fakbaeresztés. Vagyis egy kalap négy fakjának előkészítése a nemezésre.

A Szójegyzék csak az első munkaszakasz nevét adja meg vagy azt általánosítja.

Freeskay a Durchschlagen — átverés kifejezést épp egyheverésnek fordítja.

A Kalaposkönyv az egész műveletet *kézi zilálásnak* mondja. Megkülönbözteti annak három menetét: a gyapjú felaztását, a szörök átcsapását és az alakzilálást. A mesterek azonban az alakzilálást nem ismerik, helyette fakbaeresztésről beszélnek.

D. Szj. 10. Minek utánna az gyapjú keresztül verődik és egy kalap 4 részre osztódik, ú. m. kettő kisebb, kettő nagyobb, nevezzük az nagyobbat szív lap, a kisebbet szíl lap — Hercfaoch — Bandfaoch v. rantfaoch. — F. Szilálvány, levél, szörlevél, szak — Fach. — Fészekszak — Herzfach. — Kötőszak — Bandfach. — Karimaszak — Randfach. — K. Nemezréteg — Fach. — Szívréteg — Herzfach. — Karimaréteg — Randfach. — É. Hercfak — Randfak — Bandfak.

A Szójegyzék a Bandfach és Randfach fordítását külön-külön nem adja meg, vagyilagosan fordítja a kettőt *szíl*-lapnak. A Kalaposkönyvből meg hiányzik a Bandfach fordítása és leírása.

Ennek az a magyarázata, hogy a szívlapon kívül Bandfach, vagyis kötőszak, csak az erősebb pásztorakalaphoz kell (ahhoz viszont nem kell Randfach — karimaszak). A többi kalaphoz meg a szívlapon kívül csak Randfach, karimaszak kell és kötőszak nem. S után a kalaposok ma ugyiszlóval csak kisebb, könnyebb kalapokat készítenek, a Bandfach — kötőszak szinte feledésbe megy.

Próbálkoztam a mestereknél a fak helyett a Freeskayól is között *szak* kifejezés bevezetésével, de mint ismeretlen és alkalmatlan kifejezést elutasította valamennyi. — Maradjunk meg a faknál — mondják. Az a helyes. — Így nem fogadják el a Kalaposkönyv *szívréteg* és *karimaréteg* kifejezését sem.

D. Szj. 11. Nyomó szita — Faochszib. — F. Nyomószita — Fachsieb. — K. Nemezelő szita — Fach-szita. — É. Fakszita.

Ha nyomószítát mondok, azt ugyan megérti minden mester, de tévedésből sem jár rá a szája sem a nyomó, sem a nemezelő szita kifejezésre. Maradnak a fakszítánál.

D. Szj. 12. Körül típni az lapokat — Ruffen. — F. Letépdelés, letépdel — Wegrupfen. — K. Mellestzeni, fölösleget letépdelni — Rupfen. — É. Ruffolás.

A kész fakok széléről a felesleges gyapjűszálak letépdése a ruffolás. Más kifejezést erre elfogadni nem is akarnak.

D. Szj. 13. Állító lepedő — Filztuch. — F. Nemezlepel, nemezburok — Filztuch. — K. Filctok — Filctuch. — É. Filctok.

Sem a nemezlepel, sem a nemezburok kifejezése nem ismeretes a mesterek előtt. Jókainál *nemezburokony* lenne.

D. Szj. 14. Pléh — Plech. — F. Gőzőlöfedő, párolőfedő, nemezelőréz, gőzőlőrész — Filzblech. — K. Nemezelőbádóg — filzpléh. — É. Filzpléh, filcelőpléh, filcplatt.

Csak az öreg Bodnárné, Leleszi és Nagy Sándor (Nyírbátor) mondja, hogy ennek a neve *pécka*.

Nemezelőbádognak senki sem mondja, hisz ez lehetőleg vastag vaslap. Az öreg Bodnáré pl. ½ cm vastagságú öntött vaslap volt.

F. Halmaz, rakolás — Pausch. — K. Csomag, filc-csomag. — É. Nincs rá külön kifejezés. Körülírással élnek. Például: berakom a fakokat, rakd be a filctokba a fakokat.

Még filccsomagnak, filccsomónak sem halottam említeni soha. A filctokba különben öt-hat kalap nemezrétegeit rakják be gőzölés céljából. L. az állító lepedőnél.

F. Döböcskölni — reiben. — K. Ringatás. — É. Egyszerűen lenyomjuk — mondja Mihalkó. Nem elég ennyit mondani Lengyel Lajos szerint: a *ringatás* a helyes kifejezés. Leleszi *riszálás*nak mondja.

Lenyomás, ringatás, riszálás azt jelenti, hogy a meleg pécca lapján két tenyérrel mozgó nyomást kell gyakorolni a filcesomagra.

D. Szj. 15. Apró ruhák melyekkel az letsapott gyapjuk az lepedőbe külön-külön bé takaródnak hogy az meleg pléhen össze ne ragadjanak — Filzkkern (így). — F. Nemezlőből — Filzkern. — K. Nemezlőkendő, nemezelő kendőreteg. — É. Rongy, mondja kivétel nélkül minden mester. Nincs annak más neve. Mihalkó és Nagy Sándortól hallottam a *filc-kendő* kifejezést is.

K. Papírminta — Oberschnitt. — É. Alslisz.

Jelenti azt a szigetelő papír- vagy rongydarabot, melyet a kúpalakba összehajtott fach tesznek, hogy az össze ne nemezelődjék.

D. Szj. 16. Az hol szén tűz ég kis Koh — Filtzhert.

Jelenti talán a pécca alatt lévő tűzhelyet.

D. Szj. 17. Az le tsapott négy drb lapok lepedőbe az pléhen egy darabba össze állítódnak, hívjuk fél készületű — Filtz.

A félkészületű kifejezést sem a mestereknél, sem a szakirodalomban nem találtam. A gyakorlatban háromszori gőzölés után beszélhetek filcről.

D. Szj. 18. Az fél készületű meleg vízben gyúrni — Valchen. — F. Ványol — Walken. — K. Kézi gyúrás — valkolás. — É. Gyúrás.

A gyúrásnak több fokozata van. Enyhe gyúrás ruhában, ez a stosszolás, az csak kézzel történik. A tulajdonképpeni gyúrás ruha nélkül, esetleg gyűrő-voesszővel.

D. Szj. 19. Fél gyúrású — Stumph. — F. Lomp kúp — Stump. (Csillag alatt megjegyzi, hogy egy budapesti gyár helytelenül tompnak nevezi. Jellemző, hogy ez lett általánossá.) — K. Előgyúrt tomp — lab-rac (németül: Labraz). — É. Csak Budapesten hallottam Schulertől az előgyúrt tomp kifejezést. Bizonyos számú átggyúrás után mondható lab-rácnak.

F. Két-két szak egyesítése — Aufschliessen. — K. Sliszolás. Az össze-illesztett nemezrétegek egyesítése gőzöléssel. — É. Sliszolás — két fak egyesítése. Például: sliszolom a két fakot.

F. Szélelés — Ecken. — K. A nemezek átállítása más állásba gyúrás-nál — eckolni, ecken. — É. Ekkolás.

Az átállításnak célja a nemezt minden ponton egyenletesen átggyúrni, mert csak így mehet egyenletesen össze.

D. Szj. 20. Az gyúrás közben meg kívántatik.

Huszas sorszám alatt kilenc kifejezést foglal össze a szójegyzék. Valamennyit 20-as sorszám mellett felmenő sorszámmal adom. Tehát:

D. Szj. 20/1. Nyujtófa — Rorstoch. — F. Sodrófa — Rollholz. — K. Sodrófa, gyűrőfa — Rollstock. — É. a) Raustok, rostok, róstok. — b) Gyűrővessző, rollővessző, rollvessző.

Mindkettő rövid, cirka 30 cm hosszú fapálca, az egyik vékonyabb.

D. Szj. 20/2. Előkötő — Forhenger. — É. Mihalkó tudja, hogy a Forhenger *kötöt* jelent, de sem ő, sem a többi mester nem használja ezt a kifejezést.

D. Szj. 20/3. Kézi bőr — Handler. — F. Tenyérvédő — Handler. — K. Gyűrőbőr — Handler. — É. Handléder.

D. Szj. 20/4. Dörgölőkő, mely tengerhab — Raibstain v. pemstistain. — F. Habkő — Bimstein. — K. Habkő, horzskő. — É. Raibstain v. reibstein.

D. Szj. 20/5. Taszító fa — Stoser. — É. Streipédli.

D. Szj. 20/6. Forma — Form. — É. Fejforma.

D. Szj. 20/7. Forma madzag — Formpandel. — F. Alakkötő — Formband. — K. Formamadzag. — É. Húrpántli, Nagy Sándor és Schuler forma-madzagot is mondanak.

A húrpanthi a formára húzott kalap elkötésére szolgáló madzag.

D. Szj. 20/8. Leverő — Stampher. — F. Szorongó — Stampfer. — K. Leszorítóvas, spárgalenyomó — Stempel. — É. Stamper, csak Leleszi tudja, hogy az *lenyomó*, de ő se használja a *lenyomó* kitélt.

D. Szj. 20/9. Víz kinyomó deszka — Straßpredel. — F. Simítófa — Streichbrett. — K. Nyomófa — Druckholz. — É. Streipédli.

A formára húzott nemezből ezzel nyomják ki a vizet.

Feketén való készítéshez szükségesek ezek:

Itt a 21 sorszám alatt hat kifejezést sorol fel. Ismét egyenként dolgozom fel öket sorszámozva.

D. Szj. 21/1. Halbör — Fishaod. — É. Gyapjúkalap készítésénél sehol sem találkozom vele. Beliczay szerint neve Fishaidl, Leleszi szerint csak halbör volt a neve.

D. Szj. 21/2. Kis füsü — Graszl.

D. Szj. 21/3. Enyvező szék — Staifstul.

IV. Kikészítés.

D. Szj. 21/4. Vasaló vas — Piglaison. — F. Vasaló — Bügeleisen. — K. Vasaló. — É. Vasaló, csak Beliczay mondja aisenpigli-nek.

D. Szj. 21/5. Bepáráztatni — Aindisten. — F. Gözöl — Dünsten. — K. Gözölés. — É. Gözölés.

D. Szj. 21/6. Ki egyenesíteni — Platsessen. — K. Plattírozás (plattieren), formázás a kalap kialakítására. — É. Plattírozás, platra húzni, t. i. a kalap karimáját.

Először az asztal sarkán platra húzzák a kalap szélét, azután glamelira ütik (vagyis beütik) a platlit (a kalap fejét), végül húrpanthival lekötik a formán.

D. Szj. 22 És még olyanok adják magokat elő, az mellyek néha elő jönnek ilyenek:

(Itt nyolc, de a további munkamenetbe nem feltétlenül beillő kifejezést közöl rendszertelenül.)

D. Szj. 22/1. Körülvágó — Runtvalcher. — F. Körülvágó — Rundschneider. — K. Körülvágófa. — É. Körülvágó.

Ez ma már inkább fémből készült szer-zám. Régi kopott fa körülvágójához minden mester ragaszkodik.

D. Szj. 22/2. Ripatsos — Runszl. — F. Rüksök — Runzel. — É. Runclis

Runclis — apró ránc lesz a kalapon, ha gyuratlan marad.

D. Szj. 22/3. Rántz — Faltz. — É. Falc. Hosszabb kidudorodás a filcen.

D. Szj. 22/4. Kalap feldolgozó gypjú — Buisz. — F. Pöszlák, toldó — Bussfache. — K. foltozó fátyol — Busz. — É. Busz.

D. Szj. 22/5. Ki főtt — Cochflech.

A mai gyakorlat nem ismeri. Schuler Antaltól úgy hallottam, hogy amikor még csak magyar gypjút használtak a kalaposok, a gypjút mosás után megtisztították, munkába vették, de aztán gyúrás előtt az ilyen nemezt kifőzték. Utána bepácolták, és csak azután gyúrták. A kifőtt nemez megszabadult minden zsírtól és jól összemert.

D. Szj. 22/6. Juk — Gnips. — É. Lyuk, knipszes lesz.

Leleszi azt mondja, hogy leginkább házilag mosott gypjúnál fordul elő. Ninos rendszeren kimosva, kitisztítva, a bennmaradt moszat, szemét gyúrás közben esik ki a nemezből, s helyén lyuk marad.

D. Szj. 22/7. Satskó a mikor néha nem jól áll össze — Paidl. — F. Zacsckó — Beutel. — É. Peitlis, peitli.

Peitlis lesz a kalap, ha a két nemezréteg nem mindenütt forrt össze.

D. Szj. 22/8. Típó vas — Rufaisen. — F. Tépővas, szőrhúzó — Rupfzange. — É. Tépővas, csak nyúlszőrkalapnál használják.

Ma a kalaposmesterek néhány kivétellel félkészárúval dolgoznak. Vagyis készen veszik a tompot, azt készítik ki, szerelik fel és végzik rajta a végső csinosítást. A nyers munka, a kazánmunka elmarad. Ezzel feleslegessé válik a gypjúkalap kézműipari képzítésének módja, s csupán a festést követő munkamenet marad a kalaposmester számára. Ezek a befejező munkálatok ma is nagyjából azonosak maradtak, és így azok részletesebb feldolgozását el is hagytam.

KÖNYVEKRŐL

Tompa József: Magyar nyelvismeret. Budapest 1948. Egyetemi Nyomda. Új Nevelés Könyvtára. 8°. 215 lap.

Tompa József neve jólismert a magyar nyelvtani irodalomban. Kis magyar nyelvtankönyvét tanárok és tanulók hosszú éveken át használták. E kötete azonban több, mint nyelvtankönyv. Ez a könyv arra hivatott, hogy az ú. n. „szakosító tanfolyamon” résztvevő tanítók számára nyelvtudományi továbbképzést adjon. Ezért a könyvben közölt ismeretanyagnak a lehetőség szerint korszerűnek kell lennie, az anyagot a nyelvtudomány mai állásának, a dialektikus materializmus felfogásának megfelelően kell tárgyalnia.

Sajnos, már az első lapoktól kezdve szembeötlő, hogy Tompa tudásanyagában a korszerű nyelvészet nem szerepel. Tudományos állásfoglalása a régi elméletekkel szemben, a tények magyarázatában nem felel meg annak a követelménynek, hogy a tanítókat a demokratikus továbbképzésben előrevigye. Megtörténik, hogy Tompa korszerűsíti könyvének egy-két részét a marxista nyelvszemlélet alapján, de ebben az esetben rögtön megérződik, hogy az egész csak *toldalék, nem szervesen, tervszerűen alkalmazott szempontja az egész munkának.* Így pl. a 121. lapon egy a Nyelvörben megjelent cikk alapján (71:129) ismerteti Bubrich leningrádi nyelvész fogalmazásában Marr-nyelveredetelméletét, de képtelen ezt az elméletet az ú. n. finnugor nyelvekre vonatkozólag alkalmazni, kitart a finnugor ősnyelv felfogásánál. Tompa egyáltalában nem ismeri Marr azon elméletét, hogy nincsenek „ősnyelvek”, (vö. a piramiselmélettel, mely szerint a nyelvek száma csökkent az idők folyamán, mert különböző törzsek békésen vagy erőszakkal egyesültek, nyelvük is egybeolvadt vagy elpusztult. Mellesleg megjegyezve már eldöntött dolog, hogy az ú. n. finnugor és szamojéd nyelvek összefüggnek, Tompa nyugodtan beszélhetett volna urali nyelveket beszélő népekről és munkája már ezáltal is korszerűbbé vált volna).

Nézzünk egy más példát. Tompa könyvében a 6. lapon a nemzeti nyelvről azt állítja, „*összetartó erő a nemzet tagjai között*”. Evvel a mondattal Tompa megmutatja, hogy nem ismeri a marxizmus állásfoglalását a nyelvre vonatkozólag. A marxizmus a nemzeti alkotóelemek közé nemcsak a nyelvet sorolja. Szólalinnak nem csupán marxista körökben ismert klaszszikus munkája (1913) a következőkben foglalja össze a nemzet jegyeit: „*A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelvek, a területek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak alapján keletkezett*” (Marxizmus és nemzeti kérdés, Szikra, 11). „*A valóságban nincs a nemzetnek semmiféle egyetlen megkülönböztető jege. Csupán a jegyek összessége létezik s közülük a nemzet összehasonlításánál majd az egyik (a nemzeti jellem), majd a másik (a nyelv), majd a harmadik (terület, gazdasági viszonyok) domborodik ki jobban. A nemzet az összes együttvett jegyek kombinációja*” (14—15).

Tompának utalnia kellett volna arra, hogy nem az anyanyelv dönti el a közösséghez való tartozás kérdését, hanem egy politikai-gazdasági rendszerhez való tartozás. Előttünk áll a soknemzetiségű Szovjetunió példája, amelyben több mint száz nyelven szól a lakosság, de az egy államba való tartozás tényét és tudatát a szocialista gazdasági rendszer dönti el.

Tompának a könyve nemcsak hogy nem áll a marxizmus álláspontján, hanem egyenesen sovinizmusra nevel. A 7. lapon ezt írja: „*Ezért mondhatja joggal Kosztolányi: »Az a tény, hogy az anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem községes valami, mint a kabátom... Ebben az egyedülálló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok«*”.

Tompának, a tudósnak, 1948-ban, nem bocsátható meg az, ami a baloldaliakat fűrészelő és üldöző Kosztolányinak, a költőnek a huszas években, a sovinizmus tombolása közepette sem volt megbocsátható. Kosztolányi talán nem is tudta, hogy a magyar nyelv védelmében Meillet ellen írt cikkével és más írásával a Horthy-rendszert szolgálta, hogy kiemelve a magyarul beszélőket, felülemelve őket minden más nemzet fölé, a szélsőséges nacionalizmust, az önteltséget fejleszti ki olvasóiban. *Tompának 1948-ban ezt tudnia kellett volna.*

Máshelyt Tompa formalizmusba esik és ezt írja: „Műveltségünk *első* fontos jegye az, hogy mennyire beszéljük helyesen és szépen anyanyelvünket.” — Tompa papagájos verbalizmusra szólítja fel a tanítótársadalmat. A műveltség jegye nála a szépen csengő szó, nem pedig a beszéd tartalma. A marxizmus nemcsak a mondottaknak külső ruháját nézi, hanem annak tartalmát. Majakovszkij egyik versében annak örövendez, hogy oroszul beszél és ír, de nem azért, mert az orosz nyelv a legszebb, hanem mert ezen a nyelven írta munkáit Lenin. Tehát Majakovszkij és vele együtt minden marxista elsősorban a tartalmat fogja keresni a mondatokban, lehetnek azok nyelvjárásban elmondottak, lehetnek azok formailag kevésbé tökéletesek. A marxizmus számára a nyelv igen fontos eszköz, mert a *nyelv fegyvere*, a tanítás és meggyőzés fegyvere, ennél fogva tartalmának kell elsősorban igaznak lennie, a forma ehhez igazodik.

Nem csoda ezután, ha Tompa a 75. lapon a dekadencia mellett tör lándzsát, a szavak szépségéről szóló Verlaine-i gondolatot minden kritika nélkül közli és bírálat nélkül bőségesen ismerteti a szimbolista költők csak zenét és hangulatot követelő felfogását. Tompa nem utal arra, hogy az értelmet miért dobták oda áldozatul a zenének azok a költők, akik az imperializmus ellentmondásaiban a valóságból egy másik (nem-létező) világba akartak menekülni. Tompa nem figyelmezteti a könyvtér tanuló tanítósságot arra, hogy a polgári költészetnek a homályossága a költői rab-ság egyik jele volt, mert a költőnek nem volt szabad beszélnie a valóságról, bár látta az élet ellentmondásait és látta az elnyomottak szenvedéseit.

Véleményem szerint *politikai állásfoglalás az elhallgatás is.* Nem lehet ma a Szovjetunióban élő finnugor nyelveket beszélő népekről írni a szocializmus számukra is kedvező, lendületes gazdasági és művelődési hatásának és e népek régi helyzetének megemlézése nélkül. Bár az osztályokról és vogulokról szólóan megkockáztatja még a következő mondatot: „A kedvező változás megjavult gazdasági és művelődési helyzetüknek a következménye” (122), azonban, hogy *miért* javult meg gazdasági helyzetük, arról nem szól. Íziben lakonikus lesz a különben bőbeszédű szerző, amint erről a kérdéssről *kellene* szólania. Például a „*karjalai-finnek* a Szovjetunió egyik tanácsköztársaságában élnek. — Az. észak száma több, mint egymillió, államformájuk hasonló a karjalai-finnekéhez.” (N. B. *Miért hasonló a két nemzetiség azonos államformája, ismeretlen számomra!*)

Módja volna Tompának arra, hogy a szovjet nyelvszemléletet ismeresse a nyelvjárások tárgyalásakor, amikor kifejtette volna, hogy a nyelvjárások egy régebbi gazdasági-politikai rendszer, a feudalizmus maradványai.

A nyelvjárások minden értékelés nélküli puszta leírása azt a látszatot keltheti, hogy azok „öröktől létezők”, nem pedig csak ideiglenes jelenségek egy nemzet életében, egy volt gazdasági-politikai állapotnak a nyelvi tükröződései. Fontos hangoztatnunk, hogy a nyelvjárásokat az a gazdasági-művelődési egységesítés, amely a kapitalizmusban kezdődött meg és az osztálytalan társadalomban fejeződik be, a nyelvjárási különbségeket eltörli. Ezért reakciós az a felfogás, hogy a népnyelv csak a parasztság nyelve és reakciós a nyelvjárások elmúlásának a siratása.

Tompa nem gazdaságtörténelmi okokból származtatja a nyelvjárásokat, hanem földrajzi bontó tényezők hatásának tartja keletkezésüket. „Nyelvjárások akkor alakulnak ki, ha egy nagyobb nyelvközösséget bizonyos természetes és mesterséges akadályok többé-kevésbé zárt egységekre bontanak”, írja helytelenül (165).

Az eddigiekből is lelepleződik Tompa ahisztórikus és nem-marxista tudományos magatartása.

Tompa könyvében a nyelv gyakran mint az embertől elvont jelrendszer jelenik meg, amely magában él, pl. „a nyelv élete a változások végtelen sora” (131), a „szavak *belesimulnak* nyelvünkbe” (156). A nyelv szerinte „*jelrendszer, mely... virtuálisan él, az egy nyelvközösséghez tartozók tudatában*” (4), stb. Evvel Tompa elárulja, hogy hiába idézi a szovjet nyelvészek tudományos álláspontját a nyelvészetről (20), *alkal., azni* könyvében nem tudja, mert a nyelv nem önmagában él, a társadalomtól elszakadt valami. A nyelv és a lét állandó kapcsolatban, kölcsönhatásban áll egymással. A nyelv élete kifejezést mi csak átvitt értelemben használjuk.

De nemcsak politikai hibák tarkítják könyvét, bár elsősorban ezek, hanem akadnak nyelvtudományiak is, ezekből is kiragadunk néhányat, hiszen politikai bírálatunk sem volt teljes, hanem csak néhány pontra terjeszkedett ki.

Azt írja Tompa, hogy az ú. n. cirill-írást „használja a legtöbb szláv nép” (11). Tudomásom szerint csak öt szláv nép (az orosz, fehérorosz, ukrán, bolgár, szerb), hat szláv nép (horvát, szlovén, szlovák, cseh, morva, lengyel) viszont a latinbetűs ábécét.

„A néprajz a népi használati tárgyak ismeretén alapuló szótörténeti kutatásokat segíti elő” (21). — Tompa itt a legpozitivistább néprajzra, a tárgyi néprajzra gondol, pedig a néprajzot a legszélesebb értelemben (folklorisztika) véve, az számos népszokáson, babonán, stb. alapuló kifejezés magyarázatában is segíti a nyelvészt.

A nyelvhelyességről szólva nem említi, hogy a purizmus a sovinizmus álcázott formája volt (22—23).

Felszólító módúnak mondja a *vártam volna, vártál volna* összetett igealakokat (38). Kétségen kívül feltételesre gondolt.

A határozatlan és általános alanyú mondatok közt nincs egyetlen szenvedő alakú példa sem (36).

A tárgyas ragozású állítmányt követelő esetek felsorolásából hiányoznak a visszaható és kölcsönösségi névmásos esetek (41—2).

Szerinte „a jelzős szerkezet egy jelzőből és a mondatnak valamely főnévi értelmű tagjából alakul” (54), pedig a jelzős szerkezetben több jelző is állhat.

A számjelző nem kijelölő, hanem minősítő jelző (46).

A mindig ragos birtokos jelzők közül hiányzik a *kinek a, minek a* (47).

Szerinto a kérdőnévmások lehetnek főnéviék, melléknéviék, és számnéviék (80). Hova sorolja akkor a *meddig, honnan*, stb. kérdőnévmást? Ezek határozószói kérdőnévmások.

A fosztóképzőkhöz pótlandó a *-tlan, -tlen* alak (89). A valahová tartozást jelentő melléknemekhez a *falusi, tanyasi*-félék. A kicsinyítőképzős melléknemekhez tartoznak a *szürkés-kék*-félék is.

Pongyola a következő fogalmazás: a jelek „csupán bizonyos szempontból módosítják a szavak értelmét” (89), mert sem itt, sem később nem derül ki, hogy milyen szempontból.

Felesleges, hogy Tompa a túlzó puristák nyomán attól is óv, ami nincs, pl. az *idősebb fivér, idősebb nővér* kifejezésektől (94).

Felesleges *gyümölcsösrizst* ajánlani *gyümölcsrizs* helyett (94), mivel az utóbbi és társai (*teakanna, könyvbolt*) nem léteznek. Ít Tompa rossz pedagógusként a helytelenre hívja fel a figyelmet.

A hangképző szervek felsorolásában hiányzanak a hangszalagok, pedig lejjebb említi őket (95).

A 96. lapon hiányzanak az orrhangú magánhangzók.

Tompa úgy jellemzi a mássalhangzókat, hogy képzésükkor a gégeből (nem a tüdőből?) kitöduló levegő a szájüregben akadályba ütközik (97). Azonban az ajak sincs a szájban és az ajakhangok mégis mássalhangzók!

A rövid magánhangzók felsorolásában hiányzik a nyílt és zárt *e* megkülönböztetése.

Mit jelent a következő tudománytalan meghatározás: „előretolt nyelvvel ejtett magánhangzóink vékonyabb... hangzásúak; hátrahúzott nyelvvel képzett magánhangzóink vastagabban... hangzanak” (97).

Feleslegesnek tartom, hogy a magánhangzókat a nyelv függőleges helyzete szempontjából felosztva, négy nyelvvállást különböztessünk meg: legalsó, alsó, középső, magas (értsd: felső, lévén az alsó ellentéte a felső és nem a magas).

Nem igaz, hogy „a magyar nyelv egyszerű szavaiban *csak* magas vagy mély magánhangzók fordulnak elő” (98). Ezt Tompa alább helyesbíti is, mikor a vegyeshangrendű szavakról szól. Azonban ő helytelenül „vegyeshangú”-t ír!

Nem magyarázza meg, miért kap néhány magashangú (e h. elülső hangrendű) szavunk mélyhangú (e h. hátsó hangrendű) végződéseket, pl. *kinban, héjbal*, stb.

A magánhangzók tárgyalásában Tompa megfélekezett a kettős magánhangzokról.

A *technika* szóban ejtett *ch* tudomásom szerint nem affrikáta (99).

Kérdés, helyes-e a zöngés mássalhangzókat lágyaknak, a zöngétleneket keményeknek mondanunk (100, 167). A szlavisztikai (és más) terminológiában a *lággy* jelzőt a jésített mássalhangzók (*gy, ty, ny, ly*) jelölésére foglalták le. Egy műszónak kétféle értelemben történő használata zavart okoz, mert más értelemben használják ugyanazt a szót magyart, és más értelemben orosz tanító pedagógusaink.

Bátorkodom megkérdezni, miért „csunya” a *sztrájk* szó (109). A régi Magyarosan munkatársainak munkásellenes magatartása nyilatkozik meg ebben a jelzőben?

Nem folytatom a hibák felsorolását, akad több is, csak a könyv első feléből péccéztem ki néhány hibát, hiszen egy ívre terjedne az összes hibák felsorolása. Tompa könyvében nem is az ismertetés második részében felsorolt tárgyi hibái a kirívóak, hanem a szerző tudományos-politikai magatartása. Ma — de így volt ez 1948-ban is! — csak a leghaladottabb tudományos világnézet, a dialektikus materializmus alapján lehet és szabad nálunk iskolakönyvet és tudományos munkát írni. Ha helytelenül tanítom a jelzős szerkezet meghatározását, még nem követek el nagyobb hibát, azonban vét az a népi demokrácia ellen, aki nyelvészet örvén sovinizmusra, idealizmusra, formalizmusra tanít, dekadenciára bujtat. Nem haladhatunk előre, nem írhatunk iskolakönyvet, ha nem használjuk fel a szovjet nyelvészek eredményeit. Azonban, amíg egy újabb iskolakönyv megjelenik, addig sem szabad Tompa „Magyar nyelvismeret” című munkáját tanítóink kezébe adni, vétünk az országunkban folyó nagyarányú ideológiai nevelés ellen, mintegy ellene dolgozunk. Kerüljön ez a reakciós Szinyeyi képével díszített reakciós könyv mennél hamarabb a zúzóba, ne rontsa tanítóink világnézeti nevelését!

Erdődi József

**Aimo Turunen: Kalevalan Sana-
kirja.** Helsinki, 1949.

A Kalevalának hatalmas irodalma van már Finnországban. Az új Kalevala megjelenésének centenáriuma alkalmából a Kalevalával foglalkozó tanulmányoknak, értekezéseknek egész sorozata látott napvilágot. A már amúgyis hatalmasan megduzzadt Kalevala-irodalom szükségessé teszi, hogy időnként áttekintő, összefoglaló munkákból a nagyközönség és a tudományos világ is tudomást szerezzen a Kalevala-kérdés legújabb állásáról. A technikai műveltség következtében a Kalevala világától mindinkább elidegenedő honfitársakat akarja közelebb hozni a nemzeti eposzban tükröződő életformához Aimo Turunen most megjelent Kalevala-szótára. Könyvének már futólagos átlapozása is meggyőz bennünket arról, hogy komoly, tudományos munkával van dolgunk. A szerző sorra veszi a Kalevalában előforduló ritkább szavakat, főleg azokat, amelyek az irodalmi nyelvben kevésbé használatosak, vagy amelyek nyelvi és tárgyi szempontból magyarázatra szorulnak. Ha a címszó az irodalmi nyelvben is előfordul, akkor ebben a formájában közli a szerző, ezt követi a nyelvjárási változatok, illetve a finnségi nyelvekbeli formák felsorolása. A legtöbb esetben a szerző közli a szó etimológiáját is, pontos irodalmi utalással. Ezután következik a szó jelentése, jelentésárnyalatok szerint pontokba szedve, idézetekkel megvilágítva, az előfordulás helyének pontos megjelölésével. A cikkek használhatóságát nagyban emeli, hogy mind a nyelvi, mind a tárgyi magyarázatoknál utal a felhasznált irodalomra, ahol az érdeklődő további tájékozódást kereshet. — Modern értelmező szótár el sem képzelhető képek nélkül. A szótár ebben is kielégíti igényeinket, pompás rajzok és színes táblák könnyítik meg a szöveg megértését. A munkát nagy haszonnal forgathatják nemcsak a finnek, hanem a Kalevalát eredetben tanulmányozni szándékozó külföldiek is. Tudvalévő, hogy

a közkézen forgó modern finn szótárak nem közlik a Kalevala és a finn népköltészet szókincsét. Színyei ugyan feldolgozta szótárában a Kalevala szókészletét is, Turunen szótára azonban már néhány lapnyi Kalevala-szöveg olvasása után arról győz meg bennünket, hogy a több mint hétévtizedes szótár adatai lépten-nyomon helyesbítésre szorulnak. Turunen szótára bizonyára közelebb fogja hozni a finnek nemzeti eposzát a finn nyelv és a Kalevala iránt érdeklődő magyar olvasókhoz is. *Horváth Károly*

Suomen kansan murrekirja. II
Itämurteet. Porvo — Helsinki, 1945.

Kevés polgári demokráciában fordítanak akkora gondot a népi kultúra, a népnyelv emlékeinek összegyűjtésére, mint Finnországban. A népi műveltség iránti érdeklődés nemcsak a tudomány képviselőinek körére terjed ki, hanem a legszélesebb néprétegekre is. A Kotikielem Seura (Anyanyelv Társaság) és a finn tudományos akadémia gyűjtőbizottsága 1939-ben nyilvános versenyt hirdetett népnyelvi szövegek gyűjtésére. A beérkezett gazdag anyag egy részét tartalmazza az előttünk lévő, közel 25 év terjedelmű könyv, e munkának immár második kötete, amely a keleti nyelvjárások szövegeiből közül szemelvényeket. A szövegek után a munka kiadói közlik a gyűjtő nevét, születési évét, foglalkozását, továbbá azt, hogy a gyűjtő hány évet töltött abban a körületben, ahonnett szövegközlése való. Igen érdekes a szövegközlők foglalkozás szerinti megoszlása: van köztük földműves, tehénpásztor, pályaoőr, szövőmunkás, szabó, autóvezető csakúgy, mint tanító, egyetemi hallgató, könyvtáros vagy kereskedő. A gyűjtők nagyrésze a saját vagy környezetéből vett eseményeket, anekdotaszerű elbeszéléseket közöl. A szövegek legnagyobb része köznyelvi helyesírással készült, csupán a karjalai szövegek átirásánál kellett ettől eltérő írásmódot használni, mert ezekben a nyelvjárások-

ban olyan hangok is előfordulnak — így ű, ž, tš, —, amelyek a köznyelvben ismeretlenek. Ezek a szövegek különösen értékesek, mert a második világháború következtében • vidékek lakossága nagyrészt lakó-

helyet változtatott. A szövegek nemcsak nyelvi, hanem tartalmi szempontból is igen becsesek. A néprajz kutatóinak igényeit van hivatva kielégíteni a közölt számos jólsikerült fénykép. Horváth Ká. o. ly

MAGYARÁZATOK

Aki felmarkolta. Petőfi Ivás közben című versében (1844) olvassuk: „Nekem a bor hogy mikép is ártana? | Hát hiába voltam volna katona? | Úgy biz, *aki felmarkolta*, katona? | Még pedig bakancsos voltam valaha.” Arany Van-e olyan... című versében (1848) meg ezt: „Hej a labancz! hej *aki felmarkolta*, | Országunkat a németnek eladta.”

Bizonyosan minden olvasó érzi, hogy a dölten szedett kifejezés valami enyhe káromkodásféle, de hogy mi az eredete, azt már kevesen tudják. Nézzük csak, ki az, aki a szólas szerint valamit vagy valakit felmarkol, vagyis marokkal fel fog, főlemel valahonnan.

Midőn a lobbanékony természetű ember megharagszik valamire, megesis, hogy elég helytelenül az anyját szidja az illetőnek, elkerítvén: *ejnye az anyád erre-arrájátl, ejnye az anyád miegymásátl*, sőt ezzel kapcsolatban bizonyos mévelkedeteket is szokott emlegetni. Ez szinte nemzetközi szidalomforma. Bár a jóban is annyira egyetértésnek az emberek, mint ebben a rosszban!

Van ennek a szitkozózásnak egy kissé udvariasabb megnyilvánulása is, t. i. mikor az *anya* szó nem fordul elő a szidalomban, hanem körülírást használnak helyette, és azt szidják, aki az illetőt *világra hozta, világra szülte, vil gra tette, világra termette, világra tojta, vil gra potlyntotta*, stb.

Valamicskével még enyhébb forma a harmadik. Ebben már nem is az anyát szidják, hanem azt, aki a szülésben segédkezett neki, s aki így közvetve ugyan, de mégis hatásosan közreműködött valakinek a létrejöttében, t. i. a bábaasszonyt, mondván: *Az áldóját annak, aki a*

világra segített, aki a világra vakart, aki felfogott, felszedett, vagy *aki felmarkolt az anyád alól*! Ebben a teljesebb alakjában a szidalom tökéletesen érthető. Idő folytán azonban megsoványodott, elcsökevényesedett, jelentése is homályossá vált, s így aztán rászorult erre a kis magyarázatra.

Testvérbátyja. Minap egy főiskolai hallgatóm azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy a Családi kör következő helyét:

Ez [t. i. az eladóleány], mikor nem hallják és mikor nem látják, | Pirulva kérdezi tőle [a vándortól] ... *testvérbátyját*; | Három éve múlik, hogy utána kérdez, | Még egy esztendő vár, nem megy addig férjhez, helyesen magyarazzák-e azok, akik szerint itt nem az idősebb fiútestvérről van szó, hanem a leány kedveséről, szeretőjéről, jegyeséről.

En Lehr Albertnek egészen meggyőző magyarázata (MNy 1:197—80) hívtam fel az érdeklődő figyelmét. E magyarázat szerint 1, a leány a legnagyobb, azaz a legidősebb a családban, tehát bátyja nincs; 2 az volna a természetes, ha a szülők valamelyike, kivált az anya, érdeklődnék a régen távollevő fiú iránt ha volna ilyen; 3, a leány miért akkor tudakozódik felőle, amikor nem hallják, s amikor nem látják, vagyis titokban, és miért cselekszi ezt pirulva? Ha csakugyan a testvérbátyjáról volna szó, akkor a tiukolózásra, pirulásra nem volna semmi oka. Jól mondja Lehr, hogy a leánynak ebben a magatartásában az a népi szokás nyilvánul meg, mely mások, idegenek előtt szereti leplezni, takarni a kedves és kedves, jegyes és jegyes közti viszonyt, már csak azért is, hogy: „Ne tuggya mög a világ, hogy mink szeretjük

egymást, Kisangya'om" (Kiss G. Ormányság 216). A költő a szó aláhúzásával és az elébe tett három ponttal is figyelmezteti az olvasót, hogy a *testvérbátyja* szót nem a mindennapi jelentésében használja.

Csodálatomra Lehr fejtegetései nem tudták teljesen eloszlatni hallgatóm kétségeit. Végre is kénytelen voltam erre, a valamennyi eddiginél világosabban beszélő példára hivatkozni:

Ha bevetem kertem végét, | Tiszta búzával. | Arra sétál *kisangyalom* | Harmád magával, *Mondjál engem, kisangyalom Testvérbátyádnak!* | *Hogy ne mondják, ne gondolják, | Hogy szeretőm vagy.* (Vikár Béla, A magy. népkölt. rem. 1: 202.) — Vedd hozzá még a következő is: Végigmentem a köhídon, | Szembe jött rám az én *húgom*, | *Nem a húgom; a galau bom*, | Kinek arcját csókolom. Erdélyi, Népd. és mon-dák 3: 18. Változatai uo. 2: 152 és MNGY 2: 84.

S hogy ez a szokás, mely kerü-leti a szerelmi kapcsolat fentebb jelzett megnevezését, nem új keletű, azt Lehrnek Apor Péter Metamorphosis Transylvanie (1736) című munkájából idézett adatánál sokkal régibbel is igazolhatom. Tegledi Pál írja mátkájának, Váradi Katának 1588-ban: „Kérlek azért én édes atyámfia szerelmes mátkám, frj énnemem, bizony senkinek sem mutatom, senki is nem látja egyéb nálamnál. *Hiszen pedig bátyádnak irhatsz felül* [t. i. a levélborítékon, a címzésben], *ha egyébnek szígyenlesz írni, avagy atyá'fi-nak*, mert ugyanis az vagyok.” (Eckhardt Sándor, Két vitéz nemes úr lev. a 16. sz. végéről, 16.)

Azt hiszem, hogy ezek után többé sem az én derék hallgatómnak, sem másnak nem lehet kétsége a felől, hogy mi a jelentése a Családi kör eladólánya *testvérbátyjának*.

Asszonyom tánca. Ez a birtokos jelzős kifejezés a NySz szerint Nádasdy Tamás nádor családi levelezésének következő helyén fordul elő: „Jól megtemérdekült az orczám bére [= bőre], igen félek az *asszo-*

nyom tánczától, de most az viszke-tése nincsen olyan igen rajtam.” (101) A NySzban megkérdőjelezett jelentése 'erysipelas, *Kodaur*'. R. Prikkel Marián a magyarság táncai című munkájában hibásan idézi (orcám bére helyett orczám vére) és szerinte az *asszonyom tánca* valami arcon való kiütést jelentett egy-koron (254). Nagyobb hibája R. Prikkelnek az, hogy a fentebbi idézetet Nádasdy Tamás panaszának tartja, holott ezt a betegséget, amint az alábbiakból egészen nyilvánvaló, a nádor meg sem kaphatta. Nem is ő panaszodik róla, hanem a felesége, Kanizsay Orsolya, 1557. november 8-án Sárvárról kelt levelé-ben. A kifejezés helyes magyarázata érdekében szükségesnek tartom teljes egészében közölni az illető helyet. Íme: „Ma jöve hozzám Zsuzsonna asszony, mit végez velem, még nem tudok Kdnek arról írnom, ha az ház kész volna, csak akkor lennék hírével Kdnek, hogy ott vol-nék. Az orczám, hogy Kd itthon vala is visket vala, ha Kdnek eszébe jutna, mondtam is Kdnek, de az után ugyan bizonyára visketett ugyannyira, hogy jól megtemérde-kült az orczám bére. Igen félek az *asszonyom tánczától*, de most Isten-nek legyen hála könnyebb, ha es-még rám nem térne, de azért most is alkalmason vagyon mind hévsége, temérdeksége.”¹

Azt hiszem, hogy ezeknek a női tollból származó soroknak figyelmes elolvasása után nem szükséges ma-gyarázatnom, hogy voltaképpen milyen betegségről van itt szó. Fö-löslegesnek tartom felsorolni elég nagyszámú népi vagy félnépi, eset-leg köznyelvi elnevezéseit. De any-nyit talán az illendőség és jóízűs sérelme nélkül is megmondhatok, hogy Veszelszki Antal az ő Fa- és fűszeres könyv című művében (1798) *asszonyok virágzásának* (254), *assz-sonyok titká-nak* (273) nevezi. Or-

¹ Berde Károly szerint e leírás mö-gött nem orbáncra, hanem inkább az arc rögzült ekzemájára lehet gyaná-kodni. A magyar nép dermatológiája (221).

vosi szakkönyvek szerint ez a fiziológiai folyamat néha azzal jár, hogy a bőrön apró kelések, csalánkiütések, az arcon duzzanatok keletkeznek (vö. az iménti idézettel).

Hogy miért nevezte Kanizsai Dorottya a nőknek ezt az időszaki baját *asszonyom táncának*, annak bizonyosan az az oka, hogy régi nyelvünkben a *tánc* szónak a szokott jelentésén kívül átvittven 'sors, megpróbáltatás' jelentése is volt, pl. 1612: „De meglátja az esze [olv. ez s e, t. i. ez és ez] lélekáruló, hogy bizony Kornis Boldizsár *tánczára* vonssom [K. B. sorsára juttatom] rövid nap, nem várom, hogy eláruljon“ (ErdOrszGyülEml. 6:248), 1650: „Oly praeparatioit látom P. P. uramnak, hogy féltém a Telekessi *tánczátul*“ (TörtTár 1880, 222), 1663: „...ötlet legalább a szegény Páskuly Péter és Sorbán István *tánczára* reárántják“ (Teleki M. iev. 2:488). „...ha istennek ingyen való irgalmassága nem vezérelte volna az ifjat, nyilván Zólyomi *tánczát* nehezen került volna el“. (TörtT. 1891, 564) Vö. még a *barát-tánc* sz. 'patientia; Geduld' jelentését (Nyr 71:60). A barátának, szerzetesnek ugyanis türelem, engedelmesség a sorsa, legfeljebb csak a *jus murmurandi*-val, a morgás jogával élhet. Úgy látszik, él is vele bőségesen, ezért szokták mondani hol tréfából, hol komolyan, hogy *még az Isten sem tudja, miért morog a barát*.

Zsuzsanna asszony. Nádasdy Tamás családi levelezésében többször történik említés egy Zsuzsanna nevű asszonyról, akiről sem a levelek kiadói, sem más történetírók nem tudnak semmit. Ha jól emlékszem, Takáts Sándor meg is jegyzi valahol, hogy ennek a Nádasdyéknál gyakran okvetetlenkedő nőszemélynek a kilétét nem sikerült felderítenie. Megkísérlem én. A levelek reá'vonatkozó adatai a következők:

Nádasdy írja 1544. május 11-én: „Akarom, hogy *Zsuzsonna asszony* ott talált, kel (talán) jobban végezhetek ott vele, hogy mint otthon talált volna“ (1). 1557. november

10: „Értem az *Zsuzsonna asszony* hozzád menését, de nagyobb gondom vagyon orczád viszketésére... nem kell pakczálni azzal, az mi embernek egészségébe jár, mindazáltal írd meg, mit végezz *Zsuzsonna asszonnyal*“ (19). 1559. február 26: „Értem, hogy nálad volt *Zsuzsonna asszony*, én unám, mely gyakorta kezd hozzád járni, ha lehet azon leszek, hogy kütegyem rokkáját, mint egyszer, hogy elvadétoztam vala tüled“ (57). 1559. szeptember 26: „...nem írtál semmit arról, hogy *Zsuzsonna asszony* mégis nálad vagyon, mert ott hattam vala“ (44).

Nádasdyné írja 1552. december 20-án: „Az *Zsuzsonna asszony* felől nem tudok mit írnom, mert nem voltam szemben vele“ (73). 1550. október 7: „Továbbá azt írhatom, Kdnek *Zsuzsonna asszony* felől, hogy szeptembernek 29. napján bocsátottam el tülem“ (80). 1557. november 8: „Ma jöve hozzám *Zsuzsonna asszony*, mit végez velem, még nem tudok arról írnom“ (Folytatását l. az előbbi cikk idézetében.).

A Nádasdy-családnak volt ugyan egy Zsuzsanna nevű tagja, Nádasdy Zsuzsanna, a nádor testvére és bizalmas barátjának a felesége. De az idézett helyeken aligha róla lehet szó, mert őt kedves rokonai kapcsolat fűzte a nádorhoz és feleségéhez, az ő rokkáját nem kellett kitenni a Nádasdy-házból, s nem őt emlegették a fenti kellemetlen vonatkozásban. Azt hiszem, nem tévedek, ha a levelekben szereplő *Zsuzsonna asszonyt* nem tartom élő személynek, hanem azonosnak vélem azzal az *asszonyommal*, akinek *táncáról* előbbi cikkemben volt szó, vagyis szerintem a *Zsuzsanna asszony* familiáris elnevezése volt a menstruációnak, amelyet Nádasdynénak, úgy látszik, néha fájdalmasabb, hosszabb ideig tartó és az arcon is muló változásokat előidéző formában kellett elszenvednie. Az elnevezésben talán valamely előttem ismeretlen célzás van Dániel próféta könyve apokrif 13. fejezetének Zsuzsannájára, akit fürdése [testé-

nek tisztulása?] közben leptek meg tolakodó udvarlói. A névadást illetőleg emlitem meg: valahol egy II. Miklós cár családi életét tárgyaló német munka ismertetésében azt olvastam, hogy a cári családban ennek a fiziológiai folyamatnak — miért, miért sem — *Becker* volt a neve.

Kitaláció. Péter László fülét egy tudósunk előadásában ütötte meg ez a szó, és hírt is adott róla (Nyr 72 : 83). Nekem már régebbi ismerősöm. Jól emlékszem, Moór Elemér barátomtól hallottam először 1944 tavaszán. A fokváltakozás elméletéről mondta, hogy az egész csak *kitaláció*, de azt nem állította, hogy ez az ő szava volna. Nyomatott szövegből is idézhetem, az azóta már megszűnt Hirlap című napilapnak 1948. évre szóló naptárából, mely már 1947 decemberében forgalomban volt. Abban olvastam Fodor Gyula Zenei illetlen című szellemes csevegését, és ebben a következő sorokat: „Ne akarj műveltebbnek látszani, mint amilyen vagy — mert könnyen úgy járhatsz, mint az egyszeri operalátogató. A fenti három szomorú, de igaz történet után elmondjuk negyediknek az ő esetét is, mely lehet, hogy csak „*kitaláció*”, de mint zenei körökben mondani szokták: — se non e verdi, e ben trovatore (Eredetileg se non e vero, e ben trovato; ha nem is igaz, jó ötlet).”

Azt hiszem, hogy a *kitaláció* idézőjelbe foglalása azt akarja jelezni, hogy ez a szó nem a cikkíró találmánya. Hanem úgy hallotta valahol valakitől. Az ilyen játszi képzésű tréfás szavak néha már jó ideje forognak közszájon, míg belekerülnek nyomtatott szövegbe, nemelyik bele sem kerül. Nem lepne meg azonban, ha a *kitaláció*t az iménti forrásnál régebből is idézhett valaki.

Péter László cikkében említett *tartalmice* szóval vö.: *egy'nic, értelmice, lényegice* (mind a hármat Juhász László kartársam közölte velem a középiskolai tanári nyelvből), aztán Gulácsy Irén Jezabel

című regényének (2 : 107) következő helyét: „Hasznos ember amúgy, hatalmas zászlós ember, *udvarice, világice*, jószóval tudó ember, nagy báró, nagy párt, elterjedt rokonság.” *Csefkő Gyu'a*

Seminárium. Manapság mindenki jól ismeri nálunk ez elnevezést, de kevesen ismerik azt a sokezeréves utat, amelyet e szónak meg kellett tennie, amíg a mi ajkunkra jutott. E sokezeréves út a hajdani római birodalomból indult ki, abból az óriási birodalomból, amelynek a latin volt a hivatalos nyelve. E latin nyelvben *semen* — olvasd: „szémen” — részint vetőmagot, részint facsemetét jelentett, s ennek alapján *seminarium* (olvasd: „széminárium”) a faiskolának, a csemetekertnek volt a neve. De a szemnarium latin őse nem csupán ezt jelentette. Gondoljunk arra, hogy a magyar *nevelés* szó a *növelésből* lett (ahogy a német is *Erziehung*-nak nevezi, ami voltaképpen „növelés”-t jelent) és gondoljunk a latin *educare* szóra is, amelynek ugyanez volt az eredeti értelme. Ez érthetővé teszi, hogy a „szeminárium” elnevezés jelentésalakulása már az ókori klasszikus latinságban arra a vonalra tértül, amelyen azután mai használatáig jutott. Minthogy pl. a római köztársaságban a szenátorok létszámát a lovagi rend tagjaiból egészítették ki, Liviusnak az I. évezáradbeli római történetírónak egyik helyén azt olvassuk, hogy a lovagi rend a szenátus *szemináriuma*, amivel Livius azt akarta jelezni, hogy a lovagi rendben elsajátíthatók azok az államférfiúi ismeretek, amelyekre a szenátus tagjainak szükségük van. A mezőgazdasági fogalomnak ilyen és hasonló alkalmazásai azt készítették elő, hogy a középkor latin-ságában a fák növelésére szolgált berendezkedés jelölésére szánt szó nevelőintézmények megjelöléseként is használatba került. Legelőször a papnevelő intézetek kapták az ókori faiskolák, csemetekertek nevét, és egészen a legújabb korig az általános köztudat csakis ezekre az intézményekre gondolt, amikor a sze-

minárium szóval találkozott. Az újkorban ugyan az egyetemek szervezete is alkalmat szerzett az ókori mezőgazdasági fogalomnak az oktatás, nevelés fogalmi körében való elhelyezkedésre — *szeminárium* nevet kaptak azok az egyetemi intézetek, amelyek a hallgatóknak módot adtak arra, hogy egy-egy tudományos szakkérdést tanárunk vezetése alatt megbeszélés tárgyává tegyenek és ilyformán a tudományos kutatás módszereit elsajátítsák, de a *szeminárium* szónak ez a főiskolai használata a dolog természeténél fogva nem juthatott az általános köztudat szélesebb köreibbe. Amennyiben ez a jelentéshasználat mégis utat tört magának az egyetem falain kívül is, az történt vele, amiről a Nyelvőr 1935. évf. 64. lapján „Idegen szavak képes használata” címen szóltam: a közönség úgy fogadta, mintha itt a papnevelő intézetek nevének képes átviteléről lenne szó. Igazi, általános érvényre a hajdani római gazdák nyelvi öröksége csak azóta tett szert, igazán közkeletűvé csak azóta lett, amióta ezt a nevet viselik a szocializmus elméletének és gyakorlatának elsajátítására szolgáló közismert tanulóköriek.

Kalkós Ede

Kiástam e szemet, mivel megbotránkoztatott. Arany János és a Biblia kapcsolatának sűrű szövődékét Pollák Miksa szálakra bontotta (Arany János és a Biblia, 1904.). Több minden elkerülte figyelmét, köztük az alábbi is. A Katalinban fordulnak elő a köveikező sorok (Ö. M. 3:310): „Szemem világa volt a lány: De én kiástam e szemet Mivel megbotránkoztatott — Megszégyenítte engemet! —”

Az Újtestamentumból való idézet ez: Hogyha a te jobb szemed azt míveli, hogy megbotránkozzál, vágd ki azt és vedd el tőled“ (Máté 5:29.; 18:9.; Márk 9:47.). Rabbiniкус párhuzamait Strack-Billerbeck összeállította (Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. I. München, 1922. 302—303.; 779—780.), köztük egyik említésre érdemes: Gimzói Náchum (i. u. 90.)

imájára megvakultak szemei, amelyek nem könyörültek a szegényen (Táánit, 21a). Scheiber Sándor

Mint láng, ha gyúl a lángról, nem téssen abba' ká.t. Arany János e képe (Ö. M. 9:174) ismétlen visszatér nála (vö. Ö. M. 3:11: Nem gondolom azzal fénynek apadását: Egy fáklya tűzéről ha gyújtani mását). Heller Bernát utalt e kép előfordulási helyeire egyrészt az aggádában, másrészt az Egyházatyáknál, s a magyar irodalomban Zrínyinél (IMIT Évkönyve, 1929, 82). Legrégibb helyét Philónál jelölik meg, aki az Egyházatyák forrása lehet itt. De g gantibus című művében ezt írja: „...a tíz ezer fáklyát meggyújthat, még mindig olyan, mint volt és semmit sem kevesbedik“ (Philo. II. The Loeb Classical Library, 1929, 457).

Utalhatunk azonban korábbi, klasszikus adatra, amellyel Arany János könnyebben találkozhatott. Ovidius használja t. i. az Ars amatoriában (3:93): Quis vetet adposito lumen de lumine sumi. Magyar fordításban: „Fáklyát fákllyáról meggyújtani tiltja-e törvény“ (A szerelem művészete. Ford.: Gáspár Endre, 54). Maga Arany vallja, hogy Ovidiusból igyekezett „az iskolában nem olvasott helyeket is átbúvárlni“ (Ö. M. 9: XXXVIII). Scheiber Sándor

Régi ráolvasás a népnyelvben. Egy Kálmány-gyűjtötte szöregi (Torontál m.) ráolvasó versike így szól: *Föld anyám | torkom fáj | néköd panasolom | gyógyicsd mög!* (Etnh. 2:36, Szeged Népe 3:150). Ennek a kis ráolvasásnak ősi változatát Bornemisza Péter Ördögi kisfrtetek c. munkájából (Sempte, 1578, 805. levél) közli Horváth Czirli (Középkori magyar verseinek, RMKT. I. 439) „Az kinec az torkaba erezkedet“ címmel: „*Föld, édes anya | te neked mondom előszer*“ kezdetű bájoló imádságban (Vö. még Thúry Etele, Etnh. 24:200). A ráolvasás értelmezését adja Bolgár Ágnes (Magyar bájoló imádságok a 15—16. századból, Bp., 1934, 24, 31) értelmezése, K. F. Karjalainen pedig (Die

Religion der Jugra-Völker, II. 325, FFC.: 44) a következő megjegyzés kíséretében foglalkozik vele: „In diesen Bräuchen scheinen zwei Vorstellungen aufzutreten: die von Erde an sich als Quelle gewisser Kräfte und die von der Erde als personifizierten Wesen. Die Verbindung der ungarischen Anschauungen mit denen der Jugren auf Grund der ursprünglichen Gemeinschaft wäre gewagt.“ (Érdekes, hogy Heller Bernát, aki idézte e megállapítást, Ethn. 1943 : 228, nem vette észre, hogy Kálmánytól való hiedelemről van szó!). Mindez csak azért érdekes, mert az ősi hitvilág szempontjából értékes adatot jelent, hanem azért is, mert újabb adalék ahhoz az észrevételhez, hogy a 16. századi magyar nyelv *különösképpen* összefügg a közelmúlt népnyelvével, amint erre Luby Margit (Ethn. 1945 : 66), Mikesy Sándor (uo. 1946 : 107) és Banó István (uo. 124) értékes példákkal már rámutatott. Bájoló versikénk a néphagyomány búvópatakjában 1578 óta 1891-ben bukkant föl újra: a közbeeső háromszáz éven át csupán a „nagy népi emlékezet“ őrizte ezt a mélyen pogány hagyományt!

Állomás. E szavunk száz évvel ezelőtti állás, tisztség jelentését szótáraink nem ismerik, de miután föl hívtam rá a figyelmet (Nyr 72:258), Zsoldos Jenő is közölt hozzá (Nyr 73 : 102) néhány adatot. Megszerzem ezeket még kettővel: 1849. ápr. 26-án Batthyány Kázmér kormánybiztos nyílt-rendeletben fosztotta meg a „közönségesen ösmert szelleménél fogva, jelen állomásának továbbvitelére érdemellen“ Kremlinger Antal szeged-belvárosi apátplébánost (Reizner János: A régi Szeged, 1 : 287). Mindeddig e szót inkább csak mint a „hivatalos nyelv“ szavát figyeltettük, de annál érdekesebb, hogy egy helyt Arany János is használja: Petőfi egyik hozzá írt levelének jegyzetében írja, hogy Vas Gereben is pályázott a *Nép Barátja* szerkesztői tisztségre: „szinte aspirált ez álló ástra“ (Arany János és Petőfi Sándor

levelezése, Bp, 1948, 122). Ennyiben ez a szó kiegészítése is lehet a Viski-féle Arany-szótárnak (Nyr 72 : 71).

Csérkő. Hangutánzó szó a szőregi (Torontál m.) népnyeivben (vö. MNy. 44 : 144). Herman Ottó szerint ugyanez a madár a Tisza mentén *szerkő*, a Túr vidékén *csér* (Nyr 16 : 221), minthogy a nép ott *szerkölésnek*, itt *csérelésnek* érti a madár hangját. A szőregi változatnak szintén a sajátos „másként értesben“ van oka: *csérog*, nyafogva nyugtalanodik (gyermek), (MTsz), ptyeregve kötözködik (gyermek, fehérszék), (Bálint SzegFüz. 1936 : 75. Vö. EtSz) szegedi tájszó, és ismeretes 'a repülő madár sírása, rikoltozása' értelemben is. Az aztán, hogy ma már a *csérkő* mindenfajta 'kis verébfiókát' is jelent (MNy 44 : 144, 28 : 321), jelentésváltozás: a kis verébfiókák sír-ri, *csérog* leginkább.

Gordony. Kázmér M'klós gondosan összeszedte a *gordon*, *gordony* földrajzi nevünk változatait (MNy 1949 : 193), és megállapította, hogy tájszoként több változatban ismert növénynevből származik, amely tuskés, bokros növényt, 'gatz' jelent. (A Csűrnyél található *gordony*, *gordonyos*, *gordonyozik*, 'nagybögőn játszik' nincs összefüggésben szavunkkal, hanem a nyelvújítási *gordonka* népnyelvi alapszava. (Vö. SzfSz). A szó etimológiájához talán nem lesz fölösleges közölnöm, hogy nyelvattlasz-próbagyűjtésünk során az abaújmegyei Encs községben Nagy Lászlóné 43 éves adatszolgáltatónk a *macskagordony* nevű tuskés gyomnövénynek kapcsolatban (másik neve még: *varnyutövisk*, vö. *varjútüske*, MTsz) azt mondta, hogy azért hívják így, mert „oján gordonyos“ (tuskés), és oján gordonya van neki, mint a macskának“ és mutatta is a kezével, hogy olyan, mint a macska karma. E szerint tehát a földrajzi névvé lett növénynevé eredeti jelentése 'köröm, karom', majd 'tüske, tövis', s ebből 'ittlék át a tuskés növényfajtákra, majd az ilyenekkel beült területekre. A szó etimológiája még megoldatlan.

Sumákol. Ezt a szót encsi (Abaúj m.) nyelvattlaszgyűjtésünk során gazdaasszonyunk használta s akkor azt gondoltuk (Benkő Loránddal), hogy adatszolgáltatónk egyéni szóalkotása (vö. Nyr 72:83), mint ahogyan maga is azt vallotta, hogy ő találta ki olyan dolog jelzésére, amely neki nem tetszik, „nem kóser” — ahogyan jasszosan mondogta. A szó használatában azonban nagyon liberális volt: mindenre használta (a macska *besumákol* az ajtón; én majd *megsumákolom*, stb.). Arra gondoltam később, hogy ez a *smakkol*, ném. *Schmack* megmagyaritott alakja. Itthon találom meg a MTszban Dunántúlról közölt jónéhány változatát (*samakkol*, *smakkol*; *sumagol*, *sumókol*, *sumókol*) és ugyanott, valamint a CzF-ban is *sumák* m-ni alakját is. Ezek a változatok 'sunyi, lapító, konykul hallgatós' emberre s viselkedésére vonatkoznak, így első pillanatra nehéz elfogadni Pröhle Vilmos magyarázatát (Nyr 29:182), melyben a szláv *šum* 'zaj, zúgás, lárma' főnévvel köti össze. Az orosz *sumity* azonban nemcsak zajt, hanem 'mormogást, pusmogást' is jelent (Langenscheidts: Taschenwörterbuch), így érthető, ha a pusmogó, morgó ember 'ostoba, tudatlan, gügye, bolond' (CzF, MTsz) jelentéssel társul.

Egy régi közmondás. Mórícz Zsigmond Rokonok című regényében Tisza Kálmánnak szájába adja a következő közmondást: *Aki húsz éves koráig nem volt szép, harmincig nem volt okos, negyvenig nem lett gazdag, abból nem lesz soha semmi* (195). Hogy valóban mondtat-e ezt Tisza Kálmán, azt természetesen nem könnyű kideríteni, de ha mondta is, ő is csak másoktól tanulta. Erdemes lenne nyomozni, hogy a nép hol használja ezt a közmondást, esetleg ettől milyen eltérő változatban, mert a népről eddig csak egy adatunk van: *Aki 30 éves koráig nem erős, 40 éves koráig nem okos, 50 éves koráig nem gazdag, az többet soha*

se lesz (Háromszék m. Nyr. 4:96). A régiségből két változatot idézhetek: *Ki tízesztendő koráig nem ártatlan, húszig nem szép, harmincig nem erős, negyvenig nem okos, ötvenig nem gazdag, hatvanig nem szent, azután se lesz* (Dugonics 2:156). *Aki húsz esztendő korában nem kedves, harmincban nem vitéz, negyvenben nem okos, — adjon Isten jó étszakát neki!* (Actio Curiosa 187).

Barlang. Ismeretes, hogy a *barlang* szláv jövevényszavaink közé tartozik. Volt a fogalomra eredeti magyar szavunk is, mégpedig a *lyuk* és az összetett *kőlyuk*. Az elsőre a NySz csak két adatot idéz: *Lyukba* szoktak vala mardusok lakni, erdei vad hússal csak szoktak élni (RMK 4:118). A kies berkekben, erdei ligetekben tápláltatott vadak az ő *barlangjokban*, *lyukokban* fogják magokat (Comenius).

A *kőlyuk*ra már több adatunk van, már a kódexekből: Mikor az *kőlyuk*hoz közelejtene, beé kezd nézni (PeerK). El mene puszta, az Argeus nevű hegyön egy *kőlyg*ba lakék (DebrK). Molnár Albertnél is: Elszaladtak ez őt királyok és elrejtöztek vala egy *kőlyukba*... Mondá Josue: Hajtsatok nagy köveket az ő *kőlyuk*nak szájára (Bibl.). Nem akar az *kőlyukból*, *barlangból* kijöni (Scultetus). Érdekesek azok a példák, amelyekben a *lyuk*, *kőlyuk* együtt van a *barlanggal*.

A *barlang* szláv eredetije alakban is, jelentésben is eltér a magyar szótól, mint a következő adatok mutatják: egyházi szláv *brlogъ*, *brlogъ*, 'latibulum, lustrum ferae', *berloga* 'silva'; orosz *berloga* 'Bärenhöhle', nyelvj. *merloga*, *merluga* 'Bärenhöhle, Höhle, Schlucht'; szlovén *brlog* 'Lager eines Wildes, Wildhöhle, Schlupfwinkel'; cseh *brloh* 'Wildlager, schlechte Hütte'; szlovák *brloh* 'fekvőhely, barlang, búvóhely; koldustanya, odú'; szerbhorvát *brlog* 'Lager der Schweine, Nest eines Tieres, Kehrthausen'; lengyel *barlog* 'Lager von Wirsstroh, Kehrlicht, Unrat'; bolgár *brilok*

'Kehricht, trübes Spülwasser'; vö. még szerb-horvát *brljaga* 'Lache', *brljag* 'Pfütze, in der sich Schweine wälzen' (Berneker, EtSz).

A szláv alakok bizonyossága szerint a szóvégi *-g* előtt az *n* hang a magyarban keletkezett betoldás. A régiségben valóban vannak *n* nélküli alakok is: Ad speluncam Bohemil *porloga* dictam (1357). *Borloghyg* (a. m. Barlanghegy, 1357). Attigissent siluam *Medve Bar'aga* vocatam (1463) OklSz. A legrégbb szójegyzékekben is: antrum — *barlag* (BesztSz), antrum — *parrag* (SchlSz). De már 1467-ben *Barlanghege* (a. m. Barlanghegye, OklSz). A Schlagli-Szójegyzékbeli *parrag*-ban tehát nemcsak *b > p* hangváltozás történt, mint az 1357-i *porlog*-ban, hanem az *-rl-* hangcsoport második tagja az elsőhöz hasonult. Viszont van olyan adatunk is, melyben az első tag hasonult a másodikhoz: *bal'ang* (CsomaK, Czeglédi NySz). A magyar szó legrégibb alakja *borlog* volt, s ennek o-ja hangtörvény-szerűen vált nyiltabbá.

Az *n* betoldásra nézve számos adatot lehet felhozni, pl. *ba'lang'et-tak* (Baranya m. Alsóegerszeg Berze Nagy János: Baranyai m. néphagyományok 2:302), *ballangott* (Sós-vertike uo. 311): ballagtak, hallagtott; *bogránics* (Berkesd uo. 3:7, Hosszúhetény 2:483, Mohács 589, Somogy m. Tsz, Kiskúnhalas MTsz), *bokránics* (Szilágy Berze 2:102, Somogy m. Szenna Nyíri): bogránics; *korbánics* (uo. Jutta MNGy 6:17, Tolna m. Felsőnyék MTsz, Baranya m. Vásárosdombó Berze 1:76, Szaporca 2:558): korbács; *nándor* (Szilágy 2:587): nádor; *bozont* (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:51): bozót.

A *barlang* mai 'Höhle, Grotte' jelentése megvan már Calepinusnál: antrum, caverna, spelunca, specus, spacleum címszók alatt; egyéb jelentései még nála: lustrum, latebra. Az utóbbi *Ritck hely, barlang*-nak értelmezi, az előbbi a Kolozsvári Glosszában is előfordul: *barlang* — lustrum, spelunca, cavus

(NyF 45:22). A latin *lustrum* jelentése: I. der Ort, in dem sich die Schweine wälzen, Pfütze, Morast; II. der Aufenhalt der Tiere im Walde, eine Wildhöhle, Wildbahn (*lustra ferarum* Vergilius); Wald (Vergilius); Bordell (Georg's); fertő, mocsár, sár; vadak tanyája, erdő sűrűsége; fertelmes élet (Burián). A szó összefügg a *pol'uo* 'beszennyez', *lutuun* 'sár, piszok' szóval, ellenben az 'engesztelő v. tisztító áldozat' jelentésű *lustrum* más szó, s a *lavo* 'mos, fürdik, mosakodik', *abluo* 'lemos, öblít' ige családjába tartozik (Walde—Pokorny: Vergl. Whuch der indogerm. Spr.).

A magyarban van a *barlang*-nak más jelentése is, még pedig a népnelvben. Az Ormányságban a *b l'lang* 'erdőben, de egyebütt is, olyan lapályos hely, melyet fölver a farkasfog, bojtórján, tüske, csalán, stb.', például: Olyan vót, mind a *ballang*, de én héccör mökkapátam (Kiss G.). A szó előfordul egy szaporcai (Baranya m.) mesében is, s ott a kiadó Berze Nagy János jegyzetben közli ottani jelentését: 'nagy, sűrű erdő', például: Vidd a *ba'langba* üket! A zaptyik a keét árvi-kát évitte a *ballangba*. A *ballangba* találtak éty küsziklét, abba búttak tefélön (Baranyai m. néphagy. 2:176). A hóporon kimönt a *ba'langba*, od vót égy kunyhója (Mohács, 2:363). Elmész ebbe a *zerdöbe*... Köröszlű mész ezön a *ballargon*, ami előtünk áll, és a *ballang* tulsó oldalán má a tündé-rök országába érsz (Kárász, Banó: Baranyai népmesék, 197—8).

Berze Nagy J. gyűjteményének más meséiben a szó előfordul erdővel kapcsolatban is, ugyanezen jelentésben, s az említett jelentést igazolják a *ballangerdő* 'nagy', 'rengeteg', 'sűrű' jelzői, például: Elér a *ballanerdőbe* (Szilágy, Berze 2:103). Nagy *ballangerdőbe* ott talála a zoroszlánt a fiaivá égyütt (uo.). Égy nagy *ballangerdőbe* értek (Sumony 71). Eccör égy nagy *ballangerdő* szélére ért (Katádfa 196). Ahogy mönt, möndögét, nagy *ballangerdőbe* talát éty kemincét

(198). Ára a kis tátos a füliből ki-dopta a kezét. Lőd belüle ollan sűrű *ballangerdő*, hogy a vasórú vén banyának mögérte rajt átömönni (225). Réngeteg nagy *ballangerdőbe* ért (Boda 294). Ujra réngeteg réngő nagy *ballangerdőbe* ért (uo.).

A *barlang* 'Bordell' jelentését Erdővidékről közli a régi Tsz. de újabb följegyzés szerint használatos Veszprém m. Lovászpatonán is: *ballang*, *ballonkkel* 'bordélyház' (NyF 34:59), ehhez közeljár a Veszprémben följegyzett *ballanghel* 'rossz hely' (Nyr 7:474).

A magyar *barlang* szó eredeti jelentése ezek szerint tehát 'tanya' volt, s a mai 'barlang' jelentés nyilván az 'állatok tanyája' jelentésből fejlődött. Tehát *bünbarlang*, *játékbarlang*, *rablóbarlang* is eredetileg azt jelentette: bün-, játék-, rabló-, zsiványtanya. Egy felsőeger-szegi mesében a *bétyárbarlang*nak szobái vannak (Banó: Baranyai népmesék 125). A Münchener-Kódexben is: Töttétek azt *tolvajoknak barlangjára*. Decsinél: Nem váras ez, hanem *latrok* barlangja (NySz).

Egy baranyai mesében a sárkány *barlanggya* a lakása, amelyben szobák vannak (Jágónak-Vázsnok, Banó i. m. 49–50).

Hétsingszakállú. Arany László Magyar Népmese-gyűjteményének Fehérlőfia című meséjében Fehérlőfia elpusztít egy erős törpét, kinek neve: *Hétszünű Kapanyányi-monyók* (5. kiad. 133). Ennek a mesének számos változatát jegyezték fel, s a törpe nevei is különbözőképpen hangzanak. Így a Szabolcs m. Tiszabercelen feljegyzett mesében *hétszünű szakállú, kapanyányi...* (Ortutay: Nyíri és rétközi parasztnemesék 61), a Halassal határos ödömsői pusztán *Hétsing szakállú Kapanyányi f...ú* '(Szilády Áron MNy 1:412) a neve. Más változatok csak szakállá hosszúságáról nevezik el: *Singszakállú öreg embőr* (Somogy m. Szentmárton MNGy 6:350), *Hétszünű, Hétszünű szakállú* (Istvánffy: Palóc mesék 20, 21, 23), *höcsön-szakállú* (Göcsej Nyr 2:370), de ugyanabban a mesében: *mékfokta a*

hét ölles szakállát" 371), *Hét sing embőr* (Torontál m. Szaján: Szeged népe 2:116), *Hét rőf szakálú, Hét-rőfös* (Báranya m. Kopács Katona I. gyűjt. 39. sz. 2:20, 21), *hétölt s szakállú* (Baranya m. Kákics, Berze-Nagy J. 2:60).

Mármost Rideg Sándor parasztrónak Tűzpróba című önéletrajzi regényében a névnek egy ismeretlen változatát említi. A parasztyerekek összeálltak mesélni, s egyik társuk a *kapanyányi monyó* meséjét beszélte el (51). Maga a mese is érdekelt, s megkérdeztem az író, emlékszik-e még a gyerekkorában hallott mesére, s megkértem, ha emlékszik, mondja el. Azt a választ kap am, hogy a mesének több változatát is ismeri, s az egyik változatot meg is küldte. A meséből kiderült, hogy bár a nevek egyeznek, a mese mégsem azonos az eddig ismert változatokkal. Az egyik változatban például *Fehérlőfia* szerepel, de ez nem a hosszúszakállú törpével, hanem az erdő őriásával küzdött meg. Egy másik, Pest m. Vecsésen hallott változat szerint *Kapanyányi monyó v. monyó* ugyan kismövésű gyerek volt, mint például a Babszemjankó vagy a Borsszemjankó, de közönséges ember legkisebb gyereke, nem pedig valami hosszúszakállú törpe. Ő az égigérő fa tetejére megy, s ott szabadítja meg a királyleányokat. Megint más mesékben meg *hétsin-v. hétsingszakállú* törpe szerepel, de tudnak *nyolc, tizenhat és nyolcvan sin-v. singszakállú* törpéről is. Tudvalevő, hogy a *sing* azonos a *sin* szóval, amely a német *Schiene* átvétele, s hosszúságmértékül szolgált s egyenlő volt egy rőffel.

Megcsikkan. A biharmegyei Jánosfalván *megcsikkan* a m. 'meghasad (a szíve)'. A szónak ezt a jelentését a MTsz nem közli, de hitelességét, s nagyobb területen való elterjedtségét bizonyítják a szatmármegyei Csécséről való Móricz Zsigmond regényei; pl. Olyan gyermeket ártatlansággal néz szembe [a fénykép], hogy a Zsolt szíve szinte

megcsikkan a gyönyörűségtől (Harmatos rózsza 104). Vö. Ebben a végső kis hangban volt valami kimondhatatlan drága s édes méz, ettől a szíve *megcsikkolt*, végigfutott a gerincén a boldog kéj (A fákllya 212). Az ugyancsak a biharmegyei Tárkányban a *megcsikkan* ebben a szólásban használatos: úgy nevet, hogy maj *megcsikkan!* (MNv 10 : 459). Nyilván azt jelenti: 'majd megszakad, majd megpukkad'. Az EtSz megkérdőjelezi a szó jelentését, nem mintha az adatban kételkednék, hanem, mert a közlő nem értelmezi. Hitelességét azonban kétségtelenné teszi, hogy Móricz Zsigmond is használja ebben a jelentésben: Most már a néni is kacagott. Leült egy székre, s majd *megcsikkant* a nevetéstől, az oldalát fogta hozzá (Harmatos rózsza 14). A két férfi majdnem *megcsikkant* (Az Isten háta mögött 55). Valami meleg vágy volt a zsákmány, a fiú után, meg akarta ragadni ölelni, elvinni magának és senki másnak nem adni beöle egy falatot sem. Ha az egész világ *megcsikkan* is (Pillangó 41). Azok a lányok meg majd *megcsikkantak* a nevetéstől (Barhárok 222).

A Szamosháton Csűry szerint *megcsikkan* a. m. 'megrándul, kificamodik, megmarjul'. A MTsz csak Erdélyből közölte: *cs'ikkan* 'ficamodik, hibban' (Székelyföld, Marosvásárhely, Csík m., Háromszék m.); *sikkán* 'csusszan' (Háromszék m.); *kicsikkan* 'kificamodik' (Torda, Székelyföld, Háromszék m., Borszék), *kisikkan* ua. Erdély Kassai Szókönyv MTsz); *csikkant*, *kicsikkant* '(ki)ficamit' (Székelyföld). Kérjük olvasóinkat, közöljék, hol s milyen jelentésben használja a népet a ritka szót.

Süldő. Eredetileg kétségkívül csak a fiatal disznó, malac neve volt. Íme a bizonyítékok: porcellus — *zildew disno* (olv. *süldő disznó*) Besztercei Szójegyz., porculus — *silde* (olv. *süldő*) Schlägl Szójegyz. (a szótmutatóban 798. sz. a. *sille*, azaz *süldő* van, nem *süddő*); nefrendes — *Süldő disno azki reg makt nem raghat* (azaz: *süldő disznó, aki*

még makkot nem rághat) Calepinus; Nefrens — *Ki az szopast e hatla sz'illo Szikszai—Fabricus; Porcellus — Malatz, S^{ad}. Disznoczka MA* (a magyar-latin részben is: *Süldő — Porcellus*; Sus novella — *Verő malatz, Süldő PP* (a magyar-latin részben: *Süddő, Süldő — Porcellus, Porculus*). Oklevelekben: Duo porci minores *Sildew* (1462). *Kan, Syldw. Malach* (1548) OklSz. Comeniusnál: *A téjt'el el szakasztot malatzok fogatlan süldőknek mondatnak: porcelli a lacte depulsi nefrendes dicuntur* (NySz). Újabbban azonban más állat is lehet *süldő*. Így a MTsz Heves megyéből közli az 1840-ben följegyzett *süddő nyúl, süddő bika* 'fiatal, idei nyúl, bika' adatot. Csűry szerint a Szamosháton *süddő* 1. malacnál jóval nagyobb fiatal sertés; 2. fiatal, de már szép fejlett, pl. *szép nagy süddő nyúl*; 3. serénylő (fiú, leány). Baranya m. Pellérdén is mondják: *südüggerek* (MTsz). Kétségtelen tehát, hogy eredetileg csak a malacra mondták, hogy *süldő*. Mivel a szó eredete homályos volt, nem volt mihez kapcsolni, felvette a 'fiatal' jelentést, s ekkor már *süldő* nemcsak malac lehetett, hanem más éllemül szolgáló állat, még később pedig már a gyerek is. Eredetével először Sándor István foglalkozott, aki a *süldő* igenév összevont alakjának magyarázta, tehát a *sül* ige származékának (Sokféle 7 : 229, MNY 2 : 47). Bárczi Szófejtő Szótárában szintén a *sül* ige származékának tartja, a nélkül, hogy alakmagyarázatával foglalkozna. Csefkő Nyr 73 : 345 csatlakozik Sándor István magyarázatához, hivatkozva a régi *sütdő malac* 'sütnivaló malac' adatra (vö. még *sütdőhal, sütdőkörtvély* OklSz). Hogy a *süldő* alapszava a *sül* ige, azt én is elfogadom, hisz a fiatal malac, sőt a bika, meg a nyúl is csak sütnivaló, azonban az alakmagyarázattal nem értek egyet. Nézetem szerint a *süldő*-ben a *d* elem gyakorítóképző, mint a *told*, *kérd* igeiben (alapszavuk: *tol*, *kér*). A *süldő*-höz hasonló a *kendő* mely a régi *kend* 'töröl, ken' melléknévi igeneve (vö.

keszkenő, azaz **kézkendő**, **kéztörölő**, alapszava tehát a *ken* 'töröl' ige!). Ugyanez a képző van meg a *tündér* szóban, melynek alapszava a *tün-ik* ige, s ennek *tünd-* származékát nem tudjuk nyelvemlékeinkből kimutaini.

A *süldő*-nek a *sül* igéből való magyarázatát támogatja a néprajzi *sütkő* szó, pl. *sütkő nyúl* 'süldő nyúl' (Kiskúnhalas Nyr 15:381), *sütkő nyusza* (Baranya m. Tsz), *sütkő-legény* 'siheder, suhanc' (uo.), *sütkő* 'suhanc', *sütkő gyerök* (Ormányság Kiss G. 325). A *sütkő* valószínűleg eredetibb *sült-kő*-ből való. Régebben a *sütkő*-t a *süldő* kicsinyítőképzős alakjának magyaráztam (Nyr 63:13).

Kesztyű. Eredete rég ismeretes, már CzF is megírta, hogy a *kéz* és a *tévő* szóból alakult elhomályosodott összetétel. A két tag viszonya azonban nem világos, s ez a kérdés ismételtén foglalkoztatta nyelvészeinket. Horger MNy 19:46 pl. ezt írja: „*Kézre tévő*-nek semmiesetre sem magyarázható összetétel, mert semmivel sem lehetne megokolni a *-ra*, *-re* elmaradását. Már tárgyias összetételnek alakítani nehézség nélkül volna magyarázható, mert pl., hogy közeleső példát válasszunk, *keszkenő* ('kendőcske' > 'kezet törölő') is olyan korból való összetétel, mikor a mondat tárgya még ragtalan volt, csak hogy a *tész* ige mai jelentése alapján még így is 'érthetetlen, hogy *kezet tévő* mint jelenthette azt, hogy 'kesztyű'. — En azt hiszem, hogy az egykori *kez-teű* (> *kezet tévő*) úgy volt értve, hogy a kez

alkotó, formáló, ábrázoló (t. i. ruhadarab). Ehhez még ma is közeljár a *tész* ige jelentése az ilyenekben: *ez azt teszi*, hogy...; *ez annyit tesz*, hogy..."

Bárczi is azt írja: „Jel[entés]ének kialakulása nem világos: vagy 'kezet formáló, ábrázoló' vagy 'kézretevő', az első megképző szemlélet, a második mondattanilag szokatlan."

Horger magyarázatának nincs semmi értelme. Teljesen hasonló összetétel a Bácskában feljegyzett *kemence-tévő*. A MTsz így értelmezi: 'a kemencének sárból tapasztott ajtaja'. A szót a Szigetköz győrmegyei részén is följegyezték *kemencetívő* alakban, ezzel az értelmezéssel: 'vesszőből font, besározott ajtóféle, melyet egyszerűen nekitámasztanak a kemenceliknak' (NyF 38:28). Másutt csak egyszerűen *tévő*-nek, *tevőké*-nek, *előtő*-nek mondják. A MTsz ezt az alakot csak Kassai Szókönyvéből idézi a Hegyaljáról, de Csűry is közli a Szamosháti *előtőlő* alakban, s szorinté 'ajtószerű pléhlemez v. deszkalap, mellyel a kemence nyílását elfödik'. A szatmármegyei Gencsen *előtő* alakban jegyezték fel, de a legtöbb helyen *előtő* alakban ismerik, Abaúj megyében pedig népetimológiával *előtő* lett belőle (MTsz). A *kesztyű*-nek is vannak hasonló változatai: *keszte* (Somogy m., Baranya m.), *keszce* (Göcsej), *kesztő* (Sopron m., Vas m. Őrség), *kesztő* (Kemenesalja), *kes-ti* (Sopron m.) MTsz. A régi nyelvben is: *vas kezte* (olv. *kesztő*, SchS), *keztet* (olv. *kesztét*, DebrK), *kesztyét* (olv. *kesztyéd*, Heltai), *keztőket* (Monfrók 3:154) NySz.

Most már csak az összetétel tagjai közt levő mondattani viszonyt kell vizsgálnunk. Természetesen, ha úgy magyarázzuk a *kéz-tevő*-t, hogy az a. m. *kézre tevő*, akkor a rag elmaradását nem tudjuk megokolni. De tárgyias összetételnek sem mondhatjuk, mert annak sincs értelme: *kezet tevő*. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a tárgyias összetételeket, mint pl. *kemencetévő*, *álomfejtő*, *aranymosó*, *bajvívó*, *bálvá y-*

¹ Deesi még azt mondta: *Csak lábamat sem kenne* (84). Még Kis Vicsaynál is: *Csak lába szárát sem kenne* (230). De Kovács Pálnál már: *Még a lábát se törülne belé* (116). Dugonicsnál: *Sáros lábam se törülne* (2:73). Erdélyinél: *Csizmám se törülne* (1486). A néprajzban: A *csizmám se törülne* (Csűry: Szamosháti Szótár). Annnyiba veszem, hogy a *csizmám se törülne* (Beregszász Nyr 25:286). Biz én a *sáros csizmám se törülne* (Jászberény Nyr 19:183). A *sáros csizmám se töllene* (Mátraalja, Felsőborsod Nyr 38:352).

imádó, búcsújáró, egérfogó, embergyűlölő, énekesdó, étekgó, fal-törő, fejeverforgató, gyertyamártó, helytartó, hírhód, hírmondó, hűs-hagyó, jövő, kéményseprő, kö-faragó, mindentudó, stráó, szíj-gyártó, tűzhányó, vasverő, stb. (TMNy 367), akkor csak arra kell gondolnunk, amit minden középiskolai nyelvtankönyv tanított, hogy ezek nemcsak tárgyas összetételek, hanem egyben birtokos összetételek is, s úgys értelmezhetjük őket: a *kemence-tűzője*, a *kéz-kenője* (a. m. törője), az *álom-fejtője*, az *egér-fogója*, a *hír-hozója*, a *szíj-gyártója*, a *kémény-seprője*, *mindennek-tudója*, stb., s mindjárt világos lesz előttünk, hogy a *kesztyű*, vagyis a *kéz-tűző*, eredetileg azt jelentette: a *kéz-tűzője*. Persze annak a Kräuter adta magyarázatnak sincs semmi értelme, hogy a *kéz-tűző* eredetileg valami *kez-tű-nek* hangzott. Az bizony *kez-tűző*, *kez-tűző* volt egykor, s ebből az alakból minden későbbi és mai változata megmagyarázható.¹

Hók. Csűry Szamosháti Sztárában közli ezt a szót *hók* alakban, s szerinte ez főnév, a szó jelentését azonban nem közli, mert csak határozóragos alakban fordul elő a *hókony nyol lak* 'fejbe vág lak, homlokon üt lak' szólásban. A szó alakja tkp. *hókon*, mert az *ny* a *nyom lak* ige kezdő mássalhangzó-jához való illeszkedés következtében keletkezett -n-ből. Ezt kétségtelenné teszik a szólásnak olyan változatai, melyekben a *hókon* után más ige áll. Így Szalontán Viski följegyzése szerint *hókon vág* 'vakszeme tájára üt' (NyF 69 : 24, a *vakszeme* jelentése itt 'halánték'). Debrecenben azt mondják: *hókon üt* (NyF 26 : 29). A feljegyző Oláh Gábor helytelenül értelmezi úgy, hogy tarkón üt. De Szalontán is mondják a *hókon nyom* változatot. (MNGy 14 : 231, 232). Radványi Sándor is idézi a *hókon vág* változatot a Nyírségből, szintén helytelenül 'tar-

kón vág, tarkón üt' értelmezéssel (Nyr 58 : 95). Nagyszalontán úgys mondják: *hókonyon vág*, Debrecenben: *hókonyon üt* (i. h.). A MTsz szerint Debrecenben még ilyen változata is van: *hókonyán vág*. Legfontosabb a baranyamegyei Csúzán följegyzett változat: *hókán csapja* 'homlokra csapja' (Nyr 18 : 478). Ebből az adathból nyilvánvaló, hogy valamennyi változatnak alapja a *hóka* szó, melynek jelentése: 1. 'fehér foltos, csillagos homlokú (ló)' (Balaton mell., Marcal mell., Szeged, Pozsony m., Hont m., Páld, Székelyföld); 2. 'keselyűlábú, fehér foltos lábú (ló)' (Balaton mell., Székelyföld); 3. 'fakó, fakó-fehér' (Bereg m. Munkács és Beregrákos vid., Székelyföld) MTsz, színehagyott, megfakult (ruha); színtelen, halvány (arc);¹ *hókakórú* (Szamosháti, Csűry), *hókakórú* (Szabolcs m. Földes MTsz) 'fehér foltos (ló)'; *hókakórú* 'fehér lábú (ló)' (Székelyföld, Háromszék m.); *hókás* 'fakult, itt-ott fakó' (Bereg m. Munkács és Beregrákos vid.); *hókul* 'fakul' (uo. MTsz), *mekhókul* 'színét veszti, megfakul (pl. keszkenő)'; *hókakórú* 'nagyon kifakultnak tart (pl. keszkenőt)' (Szamosháti, Csűry); *hókakórú* 'fakó, színehagyott. sáppadt' (Békés m. Szeged MTsz).

A *hóka* tudvalevőleg a 'hold' jelentésű *hó* kicsinyítőképzős alakja, s eredetileg a ló homlokán levő fehér foltot, csillagot jelentette. A *hókán csap* szóásban a nyelvrész a *hókán* határozót személyragos alaknak érezte, s az ebből kikövetkeztetett *hók-* tőhöz tette azután az -n ragot. Ilyen eset, mikor azt mondjuk: *haggy b'kembe*, mert úgy érzik, mintha a *békébe*, *békibe* hangja kifejezésben a *béke* végső hangja harmadik személyű birtokrag volna. Erdélyben a *boka* szó végét érzik személyragnak, s *bokáig* helyett Háromszék megyében azt mondják:

¹ Möriz Zsigmond Az Isten háta mögött c. regényében érdekes kapcsolatosan használja: A tanár *hóka mosolygással* jött közel. Az arcán ott volt az igazgató iránti tisztelet, amelyet a belső bizalmasok fesztelensége hatott át (63).

¹ Vö. még Pais Dezső és Moór Elemér újabb magyarázatait (MNY 40 : 206, 209).

bokig (Krizsa, Nagyöküllő m., Halmágyon is, NyK 31:231), Magyardecén Szolnok-Doboka megyében pedig Sófaly 19 szerint azt mondják: *bokom, bokod*. A *hókonyon* elemisméltődéssel alakult, éppúgy, mint a *hókonyán*, ez azonban már személyragos alak.

Irdatlan. Arany János a Buda halálában használja e szót 'nagy' jelentésben: *Irdatlan* kereket, guruló nagy hengert (XI. é.). A hozzáfűzött jegyzetben pedig ezt írja: „*Irdatlan*. A népmesék e szava nem oly *irdatlan* szám, mint látszik. Betűcserével annyi, mint *irgatlan*, a régi *irg* (*jorg*) töből; tehát a. m. *irgalmatlan* (nagy). Azt gondolná az ember: *szemét*; pedig lám: *kincs*.” Ha Arany magyarázatát nem is fogadhatjuk el, érdemének kell tulajdonítanunk, hogy a szó jelentését megállapította, rámutatott népi eredetére, s belevitte az irodalomba.

CzF még nem ismeri a szót, magyar-német szótáraink pedig félre-magyarázzák jelentését. Így Ballagi (1881) szerint azt jelenti: *unerklärlich*, *unersteiglich*, vagyis: megmászhatatlan, meghághatatlan. Simonyi—Balassa szerint: *ungeschlacht*, tehát: esetlen, formátlan, idomtalan, faragatlan, otromba, rút, durva, vad. Hogy Arany állapította meg a szó helyes jelentését, bizonyítja a MTsz, mely szerint a Balaton vidékén és Debrecenben *irdatlan nagy* 'otromba nagy, rengeteg nagy'. A halászi Móríz Pál 'faragatlan' jelentésben használja az *irdatlan* szót (NyF 56:35). Azonban téved a MTsz is, amikor az *irdatlan-t* az *idomatlan*-hoz hozza kapcsolatba. Igaz, hogy *édomatlan nagy* (Dunántúl, Somogy m., Balaton vid., Kúnszentmiklós), *irdomtalan nagy* (Abaúj m.), *irbontalan nagy* (Háromszék m.), *irgonatlan nagy* (hely nélkül) a. m. 'otromba nagy, szertelen nagy', az abaújmegyei Sajógömörben *irdomatlan*, Nagyszaláncon *irgontalan* 'idomtalan nagy' (MNY 4:431), de a szónak nem ez az eredeti jelentése, hanem 'imprudens; unklug' s már a Münchener-kódexben előfordul: *ildomottlanoc*, s ennek meg-

felelősen *ildomos* 'prudens; klug' MünchK, BécsiK, Érsk. NySz). Ez a jelentés fönn is maradt a baranya-megyei Ormányságban: *édomatlan* 'ostoba, helytelen, k. letlen, eszelős magaviseletű' (Kiss G. 277). A MTsz szerint Somogy megyében *édomatlan* 'élhetetlen, gyámoltalan', Háromszék megyében *idomatlan* 'ügyetlen' (Tsz). Vö. CzF, Szinnye Nyr 24:56.

Rendkívül fontos adat, hogy Petterdi egyik költeményében az *irdatlan* az erdő jelzője (Nyr 47:32), s nézetem szerint eredetileg csakis az erdő jelzője lehetett, mert a szó nyilván az *irt* ige származéka, s eredetileg azt jelentette: *irtatlan*. Azonban az *irdatlan* nem alakvázata az *irtatlan*-nak, hanem az **rdalatlan* melléknévnek, az *irdal* ige tagadó alakjának az összevonása. Az *irdal* a Tisza mellett (Tsz), Szegeden (MTsz) a. m. 'bevagdal (halat, fa héját)'. Szekszárdon *mégirdal* 'késsel bevagdal (kenyeret)' (Nyr 42:187), Békés m. Szentandrás, Öcsödön 'felvagdós kockára (tészta)' (MNY 24:294). Az Ormányságban *bérdal* 'sűrű, egymás mellett futó vonalakkal bevagdós (halat)' (Kiss G. 289). Kiskúnhalason a kukoricát *irdalják* a *török* nevű árforma eszközzel (Nyr 15:473). *Török* a szerszám neve Zentán is, s a belőle származó ige: *törkölni* (Nyr 38:475). Ennek igeneve, a Mezőtúron feljegyzett *törköd* (MNY 10:189), a Nagyszalántán használt *szurgáló, tengriszurgáló* (NyF 69:46) ugyanaz a szerszám, s ezt Nagyöröskön *irdaló*-nak (Kertész Dezső), Makón *irdoló*-nak hívják. Ennek alap-szava az *irdal*, illetve az *irdol* ige, melynek jelentése: 'egy rövid *tör*-formával a kukoricacsőről hosszában egy-egy sor szemet leszűrval, ezáltal a oszövön fehér vonalak állnak elő, s aztán a csőről a többi szemet egy kis darab csutka segítségével könnyebben le lehet fejteni' (Nyr 9:377). Az *irdal* nyilván az *irt* ige gyakori-tója, mint a következő adatok bizonyítják: *irtás* 'kukoricafosztás' (Pest m. Fajsz MTsz); *irtva* szöggyünk a kukoricát: szárán kifosztva (Ormányság Kiss G. 289);

lőirt 'lemorzsol' (Eszék vid. MTsz); *irkáló* (ebből: *irkáló) 'fanyelű hegyes vas, morzsoláskor a kukorica megkezdéséhez' (Ormányság Kiss G. i. h.).

Kindrusz. Móricz Zsigmondnak Az Isten háta mögött című regényében fordul elő ez a tájszó: A parasztok *kindrust* kevernek a mészhöz, azzal húzzák végig a ház tövét. De azt csak a magyarok teszik, a tótok kétképtűnek a mészt, erről biztosan fel lehet ismerni, miféle fajta lakik valamelyik házban (124). Az író nem magyarázza meg, mi az a *kindrusz*, s a MTszban is hiába keressük a szót. Szerencsére azonban megvan Csűry Szamosháti Szóárában *kindruc* alakban 'fenyőkoromból készült fekete festék' jelentéssel, s Csűry utal a szó származására is, a német *Kienruss* 'korom, fenyőkorom' szóra. Móricz a szatmármegyei Csécsen született, tehát nyilván egy szülőföldjén használt tájszót örökölt meg regényében.

Megpokrócoz. Az Isten háta mögött című regényében írja Móricz Zsigmond: Ha most megbüntettek volna, bizony Isten úgy *megpokrócoztuk* volna [az igazgatót] a matúra után, hogy egy csontja se maradt épen (154). A MTsz szerint a Kemenesalján és Göcsejben *megpokrócol* 'megver, megagyabugyal', *lépokrócol* Sopron m. Kisaludon, Nagymihályban 'lever', pl. *lépokrócúta a jég a vetést*. Hasonló kifejezés: (*el-, ki-, meg-*) *laznakol* 'keményen megver, eldöngöl, elpáhol' (MTsz, Csűry: Szamosháti Szótár). Legrégibb adatunk a szóra Gvadányi egyik munkája: Féltem, hogy *meglasnakolnak* a bikák (NySz)¹. A *laznak* is pokróc volt. A kifejezés magyarázata az, hogy ha a mesterlegények az inasokkal, vagy az altisztek a katonaságnál a legénységgel rosszul bántak, akkor az inasok, illetőleg a bakák este meglesték, váratlanul pokrócot dobtk a fejére, hogy ne védekezhessék s ne ismer-

¹ Móricz Zsigmondnál is: Kis Péter nem fogja soha elfelejteni, hogy az ő fia volt a legelső, akit a pap a faluban *meztaszakolt* (A fáklya 39).

hesse föl támadóit, s úgy verték el. Diákok is megtették ezt szigorú vagy igazságtalan tanárjukkal. Néha meg a sötétben zsákok húztak a fejére, s így verték meg. A népnyelvben ezért is mondták: *el-* vagy *megzsákol* ua. (MTsz, Csűry). A NySz is közöl erre adatot, bár képes értelemben. A *magok szavaiból* győző és *sákolá meg* (Komáromi, Csipkés György 1671). Itt nyilván érvekkel való megverésről van szó. Vö. Tolnai MNy 9:201, Kalmár Elek Nyr 47:81, Trencsény Károly 179, Csefkó: Szállóságok, szőlásmódok 18.

Parázpénz. A *parázs, parás* 'porhanyó, omlós' jelentésű melléknév van ebben az összetételben is, s azt jelenti 'készpénz'; pl. Kifizetne félzsebéből *parázpénzzel* három erdélyi mágnást (Hajdúböszörmény Nyr 34:220). Sok jó *parázs pizt* kapott már eccer-másszor a kalapárulásból (Debrecen MTsz). Móricz Zsigmond is ismeri a szónak ezt a jelentését, mert Rokonok című regényében ebben az értelemben használja: Százezerpengős megrendelésnél ez, barátom, húszezer pengőt jelent. *Tisztán, Parázson, báre z guld* (50). Csűry Szamosháti Szótára rem közli ezt a jelentést, érdemes volna azért érdeklődni, ismeretes-e a Tiszaháton, Móricz szülőhelyén, vagy ő is Debrecenben tanulta, diákkorában?

Pétterszeg. Már az 1838-ban megjelent első magyar Tájszótár közölte a *pétterszég*t Kemenesaljáról 'kemény csomó (ág töve) a deszkában' jelentéssel. Azóta újabb adatokat is jegyeztek föl Szombathelyt, Rábagyarmaton, Nagymizdón, Óriszentpéteren (Vas m.), Bocföldén, Zalabesnyőn, ahol *pétterszég*-nek, Csesztregen (Zala m.), ahol *piétterszög*-nek, Lovászpatonán, Kéttornyúlakon, Görzsönyben, ahol *piétterszég*-nek, Ráksin és Toponáron (Somogy m.), ahol *piétterszög*-nek ejtik. Zala m. Pölöskefőn azonban *szentpétterszég*, Veszprém m. Marcalton, Vináron, Borsosgyőrött, Dákán, Gyimóton pedig *se piétterszög* a neve, s ez arra vall, hogy a szó *Szent Péter* nevéhez fűződik.

CzF szerint a név „képes kifejezés a kemény sziklára vonatkoztatva, melyet Péter apostol neve jelent”. A nép azonban mit sem tud arról, hogy a *Péter* jelentése 'szikla' volt. A deszka csomójának a népnyelvben a következő nevei vannak: *ág-hel* (Vas m. Csákánydoroszló, Zala m., Bocfölde), *bütyök* (Baranya m. Kistótfalu, Hosszúhetény), *böcsök* (Somogy m.), *gall* (Zala m. Csesztreg, *vakgall*, ha ref látható), *bök* (Zilah vid.), *göcs* (Zala m. Szijártóháza, Baranya m. Alsőegerszeg, Nagyszalonta), *csög* (Székelyföld), *görcs* (Baranya m. Hosszúhetény), *fa-görcs* (Szabolcs m. Bátorliget), *gomb* (Zala m. Szijártóháza); *vő-gombos dészka* (Bocfölde).

A *péterszeg*, *szentpéterszeg* név a nép ajkán élő legendáknak köszöni eredetét. Egy hosszúhetényi legenda szerint Szent Péter egyszer az utat kérdezte az ácsoktól, de azok nem akarták neki megmondani. Ekkor megátkozta őket, hogy *görcs* legyen a fájukban (Berze Nagy János: Baranyai néphagyományok 2:610).

Egy bátorligeti legenda szerint Szent Péter és az Úr Jézus Krisztus megszállt egy kocsmában. Azonban ácsok jöttek oda mulatni, s az egyik izgága ács alaposan megrángatta Pétert. Reggel aztán elmentek az ácsok, ők is útra keltek, de Péter kérte az Urat, hogy tegyenek ki az ácsokkal, tegyenek a fába vasgörcsöket, hadd bajoljaának, ha faragják. Az Úr azt mondta, elég lesz a *fa-görcs* is. Ezért van *fa-görcs* a deszkában (Ortutay: Fedics Mihály mesél 318). Az ácsoknak Szent Péterrel való kapcsolatára vall az is, hogy Somogy m. Toponáron gúnyosan azt mondják: „Gyűnnek a szent ácsok.” De ez vonatkozhatik Szent Józsefre, Krisztus apjára is, akinek foglalkozása az ácsmesterség volt.

Más legenda szerint Szent Péter Krisztussal járt a földön. Bementek egy csárdába, ahol ácsok mulattak. Lefeküdtek, de a duhaj ácsok tánc közben folyton rugdosták Pétert. Ezért Péter arra kérte Krisztust, hogy teremtsen a fába vasszeget, ami kicsorbítja fejszéküket. Krisz-

tus azonban csak *bütyköt* teremtett a fába (Kistótfalu, Berze Nagy J. id. m. 2:301).

Egy változatban Krisztus temetésre, Péter ellenben lakodalomba akart menni. Krisztus megteszi Péter kedvét, de Péter hátára bögöt teremtett. Az ittas ácsok Pétert muzsikus cigánynak nézik, s követelik, hogy húzzon rá. Péter nem láthatta a hátára varázsolt bögöt, az ácsok meg azt hitték, hogy nem akar nekik muzsikálni, s jól elverték. Péter ezért Krisztustól azt kérte, hogy teremtsen a fába vasgöcsöt, Krisztus azonban csak *fa-göcsöt* teremtett bele (Alsőegerszeg, Berze Nagy id. m. 2:303). Ennek változatát Nagyszalontán is ismerik. Abban Krisztustól azt kívánja Péter, hogy büntetésül teremtsen az ácsok gyaluja, elő szeget, Krisztus azonban csak *göcsöt* teremtett. Azóta szidják az ácsok Szent Pétert, ha *göcs* kerül gyalujuk elé (MNGy 14:215). Ezt a legendát Kálmány Lajos is közölte a Szeged népében (2:141). A legendát Arany János is feldolgozta „A hegedű című „víg legendájában”, de ő nem ácsokról, hanem fuvarosokról beszél, s így Péter átka vagy kérése nem is szerepelhet benne.

Egy változat Szent Józsefet teszi meg a legenda szereplőjéül, őneki teremt Krisztus bögöt a hátára, őt is megverik az ácsok, s Krisztus az ő kérésére sem vas-, hanem csak *fa-csomót* teremt a fába (Bánfa, Berze Nagy id. m. 2:324). Berze szerint Szent József úgy kerülhetett Szent Péter helyébe, hogy ő az ácsok védő-szentje (uo. 2:510).

Rendkívül érdekes, hogy Vas, Zala és Veszprém megyében, ahol a *péterszeg*, *szentpéterszeg* név el van terjedve, a legendáról mit sem tudnak, vagy legalábbis nincs feljegyzés róla. Ahol ellenben a legenda ismeretes, ott meg a facsomó nevében nincs nyoma Szent Péter nevének. A *péterszeg*, *szentpéterszeg* név azonban kétségtelen bizonyítéka annak, hogy ahol ezek a nevek keletkeztek, ott is meg kellett lenni a legendának. Talán további kutatások felszínre is hozzák őket. De ez

a jelenség mindenesetre fontos bizonyítéka annak a jelenségnek, hogy a nyelv megőrizheti mondák, legendák nyomait.

Pila. A baranyamegyei Bánfán a Sirius csillagot *Pilá*-nak hívják. A MTsz és az eddig megjelent népköltési gyűjtemések ezt a nevet nem közölték, egyedül Berze Nagy János Baranyai magyar néphagyományok című munkájában található (3:331). Dunántúl általában *Sánta Kata* a csillagzat neve, de úgy hívják még Halason (Nyr 30:199), Borsod m. Nagymihályon (21:285), Békés m. Endrőd-Kondorostanyán (Fülöp Imre), Nagyszalontán (MNGy 14:253), Szilágy megyében *Sánta Kati* (Nyr 30:199); Nógrád m. Nagyorosziiban csak egyszerűen *Kata* (Noga Tibor). Torontál m. Szőregén (Kálmány L.: Szeged népe 3:182), Bugac pusztán (Herman O.: Pásztorok nyelvkincse), Csongrád m. Kisteleken (Nyr 30:393), Borsod m. Mezőkövesden (Hancsók Kálmán, Kriston László) *Sánta lány*, Felső-Borsodban, Mátraalján *Sánta lyány* (Nyr 30:199), a Temesközben *Sántalánycsillag* néven ismerik (Kálmány L.: Hagyományok 2:42). Nevét onnan kapta, mert mindig *pillogat*, *villog*, *lebbelődik*; a Kaszások (Orion) után *billog*, illegve-billeve viszi a szerszámot; mások szerint pislogva teregeti utánuk a lekaszált füvet, vagy a fölöstökömöt, ebédet viszi. El azonban sohasem éri őket. Egyszer, mikor vitte az ebédet, elesett, kifecamította a lábát. Sántaságát onnan magyarázzák, hogy változóan, tehát sántikálva világít: egyszer erősebben, máskor gyöngébben (Gönczi: Göcsej 189). Musits Jenő szerint a vasmegyei Rábagyarmaton is azért nevezik *Sánto Katá*-nak, mert nagyon pislog.

A szőregiek szerint három kaszás ment a faluból kaszálni, s egy leány vitt utánuk ételt. A hátulsó kaszás elejtette a kaszáját, a leány behágott, s elvágta a lábát két felé. Azóta látszik, hogy a három Kaszás megy elől, a *Sánta lány* meg csak úgy sántit utánuk (Kálmány

L.: Szeged népe 3:182). Kiskunhalason is azért kapta *Sánta Kata* nevét, mert olyan billegve megy az égen, mintha sántítana. Azt mondják: „Viszi mán *Sánta Kata* az ételt az ő kaszássa után” (Nyr 30:199). Mezőkövesden a *Sánta lány* a Kaszás után a marokszedő, s billeg az étellel a Kaszások után. Kondorostanyán a pálinkát viszi *Sánta Kata* a kaszások után (Fülöp Imre). Nagyszalontán pedig a tojáást szedi *Sánta Kati* a Kaszás után (MNGy 14:253).

Kálmány Lajos egyik temesközi meséjében, melynek személyei a csillagok, egy kis lány keresi tizenkét testvérét. A *Sántalánycsillag* anyja azt mondja: „Ha csak a *Sántalánycsillag* lányom nem látta, mert az úgy is mindön bukorba, árokba fölbukik!” Mikor hazamén a *Sántalány*, azt is kérdözi az anyja: „Ugy-é, *Sántalánycsillag* lányom! nēm-e láttad ennek a kis lánknak a tizenkét testvérj-t?” — „Nem láttam én, édösanyám, pedig én mindön árkon-bukron köröszül-mögyök” (Hagyományok 2:42).

Berze Nagy János egyik tiszafüredi (Heves m.) meséjében egy öregasszony vénebb volt az országútnál (t. i. a tejútnál), a *Sántalán*-nak akkor még ép volt a lába, mikor ő született (MNGy 9:264).

Ezek a néphagyományok megfejtik a *Pila* csillagnév eredetét. A MTsz szerint a *pila* szó jelentése: 1. pislogó (pl. mécs, Vas m. Kemenesalja, Somogy m. Visnye); 2. ügyetlen, félszű (Háromszék, Csik m.); 3. ronda, kócos, vakis nőszemély (Fertő mell.); *vak-pila* 'olyan nőszemély, aki nem lát meg semmit, aki jó szemmel is rosszul lát' (Vas m. Kemenesalja? Kresznereics MTsz); *kancsi-pila* 'kancsal nőszemély' (Háromszék m. Uzon); *sanda-pila* 'gondatlan, rendetlen, aluszékony nőszemély' (Csallóköz); *kancsi, sanda* 'kancsal' (MTsz); *sánta-pila* 'sántikáló nőszemély' (Csallóköz); *pilák* 'pislogó, fájós szemű' (Baja, MTsz), *pilákol* 'pislogat' (Bácsadorján, MNy 9:382).

pilács 'gyenge világú lámpa' (Vác); *pilácsol* 'pislog (mécs), halványan világol (reves fa)' (Pápa vid., Baranya m.); 'laposakát pislant (álmos ember)' (Csallóköz); *pilácsol* 'pislog (mécs, elalvóban levő tűz)' (Székelyföld); *pillag* 'pislog, hunyorgat' (Göcsej, MTsz. Vas m. Csákánydoroszló, Csaba József, Baranya m. Szaporca, Berze Nagy; Baranyai m. néphagy. 2:99, 140); 'billög, csillogva játszik a szélben (kukorica, tűz)' (Ormánság, Kiss G.).

Nyújts feléje védő kart! Kölcsey Himnuszának minden sorát tudja minden magyar, de nem mindenki érti. Még iskolakönyvekben is olvashatjuk azt a magyarázatot, hogy *Mátyás bús hada* a fekete sereg, amely fekete öltözetéről kapta nevét. A *bús* szó idevágó jelentésének már egész irodalma van, s ma már végleg eldöntött dolog, hogy itt a szónak 'haragos, dühös, ádáz, bős' a jelentése.

Valószínűleg azt sem sokan tudják, hogy a *Tiszának, Dunának zúgó hajjai* a hullámok, mert csak a hullám zúg, nem pedig a hab. A *hullám* szó u. i. a régi magyar irodalomban ismeretlen, csak a nyelvújítás idején kezdett elterjedni, talán a népnyelvből. A *hab* szónak eredeti jelentése 'hullám' volt, a kódexekben még ezt olvashatjuk: Nagy indolat lőtt vala a tengeren, úgy hogy a hajócska befedeztetnék a *habokkal* (MünchK). Az hajócska hanyattatit vala az *hab* miatt (JordK; itt a miatt jelentése: 'által'). Ez *habos tengernek* ő fergetegi (VirgK) NySz. A Kolozsvári Glosszák 16. sz. első feléből származó részében: *hab*: procella, tempestas fluctuum; *vyz* vel *hob*: unda. A zsélyi magyar szójegyzékben: Procella — *wez hab* (1572, MNy 26:229). Még Arany is gyakran használja a *hab* szót 'hullám' jelentésben, pl. De ti, költő barátim, Ha erre vét a *hab*, Csak jöjjetek be bátran (Háziuraság; a *vét* itt a. m. vet). Ily szóval az agg elmene dolgára, Hagyván Buda lelkét hanykódni magára; S hanykódik vala az, mint *habon* a csónak (Buda

halála II. én.). Vagy mint a *hab meg* összecsap, Úgy összefolyt megint a had (Keveháza). — Most már értjük a Toldi IV. énekének ezt a sorát is: Szörneyn hányta a *hab* a jövőnek tervén. A Toldi Szerelmében: Óh hányszor, a két szűz kebelét, *hab* hányja (V. én. 71). Lehr Toldi-magyarázatában több példát is idéz, de sehol sem mondja meg, hogy a *hab* jelentése ezekben 'hullám', már pedig a mai nemzedék ezt már nem tudja. Pedig ennek a jelentésnek az ismerete magyarázza meg a *haboz*(ik) igének 'kételkedik, tétováz' jelentését, mert eredetileg azt jelentette: 'hullámzik'.

S ki gondolt arra, hogy nem érti ezt a sort sem: Nyújts feléje védő kart! Pais Károly (MNy 39:210) jött rá, hogy védő kart nem valaki *felé*, hanem valaki *főle* nyujtunk. Tudjuk, hogy Kölcsey szatmármegyei születésű volt, nyelvjárásában pedig összeesett a nyílt *e* és a zárt *ē*, amelyből aztán a nyelvjárások jó részében ő fejlődött. A Himnusz *feléje* tehát eredetileg *fēleje* volt, mely helyett általában *főleje* alakot ejtünk. A szatmármegyei *felé* tehát két, eredetileg különbözökép ejtett, s külön szóból származó szó egybeesése folytán keletkezett. Az egyik *felé*, amely a köznyelvben is így hangzik, a *fél* ~ *fele*, a másik pedig a *fő*, *fej* *fél*, *föl* származékának -é ragos határozója. Csűrű Szamosháti Szótára szerint ott a *föl*, *tejföl* szót is nyílt *e*-vel ejtik: *téfel*, *téfeles tészta*, *févetette a felit a té*. A *főlebe* pedig így hangzik: *felibe*. Így írja a szintén szatmármegyei Csécsén született Mórícz Zsigmond is regényeiben: Mikor az uram élt, akkor valahogy *felibe* kerültem az életnek (Betyár, 196). Nem mondhatom hogy nem szeretnek dolgozni, mind nagyon szeret, de hogy fejüket megerőltessék, hogy csak egy vonalnyival is *felibe* emelhessék az árnak, a szennyes árnak, azt nem teszik (Míg új a szerelem, 84). A férfi lehajlott hozzá s az asztalhoz támaszkodva *felébe* hullott (Forró mezők, 32). Most ránézett Vágrán-

dyra, mosolynélküli derüvel, mint aki valóban *felibe* került az életnek (Rab orszlán 130). Boldogság elgondolni, hogy én tartalak el, ha majd rossz természeted a természet parancsa szerint *felibe* kerül minden minden szépnek és jónak, amit látok benned (uo. 294). — Természetesen ott a *föltt*-et is *felett*-nek ejtik: Fejê(m) *felett* kárd megfordull. Piros vé-rê(m) földre csórdull, idézi Csűry Szamosháti Sztótára egy népdalból. A Himnuszban is: Vérözön lábainál, S lángtenger *felette*. MórícZ Zs gmond is így használja: Feltűnt előtte a kerepesi temető sírja. *Felette* a „Laokoon-leány“ (Míg új a szerelem, 68), s a folytatásban már ott van Kőlcsey *feleje*: De bizony csak azért állíthatta a *sze-gény felesége koporsója felé*, mert ezzel is kínozni akarta önmagát: nem kínozni — büntetni... (uo. 69).

Beleszakatt a madzag. Csűry Szamosháti Sztótárában a. m. 'el-akadt az énekben', 'éneklés közben elcsuklott a hangja, mert fenn kezdte az éneket'. A szatmármegyei Csécsén született MórícZ Zsigmond abban az értelemben használja: *belesül* (a diák a felelésbe), a pap

(a beszédbe): A beszéd is eszébe jutott s egyet-kettőt lépve, előkészítette magát rá, ami nem annyira a gondolatok rendezéséből, hanem egészséges torokköszörülésből állott. Ez az egy mindig izgatta egy kicsit: ha szólania kellett. Úgy volt, mint az iskolás gyerek, akárhogy tudja is a leckét, mégis *beszakad a gatyamadzag*, ahogy apja szokta mondani (A fáklya, 8). A biharmegyei származású Szabó Pál szerint: *beleszalad a madzag* (Nyr 73:165). Hol hogyan mondják?

Aki felmarkolta. Csefkő Gyula erre a Petőfinél és Aranyánál előforduló kifejezésre kimutatta, hogy ez tkp. valami enyhe káromkodás, s megadta a magyarázatát is. Népnyelvi példát azonban nem idézett a szólásra, noha két adatunk is van rá. Így a MTszban (valószínűleg csonkított alakban) az áll: *Felmarkolta:* káromkodó szó (Nyr 2:181). Csűry Szamosháti Sztótárában azonban megvan teljes alakja: *B...on meg, aki felmarkolt.* Csűry szerint is káromkodás, azonban ő így értelmezi: aki csinált. Kétségtelen, hogy Csefkő magyarázata a helyes (Nyr 73:376). *Beke Ödön*

NÉPNYELV

Vasmegyei falucsúfolók

Ezeket a falucsúfolókat 1903–1906. között jegyezték fel vasmegyei községeken a Vasvármegyei Múzeum első igazgatójának, Kárpáti Kelemennek gyűjtői. Az 1–12. sz. adalék feljegyzője nevét és a feljegyzés helyét nem örököltette meg; írása alapján parasztembernek gondoljuk. A 13–18. sz. adalékokat maga Kárpáti Kelemen jegyezte fel Ikervárott. A 19. sz. nőies paraszti írás. A 20–29. sz. színen névtelen parasztírás. A 30. sz. adalékot Kákosy József bölgötei tanító jegyezte fel, a 31–50. sz. adalékokat pedig Németh József Némegencsen. Az 51–83. sz. adalékokat névtelen paraszti írás örököltette meg, a 84. sz.-t Szilassy Kábor VII. o. t. A 85. sz. adalék pedig műveltebb, kiírt írású szöveg; stílusa sem népies. A 8., 10., 51–52. sz. adalékokat /Dragovics István VIII. o. tan. is /feljegyezte Vas-Csécsényben.

1. A sárváriak megették a holdvilágot aludtej gyanánt. Mert besütött az ablakon a holdvilág és a fényét az ásztalra vetve, ami már meg volt terítve, a tál és kanalak szinte el volt helezve. És az üres tálból elkeztek kanalizni. Azt hitték, hogy aludt tej. 2. Zsákas csényeiek. Ezek meg azért, hogy egy ember a zsidajuknak igen sokkal tartozott és végrehajtót akart rávinni. Az ember meg fölfogott egy nagy csolánszákot és ezzel beállított a zsidóhoz ilyen szókkal: „No Icjg, ha te el akarod venni, ami kicsinyem van, én meg beletömlék ebbe a zsákba és leviszlek a Gyöngyösbe!“ A zsidó megijedt: „Jaj-vaj, ne bántson, Csonka bácsi! Inkább elengedem minden adósságát!“ Ennyit használt a zsák és rajtkapták zsákos csényeiek. 3. Tarisznys pecöliek, mert Bécsből egy tarisznya krumpligánicát visszahoztak, amit nem bírtak megenni. 4. Cserebókos megyehidiak. Itt meg össze-

fogdosták a cserebókokat, hogy ne tudjanak kárt tenni és elzárták a község ládájába. 5. Rákos kenéziek. Itt meg a rákot a lakodalomba is elvitték és ott szokták tányér alatt küldözni. 6. Dombra szaró bárdosaiak, mert Bárdos dombon van. 7. Elejbe kalánozó bozaiak. 8. Csempezs, Kopács, Geregye — belefér a zsebembe. Mert mind a három igen kicsiny falu. 9. Rókás táplámfaiak. Ezekre igen haragudott a róka, mert mikor vitte a révét, elejbe ment a farkas. Kérdezte: „Hunnajd hozod, koma?” „Táplánfáru!” — mondta a róka és a révét elejtette, a farkas meg fölkapta. 10. Hetye, Börény, Gubaháza, — belefér egy tarisznyába. Mert ez is mind a három kis falu. 11. A rátótiak átúszták a hajdinát. Azt hitték, hogy víz. Igen nagy köd volt, a hajdina meg virágzott. 12. Boeskoros németfalusiak.

13. Kutyaharangozó ikerváriak. Az öreg Battyányinak megdöglött egy kutyája és a kastély harangjával kiharangozták. 14. Malacpofozó sótonyaiak. Megpofozták a malacot, mivel nem érte fel a vályút. 15. A sótonyaiak a nyomórudat is megnyigézték. (Meggötötték, hogy el ne szaladjon.) 16. Dombonszaró bárdosaiak, kalánnye elejbe borzaiak. 17. Összehúzta magát, mint Gyömöre mellett a Guta. 18. Gutaházán van az agglegény egylet. 19. Megindult, mint az onódói asszony.

20. A nagyunyomiak a tikász elejbe harangoztak. 21. Az úpperintiek vasvillával mentek a bőjt elejbe. 22. A kisunyomiak a holdvilágot ették meg. 23. A kókaik kétszer ették meg a lencsét. 24. Gyalókan a kecskék kétszer ették meg a templom tetejét. 25. A jákiak mirimáját ettek. 26. A tusokhajtó szanatiak. 27. Kasra kőkeményített surányiak. 28. Dobros és kutyafacsaró náraiak. 29. Dombra rakó onódiak, kalánnye elejbe oladiak. 30. Erdőd, azelőtt Nyavalád községben valaha egy zsidó, mivel nem kapta meg a gubacsbérletet, bosszúból sok cserebogarat szedelelt velük össze, hogy megveszi. Meg is cselekedték és a nyakukon hagyta. Azóta jaj annak, aki cserebogárról említést tesz nekik.

31. Meghuzta magát, mint Ludadban az ördög. 32. Gyerekesze van, mint a lukáczházi képek. 33. Egyet fordulok, min Makari Pápánn. 34. Jár a szájo, mint a kispóki malom. 35. Olyan, mint a szentgáli deszka. 36. Megfacsarták, mint a náraiak a kutyát. 37. Előre megitták, mint a szanatiak a tuskók árát. 38. Megdühödött, mint a perenyei szivakása. 39. Úgy megy bele, mint Ladányba a menkü. 40. Mosolog, mint a cenki egér. 41. Kötelkedik, mint a hegyaljai gatya. 42. Kifogyott, mint a locsi pap az imádságból. 43. Pislogott, mint a miskolci béka a kocsonyában. 44. Megdagadt, mint a gencsi funt. 45. Kutyabaja sincs, mint a szentesi halottnak. 46. Nyugszik, mint a somogyi gyermek. 47. Mindent tagad, mint a tiszaeszlári sakterek. 48. Kanyarít, mint a kónyi bika a nyelvivel. 49. Főhúzták, mint a perenyeiek a langalót kapcának. 50. Elmullott, mint a nicki ember dühő.

51. Líztes szécsényiek, korpás Lipárt, ehese Tana, hegyes Kajd. 52. Dombra szaró bárdosaiak, lapban nyaló bozaiak, cserebókos megyehidiak, tarisznás pecóliek, dobzós náraiak. 53. Másodsor kutyafacsarók murimájás jákiak és bugyogafúrók. 54. A vépiek meg felhúzták a bikát a templomtoronyra a fűjét lelegetni, de bizon szegény, mikor föl akart érni, harapni akart a tüből. A bíró kiáltott, hogy „huzzátok, mingyár fölr, már tolla a nyelvit, kanyarint!” Avval osztán megdöglött. 55. Gyanaiak meg eret vágtak a nyomórudon. 56. Söpteiek meg söprössek. 57. Szanatiak meg a tűzokokat kergettik. 58. Ondódiak meg part alatt pisogatók. 59. A dömötöriek meg teknyőben csónikások. 60. Az úpperintiek vasvillával lestik a bőjtöt. 61. Táplánfán meg a szürke lovat föl-vűttik a hiba a fészekben palosnak. 62. A vépiek meg azt is megtették a kutyákkal, farkas gyanánt agyon vertik. 63. Bődiek meg a tyukász

elibe harangoztak. 64. A herinyiek meg megették a holdvilágot. 65. A gemcsiek meg a káboztás küvet megszentüttetik. 66. A szombatheliek meg hangyatozás keresők. 67. A bucsuiak meg a szamarakon nyargalászók. 68. A bucsuiak különben még rákiszók. 69. A dozmatiak meg a békacombokat bepácolták és úgy füstöltik meg és azt mondták, majd hogyha követválasztás lesz, jó lesz az uraknak. 70. A szőlősiéek meg kánikulában is bundában járók. 71. A hermányiak meg megölték a keresztespókot disznó gyanánt. 72. Perenyében meg az a szokás, hogy ha valaki megharagszik a másikára, megfogják a kotlós tyúkot és meggyújtják és úgy égetik el egymásnak a házá. 73. Az asszonyfiaiak meg huppancsok, sárból sütnek vakarcsot. 74. Ködnek dülő piritiek. 75. Nagygeresden meg várták a püspököt, de a püspök nem jött. Jött aztán egy tyukászszekér. Na, aszt mongyák, most gyün ám a püspök! — aztán elkezdtek harangozni. 76. Söptén az is történt, hogy egy paraszt disznót ölt és mikor megpörzsüllik és az szomszédgyai a füstöt meglátták és mindgyár lármát kiáltottak, hogy „lüz van, az istenér, vergyik félre a harangokat, nagy baj van!” Hát aztán látják, hogy mi a baj, aztán ugy mongyák egymásnak: „Ézér mégsem kellett volna féreverní a harangokat!” 77. Kovácsiba meg a szentjánosbogarat tüzes embernek ismertik. 78. Kámonban meg az a divat, hogy az asszonyok a férjeiknek avít zsákból varrnak új gatyát. Aztán hogy szakad rajtok az avít zsákból varrt új gatyá, akkor csak mongyák: „Ej te ember, mast varrtam kénnek avít zsákból új gatyát, de már látom, kiette a fene a valogát!” 79. A tokorcsiak meg az ködmenből facsarták az ecetet. 80. A pácsónyiak meg a vonyószekeket kivezettik a kert alá legelni, de még aztán meg is nyügöztik, hogy el ne szaladgyon. Ugy hallották és azt mondták az előljárók ottan, ne szóljanak senkinek, majd talán az isten teremt belőle egy szép állatot, aztán majd eladgyuk a vásáron és egy jót mulassunk az árán. 81. Egy helen meg úgy tettek, délbe kint felejtik a tálot az ablakban. Este, mikor hazamentek a mezzőrül, persze a holdvilág szépen süttött és belesüttött a tálba. És amint mentek, mondták egymásnak: „Gyer, pajiás, nézd, ottan egy tál aludttej van. Már ugyis ollan szomjas vagyok, bizony most jólesik, együk meg, hogyha megszidják is a hasunkat, avval mi ne törődjünk.” 82. Oladiaknál meg az a szokás, amikor a kanász hajta haza este, akkor már mennek a disznók elibe, vüszik a rostát és gurguláznak előttük és keresztül-nézegetnek a rostán és futkoznak a disznók után. Szegén népek ezt csak azért teszik ám, mert vaklikassak, így próbálják megkeresni szegények a szemük világát, mert az orvosok ezt rendültik nekik, csak ezt cselekedgyik, ez használ. 83. A csöngeieket meg órasoknak csúfolják. A csöngei toronyban nem volt óra. A bakter nem tudta, hogy mikor kell tizet kiáltani. Hogy ezen a bajon segítsenek, elhatározta a falusi magisztrátus, hogy a bakternek vesznek egy jó lámpást, „amellyel megnézheti a Tóth Pepi úr háza homlokzatán levő napóra állását”.

84. A boldog zabokiaknak nagy tojásraktárak van, amelyet egykor egy horvát uraság látogatott meg. A zabokiak mindenen azt akarták, hogy vigyen tőlük valami szép emléket, de az úr nem fogadott el mást, mint egy láda tojást. A zabokiak vettek egy nagy ládát, jól telerakták tojással és hogy több férjen bele, hát jól lesulykolták. 85. Híres, nevezetes község a Rába mentén Gyarmat, kivált azóta, hogy kiharangozták a disznót. Dolgos Péter gazduram disznaja már két napja sehogysem akart enni. Arra járt véletlenül az állatorvos és azt tanácsolta, hogy öljék le, mert különben elpusztul. Bár sötét este volt már, kivitték a telekre megpörzsölni. Amint perzselték, egyszer csak hallatszik a félrevert harangok kongása. A tüzet észrevette a harangozó és azt hitte, hogy a háza ég a gazdának és félreverte a harangot. Pár perc alatt mindenki

rohant nagy vödörrel Dolgos Péterék háza felé, ahol harangzúgás közben vittek be a házba a disznó földi maradványait. Az összecsendült nép megértve a riadalom okát, el akarta verni Dolgos Pétert, csak az oda-siető pap csillapította le a lelkeket. A bíró a község nevében a szolgabírónál éjjeli csendháborításért feljelentette Dolgos Pétert, azonban ez elégtétel helyett jól leszdítta a vádaskodót. Az esetnek azonban híre ment a környéken és a gyarmatiakat ugyancsak csúfolták vele. *Dömötör Sándor*

Rábagyarmati szógyűjtemény.*

Aldomásital a neve a lakodalom előtti vasárnap a menyasszonyos háznál tartott ünnepségnek, amelyen mindkét fél egész atyafisága jelen van. Ugyanilyen néven ismerik a vas megyei Hegyhát vidékén is (Ethn. 11:309); Göcsejben: *elivás* (Gönczi 330); a Dráva mellékén: *kézfogás-ivás, áldomásivás*. A szokás szláv eredetűnek látszik s megfelel a to-rontáli szerbek *jabuka*-jának (Vm. monogr.), illetve a beregi ruthének *szvatanki*-jának (Lehoczki 2:221).

ármozott 'átkozott';
albértlevél 'babérlevél';
átella 'női felsőruhadarab';
balidor ua.;
ballafa 'rezgő nyárfa';
berékfa 'éger'; [himlő';
birkacsécs, *birkakanyaru* 'bárány-
 bogárgomba', 'légyölő galóca';
bozog 'mozog';
böllenkédik 'pöröl';
bőrü 'bőrű';
böstörü 'sótörő';
bugyoga 'bugyogós korsó';
buha 'bolha';
büdös Margit 'mezei poloska';
cicamaca (gyermeknyelv) 'barka'.
cinaduna 'vérehulló fecskefű';
cirukafa 'barka';
culák 'cölöp';
csarak 'erdei hanga' (Ivanc);
csepélés 'bozótos, bokros hely';
csikuti l. *ekelő*;
csimba 'hintá';
csonkahét 'a böjt első hete';
csullog 'lopakodva jár';

derékszög l. *kázsla*; [gár';
dorkusz 'valami fedelesszárnyú bo-
 egér farku fű', valószínűleg Achillea
millefolia;

ekelő vagy *tézsola* az a csúszlató,
 amelyre mezőre menet az ekét vagy a
 boronát helyezik. Vége a *csikuti*,
 amellyel a taliga rúdjaához erősítik;

elfuódkodik a sár 'felszikkad, felszá-
 fajz', 'szövőszék'; [rad';
farkastök 'mocsári gólyahír';
felémrángatu 'vonókás' (tréfásan);
fidés-nek mondják az öregebbek a
 szomszédos Viszákon a *fűzes*-t és *vi-*
des-nek a *vizes*-t. Ez az ejtés valami-
 kor Nyugat-Magyarországon általános
 lehetett, mert három esetben is *Fi-*
disch felel meg a németben a magyar
Fűzes-nek (vö. Moór, Westungarn im
 Mittelalter, 127);

földi kalapács 'valami hamvas ma-
 dár'; úgy szól: *kitty*, *kotty*;
folosó 'örökzöld'; *Folosós*: egy erdő
geregénye 'galagonya'; [neve;
grádicskóró 'ökörfarkkóró';
győjtín 'folyondár';
házsárkodik 'pöröl';
harisnyacsalan 'csípős csalán';
hóttetem 'kinövés';
igabéfa l. *kázsla*;

ja 'igen, bizony' (beszédben gya-
 kágyu 'meztelen csiga'; [kori];
kalinkó 'kalács';
kázsla v. *igabéfa* az igának középső
 része, amely az iga alsó és felső felét
 összetartja; külső részei az *igaküllő*-k;
 a rúdhoz erősítik a *derékszög*-gel; l.
 még a *macska* címszót;

kérésztruha, *kérésztág* a neve an-
 nak a fehérvásvon házikendőnek,
 amelyet a temetési menet előtt vitt
 keresztire kötnek. Ez a kereszttruha
 két esetben a papé, egy esetben a
 kántoré. Hasonló szokás van Göcsej-
 ben és Baranyában is (vö. Gönczi

* Azok a szavak, amelyek korábbi rába-
 gyarmati közleményeinkben már előfordul-
 tak, nem szerepelnek e jegyzékünkben. Né-
 hány esetben a várható -u szóvég helyett
 -ó szerepel. E szavakat így valószínűleg a
 fiatal gazdától hallottam, aki a velem való
 beszélgetésben a katonáéknál eltanult köz-
 nyelvi ejtést igyekezett követni.

366 és Ethn. 12:29), de a kisoroszoknál is, akik gyermekek és nőtlenek sírjának keresztjére kendőt erősítenek, és kendőt kötnek a kozákok is kopjás fejfaikra (vö. Zelenin, Ostslaw. Volkskunde 327). Hogy van-e valami összefüggés a magyar és kisorosz szokás között, azt nem tudom;

kaszás 'szöcske';

kēccele 'fűhordó ruha';

kendërmagos rigó (fészke fehér sárral van kitapasztva);

kódisállás 'az ajtó előtti lépcsős ámbitus'; [typhina;

kokastorafa valószínűleg a *Rhus*

korozsmavászón, az újszülött kapta régebben a keresztanyjától; ma már pénz adnak;

kőleslűk 'kása készítésére szolgáló

kotyor 'gödör'; [kézimalom];

kukorál 'guggol, szükségét 'végzi';

kurigla 'szénvonó';

küllü 'sárga v. zöld harkály' (Szó-lás: „Mindig házasodik mint a küllü”). Harkálynak csak a tarka harkályt mondják;

laspan 'lelapul';

laspog 'óvatosan, csoszogva jár';

limba 'hinta';

lohhan 'loccsan';

ludlábfa (?);

ludposz 'pöffeteg'. Mikor ez megjelenik, akkor lesz a vargánya;

macska: a tehénszekérúrd vége, amelyhez a *derékszög*-gel az ígát erősítik. Tréfás kérdés: „Én csináltam egy szekérmacskát, tucc-e egy szekérkutyát csinányi?";

macskafarku köles 'vörös köles';

mánkus 'mókus';

mássá 'méhlepény';

mëgyel 'mesgye a szántók között';

mögyefü 'sárgavirágú kóró';

nyoszorulány, -asszony;

nyulászukánya 'héja v. ölyv';

oluláb: ez tartja a ház szelemenét;

otlonka 'női ruhadarab';

östök alla 'eresz alja';

öt'benn 'ott benn';

patyolattök 'üri tök';

pazdërgya 'pozdorja';

puzdorás 'dúcás, haragos';

recëgnek, *rcyëgnek* a békák;

röppencs 'női felsőruhadarab';

rütyüke 'ua.';

salleves 'tejfeles leves';

sari 'sarjú';

sári szarka 'rábamelléki szarka'; ki van sározva a fészke; [tréfás neve];

sereghajtu 'a lakodalmi vendéghívó

serokk 'nyári férfikabát';

silinga 'véka';

sinyór 'zsínór';

soru 'sarló';

sorozik 'fagyni kezd a Rába';

söprüsfü 'erdei hanga';

sördin 'egy kis szürke madár';

szakadik 'valami kis darázs';

szakás 'szajkó';

szamalu 'szénvonó' (Viszák);

szerencsefü az erdőben található: aki hátrahajolva le tudja harapni, szerencsés lesz;

sziju 'uborkagyálú';

sziva 'szilva';

tërnác 'tornác';

topolnyárfaj;

torocskos béka 'varangyos béka'.

Alakjában „boszorkányok szoktak az istállóba be'opakodni.” Ezért, ha a ház körül megpillantják, rögtön agyonverik. Ilyen boszorkánybékát a babona szerint azonban alaposan agyon kell verni, mert különben felébred és megszabadul, sőt „van úgy, hogy reggelre akkor is elmegy baj nélkül, ha este vasvillával a földre szegezték“;

totya 'női felső ruhadarab';

totyola: vargányához hasonló, de vékony szárú, nem-ehető gomba; magam *tehëngomba* néven ismertem;

tülemtaszigalu 'a gyalu tréfás neve';

tuap 'talp': az a gerenda, amelyik a tornácot szegélyezi: „Napestig sē

tész mást mint a tuapat nyergéli“ (= „üldögi“);

ukszél 'déli szél';

üszög lesz annak az asszonynak a magzatja, aki viselői korában parázsát vízzel önt le: valami patkányszerű lény, amelyet agyon kell ütni (vö. Gönczi 316);

vasgém 'szürke gém';

vénasszonyposz 'pöfeleg' (Ivanc);

vari 'varjú';

vendégliu 'lakodalmi vendégliú';
zablócsütörtök: a húshagykedd
 előtt csütörtök. Aki e nap torkig jól
 nem lakik, annak majd kóccal tömik
 be a száját. *Moór Elemér*

Palóc tájszók.

Pap Gyula: Palóc népköltmények, Sárospatak, 1865, c. művéből. Egy sorozatot már közölt Ladányi Béla, Nyr 21:46, lapszám nélkül. A MTsz innen vette át őket. Ladányi azonban gömörmegyei tájszavai közé is besorozza Pap Gyula tájszavait (22:382, s.b. 23:44), noha Pap bevezetésében megírja, hogy gyűjteményének keletkezés helye Nógrád m. Salgóvidéke. Ladányi gyűjtése tehát ellenőrzésre szorul, hogy valóban használatosak-e Gömör megyében azok a tájszók, melyeket Pap után idéz egész mondatostul. Itt csak azokat a szavakat közlöm, amelyek a MTszban nincsenek meg vagy csak más vidékről.

ablak-fiók 'ablakszem'. Nyis ki, babám, nyis ki *Ablakod* fiókját! 40.
beteg-ágy 'gyermekágy'. Menjünk, mert a feleségem már *betegágyat* *fekszik* 127. A kecske oda vezette egy szögbe, ahol a béka *betegágyat* *feküdt* 128.

csipkerózsa 'vadrózsa'. *Csipkerózsa*, ne virágozz! 30.

csűr 'csavar (?)'. Aztán lakzit laktak. *Csüörd* rá, fogd rá, eddig volt (mesevég) 121.

egybést 'rögtön, azonnal'. Judi *egybést* felugrott a kemencé kucikjába 99. Vö. *egybest* ua. (Nógrád m. Bodony MTsz).

egyes 'egyetlen'. Zsándárfőkapitány is asz montá, *Egyes* fiú nem lehet katoná 42. Vö. *égyes*, 'egyszülött, egyetlen gyermek' (Vas m. MTsz).

fáklya 'bikkfából hasgatott és jól kiszáraztolt, világításra használt szilánk' XVI.

farmvázlat 'farral hátráltat'. Oda megy Jancsi a házhoz, *megfarmvázlatja* a lovát, oda ruglat 81.

fehér-üröm. Fekete sas, *feir-üröm* — Bánat az nekem, nem öröm 31.

fekvő 'fekvő'. Vessd me' nekem, vessd me' A *feke* ágyamot! 14.

ferentő. Mákos *ferentő*: hasonlít a réteshez primitív kiadásban XI. Vö.

fenterő 'csigamódra összecsavargatott, kicsipkézett szélű mézes-mákos kalács' (Nógrád m. Lilke, Gömör m. MTsz).

figuraság 'tréfa'. A szegény ember megundorodik, felkapja a békát a kapára és messze elhajítja onnan. De ez rá se hederített a *figuraságra*, hanem megint visszajött 126. Vö. *figura* 'tréfa' (Nógrád m., Torna m. Torna-újfalú MTsz).

garis 'börtön. tömlőc'. Vele együtt a *garisba* csukattak 9. Vö. *garis* (Szeged), *garizs* (Szeged, Szentés), *galizs* (Nagykúnság), *garics* (Szentés, Torontál m. Szaján, Morotva, Törökbecse, Heves m. Tiszaörs MTsz).

gulyica 'golyó (?)'. Vagy az ágyú, vagy a vas *gulyica*, Az jár nekem végemre valaha 24.

halóruha 'halotti ruha'. Keresd is ki nekem A *haló ruhámat*! 14.

héja. Midőn *héja* közelít a faluhoz, a palóc gyermek köv. verset kiabál, mintegy üdvözlétre (1?): *Hélya, hélya* kontyos, Igen nagyon loncos. Meggyújtottam kőváradot, Benne hagytam két fiadot. Úgy siratta, maj mebbomlasz érte, Cinkánával ételted. Eldes tejbe fürdetted, Hélya ne! — *Hélya, hélya* lakatos, Látom, lábad ripacos, Csöllőre, csattogóra, Ángyom ablakára (vagy: Csöllőre, csattogóra, Piros nyomdokóra) 146.

járó 'járni való'. Nekem *járom* van a földön 128.

kakukfű. Mos virágzik a *kakukfű*, szarkaláb 70.

katalinka-bogárka 'katicabogár'. A gyermek kis fekete pettyes veres bogárkát vesz kezére, s ezt dalolja neki: *Katalinka bogárka*, Hova visznek engem? Égnek-e, földnek-e, Vagy a tűzbe vetnek?

kendő-lakás 'kézfogó'. A szerelmeseik kendőt cserélnek, melybe diót vagy almát kötöttek. Ezentúl jegyeseknek tekintetnek XIII.

kláris. *Garályis* 'nyakék' XII.

komaasszony 'komaasszony'. Gondját viselte a *komaasszonynak* 128.

kunyhó. Tiszapartyán van egy *gulyhó* magába 69. Vö. *kujhó* (Gömör m. MTsz).

leveles-kapu 'a kerítésnél levő rácsos ajtó, melyen a lécek mind a két

félen párhuzamosan lefelé tartanak, mint a rózsalevél erei'. Nyis ki, anyám, nyis ki *Leveles kapudot!* 14.

macskatövisk. Volt neki egy cseplyés-bokros földje, ami még soha se termelt *macskatövisk és parájnál* (!) egyebet 125.

nagynász 'násznagy'. Az esketésre kitűzött nap' előtt a *nagynász* összejárja a falut s a vendégeket behívja XIV.

pántos csizma (?). De szeretnék *pántos tyizmát* hordani! 34.

ringáz 'ringat'. A kis babát *ringázt*a, dajkálta, babusgatta 128.

sárgarépa. *Sárga répa, petrezselyem* nem retek 39.

sárgarigó. Házam előtt van egy *topolyafa*, Rászállott a *sárga rigó* fíja. Hallod, babám, mit csacsog a rigó? Katonának ír a szógabíró 24.

szakadt 'szakasztott'. A csontocskák nem maradtak ott sokáig, egy varju tájövő tavaszkor kiköltötte őket s színt *szakadt* olyan gyerekek lett belőlök, mint azelőtt volt 122.

szerelemhideg. Barna kis lány merítvi a vizet, Akkor lelyi a *szerelemhideg*. Barna kis lány, önes ki a vizedet! Elhagyatam rólad a *hideget* 39. Vö. MTsz.

szög 'szöglet'. Van még ennek egy párja a tenger *szögiben* 118.

szörnyet hal. Mingyá *szörnyűt* halok 14.

telesden-tele, *telidestele*'. Három szák egészen *telesden tele* lett vele 131.

terhes-kamra 'éléskamra'. Menjen ki a *terhes komrába* és hozzon onnan be egy kenyeret! 102.

verő 'nap'. Ha az ég elborul, a gyermekek a köv. versceskével csalogatják ki a napfényt: Győjj ki, győjj ki *verő!* Ne menj Maconkára! Mer *Maconkán* Csontot törnek, Tökvél harangoznak 146.

vérzeng 'vérez'. Hadd *vérzengjen* szegény szívem, nem bánom, Ugyis nyugtoltam csak a sirban tanáлом 50.

Világháromszög (?). Hallottad hírít *Világháromszögnek*? Annak az átkozott Gyarmatyai börtönnek?

Közmondások: De bezzeg *ekkor bánta meg a ördög*, mint amely *kutya*

kilencet fiadzik, hogy a szegény emberre rábízta a főzést, meg hogy elhívta komának 129. (Szamosháton: Megbánta, mint amék kutya kilencet fiadzik, Csüry. Margalitsnál: Megbánta, mint amely kutya kilencet kölykedzett.) — Válsd be, amit ígértél, mert az *ígéret szép szó*, ha megadják, igen jó 127. (Dugonicsnál: Az ígéret szép szó, ha megadják, akkor jó. Sirisakánál: Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó. Szamosháton: Az ígéret szép szó, ha megaggyák, úgy jó, Csüry.) — *Budán is történt egyszer kutyavásár* 129. (Ballaginnál: Csak egyszer volt Budán kutyavásár.) — *Ekkor került a szegény ember az ebek harmincadjára*, s ekkor szállt az inába a bátorsága, ha még soha sem 127. (Decsinél: Reia kerül sz meg az ebek harminztadgyára. Sirisakánál: Rákerült az ebek harmincadjára.) Vö. Kertész: Szokásmondások 179. — A komaszony *jobban örült ennek*, mint *Vak Laci a fél szemének* 128. (Rimaszombathban: Örül, mint vak Laci a fél szemének Nyr 5:517. Szamosháton: Örül, mint vak Laci a fél szemének, Csüry.) — Ez hogy im iparkodó ember volt, gyakran kijárt kis gazdaságát megnézegetni, nem úgy mint más mihasznák, kik *nap-hosszat keresztül szalmát se tesznek* 125. (Dugonicsnál: Ez a szalmát sem teszi keresztül. Szamosháton: Egy számaszálát se teszen keresztbe: tétlenül ül, nem dolgozik.) — A kecske *keresztbe vitte a szákokat*, mint a *pilisiek a létrát* 131. (Ballaginnál: Keresztben viszi a lajtorját, mint a szüriek. Szamosháton: A paládiak keresztbe vitték az ördönn a rétoját, Csüry.) — *Még se jó az ördögöt a fára festeni* 127-8. (Ballaginnál: Nem jó az ördögöt falra festeni. Szamosháton: Nem kell az ördögöt a fára festeni, Csüry.) — Beszélt neki olyan furesaságokat, hogy a szegény jámbor komának *ugy dohogott a szíve bele*, mint a *félig töltött kulacs* 130. (Sirisakánál: Kotyog, mint a félig telt kulacs. Zemplén m. Nagytárkányban: Ugy dobog a szíve, mint a ricsei kutyáé Nyr. 7:32.) B. Ö.

A NYELVŐR HÍREI

A Szovjetunió, a szocializmus országa. A Szikra könyvkiadónak ez a legközelebb megjelenő kiadványa valóban „hézagot pótol”. Végre egy olyan könyvet ad a magyar olvasóközönség kezébe, amelyből tiszta képet alkothat a világ egyhatodáról s egyben leghaladottabb államáról. A munkát a Szovjetunió legkiválóbb tudósai írták, s hat részből áll. A Szovjetunió területeiről és kincseiről szóló részt Mihajlov írta. Ez a rész bemutatja a Szovjetunió hatalmas területének földrajzát, népgazdaságát és politikai felosztását. Részletesen ismerteti a 16 szocialista köztársaságot, köztük a bennünket közelről érdeklő rokon Karél-Finn és Észt Szovjet Szocialista Köztársaságot. A töröktatár népeknek is több Köztársaságuk van, így az Üzbek, Kazáh, Kirgiz, Turkmen Szovjet Szocialista Köztársaság, melyek viszonyai szintén nagyon érdeklik a magyarságot. — A második rész Pankratova műve, Oroszország történetét tárgyalja a kievi országtól a cárizmus megdöntéséig. — A harmadik rész a szocializmus győzelméért vívott harcot tárgyalja Vilón tollából. Ez már a Szovjetunió története a februári forradalomtól a második világháború kitöréséig. Ez a rész mutatja be a szocializmus felépítésének hősi munkáját, a három öt-éves tervet. Magát a Szovjetunió társadalmi és állami felépítését külön részben Karpinszkij írta meg. — Az ötödik rész a Nagy Honvédő Háború történetét adja elő. Ezt a részt hárman írták: Minc, Razgon és Szidorov. — A befejező rész — Ljapin műve — a szocializmusból a kommunizmusba történő átmenet útját mutatja be.

A mű nem száraz tudományos munka, érdekfeszítő előadásban ismerteti meg bennünket mindazzal, ami ma minden magyar embert, de mondhatjuk, a világ minden emberét érdekli, a szovjet földdel és a szovjet emberrel. A Szikra valóban olyan művel gazdagítja a

magyar irodalmat, amely nélkülözhetetlen minden dolgozó és gondolkodó ember számára.

A föld népei. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Néprajzi Intézete kilenc kötetre tervezett tudományos művet készít elő ily címen. Először a Szovjetunió népeivel foglalkozó négy kötet jelenik meg. Ez a rész különösen érdekli a magyar nyelvtudomány és néprajz művelőit, mert most már végre alapos ismertetést kapunk a velünk rokon finnugor és szamojéd népekről, multjukról és jelenükről. Meg fogjuk ismerni régi kultúrájukat, népköltésüket, szokásaikat, művészetüket, s a Nagy Októberi Forradalom óta eltelt időnek ezekre a népekre gyakorolt hatását. Természetesen a többi nép is érdekel bennünket, hisz azokról is keveset tudunk. Így különös érdeklődéssel várjuk azoknak a népeknek leírását, akikkel történelmünk folyamán vagy még a történelmetlőtti korszakban érintkezésben voltunk, így a töröktatár, mongol népekről szóló részeket, de az ú. n. paleoázsiai és kaukázusi népekről is alig tudunk valamit. A Kaukázusban laknak pl. az oszétek, a népvándorláskorabeli alánok utódai, akiknek egy ága nyugatra is elkerült, így Moldvába, ahol Jassy, a magyar történelemben Jászvásár néven ismert város őrzi nevüket és emléküket, s a mi jászaink is ezek közül valók.

Kérelem. Gyarmathi Sámuel levelezését gyűjtöm. Aki Gyarmathi Sámuel valamely kiadatlan levéléről vagy valamely hozzá intézett levélről tud, értesítsen róla, *Rubinyi Mózes*, Budapest, XI., Bartók Béla-út 10.

LEVÉLSZEKRÉNY

Kérdés: Hajdúböszörményben van két szőlőskert, amelyek Bocskairól vannak elnevezve. Az egyik *nagy*, a másik *kis* jelzőt visel. Hogyan írjuk helyesen őket? Kell-e kötőjel a jelzők után vagy sem? Nagybetűvel kell-e írni a szőlőskertet? Hogy

írjuk, ha melléknevet képezünk belőlük?

Felelet: A kérdésre felhívjuk olvasóink figyelmét, szóljanak hozzá. A magunk véleménye a következő: A jelzők és a Bocskai közé semmiestre se tegyünk kötőjelet. Ha a jelzők nem tartoznak a névhez, akkor kisbetűvel írjuk őket, így: *kis Bocskai-szőlőskert*, *nagy Bocskai-szőlőskert*. Ha a névhez tartoznak, akkor így: *Kis Bocskai-szőlőskert*, *Nagy Bocskai-szőlőskert*. Ezzel már azt is kifejeztük, hogy a szőlőskertet nem írjuk nagybetűvel, mint ahogy nem írjuk nagybetűvel az *út*, *utca*, *tér* szót tulajdonnévvel kapcsolatban, tehát: *Rákóczi-út*, *Kossuth Lajos-utca*, *Sztálin-tér*. Vita lehet a felől, hogy melléknévképzővel, kis- vagy nagybetűvel írjuk-e a jezőt, tehát: *kis Bocskai-szőlőskerti*, *nagy Bocskai-szőlőskerti* vagy *Kis Bocskai-szőlőskerti*, *Nagy Bocskai-szőlőskerti*. Kisbetűvel írjuk az ilyeneket: *kisújszai*, *nagybudapesti*, de csak azért, mert ezekben a *kis* és *nagy* jelzőt egybeírjuk a helynévvel, személynévvel azonban nem írjuk össze. Mindenesetre érdemes ezen gondolkodni.

Kérdés: A magyar *-ékeny* *ékeny* képző rendszeren igékhez járul, pl. *feltékeny*, *feledékeny*, *törékeny*, stb., hogy alakulhatott mégis a *kártékeny* melléknév a *kár* főnévből? S mi lehet az a *t* elem a képző előtt?

Felelet: A *kártékeny* melléknév már a régi magyar nyelvben előfordul, bár régi szótárainkban sokáig nem kapott helyet. Se Molnár Albert, se Pápai Páriz szótárának első, 1708-i kiadásában nincs még szótárazva, csak a Bod Péter bővítette 1767-ben megjelent kiadásban találjuk meg. Összefüggő szövegekben azonban már jóval előbb is előfordul, először Pázmánynál, s az az érdekes, hogy nála összetett szóként kötőjellel szerepel. A *kár-tékeny* vakmerők bátorságát semmi úgy nem neveli, mint mikor büntetése nem látszik a gonoszának. Ezt mivelte egy *kár-tékeny*, szófogadatlan, feslett-erkölcsű, de

meg-térő fiával. Későbbi íróink már kötőjel nélkül írják, *Kártékeny ember*, *kártékeny szerencse* (Faludi). *Krtékeny vállalatok* (Könyvi). Pázmánynál továbbképezve is kötőjellel: *Úgy tékozlunk, úgy rakjuk egymásra az adósságokat, mint-ha senki fel nem jegyezné kár-tekó y-ságunkat* (NySz).

Tehát a *t-ékeny* nem képző, hanem eredetileg külön szó volt, mégpedig a *tévékeny* szó összevonása. Geleji Katona még azt is írja: A ki nem a hitván *kárt tévékeny* verebekenl tsak, de ez egész világnál drágább (NySz). Erre már egy régi nyelvészünk, Beregszászi Nagy Pál is rájött Dissertációjában: *kártékeny* noxius, vi vocis 'damnum faciens', compositum ex *kár* et *tékeny*, hoc iterum ex *té* et formativo *kony*; *té* autem est pro *tő* contracto ex *tévő*, participio verbi *tesz* 'ponit', item 'facit' (idézi Simonyi Nyr 23 : 132).

Hasonló képzés a *jótékeny* melléknév, ez azonban már a nyelvújítás alkotása, melyet Bérczy használ először 1806-ban (MNY 12 : 267). Wagner Ferenc 1750-ben megjelent Phraseológájában még egy hasonló szó van: *csodatékeny* (Tsodatévő ember, *csudatékeny*), melyet a nyelvújítók is átvettek.

Kérdés: Móríc Zsigmond írja *Míg új a szerelem című regényében*: Péter erre *megjuhászodott* (41). Itt a *juhászkozik* bizonyára azt jelenti: lecsillapodik. De hogy vehette fel ezt a jelentést? Hiszen a *juhász juhászkozik*, vagyis őrzi a juhot.

Felelet: Igaza van. Pázmány is azt mondja egyik prédikációjában: Jákob egy asszony szerelméért tizen-négy esztendeig *juhász-kodott* (NySz). Azonban főljegyezték a nép nyelvéből is a Móríc használt jelentésben, így Makón *juhász-kodik*: indulatos kitörései után magához tér (Nyr 9 : 377). A köznyelv ebben a jelentésben ezt az igét használja: *(meg)juhászodik*. Móríc Zsigmond is: *Nagyon megjuhászodott a szíve* (Harmatos róza 143). A Székelyföldön így ejtik: *(n.eg)-*

johászodni: kiengesztelődni, megcsendesedni (Krizsa, MNGy 12:250). A NySz a *megjuhászodik* igét csak Gvadányiból idézi, az OKISz azonban már 1769-ből közöl rá adatot. A népnyelvből feljegyezték a (*meg*)juhádzik igét is, csillapul, lecsillapszik, lehiggad, megszelidül, megengesztelődik, megbékül (pl. a haragos ember) jelentésben (Csűry Szamosháti Szótár, Kiskúnhalas, Szeged, Csongrád m. MTsz.). Ez már a régi nyelvben is megvan, így a NySz Behlen Miklós önéletírásából idézi: Énhozzám juhászní kezdé. Geleji Katonánál is: Immár *megjuházott*. Prágai András egy 1628-ban megjelent művében: Sokszor az férfinak hallgatásával is *megjuházik* az aszszony ember. Gvadányi cselekvő értelemben használja: Tudta, erkölcssteien népet keménységgel *juhászní* nem lehet. Mondta, hogy szép leszek, azzal *megjuházott*. (NySz). Gyakoribb műveltető képzővel: Talán ez a kötelesség valamennyire *juhásztatja* hozzám (Behlen i. m. NySz). A népnyelvben is *juhásztat* 'megbékít, lecsillapít' (Makó Nyr 9:377). *Juhásztasz meg aszt a gyereket!* (Debrecen, MTsz.). A Székelyföldön *juhászit, juhásztítani* 'csillapít, szelidít, engesztel, békít' (MTsz.). Ez is megvan Móricznál: Az isten tudja, meddig kell itt tüsténkednie, míg *megjuhásztítja* ezt a bolond parót (A fánya 255). Ez *megjuhásztította* (Harmatos rózsá, 146). Most úgy elájult a szíve attól az érzéstől, hogy az urát e titkos csellel egészen *megjuhásztította*, magához kötötte (Nem élhetek muzsikaszó nélkül 64). Szamosháton juházit 'csillapít (pl. haragvó embert)', *megjuházit* 'lecsillapít, lecsendesít' (Csűry). Mindezeknek azonban semmi köze sincs a *juh* állatnévhez, hanem a régi *joh, juh, jonh, inh, enh, eh, ih* szó származéka, melynek jelentése 'belső rész, has, gyomor, szív, ész' volt. A szó fönmaradt a népnyelvben is *gyoha, gyuha, gyēha, gyēha, ih* alakban 'gyomor' jelentésben, s ez a szó van meg az éhomra 'éhogymorra' elhomályosult összetétel második tagjában is.

Kérdés: Már többször olvastam az újságokban ezt a szót: *nadrágsztj-parcella*. Mit jelent ez?

Felelet: Keskeny darab föld. A szegény paraszt amúgy is kis földjét gyermekei számára még jobban kénytelen földarabolni. Móricz Zsigmond Betyár című regényében írja: A legelőnek a java már fel is van osztva. *Nadrágs-íjfor...* a *keskeny darabokba* van az már szabdosva s kis családok termelnek rajta (174). Ugyanebben a regényben érdekes változatát közli: Az urak előre tudták, hogyha a mocsárvízet kiszárasztják, akkor itt milyen jó fűvek lesznek. Hát nem megvették a lápokát a parasztoktól húsz-krájcárjával meg tízkrájcárjával holdját?... Még csak négy esztendeje, hogy száraz a föld, már a grófi földeken olyan kukorica van, hogy az ember elvész benne... De az ő kis *gatyaszárföldjé*ken meg még egy csú sem nőtt meg (34).

Kérdés: Móricz Zsigmond Míg új a szerelem című regényében ezt írja: Ez éppen olyan szerencse, mintha a külvárosi bárban azt mondják az apacsok: milyen disznó szerencséje van ennek a Jacknek, hogy olyan *kőgazdag* palival találkozott az éccaka az uccán. Ha mi találkoztunk volna a *kőga-daggal* az uccán, éjfél után egy óraker, mesterem, legfeljebb köszöntünk volna s megmondtuk volna neki, hol talál legközelebb taxit. Mit jelent a *kőgazdag*?

Felelet: Móricz itt az apacsnyelv jellemzésére használja ezt a németes kifejezést; *steinreich* magyarul a. m. 'nagyon gazdag, dúsgazdag'.

Kérdés: Móricz Zsigmond írja Míg új a szerelem című regényében: *tiszta arany, sárarany*, — milyen szép szó ez, s jel tése marad: mi az ember, *sár?* s ki az oka? az Isten, aki nem csinált belőle *aranyat* (250). Mi köze van a *sár*nak az aranyhoz?

Felelet: Móricz legelső regényének is ez a címe: *Sárarany*. Nincs semmi köze. A *sáraranyban* levő *sár* nem azonos a *föld sarával*. Eredetileg külön szó volt s azt

jelentette: 'sárga'. *Sárarany* tehát a. m. 'sárga arany'. A régi- és a népnyelvben más összetételben is előfordul. Már Geleji Katona írja: *Sár arany* pro sárga arany. A Guarý-kódex *sárgyik*-ja a. m. 'sárga gyík'. A Nagyszombati-kódexben ezt olvasuk: Arany színben fénlő szép *sár hajak*. Más adat: Szép *sár haját* megereszlötöte vala (RMK 3:244). Több növénynév is megőrizte a *sár* 'sárga' jelentését. Így már a régi nyelvből van adatunk a *sártök*-re, a *sárlúz*-re, s a *sárkerep*-re. A népnyelvben *sárvirág* a mocsári gólyahír Veszprém m. Adorjánházán (Nyr 65:12), a gyermeklánc'ú Cegléden (MTsz). A *sártök* is megvan Zemplén m. Szürnyegen, a *sárgyik* Somogy megyében, a Badacsony vidékén *sárgyék* alakban. *Sárhajú* a Palócságban használatos, így Nyitra m. Kolonyban (MTsz), s ezt ugyancsak Nyitra megyében, Gesztén följegyzett népdalban *soár haj*, Gimesen egy szentiváni énekben *soár hajó* 'sárga hajú' alakban ejtik (Nyr 69:59). A *sárvirág* is előfordul a régi nyelvben, így a Schiagli-Szójegyzékben, a Casanateglosszáknban, valószínűleg a *sárkerep* nevéként (Nyr 64:17). Földi a mocsári gólyahír nevéül közli. Több mádnévnünk is megőrizte a *sár* 'sárga' jelentését. Így a *sárgelle* (Heves m. Bekőce), *sár-u.hely* (Borsod m. Noszvaj) a függő cinke neve, *sár-külü* (Zala m. Szentgyörgyvő gye) 'szürkeharkály', *sár-höccs* (Szentgyörgyvölgye) 'közönséges farkúsz' (MTsz). A *sármány* madárnévben is a sárga jelentésű *sár* szó rejlik. Comeniusnál *sármály*, *sármályú* változata van, Sopron m.-ben pedig *sármályú* alakban jegyezték föl (MTsz). Az elhomályosult összetétel második tagja a 'mell' jelentésű *uál* szó, a madár neve tehát a. m. 'sárga mellű'. A nép sem ismeri már a *sár* 'sárga' jelentését, azért a másik *sár* szót keresi benne, s már a régi nyelvben van *sári nyavalya* 'sárgaság', *sári tök*. Az utóbbit a népnyelvben is feljegyezték Nógrád megyében (MTsz), s ugyanott a mocsári gólyahír is *sári-utón*. Gőcsei-

ben pedig a *sári-küllü* harkálynév (Nyr 65:12). Lehr Albert MNy 1:63 még számos összetételben idézi a sárga jelentésű *sár* szót, így: *sársörényű*, *sárkőrmű*, *sárlábú* (madár), *sárorrú*, *sárhátú*, *sárlevelű*, *sárkővű* (gyűrű), *sárgyöngy*, *sárgyapár* (a *gyopár* eredetileg nem a havasi gyopár neve volt, hanem a *Helichrysum arenarium*-é, melyet ma 'szalmavirág' néven ismernek), *sáragyag*, *sárfakó* (ló), *sárfehér* (szőlő), *sárfekete* (szőlő és ló). Ezek közül a MTsz csak a *sárfehér*, *sárfejer* (Pest m. Cegléd), *sárfehér-szőlő* (Somogy m. Ádánd) 'formint' adatot idézi. Lehr Albert, szokása szerint, sohasem közli a följegyzés helyét, azért kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, hol és milyen jelentésben használja a nép ezeket a szavakat. Végül megjegyezzük, hogy mindkét *sár* szavunk törökeredetű, mégpedig honfoglaláselőtti bolgártörök jövevényszavaink sorába tartozik.

Kérdés: Móríc Zsigmond Fáklya c. regényének főhőse egy református pap, aki Verestóti György erdélyi ref. püspök (1698—1765) Holtakkal való barátsáig c., 1783-ban megjelent kétkötetes beszédgyűjteményéből jegyzeteket készít. Egyebek közt ezt a kifejezést idézi: a *gondolkozással* *jékemlője*. Móríc a *jékemlő* szót így magyarázza: *jékellője*, *fékezője* (180). *Fékemlő* valóban a. m. fékező, s a *fékellő* változata?

Felelet: A *jékemlő* valóban régi szó. A Kolozsvári Glosszák a jaitai-bő öni ré-ze szerinti *jékellő* vel *gieplo*: loramenta (NyF 45:29). Az OklSz több adatot is idéz a szóra: Hat zy, *jék emle*, hermec zy, zygelw .1532: hát szij, fékemlé, hermec szij, szügyelő). Vötmem négy *jék erlöt* (1544). *Fék emle szí* (1552). A NySzban is: A lovat zabolával és *fékeml'vel*, fékszárral hajtogattya (Comenius). Oly lóra is ütem, kinek *jékemléje* más kezéből igazgattatik (MonOkm. 8:176). Ragadgya a Hektor lovának *jékeml'jét* (Hunyadi Ferenc).

Az első pillantásra látszik, hogy itt összetett szóval van dolgunk.

melynek első tagja a *fék*, a második az *emlő*. De mit jelent ez az *emlő*? A Schlägli-Szójegyz. szerint: abena — *emlw* (1395). A Besztercei-Szójegyzékben íráshibával abena — *enle* (980). Molnár A. szótára szerint *Emlő*: Mama. Item: Lorum, Habena. A latin-magyar részben Mama: Czôcz, Lorum: Szív (a. m. szíj), Szablya szív, Gyep'ô. Bagaria. Habena: Vezérgyep'ô, Gyep'ô Pápai Páriznál Lorum: Szíj, Gyep'ô, Habena: Vezető gyep'ô.

Tehát nemcsak a *fékemlő*, hanem maga az *emlő* is a régi szótárak szerint a. m. 'gyep'ô'. Most már az a kérdés, azonos lehet-e ez a másik, ma is használt *emlő* szóval. Frecskay János (Nyr 30:192) kétségtelenné tette, hogy igen. Eredetileg u. i. nem 'gyep'ô' volt a *fékemlő* és az *emlő*, hanem a ló szá-

jába illesztett vasnak, a zabláknak egyik neve. Az *emlő* pedig a 'szopni' jelentésű *emleni* ige melléknévi igeneve. Az *emlő* szót ma ebben a jelentésben már nem használják, hanem *csikőzablának*, régebbi okiratok szerint *darabos zabláknak*, *hólyagos zabláknak* nevezték, német neve: *Trense*. Ez a zabla csuklóban hajló két darab vasrudacsokból áll, s a ló fejébe vezetett fékre van csatolva, ezért nevezték *fékemlőnek*. Ezzel bírják rá a lovat fejének hajlítására, hogy kormányozni lehessen. Így a lovat a szájvas rágására, *szopására* szoktatják. A ló tehát a szájvasat rágja, szopja, *emli*, ezért ennek a szájvasnak a neve *emlő*. Egy német szakmunka ezt is írja: Man muss das Pferd zu fortwährenden Kauen und Saugen der Trense veranlassen.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

The Slavonic and East European Review (A Survey of the Peoples of Eastern Europe, Their History, Economic Development, Philology and Literature) 1945—1949 May—November. Published for the University of London School of Slavonic and East European Studies.

Hoosier Folklore. A Quarterly of Folklore From Indiana and Neighboring States. 1949. June—September.

English and Germanic Studies. I. 1847—48. II. 1948—49. University of Birmingham.

Vértes O. Augustza: Une source primitive des Natchez de Chateaubriand.

J. Magiste: Den blandade finsk-estniska texten i Georg Stiernhielms „Discursus Astropoeticus. — Svenskt eller lagtskyt i den gamla skrifttestnikan? Apropa både — och-konstruktionen i estnikan. Särtryck ur Svio-Estonica. 1949. — Etymologisia pikku huomioita. Eripainos Virittäjästä: o 3, 1949.

Kluge—Götze: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 14. kiadás. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1948.

Potapkin—Imjarekov: Moksanszko-russzkij szlovarj. Moszkva 1949. — Koljadenkov—Cygano: Erzsjanzko-russzkij szlovarj. Moszkva 1949. — Popov: Naganaszni. I. Materialijnaja kultura. Moszkva—Leningrad 1948. — Dmitriev—Achmerov—Baïsev: Russzko-baskirskij szlovarj. Moszkva 1948.

M. Kuusi: Sampo-epos. Helsinki 1949. Suomalais-ugrilainen Seura. — Ingebrigtsen Fagerbakken: Haftjelladalen Finner. Oslo, 1934. — Falkenberg: Bosetningen ved indre Laksefjord i Finnmark. Oslo, 1941. Nordnorske Samlinger Utgitt av Etnografisk Museum II. Bidrag til Finnernes Bygdehistorie og Etnografi. I. II.

Aldobolyi Nagy Miklós: Az éghajlat hatása az Alföld településére (Alföldi Tudományos Gyűjtemény. III. 1. 1948—49). — A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1941., 1942., 1943—47. — Görgi János: Adatok és tervek Debrecen város kulturális kifejlesztéséhez. Írások a százéves szabadságharc emlékeztetőre. — H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban. Hajdúböszörmény, 1948.

Magyar Népnyelv VI. Szerk. Bárczi Géza. Debrecen, 1947—49.

Gönczi Ferenc: Göcsej népköltésze. Zalai Tudományos Gyűjtemény I. Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség. Zalaegerszeg, 1948.

Bakos József: A pataki mult hétköznapijai. Adalékok Sárospatak gazdaságtörténelméhez. A sárospataki ref. gimn. néprajzi szeminariumának kiadványai. II. Sárospatak, 1950.

A Magyar Népkutatás Kézikönyve: 26. Kálmán Béla: Nyelvjárási gyűjtésünk multja, mai állapota és feladatai. 27. Deme László: A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása. — Benkő Lóránd: A régi magyar személynévadás.

Néprajzi Tanulmányok. 1. Vajkai Aurél: Az ördögös molnárlegény. 2. K. Kovács László: A bálványosváráljai fejlődés útját. 3. Lőrincze Lajos: A tolna—baranyai (volt bukovinai) székelek névadási szokásaihoz. 4. Vajkai Aurél: Élet a csersegtomajai házban.

Csernyecov: Adalékok az obi-ugorok nemzeti szervezetének történetéhez. Néptudományi Intézet, 1949.

Hajdú Péter: A samojéd népek és nyelvek. A m. nyelvtud. társ. kiadványai. 76. sz. 1949.

Izvestija Akademii Nauk SzSszR. Otyelennie Literatury i Jazyka. Tom VIII. Bypuszk 4—5.

Márton Gyula: A zilahi fazekasmesterség. — A timárok zilahi mesterségzavaiból. (Dolgozatok a Kolozsvári Boljai Tudománygyűjtemény Nyelvtudományi Intézetéből. 18—19. sz.) Kolozsvár, 1948. Szikra: Sztálin Művei II. — Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. — Epstein: Kína forradalma. — Hvosztov—Zubok: A legújabb kor története. — Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig.

Illés Béla: Kárpáti rapszódia (6. kiadás). — Ilku Pál: Az osztály zendülők. — Gorkij: Ahogy én tanultam. — Mark Twain: Tom Sawyer kalandjai. — Ázsájev: Távolság Moszkvától. — Gorkij: Klim Számgin élete. IV. — Solohov: Csendes Don. I., II. — Iljin—Szegal: Hogyan lett az ember óriás. — Ljeszkov: Ördögűzés. — Puskin: Mese az aranykakasról. Mese a halászlóról meg a halról.

Ford.: Trencsényi-Waldapfel Imre.

Állami Könyvkiadó, Bukarest: Horváth Imre: Amit az idő parancsol (Válogatott versek). — Salamon Ernő: Gyönyörű Sors (Válogatott versek). — Asztalos István: Szél fuvallat nem indul. — Kovács György: Fogai és körömmel. — Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér. — Marosi Péter: Fényesebb a láncnál a kard (Petőfi harcos öröksége). — 26 elbeszélő válogatott novellája. — Sahia Alexandru: Lázadás a kikötőben (Elbeszélések). — Caragiale: Elvesztett levél (Vígjáték).

Franklin: Goncsarov: Hétköznapi történet. — Turnygeev: Apák és fiúk. — Csukovszkij: Tótágas. — Olbrecht: Anna. — Karinyth Ferenc: Szép élet. — Schiller: A haramiák (ford.: Déry Tibor, a verseket: Devecseri Gábor). — Tarlé: Talleyrand. — Sztálin köszöntjük. (Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz.) — Voronyko: Sztálin küldte a sereget. — Leonov: Sászkajárás. — Noszov: Vidám történetek. — Balcz: Hivatalnokok. — Chaucer: Canterbury mesék. — Racine összes drámai művei. (Szerkesztette és a bevezetőt írta Illyés Gyula.) — Fielding: Tom Jones. — A magyar közép-költészet. Bevezette és fordította Geréb László. — Juhász Ferenc: Szárnyas csikó (Versek).

Révai: Goethe válogatott versei. — Fast: Az utolsó határ. — Panfjorov: Harc a békéért. — L. Tolstoj: Hadzsi-Murát. — Orosz állatmesék. — Keszthelyi Zoltán: Az építés dicsérete (versek).

Claude Morgan: Francia küzdelem. — Zola: Germinál. — Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről I., II. (Közzétette a Szovjetunió Külügyminisztériuma.) — Utoolsó üzenet: Francia ellenállók búcsúlevelei. — L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

— L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

— L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

— L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

— L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

— L. Tolstoj: Háború és béke (Gudjiz előszavával). — Leonidze: Sztálin ifjúsága. — Ének Sztálinról. (Szovjet költők versei.) — Képes Géza: A szabadság magvetői. (Puskintól Szimonovig, versfordítások.) — Koroľenko: Maruszja. — Kleist: Kohlihas Mihály. — Illyés Gyula: Puszták népe (IX. kiadás). — Nagy Lajos: Nyitott ablakok. — Balcz: Goriot apó.

Hungária: Kucka Péter: Testamentum (Költemény). — Tillier: Benjámín bácsi. — Hunyady József: Elszűlyedt ország. — 70 év. — Sztálin nevével. (Dalok.) — Pablo Neruda: Amerika 1948. (Három költemény. Ford. Somlyó György). — Swift: Gulliver utazása Lilliputban.

Krupszkája: Válogatott pedagógiai tanulmányai. — Muratov: Távoli partok felé... (Elbeszélések híres orosz utazókról). — Lefebvre: Formális logika, dialektikus logika. — Lukács György: Balzac, Stendhal, Zola (2. kiadás).

Új Magyar Könyvkiadó: Bazsov: Nagy meséskönyv. — Csaplina: A mi állatkertünk. — B. Radó Lili: Színes mesék. — Kosevaja: Fiam története. — Galin: Dnyec-medence. — Raszko: Repülőnő leszek. — Svarc: Elsőosztályosok. — Ünnepi műsorkönyv Sztálin születésnapjára. — Dalok Sztálinról. — Gajdar: Távoli vidékek. — Puskin: Aranyhal. — Vasziljenko: Csillagocská. — Csehov: A kör-
orvos és más elbeszélések. — Degtjarev: Életem. — Toman: Láthatatlan küzdelem. — Kasszilj: A hős testvére. — Medvegyev: Hősök útja. — Pausztovszkij: Mesél az erdő. — Pavlenko: Boldogság (színmű). — Találkozás Sztálin elvtársával. — Vinogradov: Stendhal élete. (Regény.) — Permjak: Nem nehéz a választás (2. kiadás). — A. Tolsztoj: Golgota (Regénytrilógia. Ford. Lányi Sarolta).

Nyikolaj Ozolin: Az erő és állóképesség titka. A szovjet sport könyvtára. — Chaasz: Russzko-
vengerszki Szlovárj. — Potapova: Az orosz nyelv kézikönyve. I. — Morozov: Kirov, a nagy bolsevik államférfi. — Zsdán: A szovjet hadsereg a film tükrében. — Makarenko: Szülők könyve.

Athenaeum: Barta Lajos: Gyár. — Gádor Béla: Nevess jobban! — Hollós Korvin Balázs: Egy királytigris naplója. — Móricz Zsigmond: Barbárok. Rokonok. Pipacsok a tengeren. — Balázs Anna: Felgűlő fénnyek. — Csárusjin: Cica, róka, medveboc. — Prilezsajeva: Melletted áll a komzomol. — Drda: Néma barikád. — Anna Maria Jokl: Basilus Knox csodálatos találmányai. — Caldwell: Embervadászat. — Aczél Tamás: Vihar és napsütés. — Boldizsár Iván: Téli párbaj. — Heltai Jenő: Jaguár és más történetek. — Zek Zoltán: A hűség és a hála éneke. — Mesél a nép. I. Benedek Elek: Magyar népmesék. I., II. — Orosz népmesék. — Mársák: A Posta. Vidám vasárnap. Kölyök a kretrecben. — Illés Béla: A Guszev-ügy. — Katájev: A pionír. — Karczag István: Száska. — A róka koma meg a farkas (Szovjet népmesék). — A kerékgyártó fia (Cseh népmesék). — Csukovszkij: Jufdefáj doktor bácsi. — Egyszer egy királyfi... — Petőfi Sándor: Arany Lacinak. — Vörösmarty Mihály: Petike. — Zek Zoltán: Apám könyve. — A muzsikáló medve (Karél népmese). — Aliger: Zója. (Ford. F. Nagy László.) — Balandina: Moszkvai úttörők. — Babajevszkij: Aranycsillag lovagja. — Papányin: Úszó jégtablán. — Molnár Miklós: Szovjet film. (A 30 éves szovjet film diadalmas útja Magyarországon). — Kovácsics: Jama. (Tömegrir. Benjámin László fordítása.) — Gold: Kivándorlók. — Barabás Tibor: Az első lecke. — Tardos Tibor: Gyári belépő. — Az inyesmester Szakácskönyve. (Új, átdolgozott kiadás.) — Stancu: Meztőláb.

KÉRELEM DOLGOZÓTÁRSAINKHOZ.

A Magyar Nyelvőr a jövőben kéthavonként 5—5 ívnyi terjedelemben jelenik meg, mégpedig február, április, június, szeptember, október és december hónapban. Kérjük munkatársainkat, hogy kéziratukat két hónappal a következő szám megjelenése előtt küldjék meg a szerkesztőségnek, mégpedig a főcikkeket rövid, kb. 8—10 soros kivonattal. A kivonatokat 3 példányban kérjük idegen nyelvre való lefordítás céljából. Az összes cikkeket és a kivonatokat géppel írva kell beküldeni, sorközökkel és margóval. A szövegben *csak* a régi vagy tájshavakat húzzuk alá, mert csak ezeket szedik kurzív betűvel, a neveket nem szedjük se nagybetűvel, se kurzíval. A folyóiratok évfolyamait és az évszázadokat ne római, hanem arab számmal írják. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk. A levonatokba nem szabad újabb szöveget írni, mert ez költségtöbbletet okoz és a szám megjelenését is késlelteti. A levonatokat szíveskedjenek postafordultával visszaküldeni, hogy a tördelés minél előbb megtörténhessen.

FELHÍVÁS ELŐFIZETŐINKHEZ!

Tudományos lapjaink gyors és pontos szállítása érdekében lapjainkhoz mellékelünk megrendelőjegyet az 1950. évi előfizetés megújítására. Kérjük előfizetőinket, a megrendelőjegyet pontosan kitöltve, mielőbb visszaszármaztatni szíveskedjenek, hogy kiadványaink folyamatos szállítását biztosíthassuk.

Egyben kérjük előfizetőinket, hogy a felesleges levelezés elkerülése végett áttalálásaikban a befizetőlap hátlapján az összeg rendeltetését feltétlenül tüntessék fel.

Ugyancsak kérjük, a címváltozást mindenkor időben pontosan megadni szíveskedjenek.

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.
előfizetési osztálya.